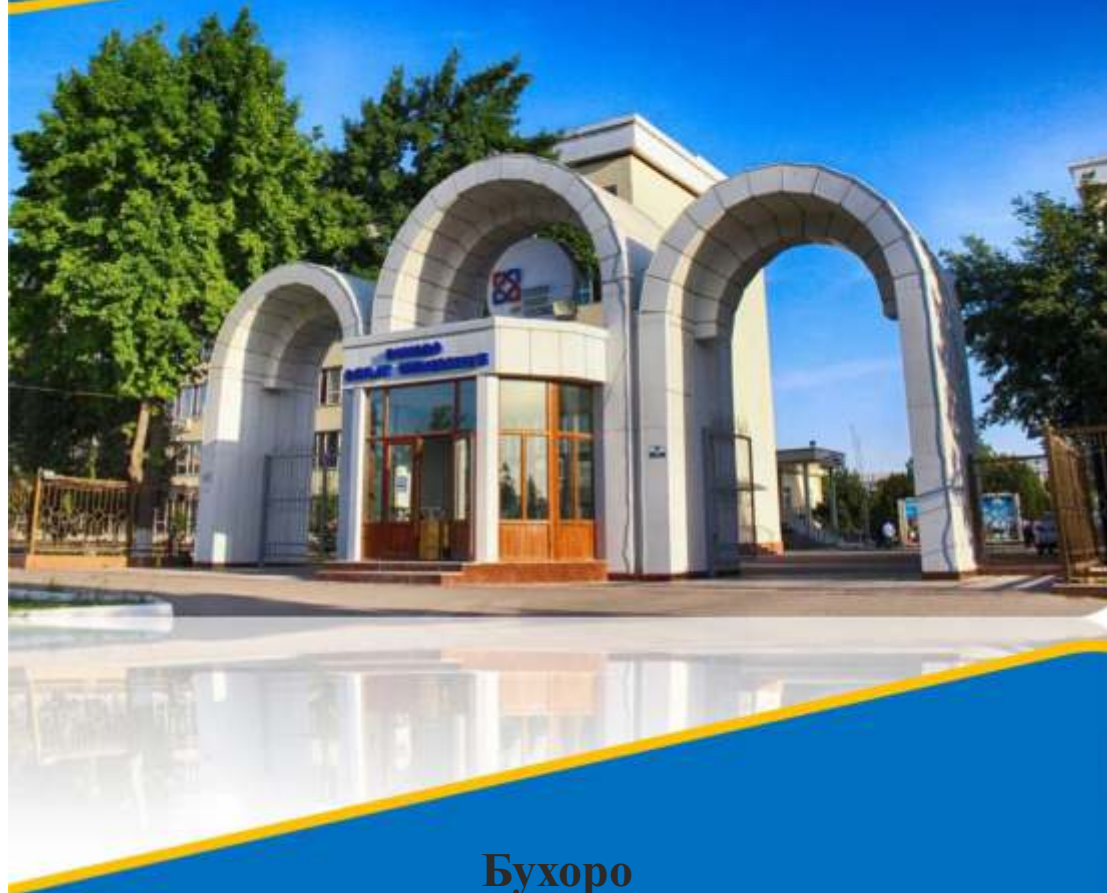

**ТИЛ, АДАБИЁТ, ТАРЖИМА, АДАБИЙ
ТАНҚИДЧИЛИК: ЗАМОНАВИЙ
ЁНДАШУВЛАР ВА ИСТИҚБОЛЛАР**

халқаро илмий-амалий анжуман материаллари

ТЎПЛАМИ

2022 йил 15 апрель

Бухоро

**Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта
махсус таълим вазирлиги
Бухоро давлат университети**

**ТИЛ, АДАБИЁТ, ТАРЖИМА, АДАБИЙ
ТАНҚИДЧИЛИК: ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР
ВА ИСТИҚБОЛЛАР**

**мавзусидаги халқаро илмий-амалий анжуман
материаллари**

ТЎПЛАМИ

Бухоро - 2022

«Тил, адабиёт, таржима, адабий танқидчилик: замонавий ёндашувлар ва истиқболлар» халқаро илмий-амалий анжумани материаллари. Бухоро – 2022. - 396 бет

Бухоро давлат университетида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 7 мартдаги 101-ф-сонли фармойиши билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасида 2022 йилда халқаро ва республика миқёсида ўтказиладиган илмий ва илмий-техник тадбирлар режасида белгиланган тадбирларнинг бажарилиши мақсадида 2022 йил 15 апрел куни **“Тил, адабиёт, таржима, адабий танқидчилик: замонавий ёндашувлар ва истиқболлар”** мавзусидаги халқаро илмий-амалий анжумани бўлиб ўтади.

Масъул муҳаррир:

Менглиев Баҳтиёр Ражабович – филология фанлари доктори, профессор

Таҳрир ҳайъати:

Н.Б. Атабоев, О.М.Файзуллаев, М.Б. Аҳмедова, З.Р. Собирова, Л.Ж. Жалилова

Тақризчилар:

Жўраева Малоҳат Муҳаммадовна – филология фанлари доктори,
профессор

Қаршибаева Улжан Давировна - филология фанлари доктори, профессор

Мақолаларни тўпловчи ва нашрга тайёрловчи Инглиз адабиётшунослиги кафедраси доценти, ф.ф.ф.д. М.Б.Аҳмедова

Ушбу тўпلامда жамланган мақолалар хорижий тилларни ўқитишнинг замонавий ёндашувлари ва истиқболлари, корпус лингвистикаси масалалари, медиалингвистика ва лингвистик тадқиқотлар, қиёсий адабиётшуносликнинг долзарб муаммолари, Ўзбекистонда таржима мактаби яратиш ва уни ривожлантиришда инновацион ғоя ва технологияларни қўллаш масалалари доирасида мутахассисларнинг тажриба ва фикр алмашинувини таъминлашга хизмат қилади.

ТИЛ ЯШАСА, МИЛЛАТ ЯШАЙДИ

Зарипов Ботир Комилович,
Бухоро вилояти ҳокими

Ўзбекистон миллий мустақилликка эришгандан сўнг маънавият масаласи миллий муаммо, мустақил халқимизнинг тараққиёт шарти сифатида кун тартибига қўйилди.

Аёнки, тил – маънавиятнинг ифодаловчиси ва сақловчиси, бойитувчиси ва узатувчиси. Мустақиллик даврида «Она тили – миллатнинг руҳи» (И.Каримов) ғояси эътироф этилган бўлса-да, тилнинг миллат руҳи ва маънавияти билан боғлиқ жиҳатлари махсус тадқиқ этилмади, бу борада концептуал ишлар амалга оширилмади, ўзбек тилшунослигининг истиқболли йўналишлари шакллантирилмади, мақсадлар қўйилиб, вазифалар белгиланмади. Бунинг сабаблари сифатида қуйидагиларни айтиб ўтиш мумкин:

биринчидан, тилнинг маънавиятни сақлаш ва аждодлардан авлодларга узатиш (аккумулятив ва трансформатив) вазифаси тадқиқи ўзбек тилшунослиги аънаналарида йўқ эди;

иккинчидан, ғарб ва европа тилшунослигида тил ҳамда маънавият муштараклигини муаммо сифатида қўйиш урф бўлмаган;

учинчидан, ўзбек тилшунослиги фани республика маънавий-маърифий тузилмаларидан буюртмалар олмади.

Алоҳида таъкидлаш ўринлики, собиқ шўро даврида ўзбек халқи лисоний онгида «маънавият» концепти мавжуд бўлса-да, бу концептнинг лисоний «қобиғи», яъни ифодаси ижтимоийлашмаган эди. Бунга ўзбек тили бўйича изоҳли ва энциклопедик луғатлар материаллари асосида амин бўлиш мумкин. Айтилганидек, 1981 йилда чоп этилган «ЎТИЛ»да *маънавият* лексемаси берилмаган. Ушбу луғатда мазкур атаманинг моҳиятини нисбатан акс эттирувчи *маънавий* лексемаси изоҳланган: «**Маънавий** (а) 1. Кишининг ички руҳий ҳаётига оид. Маънавий эҳтиёжлар. Маънавий ёрдам. *Ёш совет ўқитувчисининг ҳар бир иши зағчақўз домлага маънавий жиҳатдан ҳам, моддий жиҳатдан ҳам зарба эди.* П.Турсун, Ўқитувчи. 2. *айн. ахлоқий* Кишининг маънавий киёфаси» (ЎТИЛ:1,454-б.).

Хулоса қилиб айтадиган бўлсам, тилни севиш, уни ардоқлаш, миллатни севиш ва уни кадрлаш билан тенг ҳисобланади. Ҳар қайси халқнинг турмуш тарзи, урф-одатлари, маданияти унинг тилида ўз ифодасини топади. Тил – миллат кўзгуси, деб бежиз айтилмаган. Халқимизнинг неча асрлик бой тарихи, кўхна ва серқирра маданияти ўзбек тили таъсирида шаклланган. Улуғ шоиримиз Алишер Навоий шу тилда бебаҳо асарлар яратиб, дунёни лол қолдирган. Бугунги кунда жаҳоннинг барча мамлакатларида давлатимиз делегациялари ташрифи, ёшларимиз ютуқлари, спортчиларимиз ғалабалари шарафига ўзбек тилида мадҳиямиз куйланаётир.

Биз ўз она-тилимизни асраб-авайлашимиз, унинг нуфузини оширишимиз, гўзал ва софлигини авлодларга мерос сифатида қолдиришимиз, дунёга танитишда ўз ҳиссамизни қўшишимиз керак. “Тил яшаса, миллат яшайди”. Агар биз ўз тилимизнинг кўркемлиги, бойлигини дунёга тараннум этсак, миллатимиз янада чароғон бўлади ва бирлигимиз мусаяхкам бўлади. Зеро рус тарихчиси Шобелев айтганидек “Миллатни йўқ қилиш учун у ерга қурол кўтариб бориш шарт эмас, унинг тилини, маънавиятини, адабиётини йўқ қилиш керак, шунда миллатнинг ўзи йўқ бўлиб кетади” деган фикри нақадар тўғри эканлигини кўришимиз мумкин.

КУЧЛИ ЖАМИЯТДА КУЧЛИ МАЪНАВИЯТ МУЖАССАМ

Хамраев Мирали Мухаммеджанович,
Бухоро вилояти ҳокимининг
ёшлар сиёсати, ижтимоий ривожлантириш ва
маънавий-маърифий ишлар бўйича ўринбосари

Жамият ҳаётида тилнинг ўрни ва унинг тарихий-ижтимоий аҳамияти ҳақида сўз борар экан, унинг энг юксак белгиси – бу давлат тили даражасида эканлигидир. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида давлат тилининг мақоми ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамлаб қўйилган. Шу тариқа ўзбек тили мустақил давлатимизнинг Байроғи, Герби, Мадҳияси қаторида турадиган, қонун йўли билан ҳимоя қилинадиган муқаддас давлат рамзига айланди. Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 4-моддасига мувофиқ, Ўзбекистонда давлат тили ўзбек тилидир.

Хўш, асосли савол туғилади: миллат қиёфасининг бир бўлаги бўлган Ўзбек тилига давлат тили мақомини берувчи юридик асосларнинг бўлиши унга нисбатан ҳурматни ифодалай оладими? Шундай экан, Она тилимизнинг эҳтироми қандай факторларда кўриниши жоиз!?

Юқоридаги саволларга жавоб битта, бизнингча, бу ҳам бўлса, ўзбек тилида иш юритишни ташкил этиш ҳамда тилимизнинг соф инжуларини амалий мулоқотларда, расмий давраларда, қолаверса, оддий иш жараёнида қўллаш орқали фахр-ифтихорни туя олиш демакдир.

Шу ўринда, дунё олимларининг эътирофига кўра, бугунги кунда ер юзи аҳолиси 2 минг 976 хил тилда гаплашади. Бу тиллар ўзининг лексик ва грамматик хусусияларига кўра тил оилалари ва гуруҳларига бўлинади. Жонажон ўзбек тили – она тилимиз хусусида сўз кетганда, унинг дунё тиллари орасида ўзига хос мавқега эга эканлигини кўрамиз. Юқоридаги катта сонли тилларнинг барчасининг ҳам давлат тили мақомида эмаслиги айтиш ҳақиқат. Ваҳоланки, бу мақом фақатгина миллий мустақилликка эришган халқ ва миллат тилига берилади. Она тилимиз –ўзбек тилига 1989 йил 21 октябрда давлат тили мақоми берилганлиги, барчамизга маълум. Бу мамлакатимиз, юртдошларимиз ҳаётидаги унутилмас, тарихий воқеага айлангани ҳам тилнинг аҳамиятини яққол кўрсата олади, назаримда.

Бу оламшумул ҳодисанинг туб моҳиятини келажак авлод онгига сингдириш, унга муҳаббати, садоқатини янада мустаҳкамлаш шу тил жонкуярлари – ўқитувчилар, тилшунослар, умуман ўзини шу миллатнинг фарзанди деб билган ҳар бир шахснинг ҳар кунлик бурчи бўлиши шарт. Шундагина ўсиб келаётган ёш авлод тил нега миллий ғурур эканлигини ҳис этадиган, турли маънавий, мафкуравий таҳдидлар таъсирига тушмайдиган бўлиб етишади. Айтиш пайтда тилимизнинг ижтимоий мавқеини янада мустаҳкамлаш, юксалтириш учун ҳам беқиёс имконият яратилмоқда.

Шунингдек, 1995 йил 21 декабрда янги таҳрирдан чиққан «Давлат тили ҳақида»ги қонуннинг 9-моддасига кўра, давлат ҳокимияти ва бошқарув органларида иш давлат тилида юритилади ва заруриятга қараб бошқа тилларга таржима қилинади.

Шу билан бирга, «Давлат тили ҳақида»ги қонуннинг 10-моддасига кўра, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва жамоат бирлашмаларида иш юритиш давлат тилида, ишловчиларининг кўпчилиги ўзбек тилини билмайдиган жамоаларда давлат тили билан бир қаторда бошқа тилларда ҳам амалга оширилиши мумкин.

Мана шу икки қонунда келтирилган ихтилофли ҳолатларни инобага олиб, кўплаб жамоаларда давлат тили – ўзбек адабий тилида эмас, балки унга хос лаҳжа ёки шеваларда, энг ёмони бирор хорижий тилда мулоқотлар олиб борилаётгани айтиш ҳақиқат. Муаммо борки, унга чим топишга интилиш инсонга хос ҳолат экан, юқоридаги долзарб масалага алоҳида бош қотириш зарур. Негаки, миллати ўзбек бўла туриб, бу тилда умуман сўзлаша олмайдиган, сўзлашса ҳам жуда нўноқ ёшларимиз кўпайиб бораётгани сўзимиз исботидир.

Бизнингча, бундай ҳолатни олдини олишнинг, икки йўли мавжуд, бири юридик – қонуний, иккинчиси маънавий-маърифий.

Ўйлайманки, Ўзбек тилининг мақоми янада ривож топиб, яқин келажакда унинг иш юритишдаги мутлақ устунлиги жамиятнинг барча бўғинларида кўзга ташланади!

ТИЛ – МИЛЛАТ ҚИЁФАСИНИНГ БИР БЎЛАГИ

**Обиджон Хафизович Хамидов,
и.ф.д., профессор,
Бухоро давлат университети ректори**

Юртимизда ёшларимизнинг билимларни пухта эгаллашлари, уларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, қобилиятларини ривожлантириш борасида жуда кўплаб амалий ишлар олиб борилмоқда. Айниқса, Президентимиз томонларидан ижтимоий, маънавий-маърифий соҳалардаги ишларни янги тизим асосида йўлга қўйиш бўйича илгари сурилган бешта муҳим ташаббус барчани шу эзгу мақсадлар йўлида янада жипслаштирмоқда. Унда илгари сурилган ёшларнинг исътедодини юзага чиқариш, жисмоний чиниқтириш, компьютер технологияларидан самарали фойдаланишни ташкил этиш, ёшлар маънавиятини юксалтириш, улар ўртасида китобхонликни кенг тарғиб қилиш, хотин-қизларни иш билан таъминлаш бўйича тизимли ишларни ташкил этишга қаратилган ташаббусларнинг амалга оширилиши ҳам фақатгина ёшларимизнинг бахтли ва порлоқ истиқболи учун. Форумушбу ташаббуслардан келиб чиққан ҳолда бир қатор масалаларни кун тартибига қўймоқда ва ўйлайманки ўз иши доирасида тегишли муаммоларга ечим топа олади.

Тил ўрганишга бўлган талаб ва эҳтиёжнинг тобора ошиб бориши таълим жараёнларида янгича усуларни тадбиқ этиш, адабиётшунослик ва тилшуносликни қиёсий аспектларда таҳлил этиш ва ўрганиш масалаларининг ниҳоятда зарур эканлигини кўрсатади. Шунингдек, адабиётимизни жаҳон адабиётида юксак ўринларда кўришни истар эканмиз, таржима масалаларига алоҳида диққат қаратишимиз, бу соҳаларда малакали мутахассисларни етиштиришни кун тартибига қўйишимиз лозим. Бугунги форум олдида қўйилган мақсад ва вазифаларнинг айнан шу масалаларга қаратирилганлиги билан ҳам долзарб ва аҳамиятлидир.

Она тили – миллатнинг руҳидир. Тил – давлат тимсоли, мулки. Тилни асраш, ривожлантириш – миллатнинг юксалиши демак. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида давлат тилининг мақоми ҳуқуқий жиҳатдан мустақамлаб қўйилган. Шу тариқа ўзбек тили мустақил давлатимизнинг Байроғи, Герби, Мадҳияси қаторида турадиган, қонун йўли билан ҳимоя қилинадиган муқаддас давлат рамзига айланди.

Бундан 27 йил муқаддам ўзбек тилига давлат тили мақоми берилган эди. Бу ўз даврида том маънода оламшумул воқеа бўлган эди. Чунки, Беруний, Ибн Сино, Ал Хоразмий, Ал Фарғоний, Алишер Навоий, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Бобур Мирзо сингари буюк сиймоларни етиштирган халқ тили йўқолиш арафасига келиб қолган эди. Мустақилликка илк қадамлар ташланаётган даврдаёқ президентимиз томонидан ўзбек тилига давлат мақоми бериш масаласи кун тартибига қўйилиб, бу иш амалга оширилган эди. Она тилимиз – ўзбек тилига 1989 йил 21 октябрда давлат тили мақоми берилди. Бу мамлакатимиз, юртдошларимиз ҳаётидаги унутилмас, тарихий воқеага айланди. Агар ўшанда тил тўғрисида қонун қабул қилинмаганда эди, ўзбек тили ҳам тарих саҳифаларидан жой олган бўлармиди?!

Шуни таъкидлаш керакки, ўзбек тилига давлат тили мақомининг берилиши халқимизнинг миллий мустақилликка эришиш йўлидаги муҳим қадамларидан бири бўлган эди. Истиқлол йилларида мамлакатимизда барча соҳаларда бўлгани каби тилимиз тараққиётида ҳам муҳим ўзгаришлар юз берди. Ўзбек тилининг халқаро миқёсда обрўси ошди. “Давлат тили ҳақида”ги қонун она тилимизнинг бор гўзаллиги ва жозибасини тўла намоён этиш билан бирга, уни илмий асосда ривожлантириш борасида ҳам кенг

имкониятлар яратди. Олимлар ва мутахассислар томонидан илм-фан ва турли соҳаларга оид энциклопедия ва луғатлар, дарслик ва ўқув қўлланмалари чоп этилди. Мумтоз адабиётимиз намуналари, саксон мингдан зиёд сўз ва сўз бирикмасини, фан, техника, саноат, маданият ва бошқа соҳаларга оид атамаларни, шеваларда қўлланиладиган сўзларни ўз ичига олган беш жилдлик “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” бу борада амалга оширилган ишларнинг энг муҳимларидандир.

Тил – миллат қиёфасининг бир бўлаги. Дунёдаги барча халқлар ўзининг миллий расмий тилига эга деб айтолмаймиз. Чунки бу халқнинг миллий мустақиллиги билан боғлиқ. Мутахассисларнинг сўзларига қараганда, бугунги кунда ҳар икки ҳафтада битта тил йўқолиб бормоқда. Бу ўз навбатида ўша тилда сўзлашувчи халқларнинг йўқолишини англатади. ЮНЕСКО вакилларининг сўзларига қараганда, қачонлардир одамлар сўзлашадиган тилларнинг сони 7 мингдан 8 минггача етган бўлса, бугунги кунда сайёрамизда 6 мингта тил мавжуд бўлиб, уларнинг 90 фоизи йўқолиб кетиш арафасида турибди. Бу асосан цивилизация туфайли маданиятидан айрилаётган кам сонли миллатларнинг тилларидир. Бу тилларда сўзловчи аҳолининг айримлари ёзувга эга бўлса, айримлари бундан бебаҳрадир. Масалан, Африка тилларида сўзлашувчи аҳолининг 80 фоизи ҳамон ўз ёзувларига эга эмас. Минглаб тиллардан таълим тизимида фойдаланишнинг имконияти йўқ. Интернетдан фойдалана олмайдиган тиллар ҳақида-ку айтмаса ҳам бўлади. Чунки янги технологияларнинг ривожланиши туфайли айрим халқлар ўз тилларидан кўра замонавий тиллардан фойдаланишга мажбур бўлмоқда. Бугун Интернет тилининг 81 фоизи инглиз тилига тўғри келади. Тўғри, авваллари ҳам тиллар пайдо бўлган, муаммолада бўлиб, маълум вақтдан сўнг йўқ бўлиб кетган. Лекин ҳозиргидек тилларнинг жадаллик билан йўқолиши тарихда кузатилмаган. Йўқолиб кетиш ҳавфида бўлган тилларнинг сақлаб қолиш йўлида амалга оширилаётган саъй-ҳаракатларнинг асосий мақсади ҳам маданиятлар ва тиллар хилма-хиллигини таъминлашдан иборатдир. Чунки айнан тил туфайли халқ ва элатларнинг маданияти, урф-одатлари сақланиб қолади, сайёрамизда яшаётган халқларнинг ўтмиши ва маданияти ҳурмат қилинади. Тилшунослар йўқолиб кетиш арафасида турган тилларни сақлаб қолишнинг имкониятлари ҳозирча қўлдан бой берилмаганини айтишади. Тилларни сақлаб қолиш учун эса, БМТ экспертларининг фикрича, бу тиллардан таълим тизимида кенг фойдаланишни йўлга қўйиш керак.

Азиз форум иштирокчилари, барчангизни яна бир бор табриклаган ҳолда форум ишига омад тилайман, илм йўлида изланишдан асло чарчаманг.

УЧ БУЮК ҚАДРИЯТ: МАЪНАВИЯТ, МАЪРИФАТ, МАДАНИЯТ.

Лутфия Мирзаева

“Умрбоқий мерос”

Ўзбекистон маданияти ва

санъати тарғибот маркази директор

e-mail: umrboqiymeros@mail.ru

Мамлакатимиз ўз мустақиллигини қўлга киритгандан сўнг эркин фикрлайдиган, ўз-ўзини англайдиган, жамият мақсад ва манфаатларини тушуниб етадиган, ҳар томонлама етук комил инсонни тарбиялаш вазифаси давлат сиёсатининг устивор йўналиши қилиб белгиланди. Уни амалга ошириш эса энг аввало тарбияланувчиларнинг ички руҳий маънавиятини бойитиш ва мустақил дунёқарашини шакллантиришни тақоза этади. “*Ҳар қайси давлат, ҳар қайси халқ интеллектуал салоҳияти, юксак маънавияти билан қудратлидир.*” – деб таъкидлайди давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев

Маънавият кўп қиррали тушунчадир. У инсон фаолиятининг барча қирраларини, унинг яққол кўзга ташланувчи зохирий ва яширин, ички руҳий – ботиний томонларини ҳам қамраб олади. Аслида маънавият – инсонни жамики бошқа мавжудотлардан ажратиб

турадиган энг бакуват маънавий-рухий омил ҳисобланади. Моддий нарсалар одамга жисмоний озик ва қувват берса, маънавият унга рухий озик ва қудрат бағишлайди.

Маънавият миллатни тараққиётга етакловчи, давлатнинг қудратини оширувчи муҳим омил саналади. Чунки қаерда, қайси мамлакатда маънавият юксак даражада бўлса, ўша жойда, ўша мамлакатда жоҳиллик, ҳасадгўйлик, бепарволик, худбинлик, ялқовлик, манманлик, текинхўрлик, ғийбат қилишлик, кўролмаслик, ёвузлик, қўпарувчилик, ўз ватани ва халқига нисбатан сотқинлик тухмат қилиш каби салбий иллатлар, маънавиятсизлик кўринишларига ўрин қолмайди.

Маънавият ҳар доим маърифат билан яъни билим билан уйғун ҳолда ривожланиб боради. Ҳар иккаласининг уйғунлигига эриша олсақкина ёшларимизнинг маънавий баркамол, иймон эътиқодли, ватанпарвар, инсонпарвар, виждонли, диёнатли, ор-номусли, ҳалол ва пок инсонлар бўлиб тарбия топишларига эриша оламиз. Бу ҳақда Абу Ҳамид Муҳаммад Ғаззолий қуйидаги фикрларни билдирган эди: Гумроҳ кишилар «Илм бўлгач, амалга ҳожат йўқ қаблида фикр қиладилар. Бундай фикрлар илмнинг ўзи билан кифояланиб, шариатни инкор этувчилар эътиқоди бўлиб, улар учун илм ҳосил бўлсаю, амал бўлмаса. Бу каби илмдан фойда йўқлигини билишмайди. Ҳолбуки ўқиб ўрганган илмга амал қилмаган кишининг қиёмат кунндаги азоби икки ҳиссадир».

Буюк маърифатпарвар бобомиз Маҳмудхўжа Бехбудий ўтган асрнинг бошидаёқ “Дунёда турмоқ учун дунёвий фан ва илм лозимдур, замона илми ва фанидан бебаҳра миллат бошқаларга поймол бўлур”, деган ҳаққоний фикрлар билан Туркистон аҳлининг онгу шуурини уйғотишга даъват этгани бежиз эмас... Бу сўзларнинг қанчалик ҳақиқат эканини бугунги юксак тафаккур ва технологиялар замони ҳам исботланмоқда”.

Маънавият оламида бадавлат халқимиз,

Маърифат тарқатган донишманд Шарқимиз.

Йигитликда йиғ илмнинг мағзини,

Қарилик чоғи ҳарж қилгил ани.

деб, ёзиб қолдирганлар Мир Алишер Навоий Ҳазратлари.

Глобаллашув шароитида моддий чегаралар тобора нисбийлашиб, маънавий кадриятлар аста-секин умумийлашиб бориши кузатилади. Бундай даврда миллий ўзига хосликни сақлаб қолиш, миллий ўзликни англаш ва кадрига етиш тушунчалари устивор мақсадга айланади. Миллий ўзликни англаш ва кадрлаш жараёни маънавий кадриятларимизнинг пойдевори бўлиб хизмат қилади.

Инсонни инсон миллатни миллат, халқни халқ қиладиган тушунча – бу шу инсоннинг, шу миллатнинг, шу халқнинг кадр-қимматидир. Кадрият шундай маънавий оламки, унинг турфа қирралари, минг бир жилолари, қувончу ташвишлари бор. Ўзбек халқи кадрият, маънавият ва маданият, таълим ва тарбияга оид бой меросга эга бўлиб, асрлар мобайнида ёш авлодга инсонпарварлик, ватанпарварлик, дўстлик, меҳнатсеварлик, меҳр-оқибат, биродарлик ва камтарлик каби умуминсоний фазилатларни ҳар томонлама чуқур сингдириб келган. Зеро, эртанги куни учун қайғурадиган ҳар бир мамлакат, ҳар бир жамиятда маънавият ва маърифат каби тушунчалар юксак кадрланган.

Муқаддас Ҳадиси шарифда “*Дунёда биргина тўғри ва диёнатли одам топилар экан, ҳали қиёмат бўлмайди*”, деб ёзилган экан. Яъни, тўғрилиқ-дунёнинг посбони, диёнат борлиги-инсониятнинг мавжудлиги демакдир.

Шубҳа йўқки, ўзбек халқи ўзининг буюк давлатчилик тарихи, урф-одат ва анъаналари, дунё тамаддуни ривожига қўшган ҳиссаси, жаҳон ҳамжамияти ҳақли равишда эътироф этаётган миллий хусусиятлари билан ана шундай миллатлар қаторига киради. Янги Ўзбекистон олдида турган янги вазифалар ичида ушбу буюк мақомни янада юксак поғонага кўтариш, халқимизнинг интеллектуал даражасини ривожлантириш алоҳида аҳамиятга эга.

Кадрият тушунчаси маданиятшуносликнинг асосий тушунчаларидандир. Кадрият – кишилар ҳаётида ўта аҳамиятли ҳодисадир. Уни маданият соҳалари рўёбга чиқарган ҳодиса сифатида боғлиқликда англаш мумкин. Миллий кадриятлар миллатнинг тили,

маданияти, тарихи, урф-одатлари, анъаналарини, жамики моддий ва маънавий бойликларини, иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг барча томонларини қамраб олади.

Миллий қадриятлар, анъаналарни тиклаш бўйича «Наврўз», «Ҳайит» каби қадимги халқ ва диний байрамлар расман ҳаётга қайтган бўлса, халқимизнинг бой маданий меросини тиклаш ва ўрганиш мақсадида бир қатор йирик лойиҳалар амалга оширилди. Жумладан, Сурхондарё вилоятида Имом Термизий номидаги, Самарқандда Имом Мотуридий номидаги илмий-маърифий тадқиқот марказлари фаолият олиб бормоқда. Ватанimiz пойтахти Тошкент шаҳрида Марказий Осиё халқаро институти ташкил қилинди.

2017-2021 йилларда мамлакатни ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси қабул қилинди, барча туман ва шаҳарларда Маънавият ва маърифат масканлари фаолият юритмоқда. Самарали меҳнати ва ибратли фаолияти учун давлат органлари ва ташкилотлар ходимларига топширилаётган “Маънавият фидоийси” Кўкрак нишони таъсис этилди.

Янги Ўзбекистон тараққиётининг ҳозирги ривожланиш босқичида ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий омиллар билан бирга, маънавий-маърифий жабҳаларда амалга оширилаётган ислохотлар ҳам муҳим аҳамиятга эга. *“Агар жамият ҳаётининг танаси иқтисодиёт бўлса, унинг жони ва руҳи-маънавиятдир”*, деб ёзади “Ўзбекистон стратегияси” асарида давлатimiz раҳбари Шавкат Мирзиёев. Биз Янги Ўзбекистонни барпо этишда ана шу иккита муҳим устунга, яъни, бозор тамойилларига асосланган кучли иқтисодиётга ҳамда аждодларимизнинг бой мероси, миллий ва умуминсоний қадриятларга асосланган кучли маънавиятимизга таянаимиз”.

“Ўзбекистонда адабиёт ва санъат, маданият, оммавий ахборот воситалари, маънавият ва маърифат бизнесга айланмаслиги шарт ва биз бунга ҳеч қачон йўл қўймаймиз, бизнинг ҳавас қилса арзийдиган буюк тарихимиз бор. Ҳавас қилса арзийдиган улуг аждодларимиз бор. Ҳавас қилса арзийдиган беқиёс бойликларимиз бор. Ва мен ишонаман, насиб этса, ҳавас қилса арзийдиган буюк келажакимиз, буюк адабиётимиз ва санъатимиз ҳам албатта бўлади”, деган фикрни қатъият билан таъкидлайди юртбошимиз.

Ўзбекистонда халқчил, миллий, шу жумладан, анъанавий мусиқа санъати йўналишларига кенг имкониятлар очилмоқда. Айниқса, юртимизда мақом санъатини кенг оммага ёйиш ва тарғиб этиш борасида кўплаб илмий ва амалий ишлар олиб борилмоқда. Айниқса, ёш авлод қалбида миллий мумтоз санъатимизга бўлган қизиқишни, эътиборни уйғотиш-асосий мақсадларимиздан бири, десак, муболаға бўлмайди.

Муҳтарам Президентimiz Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан миллий меросимизни кўз қорачиғидек асраб-авайлаш, уни ёшларга безавол етказиш борасидаги эзгу саъй-ҳаракатлар миллий мақом санъати ривожига кўрсатилаётган ғоят улкан эътибор ва ғамхўрликда ёрқин ифодасини топмоқда.

Давлатimiz раҳбари томонидан 2017 йил 17 ноябрдаги “Ўзбек миллий мақом санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорининг қабул қилингани санъатimiz ривожига янги истиқболларни очди. Мазкур ҳужжат ўзбек мақом санъатини чуқур ўрганиб, ўзига хос ижро мактаблари ва анъаналарини янги босқичда раванқ топтириш, унинг “олтин фонди”ни яратиш ва бойитиш, халқаро нуфузини ошириш ва кенг тарғиб қилишда ғоят муҳим аҳамият касб этмоқда, 2018 йил 6 апрелдаги “Халқаро мақом санъати анжуманини ўтказиш тўғрисида”ги қарорига асосан эндиликда ҳар икки йилда бир марта Шаҳрисабз шаҳрида Халқаро мақом санъати анжумани ўтказиб келиниши эса ўзбек миллий мақом санъатини дунёга танитишда улкан хизмат қилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 26 майдаги “Маданият ва санъат соҳасининг жамият ҳаётидаги ўрни ва таъсирини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони ана шу эзгу ишларнинг давоми бўлди. Унга кўра, Юнус Ражабий номидаги Ўзбек миллий мусиқа санъати, Маданий мерос илмий-тадқиқот институтларининг ташкил этилиши -давлатimiz ва давлатimiz раҳбарининг миллий маданият ва санъатимизга бўлган навбатдаги эътибори ва ғамхўрлигидир!

“Агар биз асл, ҳақиқий санъатни билмоқчи, ўрганмоқчи бўлсак, аввало, мумтоз мақом санъатини билишимиз, ўрганишимиз керак. Ана шундай улкан маънавий бойликнинг шаклланиши ва тараққиётида, бу умрбоқий санъатнинг бизгача етиб келишида беқиёс хизмат кўрсатган улуг шоир ва мутафаккирлар, бастакор ва созондалар, буюк ҳофизларнинг хотирасини ҳурмат-эҳтиром билан ёд этамиз”, дейди давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев.

Маданиятимиз, миллий қадрият ва миллий маънавиятимизни асраб-авайлаш, уларнинг умуминсоний ва умуммиллий қадриятлар билан ҳамоҳанглигига эришиш биз каби нодавлат ноижорат ташкилотларнинг ҳам асосий мақсадларидан биридир.

“Умрбоқий мерос” Ўзбекистон маданияти ва санъати тарғибот маркази ва унинг худудий бўлимлари томонидан миллий қадрият ва анъаналаримизни кенг тарғиб қилиш, миллий маданиятни, санъат, адабиёт, халқ амалий ва тасвирий санъати соҳаларини янада ривожлантириш, моддий ва номоддий маданий мерос дурдоналарини муҳофаза қилиш, сақлаш ва тарғиб этиш борасида қатор ибратли ишлар амалга оширилмоқда. Жойларда ёшларни маънан етук ва юксак маърифатли этиб тарбиялашда, уларда юртга садоқат, маданий меросга ҳурмат туйғуларини мустаҳкамлашга, миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида тарбиялашга, ёшларимизни оммавий маданиятнинг салбий иллатлари таъсиридан ҳимоя қилишга қаратилган турли маънавий-маърифий тадбирлар ўтказиб келиняпти.

Ўзбекистон моддий ва номоддий маданий меросга бой ўлка.

ЮНЕСКО (Бирлашган Миллатлар ташкилотининг маориф, фан ва маданият масалалари билан шуғулланувчи *ташкilotи*) *томонидан* 2003 йил қабул қилинган “Номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Халқаро Конвенция 2007 йилнинг декабрь ойида бўлиб ўтган Олий Мажлис Сенати ва Қонунчилик Палатасининг кўшма мажлиси Қарорига кўра ратификация қилинди. Шундай қилиб, 2008 йил 29 апрелдан бошлаб Ўзбекистон Республикаси ушбу Конвенциянинг иштирокчи-давлатига айланди.

Номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш тўғрисидаги Конвенция қабул қилиниши муносабати билан муқаддам мавжуд бўлган “Инсониятнинг оғзаки ва номоддий мероси дурдоналари рўйхати”га Ўзбекистондан киритилган номоддий маданий мерос объектлари (“Бойсун тумани маданий муҳити” ва “Шашмақом”) 2008 йилда “Инсоният номоддий маданий меросининг Репрезентатив рўйхати”га ўтказилди. Ушбу рўйхатга 2009 йилда “Қатта ашула”, 2014 йили “Аския - сўзамоллик санъати”, 2016 йилда “Палов маданияти ва анъаналари”, “Наврўз” (бошқа 11 та давлат билан биргаликда), 2019 йилда “Хоразм рақси – Лазги”, 2020 йилда “Миниатюра санъати” (Туркия, Озарбайжон ва Эрон билан биргаликда), 2021 йилда “Бахши санъати” киритилди. Шундай қилиб, ҳозирги кунгача Репрезентатив рўйхатга Ўзбекистон билан боғлиқ 6 та миллий ва 3 та халқаро (бошқа давлатлар билан биргаликдаги) номоддий маданий мерос киритилган.

Ўзбекистон номоддий маданий мероси намуналарини нафақат ЮНЕСКО рўйхатларига, балки унинг Номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш бўйича Илғор тажрибалар реестрига киритиш бўйича ҳам ишлар изчил амалга оширилмоқда. Шу мақсадда 2016 йилда “Марғилон хунармандчилик марказининг атлас ва адрас матоларини тайёрлашда анъанавий услублардан фойдаланиш тажрибаси” мазкур Реестрга Марказий Осиё давлатлари ичида биринчи номзод сифатида қабул қилинди.

Ҳукуматлараро Кўмитанинг 2022 йилда ўтказиладиган навбатдаги йиғилишида кўриб чиқиш учун Ўзбекистон иштирокидаги яна 5 та халқаро номзоднома Инсоният номоддий маданий меросининг Репрезентатив рўйхатига киритиш учун тавсия этилди. Ушбу Номзодномалардан бири, яъни “*Марказий Осиё анъанавий каштачилиги*” (Тожикистон ва Қозоғистон билан ҳамкорликда) бизнинг ташкилот - “*Умрбоқий мерос*” *Ўзбекистон маданияти ва санъати тарғибот маркази* ташаббуси ва саъйи ҳаракати билан амалга оширилди.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ҳузуридаги нодавлат нотижорат ташкилотларни (НТТ) ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларни қўллаб-қувватлаш жамоат Фонди томонидан эълон қилинган кўплаб грантлар ННТлар томонидан юқори савияда амалга оширилиб келинмоқда.

Жумладан, “Умрбоқий мерос” Ўзбекистон маданияти ва санъати тарғибот маркази ҳам ўз Уставига мувофиқ мақсадли грант лойиҳаларни амалга оширмоқда.

“Ипак йўлининг анъанавий хунармандчилиги” номли китоб-атласни тайёрлаш ва нашр этиш учун Олий Мажлис ҳузуридаги жамоат Фонди томонидан эълон қилинган грант танловида ғолиб чиқиб, навбатдаги лойиҳасини амалга оширди.

Ушбу китоб-атласда Буюк Ипак йўлида жойлашган 22 давлат қамраб олинган бўлиб, унда 32 хунармандчилик турлари тўғрисида маълумотлар ва уларнинг фото суратлари ўрин олган. Шу ўринда айтиш жоизки, хунармандчилик турларини танлашда бугунги кунга қадар ЮНЕСКОнинг Инсоният номоддий маданий мероси Репрезентатив рўйхатидан ўрин олган ва ЮНЕСКОнинг Илғор тажрибалар рўйхатига киритилган хунармандчилик марказларига алоҳида эътибор қаратилган бўлиб китоб-атлас ўзбек, рус ва инглиз тилларида нашр қилинди.

“Умрбоқий мерос” тарғибот маркази Бухоро вилоят бўлими томонидан 2022 йилнинг март ойида давлат гранти лойиҳаси доирасида “*Бухоро вилоятида фаолият юритаётган миллий маданий марказлар*” номли китоб-атлас ўзбек, рус ва инглиз тилларида чоп этилди.

Ташкилот Уставида миллатлараро тотувлик, бағрикенглик, турли миллат ва элат вакиллари билан ҳамжиҳатлик, уларнинг урф-одатларини ҳам кенг тарғиб қилиш каби вазифалар ўрин олган. Миллатлараро тотувлик ва ҳамжиҳатлик умумбашарий қадрият. У муайян жамиятда яшаб, ягона мақсад йўлида меҳнат қилаётган турли миллат ва элат вакиллари аҳиллигининг маънавий асосини мустаҳкамлайди, шу ҳудуддаги тинчлик ва барқарорликнинг, тараққиётининг кафолати бўлиб хизмат қилади. Ушбу лойиҳа Бухоро вилоятида фаолият олиб бораётган 11 та миллий маданий марказларнинг ўзига хос бўлган миллий ва анъанавий маданиятини кўрсатиб бериш, миллатлараро тотувлик, бағрикенглик ришталарини улуғлашда, эъзозлашда ўзига хос бўлган дўстлик кўприги бўлиб хизмат қилади.

Айни кунларда марказ томонидан Ўзбекистон Республикаси Маданият вазирлиги буюртмасига асосан Олий Мажлис ҳузуридаги Нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлаш Жамоат Фонди томонидан эълон қилинган танловда ғолиб чиқиб, “*Ўзбекистон номоддий маданий мерос элементларини муҳофаза қилиш*” мавзусидаги давлат ижтимоий буюртма лойиҳасини амалга оширяпти.

Лойиҳадан асосий мақсад-Ўзбекистон номоддий маданий мерос элементларини ҳозирги ҳолатини ўрганиш, инвентаризация қилиш, маълумотлар базасини яратиш, ҳужжатлаштириш ҳамда миллий ва халқаро даражада хабардорлигини оширишдан иборат. Лойиҳа доирасида талайгина ишлар бажарилди, жумладан, мутахассислардан иборат экспертлар гуруҳи республикамиз бўйлаб номоддий маданий меросни ўрганиш, уларни сақловчилар ва етказувчилар билан учрашиб, фаолиятларини ўрганиб 300 дан ортиқ видео, аудио, фото ва матнли маълумотлар тайёрлаб қайтдилар. Айни кунларда ҳужжатлаштириш ва монтаж ишлари давом этяпти. Тўпланган материаллар асосида “*Ўзбекистон номоддий маданий мероси*” номли китоб-атласни уч тилда: ўзбек, рус ва инглиз тилларида нашр этиш режалаштирилган.

Ўзбекистонда номоддий маданий мероснинг муҳофазаси, хусусан, унинг халқаро миқёсда тарғиботи йўналишида ҳам жуда кўп ишлар амалга оширилмоқда. Ҳозирги кунга келиб Ўзбекистонда номоддий маданий мерос билан боғлиқ 10 дан ортиқ халқаро танлов ва фестиваллар ўтказилмоқда. “*Бойсун баҳори*”, “*Асрлар садоси*”, “*Шарқ тароналари*”, “*Миллий халқ ўйинлари*”, Наманганда “*Гул байрами*”, Бухоро шаҳрида “*Ипак ва зираворлар*” каби фестиваллар муқаддам ўтказиб келинган бўлса, кейинги йилларда

Марғилон шаҳрида “Атлас байрами”, “Буюк Ипак Йўли” номли фольклор мусиқа фестиваллари, Қўқон шаҳрида “Халқаро ҳунармандчилик фестивали”, Шаҳрисабзда “Халқаро мақом анжумани”, Термиз ва Нукус шаҳарларида “Халқаро бахши санъати фестивали”, Тошкент шаҳрида “Халқаро пазандачилик фестивали”, Нурота туманида “Нурли наволар” номли фольклор жамоалари фестивали, Қорақалпоғистонда “Балиқдан 100 хил таом” кулинария фестивали ўтказилиши йўлга қўйилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 29 апрелдаги “Халқаро зардўзлик ва заргарлик фестивалини ўтказиш тўғрисида”ги ПҚ-5098-сон Қарорига асосан 2022 йилнинг май ойидан бошлаб ҳар икки йилда Бухоро шаҳрида ушбу фестиваль ўтказилиши белгиланди.

Таълим тизимида эса дostonчилик санъати, мақом ижрочилиги, фольклор жамоалари учун мутахассислар тайёрлаш йўлга қўйилиб, болалар мусиқа ва санъат мактаблари ҳамда ўрта махсус мусиқий таълим муассасаларида янги йўналишлар, олий таълимда эса Юнус Ражабий номидаги миллий мусиқа санъати институти ташкил этилди. Нукус ва Термиз шаҳарларида бахши санъати бўйича махсус мактаб интернатлар очилди. Қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳри ва вилоятларда мақом ва бахшичилик ансамбллари фаолияти йўлга қўйилди. 2022/2023 ўқув йилидан бошлаб Республикадаги барча умумтаълим мактаблари ўқувчилари камида битта миллий мусиқа чолғусини ўзлаштириши учун шароит ва имконият яратиладиган бўлди.

Бугунги кунда давлатимиз ва ҳукуматимиз томонидан мамлакатимизни ривожлантириш ва Янги Ўзбекистонни барпо этиш стратегиясини амалга оширишда фуқаролик жамияти институтлари, нодавлат нотижорат ташкилотлар ҳар томонлама қўллаб-қувватланиб келинмоқда.

Бу жиҳатдан, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жаамиятлари институтлари фаолиятини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш-самарали бошқарувни амалга оширишдаги устувор йўналишлардан бири бўлган Ўзбекистонда биз-нодавлат нотижорат ташкилотлар мамлакатнинг иқтисодий- ижтимоий, маънавий-маърифий ривожига ҳисса қўшиб, миллий кадрият ва анъаналаримизни, буюк маданиятимиз ва маънавиятимиз, номоддий маданий меросимиз, ўлмас санъатимизни сақлаб қолиш ва ривожлантиришда, уни бутун дунёга кўз-кўз ва тарғиб қилишда, уларни келажак авлодга қолдиришда ўзимизнинг билим ва меҳнатимизни аямаймиз, қолаверса бу ҳар биримизнинг ватан олдидаги, халқ олдидаги муқаддас бурчимиздир!

НАВОИЙ ҚАЛАМИДА БУХОРО ВА БУХОРОЛИКЛАР ТАЛҚИНИ

Зиёда ҒАФФОРОВА,

филология фанлари бўйича фалсафа доктори,
“Умрбоқий мерос” Ўзбекистон маданияти ва
санъати тарғибот маркази директори ўринбосари.

Навоий ижоди – кенг уммон. Ўрганганинг сайин янги ғоя, янги талқинлар топилаверади. Асарларининг боқийлиги ҳам – шунда. Бой маънавий мероси бугун комил инсон тарбиясида муҳим аҳамият касб этиши билан биргаликда, тарихий шахслар, авлиёлар, азиз зотлар, географик жой номларидан ҳам китобхонга сўзлайди.

XV асрда яшаб ижод этган бу улуғ шоир хазинасидан улғайиб, камол топган юртинг жамоли ва ундан етишиб чиққан буюк шахслари таърифини ўқиш, ўрганиш ҳар бир кишига фахр туйғусини бериши – тайин.

Шунинг учун бугун олимларимиз Навоий ижод оламининг поёнсиз уммонида ғаввос каби сузишади ва бу асрлар оша давом этиб бораверади.

Алишер Навоийнинг “Наводир уш-шабоб” девонида Бухоро ҳақида мана бу байт келтирилган:

*Азму Бағдоду Бухоро айлаган аҳбоб учун
Берса тонг йўқ элга ашким Дажлаю Жайхунни ёд.*

Шоир, Бухоро ва Бағдодга боришни ният айлаган дўстларим учун менинг кўз ёшларим Дажла (Бағдод шахридан оқиб ўтадиган дарё) ва Жайхун (Амударёнинг эски номи)ни эсга солади, демоқчи. XV асрда яшаб ўтган мутафаккир шоир Бухорони шунчалик қадрлаган. Бу эса шу замин фарзандига юрт ифтихорини беради.

Манбаларда Навоийнинг Бухорога келгани ҳақида ҳеч қандай маълумот учрамайди. Буюк мутафаккир келиб кўрмай туриб, бу ўлкага ва унинг азиз зотларига шу қадар юксак меҳр-муҳаббат кўрсатган экан, бу Бухорои шарифнинг XV асрда ҳам чексиз обрўй-эътиборга эга эканидан далолат беради.

Олимларнинг ўрганишича Навоийнинг “Насойим ул-муҳаббат...” тазкирасида “Бухоро” сўзи 19 марта тилга олинган. Алишер Навоийнинг “Насойим ул-муҳаббат мин шамойим ул-футувват”, яъни “Улуғлик хушбўйликларини таратувчи муҳаббат шабодалари” тазкираси шайхлар ҳаёти ва фаолиятини ёритишга бағишланган.

Асарда баъзи шайхларнинг асл Ватани алоҳида қайд этилмаган бўлса ҳам, аниқки, ўзлари – бухоролик. Баъзи шайхларнинг ўзи бухоролик бўлмаса ҳам, бу ерда яшаб қолган ёки қабри ҳам – шу ерда. Айримлари бир муддатга келиб, таълим олган ва ҳоказо.

“Насойим ул-муҳаббат...”да Бухородаги нақшбандия олтин силсиласининг етти пиридан биринчиси Хожа Абдухлолик Ғиждувоний, иккинчиси Хожа Ориф Ревгарий, учинчиси Хожа Маҳмуд Анжирфағнавий, тўртинчиси Хожа Али Ромитаний, бешинчиси Хожа Муҳаммад Бобо Самосий, олтинчиси Саййид Амир Кулол, еттинчиси Хожа Баҳоуддин Нақшбандларни таъриф ва тавсиф этган. Ундаги фикрларни ўқиб, шу юртга, унинг буюк зотларига эҳтиром туйғусини ҳис этасан, киши.

“Насойим ул-муҳаббат...” тазкирасида етти пир ҳақидаги қайдларга озгина тўхталиб ўтамиз:

Хожа Абдухлолик Ғиждувоний:

Уларнинг равиши тариқатда ҳужжатдур. Барча форукнинг мақбулидурлар. Ҳамиша сидқу сафо йўлида ва Мустафо с. а. в. шаръу суннати мутобаатида ва бидъату ҳаво мухолафатида қадам урубдурлар ва пок равишларин ағъёр кўзидин яшурубдурлар. Аларга кўнгул зикри сабақи йигитликда Хожа Хизр а. с. дин бўлубдур ва ул сабаққа мувозабат кўргузубдурлар.

Хожа Ориф Ревгарвий:

Хожа Абдухлоликка уч халифа эрмиш: Хожа Аҳмад Сиддиқ ва Хожа Ориф Ревгарий ва Хожа Авлиёи Калон. Ва нисбат силсиласи Ҳазрат Хожа Баҳоуддин Нақшбанд қ. с. га бу жамоатдин Хожа Орифқа етишур.

Хожа Маҳмуд Анжир Фағнавий:

Ул Хожа Ориф хулафосидиндур.

Хожа Али Ромитаний :

Алар Хожа Маҳмуд хулафосидиндурлар ва бу силсилада аларнинг лақаби Ҳазрат Азизондур. Ва аларга олий мақомот ва зоҳир каромот кўп эрқандур. Ва тўқимоқ санъатиға машғул бўлур.

Хожа Муҳаммад Бобойн Самосий:

Ҳазрат Хожа Азизоннинг халифасидур ва Ҳазрат Хожа Баҳоуддин ҳазратлариға алардин қабул фарзандлиғқа воқеъ бўлубдур ва алардурларки, Қасри Ҳиндувондин ўтарда дер эрмишларки, бу туфроғдин бир эр иси келадур. Бўлғайки, Қасри Ҳиндувон Қасри Орифон бўлғай. То бир кунки Саййид Амир Кулол манзилидинки, аларнинг хулафосидиндур, Қасри Орифон сари мутаважжих эрдилар. Дедиларки, ул эр исики, бизинг димоғимизға етар эрди, ортуқроқ бўлубдур. Ҳамоноки ул эр мутаваллид бўлубдур. Чун нузул килибдурлар. Ҳазрат Хожа Баҳоуддин валодатидин уч кун экандур, аларнинг жадди бир муомала аларнинг кўксиға кўйиб, аларни ихлос ва ниёз била Хожа Муҳаммад Бобо назариға келтурубдур. Хожа Муҳаммад Бобо дедиларки, ул бизинг фарзандимиздур

ва биз они қабул қилдуқ ва асҳоб сори боқиб, дебдурларки, бу ул эрдурки, бизга онинг иси етиб эрди. Рўзгорнинг муқтадоси бўлғай ва Амир Саййид Кулолға буюрдиларки, фарзандим Баҳоуддин ҳақида тарбият ва шафқатни дариг тутмағойсен.

Саййид Амир Кулол р. т.

Мазкур бўлгон Хожа Муҳаммад Бобонинг халифасидур. Ҳазрат Хожа Баҳоуддинға суҳбат нисбати тариқат сулуки, одоби таълими ва зикр талқини алардиндур. Бир кун азим мажмаъда Амир Саййид Кулол Хожа ҳазратин тилаб дедики, эй фарзанд Баҳоуддин, Хожа Муҳаммад Бобо нафаси васиятин сизнинг борингизда тамом бажой келтирдим деб. Дедиларки, ҳар не тарбия бобида бормен, сенинг ҳақингда кўргузубмен. Сен фарзанд Баҳоуддин бобида кўргизгил!

Хожа Баҳоуддин Нақшбанд

Аларнинг оти Муҳаммад бинни Муҳаммад Бухорийдур. Аларға қабул назари фарзандликқа Хожа Муҳаммад Бобойи Самосийдиндур ва одоби тариқат таълими зоҳир юзидин Амир Саййид Кулолдиндур, андоқки, ўтти. Аммо ҳақиқат юзидин алар Увайсийдурлар ва тарбият Ҳазрат Хожа Абдулҳолиқ Гиждувоний руҳидин топибдурлар.

Шоир Бухоронинг етти пирини яхши билган. У асарларида Нақшбандия тариқати гояларини кенг тарғиб этган.

“Лисон ут-тайр” асарида ҳам бухоролик шайхларни қаламган олган. Хожа Муҳаммад Порсо ва у кишининг ўғиллари Хожа Абу Насрни ва Баҳоуддин Нақшбандни таърифлаган.

“Мажолис ун-нафоис” тазкирасида ўтмиш шоирлар хотирасини абадийлаштириш, ҳаёт бўлган қалам аҳлларини рағбатлантиришни мақсад қилган. Бу асарни замондошларига бағишлайди.

Навоий тазкирасида шоир ва адабиёт аҳли қаторида бухоролик қалам соҳибларига ҳам тўхталган. Аввалги мажлисда шоир Хожа Исматуллони ва у кишининг шогирди Мавлоно Хаёлийни, иккинчи мажлисда нақшбандия тариқатининг машҳур олими Муҳаммад Порсонинг ўғли Хожа Абу Наср Порсони, Мавлоно Кавсарийни, шоир, арбоб Навоий Самарқандда таҳсил олаётганида, яъни 1465 – 1469 йиллари унга мураббийлик ва моддий жихатдан мадад бериб турган, Бухорода вафот этган Аҳмад Ҳожибек ҳақида маълумот берган. Учинчи мажлисда адабиётшунос, шоир ҳаёли, одобли, хушёр, одамшаванда Мавлоно Сайфий ижоди ҳақида фикр юритган.

Навоий Хожа Исматулло ҳақида шундай фикрлар келтирган: *“Мовароуннаҳр бузургзодаларидан, гоят хуштаъб, шеърға ошно бўлганлиги учун ҳам девони машҳур бўлди. Халил Султонга бағишланган қасидаси – бор. Хожанинг қабри Бухорода ўз хужрасидадир”*.

Хожа Исматуллодан кейин у кишининг шогирди Мавлоно Хаёлий ҳақида мана бу фикрларни ёзган: *“Бухоролик ва Хожя Исматуллонинг шогирдидир. Ўзи хушхулқ ва хуштавр (хушфеъл) йигит қабри Бухорода”*.

Навоийнинг “Мезон ул-авзон” асари туркий халқларнинг аруз илмидан баҳраманд этиш ниятида ёзилган. Унда шоир Бухорода яшаб ижод қилган Хожа Исмад Бухорийни ўзбек тилида арузда шеърлар битганлигини ёзган.

Шу асарни нашр тайёрлаган навоийшунос Суйима Ғаниеванинг изоҳ беришича, Хожа Исмад Бухорий Халил Султон саройида хизмат қилган. Халил Султон зиндонбанд этилгандан сўнг шоир саргардонликка учрайди. Шундан кейин узлатда – дарвешлар орасида яшашни афзал кўрган эканлар. Хожа Исмад Бухорийнинг саккиз минг байтдан иборат шеърлар девони, “Иброҳим Адҳам” номли маснавийси – бор. Шоир Улуғбекка, Халил Султонга, Темурий шахзодаларга бағишлаб қасидалар ёзган. У киши “*Исмад*”, “*Исмадуллоҳ*”, “*Насирий*” тахаллусларида ёзганлар. Навоийнинг Хожа Исмад ҳақидаги бундай маълумотлари тарихий бир манба вазифасини бажариши билан биргаликда, Бухоро адабий муҳитидан хабардор этади. Навоийдек буюк шоир Бухорони мана шундай улуғлари орқали кадрлаганлигининг гувоҳи бўламиз.

Шоирнинг асарларидан баъзи буюк шахсларнинг бухорода бўлганлиги ҳақидаги маълумотларни ҳам билиб оламиз. Масалан, Навоийнинг **“Ҳолоти Саййид Ҳасан Ардашер” асаридан** тасаввуф мутафаккири, шоир Азиз Насафий илк таҳсилни она юртида олгач, Бухорога боргани ва у ерда илм ўрганганлигини билиб оламиз.

Буларни келтиришимдан мақсад Навоий даври ва ундан олдин ҳам Бухоро номини унинг буюк зотлари, юксак илм-маърифатлари, шеърляти ва маънавий фазилатлари билан кенг дунё аҳлига маълуми машҳур қилишган.

Бугун кўпчилик Хожа Исматуллоҳ ва етти пирни зиёрат қилишади. Лекин кўпчилик – Навоийнинг улар ҳақида келтирган фикрларидан беҳабар. Навоий қаламида васф этилган бу зотлар ҳақидаги маълумотларни билиш учун ҳам бироз уларга тўхталдик.

Шоир Бухоро ва унинг авлиёлари, буюк зотларини қаламга олган, улар томонидан яратилган асарлар тўғрисидаги тарихий маълумотларни қодирганки, бугун учун катта манба саналади.

Биз Навоий асарларидаги Бухоро таърифи ва бухороликлар ҳақидаги айрим маълумотларнигина келтирдик. Ҳолбуки, бу – алоҳида рисолага мавзу бўладиган масала.

I ШЎЪБА. ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ЎҚИТИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ. КОРПУС ЛИНГВИСТИКАСИ МАСАЛАЛАРИ. МЕДИАЛИНГВИСТИКА ВА ЛИНГВИСТИК ТАДҚИҚОТЛАР

СОСА МАНБАЛАРИДА МОРФОЛОГИК БИРЛИКЛАР ТАДҚИҚИ

БухДУ, Хорижий тиллар
факультети декани, ф.ф.ф.д. (PhD) Н.Б.Атабоев

Электрон лисоний корпуслар тўлиқ мураккабликда морфологик сўз ясаш ёки шакл ўзгартириш жараёнини англашнинг жуда катта мақсадга эришиш учун ривожланишига ҳисса қўшадиган кўплаб усулларни таклиф этиб келмоқда. Корпуслар тадқиқотчиларга сўз ясаш регистрлари, оғзаки тил, ижтимоий ва географик макон ва ҳатто вақт бўйича қандай ўзгаришини ўрганишга имкон беради. Т. МкЭнерй ва Э. Вилсон морфологик тадқиқотларда корпус маълумотларидан фойдаланишнинг ижобий ютуқларини тасдиқлайди, корпуслар «турли морфологик вариантларнинг частоталари ва турли морфемаларнинг маҳсулдорлигини ўрганишда муҳим рол ўйнайди», деб таъкидлайдилар. Бир сўз билан айтганда, корпусдан олинган натижалар орқали сўз ясовчи ва шакл ўзгартирувчи қўшимчаларни таҳлил қилиш имкони мавжуд.

Бугунги кунда морфология соҳасининг мутахассислари қизиқиш билдираётган муаммолардан бири – морфемаларнинг ўзакка қўшилиш тартибидир. Бирдан ортиқ қўшимчалар бир сўз таркибида келганда, уларнинг қайси бири олдин, қайсиси кейин жойлашиши нафақат тилшунослар, балки тил ўрганувчилар учун ҳам қизиқ. Масалан, инглиз тилида сифат ясовчи *-ous* ва мавҳум от ясовчи *-ness* қўшимчалари мавжуд. Улар бир сўз таркибида келиши мумкинми, агар бирга кела олса, қандай тартибда жойлашади, деган саволларга жавобни СОСАда ўтказилган қидирув натижалари асосида бериш мумкин. Қидирув натижалари шуни кўрсатдики, **ness+ous* тартибдаги морфемалар бирикиши корпусда мавжуд эмас, бу орқали тилда ҳам йўқ, деган хулосани бериш мумкин. **ous+ness* тартибига мос келувчи натижалар 112 ҳолатда кузатилди, бу 10 дан ортиқ сўз-турларнинг умумий қўлланилган сонидир. Масалан, *consciousness, seriousness, nervousness, righteousness, graciousness, dangerousness* ва бошқалар.

Кейинги ўринда маълум бир морфемани ўрганаётган тадқиқотчи унинг қўлланилиши бўйича кенгроқ маълумотга эга бўлишга ҳаракат қилади. СОСAnинг энг оддий қидирув натижаларининг ўзи ҳам бунга етарли бўла олади. Масалан, тадқиқот объекти инглиз тилидаги **ism* қўшимчаси бўлса, унинг қўлланилиши учун мисоллар сони 512 тани ташкил этди ва бу 20дан ортиқ сўз-турнинг такрорий қўлланилиши натижасида ҳосил бўлган сондир. Мисол учун, *communism, criticism, nationalism, mechanism, realism, anti-Semitism* ва бошқалар. Юқоридаги микдордаги мисоллар тадқиқотнинг самарали яқунини таъминлайди.

Инглиз тилини ўрганувчилар учун яна бир муаммо – феъл шакллариининг тўғри ва нотўғри формада замонга мослашувидир. Ушбу мураккабликни янада оширадиган жойи шундаки, баъзи феъллар ўтган сифатдош шаклига ҳар иккала услубда ўта олади. Масалан, инглиз тилида исботламоқ, далил келтирмоқ маъноларида келувчи *prove* феълининг ўтган сифатдош (*past participle/perfect form*) шакли *proved* ёки *proven* ҳолатида ифодаланиши мумкин. Бу икки шакл ва уларнинг қўлланилиши бўйича СОСАда қидирув берилганда айнан тугалланган замон формасида келган мисоллар билан қизиқилганда, *have proven* бирикмаси 2616тани ташкил қилган бўлса, 3001талиқ частотани *have proved* грамматик замон формаси кўрсатди. Худди шу тартибдаги қидирув BNC корпусида ҳам ўтказилди. Натижалар *have proven* учун 82 та ва *have proved* учун 1169 тани ташкил этди. Бу фарқ ўзидан америкача инглиз тили ва британияча инглиз тили ўртасидаги сўз, асосан феъл шакллариини ясашда морфологик фарқлиликнинг мавжуд эканини яққол кўрсатди.

Морфология билан боғлиқ яна бир муаммо сифатларнинг даражаланишида кўринади. Бунда асосан мураккаблик инглиз тилидаги икки бўғинли сифатларнинг қиёсий ва орттирма даражаларини ясашда кўзга ташланади. Масалан, *самимий* деган маънони берувчи *sincere* сифати икки бўғинли бўлиб, у ҳам шакл ясовчи қўшимча, ҳам сўз қўллаш орқали орттирма даражага ўтказилади, яъни *sincerest* ва *most sincere* каби. *СОСА*да ушбу шакллар қидирувга берилганда, *sincerest* 85 ўринда, *most sincere* 65 ўринда қўлланганига гувоҳ бўлинди. Айнан шу сўз формалари 15 миллиардан ошиқроқ сўзларни ўз ичига олган *English Web 2015 (enTenTen15)* корпусида ҳам қидирилганда *sincerest* ва *most sincere* шакллари мос равишда 5769 ва 3355 частоталарни кўрсатишди. Ҳар иккала ҳолатда ҳам, инглиз тилида *sincerest*, яъни морфема қўшилиши орқали ҳосил қилинадиган шаклнинг устунлиги аниқланди.

Замонавий КЛнинг энг катта ютуқларидан бири сифатида қаралаётган ўз ичига 560 миллиондан ортиқ сўзли матнларни жамлаган *СОСА* лисоний корпусининг тадқиқот объекти сифатида танланиши аҳамиятлидир. Корпуснинг таркибий тузилиши кўриб чиқилди ва унинг оғзаки (*spoken*), бадий (*fiction*), машҳур журналлар (*popular magazines*), газета (*newspapers*) ва илмий журналлар (*academic journals*) каби бешта жанрга бўлинган матнлардан шакллантириб борилиши аниқланди. Йиллик ҳисобда ўртача 20 миллион сўз миқдорли матнлар қўшиб борилади ва ҳозир унинг умумий ҳажми 570 353 748 та сўздир.

*СОСА*нинг функционал хусусиятларини очиб бериш мақсадида семантик, синтактик, фразеологик ва морфологик тадқиқотлардаги аҳамияти ўрганилди. Унга кўра, сўзларнинг семантикмаъно муносабатларига киришишини аниқлаш жиҳатидан *cause* ва *result in* феъллари ўзаро солиштирилди. Синтактик тадқиқотлардаги аҳамияти феълнинг бирикуви *love* феълдан кейин келиши мумкин бўлган феъл формаларини ўрганиш ва бошқа мисолларда очиб берилди. Фразеологик бирликларни ўрганиш ва улар ҳақида хулосаларга келиш мақсадида *СОСА*да *way* билан келадиган иборалар таҳлил қилинди. Морфологик бирликларнинг инглиз тилида қўлланилиши юзасидан олиб борилган амалий тадқиқотлар ҳам *СОСА*нинг ижобий функционал аҳамиятларни очиб беришга қаратилди. Бунда, бирикиб келадиган қўшимчалар, феълнинг формалари, морфема татбиқига мисоллар ва икки бўғинли сифатларнинг орттирма даражасини ясашдаги фарқлиқ ўрганилди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Baayen R.H. Corpus Linguistics in Morphology: Morphological Productivity. 2009. – 52 p. Available at URL: <https://www.ling.upenn.edu/~kroch/courses/lx400/BaayenHSK2009.pdf>
2. McEnery T., Wilson A. Corpus Linguistics. – Edinburgh: Edinburgh University Press. 2001. – P 109.

FONOSTILISTIK TAKROR

Haydarov Anvar Askarovich
BuxDU, dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqoladatakror stilistik vositasi,uning tiplari,nutqdagi vazifasi ingliz va o'zbek nasriy va nazmiy asarlari misolida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar:takror, fonetik takror, unli tovushlar takrori, undosh tovushlar takrori, bo'g'in takrori, anafora, epifora, halqasimon takror, topilma takror,tizma takror,o'zakli takror,sinonimik takror.

Kirish. Takror poetik va publitsistik asarlar tilida eng ko'p qo'llanadigan sintaktik-stilistik figuradir. Bir xil yoki bir-biriga o'xshash to'vush til birliklarining badiiy nutqda takrorlanish hodisasidir yoki boshqacha aytganda, ayni so'zni takror qo'llash bilan tuzilib ,ko'plik,davomiylik kabi ma'nolarni ifodalovchi so'z,so'zning takroriy formasidir.

Takror haqida fikr yuritilganda,avvalo fonetik takror masalasiga e'tibor qaratish lozim.Fonetik takror ayrim tovushlarning misralararo takroriga asoslanuvchi stilistik figuralar:anaphora, epifora, alliteratsiya, assonanslarda aksini topadi.Tovush takrori termini dastlab O.Brik tomonidan keltirilgan va u faqat undosh tovushlarga nisbatan

ishlatilgan. Keyinchalik bu termin poetik nutqdagi unli va undosh tovushlarga nisbatan ham qo'llaniladigan bo'ldi.

Asosiy qism. Unli tovushlar takrori, undosh tovushlar takrori, bo'g'in takrori kabilar xalq og'zaki ijodi namunalari, poetik nutqda ko'p uchraydi. Fonetik takror asosan, badiiy nutq uslubiga xosdir. Fonetik unsurlarni ataylab takrorlash orqali asar muallifi badiiy tasvir kuchini oshirishga, his-tuyg'ularini bo'rttirib ifodalashga erishadi.

Tovush takrori, ayniqsa, tinglovchi yoki o'quvchining diqqatini tasvir ob'ektiga ko'proq jalb qilish uchun ishlatiladi. Takrorning asosiy vazifasi nutqni ta'sirchan qilish, fikrni konkretlashtirish va unga tinglovchi diqqatini tortishdir.

Takrorning sintaktik-stilistik xususiyatlari haqida tilshunoslardan I.M. Astafyeva, M.N. Adilovlar maxsus monografik tadqiqotlar olib borganlar.

Takror nutqning og'zaki shakli xususiyatiga asoslangan sintaktik-stilistik vosita bo'lib, u hayajonli holatni ifodalash maqsadida qo'llaniladi. Emotsional nutq qisqaligi, mantiqiyliги va bayon qilinayotgan fikrning ayrim bo'laklari takrorlanishi bilan ajralib turadi. Takror stilistik vositasining ishlatilishi tabiiy bo'lishi lozim hamda ma'lum bir so'zlar takrori gapda so'z o'yinini yaratishga xizmat qiladi.

Masalan: *For that was it? **Ignorant** of the long and steally march of passion and of the state to which it had reduced Fleur, **ignorant** of how Soams had watched her, **ignorant** of Fleur's reckless desperation ... **ignorant** of all this everybody felt aggrieved.* (J. Golthworthy)

Yuqoridagi kichik matnda **ignorant** so'zining takror kelishi o'quvchi diqqatini o'ziga jalb etish uchun muallif tomonidan stilistik figura sifatida ishlatilgan.

Takror va uning stilistik funksiyasi haqida professor A. Mamajonov fikr yuritib, uning fonetik, leksik, morfologik, sintaktik takror ko'rinishlari mavjudligi, bunday takror tiplari xalq og'zaki ijodida badiiy publitsistik asarlar tilida juda keng qo'llanilishi bayon qilgan. "Bu holat deb, yozadi olim, sintaktik-stilistik figuralar analizi uchun boy material bo'lib hisoblanadi, hamda takror bo'yicha alohida va muhim tekshirishlar olib borish, tegishli xulosalar chiqarish imkoniyatini tug'diradi."

Til tadqiqotchisi M. Saidova takror stilistik figurasi haqida fikr yuritib, uni ingliz tilida quyidagi turlari borligini, qayd etadi. Uning fikriga qo'shilgan holda ushbu takror tiplariga munosabat bildiramiz.

1. Misra yoki gap bo'lagining boshida kelgan takror anaforadir. Boshqacha aytganda, parallel tuzilgan nutq parchalari boshida aynan bir elementning takrorlanishidir. Adiblar anaforadan his-hayajon, ko'tarinki ruh bilan aytiladigan nutq shakllarini yaratish uchun foydalaniladilar.

Masalan: 1.

For want of a shoe, the horse was lost,

For want of a horse, the ride was lost.

For want of a rider, the battle was lost.

2. *Always in Rome,*

Always with the girls

Always with the carabinieri.

O'zbek she'riyatida Uyg'unning quyidagi she'rida ham anaphora o'rinli ishlatilgan:

Qani qizlar, **qani** o'rtoqlar? **Qani** ko'klam, **qani** go'zal yor?

Qani gullar, **qani** bulbullar? **Qani** shodlik, **qani** kulgu soz?

2. Nazmiy asarlarda so'z yoki misralar oxirida ifodaviylikni kuchaytirish uchun ayrim unli yoki undosh tovush takrorlanadi. Bunga tovush nihoyasi yoki epifora deyiladi.

Masalan: 1.

*When I go into the beach I get **rattled**.*

*She clerks **rattle** me*

*She wickets **rattle** me*

*The sight of money **rattles** me*

*Everything **rattles** me. (Lexset)*

2. *The priest was good but **dull**.*

*The officers were not good but **dull**.*

*The king was good but **dull**.*

*The wine was bad but not **dull**. (E. Hemingway)*

O'zbek adabiyotida H.Olimjonning quyidagi misralarida gham epifora o'rinli ishlatilganligini guvohi bo'lamiz:

Uyda, oilada, dalada, qirda

Oppoq paxta bitgan serunum yerda ,

Ozod mehnat zo'r jadal bilan

Insonni qaytadan ko'kartirganda,

Har minut sen o'zing biz bilan birga.

3. Nutq parchasining boshida ham, oxirida ham so'zlar takror kelishi mumkin. Takrorning bu turi o'ziga xos doira hosil qiladi va bunday takrorlar halqasimon (frame repetition) yoki (ring repetition) deb ataladi. Bunday takror turiga ingliz va o'zbek she'riyatidagi quyidagi parchalarni keltiramiz:

Misol:1

***Our hands** have met but not our hearts,*

***Our hands** will never meet again*

Friends, if we have ever been,

Friends, we cannot now remain

*If only know **I loved** you once,*

*If only know **I loved** you in rain. (Thomas Hood)*

2. **Poor** doll's dressmaker. How often so dragged down by hands that should have raised her up; how often so misdirected when losing her way on the eternal road and asking guidance. **Poor** little dressmaker; (Ch. Dickens)

Nafis chayqaladi bir tup na'matak,

Yuksakda shamolning belanchagida,

Quyoshga ko'tarib bir savat oq gul,

Viqor-la o'shshaygan qoya labida,

Nafis chayqaladi bir tup na'matak

4. Birinchi misrani oxirida kelgan muayyan so'z ikkinchi misraning boshida takrorlanib kelishi topilma takror (linking repetition or reduplication) deyiladi. Masalan:1. **Freedom** and **slave**. **Slave**... carried on an uninterrupted now hidden now open **fight**, a **fight** that each time ended. (D. Cusack)

2. **Living** is the art of **loving**

Loving is the art of **caring**

Caring is the art of **sharing**

Sharing is the art of **living**. (W.A. Davies)

5. O'zbek tilida: Beshik **bolani**, **bola** dunyoni tebratar.

Tilda shunday takrorlar ham mavjudki, bunda takrorlanuvchi so'zlar ma'nosi kuchayib boradi, bunday takror (chain repetition) deyiladi. Masalan:1.

A smile would come into Mr. Pickwick's face: **the smile** intended into **a laugh**, **the laugh** into **a roar** and **the roar** become general (Ch. Dickens)

2. And a great desire for **peace**, **peace** of no matter, what kind, swept through her. (A. Benkett)

O'zbek tilida:

Soatlar **kunlarni**, **kunlar** haftani, **haftalar** oylarni tug'dirganidek a'lochi nomini aslo bo'shatma. (G'.G'ulom)

Shunday takrorlar ham borki, ular gapda aniq o'ringa ega emas, ular turli vaziyatlarda, ham ma'no, ham emotsional holatlarni ifodalashda ishlatiladi. Bunday takrorlar oddiy (ordinary repetition) deyiladi. Masalan:

"Why can't we be friends now?" said the other, holding him affectionately. "It's what I **want**."

It's what you want. " But the horses didn't want it-they ran apart; the earth didn't want it, sending up rocks through which riders must pass single file: the temples, the tanks, the jail, the palace, the birds, the Guest House, that came into view: they didn't want it, they said in their hundred voices, "No, not yet " and the shy said "No, not there".(E.M. Forster)

Shuningdek, tilda mavjud sinonimik takrorlar ham uchraydi. Sinonimik takror bitta yagona ma'noni ifodalashda fikrning asosiy mazmuniga qo'shimchalar kiritadi, kengaytiradi, detallashtiradi. Masalan:

The poetry of earth is never dead,

The poetry of earth is ceasing never. (I.Keats)

Down with the English anyhow. That's certain clear out you fellows, double quick, I say. You may hate one other, but we hate you most. If I don't make you go, Ahmed will, Karim will, if it's fifty-five hundred years we shall get rid of you. Yes, we shall drive every Englishman into the sea and then" – he rode against him furiously – "and then " – he concluded half kissing him, "you and I shall be friends"

Bir xil o'zakdan tashkil topgan so'zlar takrori ham mavjud bo'lib, u ingliz tilida Half repetition deyiladi.

Masalan:

It is my love that keeps mine eyes awake,

My own true love that doth my rest defeat,

To play the watchman ever for my sake:

For the watch I whilst thou dost wake elsewhere,

From me far off, with others all to near.(W. Shakespeare)

O'zbek tilida:

Inson qalbi bilan o'ynashma,

Insonqalbi bilan sen qilma hazil,

Inson qalbi-oftob aks etgan chashma,

Goh bulutday yengil, goh tog'day zil.

Sinonimik takror haqida fikr yuritilganda pleonazm haqida to'xtalish lozim. Pleonazmda faqatgina o'sha so'z yoki vosita takrorlanib qolmasdan, balki o'sha mazmun, ma'no ham takrorlanadi. Bu xuddi ortiqchaday, nutqda ortiqcha qusur sifatida ko'rinadi, e'tirof etilgan fikrga hech qanday qo'shimcha ma'no bermaydi. Pleonazm nutqning kamchiligidir. Pleonazmlar badiiy estetik nuqtai nazardan asoslanmagan sinonimik takrorlardir. Pleonazm hodisasi tilda, ayniqsa o'zbek tilida deyarli uchramaydi, ammo ingliz tilida bunday holat kuzatiladi.

Masalan:

And the books –they stood on the shelf,

The wound –it seemed both sore and sad.

Har ikkala misolda pleonazm so'zlar o'rniga olmoshlar qo'llanilganligini ko'rish mumkin.

The books- they

The wound- it

So'zlar takroriga asoslangan san'atlar orasida eng tarqalgan turi –tasdiridir. Ushbu san'atning mohiyati shundaki, she'r baytini boshlagan so'z uning oxirida ham takrorlanadi. Tilda nutq turli hajmdagi fonetik birliklardan tashkil topadi. Bu fonetik birliklar fraza ((jumla), fonetik so'z, so'z (morfema), bo'g'in va tovushlardan iborat. Yuqoridagi birliklar nutq zanjirini tashkil etadi. Fraza (jumla), ko'pincha gapga teng bo'ladi va nutqning pauza orasidagi intonatsion birligidir.

Xulosa. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, shoirlar poetik ijodida takror stilistik vositasidan foydalanish asarlar ohangdorligi va jozibadorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa qilganda, takror, ayniqsa, fonetik takror asarga chuqur hissiy va emotsional mazmun beradi. Kitobxon hamda tinglovchi qalbida nozik his-tuyg'ularni qo'zg'aydi, badiiy asarlar evfonik kjihtadan yetukligidan darak beradi va badiiy tilning go'zal namunalarini yaratishda asosiy fonostilistik vosita bo'lib xizmat qiladi.

AXBOROT-DISKURSIV TAHLIL ASOSLARI XUSUSIDA

**Rasulov Zubaydullo Izomovich,
filologiya fanlari nomzodi, dotsent, BuxDU**

Zamonaviy tilshunoslikda “axborot” tushunchasi yetakchi kontseptual birliklardan biriga aylanib ulgurdi. Buni hatto til hodisasiga berilayotgan ta'riflarda ham kuzatamiz. A.Ye.Kibrik ta'kidlaganidek, “ichki yaxlitlik va butunlik xususiyatiga ega bo'lgan til ko'p vazifali tizimdir. Uning asosiy vazifalaridan biri axborotga nisbatan bajariladigan amallari bilan bog'liq holda yuzaga keladi”.

Shunga o'xshash ta'rifni tilning ko'p vazifali hodisa ekanligini e'tirof etgan N.Maxmudov, til kommunikativ vazifa bilan bir qatorda “dunyoni bilish, bilimlarni to'plash, saqlash, keyingi avlodlarga yetkazish, ruhiy munosabatlarni aks ettirish, go'zallik kategoriyalarini voqelantirish kabi bir qancha vazifalarni” bajarishini qayd etadi. “Tilni, - deb yozadi olim, - faqat kishilar o'rtasidagi aloqa vositasi sifatidagina talqin etish insonning tabiiy tilini, bu benihoya murakkab va muhtasham hodisani, eng kami jo'nlashtirishdan, aniq bir milliy qiyofa yoki milliy-ruhiy zamindan mosuvo bo'lgan sun'iy tilga (masalan, esperanto kabi) tenglashtirishdan, yo'l harakatini tartibga solish maqsadida yaratilgan shartli “til”ga baravarlashtirishdan boshqa narsa emas”.

Kognitiv tilshunoslikda ham “axborot” tushunchasi keng miqyosda tarqalgan va o'ziga xos tarzda talqin qilinadi. Masalan, maxsus lug'atda ushbu tushunchaga “muloqot jarayonida lisoniy shakllar vositasida voqelanadigan va uzatiladigan bilim” deb ta'rif beriladi. Til tizimi tadqiqiga faoliyat nazariyasi nuqtai nazaridan yondashish tarafdorlari, o'z navbatida, axborotni noaniqlik darajasini kamaytiruvchi ma'lumot to'plami ko'rinishida talqin qiladilar. Ularning fikricha, diskursning qaysi ko'rinishida bo'lishidan qat'iy nazar xabar boshqa shaxsga yetkazilayotgan, nisbatan tugal axborotdir. Xabarning mundarijasini tashkil qiladigan axborot umumiy bilimning ma'lum bir qismidir va uni anglash uchun oldingi ma'lumotlar, tasavvurga murojaat qilish kerak bo'ladi. Keltirilgan ta'riflardan ma'lum bo'lishicha, tilshunoslikning ko'pchilik sohalorida axborot tushunchasining funktsional talqini ustunlik qiladi. Lekin “axborot” va “bilim” tushunchalarining munosabati bu sohalarda ham to'liq yoritilmagan. Ushbu muammo hatto keyingi paytlarda til hodisalari tadqiqida keng tarqalgan faollik nazariyasi doirasida ham tortishuvlarga sabab bo'lmoqda. Ma'lumki, ushbu yondashuvda diskursning turli ko'rinishlarida namoyon bo'luvchi axborot - kommunikativ vazifa bajarayotgan bilim sifatida qaraladi. Semiotik talqinda esa, aksincha, axborotga “belgi shaklini olgan bilim” maqomi beriladi.

“Axborot” tushunchasi falsafiy talqindan ham xoli emas. Faylasuflarning qaydicha, xabarning mundarijasi ko'rinishida namoyon bo'ladigan axborot “yuqori darajada tashkil topgan material tizimning vazifaviy xususiyati sifatida mavjud bo'ladi” hamda shakliy, mundarijaviy xususiyatlari bir xil bo'lgan yagona bir axborot turli vositalar orqali voqelanadi. Faylasuflar ham axborotning ifoda shakli muhimligini uqtitirishni unutmaydilar. Ammo ushbu shaklning tabiati haqida bildirilayotgan fikrlar turlicha. Axborotning ifodasi kodlashtirish orqali bajariladigan bo'lsa, unda kodni shartli belgilar tizimi, deb qarash bilan birgalikda, axborotni taqdim etish qoidalarini ham shu tizimga kiritish ehtiyoji tug'iladi. Ammo axborot murakkab tarkibli hodisa ekanligi ma'lum. U nafaqat shakliy (sintaktik), mazmuniy va pragmatik xususiyat sohibi bo'lmasdan, balki turli diskurs shakllarida kelishiga qarab o'zgaruvchanlik yoki variantlashuv imkoniyatiga ham ega. Uning aniqligi, yangiligi, to'liqligi, muhimligi kabi ko'rsatkichlarga ega bo'lishi sub'ekt omilini taqozo etadi. Bunday sub'ekt rolini faqat inson bajara oladi. Axborot ifodasi va idrokining inson bilan bog'liqligi uning qandaydir bir material olam yoki tizimga xos hodisa bo'lmasdan, balki bilish va muloqot jarayonlarini nazorat qiluvchi ong faoliyati maxsuli ekanligida ko'rinadi.

Axborotning mundarijasi o'zida olamning lisoniy manzarasini aks ettiradigan til birliklari va iboralari ma'nosi ishtirokida shakllanishini hech kim inkor etmasa kerak. Darhaqiqat, “axborot” tushunchasiga berilayotgan ta'riflarda beixtiyor ma'lumot to'plash va uni uzatish vazifasini bajarayotgan inson, harakat sub'ekti eslatiladi. Xususan, lug'atlarda lotin tilidagi informatio so'zining quyidagi ma'nolari qayd etilgan: 1) tushuntirish, bayon qilish, sharhlash; 2)

tushuncha, tasvirlash; 3) xabar qilish, yoritish. Ushbu izohlarda ma'lum bir shaxs (sub'ekt) tomonidan bajarilishi kutilayotgan harakatning nomlanayotganligi aniq ko'rinib turibdi. Bundan axborotning qiymati inson faoliyati bilan bog'liqligi ayon bo'ladi, ya'ni axborotni biron bir kishi yaratadi va boshqa bir shaxsga yetkazadi. Axborotning shakllanishi va voqelanishi ham inson ongida kechadi va aynan ongning tashqi olam bilan munosabati doirasida axborot mazmun oladi. Axborotning "olamni bilishga intilayotgan shaxs ongida mavjud ekanligiga" gumon yo'q.

Olamning lisoniy manzarasi aslida inson bajaradigan mental amallar natijasi ekanligi ma'lum. Aniq bir tartibotli tizimda umumlashadigan ushbu amallar insonning ob'ektiv voqelik bilan munosabatini aks ettiradi. Bilish faoliyati, o'z navbatida, voqelikning aniq nusxasini olish bo'lmasdan, balki shaxs tomonidan bildirilayotgan farazlar, fikrlar natijasidir. Oqibatda, shaxs ijodkorligi asosida shakllangan obraz real voqelikka mos kelishi shart emas. Ushbu faoliyat, shuningdek, tabiatan turli ko'rinishga ega belgilar vositasida kechadi. Bundan ma'lum bo'ladiki, shaxsning sub'ektiv voqeligining qamrovi keng. Zotan, "alohida shaxs olamni predmetli ma'nolar orqali qiladi. Predmetli ma'nolar inson his etayotgan obrazning bo'lagi sifatida ushbu obrazning mavjudligini ta'minlaydi va uni inson ongiga yetkazib beradi". Xullas, har bir xalqning dunyoqarashi o'ziga xos va uning asosida predmetli ma'nolar tizimi, milliy qadriyatlar, stereotiplar va kognitiv tuzilmalar turadi. Shu bois, xorijiy tilni bilmagan shaxs uchun shu tildagi diskurs namunasi hisoblangan kitob axborot manbai bo'lolmaydi. Bir millatga xos olamning lisoniy manzarasini boshqa lisoniy madaniyatga oddiy usulda ko'chirib bo'lmasligi ravshan.

ADULTS` CHALLENGES IN ENGLISH LEARNING PROCESS

Jalilova Lola

*Associate professor, PhD in philological sciences,
Bukhara State University*

Ergasheva Fatima

*4th course student
Foreign languages faculty, BSU*

Abstract: *The study of foreign languages in modern society is becoming an inseparable component of professional training of specialists of different profiles, and the successful solution of professional growth issues and the expansion of contacts with current foreign partners largely depend on the quality of their language training. The article discusses adults` challenges in language learning process and some solutions were given.*

Key words: adults, self-doubt, language learning, learning goals, motivation, methods, textbooks.

Learning English has long ceased to be an occupation exclusively for schoolchildren or university students. Today, more and more adults start learning English from scratch or after a long break. At the same time, each person's motivation can be different: someone's goal is to freely communicate with foreigners while traveling, someone dreams of building a career in an international company, and someone plans to move to another country and prepare for a language exam. In each case, learning English for adults has its own characteristics.

Even though adults are better able to set goals for themselves and have more financial opportunities for learning, still few of them start learning English. There are even fewer who follow this path to the end. There are a number of reasons why learning foreign languages is more difficult for adults than for children. Let us consider them in more detail, but we will immediately make a reservation that these difficulties can be dealt with.

Self-doubt - This is the main problem that adults face when learning English. It is generally accepted that children and adolescents have neuroplasticity, which allows them to master a foreign language in a short time. It is believed that with age, neuroplasticity is lost, and with it the ability to learn languages decreases.

To overcome this difficulty, it is necessary to take into account the cognitive characteristics of an adult in the learning process. The adult brain perceives systemic information

better than disparate facts. Therefore, the material should be presented in a broad linguistic context, based on existing knowledge. In the learning process, it is important to use different channels of perception. Scientists have proven that a person remembers only 10% of information by ear. If you add an image to the explanation, this figure rises to 65%. [1.125]

Lack of systematic language learning. Irregularity is one of the most common problems in learning English for adults. Over the years, it becomes more difficult to discipline yourself and study English regularly. Choosing the right time for training will help solve this problem. Distance learning via Skype can be a good solution. The optimal time for classes will help you not to quit studying the language halfway.

Lack of motivation. Schoolchildren and students are motivated, first of all, by the need to successfully pass an exam at a university or prepare for a ZNO. It would seem that adults who know why they need to learn English and where they can apply their knowledge should not have problems with motivation. However, the reality is often different.

Many teachers who teach English to adults talk about the so-called «plateau effect». [2.67] It is faced by those who have already been studying the language for a certain time and have achieved certain results. The essence of the problem is that at a certain stage a person «gets stuck» and for a long time cannot move to a new level, while losing motivation to learn. Many people who know English at the Upper Intermediate level never make it to the Advanced level. The material at this stage becomes much more difficult and it takes more time to master it. In the absence of strong motivation, people simply drop out of school.

To cope with this problem, it is necessary to choose the right teaching methods. At the first lesson, it is important to determine the initial level of the student's knowledge and understand in what aspects of the language he "gets stuck". This can be grammar, colloquial speech, listening to the language, etc. In the classroom, these aspects need to be given more attention. An individual approach to setting learning goals and selecting material will help to understand the student's problem areas and work them out faster.

Lack of interest in learning. Many people are hesitant to learn English because the learning process itself seems boring or too difficult for them. Even with a clear goal in mind, a person may find learning a language too difficult. If a person in school had the whole process of learning English reduced to performing the same type of exercises, in the future it will be difficult for him to imagine that when using other methods, classes can be interesting.

Modern English language courses are aimed at preventing possible learning difficulties. Consider the most popular English textbooks today and try to figure out what makes them effective for students.

English language courses for adults: what makes them effective?

The main advantage of most modern adult education courses is their multi-level nature. As a rule, adult education begins with the definition of the initial level of knowledge. This helps to develop an effective training program, taking into account the current level of language proficiency, the individual characteristics of the student, etc. Choosing a training course for training, the student evaluates the methodology that is used in it. Having become accustomed to it, the student can continue studying at the next levels and achieve a high level of language proficiency.

Also, one of the main principles that underlie modern English language courses for adults is the consistency in the presentation of material. The textbooks consist of modules, in each of which lexical and grammatical material is balanced, as well as exercises to develop speaking, listening, reading and writing skills.

We suggest using the followings: **New Headway Fifth Edition.**

A series of textbooks is designed for levels of language proficiency from A1 to C1 according to the international CEFR scale. The beginning level of the course (Beginner) is well suited for learning English from scratch for adults. At the same time, Elementary, Pre-Intermediate, Intermediate, Upper-Intermediate and Advanced level textbooks will help you develop your existing skills and move to a new level of English proficiency. The series was

published by the British publishing house Oxford University Press and has already gone through five reprints. The authors of the course are Liz and John Sours - well-known British experts in the field of teaching English.

Navigate.

English language course for beginners and advanced learners. A series of textbooks consists of five levels (from A1 to C1 according to the international CEFR scale). A feature of this course is its academic style of presentation. It is designed, first of all, for the peculiarities of teaching an adult audience. The text component of the textbook occupies the main place here, and the illustrations play a supporting role. Unlike training courses for teenagers, game teaching methods are minimally used here. The educational material is presented systematically with the help of numerous explanations, statistical data, etc. The theoretical material is structured in the form of tables and infographics.

To conclude, it should be stated that equally important is the social competence of a teacher working with adult students - skillful communication with the audience. This requires speech initiative and active listening, maintaining a conversation and managing the subject of communication, a sense of humor and knowledge of the nuances of intercultural interaction, conflict-free and non-judgmental speech contact with adults, possession of interactive learning techniques. [4.30]

Perhaps the most important aspect of a teacher's communication with an adult audience is the ability to provide adult students with pedagogical support.

References:

1. Виссон Л., «Проблемы в обучении английского языка», 3-е издание, М: Р.Валент, 2005, 192с.
2. Leech G., «How to teach Foreign Language» 2007, 167p
3. Jalilova, L., & Rajabov, A. . (2021). Developing communicative competence via task-based language teaching (TBLT). *International Journal of Development and Public Policy*, 1(5), 149–154.
4. jalilova l.j., rajabov a.u., a sense of humor as an essential component of pedagogical optimism // international Journal on Integrated Education, Volume 3, Issue III, March 2020, p. 29-34

TPR- ONE OF THE MOST SUCCESSFUL METHODS OF CHILD DEVELOPMENT

Jalilova Lola

*Associate professor, PhD in philological sciences,
Bukhara State University*

Sirojeva Kamila

*4th course student
Foreign languages faculty, BSU*

Abstract: *The article discusses one of the most successful methods for teaching a second language to young learners, Total Physical Response (TPR). It deals with the experience about the use of this method in different countries, as well as in Uzbekistan. Advantages of TPR method are considered via case-studies.*

Key words: *James Asher, young learners, EFL, foreign language teaching, teaching approach, vocabulary teaching, physical education.*

The method Total Physical Response was worked out by James Asher, American professor in the 1960-1970s. According to the observations of how learners get the information, the method was formulated, noticing gestures, actions, instructions of a teacher, children learn better and faster. Progressively, it became a successful method for language teaching for children, which was at first for adults.

After many observations and experiments, it was noted that children memorize new words and other lexical constructions by pantomime, gestures, commands and instructions of a teacher, and games. For example teacher says “she is crying” and show the action on her, children observe, drill the word, repeat the action in order to find the meaning of the word “cry” without translation,

The basement of the method can be seen in parents’ actions and words to their children. Parents from the early childhood of their child teach them to understand their words by body language. For example, parents instruct children like “open the window” by showing it with a finger, “look at me”, “bring it”, “I am Mommy, and he is Daddy” teaching a baby to call them. It means that learning their mother tongue is based on understanding from the actions. This method of teaching mother tongue, parents use till a baby starts to speak. By the way before speaking fluently, a baby repeats sounds and words spontaneously without understanding its meaning well.

TPR got the structure of it, for teaching second language also, as it is successful with first one.

Superiority of TPR in Child development.

It is clear that pupils of primary school cannot be concentrated in learning more than 15-20 minutes so that they should have enough physical activity. Therefore, teachers of primary school in planning the lesson should include such activities that will make pupils move and at the same time learn. According to this, the method of Total Physical Response is considered to be the most appropriate teaching language method for children whose age from 7-12 years old. Developer of the method, James Asher, has conducted many observations for testing the method of physical response for language learners, examining the effectiveness of it. (Asher, 1968) While carrying on an investigation, the nature of TPR and process in teaching children; to find the difficulties that teacher can come across during the lesson, and ways of solving them; to use all the theory of TPR in practice. Concluding all the observations, children’s test results that were taught by using TPR were the highest. Besides, the lists of observations were made in Russia. TPR was studied in teaching different language skills, and some activities. They were teaching vocabulary, grammar, and experiment of using physical educational minutes during the lessons. The observations for checking effectiveness of vocabulary and other language skills were made according to the lesson’s outcome, and the survey about physical educational minutes done with the help of questionnaires. After the investigations, effectiveness of realization TPR was showed up in teaching pupils of primary school.

The advantages of using TPR in the classroom are following:

- TPR creates good and positive atmosphere in the classroom, that every student feel free without any stress;
- In TPR lessons dynamic pauses that children like can be used;
- TPR activities can be as physical education minutes, which will motivate children to study and do not let them be bored;
- TPR lessons can be conducted not only in small groups, but also in large groups. As it becomes more interesting and funny to students to do TPR activities;
- TPR method does not require a lengthy preparation to the lesson;
- Young learners remember mostly the things which are interesting and fun, which is the privilege of TPR;
- In TPR classes, children can role play any story, song, fairy tale which will give them opportunity for better remembering new words;
- TPR method of learning new phrases with motions will help young learners faster memorize;
- TPR method can be used in multileveled classes;
- Through actions children get the meaning of phrases and words, so they do not need in many cases further explanation.
- In TPR classes two hemispheres of the brain are engaged.

TPR in different countries.

Many experiments that were made in different countries with positive result of using TPR in teaching young learners. Firstly, we'll consider TPR in France. The survey was done in a kindergarten. The aim of the teacher was to teach children with this method through speaking and listening the French language, and there was another group that was taught via traditional method. In experimental group, children had more time for speaking and acting the story. While another group had time mostly for listening. The results were controversial, because in the experimental group with TPR, children were very active, but at the end it started to fall, and in another group where children mostly listened to, still stayed motivated. Therefore, as a result it was thought out that these methods should be combined during the lesson, as often children can forget the things they've heard, but remember better the things that they've done themselves. So, TPR was considered effective method for young learners. (Tuttle, 2005) [7]

The observation of Davis-Wiley also was based on child development. She surveyed the lessons at the elementary school where teachers used TPR method. The lessons were conducted twice a week. At the end, the survey proved that TPR is effective method, which positively affects on educational process, lesson's outcome. [5.3]

Observation done with the German language at the University of Texas. The research was done because of declining the level of students' knowledge in the German language, dropping out of the classes instantly after the first semester. The reason of doing this not to make an experiment, but to improve students' knowledge in German. As an experimental method, professors chose TPR. Students asked to speak already after 10 command hours. The whole lessons were conducted in German, but the last five minutes were in English as a questionnaire. Everything connected with the lesson was prepared in German: lesson plans, syllabus, pictures, videos, cartoons. And these things served students as assistance in translating and understanding the meaning. Important modes that should be taught was reading and listening. After 16-17 weeks of learning, students had motivation independently to continue learning German. As a result, professors were satisfied with their work; students improved not only their knowledge in German, but also attitude towards teachers and interest in lessons. According to the interview taken from students after the study, the students' attitude changed as in their point of view was not excellent, but average, and also they became confident in their German, and most of them even took good results from MLA test. [6.30]

TPR in Uzbekistan.

If consider TPR method in Uzbekistan, we can see that primary school teachers, as well as teachers in kindergartens, completely base their work in language learning on this method. Teachers use songs in the lesson and ask children to repeat movements and words tell stories using movements, play different games in which children are constantly on the move.

In my practice, I try to use TPR method as much as possible, and in using it from the first days I made sure that the method is really effective. Having worked at school and kindergarten, I used a variety of tasks of this method, and children became interested in my actions and began to repeat.

A few effective tasks that I used are following:

- The topic of the lesson was “Greeting and Acquaintance”.

In order to interest the children, I decided to take one toy, it was a teddy bear, and I myself became an animator who speaks for the teddy bear. Firstly I introduced the toy: “My beloved children, a very dear guest came today who wants to spend time with you, and also wants to tell you something”. Having provided the teddy bear as if it is alive, I introduced him to the children, then teddy bear asked some questions: “Hello kids, my name is Te, I have been waiting for a meeting with you for a very long time and I want to tell you very interesting things, and ask you to repeat my motions when I say”. Thus, the children perceived my lesson as an interesting performance. With the help of the teddy bear, I explained what words and phrases to use while greeting and introducing, and how to say name and age. At the end of the lesson, received a positive feedback so that the teddy bear would come to visit more often, and I got a successful lesson with completed assignments.

Another TPR method that I used at school for the 1st grade learners was remembered not only by children, but also other teachers who observed my lesson began to use it. The topic of the lesson was “Body parts”. I asked all the learners to stand up so they began to concentrate on the process, and I said to them to repeat the movements after me, showing and naming the parts of the body. Then, after several tasks from the book, I asked to stand up again, and put the song with its video about body parts, where the pupils listened to and repeated the actions. The second time they listened to the song, and not only repeated the actions, but also the words in the song. The words were not difficult, so the learners memorized many words from the first listening. The third time, I asked them if they had remembered everything, the answer was “Yes!”. And I put the song again, but without voice of the author. The result of the lesson was visible, since the purpose of the lesson, to teach the words, body parts were successfully done.

In addition, after analyzing the lessons of many teachers at school, I listed the most popular TPR activities, such as “Gestures”, the games “Guess who I am?”, “Simon Says”, “Giants and midgets” and so on. This can be a proof that TPR is effectively used in teaching FL in Uzbekistan.

Conclusion. As TPR greatly suits to children’s characteristics, they like moving much, playing, singing, so the method is also passes very mobile, with playing games, singing songs. The games that can be organized within the framework of the TPR methodology are, of course, not limited. It can be modified and combined with other activities to make more effective. We can build lessons based only on this technique, but very important thing which we should not forget is the sequence of these activities, it requires thoughtful consideration because it is easy to put activities in the wrong step of the lesson as they seem the same. The most successful will be its application in teaching elementary school students. We can conclude that in teaching elementary school students, it is important to use all channels of information perception, namely, hearing, vision and tactile sensations. The method is perfect for kinesthetic, audio and visual learners. Therefore, it is necessary to use various sources and methods of presenting and fixing information, namely multimedia technologies, the use of realities and flash cards, games. Thus, exercises that meet the principles of the full physical response method are best suited when working with younger students.

The list of used literature:

1. Asher J. J. The strategy of the total physical response. An application to learning Russian. *International review of applied linguistics*, 1965, p. 295-300.
2. Asher J. J. The total physical response method of second language learning. Office of Naval research. 1968.
3. Asher J. J., Price B. S. The learning strategy of the total physical response: Some age differences. *Child development*. 1967, p. 1223
4. Asher J. J. Kusudo J., de la Torre R. Learning a second language through commands: The second field test. *The Modern Language Journal*, 1974, p. 25.
5. Davis-Wiley P. The impact of foreign language instruction in the elementary school arena. A paper presented at the annual conference of the Mid-South Educational Research Association. 1994.
6. Swaffar J. K., Woodruff M. S. Language for comprehension: Focus on reading a report on the University of Texas German Program. *Modern Language Journal*. 1978, p. 30-32.
7. Tuttle A. Using TPR and stories to teach kindergarten French: A comparison
Tuttle, A. (2005). Using TPR and stories to teach kindergarten French: A comparison. University of Chattanooga, EDUC 2005.
8. Jalilova, L., & Rajabov, A. . (2021). Developing communicative competence via task-based language teaching (TBLT). *International Journal of Development and Public Policy*, 1(5), 149–154.
9. Jalilova L.J., Rajabov A.U., A sense of humor as an essential component of pedagogical optimism // *International Journal on Integrated Education*, Volume 3, Issue III, March 2020, p. 29-34

ACADEMIC INTEGRITY: DEVELOPING HOLISTIC UNIVERSITY APPROACH AND POLICY

Rakhmatova Mekhriniso Musinovna

Assosiate Professor, (PhD) of English Linguistics
department at Bukhara State University
2000niso@gmail.com

Annotation. Academic Integrity is disputed to be not only the matter of morality but one of the issues of teaching and learning by academics in scholarly communication. Academic integrity is mandatory learning process for every student who is getting higher education. The article makes first attempts in defining *academic integrity* notion together with the terms relating to the process. Article discusses the challenges students facing in recognizing academic integrity principles

Key words: academic/scholarly material, academic dishonesty, academic evaluation, academic communication, academic deceit, source, academic integrity, plagiarism.

Аннотация. Академическая честность - один из неотъемлемых принципов академического научного общения. Академическая честность - это обязательный процесс обучения для каждого студента, получающего высшее образование. В статье предпринимаются первые попытки дать определение понятию академической честности вместе с терминами, относящимися к этому процессу. В нем подчеркивается важность изучения иностранных языков с упором на принципы академической честности.

Ключевые слова: академический / научный материал, академическая коммуникация, академическая нечестность, академический обман, академическая оценка, источник, академическая честность, плагиат.

The scholarly communications in the world has been showing great interest in researching avoiding academic deceit (Sotudeh et al.,2020), plagiarism (Howard, 1992; Park, 2003), academic dishonesty(Jensen et al., 2002; Davis et al., 1992) for about 60 years and they are shedding light on what might improve students' behavior about fulfilling academic integrity(McCabe et al., 1999).

Google shows 3 800 000 results of the academic integrity while searching in English. Google search for “akademik halollik” term in Uzbek shows only 24 results many of which are not related to the term. Though the issue of integrity is the most important one both in Uzbekistan and in the world, research in Uzbekistan has not been widely investigating the matter. “Academic dishonesty is a perennial problem in higher education. Although scholarly reports of academic dishonesty have appeared for more than 60 years, a concerted research effort was mounted only during the past 20 years” states Davis et al., (1992) 20 years ago in his article.

Many scholars refer to dishonesty acts as *epidemic* and state that cheating has turned into a huge problem (Singhal, 1982). For example kun.uz, zar news, hurriyat, jamiat and many news sources in Uzbekistan have been claiming that plagiarism has spread the epidemics of dishonesty “Bundan tashqari, “ilmiy-amaliy konferentsiyalar materiallari” nomi ostida chop etilgan ba’zi kitoblarni varaqlarkansiz, “u yoq-bu yoq”dan yulqib olingan “maqolalar”ga ko’zingiz tushgach, hafsalangiz pir bo’ladi..., Plagiat, qaerda uchramasin — ilmdami, badiiyatdami, ta’lim tizimidami — yuqumli kasallikdek kishilarga ziyon yetkazadi” (Bozor ilyos al-Amin, <http://uzhurriyat.uz/2019/06/19/plagiat-ko-chirmachilik-va-oqibat/?lang=lat>).

During my experience of teaching at higher education institutions in Uzbekistan I witnessed many cases of dishonesty that I refer those cases to the problem of ignorance. Most of the students are aware of the term plagiarism but they refer to it as naturally happening and almost all students studying at HEIs in Uzbekistan don’t know the term “Academic integrity”. Though students know what is not allowed while academic evaluation they don’t understand how to avoid plagiarism or don’t understand how undermining are the consequences of academic dishonesty. Most students say that it is not ethical to cheat. However, if students cheat they tell that they do it because of the following reasons:

- a) I didn’t know it was wrong;
- b) Many students cheat;
- c) Is it wrong? How should I have done It?
- d) I did it because time pressed;
- e) Test is difficult, how should I remember every lecture?
- f) Nothing will happen!

Students enrolled in universities from the first year should be maintained and supported by sources of teaching academic integrity. The issue of dishonesty which is referred as a matter of morality should be turned into the problem of teaching and learning. No student will accept that cheating or stealing someone’s ideas is good while he subconsciously can’t differentiate what might be academic stealing. The reason is clear, local universities in Uzbekistan has shown little interest in integrating academic honesty into education by establishing policy. There are certain actions should be carried out to combat academic deceit and support academic integrity. One way of reconstructing academic integrity and minimizing dishonesty is to foster academic ethics among university students. Academic honesty must be matter of ethos in educational establishments. The other way of eliminating academic deceit is to teach how not to behave in wrong way. For example students in Uzbekistan might not directly know what includes academic dishonesty. Many foreign universities define the term and clearly state the cases of dishonesty in their academic integrity policy. For example Arizona State University defines academic dishonesty as “Academic dishonesty falls into five broad areas that include but are not limited to:

1. Cheating on an academic evaluation or assignment.
2. Plagiarizing.
3. Academic deceit, such as fabricating data or information.
4. Aiding academic integrity policy violations and inappropriately collaborating.
5. Falsifying academic records “ (<http://provost.asu.edu/academic.integrity>)
and dishonesty includes attempting or engaging in the following:
  - a. Academic Deceit;

b. Referring to unauthorized materials, sources, or devices (e.g., Internet resources, computer disks, audio recorders, cellular phones, personal electronic devices, text messages, crib sheets, calculators, solution manuals, materials from previous classes, or commercial research services)

during an Academic Evaluation;

c. Possessing, reviewing, buying, selling, obtaining, posting on a site accessible to others, reviewing materials from a site accessible to others, or using, without appropriate authorization, any materials intended to be used for an Academic Evaluation in advance of its administration;

d. Using a substitute or acting as a substitute for another person in any Academic Evaluation;

e. Relying on the aid of others, including other students, tutors, or for-hire agents, in connection with any Academic Evaluation to the extent that the work is not representative of the student's abilities;

f. Providing inappropriate aid to another person in connection with any Academic Evaluation, including the unauthorized use of materials, cellular phones, text messages, photocopies, notes, or other means to copy or photograph materials used or intended for Academic Evaluation;

g. Plagiarism, or the use of another's words, ideas, materials, or work from the Internet or any other source without properly acknowledging and documenting the source. Students are responsible for knowing the rules governing the use of another's work or materials and for acknowledging and documenting the source appropriately.

h. Claiming credit for or submitting work done by another or through the unauthorized use of technology;

i. Signing an attendance sheet for another student, allowing another person to sign on the student's behalf, or otherwise obtaining credit for attendance for oneself or another without attending;

j. Falsifying or misrepresenting hours or activities regarding an internship, externship, field experience, clinical activity, or similar activity; or

k. Attempting to influence or change any Academic Evaluation, or academic record for reasons having no relevance to academic achievement. (Arizona State University Student Academic Integrity Policy).

In conclusion, it is time to recommend the best ways to combat with academic dishonesty at HEIs in Uzbekistan. Firstly, Student academic Integrity Policy should set forth all necessary terms and conditions. University must establish ethos of integrity. Secondly, faculty and departments should be concerned with academic dishonesty. Professors must include academic writerly habits into the module as a part of the course if academic evaluation includes paper of creative or scholarly writing. Thirdly, strict measures should be taken against of those who break the laws of academic integrity.

References

1. Arizona State University Student Academic Integrity Policy (<http://provost.asu.edu/academic.integrity>)
2. Davis, S. F., Grover, C. A., Becker, A. H., & McGregor, L. N. (1992). Academic dishonesty: Prevalence, determinants, techniques, and punishments. *Teaching of Psychology, 19*(1), 16-20.
3. Whitley Jr, B. E., & Keith-Spiegel, P. (2001). *Academic dishonesty: An educator's guide*. Psychology Press.
4. Macfarlane, B., Zhang, J., & Pun, A. (2014). Academic integrity: a review of the literature. *Studies in higher education, 39*(2), 339-358.
5. McCabe, D. L., Trevino, L. K., & Butterfield, K. D. (1999). Academic integrity in honor code and non-honor code environments: A qualitative investigation. *The Journal of Higher Education, 70*(2), 211-234

6. Musinovna, R. M. (2022). Xorijiy Tillar Va Akademik Halollik Tamoyillarini O'zaro Bog'liqlikda O'rganish Muammolari. Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes, 27-29. <http://conferenceseries.info/index.php/online/article/view/33>
7. Musinovna, R. M. (2022). Academic Integrity: Teaching and Learning Challenges. Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes, 30-33. <http://conferenceseries.info/index.php/online/article/view/35>
8. Musinovna, R. M. (2021). AESTHETIC VALUE IN ENGLISH, UZBEK AND TAJIK NATIONAL CULTURES. *Academia Globe: Inderscience Research*, 2(05), 380-389. <https://agir.acemiascience.org/index.php/agir/article/view/197>
9. Sotudeh, H., Barahmand, N., Yousefi, Z., & Yaghtin, M. (2020). How do academia and society react to erroneous or deceitful claims? The case of retracted articles' recognition. *Journal of Information Science*, 0165551520945853.
10. Howard, R. M. (1992). A plagiarism pentimento. *Journal of teaching writing*, 11(2), 233-45.
11. Park, C. (2003). In other (people's) words: Plagiarism by university students--literature and lessons. *Assessment & evaluation in higher education*, 28(5), 471-488.
12. Jensen, L. A., Arnett, J. J., Feldman, S. S., & Cauffman, E. (2002). It's wrong, but everybody does it: Academic dishonesty among high school and college students. *Contemporary educational psychology*, 27(2), 209-228.

THE USE OF MODERN INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING AND ITS EFFECTIVENESS

Zaripov Gulmurot Tokhirovich

Head of Science and Innovation

Boltayev Sunnat Bakhtiyor oqli

student of Bukhara State University

***Abstract** – The article provides information on modern methods of teaching foreign languages. There are also ideas about the use of modern innovative technologies in foreign language teaching and its effectiveness.*

***Key words:** modern methods, teaching foreign languages, innovative technologies, teaching methodology, general and specific linguistics.*

I. Introduction

Foreign language teaching methodology as a science has a history of more than 200 years. During this period, it can be observed that different approaches to foreign language teaching methods have been expressed. One such view belongs to academician L.V. Shcherba. In his view, the teaching methodology of any subject is not a theoretical science, even though it is a science. It solves practical problems. In particular, the methodology of teaching a foreign language is not only based on the evidence of psychology, but also on the research of general and specific linguistics. If linguistics deals with the laws of origin and motion of linguistic phenomena, the methodology answers the question of what must be done to put into practice the necessary linguistic phenomenon based on these laws.

II. Literature review

The most valuable books on methodology have also been written by linguists. These included G. Suite, one of the great English linguists of the nineteenth century, O. Jespersen, the most original phoneticist and theoretical linguist in England in the late nineteenth and early twentieth centuries, and F. .Bruns and Brealya, prominent Englishman and well-known phoneticist V.Fiyotor and others. Academician L.V. Shcherba and his teacher, the great linguist I.A. Baudouin-de-Courton and their students dealt with the issue of language teaching methodology in Russia. Psychologists have taken a different approach to foreign language teaching methods. Professor V.A. Artemov gave a valuable opinion on the relationship between

the sciences of methodology and psychology. In his view, psychology provides material for methodology. The methodology explores how the teacher teaches. Psychology, on the other hand, deals with how students master the subject. However, it is not possible to fully agree with this opinion. Because the teacher is in the process of teaching, and the student is experiencing certain mental processes and situations during the mastery process, they are exposed to and affected by the laws of psychology, whether they want to or not.

A closer look at the historical literature shows that some researchers call methodology an art. They usually point to the idea of the French Methodist Penlash, i.e. there are "good" or "bad" teachers who do not have a "good" or "bad" method. To those who hold such an opinion, the German Methodist E. Otto can answer with the ideas expressed in 1924. He says, among other things, "If anyone considers methodology to be an art, he will confuse the theory of science with its application in practice."

Each science has its own set of concepts. Among the basic concepts adopted in the methodology of foreign language teaching are education system, teaching method, teaching principle, teaching tool, methodical method.

III. Analysis

A foreign language teaching method is a set of teacher and student activities that ensure the achievement of practical, general, educational and developmental goals of foreign language teaching. The term method is used to mean, "Set of teaching methods" and "direction of teaching". The first is used in the theory of education in the sense of process methods, while the second sense can be found in works on the history of teaching methods. For example, translation method of foreign language teaching, correct method, cognitive-comparative method, traditional method, intensive method and others.

The phenomena of nature and society develop in an interconnected and continuous relationship. Since the sciences are the reflection of objective reality, none of them exists in isolation from the others. An event and a subject can be a source of research for many disciplines at the same time, for example, the study of the social phenomenon of "language" from its point of view linguistics (psychology), psychology (psychology), pedagogy (didactics). The term "foreign language methodology" evokes in the human mind the association of "connection": first, a set of methods and methodological approaches to language teaching, or scientific knowledge of teaching methods, and finally, independent pedagogical science comes to mind. The methodology of teaching a foreign language has developed in accordance with didactics, in an interconnected way. It is well known that the teaching theories of all disciplines are based on the science of didactics, from which they receive scientific nourishment. Foreign language teaching is also based on didactics. General theory of didactic education, methodology is considered as a science of teaching a certain subject, lingvodidactics is considered as a general theory of teaching languages, linguomethodology is considered as a science of teaching a specific language. The term "method" means the method of work of the teacher-teacher and the student in the acquisition of knowledge, skills, abilities, and the formation of worldviews in students and the creation of opportunities for learning. This concept has countless definitions. The application of methods in foreign language teaching dates back a long time, and principles are relatively new methodological terms. Historically, the methods have been grouped into four groups, and their names have been adopted as "translation," "correct," "comparative," and "mixed."

History of methods

The famous Methodist prof. In-depth study by IV Rakhmanov. The method of translation is mainly in two forms and is called grammar-translation and text-translation methods. From the point of view of grammar-translation method, a foreign language is studied for general educational purposes. Grammar exercises are designed to develop the learner's logical thinking. Explaining grammatical knowledge is considered to be the main goal of teaching. The main principles of this method are:

1. Language learning is based on written speech.

2. Grammar was taken as the subject of study, and the vocabulary was chosen accordingly. Doing grammar exercises was the main way to work.

3. First, the grammatical rule is memorized, and then it is recommended to make sentences based on the rules.

4. The grammatical form and the meaning of the words are revealed by means of literal translation.

5. Language material is mastered through literal translation and dry memorization.

6. Limited to individual memorization of words, out of context.

Method without translation. Different views of this method are known historically. They can be divided into two major groups: natural and proper methods. Learning a foreign language in a natural way should be in line with the conditions of mastering the native language. The idea that the main goal of the method is to learn to read and write by learning to speak a foreign language was formed for practical purposes. The most important of the principles included in the natural method is to create a language environment. Different approaches have emerged in the field of practical application of the advanced methodological principles. This can be clearly seen in the creative work of the representatives of the method.

The new interpretation of the goal of foreign language education was mainly based on the results of pragmatic linguistic research. This branch of linguistics interprets language as a field of human activity rather than a system of linguistic forms. A new set of findings that have been accumulated in the field of foreign language education since the early 1970s has led to heated discussions in the field of educational goal setting. New curricula have been adopted with the goal of “teaching students to behave” and “Communicative Competence”, which define the main directions of foreign language education. In the 1970s, the “communicative method” proved its worth in several stages after a series of attempts. At the same time, the science of methodology developed. No foreign language can we master without an in-depth study of its methodology. The method of “communicative didactics” is also important in the methodology of teaching a foreign language. Communicative didactics combines the following.

- Open and flexible course concept;
- Topic and content are important;
- The main form of work in the classroom: conversation and group work;
- Special attention should be paid to the activation of students and the creative and free use of language;
- Strong emphasis on exercise based on the principle of understanding and expression;
- Visualization (visual support) plays an important role in revealing meaning, determining the scope of movement and organizing the exercise;
- To study everyday speech in real-life situations (practice dialogue);
- It is important to use the language orally and at the same time understand the original texts.

Communicative didactics has given priority to the use of natural speech situations as a material for listening comprehension, i.e., in transport, at the station ads, radio and television commercials, phone conversations, and so on. The goals of listening and understanding information have changed. Telling and controlling what he heard was also different. Based on the purpose, this method distinguishes the following types of listening comprehension:

■ Understand the main content of a text in a broad sense, without paying attention to certain details;

■ When accurate information is important, such as the need for weather for a particular location, the announcement of a train's arrival and departure, and so on, this method is included.

It is precisely the retention of this knowledge in our minds, the study of information related to communicative didactics that are semantically linked to the term ‘intercultural communication’, based on the concept of ‘communication’.

IV. Discussion

The term intercultural communication is now widely used in foreign language teaching methods. It is this concept that we can apply in a variety of contexts. In fact: Intercultural dialogue is the dialogue of different cultures about their social origin, mentality, national character, lifestyle, customs, value system, etc. In this process, it is necessary to educate and develop students in the spirit of respect, patience and understanding of the culture of another country. Every foreign language lesson is a crossroads of cultures, a practice of intercultural communication. Because every word in a foreign language in this process reflects a foreign life and culture. The task of teachers is to develop the communicative ability of pupils and students. To do this, it is necessary to master textbooks that teach people to communicate effectively and new teaching methods aimed at developing four speech activities in a foreign language.

The formula of intercultural communication is patience, tolerance. Socio-cultural errors are required to be avoided in intercultural communication. For example, in the German people, "Tee oder Kaffee?" that is, we answer the question "tea or coffee" in our native language - "Tee", "tea" - but in German such an answer is incorrect. In German, the answer is "Bitte, Tee," meaning "Please, tea." The word connects people through communication. Applying new material to all types of speech activities at the same time builds skills and competencies. In this process, the quality and effectiveness of education will increase if the means of communication, exhibition, and types of modern technology, methods, and the principle of consistency are provided. In order for a teacher to be successful, not only subject, pedagogical and psychological knowledge, but also other special features - the ability to communicate - are necessary.

Human beings begin to acquire communication skills from infancy. However, not everyone can communicate as well as they should when they grow up. The pedagogical profession is by nature a "human-to-human" type of profession, and therefore the ability to communicate is one of the leading, professionally important skills for the educator. Interest in the subject that is, learning motives are formed. The students' knowledge of the subject, the effectiveness of skills, the culture of interpersonal relationships, and the specific ethical influence the method of pedagogical communication and psychological creates a climate. Communication is an important condition for the socialization of the individual. Here it is necessary to know what pedagogical communication is actually.

Pedagogical communication is an interaction between teacher and student, which is based on the exchange of information, primarily educational information, helps to understand the partner of pedagogical communication, as well as to carry out interaction activities. In this case, the information is conveyed both verbally, that is, through speech, and through nonverbal means. In the process of pedagogical communication, the teacher should play a key role and be a role model for students. This is assessed by its communicative culture.

The communicative culture of the teacher is a professional-pedagogical dialogue with the subjects of the educational process; can unconditionally ensure the achievement of their goals. The social significance of communicative culture is that the teacher who possesses it can create a positive psychological climate in the interaction of all subjects of the educational process, implement the important principles of modernization of education - humanism and democratization. The personal significance is that the educator with a communicative culture has high self-confidence, enjoys the communication built with the pupil, and feels free in the chosen work activity. The following can be included in the communicative culture of a teacher:

1. Communicative skills.
2. Communicativeness of the teacher.
3. The culture of communication of the teacher.
4. Methods of pedagogical communication.

Communicative skills can be divided into the following groups:

1. Socio-psychological skills. They prepare students to communicate, make a positive impression, help each student to accept his personality, level of status, predict the development

of interpersonal relationships, use psychological means of persuasion, persuasion, absorption, allows identification.

2. Ethical and aesthetic skills. This dialogue should be viewed in a humane, democratic manner, adhering to the rules of professional ethics, restoring the dignity of each student as an individual, and collaborating creatively with the student body and each student acquisition skills.

3. Aesthetic skills. It is determined by the ability to combine internal and external situations, to have artistic ability, aesthetic expression, to engage adolescents in a high culture of communication, to activate their emotional mood, optimistic perception.

4. Technological skills. This is determined by the choice of different forms of interaction of teaching aids, methods, techniques, the choice of the optimal method of communication management, adherence to pedagogical tact, increasing its educational effectiveness.

A number of personal qualities required for a culture of pedagogical communication include honesty, openness, self-control, assertiveness, sincerity, patience, perseverance, and tactics. The teacher needs to shape not only their communicative skills but also the intercultural communication of the students. The teacher is required to have a good knowledge of the psychology of students, their social views, the processes of socialization. It should be noted that the success or failure of pedagogical, intercultural communication in the end depends on what method of treatment the teacher chooses and how to apply it in practice. The educator should not only work during the lesson, but also be able to engage students in the lesson process, to teach them to express themselves freely. Of course, this result can be achieved only through the correct organization of the lesson, the widespread use of advanced, modern innovative technologies. The innovative activity of the educator includes the analysis and evaluation of innovation, the formation, implementation and analysis of the goals and concepts of future actions, the evaluation of effectiveness. From all the above considerations and considerations, it is clear that in order to achieve such positive results, the educator must resort to the next step in foreign language teaching, i.e. "exercise technology", and its application in practice leads to the acquisition of knowledge and skills.

V. Conclusion

Learning a foreign language is a multifaceted doctrine, in the process of which a person experiences complex psychological changes. In particular, there is a process of comparing a native language with a foreign language. Different teaching methods and technologies are used in this process. Using modern pedagogical technologies, comparative teaching of a foreign language with the native language gives effective results. Teaching a foreign language requires knowledge of its methodology. Methodology and technology play an important role in the process of learning a foreign language. There are different methods of methodical science in the organization of the lesson. The most widely used methods of teaching a foreign language are: the method of communicative didactics, the method of organizing intercultural communication and the method of organizing exercises. The three methods are closely related to each other and complement each other. Because the science of methodology is related to the science of didactics, it is based on communicativeness during the study of a foreign language, and the method of communicative didactics emerges.

In the process of applying the method of communicative didactics, the teacher's method of forming intercultural communication is also formed. Because of learning a foreign language, the culture of another country is mastered. "Exercise organization technology" plays an important role in acquiring the necessary knowledge in foreign language teaching.

References:

1. Barotova M., Quvvatova D. Transference of National Peculiarities in the Novel "The Din" by E.A'zam. //International Journal of Engineering and Advanced Technology (IJEAT). ISSN: 2249 – 8958, Volume-8, Issue-5S3 July 2019.
2. Sohibova Z., Quvvatova D. Symbolic Description of the Year Seasons in Uzbek Poetry.// International Journal of Engineering and Advanced Technology (IJEAT). ISSN: 2249 – 8958, Volume-8, Issue-5S3 July 2019.

3. O'roqova N., Quvvatova D. An Untraditional Description Style in the Epos .of Ikrom Otamurod. //International Journal of Engineering and Advanced Technology (IJEAT) ISSN: 2249 – 8958, Volume-8, Issue-5S3 July 2019.
4. Quvvatova D. World and Uzbek poems: comparison and analysis. //International Scientific Journal Theoretical & Applied Science. p-ISSN: 2308-4944 (print) e-ISSN: 2409-0085 (online).Year: 2020 Issue: 04 Volume: 84.Published: 30.04.2020 <http://T-Science.org.uz>.
5. Quvvatova D., Nazarova D. The Rubai Genre In The Works Of Jamal Kamal.// The American Journal of Social Science and Education Innovations (ISSN – 2689-100x) Published: September 26, 2020 | Pages: 346-353. IMPACT FACTOR 2020: 5. 525.
6. Ochilova N., Quvvatova D. Interpretation of the image of "horse" in Uzbek and English literature. //EPRA International Journal of Multidisciplinary Research. Monthly Peer Reviewed & Indexed International Online Journal. Volume: 6 Issue: 9 September 2020. –P.3-5.
7. Usmonova Z., Quvvatova D. The features of artistic functions in scientific fantasy (using the example of Ray Bradbury and Isaac Asimov's works) //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. <https://saarj.com> Vol. 11, Issue 3, March 2021 Impact Factor: SJIF 2021 = 7.492
8. Tursunovna S. D. Muslihabegim Miskin Appeals to Historical Person-Hazrat Agoyi Buzurg //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – T. 14.
9. Sodikova D. T. Glimpses to feminine literature during the dynasty of Bukhara emirate: all about a poetess muslihabegim miskin and her literary heritage //актуальные проблемы тюркологии: Россия и тюрко-мусульманский мир. – 2021. – pp. 174-176.
10. Sodikova T. D. Depiction of Romantic Love in Muslihabegim Miskin's Poetry //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – T. 8.

FLIPPED LEARNING IN THE EDUCATIONAL PROCESS: ESSENCE, ADVANTAGES, LIMITATIONS

Rakhmatov Ahmad Pirmukhammadovich

Senior teacher of
German and French languages department
Bukhara State University

***Abstract** – The article considers the essence of flipped learning and defines the features of the activities of the teacher and students in the process of implementing the flipped learning model. The didactic and technological aspects of the application of this teaching model at different levels of education are analyzed. The advantages and limitations of the use of flipped learning in the educational process are formulated.*

***Key words:** flipped learning, teaching model, educational process, pedagogical community, new teaching practices, pedagogical methods and technologies.*

I. Introduction

In the modern pedagogical community, issues of improving the quality of the educational process, associated with the use of new teaching practices, pedagogical methods and technologies at different levels of education, are actively discussed. Significant experience in pedagogical innovations, the results of psychological and pedagogical research that affect the development of educational processes, require generalization, systematization, analysis of the positive and negative aspects of various innovations. One of the promising innovations is the flipped learning model, which is confirmed by the practice of its application at various levels of education.

II. Main part

Flipped learning is based on a different, in contrast to the generally accepted, organization of the activities of the teacher and students. It swaps the content of homework,

independent work and work in the classroom. Theory, new educational material are studied independently, and practical tasks on the topic are performed in the classroom, various aspects of the new topic and complex issues are discussed and analyzed. Students receive as homework an educational video or an electronic educational resource for studying the material and tasks for self-examination. The key information of the topic is usually presented in a compact video for 15–20 minutes. At the lesson, the teacher should organize joint activities on the topic studied: discussion in groups, solving problems, creating mini-projects, conducting laboratory experiments, etc. Interest in “turning over” traditional classes is due to existing pedagogical problems that make it difficult to obtain high educational results: weak educational and cognitive motivation and responsibility, lack of desire and ability for students to independently acquire knowledge, work independently, the teacher does not have time for an individual approach, frontal work prevails, there is little time to consolidate and develop the acquired knowledge and skills, etc. An essential point flipped learning is a focus on classroom activities, audiences, and student engagement in the learning process.

The value of flipped classes lies in the possibility of using study time to discuss the content of theoretical material, test and develop knowledge and interact with each other in practical activities. During the training sessions, the teacher's role is to act as a consultant and facilitator, encouraging students to act independently and work together. To achieve the planned learning outcomes, he must organize, support, direct, provide feedback. The role of the student is also changing: he is an active participant in the educational process. Foreign experts in the field of education call flipped learning one of the innovative approaches that will have the most significant impact on education in the coming years.

These include, in particular:

- mass open social learning (organization of network peer learning with an emphasis on communication and communication);
- educational design based on data analysis (a strategy for developing and changing the educational trajectory of the course, focused on process technologies, on the step-by-step activities of students and ways to achieve the best results, analysis of the data obtained);
- meta-learning (reflection, self-analysis of the rational organization of the educational route, personal performance dynamics, ways to achieve educational results, setting adequate goals);
- dynamic assessment (assessment of educational results and personal growth in relation to previous achievements within the course, stage, module, and not in comparison with other students in the context of short-term results of one lesson) [1].

The expediency of using flipped learning is also due to the characteristics of Generation Z, which, as a rule, includes those born between 1995 and 2012. Its distinguishing features are practicality, the desire to demonstrate one's uniqueness and personal branding, a realistic view of career and leadership, the ability to act in multitasking mode, the need for access to information and constant contact with peers. One of the leaders in promoting flipped learning Salman Khan, founder of Khan Academy, a non-profit organization whose mission is to provide free and high-quality education over the Internet, in his introductions "Let's use video to reinvent education", "Let's for teach mastery - not test scores" at conferences "Ted: Ideas worth spreading" notes that the use of flipped learning, in fact, contributes to the humanization of education.

Indeed, independent study of lecture material in the form of homework not only frees up time in the classroom for practical tasks, but also allows participants in the educational process to freely interact with each other. If such training acquires a systematic character, a kind of monitoring of the individual trajectory and the effectiveness of each training is carried out. Teachers are able to most effectively provide psychological and pedagogical support, determining what the problems of students are.

It should be noted the realization of the needs of students in communication with the teacher as the most important factor in the effectiveness of education. Pedagogical experience shows that students, who, during their studies, communicated a lot with teachers, as well as

worked on projects and gained practical experience; achieve significant success in their professional activities in the future. In modern literature and the media, the idea is broadcast about the interpenetration and interaction of flipped learning and other innovative types of learning: blended, distance, electronic, interactive. Indeed, these types of training have common points of contact, although there are enough differences, expressed in the features of constructing the lesson scenario. That is why a number of specialists in the field of flipped learning (M. Kurvits, J. Kurvits) define it as a scenario for a lesson, a training session. The use of different terminologies when using flipped learning (flipped classroom, flipped lesson, element of blended learning, a variety of distance, correspondence and e-learning, a form of interactive learning) reflects the specifics of the organization of the educational process in this type of learning and is due to a combination of traditional and innovative approaches to the presentation and assimilation educational material at different levels of education.

III. Conclusion

So, the model of flipped learning has a number of advantages, which include, first of all, the possibility of constructing one's own meaning of learning, associated with the motivation of students, the formation of independent work skills, the ability to implement differentiated and practice-oriented approaches to teaching, the mobilization of the professional development of teachers, which determines the expediency of expanding the practice of using flipped learning at all levels of education and overcoming the existing difficulties in the implementation of flipped learning at the organizational and methodological level of the educational process.

Currently, flipped learning is being introduced in domestic education, mainly at the level of general secondary education. In our opinion, the proposed model has prospects for the development of the educational space of higher education. In addition, the specificity and effectiveness of this model allow us to talk about the possibility of its use at the level of additional adult education in order to improve the professional competencies of specialists in the education system.

References:

1. Innovating Pedagogy 2014 [Electronic resource] / M. Sharples [et. al.] // Open University Innovation Report 3. - Milton Keynes: The Open University, 2014. - 43 p. – Access mode: <http://www.openuniversity.edu>. – Access date: 09/12/2018.
2. Zaprudsky, N. I. Modern school technologies-3 / N. I. Zaprudsky. - Minsk: Sir-Vit, 2017. - 168 p.
3. Logan, B. Deep exploration of the flipped classroom before Implementing [Electronic resource] / B. Logan // Journal of Instructional Pedagogies. - 2015. - Vol. 16. - Access Mode: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1106741.pdf>. – Date of access: 08.10.2018.
4. Antonova, N. L. The model of “flipped learning” in the system of higher education: problems and contradictions [Electronic resource] / N. L. Antonova, A. V. Merenkov // Educational Integration. - 2018. - T. 22. - No. 2. - S. 237–247. DOI: 10.15507/1991-9468.091.022.201802.237-247. – Access mode: <https://cyberleninka.ru/article/n/model-perevernutogoobu-cheniya-v-sisteme-vysshey-shkoly-problemy-i-proti-vorechiya>. – Access date: 10/20/2018.

A MODERN METHOD TO TEACHING A FOREIGN LANGUAGE TO STUDENTS OF TECHNICAL HIGHER INSTITUTIONS

Nazarov Rustam Irkinovich
Tashkent State Transport University

Annotation. In this article, the authors try to consider the problems of English-language training in the framework of the traditional system of education in technical higher school. The article also provides an analysis of the learning approach of the English language, which represents the greatest practical difficulty in organizing the educational process. The novelty of the article is provided by an integrated approach to the problem, which implies the interrelation

of the main aspects of the pedagogical process described in the article, such as content and means of education. The results of the research can be applied in improving teachers' qualification who works in technical schools.

Keywords: intercultural communication; goals; techniques and methods of teaching; teaching technologies; foreign language; electronic course; LMS Moodle system.

Keywords: intercultural communication; goals; techniques and methods of teaching; teaching technologies; foreign language; electronic course; LMS Moodle system.

Proficiency in English is an integral part of the professional qualifications of any modern specialist. A graduate of a technical university needs not only to be able to read and translate scientific and technical texts in his specialty, but also to conduct oral and written communication in the professional context of his activity.

Providing adapted program material to students of technical specialties faces a number of difficulties due to the transformation in social, educational functions, and ideological attitudes. Since very often English-language training is carried out within the framework of the traditional education system, it is not enough to solve the problem of interest in learning the language at a conscious level, understanding the need to use it both in a professional environment and in everyday communication. Difficulties are explained by the traditional methodology and practice of organizational forms of teaching a foreign language. A way to include modern educational pedagogical technologies in the content of curricula, namely information and communication methods, which are one of the ways out in overcoming the existing difficulties [Zhavner, Vonog, Adolf, 2016, p. 246].

Mastering the theory of a foreign language, the rules for using lexical units of speech, as well as the actual process of using a foreign language, i.e. communication in a foreign language with a native speaker of another culture is nothing but intercultural (cross-cultural) communication. The main characteristics of intercultural communication depend on the level of foreign language proficiency, on the degree of development of foreign language communicative competence. Imperfect knowledge of grammatical structures does not fundamentally interfere with intercultural communication with a native speaker, since he can easily understand the main thing in the statement of a foreigner who is not competent in constructing a sentence, as evidenced by examples of intercultural communication. The validity of this thesis is confirmed by numerous examples from the practice of real intercultural communication [Baryshnikov, 2012].

The communicative competence of students in professional intercultural relations will be formed only if they master the program material of the foreign language subject, established by the federal state standards of higher education. This makes it possible to use various areas of training, both in the formation of competence and in motivating interest in learning a foreign language, not only focusing on mastering vocabulary in the specialty, but learning the language more diversified, which will form intercultural communication at a higher level that meets the main goals, which determines the focus of the subject "foreign language" [Zhavner, 2016, p. 40].

Modern methods and techniques of teaching foreign languages, including the use of multimedia tools in the teaching process - audio and video equipment, teaching computer programs, the use of interactive training courses meets the goals in fulfilling the tasks of teaching a foreign language, contributes to the choice of the most modern methods and techniques, using media to enable to get an idea about the country, its traditions, etc., to communicate with native speakers of the language being studied [Antyshev, 2012].

The most effective use of methods, techniques and ways of organizing communicative communication is possible if they are systematized. In the allotted number of hours of classroom and independent work, the student must learn to professionally and autonomously manage learning processes based on didactic material, using modern technical teaching aids. When shaping communication in a professional field, knowledge of vocabulary and grammatical forms of a language is important [Baryshnikov, 2012].

By offering students authentic texts of a professional orientation for studying the vocabulary and grammatical forms of a foreign language, the curriculum gives them the opportunity to continue their education in a master's or graduate school, communicate with foreign colleagues in the professional field. At the same time, it is necessary to form students' communication skills. Astakhova E.A. believes that, when forming communication skills, it is necessary to remember the importance of the types of speech interaction, to implement the communicative intentions of the interlocutors in a variant way, not to forget about the tactics and strategies of speech behavior. When teaching intercultural communication, highlighting communicative situations, it is necessary to compare with the types of pragmatic function of speech means, to determine which the corresponding speech intentions and speech acts are used. She identifies the following types of communicative situations: the ability to conduct a conversation and stop it according to ethical standards (in dialogue - maintaining and disconnection of contact) with one, several or a group of interlocutors, to intensify information activity in a business or general cultural setting, the manifestation of feelings in accordance with information, the management of behavioral norms of partners, the motivation for effective interaction.

The inclusion of computer technology in the process of teaching foreign languages invariably arouses interest and is positively assessed by the majority of students. So, to the question of the questionnaire "Do you think that the use of computer technologies increases the efficiency of mastering the English language?" 79 people (74.5%) answered in the affirmative. A negative answer was given by 11 people, which is 10.4%, and 16 people found it difficult to answer. (15.1%). When choosing an answer to the question "Which English classes do you consider the most effective: 1) when the entire lesson is based on the use of computer training programs; 2) without the use of computer technology; 3) when the use of computer programs is combined with other forms of work (working with video, audio, textbook, etc.)" the majority of students (84 people, 79.2%) chose the third position, that is, a mixed type of learning as the most effective. The opinion about the exclusivity of computer training programs in mastering the English language was shared by 12 people. (11.3%) and the lack of desire to use computer technology was expressed by 10 people, which is a minority - 9.5% [1].

The graphical capabilities of a computer make it possible to present any kind of activity in the form of pictures or animation. This is especially important when getting acquainted with new vocabulary, since images, video clips on the monitor allow you to associate a phrase in a foreign language directly with an action, and not with a phrase in your native language. The graphic capabilities of computer technology are currently very widely used in education. For example, conducting open multimedia lectures with a survey of students. Displaying graphic material (drawings, words and their transcriptions) on a large, well-viewed screen allows overcoming many problems that arise in traditional teaching, such as, for example, listening to foreign words and writing their transcriptions [2].

The experience of using blended learning with the use of computer technology has revealed a number of advantages in learning English in comparison with traditional teaching methods:

- the possibility of individualizing the pace of assimilation of the material;
- prompt identification of problem areas in the knowledge and skills of using the English language and their successful overcoming;
- faster feedback from the teacher during classes with the ability to track the progress of each student;
- quick self-test due to the presence of "keys" (correct answers) in the proposed computer tasks;
- optimization of independent work of students under the guidance of a teacher;
- activation of thought processes;
- increasing motivation to learn foreign languages.

Of great importance is the use of computer technology to optimize the independent work of students, including in preparation for classes. Experience shows that the quality of doing independent work at home using a computer increases, since it becomes possible to immediately

self-check and correct students' knowledge through appropriate reference sources, usually attached to computer programs. This is especially noticeable if learning activities using computers are also practiced in the classroom with a teacher, and homework is an organic continuation of it. It should also be noted the need for regular use of computers in teaching foreign languages in order to achieve the best results.

English learners often ask the question, "When will I be able to speak fluently? How many English words do you need to know for this? Different sources give different answers on this matter, and they have not come to a consensus on this issue. As stated on the site <http://langformula.ru/english-grammar>: "I will be fluent in English by learning 3000 words." In teaching English in modern conditions, the importance of using Skype (Skype) is great.

Online communication undoubtedly contributes to the enrichment of students' vocabulary and awakening a keen interest in the phraseology of the language being studied. An interest in linguistic facts is formed, the ability to vigilantly see and hear, to inquisitively penetrate the meaning of the expressions encountered, as well as the desire for their independent use, develops.

Skype allows you to send files, keep a notebook, receive news, go to various conferences. It should be noted that this program is easy to use and economical from a financial point of view.

Students can communicate via Skype with native speakers - their peers or participate in group classes conducted by native speakers. It is known how efficiently living in the language environment in the process of learning a foreign language. But not everyone can afford to stay in the country of the studied foreign language for a long period of time. It is Skype that allows you to infiltrate the environment of communication in a foreign language. Students have the opportunity to follow the gestures, facial expressions, intonation of the interlocutor, as well as to observe articulatory movements and catch the correct intonation, pay attention to phrasal stresses in the interlocutor's speech. This is a big plus of Skype if the communication is with a native speaker for whom English is native, the first language.

The noted properties of Skype turn into its disadvantages in the case when English is not native to the interlocutor. Then the student will copy the wrong pronunciation, articulation, intonation pattern. Therefore, the choice of an interlocutor through Skype must be approached very carefully.

In the process of communicating via Skype, students develop listening and speaking skills in English, increase vocabulary, learn grammar, and learn to read and write (chat)[3].

One of the goals of learning in the modern communicative approach to teaching languages is to develop the ability of foreign language communication as a form of intercultural interaction, the reproduction of which in full within the framework of human-computer interaction is impossible [4].

Thus, computer technologies, becoming an integral part of the educational process, remain technologies that involve the key role of a teacher in teaching students a foreign language.

References:

1. А. М. Митина, А. В. Карасик, ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ ВТУЗОВ, ИЗВЕСТИЯ Волг ГТУ, Волгоградский государственный технический университет.
2. Н.Л. Шамне, А.И. Шовгенин, О.П. Сафонова, Е.В. Шишкина, ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ, Вестник ВолГУ. Серия 6. Вып. 11. 2008-2009.
3. Л.А. Артамонова, М.В. Архипова, Е.В. Ганюшкина, Л.К. Делягина, М.В. Золотова, Т.В. Мартянова, ИННОВАЦИИ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ ВУЗОВ, Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 2012, № 2 (1), с. 28–33.
4. Т.П. Сарана, КОМПЬЮТЕРНЫЙ КОНСАЛТИНГ В САМООБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКА, Пятигорск, 2005. 174 с.

MOTIVATION TO STUDY FOREIGN LANGUAGES AMONG STUDENTS OF TECHNICAL UNIVERSITIES

Nazarov Rustam Irkinovich,

English teacher of Tashkent State Transport University.

Tel: +99897 410 44 55

Annotation. The article deals with the problem of motivation in teaching a foreign language to students of technical specialties, which has recently acquired particular relevance due to the increasing role of foreign language communication in the professional activities of modern specialists. The priority of students for external motivation to learn a foreign language is indicated. The requirements of higher education aimed at training competitive specialists who speak foreign languages are taken into account. The ways of increasing students' interest in studying the subject are considered.

Key words: technologies, foreign languages, communication, technical

In the modern world, the country's international, economic and cultural policy poses new challenges to specialists. "It is assumed that a modern specialist should have a sum of competencies that will allow him not only to perform professional duties efficiently, but also to interact with people, improve himself"[1, c.151]. A foreign language has always occupied an ambiguous place in the history of higher professional education: sometimes it turned out to be a secondary subject, then it became the subject of close attention. Knowledge of foreign languages makes it possible to establish educational, cultural and professional contacts. In order to integrate into a single socio-cultural space, specialists who speak foreign languages are required. From the point of view of technical education, a foreign language is an important tool for professional self-improvement of a future specialist, ensuring his competitiveness. It is especially important to speak English, the language of international communication. The main scientific and technical literature is in English, communication of specialists in various forms is carried out mainly in English, using a computer, in particular the Internet, is impossible without knowledge of this language. Despite the need for specialists in various fields of activity to know a foreign language and understand its significance, graduates of non-linguistic universities often do not speak it well enough. There are many reasons explaining this phenomenon, but one of the main ones is the low motivation to study this subject. Analyzing the question of the importance of a foreign language in technical education today, E. M. Dorogaykina notes that language is a way of self-development, self-presentation of a student, realization of his tasks [2, p. 610]. The motivation of students to study the discipline "English in professional activity" is recognized as a significant factor determining the success of mastering the language by a future specialist, both foreign and domestic researchers. As Yu. M. Bobritskaya notes, motivation to learn a foreign language by students of non-linguistic specialties is a complex of factors of external influence on them and internal development of their motivational sphere, which is formed by motives of cooperation, achievement, self-development, as well as professional and educational and cognitive motives. Motivation is one of the sides of the student's subjective world, so the teacher can only indirectly influence it [3, p. 48]. Recognizing the leading role of motivation in teaching a foreign language to students of a non-linguistic university, the teacher needs to clearly understand the ways and techniques of its formation in the conditions of this university. When organizing foreign language teaching at a university, it is necessary to take into account the motives of students' educational activities. As a rule, when students start learning a foreign language, they show an increased interest in the subject. In the future, their interest may weaken or disappear altogether. What motives influence a student when studying English at a technical university? Based on the classification proposed by E. I. Passov, the motivation for learning a foreign language can be external and internal [4, p. 186]. Apparently, the reason for the weakening of interest lies in a misunderstanding of the duty of teaching. Some students believe that the task of the teacher is to transfer knowledge. But it is impossible to oblige a person to learn something if he does not realize and does not perceive himself as the main actor of the learning process. External motivation includes the so-called broad social motivation and motivation related to the prospects

of personal development. As the data of the survey conducted at universities show, students study English because this discipline is in the program; in order to have a high rating for participation in competitions and international exchange programs, in student projects and grants; they strive to follow the example of successful fellow students with a high level of language proficiency, effectively apply it to practice; to go study abroad, gain experience in foreign language communication for further career and find an interesting, promising, high-paying job; to communicate with foreign colleagues on professional topics in the future. These factors relate to the motivation associated with the long-term development of personality, namely the formation and development of professional competencies, the development of new knowledge and experience. Internal motivation is determined by communicative motivation and motivation generated mainly by the educational activity itself (operational and instrumental motivation) [5, p. 186]. As a result of the survey, it became clear how the students explained their communicative motivation. It is interesting for students to communicate with fellow students in the classroom, participate in project activities, debates in a foreign language, discuss and find solutions, etc., and in the future – with foreign colleagues on professional topics; communicate with fellow students using modern information technologies (chat, forum, email, etc.); to read original scientific texts and articles on the specialty from Internet sources, presented largely in English. Operational and instrumental motivation is generated mainly by the educational activity itself. It can be associated with a system of credits, courses of choice and application. Students often choose elective courses, namely professional foreign language courses. Students' interest in learning is enhanced by the fact that information and communication technologies are being actively introduced at universities. For students of technical specialties, external motivation is the main one, so it is very important for a teacher to create all the conditions for successful language learning. Students should be interested in educational materials, it can be not only books in the original language, but also videos and game materials. The formation of positive motivation is facilitated by a favorable atmosphere in the classroom, the involvement of students in group activities, and an interesting presentation of the material. In addition, the teacher can develop a student's interest by his personal example. An erudite teacher who loves his work, presents the material in an extraordinary way, can instill in a student a love for his subject, as well as not only teach him the language, but also touch on topics such as culture and history of the country of the language being studied. The teacher needs to alternate different types of activities during classes in order to arouse interest in the subject: to discuss different topics, touching on issues in the specialty; video lessons; online lessons; round tables. At the same time, the teacher should be an idea generator, try to develop communication skills among students with little initiative and show the importance of foreign language proficiency to each student individually. At the same time, internal motivation is supported and developed by such measures as the use of modern teaching methods – communicative-activity, student-centered, gaming, etc., information and communication technologies, including blended learning. For students of technical specialties with professionally-directed training, it is effective to perform such communicative exercises as transcoding information (for example: describe geometric shapes, chemical reactions and formulas, graphs, technological processes, device diagrams, etc. in a foreign language), oral presentation (speaking to an audience may reflect the results of studying a question, literature on a specific topic or summarize the results of a small research work), solving speech-thinking or problematic tasks (students, analyzing the problematic situation and the problem facing them, describe in detail the ways to solve them), role-playing (students, performing alternately various social and psychological roles, master communication within social contact and in conditions as close as possible to the conditions of real communication). Thus, it can be concluded that internal motivation causes satisfaction from the learning process, external, on the contrary, makes you learn.

In conclusion, we can say that, motivation is the main incentive in learning foreign languages, without it, learning does not take place at all or is extremely unstable and does not lead to any results. But we should not forget that with an overly active motivational policy, the

level of tension in the group increases and thus the teacher achieves the opposite result. Every foreign language teacher makes a difficult task today, as it is very difficult to teach language learning strategies. Teachers who use methods of forming strategies for learning a foreign language in their work are focused on the needs of the student, they do not manipulate students, but stimulate them to form and use their own strategies. The implementation of such strategies in the educational process creates favorable conditions for the active, creative and productive activities of future specialists in higher education and forms effective teaching and learning of a foreign language.

References:

- 1.Xan O.N., Shelokova A.A. Formirovanie yazikovoy kompetentnosti spetsialista transportnoy otrasli pri izuchenii distsiplini.// Sovremennie nauchnie issledovaniya i innovatsii. 2014. № 8-2 (40). S. 151-155 .
- 2.Dorogaykina Ye. M. Inostrannoy yazik v texnicheskom vuze: voprosi prepodavateley-praktikov // Reshetnevskie chteniya. 2017. T. 2. S. 610-612.
- 3.Bistray Ye. B., Vlasenko O. N., Doroxova Ye. Yu. Pesenniy janr kak faktor povisheniya motivatsii k izucheniyu inostrannogo yazika v pedagogicheskom vuze // Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. 2019. № 4. S. 42-60.
- 4.Passov E. I., Kuzovlev V. P., Kuzovleva N. E., Car'kova V. B. Masterstvo i lichnost' uchitelja. Na primere dejatelnosti uchitelja inostrannogo jazyka (Skill and identity of the teacher. On the example of activity of the teacher of a foreign language): ucheb. posobie. Izd-e 2-e, ispr., dop. M.: Flinta; Nauka, 2001. 240 s.
- 5.Bobritskaya Yu. M. Metodika formirovaniya i razvitiya motivatsii k izucheniyu inostrannogo yazika u studentov neyazikovogo vuza. [s. 186].

"GARRI POTTER" ROMANLAR TO'PLAMIDA PSIXOLOGIYA

Xudoyberdiyeva Gulasal Shuxratovna

Toshkent davlat texnika universiteti o'qituvchisi,

E-mail: xudoyberdiyevagulasal7mail.com

Annotatsiya: Ushbu tezis maqola pozitiv psixologiya, inson gullab-yashnashining ilmiy tadqiqi nuqtai nazaridan J.K. Roulingning asarlarini tadqiq qiladi. J.K.Rouling asarlarini o'qish ijobiy aralashuv, dalillarga asoslangan faoliyat bo'lib, ayniqsa, uning o'quvchilarida umid uyg'otish potentsialini hisobga olgan holda u odamlarni motivasiyaga undaydi, umid beradi. Umid - bu baxt va hayotdan qoniqish bilan bog'liq bo'lgan ijobiy psixologik xarakterning ko'rinishidir.

Kalit so'zlar: J.K.Rouling, J.K.Rouling asarlari, Garri Potter, ijobiy psixologiya, umid, ijobiy aralashuvlar, ijobiy gumanitar fanlar.

J. K. Roulingning "Garri Potter va falsafa toshi" asari ma'lum darajada butun bir avlod taqdiridagi muhim hodisaga aylandi. Ushbu asar 1997 yilda nashr etilgan bo'lsada, hanzu takror-takror nashr etilib, katta adadda kitoblari sotilmoqda. Yosh sehrgarning sarguzashtlari, filmlar namoyishi, qahramonlarni talqin etgan aktyorlarning hayoti kitobxonlarni va tomoshabinlarni o'ziga jalb etishda davom etmoqda.

2009 yilda Britaniyaning Booktrust xayriya tashkiloti tomonidan 5 yoshdan 12 yoshgacha bo'lgan bolalar o'rtasida o'tkazilgan so'rovnomada J.K. Rouling qahramoni Garri Potter eng sevimli qahramon ekanligi ma'lum bo'ldi.

Ushbu maqola orqali badiiy asarda personaj obrazini yaratishning psixologik jihatlarini tahlil qilishga harakat qilamiz. Xususan, "Garri Potter va falsafa toshi" adabiy asarida psixologiyaning quyidagi ko'rinishlari namoyon bo'ladi.

Jumladan, "Syujet" - syujetli burilishlarni tavsiflovchi kategoriya, buning natijasida qahramonning ichki dunyosini teranroq ko'rsatishga urunadi. Shuningdek, asar bosh qahramoni obraziga ta'sir etuvchi syujetli burilishlarni quyidagi ko'rinishlarga ajratish mumkin:

Garri Potterning ota-onasining o'ldirilishi;

Garri Potterning xolalari va amakilari tomonidan tarbiyalanishi;

Garri Potter o'zida sehrli qobiliyatni kashf etishi;

Garri Potterning Xogvarts jodugarlik maktabiga qabul qilinishi tufayli uning muhitidagi o'zgarish.

Bundan tashqari, asarda "Xulq-atvor reaksiyalari" - qahramonning barcha xulq-atvorini ifodalaydi. Buning natijasida qahramonning ma'lum fazilatlarini mavjudligi yoki yo'qligi xususida fikr yuritish mumkin. Shu tariqa Garri Potter sehrgarlar olami haqida yanada chuqurroq anglay boshlaydi, zavq bilan munosabatda bo'ladi. Ushbu toifaga yana bir misol sifatida Garri do'stlari bilan Sneypni to'xtatishga qaror qilgan epizoddir. Bu vaziyatda o'quvchi bolaning jasorati haqida xulosa chiqarishi mumkin, shuningdek, uning maqsadi sehrgarlar dunyosini asosiy yovuz Voldemortdan himoya qilishdir.

Romandagi "Nutq" - xarakterning nutqini tavsiflovchi kichik kategoriya, fazilatlarining mavjudligi yoki yo'qligi haqida xulosa chiqarish imkonini beradigan xususiyatdir. U xarakterning muloqot uslubining xususiyatlarini o'z ichiga oladi. Asarda qahramon nutqi yoshga to'la mos keladi, qahramon murakkab va ilmiy konstruksiyalardan foydalanmaydi, tushunish oson. Garri o'z nutqida sehrgar sifatida faqat jarangli so'zlardan foydalanadi.

"Harakat" - bu o'zaro ta'sirlar jarayonida boshqa belgilar tomonidan ko'rish mumkin bo'lgan barcha xatti-harakatlar reaksiyalarini tavsiflovchi kichik toifadir. Misol sifatida, Garri o'qituvchining taqiqiga qaramay, sinfdoshiga yordam berish uchun supurgi ustida uchib ketishi va professor Makgonagall uning iqtidorini payqagan epizod. Bu syujet qahramonning iste'dodini o'quvchiga ochib beradi.

"Garri Potter va falsafa toshi" asarida barcha personajlar muallif tomonidan bilvosita tasvirlangan. Ammo ularning xarakter obrazini yaratishdagi ulushi boshqa toifalarga qaraganda kamroq bo'lsa-da, bu xarakterning psixologik xususiyatlariga ham sezilarli ta'sir qiladi.

"Fikrlar" - bu barcha ichki nutq belgilarini tavsiflovchi kichik kategoriya, buning yordamida qahramonlarning harakatlarini ularning haqiqiy niyatlari bilan bog'lashimiz mumkin. "Garri Potter va faylasuf toshida" bu toifa uchinchi shaxsda aytilganlarning hammasidan kam namoyon bo'ladi.

"Tuyg'ular" - bu "Xulq-atvor reaksiyalari" toifasi bilan bog'liq bo'lgan kichik toifadir. Lekin unga aloqador bo'lmagan, barcha reaksiya belgilarini tasvirlaydi. Shu bilan birga, mahoratni nazorat qilish xatti-harakati "Tuyg'ular" toifasini belgilashga imkon bermaydi. Garri Erised oynasiga qaraganida, u falsafiy tosh qayerda ekanligini tushunishdan xursandligini yashiradi. Qorong'u sehrgar Voldemort buyuk ambisiyalar, hokimiyatga intilish va status rollari orqali o'zini o'zi belgilash bilan ajralib turadi. Ular tomonidan qabul qilingan barcha qarorlar har qanday holatda ham yuqori mavqega erishishga qaratilgan.

Ijobiy psixologiyaga ta'sir qiluvchi boshqa nazariyalar mavjud bo'lsa-da, Garri Potter seriyasi va umid tushunchasi bilan bog'liq uchta narsaga e'tibor qaratish lozim:

Xarakterning kuchli va fazilatlarini modeli;

ijobiy his-tuyg'ularni kengaytirish va qurish nazariyasi;

umid nazariyasi.

Umid nazariyasi - Garri Potter umid beruvchi g'oyalarga to'la. Magyar-Mo va Lopes umid nazariyasi ob'ektivi orqali baxtli hayotni boshqarishda umid muhimligini ko'rsatib beradi. Ushbu yondashuvga ko'ra, umidni rivojlantirish uchta muhim kognitiv jarayonni o'z ichiga oladi:

maqsadlarni aniq belgilash;

ushbu maqsadlarga erishishning aniq yo'llarini aniqlash;

ushbu yo'llardan foydalanish uchun motivatsiyani rivojlantirish va saqlab qolish.

Maqsadlar umidni o'rnatishda langar bo'lib xizmat qiladi, yo'llar esa ushbu maqsadlarga erishish uchun bir nechta yo'llarni taqdim. J.K.Rouling Garri Potter turkumidagi bu fikrni

dementorlar deb nomlanuvchi, qurbonlaridan barcha umidlarini uzib, faqat eng yomon xotiralarini qoldiradigan va Garri qayta-qayta hushidan ketganidek, umidsizlik jismoniy va ruhiy jihatdan qanchalik xavfli ekanligini ko'rsatib, qora sehrli mavjudotlarni tasvirlab beradi. Dementorlarning borligi va uning ota-onasi lord Voldemort tomonidan o'ldirilganini eshitadi .

Garri Potter allaqachon millionlab odamlar orasida sevimli hikoya bo'lib ko'rinar ekan, bu o'zlarida ko'proq umid uyg'otmoqchi bo'lgan shaxslar va jamoalar uchun tabiiy tanlovdir. Ayniqsa, umid tuyg'usi Garri Potterning asosiy mavzularidan biri. Garri Potter ham ijobiy his-tuyg'ularni kengaytirish va qurish nazariyasini qo'llab-quvvatlaydi. J.K.Rouling "Kengaytirish va qurish" nazariyasi ikkita asosiy elementni o'z ichiga oladi.

Birinchisi ijobiy his-tuyg'ular bizning mumkin bo'lgan narsalar haqidagi tasavvurimizni kengaytiradi. Ongimiz va qalbimizni odatdagidan ko'ra ko'proq fikrlar va harakatlar uchun ochadi hamda bu jarayonda bizni tark etadi.

Kuchlar, umid va Garri Potter. Garri Potterda xarakterning kuchli tomonlarini aniqlash oson. Ayniqsa, Xogvarts, Jodugarlik va Sehrgarlik maktabida barcha talabalar birinchi yilidayoq "Saralash shlyapasi", deb ataladigan kuchni aniqlash tizimi o'rnatilgan. Xuddi shunday, so'nggi o'n yil ichida sehrgarlar bo'lmagan dunyoda xarakterning kuchli tomonlari bo'yicha tadqiqotlar gullab-yashnadi. Bu odamlar o'zlarida va bir-birlarida nima yaxshi ekanini aniqlash va gapirishlari uchun umumiy tilni ta'minladi. Garri Potter romanlar to'plamida muallif o'quvchini hayratda qoldiradi, uni shubhada ushlab turadi.

Bu sikl romanlarining deyarli barcha asarlaridan asosiy farqlovchi jihati muallifning o'z qahramonlariga nisbatan o'ziga xos shafqatsizligidir. Qahramonni qanchalik muhim yoki zarur deb hisoblagan bo'lsangiz ham, ehtimol keyingi kitobda, bobda yoki hatto keyingi sahifada uni o'lim kutmoqda. Ko'pincha juda shafqatsiz va qonli urush bilan yakun topadi. Asosiy sir - oxir-oqibat Temir taxtga kim ega bo'lishidir. xirigacha, oxirgi kitob chiqquncha sir bo'lib qoladi.

J.K.ning psixologik tahliliga ko'ra. Rouling ishlarida quyidagi toifalarni ajratish mumkin:

Garri Potter qahramoniga ega bo'lgan qadriyatlar toifalari:

Do'stlikning qadri. Bu qiymatni Garrining eng yaxshi do'stlari bilan bog'liq turli epizodlar tahlili asosida aniqlash mumkin, Masalan, Garri va Ron Germionani maktabga kirgan trolidan qutqarish uchun ketganlarida;

Haqiqatning qiymati. Bu qiymatni Garri falsafa toshi haqida ma'lumot topishga urinayotgan turli epizodlarni tahlil qilish asosida aniqlash mumkin;

Adolatning qadri. Bu qiymatni Garri Sneyp bilan to'qnash kelishga qaror qilganida va u Voldemortning qo'lga tushmasligi uchun faylasuf toshini birinchi bo'lib olishga qaror qilganida, turli epizodlarni tahlil qilish asosida ko'rishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bristou, Jenni. "Garri Potter va hayotning ma'nosi". Tiklangan. spikedonline.com. 19.6.2003. 1.12.2012 da olingan
2. Brycchan, Carey. (2003). "Germiona va uy elflari: J. K. Roulingning qullikka qarshi kampaniyasining adabiy va tarixiy konteksti" Garri Potterni o'qish: tanqidiy insholar. (tahrir. Jizel Liza Anatol); Greenwood Publishing Group, Inc. Praeger Publisher, Westport.
3. To'fon, Alison. "Garri Potter haqidagi elektron kitoblar sotuvi uch kun ichida 1 million funt sterlingdan oshdi", The Guardian onlayn guardian.co.uk. 5.4.2012. olindi 18.10.2012
5. Tomas V. Jeyms. (2011). "Garri Potterni qayta tiklash", elektron kitob nashri, Zossima Press, Hamden CT.

TILSHUNOSLIKDA FONOPRAGMATIK KONNOTATSIYA MASALALARI

Ro'ziyeva Nilufar (I bosqich magistranti)
Ilmiy rahbar: f.f.n, professor A.A.Haydarov

Annotatsiya: Maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi pragmatic, fonopragmatik hodisalar, ulardan anglashilgan ma'nolar haqida fikr yuritiladi. Fonopragmatika natijasida hosil bo'lgan munosabat va qo'shimcha ma'nolar misollar asosida ochib beriladi.

Kalit so'zlar: pragmatika, fonopragmatika, konnotativ ma'no, lingvopragmatika, adresat, til birligi, tovush orttirilishi, tovush tushishi, ohangdorlik, leksema, morfema, sema.

Zamonaviy tilshunoslikda til va nutq hodisalarini tadqiq etishda qator yangi usul va turlixil qarashlar paydo bo'ldi. Ana shulardan biri – pragmatika, yoki pragmalingvistikadir.

Til - inson fikrlarining yuzaga chiqishini ta'minlovchi asosiy vositadir. Shu sababdan, nutqiy faoliyat tushunchasi yunoncha "ish", "faoliyat" ma'nolarini bildiruvchi pragmatika bilan chambarchas bog'liq holda amalga oshadi. Demak, til tizimi taraqqiyotining boshlang'ich nuqtasi (davri) - pragmatikadan boshlanadi. Pragmatika - amaliy jihatdan foydali bo'lib, shaxsning subyektiv qiziqishlarini ifodalaydi.

"Pragmatika" atamasi dastlab, tilshunoslik faniga XX asrning 30-yillarida mashhur nazariyotchi Ch.U.Morris tomonidan kiritilgan. Pragmatika -so'zlovchining moddiy borliqqa, xabar mazmuniga, adresat (tinglovchi)ga bo'lgan munosabatini ifodalaydi. So'zlovchi va tinglovchining kommunikativ aktidagi ishtirokida gap ohangi: ishonch, qat'iyat, dadillik, qo'rquv, ishonchsizlik, gumon, hadik, xursandlik kabi qator konnotativ ma'nolar aks etadi. Bunda lug'aviy birliklardan foydalanish, fonetik, noverbal vositalarni qo'llash kabi kommunikativ unsurlar ahamiyatli sanaladi va kommunikantlar haqida qo'shimcha xabar beradi.

"Lingvopragmatika muloqot (kommunikatsiya) ishtirokchilarining o'zaro munosabati bilan bog'liq tarzda nutqiy aralashuv formasi, murojaat shakllari, kommunikantlar nutqiy aktlari, iltimos, buyruq, tavoze, murojaat qilmoq kabilar shular jumlasidandir".

Til sathlari birliklari tadqiqida lingvopragmatik tahlilning o'rni muhimdir. Shuning uchun ham fonetik birliklarning pragmatik xususiyatlariga oid hodisalar tadqiqi tilshunoslikning dolzarb vazifalaridan biridir. Nutqda tovush hamda ohanglarni ma'lum yashirin maqsad bilan qo'llanishi natijasida muallif munosabatining ifodalanishi fonopragmatik tahlil obyekti hisoblanadi. Leksema semasida pragmatik semaning hosil bo'lishida fonetik jarayonlar alohida ahamiyatga ega. Bu tovush o'zgarishi, tovush orttirilishi, tovush tushishi, tovush ikkilanishi va boshqa hodisalari bilan yuzaga chiqadi. Til birliklari tarkibidagi tovushlarning o'zgarishi natijasida hosil bo'luvchi ma'nolarni fonopragmatika yo'nalishi tadqiq etadi. Ulardan ayrimlari quyidagilar:

1. Tovush tushirilishi bilan nutqda munosabat ifodalashning turli ko'rinishlari yuzaga chiqadi. Bu esa nutq vaziyatiga aloqador bo'lib, nutq subyektiga xos pragmatik komponentlarni yuzaga chiqaradi.

O'zbek tilida:

Qayga desang, qaytmay borurman,

Ko'zlarimni yummasman aslo... (H.Olimjon)

Yuqoridagi matnda *qayerda* so'zidagi *y*, *e* va *r* tovushlarining ataylab tushirilishi bilan qofiya va ohangdorlik kabi pragmatik konnotativ ma'nolar yuzaga chiqqan.

Bu hodisa ingliz tilida quyidagicha ifodalanadi:

When I open my lips let no dog bark...

Yuqoridagi misolda personaj nutqida *open* so'zidagi oxirgi undosh *n* tushirib talaffuz qilinishi bilan, uning ichki his-hayajoni ifodalangan. Xuddi shuningdek, ... *If I might in entreaties find success-*

As seld I have the chance- I would desire... (W.Shakespere)

Misoldagi *seldom* so'zida *o* va *m* tovushlari tushurilib talaffuz etilganligi bilan, so'zlovchining orzu, istak, muvaffaqiyatga erishish kabi pragmatik ma'nolari aks ettirilgan.

2. Tovush o'zgarishi bilan morfema semasida pragmatik konnotativ ma'no yuzaga chiqadi. Masalan, *-moq* morfemasining *-mak* shaklida talaffuz etilishi natijasida ohangdoshlik oshadi, fikrning ta'sirchanligi kuchayadi, she'riy matnda ko'tarinki ruh hosil bo'ladi.

3. Tovush almashinish hodisasi asosida hissiy qo'shimcha ma'no hosil bo'lib, bu nutq muallifining nafaqat adresatga, balki voqea-hodisalarga ham subyektiv munosabatini yuzaga chiqaradi.

Fonopragmatik yo'nalishda so'zlovchi o'zi niyat qilgan fikrni matn orqali ifodalar ekan, unda matn strukturadagi so'zlarning ba'zi tovushlarini ma'lum ichki maqsad asosida almashtiradi. Masalan: *-Ha, endi o'zimizdan ham bo'loxtir(бухгалтер), desatnay(десятник), anjirnay(инженер), sakratar(секретарь) va kofirlar yetishib qoldi-da, deb o'yladim...(A.Qodiriy)*. Ko'rinadiki, so'z tarkibidagi tovushlardan birini boshqasiga almashtirish orqali yozuvchi A.Qodiriyning voqelikka bo'lgan hajviy munosabati o'z ifodasini topgan.

4. Nutqda ayrim so'zlar boshida tovush orttirilishi (proteza) yordamida pragmatik semaning yuzaga kelishi fonostilistik sath bilan bog'liqdir. Jumladan, rus, shtraf, stol so'zlarini o'ris, ishtraf, ustal tarzida aytilishi mahalliy aholining boshqa tillardan kirgan so'zlar talaffuzidagi qiyinchilik va saviyasi bilan bog'liqdir.

Ingliz tilida proteza hodisasi asosan so'zlashuv nutqida uchraydi. Buni quyidagi matnda ajratib ko'rsatilgan so'zlarda ko'rish mumkin: *My characters will hence forth go afishing, and they will read Afield and Astream...* (E.B.White). Matnda muallif Nyu Yorklik muharrirga yozgan xatida *fresh* so'zini *afresh* ga o'zgartirgan. Bu bilan u kitobxon e'tiborini hodisaning mohiyatiga qaratgan.

Xulosa qilganda, chog'ishtirilayotgan tillardagi fonopragmatik ma'nolar so'zlovching ruhiy holatini, voqelikka bo'lgan real munosabatini aks ettiradi. Shuningdek, kitobxoniga personajlarning ichki kechinmalarini to'la anglashga yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. Haydarov A. "Konnotativ ma'noning fonetik vositalarda ifodalanishi" filologiya fanlari homzodi dissertatsiya avtoreferati. Toshkent 2009- 21 bet.
2. Karimova G. "Badiiy asar tilini tilshunoslikning yangi paradigmalari asosida o'rganish. Tilshunoslik va metodika masalalari. Toshkent. "Muharrir nashriyoti", 2019. B. 86
3. Hakimov M., Hakimova M., "Fonopragmatikani yuzaga chiqaruvchi vositalar. Stilistikava pragmatika. Ilmiy-nazariy konferensiya materiallari(2-qism)". Samarqand-2010. B. 32-34
4. William Shakespeare "The merchant of Venice". 1596. England. P.93
5. Saparova Q. "Fonostilistika, fonostilema va talaffuz uslublari//Til va adabiyot ta'limi", 2000.-B.36

**PIRLS – XALQARO BAHOLASH DASTURLARIGA TAYYORGARLIK:
BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA ONA TILI VA O'QISH
SAVODXONLIGINI INNOVATSION RIVOJLANTIRISH**

N.A.Axmetova, G.A.Rahmonova –
Buxoro viloyati, Vobkent tumani,
23-IDUM boshlang'ich sinf o'qituvchilari

O'qish savodxonligi – shaxs o'zining bilim va salohiyatini rivojlantirish, jamiyatda o'z o'rnini topish maqsadiga erishishi yo'lida matnlarni tushunish, ulardan foydalanish, ular ustida mulohaza yuritish hamda ularga munosabat bildirish qobiliyati demakdir.

PIRLS xalqaro tadqiqoti boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qib tushunish ko'nikmalarini qay darajada rivojlanganligi haqidagi ma'lumotlarni xalqaro miqyosda taqqoslash imkonini beradigan, o'qish va o'qitishni yaxshilashda ta'lim sohasidagi davlat siyosatiga xizmat qilishi mumkin bo'lgan tahlillarni taqdim etadigan yirik xalqaro baholash dasturi hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda PIRLS ta'rifiga ko'ra, o'qish savodxonligi jamiyat tomonidan talab qilinadigan va inson tomonidan qadrlanadigan yozma til shakllarini tushunish va ulardan foydalanish, shuningdek, matnlardan turli shakllarda ma'no hosil qila olish qobiliyati hamdir.

Tadqiqot doirasida asosiy e'tibor tushunishni namoyon qilishdan o'zlashtirilgan ma'lumotlarni qanday qilib yangi loyihalar va vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatlarini namoyon qilishga qaratilmoqda.

O'quvchi bu jarayonning faol qatnashuvchisi bo'lib, ma'no yaratadi, matn ustida mushohada yuritadi va samarali o'qish strategiyalarini ongli ravishda tanlab qo'llaydi. Har bir matn turi odatiy shakl va qoidalarga amal qilgan holda o'quvchiga matnni sharhlashga yordam beradi. Har qanday matn turli shaklga ega bo'lishi mumkin. Bular an'anaviy kitoblar, jurnallar, hujjatlar va gazetalar, shuningdek, raqamli ko'rinishdagi yozma shakllarni ham o'z ichiga oladi.

Komil insonni tarbiyalashda boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan o'quv fanlari orasida ona tili va o'qish savodxonligi darslari salmoqli o'rinni egallaydi. Negaki, uning zaminida savodxonlik va axloqiy – ta'limiy tarbiya asoslari turadi. Bola maktabga kelgach avval o'qish, yozishni o'rganadi. Asta-sekin unga mustaqil kitob tanlay olish, o'qigan kitobini to'g'ri baholay olish kabi ko'nikmalar ham shakllantirib boriladi. Milliy o'quv dasturning bosh maqsadini mustaqil fikrga ega bo'lgan barkamol insonni voyaga yetkazish tashkil etadi. Badiiy adabiyot mutoalasi o'quvchilarni mustaqil fikrlash, mulohaza yuritishga o'rgatadi.

Bugungi kundagi ona tili va o'qish savodxonligi darslarining jahon ta'limidagi ilg'or usullar asosida yaratilgan tizimi o'quvchilarni o'qishga qiziqtirish, ularning fikrlash qobiliyatini o'stirish, kitob bilan ishlash usullarini o'rgatish, og'zaki nutqini o'stirish, muntazam ravishda kitob o'qib borishga rag'bat uyg'otish – ma'naviy madaniyatini yuksaltira boorish, kelajak avlodni o'qitish va tarbiyalash jarayonidagi asosiy masalalardan hisoblanadi. Bu masalalarni ijobiy hal etish uchun ona tili va o'qish savodxonligi darslarini tashkil etishning qulay usullarini aniqlash, o'quvchilarni motivatsion jihatdan mutolaaga yo'naltirish va mustaqil o'qishga chorlash ishlarini amaliyotga tadbiiq qilish zarur.

O'QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRUVCHI OMILLAR:

- O'quvchilarni mantiqiy fikrlash, matn bilan ishlash savodxonligi, tushunish, yozish ko'nikmalarini rivojlantirish
- Jadvallar, matn bo'limlari yoki butun kitoblardan ma'lumotlarni qidirishga o'rgatish
- O'quvchilarni bitta matnni o'qiganda emas, balki bir necha ma'lumotlarni o'qiganda ham ma'lumotlarni tanlay olish ko'nikmasini rivojlantirish
- O'quvchilarni mulohaza yuritish va matndan tashqari fikrlash orqali berilgan matnni hayotiy vaziyatlar bilan bog'lay olish ko'nikmalarini rivojlantirish

Avlodlar tarbiyasi bilan bog'liq o'zbek bolalar adabiyoti xalqimiz ma'naviy madaniyati va san'atining muhim qismini tashkil etadi. Shuningdek, boshqa xalqlar adabiyotini o'rganish kichik yoshdagi bolalarni dunyoviy adabiyot haqidagi tasavvurini boyitadi. Sir emaski, badiiy matn badiiy-estetik butunlik sifatida benihoya murakkab, serqatlam hodisa. Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi fanining mazmuni va o'quvchilar bilimiga qo'yilgan talablarda boshlang'ich ta'lim bolaning mantiqiy tafakkur qilish salohiyatini, aqliy rivojlanishini, dunyoqarashini, kommunikativ savodxonligini va o'z-o'zini anglash salohiyatini, moddiy borliq go'zalliklarini his eta olishga, go'zalik va nafosatdan zavqlana olishga, milliy urf-odatlarini o'ziga singdirishga va ardoqlashga, ularga rioya qilishga o'rgatishi lozim. Badiiy matnda ifodalangan asosiy goya-fikr-mazmuni tushunish, anglash sh unchaki ish emas, balki ancha qiyin va murakkab ijodiy jarayondir. Badiiy asar matni tahlilida uning tili ustida, badiiy vositalari ustida ishlash, qiziqarli kitoblarni tavsiya qilish orqali o'quvchilarda kitob o'qishga qiziqish uyg'otiladi.

Innovatsion usullar asosida tashil etilgan ona tili va o'qish savodxonligi darslari mustaqil fikrga ega bo'lgan kitobxonni tarbiyalashda muhim o'rin tutadi. Til tafakkur bilan bog'liq holda ongni shakllantiradi. Nutq va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlik nafaqat psixologik jarayonlarning chuqur bosqichlarida, balki ijtimoiy hodisalar darajasida ham namoyon bo'ladi. «Garchi til bilan tafakkur bir-birisiz yashay olmasa ham ular o'zida aynan bir hodisani ifodalamaydi. Tafakkur –

obyektiv borliqning intihosi, til esa – ifoda usuli, fikrni boshqa kishilarga berish va mustahkamlash vositasi. So‘z bilan tushuncha dialogik tarzda bir-birini taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Мирзаев И. Лингвистик поэтика ва унинг филологик таҳлилдаги ўрни // Тилшуносликнинг долзарб масалалари (УзМУ илмий мақолалар тўплами). — Тошкент: Университет. 2002. 22- бет.
2. Бородич А.М. Методика развития речи детей: Учеб. пособ. для студ. пед. инс. 2-е изд. —М.: Просвещение, 1981. —С. 101–255

INTEGRATIVE PEDAGOGICAL THOUGHT IN THE ERA OF THE EASTERN RENAISSANCE.

Moxichexra Aliyeva

Student of Bukhara State University

Annotation. This article will tell us about integrative-pedagogical thought in the era of the Eastern Renaissance.

Key words: Eastern traditions, means of education, human knowledge, problems of education and training, various methods and techniques of working.

Encyclopedic scientists of the Eastern Renaissance believed deeply in the power of scientific knowledge, its decisive role in the improvement of man and human relations. All of them were not only scientists-researchers, but also teachers, each had his own students and followers. At the same time, the focus is on the problem of a person and his education, the purpose and means of education, its content and methods of scientific education, as a leading factor in the formation of personality, the principles and methods of teaching, the relationship between teacher and student.

Abu Reykhan Biruni (973-с.1050). Abu Reykhan Biruni entered the history of science as an encyclopedic scientist, whom his contemporaries call Newton, Lomonosov, Einstein. Biruni owns more than 150 works devoted to almost all branches of knowledge of that time. Biruni does not have a special work devoted to pedagogy, but almost each of these works contains thoughts about education, training, morality and ethics. In Biruni's desire for scientific knowledge and explanation of the world, his inclination towards spontaneous materialism is seen. In empirical knowledge he saw the basis of all sciences.

In empirical knowledge he saw the basis of all sciences. In the ideological statements of Biruni, a large place is occupied by his attitude to religion. Being the son of his era, Biruni was not an atheist, he formally recognized God, but at the same time advocated the delimitation of the spheres of science and religion. Important is his idea that people turn to religion only when they are unable to find the right path to science. In the scientific heritage of Biruni, a large place is occupied by the scientific method developed by him for the study and knowledge of nature.

The characteristic features and basis of the scientific method of Biruni were the objectivity and impartiality of the scientist, observation, experiments, the study of oral and written monuments, a critical approach to facts, comparing them with the aim of establishing the truth, logical generalization in the form of inferences, transformation of inferences into theory. In his works, Biruni emphasizes that training should be consistent, visual, purposeful and carried out according to a certain system. In his opinion, visualization makes learning more accessible, concrete and interesting, develops observation and thinking.

Biruni believed that the personality of a young person is formed in the process of education and assigned the main role to work. The scientist emphasizes that only true labor forms high human qualities. Biruni calls for the cultivation of highly moral traits in himself, believing that it is possible to free the people from ignorance and poverty with the help of science, dissemination of

knowledge and hard work. The scientist paid great attention to such problems of morality as honor and dignity, good and evil, justice and conscience.

Biruni's thoughts on the dignity and nobility of man are interesting. Considering them as moral qualities, he believes that nobility is fulfilled obligations in relation to close people. Biruni's idea is important that it is knowledge that ennoble a person, and the transfer of one's knowledge to others brings happiness. Biruni paid great attention to friendly relations between people, which he considered "the most precious gift of life." In the friendship of peoples, he saw the basis of human happiness and social progress.

Abu Ali Ibn Sina (Avicenna) 980-1037 The great scientist of the early Middle Ages of the Muslim East, was born in the village of Afshan, near Bukhara. From the age of 16, Ibn Sina began to independently study the works of the great doctors of antiquity Hippocrates, Galen and the outstanding physician of the Middle East Abu Bakr (864-925).

The scientific heritage of Ibn Sina is huge and covers all areas of human knowledge of that time. In matters of upbringing and education, he showed himself to be a fine connoisseur of the child's soul. Ibn Sina considered the process of education as a single one, including mental, physical, aesthetic, moral education, as well as training in a craft, i.e. labor education. In The Canon of Medicine, Ibn Sina says that "when (a child) reaches the age of six, you need to transfer him to the upbringing of a teacher. (Learning) should also proceed gradually, it should not be immediately tied to a book.

The essence of his didactic principles is as follows:

- learning should go from easy to difficult;
- taking into account the inclinations and abilities of children;
- exercises should be feasible;
- training combined with physical exercises.

An important pedagogical principle of Ibn Sina is his idea that the human mind is capable of influencing the course of life, because a person differs from an animal precisely in the presence of a mind, and therefore in the ability to realize the act he performs. mental, moral, aesthetic, physical development and craft training. The mental education of a person is primarily achieved in the process of studying various sciences, each of which has its own purpose. Moral education is provided by exercises in the virtues, the main of which are temperance, courage, wisdom and justice. Ibn Sina considers the physical development of the child as physical exercises that strengthen the ligaments and nerves, so that people can do their work, protected from the danger of disease.

According to Ibn Sina, a child should be among good people in order to avoid bad influences. He should not get used to deceit and slander. A mentor who teaches a child must be smart, capable of education. The teacher is wisdom and appears to the scientist as a courageous, honest, warm-hearted person who knows well the methods of education and the rules of morality. Extremely original and important for that time was the idea of Ibn Sina that the teacher in the learning process should apply a variety of methods and techniques of work.

An important idea in the pedagogical views of Ibn Sina is the idea that the environment plays a leading role in the upbringing of a child. The upbringing of the perfect, i.e. a full-fledged person, according to the teachings of Ibn Sina, is not a matter of one day, and therefore it is necessary to educate a child patiently and the calling of a person to work, "try to leave only a good mark on the earth."

Analyzing Avicenna's treatises on the problems of education and training, certain conclusions can be made:

- upbringing is of decisive importance for the formation of the younger generation and determines the way of activity of the head of state;
- in the upbringing of children, the humane and respectful attitude towards children is considered the most important; education on positive examples; to place full responsibility for the results of raising children on parents;

- a combination of moral, mental and physical education;
- disclosure of moral categories: good and evil; ignorance and desire for knowledge; self-improvement, etc.

The great scientist left behind a huge creative and pedagogical legacy.

The integrative ideas of medieval thinkers of the East, their ideas about education, morality, the role of the family and teachers in the formation of a child, about the correlation of types of education stemmed from their philosophical outlook. Their contribution to the development of the concept of man and to the understanding of his place on Earth is invaluable. Sharing a humanistic view of human nature, Eastern Enchiclopedists sought to achieve universal human happiness. A significant part of their ideas became the foundation on which the pedagogical theories of the European Renaissance and Enlightenment were subsequently built.

Used literature

1. Skakun V.A. Fundamentals of pedagogical skill. Proc. allowance. – M.: FORUM: INFRA-M, 2010.
2. Slastenin V.A. etc. Pedagogy. Proc. allowance for students. higher textbook establishments. – M.: Academy, 2006.
3. Tajieva Z.G. Scientific activity and pedagogical views of Abu Rayhan Beruni. - T .: Fan, 2008.
4. Theory of pedagogy. Texts of lectures./ Comp. S.A. Madyarova, A.A. Aharonyan. - T .: 2003.
5. Timofeev I.V. Biruni. ZhZL series. - M .: Young Guard, 1986.
6. Yuzlikaeva E., Madyarova S., Yanbarisov E., Morkhova I.V., Ruzmetova H.A., Theory and practice of general pedagogy. - T .: TSPU, 2014.

LEARNING LANGUAGE IS NEED OF TIME.

Ochilova Zulaykho Hasanovna

Bukhara district

School 22 English teacher

The art of teaching is the art of assisting discovery.

Mark Van Doren

Nowadays, more and more people are dedicating time to studying English as a second language. Many countries include English in their school syllabus and children are starting to learn English at a younger and younger age.

Whether you are looking for a new job or planning to travel the world, studying English can help you progress in life both personally and professionally. You can compete in the global job market, increase your career skills and start to meet people around the world.

Actually, for increasing the degree of education and teaching methods, there are can be a lot of issues that should take into consideration as an crucial one. Because teachers skills take place as primary source of motivation or discouragement for learners, and it is inherently linked to teachers. While teaching it's important to consider pupils' : cultural background, social background, gender, level, interest.

All above mentioned details are not simple but urgent, they clarify pupils' characteristics and abilities openly. All teaching skills are a perpetual work in progress.

Specifically, to enhance those features teachers must organize their lessons appropriate to theme and level of learner. In each lesson they must give handouts, questions card, issues that demand them to think both logically and critically. Why critical thinking is so important? Because it leads to new ideas, new solutions, new future in next generation.

What is modern teaching?

The teaching method which focuses more on teaching the students for improving their intellect behavior by using various new and innovative ideas rather than making them recite the syllabus to clear the examination with the same old style is Modern Teaching Methods in simple words.

The new teaching method which we called the modern teaching method is more activity-based and centres the learner's mind which involves them entirely into the process of learning. In the modern teaching method, curriculum teaching and planning are done keeping the learner as the primary target.

Through this way, learners actively participate in the whole process to build their knowledge and sharpen their skills; this is also termed as a constructivist approach. On the other hand, the mentor or teacher only leads them and guides them to focus on the objectives of the subject. This is all done by engaging in activities and by adopting innovative modern teaching methods. Hence, the elements of contemporary teaching methods include:

1. Learner-centered

One of the essential characteristics of the modern teaching methods in basic science and technology (BST) is it is learner-centred. It focuses on learners while using or applying during classroom and laboratory lectures. The teacher acts only as a guide, and all the learning process involves learners. Learners significantly appear as a dominator in classroom interactions.

2. Task-Based or Activity-based

The teacher or guide of BST organizes activity or task and engages students to learn through this way. Hence it is an activity-based or commission-based. Students are offered or asked to take part in classroom interaction through these interactive activities.

6. Peer Collaboration

Modern teaching methods not only encourage students by allowing them to present their ideas or initiative by noticing their responses, studying their research, and allowing them to answer during interaction in BST classes but also selects students based on interest, needs, and feelings.

All above mentioned methods are very effective for teaching foreign languages. If all teacher use them it will show its harvest in the bright future of pupils. Whole developments and creative ideas by pupils contemplate bright future of any country. That's why early grade teaching is so urgent and needs of time.

Periodically, I am sure it is not the last but next pace for fostering education quality and fair, pure assessments for young learners. Because an investment in knowledge pays the best interests.

References

1. Almekhlafi, A. (2006). The effect of Computer –Assisted Language Learning (CALL) on United Arab Emirates EFL School students' achievement and attitude. *Journal of Interactive Learning Research*, 17(2), 121-142.
2. Current Trends in ELT by Yong Kim *Journal of English Teaching*. A Triannual Publication on the Study of English Language Teaching. Vol.1 Feb 2011.
3. Damon, W. and E. Phelps (1989). Critical distinctions among three approaches to peer Education, *International Journal of Educational Research*, 13(1), 9-19.
4. Elley, Warwick. 2001. Conclusion: What have we Learned? *International Journal of Educational Research*.

TOPISHMOQLAR VOSITASIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING BOG`LANISHLI NUTQINI O`STIRISH

D.Sh. Qurbonova

Buxoro viloyati XTXQTMOHM

«Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus ta'lim metodikalari»

kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada topishmolar vositasida maktabgacha yoshdagi bolalarning bog'lanishli nutqini o'stirish tavsiflangan va afzalliklari ko'rsatilgan.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturining asosiy tarkibiy qismlaridan biri shaxs hisoblanadi, u ayni paytda kadrlar tayyorlash tizimi, ta'lim xizmatlarining iste'molchisi va ishlab chiqaruvchisining bosh subekti hamda obekti hisoblanadi.

Kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri mustaqil O'zbekistondagi o'sib kelayotgan yosh avlodlarning til madaniyati va muloqot madaniyatini tarbiyalashdan iborat. Bolalar shaxsini shakllantirishning eng muhim komponenti hisoblanuvchi ushbu ish ona tili, davlat tili bilan bir qatorda boshqa tillar, ayniqsa jahon tillariga ham teng darajada taaluqlidir. Ushbu jarayonda maktabgacha ta'lim dastlabki bo'g'in hisoblanadi. Bolalarning avloddan avlodga ona tilida o'tib kelayotgan xalq ma'naviy boyligini meros qilib olishlari, tarbiyalanuvchilarning kelgusida o'z zamonasining ilmiy yutuqlarini o'zlashtira olishlari, ularni insoniyatning ilg'or odob, ahloq va estetik ideallariga qanchalik sodiq bo'lib voyaga yetishlari kattalarga bog'liqdir.

Bolaning umumiy rivojlanishi qanchalik yuqori bo'lsa, uning og'zaki nutqi shunchalik yaxshi rivojlangan bo'ladi. Bola tafakkuri xususiyatidagi o'zgarishlar uni til vositalarini tanlashga, so'zlar orqali o'z fikrlarini egallashga, so'zlar orqali o'z fikrlarini ifodalashning yanada murakkab shakllariga, monologik nutqqa o'tishga undaydi. Bu fikrni davom ettirib va rivojlantirib aytish mumkinki, bolaning og'zaki nutqi qanchalik yaxshi rivojlangan bo'lsa, u maktabda o'qiganida o'qish malaka va ko'nikmalarini shunchalik tezroq egallaydi.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalar lug'at boyligini ilmiy - metodik adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ular maktabga kirish vaqtida amalda tilning grammatik va sintaktik shakllari tizimini egallagan bo'lishlariga qaramay, ularning nutqi yetuk bo'lmaydi. Bola lug'at zahirasining kambag'alligi faqatgina uning faol nutqida ko'pgina leksik - grammatik kategoriyalar yo'qligidan emas, balki so'zlarni noto'g'ri qo'llash, ularning turli ma'nolarini hamda ko'chma ma'nolarini noto'g'ri tushunishdan iborat. Bizning maktabgacha ta'lim muassasalaridagi kuzatishlarimiz shuni ko'rsatadiki, bolalar uchun atrof - muhitdagi mavhum tushunchalar, masalan, yil, oy nima ekanligi kabi topishmoqlar qiyinlik qiladi. Eng murakkabi kinoya topishmoqlar hisoblanadi. Ular topishmoqning asl mohiyatini tushunmaganligi sababli noto'g'ri javob beradilar.

Topishmoqning faqat tashqi, yaqqol jihatini idrok qiladilar, ko'chma ma'nolarini ko'ra bilmaydilar, badiiy obrazni his qilmaydilar, qochirimlarini tushunmaydilar. Bola predmet belgilarini sanab o'tishga asoslangan topishmoqlarni topa bilgan holda metaforik, ko'chirimli topishmoqni oddiy tasvirlash sifatida idrok qiladi. Masalan, "Oq yer ochdim, qora bug'doy sochdim" (qog'oz, yozuv). Bola topishmoqni batamom yaqqol idrok qilgan holda "Hech narsa ekilmagan joyga qora bug'doy sochilibdi" deb tushuntirishdi. Bolalarga toshbaqa haqidagi topishmoqning "Osti tosh, usti tosh, to'rtta oyoqli bir bosh" deyilgan savolidagi kinoya hali tushunarsiz. Bolalar toshbaqa zirhining qattiq ekanligini bilmagan holda "tosh", "to'rt oyoq" va "bir bosh" so'zlarining ma'nosini yaqqol idrok etgan holda "itning haykali", "otning haykali" kabi javoblar beradilar.

Shu bilan birga so'zning bir nechta ma'nosini farqlash qobiliyati, so'zning ko'chma ma'nolarini, til kinoyalari va badiiy kinoyalarni tushunish ko'nikmasini maktabgacha yoshdagi bolalarda ham rivojlantirish mumkin.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalar bog'lanishli nutqini rivojlantirishga, ularga ona tili hamda o'rganilayotgan tilning ifodalash imkoniyatlarini o'rgatishga topishmoqlar katta ta'sir ko'rsatadi. Bola topishmoqni yechish uchun tayyorlangan taqdirdagina shu topishmoqni to'liq idrok qiladi. Topishmoqni to'liq idrok etish uning mazmuni va badiiy shaklini diqqat bilan eshitib, qabul qilishdan iborat.

Bolalarning nutq madaniyati rivojlanishidagi kamchiliklar, ko'p jihatdan cheklanib qoladilar. Axir, o'tkir so'zlar, matallar, hazil - mutoyibalar, qiziqchilik, qo'shiq, ertakdagi yorqin obraz, qiziqarli topishmoq bolalar bog'lanishli nutqini boyitadi, tafakkurini, she'rlar tinglash qobiliyatini rivojlantiradi, ona tiliga, keyinroq esa o'rganilayotgan tilga muhabbatni, uning go'zalligini his qilish qobiliyatini tarbiyalaydi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida topishmoqning badiiy o'ziga xosligi. Mustaqil mamlakatda har tomonlama barkamol shaxsni tarbiyalashdek sharafli va ma'suliyatli ishda ta'lim tarbiya tizimining boshlang'ich tarbiya tizimining boshlang'ich bosqichi bo'lgan maktabgacha ta'lim tarbiya muhim o'rin tutadi. Nutq haqida so'z borar ekan, nutq bolaning ruxiy hayotida muhim ahamiyatga egaligini ta'kidlashimiz lozim. Maktabgacha tarbiya yoshi bolalarning nutqini faol egallash davri hisoblanadi.

Bu davrda bolalar nutqining rivojlanishi ularning faoliyati muloqoti bilan uzviy bog'liq. Bola jummalarning mazmuni va shaklidagi o'zgarish uning muloqot shakllari o'zgarishi bilan bog'liq bo'ladi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bola nutqining rivojlanishidagi muhim xususiyat nutq tafakkur quroliga aylanishidan iborat. Bolaning so'z-lug'at boyligining o'sishida ikki muhim tomoni miqdor va sifat tomoni mavjud. Lug'at boyligining miqdoriy o'sishi D.B. Elkonining ta'kidlashicha bola tarbiyalanib usayotgan oilaning xayot sharoiti va tarbiyalanishi xususiyatiga bog'liq. Bolalarning tili chiqqanidan boshlab, ularning o'z nutqlarida foydalanayotgan so'zlar tez ko'paya boshlaydi. Ayni bir yoshdagi bolalarda so'z boyligi turlicha bo'ladi.

Masalan, ba'zi psixologlarning qilgan hisoblariga qaraganda, ikki yashar bolalarning so'z boyligi 250—400 so'zga yetadi, bolalar yetti yoshga yetganlarida ulardagi so'z boyligi 3000—3500 ga boradi. Tevarak-atrofdagi odamlar bilan doimiy gaplashib turish sharoitida tarbiyalangan bolalarning nutqidagi so'z boyligi esa ular ikki yashar chog'ida 285 taga, uch yashar chog'ida esa 2050 taga yetadi. Bolalarda so'z boyligi ko'paya borgan sari ular nutqining sifat jihati ham rivoj topaveradi, so'zlarning ma'nosini tushunishlari ham rivoj topaveradi. Bolalar o'z nutqlarini o'sib borishining dastlabki bosqichlarida, ko'pincha, so'zlarni noto'g'ri ma'noda ishlatadilar. Ko'pincha bola tasodifiy belgilariga qarab, ba'zi so'zlarga butunlay boshqacha ma'no beradi.

Chunonchi, supurgi bilan polni supurayotgan ikki yashar qizdan «Nima qilayapsan?» deb so'ralganida, u «changitayapman» deb javob bergan. «Nega changitayapsan?», «Toza bo'lsin, pol iflos», ya'ni «Polning iflosini tozalamoq uchun changitayapman» deb javob bergan. Bu qizcha changitish so'zini «supurish» ma'nosida ishlatgan. Keyin ma'lum bo'lishicha, qizcha onasiga taqlid qilib, supurgi bilan supura boshlaganida onasi hamisha «Changitma, changitma» deb uni koyib, qo'lidan supurgini olar ekan. Shu sababli, qizchada changitish degan so'z supurish degan noto'g'ri ma'noda o'rnashib qolgan.

Dastlab bola bir so'zni faqat bitta narsaning ifodasi deb va bir ma'nodagina tushunadi. Bir so'z bilan bir-biriga o'xshash ko'p narsalar ifodalanaverganligi va shu so'z qayta-qayta shu ma'noda takrorlanaverganligi ta'sir qilib, shu tufayli, bolada so'zlarning umumiy lashtirilgan ma'nosini tushunish o'sa boshlaydi. Nutq orqali aloqa bog'lash tufayli, bola, masalan, bitta stolning o'zigina emas, balki hamma stolning ham stol deb aytilishini, bilib oladi. Shu tariqa, bolaning nutqi o'sa borishi, o'z atrofidagi kishilarning tilini o'zlashtira borishi bilan unda faqat narsalar to'g'risida idrok va tasavvurlar paydo bo'lib va o'sibgina qolmasdan, balki, shu bilan birga, tushunchalar ham hosil bo'la boshlaydi.

Tilga kira boshlagan bola o'z nutqida dastlab, bosh kelishikda keladigan bir necha otlarni va buyruq shaklda keladigan ba'zi fe'llarni ishlatadi. Bolalarning dastlabki gaplari bir so'zdan iborat bo'ladi. Shu bilan birga, bolaning aytgan bitta so'zi — gapi bir necha ma'noga ega bo'lishi mumkin. Masalan, bola: sut deyar ekan, bundan: «Sut ber», «Sut ichaman», «Ana sut» degan va boshqa shu kabi ma'nolarni ifodalashi mumkin. Shuningdek, bola: «mushuk» der ekan, bu bilan: «mushuk meni timdaladi», «mushukni menga ber», «mushuk bilan o'ynayapman» degan gaplarni aytayotgan bo'lishi mumkin.

Bolalarning tili chiqishining mana shu dastlabki bosqichida ba'zan ularning gapi bir necha so'zdan iborat bo'lishi mumkin. Lekin bu so'zlar biriktiruvchi yuklamalar yordami bilan yoki shu so'zlarning shaklini o'zgartirish yo'li bilan bog'lanmagan bo'ladi. Masalan, bola qo'lga qog'oz ushlab olib onasiga: «Sulat, qaypoq», deb murojaat qiladi. Bolaning onasi ilgari unga shunaqa qog'ozga surat solib bergan, yoki qog'ozdan qalpoq yasab berganligi uchun ham, u bolasining nima demoqchi bo'lganini tushunadi.

Bola: «Oyi, menga qog'ozdan qalpoq qilib ber, qog'ozga chizib ber» degan ma'noni ifodalab, keyinchalik uzun gapni ikkita so'z bilan aytib qo'ya qoladi, ya'ni: surat, qalpoq. Bola bir yoki bir necha so'zdan iborat gapni aytish bilan o'z fikrida bo'lgan va aytmochi bo'lgan narsasini qo'l yoki imoishora bilan ko'rsatib berganidagina bolaning oldida turgan kishilar uning mana shu chala-chulpa gapini tushunishlari mumkin. Tilga kirgan bola bilan bir vaziyatda turgan vaqtingizdagina uning gapini tushunish mumkin.

Bola uch yoshga qadam qo'yganda ona tilining grammatik tuzilishini egallay boshlaydi. Bola oz va ko 'p tushunchasini juda erta farq qila boshlaydi. Bola ikki yoshga to'lgunicha katta va kichik tushunchasini ham farq qila boshlaydigan bo'lib qoladi (aka, opa, uka). Shuningdek, bola kelishiklarni ham juda erta farq qila boshlaydi. Ammo qaratqich kclishigi o'rnida, ko'pincha, tushum kelishigini ishlatadi (bizni uyimiz). Bolalar bu yoshda fe'llarni shaxs va zamon e'tibori bilan ham birmuncha to'g'ri ishlatadigan bo'lib qoladi. Bolalar buyruq fe'lini ancha tez va barvaqt o'zlashtirib oladilar. Bola ikki yoshga to'lib, uch yoshga o'tganida sodda gaplarni to'g'ri tuzib gapirishni o'rganadi. Bola: «Sut ber», «Bobov suyak yeydi», «Surat qilib ber», «Uyqim keldi» deb gapiradigan bo'lib qoladi. Endi bola nutqi bevosita o'zi turgan vaziyatdan tashqaridagi narsalar, shu paytdagi biron ish-harakat bilan bevosita bog'lanmagan narsalar haqida ham gapira boshlaydi, ya'ni o'zi bevosita ko'rib turmagan narsalar to'g'risida gapira boshlaydi.

Bu xildagi nutq esa tasavvurlarga asoslanib fikr qilishning ifodasidir. Ikki yarim yoshdan besh yoshgacha bo'lgan bolalarning o'zicha so'z yasay boshlashi maktabgacha tarbiya yoshida bo'lgan bolaning kattalardan eshitgan so'zlarinigina takrorlab qolmasdan, balki, shu bilan birga, grammatika shakllarini haqiqatdan egallay borganliklarni ko'rsatuvchi belgidir. Bu so'z yasash shundan iborat bo'ladiki, shu yoshdagi bolalar o'zlari bilgan so'zlarning shakllariga o'xshatib so'z tuza boshlaydilar. Bolalar to'g'ri tarbiyalanib borganlarida, ayniqsa, maktabgacha tarbiya yoshiga yetganlarida, ularda tilning grammatika shakllarini amaliy ravishda egallash juda tez qadam bilan olg'a qarab boradi. Shu yoshda bolalar murakkab gap sintaksisini ham egallab oladilar. Bolaning nutqida bir-biri bilan bog'langan qo'shma gaplar paydo bo'ladi. Bolalarning nutqda sodda gap, bosh gap, ergash gap va hokazolar aniq ko'rina boshlaydi.

Ularning nutqlarida murakkab gaplar ishlatiladi. Bu gaplarda biror sabab, maqsad, xulosa, izoh, shart va shu kabilar aks ettirila boshlaydi. Nutqning tuzilishidagi bu murakkab shakllar tafakkurning murakkabroq shakllari o'sib borishiga bog'liqdir. bolalarda nutq o'sishining ana shu bosqichida hodisalarning sabablari va bir-biriga bog'lanishi to'g'risida turli savollar tug'ilaveradi. Shu yoshdagi bolalar kattalardan muttasil: «Nega?», «Nima uchun?» deb so'rayveradilar. Bola yetti yoshga yetganida og'zaki nutqning grammatikasini amaliy yo'l bilan egallab oladi, deyish mumkin. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Bolaning nutqni ana shunday amaliy egallab olishi keyinchalik savod chiqarish va tilning grammatikasini o'rganishga imkon beradi.

Bir xil oilalarda bola nutqining o'sishi bilan maxsus shug'ullanadilar, ba'zi oilalarda esa bola nutqining o'sishi o'z holiga tashlab qo'yilgan ya'ni bu ish bilan kattalar mutlaqo shug'ullanmaydilar. Natijada bu yoshdagi bolalar so'z boyligi o'rtasida sezilarli farq yuzaga keladi. Bolaning bu davrda nutqi miqdor jihatidan ortib qolmay, balki sifat jihatidan ham ancha takomillashadi. So'zlar boyligi bu yoshda bolalarning hammasida bir xil bo'lmaydi.

Bolalar konkret faol tafakkurga o'tadilar, buning uchun avvalo yetarli so'z lug'ati talab etiladi. Bu esa o'z navbatida bolalarni faol ravishda nutq iboralarini o'zgartira boshlaydilar. Endi so'zlar faqat aniq narsalar bilangina emas balki boshqa bir guruh so'zlar bilan va bevosita harakatlar bilan bog'lana boshlaydi. Yosh xususiyatlariga ko'ra, ularning imkoniyatlari ham nutqning yozma turini egallashga yo'l bermaydi. Shuning uchun ular o'z ona tillarining grammatik tuzilishini ham faqat og'zaki tarzda o'zlashtiradilar. Topishmoq folklor turi sifatida bolalar tafakkuri va bog'lanishli nutqini rivojlantirishning jiddiy omili bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining "Bola xuquqlari kafolatlari to'g'risida"gi Qonun T. O'zbekiston. 2004 y.
2. Qodirova f.r., qodirova r.m.. bolalar nutqini rivojlan-tirish nazariyasi va metodikasi. toshkent. 2006- yil
3. Asqarova m., matchonov s. va boshqalar. kichik yoshdagi bolalar nutqini o'stirish. toshkent. "o'zbekiston", 2001 y.
4. Shodiyeva q.s. maktabgacha yoshdagi bolalarni to'g'ri talaffuzga o'rgatish. toshkent. 1995- yil

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA INFORMATSION MATNLAR TAHLILI ASOSIDA YANGI BILIMLARNI SHAKLLANTIRISH VA UNI O'Z TAJRIBASI BILAN BOG'LASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Aslanova Nozima Xakimovna-

Buxoro viloyati XTXQTMOHM mustaqil tadqiqotchisi

Narziyeva Mastura Sunnatovna –

Buxoro viloyati XTXQTMOHM katta o'qituvchisi

O'qish va anglash inson va jamiyat ravnaqi uchun o'ta muhim zarurat sanaladi. Chunki o'qish vositasida kishi o'rganadi, ilm oladi va hayotiy muammolarni hal etish ko'nikmalariga ega bo'lib boradi. Buning uchun uzluksiz ta'lim tizimining har bir bo'g'inini samarali tashkil etish, unga zamonaviy yondashuvlarni joriy etish umumiy o'rta ta'lim maktablarining yuqori sinf o'quvchilarida o'quv materiallarini o'zlashtirish jarayonida sifat va samaradorlikka erishishda g'oyatda muhim sanaladi. Zamonaviy ta'lim o'quvchilarga beriladigan bilimlarning to'laqonli amalga oshirilishini ko'zda tutadi.

Inson hayoti davomida tabiiy va aniq fanlarni o'rganish amaliyoti bu fanlarni o'qitish va o'rganishda bir qancha afzalliklarga ega bo'lsa-da, ba'zan bu faoliyatda ilmiy-ommabop matnlardan foydalanishda muammolar paydo bo'ladi. O'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish bilan bog'liq muammosini hal etish uchun ularga taqdim etiladigan o'quv materiallarining nazariy darajasini boyitish, bilish metodlari bilan tanishtirish, ularni o'z-o'zini rivojlantirish va mustaqil ishlash usullari bilan qurollantirish asosida o'quvchilarning mantiqiy hamda tanqidiy tafakkurlarini rivojlantirishga ko'maklashish zarur.

Aksariyat tabiiy va aniq fanlarga oid bo'lgan va o'quvchilar foydalanadigan ilmiy matnlarning xususiyati bir muncha murakkabliklar tug'diradi. O'quvchilar ilmiy-ommabop matnlarni o'qib chiqqandan so'ng ularda noto'g'ri xulosalar, tushunmaslik bilan bog'liq muammolar paydo bo'ladi. E.G.Vasuro bunday ko'rsatadi: "Haqiqiy umumlashtirish obyektlarni shu obyektlarning muhim xususiyatlari bo'yicha differensiallashtirilgandan keyingina amalga oshadi".

Shu nuqtai nazardan, fanlarni o'zlashtirish strategiyalarining paydo bo'lishi ta'lim oluvchilarda o'qish faoliyati orqali yangi bilimlarning hosil bo'lishiga yordam beradi.

Fanni o'rganishda o'qish faoliyati ta'lim jarayonining turli bosqichlarida amalga oshiriladi: o'qishdan oldin, o'qish paytida va o'qishdan keyingi bosqichlar. O'qishdan oldingi bosqich talabalarning oldingi bilimlarini faollashtirish va tasavvur shakllanishi uchun amalga oshiriladi. O'qish bosqichi matndan olingan yangi bilimlarni shakllantirish va uni o'z tajribasi bilan bog'lash uchun amalga oshiriladi. O'qishdan keyingi bosqich olingan bilimlarning mazmunli bo'lishi uchun ularni tizimlashtirishga va umumlashtirishga qaratiladi.

O'qish jarayonining barcha bosqichlari fanlarni o'rganish jarayonida o'qish strategiyasidan foydalangan holda qo'llanilishi mumkin. Yaqin orada e'lon qilingan "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni orqali maktab ta'limini mutlaqo yangi bosqichga olib chiqish uchun ulkan islohotlar sari dadil qadam qo'yildi. Bu Farmon asosida xalq ta'limi sohasiga

mas'ul bo'lgan har bir pedagog uchun darsliklarni yangilashda ishtirok etish vazifasi berildi. Ayni vaqtda yangi avlod darsliklarini ilg'or tajribalar asosida to'liq yangilash uchun Angliya, Fransiya, Germaniya kabi davlatlardan qirqqa yaqin xalqaro ekspertlar jalb qilindi. Mazkur darsliklar o'quvchilarning nazariy bilimlarini oshirib, fikrlashga chorlaydigan metodikalardan tashkil topishi ko'zda tutulmoqda.

Kelgusi besh yilda 1,2 million o'quvchi o'rni yaratilishi yuzasidan berilgan vazifa ham ta'limda amalga oshirilishi kutilayotgan tub islohotlardan biridir. Yaqin besh yillikda aholi soni o'sishi bilan bir qatorda maktab o'quvchilarining soni ham o'sadi. 2025- yilga borib, o'quvchi soni 7 mln.dan ko'proqni tashkil etadi. Tabiiyki, maktablarda shuncha o'quvchi o'rni ham bo'lishi kerak. Shularni inobatga olgan holda mamlakatimiz rahbari 2022-yilning o'zida 527 ta yangi va ta'mirtalab maktablarni rekonstruksiya qilish yo'li bilan kerakli o'quvchi o'rni yaratilishini rejaga kiritish bo'yicha topshiriq berdi.

E'tirof etish joizki, sifatli ta'lim olishni keng yo'lga qo'yish yuzasidan amalga oshirilayotgan davlat siyosati darajasidagi ishlar, ya'ni Prezidentimiz farmoyishlari va Qonun hujjatlari bugungi zamonaviy ta'limni rivojlantirish uchun o'ta ahamiyatlidir. Bunday muhim hujjatlar mamlakatimizdagi ma'naviy-ma'rifiy jarayonni samarali yuksaltirish, kitobxonlik madaniyatini oshirish, yoshlarimizning barkamol bo'lib tarbiyalanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yanada kengaytirish yo'lidagi muhim qadam bo'lib hisoblanadi.

Ma'lumki, mamlakatimizdagi 4-sinf o'quvchilari 2021-yildagi PIRLS xalqaro baholash dasturida 70 ga yaqin davlatlar qatorida ilk marotaba ishtirok etdi. Bunda respublika bo'yicha jami 180 ta maktab tanlab olindi va 5948 ta o'quvchi qatnashdi. PIRLS - (ingl. Progress in International Reading Literacy Study), ya'ni matnni o'qish va tushunish darajasini aniqlovchi xalqaro tadqiqot) har 5 yilda o'tkaziladigan dastur bo'lib, unda boshlang'ich sinf o'quvchilarining sinf va sinfdan tashqari o'qish darajasi baholanadi va bu jarayonda "badiiy tajriba orttirish" va "axborotni olish va undan foydalanish"ga alohida e'tibor qaratiladi. PIRLS xalqaro baholash dasturida ishtirok etish ta'lim sifatini oshirish bilan birga o'quvchilar bilimni xalqaro talablar darajasiga olib chiqishga xizmat qiladi.

PIRLS xalqaro baholash dasturi talablariga mos ravishda boshlang'ich sinf o'qish darslarida matn ustida ishlash jarayonida samarali ish turlaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Bunday darslarni tashkil etishda o'qituvchilar maxsus tayyorgarlik ko'rishlari, har bir matnning o'ziga xos jihatlarini o'rganishlari lozim. Chunki aynan o'qish orqali inson borliq, jamiyat haqida bilimga ega bo'ladi, o'qishni bilmagan odamda dunyoqarash o'ta tor bo'ladi. Boshlang'ich sinfda o'qish faoliyati barcha darslar jarayonida amalga oshiriladi. Masalan, eski maktablarda o'qish quruq yod olish metodida o'rganilgan bo'lsa, hozirgi kunda maktablarda o'qish **izohli o'qish** metodiga asoslanib olib boriladi. Yod olish metodida matndagi so'zlarga izoh berishga, mazmunini tushuntirishga, o'qilganni qayta hikoyalashga, umuman olganda, o'qishning ongli bo'lishiga mutlaqo e'tibor berilmagan. Ularda ko'proq to'g'ri talaffuzga, qiroat bilan o'qishga, ifodali o'qishga katta e'tibor berilgan. Ongli o'qish orqali inson tabiat, jamiyat, ularning o'tmishi, hozirgi yashash tarzi, mashhur kishilar, vatan, ob-havo, tabiiy va ma'naviy boyliklar, hayvonot dunyosi va boshqalar haqidagi bilimlarni egalaydilar. Ularga nisbatan munosabat uyg'onadi, shu yo'sinda o'quvchi shaxsi aqlan, ma'nan shakllanib boradi. Insonning aqliy kamolotida esa badiiy matnlar bilan birgalikda axborotli matnlarning ham o'rni beqiyos. Chunki insonda ilmiy dunyoqarash dunyoviy bilimlarni egallash vositasida paydo bo'ladi. Aqliy yetuklik esa, ilmiy mavzulardagi axborotli matnlarni tushunish va bu tushunchalardan amalda foydalanish bilan belgilanadi. Xo'sh, axborot matnining mohiyati nimada?

O'quvchining informatsion matnlardagi ma'lumotni tushunishi ularda aks etgan turli ko'rinishdagi tasvirlar, rasmlar, jadvallar va grafiklar orqali aniq mazmunni anglashi - axborotli matn mohiyatini tushunishi hisoblanadi. To'rtinchi va undan yuqori sinf o'quvchilaridan odatda badiiy va informatsion xarakterga ega bo'lgan matn xususiyatlarini anglash talab etiladi. Chunki maktabning bu davriga kelib, fanlar tizimida turli ilmiy-ommabop ma'lumotlarni topish va aniqlash zaruriyati paydo bo'ladi. Informatsion matnlar mohiyatini anglashga asosan, o'quvchining psixik holatlari, diqqati, sezgisi, tafakkuri, xotirasi, tafakkuri va idroki yordam

beradi. Shuningdek, matnning turli qismlari o'quvchilarda matn haqida ma'lumot berishi ko'zda tutiladi. Matnning tushunish asosan matnning sarlavhasi orqali boshlanadi va o'quvchini matnning tushunishga tayyorlaydi. Turli rasmlar, terminlar, grafiklar, jadvallar esa information matndagi asosiy mazmunni ochib berish maqsadida qo'llaniladi. Shuningdek, bu vositalar information matnning alohida xususiyati sifatida ma'lumotlarning kishi xotirasida uzoq muddatda saqlanib qolinishiga olib keladi. Information matnlardagi turli sohaga oid terminlar ularning lug'aviy xususiyatlarini, ya'ni matn ichidagi maxsus so'zlarning ta'riflarini o'zida aks ettiradi.

Matn mazmunini tushinishni osonlashtiruvchi xususiyatlar toifasiga jadvallar, tasvirlar, suratlar, taglavhalar, grafika va diagrammalar kiradi.

Tasvirlar - rassomning ijod mahsuli bo'lib, ular matn mazmunini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Suratlar – bir necha yuz yil ilgari fotosuratlar bosmadan chiqarish murakkab jarayon sanalgan. Endilikda raqamli axborot vositalari fotosuratlarini yaratish va qayta ishlashni osonlashtirdi. Endilikda ular axborot materiallarida juda keng qo'llaniladi.

Taglavhalar - suratlarining pastki qismida chop etiladi va matnda o'z aksini topgan narsa va hodisaning mohiyatiga izoh sifatida beriladi.

Grafika va diagrammalar - tasvirlardan farqli o'laroq, jadvallar va diagrammalar matndagi umumiylik, parametrlar, masofa, o'lchov, raqamli va boshqa ma'lumotlarni ifodalashga qaratilgan. Ko'pincha ular grafiklar, jadvallar, chiziqli va doirasimon diagrammalar hamda xaritalarni o'z ichiga oladi.

Innovatsion shaklda tashkil etiladigan darslarda asosan o'quvchilarga beriladigan ma'lumotlar uzoq muddatda ularning xotirasida saqlanishi muhim hisoblanadi. PIRLS xalqaro baholash dasturi talablariga mos test va topshiriqlar aynan shu maqsadni qamrab oladi.

NEWSPAPER LANGUAGE AND METHOD

**Kadirova Zarina Bahodirovna,
Master student, BUKHSU**

Introduction. *Newspaper style* was the last of all the styles of written literary English to be recognized as a specific form of writing standing apart from other forms.

English newspaper writing dates from the 17th century. At the close of the 16th century short news pamphlets began to appear. Any such publication either presented news from only one source or dealt with one specific subject. Note the titles of some of the earliest news pamphlets: "New news, containing a short rehearsal of Stukely's and Morice's Rebellion" (1579), "News from Spain and Holland" (1593), "Wonderful and strange news out of Suffolke and Essex, where it rained wheat the space of six or seven miles" (1583). News pamphlets appeared only from time to time and cannot be classed as newspapers, though they were unquestionably the immediate forerunners of the British press.

Main part. The first of any regular series of English newspapers was the *Weekly News* which first appeared on May 23, 1622. It lasted for some twenty years till in 1641 it ceased publication. The 17th century saw the rise of a number of other news sheets which, with varying success, struggled on in the teeth of discouragement and restrictions imposed by the Crown. With the introduction of a strict licensing system many such sheets were suppressed, and the Government, in its turn, set before the public a paper of its own—*The London Gazette*, first published on February 5, 1666. The paper was a semi-weekly and carried official information, royal decrees, news from abroad, and advertisements.

The first English daily newspaper—the *Daily Courant*— was brought out on March 11, 1702. The paper carried news, largely foreign, and no comment, the latter being against the principles of the publisher, as was stated in the first issue of his paper. Thus the early English newspaper was principally a vehicle of information. Commentary as a regular feature found its way into the newspapers later. But as far back as the middle of the 18th century the

British newspaper was very much like what it is today, carrying on its pages news, both foreign and domestic, advertisements, announcements and articles containing comments.

The rise of the American newspaper, which was brought onto American soil by British settlers, dates back to the late 17th, early 18th centuries.

It took the English newspaper more than a century to establish a style and a standard of its own. And it is only by the 19th century that newspaper English may be said to have developed into a system of language media, forming a separate functional style.

Some differences between the journalistic practices in early newspapers and those of modern newspapers include:

Early newspapers included many brief, 2-3 sentence articles; therefore, your search may retrieve many articles with little substantial content.

Earlier newspapers seldom include the full length articles typical of modern newspapers; therefore, brief articles may be the only type you find on your topic.

Be prepared to find a mix of editorial commentary and factual news in the same article. Early newspapers did not follow the modern practice of trying to clearly separate opinion, analysis, and factual reporting.

Be aware of various differences in language between the 19th century and today. Terms used in the past do not always have the same meaning currently; in some cases, usage has become archaic or obsolete. For example: transient, consumption, hornswoggle, Yanks.

These newspapers reflect the attitudes, beliefs, and perspectives of the times, and may stereotype individuals and groups or uses terms that are now considered derogatory and offensive. For example: mammy, colored, Huns, savages.

The specific conditions of newspaper publication, the restrictions of time and space, have left an indelible mark on newspaper English. For more than a century writers and linguists have been vigorously attacking "the slipshod construction and the vulgar vocabulary" of newspaper English. The very term *newspaper English* carried a shade of disparagement. Yet, for all the defects of newspaper English, serious though they may be, this form of the English literary language cannot be reduced — as some purists have claimed — merely to careless slovenly writing or to a distorted literary English. This is one of the forms of the English literary language characterized— as any other style — by a definite communicative aim and its own system of language means.

Not all the printed matter found in newspapers comes under newspaper style. The modern newspaper carries material of an extremely diverse character. On the pages of a newspaper one finds not only news and comment on it, press reports and articles, advertisements and announcements, but also stories and poems, crossword puzzles, chess problems and the like. Since the latter serve the purpose of entertaining the reader, they cannot be considered specimens of newspaper style. It is newspaper printed matter that performs the function of informing the reader and providing he with an evaluation of the information published that can be regarded as belonging to newspaper style.

Thus, English newspaper style may be defined as a system of interrelated lexical, phraseological and grammatical means which is perceived by the community as a separate linguistic unity that serves the purpose of informing and instructing the reader.

Information and evaluation co-exist in the modern English newspaper, and it is only in terms of diachrony that the function of information can claim priority. In fact, all kinds of newspaper writing are to a greater or lesser degree both informative and evaluative. But, of course, it is obvious that in most of the basic newspaper "genres" one of the two functions prevails; thus, for example, news of all kinds is essentially informative, whereas the editorial is basically evaluative.

Information in the English newspaper is conveyed, in the first place, through the medium of:

- 1) brief news items,
- 2) press reports (parliamentary, of court proceedings, etc.),

- 3) articles purely informational in character,
- 4) advertisements and announcements.

The newspaper also seeks to influence public opinion on political and other matters. Elements of appraisal may be observed in the very selection and way of presentation of news, in the use of specific vocabulary, such as *allege* and *claim*, casting some doubt on the facts reported, and syntactic constructions indicating a lack of assurance on the part of the reporter as to the correctness of the facts reported or his desire to avoid responsibility (for example, 'Mr. X was said to have opposed the proposal'; 'Mr. X was quoted assaying..'). The headlines of news items, apart from giving information about the subject-matter, also carry a considerable amount of appraisal (the size and arrangement of the headline, the use of emotionally coloured words and elements of emotive syntax), thus indicating the interpretation of the facts in the news item that follows. But, of course, the principal vehicle of interpretation and appraisal the newspaper article, and the editorial in particular. Editorials (leading articles or leaders) are characterized by a subjective handling of facts, political or otherwise. They have much in common with classical specimens of publicistic writing and are often looked upon as such. However, newspaper evaluative writing unmistakably bears the stamp of newspaper style.

Conclusion. Thus, it seems natural to regard newspaper articles, editorials included, as coming within the system of English newspaper style. But it should be noted that while editorials and other articles in opinion columns are predominantly evaluative, newspaper feature articles, as a rule, carry a considerable amount of information, and the ratio of the informative and the evaluative varies substantially from article to article.

Works cited:

1. Арнольд И.В. Стилистика Современного английского языка. Л., 1973.
2. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. Москва 1958.
3. Гвоздев А.И. Очерки по стилистике английского языка. Москва 1952.
4. Кожина М.Н. К основаниям функциональной стилистики. Пермь 1968.
5. Лазарева Э.А. Заголовок в газете. Свердловск. Изд. Уральского Университета, 1989.
6. Разинкина Н.М. Функциональная стилистика. Пермь, 1989.
7. Медведев Е.В. Рекламная коммуникация. М., 2004

THE LANGUAGE AND STYLE OF MASS MEDIA

**Rakhimova Zarina Uktamovna,
Master student, BukhSU**

Today, the media is understood as a disseminator of knowledge. Mass media means not only technical means or channels of information, but also social organizations and people involved in the process of disseminating information. It should be noted that language is not always used in the media only for the exchange of information. Information can also be obtained through nonverbal means, images.

The dissemination of information to a certain extent affects the public consciousness and creates a general picture of the world, creating a picture and value of the world around us.

The following features of the media are important in carrying out this task:

- aimed at the general public;
- designed for everyone;
- speed.

Of course, literary language plays an important role in conveying the necessary information. If we look at a language system as an opportunity to adapt to certain language laws, those who speak that language use it.

There is a belief that language is a great force for creativity in conveying information through language.

In his book *Communication in Journalism: Secrets of Skills*, G.S. Melnik considers the following qualities necessary for a journalist: intellectual and spiritual qualities; business; the nature of having a specific character; physical qualities.

In addition, we believe that a journalist should have the following qualities: theoretical knowledge of the basics of journalism; knowledge; imagination; public speaking skills; language skills, speech culture.

The infinite power of spoken language in the media and the fact that language thinking is a necessary tool in generalization activities, in turn, demonstrates its invaluable role in seeing, understanding, and receiving information as a result of information exchange.

The media, as an active channel of linguistic influence, also plays an important role in the application and dissemination of certain information methods.

The concept of "information style" is directly related to mass communication, which serves to express the specific tone of communication with the reader, listener, audience. Every media outlet - newspaper, magazine, radio and television - has such a feature. As you know, every media outlet communicates with its audience in a unique way. In doing so, he uses the expressive mediastilistic and rhetorical tools necessary for any communication (including textual communication).

So how is the concept of "media language" interpreted today?

It is used in three different senses:

- First, the language of the media is a set of all types of texts created and distributed by the media;
- Secondly, it is an internal system of stable language. It has its own linguistic and methodological features and characteristics;
- Third, a separate system of mixed characters, consisting of a balance of oral and audiovisual parts for each media.

From the point of view of describing the language of the media, such an interpretation of this concept is consistent with the idea that "language is universal, systematic and intelligible". Accordingly, language is primarily defined as the manifestation of any type of character system or similar system. Other sign systems, such as the language of music, the language of fiction, and the language of the media, have also been identified.

Professor Rozhdestvensky identifies important socio-linguistic aspects of the language of the media and recognizes the following features: "The mass media is a global text, which includes linguistic communities with different social speech structures."

M.N. Volodina defines the language of the media as follows: "The language of the media is a special language of social interactions that have their own forms of expression that determine how we perceive our environment, creating new meanings and separate "information devices of reality" (both verbal and visual). constructs. It can be both documentary and realistic, and it can be virtual."

According to Kadyrov, in the language of the media, a "national literary language understandable to the public" will appear, form and develop, combining the language of live speech with the art of artistic expression of our classical literary language."

The dynamic processes involved in the stylistics of media language expand the social functions of language. This can be seen in the case of Uzbek, which is recognized as the state language. Thanks to the media, the state language includes the features of the official, national and literary language, and thanks to the media, "Uzbek language has expanded its scope in our country and serves as a means of interethnic communication. is doing." ⁸

Recent media definitions acknowledge that the system is divided into national languages. Of course, the first and second definitions are important in developing the overall concept of media language. Accordingly, the language of the media is a stable internal linguistic system consisting of a number of linguistic-methodological qualities and features, as well as a system of specific features of the mixed type, consisting of a balance of oral and audiovisual components.

The modern meaning of the term “media language” is formed within similar definitions and descriptions. The theoretical basis of teaching the language of mass media is a systematic study of the constant issues of language use in the field of mass communication. These include the proportionality of oral and written forms of public communication, the impact of information on language norms, what is the content of media language in terms of functional stylistics, criteria for classifying media texts, media (newspapers, magazines, radio, television), Internet, advertising and broadcasting features of language, etc.

A careful study of each media language has led to an expansion of the concept of “media language”, which has led to a distinction between verbal, media or audiovisual scales.

The study of media language as a system of mixed types of characters has made it possible to identify the linguistic features of each media outlet. The specific features of press language are determined by the interaction of its verbal and graphic components. The font and size, the images, the use of colors, the quality of the paper, the layout of the material on the sheet all come together to form a single syncretic language of the press.

The study of the language of the media requires the study of its functional and stylistic status, as well as its linguistic and stylistic features. The main criteria for determining the stylistic status of the language of the media are reflected in the traditional definition of the functional style and its features.

Works cited:

1. Арнольд И.В. Стилистика Современного английского языка. Л., 1973.
2. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. Москва 1958.
3. Гвоздев А.И. Очерки по стилистике английского языка. Москва 1952.
4. Кожина М.Н. К основаниям функциональной стилистики. Пермь 1968.

РУССКИЙ ЯЗЫК КАК ИНОСТРАННЫЙ: ОБУЧЕНИЕ ЧТЕНИЮ

Ахмедов Б.Я.

РЦППКРНО Бухарской области,
доцент кафедры «Методика преподавания языков»,
b.axmedov51@mail.ru

Чтение является одним из видов речевой деятельности, связанных с восприятием и осмыслением письменной речи. Однако чтение способствует развитию всех видов речевой деятельности. На чтение мы опираемся при развитии и совершенствовании навыков аудирования и говорения, при обучении учащихся письменной речи.

Чтение способствует совершенствованию навыков понимания устной и письменной речи. С этой целью проводятся такие виды упражнений, как деление текста, читаемого про себя или вслух, на смысловые отрезки, нахождение в тексте заданного смыслового отрезка, составление плана, постановка вопросов по содержанию и некоторые другие.

Чтение - это рецептивный вид речевой деятельности, в которой во взаимодействии выступают следующие компоненты:

- 1) восприятие графической формы слова,
- 2) произнесение слова,
- 3) понимание прочитанного.

Целью чтения является извлечение информации из печатного текста в соответствии с коммуникативной установкой. Для чтения характерен механизм антиципации (вероятностного прогнозирования, предвосхищения) - умение правильно угадать слово, фразу по отдельным их элементам.

В «Учебной программе по русскому языку школ общего среднего образования с узбекским и другими языками обучения» [1] перечисляются умения и навыки, которыми должны овладеть учащиеся национальных школ.

В зависимости от специфики текста и коммуникативной установки различаются следующие виды чтения:

- 1) просмотровое (установление общего представления о содержании текста);
- 2) поисковое (просмотр текста для обнаружения информации, известной из других источников),
- 3) ознакомительное (получение общего представления по интересующему вопросу),
- 4) изучающее (полное и точное понимание содержания текста и критическое осмысление его).

На уроках русского языка в узбекской школе проводится работа по формированию навыков чтения вслух и про себя. Эти виды чтения выполняют различные коммуникативные функции: чтение про себя дает возможность получить информацию из текста, а чтение вслух - получать и передавать ее слушателям.

На начальном этапе чтение вслух является основным, оно позволяет учащимся овладеть звуковой системой русского языка, а учителю дает возможность контролировать правильность чтения, исправлять ошибки, добиваться отчетливого произношения трудных звуков, слов и т. д.

В традиционной методике к качеству чтения предъявляются следующие требования: 1) правильность, сознательность, 3) беглость 4) выразительность.

Правильное чтение связано с соблюдением основных норм русского литературного языка. Для выработки навыков правильного чтения необходимо систематически упражнять учащихся в произношении трудных звуков, слов и грамматических форм.

Сознательность чтения означает полное понимание учащимися смысла текста, которое достигается при наличии у них достаточного запаса активно усвоенной лексики.

Беглость чтения зависит от быстроты узнавания графического образа слова. Это такое чтение, которое не расходится с пониманием. Беглость чтения связана со скоростью чтения, которая зависит от характера текста и установки на степень полноты понимания.

Выразительность - это высшая ступень качества чтения, она способствует более глубокому осмыслению содержания текста и возможна только на основе правильного и беглого чтения. Выразительное чтение означает понимание авторского замысла, умение передать оттенки выражаемых в тексте мыслей и чувств.

Для выразительности чтения можно использовать следующие средства:

- 1) ускорение и замедление (*быстро — медленно*);
- 2) усиление и ослабление голоса (*громче - тише*);
- 3) повышение и понижение тона (*выше - ниже*);
- 4) применение пластических средств (*мимики, жеста* и др.).

Задача школы - выработать у учащихся технику чтения, научить их понимать то, что читают, прививать им любовь и интерес к чтению. При этом очень важно, чтобы сам учитель всегда читал выразительно. Необходимо добиваться того, чтобы учащиеся как можно больше читали, заучивали наизусть стихотворные и прозаические тексты, соблюдая следующие элементарные требования: читай, как говоришь; читай просто и естественно; читай своим собственным голосом; отчетливо выговаривай слова; научись читать по ролям; и т. д.

Для выработки навыков и умений говорения используется заучивание наизусть и выразительное чтение стихотворений и небольших отрезков текста прозаического характера, а также постановка вопросов и ответы на вопросы по прочитанному тексту, подробный и краткий пересказ прочитанного, составление диалогов по тексту. Для развития монологической речи большое значение имеет информативная сторона читаемых текстов. Поэтому для работы по развитию монологической речи целесообразно привлекать стилистически нейтральные тексты описательно-повествовательного характера с четкой сюжетной линией, тексты, дающие возможность продолжения сюжета, дополнения его какими-либо подробностями, развития его в другом направлении и т.д.

Для работы по развитию диалогической речи больше подходят эмоционально окрашенные тексты с быстро развивающимся сюжетом.

Развитие умений и навыков письменной речи также начинается с формирования умения отвечать письменно на вопросы по прочитанному или прослушанному тексту. Непосредственно с чтением связаны такие виды работ, как изложение, отзыв о прочитанной книге, аннотация и др.

Чтение способствует осуществлению связей обучения русскому языку с курсом литературного чтения и русской литературы, что тоже способствует более успешному овладению русской речью.

О понимании прослушанного можно судить, например, по рассказу учащегося, по его ответам на вопросы, по тому, может ли он выбрать среди ряда данных правильные ответы на поставленные вопросы, передать факты, имеющие непосредственное отношение к выражению основной идеи текста и т.д.

По мере продвижения из класса в класс необходимо усложнять сами тексты и условия слушания. В IV классе учащимся предлагаются тексты целиком на изученном материале, в последующих классах в тексты включаются незнакомые слова, чтобы учащиеся понимали их в предлагаемом контексте. Усложнение условий будет заключаться также в подведении учащихся к слушанию речи без зрительной опоры, к восприятию речи разных людей.

Навыки чтения оцениваются с точки зрения правильности, беглости, выразительности и понимания прочитанного. С этой целью учитель наблюдает за чтением учащихся, а также выясняет, как учащиеся владеют навыками работы с текстом. Навыки работы с текстом учитываются с помощью ответов учащихся на вопросы и постановки вопросов к тексту, выделения основной мысли и озаглавливания отдельных частей текста, последовательного пересказа содержания.

Навыки чтения про себя учитель проверяет путем беседы по содержанию и пересказа учащимися прочитанного текста.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Государственный стандарт и учебная программа русский язык для школ общегосударственного среднего образования с узбекскими и другими языками обучения. Ташкент, -2017г.
2. Архипова Е.А. Основы методики развития речи учащихся. – М., 2004.
3. Ахмедова Л.Т., Лагай Е.А. «Современные технологии преподавания русского языка и литературы» Т: 2016
4. Ахмедова Л.Т., Кон О.В. «Методика преподавания русского языка». Ташкент – 2013

ПОЭТИК УСЛУБНИНГ ФОНЕТИК ТАЛАФФУЗНИ ТУЗАТИШДАГИ ЎРНИ : ПОЭТИК ЎЙИНДАН ФОНЕТИК ЎЙИНГА

**Абдуллаева Нилуфар,
БухДУ ўқитувчиси**

Кириш: Чет тили, жумладан, француз тилини ўқитишнинг ҳар қандай босқичида муҳим вазифалардан бири бу – талаффуз кўникмаларини сақлаш ва такомиллаштиришдир. Бу каби кўникмалар шаклланишини осонлаштирадиган фонетик жараён эса қофиядир.

Асосий қисм: Маълум бир хорижий тил (жумладан, француз тили) ни ўрганишда фонетик талаффузни тузатиш устида ишлаш кўпинча шу тилни ўрганувчилар учун нафақат мушкул, балки зерикарли вазифадек туюлади (баъзида бунда бу ишни мароксиз деб ҳисоблайдиган ўқитувчиларнинг таъсири ҳам бўлиши мумкин). Бизга маълумки, француз тилидаги ўзига хос товушларнинг нотўғри эшитилиши, кейинчалик эса шу аснода талаффуз қилиниши шу тил вакиллари билан алоқага киришишга тўсқинлик қилиши ва гоҳида ўз фикрини баён этишга журъат қилолмайдиган баъзи тил ўрганувчилар

учун тортинчоқлик манбаи бўлиб қолиши мумкин (талаффуздаги нуксонлардан чўчиш кейинчалик ўз фикрини ифода қилишдан қўрқишга олиб келади). Шунинг учун мавжуд муаммони ҳал қилишда француз тили амалий дарсларида ўйинлардан фойдаланиш имконини берувчи усулларни қўллаш энг мақбул йўл деб қаралади. Чунки улар тил ўрганувчиларни француз тилидаги махсус товушларнинг мулойимлиги ва ёқимлилигига жалб қилган ҳолда қўрқув ва журъатсизлик ҳисларининг секин-аста бартараф бўлишига кўмаклашади. Ваҳоланки, талаффуздаги камчиликларни тузатишни самарали амалга ошириш маълум бир вақтни талаб қилади ва бу мақсад сари қўйилган қадам аниқ, ижобий режали бўлиши лозим.

Поэтик услуб нима ? Бу услуб француз мумтоз адабиёти вакиллари Жак Превьер, Робер Дено, Раймонд Кено, Поль Элюар каби шоирлар томонидан ёзилган оддий поэмалар билан чекланиб қолмайди. Аксинча, поэтик матн турли хил шаклда : тез айтиш усулида ёзилган қўшиқ, санамачоқ, мақол, эртак (француз болалар адабиётидан намуна сифатида олинган мумтоз ёки бошқа тиллардан ўзлашган эртаклар), скетч – кичик ҳажвий пьесалар (Раймонд Дево, Мюриэль Робен), шунингдек, тил ўрганувчи ёки ўқитувчиларнинг ўзлари томонидан яратилган шеърӣ парчалар бўлиши ҳам мумкин. Бу каби турли хил машқлар асосида бирин-кетин қуйидагиларни амалга ошириш мумкин :

→ тингловчининг матн оҳангида мавжуд бўлган баъзи бир товушларни идрок қилиш, фарқлаш ва ёдда тутиш қобилиятини ўстириш ;

→ матнда мавжуд бўлган ва ўрганилган товушларни ёзишнинг турли хил йўллари аввал излаб, сўнг эса топиб, фоно-график боғлиқлик устида ишлаш ;

→ ва албатта, поэтик матнни ёки ундан бир парчани қайта айтириш.

Поэтик услубни қўллашда ўқитувчининг ўрни ва таъсири : поэтик услубни қўллаш товушлар, тилнинг жарангдорлиги, ритм ва оҳанг билан ўйнашни қамраб олади. Шунингдек, талаффузни ўрганаётганда кўпинча бир нечта товушлар бирикмасини ҳам учратиш мумкин. Бу вақтда ўрганилаётган товушлар доираси махсус машқларни талаб қилади. Яна бир ижобий томони шундаки, қўшиқ, шеър, скетчлар билан бирга маданий, маърифий тушунчалар ҳам киритилади. Бу фаолият тури оддий сўз ёки фразаларни такрорлашдан кўра анча қизиқарли ва мароқли ҳамдир. Шу билан бирга, скетч ёки қўшиқ каби ижод намуналарини эшитиш – бу нафақат синфдаги фаолият тури бўлиб, балки тилнинг маданий воқелигида ҳам битиб қўйилгандир.

Талаффузни тўғрилашда асл ижод намуналари : сўнгги ўн йиллик ичида ижод қилган Бенабар, Томас Ферсен, Рафаэл ёки Кристоф Маэ каби қўшиқчиларнинг репертуарларида мавжуд бўлган ва бугунги кун ҳаётини талқин қилувчи қўшиқларидан ҳам фойдаланишнинг ўзига хос афзал томонлари бор. Бу қўшиқларнинг қуйлари ўзининг оҳиста оҳанги билан кишилар кўнглини топган ва бу ҳам ўз навбатида қуйланаётган сўзларнинг ажойиб тарзда идрок қилиниши имконини беради.

Тез айтишлар : тез айтишлар энг завқли ўйин тури бўлиш билан бир қаторда дарс жараёнида ҳам вақтни мароқли тақсимлаш манбаи бўлиб хизмат қилади. Улар анча оммавий тусга эга бўлиб, ҳар бир тил ўрганувчи ўз она тилида тез айтиш билади. Француз тили дарслари жараёнида тез айтишларнинг бир нечтасини айтиб ёки такрорлай билишини кўрсатган баъзи талабаларда бошқа талабалар олдида қандайдир ғурур ҳисси ҳам уйғонади.

Тез айтишлар кўп ҳолларда театр санъати соҳасида овозни қиздириш машқи бўлиб, актёрларнинг ритми ва нутқини ўстиришда қўл келади. Француз тили дарсларида эса улардан талаффуз “гимнастика”си сифатида фойдаланиш мумкин. Бунинг натижасида дарс жараёнида талабаларни кичик гуруҳларга бўлиб мусобақалар ташкил қилиш ва энг яхши талаффуз борасида талабаларни баҳолаш ва рағбатлантиришга эришиш мумкин. Тез айтишларга мисол қилиб эса : “les chaussettes de l’archiduchesse”, “un chasseur sachant chasser” кабиларни олиш мумкин. Буларга қўшимча тарзда тез айтишларнинг товуш ёки омоним сўзларни бир неча марта такрорлашдан иборат бўлган бошқа тури ҳам мавжуд, бу вақтда тез айтиш маъноси ҳам алоҳида эътибор талаб қилади. Масалан : “Si ton tonton tond

ton tonton, ton tonton tondu sera” ёки “Si six scies scient six cypres, six cent six scies scient six cent six cypres”. Бу пайтда берилган топшириқнинг маъносини тушуниш учун ритм ва бўғинларни ажратиш устида шуғулланилади. Ўқитувчининг ролини махсус талаб қилмайдиган тез айтишларнинг яна бир тури бу айтилиши француз тили сўзларининг талаффузига ўхшамайдиган сўзларни тез айтиш бўлиб, кутилмаган бўғинга ажратиш натижасида ажиб бир талаффуз келиб чиқади. Масалан : “Pie niche haut, oie niche bas, ou niche hibou ?”

Хулоса қилиб айтганда, ўйин хусусияти нафақат мавжуд бадиий ижод намуналаридан фойдаланиш, балки шу ўйинларни ташкил қилиб билишга ҳам бевосита боғлиқ бўлади. Мамнунлик ҳисси тил ўрганувчиларни чин маънода ўзларини намоён қилишларига имкон яратади ва таклиф қилинган фаолият турларини амалга оширишда уларга руҳ бағишлайди. Шу билан бирга ва умуман олганда, ўйин хусусиятига эга бўлган ҳар бир фаолият тури талабанинг ақлий таранглиқдан чиқишига, зеҳнини ишга солиб, шу фаолият турини ижро этишига кўмаклашади. Бунинг натижасида эса, табиийки у ўзи йўл қўйиши мумкин бўлган хатоларга жиддий тус беришдан воз кечади ва ўз-ўзини кашф қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Н.Н.Абдуллаева. Мақол ва ҳикматли сўзларнинг паремиологик майдони. “Сўз санъати” халқаро журнали. 4 жилд, 2 сон. Тошкент, 2021.
2. Н.Н.Абдуллаева. Таржимада ёзувчи услубини сақлаш муаммолари. Актуальные научные исследования в современном мире. Выпуск 5(25), Часть 11, стр. 46-49. Украина, изд: Переяслав-Хмельницкий. Май, 2017.
3. N.N.Abdullaeva. Le lexique général et spécial en français. Zbiór artykułów naukowych « Rozwój współczesnej nauki » 2017, Z 40, str. 25-28. Warszawa PL., « iScience Polska ».
4. N.N.Abdullaeva. Quelques propos sur les proverbes. « Tafakkur va talqin » mavzusida Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman to'plami. 594-601 betlar. Buxoro, 2021 yil.

INGLIZ TILIDAGI FRANTSUZ O'ZLASHMA SO'ZLARINI ASSIMILYATSIYA QILISH TURLARI

Safarova X.S.
BuxDU, o'qituvchi

Zamonaviy ingliz tili etimologik tarkibining yarmidan ko'pini o'zlashma so'zlar tashkil etadi, ular orasida birinchi o'rinni frantsuz tilidan o'zlashgan so'zlar egallaydi. Frantsuz tilining ingliz tilining lug'at tarkibiga ta'siri haqiqati bir necha bor qayd etilgan bo'lsa-da, bu ta'sirning tabiati yetarlicha o'rganilmagan. Ingliz tilida ko'p sonli frantsuz so'zlarining mavjudligi haqiqati yaxshi ma'lum, ammo ularning ingliz tilida rivojlanishi, assimilyatsiya darajasi va tabiati o'rganilmagan. Ayni paytda, aynan mana shu omil ikki til o'rtasidagi munosabatlarning tabiatini juda aniq ko'rsatib beradi, shuning uchun frantsuz tilidan olingan o'zlashma so'zlarning tabiati va assimilyatsiya darajasi zamonaviy ingliz tili lug'atini o'rganish uchun katta qiziqish uyg'otadi.

Xorijiy so'zlarni o'zlashtirgan til ularni uzoq vaqt davomida o'zgarishsiz qoldirmaydi. Bu so'zlar asta-sekin o'zining fonetik, morfologik va leksik qoliplariga mos ravishda o'zgartirilib, butun til tizimiga moslashtiriladi, ya'ni assimilyatsiya jarayonini boshdan kechiradi. Bu jarayon natijasida o'zlashgan so'zlar o'zining o'zga tillilik xususiyatini yo'qotadi, o'zlashgan tilning lug'at fonida ajralib turishni to'xtatadi va uning tarkibiy qismiga aylanadi.

Asosiy lug'at fondi yangi so'zlarning shakllanishiga asos, tilning leksik-semantik markazi bo'lib, ko'p jihatdan rivojlanish yo'llarini va o'zlashtirish qonuniyatlarini belgilaydi. U o'zlashtirilgan so'zlarning kirib kelishini tartibga soladi va ularning semantik mazmunini belgilaydi, odatda bu so'zlar o'zlashtirilgan va ma'lum bir xalq uchun yangi tushunchalarni ifodalovchi ma'nolarda tilda o'z ifodasini topmagan bo'ladi. Tilga kirib kelgan o'zlashma so'zlar til tizimida allaqachon o'z ifodasini topgan tushunchalarni bildirsa, ular asosiy lug'at tarkibidagi so'zlar bilan ma'lum sinonimik munosabatlarga kirishadi va kam qo'llaniladigan sinonimlar pozitsiyasida tildan chekkada qolib ketadi.

Muayyan tilning lug'at tarkibi bilan bog'lanib, o'zlashtirilgan so'zlar asosiy lug'at fondining rivojlanish qonuniyatlariga bo'ysunadi, ular grammatik tizim bilan birgalikda ularni til rivojlanishining ichki qonuniyatlariga muvofiq o'zgartiradi.

Tilda u yoki bu vaqtda paydo bo'lgan o'zlashma so'zlarning o'zlashtirilishi, ularning til tizimiga kirishi, til me'yorlariga bo'ysunishi va o'zgarishi qonuniyatlari ham tilning ichki qonuniyatlari harakati bilan bog'liq. O'zlashma so'zlarning tilning ichki qonuniyatlariga ko'ra o'z grammatik tuzilishi, tovush ko'rinishi va semantik mazmuniga ko'ra o'zgarishiga asoslanib, tilshunoslikda so'z o'zlashtirishning uch turini: morfologik, fonetik va leksik assimilyatsiyani belgilaydi. Ushbu uch xil assimilyatsiya bir-biri bilan chambarchas bog'liq, ammo ularning o'ziga xos xususiyatlari borligi sababli, ularning har birini alohida-alohida qisqacha tavsiflashni maqsadga muvofiq deb bilamiz.

Grammatik assimilyatsiya

Ingliz tilidagi fransuzcha so'zlarning assimilyatsiya qilish jarayoni, birinchi navbatda, ularning grammatik tuzilishiga bo'ysunishida namoyon bo'ladi. Davrlar mobaynida rivojlangan grammatik tuzilma tilning, jumladan, uning lug'at tarkibini ham o'zgartiradi. Frantsuz tilidan o'zlashma so'zlar ingliz tilida mavjud bo'lgan paytdan boshlab ingliz grammatikasi qoidalariga muvofiq ishlatiladigan faol grammatik kategoriyalarga kiritilgan. Bu so'zlar ingliz tilidagi nutqning ushbu qismiga xos bo'lgan barcha fleksiya shakllarini oladi va bu shakllarni mahalliy ingliz so'zlari modeliga muvofiq shakllantiradi. O'zlashtirilayotganda, jins va sonni ifodalovchi otlardan oldin ishlatiladigan fransuzcha *le, la, les* artikllari kabi morfologik bezaklar olib tashlandi. Biz o'zlashma so'zlarda grammatik jins kategoriyasining asta-sekin yo'qolishini kuzatamiz, bu ingliz tilidagi otlarning grammatik jinsi yo'qolishining umumiy tendentsiyasi bilan bog'liq. Shuningdek, barcha olingan otlar ingliz tilidagi otlar bilan bir xil tizimga ega. Genitiv birlik va ko'plik *s (es) - beornes, hostages, toures, crunes* va boshqalarni qo'shish orqali yasaladi.

Ingliz tili me'yorlariga muvofiq sifatlar qiyoslash darajalaridan tashqari barcha grammatik qoidalariga bo'ysunmagan. Ingliz tilida mavjud fe'llar shaxslarga ko'ra tuslanadi (conjugation) va ingliz modeliga ko'ra sodda va qo'shma zamonlarni hosil qiladi. Ko'pchilik o'zlashgan frantsuz fe'llari zaif ingliz fe'llari (masalan, *to turn, to evoke, to control, to revenge*) tarzida preterit va sifatdosh II ning shakllanishi bilan tavsiflanadi.

O'zagi unli bilan tugagan fransuz fe'llari 1-turning kuchsiz fe'llariga qo'shilgan, masalan, *cryien - qichqirmoq, assayin - urinmoq, obeie(n) - itoat etmoq*. O'zagi undosh bilan tugagan fe'llar birinchi marta Angliyaning janubiy qismida 2-tur kuchsiz fe'llari namunasiga ko'ra konjugatsiya qilingan, ya'ni hozirgi zamonda *i* va preteritda *d* dan oldin unli sinkopatsiyasiga duchor bo'lmagan, masalan, *servi(n) - served*.

Angliyaning shimolida ham, janubida ham 2-turning maxsus shakllari yo'qolganidan so'ng, ular barcha zaif fe'llar qatorida preterit hosil qila boshladilar.

Ingliz tiliga o'zlashgan ko'plab frantsuz sifatlarining o'ziga xos xususiyati ularning ko'plik shaklini saqlab qolishidir. Bunday sifatlarni post-pozitiv qo'llanishda tez-tez uchratamiz - *letters patents, place delitables, lords spirituels*; ammo, tilshunoslikning keyingi rivojlanish jarayonida ular tomonidan ko'plik shakli *-s* tugatilgan va fransuzcha o'zlashtirilgan sifatlarining postpozitiv qo'llanishi *court martial, heir apparent, knight errant* kabi muayyan turg'un birikmalarda saqlanib qolgan.

O'z so'zlar va bir til doirasidagi murakkab so'zlar ko'pincha o'zlashma so'zlar bilan bog'lanmaydi. Shunday qilib, hosila o'zakli o'zlashtirilgan xorijiy so'zlar bilan, agar bu so'zlar o'zlashtirilgan tilning leksik materiali bilan bog'lanmagan bo'lsa, soddalashtirish jarayoni sodir bo'ladi. Odatda ona tilidagi so'zlarni soddalashtirishning asosiy sababi zamon o'zgarishi natijasida sodir bo'ladi, so'zlar soddalashtiriladi, ular oddiy holga keladi. Xuddi shu jarayonni frantsuz o'zlashmalarida ham kuzatamiz.

Fransuz otlari *control, rendez-vous, char-a-bancs, parterre*, ingliz tilidagi tarkibiy qismlarining ma'nosini yo'qotdi, ya'ni soddalashtirilgan va oddiy so'zlar sifatida qabul qilingan. Ba'zi hollarda ular birgalikda yozila boshlaydi, ularning fonetik o'zgarishi sodir bo'ladi. Bu, masalan, frantsuz tilidan ingliz tiliga *contre-roule* (lotincha *contra rotuladan*) shaklida kelgan va "xazinani qayd etmoq" degan ma'noni bildiradi. Mahalliy va xorijiy so'zlardagi

soddalashtirishning farqi shundaki, ona tilidagi so'zlarda bu jarayon juda sekin boradi, o'zlashtirilgan so'zlar esa tilga kirishi bilan darhol sodir bo'ladi.

Natijada, o'zlashgan so'zlarning morfologik tuzilishi bu xalq tomonidan tan olinadi, o'zak morfemalar haqiqiy ma'noga ega bo'lib, keyingi so'z yasash qobiliyatiga ega bo'ladi, ingliz affikslari esa yangi so'zlarni hosil qilish uchun ishlatiladi. Shunday qilib, ingliz tilida *-ment*, *-al*, *-ess*, *-ance* va boshqalarda frantsuzcha kelib chiqishi bir qator qo'shimchalar va prefikslar paydo bo'ldi.

Fransuzcha so'zlarning katta qismi *-ance*, *-ence* qo'shimchasi bilan tuzilgan: *ignorance*, *arrogance*, *entrance*, *repentance*, *innocence* va boshqalar. Demak, inglizlar uchun bu qo'shimchani ma'nosi aniq bo'lib, uning yordamida sifat va fe'l o'zaklaridan mavhum otlar yasaladi. Shunday qilib, yangi "*hindrance*" so'zining shakllanishiga imkon yaratadi, bunda fransuz qo'shimchasi inglizcha "*hinder*" fe'lining o'zagiga birlashtirilgan.

Xuddi shunday, ingliz tiliga *government*, *treatment*, *agreement* kabi so'zlarning tarkibiga kirgan *-ment* qo'shimchasi ham inglizlar tomonidan tan olindi va uning yordami bilan ingliz o'zagidan yangi so'zlar hosil bo'ldi: *fulfilment*, *bereavement*, *amazement*, *bewilderment*.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Safarova X. S. Syntactic features of loanwords and appendixes from French to English. Чет тилларни ўқитишнинг долзарб масалалари мавзусидаги Республика илмий-амалий анжуман 2021-йил 17-18 март. 304-305 pages.

2. Safarova X. S. The structural-semantic analysis of English language embeddings from French language. 167-168 pages.

3. Safarova X. S. Borrowed words from French to English language. Actual problems of modern science, education and training 2021-йил, март. ISSN 2181-9750. 50-54 pages. <http://khorezmscience.uz>.

4. Safarova X. S. Assimilation features of word learning from French to English. 2nd International Conference on Science Technology and Educational Practices. May 15-16, 2021. 225-227 pages. <https://papers.euroasiaconference.com/index.php/eac/article/view/491/486>.

“НАВОДИР УЛ - ВАҚОЕЪ” – МАЪНАВИЙ МЕРОС ВА НОДИР ТАРИХИЙ МАНБА

Жумаев Аббосжон Акмалович

Бухоро давлат университети магистранти

“Аҳмад Дониш, - дейди академик Иброҳим Мўминов, - XIX асрнинг иккинчи ярми шароитларида Бухоро ижтимоий илғор, тараққийпарвар оқимининг асосчиси, ажойиб маърифатпарвар ҳам эди. У маърифатпарвар бўлганидан, феодал ва амирлик тизимига қарши эди. Аҳмад Дониш Европа ва рус маданиятини Бухорога ёйиш йўлида хизмат қилди; халқ оммасининг манфаатлари учун ўзига хос йўл билан курашди. У ўзининг ўша вақт тарихий шароитида илғор сиёсий қарашларини назарий фалсафий фикр қоидалар орқали асослашга ҳаракат қилди. У истеъдодли олим, файласуф, зўр мутафаккир, ажойиб бир сиймо сифатида манзур бўлди”.

Бу асар ҳақида кўп ёзилган, муаллифлар томонидан унга юксак баҳо берилган, аммо, назаримизда, адабиётшунос олим Р. Ж. Воҳидов (Оллоҳ ўз раҳматига олган бўлсин) кадрлаганчалик эътироз кам учрайди: “Тарих саҳифаларидан Аҳмад Махдумнинг барча илмий, адабий, тарихий асарлари йўқ бўлиб кетса – ю, ёлғиз “Наводир ул – вақоёъ” авлодлардан – авлодларга кўчиб яшаса, шунинг ўзи Аҳмад Дониш ижодиёти ўша давр адабий ҳаётининг чўнг қояси, мусобақа, интилиш чўққиси мақомида салобат тўкиб турган...” эҳтимол филолог олим ушбу қомусий асарнинг бадиий – илмий қимматини назарда тутгандир, аммо, бу маънавий бойликнинг тарихий манба сифатидаги қиммати ундан кам эмас. Бу ноёб ва нодир асар нега шунчалик даражада қимматлими? Бу дурдона Аҳмад Дониш бир умрлик илмий тадқиқотларининг қаймоғи бўлган шоҳ асардир.

Бу асарнинг қомусий аҳамияти ҳақида академик Иброҳим Мўминов: “Аҳмад Дониш “Наводир ул – вақоёъ”да гоҳ ҳаётни куйлайди, гоҳ умидсизлик, дарвишлик

оҳангида сўзлайди, гоҳ мавжуд амирлик тартибларини ҳалок бўлиши муқаррар дейди, гоҳ шу чирик – чиркин амирлик тартибини ислоҳ қилиш йўлида изланиш ҳаракатида бўлади, гоҳ илм мухлиси, замонавий фан жарчиси, гоҳида эса эски диний ақидалар гирдобиди айланади²⁵” мутафаккир олим “Наводир ул – вақоеъ” асарининг муаллифини “сода деҳқон демократияси”нинг вакили деб атайди, кейинги сатрларда эса уни мутафаккир деб баҳолайди.

“Наводир ул - вақоеъ” нинг асосий ғояси Бухородаги камбағал меҳнаткашларнинг оғир ва аянчли турмуши задагонлар ҳаёти орасидаги зиддиятларни таққослаш, қиёслаш орқали очиб беради. Бунда олим куруқ тушунтириш билан қаноатланмай ривоятнамо воқеалар ва ҳикоялар баёнидан усталик билан фойдаланади. Аҳмад Донишнинг асосий истак - мақсади мамлакат аҳолисининг асосий кўпчилиги ҳисобланган халқни ёруғ кунларга олиб чиқиш муддаоси ётади. Бунинг учун мамлакатда адолат мезонларини ишлаб чиқиш ва уни жорий этиш, халқни янгилик сари интилишга йўналтириш, уни замонавий маданиятдан хабардор қилиш, Европа, рус маданиятининг қабул қилиш мумкин бўлган жиҳатларини тарғиб қилиш, мамлакатни обод қилиш учун техника янгиликларидан фойдаланиш каби ўша давр учун энг илғор бўлган ғояларни илгари сурди. Аҳмад Дониш бу каби тараққийпарвар ғояларни ушбу асардаги “Фаромушхона ҳақидаги ҳикоя” да илгари сурди. Бу ғоялар унинг барча ҳикояларида кўриниб туради. “Одам нима учун ўлади? Шунини ўйлаб топиш керакки у ўлмасин! Одам ҳавога уча олмайди, шундай нарса (аппарат) ни ихтиро қилиш керакки, одам унда учсин!” – каби ўша даврда тасаввур қилиб бўлмайдиган фикрлар ҳам келтирилган. Шунинг учун ўша давр мударрислари ва муллалари уни даҳрийга чиқарганлар.

Аҳмад Дониш Бухоро мадрасаларидаги таълимни ислоҳ қилиш ғоясининг XIX аср иккинчи ярмидаги энг ашаддий тарғиботчиси, амалиётчиси, кўркмас ва жасур тарафдори бўлиб майдонга чиқади. У яшаган шаҳарда мутаассиблик кучли бўлган чоғда шижоатли қадам қўйиш учун ўша давр ижтимоий – сиёсий ҳаётида катта мавқе ва таъсирга эга бўлиш керак эди. Аҳмад Дониш ана шундай салоҳиятга эга эди. У мадраса муллаларининг унга қарши бирлашиб исён кўтаришларини биларди. Муллалар, эшонларнинг задагонлар ва амалдорлар билан умумий манфаатлари ягоналигини яхши англади. У ўз замонасининг ана шундай мутаассиблик ботқоғига ботган кучларига қарши бош кўтарди.

Аҳмад Дониш Бухорода XIX асрнинг 2 – ярми жамият иллатларини кўра олган, бу жирканч иллатлар унинг ҳаловатини бузган, бу ҳақда мутафаккир шундай дейди: “... замона аҳлининг қилган ишлари менга ёқмас эди. Жуда кўнглим олиниб, юрагим торайиб кетганда қайғу аламларимни чиқариш учун дўстларим ёнига қалам кўтариб бориб, қоғоз юзини қоралаш билан шуғулланар эдим. Бу қоғоз саҳифаларини қилишимдан ойдин ва равшан маънолар келиб чиқарди”

Аҳмад Дониш томонидан яратилган бу асар, қоғоз варақларидан иборат бўлиб, у бу қоғозларни тартибга солиб бир китоб ҳолига келтиради. Шунинг учун Аҳмад Донишнинг бу асари бир сюжетли асар бўлмай, бир неча ривоятнамо ҳикоялардан иборат бўлган қимматли маънавий мулк даражасига кўтарилди. Бу нодир китоб йигирмага яқин яхлит ҳикоялардан иборат бўлиб, унинг муқаддимасида: “... бир қанча илмий ҳикоя ва ривоятлар, ҳамда эшитган ва кўрган нарсаларим қоғоз парчаларида ёзила бориб тўпланди²⁷” – деб ёзади муаллиф.

Аҳмад Дониш ўзининг бу асари юзага келиш даврида файласуф ва тарихчи олим сифатида шаклланган. У асарда Бухородаги мутаассиблик сабабларини таҳлил қилади. Илм – фан ва маърифатнинг тўхтаб қолганлигидан афсусланади. Бухоро ва унинг аҳлини Европа мамлакатлари билан таққослайди. “Замондошларим бу ёзган нарсаларимни олиб ўқир эдиларда таажубланиб яна қайтариб берар эдилар; чунки, илм – ҳунар бозори, ички ва ташқи бир қанча сабабларга кўра касод эди. Замона аҳллари китоб ёзмоқ, илм олмақ кабиларнинг вақти ўтган деб, гумон қилар эдилар. Бу ишни қилиш учун кашф этиш кучига ёки авлиёлик қувватига эга бўлиш керак, агар бу икки сифат бўлмаса, китоб ёзиш мумкин эмас деярдилар. Ҳолбуки, Эрон, Туркия, Фарангистон (Европа) мамлакатларида

хар йили турли фан соҳаларида беш юздан ортиқ китоблар ёзилади. Бу китобларнинг ёзувчилари ва улар аталиб ёзган подшоҳлар бу кун ҳам тирикдирлар”.

Муаллифнинг ушбу сатрлари Бухорода илм – фан тараққиётининг замонадан орқага қолиб кетганлигини ўз замонасининг илм аҳли унга ва унинг ёзганларига шубҳа билан қарашларига бўғзидан буғилган чорасиз одамга ўхшатади. Инсон тафаккурининг юксак нуқтаси ижодкорлик, кашфиётчилик эканлигига яна бир қарра ишора қилади, ёзиш учун, ижод қилиш учун авлиё бўлиш шарт эмаслигини яна ва яна такрорлайди. Кишиларни изланишга даъват этади. Ўзини илм – фан фидойиси эканлигини кўрсатади.

Аҳмад Дониш манғит амирлари саройида катта мансабларда ишлайди, саройда берилган нафақа билан роҳат – фароғатда яшаши мумкин эди. Халқ учун, эл – юрт учун, ватан учун ўз ҳаловатини бузди. Ундаги бу журъат ва жасорат ибратдир. Аҳмад Дониш она шахрини обод қилиш учун ўзининг бутун вужудини бахш этган фидойи инсон, у инсонпарвар қомусий олим, у жамият ҳаётининг барча томонларини чуқур ўрганган ва таҳлил қилган. У халқнинг аянчли турмушини англаш йўлларини излайди. Бунинг учун Бухоро амирларига очикдан – очик тавсиялар ва маслаҳатлар беради. Унинг бу дадиллиги, очик, тўғри фикрлари амирларга ёқмайди, бу фаолият эса душманлари сафи кенгайишига олиб келади.

“Наводир ул - вақоеъ” даги ҳикоя ва ривоятлардаги қизил ипдек тизилиб ўтган воқеалар халқ ҳаёти ва уни яхшилашга, фаровонлигини ошириш, бунинг асосий омили сифатида маърифат кўзга ташланади. “Наводир ул - вақоеъ” нинг пайдо бўлиш тарихини Садриддин Айний ўз “Эсдаликлари” нинг IV қисмида баён этади. Аҳмад Дониш ўзи ёзиб тартибга солган бу буюк асарини Сиддиқхон Ҳашматга тақдим этган экан. “Сиддиқхон Ҳашмат амир Абдулаҳаднинг укаси бўлиб, отаси Музаффар замонида Чоржўйнинг ҳокими эди. У Музаффарнинг беморлигида уни кўриш баҳонаси билан руҳсатсиз Бухорога келади. Бироқ, у келганда отаси ўлган ва сарой аҳли унинг ўлимини яшириб, валиаҳд Абдулаҳадга тожу – тахтни топшириш учун, уни Карманадан келтирган ва отасининг вафотидан беҳабар Сиддиқхонни қамоққа олган эдилар”. Сиёсий ҳаётдан четлаштирилган Сиддиқхон Бухоро аркидан анча йироқ бир ҳовлига уй қамоғида бўлган ва бу ерда илм, адабиёт билан шуғулланган. Орадан уч – тўрт йил ўтмай донишманд сифатида машҳур бўлиб, ёзган шеърларига Ҳашмат деган тахаллус қўя бошлаган. Бухоро амирлари саройидан норози бўлган Аҳмад Дониш у билан дўст тутинган. Ундан моддий ва маънавий манфаатни кутмаган ҳолда ўз асарини унга тақдим этган

XIX асрнинг 2 – ярми ва XX аср бошларида ҳам Бухорода мавжуд ижтимоий – сиёсий тузум, деспотизм ва мутаассиблик, иқтисодий ночорлик ва қоқоқлик, маҳаллий ва мустамлакачилик зулмининг ниҳоятда кучайганлиги маърифатпарварлик ғояларининг кириб келишига тоғдек тўсиқ бўлди. Ҳар қандай дунёвий илм ва адабиётларнинг кириб келишига йўл бермади. Аҳмад Дониш “Наводир ул - вақоеъ” асарининг муқаддимасида бу ҳақда: “Замондошларимиз бу китобларни кўрмайдилар, эшитганларига ишонмайдилар, ҳатто, ўзлари яшаган ердан бошқа ерларнинг борлигига ишонмайдилар. (бирор китоб) саҳифасида ёзилган нарсаларни топсалар, у гарчи асоссиз пуч бўлса ҳам, шуни қатъий далил деб гумон қиладилар. Шунинг учун кўпчилик бу иш билан шуғулланишни мияси айниганликка жўйиб, бу китобни ёзганим учун менга душманлик қилардилар, қаршилиқ кўрсатардилар. Менинг ёзган сўзларимни ёлғиз сўз бошқалар воситаси билан тўплаган деярдилар” – деб ёзган эди.

Бошидан охиригача илму – ибратдан иборат бўлган бу асарнинг бизгача етиб келганлиги бир мўжиза, афсуски, ўзбек тилида бир мартагина 1964 йилда форс – тожик тилидан А. Ҳамроев ва А. Шокировлар таржимасида, академик Иброҳим Мўминовнинг умумий таҳрири остида нашр қилинган ҳолос.

“Наводир ул - вақоеъ” китобининг биринчи боби “Мамлакатни бошқариш ва халқни маърифатли қилиш ҳақида рисола” деб номланади. Биз ушбу ишда Аҳмад Донишнинг “Дунё тарихи ва қадимлиги ҳақида” ги боби тўғрисида сўз юритишни лозим кўрдик. Бу боб унча катта бўлмай, унда дунёнинг яратилганлиги, ўшандан бери қанча вақт ўтганлиги масаласи қўйилган бўлиб, Аҳмад Дониш жаҳонда машҳур бўлган ҳинд, хитой, форс ҳукамо (олим) ларининг фикрларини келтиради. Масалан, ҳиндларнинг

бутун олам даврларини тўртга бўлганликларини, ҳар бир даврнинг ўз узун (давомий – таъкид бизники) лиги борлигига изоҳ бериб: “уларнинг тахминларича, оламнинг яратилишидан бошлаб шу кунгача бир ирб (миллиард), тўксон юз лак (юз минг), тўрт минг тўққиз юз саксон тўққиз йил ўтган бўлади (бир миллиард тўксон беш миллион эллик саккиз юз тўрт минг тўққиз юз саксон тўққиз – 1.095.584.989)” йил ўтганлигини ҳисоблашларини келтиради. Бу саналарни ҳисоблашда таржимонлар томонидан озгина хатоликка йўл қўйилган шекилли, рақамларнинг ўқилиши бир миллиард тўксон беш миллион тўққиз юз саксон тўққиз бўлиши керак.

Аҳмад Дониш форс ва ажам (араб бўлмаган мамлакатлар) ҳукамоларининг ҳам фикрларини келтиради. Унга кўра: “Оламнинг ҳар бир давраси уч юз олтмиш минг йилдир. Шу давра тамом бўлгач, яна қайтадан давра бошланиб, шу муддат ўтгунча давом этади. Буларнинг айтган даврлари эса сабъаи сайёр юлдузлари ҳамал буржининг биринчи нуқтасида тўпланган вақтидан бошланади. Форс ва ажамликларнинг тахминларича, дунё яратилгандан бошлаб, шу кунгача бир лак, саксон тўрт минг тўққиз юз саксон саккиз йил вақт ўтган”

Аҳмад Донишнинг бу фикрлари унинг буюк фалакиётшунос эканлигини, Шарқ юлдузшунос олимларининг асарларини чуқур билганлигини кўрсатади. Дониш уларнинг бу фикрларини тахминий деб айтади. Осмоний жисмларнинг даврий ҳаракатлари ҳеч қандай ташқи таъсирларсиз давом этаётганлигини тушунади. Аммо, Дониш Шарқ ҳукамоларининг дунёнинг қадимийлигини эътироф этишлари билан бирга унинг ҳадислигини ҳам эътироф этадилар. Унинг ҳадислигини эътироф этиш қиёматнинг муқаррарлигини ҳам тан олишдир. Давомийлиги эса оламнинг такрорланиб туришидир. Унинг давомийлик асосида такрорланиб туришини, бу дунёга одамлар келиб – кетаверадилар деган хулосага келади.

Аҳмад Дониш ўз замонаси ижодкори, у ўз асарларида Бухоро, Ўрта Осиё ва умуман кейинги давр Шарқ мутафаккирларининг илмий, ижтимоий – сиёсий, фалсафий, тарихий, бадий – адабий ва умуман маънавий қадриятларини бир тизимга солди. Бу тизимда унинг шахсий қарашлари устиворлик қилди. Унинг қарашларида инсонпарварлик, ватанпарварлик, меҳнаткаш халқига чексиз муҳаббат, халқнинг бахт – саодати ҳақида ўйлаш, озодлик учун кураш, ватан тарққиёти, ижтимоий тенгсизликни тугатиш каби ғоялар ҳамиша устиворлик касб этади. Шунинг учун Бухоронинг энг машҳур кишиларидан Абдулмажил Зуфунун (ваф 1902 й) Сиддиқхўжа Гулшаний (ваф 1910 й), Абдулхўжа Таҳсин (XIX аср охири – XX бош.), Қори Абулқарим Офарин Дўзахий (ваф. 1893 й), Мирза Азим Сомий Бўстоний (1835 – 1908 йй) ва бошқалар унинг атрофида бўлиб, ундан баҳра олганлар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Аҳмад Дониш. Избранные произведения. Душанбе. 1976.
2. Аҳмад Дониш. Рисола дар назми Тамаддун ва таовун. – Душанбе. 1976
3. Айний Садриддин. Асарлар. Эсдаликлар. Т – V. – Т.: 1965
4. Раҳим Воҳидов, Мэлс Маҳмудов. “Устод Садриддин Айний сабоқлари” – Т.: Фан” 2004. – Б. 67.
5. Фитрат Абдурауф. Амир Олимхон ҳукумронлиги даври. – Т.: “Минҳаж” 1992.
6. Мўминов И. Из истории общественной и философской мысли Узбекистана конца XIX и начало XX веков. - Самарканд Издании Узбекского государственного университета имени А. Навоий. 1949.
7. Тошқулов Д. Дониш. – М.: 1990.

ТАЪЛИМДА ИНТЕГРАЦИЯ, ИНДИВИДУАЛ ВА ДИФФЕРЕНЦИАЛ ТАЪЛИМНИНГ ЎРНИ ВА ФАРҚЛАРИ

Алимова Нозима Ражаббоевна, БухМТИ ўқитувчи
Исмоилов Иброҳим, БухМТИ талаба

Кириш. Бугунги кунда инсоният жамияти, шунингдек, мустақил республикамиз халқи олдида турган ижтимоий-итисодий, ғоявий-сиёсий, таълимий-тарбиявий муаммоларнинг ечимини топиш табиий, ижтимоий, техник фанларни ўзаро алоқадорлиги ва ўзаро муносабатларига боғлиқ. **Асосий қисм.** Чунки, уларнинг барчаси моҳияти, мазмуни, табиати, шакли ва кўламига кўра тизимлилик характериغا эга бўлиб, уларга айнан мос ёндашув ёрдамида тадқиқ этилиб, ечими топилади. Бу ўз навбатида таълим-тарбия ишида ҳам тизимли ёндашувдан фойдаланишни кўзда тутди. Кўп сонли манбалар, хусусан педагогик амалиёт соҳаларининг таҳлили таълим-тарбия жараёнининг ривожланишига тўсиқ бўлаётган муаммолар мавжудлигидан гувоҳлик беради. Булар асосан, бизнинг фикримизча, ўрганилаётган объектларнинг баъзи бир жиҳат ва хусусиятларини лавҳалар (фрагмент) шаклида ўрганиш натижасида юзага келиб, мантиқан боғланмаган ва тизимлашмаганлигидадир. Амалиётдаги бундай ҳолатларни бартараф этишда интегротив ёндашув муҳим аҳамият касб этади. Фанда "Интеграция" тушунчаси XVIII асрада Г.Спенсер 3 томонидан қўлланилишига карамай, унга давр тақозосига кўра яқин пайтларгача етарли аҳамият берилган эмас. Илмийлик нуқтаи назаридан олиб қараганда интеграциянинг асосини оламнинг яхлитлиги ва уни ташкил этувчи қисм (элемент)ларнинг ўзаро алоқадорлиги, муносабатлари ташкил этади. Таниқли рус психологик олими Г.С. Костюкнинг фикрича: "Табақаланиш дифференциация - рухий жараёнлар ва ҳолат (хусусият)ларни кўпайишига олиб келса, интеграция - тартибга келтириш, субординация ва унинг натижаларини маълум кетмакетликда жойлаштиришга олиб келади. Интеграциялаш йўли билан янги психологик жараён, янги фаолият тузилмаси ҳосил бўлади. Бу янги тузилма илгари алоҳида-алоҳида бўлган элементлардан синтезлаш йўли билан ҳосил қилинади". Генетик жиҳатдан интеграция-узвийлик, предметлараро алоқадорлик, ўзаро алоқадорлик ва ниҳоят ўзаро бир-бирини тўлдирувчи, кенгайтирувчи ҳамда чуқурлаштирувчи, ўқув предметлари мазмунини энг камида таълим стандартлари даражасида синтезлаб, мантиқан тугалланган мазмун шакли ва олий даражасидир. Чунки предметлараро алоқадорликнинг ҳар қайси қуйи даражаси, ўрганилаётган ўқув предметлари доирасида маълум дидактик бирликлар орасида ўрнатилиб, уларни ўрганиш мазмунини ва муддатларини мувофиқлаштиришни кўзда тутди, бундан фарқли ўлароқ интегротив алоқадорлик асосида ташкил этилган ўқув предмети ёки интеграциялаб ўрганилаётган предмет, ҳодиса ёки жараёнларни яхлит тизим шаклида ҳар томонлама алоқадорлик ва муносабатлар нуқтаи назаридан талқин этишни талаб этади. Бу ўз навбатида ҳозирги ва истикбол талабларига жавоб берадиган, мустақил фикр юритувчи ва ижодий фаолият кўрсатувчи, малакали мутахассис шахсини шакллантиришга имкон беради.

Педагогик жараёнда талабаларга индивидуал ва дифференциал ёндашув шахс ривожланишида муҳим омил ҳисобланади, чунки айнан шундай ёндашув ёшлардаги иқтидор ва қобилиятни кўра билиш, шахс ривожланишига шароитлар яратишни назарда тутди. Ишни бажариш учун намуна. Босқичлик дифференция технологиясидан фойдаланишнинг асосий мақсади ҳар бир талабани ўзининг имкониятлари ва қобилиятлари даражасида ўқитиш бўлиб, натижада ҳар бир таълим олувчи ўз иқтидорига кўра билим олиш ва шахсий салоҳиятини амалга ошириш (қўллаш олиш) имкониятига эга бўлади. Мазкур технология жараёнини янада самаралироқ бўлиш. Индивидуал ва дифференциал ўқиш бир хил эмас. Дифференциал таълим –ўқув жараёнини ўқувчилар гуруҳининг етакчи хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ташкил этиш бўлса, индивидуал таълим ҳар бир ўқувчининг қобилияти, иқтидорига қараб берилади. Ишни самарали ташкил қилиш учун дастур, дарслик, дидактик материалларнинг янги вариантлари яратилади. Дифференциал, яъни табақалаштирилган таълим сўзи латин тилидан "дифферент", бутунни қисм, шакл, босқичларга бўлиш маъносини англатади. Кейинги

йиллар тажрибаси шуни кўрсатадики, таълим оловчи учун энг қулай шароитларни таъминлайдиган ўқув жараёни бу дифференциал таълимдир. Дифференциал таълимнинг мақсади: ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларини, яъни иқтидори ва қобилиятини ҳисобга олиб ўқув жараёнини ташкил қилиш. Дифференциал таълимнинг вазифалари: ўқувчининг ўзига хослиги (индивидуаллигини) кўриш, ўз кучига ишонишга ёрдам бериш. Дифференция таълим ўқитувчилардан ўқувчиларнинг индивидуал қобилиятлари ва ўқиш имкониятларини (диққат, фикрлаш, хотира ва бошқаларнинг ривожланиш даражаси), аниқ фанлар бўйича билим, кўникма, малакалар даражасини ташкиллаштиришни ўрганишни талаб қилади, бу эса коррекцион самарага эришиш мақсадида келгуси индивидуаллаштиришни амалга ошириш имконини беради. Болалар мактаб дастурларини ўрганишга турли тайёргарлик билан келишади. Статистикага мурожаат этадиган бўлсак, ўқувчиларнинг 65% мактабга бир хил психик ривожланиш билан келади ва бу меъёр ҳисобланади; 15% - кам ёки кўп даражада бу босқичдан ўтади; 20% болалар, аксинча кам бўлади. Амалиёт тасдиқлашича, ривожланишнинг барча босқичлари бўйича маъёрий кўрсаткичга эга бўлган болалар фақат китобларда бўлади. Одатда ҳар бир болада у ёки бу оғишишлар (оз миқдорда бўлса ҳам) бўлиб, келгусида ўқишдан орқада қолишга олиб келиши мумкин. Ўқувчиларнинг мактабдаги ўқув жараёнига тайёргарлик даражаси бир хил эмас ва йилдан-йилга кўрсаткич пасайиб кетмоқда. Баъзиларда тайёргарлик даражаси кейинги ўқишдаги муваффақиятларига мос келади, баъзиларида меъёрга аранг етиб боради. Дифференциал ёндашувни амалга ошира туриб, ўқитувчи куйидаги талабларга амал қилиши керак: - ўқувчилар учун яхши муҳитни яратиш; - ўқувчилар ўзидаги имконияти ва қобилиятига кўра ўқиши, ундан нима кутилаётгани ҳақида тасаввурга эга бўлиши, ўқув жараёнида мотивация бўлиши учун ўқувчилар билан яқиндан мулоқотда бўлиши керак; - турли даражадаги таълим оловчиларга уларнинг имкониятларига мос дастурларни эгаллашлари таклиф этилади.

Хулоса. Турли босқичли таълим учун ўқитувчилар куйидагилардан фойдаланадилар: - топшириқ билан бирга озгина ёрдам элементлари мавжуд бўлган маълумот-карточкалар; - кўнгилли бажариш учун муқобил топшириқлар; - ўқувчилар томонидан мазмуни ёритилган топшириқлар; - фаолиятнинг рационал усулларини эгаллашга ёрдам берувчи топшириқлар. Таълимнинг турли босқичли дифференцияси ўқув жараёнининг турли босқичларида кенг қўлланади: янги материални ўрганиш, дифференцияланган уй вазифаси, дарсда билимлар ўлчови, ўтилган мавзунини эгаллаганликни жорий текшириш, мустақил ва назорат ишлар, хатолар устида ишлаш, мустаҳкамлаш дарслари.

Адабиётлар:

1. Alimova N. POSSIBILITIES FOR INDIVIDUALIZING TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN A NON-LANGUAGE UNIVERSITY //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – Т. 7. – №. 12.
2. Nozima A. Content And Methods Of Individualization Of Teaching Activities //International Journal of Progressive Sciences and Technologies. – 2021. – Т. 25. – №. 1. – С. 50-53.
3. Alimova Nozima. (2021). IMPROVING THE TECHNOLOGY OF INDIVIDUALIZATION OF EDUCATION IN THE TEACHING OF ENGLISH TO STUDENTS. *World Economics and Finance Bulletin*, 4, 9-12. Retrieved from <https://scholarexpress.net/index.php/wefb/article/view/261>
4. Alimova Nozima, & Akhmadov Sarvar. (2021). IMPROVING TECHNOLOGIES OF INDIVIDUALIZATION OF EDUCATION IN TEACHING ENGLISH TO STUDENTS OF NOPHYLOLOGICAL DIRECTION. *Euro-Asia Conferences*, 8–10. Retrieved from <http://papers.euroasiaconference.com/index.php/eac/article/view/517>

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA MUTOLAA MADANIYATINI EGALLASHDA BADIY MATNLAR USTIDA ISHLASHNING INNOVATSION USULLARIDAN FOYDALANISH

N.X.Aslanova

BVXTXQTMOHM Maktabgacha,
boshlang'ich va maxsus ta'lim
metodikalari kafedresi o'qituvchisi

Z.S.Nutfulloyeva

Buxdu Xorijiy tillar fakulteti
4-bosqich talabasi

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2019-yil 3-maydagi PQ-4307-son qarori ijrosini ta'minlash, shuningdek, yoshlarni mustaqil hayotga dunyoqarashi keng, faol fuqarolar etib tarbiyalash maqsadida 2020-yil 1-yanvardan kuchga kirgan O'zbekiston Respublikasi vazirlar mahkamasining **"Uzluksiz ma'naviy tarbiya Konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"**gi Qaroriga muvofiq, tarbiyaga yangicha, tizimli yondashuv, bolada tayanch fazilatlarni kafolatli shakllantirishda oila, maktabgacha ta'lim, umumiy ta'lim, o'rta maxsus kasb-hunar va oliy ta'lim muassasalari, mahallalarning ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarini to'liq yuzaga chiqarishni va ular orasida ilmiy-metodik uzviylikni yangi darajaga ko'tarishni taqozo etadi. Konsepsiyaga ko'ra boshlang'ich sinflarda inobatga olinishi lozim bo'lgan jihatlar birinchidan, "Tarbiya" fani orqali o'quvchilarda ma'naviy tarbiya indikatorlari va kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi bilim, ko'nikma va malakalarni ta'lim mazmuniga keng singdirishdan iborat. Shuningdek, o'quv fanlari doirasidagi ma'naviy tarbiya indikatorlarini amaliyotga joriy etish, ularni amaliyotda qo'llay olish imkonini beruvchi amaliy mashq va topshiriqlar bilan boyitish orqali o'quvchilarda ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarni shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Boshlang'ich ta'limda mutolaa madaniyatini egallash yuzasidan eng qulay fanlar sifatida ona tili va o'qish savodxonligi fanlari muhim o'ringa ega. Chunki mutolaa orqali bolaning o'z xulq va faoliyatini ongli nazorat qilish, o'zining va atrofdagilarning xulqi, xatti-harakatlariga munosabat bildirish, mehnatsevarlikka ijobiy munosabat, kattalar va tengdoshlari bilan kommunikativ va ijtimoiy hamkorlik qilishga motivlarning paydo bo'lishi kuzatiladi. Kitob o'qish orqali o'quvchilarda bilimlarning kengayishi, chuqurlashuvi, ma'naviy-axloqiy ko'nikma va malakalarning rivojlanishi, o'z xalqining va boshqa xalqlarning an'analari, qadriyatlariga qiziqishning namoyon bo'lishi, yoshi xususiyatlariga mos shaxsiy fazilatlarining shakllanishi kuzatiladi. Kichik maktab yoshida ba'zi tushunchalarni ongli ravishda anglashga kattalar tomonidan tashkil etiladigan tushuntirish ishlari esa o'quvchiga komil inson uchun muhim bo'lgan xavfsiz hayot ko'nikmalarining shakllanishi, kasblar olami to'g'risida tasavvurlarning kengayishi, kasbga va mehnatga qiziqishning paydo bo'lishi, vijdonan mehnat qilishga o'rgatish, mehnatning inson va jamiyat hayotidagi ahamiyatini ko'rsatishga, muvaffaqiyatga erishish motivlarini kuchaytirishga olib keladi. Badiiy asarning ongli tarzidagi mutollasi va tahlili orqali o'quvchilarni erta yoshdan boshlab o'zini-o'zi baholashga o'rgatish, turli faoliyat (ta'lim olish, o'yin, mehnat)da o'zini namunali ko'rsatish, tengdoshlari bilan ma'naviy-axloqiy munosabatlar tajribasini boyitish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni, o'zbek tilining betakror nutqiy ko'nikmalarini o'rganishga olib keladi. A.S.Pushkin butun ijodi davomida jami 21197 ta so'z qo'llagan bo'lsa, Shekspir asarlari tilida jami 20 mingdan ortiq so'z qo'llanilgan. Ispan olimlari Servantesning ijodida 18 ming so'z qo'llanilgani haqida ma'lumot berganlar. **Buyuk bobomiz Alisher Navoiy asarlarida qo'llanilgan so'zlar soni esa 26000dan ortiq ekan.** Ana shunday go'zal nutqning betakror shakllari, namunalari sifatida yuzaga kelgan so'z durdonalari — afsonalar, asotirlar, dostonlar, ertaklar, maqolu matallar, topishmoqlar, qo'shiqlar, she'rlar, dramalar, hikoya, qissa va romanlar insoniyat badiiy dahosining noyob shahodatnomalari sifatida yashab kelmoqda, yaratilmoqda va, albatta, bundan keyin ham yaratiladi.

Bu vazifalarni amalga oshirish uchun kichik yoshdagi o'quvchilarga xalqimiz qadriyatlarini tarannum etuvchi badiiy asarlar, xalq og'zaki ijodi namunalari mutolaasi va

ulardagi asosiy mazmuni tushunishning o'ta qulay usul va vositalarini ishlab chiqish zaruriyati kelib chiqmoqda.

Ma'lumki, boshlang'ich sinflarda o'qish faoliyati barcha darslarda amalga oshiriladi va bu faoliyat quyidagi vazifalarni hal etadi:

1. O'qish malakasini takomillashtirish. O'quvchilarda yaxshi, to'g'ri o'qish sifatlari: to'g'ri, tez, ongli, ifodali o'qish malakalarini shakllantirish;
2. O'quvchilarni tevarak-atrof, borliq haqidagi bilimlarni kengaytirish, ilmiy dunyoqarash elementlarini shakllantirish;
3. Bilim olishga o'rgatish, kitob bilan ishlashni biladigan, chuqur fikrlovchi, sermulohaza kitobxonlarni yetishtirish;
4. O'quvchilarning nutqini va tafakkurini o'stirish. Adabiy tasavvurni shakllantirish.

Bu vazifalarni hal etish jarayonida esa turli maqsadlarni qo'yish va shu maqsadlar yuzasidan turli faoliyat usullarini ishlab chiqish ijobiy samara beradi. Har bir boshlang'ich sinf o'quvchisi bilan to'g'ri, tez, ongli, ifodali o'qish bilan bog'liq musobaqa mashqlarni bajarish mumkin. Bu mashqlar asosan,

1. diqqat va e'tiborni jamlash;
2. ko'rish maydonini kengaytirish;
3. xotirani mustahkamlashga asoslangan bo'lishi kerak.

To'g'ri, tez, ongli, ifodali o'qish sifatlarini ta'minlovchi mashqlarga o'quvchilarda faol fikrlash qobiliyatini shakllantiruvchi zamonaviy o'yin-mashqlar misol bo'la oladi. Masalan, **“Matnni tasvirlash”, “HA yoki YO”Q”, “Matn ichidan top”** kabi innovatsion o'yinlar o'quvchilarni faollashtirishga, matnni tez o'qish, ongli idrok etishga yordam beradi. Mashqlarni bajarish jarayonida o'quvchilar matnni mutolaa qilishga majbur bo'ladilar, o'zlari sezmaganda asosiy mazmuni anglaydilar.

“Matn ichidan top” mashqi

O'quvchilar bilan matn mutolaasidan keyin mustahkamlash yuzasidan savollarning quyidagi turlaridan foydalanish mumkin. Misol uchun information yoki badiiy matn ustida quyidagi tarzda ishlanadi. O'qituvchi matndan qandaydir ma'lumot aytadi. O'quvchilar qaysi qahramonga tegishli ekanligini topadilar. **Masalan:**

1. Yaylovda tug'ilibdi... (Qo'zichoq)
2. Qo'zichoqni ko'rgan ...hayron bo'lib qolishibdi. (qo'ylar)
3. O'-ho', ajoyib qo'chqorcha ekan, debdi..... (Qora Qo'chqor)
4. Bechora yuragini hovuchlab to'rt tomonga yuguribdi (Ona Qo'y)
5. Antiqua, antiqa, – debdi ..... (Oq Qo'chqor)
6. G'alati-g'alati qiliqlar chiqara boshlabdi (Qo'zichoq)
7. Eh, shoxlarim tezroq o'sa qolsa edi, o'zimni ko'rsatib qo'yardim (?)
8. Bir kuni u yana yo'qolib qolibdi (qo'zichoq)
9. To'g'ri aytasiz, bunaqa antiqa qo'zilar kam tug'iladi (qo'ylar)

Qo'zichoq

Rauf Tolib

Yaylovda bir Qo'zichoq tug'ilibdi. Ikki ko'zi munchoqday, yunglari jingalak-jingalak, quyosh nurida jimirlab, ko'zni qamashtirar ekan. Qo'zichoqni ko'rgan qo'ylar hayron bo'lib qolishibdi.

Voy, qo'zichoq ham shunaqa chiroyli bo'ladimi-ya? – deyishibdi bir-birlariga.

– O'zimning shirintoyimdan aylanib ketay, – yalab-yulqabdi Ona qo'y. Qo'zichoq juda tez o'sa boshlabdi. Keng, yashil yaylovda irg'ishlab sira-sira tolmas, dikanglab, onasining ketidan qolmas ekan. U bir-ikki oy deganda ancha to'lishib, barra o'tlarni yeb semiribdi. Yanayam ko'zga tashlanibdi. Ko'rganlar uni maqtashga tushishibdi.

– O'-ho', ajoyib qo'chqorcha ekan, – debdi burama shoxli Qora Qo'chqor unga havas bilan boqib.

– Antiqua, antiqa, – debdi Oq Qo'chqor. Bu gaplardan Qo'zichoqning burni ko'tarilib ketibdi.

– To'g'ri aytasiz, bunaqa antiqa qo'zilar kam tug'iladi, – ularning gapini quvvatlashibdi qo'ylar.

Qo'zichoq: «Ana eshityapsizlarmi?» – deganday yon-veridagi qo'zilarga qarab qo'yibdi. Ammo Qo'zichoq o'zi haqidagi maqtovlarni eshitib, tobora taltayib ketibdi, bosar-tusarini

bilmay qolibdi. Kunlar o'tib Qo'zichoq g'alati-g'alati qiliqlar chiqara boshlabdi. U boshqa qo'zilarga qo'shilmay, alohida yurarkan. Boshqalarni mensimay, gerdayib qararkan. Avvaliga uning bu qiliqlariga hech kim parvo qilmabdi. «Turishini qarang, katta bo'lsa bo'rilarining ham dodini beradi», – degan maqtovlardan Qo'zichoqning og'zi qulog'iga yetibdi.

– Eh, shoxlarim tezroq o'sa qolsa edi, o'zimni ko'rsatib qo'yardim...

Qo'zichoq ko'ngli tusagan joylarda o'tlar, atay butalar ichida qolib ketar ekan. Ona Qo'y Qo'zichoqdan xavotirlana boshlabdi. Bir kuni Qo'zichoq yo'qolib qolibdi. Ona Qo'y uni qidira-qidira soy bo'yidagi o'tloqdan topibdi.

– Bolam-ey, naq o'takamni yorib yubording-ku! Bo'ri yoki Tulki ilib ketdimi, deb yig'layverib, yuguraverib, jonimda jon qolmadi, – debdi ranjib.

– Buncha qo'rqasiz, shu shoxlarim bilan o'sha Bo'ringizni qornidan darcha ochib qo'yaman, – kerilibdi Qo'zichoq.

– Hay-hay, bolam, o'zingni bos... Bilmadim, sen nega bunday kekkaygan chiqding?

– Nima, kekkaysam, arzimabdimi? Men zo'rman. Qarab turasiz, oyi, bir kun men o'sha Bo'ringning ham dodini beraman.

– Qo'y, birovlarning gap-so'zlariga quloq solma, bolam, – nasihat qilibdi Ona Qo'y. Ammo Qo'zichoq gerdayishni qo'ymabdi. Bir kuni u yana yo'qolib qolibdi. Bechora Ona Qo'y yuragini hovuchlab to'rt tomonga yuguribdi, izlabdi, bo'zlabdi. Qorong'i tushgach, topa olmay nochor qo'raga qaytibdi. Ertasiga yana izlabdi. Do'ng orqasidagi pastqam jarlikda o'g'lining tanish terisini ko'rib qolibdi. Ona Qo'y quruq maqtovlarga uchib, Bo'riga yem bo'lgan Qo'zichoqning terisini ko'ziga surtib yum-yum yig'labdi. [2; 60-61-b.]

“HA yoki YO'Q” mashqi

Ushbu mashq turi o'quvchilarga matn mazmunini yanada aniqroq tushunishga, ularda fikrlash va diqqatni rivojlantirishga yordam beradi. O'qituvchi yoki bir o'quvchi matndagi gaplarning faqat so'roq formasi orqali savol beradi. O'quvchilar parta boshidan birma-bir “HA” yoki “YOQ” deb javob beradilar. To'g'ri javob bergan o'quvchilar rag'batlantiriladi. Diqqati matn mazmunidan chetda qolgan, yoki noto'g'ri javob bergan o'quvchiga qaytib savol beriladi yoki matnni o'qishda davom etish vazifasi beriladi. Mashq asosida o'quvchilar matnni qaytib mutolaa qilgandek bo'ladilar va matn mohiyatini yanada yaxshiroq tushunadilar.

Keksa kulol va shogird

Qudrat Hikmat

Bir mo'ysafid kulolning uyiga o'g'lini boshlab kelibdi. Unga hunar o'rgatishni iltimos qilibdi. Kulol rozi bo'libdi.

Shogird kulolnikida soz tuproq qazibdi, suv tashibdi, loy qilibdi, o'choqqa o't qalabdi. Xullas, uning aytganlarini bajo keltirib yuribdi.

Oradan bir necha qish-u yoz o'tibdi. Shogird: “Kulolchilikni miridan sirigacha bilib oldim, endi yugurdak bo'lib yuramanmi?” – debdi-da, ustozidan javob so'rabdi.

Kulol bo'lsa:

– O'g'lim, hunar injiq narsa, sabr-toqat qilib, yana biror yil menga qarashib, o'rganib turganing ma'qul edi, – debdi.

Shogirdning sabri chidamay, ustozini holi-joniga qo'ymay, fotihasini olibdi.

Katta bozorda do'kon ochgan kunlari xaridorlar uning piyola, choynak, ko'zachalarini talashib olib ketishibdi. Ustozi bo'lsa: “Mayli, oxiri xayrli bo'lsin!” – deb o'z yumushini davom ettiraveribdi.

Oradan biroz vaqt o'tar-o'tmas shogirdning ishi yurishmay qolibdi, uning mollarini xarid qilmay qo'yishibdi. U yasagan lagan, tovoqlarning sirlari xiralashib, ko'chib ketayotgan emish. Oxiri shogird dastmoyasidan ajrab, ko'p aziyat chekibdi. Nihoyat, kulolnikiga pushaymon bo'lib qaytib kelibdi.

Kulol uning joniga tag'in ora kiribdi.

Kunlar o'tibdi. Shogirdiga kulol:

– Bolam, alaxsimay, razm solib tur! – debdi-da, qurigan idishlarini bir-bir puflab, so'ngra sir beribdi. Shunda lagan-u tovoqlarning chiroyi yanada ochilib, yarqirab ketibdi.

Shogird endi uning hunarini batafsil egallab olishga astoydil bel bog'labdi.

Savollarga "ha" yoki "yo'q" javoblarni tezda belgilab chiqing

1. Mo'ysafid o'g'lini kulolga shogirdlikka berdimi?

- A) Ha
- B) Yo'q

2. Shogird ustozinikidan tezroq ketmoqchi bo'ldimi?

- A) Ha
- B) Yo'q

3. Matnda aytib o'tilgan shogird yasagan buyumlar o'zbek xalqining milliy uy-ro'zg'or buyumlari hisoblanadimi?

- A) Ha
- B) Yo'q

4. Shogird yana kulolning yoniga qaytib keldimi?

- A) Ha
- B) Yo'q

5. Shogird hunarni to'laligicha o'zlashtirdimi?

- A) Ha
- B) Yo'q

Ushbu o'yin mashq orqali o'quvchilarda o'qish sifatleri bilan birgalikda axborot bilan ishlash kompetensiyasi ham shakllanadi. Xulosa sifatida ota-onalar orasida ko'pgina munozaralarga sabab bo'ladigan muammoli savollarga e'tibor qaratsak, nega bolalarning kitob o'qimasligi, buning uchun ota-onalar oilada, o'qituvchilar esa ta'lim muassasalarida nima ishlar qilishimiz kerakligi, mutolaa bolaga nima berishi, bolani o'qishga qanday o'rgatish mumkinligi yuqoridagi fikrlar va o'yin mashqlar orqali o'quvchilarga ijobiy ta'sir etishi yuzasidan taklif va ko'rsatmalar sifatida bayon etildi. Avvalambor, bolalarga berilgan vazifani bajarishni o'rgatishimiz kerak. Buning uchun beriladigan vazifa bola uchun quvonchli kayfiyat bag'ishlashi zarur. Sen vazifani uddalamading, bu ishing o'xshamadi, deb bolalarni o'qishga bo'lgan qiziqishini so'ndirib qo'yishimiz mumkin. "Sen mana shu matnni tezda o'qib chiq", deyishdan ko'ra, "matnga yangi sarlavha o'ylab top", "matn ichidan unli harflar bilan boshlanadigan so'zlarni topib, tezda tagiga qalam bilan chizib chiq", "matnda nechta undosh tovush bilan boshlanuvchi so'zlar mavjud ekan", "matndan **kim?** yoki **nima?** so'rog'iga javov beradigan so'zlarni top", "matndan **qanday?** yoki **qanaqa?** so'rog'iga javov beradigan so'zlarni top", "matndagi barcha darak gaplarni so'roq gaplarga aylantir"... tarzidagi vazifalar orqali matn, hikoya haqida ma'lumot to'plashga, o'quvchining matn bilan tanishishiga imkon berishimiz kerak. Matn asosida ishlangan rasm yoki animatsiyalar ham matn mazmunini tushunishga yordam berishini unutmashimiz kerak. Doimiy vazifasini esga solib turish orqali o'quvchilarni zeriktirmasdan, faoliyat turini yangilash, o'yin-musobaqalar, hozirjavoblik mashqlari, yangi nomdagi ta'limiy o'yin turlari orqali ham biz ko'zlangan maqsadimizga erishishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Йўлдошев М. БАДИЙ МАТН ЛИНГВОПОЭТИКАСИ. Тошкент Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси «Фан» нашриёти 2008 й. Б-3
2. О'QISH KИTOBI. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 4-sinfi uchun darslik Qayta ishlangan va to'ldirilgan 6-nashr TOSHKENT «YANGIYO'L POLIGRAF SERVIS» 2017 B-37.
3. www.lex.uz
4. www.ertak.uz

2-ШЎБА. ХХІ АСР ИНГЛИЗ ВА АМЕРИКА АДАБИЁТИ. АДАБИЁТ, САНЪАТ ВА ЗАМОН. ҚИЁСИЙ АДАБИЁТШУНОСЛИК ВА ТАРЖИМАШУНОСЛИКНИНГ ДОЛЗАРЬ МУАММОЛАРИ

THE USING OF EMOTIVENESS IN CHARLES DICKEN'S NOVELS

Pak Olga

Yeosu Technical Institute in Tashkent

+99897 7476961

e-mail: olgapak1990@gmail.com

Annotation

This article discusses the works of the famous writer Charles Dickens and the use of emotiveness in them, and its contribution to the meaning of the works. The article consists of an annotation, keywords, introduction, main part, conclusion and a list of references, as required.

Keywords: text emotiveness, text expressiveness, text emotive meanings, emotive linguistic units, emotive text fields.

Аннотация

В данной статье рассматриваются произведения известного писателя Чарльза Диккенса и использование в них эмотивности, ее вклад в смысл произведений. Статья состоит из аннотации, ключевых слов, введения, основной части, заключения и списка литературы по мере необходимости.

Ключевые слова: эмотивность текста, экспрессивность текста, эмотивные значения текста, эмотивные языковые единицы, эмотивные ответвления текста

When translating literary texts, it is of particular importance transmission in the text of the translation inherent in the original emotiveness and expressiveness of language means used by the author. Special practical significance in this regard is the concept of inter textual invariant as a single textual semantics for various variants translation of one work: "An inter textual invariant is a crossing semantics of the translated text with the semantics of the original text. Inter textual in a certain sense, the invariant can also be understood as a common denominator, linking all existing translations in their semantics. In other words, variant is that part of the translation that lends itself to changes (omissions, additions).

This or the field of deviations from the original which should inevitably arise (various linguistic, stylistic and cultural features of the context of the original and the context of the translation), or the manifestation stylistic tendencies of the translator. This includes everything that is acquired or lost by transfer. All are options text elements that do not match in all translations of the same works"

Text emotiveness is formed from multidirectional emotive meanings presented in the text: "In a literary text coexist various emotive meanings, which gives rise to a wealth of emotive content of the text, its emotional polyphony, polyphony emotional tones reflecting a complex picture of the world of feelings, created by the author. Textual emotive meanings not only convey the author's idea of the world of human feelings, but also express the attitude the author to this world, evaluate it from the standpoint of the author, and at the same time they are clearly pragmatic, aimed at emotionally charging the reader, have great radiating power. For this reason, emotive meanings are heterogeneous.

In Charles Dickens' The Posthumous Papers of the Pickwick Club emotional descriptions of the characters play a meaningful role. The set of depicted emotional experiences of the characters is determined by the very artistic structure of the novel. The structure of the novel is a series of interconnected episodes, each of which, however, has compositional independence. Abundance of anecdotal situations in the novel creates the basis for describing lively emotional

the reactions of the characters. In addition, emotionality has a characterizing meaning for each character of the novel and for the formation of emotional tone of the novel as a whole.

Heroes of the novel "Great Expectations" in the course of the development of the action acquire a detailed psychological description from the writer:

“One of the means of bringing the hero-character and the reader closer together in the late Dickens becomes a psychological characteristic: showing those or other inner experiences, the writer seeks to arouse in the reader emotions approximately equal to the emotions of the characters, and even their author's”.

It should be emphasized that the two Russian translations under consideration novels by C. Dickens selected for review in this article – translation "Posthumous Notes of the Pickwick Club", made by A.V. Krivtsova, and E. Lann, and the translation of "Great Expectations", undertaken by M. Lorie, are completed translators belonging to various translation schools and applied different methodological approaches to the translation of literary text.

K.I. Chukovsky in the book "High Art" with sharply critical positions considers the translation of the novel by Ch. Dickens "Posthumous Notes Pickwick Club", carried out by A.V. Krivtsova and E. Lannom: “Instead of in order to translate laughter - laughter, smile - smile, Eugene Lann together with A.V. Krivtsova translated, like a diligent schoolboy, only words, only phrases, not caring about the reproduction of the living intonations of speech, its emotional coloring”. At the same time, unlike the translation by A.V. Krivtsova and E. Lanna, K.I. Chukovsky highly appreciates translations made by M. Lorie, and in particular, the translation undertaken by her novel by Ch. Dickens "Great Expectations": "One of the most talented, authoritative and experienced masters of translation rightly considered Maria Lorie. She owns a translation of Dickens' novel Great Expectations. Very artistic translation, exemplary”

Indeed, examining the original text of Ch. Dickens “Posthumous Notes of the Pickwick Club” and a Russian translation of this novel, carried out by A.V. Krivtsova and E. Lann, it can be stated some drop in text dynamics, expressiveness and expressiveness, reducing the emotiveness of language means in translation text. To a certain extent, in the text of the translation do disappear Dickensian swift stream of unique expressive phrases, puns, textual emotiveness loses its intensity, but such position exists along with the situation in which the original text in translation is recreated carefully, with all possible accuracy and accuracy, with the greatest possible preservation of complete inter lingual equivalents in the translated text. In this case, the translators obviously preferred to suffer losses to some extent in the original expressiveness and emotiveness, stylistic uniqueness of the text, but at the same time save in the text of the translation specific original individual author's language images and language models, but with the inevitable case of the loss of a share of stylistic unity and the author's spirit inherent in original text. Thus, A.V. Krivtsova and E. Lann prefer a translation option that implies detailed following original. At the same time, M. Lorie chooses the technique of a more free translation, with the rejection of the literal reproduction of speech structures, along with its parallel compensation for stylistic losses in the process translating the text into Russian by adding additional expressive and emotive language means introduced in translation text by the translator herself and missing in the original text, but in translation by M. Lorie, many images that compensate in translation original author's expressiveness and emotiveness, already, unfortunately, do not belong directly to the pen of Dickens, and their authorship remains with translator of the novel, which, however, in this case is inevitable and reasonable payment for recreating the original expressiveness of the original in the translated text.

Furthermore, Oliver Twist is one of the best works of Charles Dickens, Belinsky V.G a well-known Russian critic wrote. The merit of the novel is in its truth to reality, sometimes arousing indignation, always full of every and humor, its fault is in the ending which is in the mourner of the sentimental hovels of the past centre...

All the of «Oliver Twist», of the good cranks and villains in particular, and delaine sharply and ritually».

The novel was written in 1837-38. It tells the story of an orphan boy of unknown parentage. Born in a workhouse, brought up under cruel conditions, the hero runs away from the workhouse to London, where he falls into the hands of a gang of thieves. He is rescued from them by the benevolent rich Mr. Brownlow, but the thieves make him join them once again and partake in their foul dealings. The novel ends with Oliver Twist being adopted by Mr. Brownlow. The adventures of the boy-hero were used by Dickens to describe the lower depths of London. He makes his readers aware of the inhumanity of city life under the conditions of capitalism. The main hero of the novel is a kind boy but he is thrown into the awful conditions under which the children of the poor were brought up. The novel exposes the cruelty of the bourgeois philanthropists.

In «Oliver Twist» Dickens gives a realistic picture of the horrible existence in workhouse.

The word board has many meanings the meaning is

«Oliver Twist» is an excellent, fascinating and compelling novel which I had the pleasure of reading. This book is exceptionally well narrated which distinguishes Dickens as one of the greatest English story writers. The issues he raised are timeless particularly societal issues pertaining to dealing with poverty, class differences, child labour, orphans and the disadvantaged in society. He highlights the need to care for others and not to be selfish. Dickens did a good job of enlightening the middle class in Britain of the hardships that the poor had to endure during his time.

Oliver Twist is a very young, innocent orphan who lost his mother at birth. He is thrust into the cruel and unforgiving world. I was moved by the numerous hardships and challenges that he had to endure at such a tender age, including being shot at. He was moved away from the workhouse when he innocently asks for some more food, taken to as an apprentice undertaker and after some trouble runs away only to get into a group of thieves and robbers.

Dickens paints a grim, dark and horrifying picture of life of the poor in Victorian England. The author produced some memorable characters like Fagin the miser and the gang of thieves that included The Artful Dodger, Mr Bumble at the workhouse, Nancy the kind hearted whore with motherly instincts, Mr Grimwig who is always threatening to eat his head and those of others, Sikes the murderer and others.

Thankfully the book has a happy ending for Oliver. However, Nancy touched my heart and I felt that she should not have met such a grisly demise. Some unfortunate anti-Semitic references taint an otherwise exceptional novel.

This is excellent reading for those who like a well written story with exciting twists and turns.

I have read a number of Dickens books and can certainly call myself a big fan of his work. Considering the overwhelming popularity of «Oliver Twist,» it's a bit surprising that it took a graduate class to present the first opportunity for my getting to read it. While the book is good, it is not without its problems. I found the character of Oliver to be a little flat and a whole lot of unbelievable. Furthermore, Dickens played around with a lot of themes dealing with knots and mazes which was mildly tiresome.

And while I got a couple of big belly laughs out of Bumble's character, I was really peeved with Nancy's outcome. For those who have not read it, I am being cryptic for a reason.

All in all it is a clever little book, though it is clear it is one of his first. However, when you compare this one to the likes of «David Copperfield» and «Dombey and Son,» it leaves a bit to be desired.

For those who have never read Dickens and are afraid to pick up one of his many novels that are half a foot thick, start with «A Christmas Carol» or «Great

Expectations»...and then give «Twist» a whirl.

Oliver Twist was Dickens's first serious novel, after the comic Pickwick Papers. It is trash but his potential shows through.

The Penguin Classics version seen here gives us the book as it was originally serialized in magazines, and it is filthily anti-semitic, as is The Merchant Of Venice by Shakespeare and

Chaucer's Canterbury Tales, two other filthily anti-semitic British pieces of work. We have an established tradition here of Jew hatred in jolly old England.

The characters in Oliver Twist are caricatures given to us as pure good or pure evil. I don't know which are worse. Rose Maylie is so sickeningly sweet and good as to be worse than the bad uns. So is Oliver Twist for that matter. Reading about either of them is like eating french toast with gobs of maple syrup but leaving out the french toast. Just spoon that maple syrup into your mouth straight.

Beauty and goodness are equivalent to each other. Rose Maylie is so pretty, pretty as a picture, pretty as two pictures, and so is our pansy goody two shoes Oliver Twist. Perfection is too weak a word for them.

Meanwhile, the Jew is a despicably ugly character, both physically and morally. And when Oliver wakes up and looks out a window he spies the Jew, and he wakes up screaming The Jew! The Jew!

This edition of Dickens's viciously anti-semitic work identifies its primary villain as The Jew perhaps 300 times. It's The Jew this, The Jew that. If someone tried to get this garbage published today, the only publishing house that would take it would be from Aryan Nation.

The problem with completely slamming this trash is that even though the characters are one dimensional, either goody goody good or bad uns, and even though it is a sledgehammer of constant Jew hatred, you still have a fledgling Dickens, a neophyte Dickens, which is like having a rookie Reggie Jackson on your team. He is going to hit some homers and win some World Series games. He has awesome talent and it does show.

There is a confirmed tendency to hero-worship the famous. Dickens or Shakespeare could have written any old garbage, and often did, and still most people would praise it to the skies because they really aren't looking past the name.

It can be concluded that at the same time, despite the existence of different methodological approaches to translation, comparison of emotive language means in two translated versions of the novels of Ch. Dickens: "The Posthumous Notes of the Pickwick Club" (translated by A.V. Krivtsova and E. Lann) and Great Expectations (translated M. Lorie), unambiguously allows us to conclude that the structure as emotive text fields in the texts of the originals, and in two translated texts, is identical and is characterized by richness and variety of linguistic content.

Literature:

1. Babenko L.G. Philological analysis of the text. Fundamentals of theory, principles and aspects of analysis. Moscow - Yekaterinburg, 2004. - 464 p.

2. Bolotnova N.S. Philological analysis of the text. - M., 2009. - 520 p.

3. Popovich A. Problems of literary translation / Translation from Slovak.- M., 1980. - 199 p.

4. Gal N.Ya. The word is alive and dead. From the experience of a translator and editor. – M., 1987. - 272 p.

5. Dickens Charles. Great Expectations: Translated from English by M. Lorie. - M., 1984. - 512 p.

6. Dickens Charles. Posthumous Papers of the Pickwick Club. Chapters I - XXIX: Translation from English by A.V. Krivtsova and E. Lanna. - M., 1981. - 477 p.

7. Dickens Charles. Posthumous Papers of the Pickwick Club. Chapter III -LVII: Translation from English by A.V. Krivtsova and E. Lanna. - M., 1981. - 479 p

EXPLANATION OF AGRICULTURAL TERMS IN DICTIONARIES

Sumaira Nawaz,

PhD of McGill University, Canada

Khaitova Gulshan Bahodirovna

A teacher of German and French
languages department, BSU

Abstract: *The article is devoted to the agrarian terminology of the German and Uzbek languages, their formation, linguistic analysis, linguistic and cultural features and their place in the terminological system.*

Key words: *agrarian, term, terminology, morpheme, lexeme, text.*

I. Introduction

Agrarian terminology is directly related to the socio-economic processes taking place in society. In today's world, the media is undergoing great changes due to various climate changes, socio-political events, complex economic processes, as well as pandemics in the agricultural sector. In order to cover these processes, the media regularly "collide" with agricultural terminology. That is why we inevitably come across terms related to agriculture in the speech of politicians, journalists, diplomats and even ordinary people.

II. Literature review

It should be noted that the use of terminology in the field of agriculture is one of the most pressing issues today, as its widespread and regular use in the media due to various climate changes, socio-political events and interstate conflicts is always in the spotlight. In addition to the fact that agricultural terminology is used in different texts (discourse), in different contexts, it is natural that it is also used in scientific and technical fields with a tradition of rapid development.

III. Analysis

Although the diversity of the agrarian sector is determined by the fact that their corporate interests are not limited, it reflects the linguocultural character of a certain period and creates the necessary conditions for the historical development of terms that are gradually formed in the national language. In this sense, the importance of agricultural terms in the translation of historical events, the full description of the linguistic and cultural issues of a particular people, national traditions in the text of the translation. The development and formation of agrarian terms are inextricably linked with the development of socio-economic life forms and reflect the success of socio-political and economic-cultural activities.

Linguistic analysis of German agricultural terms has shown that their nominative and functional features are not always the same. In German agrarian terminology, we can find not only singular terms with absolute and clear semantic boundaries, but also polysemous terms. For example: Land term - 1) place; 2) land; 3) mamalakat; 4) the country; 5) means crop area.

The term Bauer, which is subject to the phenomenon of substantivization, is 1) the farmer; 2); farmer 3) builder; 4) cage; 5) manufacturer; 6) includes meanings such as walking (chess). Therefore, the ambiguity of one-component terms makes it difficult to understand and translate them correctly, and their exact meaning is determined by the text and the situation.

IV. Discussion

It also reflects the nominative-functional terminology of agrarian terms. For example: Milchverarbeitung - milk processing; Baumwollanbauer - cotton growing; jäten - to take weeds; Erntezeit is the time of harvest.

At the same time, due to the rapid development of agricultural sciences, in particular, agricultural technology, new terms and terminological combinations are emerging. The rapid development of terms based on extralinguistic factors requires the regulation (unification) and standardization of terminology.

In order to unify scientific terminology in almost all countries, special terminological commissions have been set up, special terminological reference books, multilingual and

annotated dictionaries, and thesauruses in the field of knowledge are published. This is a long and complicated process, and it is becoming increasingly important to avoid confusion in the understanding of military texts, the correct translation of official documents, and the order of use of words. In order to carry out similar work in our country, in accordance with the decree of the President, in order to increase the prestige of the Uzbek language in the world, to "filter" many foreign terms entering the Uzbek language, the President of the Republic of Uzbekistan On December 12, 2019, the Department for the Development of the State Language of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan on the implementation of the Decree No. PF-5850 of October 21, 2019.

Includes all words and phrases that perform a nominative function for lexical units representing lexicons and concepts related to the field of agriculture. That is, in the field of agriculture, including planting, care, cultivation, harvesting of agricultural products, agricultural machinery, chemicals against pests of agricultural products, poultry, karakul, horse breeding, etc. directly related concepts include. It is also necessary to include the names of scientific and technical, authoritative agricultural organizations used in connection with the vocabulary and concepts of the agricultural sector, the language units used in informal communication.

When talking about different branches of lexicon in the field of agriculture, it is worth noting, first of all, the terms and lexemes, phrases used in the agricultural system. This includes agriculture, animal husbandry, fishing, poultry, and so on. industry workers include lexemes and phrases that express general concepts of lifestyle, organization, agrotechnics, buildings, agrotechnical activities.

There are also a number of terms and phrases that are used and known in some areas of agriculture. For example: the following terminological units consisting of singular and primitive morphemes can be cited as examples: Verbrauch - expenditure; Bewässerung - irrigation; Dunge is fertilizer. Examples of terms with two, three or more components are: landwirtschaftliche Produkte - agricultural products; einjährige Anbaukultur - an annual crop type; Nahrungsmittelproduktion is one of them.

V. Conclusion

The terms have the characteristics of monosemantics, consistency, structure, persistence, which is characterized by its absence of dyeing, methodological neutrality. The peculiarity of the term is that it is active in professional, scientific-style texts, characterized by fundamental proportionality, accuracy, conciseness, nominative-functional, specific function, methodological neutrality, comprehensive coverage.

References:

1. Langenscheidts Großwörterbuch] / [W. Duda u. a.] [5. Aufl.]. - Berlin [u. a.] Langenscheidt, 2001.
2. Дуброва Ю.Ю. Структурно-содержательная специфика многокомпонентных терминов (на материале военных документов): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. -М., 2015. – С. 23.
3. Дониёров Р. Ўзбек тили техник терминологиясининг айрим масалалари, -Т.:, Фан. 1977. – Б. 144.
4. Гринев-Гриневиц С.В. Терминоведение // Учебн. пособие для студ. ВУЗов. - М.: Академия, 2008. – С. 11-12.
5. Кожанов Д.А. Новые подходы к определению сущности термина в когнитивно-дискурсивных исследованиях // Мир науки, культуры, образования, 2008. -№5(12). – С. 43-47.
6. Rajabboyevna A. N. Individualization in education and methods of improving teaching the English language //International Journal of Psychosocial Rehabilitation. – 2020. – Т. 24. – №. 1. – pp. 91-96.
7. Alimova N., Radjabova M. The role and importance of individual education in the system of organization //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 4. – pp. 401-404.

8. Alimova N. R. Improving technology of individualization on education for students of technical specialties in teaching English //Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 12. – pp. 352-355
9. Rajabboyevna A. N. Organization of English Lessons Based on Advanced Pedagogical Techniques //International Journal on Integrated Education. – T. 3. – №. 3. – pp. 41-45.
10. Alimova N. Possibilities for individualizing teaching foreign languages in a non-language university //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – T. 7. – №. 12.
11. Nozima A. Content And Methods Of Individualization Of Teaching Activities //International Journal of Progressive Sciences and Technologies. – 2021. – T. 25. – №. 1. – pp. 50-53.
12. Alimova Nozima. (2021). Improving the technology of individualization of education in the teaching of English to students. World Economics and Finance Bulletin, 4, 9-12. Retrieved from <https://scholarexpress.net/index.php/wefb/article/view/261>
13. Alimova Nozima, & Akhmadov Sarvar. (2021). Improving technologies of individualization of education in teaching English to students of nophylological direction. Euro-Asia Conferences, 8–10. Retrieved from <http://papers.euroasiaconference.com/index.php/eac/article/view/517>

AMERIKA YOZUVCHISI LAYLA LALAMI IJODINING XRONOLOGIK TADQIQI

Xajiyeva Feruza Melsovna

Buxoro davlat universiteti

Ingliz adabiyoti va stilistika kafedrasida dotsenti

feruzakhajieva@gmail.com

Rajabova Zebiniso Anvarovna

Buxoro davlat universiteti

Ingliz adabiyoti va stilistika kafedrasida I-bosqich magistranti

e.mail: Best0770.91@mail.ru

Annotatsiya: Maqola zamonaviy amerika yozuvchisi Layla Lalami hayoti va ijodini xronologik tadqiqiga bag'ishlangan bo'lib, unda yozuvchining taniqli romanlari to'g'risida qisqacha ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Layla Lalami, "Hope and Other Dangerous Pursuits", "Secret Son", "The Moor's Account".

Layla Lalami Afrika qit'asining g'arbida joylashgan, chegarasi O'rtaer dengiziga borib birlashadigan Marokash qirolligining poytaxti Rabot shahrida ishchilar oilasida dunyoga kelgan. U ona tili – marokash tilidan tashqari arab va fransuz tillarini maktabdayoq chuqur o'rgangan. Bolaligida fransuz tilidagi ko'plab kitoblarni o'qigan va o'zining dastlabki hikoyalarini fransuz tilida yarata boshlagan. Adibaning aytishicha, "yoshligida o'qigan hikoyalar qahramonlari, ular yashaydigan uylar, shaharlar, to'laqonli badiiy hayot uning o'zi yashaydigan muhitdan tubdan farq qilgan. Bunga sabab u mutolaa qiladigan g'arbcha kitoblardagi obrazlarning shuuriga katta ta'siridir. Bu obrazlar xayol dunyosini zabt etganligi bois yosh qiz ularning begonaligini sezmagani ham". [1] Laylaning ijodiy qobiliyatini ota-onasi qo'llab quvvatlashgan, biroq qizlari boshqa sohani egallashnima'qul ko'rishgan. [2]

Rabotdagi Muhammad V universitetida bakalavr darajasini olgach, Layla 1990 yilda Britaniya Konsulligi granti asosida London universitetida lingvistika mutaxassisligi bo'yicha magistraturada o'qigan. SHundan so'ng shijoat bilan yangi bilimlarni egallagan Lalami Marokashga qaytib, jurnalist va sharhlovchi sifatida faoliyat olib borgan.

Bir muddat o'tib, Layla Lalami Los Anjelesdagi Janubiy Kaliforniya universitetiga tilshunoslik yo'nalishida falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun o'qishga kirgan. U 1992 yilda falsafa doktori dissertatsiyasini muvaffaqiyatli himoya qilib, tegishli diplomga ega bo'lgan.

1996 yilda Layla ingliz tilida dastlabki badiiy va non-fikshn hamda tanqidiy asarlarini yoza boshlagan. Badiiy tanqidchilikka oid asarlari, madaniy sharhlari va mulohazalari “The Boston Globe”, “Boston Review”, “The Los Angeles Times”, “The Nation”, “The New York Times”, “The Washington Post”, “The Daily Beast” kabi nashrlarda paydo bo‘ladi. Lalami 1996-2016-yillar oralig‘ida muharrirlikdan yirik adabiy tanqidchi darajasigacha ko‘tarilib, sermahsul faoliyat olib boradi. SHu bilan bir qatorda, adibaning “Hope and Other Dangerous Pursuits” nomli dastlabki inglizzabon asari 2005 yilda chop etiladi.

Asar bugungi kunda ham dolzarb sanalmish afrikaliklar ijtimoiy va iqtisodiy hayoti bilan bog‘liq muhojirlar va qochoqlar muammosini badiiy uslubda aks ettira olgan va yuksak mahorat bilan yozilgan. Bu Layla Lalaming o‘z xalqi va irqining ichki kechinmalari, orzu-umidlari, ruhiy va ma‘naviy olamini jahonga qalam qudrati orqali namoyon eta olganligidan dalolat beradi. Asardagi voqealar zahirida jiddiy iqtisodiy muammo – pulsizlik, ijtimoiy muammo – inson shaxsiyatiga e‘tiborsizlik, muhojirlarning tahqirlanishi badiiy talqin qilingan. Hajman qisqa romanda Marokash xalqining yaxshi yashash istagi badiiy ifodalangan, bu Layla Lalaming kuchli va qalami o‘tkir yozuvchi ekanligidan dalolat beradi.

Adibaning ikkinchi romani “Secret Son” 2009 yilda yaratilgan bo‘lib, unda Marokashning Kasablanka shahri atrofidagi pastqam ko‘chalarda kun kechirayotgan Yusuf Al-Mekki ismli kolledj talabasining hayoti tasvirlangan. Asar syujeti Braziliya seriallarini eslatadi. Roman o‘n to‘qqiz yoshga etgan, otasi “vafot etgan o‘qituvchi” degan qarash bilan ulg‘aygan yigitning kelib chiqishi to‘g‘risidagi sirdan voqif qiluvchi voqea bilan boshlanadi. Yigitning onasi kambag‘al xizmatkor, ammo otasi mashhur va baobro‘ shaxslardan bo‘lib, o‘z gunohini yuvish uchun o‘g‘li bilan uchrashish va yordam berishga tayyor. YUsof onasini qoldirib, hashamatli uy va yangi mavqe ilinjida badavlat otasining yoniga boradi. Biroq vaziyat o‘ylaganidek chiqmagach, o‘zi tug‘ilib o‘sgan pastqam ko‘chalarga qaytib kelishga majbur bo‘ladi. Hayoti fojiali va ayanchli yo‘lga – islom fundamentalizmi ko‘chasiga kirib qolishi bilan tugaydi.

“Secret Son” romanida bosh qahramon dunyoqarashidagi tub o‘zgarishlar, ya‘ni inson ruhiyatidagi kuchli ziddiyatlar va shaxsiy manfaatlar, ijtimoiy tengsizlik va kamsitilish oqibatida o‘ziga-o‘zi va xohish-irodasiga qarshi chiqishi, ichki isyon ruhiy olamda yovuzlik va teskari kuchlarni yuzaga keltirishi bilan bog‘liq g‘oyalar yoritilgan. Asarda siyosiy g‘oyaning ijtimoiy tabaqalanishga asoslanishi va bu omilning inson shaxsiyatiga ta‘siri badiiy mahorat bilan tasvirlangan.

Layla Lalami ijodining eng yorqin namunasi – millionlab kitobxonlar qiziqishini uyg‘otgan uchinchi roman “The Moor’s Account” (“Qora zanji hisoboti”) nomi bilan 2014 yilda nashrdan chiqqan. Ushbu roman ko‘plab tadqiqotlar uchun asos bo‘lgan. Jumladan, Abu Amri Yusufning «“I could right what had been made wrong”: Laila Lalami’s appropriation of Aphra Behn’s Oroonoko» nomli maqolasida Layla Lalaming “The Moor’s Account” va Apra Benning “Oroonoko” asarlari qiyosiy aspektida o‘rganilgan, ulardagi o‘xshash va farqli jihatlar muqoyasa qilingan.[3] Chunki har ikkala asar bir tarixiy prototip hayotiga bag‘ishlangan.

Asar tarixiy-biografik janrga mansub, asosiy voqealar silsilasi Estebaniko (ispancha ismi), ya‘ni Mustafo ibn Muhammad ibn Abdussalom al-Zamori (asl arabcha ismi) tilidan bayon etilgan. Mustafo ibn Muhammad ibn Abdussalom al-Zamori tarixiy shaxs ekanligini ensiklopediyadagi quyidagi ma‘lumotlar tasdiqlaydi: “Mustafo az-Zamori (1500-1539) Estebaniko (evropacha nomining boshqa variantlari ham mavjud: Estevanico (“Little Stephen”), modern spelling Estebanico, or as Esteban de Dorantes or Esteban the Moor) qullik nomi bilan ham tanilgan. U marokashlik sayyoh bo‘lib, Shimoliy Amerikaga qadam bosgan, kelib chiqishi berber bo‘lgan dastlabki shimoliy afrikalik shaxs. Uni 1521 yilda qul qilib, ispaniyalik zodagonga sotishgan. Estebaniko 1527 yilda bugungi kunda Florida deb nomlangan “La Florida”ning inson qadami etmagan joylari va SHimoliy Meksikani mustamlakaga aylantirish maqsadida ispan Narvaez ekspeditsiyasida olib ketilgan. Uni “Amerikaga kelgan birinchi buyuk afrikalik”, deb ham atashadi.”[4] Ko‘rinib turibdiki, ushbu ma‘lumotlar umumiy xarakterga ega bo‘lib, ulardan berber Mustafo al-Zamori ismli shaxsning Narvaez ekspeditsiyasi a‘zosi sifatida Amerika qit‘asiga ilk qadam bosgan afrikalik shaxs ekanligi ma‘lum bo‘ladi. Bugungi kunda

mavjud manbalarda al-Zamorining tug‘ilgan joyi, ota-onasi, oila a‘zolari haqida ma‘lumot saqlanib qolmagan. Biroq o‘n oltinchi asrga daxldor ko‘plab Amerika hamda Evropa tarixchilari va sayyohlarining ishlarida u haqida yozib qoldirilgan ma‘lumotlar mavjud. [5] Bu haqida Layla Lalami asarning muqaddimasi da ham eslatib o‘tadi.

“In researching this novel I have relied on many sources, but I would like to acknowledge, in particular, The Travels of ibn Battuta; The Conquest of New Spain by Bernal Díaz; The Karankawa Indians: The Coast People of Texas by Albert Gatschet; Crossing the Continent, 1527–1540: The Story of the First African-American Explorer of the American South by Robert Goodwin; We Came Naked and Barefoot: The Journey of Cabeza de Vaca Across North America by Alex D. Krieger; A Land So Strange: The Epic Journey of Cabeza de Vaca by Andrés Reséndez; and The History and Description of Africa by Hassan al- Wazzan (Leo Africanus.)

Although I have based this novel on actual events, the characters and situations it depicts are entirely fictional. This is especially true of my protagonist, about whose background nothing is known, except for one line in Cabeza de Vaca’s relation: el cuarto [sobreviviente] se llama Estevanico, es negro alárabe, natural de Azamor. (“The fourth [survivor] is Estevanico, an Arab Negro from Azamor.”)” [6,161]

L.Lalami hayoti va ijodini tadqiqi shuni ko‘rsatadiki, bu yozuvchi zamonaviy Amerika adabiyotida turli janrlarda ijod qilib, turli mavzudagi asarlarni yaratib kelmoqda. Uning ijodiga qiziqish juda katta bo‘lib, ko‘plab olimlar bu ijodkorning asarlarini o‘rganib kelmoqdalar.

Foydalanilgan manbalar:

1. Author's Narrative Bio, Lalami Narrative Bio, Author's website, 2019. // https://lailalalami.com/about/?doing_wp_cron=1612940437.3026909828186035156250

2. Laila Lalami, "So to Speak" (essay), World Literature Today website, September 2009 // <https://www.worldliteraturetoday.org/so-speak-laila-lalami#.Uazzh0DVCS0>

3. Abu Amrieh, Yousef. “I could right what had been made wrong”: Laila Lalami’s appropriation of Aphra Behn’s Oroonoko. // Arab World English Journal (6), 2015. – P. 191-204.

4. https://en.wikipedia.org/wiki/Mustafa_Azemmouri

5. Parish, Helen Rand. Estebanico. – New York: Viking Press, 1974. – 128 p.; Herrick, Dennis. Esteban: The African Slave Who Explored America. Albuquerque: University of New Mexico Press, 2018. – 304 p. MacDougald, James. The Pánfilo de Narváez Expedition of 1528: Highlights of the Expedition and Determination of the Landing Place. St. Petersburg: Marsden House, 2018. – 240 p.

6. Lalami, Laila. The Moor's Account. – United Kingdom: Penguin Books, 2015. – R.161.

7. Хажиева Ф.М. Лайла Лаламининг “The Moor’s Account” тарихий-биографик романида паремиялар тахлили.// Чет тилларини ўқитишнинг долзарб масалалари. Республика онлайн илмий-амалий конференция материаллари. Бухоро – 2021, Б. 335 – 338.

<https://papers.econferenceglobe.com/index.php/ecg/article/download/312/310>

8. Хажиева Ф.М. Лайла Лаламининг “The Moor’s Account” тарихий-биографик романида интертекстуал стилистик восита тахлили.// Тил, адабиёт, таржима, адабий танқидчилик халқаро илмий форуми: замонавий ёндашувлар ва истиқболлар. Халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. Бухоро – 2021, Б. 212-214. <http://iejrd.com/index.php/%20/article/view/1839>

ESSENTIAL CRITICISM OF “ADOLAT MANZILI” (“JUSTICE VENUE”) BY ADIL YAKUBOV

O.Kh.Ganiyeva

PhD, senior teacher of BSU

ganiyeva_orzigul@mail.ru

Z. .Tilakova

MA student, BSU

Annotation: Adil Yakubov is a great literary representative whose contribution to the development of Uzbek literature is invaluable. The following article draws some views about the author's peculiar literary style, the novel “Adolat manzili” (“Justice Venue”) and social, spiritual problems discussed in the novel, themes focused on the work.

Key words: Adil Yakubov, XX century, theme, novel, literary style, prose, writer, fiction, novelist, spiritual, moral, social, situation.

It is crucial to study the history, the period and conditions, contributing factors in the success of any work that is going to be discussed, because it helps to comprehend the topic, problem, main idea focused in the literary work. Regarding these aspects several similarities between the following novels that are about to be compared are observed. Both works were written at the end of the authors' creative path and could be evaluated as the product of the writers' life and creative experience.

One of prominent representatives of Uzbek literature Adil Yakubov's novel “Adolat manzili” (“Justice Venue”) is also the result of a long life experience and creative maturity. The author experimented different artistic skills in various genres and styles, working creatively in the period when it was the time of complex socio-political changes. But in all his works, the deep understanding of the essence of the nation's spirituality, high moral and aesthetic values, was always the basis of his creative artistic research. The depiction of the spiritual, moral and social interrelationship between the people and the period dominates in the novel. According to the writer's point of view, both these problems of the society should be comprehended; the conclusions achieved during the discussion should be transmitted to the reader, thus these both gain a deep aesthetic value. The author pays special attention to the description of the essence of poetic research in the socio-psychological development of human existence. The content expressed in the “Adolat manzili” (“Justice Venue”) is interrelated with the interests and aspirations of the people.

Literary critic Naim Karimov describes the novel as follows: “The novel is a literary genre that can reflect deeply and distinctly all classes of society, the lives of people of all categories, their inner experiences, details of everyday life and life problems” [1]. Indeed, in the novel, Adil Yakubov describes the people belonging to different classes of the ruling society, their feelings, and the problems of the time. The novelist created his work at a time when the spiritual, moral and social situation in the country was complicated. Naturally, this discomfort and anxiety was reflected in his creative pattern.

Adil Yakubov's “Adolat manzili” (“Justice Venue”) is watered down with concern and sympathy for the present and future of the nation. The writer rebels against the injustice of the ruling system and mourns the plight of the people in the example of the fate of his heroes. In some places characters show their discontent in the dialogues, but in some places they express their dissatisfaction with the help of internal monologues. Azmiddin Nosirov notes that in Adil Yakubov's novel “Adolat manzili” (“Justice Venue”) the text consists of logically connected communicative connections [3]. This connection consists of a stream of mythopoetic thinking based on the legend of Marjantav (Marjan Mountain). Describing the protagonist's appeals to Marjantav, his warm impressions on a happy day, on sorrowful times waiting for salvation from nature, the novelist transfers the gap between grandparents and grandchildren from the soul to the being. The description of the rural way of life carries a specific purpose in the novel. The

writer sprinkles rural life on the analogy of the characters (Veteran-Suyun Burgut-Mansur Mesh-Marjonoy). The logical connection between Marjantav's songs and the tragedy of Suyun Burgut fills the literary gap. In fact, this tragedy was an expression of the suffering and anxiety that befell the nation. So, the author tries to penetrate the consciousness and worldview of the nation by covering the tragedy of an individual. In the novel, through the strong and amiable old man, who spared both his life and health for the government, the aspirations of the government towards the human destiny are exposed [4]. Exposing the inferior methods and tricks of the political-legal forces in the colonial mood, their original appearance is revealed. The Veteran, who has devoted half a century of his life to government affairs, feels helpless like a child and regrets his past as he encounters dishonest, irreligious, quarrelsome, corrupt, accused officials. It seems that the scope of traditional realism changes and improves in a positive way according to the opportunities provided by objective conditions and the life experience of a particular writer, his way of thinking, his intellectual weight, coverage and style of expression. In the example of the heroes, the writer describes honesty, loyalty, courage, pride that exists in the nation. The following themes are common for the novel:

<i>No</i>	<i>Themes</i>	<i>Explanation through examples:</i>
1.	<i>friendship</i>	<i>close relationship between Lochin, Kumush and Salim, support between them</i>
2.	<i>family ties</i>	<i>depiction of sincere relationships, family traditions and values on the example of Veteran's extended family</i>
3.	<i>Love</i>	<i>love between Suyun Burgut and Marjonoy</i>
4.	<i>betrayal</i>	<i>Mansur Mesh's betrayal to his neighbors</i>
5.	<i>respect for ancestors</i>	<i>Suyun Burgut appreciates national traditions</i>
6.	<i>father-child problems</i>	<i>a warm father-child relationship is expressed</i>
7.	<i>loyalty</i>	<i>Marjonoy's loyalty as a wife and as a son Lochin's trust to Suyun Burgut, his father</i>
8.	<i>honesty</i>	<i>as one of the qualities of the protagonist Suyun Burgut</i>
9.	<i>courage</i>	<i>Suyun Burgut's superiority over the ruthless defenders of law, his desire for justice, and his steadfastness to death</i>

The principle of a new interpretation of man and his socio-spiritual and biological world is clearly reflected in the novel. In it the inextricable link between man and nature, man and society can be observed. The image of both relationships was aimed at the same goal. While the creative novel expresses the way of life of mankind, the continuity of spiritual relations has paved the way for a full understanding of the beginning and end of human life, destiny and existence. The deepening of interpretation and analysis of Adil Yakubov's creative thinking can be noticed in the work.

In short, Adil Yakubov expresses his concern about the changes and vices in the society of the time. One of the attractive factors of the novel's success is the idea expressed by the author. Naturally, themes such as friendship, respect for ancestors, family, child rearing, betrayal, love, loyalty and courage take the lead in the novel "Adolat manzili" ("Justice Venue").

References:

1. *Adabiy turlar va janrlar (tarixi va nazariyasiga oid). Birinchi jild. (1991) Toshkent: Fan.*
2. *GO Khayriddinova (2021) Description of social problems in " Cannery Row" by John Steinbeck - ACADEMICIA: An International Multidisciplinary .....*
3. *Karimov N. (2008). XX asr adabiyoti manzaralari. Birinchi kitob. Toshkent: O'zbekiston.*
4. *Karimov H. (2010) adabiyot nazariyasining ilmiy asoslari. Toshkent: Yangi nashr.*

5. Murodov G. (2018). *Tarixiy romanning mushtaraklik va o'ziga xosliklar uyg'unligi muammolari. Filol. fan. d-ri (DSc) ... diss. avtoref. Toshkent.*
6. Nosirov A. (2018). *Odil Yoqubov romanlari poetikasi. Filol. fan. d-ri (DSc) ... diss. avtoref. Samarqand.*
7. Solijonov Y. (2013) *Ko'zgudagi hayot. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti.*
8. Yoqubov I. (2011). *O'zbek romanining ma'naviy-ruhiy asoslari. Sharq yulduzi, № 4, p.109-112.*
9. Yoqubov O. (2019). *Adolat manzili. – Toshkent: Yangi nashr.*

ERNEST HEMINGUEY – MOHIR NOSIR

O.X.Ganiyeva

f.f.f.d. (PhD), katta o'qituvchi, BDU

shaxnozxdjayeva1@gmail.com

Sh.B.Xodjayeva

magistrant, BDU

Annotation: *Ernest Hemingway is a great literary representative whose contribution to the development of American literature is invaluable. The following article draws some views about the fiction of the author, his peculiar literary style, the novels or short stories written in simple, direct, unadorned prose.*

Key words: *Ernest Hemingway, XX century, war, theme, novel, short story, literary style, prose, writer, fiction.*

Har bir millat adabiyotida bo'lganidek, XX asr AQSH adabiyotida ham rivojlanish hamda taraqqiyot davri bo'ldi. Ayniqsa, ikki jahon urushi orasidagi yigirma yillik “oltin asr” bo'lganini bir qator adabiyotshunoslar ta'kidlashdi. XX asr 20-30-yillarida AQSH realistik adabiyoti rivoji yuqori nuqtalarga yetgani bois bu ikki o'n yillik ikkinchi uyg'onish davri deb ataldi. Bu jarayonda yaratilgan asarlar ijtimoiy muammolarning keskin yoritilishi, milliy ruh, xalq dardi va jamiyatdagi adolatsizlikka qaratilgan g'oyaga egaligi bilan ahamiyatlidir.

1920-yillar “buyuk o'n yillik” (“big decade”) deb atalib, butun Amerika adabiyotida eng sermahsul davrlardan biri bo'ldi. Shervud Anderson “yangi nasr”i bilan, Yujin O'Nil “yangi drama”si bilan, bir qator yozuvchilar asarlarining boy tematikasi hamda shakily yangiliklari bilan ushbu dekada rivojiga hissa qo'shishdi. 1920- yillar adabiyotida “yo'qotilgan avlod” namoyandalari ijodi muhim o'rin tutdi. Ularning qatoriga Ernest Heminguey, Uilyam Folkner, Jon Dos Passos va Frensis Skott Fitsjerald kiradi. Ularning asarlarida ham xuddi tanqidiy realistlar singari Amerika demokratiyasiga bo'lgan umidsizlik, AQShda inson shaxsiyatining fojiali taqdiri, gumanistik an'analar ustuvorlik qiladi. Mazkur “avlod” vakillari ijodining asosiy mavzularidan biri urushdan keyingi AQSH jamiyatida yosh ziyolilarning taqdiriga urushning mantiqsiz ta'siri bo'ldi.

Garchi ikki jahon urushi orasidagi davrda Amerika nasri mazmun va shakl borasida ko'plab tajribalar guvohi bo'lgan esa-da, Yevropa adabiyoti vakillariga qaraganda AQSH adiblari ancha realistik asarlar yaratishdi. Ernest Heminguey jahon urushlari, turli mamlakatlar va odamlar haqida yozgan bo'lsa, Uilyam Folkner o'ziga xos, betakror, keskin uslubi bilan inson fojialarini eng yuksak gumanizm nuqtai nazaridan yorita oldi. Amerika hayoti, tarixi realliklarini, tang vaziyatlarni haqqoniy, qiziqarli tasvirladi. Uning barcha asarlarida voqealar, qahramonlar o'zaro chambarchas bog'lanib ketdi va realizm, naturalizm, modernizm yorqin, ta'sirchan adabiy-badiiy hodisa kabi hayratga sola oldi.

Xemingueyning dastlabki asarlari o'zining badiiy uslubi bilan e'tiborni tortadi. Uning Ezra Pound va Gertruda Steyn adabiy ta'siri ostidagi uslubi sodda va ko'pincha monoton, lekin mavzuga juda mos keladi. Uning adabiy holati barqaror bo'lsa-da, u bugungi kunga qadar juda ziddiyatli yozuvchi bo'lib qolmoqda. Muallif romanlari va qissalari juda ko'p tanqidiy hamda

tahliliy bahslarga sabab bo'ldi. Uning tor doiradagi xarakterlari, zo'ravonlik va jasorat mavzusiga e'tibor qaratganligi, shuningdek, qisqa va xolis nasri ba'zi tanqidchilarni uning ijodini yuzaki va befarq, deb sanashiga sabab bo'lgan.

Ernest Xemingueyning ijodiy yutug'i, asosan, "The Sun Also Rises" (1926) va "A Farewell to Arms" (1929) romanlari, "Chol va dengiz" (1952) qissasi bilan baholansa-da, uning hikoyalari tobora ko'proq tanqidchilar e'tirofiga sazovor bo'lmoqda. 1920-yillarda, yozuvchilik faoliyatining boshida Ernest Xemingueyning yozish uslubi ko'plab bahs-munozaralarga sabab bo'ldi. Dastlabki asarlarida muallif voqealarni yetkazish uchun og'zaki dialogga ko'proq tayangan va kamdan-kam hollarda uzoq tavsiflovchi qismlarni kiritgan.

Aslini olganda, Ernest Xemingueyning tipik romani yoki qissasi oddiy, to'g'ridan-to'g'ri, bezaksiz nasrda yozilgan. Bunday uslub uning dastlabki jurnalistik tayyorgarligi tufayli rivojlangan, desak mubolag'a bo'lmaydi. Bugungi kunda ikkala janr ham keng o'qiladi va Ernest Xeminguey zamonaviy adabiyotda eng ko'p taqlid qilingan yozuvchilardan biri bo'lib qolmoqda. Ernest Heminguey ijodining boshlanishi Birinchi jahon urushidan keyingi yillarga to'g'ri keladi. "In Our Time" (1925) hikoyalar to'plamida yozuvchi Nik Adamsning yoshligi, o'smirlik yillari, sevgisi va oilasi haqida so'zlar ekan, urushning oddiy inson taqdiriga ne chog'lik ta'sir ko'rsatishini ham batafsil yoritadi. Individualistik xarakterda bo'lsa ham, asarda urushga qarshi qahramonning noroziligi bayon etiladi. Adib hikoyalarida, asosan, hayoti xavf-xatarga to'la insonlar taqdirini yoritadi. Uning qahramonlari – askarlar, baliqchilar, sportchilar, buqa jangchilari hamda ular hayot zarbasini mardona bir jasorat bilan qarshi olishadi. Muallifning asarlarining o'ziga xosligi ham uning ana shunday betakror uslubida ekani ayon bo'ladi.

"Farewell to Arms" (1929) romani yozuvchi ijodida muhim bosqichni tashkil etadi. Asarda Birinchi jahon urushi yillarida Avstraliya frontida ro'y bergan voqealar hikoya qilinadi. Sanitar xizmati leytenant amerikalik Genri urushning butun dahshatlari – ochlik, ifloslik, o'zaro qon to'kish va son-sanoqsiz begunoh kishilarning o'limini ko'rib, urush haqidagi fikrlarining puch xayoldan iborat ekanini biladi va umidsizlikka beriladi. Italyan soldat va ofitserlari bilan samimiy suhbat va munosabatlar uni milliy xudbinlik va mag'rurlikdan xoli qiladi. Shuning uchun leytenant Genri urushdan yuz o'girib, qurolini tashlab, betaraf mamlakat Shvetsariyaga o'tib ketadi. Yozuvchi urush qabohatlariga shaxsiy hayotni qarshi qo'yadi. Genri Ketrin Berkliga bo'lgan sevgisi bilan urush dahshatlaridan ham, dunyo mashaqqatlaridan ham qutulishga intiladi. Ketrin tug'ruqxonada o'lganidan so'ng, Genri butunlay umidsizlik iskanjasida qoladi.

Hemingueyning 30-yillar o'rtalarigacha bo'lgan asarlarida u tashqi dunyoga munosabatida ziddiyatli va individualist ijodkorligicha qoladi. O'sha yillari ocherk shaklida yozgan "Death in the Afternoon" (1932) kitobida o'lim mavzusi yana ham ochiq ko'rinadi. Asarda buqalar jangi va unga bog'liq qoidalar batafsil aks ettiriladi. Buqalarni o'ldiruvchi matadorlar yoki matadorlarni halok etuvchi buqalar, otlarning yorilib ketgan qornidan otilib chiqayotgan qonlar fojea ustiga fojea va ayniqsa jarohatlangan odamning o'limi oldidan kechirgan azoblari umidsizlik ruhida tasvirlanadi.

A.Qozixo'jaev o'zbek qissachiligi bilan bir qatorda jahon adabiyoti qissa namunalari orasidagi eng mukammallaridan biri sifatida Ernest Hemingueyning "Chol va dengiz" asarini keltiradi. Jahon adabiyotida bu asarni XX asr qissachiligi cho'qqilaridan biri deyish mumkin, deya ta'kidlaydi munaqqid. Nazariyotchi Amerika realizmi namoyandalaridan biri hisoblangan muallifning ushbu asarida shafqatsiz realizm yo'lidan bormay, majoziy uslubdan foydalanganini, hayot haqiqati u kashf etgan dunyoda tasvirlanishini qayd etadi. Inson va dunyo, inson va e'tiqod, inson va kurash mavzulari qissa mohiyatiga singdirib yuboriladi. "Insonni parchalab tashlash mumkin, lekin yengib bo'lmaydi" degan bosh so'z atrofida barcha harakatlar, tasvirlar, manzaralar, qiyofalar, xarakterlar, so'zlar birlashadi va san'at asarining mukammal ko'rinishi ko'z oldimizda gavdalanadi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, yuqoridagi bebaho asarlar muallifi Ernest Xeminguey XX asr Amerika adabiyoti rivojiga o'zining beqiyos hissasini qo'shdi. Uning hali hanuz kitobxonlar qo'lidan tushmay sevilib o'qilayotgan asarlari buning yaqqol isbotidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. American literature of the XX century. A group of writers. – USA: Boston University Press-2005.
2. Андреев Л.Г. История зарубежной литературы. 1945-1980. — М.: М.У., 1989.—416 с.
3. Андреев Л.Г. Зарубежная литература XX века. — М.: Высшая школа, 2004.—559 с.
4. OK Ganieva DEPICTION OF RELATIONS BETWEEN A PERSON AND SOCIETY IN AMERICAN REALISTIC LITERATURE - Scientific Bulletin of Namangan State University, 2020
5. Засурский Я.Н, Злобин Г, Ковалёв Ю. Писатели США. Краткие творческие биографии. – М.: Радуга, 1990. – С.454.
6. Засурский Я.Н. Американская литература XX века. – М.: МГУ, 1984. –С.504.
7. XX аср ўзбек адабиёти масалалари. Профессор Н.Ф.Каримов таваллудининг 80 йиллигига бағишланган илмий мақолалар тўплами. – Т: Фан, 2012. – Б. 248.

ANTROPONIMLARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Nazarova Navbahor Ahrorovna,
BuxDU ingliz tilshunosligi kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada antroponimlarning leksik-semantik xususiyatlari, ularning kelib chiqishi va etimologiyasi xususida fikr yuritilgan. Shuningdek, antroponimlar ba'zi ism-shariflar misolida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: antroponim, antroponimika, onomastika, til, madaniyat, lingvistik,

O'zbek tili lug'at boyligining kattagina qismini insonlarga qo'yiluvchi maxsus nomlar tashkil qiladi. Kishilarning atoqli otlari fanda antroponimlar deb yuritiladi. Antroponim so'zining lug'aviy ma'nosini anglashdan oldin biz antroponomika atamasiga nazar tashlashimiz lozim. Ismlarni o'rganish borasida tilshunoslikda ismshunoslik yoki nomshunoslikning bir sohasi – onomastika bo'lib, antroponomikada kishilar ismi, sharifi, familiyasi, taxallusi, laqabi kabilar o'rganiladi

Hamma narsaning nomi bo'lgani kabi insonlar ham atab qo'yilgan nomiga ega.

“Inson” deganda yaxshimi, yomonmi shaxs ko'z o'ngimizda shakllansa, “kitob” so'zi umumiy atama bo'lgan turdosh otdir. Xohlagan tilga bu so'zlarni tarjima qilish mumkin. Atoqli otlar esa tarjima qilinmasdan hamma tillarda deyarli bir xil talaffuz qilinib yoziladi. Masalan, Bahora, Karim, Jill, Carol, Анна, Максим.

Kishilarning atoqli otlari bo'lmish antroponimlar bu –avvalo so'z. Ammo, u oddiy so'z emas, atoqli ot. Tilshunos olimlar uchun ayni paytda antroponimlar hali ham chuqur tadbiq etilmagan jihatlari mavjuddir. Antroponimlar haqida qancha fikrlar bildirilmasin, turli tillarda ularning qiyoslanib o'rganilishi hamon oxirigacha to'liq yoritilmagan.

Barcha tillarda ismlar shunchalik ko'pki hammasining ham ma'nosi anglab yetilmagan. Nom qancha kam ishlatilsa va ko'hna bo'lsa vaqt o'tgan sari u noyob hisoblanadi va etimologiyasini o'rganishni talab qiladi. Ma'nosidan tashqari barcha nomlar atash vazifasini o'taydi. Kishilik jamiyati uchun antroponimlarning eng muhim va zaruriy vazifasi nom bo'lib xizmat qiladi. Demak, kishi nomi bir insonni ikkinchisidan ajratish va farqlash uchun muhimdir. Antroponimlar tarixiy, geografik, lingvistik ma'lumotga ega. Shuningdek, eng asosiysi antroponimlarning semantik xususiyatlarga ega bo'lishidir.

Antroponimlar lisoniy, nutqiy va qomusiy ko'rinishga egadir. Lisoniy ko'rinishda shaxslar atalishi nazarda tutilib, ularni bir-biridan farqlaydi. Nutqiy ko'rinishda esa ismga nisbatan munosabatni ifodalaydi. Masalan: “Ofat” ismli ayol ko'z o'ngimizda janjalga moyilligi bo'lgan shaxs gavdalanib unga nisbatan salbiy munosabat ifodalanadi. Uchinchi qomusiy ko'rinishda esa (appilyativ) sinonim ma'noga ega nomlar nazarda tutiladi: Mohichehra, Mohigul, Mohlaroyim ismlarda oyga xos bo'lgan nurlilik, go'zallik ma'nolariga tayanadi.

Odatda ismlarda milliylik, qadimiy ,zamonaviylik nafasi ufurib turadi. Masalan, Otabek, Anora, Hurmatoy,Umriya, Parvina, Nargiza.

Ismlar tarixi har bir davrning o'ziga xos ism berish odati borligidan darak beradi.Urug'chilik davrda berilgan nomlarda jasurlik,mardlik fazilatlari ko'rinadi: Alp, Er,Kuchbars

O'zbek ismlarida ba'zan g'oyaviy qo'pol bo'lgan ismlarga duch kelamiz bu esa o'z o'rnida otananing farzandini noqulay holatlarga qolishiga yo'l beradi: Teshaboy, Boltaboy,Olloqul, Gadoyboy.

“Familiyalar sizning oilangiz tarixi haqida ko'p narsalarni ochib beradi, ammo ular noto'g'ri ma'lumotlar koniga aylanishi mumkin” degan edi mashhur ingliz aktyori Paul Bleyk o'z maqolasida. Darhaqiqat, avom xalq o'z o'rnida ism bolaning kelajak- taqdiriga ta'sir ko'rsatadi deb ishonganlar, kishi ismi uning o'ziga o'xshaydi degan holda ularning ongida yaxshi va yomon ismlar mavjud degan aqidaga suyanganlar. Turli millatlar onomastikasida bu ishonch yaqqol namoyon bo'la oladi. Masalan, karagaslarda vafot etgan odamning nomini yangi tug'ilgan chaqaloqqa qo'yishmaydi. Shuningdek, goldlarning o'z bolasiga ism sifatida yaxshi kishilar nomini tanlashi ham fikrimiz dalilidir. Bolada yaxshi xislatlarni uyg'ota oladigan bu xosiyatli nom bo'lib kishini baxtli qiladi, yomon nom esa kishiga baxtsizlik, dard, o'lim, balo keltiradi deb o'ylashgan. Keltirilgan odatlar yuzasidan olimlardan V.N.Vasilyev, P.P.Shimkevich, Y.L. Layants, D.K.Zeleninlar qiziqarli materiallarni yozib qoldirishgan.Yuqorida qayd etilgan noto'g'ri tasavvurlar tufayli nafaqat o'zbek, balki arab millatida ham o'zlarini turli tasodif va zararlardan saqlamoq uchun o'z shaxsiy nomlarini sir tutishgan. Bolaga bitta emas ikkita nom berishgan, asosiy nomi sir tutulib ikkinchi nomi bilan chaqirishgan. Bola qulog'iga asl ismi Muhammad deb azon o'qitib, ikkinchi nomi Yusuf deb amalda qo'llashgan.

Ism tanlashda rasm- rusum hisoblanmish o'tmishdagi ajdodlar,ota-bobolarga ism sifatida xizmat qilgan atoqli otlarga murojaat qilish, chaqaloqqa nomni o'sha otlar orasidan saylashga intilish dunyoning turli qit'alarida yashovchi xalqlarning keng amal qiluvchi odatidir. Bunga esa Afrika qit'asida yashovchi bir qator xalqlar ham O'rta Osiyo xalqlari ham amal qiladilar.Tabarruk ismlar qatoriga islom dini bilan bog'liq qator nomlar kiradi. Bularning asosiy qismi arabcha nomlardir: Muhammad, Ibrohim, Ismoil, Muhammadkarim, Fotima

Xulosa qilganda, ismlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, antroponimlar millatning, xalqning milliy urf-odat va an'analari, dunyoqarashi madaniyatini ifodalaydi.Ular shaxslarni o'zaro ajratish ehtiyojidan tashqari ijtimoiy-lisoniy vazifaga ham ega bo'lib muayyan maqsadni ham o'zida aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ahrorovna, N. N. (2022). STUDY OF ANTHROPONYMS AND THEIR PLACES IN THE LEXICAL SYSTEM. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(1), 90-96. <https://wos.academiascience.org/index.php/wos/article/download/619/575/>
2. Nazarova, N. (2022). Antroponimlarning o'rganilishi. Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes, 110-112. <http://conferenceseries.info/index.php/online/article/view/59>.
- 3.Nazarova, N., & Yoqubovna, S. M. (2022). Lingvistikada lacuna muammosi. Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes, 113-115. <http://conferenceseries.info/index.php/online/article/view/60>
4. Nazarova Navbahor Ahrorovna, & Akhmedova Marjona. (2022). Effective Language Learning. Eurasian Research Bulletin, 4, 104–107. Retrieved from <https://geniusjournals.org/index.php/erb/article/view/435>

FALSAFIY-PSIXOLOGIK ROMAN XUSUSIYATLARI (“GERSTOG” ROMANI MISOLIDA)

Umarova Xurshida Zikiryoxonovna.

Farg’ona davlat universiteti,

Amaliy ingliz tili kafedrası o’qituvchisi. lingomaster555@gmail.com

Kirish. Sol Bellouning 1964 yilda yozilgan “Gertsog” romani yozuvchi ijodida salmoqli o’ringa ega. Bu o’rta yoshlardagi jabrdiyda va hazilkash, motamsaro va maftunkor Moses Gertsog ismli kishining hayotiy va ruhiy ziddiyatlari haqida hikoya qiluvchi roman. Garchi uning hayoti sekin-asta parchalanib borsa-da – yozuvchi, o’qituvchi va ota sifatida muvaffaqiyatsizlikka uchraydi, rafiqasining unga nisbatan muhabbatini yo’qotadi, eng yaqin do’stidan xiyonatning achchiq alamini tortadi – u o’zini shaxsiy falokatlardan omon qolgan kishi sifatida ko’ra oladi. U hech qachon jo’natishni maqsad qilmagan xatlarni yozadi. Do’stlari va dushmanlariga, birinchi turmush o’rtog’i va marhum onasiga, hamkasblari va mashhur insonlarga, ba’zi kasb egalariga yozgan maktublarida Moses dunyoni o’zgacha idrok etishini va qalbining eng tubiga yashiringan ichki sirlarini oshkor etadi.

Asosiy qism. Romanda barqaror xronologik syujet mavjud emas, aksincha, u xotirota shaklida – retrospektiv syujet asosida yaratilgan. Hodisalar asosan Moses ongida sodir bo’ladi. Qahramonning ruhiy-hissiy holatini tasvirlash uchun muallif introspektiv usuldan, ya’ni ichki monologlardan juda ko’p foydalangan. Bunda Bellou hikoyachi sifatida Uilliam Folkner yoki Vijiniya Vulf uslubiga taqlid qilgan deya olmaymiz. Ammo romandagi uzundan-uzun, o’zgaruvchan, parchalangan ichki monologlarni Gogolning “Telbaning kundaliklari”, ya’ni muallif nutqi yordamida an’anaviy bayon usuli orqali emas, balki, markaziy xarakterning ruhiy holati orqali boshqarilgan tarqoq idrok natijasi aks etgan asarga o’xshatish mumkin. Roman o’ziga xos kompozitsiyaga ega. Qahramon tomonidan bitilgan va ko’p hollarda tugallanmagan maktublar asarda epistolyar roman elementlarini belgilash bilan birga roman syujetida kechiktirilgan ekspozitsiya vazifasini o’taydi. Masalan, bosh qahramon Moses Gertsogning Medlinga uylanishdan avval Deyzi ismli ayol bilan turmush qurgani va bu nikohidan Marko ismli o’gli borligi haqida bosh qahramonning sobiq rafiqasiga yozgan xati orqali ma’lum qilinadi. Kichik-kichik lavhalar asosan uchinchi shaxs tilidan hikoya qilinadi, ba’zida esa bayon usuli birinchi shaxs nutqiga ko’chadi. Bu esa o’z navbatida yozuvchi tomonidan romanda badiiy psixologizmning qator usul va vositalaridan unumli foydalanilganligini ko’rsatadi. Personaj ruhiyatini ochib berishda “ichki monolog”, “ong oqimi” kabi psixologik tasvirning bevosita shakllari, shuningdek, personaj hatti-harakatlari, yuz-ko’z ifodasi, fiziologik holatini ko’rsatish orqali psixologik tasvirning bilvosita shakllari xizmat qilgan. **“Who!” said Herzog. All his blood rose, and as quickly and massively left his brain. “You mean Gersbach?” “That’s right.” Asphalter now had no control whatever over the nerves of his face; it had gone soft with the pain he felt. His mouth looked chapped, with black lines.** (“Kim?!” so’radi Gerzog. Birdan tanasidagi qon ko’tarildi va zudlik bilan miyasini tark etdi. “Sen bu odam Gersbax demoqchimisani?” “Haqsan” Esfalter endi yuzining asab tolalarini boshqara olmay qoldi; ular qalbida his qilib turgan og’riq tufayli bo’shshib ketgan edi. Og’zi esa lang ochilib qolgan edi.- tarjima o’zimizniki). Romanda bosh qahramonning ismi va uyi ramziy ma’noga ega. Asar bosh qahramonining ismi Moses - "Muson" nomi ibroniy tilidan kelib chiqqan bo’lib, "suvdan tortib olmoq" degan ma’noni anglatadi. Yahudiylarning muqaddas kitobi Tavrotda keltirilishicha, Fir’avnning qizi Nil daryosida o’qib ketayotgan go’dakni qutqargan va unga bu ismni qo’ygan. Gertsog esa nemis tilidan olingan bo’lib, ma’lum bir hudud va mulkni boshqaradigan, qonun yoki an’analarga ko’ra gertsoglik unvoniga ega bo’lgan insonni bildiradi. Qadimdan Yevropa hududlarida gertsoglik unvoni ostida feodal boshqaruvni amalga oshirgan hokimiyat vakillari mustahkam qurilgan qal’a yoki qasrda yashaganlar va bu ularning kuch-qudrati va salobatini aks ettirgan. Asar qahramoni Moses Gertsogning uyi ham qal’adek mustahkam va og’ir, unga kirishga hammaning ham haddi sig’maydi. U ana shu tevarak-atrofdan yolg’iz, unda yashagan yoki tashrif buyurgan insonlar qoldirgan buyumlar va xotiralarga to’la.

Shu bilan birga go'zal tabiat manzarasi uni o'rab turadi. Moses xuddi uy kabi og'ir va yolg'iz, xotiralar azobida qolgan inson.

Mosesga “depressiv holat” tashhisi qo'yilgan. Buni asarni o'qishga kirishgan kishi birinchi sahifadanoq anglab oladi. *If I am out of my mind, it's all right with me, thought Moses Gersog.* (Agar aqldan ozgan bo'lsam, hechqisi yo'q, o'yladi Moses Gertsog. – tarjima o'zimizniki) Ammo u ko'p hollarda optimistik kayfiyatda namoyon bo'lganiga ham guvoh bo'lish mumkin. Vaqtini qizchasi Jyun bilan birga o'tkazgan damlarda tez-tez bolalar qo'shig'ini kuylaydi va u bilan bolalar o'yinini o'ynaydi. Roman yakunida u o'zi va borliq o'rtasidagi qarama-qarshilikarni qabul qilgan holda xotirjamlik topa oladi.

Xulosa. Muallif ijodining o'ziga xosligi shundaki, odatda uning protagonistlari intellektual soha vakillari va aksar hollarda muallif romanlari bosh qahramon ismi bilan nomlangan. A.S.Mulyarchikning ta'kidlashicha, Sol Bellou asarlaridagi ziyoli qahramonlar muallif shaxsiyatiga juda yaqin. U o'zining bir necha romanlari syujetida shaxsiy hayoti va o'zi tanigan insonlar hayotiga oid faktlarga tayanganligi yaqqol sezilib turadi. Xususan, “Gertsog” romani bosh qahramoni – Moses Gertsog ismli professor siymosida yozuvchining shaxsiyatiga xos xususiyatlari va roman syujetida esa adibning hayot yo'llaridagi chigalliklar, xiyonat, oilaviy muammolar kabi o'xshashliklar mavjud. Fikrimizni yozuvchining “badiiy adabiyot eng yaxshi avtobiografiya” degan e'tirofi dalillaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bellow, Saul. “Herzog” Penguin books, New York. 2003
2. Мулярчик А. С. Современный реалистический роман США (1945-80) / А. С. Мулярчик. - М.: Высшая школа, 1988. - С.171.
3. Mel Gussow and Charles McGrath, [Saul Bellow, Who Breathed Life Into American Novel, Dies at 89, The New York Times](https://www.nytimes.com/2005/04/05/books/saul-bellow-who-breathed-life-into-american-novel-dies-at-89.html) 6 April 2005.<https://www.nytimes.com/2005/04/05/books/saul-bellow-who-breathed-life-into-american-novel-dies-at-89.html>
4. Roth, Philip. “Introduction. Rereading Saul Bellow”. Penguin books, New York. 2003

ONA MAVZUSIDAGI SHE'RLARNING BADIY XUSUSIYATLARI (TASHBEHLAR TAHLILI)

Xabibullayeva R.M.

BuxDU, Ingliz adabiyotshunosligi kafedrasida o'qituvchisi

Abstrakt: Ushbu maqolda o'zbek adabiyotshunosligida mo'tabar zot Onaga bag'ishlangan asarlarni o'rganish onani ulug'lovchi va ona ta'rifidagi tashbehlarni tahlili kuzatiladi. Mazkur she'rlar badiiy jihatdan ancha pishiq, tashbehlarga boy, kompozitsion va janriy jihatdan rangbarangdir. Onaga tenglashtirilgan ulug' qadriyatlar sanoqli. Bu tashbehlarda onagagina xos fazilatlar asos bo'lib xizmat qilgan, qolaversa, dunyo adabiyotida an'anaviylashgan.

Kalit so'zlar: She'riyat, ijodkorlik, adabiyot, tasvir, san'at, qadrlash, ohang, tavsif, ifoda

Onaga tenglashtirilgan ulug' qadriyatlar sanoqli. Bu tashbehlarda onagagina xos fazilatlar asos bo'lib xizmat qilgan. Taniqli shoir Shuhrat Zulfiyaga bag'ishlangan “O, Ona...” she'ridagi quyidagi misralar e'tiborli:

O, ona mehringda quyosh yashirin,
Ne ajab gul unsa har izingda. (23)

Onaning mehrida quyosh yashirin. To'g'ri, onaning mehri qiyoslangan narsalar ko'p. Ko'p ko'p takrorlanadigani esa quyosh bilan bog'liq. Chunki quyosh tafti nihoyatda baland. Biroq shoirning mubolag'ali tashbehi ohorli. U onaning mehri taftini quyoshga tenglashtirar ekan, unda quyosh yashiringan, deydi.

Yoki Sh.Shomuhamedov “Ona so'zi emasmi hayotimda shamchiroq” deb yozadi. Bunda Ona so'zi ulug'lanmoqda. U farzand yo'lidagi shamchiroqqa qiyoslanmoqda. Yong'in Mirzo onani hayotiy sifatlashlar, ko'ngilga yaqin tuyg'ular orqali ta'riflaydi. “Hayotim ustuni”,

“Ko’zimning nuri”, “Shifokorim”, “Chamanzorim”, “Madadkorim” kabi sifatlashlarda onaga xos fazilatlar o’z tajassumini topgan.

Ona zamin, Ona yer, Ona tuproq birikmalariga tez-tez duch kelamiz. E.Vohidovning “Zamin va fazogir” she’ri bu jihatdan e’tiborli.

Zaminim, men senga farzand erurman,
Onamsan, toabad dilband erurman (34).

Bunda Ona zaminga tashbehlantirilgan.

A.Oripovning “O’zbek onasi” she’rida Vatan Onaga tenglashtirilganiga guvoh bo’lamiz:

Vatanni Ona deb bekor aytilmas,
Ona buyurganda yo’ldan qaytilmas.
Sen o’zing Ka’bamsan, Baytul muqaddas,
Payt keldi aytmoqqa, gapning xonasi,
Ey, o’zbek onasi, o’zbek onasi (37).

Shoir Vatanni Onaga tenglashtirish barobarida uni musulmon ahlining sajdagohi Ka’baga qiyoslaydi. Bu bilan ona muqaddas zot degan fikrni ta’kidlaydi.

“Ona degan nom” she’ri falsafiy mazmuni bilan alohidalik kasb etadi. Unda shoir til, Vatan insoniy qadriyat yanglig’ so’zlar Onaga tenglashtirilishi sabablari hayotiy yoritilgan:

Deydilar, qahrli bahodirlar ham
Janglarda jon berar chog’i mardona,
Behad azoblarga chidab so’nggi dam,
Bitta so’z dermishlar shivirlab: Ona.(45)

Shoir aytmoqchi, qahrli bahodirlar janglar chog’ida, azoblar iskanjasida birinchi eslaganlari Ona bo’lgan.

Ulug’ bir donishmand olamni sharhlab,
Axiyri tanibdi tuqqan elini.
Zabon baxsh etganga ehtirom saqlab,
Ona, deb atabdi ilk bor tilini.

Ona tili degan ulug’ ifoda bor. Bu bejiz emas, deydi shoir. Donishmand olim dunyo ilmini egallab, o’zligini tanidi va eliga, so’zlayotgan tiliga Ona nomini qo’shdi.

Dunyo shoirlari Vatan sha’niga
Sifat axtarmishlar qator va qator.
Nihoyat, kelmishlar bitta ma’niga:
Ona-Vatan deya bitmishlar ash’or.

Vatan ulug’ umuminsoniy qadriyat. Zero, bu qatorda faqat yaratuvchi zot Ona so’zini qo’shib aytish mumkin. Shular asosida shoir muhim hayotiy xulosaga keladi: “Bu yorug’ olamda Vatan bittadir, Bittadir dunyoda Ona degan nom”. Bu aforizm xarakteridagi fikr Vatan va Ona tushunchalarining mushtarak tushuncha ekanligini o’zida ifoda etadi.

Umuman olganda, A.Oripovning ona mavzusidagi she’rlari chuqur falsafiy mazmunga ega. Shoirning fikriy jihatdan teran satrlari qatida onaning betakror qiyofasi yaraqlab turadi.

Omon Matjonning “Ona degan so’z” she’rida bu ulug’ so’zning qudrati o’z ifodasini topgan.

Yulduzlardan sirqilib shabnam,
Ufq bilan ko’rishganda yer,
Oftobga kiprigim bilan
Ona so’zni yozdim go’yo she’r.

Shoir tabiatdagi go’zal holatlarga hamohang tarzda ulug’ so’zni she’rga yozmoqda.

Har ko’kat, har bargning nomiga
U eltadi tog’lardan ta’zim,
Ona degan so’zning yoniga
Chizgim keldi MAYSAning rasmin.

Maysa go’zal tabiat ramzi. Unda beg’uborlik, yashash barq uradi. Shu bois shoir maysa so’zi yoniga Ona so’zini yozadi.

Kapalak rang, bulbullar ohang
Kashfi bilan mast bo'lgan lahza,
Ona so'zin qavatiga man
Yozib qo'ydim BAHOR deb asta...

Ona so'zi tabiatning eng go'zal manzaralari, ayniqsa, bahor fasli bilan uyg'unlik kasb etadi. Bahor ko'm ko'k dalalari, bepoyon kengliklari, qip qizil lolazorlari bilan inson ko'ngliga yaxshi kayfiyat, iliqlik olib kiradi. Shundanmikan, shoir uni ona so'zi bilan barobar yozib qo'yadi.

Men jo etdim Ona nomiga
Yerning so'nggi gardigacha to,
Endi Ona so'zi yoniga
Dadil yozib qo'yaman: DUNYO!

Yuqoridagi tushunchalar birlashsa, dunyo so'zini keltirib chiqaradi. Onaning yaratuvchilik qudrati Dunyoga tenglashtirilmoqda.

Men yulduz deb uni kuylayman
U Vatandir. U Arshi a'lo.
Men unga ming tashbeh o'ylayman,
Yetkazurman millionga hatto.

Shoirning xulosalari samimiy va hayotiy: Ona yulduzga qiyoslanmoqda. U Vatan. Farzand uchun Arshi a'loday aziz. Shu bois Onaga tashbehlar millionta bo'lsa ham oz, demoqchi shoir. Ko'rinadiki, Ona bilan aloqador tashbehlar nihoyatda jozibali va hayotiy mazmunga ega. Shoirlarimiz bu mo'tabar zot sha'nini ulug'lamoq uchun hayot ummonidan sifatlar izlaydilar va ular orasidan topgan eng bebaholarini faqat onalargagina tenglashtiradilar. Yuqorida tahlil etganimiz A.Oripov, Sh.Shomuhamedov, E.Vohidov, O.Matjon singari taniqli shoirlarning she'rlari mulohazalarimizni yana bir bor tasdiqlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Dusenbaev O. O'tkir Hoshimov asarlarida harakter dramtizmi: Adabiyotshunoslik // Til va adabiyot ta'limi, 2007, #3. – B.23-27.
2. Dusenbaev O. O'tkir Hoshimov ijodida Ona obrazi. NDA. – Toshkent, 2011. –B.24.
3. Oripov A. Munojot. Saylanma. –Toshkent: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san"at nashriyoti,1992, –432 b.
4. Roza Khabibullaeva Muhammadayubovna. (2020). INTERPRETATION OF THE IMAGE OF THE MOTHER IN ENGLISH AND UZBEK POETRY. INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION, 1(4), 160-164. Retrieved from <http://www.summusjournals.uz/index.php/ijdiie/article/view/331>
5. Khabibullaeva, R. M. (2020). Analysis of pastiche in the novel "The lightning thief" by Rick Riordan. ISJ Theoretical & Applied Science, 05 (85), 958-961.
6. Bakhronova, M. A. (2020). Representation of disease names in the literature. ISJ Theoretical & Applied Science, 06 (86), 141-144.
7. , F. T., Turaeva, K. T., & Zaripova, R. I. (2021). Analysis Of The Protagonists Of The Novel Of The "Days Gone By". The American Journal of Social Science and Education Innovations, 03(02), 203-209. <https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume03Issue02-33>

O'ZBEK ('QIZIMGA MAKTUBLAR'-O'. UMARBEOV) VA AMERIKA (TUESDAYS WITH MORRIE-A. MITCH) ADABIYOTI XOTIRA ASARLARINING QIYOSIY ANALIZI VA ULARNING MUSHTARAK XUSUSIYATLARI

Xamdamova Gulnoza Xotam qizi

O'Z DJTU Lingvistika va ingliz adabiyoti kafedrası o'qituvchisi

Abstract. The article focuses on the comparative analysis of two works, namely Uzbek novel 'Qizimga maktublar' by U. Umarbekov and American one 'Tuesdays with Morrie' by Albom Mitch. This literary analysis is aimed to show identical elements in plot and characters though each book was written in a different years and continent from each other. Both authors have taken a profound look into the lives of sick people who, carry on their lives no matter what disease they suffer from. Though there are different plot lines in details, both novels develop the theme of inner strength of patients through the protagonist's characteristics, the sufferance in the plot and setting. Literature from across the globe, regionally and locally was reviewed to provide not only various perspectives, but also common destinies at the same time.

Key words: memoir works, similarities and differences in plot and characters, memories, real events, Venn diagram

Kirish

Hozirda adabiyotshunoslikning yo'nalishlaridan bo'lgan qiyosiy adabiyotshunoslik rivojlanmoqda. Ayni paytda badiiy tarjimashunoslik ham bundan mustasno emas. Kitobxonlar orasida '**Morrining seshanba darslari**' nomi bilan tanilayotgan asar- badiiy tarjima namunasi o'zbek qissalaridan biri bo'lmish 'Qizimga maktublar' asari bilan hamoxang-ki, bu maqolada ayni shu xususda so'z boradi

Asosiy qism

Asarlar asosan yozuvchinig hayot tajribalaridan kelib chiqib yaratilgan rangorang badiiy to'qima hikoyalardir, lekin ba'zi asarlar to'g'ridan to'g'ri, real- hayotiy voqeeliklar in'ikosidir. Yuqorida sanab o'tilgan ikki asar real voqeelikni hikoya qiluvchi, ayni damda kitobxonda deyarli bir xil kayfiyat uyg'otuvchi, boshqa millat va yillarda yozilganligiga qaramay insonlar hissiyotlari mushtarakligini ifodalovchi asarlardir. Ulardagi o'xshashliklarni ilg'ash uchun asar motivlarini bilish kerak:

'Qizimga maktublar' asari qissa janrida yozilgan bo'lib, O'lmas Umarbekovning tomoq raki kasalligiga chalinganida qizi Umidaga gapirib berolmagan hodisotlarni xotira sifatida yozgan asari hisoblanadi. Adib qizining bir necha yillar oldin qarindoshlari haqida gapirib berishini so'rganida bunga vaqt topa olmaganligini, mana shunga endi achinayotganini aytib asarni boshlaydi va o'z hayot tajribalaridan kelib chiqqan xotiralarini qalamga oladi.

'Tuesdays with Morrie' ('Morrining seshanba darslari') ham xotira roman bo'lib, yozuvchi-Mitchning sobiq ustoz, sotsiologiya professori Morri Shvarznikiga qilgan seshanba tashriflarini ifodalaydi. Ayni paytda professor Alzgeymer (ALS)-tuzalmas kasalligiga chalingan. Adib Mitch- mashhur sport sharhlovchisi television ko'rsatuvda o'z ustozini nogohon ko'rib qoladi. Professorning kasalligini bilgan avtor Massachusetts shtatiga Morrini ko'rgani uchib boradi. Adib bir necha yillar oldin o'zi bilan juda yaqin bo'lgan bu professorni yo'qlab turishga va'da berganligi-yu, keyinchalik o'z ishlari bilan ovora bo'lib, va'dasini unutganligiga achinayotganini va bundan uyalayotganligini o'ylab mo'ljallangan manzilga yetib boradi. Ustoz bilan 14 seshanba kunlari ko'rishib uning hayot tajribalaridan kelib chiqqan xotiralarini yozib olishga muvaffaq bo'ladi. Quyida ikki asardan keltirilgan, bir xil kayfiyat beruvchi kasallik haqidagi jumalarni keltirib o'tish o'rinlidir:

(1.1) *By the end, if you are still alive, you are breathing through a tube in a hole in your throat, while your soul, perfectly awake* (7-bet)

(1.2) *Boshim osmonda edim. Xudoga shukur. Demak, bir qancha vaqt tomog'imni radiatsiya nurlari bn davolashadi...* (11-bet)

Ikki qahramonning dardga tik boqishlari ham aynan o'xshashdir:

(2.1) *He was intent on proving that the word “dying” was not synonymous with “useless.”* (8-bet)

(2.2) *Hafa bo'lmang, nurlanish bilan davolanayapsiz, o'tib ketadi.... Men quloq solmay chiqib ketdim* (28-bet)

(3.1) *“There are some mornings when I cry and cry and mourn for myself. Some mornings, I'm so angry and bitter. But it doesn't last too long. Then I get up and say, ‘I want to live ...’ “So far, I've been able to do it. Will I be able to continue? I don't know. But I'm betting on myself that I will.”* (13-bet)

(3.2) *Peshanamga shu yoshimda hayotdan ko'z yumish yozilgan bo'lsa, mayli shu daqiqani kutib olaman. Faqat Umida mensiz eziladi. O'n to'rt yoshida otasiz qolishi, o'rtoqlari oldida qiynaladi...*(63-bet)

Keyingi o'rinlarda esa bosh qahramonlarning qadrliligi va sevuvchi insonlar qarshisida ekanliklari ham insonlar his-tuyg'ularining o'xshash ekanligini adabiy dalillaydi:

(4.1) *Shu o'rinda aytib o'tishim kerak, men ham baxtli odam ekanman. Kasallikka chalinaverganimdan keyin atrofimda nihoyatda yaxshi odamlar ko'p ekanligini ko'rdim: Tohir Malik, Mahmud Murodov, Davlat Alimov, Prezidentimiz I.A.Karimov.....*(78-bet)

(4.2) *Then again, how many business or law students ever visit their old professors once they leave? Morrie's students did that all the time. And in his final months, they came back to him, hundreds of them, from Boston, New York, California, London, and Switzerland; from corporate offices and inner city school programs. They called. They wrote. They drove hundreds of miles for a visit, a word, a smile. “I've never had another teacher like you,” they all said.* (54-bet)

Asardagi deyarli bir xil gap va frazalarni o'qigan kitobxon, ikki yozuvchi xuddi o'zaro kelishib olgan degan taasurootda bo'ladi. Xuddiki ular bir gapni ikki tilda bayon etayotgandek. Bu o'xshashlikni **Venn diagrammasi** orqali analiz qilish yanada maqsadga muvofiqdir:

Kitob qahramonlarining qiyosiy analizi		
Farqlar ('Tuesdays with Morrie')	Ikki asardagi o'xshashliklar	Farqlar ('Qizimga maktublar')
Adib Mitchning sotsiologiya o'qituvchisi Morri Shvarz	Bosh qahramonlarda erkak obrazi	Adibning o'zi, ya'ni O'lmas Umarbekov
70 yosh	Juda ham yosh, juda ham qari bo'lmagan obrazlar	60 yosh
Alzgeymer kasalligi	Da'volab bo'lmas kasallikka chalinish	Tomoq raki
Sotsiologiya o'qituvchisi Sharlotta Shvarz	Gumanist tipdagi xarakterlar	Yozuvchi
Dialog tariqasida, o'qituvchi o'z studentiga, to'g'ridan to'g'ri qilgan suhbat	Yaxshi jufti halolga egalik	Zuhra Umarbekova
Yuqoridagi misolda keltirilgan (2.1)	Asarlarning suhbatlar asosiga qurilganligi	Monolog tariqasida, ota o'z qiziga, kitob (maktublar) yozish orqali qilgan suhbat
Yuqoridagi misolda keltirilgan (3.1)	O'limga tik boqish	Yuqoridagi misolda keltirilgan (2.2)
Yuqoridagi misolda keltirilgan (4.2)	Hayot haqida o'z falsafiy qarashlariga ega bo'lish	Yuqoridagi misolda keltirilgan (3.2)
	Qadrliligi va sevuvchi insonlar davrasida bo'lish	Yuqoridagi misolda keltirilgan (4.1)
Kitoblarning syujetidagi, voqealaridagi, ikkinchi darajali qahramonlardagi o'xshashlik va farqlarning qiyosiy analizi		
1997-yil	Voqealar yili (bir xil o'n yilliklarda)	1994-yil
Sotsiologning hayot tajribalari 14 seshanba suhbatlari asosida	Xotira asarlari	Yozuvchining o'z qarindoshlarini tasvirlash orqali xotiralarini bayon qilish asosida

Adib ustozini tez-tez borib ko'rmaganligiga nisbatan	Achinish kayfiyatining mavjudligi	Adib qizining iltimosini qilmaganligiga nisbatan
Biografik, falsafiy	Badiiy to'qima emas, real voqealarga asoslanganligi	avtobiografik
191 bet	Xattoki asar hajmi (betlar soni)ning o'xshashligi	111 bet
Asar davomida bemorning dardan azob chekayotganligi tasviri	Sog'lom bo'lishlikning muhimligi haqidagi taasurootga boyligi	Asar boshida bemorning dardan azob chekayotganligi tasviri
14 seshanba	Voqealar vaqtining berilishi	Oktabr va noyabr oylari
Ma'naviy tushunchalar haqida to'gridan to'g'ri pand-nasihatlar	Didaktik ruh ustuvorligi	Pand-nasihatlarni o'tmish xotiralari orqali berish
3-shaxs hikoyasi	Hikoya-tasvirlash usuli	1-shaxs hikoyasi
Qahramon o'z uyida 6 oy darddan azob chekishi	Retrospeksiyaning mavjudligi	Qahramon o'z uyida va Moskvada 3 yil darddan azob chekishi
onasi	Ikki qahramonning ham yaqinini yoqotish to'g'risadigi hikoyasi	Ukasi
Butun tanada	Tanadagi nosog'lomlik	Tananing yuqori qismida

Xulosa

Ba'zi adiblar o'z asarlarini turli yillarda, turli millat vakillari haqida yozsalarida inson his-tuyg'ularini o'zlari anglamagan holda, oldindan kelishmagan holda hamohang va mushtarak ifoda etadilar. Demakki inson turlicha bo'lgani bilan uning ko'ngil kechinmalari deyarli bir xil bo'lishi mumkin. Aynan shu mushtaraklikni esa biz adabiy asarlarni adabiy tahlil qilib yanada chuqurroq anglaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Albom Mitch- 'Tuesdays with Morrie' <https://royallib.com/search/>
2. O'lmas Umarbekov- 'Qizimga maktublar'
http://www.ziyouz.com/index.php?option=com_content&task=view&id=4208&Itemid=228
3. <https://www.mitchalbom.com/about/>

Foydalanilgan internet va video manbalar ro'yxati:

4. https://www.youtube.com/watch?v=V1N4W7_Qhao
5. <https://www.youtube.com/watch?v=E463tZdAGn4>
6. <https://www.youtube.com/watch?v=f8tsIBixa9Q>

O'ZBEK VA XORIJ ADABIYOTIDA EVFEMIZMLARNING PAYDO BO'LISHI VA RIVOJLANISHI.

Sobirova Zarnigor Rahimovna
PhD, Ingliz adabiyotshunosligi
Gayratova Dilnoza G`ayrat qizi
BuxDU 1 kurs magistr

Annotatsiya. Maqolada evfemizmlar haqida qisqacha ma'lumot aks etgan. Ularning o'zbek va xorij adabiyotida paydo bo'lishi va rivojlanishi bayon etilgan. Evfemizmlar va ularning asosida o'zbek nutqida shakllanuvchi murojaat vositalari borasida qarashlar ifodalangan.

Kalit so`zlar: evfemizmlar, evfemizmlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi.

Kirish. Evfemizmlar insoniyat tildan foydalanish jarayonidagi keng tarqalgan fenomenlardan biri, u odamlar orasida muloqotni yaxshilashga xizmat qiladi, muloqotni bir tekisda ketishini

ta'minlaydi, suhbatning yanada ta'sirli olib borilishini ta'minlaydi. Evfemizmlar ko'pgina chet ellik olimlarning ham e'tiborini tortgan.

Evfemizm so'zi yunoncha *eu*-“yaxshi”, *phemi*-“gapiryapman” so'zlaridan kelibchiqqan bo'lib, og'zaki yoki yozma nutqda qo'llaniladigan, ma'nosi neytral “vazifasi”ga ko'ra emotsional bo'lgan so'z bo'lib, qo'pol yoki “beodob” so'zlar o'rniga qo'llaniladi(4.15). A.Hojiyevning 2002-yilda qayta nashr qilingan “Lingvistik terminlar izohli lug'ati”da evfemizmga quyidagicha izoh beriladi: “Evfemizm narsa-hodisaning ancha yumshoq shaklidagi ifodasi; qo'pol, beadab so'z, ibora va tabu o'rnida qo'pol bo'lmagan, botmaydigan so'z, iborani qo'llash(6.56). Masalan, *ikkifat* so'zi o'rnida *homilador*, *og'ir oyoq* so'zlarini qo'llash”. Bunday o'zgarishlar albatta bizning mentalitetimizga mos bo'lib, so'z va iboralarni qo'llashda hurmat, so'zlarni chiroyli ifodlashda yordam beradi.

Tabu va evfemizm bir birini tark etmaydigan hodisa hisoblanadi. Ular birgalikda paydo bo'lib, tilshunoslik kabi sohalarida keng miqyosda foydalaniladi. Tabu va evfemizmning paydo bo'lish sabablari, qanday maqsadlarda qo'llanilishi kabilarga doir umumtilshunoslikda, turkologiyada, jumladan, o'zbek tilshunosligida ko'plab manbalar: ilmiy ishlar, maqolalar, qimmatli fikrlar aytilgan nazariyalar mavjuddir.

Asosiy qism. Evfemizm hodisasi XX asr boshlarida umumtilshunoslikda J.Vandriyes, L.A.Bulaxovskiy(1.174)kabi tilshunoslar tomonidan soha bilan bog'liq adabiyotlarda qayd etilgan bo'lib, ularning fikr-mulohazalari evfemizm mohiyati tavsifining shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. A.A.Reformatskiy tabu o'rnida qo'llanilayotgan evfemik birliklarni etnik taraqqiyot bilan bog'liq deb hisoblaydi. Tabuning paydo bo'lishiga turli bid'at va xurofotlar sabab bo'lganligini aytib, evfemizmlar uning nomini yopish uchun xizmat qilishini ta'kidlaydi(5.204).

Muloqotni bir tekisda ketishini ta'minlaydi, suhbatning yanada yumshoqlik bilan ta'sirli olib borilishini ta'minlaydi.

Chet elda evfemizm bo'yicha qilingan salmoqli ishlar ko'zga tashlanadi. Ulardan biri angliyalik tilshunos Ravson (1981) “Evfemizm va boshqa muloqot turlari lug'ati”ni tuzgan inson, bu ingliz tilidagi evfemizmlar tadqiq qilingan lug'atdir. U tadqiqotida nafaqat ingliz tili evfemizmlari tarixini o'zida jam etgan, balki ingliz tili evfemizmlarining xususiyatlari, ta'riflari, turlari va shu kabi sohada ko'p muammolar ustida keng muhokama olib borgan, uni evfemizmlar tadqiqoti bo'yicha klassik asarga aylantirdi. Yana boshqa biri amerikalik tilshunos olimlar Rawson, J.S.Newman, C.C.Silver (1983) nashrdan chiqargan “*Xushmuomula so'zlar: evfemizmlar*” lug'atida muallif ingliz tili evfemizmlariga tegishli bo'lgan barcha jabhalarga to'xtalib o'tgan, evfemizmlarni turlarga ajratib chiqqan, shu bilan birga har bir evfemizmning kelib chiqishi va undan foydalanish yo'llari bo'yicha batafsil tadqiqotlar olib borgan. Ushbu kitob ingliz evfemizmlari bo'yicha qilingan ishlar orasida eng muhim va qimmatli ilmiy adabiyot hisoblanadi. Ular yaratgan nazariyalar ingliz tili evfemizmlari tadqiqoti uchun asos bo'lib xizmat qildi, ingliz tili evfemizmlari tadqiqoti natijasi koreys tili evfemizmlari tadqiqoti uchun juda beqiyos o'ringa ega.

O'zbek tilshunosligida evfemizm atamasi 1963-64-yillarda N.Ismatullayevning “Hozirgi o'zbek tilida evfemizmlar”(3) nomli dissertatsiyasi orqali o'rnatildi. 1997-yilda A.Omonturdiyev evfemizmni “Uslubshunoslikning tadqiqot obyekti sifatida allaqachon o'z yechimini topishi kerak bo'lgan mavzu”(8) sifatida keng doirada o'rganib, o'zbek nutqining evfemik asoslarini tadqiq qiladi. Tilshunos M.Mirtojievning “O'zbek tili semasiologiyasi” monografiyasida tabu va evfemizm hodisalarining munosabati, ularning o'rganilish tarixi masalalariga alohida e'tibor qaratiladi. Olim evfemik ma'noning hosila ma'no ekanligi, bu hosila ma'nolar metaforik, metonimik usullarda vujudga kelishini, sinekdoxik va vazifadoshlik asosida evfemik ma'no paydo bo'lmasligini ta'kidlaydi(7.119).

Hozirgi kunda tilshunoslikda evfemiya hodisasi va evfemizmlar borasida qator tadqiqotlar olib borilgan.

Eufemizm - bu ommaviy nutqda yoki matnlarni yozishda ishlatiladigan so'zlar yoki iboralar, boshqa so'zlarni va iboralarni almashtirishnomaqbul yoki noo'rin deb hisoblanadi.

Biz nima haqida gapirayotganimizni aniqroq aniqlash misollar. Bular ko'pincha qarindoshlar, do'stlar, hamkasblar bilan suhbatda va ishda suhbatda foydalanishimiz mumkin.

Rautni tozalashaman. Shunday qilib, ayollar, ular to'g'ridan-to'g'ri tayinlashda aytganidek, ayollar aslida hojatxonaga boradilar. Ammo "men hojatxonaga boraman" deyish uchun va nima uchun axloqsiz tuyulishi mumkinligini yanada aniqroq tushuntiring, shuning uchun bunday almashtirish paydo bo'ldi.

Ha, u juda yaxshi. Shunday qilib, ular haddan oshganlar haqida. Ushbu kontseptsiyaning boshqa o'rini bosish, masalan, "axlat", "" Axlatda "," Lyka to'qishmaydi "va hokazo. Va ular ham eufemizdir.

Hozirda menda bor. Ayol leksikonning yana bir misoli. Albatta, hayz haqida gapirish. Ammo bu jarayon juda samimiy va qandaydir tarzda bu so'zni ovozli ovoz bilan ovoz chiqarib, "shu kunlar" yoki "og'ir kunlar" bilan almashtiriladi.

Unga minnatdorchilik bildirish kerak bo'ladi. Ushbu iboraga ko'ra, har bir kishi bu aniq sovg'a yoki pora deb hisoblash mumkinligi aniq bo'ladi. Ammo "pora" so'zi juda salbiy va hatto jinoy ma'noda, shuning uchun u yanada uyg'un "rahmat" bilan almashtiriladi.

Ular munosabatlarda. Ushbu ibora "ular bir-birlari bilan uxlaydilar" almashtirdi. Ammo agar siz to'g'ri gapirsangiz, siz haqiqatan ham tashvishlanmaydigan boshqa odamlar ishiga chiqayotganingiz mumkin.

U qariya U tanada. "U eski" va "u semiz" deyish ancha osonroq. Ammo bunday to'g'rilashtirilgan xususiyatlar odamlarni xafa qilishi mumkin va shuning uchun yumshoq almashtirgichlardan foydalaning(2).

Xulosa.

Yuqorida ta'kidlanganidek, tilning taraqqiyoti bilan uning evfemik qatlami ham rivojlanib boradi. Yangi axloq-odob, yangicha dunyoqarash normalari asosida tabulashtirishning, shu tufayli qo'llaniladigan evfemalarning ham yangi-yangi formalari maydonga keladi. Til egalarining odob-axloqi, saviyasi, nutqiy madaniyatining ko'zgusi bo'lmish sharqona murojaat shakllari esa, tabiiyki evfemizmlarning mahsuli hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Булаховский Л.А. Введение в языкознание. – М.: Букинист, 1954 – С. 174.
2. Sar-gallery.ru
3. Исмагуллаев Н. Эвфемизмы в современном узбекском языке: Автореф. дисс...канд. филол. наук. –Т.,1963.
4. Кацев А.М. Языковое табу и эвфемия. – Л.: ЛГПИ, 1989. – С. 15.
5. Реформатский А.А. Введение в языкознание. – М., 1967. – С. 204.
6. Хожиев А. Лингвистик терминлар изоҳли луғати. – Т.: Ўқитувчи, 1974. – Б. 56.
7. Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. – Т.: Мумтоз сўз, 2010. – Б. 119-127.
8. Омонтурдиев А.Ж. Эвфемик воситаларнинг функционал-услугий хусусиятлари: Филол. фанлари номзоди...дисс.

DEFINITION OF BARBARISM AND HISTORY OF OCCURRENCE

Sobirova Zarnigor Rakhimovna

PhD of English literary criticism department.

Zamira Baxramova Raximovna

1st year master student

Annotation. The article defines the word barbarism and its historical etymology. It studies its occurrence in the poetry and literature of the world.

Keywords: barbarism, borrowings, definition, occurrence, history.

Barbarisms are words borrowed from foreign languages. The term arose in ancient Greece, therefore, initially it does not contain any evaluative coloring: barbarisms (barbarismos), as you know, the ancient Hellenes called all strangers. Thus, we classify as barbarism only those words

whose foreign origin is clearly recognized by the speakers. Borrowings of this kind, for example, in the Russian language, continuously increasing in number, serve primarily for various kinds of special technical designations. The Russian language has always been open to replenishment of vocabulary from foreign sources. [one]

Borrowings from ancient languages (Greek, Latin), Old Slavonicisms, Turkisms, Gallicisms, words from Dutch, German, English, Polonisms, Ukrainianisms, etc. were mastered by the Russian language in different historical epochs, without damaging its national identity, but only enriching and expanding its limits. Greek and Latin are very ancient languages of highly cultured peoples that have greatly influenced the culture of the whole world. The names of many sciences go back to the Greek language: geometry, mathematics, physics, philosophy, history, geography. A number of political terms are also borrowed from the Greek language: such are the words politics, democracy, anarchy. Greek in origin are also words from the sphere of science and art: comedy, tragedy, poetry, symphony, architecture, graphics, etc. Many European languages grew up on the basis of Latin or under its influence. Therefore, a large number of words dating back to Latin still joined the Russian language. These are also terms: formula, evolution, radius, proportion; words related to learning: student, audience, professor, class. A lot of philosophical and political terms also came from Latin. Many elements of Greek and Latin words, which have already become international, also live in Russian words. Here are the most common international word-building elements that came from Latin and Greek (the meaning of the original word is given in brackets): avia (bird), auto (self), agro (field), aqua (water), archeo (ancient), audio (listen) , bio (life), gram (letter), human (man), onym (name), phil (loving), background (sound).[8]

A small number of Scandinavian words are found in the Russian language, the process of their borrowing took place through direct communication (oral) of the Slavs with Scandinavian merchants and grand ducal combatants - Scandinavians who served with Russian princes. "The path from the Varangians to the Greeks" - in fact, was an information channel for the entry into the Russian language of words that were used by the North Germanic tribes (for example, a whip, a chest, a pud, a herring). Later, shark, slalom, Valkyrie came to our language.

Words from the Finno-Ugric languages (sprat, salmon, walrus, seal, dumplings, fir) were also borrowed orally in the Old Russian period. The ancient connections of the Slavs with the Turkic tribes led to the early oral penetration of the words of Turkic origin: klobuk, koschey, ataman, drum, money, treasury, armyak, barbecue, mound, guard, brick, watermelon, cherry plum, suitcase, etc. The borrowing of Greek words, which took place orally, also began early. In the Old Russian period, the words came: penal servitude, incense, azure, lampada, bed, beet, pancake, lantern, tower, vinegar and some others.

A significant number of Greek words came to us through the Old Slavonic language. Among them - hell, pulpit, hell, deacon, monk. But most of the Greek words came into the Russian language through European intermediary languages at a time when ancient Greek was already dead. So in the XVII-XIX centuries the names of sciences came into the Russian language: anatomy, grammar, logic, etc.; terms of science, art, politics: analysis, aorta, artery, atom, iambic, epilogue, epic, hegemony, democracy, monarchy, etc.

Through intermediary languages, Latin was also borrowed: aborigine, abstraction, lawyer, manifesto, constitution, cooperation, literature, innovator, center, etc. From the middle of the 17th - beginning of the 18th century, the entry of German words intensified: this is military vocabulary (guardhouse, corporal, soldier , front, cabin boy) and vocabulary related to crafts, technology (workbench, jack, weather vane, slate, mine), and words related to clothing, household items (tunic, apron, waffle, mouthpiece, etc.).

Borrowings from the Dutch language mainly refer to the time of Peter the Great. A significant part of the Dutch words are related to maritime affairs: boatswain, galley, cabin, sailor, mast, skipper, navigator, etc. Most words of Italian origin are associated with art - music, painting, theater, architecture: chord, maestro, quartet, ballerina, script, etc.

In the 18th - 19th centuries, the process of borrowing French words was most active. Thematically borrowed French vocabulary is very diverse. This is military vocabulary: *avant-garde*, *embrasure*, *arsenal*, *rear guard*, *musketeer*, *partisan*, etc.; vocabulary related to art: *actor*, *role*, *ballet*, *bas-relief*, *benoir*, *variety show*, *sketch*, *play*, etc.; names of dishes, food: *loaf*, *aperitif*, *dessert*, *popsicle*, *sauce*, etc.; names of household items: *a can*, *blinds*, *a chandelier*, *a bottle*, etc.; vocabulary of a socio-political, social nature: *attache*, *beau monde*, *dude*, *regime*, *debate*, etc. There are many *cripples* from French words in Russian (*Talque* (from French *calque* - copy, imitation) - a word or expression created according to a foreign language model, but from original language elements and representing a hidden borrowing that reproduces the internal structure of a foreign language original.), meanings, set expressions: derivational (*Cinderella* - French *cendrillon*); semantic (touching - "exciting" - French *touchant*); phraseological (*swallow the tongue* - French *avalер sa langue*). At the same time, if the end of the 18th century was characterized by a predominantly oral way of borrowing, then already in the 19th and especially in the 20th centuries, due to the strengthening of the communicative role of journalism, the media, the language of science, the written way begins to predominate. [one]

Unlike exoticisms, barbarisms can be translated into Russian with the help of one word without any semantic loss: *good fight* (English), *aurevoir* (French), *chao* (Italian) - goodbye!; *sorry* (fr.), *sorry* (eng.) - sorry, I'm sorry; *quantum-tantum* (lat.) - insofar as; *et cetera* (lat.) - and so on; *cito* (lat.) - urgently; *ego* (lat.) - I; *nihil* (lat.) - nothing, etc.

Barbarisms can be displayed in writing both with the help of Russian letters, and while maintaining the graphics of the source language (see the examples above), and sometimes they are found in two spellings: *de facto* (Latin 'actually, put on') - *de facto*; *de jure* (lat. 'legally, by right') - *de jure*; everything will be ok - ok. [2]

References:

1. Собирова З. Р. ЎЗБЕК САЙЁҲЛИК ТЕРМИНЛАРИНИНГ ИНГЛИЗ ТИЛИГА ТАРЖИМАСИДА УЧРАЙДИГАН АЙРИМ МУАММОЛАР //Сўз санъати халқаро журнали. – 2020. – Т. 5. – №. 3.
2. Zarnigor S. UDC: 81.44 ENGLISH TRANSLATION OF TOURISM LEXEMES INTO UZBEK //SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY. – С. 120.
3. Sobirova, Zarnigor Intern-researcher (2020) "LEXICOGRAPHIC INTERPRETATION OF THE TOURISM TERMS IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES," *Philology Matters: Vol. 2020 : Iss. 4 , Article 6. DOI: 10.36078/987654466*
4. Собирова З. ТУРИЗМ АТАМАЛАРИНИНГ ЛЕКСИК-МОРФОЛОГИК ТАРКИБИ ВА МАВЗУИЙ ТАСНИФИ ТЎҒРИСИДАГИ АЙРИМ МУАММОЛАР //МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ. – 2020. – С. 456-458.
5. Собирова З. ЛЕКСИК-СЕМАНТИК ТЕРМИНОЛОГИК ТАРЖИМАНИНГ БАЪЗИДА УЧРАЙДИГАН МУАММОЛАРИ (СПОРТ ТУРИЗМИ ТЕРМИНЛАРИ МИСОЛИДА) //МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ. – 2020. – С. 459-461.
6. Собирова З. ТУРИЗМ АТАМАЛАРИНИНГ ЎЗБЕК ТИЛИДАГИ ЛЕКСИК-СЕМАНТИК ТАДҚИҚИ БОРАСИДАГИ ҚАРАШЛАР //МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ. – 2020. – С. 462-464.

ЗАМОНАВИЙ ГАЗЕТА МАТНИДА ЭКСПРЕССИВ КОНТЕКСТЛАР: РИТОРИК ТАҲЛИЛ

Шаҳодат Усмонова,

ЎзДЖТУ маданиятлараро коммуникациянинг
лингвистик таъминоти кафедраси катта ўқитувчиси, (PhD)

Аннотация: Газета-публицистик услубидаги матнлар экспрессивлик ва андозавийлик тамойилларини ўзида мужассам этади. Бу публицистика бажарадиган ахборот етказиш, мазмун ва ишонтириш, эмоционал таъсир ўтказиш функциялари билан белгиланади.

Калит сўзлар: экспрессив, контекст, риторик таҳлил, ибора, окказионал.

Газета публицистикаси тили ўқувчилар оммасига ҳиссий муносабатлар, эмоциялар, ҳаракатлар ва хатти- ҳаракатлар шаклида намоён бўлувчи реакцияларнинг юзага келишига сабаб бўлган ҳолда у ёки бу ғояларга ишонтириш, таъсир ўтказишга хизмат қилиш учун қаратилган.

Газета ва медиаматнда эмоционал, яъни ҳиссий маълумотлар синтактик воситаларнинг кенг палитраси ёрдамида етказилади. Биринчидан, бунга гапнинг узунлиги ва мураккаблиги орқали эришиш мумкин. Қисқа иборалар баён динамикасини кескин ошириш имконини берса, содда ҳамда қисқа узун кўшма гаплардаги контраст эса зарур жиҳатларни аниқлаш имконини беради. Публицистик услубда бир таркибли гапларнинг номинатив, ноаниқ ва шахси умумлашган каби барча турлари қўлланилади.

Замонавий газетада экспрессив контекстлар яратишда охириги пайтларда окказионал сўз ясаш, перифраза, турли стилистик бўёқдорликка эга бўлган сўзлар, троп ва фигураларни, фразеологик иборанинг трансформацияси, турли хилдаги сўз ўйинлари ва бошқалар қўлланилади.

Бунда замонавий газета тилининг нафақат синтагматик, балки сўз ясаш миқёсида ҳам инновационалликка қаратилганлиги унинг ошқоравий фарқловчи хусусияти ҳисобланади. Шу билан бирга, бунда долзарб воқеаларга айрим ноцензуравий лексикани қўллаш орқали ҳозиржавоблик айрим сўз ясаш типларининг фаоллашувигина эмас, балки турли хилдаги алмаштиришлар, чатишишлар, макаронизм ва бошқа окказионал тузилмалар пайдо бўлишига сабаб бўлади. Бу каби янгича сўзлар ўзининг ўйинқаролиги, реалияларга нисбатан ҳазиломуз муносабати ва экспрессивлиги билан одатда, жаргонлар ва арго сўзлар билан боғлиқ тажрибаларга хосдир.

Одатда, шу тарзда қисқа жумладаги баҳолаш аниқланади. Иккинчидан, бу гапдаги асосий фикрни аниқлаш имконини берадиган инверсия ходисасидир. Камдан-кам ҳолларда ҳиссиётларни кучайтириш мақсадида парцелляция, яъни гапнинг бир қисмини ажратиш ва унинг алоҳида тарзда қўллаш каби воситаларидан ҳам фойдаланилади, шунингдек, эмоционал-ҳиссий ва экспрессив бўёқдор конструкциялар, яъни ундов ва сўроқ гаплар, ундалмали гаплар, риторик саволлар, такрорлар, ажратилган конструкциялар ва бошқалар борлиги ҳам характерли ҳисобланади. Экспрессияга мойиллик сўзлашувга оид бўёқдорликка эга конструкцияларни, яъни юклама, тақлид сўзлар, инверсиялар, боғловчисиз гаплар, бирор бир гап бўлагини тушириб қолдириш кабилардан фойдаланишни ҳам тақозо этади.

Тил – ўз коммуникатив вазифасидан келиб чиққан ҳолда, нафақат фикр алмашиниш, балки ҳис-туйғуларни ифодалаш воситаси ҳамдир. Тилда ҳар қандай маъно – ғоялар дунёсини акс эттирувчи категориядир. Шу билан бирга, тилда намоён бўладиган ҳис-туйғулар экспрессивликни ифода этиш баробарида ранг-баранг контекстни юзага келтиради.

Замонавий газеталар тилида содир бўлаётган жараёнлар орасида тадқиқотчилар матнларнинг экспрессивлиги ошганлигини, муаллифларнинг ўз позициясини фаолроқ ифода этишга мойиллигини қайд этадилар. Бу журналистлар ва газета ўқувчилари ўртасидаги нутқий мулоқот стратегиясининг ўзгариши билан боғлиқ. Журналистлар тез-тез ўз нашрларида муносабат стратегиясини амалга оширадilar, ўқувчини ўзларига

яқинлаштиришга, матн муаллифи ва қабул қилувчининг орасидаги масофани камайтиришга интилишади. Бу муносабат учун ишлатиладиган синтактик тузилмалар матннинг экспрессивлигини яратади. Уларнинг ёрдами билан ҳамкорлик стратегияси амалга оширилмоқда. Газетанинг ўзбек ва инглиз тилларидаги матнларида экспрессивлик айнан хилма-хилликни назарда тутаяди, тилдан фойдаланишда журналистнинг индивидуал маҳорати, лисоний диди ва бошқа фазилатлари эътиборга олинади.

Жумладан, газета матнларидаги экспрессивлик айрим ҳолларда кўшимча тиниш белгилари, сўз ва таърифнинг киритилиши туфайли юзага келади. Баъзи тиниш белгиларининг қўлланилиши матнда экспрессив маънони кучайтиради. Максимал экспрессивликка интилиш истаги журналистга тилнинг бошқа экспрессив воситаларини излаш ва газета матнида фойдаланиш имконини беради. Муаллиф бу жараёнда матнга кучли таъсир кўрсатадиган ва ўқувчида тегишли реакцияни пайдо қиладиган тиниш белгиларини қўллайди. Айниқса, сўзларнинг қўштирноқ ичига олинishi, ундов ва сўроқ белгиларининг ёнма-ён қўлланилиши, жумла охирида кўп нуқтанинг ишлатилиши ва ҳ.к. Ушбу тиниш белгилари муаллифнинг ҳис-туйғуларини матнга туширади ва бу билан семантик, прагматик, баҳоловчи, экспрессив белгилар намоён бўлади.

Маълумки, қўштирноқ газета матнини баҳолашда етарли даражада идрок этишни таъминлашга ёрдам беради. Мисол келтирамиз: «Жамият» газетасининг 2020 йил 19-сонидаги «*Ўзбекчилик*»ка айланаётган коррупция ёхуд кўз илгамас ҳақиқатлар» номи остида берилган мақоладан яна бир мисолни келтирамиз: «*Коррупция мавзусини нега айнан «суюнчи пули»дан бошлаганимнинг сабаби шунда: биз шу ёруғ дунёни кўрганимиз биланоқ бошимиз «коррупцияга урилади».* Мақола сарлавҳасидаги «*ўзбекчилик*» сўзи гапдаги «*суюнчи пули*» ва «*коррупцияга урилади*» каби сўз бирикмаларининг қўштирноққа олинishi контекстга кўшимча маъно беради, коннотатив хусусиятга эга ва тасвирланган далилларга муаллифнинг кинояли муносабатини акс эттиради. Яна бир мисол, «*Агар йўлда ҳушёрликни йўқотсангиз, равон йўлдаги «қудуқлар»га тушиб кетишингиз ҳеч гам эмас...*» (И.2020.№103).

АҚШ газеталарида, айниқса сиёсий мавзулар ёритилган мақолаларда сўзларнинг қўштирноқ ичига олинishi, ўзбек газеталарига қараганда кўп учрайди. Шу йўл орқали америкалик журналистлар ёритилаётган мавзуга кенг оммани жалб этишга ҳаракат қиладди ва экспрессивликни ифодалашнинг бу тури Америка газеталарида кенг тарқалганлиги билан аҳамият касб этади: “*Beijing reacted angrily to the arrest, warning of “serious consequences” for Ottawa and later detained two Canadians for “activities harmful to national security”*” (FT. 12.01.2019) ва ҳ.к. Яна бир жиҳат, И.Р. Галпериннинг фикрига кўра, инглиз газета матнларида сўзловчининг нутқи билвосита қўштирноқ ичига олинади. Бу қоида экспрессивликни ифода этмайди. Масалан: “*The extreme heat wave is unusual for mid-June, according to Hannah Chandler-Cooley, an NWS meteorologist. “The majority of heat waves of this extent typically happen more in July, or the first half of August,” she said* (WSJ. 17.06. 2021).

Ундов тиниш белгиси ҳам маълум бир вазиятни акс эттиришда матнга эмоционаллик беради ва умумий ғояни ифодалашда экспрессив-эмотив маънони кучайтиради. Ёзма нутқда оғзаки нутққа қараганда интонациянинг пасайиб кетиши ундов белгиси ёрдамида ҳар қандай кўринишдаги дарак, сўроқ, инкор гапларнинг экспрессивлик хусусиятини оширади. Ундовлар асосан матнда таъкидни ифодалаб келади. Мисол учун: «*Зарарга ишлашга мажбур эмасманку? Қолаверса, маҳалла аҳли менга ишлаш ва фойда олишга имкон бермади! Маҳалла раисини айтмаса ҳам бўлади. Ҳеч бир раҳбар мени ҳеч қачон бундай мазах қилмаган!*» (Ж. 2018. №44). Гапдаги «*имкон бермади*» ва «*мазах қилмаган*» сўз бирикмаларидан кейин қўлланилган ундов белгиси ўз фикрини қатъий ифодалаш маъносини беради. Одатда коннотация назариясида бундай семалар потенциал семалар деб аталади. Кўпинча интонация, яъни урғу ёзма матнларда ундов белгиси билан акс эттирилади. Газетанинг инглизча матнларида қоидага кўра “what” олломиши билан бошланган гаплар охирида ундов белгиси қўйилади. Мисол келтирамиз:

“What a wonderful day! With summer in full swing and July 4th weekend in the rearview mirror, it’s prime time for us” (NYT. 30.06.2019). Бу гапда “What a wonderful day!”дан кейин қўлланилган ундов «қандай ажойиб кун» деган маънони англатиш баробарида газетхон эътиборни тортган. Биргина ундов белгисининг гап охирида ишлатилиши АКШда ҳар йили 4 июль куни нишонланиб келинадиган *Мустақиллик куни* миллий байрамига ишора ифодаб келади.

Шу ўринда таъкидлаш лозимки, ўзбек ва инглиз тилидаги газета матнларидаги сарлавҳаларда ҳам ундов белгиларидан мақсадли фойдаланилади: «*Ҳақли эътироз ва сарсонгарчиликларга йўл қўйилмайди!*»; «*Мактаб ҳам, мактабгача таълим ташиқилоти ҳам тайёр!*»; «*Битта муаммо – катта муаммо!*» (XXI аср. 2020. №35), «*Қалқонинг бўлгаймиз, Ватан!*»; «*Йўқолган олтин топилар – йўқолган вақт топилмас!*» (АЁ. 2020. №9), «*Дарахтни кесми эмас – бутани керак!*»; «*Ташиқи қарздан хавотир олманг!*»; «*Ҳар бир хужжат инсон манфаатларига хизмат қилсин!*» (Ж. 2020. №37), «*Notes – for future!*»; «*Carmakers swerve to avoid hazards ahead!*»; «*My head, their hands!*» (FT. 12.01.2019); «*We will live no stone unturned!*»; «*Americans support NASA but not return to moon!*»; «*Awkwafina taps into Asian roots for “The Farewell!”*» (UT. 12.07.2019) ва ҳ.к.

Газета матнларида экспрессивликни ошириш учун, асосан, гап охирида қўлланилувчи кўп нукта ёрқин мажозий восита сифатида намоён бўлади. Кўп нукта матнда маъно яширинган ҳолатни акс эттириш учун ишлатилади. Айрим ҳолларда бу тиниш белгисининг матнда қўлланилиши ёритилаётган мавзуга газетхоннинг муносабатини, мулоҳазасини, ўй-фикрини уйғотишга қаратилган бўлади. Шу билан бирга, гапнинг давоми борлигини ифодалайди ва унинг маъносини янада кучайтириш учун хизмат қилади. Айниқса, бу тиниш белгиси газета сарлавҳаларида кўп учрайди. Жумладан: «*Жарималар оширилмас...*»; «*Ўзрилиқ қачон йўқолади, қачонки..*» (XXI аср. 2020. №35), «*Яна ваъда ваъдалигича қоляпти...(ми?)*»; «*Ҳамон эски тос, эски ҳаммом...*»; «*Ҳали етарли самарага эришмадик...*»; «*Баҳор” яна қайтди боғларга...*» (М. 2020. №8), «*Iron ore investors to boost pricing push*»; «*Ford knew cars defective...*»; «*US zip codes turn up silver for residents...*» (UT. 12.07. 2019) ва ҳ.к. Газета матнидаги кўп нуктали гаплардан мисол келтирамиз: «*Ишонч телефонлари*»га ишончни кучайтириш эҳтиёжи эса афсуски катта экан...» (И. 2018. №110); «*Мақсадлар... Уларни амалга ошириш йўлида тиним билмай ишлаймиз, интиламиз, тер тўкамиз*» (М. 2018.№17). Инглиз тилидаги мисоллар ҳам ўхшаш: «*Senator’s plan for the future: More patriotic propaganda, less choice for users...*» (WP. 02.05.2021); «*The racial and social justice protests and the pandemic reflected a need for us to understand... Our history more clearly – particularly the parts of our history that we’ve tried to put aside...*» (LAT. 02.05.2021). Бундай мисоллардаги кўп нукта кўп функционал белги сифатида газетхонда мавзу ҳақида тасаввур пайдо қилади, таассурот уйғотади, хаёлан воқеа иштирокчисига айлантиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Присяжнюк Т.А. Характеристика речевого воздействия в языке информационных газетных сообщений // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2009. – № 2 (4). – С. 205-207.
2. Будниченко Л.А. Экспрессивная пунктуация в публицистическом тексте. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. – Санкт-Петербург, 2004.
3. Кормилицына, М.А. Экспрессивные синтаксические конструкции в современной прессе / М.А. Кормилицына // Проблемы речевой коммуникации: межвуз. сб. науч. тр. / под ред. М.А. Кормилицыной, О.Б. Сиротининой. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2009. – С. 55-61.
4. Кормилицына, М.А. Инновационные процессы в языке современной прессы / М.А. Кормилицына // Известия Саратовского университета. Сер. Филология. Журналистика. Вып. 1/2. – 2005. – Т. 5. – С. 77-83.
5. Галперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. – М. 1958. – С. 398.

CHICANO POETRY: NEW TENDENCIES IN AMERICAN POETRY

Rakhmatova M.M.,

Ph.D., Associate Professor

Botirova N.F

Master student of Foreign languages faculty

Uzbekistan, Bukhara State University

2000niso@gmail.com

"Chicano" is a term used to characterize a Mexican-American subculture in the United States. It encapsulates the cultural style and identity of the people who rely on the former Mexican territories of Texas, Arizona, New Mexico, Colorado, Utah, and California.

Chicano poetry, like that of African Americans, Native Americans, Asians, Irish Americans, Italian Americans, Jewish Americans, and others, is an essential branch of the country's great poetic traditions.

It is a genre of American literature that is mostly written by and about Mexican Americans and their way of living in society. "Chicano" is a political and cultural identity term that refers to people of Mexican heritage who were born in the United States. Chicano poetry and literature are the offspring of Latinos who either emigrated to the United States or were involuntarily included in the country due to the Mexican–American War of 1848, just as American poetry is the writing of the offspring of English and other European colonists to North America. Since the late sixteenth century, Chicanos have been producing poetry in the lands that would become the United States. Many of their literary traditions survived despite their cultivation of all types of written and oral literature in order to preserve their cultural identity within an expanding and overwhelmingly aggressive "national" culture that did not recognize Spanish speakers as members of an ever-evolving "America."

Chicano poetry has existed since the U.S. government invaded Mexico in the 1840s, and grew tremendously during the Mexican Revolutionary period of 1910 to 1930 (those years included other upheavals in Mexico, like the Cristero Rebellion, resulting in more than a million people killed and a million refugees when Mexico only had 15 million people, about the size of Guatemala today).[3, 40]

The explosion of Chicano poetry first hit in the 1960s at the same time that better-known African American poets like Haki R. Madhubuti (then known as Don L. Lee), Nikki Giovanni, Amiri Baraka (Leroi Jones), Jayne Cortez, Sonia Sanchez, and others wrote and performed a new poetry of protest (as well as Puerto Ricans such as Pedro Pietri, Miguel Algarin, and Miguel Pinero).

Chicano literature, then, develops from the intersection of two cultures (Mexican and Anglo-American) with well-established middle-class literary traditions. It has endured in a society in the United States that now has not just a long-established print culture but also a highly postliterary and technologically advanced tradition. This sort of communication has been dubbed "secondary orality" by Walter Ong, which refers to an oral form of communication generated by radio and television that is "by no means independent of writing and print but completely dependent on them."

The first major exponents of Chicano verse were male: Ricardo Sanchez, Raul Salinas, Tino Villanueva, Lalo Delgado, Alurista, and the "Godfather of Chicano Poetry," Jose Montoya.

The social and artistic exigencies to which both male and female Chicano authors responded concerned the dynamics of a culture in the process of defining itself with respect to two larger societies: the United States and Mexico. The struggle for civil rights and educational opportunities, the opposition to the war in Vietnam, and the development of ethnic pride in Chicano communities were among the most pressing objectives of this cultural group during the late 1960s and early 1970s. A generation of Chicanos was beginning to realize that its history and culture had been conditioned by social oppression. The Chicano movement set out to

confront this oppression directly and to expose its effect on Mexican-Chicano communities in the United States. The struggle was reflected in the literary writings of the period.[1, 19]

Because of the oral and popular traditions of Mexican-Chicano culture, the incidents narrated and the strategies employed by these poets derive from oral as well as written systems of thought, experience, and expression. In their own ways and in varying degrees of intensity, these poets capture the oral experience of their specific cultural environments. For example, Alma Villanueva expresses states of consciousness coming from the oral and Spanish-speaking world of a Mexican grandmother who raised her in the absence of a mother. Having lost her original Spanish language, Villanueva uses English to relate events that occurred in the Spanish-speaking bygone world of her grandmother.[1, 25]

Cervantes, on the other hand, sees herself as a bridge between the Chicano community and the rest of the English-speaking world. She refers to herself as "Scribe," a translator and interpreter of letters, in "Beneath the Shadow of the Freeway," her richest and most intricate poetry, to express her status in a family of three women. Her grandmother is referred to as a "Queen," while her mother is referred to as a "Knight" in medieval words. Cervantes, a poet who perceives her Chicano culture as closer to the oral than the written word, uses the image of scribe to describe it: "its gesture is an expression more pure than speech," she says in "Visions of Mexico." She, on the other hand, categorizes the rest of society as a print culture. In her function as scribe, Cervantes is transferring the experiences of an oral culture to a civilization that is mostly based on the written word.

References

1. Villanueva, Tino. *Chicanos: Antología histórica y literaria*. Mexico City: Fondo de Cultura Económica, 1980.
2. "The Chicano Movement and the Emergence of a Chicano Poetic Consciousness." *New Scholar* 6 (1977):81–109.
3. *Chicano Poetry: A Response to Chaos*. Austin: University of Texas Press, 1982.
4. Musinovna, R. M. (2021). Aesthetic Value In English, Uzbek And Tajik National Cultures. *Academia Globe: Inderscience Research*, 2(05), 380-389. <https://agir.academiascience.org/index.php/agir/article/view/197>
5. Рахматова, М. М. (2019). ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПТА "НЕКРАСИВОСТЬ (ХУНУКЛИК)" В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ. *Международный академический вестник*, (2), 59-62. <https://elibrary.ru/item.asp?id=37109696>
6. Рахматова, М. М. (2018). ВЫРАЖЕНИЕ КОНЦЕПТА " НЕКРАСИВОСТЬ (ХУНУКЛИК)" В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ В УЗБЕКСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ И ЕГО ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ. *Теория и практика современной науки*, (3), 295-299. <https://elibrary.ru/item.asp?id=34883609>

THE DESCRIPTION OF NATIVE AMERICAN STEREOTYPES IN THE NOVEL 'THE LAST OF THE MOHICANS' BY FENIMORE COOPER.

Qurbonova Nodira Roziqovna
f.f.f.d. (PhD)

Yoriyeva Maftuna Umedovna

Buxoro davlat universiteti Adabiyotshunoslik (ingliz)
yo'nalishi 1-bosqich magistranti
maftunaeriewa@gmail.com

Abstract. American writer James Fenimore Cooper was an American writer of the first half of the 19th century. His historical romances depicting colonist and Indigenous characters from the 17th to the 19th centuries created a unique form of American literature. This study focuses on the depiction of Native American stereotypes in the novel 'The Last of The Mohicans' particularly with reference to the novel itself. Stereotypes of Americans are ethnic generalizations and

oversimplified images or ideas about American people, and are found in many societies worldwide. Remember Americans here are defined as citizens of the United States. Stereotypes of Americans have been collectively internalized by societies, and are manifested by a society's media, literature, creative expressions, and general public opinion.

Keywords: stereotypes (religious, political, racial, class, gender, physical), Native Americans, characteristics, uncivilized, romanticized.

Introduction

Stereotypes are characteristics imposed upon groups of people because of their race, nationality, and sexual orientation. These characteristics tend to be oversimplifications of the groups involved and, even if they seem "positive," stereotypes are harmful. While stereotypes may refer to a specific gender, race, religion, or country, often they link various aspects of identity together. This is known as intersectionality. A stereotype about Native Americans, for example, would involve race, gender, and sexual orientation. The Types of stereotypes Religious, political, racial, class, country, gender, sexual and physical.

Stereotypes are subjective constructs that an individual or group of individuals performs on another individuals or group. They simplify reality and can be positive, negative or neutral. Stereotypes are constructions with no scientific basis. Stereotypes are generalizations of the qualities that an individual can have, the whole group of people who share common characteristics with him. In some cases, qualities are assigned to a group from which nothing is known.

- Religious Stereotypes are formed about the values and customs of minority religions. As most of society does not practice or share these values, all who profess that religion are criticized. Unfortunately, the criticism formulated for these individuals often extends beyond what has to do with their worship.
- With the media that we have today, the thoughts of politicians spread widely. In this way, anyone who belongs to your political group automatically derives their own thoughts to adopt those of the politician or political group that follows.
- The formation of Racial Stereotypes are based primarily on skin color or membership of a culture. The valuation of this stereotype can be positive or negative, and is produced by being just different. When all the individuals of a society have similar rights and needs and the color of the skin or the culture to which we belong does not usually change them.
- Class Stereotypes are based on economic power, which is the main cause of prejudice and social stereotypes. The problem with these stereotypes is that it is often based on the interaction of an individual with the rest of society. And they are situations in which prejudices should not appear. Country stereotypes could be encompassed within racial stereotypes, but these go a step further. In countries where there is a large number of immigrants, all the problems in that country are assigned to them. As a general rule they focus on the work capacity of immigrants and assign them personalities depending on the country from which they come.
- Gender stereotype is the most difficult to change society and one of the most harmful. The problem with these stereotypes is that they are totally ingrained in almost all people without them being given almost no account. Through the years, in the patriarchal society in which we live, women were being underestimated and in some cultures even forgotten and annulled.
- Sexual stereotypes apply to minorities with a certain sexual orientation. These couples are assigned certain roles of character and behavior. One thing that people who still believe in these stereotypes are forgetting is that homosexuality, which is the main cause of the creation of these stereotypes, is a couple relationship that has existed since antiquity. Over the years, many of the stereotypes that have been formed about sexual intercourse have been taking a retrograde chalice, and making society increasingly intolerant.
- Unfortunately, more and more people are differentiated by the shape of their body. Many of these stereotypes are applied above all to the weight of people, in which physical

problems are often not valued at their weight, but the presumed stereotypes of society think that it is a choice for lack of care. Health.

James Fenimore Cooper's *The Last of the Mohicans* divides native people into two categories: uncivilized and savage or romanticized. Through his descriptions, Cooper asks the reader to reevaluate socially ingrained stereotypes of native people. In *The Last of the Mohicans*, the reader is presented with three main natives to examine — Magua (along with the other Hurons) is depicted as the savage Indian, while Chingachgook and Uncas are sentimentalized. While some elements of both may be true, these depictions only perpetuate native stereotypes.

Cooper's initial descriptions of the native characters reveal a lot about their personalities and their allegiances. From the instant he is introduced, Magua is painted as shifty, deceitful, and untrustworthy. Cooper seems to hint at Magua's intentions and foreshadow his betrayal before the character even speaks. Magua's eyes are described as "wary" and "[glistening] like a fiery star amid lowering clouds" (2,23), furtively ensuring that his cover is not exposed before he can enact his scheme.

'His eye, alone, which glistened like a fiery star amid lowering clouds, was to be seen in its state of native wildness. For a single instant his searching and yet wary glance met the wondering look of the other, and then changing its direction, partly in cunning, and partly in disdain, it remained fixed, as if penetrating the distant air.'

In addition to his being shrewd, Magua is also described as "savage and repulsive" (2,23) and later referred to as the "red devil" (2,58) by Hawk-eye. This image is only supported by previous descriptions of native people through the eyes of colonists. They see the natives as "barbarous," "merciless enemies" (2,15) who have terrorized and massacred countless colonists. Heyward later exhibits these beliefs as well, positing that "the savages" carried out "barbarous and remorseless acts of vengeance or hostility" (2,53) at dusk. Heyward correctly predicts a "savage" native acting out of vengeance; Magua plans his revenge against Munro and his men, observing the British "partly in cunning, and partly in disdain" (2,23). He chooses to avenge himself by causing Munro humiliation and shame rather than physical pain. Magua eventually seeks Cora to be his wife, despite her protests. His pursuit creates the fear that, like "savage" Indians have been stereotyped to do, Magua will abduct, marry, and rape Cora — a white woman.

In contrast, the descriptions of British-allied Uncas and Chingachgook are idealized. Chingachgook's physical appearance is depicted as one might imagine the stereotypical Indian — "nearly naked" "red skin," a "scalping tuft" with an eagle feather in it, and "a tomahawk and scalping-knife" among his weapons (2,36). In behavior, Chingachgook is presented as solemn and with the "grave countenance of a warrior" (2,37). Uncas, on the other hand, is described as having the "finest proportions of a noble head" (2,69). While both are referred to as warriors, Uncas's nobility, dignity, and poise are emphasized, recalling Chingachgook's claim to have the blood of chiefs. Uncas's image is further idealized by British travelers. Heyward refers to him as being "an unblemished specimen of the noblest proportions of man" (2,69), and because of his beauty Alice begins to believe Uncas is not one of the savage Indians about whom she has been told.

Demonstrating another Indian stereotype, Uncas and Chingachgook appear to have a deep spiritual (and perhaps supernatural) connection with nature. Uncas is described through the eyes of the British travelers as "unrestrained in the attitudes and movements of nature" (2,69). Despite Uncas's arriving to a scene "with a noiseless step" (2,42), Chingachgook is unstartled by the appearance, as if he were able to detect it. Later, Chingachgook is able to hear "the horses of white men" (2,45) approaching simply by putting his ear near the ground. In addition, Chingachgook frightens the travelling party by looking like "a spectral figure [stalking] from out the darkness" (2,71) of the forest. The imagery of the natural landscape also contributes to the romanticized mood surrounding these natives. One specific event, while the group is traveling to Glenn's Falls, includes visual descriptions of the area being "romantic" and "a spot devoted to seclusion" (2,64).

‘While one of these loiterers showed the red skin and wild accouterments of a native of the woods, the other exhibited, through the mask of his rude and nearly savage equipment, the brighter, though sun-burned and long faced complexion of one who might claim descent from a European parentage.’

Conclusion

James Fenimore Cooper gave believable description of Native Americans in the novel ‘The Last of The Mohicans’ through dialogues and giving depiction of characters’ appearances. In his work the writer portrayed the eyes of the characters to reveal their personalities. Cooper’s initial descriptions of the native characters reveal a lot about their personalities and their allegiances. From the instant he is introduced, Magua is painted as shifty, deceitful, and untrustworthy. Cooper seems to hint at Magua’s intentions and foreshadow his betrayal before the character even speaks. In contrast, the descriptions of British-allied Uncas and Chingachgook are idealized. Chingachgook’s physical appearance is depicted as one might imagine the stereotypical Indian. Cooper uses these stereotypes surrounding Native Americans and in his characters to challenge traditional beliefs. Magua is representative of the “savage” Indians, who are duplicitous and naturally uncivilized. Chingachgook and his son are the romanticized Indians, who are thought of as deeply attached to nature, very calm and stoic, and respectful hunters. While there are documented instances of natives behaving in both manners, perhaps a combination of these two is closer to accurately representing native behavior and culture. Whether or not they are true, stereotypes limit readers’ expectations and understanding of certain characters.

References

1. Basow, Susan A. Gender: Stereotypes and roles . Wadsworth Publishing Company, 1992.
2. Cooper, James Fenimore. The Last of the Mohicans. The John Harvard Library, 2011.
3. Hamilton, David L.; Trolier, Tina K. Stereotypes and stereotyping: An overview of the cognitive approach.
4. Katz, Daniel; Braly, Kenneth. Racial stereotypes of one hundred college students. Journal of abnormal and social psychology , 1933, vol. 28, no. 3, p. 280-290.
5. London Koffler. ‘Native American Stereotypes in The Last of the Mohicans’. 2019, May 7.
6. "The Last of the Mohicans." Literary Themes for Students. 2006. HighBeam Research. (17 June 2014).
7. <https://www.medium.com>
8. <https://www.nationalstereotype.com>
9. <https://en.wikipedia.org>

WONDER WOMAN OR TRUE STORY OF MODERN RECORD OF THE GREATEST WRITES OF OUR TIME.

Elmanova Mastura Toshnazarovna

A teacher of English Linguistics Department, Bukhara State University

Xusainov Abdulaziz

Student of the Faculty of Foreign Languages, Bukhara State University

Annotation: The article devoted to the real truth of contemporary record of the outstanding writer of these days Joyce Carol Oates.

Key words: worker of capitalist labor, social satire, searching nature, literary critics, female character.

It is customary to begin any article, dedicated to the famous American writer Joyce Carol Oates, with envious and admiring arguments about her fantastic and almost inhuman passion for work. We will not deviate from tradition either, for Oates' fertility is truly amazing: a fragile-looking woman (in addition, she is constantly busy teaching at leading American universities) has sculpted more than forty novels and short stories, twenty-five collections of

short stories, a dozen plays, eight books of poetry and nine critical and literary collections. Polywriting is not such a novelty for professional Anglo-American fiction writers of the second half of the twentieth century (not to mention the suppliers of mass literature, working almost faster than printing presses). However, if you take "serious" authors with a name and reputation, it seems that in terms of gross literary output, Oates has surpassed everyone, even such super prolific heavyweights as Burgess and Updike.

A real shock worker of capitalist labor, regularly publishing two or three books a year, she not only breaks all conceivable quantitative records, but also amazes with genre and thematic diversity. Here you have intricate literary studies (for example, about Chekhov as the founder of the theater of the absurd), and sensational political detective stories with revelations of those in power ("Killers", 1975; "Black Water", 1992), and existentialist parable novels ("Wonderland", 1971; "Son of the Morning", 1978), and bulky family sagas with branching plots and many narrative points of view ("Their Lives", 1969; "Angel of Light", 1981), and biographic romancé (the novel about Marilyn Monroe "Blonde", 2000). In the literary arsenal of the writer and a caustic satire on the musty little worlds of university campuses (stories from the collection "Hungry Ghosts", 1974; the novel "Unholy Love", 1979), and chilling gothic stories in the spirit of Walpole and Radcliffe (the novel "Secrets of Winterthorn", 1984), and Hollywood-style "horror films", replete with rough naturalistic scenes, where all sorts of bloody abominations are depicted with pedantic thoroughness (for example, in one of the stories in the collection "Obsessed" (1994) a sadistic husband subtly mocks his young wife, which is depicted in all detail. Brrrr!

Nevertheless, the amount of writing is doesn't always guarantee outstanding quality and among the works of Oates there are many passable, auto-epigonian, and even completely failed works, hanging in the airless space somewhere in the middle between belles-lettres and lightweight reading. However, we ought to be judging a gifted artist by her successful works, and therefore we will hold back the critical poison. Moreover, we are talking about one of the best Oates novels, The "Expensive People" (1968). The "Expensive People" is a compact, muscular novel that successfully combines elements of social satire and brutal melodrama (with indispensable adultery, scenes of scandals and a fatal shot). Plus, this is a kind of "educational novel" that tells about the "disintegration of childhood" and the early maturation of an eleven-year-old boy who discovers the "stunning truths" of human existence. For lovers of literary analogies, Oates' novel will most likely to remind you of the cult book of the fifties and sixties, The Catcher in the Rye. Like Salinger's super-best-seller, The Expensive People is the confession of a young outsider who painfully comprehends the cruel laws of life. Some realities coincide American reality, recreated in both works. For example, in both of the works it can vividly be seen that, privileged private schools are depicted with undisguised irony, in which the characters-narrators study. Only now, at Oates, the teachers are even more false and soulless, and the students, the offspring of the middle and upper bourgeoisie, are even more corrupted: one became a complete alcoholic at the age of thirteen, others indulge in marijuana cigarettes with might and main; to write off homework is given only for money (the fee is fifty cents).

--- Nevertheless, the similarities between the novels of Salinger and Oates are purely superficial, as well as between their protagonists. Unlike the self-absorbed and childish Holden Caulfield, the hero-narrator of "Scenes of Passion and Despair" is not fixated on the maximalist denial of the established way of life. Oates's Richard Everett is a notorious quiet man, "Angel of light", suffering from spiritual loneliness and indifference from his parents, whose marriage has long turned into mutual torture. In addition, he is, as they say, an "unreliable narrator": after reading the novel, it is impossible to understand whether Richard really shot his own mother, who was about to leave her family for the sake of another lover, with a sniper rifle, or whether this murder is the fruit of his feverish, tormented by longing and jealousy imagination. And in literary terms, the hero of Oates is much more sophisticated than his famous predecessor.

Like the protagonists of Despair and Lolita, Oates' narrator indulges in "a certain rhetorical flamboyance and trickery"; he continually turns to imaginary readers, arguing with them, seeking

their support, teasing them, looking ahead and alluding to events that he has yet to describe. Oates is also involved in another signature Nabokovian trick, which he used in *The Gift and Hell*: in the second part of the novel *The Expensive People*, an entire chapter is devoted to critical reviews of ... the novel *The Expensive People*. It's just a pity that we can't understand who exactly and how successfully the writer parodies, reproducing the style and tricks of various critics, whether they are nimble hacks from the glossy "Time" and the New York Times book supplement, a Freudian preoccupied bore writing for high-browed quarterlies, or the eloquent gibberish of the liberal New Republic, a literary descendant of Nabokov's John Ray: "Literally, *The Expensive Public* is the embodiment of the suffering of the current generation, expressed by the poetics of the suffering child. As if a remedy for the evil eye, say, for one of the facets of the processes implied in the novel, are endless heaps of insignificant details (description of household items of a middle-class family, everyday symbols), flying at breakneck speed in front of the gaze of a young narrator, who is not only in obsessive dreams about the delights of petty-bourgeois prosperity ... but also in obsessive dreams of an upcoming literary career, imagining that he is able to narrow down the most complex sociological material to micro visual perception...".

As befits a true artist, Oates creatively learned the lessons of a great master. At least as the author of *The Expensive Public*, she is far from epigone imitation and quite consciously, knowing how and for what, she uses certain literary devices, even if not found by her. The image of a well-fed, soullessly prosperous "one-story America" is peculiarly pointed, the personification of which is Fernwood, a city of successful businessmen, "where it smells of grass and leaves, a masterly tamed river flows (ducks, geese, swans are provided for by the rural life, huge silver carp gracefully scurry in the water) where the blue sky, and under it thousands of acres of delightfully green grass", cozy mansions, with swimming pools, underground garages and perfectly shaved lawns, In the gilded cage of this nouveau paradise, not only Richard is suffocating, but also his beautiful mother - Nada, as he calls her, unable to cope with the Russian "Nadya". The writer not only managed to convey "from within" the consciousness of a fragile and vulnerable teenager, but also to show in its refraction the personality of an outstanding woman full of screaming contradictions. On the one hand, Nada is a creative, searching nature, a refined intellectual, gravitating towards the free mores of the New York bohemia, on the other, a typical parvenyu, vain and selfish, enchanted by the luxury and brilliance of the "expensive public", outside of which she cannot imagine herself. The daughter of poor Ukrainian immigrants (as it turns out at the end of the novel, her real name is Natasha Romanyuk), she pretends to be the daughter of Russian white émigrés, Natasha Romanova, transparently hinting at her aristocratic roots. Despite excessive ambitions, Nada manages to break out into people in the most banal way, which thousands, millions of self-serving Cinderellas resort to all over the world - through a prudent marriage to a successful businessman.

Nada is even more tragic than Richard, because she doesn't really love anyone. She forgot her old parents, like a dreary and gray dream; the mundane, impenetrably cheerful husband who pulled her out of the mud, she despises from the bottom of her heart; the son, in whom she sees the embodiment of her ambitious dreams, turns out to be an annoying obstacle on the way to absolute freedom.

All in all, Oates succeeded in creating a unique female character: enigmatic, opaque, inexhaustible (since she is shown solely from the point of view of a biased narrator), and at the same time painfully familiar to each of us. The same semantic richness distinguishes the entire novel, which, one would like to believe, will not get lost among the flooded sea of translated and home-grown hack-work and will find its reader not only among the dying American literary critics and hasty newspapermen, at best flipping through books diagonally.

References

1. Эльманова Мастура Тошназаровна (2022) [Жанровые особенности социально-психологических романов Джойс Кэрролл Оутс](#) Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes, 83-85

2. Elmanova Mastura Toshnazarovna(2022) Allusions to historical characters and events in the novel Bellefleur by Joyce Carol Oat , 274-277. <http://sciencebox.uz/index.php/jars/article/view/861>

“THE LAW AND THE LADY” WRITTEN IN THE GENRE OF “LADIES’ ROMANCE” BY WILKIE COLLINS

Djumayeva Gulnora Zokirovna

Master degree student of
Bukhara State University

Intizora_93@mail.ru

Abstract – *The article provides an overview of Wilkie Collins’ work “The Lady and the Law” as well as giving information about the genre of “ladies’ romance” in which the novel was written. At the same time, the role of women and their character have been extensively analyzed.*

Key words: *Wilkie Collins, “Ladies’ romance”, superhuman, fidelity, fortitude.*

I. Introduction

"The Law and the Lady" is a novel about Valeria, and Collins himself called it "the autobiography of a young lady", clearly defining the essence of his book. The novel is stylized as women's confessional prose of the late 18th - early 19th centuries. The main thing in it is the ability to wander through the recesses of the female soul, the most subtle analysis of female psychology. Collins set the task of creating a young lady's confessional diary. Trying to recreate the spiritual image of his contemporary, the writer refracts through her worldview all the moral, legal and religious problems raised in the novel. It is the female confessional lyrical-psychological aspect that is the most important in the novel, becoming an outstanding achievement of the writer-psychologist, singer of the female soul.

The novel covers the first year of Valeria's married life. To create it, Collins turned to the genre of "ladies' romance".

II. Literature review

The novel "The Law and the Lady" was written in 1875. This is Collins' last major work. The novel, published in editions in the newspaper "Graphie" since September 1874 to March 1875 and published in the 3-volume "Chatto and Windus" in 1875 is a truly intriguing example of Collins' work. This early example of a novel with a female interrogator as the heroine combines to some extent the author's previous novels.

Initially, the "ladies' romance" originated in France and was first introduced by the "Princess of Cleves" Madeleine de Lafayette. Under the pen of its successors - first of all, Madame de Tansen and Madame Reboni - this genre has gained pan-European fame. Novels of this type were supposed to be written by women about women and for women. Writers have always shown a noble, subtle female soul, exhausted in the cruel and rude world of men. The heroines of "ladies' romance" struggle with family despotism, for the right to self-expression.

III. Analysis

“The Ateneum” magazine, comparing the novel with the author's previous writings, called it "a violent parody of himself." A reviewer in The Academy magazine wrote that Collins in this novel "plays such fantastic tricks on his previous novels that it will make Mr. Moody weep." A more detailed article was given in The World magazine: “For him, life is a riddle or a puzzle in the literary sense of these words. The causes of human behavior must be sought in dark corners and in very tortuous ways. The obvious reasons are hardly real... The contrast between Wilkie Collins and most of his contemporaries is striking... the novels of today... stop with a new emphasis on the beauty and phenomena of the natural world... Mr. Wilkie Collins is completely unaffected by this influence. He stops in a world of his own strange and menacing fantasies”.

A contemporary American researcher of Collins' work, Katherine Petere, writes about the novel "The Law and the Lady" as "one of the strangest, but in some way one of the most interesting novels that he ever wrote."

The plot of the novel, of course, was based on the criminal case of Madelena Smith, very famous in England, which will be discussed later, as well as the novel by the writer's brother, Charles Collins "In Court", which tells how an innocent man was tried for the murder of a woman, who poisoned herself with arsenic.

The work has been written in the genre of "ladies' romance" which was common at that period though it was not touched by many writers.

Initially, the "ladies' romance" originated in France and was first introduced by the "Princess of Cleves" Madeleine de Lafayette. Under the pen of its successors - first of all, Madame de Tansen and Madame Rekamoni - this genre has gained pan-European fame. Novels of this type were supposed to be written by women about women and for women. Writers have always shown a noble, subtle female soul, exhausted in the cruel and rude world of men. The heroines of "ladies' romance" struggle with family despotism, for the right to self-expression.

The history of the "ladies' novel", its originality and structure were well developed by French researchers from the school Brunette. The main object of study was to consider how romantic lyricism gradually accumulated. "Ladies' Romance" was born simultaneously as a psychological and as a confessional.

In this form, it continued to exist, accumulating psychological findings. It was precisely these findings that the literary critics of the Brunetière school (Joashen Merlan - in France, in Russia, Francois de la Barthe) were engaged in. Following the theory of their teacher, they saw in the ladies' novel a gradual transition from "analytics" to "lyrics". By "analytics" was meant the peculiar structure of literary psychology, which dominated the rationalist era of the 17th and 18th centuries. "Analytics" is primarily a reasoning about feelings, the desire to understand and comprehend every nuance of the soul.

However, the writers dealt with material that in itself is weakly amenable to rational-logical comprehension, i.e. with female psychology. Having immersed themselves in their souls, the writers more and more often were forced to turn to "lyrics", i.e., in the terminology of Brunetiere, to recreate in the reader a mood identical to that experienced by the heroine, i.e. the law of modern literature (lyrics).

By the second half of the XVIII century. "ladies' romance" developed in England. English writers of the last third of the 18th - the first decade of the 19th century. quickly overtook their French predecessors - Miss Barney, Charlotte Smith, and then Jane Austen gave rise to torrents of tears throughout Europe.

Women's novelists firmly adhered to the notion of the subordinate role of women. The heroines of their novels are only suffering creatures, offended, slandered and crushed victims of family despotism and ruthless public opinion. But in the "ladies' novel" the idea of the inviolability of social norms of ethics and customs is necessarily promoted. The heroine can only be their victim - endure and adapt. There was a slogan: "A woman is a victim of a man, but such a victim that rises, humiliated." "Lady's Romance" has always told about the spiritual and moral victory of a woman over rude men and inhuman public opinion.

The first works of Collins appear simultaneously with the novels of the Bronte sisters, where a new principle of understanding a woman is achieved. The Bronte sisters picked up what was already in French novels, first of all, with Madame de Stael - a woman not only as a suffering creature, wounded by public opinion, but also as a strong-willed, energetic person, opposing public opinion and even able to understand better than a man politics.

IV. Discussion

"There is no doubt, - says Collins himself, - that the marriage law of the United Kingdom is a shameful phenomenon...". The novel *The Law and the Lady*, which is a heartbreaking confession of a woman, is indicative to the same extent fought desperately against the inert and ruthless public opinion, one tainted her husband. In this case, "law" is understood as a complex of strict moral standards of Victorian puritanism, which does not have the presumption of innocence and is extremely cruel, primarily to women, and sometimes to men.

In the novel, the revelation of the truth and the punishment of the villains are slowed down by the delicacy and nobility of the protagonists.

According to the laws of confessional prose, the main thing in the novel is the heroine herself, who is both the leading character, the object of the story, the engine of intrigue, and the commentator of events. Therefore, the most important theme of the novel is connected with the women's problem. The heroine is the parsonage pupil so often found in the English ladies' novel, but now she is like and unlike her predecessors. Her similarity is in subtle intuition and a heightened perception of many aspects of life that concern her. If a landscape appears in a novel, then it is necessarily a lyrically personally meaningful landscape - be it urban or rural. It is introduced only as an indicator of the mood of the narrator.

The first episode of the novel "The Law and the Wife", which describes the wedding, which, as a rule, ends the novels, can be recognized as unexpected. The wedding is depicted in extremely gloomy colors (a discrepancy (of reality with expectations). Valeria herself thoughtfully follows the nuances of the mood, emphasizing the gloomy area of London, bad weather, the absence of her husband's relatives and girlfriends at the wedding, a mistake in the bride's signature (bad omen, aunt's remark). And yet, Valeria was not slow to admire her outfit, remembering it for many years and describing it in professionally precise terms (a tunic on a silk case, a hat, a seasoned color scheme - albeit not a wedding one). A premonition of a difficult married life is embodied in a non-standard wedding dress.

Purely feminine quick mood swings are already felt here and will be felt throughout the novel. Since the novel is written as a memoir, both her own portrait and the portrait of her husband are presented by the heroine as thought over and revised many times over.

Strictly speaking, the novel leads to nothing. The wife is completely reconciled to the fact that she, as her husband wished, is not Macallan, but Woodville. Knowing that Sarah, Eustace's first wife, poisoned herself and was not poisoned by her husband. Valeria does not publicize this fact and does not even inform her husband about it.

The main theme of the novel is the imperfection of English (or rather, Scottish) laws. This theme is important for England, many novels of Dickens are devoted to it. In *The Law and the Wife*, one can find some allusions to the *Pickwick Papers* (for example, interrogation records in the novel "The Lady and the Law" are reminiscent of the case of violation of marriage promises by Dickens).

The description of the court is given satirically - all personal letters were raised at the court, and the court, accordingly, turned into an entertaining performance for the provincial townspeople, who enjoy the intimate details of the Macallan family life. However, this novel is not about a trial, not even about a miscarriage of justice, which was not even made - given the circumstantial evidence against her husband, documents and evidence, the verdict was surprisingly fair and honest. There is no mistake in the ongoing investigation - all the facts were taken into account, the emphasis was placed on the fact that the evidence was only indirect in nature and the procedural actions were carried out in accordance with the law. The cited excerpts from the letters and the diary may testify both "for" and "against" the accused.

V. Conclusion

The novel contains grotesque and realistic, everyday and even naturalistic descriptions, a wide social background, a huge number of everyday episodes. The protagonists are real people whose life has included a fatal family secret, which is not completely clear. The author resorts to powerful artistic means, showing the expressiveness of the characters' feelings (superhuman fidelity, fortitude).

There are no superfluous details in the novel., There are also no unreal, far-fetched events and characters (Dexter serves as the only digression in some way. Even the seemingly improbable, at first glance, Valeria's chance meeting with Eustace's mother can be logically explained. Eustace often visited Ramsgate, alone and with relatives. It was this place that he chose to stay there with his young wife while waiting for the yacht. Here he could get rid of unnecessary meetings, fuss

and unnecessary problems (at least in matters of housing and pastime). In his difficult situation, this was simply necessary. The fact that his aunt fell ill while in the same city, and his mother immediately arrived - is also not surprising, the family often visited here.

References:

1. Collins, Wilkie. *The Haunted Hotel*. 1879. New York: Dover, 1982. Print. ---. *The Law and the Lady*. 1875. New York: Oxford University Press, 1992. Print. ---. *Man and Wife*. 1870. New York: Oxford University Press, 1995. Print. ---. *The Moonstone*. 1868. New York: Harper & Brothers, 2013. Print. ---. *The Woman in White*. 2 nd edition. 1860. London: J.M. Dent & Sons, 1982. Print.
2. Laurence, Patricia Ondek. *The Reading of Silence: Virginia Woolf in the English Tradition*. Palo Alto, CA: Stanford University Press, 1993. Print.
3. MacDonagh, Gwendolyn & Jonathan Smith. "‘Fill Up All the Gaps’: Narrative & Illegitimacy in *The Woman in White*." *The Journal of Narrative Technique* 26 (1996): 274-91. Print.
4. Miller, D.A. "Cage Aux Folles: Sensation & Gender in Wilkie Collins’s *The Woman in White*." *Representations* 14 (1986): 107-36. Print.
5. Preston, John. "The Silence of the Novel." *The Modern Language Review* 74 (1979): 257-67. Print.
6. Rich, Adrienne. *On Lies, Secrets, and Silence*. New York: Norton, 1995. Print.
7. <https://www.pdfbooksworld.com/The-Law-and-the-Lady>
8. <https://onemorelibrary.com/index.php/en/books/literature/book/english-literature-172/the-law-and-the-lady-577>

A DESCRIPTION OF THE ARTISTIC IMAGE OF THE WORKS OF GUY DE MOPASSAN AND ABDULLAH QADIRI

Jabbarova Malohat Hamdamovna

Senior teacher of
German-French Languages department
Bukhara State University

Abstract – The article provides an overview of the artistic analysis of the works of Guy de Mopassan and Abdullah Qadiri. At the same time, the works of the creators were analyzed using comprehensive examples. There is also a discussion of the artistic means used in the works.

Key words: artistic analysis, Guy de Mopassan, Abdullah Qadiri, creators, artistic means, artistic image, novels, stories, personification.

I. Introduction

The main theme of Maupassant's novels and numerous short stories is about the power of the "natural inside", the power of rude and selfish instincts and their carriers, who feel confident and comfortable in life. The ultimate personification of people of this type is Georges Duroy, the protagonist of the novel "Dear Friend", a rogue and rude male, shamelessly using women, often robbing them, confidently moving towards wealth and the heights of power. Between people of a spiritual warehouse turn out to be sufferers in Maupassant. Hence the bitterness and sadness that determine the tone of many of his works, in particular the novels "Life", "Mont-Auriol", numerous short stories, sometimes entire collections, such as "Miss Harriet", "Yvette", "Little Rock" and others.

II. Main part

Maupassant believed that the writer, first of all, should "reproduce and explain nature by means of art", first of all human nature. At the same time, he noted that people "should be portrayed as they are" and "first be interested in the motive cause of each act and especially the urges inherent in all people, their instinctive impulses. In this, according to Maupassant, people of all classes and strata are the same, representatives of the upper classes differ in that "they know how to mask the true reasons for their actions with conventions, falsehood, hypocrisy and

pretense." The artist's attention was focused on what is characteristic of human nature as a whole, but manifests itself in various forms inherent in certain social strata and individuals. This was the "merciless, terrible and holy truth", Maupassant considered talking about people the first duty of the writer.

The history of world literature is a collection of national works, including novels, which include Uzbek literature. Uzbek Romanism has embodied the best traditions and is developing in step with the times. Uzbek novels, like those of other nationalities, have their own unique features, as evidenced by the comparative characteristics of two novels by the great writer A. Qadiri.

It can be said with confidence that the next novel by A. Qadiri "Scorpion from the Altar", reflecting the life, customs of social and cultural life, the times of the Khan, serves as a historical and logical continuation of the novel "Days Gone by". Of course, in fiction, the influence of cultural, literary and aesthetic thinking, socio-economic, ideological and political punishment of that period is very huge. This influence can be seen in the artistic and ideological structure of the novel "The Scorpion from the Altar", which is especially noticeable in the class character.

The author of the novel is to some extent inclined to the dogmas of the class of that time, but this is shown in the novel as part of history, and not his artificial imagination. At the same time, he is guided by universal human concepts and norms of upbringing. Such an attitude towards classes and strata of society was very clearly expressed in the epic works of the great representatives of world Romanism of the 19th century (O. de Balzac, E. Zola, L. Tolstoy, F. Dostoevsky). After the novel "Days Gone by", "Scorpion from the Altar" was a new national school of Romanism, which developed an artistic custom, only inherent in the Uzbeks.

This artistic principle is very successfully used in the first national novel. To create positive and negative characters, the author studied the literary and artistic traditions of the East, their experience and introduced them into the structure of the great epic images of the novel.

This can be seen in the comparison of the two listed historical novels by A. Qadiri.

The main characters of the novels "Scorpion from the Altar" and "Days Gone by" (Anvar, Rano, Otabek, Kumush) are very similar to each other. They even look almost the same. Such similarity is also observed in the inner world (character, spirituality, psychology) "They, as Otabek said, are an example of a comprehensively perfect person." When describing the portrait of male heroes in the novels Scorpion from the Altar and Days Gone by, the author used stereotypical strokes such as "magnificent and conspicuous", "stately", "proud", "black-eyed".

In the course of the development of the storyline of the novel, the above portrait is supplemented by the characteristics of other characters: "beautiful eyes, like those of a gazelle", "ruddy face, like a red apple", "moustaches, like the first sprouts of greenery", etc. This characterization of the characters was used for the first time in image of Otabek "Days Gone by".

III. Conclusion

In the end, the contradictions between individuals, groups and classes leads to a coup and civil war. In the novels "Days Gone by" and "Scorpion from the Altar" A. Qadiri combined the conceptual, plot-compositional line, the picture of time and the history of society, the structure of characters, poetic principles, historicity, antiquity, monologic thinking, nationality, philanthropy, on the basis of which he created a new poetic work in the world of Romanism - "School of Romanism A. Qadiri" or "New National School of Romanism". Most importantly, this school has become versatile, complex, characteristic of the twentieth century. In a word, a perfect model of worldview, worldview. At some point in his 20s, de Maupassant contracted syphilis, a sexually transmitted disease that, if left untreated, leads to mental impairment. This is unfortunately what happened to de Maupassant. By 1890, the disease had started to cause increasingly strange behavior. Some critics have charted his developing mental illness through the subject matter of his stories. But de Maupassant's horror fiction is only a small portion of his work, some 39 stories or so. But even these works had significance; Stephen King's famous novel "The Shining" has been compared to Maupassant's "The Inn."

References:

1. Dumesnil, René, and Martin Turnell. "Guy De Maupassant" Encyclopædia Britannica, 1 Aug. 2018.
2. "Guy De Maupassant" Short Stories and Classic Literature.
3. "Guy De Maupassant" Guy De Maupassant - New World Encyclopedia.
4. Quvvatova D. World and Uzbek poems: comparison and analysis. //International Scientific Journal Theoretical & Applied Science. p-ISSN: 2308-4944 (print) e-ISSN: 2409-0085 (online).Year: 2020 Issue: 04 Volume: 84.Published: 30.04.2020 <http://T-Science.org>.
5. Quvvatova D., Nazarova D. The Rubai Genre In The Works Of Jamal Kamal.// The American Journal of Social Science and Education Innovations (ISSN – 2689-100x) Published: September 26, 2020 | Pages: 346-353. IMPACT FACTOR 2020: 5. 525.
6. Ochilova N., Quvvatova D. Interpretation of the image of "horse" in Uzbek and English literature. //EPRA International Journal of Multidisciplinary Research. Monthly Peer Reviewed & Indexed International Online Journal. Volume: 6 Issue: 9 September 2020. –P.3-5.

PROBLEMS OF TRANSLATION OF TERMS RELATED TO MELIORATION AND AGRICULTURE IN ABSTRACTS

Khaitova Gulshan Bahodirovna

A teacher of German and French languages department
Bukhara State University

***Abstract** – The problem of translation of abstracts of agricultural scientific articles into English to be included into the AGRIS database is studied. Some examples of typical translation errors are shown and the ways to correct them are offered. The resources the use of which allows improving the quality of translation of abstracts for agricultural articles are recommended.*

***Key words:** translation, abstracts, agricultural scientific articles, dictionaries, thesauruses, AGRIS, CSAL.*

I. Introduction

AGRIS (International System for Agricultural Science and Technology) is an international bibliographic database (DB) with more than 8.9 million structured bibliographic data on agriculture and related disciplines.

The Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) administer the database; data comes from over 150 institutions in 65 countries. For the period 2014-2017 about 2,000 abstracts in English from domestic agricultural scientific journals intended for publication in AGRIS were analyzed. Unfortunately, the translation quality of most of them left much to be desired. Most of the translations had to be edited, and some even re-translated. For the most part, the cause of this problem is the use of automated (machine) translation.

II. Main part

The current stage in the development of machine translation can be characterized as the stage of syntactic word-for-word translation. The basic unit of meaning is the word, and the grammatical forms and order of words in the generated text are determined based on syntactic links between words in the original text. According to the established tradition, dictionaries for automated translation are built mainly as dictionaries of words (the share of phrases in them is small). However, a high-quality manual translation of texts is more of a phraseological translation than a word-by-word translation.

Certain steps are being taken towards improving machine translation and bringing it closer to phraseological translation, but the problem has not been fully resolved.

However, even a translator who is fluent in a foreign language will not always be able to correctly edit a machine translation of a scientific text or translate it if he does not know the subject of the article and does not know the special terminology. Therefore, for example, the machine as “barrel” (noun “barrel” incorrectly translates the word “barrel” (plural of “side”. The

word "connections" has several translation options ("relationships", "relations", "links", "connections", etc.), the choice of which depends on the context, which, in turn, in machine translation is often either defined incorrectly or not taken into account at all.

This also includes such words as "steam" (a plowed field left unsown for one summer - "fallow", and not "steam" - very hot moist air), "grade" ("grade" - a discharge of something, which has certain qualitative characteristics; "variety" is a plant variety) and "sample" ("specimen" is a single sample representing its class; "sample" is a sample taken for study, for example, a sample of liquid, soil).

Specificity of translation of agricultural texts

It is most desirable that the translator be a specialist in the field of agriculture referred to in the abstract. In our case, when we are talking about the authors of articles on agricultural topics who know their specialty and domestic special terminology, it would seem that it is quite easy to find the correct English equivalents for domestic special terms. However, this is also a rather complicated process, because the same concept (term) may differ in Russian and international scientific practice, for example, in terms of scope or use and have a different context.

Translation of agricultural texts belongs to a subspecies of technical translation. It also has some features of the scientific and technical style, but at the same time, it is distinguished by its features that are unique to it (6).

For example, in abstracts of articles on crop topics, it is recommended to indicate the names of plants in Latin. In addition, the Latin names of plants can be used instead of their translation into English, which helps to reduce the risk of making a mistake in translation, as well as a more adequate perception of the text by the reader.

When translating articles on agro-industrial subjects, it may also be necessary to adapt the text in relation to those means of the language (speech turns, phrases) that exist both in the original and in the translated version. A phrase that has the same meaning, both in the original and in the translation, may appear differently in them. This means that it may be necessary to reproduce it in some other way than it was presented in the original.

Despite the fact that translation cannot do without transformations (adaptation), one must be careful in their application, i.e. use them wisely - an excessive number of translation transformations leads to the freedom of translation, which can result in unnaturalness, incorrectness and even incomprehensibility of the text. At the same time, the lack of translation transformations leads to literalism, which makes the text difficult to understand and sometimes incomprehensible.

Another problem in translating abstracts is the difference in syntax in Russian and English. Therefore, in English, the subject, which is characterized by the initial position, often turns out to be a component with a minimum informative load, and by the end of the sentence, it gradually increases. This factor must be taken into account when translating from Russian into English (and vice versa) and syntactic rearrangements should be used.

In addition, unfortunately, when translating, many people leave the service marks (commas, dots, dashes, hyphens, etc.) of the original text as it is in the translated text. Moreover, although there is no consensus on the rules for commas, dashes and other things in English texts, one should still take into account the basic differences in the punctuation marks of English and Russian.

Therefore, for example, when translating abstracts, they especially often do not pay attention to the fact that numbers in English and Russian are formatted differently. Namely, the fractional part of the number in English is separated from the integer - by a dot (1.5), and in Russian - by a comma (1,5); groups of digits in English are separated by commas (1,500 or 1,500,000), and in Russian - by spaces (1,500,000) or not separated by anything (1500) (5). At the date (dates) in Russian texts, abbreviations of the words "year, years" (year or years) are usually put.

After a detailed analysis, you can also see that the abstract has lost the so-called scientific or scientific-technical style that was in the scientific article. When translating scientific agricultural texts, it is necessary to replace the colloquial words used in the original with exact terms. At the

same time, author's phrases can be replaced by more familiar phrases, and the meaning of the context can be explained using more terminology that is accessible.

Particular attention should be paid to texts on economics, since some economic realities of the Russian Federation may not have an equivalent abroad. Thus, when translating into English, it is difficult to convey the difference between "farming" and "personal subsidiary farming", since these formulations in different countries denote far from identical concepts. In such cases, explanatory dictionaries can help, which describe the wording and examples of their use.

Auxiliary resources in translation

In general, the main task of translating an abstract is the correct selection of a concept or displaying the meaning of the text in the original in the target language. Often various information retrieval resources can help with this: specialized paper dictionaries, electronic dictionaries, dictionaries of standardized vocabulary (thesauri).

III. Conclusion

As a result, we can say that for an adequate translation of abstracts of scientific articles on agricultural topics, and in general, any translation, one should not rely on the correctness of the result issued by the translator machine. Such translations must be carefully edited and the terms chosen correctly, using thematic paper and electronic dictionaries, as well as information retrieval tools (thesauruses).

References:

1. English-Russian biological dictionary / ed. O.I. Chibisova. - M.: Russian language, 1993. - 736 p.
2. English-Russian agricultural dictionary / ed. V.G. Kozlovsky and N.G. Rakipova. - M.: Russian language, 1983. - 880 p.
3. English-Russian Polytechnical Dictionary / ed. A. E. Chernukhina. - M.: Russian language, 1979. - 688 p.
4. Translation of agricultural texts and articles [Electronic resource]. - Access mode: - (<http://perekl.adach.ru/index/agro>)

NEMIS VA O'ZBEK TILLARIDA "VATAN" KONSEPTINING LINGVOKULTUROLOGIK TALQINI VA TADQIQI

Hayotova Dilafro'z Zoyirovna

Buxoro davlat universiteti "Nemis va fransuz tillari" kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada tilshunoslik fani, uning yangi yo'nalishlari bo'lgan lingvokulturologiya, konsept, vatan konseptining o'zbek va nemis tilidagi talqini to'g'risida fikr yuritiladi. Qolaversa, vatan konseptiga doir olimlarning nazariy qarashlari haqida ma'lumotlar beriladi

Tayanch so'zlar : lingvokulturologiya, termin, tushuncha, vatan, konsept, leksema sxema, etnografiya, psixologiya, ssenariy.

Lingvokulturologiya tilshunoslikning yangi yo'nalishlaridan biri bo'lib, til va madaniyatning to'qnashuvi asosida hosil bo'lgan va bir vaqtning o'zida barcha xalqlarning tilida aks etadigan madaniyat, urf-odat, an'analarini o'rganadigan fan hisoblanadi. Shuningdek, lingvokulturologiya fani orqali milliy qadriyatlar, an'analar va madaniy shakllarning lison (ong) va tilni shakllantirishi; uni ma'lum bir jamiyatga xos bo'lgan qolipga solishi; mustaqil fikr yuritish ko'nikmasini hosil qilishini ham o'rganishimiz mumkin. Bundan shu ayon bo'ladiki, lingvokulturologiya fanida tadqiq qilinayotgan til orqali nafaqat hozirda mavjud til xususiyatlarini, balki, o'tmishda va hozirda shu tilda muloqot qilgan xalq madaniy hayoti, urf-odati va qadriyatlarini ham bilib olish mumkin. Demak, bu o'rinda lingvistika (lingvokulturologiya) xalqlarni yanada chuqur o'rganishda madaniyatshunoslik, tarix, psixologiya, etnografiya kabi fanlar bilan hamkorlik qilishini ta'kidlash joiz.

Lingvokulturologiya fanining tadqiqot obyekti sifatida, asosan, xalq og‘zaki ijodi namunalarini olishimiz mumkin. Negaki, ibora, maqol, matal, hikmatli so‘zva metaforalar asrlar osha lingvistik omil asnosida milliy qadriyat va an‘analar, umuman, o‘sha millat haqida to‘liq ma‘lumot saqlanib qolgan bebaho xazina sanaladi. Buyuk rus tilshunosi Larin iboralarga quyidagicha ta‘rif bergan: “Iboralar har doim xalq dunyoqarashini, ma‘lum davrga xos ustuvor g‘oyalarni, jamiyat qurulishini ifodalaydi. Bu tong yorug‘i quyosh shu‘lasi orqali ayon bo‘lganidek aniq ifodalanadi”.

Ma‘lum bir tilni o‘rganish uchun unga qardosh tilni ham chog‘ishtirib ko‘rish va har ikkalasini qiyosan tadqiq etish tilshunoslik fani uchun yaxshi metodlardan biri sanaladi. Shunday ekan, lingvokulturologiyada ham bir-biriga har taraflama yaqin va o‘xshash bo‘lgan bir oilaga mansub tillarni o‘rganish yaxshi samara beradi. Zero, bazi holatlarda madaniy qadriyatlari, joylashish o‘rni, mansub bo‘lgan til oilalari, gramatik qurilishi, leksikasi jihatdan butunlay farq qiladigan tillar lingvokulturologik asnodda o‘rganilganda xalq og‘zaki ijodi namunalaridagi mavjud o‘xshashlik tadqiqotchini hayratga soladi. Qadimdan mavjud bo‘lgan “Buyuk ipak yo‘li” va boshqa iqtisodiy, siyosiy hamda madaniy aloqalar natijasida turli millat va elatlar adabiyotida paydo bo‘lgan ijod namunalarini bugungi avlodga meros qilib qoldirilganligini isbotlaydi.

XXI asrda lingvistika nafaqat aloqa-aralashuv vositasibo‘lmish tilni, balki millatning madaniy belgisini yoritib beradigan yangi yo‘nalishni ham tadqiq eta boshladi. Tilga bunday yondashuv V.Gumboldt va A.A.Potebn kabi olimlarning qo‘ygan tamal toshlari asosida bo‘ldi. Shu o‘rinda V.Gumboldtning: “Millatim tiliga qo‘yilgan to‘siq mening dunyoqarashimga qo‘yilgan to‘siq demakdir”, degan fikri har bir xalq tili uning madaniyati, urf-odati va hatto, dunyoqarashi bilan naqadar bog‘liq ekanligini yana bir karra isbotlaydi. Shunday ekan, har bir tilni o‘rganar ekanmiz, tadqiq etiladigan davr, millat, uning madaniy hayoti, mavjud siyosiy tizim, mamlakatning iqtisodiy ahvoli kabi xususiyatlarni bilish va tadqiqot ishida aniqlangan ma‘lumotlarni inobatga olish juda muhim omil sanaladi.

Til kishi yashayotgan haqiqiy hayotni tasvirlab bera oladigan muhim vosita hisoblanadi. Shu sababli g‘arb davlatlari falsafasi bir necha ming yillar mobaynida “tilshunoslik ombori”dan unumli foydalangan holda boyib bormoqda. Hozirgi davr buyuk faylasuflaridan biri bo‘lmish A.M.Xaydegger tilni “Qulayliklar uyi” deya ta‘riflaydi. Shuning uchun ham, lingvistika – til haqidagi fan, har qanday ijtimoiy fanni o‘rganish jarayonida muhim metodologik asos, baza (ombor) vazifasini o‘taydi. Demak, xalqlar madaniyati yoki madaniyatshunoslik fanlarini o‘rganish jarayonini ham tilshunoslik fanidan ayri holda tasavvur qilib bo‘lmaydi. Shunday ekan, lingvokulturologiya fanida til nafaqat hozirgi xalqlar mentalitetini, balki qadimgi davr xalqlari dunyoqarashi, ularni o‘rab turgan atrof-muhit, mavjud jamiyat va o‘ziga bo‘lgan munosabati ham o‘rganiladi. Chunki, yuqorida sanab o‘tilgan belgi-xususiyatlarning bari xalq tomonidan yaratilgan va asrlar osha avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan maqol, matal, ibora, metafora va hikmatli so‘zlarda saqlanib qolgan. Shu narsa qiziqki, odamzot o‘z ona tili va milliy qadriyatlarini yoshlikdan o‘zlashtirgan, o‘rgangan taqdiridagina, haqiqiy ma‘nodgi insonga aylanishi mumkin. Negaki, xalqning eng nozik qadriyatlari va madaniyati shu til orqali gavdalanadi. Buni biz hammaga mashhur bo‘lgan Tarzan va Maugli ismli bolalar hayotida sodir bo‘lgan voqealar misolida ham ko‘rishimiz mumkin. Zero, tug‘ilganidan hayvonot dunyosiga tushib qolgan va shu sharoitda voyaga yetgan bolalarda hech qanday insoniy fazilat, madaniyat va hatto, lisoniy zabonning ham yo‘qligi ularni o‘z tengdoshlari va zamondoshlaridan tubdan ajratib turardi. Zotan, hayvonlar tilini o‘zlashtirgan Maugli va Tarzan uchun shu jamiyat urf-odatlarini, an‘analari va o‘ziga xos bo‘lgan madaniy hayot odatiy hol edi.

Atrofni o‘rab turgan olam haqidagi ma‘lumotlarning ko‘pi insonlarga lisoniy omil asosida yetkazib beriladi. Shuning uchun ham, kishida moddiy olamdan ko‘ra, ma‘naviy olam qurshovi kuchliroq bo‘lib, intellektual, milliy, ijtimoiy zarur bilimlarni shaxsiy leksikonda takomillashtirib boradi. Ko‘p hollarda, hali amalda ko‘rmagan va bilmagan voqea-hodisa, narsa-buyum, fan-texnika yangiliklari haqida qandaydir lug‘at boyligi va uning izohlangan tasavvuri xalq ongida mavjud bo‘ladi. So‘z qo‘llash mahorati ham kishining jamiyatga qanchalik moslashganini, barcha yangiliklardan xabardorlik darajasini ko‘rsatadi. Ko‘p hollarda, leksik

qobiliyat insonning jamiyatdagi mavqeini ham belgilab beradi. Hatto, faylasuflar: “ma’lum so’zni butunlay anglab yetish uning moddiy holatini o’rganishni osonlashtiradi”, deyishadi. Ya’ni, yaratilgan kashfiyotning o’zini ko’rishdan oldin uning nomlanishi va xususiyatlarini o’rganish qo’lga kiritilgan ishni tushunishni birmuncha yengil qiladi.

Demak, lingvokulturologiya fani ma’lum xalq madaniy hayoti, undagi yutuq va kamchiliklar, yaratilgan yangiliklar va kashfiyotlarni lingvistik omil asosida o’rganadi, deyish mumkin. Shuningdek, lingvokulturologiyada insoniyat umri davomida mavhum saqlaydigan sirsinoatlardan eng muhimi ya’ni, ma’lum bir xalqqa tegishli bo’lgan lingvistik abstrakt tushunchalar ham o’rganiladi. Uni ochish yoki javobini topish orqali millatning asrlar davomida qilgan ishlari, bajargan amallari hamda erishgan yutuqlari va hatto, boshqa xalqlardan sir saqlagan tilshunoslikka oid tushunchalarini ham bilib olish mumkin. Shunday ekan, bizning maqsadimiz tilshunoslik ortida yashiringan, barcha xalqlarga xos bo’lganichki va madaniy xususiyatlarni aniqlashdir.

Vatan — kishilarning tugilib o’sgan joyi, yurti, mamlakati, tarixan muayyan xalqqa tegishli hudud hamda uning tabiati, aholisi, o’ziga xos taraqqiyoti, tili, madaniyati, turmushi va urf-odatlarini majmuidir.

Vatan — (arab. vatan — ona yurt) kishilarning yashab turgan, ularning ajdod va avlodlari tug’ilib o’sgan joyi, hududi, ijtimoiy muhiti, mamlakati. Vatan kishi yoki avlodlar tug’ilib o’sgan va kamol topgan zamin, o’lkadir. Vatan ostonadan boshlanadi, deb bejiz aytmaydi xalqimiz. Tili, e’tiqodi, urf-odatlarini va milliy sifatlarini bir bo’lgan avlodlar yashagn va yashayotgan jo’g’rofiy muhit Vatanni ifoda etadi. Vatan — insonning o’z uyi-ro’zg’ori, yashab turgan diyori ma’nosida tushunilib, u keng va tor ma’noda ham qo’llaniladi. Biror xalq vakillari jamuljam yashab turgan, ularning ajdodlari azal-azaldan istiqomat qilgan hudud nazarda tutilsa, bu keng ma’nodagi tushunchadir. Kishi tug’ilib o’sgan uy, mahalla, qishloq nazarda tutilsa bu tor ma’nodagi tushunchadir. O’zbekiston xalqining milliy taraqqiyot yo’lidagi bosh g’oyasi - mustaqillikni mustahkamlash, ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot barpo etishdir. Milliy istiqolot mafkurasining asosiy g’oyalari o’zining mohiyati, falsafasi, jozibasini bilan bosh g’oyani xalqimizning qalbi va ongiga yanada chuqurroq singdirishga xizmat qiladi. Kishilarimizning ma’naviy yuksakligi vatanimiz ravnaqining kafolotidir. Vatan - insonning kindik qoni to’kilgan muqaddas zamin, uni kamolot sari etaklovchi tabarruk maskandir. U ajdodlardan avlodlarga qoladigan eng buyuk, bebaho meros, eng aziz xotira. Vatan- ota-bobolarimizning xoki poklari jo bo’lgan, vaqti-soati yetib har birimiz bosh qo’yadigan muqaddas zamin. Vatan - bu xalqning o’tmishi, buguni va kelajagi. Xalqimiz Vatan ostonadan boshlanadi, deb bejiz aytmagan. Kishi ulg’aygan sari uning Vatan haqidagi tushunchasi ham kengaya boshlaydi. Ostona, uy, mahalla, qishloq, shahar, tuman, viloyat va nihoyat mamlakat darajasiga ko’tariladi. Tushuncha va kechinmalar nuqtai nazaridan esa vatanparvarlik tarixiy taraqqiyot jarayonida paydo bo’lib, tashqi muhit va davrlar ta’sirida shakllangan va o’zgarib kelgan ijtimoiy-ruhiy tuyg’udir. Vatani bor odamning gurur-iftixori yuksak bo’ladi. Togdek tayanchi - Vatani borligini his etgan inson hayotning har qanday sinovlariga doimo tayyor turadi. Kurrai Zamin - Er sayyorasi butun jumlai jahonda yashayotgan olti milliarddan ziyod xalqlar uchun Vatan hisoblansa, har bir xalq uchun taqdiran va tarixan ato etilgan hudud ona-Vatandir. Vatanni, ota-onani tanlamaydilar. Ular yaratganning o’zi tomonidan berilgan ulug’ va muqaddas ne’matdir. Ana shu ulug’ ne’matni, asrab-avaylash, uning sarxadlarini gullatib-yashnatish o’z qo’limizda. Vatan so’zi hamisha ona so’zi bilan yonma-yon keladi. Bu shunchaki oddiy gap emas. Otasiga hurmatu ehtirom saqlagan farzand vatanni ham mukarram tutadi. Demak, dunyoda ona bitta, Vatan ham, Vatanga muhabbat tuyg’usi ham ilohiy bir ne’mat, shuning uchun ham u har bir kishiga aziz va muqaddasdir. Vatan insonning kindik qoni to’kilgan tuproq, uni kamol toptiradigan, hayotiga ma’no-mazmun baxsh etadigan tabarruk maskan. U ajdodlardan avlodlarga qoladigan buyuk meros, eng aziz xotira. Vatan - ota-bobolarimizning hoki poklari jo bo’lgan muqaddas zamindir.

“Vatan” konsepti ko‘p qirrali bo‘lib, unda xalqning o‘tmishi, buguni kelajagi mujassamdir. Inson ulg‘aygan sari uning vatan haqidagi tushunchasi ham kengayib boradi. Vatan har bir kishining qalbida yashaydi. Vatan atamasiga ulug‘lar, donolar turli sifatlar berishgan. “Vatan-odamning kindik qoni to‘kilgan yerdir” degan ta‘rifga o‘zbek yozuvchisi Tohir Malik quyidagi fikrlarni bildiradi: “Vatan-odamning kindik qoni to‘kilgan yerdir” degan ta‘rifga e‘tiroz bildirmagan holda shartli tushuncha ekanligini ta‘kidlaydi. “Agar tug‘ilgan to‘la ma‘noda vatan bo‘lganida edi, biz tomonlarda tug‘ilib o‘sgan nemislar, yunonlar, yahudiylar, Qrim tatarlari va yana boshqa millatning vakillari ota-bobolari yurtiga ko‘chib ketmas edi”. Vatan ostonadan emas, balki har bir kishining qalbidan, vijdonidan boshlanadi. Vatanga muhabbatni jamlay olgan yurak faqat odam bolasiga xosdir.

Heimat so‘zini etimologik tahlil qiladigan bo‘lsak, bu so‘zning paydo bolishi (Mittelhochdeutsch-1050 yildan 1350 yilgacha bolgan) 1050 -1350 yillarga borib taqaladi va *heimote, heimuote, heimoti* “joy, makon inson tug‘ilgan joyi, o‘zini o‘z uyidek his qiladigan joy ma‘nosini anglatadi. Nemis tilida *Heimat* so‘zi fonetik o‘zgarishga XV duch kelgan. XVII asrgacha bu so‘z sredniy rodga qo‘llanilgan. Hozirgi kunda biz bu so‘zni jenskiy rod bilan ishlatamiz, ammo hozirgi kunda ham ba‘zi hududlar shevasida sredniy rodga ishlatilyapti. *Heimlich* sifati ham XVIII asrdan boshlab olmon tilda qollanilgan va “vatanga ta‘luqli, tugilib o‘sgan joyga ta‘luqli ekanligini bildiradi”. Aka-uka Jakob va Vilhem Grimmlarning “*Deutsches Wörterbuch*” kitobida *Heimat* va *Vaterland* so‘zlarining asosiy ma‘nolari haqida ma‘lumotlar mavjud. *Vaterland* so‘zi *Heimat* so‘zidan keyin paydo bo‘lgan. [8] “*Das grosse Wörterbuch der deutschen Sprache*” kitobida *Heimat* leksemasini ikkita ma‘noga ajratadi: a) *Land, Landesteil oder Ort, in dem man [geboren und aufgewachsen ist] oder sich durch ständigen Aufenthalt zu Hause fühlt (oft als gefühlbetonder Ausdruck enger Verbundenheit gegenüber einer bestimmten Gegend); b) Ursprungs-, Herkunftsland eines Tiers, einer Technik oder anderes.*

Ularning birinchisida, insonning muayyan joyga, uning qayerda tug‘ilganiga bog‘liqligi haqidagi insoniy tuyg‘ularga asoslanadi, bu qiymat insonning biror joyga bog‘lanishiga asoslanadi. Leksemaning ikkinchi ma‘nosi sof moddiy asosni aks ettiradi, chunki u mamlakatning kelib chiqishini yoki hayvonot dunyosi yoki texnologiya dunyosining yaratilishini, kabi ma‘nolarni ko‘rsatadi.

“Meyer neues Lexikon” da quyidagi fikrlar berilgan: “*Heimat, subjektiv von einzelnen Menschen oder kollektiv von Gruppen, Stämmen, Völkern, Nationen erlebte territorial Einheit, zu der rein Gefühl besonders enger Verbundenheit besteht*”. Ushbu talqinda yana ma‘lum bir hududga bog‘lanish tuyg‘usini haqida gap ketgan bo‘lib, ammo bu bog‘lanish shaxs yoki odamlar guruhida ularning subyektiv dunyoqarashi asosida shakllangan, lug‘at tuzuvchilar bu odamning tug‘ilgan joyiga bog‘liqligini ko‘rsatmaydilar. “*Das Psychologie - Lexikon*” kitobida insonning tug‘ilgan joyga intilishi haqida gap boradi. Odatda bu inson o‘z o‘tib-ulg‘aygan va bolaligini o‘tkazgan joyga bog‘liqlik tuyg‘usi ko‘proq ma‘lum bir landshaftda, o‘ziga xos muhitda va millat va xalqida ko‘proq namoyon bo‘ladi. Umuman olganda, “ota-ona uyi” tushunchasi inson hayotida katta ahamiyatga ega, chunki vatandan uzoqda, “chet elda” yoki “begona yerda” inson o‘z bolaligini, tug‘ilib o‘sgan joyini sog‘inib yashaydi. [7]. Nemis tilida “Vatan” konsepti ikkita leksema bilan beriladi: *Vaterland* va *Heimat*. Bu ikki so‘zning qo‘llanilishi tarixiy voqealarga borib taqaladi. Germaniya ministiri bo‘lagan faylasuf Y. Gebbel (16-mart, 1942 yilda) o‘zining farmoyishida har bir kishi vatan uchun o‘zini qurbon qilib, qahramon bo‘lishi kerakligini ta‘kidlaydi. Shu farmoyishdan so‘ng olmon xalqi *Heimat* so‘zi o‘rnida *Vaterland* so‘zini ishlata boshlashdi. [3]

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Jo‘rayeva M.M. Fransuz va o‘zbek ertaklarida modallik kategoriyasining lingvokognitiv, milliy-madaniy xususiyatlari. Monografiya. Fanlar akademiyasining “Fan” nashryoti. – Toshkent, 2016
2. Jo‘rayeva M.M. Fransuz va o‘zbek ertaklarida modallik kategoriyasining lingvokognitiv, milliy-madaniy xususiyatlari. Filolog fan diss Toshkent, 2017. –B. 45;48

3. Игнатова.Е.М Концерт Родина в социально-культурном контексте Германии.Вопросы филологии-2006-№С-8
4. Аскольдов С. Концепты слова Русская Словесность. М, 1997, – С.269
- 5.Арутюнова Н. Д. Воля и свобода / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Космос и хаос. Концептуальные поля порядка и беспорядка. – М. :Индрик, 2003. – С. 73–100.
6. Пименова М. В. Концепт сердце : Образ. Понятие. Символ : монография / М. В
7. Das Psychologie – Lexikon.-Deutschland,2008
- 8.Akademie der Wissenschaften zu Göttingen Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm.-Berlin,2013.
9. Rahmatov, A. (2021). FLIP TEACHING» КАК ИННОВАЦИОННЫЙ СПОСОБ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 1(1). извлечено от http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/1542
10. Hayotova D.Z (2021). NATIONAL-CULTURAL LINGUOCULTUROLOGICAL FEATURES OF THE CONCEPT OF HEIMAT (HOMELAND) IN GERMAN AND UZBEK LANGUAGES . ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 1(1). извлечено от http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/939
11. Lola IkromovaScientific And Theoretical Views About The Description Of The Notion Frame In Linguistics
<https://ijpsat.ijsht-journals.org/index.php/ijpsat/article/view/3147>
12. Mahmudova D.H. Sadridin Salim Bukhariy’s role in the development of the literary environment of Bukhara in the late XX and early XXI centuries. Scholastico-2021. Angliya – 2021. 92-96 b.
13. Kuldashaeva N.B. THEORETICAL VIEW POINTS OF LINGUISTS ON TERMINOLOGY. SOI: 1.1/TAS DOI: 10.15863/TAS International Scientific Journal. Theoretical & Applied Science, p-ISSN: 2308-4944 (print) e-ISSN: 2409-0085 (online) 2019 Issue: 12 Volume: 80. 2019. – P. <http://T-Science.org>;
14. Juraeva M.M. Theoretical Views of Concept, Frame, Tale-Concept, Tale-Frame in Cognitive Linguistics. International Journal of Engineering and Advanced Technology (IJEAT) Volume-8, Issue-5S3, 2019. – P. 392-395. <https://www.ijeat.org/wp-content/uploads/papers/v8i5S3/E10840785S319.pdf>
15. Abbarova M.X.TWO STORIES - TWO DESTINIES Journal of Contemporary Issues in Business and Government Vol. 27, No. 2,2021 <http://uniwork.buxdu.uz/hujjat.asp?id=4456>
16. Juraeva Nilufar Shukhratovna "THE MAIN AREAS (SPHERES) OF EUPHEMISMS AND TABOOS IN FRENCH LINGUISTICS"
https://buxdu.uz/docs/jurnallar/ilmiy_axborot/ilmiy_axborot_5_son_2020.pdf#page=136
17. Adizova, O. (2021). В НАУЧНО-БИОГРАФИЧЕСКИХ РАБОТАХ АЗИЗА КАЮМОВА ОБ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ НАВЫКАХ СОЗДАТЕЛЯ. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 6(2). извлечено от http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/2055
18. Jumayev, E. (2021). Семантические особенности аффикса -(и)бди. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 5(5). извлечено от http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/2432
- 19.. Vobokalonov R.R. , Vobokalonov P.R., Hayatova N. "Meaning of canonical words-sentences in the spirit of tolerance" PHILOLOGY, INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL, N2(26), Volgograd 2020, 40-43 pp.
<https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/562>
20. Akramov, B. (2021). Osobennosti terminologii turizma vo fransuzkom yazike. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 2(2).
http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/1616
21. Hayitova.G.B. Terminology in Agriculture
<https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/614>
cejsr.academicjournal.io(<https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/614>)

22. Hayitova.G.B. **Lexical-Semantic Analysis of the Terminological System of Agriculture and Water Management**

<https://literature.academicjournal.io/index.php/literature/article/view/241>

23. Juraeva M.M. The national, cultural and linguocognitive peculiarities of modality of the french and uzbek fairytales. GIF. LangLit. An International Peer-reviewed Open Sccess Journal. V.3, №2. 2016. India, 2016. – P. 81–86.

https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=juraeva+malohat&btnG=

MATEMATIK TERMINLAR SHAKLLANISHIDA LEKSIK DERIVATSIYANING O‘RNI.

Ruzmetova Ozoda Alimovna

Urganch davlat universiteti

Xorijiy filologiya fakulteti

“Ingliz tili va adabiyoti” kafedrası

tayanch doktoranti ozoda.r@urdu.uz

Annotatsiya: Mazkur maqolada matematika sohasiga oid terminlarning derivatsion shakllanishi, ularning derivatsion shakllanish usullari haqida muhokama boradi. Leksikaning boyib borishida, uning taraqqiyoti va rivojlanishida so‘z yasash, leksik derivatsiya muhim ro‘l o‘ynashi va matematika sohasiga oid terminlarning ham o‘ziga xos derivatsion xususiyat va imkoniyatlari mavjudligi xususida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: derivatologiya, derivatsiya, leksik derivatsiya, derivatsiya usullari, affiksatsiya, suffiksatsiya.

Har bir tilning leksikasi doimiy harakatda bo‘ladi va bu harakat leksika tarkibining turlicha o‘zgarishiga olib keladi. Leksikaning boyib borishida, uning taraqqiyoti va rivojlanishida so‘z yasash, leksik derivatsiya muhim ro‘l o‘ynaydi.

Yasama so‘zlar shakllanishi bilan bog‘liq bo‘lgan derivatsiya ko‘rinishlari manbalarda leksik derivatsiya tarzida tadbiiq etiladi. So‘z yasashning morfologik tipi, grammatik so‘z yasash usulining affikslar yordamida so‘z yasash jarayonini leksik derivatsiya jarayoni sifatida o‘rganiladi.

Matematika sohasiga oid terminlarning ham o‘ziga xos derivatsion xususiyat va imkoniyatlari mavjud. Barcha tillarda turli terminlar kabi matematik terminlar ham so‘z yasash usullari orqali hosil qilinadi.

Derivatologiya nazariyasida derivatsiya usuli muhim deb qaraladi. Lekin termin yaratish jarayoni haqida gap ketganda, umumiste‘mol so‘z qatlamini yaratishga qaraganda, termin yaratish ancha murakkab jarayon deb qaraladi. Bu haqida 1977 yil V.P Danilenko o‘zining olib borgan ilmiy tadqiqotida mavjud so‘z yasash usullari umumiste‘mol uchun so‘zlar yaratishga yetarli darajada deb qaraydi, ammo terminning mazmuni va definitsiyasini ochib berish talab qilinadi, zero definitsiyasiz, bir terminni ikkinchisidan farq qilish mumkin bo‘lgan o‘ziga xosliklarini farqlamay turib, uni to‘liq termin sifatida hisoblalash bo‘lmasligini qayd etadi[1].

Yasama terminlar hosil qilishda affiksatsiya usuli juda muhim ahamiyatga ega. Affiksatsiya yangi so‘z hosil qilishning eng sarmahsul turi hisoblanadi va asosan so‘zga affiks qo‘shish orqali so‘z o‘zagining ma‘nosidan yiroqlashmagan holda, asosan o‘zak ma‘nosiga aloqador so‘z yasaladi. Bunday holatlarda so‘zning ma‘nosi sezilarli darajada o‘zgarmaydi, balki uning so‘z turkumi jihatdan o‘zgarish holati uchraydi. Yangi leksemalarni hosil qiluvchi affikslar yasama terminlarni yasash uchun xizmat qiladi. Ba‘zi affikslar ma‘no jihatdan bir xil bo‘lgan so‘zlarni, ba‘zi bir boshqalari turlicha ma‘nolarga ega bo‘lgan so‘zlar yasaydi. Shuningdek ba‘zi affikslar bir xil so‘z turkumi doirasiga tegishli so‘zlarni hosil qilsa, boshqalari esa xar xil so‘z turkumiga oid leksemalarni yasaydi. Demak, yasama so‘zning so‘z turkumini derivatsion affiksga qarab aniqlash mumkin bo‘ladi. Infleksiya jarayoniga zid ravishda derivatsion jarayonni to‘liq leksik planda o‘rganish mumkin.

Affikslar prefiks, suffiks va infiks xarakterida kuzatiladi. Sermahsul affikslarga suffiks xarakterdagi affikslarni, kam mahsul affikslarga prefikslarni va unumsiz hisoblangan affikslarga infikslarni ko'rsatish mumkin.

Bizning tadqiqotimizda ham qiyoslanayotgan ingliz va o'zbek tillaridagi tahlil qilinayotgan matematika sohasiga oid aksariyat terminlar suffiksatsiya usulida yasalgan.

O'zbek tilida –chi, -lik suffikslar asosan matematika sohasiga oid terminlar derivatsion jarayonida faol ishtirok etadi:

-chi suffiksi asosan harakat nomidan ot hosil qilishda ishlatiladi:

O'zbek tili	Ingliz tili
qo'shiluvchi	addend
ayriluvchi	subtrahend
k'paytiruvchi	multiplicand
bo'linuvchi	dividend
bo'luvchi	divisor

-lik suffiksi quyida keltirilgan misollarda sifatdan ot yasash uchun xizmat qilgan:

O'zbek tili	Ingliz tili
kattalik	size
tekislik	plane
qalinlik	thickness

Suffiksatsiya eng sermahsul so'z yasash usullaridan bo'lib, shuningdek mazkur so'z yasash usuli eng qadimiy usullardan ham hisoblanadi. S.V Shvesova o'zining ilmiy tadqiqotida ingliz tilidagi terminlarning yasash, qo'llanilish chastotasini o'rganib tahlil qilgan va eng sermahsul usul sifatida suffikslar vositasida termin yasashni ta'kidlagan[2]. O'zbek tilshunosligi bo'yicha o'zlarining ilmiy tadqiqotlarini olib borgan tilshunos olimlar, I Yo'ldoshev va O' Sharipovalar olib borgan terminologik tadqiqot natijalaridan shuni qayd qilganlarki o'zbek tilida ham affiksatsiya usuli so'z yasashning eng faol usullaridan hisoblanadi[3].

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического анализа. – Москва.Наука, 1977. – с94.
2. Швецова С.В Лингвистический анализ способов терминообразования в современной офтальмологической терминосистеме. Автореферат диссертации канд.филол. наук. – Иркутск. 2005. - 22 с.
3. I Yo'ldoshev, O' Sharipova. Tilshunoslik asoslari. Toshkent. Iqtisod-moliya7 20077 B. 112.
4. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi". P-Harfi; Davlat ilmiy nashriyoti; Tashkent.
5. Douglas Downing PhD "Dictionary of Mathematics terms" Copyright by Barron's Educational Series. 2009.

INGLIZ ADABIYOTIDA HIKOYA JANRI RIVOJI

Jalilova Lola

dotsent, filologiya fanlari nomzodi,

Buxoro davlat universiteti

Sharopova Farida,

BuxDU, magistrant

Kirish. Ingliz adabiyotida hikoya janrining paydo bo'lishi hamda rivojlanishi to'g'risida ingliz olimlari tomonidan ko'plab izlanishlar olib borilgan. Shunday olimlardan biri bo'lmish Charles Mey izlanishlariga ko'ra hikoya janrining ilk ildizlari Renessans davriga borib taqaladi va 20- asrga kelibgina hikoya to'liq janr sifatida shakllanadi. Uning fikriga ko'ra, albatta, Bibliya hamda Qur'on kitoblaridagi hikoyatlarda ham hikoya janrining uchqunlarini ko'rishimiz

mumkin. Ammo, Charlesning aniqlashiga ko'ra, 14-asrda yashab, ijod etgan buyuk yozuvchilar Bokachcho va Chouserlar hikoya janrining eng birinchi mualliflari bo'lib, ular adabiyotda o'sha davrdagi afsonaviy janrlardan bugungi kundagi realistik janrga ozgina bo'lsada siljish qilganlar.

Asosiy qism. Haqiqiy hikoya janri adabiyotning mustaqil janri sifatida 19-asrda rivojlana boshlagan va bu asrda uning taraqqiy topishiga o'z hissalarini qo'shgan yozuvchilar: E.T.A. Hofman, Gogol, Vashington Irving, va albatta, Edgar Allen Poe kabilardir. Ularning o'zlari hikoyalar yozishlari bilan bir qatorda, hikoyaning nazariy asoslarini ham o'rganib, uning ustida izlanishlar olib borganlar. Ulardan tashqari yana O. Genri, Genri Jeymes, va Jozef Konrad kabi yozuvchilar ham o'zlarining "The Secret Sharer" asarlari bilan hikoya janrining nazariy asoslarini rivojlantirishga o'z hissalarini qo'shganlar.

20- asr ingliz adabiyotiga nazar tashlaganda esa Charles Mey fikriga ko'ra, Heminguey o'z asarlari bilan xuddi rus yozuvchisi Chexovning avlodidek uning hikoya yozish an'alarini davom ettiradi. Keyingi hikoyanavislar qatoriga esa Mey Ketrin Anna Porter, Villiam Folkner, Jon Chiver, Bernard Malamud va Eudora Velti kabi yozuvchilarni kiritadi. Ammo, bugungi kunda ularning hikoyalari unchalik ommabop emas, o'quvchilar tomonidan unchalik ko'p o'qilmaydi. Ularning ta'siri muhimmi yoki yo'qligini vaqt ko'rsatadi.

Zamonaviy hikoya janrining uzoq yillar rivojlanish davrida asosiy iz qoldirgan yozuvchilar qatorida Virjiniya Vulf va Nadin Gordimer kabilarning nomlari muhim ahamiyatga egadir.

1937- yilda Elizabet Bovenning yozishicha, "Hikoya – bu yosh san'at... Ushbu 20- asrning bolasidir". Hikoya janri 20- asrda kino va suratkashlik san'ati bilan bir qatorda rivojlanib boradi.

Charles Mey o'zining hikoya janri kelib chiqishi va rivojlanish davrlari to'g'risida olib borgan kuzatishlariga ko'ra hikoya – bu eski roman janrining metaforik shakli hamda yangi realizmning metonimik shaklining qo'shilmasidan hosil bo'lgan janrdir. Mana shu kabi hikoyaning nazariy asoslari ustida ko'p izlanishlar olib borgan olimlar adabiy tanqidchilar emas, balki hikoyanavislarning o'zlaridir. Bular: 19 – asrda Edgar Alan Po, German Melvil va Anton Chexov bo'lsa, 20- asrda Genri Jeymes, Flenneri O' Konnor, Julio Kortazar va Eudora Velti kabilardir.

Ayniqsa, Alan Poning 19 – asrning o'rtalarida bildirgan tanqidiy fikrlari hikoya janrining alohida janr bo'lib ajralib chiqishiga turtki bo'ldi. Hikoya janrining birinchi nazariyotchisi sifatida u bahsli masala sifatida hikoyaning shakli, uning tuzilishi, hajmi, uslubi, mualliflik maqsadi, o'quvchiga bo'lgan ta'siri kabi mavzularni muhokamaga qo'ydi. Ushbu masalalar ustida bugungi kunda ham muhokamalar olib boriladi.

Har bir hikoyanavis, albatta, o'z yozish uslubi orqali boshqalaridan farqlanadi. Masalan, Ernest Hemingueyning hikoyalari nazar tashlaydigan bo'lsak, u hikoyasini yozishdan ko'zlagan maqsadiga erishish uchun unda an'anaviy afsonaviy simvollarni qo'llaydi (suv, baliq va shunga o'xshash). Heminguey hikoyalari bir vaqtning o'zida Villiam Folkner hikoyalari bilan qiyoslaganimizda, uning hikoyalari ko'proq ertakka o'xshashdek tuyuladi. Folkner esa o'z hikoyalari o'tmish sadosini tarannum etishga harakat qiladi va ularni milliy an'analari bilan boyitishga intiladi. Uning hikoyalari faqatgina Janub an'analari haqida bilimga ega bo'lgan o'quvchigina to'liq tushunishi mumkindir. Ernest Hemingueyning ayrim hikoyalari ("A Clean, Well- Lighted Place" ("Toza, Charog'on joy") 1933) strukturasi yo'qdek tuyuladi, unda harakat, voqea kam rivojlanib, asosan psixologik strukturaga ega bo'ladi. Uning bir nechta hikoyalari, shuningdek D. H. Lourens, Ketrin Mensfild kabilarning hikoyalari ham mana shunday tuzilishga ega. Ular o'z hikoyalari sodir bo'ladigan voqea-hodisani emas, balki hikoya qahramonlariga tegishli bo'lgan psixologik his-tuyg'ularni, insonning xarakterini, kechinmalarini birinchi o'ringa qo'yadilar. Ular uchun insonlar orasidagi munosabat, inson ichki dunyosi muhimdir.

20- asrning yana bir iste'dodli ingliz yozuvchilaridan biri Shervud Andersendir. Uning kuzatishlariga ko'ra, uning zamonida yaratilayotgan barcha hikoyalar mazmun(plot) va tushuncha asosida yozilishi lozim edi. Ammo, Andersening fikricha bu butun hikoyanavislikni zaharlayotgandek ko'rinardi. Uning maqsadi faqat mazmun emas, balki hikoyani shakli jihatdan ham to'g'ri yoza bilishga erishish edi.

Mashhur ingliz hikoyanavislari to'g'risida gapirganimizda, albatta, amerika yozuvchisi Jek Londonni ta'kidlab o'tishimiz joizdir. Ushbu yozuvchi 19- asr oxiri 20- asr boshlarida yashab ijod etgan bo'lib, hayoti davomida juda ko'p asarlar yaratgan. U nafaqat hikoya janrida, balki qissa va roman janrlarida ham ijod qilgan. U o'z ijodi davomida 19 roman, 152 hikoyadan tashkil topgan 18 to'plam, 3 pyesa, 8 avtobiografik va publitsistik xarakterdagi kitoblar yaratgan. Jek Jondon ijodiy faoliyati davomida turli mavzularga qo'l uradi, ularning orasida indeyslar hayotiga bag'ishlangani ham "Olis o'lkada", "Ayol mardligi"; hayvonot olamiga bag'ishlangani ham "Yovvoyi kuch", "Oqso'lyoqtish"; sarguzasht asarlari ham "Chandiqli odam", "Oltin dara" va boshqa shu kabi asarlari mavjud.

Yuqorida bir qancha ingliz hikoyanavislarning asarlari va fikrlarini kuzatdik. Ular o'zlarining hikoyalari bilan, janrni nazariy jihatdan o'rganib, uning shakli, tuzilishi, uslubini ishlab chiqqanliklari bilan janr taraqqiyotiga ulkan hissalarini qo'shdilar.

Kuzatishlarimizdan ko'rinib turibdiki, har bir til, ya'ni ingliz hamda o'zbek tillaridagi hikoyanavistik o'z rivojlanish bosqichlariga ega ekan. Yuqoridagi ma'lumotlardan xulosa chiqargan holda, bularning tarixiga nazar tashlasak, ikkala tilda ham hikoya janri bundan bir necha asrlar avval paydo bo'lganini ko'rishimiz mumkin. Bular faqat boshqa nom bilan atalgan xolos, chunki hali bunday janr kashf etilmagan bo'lgan. Kichik hikoya, janr sifatida 19- asrda shakllana boshlaydi va 20- asr boshlarida u janr sifatida gullab yashnaydi. Har bir tilda hikoya o'ziga xos, ularning mentaliteti va ijtimoiy muhitidan kelib chiqqan holda shakllanib boradi.

Xulosa. Har bir tilda ijod qilgan yozuvchilar esa o'zlarining o'ziga xos uslubi hamda yo'nalishiga ega bo'lganlar. Barcha yozuvchilar hikoyani uni yozish me'yorlariga amal qilgan holda yozganlar. Ular yozgan hikoyalar hajmi, qisqa-lo'nda bo'lishi, asosan voqealar rivojidan iborat bo'lishi bilan inglizhikoyalaridan ajralib turadi. Ingliz yozuvchilarining hikoyalari esa ko'proq tasviriy ifodaga ham asoslangan bo'ladi, ular voqealar sodir bo'layotgan atrof-muhitni, qahramon holati, kechinmalarini tasvirlashga alohida e'tibor beradilar. Kichik hikoya janri ustida nazariy izlanishlar olib borgan olimlarni yuqorida nomlarini keltirib o'tganimizdek, ko'proq ingliz va rus adabiyotida uchratishimiz mumkin. O'zbek adabiyotida hikoyaning ko'plab betakror namunalari yaratilgan bo'lsa-da, kichik hikoya janri nazariy jihatdan kamroq o'rganilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Berkman S. Katherine Mansfield: a critical study. New Haven: Yale UP, 1951
2. Alpers A. Katherine Mansfield: a biography. New York: A.A. Knopf, 1953.
3. Meyers J. Katherine Mansfield: a biography. New York: New Directions Pub. Corp., 1980
4. May, Charles E., The Short Story: The Reality of Artifice, New York and London: Routledge (2002)

THE COMBINATION OF WAR AND LOVE IN THE NOVEL "A FAREWELL TO ARMS"

Jabborova Ruxsora Jobirovna
Master student of BSU
ruxsor_jabborova95@mail.ru

Introduction. The First World War had a devastating effect on the lives of many people in many parts of the world. The war then dealt a severe blow to the social, political and economic consequences, including the death of innocent people, mental illness, depression, poverty and great losses. In his novel "A farewell to arms" author Ernest Hemingway portrays the First World War as meaningless, horrific, and devastating, and thus describes its negative effects, both physically, spiritually, and spiritually to many people. Plus, he demonstrates the horrific realities of war through numerous negative influences on the protagonists of the work.

"A farewell to arms "is not a complicated book. Rather, his plot can be summarized as follows: a guy meets a girl, a guy lives with a girl, and a guy loses a girl. Ernest Hemingway narrated the

story in chronological order, in a strictly linear manner, with no memorable scenes. In fact, the novel contains very little exposure. We never know exactly where his storyteller and protagonist, American ambulance driver Frederick Henry, came from or why he joined the Italian army. (So, we read chapter by chapter before we know his name.) We also don't know much about his lover Catherine Barkley's past, we can find out only from her story of her ex-boyfriend being killed in battle in France.

Main part. "A farewell to arms!" (1929) vividly expresses the irrationality of war, human rights, aggression, and, at the same time, the superiority of human courage, dignity, and love over any evil forces. In Hemingway's work, the first journalistic observation is replaced by analytical, comparative, and observational observations. He condemns any war, drawing attention to the fact that humanity is suffering because of it. In the image of ordinary people, he expresses the catastrophic consequences of being alone in the struggle for human rights and freedom. "A farewell to arms!" and other works have been translated into Uzbek by Ibrahim Gafurov. Nevertheless, "A farewell to arms" is a creative work that reflects the violence of the war and the ideas of mass destruction. He also criticizes the psychological damage that the war inflicts on people and the population and the brutal destruction of its survivors' lives. In the face of such devastation, novel positions, victory and defeat are meaningless terms. Unlike many novels that glorify bravery in battle, "A farewell to arms" is a terrifying and realistic depiction of a new type of war during World War I. He recalls one incident in the war: "In Madrid, we, the military correspondents, witnessed the killings for nineteen days last month. It was carried out by German artillery, which was a well-organized massacre. "

Hemingway himself has always been very critical of the war, of those who caused it: "I've been in a lot of wars, so I'm very, very strong. The author of this book has consciously come to the conclusion that the people who fight in wars are the most wonderful people in the world, and the more you enter the hot fronts, the more you encounter such wonderful people. But those who started the war, those who set it on fire again, are pigs who think only of economic competition and profit. I believe that those who have made a fortune in the war, those who kindle the flames of war, should be shot by the country's civilian authorities in the first days of the war. "

The protagonists of the novel grow and change in every way with the novel. For example, Henry's transition from an easy life to a real and serious life. When he came to the army, he was not a man of many emotions: he was not even interested in war and was disappointed in everything, ate and drank a lot, and regularly visited brothels. When he meets Catherine, he quickly becomes involved in the war, defeating the enemy and returning to Catherine. His love affair turned him from a drunkard, a depraved soldier into a kind, caring land. However, by the end of the novel, both his life, his war and his love life, remain vague and insignificant. Because Henry has no significant reasons left over from either.

When Henry falls in love with Catherine, he not only feels safe, but also tries to spend time with her. Their love distracts them from the consequences of a brutal war, and also allows them to temporarily escape the realities of war and its turmoil. It describes how both individuals struggle to keep their relationship a secret, and how difficult it is to be together. In addition, Henry escapes from the Italian army and decides to stop the war when he returns to find Catherine. She chooses to focus her full attention on her love and affection for him. It shows the devotion and sacrifice that Henry was willing to make to be with Catherine.

In addition, there are scenes in the play where the words of the protagonists reveal the shortcomings of the political sphere. When Henry was wounded by a mortar, Rinaldi told him that he would receive a medal, "[you] will receive an order ... [b] because you were seriously wounded. They say you can get silver if you prove you are a hero. Otherwise it will be bronze. " Thus, Henry is rewarded with a medal of bravery, despite the fact that he did not do any heroism during the battle. Hemingway portrays corruption in war through this scene because he wants to reward his people and reward them with medals, regardless of whether their actions are heroic or not. In addition, war influences people to change their moral values, which is described by Italian-American soldier Ettore Moretti boasting about his medals, the wounds of war, and the

career he aspires to. Ettore encourages Henry to join the American Army because it pays him more than the Italian Army. Moretti's moral values are reflected in his idea of joining the U.S. Army because he prefers to serve in an army that pays him more for his services. Henry's experiences of the Great War changed his outlook and attitude, making him feel disconnected as he participated in a war that would destroy and kill lonely, disgusting, and innocent people.

In fact, it is the combination of love and war that makes this book so powerful and memorable. The protagonist of Hemingway's novel "The Bell Rings" says to himself about the woman he loves: "If you love her so much and you have to fill in the gaps for the continuation of the relationship, you have to fill it with urgency." Frederick Henry in "A farewell to arms" could have said the same thing about his relationship with Catherine Barkley. Since they meet every day at a time and place that could be their last, Frederick and Catherine should appreciate every drop of the love and passion in their relationship.

Conclusion. A farewell to arms is the best novel ever written about World War I (Erich Maria Remarque's Silence on the Western Front ranks second) and is one of the best American books on World War II, Norman Mailer's Naked, It is compared to works such as Joseph Heller's The Catch-22, James Salter's The Hunters, and Tim O'Brien's What They Carry. And yet, "A farewell to arms" is also a delicate love story, one of the most delicate and moving stories ever written. It is compared to William Shakespeare's Romeo and Juliet and the information is correct. Both stories are about young lovers who have been confronted by their communities. (In Shakespeare's play, Montague-Capulet has a problem with blood feuds; in Hemingway's novel, the Great War is to blame.) Both stories seem to vibrate with a sense of painful destruction, intensifying as these stories approach their conclusions. And both end in a heartbreaking tragedy. If not one of the greatest love stories ever told, "A farewell to arms" is one of the greatest of the twentieth century.

Used literature:

1. Baker, Carlos. *Ernest Hemingway A Life Story*. New York: Charles Scribner's sons. 1969. Print.
2. Bloom, H. E. (2010). Bloom's guides: A farewell to arms. Infobase Publishing: New York.
3. Bressler, C. (2003). *Literary criticism: An introduction to theory and practice*. Pearson Educational Limited: London.
4. Clerk, G. (2007). *Farewell to arms: A brief economic history of the world*. Princeton University Press: New York.
5. Farley, A. (2013). *Elements of Modernism in American Literature*. The Classroom.
5. Hering, F. (2010). *Teaching Ernest Hemingway's a farewell to arms from multi critical perspective*. Prestwick House:

О.ХЕНРИ ҲИКОЯЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ЁЗУВ УСЛУБИ

Насридинова Ситора Уткировна,

БухДУ 1- боқич магистранти

sitora_nasridinova@mail.ru

Илмий раҳбар: ф.ф.ф.д М.Р.Киличева

О. Ҳенри тахаллуси остида уч юздан ортиқ бетакрор ҳикоялар яратган Уилям Сидней Портер ўзининг ҳеч кимга ўхшамас ёзув услуби билан жаҳон адабиётида муносиб ўрин эгаллади. Ҳикояларда юморнинг кучли ифодаси, кинояларнинг моҳирона қўлланилиши, асарда кечаётган ҳодисаларнинг усталик билан очиб берилиши, асар қаҳрамонлари ўртасидаги чин муҳаббатнинг тараннум этилиши ва ўқувчи ўқиётган асарининг охирини тахмин қилаётган бир пайтда, воқеаларнинг умуман қутилмаган ҳолатда яқун топиши – адибнинг ўзига хос ёзув услубига хос жиҳат ҳисобланади.

Услуб деганда, тилнинг инсон фаолиятининг муайян соҳаси билан боғлиқ вазифаларга кўра ажратилиши тушунилади. Бадиий услуб эса тилнинг коммуникатив ва эстетик вазифалари бирлиги билан бошқа услубларга хос унсурлардан кенг фойдаланиши,

экспрессив ва тасвирий воситаларнинг кўп ишлатилиши, сўзларнинг образли, кўчмаметафорик қўлланиши белгилари билан ажралиб туради. Сўз бойлиги уларнинг ранг-баранглиги, тўғри ва кўчма маъноларни бадиий нутқда ифодаланилиши бадиий адабиётнинг барча жанрларида намоён этилса-да, сўз ишлатиш, сўз танлаш, тасвир усули, тил воситаларининг қўлланилиши имкониятларига бир мезон билан ёндашиб бўлмайди. О.Хенри ўзининг ҳикояларида бадиий услублардан кенг фойдалана олган ёзувчилар сирасига киради. Адиб ҳикояларининг халқ тилига хос ва мос тарзда аниқ, тушунарли ва лўнда қилиб ёзганлиги – ўқувчининг диққатини жамлаб, уни воқеа-ҳодисаларнинг ниҳоясини билишга тобора қизиқишини орттиришини унинг дунёга машҳур **“The Gift Of The Magi”** (“Афсунгарлар совғаси”), **“The Last Leaf”** (“Сўнгги япроқ”), **“A Retrieved Reformation”** (“Обращение Джимми Валентайна”), **“After Twenty Years”** (“Йигирма йилдан сўнг”) каби ҳикоялари орқали билишимиз мумкин. Ушбу ҳикояларда адиб севги-муҳаббат, садоқат ва дўстлик мавзуларига алоҳида урғу беради. Ёзувчи сюжетли бурилиш бадиий қурилмасининг кутилмаган ниҳоя услубини ҳар бир ҳикоясида ўзгача тарзда тасвирлайди.

Сюжетли бурилиш – бадиий асарда сюжет йўналишини ёки кутилган натижасини тубдан ўзгартирувчи бадиий қурилма ҳисобланади. Сюжетли бурилишни бадиий асарда қўллаш учун турли хил усуллар қўлланилади, масалан, муаллиф маълумотни ўқувчидан яшириши ёки уни ноаниқ ёхуд нотўғри маълумотлар билан чалғитиши мумкин. Сюжетли бурилиш бадиий қурилмасининг асарда қай тарзда қўлланилишига қараб бир неча турларга ажратилади:

1. **анагнорисис** ёки **кашфиёт** категорияси – бу асар қаҳрамонининг ҳақиқий кимлигини, шахсини бирданга тан олинishi. Ушбу техника орқали олдиндан кутилмаган характер маълумотлари очиб берилади.
2. **Ёдга олиш (flashback)** ёки **аналепсис** категорияси – бу бирданга ўтмишдаги сирли воқеага қайтиш, китобхонни жумбоқни ечадиган, илгари номаълум бўлган айрим маълумотлар билан ҳайратда қолдириш.
3. **Cliffhanger** яъни башорат қилиб бўлмайдигин ҳолат – бу бадиий адабиёт сюжет қурилмаси ҳисобланиб, унда аросатда қолган бош қаҳрамон эпизоднинг охирида ҳайратланарли ишорага дуч келади ва ўқувчи қаҳрамоннинг қайси ҳолатни танлашига кучли қизиқиш билдиради.
4. **Ишончсиз ҳикоячи (unreliable narrator)** категориясида муаллиф олдинги воқеанинг уйдирма эканлигини очиб, охирини бураб кўяди ва шу тариқа китобхоннинг контекст ҳақидаги олдинги тахминларини шубҳа остига қўйишга мажбур қилади. Бу категория Агата Кристининг “The Murder of Roger Ackroyd” (Рожер Акройднинг ўлдирилиши) романида ишлатилган.
5. **Кутилмаган ниҳоя** бадиий услуби ҳикоянинг охирига яқин қўлланилганда, китобхоннинг олдинги воқеалар ҳақидаги бутун тасаввурини ўзгартириши ёки умуман бошқа бир зиддиятли масалани келтириб чиқариши мумкин. Кутилмаган ниҳоя услуби жуда самарали ҳисобланади, чунки бу услуб китобхонни асарга боғлаб кўяди. Мутолаа қилаётганда ўқувчи муаммонинг калитини қидириш учун қайта-қайта китобни орқага варақлайди.

О.Хенрининг қуйидаги ҳикояларида бу услубдан моҳирона фойдаланганлигининг шохиди бўламиз. **“The Gift Of The Magi”** (“Афсунгарлар совғаси”) ҳикоясида *“Делла турмуш ўртоғи Жимнинг унга берган совғасини шоша-пиша очиб курганида кўзларидан шашқатор ёшлар оқа бошлайди. Қачондан бери бу қимматбаҳо тошлар билан безатилган, тошбақа нўстидан ясалган бу тароқлар ўзида бўлишини жуда хохлаган эди, лекин энди анча вақтгача унга керак бўлмаслигини дарҳол анлаганди. Чунки севгилиси Жимга Мелод кунги совғасини олиш учун у бисотидаги ягона қимматбаҳо хазинаси, жилодор сочларини қирқтириб, сотиб ҳам бўлган эди. Делла бу пулга Жимга бобоси ҳамда отасидан мерос қолган тилла чўнтак соатига тақаладиган платина занжир сотиб олган эди. Аммо бу занжирнинг энди кераги йўқ, чунки Делла учун олинган тароқлар шу тилла соатнинг*

пулига олинган эди”. Айнан шу парчада адиб киноя (dramatic irony) ва кутилмаган ниҳоя (twist ending) услубини қўллаган.

“**The Last Leaf**” (“Сўнги япроқ”) ҳикоясида ўлим тўшагида ётган, зотилжам касалига йўлиққан Жонси ўзининг умрини дерезадан кўриниб турган печакгулнинг бирма-бир тўкилаётган япроқларга боғлайди. Гўёки, энг охири барг тўкилса унинг жони ҳам узиладигандек. “*Бир неча кун тинмай ёгган ёмғирдан кейин ҳам, қаттиқ эсган шамол таъсирида ҳам ўша биргина барг тўкилмасдан ҳамон деворда кўриниб турарди. Чунки бу ҳақиқий барг эмас балки, ўлимини кутиб ётган Жонсига умид бераётган, ўша машъум, совуқ тунда деворда чизилган сурат эди холос. Бу сурат зотилжам касаллигидан вафот этган жаноб Берманнинг шоҳ асарини эди...*” О. Ҳенри бу ҳикоядаги кутилмаган бурилишни шундай тасвирлаган: Жаноб Берман ўз ҳаёти эвазига Жонсининг ҳаётини кутқариб унга яшашга бўлган умид учқунларини қайта жо этди ҳамда қачондан бери режалаштириб келаётган шоҳ асарини яратиш учун ўз жонини фидо қилди. Ҳикоядаги доктор ҳамда Жонсининг дугонаси Сю суҳбатини эласак, доктор Сюдан “ – *Жонсининг ҳаётида бирор эркак борми, севгилисими, хушторими унга умид берадиган*” – деб сўрайди. Ҳолбуки, немис фамилиясида инглизча “man” (эркак) сўзи бўлган Берман Жонсининг ҳаётига умид бағишлайди.

“**A Retrieved Reformation**” (Обращение Джимми Валентайна) ҳикоясида севгиси учун эски жиноий ҳунарини ташлаган кулфбузар Жимми Валентайн Аннабел Адамс – банкирнинг қизига аввалида ғаразли мақсади учун яқинлашмоқчи бўлади ва бу учун Элморе шаҳарчасига кўчиб келади. Ҳақиқатда Аннабелни севиб қолиб, жиноятдан воз кечиб ҳалол яшамоқчи бўлади. Элморедан поябзал дўконини очишга қарор қилади ва ўзини Ралф Д. Спенсер деб таништиради. Эски ҳунари учун асқотадиган асбоб- анжомларини кадрдони Биллига етказмоқчи бўлган Жимми нонуштадан кейин мистер Адамс, Аннабел, Аннабелнинг турмушга чиққан опаси ва унинг беш ҳамда тўққиз ёшли қизлари биргалашиб банкка киришади. Мистер Адамс янги, ҳаво ўтказмас сейфнинг ишлаш механизми ҳақида Жиммига тушунтираётган пайтида қизалоқлардан бири сейфга қамалиб қолади. Ҳамма саросимага тушади, чунки сейф хали созланмаган эди. Шу пайтда Ралф Д. Спенсер ўрнини Жимми Валентайн эгаллайди. Қачондан бери кулфбузар Жиммининг жиноят устида қўлга олмақчи бўлган терговчи Бен Прайс айни дамда бу ҳолатни кузатиб туради. Жимми содир этадиган ҳаракатидан кейин қамокқа тушишини ва Аннабелдан умрбод айрилишини била туриб, қизалоқни тезроқ кутқаришга бел боғлайди ҳамда моҳирона тарзда сейф кулфини бузиб, беҳуш ётган қизалоқни олиб чиқади. Жиммининг бу ишидан ҳайратланган Бен Прайс уни қамокқа олиш фикридан қайтади ва банкдан чиқиб кетади. Қинғир мақсади учун банкирнинг қизини кўз остига олган Жиммининг кейинчалик севгидан сархуш бўлиб, ҳақиқатда севиб қолиши, чамадони ичидаги асбоблар фақат китобхонга аёнлиги, ҳикоя охирида Жимми сейф кулфини бузиб, асл кимлигини кўрсатгандан кейин ҳам терговчи уни танимаганликка олиши – ёзувчининг киноя турларидан кенг фойдаланганлигидан далолатдир.

Хулоса қилиб айтганда, О. Ҳенри ҳикоялари шундай тузилган-ки, унга китобхон беихтиёр боғланиб қолади. Ҳикоя бошида муаммоли мавзу ташланади, кейинги қисмида сиз ҳикоя охирини тахмин қилаётган пайтингизда, воқеалар тамоман ўзгача тус олади ва сиз кутмаган бурилиш юз беради. Ҳикоя охирида ечим берилади ва муаммолар ҳал қилинади. О. Ҳенри ҳикояларида қўлланилган услубий воситалар ҳикояларнинг янада қизиқарли бўлишини таъминлаган. Ҳикоялардаги воқеа ҳодисалар фақат бир хил давом этмасдан, ўзгариб туради. О. Ҳенри ёзган ҳикоялар оддий туюлсада, жуда чуқур маъно касб этади. У ёзган ҳикояларида киноя, юмор, метафора ва кутилмаган бурилиш услубий воситаларидан кенг фойдаланиб, жаҳон адабиётида юксак мерос қолдирди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. http://americanenglish.stat.gov/files/ae/resource_files/1-the_gift_of_the_magis_0.pdf
2. https://americanenglish.state.gov/files/ae/resource_files/a-retrieved-reformation.pdf
3. https://www.booksite.ru/fulltext/gen/ri/genri_o/stories/obrash.htm

4. https://americanenglish.state.gov/files/ae/resource_files/the-last-leaf.pdf
5. <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/jahon-nasri-onlayn-antologiyasi/o-genri-1862-1910-aqsh/o-genri-so-nggi-yaproq-hikoya>
6. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Uslub>

**A.QODIRIYNING "O'TGAN KUNLAR VA MEHROBDAN CHAYON"
ASARLARINING INGLIZCHA TARJIMA TURLARIDAGI FRAZEOLOGIK
BIRLIKLAR VA ULARNING MADANIY XUSUSIYATLARI.**

Kholmurodova Osiyo Iskandarovna

BuxDu ingliz tili adabiyotshunosligi fakulteti magistranti

Kirish. Zamonaviy tilshunoslik va tarjimashunoslikda roman janri muammosi dolzarb bo'lishi barobarida uni tadqiqu-talqin qilish, hamda tarjima qilish muhim ahamiyat kasb etishi inkor etib bo'lmaydigan hodisa sanaladi. Jahon adabiyotida kuzatilgani kabi o'zbek adabiyotida ham roman janri bugungi kunda eng ommabop janr bo'lib, aksariyat yozuvchilar epik turning bu ko'rinishida ijod qilishni va turli uslublarda hayotni keng ko'lamda tasvirlashni, qahramon hayotidan katta davrni olib, turli ijtimoiy munosabatlar bilan bog'lab talqin qilishni, ko'plab va turfa kishilar taqdirlari orqali jamiyatning joriy xolatini aks ettirishga moyilligini kuzatish mumkin. Roman janrining sintetik xususiyati tufayli bunday asarlarning rangba-rang ko'rinishlari yaratilmoqda. Kitobxon didiga mos keladigan, epik bayon orqali hayotiy g'oyalarni ilgari suradigan, estetik sayqal berilgan roman milliy adabiy muhitni boyitib kelmoqda.

Asosiy qism: O'zbek romanining salkam bir asrlik taraqqiyot yo'li ijtimoiy-siyosiy, mafkuraviy va adabiy muhitdagi keskin o'zgarishlar bilan bog'liqlikda kechgani sir emas. XX asr milliy romanchiligimiz tarixiga nazar tashlar ekanmiz, avvalo, uch buyuk iste'dod soxiblari – **Qodiriy, Cho'lpon** va **Oybek** asarlarining ushbu janr imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishdagi muhim o'rnini eslab o'tishimiz zarur. O'tgan asr boshlarida Hamza "Yangi saodat" asarini milliy roman deb atagan, bu boradagi ilk izlanishlarni boshlab bergan edi. Qodiriy "O'tgan kunlar"i bilan dunyodagi "oltinchi romanchilik maktabi"ga asos soldi. Yozuvchi romanida mumtoz adabiyotimiz va o'zbek xalk og'zaki ijodiga xos ifoda uslubidan, romantik va realistik tasvirning mushtarak usullaridan mohirona foydalandi. Tilimizning turli qatlamiga mansub so'z va iboralarni, ifoda va vositalarni asariga olib kirib, ularga qaytadan hayot bag'ishladi. O'zbek prozasida romanning janr sifatida o'rin egallashida beqiyos xizmat qildi.

A.Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani ham xalq tilidagi frazeologizmlarni mohirona qo'llash usuli bilan boshqa asarlardan ajralib turadi. Iboralar epik bayon, personajlar nutqi, obrazlar tasviri va boshqa qismlarda o'rinli keltirilib, asarning ta'sirchanligi, ekspressivligi, obrazlilikini oshirishga, badiiyiligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Bu xususiyat romanning dastlabki o'rinlaridayoq ko'zga tashlanadi.

Ziyo shohichining xonadonida bo'lgan ziyofatda ishtirok qilayotgan Otabekning holati shunday tasvirlanadi: "...Xayol surar ekan, uning ko'zlari ixtiyorsiz kabi qarshisidagi qutidorg'a qaraydirlar, qutidorning ko'zi o'ziga tushdi deguncha ko'zini undan olib dasturxondagi ko'ngli tilamagan narsalarga urina boshlaydir..."

Bu o'rinda ikkita iborani uchratamiz: ko'zi tushmoq, ko'zini olmoq. Bu ikkita ibora asarda o'ziga xos uslubiy yuk ko'targan. Ya'ni ko'zi tushmoq iborasi qutidorning birdan Otabekka qarash holatini ifodalagan. Ko'zi tushmoq – lug'aviy ma'nosi bexosdan, birdan ko'rish degani. Ko'zini olmoq iborasining lug'aviy ma'nosi – qarashni to'xtatmoq degan ma'noni bildiradi. Romanda Otabekning qutidordan o'ng'aysizlanib, qarashga botina olmayotganlik holati shu yo'sin tasvirlangan.

Kumushning ham holatiga ta'rif- u tavsif berishda yozuvchi iboraga murojat qiladi. Adib Kumushbibini salbiy bo'yoq bilan gapga kirmaydir demaydi. Aksincha ijobiy bo'yoq bilan "quloq osmaydir" iborasini qo'llaydi. Ya'ni uning vujudi o'ziga bo'y sunmayotganligini ham anglab olishimiz mumkin.

Quloq osmaslik- 1. “Birovning gapiga kirmaslik; 2. Gapingilayotgan gapni eshitmaslik, idrok qilmaslik”

Bu o‘rinda birinchi ma’noda, ya’ni yangalarning gapini eshitmaslikni, unamaslikni xohlayotgan Kumush tasvirlangan.

“ — O‘ylash qayerda, siz bo‘lursiz, deb ko‘nglimga ham kelmagan edi, — dedi-da, tag‘in kulib yubordi...”

“Kutilmagan baxt “ bobida Kumush tilidan “ko‘nglimga kelmagan” iborasi qo‘llangan.

Ko‘ngliga keldi- 1)o‘zicha o‘ylaydi; 2) Biror munosabat bilan aytilgan gapni yoki qilingan harakatni og‘rinib qabul qilish; 3)Xohlamoq.

Asarda birinchi o‘rindagi bo‘lishsizlik ma’nosi orqali yoritilgan. Ya’ni Kumush o‘zimcha ham shunchaki o‘ylamagandim demoqchi.

O‘zbek xalqining boy meroslaridan biri bilgan Abdulla Qodiriyning "O‘tgan kunlar" hamda, “Mehrobdan chayon ” romanlari o‘zbek xalqining milliy urf-odatlarini ifodalabgina qolmay, o‘sha davrda xalq boshidan kechirgan qiyinchiliklar, nohaqliklarni tasvirlagan. Asarda xonliklar o‘rtasidagi taxt uchun kurashlar va bu kurashlar natijasida jabrlangan oddiy xalq turmushi yaqqol ochib berilgan. Badiiy tarjimada juda murakkab masalalardan biri ham jonli xalq tili, yani jaydari til xususiyatlarini ifodalashdir.

Bizning tarixan yaratilgan minglab durdona asarlarimiz to‘gridan-to‘gri O‘zbek tilidan boshqa tillarga (vositasiz tillar orqali emas) tarjima qilinishi birinchi darajali masala va vazifa bo‘lib turibdi. Biz tarjimashunoslikni puxta o‘rganib, rivojlantirib uni mustaqil xalq xizmatiga jalb qilishimiz kerak.

“O‘tkan kunlar” romani tilini badiiy nutqda so‘z qo‘llash jihatidan o‘ziga xos ibrat maktabi deyish mumkin. Qodiriy tilidagi so‘zlarning semantik qurilishida bir paytning o‘zida aks etib turadigan ham ifodalanayotgan predmet, ham nutq subyekting bu predmetga o‘z munosabati, uning so‘zlash paytidagi hissiy holati, ruhiyati haqidagi axborotlarni nozik ilg‘aganligi uchun bu axborotlarning barchasini o‘z estetik niyatiga ustalik bilan xizmat qildirgan.

Qodiriy tildagi ma‘nodosh so‘zlar orasidan tasvir maqsadi va ruhiga muvofiq keladigan aniq so‘zni saylab qo‘llash orqali mazmunning eng nozik nuqtalari, qahramon ruhiyati, tasvir obyektining eng kichik qirralarigacha real ko‘rsatishga erishgan.

Qodiriy nafaqat tildagi iboralar, zid ma‘noli so‘zlar, balki xususiy-muallifiy zid ma‘nolilik asosida ham tazod, zidlantirish, kontrastlik, qarshilantirish san‘atining go‘zal namunalarini yarata olgan.

Qodiriy xalq donishmandligining nodir namunolari bo‘lgan iboralardan, xususan, obrazli ifodalarning yetuk namunasi hisoblangan frazeologik iboralar va maqollardan juda katta mahorat bilan foydalangan. Roman matni o‘zbek tilining nutqiy qoliplashgan obrazli ifodalarga naqadar boyligini yana bir bora namoyish etadi.

Adib o‘zbek tilidagi ko‘chimlarning milliy-ruhiy, badiiy-lisoniy voqelanish ildizlari, jarayonlari, mexanizmlarini to‘liq anglaganligi uchun ham betakror tasvitiy obrazlar yaratgan. Qodiriyning badiiy til borasidagi mahorati shunda ham namoyon bo‘ladiki, o‘zining obrazlilik va emotsional-ekspressivlik xususiyatlarini yoqotgan an‘anaviy o‘xshatishlarni ham tasviriylik, obrazlilikni yaratishga xizmat qildirgan.

Qodiriy metaforalarning konnotativ ma‘no ko‘lamlarini kengaytira olgan. Uning o‘zigagina xos bo‘lgan va eng muhimi, mantiqiy-estetik mohiyatining juda ham boyligi bilan kitobxon diqqatini tortadi.

Jonlantirishlar muallif nutqida qo‘llanilib qahramon ruhiyati, muhit va tabiat tasvirining ta’sirchanligini ta’minlash uchun xizmat qilgan. Adib yaratgan metaforalar asosida yuzaga kelgan g‘ayriodatiy birikmalar o‘zlarining yangiligi, odatiy emasligi bilan kitobxonni ayni o‘ziga xos obrazlilik ustida to‘xtalishga majbur qiladi.

Xulosa: Abdulla Qodiriy “O‘tkan kunlar” hamda “Mehrobdan chayon” romanlarida o‘zbek tili frazeologizmlaridan voqea-hodisalarni aniq, ixcham, obrazli tasvirlashda, satira va yumor ruhini, kinoya, piching kabi salbiy jihatlarni uslubiy ta’sirchan ifodalashda mahorat bilan foydalangan. U faqat umumtil frazeologizmlarini qollash bilan qanoatlanmay, ozi ham yangi frazeologizmlar,

perifrazalar yaratib, ozbek tili frazeologiyasini boyitgan. Romanlarining sahifasida u yoki bu qahramon nutqida, ba'zan adib nutqida qollangan maqol hamda matallar asarga ko'rk, milliylik, jozibadorlik, falsafiylik baxsh etish barobarida timsollar induvidalligini ta'min etgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ma'rufov. Z.M. "Ozbek tilining izohli lugati" I tom , 1981-yil
2. Мукаррамов. М. Ўзбек тилида ўхшатиш- Т.: Фан, 1976.
3. Pinxasov. Ya. Hozirgi zamon ozbek tili leksikasi. Toshkent, 1960,167 bet.
4. Qoshjonov. M. Abdulla Qodiriyning tasvirlash san'ati. - T.: Fan, 1966.
5. Қўнғуров . Р. Ўзбек тилининг тасвирий воситалари. - Т.: Фан, 1977.
6. Mengliyev "O'zbek tili iboralarinng o'quv izohli lug'ati" " Yangi asr avlodi" T.2007
7. A.Qodiriy "O'tkan kunlar" "Sharq" T. 2018
8. www.arxiv.uz

“ALISA MO’JIZALAR MAMLAKATIDA” ERTAK MATNIDA ALLEGORIK TUSHUNCHALAR

Raximova Nilufar G'iyosovna
Buxoro davlat universiteti
Ingliz adabiyotshunosligi magistri
nilufaram1987@gmail.com

Allegoriya (yun. allegoria - o'zgacha ifodalash, kinoya, qochirim)-ramzning bir ko'rinishi bo'lib, voqea-hodisa yoki narsa-buyumning mavhum tushunchasi o'rnida aniq tasvirni ifodalovchi ramziy so'z (obraz)ni qo'llash, ya'ni adabiy asarda o'quvchiga noaniq bo'lgan tushunchani ko'pchilikka ma'lum bo'lgan narsalarga xos belgilar bilan ifodalash usuli. Masalan, "to'ti" so'zining "gapdon", "bulbul" so'zining "yaxshi qo'shiq aytuvchi" ma'no ifodalari bo'lsa, "bo'ri", "tulki" so'zlaridan "yomonlik", "yovuzlik", "ayyorlik"ni ifodalovchi salbiy ma'nolarda foydalaniladi. So'z bilan obraz o'rtasidagi aloqa o'xshashlik yoki uyg'unlikka asoslanadi (masalan, qalb-sevgi). Sharq adabiyoti, o'rta asrlar (Uyg'onish davri) G'arb adabiyotida barokko, klassitsizm ruhida san'atda allegoriya vositasida yaratilgan obrazlar ko'plab uchraydi (masalan, adliya sohasida "adolat" tarozu ko'tarib turgan ayol shaklida ifo-dalanadi). Allegoriya masal va ertaklarning ayrim turlarida keng qo'llaniladi.

Adabiy vosita yoki badiiy shakl sifatida allegoriya xarakter, joy yoki hodisani axloqiy yoki siyosiy ahamiyatga ega bo'lgan yashirin ma'noni ifodalash uchun talqin qilinishi mumkin bo'lgan hikoya tasviridir. Mualliflar murakkab g'oyalar va tushunchalarni tomoshabinlar, o'quvchilar yoki tinglovchilar uchun tushunarli yoki hayratlanarli tarzda tasvirlash yoki etkazish uchun san'atning barcha shakllarida allegoriyadan bir necha davrlardan beri foydalanib kelmoqdalar. Yozuvchilar va notiqalar odatda ramziy figuralar, harakatlar, tasvirlar yoki hodisalar orqali (yarim) yashirin yoki murakkab ma'nolarni etkazish uchun allegoriyalardan foydalanadilar, ular birgalikda muallif yetkazmoqchi bo'lgan axloqiy, ma'naviy yoki siyosiy ma'noni yaratadi. Ko'pgina allegoriyalarda mavhum tushunchalarning timsoli qo'llaniladi.

Har bir davr yozuvchilari o'zlari yashayotgan davr muammolarining qora nuqtalarini, xalqning haqiqiy yashash tarzini ochib berish uchun allegoriyadan samarali foydalanadi. O'z navbatida bu usuldan Kerrol ham unumli foydalangan. Agar "Alisa mo'jizalar mamlakatida" asarini allegoriya deb hisoblasak, ertak va uning qahramonlarini avvaldan tuzilgan tizim sifatida talqin qilish mumkin, uning elementlari uni hayotga olib kelgan u yoki bu tarixiy fakt yoki obrazga to'liq mos keladi. Bunday tizimli yondashuvni S. Lesli nazariyasi ochib beradi, u "Alisa mo'jizalar mamlakatida" ni 1830-1870-yillarda Oksforddagi diniy bahslarning allegorik qayta hikoyasi sifatida taqdim etadi. Bunday holda, ertakning deyarli barcha qahramonlari "niqoblar" bo'lib chiqadi, ularning orqasida ushbu bahslarning ishtirokchilari yoki ular himoya qiladigan g'oyalar yashiringan.

Mo"jizalar mamlakatidagi boshqa narsalar ham allegorik ma'noga ega: Bog'ning eshigini ochish uchun zarur bo'lgan oltin kalit (albatta, bu holda - Jannat), Muqaddas Yozuvlarning kalitidir. Pirog va suyuqlik mos ravishda "Meni ye" va "Meni iching" deb etiketlanadi, o'zini diniy kurash markazida bo'lgan tajribasiz neofit qahramon iste'mol qiladigan muloqot elementlarini ifodalaydi. S. Leslining so'zlariga ko'ra, allegorik tasvirlar tizimi murakkab va eng kichik detallarigacha o'ylangan. Oynadan tashqaridagi barcha hayot, real vaqtga nisbatan teskari yo'nalishda oqadi, "g'ayritabiiy hayot" degan ma'noni anglatadi.

C. V. Skott-Giles Alisani haqiqiy tarixiy shaxslar va voqealarni yashiradigan allegorik "maskarad" deb hisoblaydi. Ertak qahramonlarining individual xususiyatlaridan kelib chiqib, u ba'zi epizodlarni tarixiy "almashtirish" orqali ochish mumkin deb hisoblaydi. Shunday qilib, Alisa gertsoginyaning uyidan olib chiqadigan cho'chqaga aylangan chaqaloq oq cho'chqani o'ziga belgi sifatida qabul qilgan Glosterlik Richard III bo'lib chiqadi. Oq atirgullarni qizil rangga bo'yaydigan bog'bonlar, shuningdek, o'rta asrlardagi atirgullar urushining o'zgarishlarini ham allegorik tarzda ifodalaydi.

Kitobdagi keng tarqalgan fikrlardan biri shundaki, bu qizning bolalikdagi beg'uborligi va soddaligini yo'qotgan sayohati. U mo"jizalar mamlakatida paydo bo'ladigan ehtimolliklarga shubha qilmasdan ertakni boshlaydi va kitobni butun sudga ular kuchsiz va shunchaki bir kartalar to'plami ekanligini ko'rsatib tugatadi. Atrofdagi dunyoning hayoliy va g'alati tabiatini anglashi bilanoq, u tushidan uyg'onadi.

Ba'zi olimlar "Alisa mo"jizalar mamlakatida" klassik allegoriya bo'lib, bu yerda "Mo"jizalar mamlakati" Angliya, yuraklar malikasi esa taxtdagi zolim qirolichadir deb hisoblashadi. Mutaxassislar qirolicha va gersoginya qanchalik zo'ravon ekanliklarini va bu fikrga dalil sifatida ularda adolat tuyg'usi qanchalik buzilganligini ta'kidlashadi. Ushbu asar yozilayotgan paytda Angliya, shubhasiz, terrorchi va zolim hukumatni aks ettirgan. Hikoya uchun tez-tez tilga olinadigan yana bir imkoniyat shundaki, u mustamlakachilik va begona yurtga borib, o'z qadriyatlarini singdirish natijasida kelib chiqadigan ofat haqidagi masaldir. Ko'pchilik, Alisa mo'jizalar mamlakatiga kirganda, u vaziyatni to'laqonli tushunmasdan turib, mahalliy aholining usullarini o'rganishdan ko'ra, vaziyatga o'z qadriyatlarini qo'llaydi. Bu qaror deyarli halokatli natijalarga olib keladi. Bundan tashqari, muallif ushbu asari orqali o'sha davr aristokratiyasini naqadar zo'ravon bo'lganligini va adliya tizimini deyarli halokat yoqasiga kelib qolganini ham mohirona ko'rsatib bergan (hatto sudyalarning qaror chiqarishda mustaqil huquqga ega emasligini ushbu asardagi sud jarayoni voqealari orqali ko'rish mumkin:

"The twelve jurors were all writing very busily on slates.

-what are they doing?- Alice whispered to the gryphon.

-they are putting down their names, - the Gryphon answered in reply, -for fear they should forget them before the end of the trial's begun.

Alice could see, as well as if she were looking over their shoulders, that all jurors were writing "stupid things!" on their slates, and she could even make out that one of them didn't know how to spell "stupid" and that he had to ask his neighbour to tell him.").

Yana bir holatga e'tiborni qaratish lozim deb o'ylaymiz, ushbu asarning VII bobida Alisaning g'alati choy marosimiga tushib qolishida ham allegoriyani kuzatishimiz mumkin. Bunda Alisa quyon va shlyapa tikuvchi suhbatiga guvoh bo'ladi, unda ular tinimsiz choy ichib, turli xil ma'nosiz va keraksiz mavzular ustida suhbat qurishadi va bu suhbatga Alisani ham tortishadi. Bu holatda esa muallif o'sha davr aristokratlarining xuddi shunday tadbirlarda millat taqdirini hal qilmaydigan, ahamiyatga ega bo'lmagan mavzularda suhbatlashib vaqtlarini behuda sarflashlarini juda mohirona tarzda Alisa, quyon va shlyapa tikuvchi obrazlarida ochib bergan.

Masalan quyida keltirilgan asar parchasini o'qigan har qanday kitobxon unda kuchli allegoriya borligini yaqqol sezadi.

"The table was a large one, but the three were all crowded together at one corner of it:

-No room! No room! -they cried out when they saw Alice coming.

-There is plenty of room! -said Alice indignantly and sat down in a large arm-chair at one of the table.

-Have some wine –the March Hare said in an encouraging tone.

Alice looked all around the table , but there was nothing on it but tea. “I don’t see any wine ,”she remarked.

-There isn’t any –said the March Hare.

-Then it was not very civil of you to offer it, said Alice angrily.

-It wasn’t very civil of you to sit down without being invited, said the March Hare.

-I didn’t know it was your table –said Alice,-it was laid for a great many more than three.

- Your hair wants cutting, said the Hatter. He had been looking at Alice for some time with great curiosity, and this was his first speech”

Ko’pgina adabiy tanqidchilar fikriga qo’shilgan holda “Alisa mo’jizalar mamlakatida ” asarida diniy hamda siyosiy allegoriyalarni uchratish mumkin degan xulosaga keldik. Buni yuqorida asarni tahlil qilish jarayonida duch kelgan allegorik tushunchalar misolida ko’rishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. O’zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil

2. Wheeler, L. Kip (11 January 2018). "Literary Terms and Definitions: A". Literary Vocabulary. Carson-Newman University. Retrieved May 19, 2020.

3.Leslie Sh. Lewis Carroll and the Oxford Movement/7 Aspects of Alice, 1971

4.Alice in Wonderland / Trough the Looking-Glass, ed. R.L. Green, Oxford university Press, 1976

5.L. Carrol. “Alice’s adventures in wonderland”. Volume one Publishing. Chicago,Illinois.2000

6. <https://freebooksummary.com/the-allegory-in-alice-in-wonderland-49139>

THE ROLE OF SETTING IN ANGELA CARTER’S “NIGHTS AT THE CIRCUS”

**Kamolova Feruza,
Master student of BSU**

Before analyzing setting in the book, we would like to give information about types of setting and how it is important to reveal the events in a particular place.

In fiction, setting includes the time, location, and everything in which a story takes place, and initiates the main backdrop and mood for a story. Setting has been referred to as story world [http://en.wikipedia.org/wiki/Setting_\(fiction\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Setting_(fiction)) - cite note-0 or milieu to include a context (especially society) beyond the immediate surroundings of the story. Elements of setting may include culture, historical period, geography, and hour. Along with plot, character, theme, and style, setting is considered one of the fundamental components of fiction.

Setting is a critical component for assisting the plot, as in man vs. nature or man vs. society stories. In some stories the setting becomes a character itself. The term "setting" is often used to refer to the social milieu in which the events of a novel occur. Novelist and novel-writing instructor Donna Levin has described how this social milieu shapes the characters’ values. The setting is often established as the "place" where the story occurs. As children advance, the elements of the story setting are expanded to include the passage of time which might be static in some stories or dynamic in others (e.g. changing seasons, day-and-night, etc.). The passage of time as an element of the setting helps direct the child's attention to recognize setting elements in more complex stories.

People exist in a particular time and place. Where we live may contribute not only to our personality, but also to our values, attitudes, and even our problems. In literature, setting (time and place) can also influence characters and what they do.

We need to consider four kinds of time that may carry particular associations with them:

- **Clock time:** this can be used to provide suspense or create certain moods or feelings.
- **Calendar time:** the day, month, year, or more generally a day of the week or time of the month may provide an understanding of what takes place in a piece of literature.

- **Seasonal time:** the seasons or a span of time associated with a particular activity may be important.
- **Historical time:** this can establish a psychological or sociological understanding of behaviors and attitudes.

We may find significance in the actual location where the action occurs, but *we need to pay attention to the nonphysical as well as the physical environment.*

The **physical environment**, including weather conditions, may be specifically described.

The **nonphysical environment** includes cultural influences such as education, social standing, economic class, and religious belief. These may be revealed by physical properties in the scene or through the characters' dialogue, thoughts, statements, and behaviors.

The setting may be nothing more than the backdrop for what occurs; however, it may be directly linked to mood or meaning.

- It can create an atmosphere that affects our response to the work.
- It may have a direct effect on a character's motivation.
- An external force may enter the setting and change it, causing conflict for the characters.
- The setting itself may be an antagonist.
- Two settings may come into conflict with each other, causing conflict in the characters who must live in them and perhaps have to choose between them.

Sometimes the setting is clearly described by the narrator. However, some works will require you to search for clues, especially with regard to the nonphysical environment.

- Learn about the author and the time and place of writing.
- Notesuggestedetails.
- Note unique uses of language and, perhaps, hidden references to the historical or cultural environment.

Social setting. While the setting refers to the time and place in which the action occurs, the term **social setting** is used to indicate the social environment in which a story takes place. The social setting of a novel or story may be explicitly indicated by the author or it may be conveyed through the use of **social** or **class markers**, i.e. the way the characters talk, where and how they live, the clothes they wear, how they eat, and so on. Like the physical and temporal setting, the social setting may be relatively unimportant or it may play a determining role in a novel or story. In many novels characters are presented as products of their social class, and many authors have explored the themes of conformity to or rebellion against the values and mores of specific social settings.

Setting includes three closely related aspects of a work of fiction: the physical, sensuous world of the work, the time in which the action of the work takes place, the social environment of the characters (i.e. the manners, customs, and moral values of the characters' society).

The environment in which the character lives may help the reader to understand the character's motives and behavior. (e.g. *The theft of a loaf of bread from the rich by a poor, starving person would give one interpretation of a character, whereas the same theft from other poor people would give another. The theft by a rich person of that same loaf of bread would lead to a different impression.*)

Used literature:

1. Carter, Angela. *Nights at the Circus*, New York: Penguin Books, 1993
2. Carter, Angela. *The Bloody Chamber and Other Stories*, New York: Penguin Books, 1993
3. Adel, Elizabeth, Hirsh, Marianne, Langland, Elizabeth eds. *The Voyage In: Fictions of female. Development*, Hanover, NH: University Press of New England, 1983
4. Allen, Graham. *Intertextuality*. London: Routledge, 2000
5. Altevers, Nanette. "Gender Matters in the Sadeian Woman", *The Review of Contemporary Fiction*, Fall, 1994

FILM DISCOURSE IN THE CONTEMPORARY WORLD: SEMIOTICS AND ANALYSIS

The most complete characterization of film discourse as a sign system is given below:

1. Film discourse refers simultaneously to optical (perceived by sight) and auditory (perceived by hearing) sign systems.

2. Film discourse is non-biological (cultural) natural semiotics, the occurrence of which is not planned or organized.

3. Film discourse refers to complex multi-level semiotics. It has subsystems of signs that form a certain hierarchy. Signs in such semiotics are combined according to certain rules, and changing the order of the location of one sign we change the meaning of the whole combination of signs.

4. Film discourse is an open semiotics that has the ability to interact with the environment.

5. Depending on the approach to research, the units of cinema discourse can be considered the minimum non-discrete image units; large segments (frame, plan), which in addition to the visual component include movement, sound, etc.; chain of frames.

6. Cinema discourse is a multi-code semiotics, which is based on several codes that operate within each generating system. There are also codes that control the combination of different semiotic systems in the movie and work at their junction, genre emotiveness (drama, comedy, tragedy, thriller, etc.), an artistic chronotope in the form of a temporal perspective of a retrospective (futurological film, historical drama) and localization of events - both fictional and real ones (alien life and events of an abandoned God of Texas town). The cinema discourse also reflects the ethno cultural specific features of both the creators of the film itself and the habitat, coupled with the socio-cultural environment of their artistic creations.

Finally, film discourse contains concepts on the basis of which a distinct value component of the message of the director, cameraman and screenwriter is formed - masters of the image and word all rolled into one. Their formation is also facilitated by the imaginative worldview of film artists - the general and his assistants (decorators and costume designers, make-up artists, etc.).

Following the Lumière brothers' invention in 1895, considerable disagreement prevailed among critics, journalists, and the pioneer cinematographers on the social function that they attributed to, or predicted for, the moving visual spectacle : whether it was a means of preservation and medium for creating archives, whether it was an additional techno graphs for research and exploration in sciences like biology or physics, whether it was a new form of journalism, or an instrument of sentimental devotion, which could perpetuate the living image of the dear departed one. Amazingly though, over all prospective possibilities, the evolvement of motion picture into the medium of genuine story telling had never been really considered. The fusion of cinema and narration by no means was predestined nor was it strictly fortuitous. Rather it was a historical and social fact, that in turn conditioned the later evolution of the film as a semiotic reality. "Reading" a film, irrespective of the critical methodology applied to the process, is to index and emphasize the manifestation of linguistic turn. Like books, films are regarded as texts for reading by viewers or critics concomitantly implying the activation of the semiotic decoding. The founder of semiotics of cinema, Christian Metz in mid-20th century initiated research on arranging different levels of filmic expression and reckoned that the cinema is a language without language system. An insight into this significant statement requires an introduction to the Saussure's thought on linguistics structure and semiotics. Admittedly, Saussure's account of the sign representing an arbitrary and unmotivated relation of its structural components has been championed by the multitude of film theorists. One effect of the argument for the basic conventionality of cinematic images was to open the way for a utilization of the ideal of difference in cinematic signification. The presence of differential interpretation of signifier in film theory emphasized communication as discourse, culturally patterned activity by the unique social worlds of diverse groups of viewer. Signs, whether linguistic or cinematic is to be considered as cultural instantiation incapable of producing meaning outside of the social and

cultural context from which they have evolved. Such concept of the sign made it possible to explicate many aspects of cinematic coding, from discrete optical devices like dissolves to more complex structures such as reverse-shot cutting and other subjective aspects of point-of-view editing. Symbolic codes enabled the construction of cinematic discourse, that is, the use of an elaborate semiotic system whose address, and effects, could be comprehensible. Peter Wollen, British film theorist, teacher, and screen-writer, finds several problems with Christian Metz's film semiotics. His influential work, *Signs and Meaning in the Cinema*, written in 1969, is a response to Metz's *Film Language*, in particular his essay "The Cinema: Language or Language system". Semiotics as a general theory of signs, and to the specific development of a film semiotics.

The semiotics of the cinema can be conceived of either as a semiotics of connotation or as a semiotics of denotation. Both directions are interesting, and it is obvious that on the day when the semiotic study of film makes some progress and begins to form a body of knowledge, it will have considered connotative and denotative significations together. The study of connotation brings us closer to the notion of the cinema as seventh art. The art of film is located on the same semiotic "plane" as literary art: The properly aesthetic orderings and constraints — versification, composition, and tropes in the first case; framing, camera movements, and light "effects" in the second — serve as the connoted instance, which is superimposed over the denoted meaning. In literature, the latter appears as the purely linguistic signification, which is linked, in the employed idiom, to the units used by the author. In the cinema, it is represented by the literal (that is, perceptual) meaning of the spectacle reproduced in the image, or of the sounds duplicated by the sound-track. As for connotation, which plays a major role in all aesthetic languages, its signification is the literary or cinematographic "style," "genre" (the epic, the western, etc.), "symbol" (philosophical, humanitarian, ideological, and so on), or "poetic atmosphere"—and its signifier is the whole denotative semiotic material, whether signified or signifying. In American gangster movies, where, for example, the slick pavement of the waterfront distills an impression of anxiety and hardness (signification of the connotation), the scene represented (dimly lit, deserted wharves, with stacks of crates and overhead cranes, the signification of denotation), and the technique of the shooting, which is dependent on the effects of lighting in order to produce a certain picture of the docks (signifier of denotation), converge to form the signifier of connotation. The same scene filmed in a different light would produce a different impression; and so would the same technique used on a different subject (for example, a child's smiling face). Film aestheticians have often remarked that filmic effects must not be "gratuitous," but must remain "subordinate" to the plot. This is another way of saying that the signification of connotation can establish itself only when the corresponding signifier brings into play both the signifier and the signification of denotation. The study of the cinema as an art—the study of cinematographic expressiveness—can therefore be conducted according to methods derived from linguistics. One must not indeed forget that, from the semiotic point of view, the cinema is very different from still photography whence its technique is derived. In photography, as Roland Barthes has clearly shown, the denoted meaning is secured entirely through the automatic process of photochemical reproduction; denotation is a visual transfer, which is not codified and has no inherent organization. Human intervention, which carries some elements of a proper semiotics, affects only the level of connotation (lighting, camera angle, "photographic effects," and so on). And, in point of fact, there is no specifically photographic procedure for designating the signification "house" in its denotative aspect, unless it is by showing a house. In the cinema, on the other hand, a whole semiotics of denotation is possible and necessary, for a film is composed of many photographs (the concept of montage, with its myriad consequences)—photographs that give us mostly only partial views of the referent. In film a "house" would be a shot of a staircase, a shot of one of the walls taken from the outside, a close-up of a window, a brief establishing shot of * I am speaking here as a semiotic specialist and not as a psychologist. Comparative studies of visual perception, both in "real" and in filmic conditions, have indeed isolated all the optical distortions that differentiate between the

photograph and the object. But these transformations, which obey the laws of optical physics, of the chemistry of emulsions and of retinal physiology, do not constitute a signifying system. Thus a kind of filmic articulation appears which has no equivalent in photography: It is the denotation itself that is being constructed, organized, and to a certain extent codified (codified, not necessarily encoded). Lacking absolute laws, filmic intelligibility nevertheless depends on a certain number of dominant habits: A film put together haphazardly would not be understood.

WORKS CITED:

1. Bart, R.S, (1994), "Moscow: Culture: Ad Marginem", 300-302.
2. Bart, R.(1994), "Selected Works. Semiotics. Poetics: monograph", Moscow: Progress, 616-618.
3. Fairclough, N. (1995), "Critical Discourse Analysis," Applied Psycholinguistics. Vol 18 (4), Cambridge University Press: Cambridge, 537-546.
4. Gasheva, N.N. (2016), "Integration of film utterance: author's cinema of Russia of the 2000s," Bulletin of Moscow State University of Culture and Arts, No. 3 (71), 68–79.
5. Гашева Н.Н. (2016) «Интегративность киновысказывания: авторское кино России 2000-х годов» <https://cyberleninka.ru/article/n/integrativnost-kinovyskazyvaniya-avtorskoe-kino-rossii-2000-h-gg>
6. Hrenov, N. A. (2008), "Images of the Great Gap. Cinema in the context of cultural meanings: monograph", Moscow: Progress-Tradition, Received November 19, 536
7. Хренов Н.А. (2008), "Образы «Великого разрыва». Кино в контексте смены культурных циклов.", 535-536 . <http://www.iprbookshop.ru/7256.html>

JANE EYRE AND WIDE SARGASSO SEA'S TREATMENT OF FEMINISM AND ITS REFLECTION IN CHARACTER ANALYSIS

**Rakhimova Ugiloy Akbarovna,
BukhsU, master student**

"Jane Eyre" and "Wide Sargasso Sea" are regarded as the masterpieces that vividly express the elements of feminism. Before analyzing and proving this idea, it is necessary to determine and define the concept of feminism. One of the best works was Charlotte Bronte's "Jane Eyre". At that time, for Jane, as a member of the lowest class, she is always looked down upon by those potentates with money and power. For people like her, they have no dignity; the rich can treat them at random and need not bother to give them any esteem. But Jane Eyre never surrenders to those snobbish people who despise the poor and the weak parochially and ruthlessly. In her whole life, she plunges herself into struggling for esteem which in her mind is deserved by any human being rather than a privilege for the wealthy people. She puts all her strength to get the respect and admiration from people around. In those days of Britain, a female, like the noble Miss Ingram, is expected to seek a decent life through marriage and a wealthy husband. However, undoubtedly, it is based on the status and fortune of her family. For Jane, a plain and poor girl, how can she change her destiny and gain happiness? "Feminist once been raised: women's status in society is defined by some special society and culture power that can be challenged and changed". In every relationship, Jane rises from inferiority to superiority, and finally gains full independence through continuous struggle.

Jane lost her parents when she was young, and thanks to her uncle Jane could live a good life, but unfortunately her uncle died after a few years. Her aunt, Mrs. Sarah Reed, regarded Jane as a curse and her three children (John, Eliza and Georgiana) neglect and abuse Jane. They dislike Jane's plain looks and quiet yet passionate character. These only relatives of Jane Eyre do not show any sympathy or care to this pitiful little girl, instead they always criticize and bully her. Cold and disparaging, Aunt Reed always treats Jane Eyre as an encumbrance inferior to a maid and takes her as a doll to show her hypocritical generosity. Eventually one day, little Jane had an argument with her cousin and was beaten. After being locked in a room for a night, Jane was ill and at that time, her early feminism came out. In the face of Mrs. Reed, Jane refuses to be

treated as an inferior being and finally speaks out against discriminations to her with sharp and cold exposure. When Mrs. Reed reproaches Jane for telling a lie out of all reason, Jane defends herself perversely: "I'm not deceitful. If I were, I should say I loved you, but I declare, I don't love you. I dislike you the worst of anybody in the world except John Reed, and this book about the liar, you may give to your girl, Georgiana, for it is she who tells lies, and not I". In other people's opinion, Jane should be great thankful to her aunt rather than being rude. When Jane is about to leave Gateshead to the charity school, Mrs. Reed thinks she can make Jane frightened by her status and decides to give a hypocritical and sanctimonious talk to guide Jane to express gratitude in front of Mr. Lloyd, the apothecary. But Jane refuses to be this rich lady's doll, being treated as unemotional and shameless. She retorts back straightly and powerfully: "How dare I, Mrs. Reed? How dare I? Because it is the truth. You think I had no feelings, and that I can do without one bit of love or kindness, but I can't live so, and you have no pity. I shall remember how you push me back-roughly and violently pushed me back into the red room, and locked me up there-to my dying day. Though I was in pain, though I cried out, have mercy! Have mercy, Aunt Reed!". Jane's rebellion against Mrs. Reed and John represents her feminist consciousness in getting esteem from other people as a decent and respectable person. Then little Jane was sent to Lowood boarding school where she learnt a lot and became much stronger and independence. During Jane Eyre's staying in the orphanage of Lowood, which is a benevolent institution in name, but a hell in fact, her understanding of esteem becomes deeper. She is aware of a fact that, even in the face of powerful and authoritative people like the chief inspector of this charity school, Brocklehurst, as long as her esteem and dignity hurt ruthlessly, she will never submit but rebel against it decidedly.

The wholtime spending in Thornfield is the most splendid part of the whole book. Meeting with Rochester and fell in love with him reflected the feminism in Jane and her new thoughts. Jane loves Rochester with all her heart and Rochester's status and wealth make him so high above for Jane to approach, yet she never feels herself inferior to Rochester though she is a humble family teacher. She believes they are fair and should respect each other. In fact, it is her uprightness, loftiness and sincerity that touch Rochester. Rochester feels from the bottom of his heart that Jane is the spiritual partner he always longs for. When the heroine is moved by his wholeheartedness, they fall in love deeply. But at the time of their wedding, she finds the fact that Rochester has had a legal wife. Jane feels heartbreaking on this news, and it makes her trapped in a dilemma whether to stay or to leave. She says to Rochester: "I care for myself. The more solitary, the more friendless, the more unsustained I am, the more I will respect myself. I will keep the law given by God, sanctioned by man. I will hold to the principles received by men when I was sane, and not mad as I am now, laws and principles are not for the times when there is no temptation, they are for such moments as this when body and soul rise in mutiny against their rigor, stringent are they, inviolate they shall be." Although she had a deep affection for Rochester, she could not stand any compromise in her marriage. She is the whole one and cannot be laughed or argued by others in this aspect. She wouldn't give up her independence and self-respect. So she chose to leave her beloved one and wanted to make a new life. As the end is known to all, Jane returns to Ferndean Manor and marries Rochester. Mr. Rochester then loses sight of both eyes and disabled. But in this circumstance, Jane Eyre comes back to Mr. Rochester caring for nothing but this man. She says: "I find you lonely, I will be your companion, to read to you, to walk with you, to sit with you, to wait on you, to be eyes and hands to you. Cease to look so melancholy, my dear master; you shall not be left desolate, so long as I live". Jane Eyre does not think that she is making a sacrifice. She says: "I love the people I love is that to make a sacrifice? If so, then certainly I delight in sacrifice". In most people's eyes, nobody would like to marry a man who loses his sight and most of his wealth. But as to Jane, she is different. In her mind, pure love is the meeting of hearts and minds of two people. Jane Eyre is unique in Victorian period. As a feminist woman, she represents the insurgent women eager for esteem. Without esteem from other people, women like Jane can not get the real emancipation. The pursuit of true love is an important representation of her struggle for self-realization. Love in

Jane Eyre's understanding is pure, divine and it cannot be measured by status, power or property and so on. Having experienced a helpless childhood and a miserable adolescence, she expects more than a consolable true love. She suffers a lot in her pursuit of true love. Meanwhile, she obtains it through her long and hard pursuit. During this period, Jane covered her name and wanted to make a new living. Being a teacher in a small village, she made friends with John and his sisters. Though John is a handsome guy and he proposed to Jane, she cannot accept him. This is the reflection of her iron determination in pursuing true love. In a word, she does not want an affectionless love. A decent and handsome man as John is, Jane Eyre cannot accept him because his love would be "one of duty, not of passion". She knows clearly that humiliated marriage is not true love. He makes an offer of marriage to Jane only because he thinks that Jane Eyre is a good choice for a missionary's wife. He finds Jane Eyre docile, firm and tenacious. Because he just needs this kind of assistant. Jane says if she joins St. John, she is abandoning half herself and if she goes to India, she is going to premature death. Jane Eyre insists that true love should be based on equality, mutual understanding and respect. Thus, she refuses John's proposal. Jane is in great unconformity with the social environment at that time. She dares to fight against the conventional marriage ideas, which well reflects all feminists' voice and wish for a true love. Maybe Jane's choices are considered something shocking, but it really gives a blow to the Victorian society.

Jean Rhys' "Wide Sargasso Sea" displays many of the same feminist themes as "Jane Eyre": its emphasis on female characters, the refusal to conform, and new ideas about the woman's position in society. But "Wide Sargasso Sea" also distinguishes itself as a uniquely feminist text through its objections to Jane Eyre. Rhys gives a voice to the otherwise silent character of Bertha Rochester or Antoinette as she is called in the novel. In doing so, Wide Sargasso Sea becomes a representation of the unvoiced women throughout history. Rhys also alters the portrayal of the character of Rochester, Antoinette's husband and Jane's love interest, which is an important feminist statement. In the novel, Rochester is manipulative and controlling, and forms an opposite to Bertha's free and unrestricted nature. In other words, unlike "Jane Eyre", "Wide Sargasso Sea" presents a more post-modern form of feminism which takes into account the complexity of male-female interaction to find that efforts to transcend deep-set gender norms are nearly hopeless. The idea of the happy romantic ending is rejected within Jean Rhys' "Wide Sargasso Sea" (1966) and Charlotte Bronte's "Jane Eyre" (1847). Each novel approaches this feminist issue in differing ways; Rhys reflects the changing status of woman and portrays Antoinette's struggle for identity within herself and within the confines of a patriarchal society, leaving her constrained and ultimately jumping to her death. Bronte, on the other hand portrays Jane as rising above societal challenges with autonomy, primarily due to her sense of faith and spirituality. This research work will look at how the protagonists, Antoinette and Jane experience life through their interactions with the world and how this contributes to the very different outcomes, both of which subvert the happy ending ideal. The primary texts as well as contemporary feminist essays will support the discussion.

Antoinette in "Wide Sargasso Sea" experiences a childhood like Jane of isolation and segregation from those around her. A strong element of competition and little value for money is visible from early on in the novel when Tia, a friend of Antoinette's challenges her to a somersault under water, "Then she bet me three of the pennies that I couldn't turn a somersault under water 'like you say you can'". When Antoinette doesn't achieve the task and comes up choking "Tia laughed and told me that it certainly look like I drown dead that time. Then she picked up the money." (Rhys, 9). As we see here, from the beginning of the novel the reader is introduced to the insecurity Antoinette feels both in herself and within life. Antoinette's isolation, rejection from others and a disregard for the value of money lays the foundation for her character to unfold; she shrugs her shoulders to Tia and says "I can get more if I want to. Antoinette's sensitivity to others and an anger which she does not know how to manage are arguably aspects learnt from her childhood that reflect her subsequent relationship.

Antoinette's relationship with her mother who is unavailable and emotionally distant create

a profound sense of sadness within the little girl which in turn lead to the patterns of abandonment and vague, indirect and ambiguous communication Antoinette has with her husband: “I am not used to happiness, ‘ she said. ‘It makes me afraid.’ ” Antoinette’s dreamlike speak signifies her lost character and fragmented life. She keeps information from her husband which creates suspicion and incites anger in him, he questions her: - ‘Is your mother alive?’ - ‘No, she is dead, she died.’ - ‘When?’ - ‘Not long ago.’ - ‘Then why did you tell me that she died when you were a child?’ - ‘Because they told me to say so and because it is true. She did die when I was a child. There are only two deaths, the real one and the one people know about.’ The ambiguous nature of Antoinette’s speech indicates that she is unsure of truth, or perhaps more accurately, untrusting of it. The space or differentiation between reality and memory is and a dependent sense of keeping everyone happy creates great confusion for herself and within the relationship. By portraying the insecure and needy side of female nature within relationships Rhys provides ground for the reader to feel both emphatic and angered by her perceived inability to be direct and to the point. Antoinette’s plea for guidance from Christophine who advises her to leave is met with a lack of courage along with some sense of security in the institution of marriage mixed with an obligation of duty, “But I cannot go. He is my husband after all”. Antoinette’s dishonesty is telling of her character and of the relationship that unfolds. Her dishonesty is mirrored by the Rochester character, who also keeps quiet and isolated, away from answering direct questions from his wife. He ponders at one point “How old was I when I learnt to hide what I felt? A very small boy”. The Rochester character also mirrors his wife’s sense of duty and obligation; when Christophine suggests him to leave Antoinette with her his anger, resentments and suspicion of her (reflecting the racist and colonial Victorian views of the time) prevent him from doing so and so he returns to England with Antoinette. The suspicions and feelings of rising resentment on both sides of the relationship are inherent in the demise of both Antoinette and the happy ending to the novel which could quite easily have played the typical romantic tale in paradise. On their return to England, Antoinette is kept in a room with Grace Poole and after the third recurring dream she jumps to her death, locked in her mind, the past and fantasy.

In sharp contrast to this, Jane in Charlotte Bronte’s “Jane Eyre” portrays Jane as clear, concise and direct. Although she has had a childhood not dissimilar to Antoinette’s she rises above life’s challenges and conducts herself with autonomy and self –assuredness. She even directly addresses the reader when deeply impassioned, “Reader! – I forgave him at the moment, and on the spot. There was such deep remorse in his eye, such true pity in his tone, such manly energy in his manner;”. Such bold speech would never cross Antoinette’s lips and reflects the characters journeys. Even when Jane is in distress and doubts her path, the marriage proposal and request to travel to India from John Rivers, she calls upon Heaven for guidance “Shew me, shew me the path!”. Jane’s trust and faith is significant to her progression through life and is reflected in her courage to follow inner guidance when against all the odds. Antoinette, in contrast is suspicious of the spiritual path and lacks any connection with God, which is shown as inhibiting her path in contrast to Jane. These two feminist novels reject the traditional happy ending and, through doing so show the reader that life is not a fairy tale. The concept that life will bring desires of love, career and family (and are ultimately what life is about) does indeed occur for Jane and a primary reason for this is portrayed in the use of her own agency, not from a lack of hard work. Jane’s connection with God, not of the religious but of her being centred and connected is referred to continually throughout the novel and is reflected by Rochester at the end; “He put me off his knee, rose, and reverently lifting his hat from his brow, and bending his sightless eyes to the earth, he stood in mute devotion “.Jane and Mr. Rochester’s mirroring faith portrays a higher love, one of mystical attributes as when Jane intuitively hears him calling to her.

Antoinette also differs from Jane Eyre who was happy to dress modestly and to not stand out in social occasions. In addition to this, Jane found no pleasure in dresses and other forms of self-adornment. Antoinette, on the other hand, finds pleasure in beauty and she relishes in the

hedonic power that it brings her. Unfortunately, this also plays a part in her downfall. Unlike Jane who rejected hedonic power and was uncomfortable with Rochester's attempts to clothe her in expensive dresses and jewels, Antoinette enjoys adorning herself: "She seemed pleased when I complimented her on her dress and told me she had it made in St Pierre, Martinique. "They call this fashion à la Josephine." "You talk of St Pierre as though it were Paris," I said. "But it is the Paris of the West Indies." Antoinette is not only pleased that Rochester complimented her but she is also aware of fashion trends and has her dresses made in the Paris of the West Indies.

USED LITERATURE

1. Austen Eliot. Charlotte Bronte. The Mentor-Lover. Patricia Menon. Palgrave. Macmillan. 2003. Pp. 34-50
2. Azim Firdous. The Colonial Rise of the Novel. Routledge. London and New York. 1993.
3. Bender Todd K. Literary Impressionism in Jean Rhys, Ford Madox Ford, Joseph Conrad, and Charlotte Bronte. New York and London. Garland Publishing, Inc. 1997.- P. 96
4. Charlotte Bronte. Jane Sellars. Oxford University Press. 2000. P. 46
5. Charlotte, Bronte. Jane Eyre. Beijing: Foreign Language Press.2002. Pp. 64-421

FEMINISTIK VA EKOFEMINISTIK G`OYALAR VA ULARNING YARATILISH TARIXI

**Raxmatova Shaxrizoda Baxtiyorovna
Buxoro Davlat Universiteti magistranti**

Feminizm-bu ijtimoiy, siyosiy, shaxsiy va iqtisodiy sohalarda ayollar uchun tenglik va tenglikni qo'llab- quvvatlaydigan mafkuraviy va siyosiy harakatdir. Ushbu harakat tengsizliklar sinf, jins, jismoniy va aqliy qobiliyat, irqchilik asosida yuzaga kelishini ta'kidlaydi. Feministlar, ya'ni feminizm tarafdorlari, oiladagi zo'ravonlik, kamsitish, jinsiy zo'ravonlik va zo'rlashga qarshi bo'lgan guruhdir.

"Feminizm" atamasi 1837- yilda fransuz faylasufi Charlz Furiye tomonidan birinchi marta ishlatilgan va shu paytdan feminizm harakati boshlangan. Feminizm harakati 1872- yilda Gollandiyada, 1890- yilda esa Buyuk Britaniyada va 1910 - yilga kelib, Qo'shma Shtatlarda tarqaldi. Olimlar feminizmga qaysi harakatlarni kiritish kerakligi to'g'risida hali bir fikrga kelishmagan. Ba'zi olimlarning ta'kidlashicha, ayollar huquqlari uchun har qanday harakat, hatto bu so'z harakatni tavsiflash uchun ishlatilmagan bo'lsa ham feminizm deb hisoblashgan. Ayrim mutaxassislar esa faqat zamonaviy feministik harakatlarni feminizm deb hisoblash kerak, deb ta'kidlaydilar. Feminizm atamasi 3 ta tarixiy harakatga bo'linadi va bular quyidagilar:

- Feminizmning birinchi to'liqini - bu davr XIX asr oxiri, XX asr boshlarida sodir bo'lgan. Ushbu davrda asosiy e'tibor mulk huquqi, nikoh, ota-ona va teng huquqli shartnomaga qaratilgan. XIX asrning oxiriga kelib, feministik harakat ayollarning ovoz berish huquqlariga asoslangan. 1893- yilda ayollarning saylov huquqini birinchi bo'lib qabul qilgan davlat Yangi Zelandiya edi. Keyin bu davlat ortidan 1895-yilda Janubiy Avstraliya va 1902-yilga kelib, butun Avstraliya ham ayollarning ovoz berish huquqini qabul qilgan davlat sifatida qo'shildi.
- Feminizmning ikkinchi to'liqini - yigirmanchi asrning o'rtalarida boshlanib, dunyoning ko'plab mamlakatlarida ayollarning ovoz berish huquqi va tenglik huquqlari uchun kurashishni davom ettirdilar. Bu vaqtda erkaklar xotinlarining nazorati ostida edilar. Feminizmning bu to'liqini bugungi kunda ham davom etmoqda. Bu harakat gender diskriminatsiyasini tugatish, gender va siyosiy tenglikka erishishni maqsad qilib olgan. Xulosa qilib aytganda, feminizmning ikkinchi to'liqini ayollarning shaxsiy hayotida chuqur ildiz otgan siyosiy va gender hokimiyat uchun kurash g'oyasi deb ta'kidlangan.
- Feminizmning uchinchi to'liqini - yigirmanchi asrning oxirida boshlangan va hozirgi kungacha davom etmoqda. Feminizmning uchinchi to'liqin tarafdorlari, bu davrni feminizmning ikkinchi to'liqiniga o'xshaydi deb hisoblashadi (yuqori qatlam oq tanli

feminist ayollarning masalalari hisobga olingan). Bu harakat gender atamasini olib kirdi. Ushbu davr mobaynida ayol va erkaklar to'g'risida turli xil qarashlar bo'lgan. Ta'kidlash joizki, ba'zi odamlar erkak va ayollar tabiatan boshqacha ekanligiga ishonishadi.

Boshqalarning fikricha, erkak va ayollar orasida hech qanday farq mavjud emas va jins g'oyasi ijtimoiy jihatdan yaratilgan deb qarashadi.

Yillar davomida feminizmning turli mafkuralari, ya'ni ijtimoiy konstruksionist feminizm, materialistik feminizm, qora va postcolonial feminizm kabilar.

Ijtimoiy konstruksion mafkura- ijtimoiy konstruksionist feminizm izdoshlari genderni ijtimoiy qurilish deb hisoblashadi.

Materilistik mafkura- bu mafkuraning qo'llab-quvvatlovchilar kapitalizmga patriarxal yondashuvni tanqid qiladilar. Bu mafkura Marxist feminizm, sotsialist feminizm, va anarxist-feminizm atamalarini o'z ichiga oladi. Markist feministlari kapitalizm ayollarning tengsizligining ildizi deb hisoblashadi. Sotsialistik feministlar iqtisodiy va madaniy zulmni yo'q qilish uchun ayollar ishlashi kerak deb hisoblasa, anarxist-feministlar ijtimoiy sinf patriarxat tomondan yaratilgan deb ta'kidlashadi.

Qora va postkolonial mafkura - ushbu mafkura izdoshlari- "feminizm tarixan oq tanli ayollarning kurashlari va zulmiga e'tibor qaratgan (ayniqsa o'rta qatlamdagi ayollarning)"-deb hisoblashadi.

Xulosa qilib aytganda, feminizm ayollarning turli tajribalari, o'ziga xosliklari, bilimlari, kuchli tomonlarini hurmat qilish va barcha ayollarga o'z huquqlarini ro'yobga chiqarish imkoniyatini berishga intilishdir.

Ekofeminizm – feminizmning tarkibi bo'lib, ayol va yer o'rtasidagi munosabatni o'z ichiga oladi. Ekofeminist mutafakkirlar insonlar va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qilish uchun gender tushunchasiga tayanadilar. Bu atama fransuz yozuvchisi va ekofeministi Francoise d'Eaubonne tomonidan kashf qilingan va o'zining "Le Feminisme ou la Mort" kitobida ekofeminizm atamasini kiritgan. Ekofeministik tahlil madaniyat, iqtisod, din, siyosat, adabiyotda ayollar va tabiat o'rtasidagi o'xshashliklarni ko'rib chiqadi. Bu o'xshashliklar ayollar va tabiatni mulk sifatida ko'rishni o'z ichiga oladi. Ekofeminizm ayollarni ham tabiatni ham hurmat qilish kerakligini ta'kidlaydi [1].

Ekofeministik tahlil doirasi dinamik bo'lsada, amerikalik yozuvchi va ekofeminist Charlen Spretnak ekofeministik tahlilni toifalarga ajratishning bir necha usulini taklif qiladi:

- Tarix bilan bir qatorda siyosiy nazariyani o'rganish orqali;
- Tabiatga asoslangan diniy e'tiqodlarni o'rganish orqali;
- Ekologizm orqali o'rganish.

1993-yilda "Ekofeminizm: Global adolat va sayyoralar salomatligi" sarlavhali maqolada mualliflar Greta Guaard va Lorri Gruen "Ekofeminizm asoslari"ni ochib bergan [2].

Fransuz ekofeministi Francoise d'Eaubonne o'zining "Le Feminisme ou la Mort" kitobida ta'kidlaganidek, ekofeminizm barcha kichik guruhlarining (ayollar, bolalar kambag'allar) zulmi va hukmronligini tabiatning zulmi va hukmronligi bilan bog'laydi (hayvonlar, quruqlik, suv, havo va boshqalar) [1]. Ushbu asarda muallif G'arb patriarxal jamiyatdan kelib chiqqan zulm, hukmronlik va mustamlakachilik atrof-muhitga to'g'ridan- to'g'ri zarar yetkazganligini yozadi. Fransuz ekofeministi faol tashkilotchi bo'lgan va uning asari har qanday ijtimoiy adolatsizlikni yo'q qilishga da'vat etgan.

Shuningdek, Syuzan A. Mann ekofeminist, sotsiologik va feministik nazariya professori ayollarni ekofeminizmning boshlovchisi deb hisoblaydi. U ekofeminizmning boshlanishini feministlar bilan emas, balki jins, irq va atrof-muhit muammolari o'rtasida aloqalar o'rnatgan turli irq va ularning kelib chiqish sinfi bilan bog'laydi.

Ekofeminist K.U. Leopoldning "Land ethic"(1949) asarida ekofeministik tushuncha haqida misollar keltirilgan. Bu asarida yozuvchi birinchi bo'lib, hayvonlar, o'simliklar, quruqlik, yer, havo kabi tabiiy unsurlarni insonlar bilan munosabatdaligini, ularga teng ekanligini ta'kidlab o'tadi.

Rozmari Radford Ruterga kelsak, u asli amerikalik yozuvchi va ekologiya va feminizm haqida chuqur qayg`uradigan ilohiyotchilardandir. U o`z tadqiqotlarida ekofeminizm va dinlarni uyg`unlashtiradi, bu esa ayollarning adolatsiz holatini, tabiatning holati bilan uyg`unlashib kelganligini sezilarli darajada aks ettiradi[3].

Shuningdek, Dorris Lessingning "The Claff" asari ham ekofeministik g'oyalar aks etgan asar sifatida misol bo`la oladi. Chunki, yozuvchi bu asarida ekofeministik harakat va nazariyaning asosiy dalillari qatoriga kiritilgan ayollik tamoyili, tabiatga nisbatan ayollarning ayanchli ahvoli bilan bir qatorda ekologiya va atrof muhitning tanqidiy holatiga to`xtaladi. Bundan tashqari u, ayollarning ijodiy va mehnatkashlik fazilatlari, tabiat bilan yaqin aloqada bo`lish, inson va tabiat o`rtasida muzokaralar olib boradi.

Shunday ekan, ayollarning jamiyat va tabiatdagi o`rni yerdagi hayotni rivojlantirish va uni himoya qilish orqali yerdagi hayotning uzluksizligi uchun muhim rol o`ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1. Guard, Greta Claire Ecofeminism: Women, Animals, Nature. USA: Temple University Press 1993.
2. Ruether, Rosemary Radford Women Healing Earth: The third of women on Ecology, Feminism, and Religion. New York: Orbis book 1996.
3. Shiva Vandana Staying alive: Women, Ecology and Development. London: Zed books 1994.
4. www.worldatlas.com.
5. Francoise d' Eaubonne " Le Feminisme ou la Mort". Paris: 1974.

3 – ШЎЪБА. АДАБИЙ ТАНҚИДЧИЛИК, АДАБИЙ ЖАРАЁНЛАР, АДАБИЁТДА МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТ ВА МАЊНАВИЯТ МАСАЛАЛАРИ.

“МА’НАВИЯТ” TUSHUNCHASINING TAHLIL ETILISHI VA TURLICHA TALQINLARI

Ahmedova M.B.,

BuxDU, dotsent, PhD

Ingliz adabiyotshunosligi kafedrası

Kirish. Ma’naviyatning tushuncha sifatidagi mazmun mohiyati, ijtimoiy vazifalari va jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati tog’risida ko’plab tadqiqotlar, ilmiy-ommabop va publisistik asarlar paydo bo’ldi. Ammo, “ma’naviyat” tushunchasining kelib chiqishi va shakllanish tarixi hali to’liq tarzda o’rganilgani yo’q. Ma’naviyat masalasini o’rganishga, tahlil qilishga, uning inson va jamiyat hayotidagi o’rnini hamda boshqa sohalar bilan aloqalarini yoritishga qaratilgan turli mualliflar tomonidan yozilgan ilmiy risola va maqolalar, o’quv qo’llanmalari va darsliklarda ba’zi bir chalkash, o’zaro bir biriga mos kelmaydigan fikrlar ko’zga tashlanadi. Turli tadqiqotchilarning yondashuvlari ba’zan biri ikkinchisini inkor etib, o’zaro bir-biriga mos kelmaydigan fikrlar mavjudligi o’qitishda chalkashliklar yuzaga chiqishiga sabab bo’lmoqda.

Asosiy qism. A.Erkaev o’z qarashlarini ifodalab, “ma’naviyat” tushunchasi kelib chiqishiga ko’ra, ikki o’zakka borib taqalishini aytadi. Uning birinchi farazi bo’yicha bu tushuncha arabcha “ma’ni” o’zagidan hosil bo’lgan. Bunda ilk islom ilohiyotchilari va faylasuflaridan bo’lgan mu’taziliylar – Vosil ibn Ato va Amr ibn Ubayd Qur’oni sharhlash ilmiga (“ilm at-tafsir”ga) asos solishib mohiyat haqidagi fanni “ma’ni” deb ataganlar. Narsa va hodisalarning, jarayonlarning, tabiat, jamiyat va Xudoning mohiyati haqidagi ta’limotni ular “ma’na” deb ataganlar, shu tariqa ma’naviyat tushunchasini o’zagi – “ma’na” ga atama sifatida asos solganlar. Ikkinchi faraz: ma’naviyat ham, uning o’zagi “ma’na” ham qadimgi hind falsafasining asosiy tushunchalaridan biri “ma’nas” tushunchasiga borib taqaladi. “Ma’nas” sanskrit tilida aql degan ma’noni anglatgan. U aql, fahm farosat, hissiyot, tuyg’ular, sezgilar va irodaning manbai bo’lgan.

Tarixdan ma’lumki, Yaqin Sharq, Eron, Markaziy Osiyo va Hindiston o’rtasida doimiy ravishda iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalar yaxshi o’rnatilgan bo’lgan. Ajdodlarimiz Islom diniy-falsafiy ta’limotini yaratishda hind falsafasiga ham tayanganlar. Yuqorida ta’kidlab o’tganimizdek, ma’nas aynan hindlar ishlatgan shaklda Markaziy Osiyo va Eronda ham qo’llangan va bu tushuncha so’fiylik ta’limotida ifodalangan. “Farhangi zaboni tojiki” lug’atida ma’nas “mahalli unsu ulfat” – do’stlar va ulfatlar joyi deb sharhlangan va misol tariqasida Rumiyning quyidagi bayti keltirilgan:

“Qasrho xud mar – shohonro ma’nas ast,

Murdaro xonu makon go’re bast ast”.

Mazmuni: agar shohlar uchun qasrlar do’st-yor joyi bo’lsa, o’liklar uchun esa xonu makon go’rdir.

Bu yerda “ma’nas” – do’st-yor, ya’ni Xudo yashaydigan joydir. Ma’nas qalb ma’nosida ishlatilib, har bir insonning qalbida Xudo mavjudligi ifodalanmoqda. Shohlar deganda Haq yo’lida yashovchi Komil insonlar nazarda tutilmoqda. O’liklar deganda o’z nafsu hirsining qurboni, hech ishga rag’batsiz, loqayd, befarq kishilar nazarda tutilib, qalblari qabrga qiyoslanmoqda. Ushbu baytda qasr ham, qabr ham qalbning ma’juziy ma’nosidir. Darvoqe, A. Erkaev o’zining “Ma’naviyat – millat nishoni” kitobida “ma’nas” sanskrit tilida aql degan ma’noni anglatishini aytgan. Ammo “Farhangi zaboni tojiki” lug’atida “ma’nas” arabcha so’z deb berilgan. Boshqa lug’atlarda, xususan rus tilida chiqqan “Философский энциклопедический словарь” lug’atida ma’nas sanskrit tiliga oidligi qayd etilgan. Demak, bizningcha “ma’nas” atamasi kelib chiqishi sanskrit tiliga borib taqalsada, butun musulmon

olamida arab tili orqali keng tarqalgan degan xulosaga kelish mumkin. Balki, "ma'nas" fors tiliga sanskrit tilidan bevosita o'tgandir. Chunki Eron Hindiston bilan chegaradoshligidan tashqari, fors tili va sanskrit tili bir oilaga mansub tillardir. Yana shuni nazarda tutish kerakki ilk islom ilohiyotchilari ya'ni mu'taziliylar hind diniy – falsafiy qarashlarini ham o'rganganlar va shu tariqa "ma'nas" atamasi arab tiliga kirib kelgan va o'zlashtirilgan bo'lishi mumkin.

Professor M. Imomnazarov ma'naviyatni ilohiy hodisa sifatida talqin qiladi: "Ma'naviyat inson qalbidagi ilohiy nur. Oliy haqiqat nuri bo'lib, shu sababdan buyuk bobokalonlarimiz inson qalbini "Haqiqat asrorining ganjinasi" deb ataganlar. Haq asrori esa shunday sehrli tilsimki, uni tugal yechishga aqli bashar qudrati yetmaydi". Bu fikrdan ma'naviyat insonga Olloh tomonidan berilgan bir xususiyat degan xulosaga kelish mumkin. Muallifning qarashlari ba'zi bir tanqidlarga sabab bo'lganligi bois, u yana boshqa bir kitobi – "Milliy ma'naviyatimiz asoslari" o'quv qo'llanmasida o'zining majoziy ta'rifini ilmiy tilda sharhlab, "Ma'naviyat – inson ruhidagi Borliq haqiqati bilan uyg'unlik" deya masalaga biroz aniqlik kiritadi.

Muallif dastlab bergan ta'rifini tasavvufiy talqinlarga suyangan so'fiyona, ramziy ta'rif ekanligini ta'kidlaydi va ma'naviyatni inson aqliga Olloh tomonidan berilgan bir fayz ekanligini aytib –uning mohiyatini yana diniylikka borib bog'laydi⁵⁶. Ammo, mazkur mulohazani "ma'naviyat" tushunchasining mohiyatini to'laqonli ochib beradi deya olmaymiz. Sababi – din ma'naviyatning asosi emas balki, muhim ahamiyatga ega bo'lgan tarkibiy qismidir. Ilm-fanni diniy-mistik qarashlar yordamida yoritish mumkin emas. Ilm-fan faqatgina aniq faktlarga va mantiqiy mulohazalarga tayanadi. Shunda u obyektivlik va haqqoniylik kasb etadi. Ma'naviyat rivojlanib borayotgan mustaqil ijtimoiy hodisadir. Shu o'rinda ta'kidlab o'tmoqchimiz, M. Imomnazarovning ushbu o'quv qo'llanmasi ("Milliy ma'naviyatimiz asoslari". 2006-yil) asosan ijtimoiy-gumanitar yo'nalishdagi oily o'quv yurtlarining bakalavriat bosqichi talabalariga darslik sifatida foydalanish uchun mo'ljallangan. Darslikda aniq va tushunarli bo'lgan ilmiy atamalar va iboralar yordamida mavzularning mazmuni yoritilishi lozim. Darslikda muallif "ma'naviyat"ni diniy, badiiy hamda majoziy mazmunda ta'riflaydi va mulohaza yuritadi.

Q. Quronboyev va V. Qo'chqorovlar inson ma'naviyatini o'zini shaxs sifatida anglaganidan boshlab, umrining oxirigacha shakllantirishi va rivojlantirib borishi, bu borada insonning imkoniyatlari va ehtiyojlari cheksiz ekanligini aytadi. Mualliflar ma'naviyatning rivojlanuvchi hodisa ekanini ko'rsatadi. Lekin ular ma'naviyatning tuzilmasini, shaklini, mazmunini yetarli darajada ochib bermaydi. Bundan tashqari ta'rifda ma'naviyat faqat insonga xos bo'lib, jamiyatga va uning tuzilmalariga, darajalariga tegishli bo'lmay qolyapti. Ulardan farqli M. Hamdamova ma'naviyatga "jamiyatning, millatning yoki ayrim bir kishining ichki hayoti, ruhiy kechinmalari, aqliy qobiliyati, idrokini mujassamlashtiruvchi tushuncha" sifatida qaraydi. "Ma'naviyat keng ma'noga ega bo'lib, ma'rifat, madaniyat kabi tushunchalarni o'z ichiga oladi" – deb tarif beradi. Mazkur ta'rifda yuqoridagi ta'rifga nisbatan ma'naviyatni faqat insonga xosligi bilan chegaralanmay balki, jamiyat, millatga ham mansub ekanligi aytib, masalaga kengroq yondashilgan. Ammo, ta'rif bir yoqlama bo'lib qolgan.

Birinchiidan, Hamdamova ta'rifida ma'naviyat faqat ichki hayot bilan chegaralanib qolgan. Insonning ma'naviyati faqat uning orzu-havaslarini bilan emas, shuningdek xulq-atvorida, hatti-harakatida, ijodida va odamlar bilan o'zaro munosabatida ham namoyon bo'ladi. Ikkinchiidan, qobiliyat bu tabiat ato etgan imkoniyat, ma'naviyat emas. Chunki qobiliyatli, bilimli odamlar orasida faqat o'zini o'ylaydigan, xudbin, poraxo'r, ochko'z kishilar ham uchraydi va aksincha qobiliyati o'rtacha bo'lgan kishilar orasida hushfe'l, hayrixoh, mehr-oqibatli, ko'ngilchan, saxovatli, ya'ni ma'naviyati yuksak odamlar kam emas.

A. Erkaev ma'naviyatni ijtimoiy hodisa deb hisoblaydi va unga kengroq ta'rif beradi: "Ma'naviyat faqat insonga xos. Lekin u ilohiy yoki g'ayri tabiiy hodisa emas, balki ijtimoiy hodisa bo'lib, inson faoliyati bilan bog'liq. Tabiatda ma'naviyat yo'q. inson ma'naviyati bilan hayvondan, jamiyat esa tabiatdan farq qiladi". Muallif ma'naviyat insonning ijtimoiy-madaniy mavjudot sifatidagi mohiyati ekanligini uqtirib, uni insonning mehr-muruvvat, adolat, to'g'rilik, sofdillik, vijdon, or-nomus, vatanparvarlik, go'zallikni sevish, zavqlanish, yovuzlikka nafrat,

iroda, matonat va shu kabi ko'plab asl insoniy xislatlari va fazilatlarining uzviy birlik, mushtaraklik kasb etgan majmui deydi.

Bu keltirilgan ta'riflarni barchasini bekorga chiqarmoqchi yoki bo'lmasa butkul noto'g'ri deb baholamoqchi emasmiz. Albatta, yuqorida keltirilgan ta'riflarda ma'naviyatning u yoki bu qirralari o'z ifodasini topgan. Tadqiqotchilar bu tushunchaga o'zlarining qarashlari nuqtai nazardan yondashganlar. Mukammal ta'rif esa turli qarashlarni umumlashtirish va ilmiy asoslash natijasida shakllanadi. Shuning uchun ham ularni ilmiy tahlil qilish va munozaralar bildirish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. Ma'naviyat muammosi juda ham murakkab va serqirrali bo'lgani sababli unga berilgan ta'riflar ham rang-barangdir. Birinchi Prezident Islom Karimov ma'naviyat haqida uning barcha qirralarini o'zida mujassam ettirib quyidagicha yozadi: "Ma'naviyat" tushunchasi jamiyat hayotidagi g'oyaviy, mafkuraviy, madaniy, diniy va axloqiy qarashlarni o'zida to'la mujassam etadi. Shuning uchun ham bu mavzuda fikr yuritganda, mazkur qarashlarning barchasini umumlashtirib, keng ma'nodagi "ma'naviyat" tushunchasi orqali ifoda etish mumkin".

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Bahodirovna, Akhmedova M. "Lexicographic Analysis of "Spirituality" Terms in English and Uzbek Languages." International Journal on Integrated Education, vol. 2, no. 5, 2019, pp. 140-143, doi:10.31149/ijie.v2i5.190 (<https://dx.doi.org/10.31149/ijie.v2i5.190>).
2. Akhmedova M.B. Ways of translation of 'spirituality' terms in English and Uzbek languages. Proceedings of the ICECRS, November 2019 (<https://doi.org/10.21070/icecrs.v4i0.124>), DOI 10.21070/icecrs.v4i0.124
3. Islomov Eldor, Ahmedova Mehrinigor Bahodirovna. The Essence of Spirituality in the Uzbek Language. XIII Международная Научно-Практическая Конференция " Язык И Культура", Челябинск, 26 апреля 2018 года

ИСАЖОН СУЛТОН ИЖОДИДА БАДИЙ ОБРАЗ ТАБИАТИ ВА УСЛУБ МАСАЛАСИ ("ОНА ЮРТ СОҒИНЧИ" ҲИКОЯСИ МИСОЛИДА)

Давронова Шохсанам Ғайбуллоевна,
филология фанлари доктори, БухДУ
ўзбек тили ва адабиёти кафедраси доценти

Калит сўзлар: ҳикоя, бадий образ, характер, бадий маҳорат, ижодийлик, миллийлик, Исажон Султон ижоди, "Она юрт соғинчи" ҳикояси.

Аннотация. Мақолада "Она юрт соғинчи" ҳикояси мисолида ёзувчи Исажон Султоннинг бадий образ яратиш маҳорати, услубий изланишларига оид қарашлар баён этилган.

Бадий образ табиатига хос бўлган характерли жиҳатлардан бири ундаги умумлаштирувчилик, жамлаш хусусиятидир. Айниқса, шеърятда хилма-хил образлар инсон оламига хос бўлган муайян бир белги, одат, хислат, ҳаракат, феъл-атворни ўзида уйғунлаштириб ифодалайди. Масалан, адабиётшунос Н.Раҳимжоновнинг қуйидаги фикрига диққат қаратайлик: "Шоирнинг кўнглини, ижодини билмоқчи бўлсанг, унинг она юртини бориб кўр, деган ҳикмат бор. Шоирнинг Ватани – бу унинг сеҳрли, пурҳикмат маъноларни ўзига сингдирган сирли қиёфалар дунёси. Р.Прафи лирикасидаги Сўз, Кўз, Қушча, Булоқ, Дарахт, Чирок, Хаёл, Нур сингари образлар тағдор, пурмаъно мазмун ифодалашига кўра тимсолга айланаётир. Улар Туронзамин, Туркистон халқларининг тарихий ҳаёти саҳифаларини суратлантиради. Туркий халқлар тақдиридаги фожиали воқеалар моҳиятини акс эттиради" [9.101].

Истиқлол даври ўзбек адабиётида бадий образ табиатига хос бўлган бундай хусусият насрий асарларда ҳам кўзга ташланмоқда. Жонли ва жонсиз табиат, нарса-предметлар инсон маънавий оламига хос бўлган характерли жиҳатларни рамзий йўсинда бадий ифода этилиши кўзга ташланмоқда. Жумладан, Исажон Султон ижоди бу борада муҳим манба бўлиб хизмат қилади. Адибнинг "Боқий дарбадар", "Озод" романларидан тортиб, "Муножот" қиссаси ҳамда бир қанча ҳикояларида бу борада кўплаб мисоллар учрайди.

Адиб асарларида табиатнинг турли неъматлари, ҳодисалари муайян поэтик вазифа бажаришга хизмат қилади ва ёзувчи ифода этмоқчи бўлган ғоявий қарашларни ўзида жамлаган ҳолда юзага чиқади. Масалан, адиб ҳикояларида учрайдиган оғрик тоғи (“Оғрик тоғи”), кўриқчи (“Кўриқчи”), ўргимчак (“Ўргимчак”), Ойдинбулоқ (“Ойдинбулоқ”), манзил (“Манзил”), тўфон (“София”) каби тимсолларда юкланган бадий юк борлиқнинг фусункорлиги, инсон оламининг буюклиги, иродасининг мустаҳкамлиги, кадр-қимматининг баландлиги, унда илоҳий мўъжизанинг кароматлари мужассамлиги ҳақидаги фалсафани ўзида акс эттиради.

Ёзувчининг “Она юрт соғинчи” ҳикоясида миллий руҳ ва маънавий кадриятларга эътибор қишлоқнинг умумлашма тимсолида жамланади. “Бадий образ – адабиёт ва санъатнинг фикрлаш шакли, олам ва одамни бадий идрок этиш воситаси, бадийнинг умумий категорияси” [15.43] ҳисобланишини инобатга олган ҳолда, ушбу ҳикоядаги қишлоқ образига ёндашадиган бўлсак, бунда ёзувчининг халқ, миллат, туғилиб ўсган маскан табиати, давр ва инсон шахси, руҳияти каби тушунчаларни қишлоқ тимсолида бадий идрок этган ва ифодалаганига иқрор бўламиз. “Бу ҳикоя – одамлар, воқеалар, ҳодисалар ҳақида эмас, бу ҳикоянинг қаҳрамони – қишлоқ” [11.348], деб бошлайди адиб ўз ҳикоясини. Ижодкор тасвирида қишлоқ жонлантирилади, у ўзига хос табиатга, ажиб одатларига эга бўлган инсонни, бетакрор кўринишга эга бўлган оламни мужассам этган жонли мавжудлик сифатида гавдалантирилади. “У нозланади, чаппар уради, бағрида борини муҳайё қилади, гоҳо тўрсайиб-хўмраяди, хуллас, бир тирик жонзот нимаики қила олса, барини у ҳам қилади” [11.348], деб ёзади муаллиф қишлоқ ҳақида.

Ҳикоя сюжети қаҳрамоннинг хаёлот оламида кечаётган кечинмалар асосида шакллантирилган. Чиндан ҳам “Ёзувчи асарларида воқеадан кўра инсоннинг руҳияти таҳлили етакчилик қилади. Одатда, бадий асарда руҳий таҳлил воқеалар тасвирига хизмат қилса, Исажон Султон ҳикоясида воқеа-ҳодиса тасвири руҳий ҳолатни очишга, ўқувчи тасавурида бу ҳолатнинг аниқ, таъсирли гавдаланишига кўмаклашади” [5.154]. Жумладан, “Она юрт соғинчи” асарида ҳикоячи қаҳрамон тилидан юртини севган ва уни соғинган инсоннинг дил изҳорлари ифода этилган. Унинг қишлоқ деган тушунча атрофидаги тасаввурлари анча кенг бўлиб, у табиатнинг ажиб бир манзараси намоён бўлган Ватаннинг бир бўлагидир. Ҳикояда юрт ва юртдошлар тушунчалари боғлиқликда, уйғунликда англанади ва тасвирланади, уларни бир-биридан айро тасаввур қилиб бўлмайди. Қишлоқнинг умумий манзарасида қишлоқдошларнинг ҳам жисмоний ва маънавий қиёфаси жамулжам сифатида идрок этилади бадий ифода қилинади: “Одамлар қишлоқ билан уйғунлашиб кетганини ҳам айтайми? Кучукчасини замбилга солиб кўтариб кетаётган, кум ўйнаб ўтирган ёки дарахт шохларига чиқиб осмонга қараб қичқираётган болачалар, кенг гулдор кўйлак кийиб олган жувонлар, жамалаксоч қизчалар, мўйлови энди сабза ура бошлаган, кўлини кўксига қўйиб салом беришни ўрганиб олган, тўй-маросимларда беминнат дастёрлик қиладиган новдадай-новдадай ўсмирлар... буларнинг бари қишлоққа ярашиғли безак бўлиб, ўша умумий манзарага ажойиб нақш бўлиб тушибди” [11.350]. Умуман олганда, қишлоқ тасвирини яхлит гавдалантирувчи деталларнинг барчаси умумий манзаранинг муайян бир қиррасини ташкил этишга хизмат қилади. Адибнинг талқинига кўра қишлоқ ота, она, дўст, хола, амаки маънавий оламининг жамулжами сифатида тасаввур қилинади: “У гоҳ отам, гоҳ онам, гоҳ севгили дилдор, гоҳ дўст, гоҳ қавму қариндош қиёфаларига қира бошлади” [11.351]. Ёзувчининг бадий маҳорати, бетакрор ифода тарзи натижаси ўлароқ ҳикояда қишлоқ манзараси ҳикоячи қаҳрамон нигоҳида гоҳ “бир дам ҳорғин ёнбошлаган, бўйи чўзилиб кучга тўлиб келаётган ўғилларига бир дам кўнгли кўтарилиб боққан” [11.351] ота, гоҳ тупроқ йўлдан ортидан эргашиб келаётган она [11.353], гоҳ “кўлида ҳассаси, елкасида тўни, кафтини кўзига соябон қилиб” йўлга қараб турган амаки [11.353] қиёфасида жонланади ва уни муттасил ўзига чорлаб туради. Ҳикоячи қаҳрамон ҳатто унинг яхлит оламида ўзини ҳам кўради: “Ўша ораларда ингичка, узун бўйли бир ўсмир менга қараб турганга ўхшайверади. Яқинлашиб таниб қоламан: у ўзим бўлиб чиқади” [11.353].

Демакки, қишлоқнинг умумлашма тимсолида унинг жамики жозибаси, катта-кичик деталлари, одамлари қаторида қаҳрамоннинг ўзи ҳам намоён бўлади. Қишлоқнинг умумий манзарасига буларнинг бари сингишиб, бирикиб, бир бутун қишлоқнинг бадиий оламини юзага келтиради. Адибнинг поэтик маҳорати ўлароқ қишлоқ тимсоли воситасида она ватан тушунчасини теран идрок этиш имконияти кенгайган.

Қаҳрамоннинг тасаввурларига кўра нафақат унинг ўзи қишлоғини соғинган, балки қишлоғи ҳам уни бағрида ўсиб-улгайган боласидек соғинган, ҳамиша ўзига томон чорлаб туради, унга интизор.

Ҳикоячи қаҳрамон нигоҳида қишлоқ шу қадар чиройли, шу қадар сўлим, шу қадар сулувки, унинг водийлари, сойлари, далалари бутун борлиғи билан гўзалликка бурканган. “Сўлим ва сулув водий аро бир томони тоғлар, бир томони дашту дала узра ясланган, гулчечак таққан бир нозли сулувдай экан” [11.352]. Қолавеса, қишлоқ гўзал ва бетакрор табиати билангина эмас, оддийлиги, табиийлиги билан жозиба касб этади. “Сут тўла пақирни тепиб ағдарган сигирни худди одамдай койган, шивалаб эзиб ёққан ёмғирларга, шамолларга, жазирамаларга сўзлаган кишилар” [11.2349] қаҳрамон учун айна ҳолати билан қадрли.

Ёзувчи қишлоқнинг табиати, қишлоқ одамларининг ўзига хос олами, қиёфаси, юрт манзарасига оид характерли деталларни топа олган ва маҳорат билан ифодалашга эришганлиги кўзга ташланади. Ёзувчи асар орқали ифода этишни мақсад қилган ватан соғинчи билан боғлиқ ғоявий қарашларини моҳирлик билан акс этирилган қишлоқ манзараси тасвири орқали китобхонга англатишга эришган. Ёзувчи қишлоқ тасвирини гўё рассом қалами билан чизади. “Ўша илонизи йўллар, ораларида шамол ўйнаган қамишлар, боғлар, дарахт шоҳларига тирмашган болақайлар...” [11.350].

Адиб асарларида кенг талқин этилган маънавий қадрият масаласи инсоннинг руҳий олами, табиат билан боғлиқлиги, азалий анъаналарга дахлдорлиги билан алоқадорликда ёритилган. Жумладан, “Она юрт соғинчи” ҳикоясида адибнинг инсон ҳаёти давомида она юртига ҳамиша интилиши, туғилиб ўсган масканнинг нақадар қадрли эканлиги, болаликдаги таассуротларини, ёддан чиқариб билмаслиги, яқинларининг меҳрини бошқа ҳеч бир жойдан топа олмаслиги ҳақидаги қарашлари ифодаланган.

Умуман олганда, ёзувчи Исажон Султон ҳикоялари мазмун жиҳатидан ранг-баранглиги ва шаклий хусусиятларига кўра ҳам серқирралиги билан характерланади. Ёзувчининг услубий изланишларида кўзга ташланган хилма-хиллик, янгичаликни ҳикояларда янада кенгроқ кузатиш мумкин.

Адабиётлар:

1. Ахмедова Ш. Н. ПРОГРЕСС ПОРТРЕТОПИСАНИЯ В ПЕРИОД ГЛОБАЛИЗАЦИИ В ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ //Россия-Узбекистан. Международные образовательные и социально-культурные технологии: векторы развития. – 2019. – С. 12-14.
2. Amonova Z. K. et al. MANSUR HALLAJ AND HIS IDEAS IN AHMAD YASSAVI'S WORKS //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 4. – С. 964-967.
3. Davronova S. MODERN ÖZBEK ROMANLARINDA KÂMİL İNSAN TERBİYESİ MESELESİNİN ELE ALINIŞI //Electronic Turkish Studies. – 2017. – Т. 12. – №. 15.
4. Davronova S. EASTERN AND WESTERN LITERARY TRADITION IN THE MODERN UZBEK NOVELS //World science. – 2016. – Т. 4. – №. 5 (9). – С. 33-34.
5. Исажон Султон насри бадиияти. – Тошкент: “Turon zamin ziyo”, 2017. – 384 б.
6. NEMATOVNA A. S., SAIDBURKHONOVNA K. N., BEKMURODOVNA K. O. METHODOLOGY AND SKILLS PROBLEMS //Journal of Contemporary Issues in Business & Government. – 2021. – Т. 27. – №. 5.
7. Norova N. TRADITION AND INNOVATION IN USMON KUCHKOR'S POEMS //Scientific reports of Bukhara State University. – 2021. – Т. 5. – №. 3. – С. 100-111.
8. Rajabova M. B. Expression of images related to national traditions in a. Navoi's work //Scientific reports of Bukhara State University. – 2020. – Т. 4. – №. 5. – С. 141-146.

9. Раҳимжонов Н. Мустақиллик даври ўзбек шеърляти. – Тошкент: Фан, 2007. – 262 б.
10. Safarova N. ГУЛЛАРИНГНИ АЙЛАДИ ЧЎП ҚАРҒА, БОЙҚУШ, ЗОҒ, ТИЛИМ...”: (Шоир Самандар Воҳидов ижоди мисолида) //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.
11. Султон И. Асарлар. – Тошкент: Гафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2017. – 392 б.
12. Sharipova L. F. Literary riddles //Theoretical & Applied Science. – 2018. – №. 10. – С. 342-346.
13. Eshonqulov H. The Alisher Navoiy oshiqona g‘azallarining badiiy qurilishiga oid o‘ziga xosliklar //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3.
14. Qodirova N. S. SOME CHARACTERISTIC FEATURES, SKILLS AND STYLE OF THE LITERARY CRITIC //Web of Scholar. – 2018. – Т. 5. – №. 2. – С. 32-35.
15. Қуронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Akademnashr, 2013. – 408 б.
16. Қодирова Н. Научно-литературное мышление и проблема стиля //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.
17. Қодирова Н. Иброҳим Наққулов иждодида муаллиф nutqining o'ziga xosligi //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz). – 2021. – Т. 7. – №. 7.

ARTUR KONAN DOYLNING “YO`QOLGAN DUNYO” ASARIDA ILMIIY-FANTASTIKA JANRI IFODASI

Kasimova Ra’no Raxmatulloeyvna
f.f.f.d. (PhD), dotsent, BuxDU doktoranti (DSc)

O`roqova Mexriniso O`ktamovna
Adabiyotshunoslik (ingliz) mutaxassisligi
2-kurs magistranti

Kirish. Artur Konan Doylning mashhur asarlaridan biri “Yo`qolgan dunyo” ilmiy-to`qima romani, 1912 yilda nashr ettirilgan. Asarda Janubiy Amerikaning Amazon havzasidagi tepalikka qilingan sayohat natijasida duch kelingan muammoli vaziyatlar, yo`qolib ketgan hayvonlar haqida hikoya qilinadi. Romanning har bir bo`limi dastlab Strend jurnalida ketma-ket chop ettirilib, 1912 yilning aprel-noyabr oylarida Nyu Zellandiyalik rassom Garri Rountri tomonidan rasmlar bilan ishlov berilgan. Asarda, shuningdek, mahalliy aholi va maymunsifat insonlar o`rtasidagi urush ham tasvirlangan [3; 240].

Ilmiy-fantastik asarda xayoliy tafsilotlarga boy va kelajakda sodir bo`lishi mumkin bo`lgan voqealar, ilm-fan, texnologiya, koinotga sayohat, kelajakka sayohat qilish, o`xshash olamlar, yerdan tashqari hayot haqidagi g`oyalar ilgari suriladi. Ilmiy-fantastik janr ijodkorlikka undovchi janrlardan bo`lib, kitobxonni uzoq gallaktikalararo, qadimiy zamonlarga, suv ostidagi dunyolarga sayohatga chorlaydi. Ilmiy-to`qima asarlar genezisi fantaziya, qo`rquv, super qahramonlar haqidagi tasavvurlar, qadimiy mifologik qarashlarga borib taqaladi va bir necha kichik guruhlarga bo`linadi [2; 240].

Asosiy qism. K.Doylning “Yo`qolgan dunyo” asarida ilmiy-fantastik asar belgilaridan biri vaqtlararo sayohat elementlarini kuzatish mumkin. Professor Chellenjer uni Janubiy Amerika tomon yetaklagan va`jlar haqida Meloun bilan suhbatlashib, sayohati davrida qutqara olmagan sayyohning cho`ntigidan ajoyib topilmalarning suratini ko`rib qolganini tasvirlab beradi:

“This is an excellent monograph by my gifted friend, Ray Lankester!” said he. “There is an illustration here which would interest you. Ah, yes, here it is! The inscription beneath it runs: “Probable appearance in life of the Jurassic Dinosaur Stegosaurus. The hind leg alone is twice as tall as a full-grown man.” Well, what do you make of that?” [1; 31].

Keltirilgan parchada Yura davri haqida so`z yuritilgan. Radiogeologik metod bilan aniqlanishicha, Yura davri Mezoviy erasining 2-davri bo`lib, 190-195 million yil avval boshlanib, 69 million yil davom etgan va asarning bosh qahramoni Chellenjer xuddi shunday

davrida yashagan dinozavr-stegozavrni Janubiy Amerikada uchratadi. Dinozavrlarning tarixda yashagani haqiqat, lekin ularning hozirgi hayotda ham mavjudligi to`qima hisoblanadi. Bu yerda adib kitobxonni vaqtlararo sayohatga yetaklaydi. Mana shunday topilmalar professor Chellenjerni qiziqtirib, uni Janubiy Amerika tomon sayohatga yetaklagan. Ushbu sayohati mobaynida u allaqanday qush yoki ko`rshapalakka o`xshash maxluqni ko`rganini uni suratga olganini, biroq to`fon sabab yo`qotib qo`yganini aytib, u aslida qadimiy qushlar turkumidan biri ekanligini isbotlaydi:

“Here” said he, pointing to the picture of an extraordinary flying monster, “is an excellent reproduction of the dimorphodon, or pterodactyl, a flying reptile of the Jurassic period. On the next page is a diagram of the mechanism of its wing...”

Bundan shuni aniqlash mumkinki, dimorfodon bundan 180-200 million yil ilgari Yura va Bo`r davrida yashagan uchuvchi kaltakesak. Oldin sudralib yurib, keyinchalik uchishga moslashgan. Qanotlarining uzunligi 2 metrgacha, boshidan quyrug`ining uchigacha 120 santimetr, kallasining diametri esa 30 santimetr bo`lgan qush. Pterodaktil esa bundan 65-150 million yil ilgari Yura va Bo`r davrlarida yashab, qirilib ketgan uchuvchi kaltakesak turi bo`lib, ptenozavrlar vakili hisoblangan. Professor Meloun taqdim etilgan dalillarga asoslanib, professor Chellenjerni yo`qolib ketgan dunyoni kashf etgan “fan Kolumbi” deb ta`kidlaydi.

“...You will observe that both the pterodactyl and the stegosaurus are Jurassic, and therefore of a great age in the order of life. They have been artificially conserved by those strange accidental conditions [1; 37]”.

Ko`rinib turibdiki, Chellenjer o`sha ajoyib mavjudotlarni o`tmishda emas, balki hanuz insoniyat bilan “birga yashayotgan zamondoshlar” deb ataydi. Unga ishonmaganlarni Janubiy Amerikaga sayohat qilib, o`z ko`zlari bilan ko`rishga chorlaydi. Zero, Yura davriga mansub jonivorlar, juda katta hayvonlarni ham tilka-pora qilib, yutib yubora oladigan dahshatli hayvonlar makoniga boradigan kishidan sabr-qanoat, chidam-matонат talab qilinadi.

Qahramonlar ibtidoiy davrlarga xos hayvonlar, tabiat manzaralaridan tashqari maymunsimon odamlarni ham uchratishadi. Bunga janob Meloun katta daraxtga kuzatuvga chiqqanda guvoh bo`ladi:

“It was human face – at least it was far more human than any monkey’s that I have ever seen. It was long, whitish, and blotched with pimples, the nose flattened, and lower jaw projecting...The eyes, which were under thick and heavy brows, were bestial and ferocious, and as it opened its mouth to snarl what sounded like a curse at me I observed that I had curved sharp canine teeth [1; 126].

Yuqorida keltirilgan misollar bu asarning ilmiy-fantastik asar ekanligiga yaxshi dalil bo`la oladi. Bu misollarga qo`shimcha ravishda yana bir isbotni asardan keltirish mumkin:

The place was a small clearing in the center of a palm grove. In this was one of those boiling mud geysers which I have already described. Around its edge were scattered a number of leathern thongs cut from iguanodon hide, and a large collapsed membrane which proved to be the dried and scraped stomach of one of the great fish lizards from the lake. This huge sack had been sewn up at one end and only a small orifice left at the other. Into this opening several bamboo canes had been inserted and the other ends of these canes were in contact with conical clay funnels which collected the gas bubbling up through the mud of the geyser. Soon the flaccid organ began to slowly expand and show such a tendency to upward movements...

Shunday ibtidoiy atrof-muhitda yashab turib, to`rt asosiy qahramonlar bu yerdan ketish yo`llarini izlaydilar. Professor Chellenjer bir yalanglikda qaynarbuloqlarga duch keladi. Bu qaynarbuloqlar erkin holatda vodorod ajratib chiqarardi, shundan Chellenjer havo shari yasashni ixtiyor qiladi. Gazni yig`adigan narsani esa u qurigan baliq oshqozonining pardasimon po`sti yotardi. Bu pardoning teshiklaridagi ikki uchini loy voronka bilan birlashtirib, uning ichiga qaynarbuloqdan ajralib chiqayotgan pufakli gazlarni yig`adi. Tezda xalta shishib, harakatga kelib ko`tarila boshlaydi. Qahramonlar xuddi parashutda osilgandek arqon bilan unga osilishdi. Gazga to`lgan qop Chellenjerni va unga birin-ketin osilgan qolgan uch qahramonni ham ko`tarib havoda uchib borardi. Arqonlar kuchi yetmagani uchun ular uzilib qahramonlar ham birma-bir yerga

qulashadi. To`g`ri gaz bilan to`ldirilgan qopning havoda uchishi ilmda isbotlangan, lekin hayvon oshqozoniga uni joylash va uni havo shariga aylantirish bu haqiqatdan yiroq bo`lib to`qimaga aylanadi [1; 179].

Xulosa. Artur Konan Doyl kitobxonlar mehrini qozongan serqirra ijodkor sanaladi. Detektiv yo`nalishdagi Sherlok Xolms hikoyalari-yu, ilmiy-fantastik janrdagi “Yo`qolgan dunyo” asarlari muallifning turli janrlarda buyuk asarlar yarata olganining isbotidir. A.K.Doylning “Yo`qolgan dunyo” asari kitobxonni Yura va Bo`r davrlari sari yetaklaydi, dahshatli maxluqlarga ro`para qiladi. Bundan tashqari maymunsifat insonlar va haqiqatdan yiroq bo`lgan tadqiqotlarni namoyish etadi. Umuman olganda, mazkur asar zamon va makon tasviri bilan kitobxon e`tiboriga molik asardir.

ADABIYOTLAR RO`YXATI:

1. Arthur Conan Doyle. “The Lost World”. – Created and published by Global Grey, 2019.
2. Conor Reid. The Lost Worlds of Arthur Conan Doyle’s Professor Challenger Series //Journal of the Fantastic in the Arts, 2017.–Vol.28, No.2 (99). – pp. 271-289.
3. James M.D., Ravin G. “Sir Arthur Conan Doyle: the author was ophthalmologist”//*Survey of Ophthalmology*, Volume 40, Issue 3, November - December 1995, pp. 237-244.
4. Mahmud Yahyoyev. Yoqolgan dunyo. Roman / “Ilmiy-fantastik roman” –T.: “Adabiyot uchqunlari”, 2018. – 336 b.
5. <https://www.arthurconandoyle.com/>
6. <https://litpriest.com/authors/arthur-conan-doyle/>

БАДИЙ АСАРЛАРДА БИОГРАФИК МЕТОД АСОСИДА ИЖОДКОР ШАХСИЯТИНИНГ АКС ЭТТИРИЛИШИ

Адизова О.И.

Бухоро давлат университети доценти
Филология фанлари бўйича
фалсафа доктори (PhD)

Аннотация

Мақолада Биографик метод орқали ижодкорнинг шахсий жихатларининг акс эттирилиши ҳақида сўз боради. Унда ижодкорларнинг биографик усулдан фойдаланиш маҳорати ёритилган бўлиб, бу метод воситасида асарларда ижодкор биографиясига оид маълумотлар берилиши асосланган.

Таянч сўзлар: ижодкор, бадий образ, адабиётшунос, биографик усул, биографик характер, қомусий мутафаккир, шоир, академик олим, ватанпарвар, илмпарвар.

Қириш. Биографик метод – адабиётшуносликдаги алоҳида илмий тадқиқот, бадий асарга ижодкор шахси орқали назарий-амалий жиҳатдан ёндашув усулларида бири. Бу метод мазмун-моҳиятида инсон шахсияти турганлиги билан кишилик тафаккури орқали шакллантирилган барча фанларга оид билимларга, мавжуд оқимлар ва қарашларга таяниб иш кўрадики, шу жиҳатига кўра, у маълум маънода универсиаллик касб этади ва ўзига хос яхлит тизим шаклида намоён бўлади.

Асосий қисм. Биографик метод ёзувчининг ҳаёт йўлини ҳамда унинг томонидан яратилган бадий асарни ўзаро жуфтликда, бирини иккинчисидан ажратмаган ҳолда, диалектик боғлиқликда, ижодкор ва ижод маҳсулини синтезлаб текширади. Унда муаллиф, яъни ёзувчи-ижодкор, аввало, инсон сифатида ўрганилади. Унинг асарларида ёзувчининг ҳаёти билан боғлиқ нуқталар акс этгани далилланади. Ижодкорнинг биографиясига кириб борилиб, шу орқали унинг шахсидаги энг муҳим қирралар очиб берилади. Ёзувчи ҳаётидаги айрим эътиборли ҳолатлар ижодида ҳам акс этгани асосланади. У орқали ижодкорнинг шахсий ҳаётига, яшаган муҳитига, руҳий-психологик ҳолатига, шахсий қизиқишларига, асарни ёзишга туртки берган илҳом факторларига, ижодкор лабораториясига ва шу каби қатор тарихий-индивидуал масалаларга жиддий

эътибор берилади. Яратилган бадий асар ёзувчи шахсияти, рухий-маънавий ҳолати нуқтаи назаридан ўрганилади. Биографик метод воситасида, асосан, ёзувчининг ижодий лобараторияси тадқиқ қилинади. Ижодкор ҳаётидаги маълум бир воқеа-ҳодисалар унинг ёзган асарларида қайсидир тарзда ўз аксини топгани айнан биографик метод воситасида далилланади. Биографик метод бу жиҳатдан ўзига хос имкониятларга эгадир. А.Расулов биографик методни “бадий матнга тарихий-биографик ёндашув” сифатида қараб: “Бадий матнга биографик – ижодий-генетик ёндашув жараёнида бадий асар ўзининг муаллифи, яратилган замони ва муҳити ҳақида “сўзлайди”.¹ Худди ҳар бир шахс, ҳар бир ижодкорнинг ўз биографияси бўлгани каби бадий асарнинг ҳам “ижодий биографияси” мавжуддир. XX аср ўзбек адабиётига назар ташлаганда, айрим асарлар худди ўз ёзувчилари каби “мураккаб тақдир”ни бошдан кечирганини кузатиш мумкин. “Ўтган кунлар”, “Сароб”, “Бой ила хизматчи” каби асарларнинг тарихий тақдирига назар ташлаганда, биографик метод нафақат ёзувчи таржимаи ҳолини ўрганишда эмас, балки бадий асар талқинида ҳам қўл келганини англаш мумкин”,² – деб ёзади. Биографик метод тадқиқотчини муаллифнинг индивидуал ҳаёт тарзи, шахсий турмуши, ҳаёт йўли, кечмиши, ички кечинмалари, характер-хусусияти, бир сўз билан айтганда, биографияси (ёки автобиографияси)га қизиқтиради. Негаки, А.Расулов айтганидек: “Бадий асар ёзувчининг ботиний ҳолати кўзгуси. Бадий асарни англаш, талқин қилиш, баҳолашда ёзувчи таржимаи ҳоли беқиёс аҳамиятга эга. Ҳаққоний ёзилган таржимаи ҳол бадий матн руҳини, моҳиятини очишда бебаҳо манбадир. Тийрак талқинчи асар орқали ёзувчи ҳолати ҳақида кўп нарсаларни сўзлаб беради”.³

А.Расулов тарихий-биографик ёндашув жараёнида “биография”, “таржимаи ҳол”, “ҳасби ҳол”, “ҳолот-маноқиб” сингари адабий ислоҳларнинг қўлланилиш доираси ва тарихини ҳамда улар ташиган маънолар ҳақидаги баҳсларни эслатиб ўтади. Унинг фикрича, биринчидан, бадий асарни таҳлил қилишда биографик маълумотларнинг ёрдамчи моҳият касб этишини аниқлаш; иккинчидан, биографик асарлар таҳлилидагина ёзувчи таржимаи ҳолига мурожаат қилиш каби икки турли ёндашувни фарқлаш лозим. Булардан биринчиси самарали таҳлил йўсини бўлиб, у жаҳон адабиётшунослигида тарихий-биографик метод сифатида шаклланган.

Таъкидланганидек: “Биографик метод адабиётни шундай ўрганиш усулики, бунда ёзувчи биографияси ва шахсиятига бадий ижодининг асосий белгиловчи моменти тарзида қаралади”.⁵

Маълумки, автобиография (таржимаи ҳол) – инсоннинг ўз-ўзини англашидан иборат ёзма матнни ифода этса, биография бир инсонни бошқа бир инсоннинг англаши натижасида пайдо бўлган ёзма матндир. Бундай матнларда, албатта, ижодкорнинг туғилиши ва вафоти, оилавий шароити, оила аъзолари, фарзандлари, ёру биродарлари, ижтимоий келиб чиқиши, насл-насаби, яшаш жойи, маълумоти, фаолияти, диний эътиқоди ва бошқалар эътиборга олинади. Адабиётшунос Баҳодир Каримов биографик метод хусусида тўхталар экан, шуни назарда тутиб, уни автобиографиядан фарқлаш муҳимлигини алоҳида эслатиб ўтади: “Бу методни таржимаи ҳолдан иборат тарзида содда тушунмаслик керак. Зотан, биографик метод ижодкор таржимаи ҳолининг оддий хронологик тавсиф ва таснифи эмас; ёзувчининг туғилган йили, яшаган жойи ёки муҳити, асарларининг ёзилган йили ва ниҳоят, ижодкорнинг вафот этган йили – буларнинг бари биографик маълумотлар ҳисобланади... Бунда биографик воқеликнинг изи асарларда қолишини ҳеч ким инкор қилмайди”.⁴

Б.Каримов фикрича, бадий ижод моҳиятини, ижодкор психологиясини, бадий асар илдизларини очишда биографик метод муҳим аҳамият касб этади. Ижодкор меросини тўлақонли тушуниш ва холис баҳолаш учун унинг ҳаёт йўли ҳақида тўлиқ тасаввурга эга бўлиш талаб этилади. Бунда биографик методга таяниб иш юритиш эса муҳим самара беради.

Бадий асарларда ижодкор шахсияти баъзан ёрқин, баъзан эса яширин акс этган бўлади. Буни фақат асар контекстидан билиб олиш мумкин. Шу жиҳатига кўра, яратилган асарларни икки хил:

б) муаллиф биографияси контекстида ёрқин акс этмаган асарлар

а) муаллиф биографияси контекстда ёрқин акс этган асарлар тарзида фарқлаш мумкин.

Ёзувчи биографияси контекстида ёрқин акс этмаган асарларга кўпинча тарихий мавзуда яратилган айрим асарлар мисол бўла олади. Бундай асарларда гарчи муаллиф ўз биографиясини ёрқин баён этмаса-да, унинг мазмунидан ўша ижодкорнинг ўтмиш давр воқеликларига ижтимоий-руҳий муносабати, шахсий қарашлари англашилиб турадики, натижада, унда биографик аломатлар пайдо бўлади. Масалан, Одил Ёқубовнинг “Улуғбек хазинаси” романи шоҳ, фалакшунос олим Мирзо Улуғбек яшаган таҳликали онлардан, унинг биографиясидан ҳикоя қилади. Бу асарда муаллиф биографияси эса йўқдек гўё. Лекин, бизнингча, ҳар қандай асарда унинг муаллифи биографиясига оид нимадир чизгилар бўлади. Шунинг учун ҳар қандай асарни биографик контекстда олиб ўрганиш мумкин. Айтайлик, Одил Ёқубовнинг “Улуғбек хазинаси” романи биографик контекстда олиб ўрганилса, қуйидаги икки ҳолат намоён бўлади:

биринчидан, Мирзо Улуғбекнинг ҳукмдор ва олим қиёфаси, ҳаёт йўли, яқинлари, бошидан кечирганлари ёришади;

иккинчидан, асар муаллифи, XX асрнинг забардаст адибларидан бири Одил Ёқубовнинг ўтмиш тарихимизга, Мирзо Улуғбек яшаган XV аср давр воқеликларига, ўша замонга хос ижтимоий-сиёсий муаммоларга муносабати, бу ҳақдаги шахсий мулоҳазалари, тарихий воқеликни бадий идрок этиш салоҳияти, уни кўргандек талқин этиш маҳорати, ўша давр ва унинг одамлари ҳақидаги фикр-кечинмалари англашилади. Шуниси борки, биографик методни фақат адабиётшуносликнинггина тадқиқ усули деб қарамаслик керак. У орқали фақат ёзувчи ва шоирлар ҳамда улар яратган бадий асарлар тадқиқот объекти сифатида танланмайди, балки ижоднинг ҳар қандай турида, хоҳ у бадий, хоҳ у илмий-назарий ёки амалий бўлсин, шахс дунёқараши билан боғлиқлиги сабабли бу метод учун манба бўла олади. Шунингдек, биографик метод орқали ижоднинг фан-техника, санъат, сиёсат, маданият каби ҳар хил шакллариغا нисбатан ёндашиш мумкин. Бундан эса биографик методнинг универсал характер касб этиши янада ойдинлашади.

Шу ўринда бадий асар илдизларини очишда биографик методнинг ўрни ҳақида сўз юритар эканмиз, Навоий ижодига бир назар ташлаймиз. Шарқ адабиёти анъаналарига кўра, ҳар бир асар муқаддимасида ҳукмрон подшоҳга мадҳия бўлиши шарт ҳисобланган. Шоир асарларининг бошланишида ҳам у ўз ҳукмдори ҳақида алоҳида сатрлар келтирган. Демак, ўз даврининг ижодкор вакили сифатида Навоий ҳам бу белгиланган тарихий анъанадан узилиб иш кўролмаган. Шу қоидага кўра, Навоий “Хамса”сидаги деярли ҳар бир дostonда Хуросон подшоҳи Султон Ҳусайн Бойқаро тавсифига бирор бобни бағишлаган. Айтайлик, “Хамса”нинг биринчи достони “Ҳайрат ул-аброр”нинг XVI боби Ҳусайн Бойқаро мадҳига бағишланган. Бу мадҳ ўзига хос шаклга эга. Унда Султоннинг номи араб тилидаги сифатлов ва дуо билан ўралган ҳолда келтирилган. “Хамса”нинг иккинчи достони “Фарҳод ва Ширин”да Султон Ҳусайн Бойқаро мадҳи X бобни эгаллаган бўлса, учинчи дoston “Лайли ва Мажнун”да шоҳ Ғозий мадҳияси VII бобни ташкил этган. Тўртинчи дoston “Сабъаи сайёр”нинг IX боби Ҳусайн Бойқарога бағишланган бўлиб, султон мадҳи анъанавий васф (мақтов) тарзида тузилган. “Сабъаи сайёр”нинг ўнинчи боби Султон Ҳусайн Бойқаронинг рафикаси, малика Хадичабегим мадҳида битилган. Навоий уни афсонавий аёл қаҳрамонлар Билқис, Сора, Узролар билан қиёс қилади ва “Хадичаи кубро” (“Кибор Хадича”) деб атади. Бу бобнинг сарлавҳаси ушбу аёлнинг таърифлари билан бошланади. У покизалик, тозалик, баҳор боғининг гуллаб яшнаган чоғдаги кўринишини эслатади.

Бундан ташқари, “Хамса”да Навоий Султон Ҳусайн Бойқаронинг катта ўғли Бадиуззамон номига ҳам мадҳия бағишлаган. Яна Бадиуззамон, Абул Фаворис Шоҳ Ғариб, Султон

Увайс ва Музаффар Ҳусайн каби шаҳзодаларга дostonлар сўнгида мадҳлар, панд-ўғитлар қилган. Бу мадҳия ва панд-ўғитлар ўша бобларнинг сарлавҳаларида ўз аксини топган. Навоий ўз ҳукмдорининг тавсифини осмоний тушунчалар орқали бошлайди. Султон Ҳусайн мадҳи учун фалак хизмат қилади. Қуёш ўз саҳифасини тайёр тутати. Шоир Зухал, Муштарий, Баҳром, Зухра, Аторуд, қамар каби осмоний жисмларни шоҳ хизматига жалб этади. Ана шу таърифлардан кейингина “Шоҳ Султон Ҳусайн бин Мансур”нинг тавсифи бошланади. Унда подшоҳнинг, унинг ота-боболарининг баланд даражаси эслатилади, Шоҳнинг кудратли ҳокимияти улуғланади”. Фақат бунда Навоий қуруқ таъриф билан чекланиб қолмасдан, Султон Ҳусайн шахсиятининг белгиларини бадий бўёқлар орқали кўрсатиб ўтишга интилади. Айниқса, муболағали безаклардан кўп фойдалангани сезилади. Шундай бўлса-да, шоир ёрдамида ўқувчи тарихий шахс – Султон Ҳусайн тўғрисида муайян бир тасаввур пайдо қилади.

Алишер Навоий Султон Ҳусайн Бойқарони яқиндан билган инсон сифатида унинг ҳарбий маҳорати, шуқуху савлати, мусиқа санъатига ошуфталиги тўғрисида маълумот беради. Шоҳнинг санъатга илиқ муносабатини у саройда ташкил этган базмларда янграган туркий наволар, форсий сурудун нағмалар ҳамда Ироқу Ажам куйлари тасвири мисолида кўрсатиб беришга уринади. Ҳукмдорнинг бу тароналардан гоҳ баҳори хандондек кулиб нашъа қилишини, гоҳ кўзидан ёшлар тўкишини, ҳар бир оҳангни мана шундай ўта таъсирчанлик билан тинглашини; тарона чертган созандаларга катта инъомлар ҳадя этишини таъкидлайди. Шоирнинг айтишича, Султон Ҳусайн Бойқаро “Май ичиб беҳисоб маст бўлмай, нафс ҳукмига зердаст бўлмай” айш қиларди.

Бу тасвирлар орқали Навоий гувоҳлигида Султон Ҳусайн Бойқаронинг бой эмоциялар эгаси экани билиниб қолади. Навоий фикрича, подшоҳ кишиларни ширин сўз, хандон юз билан кутиши, халқ бошидан зулмни кетказиши, адолат билан эл кўнглини шод этиши, ҳамманинг ишини саранжом қилиши лозим. Зеро, Навоий ҳассос лирик шоир бўлиш билан бирга, йирик давлат арбоби, ҳушёр фикрли олим ва фозил бир зот эди. Шунинг учун Навоийнинг ҳокимиятни бошқариш борасида ўз тилак ва қарашлари бор эди. Бунда у ҳақпарварлик ва адолатпарварликни, инсонпарварлик ва халқпарварликни бош мезон деб билган. Ўз даврида давлатни бошқариш билан боғлиқ камчиликларни, юрагини тўлдирган дардларини бир-бир изҳор этиб, кўнглини сал бўшатган. Унинг тутган сиёсий йўли адолат ва инсонпарварликни тарғиб этиш ва бу мақсадларни ўз имкони даражасида муттасил амалга оширмакка қаратилган эди.

Навоий асарларининг аксариятида “Ҳайрат ул-аброр” достонидаги Шоҳ Ғозий, “Сабъаи сайёр” достонидаги Баҳром сажиясидаги қирралар аслида Султон Ҳусайн характеридан олинганлиги таъкидланади. Айниқса, Султон Ҳусайн характеридаги зиддиятларни очиқ-ойдин намоён этишда Навоий “Сабъаи сайёр” достони қаҳрамони шоҳ Баҳром образидан унумли фойдаланган. Навоий шоҳ Баҳромнинг давлат иши билан шуғулланмай қўйганини аниқ мисолларда кўрсатишга уринади. Ишқ туфайли унинг мулк ва сипоҳга боқмай, додхоҳларни қабул қилмай қўйиши эл оғзига тушганини, ҳар бир одам подшоҳнинг хатти-ҳаракатидаги бу нуқсон тўғрисида гапираётганини сўзлар экан, Баҳромнинг хатти-ҳаракатидаги бу ўзгаришларнинг психологик асосларини очиб беришга, унинг кечинмаларини тадқиқ этишга интилади. Шу орқали шоир Баҳромдаги бу руҳий ўзгаришларнинг тасодифий эмаслигини, табиатан Баҳром ғоят қизиқувчан табиатли киши эканини, энг муҳими, у ғалаба қозонишга одатланиб қолганини, шунинг учун севгида эришган ғалабаси шаробидан маст Баҳром давлат ишларини унутиб қўяётганини таъкидлайди. Бундан келиб чиқиб, шоир ошиқлик ва шоҳликнинг бир танга сиғмаслигини асослашга ҳаракат қилади.

Навоий ўзи яратган подшоҳлар образи, уларнинг характеридаги зиддиятлар тафсилотлари асосида ўз давридаги сарой ҳаёти, ундаги нопок шароит ва разил унсурларни фош этишни кўзда тутгани аёнлашади. Айни пайтда, бундай тасвир ва тафсилотлар шоир асарларининг ҳаётийлигини ва реаллигини таъминлашга хизмат қилган. Зеро, маълум бир муддатда умри подшолик саройида кечган Навоий у ердаги реал муҳитни ўз кўзи билан кўрган шахс

сифатида тасвирлайди. Шоир подшо саройидаги хиёнат, ҳасад, кўрқоклик, зулм-зўравонлик, ишончсизлик, сурбетлик, чақимчилик каби ярамас иллатларни рўй-рост очиб ташлайди. Азиз Қаюмов таъкидлаганидек: “Бундай аҳвол Навоий яшаган замонда, хусусан, унинг ўзи мансуб бўлган шоҳ саройи муҳитига ҳам хос кўринишлар эди. Навоий бундай ҳолатни қоралайди; амалдорларнинг тубан ва номуносиблигини кўрсатади. Шоир ўз ҳикояларини замона ва ундаги мавжуд шароит билан боғлаб боради”.

Шунингдек, “Сабъаи сайёр”нинг ўттиз еттинчи бобида Навоий ва Хусайн Бойқаро, Навоийнинг шахсиятига оид масалалар анча ёритилган. Айтиш мумкинки, бу бобда Баҳромнинг Навоийга қарата, унинг Султон Хусайн хизматида содиқ эканини қайд қилган мисраларнинг мазмуни аслида Навоийнинг Султон Хусайн Бойқарога содиқлиги ва шоирнинг подшоҳ қошидаги мавқеидан дарак беради. Бу сўзлар Навоийнинг шахсияти тўғрисида аниқ тасаввур туғдиради ва улуғ гуманистнинг кўнгил розларини билдирган дилномасидир, дейиш мумкин. Негаки, “улуғ мутафаккир Навоий молу-дунё, бойликка мутлақо бепарво эди. Унинг шахсияти, улуғ руҳий дунёси ғоят бой, интилишлари олий, хатти-ҳаракати, рўзғори ўта камтарона эди. Достонда Баҳром сўзлари орқали шоирнинг ана шу изҳори ҳоли баён этилган”. Демак, Навоий – ҳаётини замирида туриб қалам тебратган шоир. Унинг Султон Хусайнга садоқатини, ўзи учун молу жоннинг керак эмаслигини, фақат кўнгли тилаган ишгагина қўл ураганини, кўнгил тилаги эса эзгулик йўлида тинмай меҳнат ва ижод қилишдан иборат эканлигини билдирган мисралари талайгина. Шундан кўринадики, шоирнинг фалсафий ва тарбиявий қарашларида дунёга ҳирс қўймаслик кераклиги, барибир ундан куруқ қўл билан кетилаганини эслатиш муҳим ўрин тутди.

Хулоса. Бадиий асарларни очиб беришда биографик методнинг аҳамияти катта. Бу методда ижод қилган асар муаллифи қаҳрамоннинг ички дунёсига кириб боради. Муаллифнинг бадиий-эстетик қарашларини туғдирган, унинг кечинмаларига, изтиробларига сабаб бўлган омилларни аниқлайди ва бу ҳақда ўқувчиларга тушунча етказди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Қаюмов А. Асарлар. 1-жилд, 2-китоб. Ишқ водийси чечаклари. “Лайли ва Мажнун”. Етти саёҳатчи. “Садди Искандарий”. – Тошкент: “Мумтоз сўз”, 2008. – Б.235-236.
2. Қаюмов А. Асарлар. 1-жилд, 2-китоб. Ишқ водийси чечаклари. “Лайли ва Мажнун”. Етти саёҳатчи. “Садди Искандарий”. – Тошкент: “Мумтоз сўз”, 2008. – Б.164.
3. Каримов Б. Биографик метод / Руҳият алифбоси. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2016. – Б.166
4. Расулов А.Р. Ҳозирги ўзбек танқидчилигида таҳлил ва талқин муаммоси: Филол. фанлари доктори ... дисс. автореф. – Т., 2002. – Б.17-19.
5. Йўлдошев Б. Ўзбек адабиётшунослиги ва адабий танқидчилигида тарихий-биографик метод / Ўзбек адабиётшунослиги ва адабий танқидчилигида услуб ва маҳорат муаммолари (60-70-йиллар): Филол. фан. доктори... дисс. автореф. – Тошкент, 2000. – Б.37-42.
6. O.I.Adizova —World literature and biographical method. ISJ Theoretical & Applied science. Year: 2018. Issue: 10.volume: 66. Section29. Literature. Folklore. Translation. P.327-330.
7. Dilthey W. Gesammelte Werke. Bd. VII. Stuttg, 1992. – S.246.
8. Литературный энциклопедический словарь. – М., 1987. – С.54.

ҲОФИЗ ХОРАЗМИЙ ИЖОДИДА МАНСУР ХАЛЛОЖ ТИМСОЛИ

Амонова Зилола Қодировна,

Бухоро Давлат университети

ўзбек тили ва адабиёти кафедраси доценти,

филология фанлари доктори

Ўзбек мумтоз адабиётида XIV асрнинг охири XV асрнинг бошларида яшаб фаолият кўрсатган ва ўзидан салмоқли ижодий мерос қолдирган шоирлардан бири Ҳофиз

Хоразмийдир. Шоирдан йирик ҳажмли девон етиб келган. Девонда ғазал асосий ўрин эгаллайди. Шоир шеърлари мавзу жиҳатдан ранг-баранг. Уларда оламнинг яратилиши, инсоннинг муқаррамлигию, ишқнинг илоҳийлиги васф қилинса, нафсоний иллатлар, инсоний қусурлар танқид қилинганлигини кўришимиз мумкин. Шунингдек, Ҳофиз Хоразмий шеърлятида Мансур Ҳаллож ва “Анал - Ҳақ” ғояси талқини ҳам муҳим ўрин эгаллайди. Бу борада матншунос олим Ҳамид Сулаймон шундай ёзади: “Катта замондоши Имодиддин Насимий каби феодал зулмга қарши ўта исёнкор бўлмаса ҳам, расмий исломнинг разил вакиллари томонидан ваҳшийларча ҳалок этилган суфизм идеологларидан бўлган Мансур Ҳалложни ғазалларида ҳурмат билан эслайди”.

Шоҳ Мансур ишқи ва мардонавор шиддати таърифи Ҳофиз Хоразмийни ҳам бефарқ қолдирмаган:

Агар Мансур бўлмоқлик тилар бўлсанг муҳаббатда,
Ҳамеша Ҳофизи шабхез янглиғ зинда дор изда .

Таъкидлаганимиздек, ишқ ва унинг юксак мақоми Мансур Ҳалложга насиб қилган. Шунинг учун уни тасаввуф оламида шоҳ Мансур деб ҳам тилга олишади. Ҳофиз ҳам муҳаббатда Мансур мақомини тилар бўлсанг, доимо у каби шабхез (туни билан уйғоқ) бўлиб, зинда (тирик) дор иста, дейди. Чунки ишқи илоҳий эгалари, яъни ориф кишилар жуда кам миқдорда ухлаб, доимо Оллоҳ зикри билан машғул бўлганлар. Зеро, тасаввуфдаги риёзат босқичларидан бири қилъати маом, яъни кам ухлашдир. Зинда дор иста, дейиш билан шоир Ҳалложнинг тақдирини талмеҳ воситасида эслатиб ўтади. Ҳалложнинг муҳаббатига ҳавас қилган Ҳофиз кейинги ғазалларида ҳам унинг ишқи, қисмати билан боғлиқ мушоҳадаларга ишора қилади:

Ишқдин ўзгага йўқ олам ичиндаким вужуд,
Сирр-и анал ҳақни бил, воқифи асрор бўл .

Шоир олам ичида ишқдан ўзга нарса йўқлигини, фақат ишқгина мавжудлигини айтади. Биламизки, ишқ бениҳоя кенг тушунча бўлиб, ҳар бир жабҳада бўй кўрсатади. Жумладан, халқ орасида “мутолаага ишқи баланд”, “расм солишга ишқи бор” каби турли иборалар кенг ишлатиладики, ҳаммаси ишқ тушунчасига бориб тақалади. Айрим манбаларда Ишқ азалий тушунча бўлиб, Ҳақ таоло томонидан яратилганлиги зикр этилади: “Аллоҳ таолонинг энг аввал яратгани Расулulloҳнинг нури эди. Шундай кейин ул нурни тўртга бўлиб, бир бўлагидан Арши Аълони, бир бўлагидан Қаламни, учинчи бўлагидан Жаннатни ва сўнги бўлагидан мўминларни яратди. Кейин ул тўрт бўлакни яна тўртга бўлиб, биринчи бўлагидан азиз ва муқаррам Расулulloҳни яратди, иккинчи бўлагидан Ақлни, учинчи бўлагидан Уятни, ва тўртинчи бўлагидан Ишқни яратди” . Тасаввуф адабиётларида эса ишқнинг икки томонлама эканлигига, яъни Холиқнинг махлуққа, махлуқнинг Холиққа ишқи борасида фикрлар ифода этилади. Шу нуқтаи назардан Ҳофиз оламда ишқдан ўзга вужуд (мавжуд) йўқлигига, ишқ оламнинг асоси эканлигига урғу беради. Қолаверса, Ҳалложнинг “Анал – Ҳақ”и сирини англаган киши, асрор (сирлар)дан воқиф (хабардор) бўлиши мумкинлигини таъкидлайди. Чунки Анал - Ҳақ Аллоҳ ва одам ўртасидаги ишқу бирлик моҳиятини ўзида мужассам этган тушунчадир.

Ҳофиз Хоразмий учун фонийликдан кечиб боқийликка интилиш – Мансурга яқинлашиш ёки Мансурга ўхшаш бўлиш кабидир. Айни масалани қуйидаги байтда зикр этади:

Бу дори фонийдинким кечдим бақо юзинга,
Ҳофиз, ўзумни ул дам Мансурвор кўрдум.

Дарҳақиқат, Мансур жами фонийликдан кечди ва бақога эришди. Мазкур ҳолатга иштиёқ билан қараган шоир ўзини Мансурга ташбеҳ этади. Ҳаллождаги илоҳий ишқ ва жазба, шижоат ва мардлик Шарқ мумтоз адабиёти ижодкорларини руҳлантирган. Хоразмий ҳам ана шу руҳдан озикланиб, Мансур ғоясига хайрихоҳлик кайфиятини шеърларида сингдиради. Ҳофиз Хоразмий Ҳаллож ҳақидаги фикрларини бошқа бир

ғазалида давом эттирар экан, унинг дунёдаги дўсти дор эди, дея Мансур қисматиға талмех воситаси билан ишора қилади:

Дори дунёда бўлганкан Мансур,
Кўргасан дўст ани бар сари дор.

Маълумки, инсоннинг дўсти унинг энг яқин кишиларидан бўлиб, мақсадига эришишида ҳам хайрихоҳ, ҳам ёрдамчи саналади. Шу боис шоир Мансур учун дор мақсадига эришишида кўмаклашган дўст сифатида эди, дея мулоҳаза юритади.

Ҳофиз Хоразмий ғазалларига эътибор қаратсак, мусалсаллик, яъни фикр таъсирчанлигининг ошиши билан боғлиқ ҳолатлар тез-тез кўзга ташланади. Шунинг учун матншунос олим Ҳамид Сулаймон шоир шеърляти ҳақида қуйидагича ёзади: “Ўзбек тилида юксак бадий маҳорат билан ва ғоят содда ва равон ғазаллар яратишда уни Навоийгача бўлган ўзбек ғазалиётининг беназир устои, деса арзийди”. Шоир ғазалиётдаги мусалсаллик Ҳаллож ва унинг ғояси таърифи берилган байтларда ҳам кузатилади. Жумладан, юқоридаги байтда дор Мансур учун дўст сифатида талқин этилган бўлса, бошқа ғазалда эса тўғрилиқ сари олиб борувчи “ийд” – байрам дея зикр этилади:

Дам урса Анал - Ҳақдин ўшул ошиқи бедор,
Ул дамда анга рост сари дор эрур ийд.

Шоир дорни таърифлар экан, унинг лирик қаҳрамони ҳам шу дорға иштиёқманд эканлиги кўзга ташланади:

Дори дунёда баса боғу гулистон бор экан,
Ҳофизи сўхта Мансурсифат дор тилар .

Хоразмий дор дунёсида ажиб бир боғ ва гулистон мавжудлигини, ана шу боғу гулистон ҳар бир Анал - Ҳақ сирини англаган ошиқни ўзига мафтун этишига урғу беради. Шу жумладан, ишқда “сўхта” (куйган) Ҳофиз ҳам Мансур каби дор талаб эканлигини маълум қилади. Яъни кўпгина Шарқ мумтоз адабиёти вакиллари сингари Ҳофиз Хоразмий ҳам Ҳаллож ва унинг Анал - Ҳақ ғоясига хайрихоҳ бўлган. Шунингдек, у бир қанча шеърларида Мансур ва Анал - Ҳақ тушунчаси билан боғлиқ асосли фикрларни қайд этар экан, ўзининг Ҳалложга бўлган муносабатини очиқ-ойдин билдиради. Жумладан, қасидасида “Анал - Ҳақ” моҳиятини англаб етган шахс ва унда зоҳир бўладиган каромат ҳақида ёзади:

“Анал - Ҳақ” дин дам урса олам ичра не ажаб бўлғай,
Чу зоҳирдур ўшанинг жуббасида рамзи субҳоний .

Шоир “Анал - Ҳақ”ни зикр этган, ундан сўйлаган ва уни мушоҳада этган одамнинг жуббаси (тўнида)да рамзи субҳоний зоҳир бўлишини таъкидлайди. Шу ўринда Шайх Нажмиддин Кубронинг мазжуб Бобо Фараж билан учрашувини эслаб ўтиш жоиз саналади. Бу учрашувни Нажмиддин Кубронинг ўзи ҳикоя қилган. У Табризда Абумансур Ҳафдах ҳузурда ҳадис илмига бағишланган “Шарҳус-сунна” китобидан сабоқ ўқирди. Бир кун мадраса дарсхонасига дарвеш кириб келади. Нажмиддин уни аввал кўрмаган эди, аммо унга кўзи тушиши билан қалбида меҳрли бир ўзгариш содир бўлади. Сабоқдошларидан бу дарвешнинг мазжуб Бобо Фараж эканлигини билиб олади. Тонгда устози ва сабоқдошлари билан дарвешнинг ҳузурига боради. Шунда дарвешнинг хизматкори унинг “Тангрининг даргоҳига келгандай бўлиб, кира олсалар киришлари мумкин”, деб айтган фикрларини айтади. Буни тўғри англаган Кубро дарҳол кийимларини ечади, ҳамроҳлари ҳам унга эргашадилар. Улар бир чеккада дарвешни кузатиб туришди. Бобо Фаражда бир ажиб ўзгариш содир бўлади. Вужудини азим бир кудрат чулғаб олади ва қуёш парчасидай порлаб кетади. Йиртиқ тўнининг ёриқларидан нур тарала бошлади. Бобо Фараж бирор соатдан кейин ўзига келиб, ўрнидан туради ва тўнини ечиб, Кубронинг устига ёпади. Кубронинг қалби ёришиб, ҳақдан ўзга барча нарсани юрагидан сидириб ташлагандай бўлади . Демак, тасаввуфда шайхларнинг тўни ва у билан боғлиқ кароматлар уларнинг ҳаққа етишганлигига ишора қилувчи восита саналади. Қолаверса, мазкур маноқибда дарвешнинг “Тангрининг даргоҳига келгандай бўлиб, кира олсалар”, деган фикри ҳам Анал - Ҳақ ғояси билан боғлиқ мушоҳадаларға ишора қилади. Қолаверса,

асосий масала тўн ва унда “рамзи субҳоний”нинг акс этиши билан боғлиқ фикрларга эътибор қаратсак, Бобо Фаражнинг йиртиқ тўни ёриқларидан нур тарала бошлаши ва Ҳофиз таъкидлаганидек, “Анал - Ҳақ”ни мушоҳада этган одамнинг жуббаси (тўнида)да рамзи субҳонийнинг зоҳир бўлиши – аини бир масала саналади.

Анал - Ҳақ тасаввуфда тавҳид билан биргаликда эътиборга олинган тушунчалардан бўлиб, қатор мутасаввиф ва шоирлар унга алоҳида эътибор қаратган. Айниқса, буюк ҳақшунос мутасаввиф Мансур Ҳаллож жоҳил шариат пешволари, сиёсат жаллодлари ҳукм-фармойиши билан дорга осилгандан сўнг Шарқ тасаввуф адабиётида дор севгиси ёки дор ишқи деган тушунча пайдо бўлди. Шу жумладан, Ҳофиз Хоразмий ҳам ўз шеърларида Мансур Ҳалложнинг ишқ бобида эришган даражаси ва унинг юксак қийматини тарғиб қилган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Axrorova Z.R. Uvays Qaraniy Attor va Navoiy talqinida. BuxDU Ilmiy axborotnomasi 2020yil 2-son, B. 219-223
2. Amonova Z.K. Voprosy vliyaniya xurufitskogo ordena na uzbekskuyu klassicheskuyu literaturu XV – XVII vekov. Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Filologiya; Iskuststvedeniye. Выпуск 53. – Chelyabinsk: Izdatelstvo Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta, 2011 g. – № 11 (226), – S.8 – 12.
3. Amonova Z.Q. Mumtoz adabiyotda munojot talqini. Actual problems and solutions of modern philology. Collection of materials of the international online conference. www.e- science.uz. 2020. 210-215-bet
4. Baqoevna R. M., Oxunjonovna S. H., Qodirovna A. Z. ANALYTICAL AND SYNTHESIZED FOLKLORISM IN NAVOI'S WORK //Journal of Contemporary Issues in Business and Government. – 2021. – Т. 27. – №. 2. – С. 1626-1633.
5. Ҳофиз Хоразмий. Девон. 1 - китоб. – Тошкент. 1981. – 547 б.
6. Ҳофиз Хоразмий. Девон. 2 - китоб. – Тошкент. 1981. – 298 б.

SELF-HELP GENRE: FACTORS AND GENDER READERSHIP

Mekhriniso Rajabovna Kilicheva

mekhrishafate@mail.ru

PhD, Bukhara State University, Uzbekistan

Self-help books are often known by other names, such as self-improvement or personal development books. The terms self-improvement, personal development, and self-help are frequently interchanged in the publishing industry. It's also worth noting that, unlike many other genres, self-help books aren't classified as part of any formal literary canon, but rather as part of the “popular genre of self-help literature” [8;56].

The definition of self-help has evolved over time. The Merriam Webster Dictionary defines it as “the action or process of bettering oneself or overcoming one's problems without the aid of others” or “the coping with one's personal or emotional problems without professional help” (“self-help”) [6]. As can be observed, the word currently places a strong emphasis on the individual and their psychological inclinations.

At their essence, self-help books are works that assist readers in solving at least some of their issues and improving their lives. Self-help books, according to Cherry, are all about the self, or “a celebration of the self, or the self as achievement” [3;32].

Self-help book readers appear to be a diverse group of people. There are several factors that are associated with reading self-help books:

- a) general enjoyment of reading;
- b) psychological mindedness;
- c) a stronger self-control orientation;
- d) a higher level of life satisfaction. [5;136]

Furthermore, the ordinary self-help book reader is more likely to presume a link between feelings, thoughts, and actions, and views self-help literature as a means of self-improvement. As a result, self-help literature and its reading might be considered a coping technique that is part of a culture that values individualism [1;347].

There is a gender divide in the readership of self-help literature too. Women, for example, are more likely than men to be enthusiastic about self-help reading [5;136]. Furthermore, scholars, publishers, and writers have long recognized that “self-help reading is a strongly gendered activity”, according to Scott McLean and Brandi Kapell [4;58]. A tendency that may be exacerbated by the fact that self-help books, marketing initiatives, and literature research primarily target women [4;58].

McLean and Kapell discovered two major disparities between men and women in their empirical investigation on the experience of self-help reading. To begin with, there is a distinction between the types of self-help books that women and men read. Women are more likely to read self-help books aimed at assisting them in maintaining and improving interpersonal relationships. Men, on the other hand, are more likely to read books about business and finance. Men and women, on the other hand, read books about careers and health. Second, men and women behave differently during and after reading a self-help book. The fact that women must carry the majority of the emotional effort in interpersonal relationships explains why women are more likely to read literature about interpersonal relationships. “[W]omen have a greater stake in their engagement with self-help books, and thus [are] more proactive, deliberate, and linear in their reading”, the study concludes [4;69].

People were increasingly familiar with Eastern religions which gave them fresh insights on how to live their lives. They learnt about a variety of techniques and experiences that did not always include the five senses, and a new sense of inner serenity evolved [8;73]. Society's rising interest in Eastern religions has affected self-help literature.

Happiness and success are said to be dependent on a person's physical, emotional, mental, and spiritual balance, according to models of mind/body, medicine, and treatments, as well as self-help strategies based on them [8;77]. Many people seek spiritual advice and experience from New Age and Eastern religious groups, which they cannot obtain in regular churches [8;77].

Self-help books, as can be seen, are a significant reflection of the culture and time in which they were created. They are markers of what a society considers significant and worthwhile, and analyzing them provides for a greater understanding of the self, self-making, and being aware of human existence.

References

1. Bergsma, Ad. “Do Self-Help Books Help?” *Journal of Happiness Studies*, vol. 9, no. 3, 2007, pp. 341–360.
2. Cherry, Scott. *A Critical Study of Self-Help and Self-Improvement Practices*. Edwin Mellen Press, 2011
3. Dolby, Sandra K. *Self-Help Books: Why Americans keep reading them*. University of Illinois Press, 2005.
4. McLean, Scott, and Brandi Kapell. “She Reads, He Reads: Gender Differences and Learning through Self-Help Books.” *European Journal for Research on the Education and Learning of Adults*, vol. 6, no. 1, 2015, pp. 55–72
5. Miller, Toby, and Alec McHoul. *Popular Culture and Everyday Life*. SAGE, 1998.
6. Merriam Webster Dictionary
7. Mur Effing, Mercé. “The Origin and Development of Self-help Literature in the United States”. *Journal of the Spanish Association of Anglo-American Studies*, vol. 31, no. 2, 2009, pp. 125141.
8. Mur Effing, Mercé. *US Self-Help Literature and the Call of the East: The Acculturation of Eastern Ideas and Practices with Special Attention to the Period from the 1980s Onwards*. 2011. Universitat Autònoma de Barcelona, PhD dissertation. ddd.uab.cat/pub/tesis/2011/hdl_10803_285656/mme1de1.pdf. Accessed 10 Aug. 2020.

JO'RA FOZIL HIKOYALARI POETIKASI XUSUSIDA

Qodirova Nasima Saidburxonovna,

BuxDU filologiya faulteti o'qituvchisi, f.f.f.d (PhD)

Abdullayeva Farangiz Azim qizi,

Buxoro davlat universiteti magistranti

Ma'naviy qadriyatlar, axloq, tarbiya masalalari o'tmish davrlardan bugunga qadar hamisha muhim muammolar sifatida talqin etib kelinadi. Insoniy munosabatlarning murakkab qirralari talqin etilgan asarlarda xarakterlar va ularning ruhiyati talqiniga alohida diqqat qaratiladi. Bu borada o'zbek adabiyotining taniqli namoyandalaridan biri Jo'ra Fozil ijodi e'tiborni tortadi.

Jo'ra Fozil 1949-yil Buxoro viloyati Romitan tumanida tug'ilgan. Toshkent davlat universiteti jurnalistika fakultetini tamomlagan. O'ndan ortiq kitoblari nashrdan chiqqan. Hozirgi kunga qadar "Romitannoma" gazetasining mazmunan boy chop etilishiga bosh-qosh bo'lib kelmoqda.

Ijodkorning tarixiy va zamonaviy mavzuda yaratilgan roman, qissa va hikoyalarida o'ziga xos ma'naviy olam va ruhiyatga, murakkab taqdirga ega bo'lgan inson talqin etiladi.

Biz quyida tahlilga tortmoqchi bo'lgan "Jazo" nomli hikoyamiz ijodkorning "Muhabbatning bayramlari" nomli hikoyalar to'plamidan o'rin olgan. Bu to'plam muallifning ilk kitobi. Ushbu hikoyada jamiyatimizdagi qora illat – ayollarning umr yo'ldoshiga xiyonati, ayni chog'da, har bir ayolning baxtli bo'lishga haqqi borligi va baxt shu baxtga munosib insonlarga berilishi haqida so'zlanadi.

Hikoyada Muhammad Solihning quyidagi misralari epigraf qilib olingan:

Har kim hech bo'lmasa, bitta odamni

Boshiga ko'tarib bilmog'i kerak.

Har kim toza bo'lishi kerak bir qadar.

O'tirish-chun boshida bitta odamning.

Yozuvchi nima uchun aynan uchbu misralarni hikoyaga epigraf qilib tanlaganini asar syujeti bilan tanishganimizda teran anglaymiz. Voqealar syujeti 16 yoshli o'smir yigit tilidan hikoya qilinadi. Bir qarashda, asar hikoyachi qahramonni ta'sirlantirgan bir voqeaga asoslangan va asar uning o'y-kechinmalari va ruhiy holatlari tasviriga bag'ishlangandek taassurot uyg'otadi. Biroq yigitga ta'sir ko'rsatgan ushbu voqea kitobxonni ham o'yga toldiradi. Ehtimol, ushbu hikoya real voqeaga asoslangan. Zero, ijodkorning "Muhabbatning bayramlari" nomli hikoyalar to'plamida bolalik xotiralariga asoslangan bir qancha hikoyalar mavjud.

Shom vaqti jo'xori poya tomondan eshitilayotgan "biri nozli, biri ehtirosli – titroq g'o'ng'ir-g'o'ng'ir tovush" yigitni beixtiyor jo'xoripoya tomonga yetaklaydi. Umr yo'ldoshi to'shakda mixlanib qolgan Xumor yanga va qo'shni qishloqlik, "badnafsligi va suyuqoyoqligi bilan dong chiqargan" usta Karimning ovozi tanigan yigit darhol do'sti Hamidnikiga chopadi. Shu o'rinda do'stlarning bir-biriga bo'lgan mustahkam ishonchini ham ko'rishimiz mumkin. Negaki, do'sti Karimni chaqirganda hech bir savol bermay ortidan ergashadi, chunki o'rtog'i uni hech qachon yomon yo'lga boshlamasligini biladi. Qo'llaridan kelganicha suyuqoyoq usta Karimning "jazo"sini berishadi.

Yillar o'tib bu voqeani suygan qiziga so'zlab bergan yigit undan kutilmagan javob oladi: "bechora".

Asar syujeti qisqacha shundan iborat. Bechora kim? Bir umr to'shakda mixlanib, ayolining qo'liga qaram bo'lib qolgan Hakim akami, yo bo'lmasa, umri nogiron insonga qarash bilan o'tayotgan, ayollik baxtini tuymagan Xumor yangami?! "Kasal – kasalmas, kasalni boqqan – kasal", – deydi xalqimiz. Xumor yangaga ham oson emas, u ham ayollik baxtini tuyishni, turmush o'rtog'i boshqa erkaklar singari baquvvat, ayolining qalqoni bo'lishini istaydi. Lekin bularning bari ollohning sinovi ekanligini, bu sinovlarga sabr bilan bardosh bersagina Ollohning unga atalgan baxti muqarrarligini unutilib qo'yadi. Jamiyatimizda bunday ayollar yo'q emas, afsuski. Yozuvchi Xumor obrazi orqali o'zbek ayollari uchun yot bo'lgan sadoqatsizlik, behayollik, iffatsizlik, qanoatsizlik illatlarini qoralaydi.

Hikoyaning “Jazo” deb nomlanishi xususida to’xtaladigan bo’lsak, bizningcha, zohiran qaraganda, jazo yigitlar tomonidan toshbo’ron qilingan usta Karim nazarda tutilsa-da, botinan bu qaysidir gunohi uchun bir umr to’shakka mixlanish bilan jazolangan Hakim aka, nogiron umr yo’ldoshi bilan jazolangan Xumor yanga, xalq orasida obro’sizlangan Karim aka jazosidir.

Yozuvchi asar qahramonlarining har biriga keng tavsif berish yo’lidan bormaydi. Balki kitobxon qahramonlar haqida hikoyachi yigitning tuyg’ulari ifodasi orqali tasavvur paydo qiladi. Ammo adibning mahorati o’laroq o’quvchi hikoyadagi har hech bir qahramon taqdiriga befarq qaray olmaydi. Tabiiyki, Xumor yanganing tuyg’ularini ham beixtiyor his eta boshlaydi. Hakim akaning taqdiriga ham kuyunadi. Ammo bunda, bizningcha, usta Karimning xatti-harakatini hech qanday asos bilan oqlab bo’lmaydi. Chunki nochor holatga tushgan, ma’lum bir vaqtda barqaror bo’lmagan ruhiy holat qurshovida qolgan ayolning holatidan foydalanish, axloqsizlik va ma’naviy tubanlikning yo’liga kirgan insonninggina qo’lidan keladi. Shu boisdan, bo’lsa kerak, yozuvchi bunday insonlarning jazosini berishni istagan ko’rinadi. Hikoyachi qahramonning nafрати va do’sti ham Hamid bilan usta Karimni tartibga chaqirish uchun o’ylab topgan jazo usullari, ayni paytda, yozuvchining ham ma’naviy tubanlikka qarshiligini ifoda etishga xizmat qilgan, deyish mumkin.

Hikoyada ilgari surilgan g’oya shuki, inson boshiga g’am keladimi yoki bo’lmasa baxt, bunga insonning o’zi sababchi bo’ladi. Zero, inson oldida har doim tanlash uchun ikki yo’l bo’ladi. Asarning epigrafida keltirilganidek, har bir inson hech bo’lmaganda, bitta insonni baxtli qilishi kerak, ammo u inson shu baxtga munosib bo’lishi lozim. Ushbu satrlarda hikoyaning mazmun-mohiyati to’la aks etgan. Bu esa ijodkorning epigraf tanlashdagi yuksak badiiy mahoratini namoyon etadi.

Adib hikoyalarining mutoalasiga kirishar ekanmiz, uning so’z qo’llash bilan bog’liq mahorati e’tiborni tortadi. Ijodkor so’zni tejab, birgina jumla mag’ziga ko’plab ma’nolarni singdirishga harakat qiladi. Xususan, asarlarda peyzaj tasviri berilganda Jo’ra Fozil har bir so’zning ichki va yondosh ma’nolarini ham inobatga olinganligini ko’ramiz. Adib hikoyalarida peyzaj shunchaki qo’llanilmaydi, u asardagi qaysidir g’oyaviy-badiiy maqsaddan kelib chiqqan holda yaratiladi va asar kompozitsiyasi yaxlitligi va jozibasini ham ta’minlaydi. Adabiyotshunoslikda inson va tabiat tasviri muammosini o’rganish doimo dolzarb masala bo’lib kelgan. Zero, “...yozuvchi o’z g’oyaviy niyatini faqat qahramonlarning xatti-harakatlari orqali emas, balki ularni o’rab turgan tabiat manzaralarini tasvirlash orqali ham amalga oshiradi. Peyzaj tasviri orqali o’quvchiga ta’sir etishni, undagi go’zallik tuyg’ularini tarbiyalashni ham ko’zda tutadi”, deb yozgan edi taniqli olim M.Sultonova.

Jo’ra Fozil peyzaj yaratar ekan, uni qahramon ruhiyati bilan bog’lashga intiladi. Bunda ham ikki xil holatni kuzatish mumkin:

1. Peyzajning hikoyada keltiriladigan voqea yoki qahramon ruhiyati bilan qarama-qarshi qo’yilishi. Bunday holat nosirning “Nastarin ifori” hikoyasida yaqqol ko’zga tashlanadi. Hikoyada ikkinchi jahon urushi manzaralari peyzaj bilan bir butunlikda tasvirlanadi. “Tank gusunitsalari ostida toptalgan yam- yashil maysalar, anvoyi gul ko’katlar faryod chekayotgan bo’lsalar-da, ularning nolasida baribir ko’klam tarovati ufurib turardi. Vayron etilgan bog’larda qiyg’os gullagan olma-yu, gilos daraxtlari, nofarmon nastarin gullari kishi qalbiga allaqanday sarmast bir tuyg’u olib kirib, shuncha vayronagarchilik, qon, o’limlar aro yashashga umid uyg’otardi”[3,8]. “Yo’l chekkalarida” paydo bo’lgan “askariy qabristonlar” jangchilar ruhiyatida tushkunlikni uyg’otsada, tongda boshlangan mayin bahor yomg’iri ularga dalda bo’layotgandek edi. Shu o’rinda ijodkor yomg’ir tilidan askarlarning orzusini, ular boryo’g’i o’z yurtiga qaytib tinchgina mehnat qilishni istashlarini ifodalaydi: “Tongda boshlangan yomg’ir askarlar qulog’iga, “Bardam bo’l, o’g’lon! G’alaba manzili yaqin, intiqom tongi albatta otajak! Va sen ona yurtingga qaytasan, tinchgina mehnat bilan mashg’ul bo’lasan!” deya shivirlardi”[3,8]. Ijodkor yomg’irni nutqlantirish orqali tabiat va inson bir butunligini, tabiat insonni hamisha qo’llashi, unga dalda bo’lishini isbotlamoqchi bo’ladi. Va ayni paytda insonning tabiatga bo’lgan adolatsiz munosabati ham hikoyada o’z aksini topadi. Urush dahshatlari orasida askarlar qalbiga umid, ertangi kunga ishonch, iliqlik olib kirgan yam- yashil maysalar, nastarin gullari “tank

gusinitsalari ostida” majaqlanganini ko‘ramiz. Insonning tabiatga bo‘lgan bunday munosabati Jo‘ra Fozilning ko‘pgina hikoyalarida o‘z aksini topgan. Yozuvchi bilan suhbatda bo‘lganimizda ham ilgorigi alvon lolalar bilan qoplangan adirlar yo‘qolib borayotganligi haqida kuyunib gapirdi ijodkor.

2. Peyzajning qahramon ruhiyati va voqeaga uyg‘un holda kelishi. “1937- yil qavs oyi o‘rtalari. Qor aralash yomg‘ir yog‘ar, huvillagan bog‘larni makon tutgan qora zog‘lar ho‘l qanotlarini og‘ir silkitib, shoxdan- shoxga uchib o‘tishar, poyonsiz dalalar chetidagi yalang‘och tut daraxtlari bor- budidan mosuvo odamlardek nochor mung‘aygan...”. Ushbu boshlanmaga ega bo‘lgan “G‘oziyon zindoni” hikoyasida ham ijodkor o‘z odaticha vaqt ko‘rsatkichini eski yil hisobi bilan beradi. Qavs oyi 23- noyabrdan 21-dekabrgachaligini inobatga olsak, hikoyadagi voqealar dekabr oyining boshida sodir bo‘lgani ayonlashadi. “G‘oziyon” Buxoro shahridagi madrasa nomi bo‘lib, sho‘rolar undan zindon sifatida foydalanishgan. Ushbu hikoyada peyzaj, asosan, qahramonlar hayotining qanchalik ayanchli ekanligini ko‘rsatishga va voqealar emotsionalligini oshirishga xizmat qilgan.

Xulosa qilib aytganda, Jo‘ra Fozilning deyarli barcha asarlarida barcha zamonlar, turli makonlar uchun dolzarb bo‘lgan muammolar o‘z aksini topgan. Adib asarlarida o‘quvchini o‘ylashga, mulohaza yuritishga yo‘naltiradigan mavzular, xilma-xil xarakterlar yaratilganki, ijodkor asarlarini o‘rganish adabiyotshunoslikda ijodkor mahorati va zamonaviy o‘zbek adabiyotining tamoyillariga oid muhim xulosalar chiqarishga yordam beradi.

Jo‘ra Fozil hikoyalari o‘ziga xosligi, mavzu ko‘lamining rang-barangligi, shaklan ixchamligi, qahramonlar tasviri va harakatlarida milliy ruhiyatning aks etishi, jamiyat hayotidagi dolzarb illatlar, muhim muammolarga diqqat qaratilishi bilan ahamiyatlidir. Jo‘ra Fozil peyzaj yaratishda har bir voqeaning xarakteridan kelib chiqadi. So‘z va tasvirlarni mahorat bilan, rassom nigohi bilan tanlaydi va chizadi. Peyzaj tasviri asarda muallif g‘oyaviy-badiiy maqsadlarini amalga oshirishga yo‘naltiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Фозил Ж. Биз лола термаган баҳор. – Бухоро:2010.
2. Фозил Ж. Муҳаббатнинг байрамлари. – Бухоро:1991.
3. Фозил Ж. Шарк юлдузи. – 2020.12-сон .
4. Ахмедова Ш. БУХОРО ТАРИХИГА БАҒИШЛАНГАН ШЕЪРЛАР ҲАҚИДА //FILOLOGIYA UFQLARI JURNALI. – 2021. – Т. 6. – №. 6.
5. Amonova Z. K. et al. MANSUR HALLAJ AND HIS IDEAS IN AHMAD YASSAVI’S WORKS //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 4. – С. 964-967.
6. Ахмедова Ш. Н. ПРОГРЕСС ПОРТРЕТОПИСАНИЯ В ПЕРИОД ГЛОБАЛИЗАЦИИ В ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ //Россия-Узбекистан. Международные образовательные и социально-культурные технологии: векторы развития. – 2019. – С. 12-14.
7. Davronova S. UZBEK NOVEL IN THE INDEPENDENCE PERIOD: TRADITION AND NOVELTY ISSUES.
8. Davronova S. EASTERN AND WESTERN LITERARY TRADITION IN THE MODERN UZBEK NOVELS //World science. – 2016. – Т. 4. – №. 5 (9). – С. 33-34.
9. Eshonqulov H. The Alisher Navoiy oshiqona g‘azallarining badiiy qurilishiga oid o‘ziga xosliklar //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3.
10. Eshonqulov H. Ma’shuqa va oshiq holiga xos istioralashgan epitetlarning qofiyalanishi //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 5. – №. 5.
11. Qodirova N. S. Problems Of Style And Creative Individuality In Literature //International Journal of Progressive Sciences and Technologies. – 2021. – Т. 25. – №. 2. – С. 254-260.
12. NEMATOVNA A. S., SAIDBURKHONOVNA K. N., BEKMURODOVNA K. O. METHODOLOGY AND SKILLS PROBLEMS //Journal of Contemporary Issues in Business & Government. – 2021. – Т. 27. – №. 5.
13. Safarova H. ГУЛЛАРИНГНИ АЙЛАДИ ЧЎП ҚАРҒА, БОЙҚУШ, ЗОҒ, ТИЛИМ...”: (Шоир Самандар Воҳидов ижоди мисолида) //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.

14. Қодирова Н. APPEARANCE OF A CRITICAL STYLE IN RELATION TO NEW UZBEK LITERATURE //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 7. – №. 7.
15. Қодирова Н. Научно-литературное мышление и проблема стиля //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.
16. Қодирова Н. Ibrohim Naqqulov ijodida muallif nutqining o'ziga xosligi //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 7. – №. 7.
17. Rajabova M. B. Expression of images related to national traditions in a. Navoi's work //Scientific reports of Bukhara State University. – 2020. – Т. 4. – №. 5. – С. 141-146.
18. Rajabova R. Z. The Influence Of Folk Riddles On The Creation Of Literary Riddles //The American Journal of Social Science and Education Innovations. – 2020. – Т. 2. – №. 07. – С. 278-284.
19. Rajabova R. Z. PROSE TALES AND THE INFLUENCE OF FOLK TALES ON THEIR WORK //ФИЛОЛОГИЯ, ЛИНГВИСТИКА, ЖУРНАЛИСТИКА: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ И СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ. – 2020. – С. 9-11.
20. Norova N. TRADITION AND INNOVATION IN USMON KUCHKOR'S POEMS //Scientific reports of Bukhara State University. – 2021. – Т. 5. – №. 3. – С. 100-111.

SAN'ATGA OID LISONIY BIRLIKLAR TARJIMASIDA LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLAR

(fransuz va o'zbek tillari misolida)

Hojiyeva Gulchehra Salimovna

BuxDU o'qituvchisi, durbora@mail.ru

Ma'lumki, o'zlikni anglash va tafakkurning ifodasi, avlodlar o'rtasidagi ruhiy-ma'naviy bog'liqlik — til orqali namoyon bo'ladi. Zero, har bir o'rganilgan til insonga yangi hayot bag'ishlaydi. Mazkur maqolada fransuz va o'zbek tillaridagi san'atga oid terminlar vositasida hosil bo'lgan frazeologik birliklar (bundan keyin – FB) haqida fikr yuriladi. Qolaversa, FBlar leksikologiyada katta qiziqish bilan o'rganilayotgan sohalardan biridir.

Tilshunoslikda har bir tilning lug'at tarkibi o'ziga xos leksik va frazeologik qatlamlardan iborat bo'lib, aynan lug'at tarkibidagi frazeologik qatlam frazeologiyani tashkil etadi. Tilning leksik tarkibiga faqat so'zlar emas, balki turg'un bo'lib qolgan so'z birikmalari ham taaluqlidir. Bir butunlikda ko'chma ma'no ifodalaydigan iboralarni o'rganishda, ayniqsa, sinonimlik turli xil xususiyatlari bilan e'tiborni tortadi.

«Sinonimiya til birliklari orasidagi semantik mikrosistemalardan biri bo'lib, ikki iborani o'zaro sinonim deyish uchun ular ayni bir ma'noni anglatishi shart [1,5]». Quyidagi misollarda o'zbek tilidagi san'atning turli sohalari bilan bog'liq bo'lgan frazeologizmlar tahlilini misollar asosida kuzatish mumkin.

1-misol. *nog'orasiga o'ynamoq (kim kimning) - nog'orasiga o'ynatmoq (kim [o'zining])* kimni izmi bilan, yo'l-yo'rig'i bilan ish ko'rmoq [1,183].

Sinonimlarning odatda bir yoki bir necha xususiyatiga ko'ra farqlanishini inobatga olsak, ushbu misolda iboralarning *ma'no qirrasiga ko'ra farqlanishini* ko'rish mumkin. Ya'ni, ikkinchi ibora ham «t» orttirma nisbat qo'shimchasini olgan, ham undagi ma'no birinchi iboraga qaraganda nisbatan kuchliroq semaga ega.

2-misol. *nog'orasiga o'ynatmoq – childirmasiga o'ynatmoq* [1,183]

Mazkur frazeologizmlar tarkibidagi komponentlarining o'zgarishiga qaramasdan, ma'no yaxlitligini saqlagan holda o'zaro sinonim bo'lib keladi va «birovni o'z izmiga solmoq»ni anglatadi.

3-misol. *Yuragi o'ynadi. – Yuragi chapak chalib yubordi.* [1,320]

Bu o'rinda birinchi iborada «qalbi hayajonga to'ldi» ma'nosi aks ettirilgan bo'lsa, ikkinchi frazeologik birlik «jo'shmoq, to'lib toshib hayajonlanmoq»ni ifodalab, unda birinchisiga qaraganda ma'no ustunligi birmuncha yuqoriligini ko'rish mumkin. Xuddi shu xususiyat quyidagi misolda ham aks etgan:

4-misol. qulog'iga tanbur chertmoq (kim) – hokizning qulog'iga tanbur chertmoq (kim kimning) [1,378]

4-misoldagi iboralar tarjimasida «gap uqtirishga behuda urinmoq»ni anglatib, mazkur o'rinda ham ikkinchi ibora nisbatan kuchli ma'noga, uslubiy bo'yoqdorlikka ega ekanligi namoyon bo'ladi.

San'at terminlari asosidagi FBlar foydalanish fransuz tilshunosligida ham keng tarqalgan bo'lib, bu borada ikki noqardosh til me'yorlari deyarli mushtarakdir.

5-misol. C'est toujours la même musique. – Har doim bir xil musiqa (leksik tarjimada) [2].

«Musika» termini vositasida yasalgan ushbu ibora «siyqasi chiqqan narsa», «har doimgi, bir xil gap, mavzu», «siyqasi chiqqan qo'shiq» ma'nolarini ifodalab, polisemantik (ko'pma'nolilik) sinonimiyaga misol bo'ladi.

6-misol. connaître la musique – musiqani tanimoq, bilmoq (leksik tarjimada) [2].

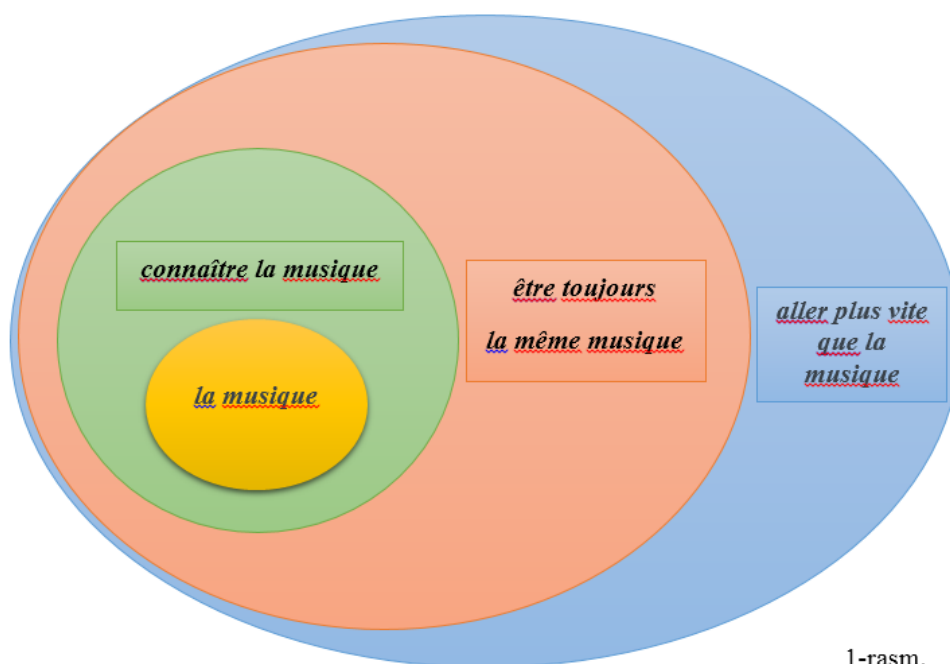
Mazkur ibora frazeologik nuqtai nazardan «biror ishni barcha tavsilotlari bilan, kichik detallarigacha bilish» ma'nosini anglatib, o'zbek tilidagi «hadisini olgan», «ustasi farang», «uddaburon» FBlariga sinonim bo'lib keladi.

7-misol. aller plus vite que la musique – musiqadan-da tez bormoq (leksik tarjimada) [2].

Ushbu FB o'zbek tilidagi «oyog'ini qo'lga olmoq», «oyog'ini qo'lga olib chopmoq» iboralariga ma'nodosh bo'lib, «tezlashish, juda tez borish, toqatsizlik yoki sabrsizlik» xususiyatlarini o'zida aks ettiradi.

Yuqorida tahlilga tortilgan 5-, 6-, 7-misollarda fransuz tilidagi «*la musique*» – *musika* termini asos – yadro vazifasini bajarib, undan yasalgan iboralar pereferiya bo'lib kelmoqda.

Yuqorida fransuz va o'zbek tilida keltirilgan «*no'gora*», «*childirma*», «*o'ynamoq*», «*o'ynatmoq*», «*chapak chalmoq*», «*tanbur chertmoq*» hamda «*la musique*» - «*musika*» singari bir qator san'at terminlari doirasida olib borilgan tahlillardan kelib chiqib, quyidagicha xulosalar berish mumkin:

1-rasm.

- 1) Frazeologizmlar ikki va undan ortiq so'zlarning turg'un birikmasidir.
- 2) FBlarning tarkibida nechta so'z ishtirok etishiga qaramay, ular yagona umumiy ma'noga birlashadi va emotsional-ekspressiv ma'noni ifodalaydi.
- 3) Agar erkin so'z birikmalari nutq davomida yaratilsa, turg'un so'z birikmalari, ya'ni iboralar nutq davomida yaratilmay, tayyor holda qo'llaniladi.
- 4) Iboralar ba'zan so'zga, so'z birikmasiga va ba'zan butun bir gapga teng ma'noni anglatishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Rahmatullaev Sh. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. Qomuslar bosh tahririyati, T., 1992, - B. 379.
2. <https://fr.babel.com/fr/magazine/les-expressions-francaises-artistiques>
3. Juraeva Malokhat Mukhammadovna Theoretical Views of Concept, Frame, Tale-Concept, Tale-Frame in Cognitive Linguistics. International Journal of Engineering and Advanced Technology (IJEAT) Volume-8, Issue-5S3, 2019.–P.392-395. <https://www.ijeat.org/wpcontent/uploads/papers/v8i5S3/E10840785S319.pdf>;
4. Juraeva Malokhat Mukhammadovna Category of modality: research and interpretation. SOI: 1.1/TAS DOI: 10.15863/TAS International Scientific Journal. Theoretical & Applied Science, p-ISSN: 2308-4944 (print) e-ISSN: 2409-0085 (online) Volume: 86/6. 2020. – P. 149-154. <http://www.t-science.org/axivDOI/2020/06-86/PDF/06-86-29.pdf>;
5. Hojiyeva G.S. Linguovoculary Properties Of Art Terms (On The Example Of French And Uzbek Languages). International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT). ISSN: 2509-0119. Vol. 25 No. 1. February 2021, pp. 09-15. <http://ijpsat.es/index.php/ijpsat/article/view/2746>
6. Gulchehra Hojiyeva. NATIONAL IDENTITY AND LINGUISTICAL ANALYSIS OF TRANSLATION OF ART TERMS IN UZBEK LANGUAGE. Journal of Contemporary Issues in Business and Government. P-ISSN: 2204-1990. Vol. 27, No. 2, 2021. Pages 1651-1660. https://cibgp.com/pdf_9597_1a767661e994277ad507b83995037dbd.html
7. Hojiyeva G.S., "SAN'AT" TERMINING FRANSUZ VA O'ZBEK TILI LUG'ATLARI ASOSIDA LINGVO-MADANIY TAHLILI. QIYOSIY ADABIYOTSHUNOSLIK, CHOG'ISHTIRMA TILSHUNOSLIK VA TARJIMASHUNOSLIK: MUAMMO, YECHIM VA ISTIQBOLLAR. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. Buxoro, 2021. –B.62-68. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=LFhC4PMAAAAJ&citation_for_view=LFhC4PMAAAAJ:Tyk-4Ss8FVUC
8. Hojiyeva G.S., SAN'AT TERMINLARI TARJIMASINING LINGVO-MADANIY XUSUSIYATLARI (fransuz va o'zbek tillari misolida). "O'ZBEKISTONNING MUSTAQILLIK DAVRIDAGI YANGI TARIXI VA FALSAFIY TAFAKKURINING DOLZARB MUAMMOLARI" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari SAMARQAND, 2020 yil. – B.433-436. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=LFhC4PMAAAAJ&citation_for_view=LFhC4PMAAAAJ:zYLM7Y9cAGgC
9. Hojiyeva G.S., [SAN'AT VA MUSIQA TERMINLARI TARJIMASIDA MILLIY O'ZIGA XOSLIK VA LINGVISTIK TAHLIL \(o'zbek va fransuz tili materiallari misolida\)](#). O'ZBEK TILIDA XOREOGRAFIK TERMINLARNING SHAKLLANISHI: BUGUNGI HOLATI VA TARAQQIYOT BOSQICHLARI. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari Toshkent, 2021. –B.69-74. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=LFhC4PMAAAAJ&citation_for_view=LFhC4PMAAAAJ:IjCSPb-OGe4C
10. Hojiyeva G.S., [SAN'AT, XUSUSAN, MUSIQAGA OID TERMINLARNING LEKSIK-SEMANTIK HAMDA MILLIY-MADANIY TAHLILI \(fransuz va o'zbek tillari misolida\)](#). O'ZBEK TILIDA XOREOGRAFIK TERMINLARNING SHAKLLANISHI: BUGUNGI HOLATI VA TARAQQIYOT BOSQICHLARI. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari Toshkent, 2021. –B.60-69. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=LFhC4PMAAAAJ&citation_for_view=LFhC4PMAAAAJ:2osOgNQ5qMEC
11. Jo'rayeva M.M., Hojiyeva G.S., O'zbekcha-fransuzcha fransuzcha-o'zbekcha lug'at (dictionnaire ouzbek-français français-ouzbek). Musiqa va san'at sohasiga oid ikki tilli lug'at. Buxoro, 2019.

https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=LfHC4PMAAAAJ&citation_for_view=LfHC4PMAAAAJ:u-x6o8ySG0sC

12. Khaitova G.B., Lexical-Semantic Analysis of the Terminological System of Agriculture and Water Management. Pindus Journal Of Culture, Literature, and ELT ISSN: 2792 – 1883 Vol 2 No. 2. <https://literature.academicjournal.io/index.php/literature/article/view/241>

13. Kuldasheva N.B. THEORETICAL VIEW POINTS OF LINGUISTS ON TERMINOLOGY. SOI: 1.1/TAS DOI: 10.15863/TAS International Scientific Journal. Theoretical & Applied Science, p-ISSN: 2308-4944 (print) e-ISSN: 2409-0085 (online) 2019 Issue: 12 Volume: 80. 2019. – P. <http://T-Science.org>;

14. Bozorova R.Sh. Johann Wolfgang Gyotening “Yosh Verterning iztiroblari” romanida poetonimlar talqini Namangan Davlat Universiteti ilmiy axborotnomasi 2019 yil 12-son [Ахборотнома 12-сон.pdf](#)

15. Norova M.F. Topical issues of teaching foreign languages, Republican scientific-practical online conference, 2021. – P. 396-400. <https://e-conference-globale.com>

16. Таирова М.Х. Обучение французскому языку в школах, как второму иностранному языку. — Жиззах.: Халқаро илмий-амалий конференция материаллари, 2021.

TARJIMA QILISHDA BA’ZI YONDASHUVLAR

Bozorova Rufina Sharopovna

Bux.DU o‘qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarjima san’ati va tarjima qilishdagi ba’zi yondashuvlar haqida fikr yuritiladi. Ma’lum asarni tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan kamchiliklar hamda ularni bartaraf etish yo’llari to’g’risida ba’zi olimlarning qarashlari bayon etilgan.

Kalit soʻzlar: tarjima san’ati, original asar, muloqot, tarjimon, badiiy tarjima, mazmun, mohiyat, muallif.

Ma’lumki, til insoniyatning eng muhim muloqot vositasidir. Til yordamida kishilar o‘zaro fikr almashishadi va bir-birlarini tushunishadi. Til orqali aloqa qilish, ya’ni muloqot ikki yo‘l bilan amalga oshiriladi: og‘zaki va yozma shaklda. Agar muloqot qilayotganlar barchasi bir tilda so‘zlashsa, muloqot bevosita amalga oshadi, ammo kishilar har xil tilda muloqot qilishsa, bevosita muloqotning imkoni bo‘lmaydi. Bu holatda tarjima yordamga keladi. Ko‘pchilik tadqiqotchilar bir tilda ifodalangan fikrlarni boshqa tilda ifodalashni aniqlashgan. Demak, tarjima insonlar o‘z fikrlarini turli tillarda ifodalashlarida eng muhim yordamchi vosita bo‘lib hisoblanadi. Tarjima turli xalqlar o‘rtasida fikr almashishda katta rol o‘ynaydi va jahon madaniyati durdonalarini tarqatishga xizmat qiladi. A.S.Pushkin tarjimonlarni “Sivilisatsiyaning xat tashuvchi tulporlari” deb bejizga aytmagan. Tarjima qadimgi zamonlardan buyon mavjud bo‘lgan. Ikki xalq qo‘shnichilikda yashasa, ular o‘zaro jang qilishadi, yoki savdo-sotiq qilishadi. Har ikkala holatda ham har ikkala xalqni tilini biluvchi va biror fikrni bir tildan boshqa tilga tarjima qila oluvchi tilmochlarga ehtiyoj tug‘iladi. Tarjima – nima? Bir qarashda juda oddiy. To‘g‘ri gaplar tuzish orqali boshqa tildagi fikrni bayon qilish kerak. Ammo diniy maktab o‘quvchisi haqida bir hajviya bor. U lotin tilidan “ Spiritus quedem promptus est, caro autem infirma”. “Ruh tetik, tana esa bemajol” ma’nosini beruvchi hikmatli iboralardan birini u quyidagicha tarjima qilgan: “Spirt yaxshi, go’sht esa aynigan”. Bu tarjima shunisi bilan to‘g‘riki, har bir so‘zni shunday tarjima qilish mumkin, ammo gapning asl ma’nosini bermaydi. Demak, gapni tarjima qilishda uni qanday holatda va nima maqsadda aytilgani yoki yozilganini tushunish kerak. Tarjima asl nusxaga so‘zma-so‘z to‘g‘ri kelishi shart emas. Eng muhimi o‘sha tarjima qilinayotgan asar uni o‘qiyotgan o‘quvchiga tushunarli bo‘lishidir. Buyuk nemis tilshunosi Vilhelm von Gumbold yozganidek: “Har qanday tarjima menga yechib bo‘lmaydigan masalani hal qilishda to‘liq urinishday tuyuladi. Shunga ko‘ra har bir tarjimon o‘z ona tilining jozibasi hisobiga originalning ma’nosini boyitishi yoki original hisobiga o‘z ona tilining o‘ziga xosligini saqlab qolishi kerak. Uning qarashlarini ko‘p olimlar ilgari suradi. Ularning xulosalari bo‘yicha

biz ekvivalent deb hisoblaydigan soʻz aslida turli til vakillarida turlicha taassurot uygʻotadi. Masalan, har bir tilda “uy”, “xonadon” maʼnosini beruvchi soʻz bor. Ammo uning tashqi koʻrinishi va ichki jihozlanishi rus, oʻzbek, ingliz, nemis yoki yaponlarda butunlay farq qiladi[1]. Til tizimida soʻzlar turlicha yasaladi: ular oʻzakdan turli maʼnolarda hosil boʻlishi turli grammatik xususiyatga yaʼni oʻz sinonimlariga ega boʻlishi mumkin. Shuning uchun boshqa tilda maʼnosi boʻlgan soʻzni ham aniq yetkazishni imkoni yoʻq. Farq faqatgina soʻzda emas, balki har bir til grammatikasining qurilishi turlicha boʻladi. Oʻzbek va rus tillarida zamon shakllari uchta boʻlsa, nemis tilida ular soni beshta, ingliz tilida esa ular oʻn oltitani tashkil etadi. Gaplardagi soʻz tartibi ham turli tillarda turlicha boʻladi. Masalan, nemis va ingliz tillarida soʻz tartibi qatʼiy, yaʼni darak gapda kesim doimo ikkinchi oʻrinda turadi. Oʻzbek tilida esa kesim hammavaqt gapning oxirida qoʻllaniladi. “Kutubxonada ishlayaptilar” gapini nemis tiliga tarjima qilsak “Die Studenten arbeiten in der Bibliothek” boʻladi. Ammo uni soʻzma-soʻz tarjima qilsak oʻzbek tilidagi soʻz tartibi buziladi, yaʼni “Talabalar ishlayaptilar kutubxonada” shaklida boʻladi. Demak, har bir gapni bir tildan boshqa tilga tarjima qilganda tarjimon har bir tilning grammatik qoidasini puxta oʻrgangan boʻlishi kerak. Tillar dunyoni turlicha “koʻradi”, shu tilda soʻzlashuvchilarning ongini turlicha shakllantiradi. Shunday ekan dunyoni koʻrishni tarjima qilish mumkinmi? Xoʻsh amaliyotga murojaat qilsak. Bir sheʼrning oʻnlab tarjimasini bor. Biror matnni nemis yoki ingliz tilidan oʻzbek tiliga tarjima qiladigan boʻlsak original matndagi baʼzi maʼnolar yoʻqolishi tabiiy hol. Lekin shunday holatlar ham boʻladiki, originaldan chekinish tarjimonga xalal bermaydi. Bunday tarjima teng qiymatli yaʼni teng maʼnoli deyiladi. Deylik maishiy hayotda vaqt, manzil, narx-navo va hokazolarni soʻrash yoki uchrashuv tayinlashda ikkita muloqot qilayotgan turli tilda soʻzlashuvchi inson bir-birini tushunsa yetarli. Texnik tarjimada ham shu narsani kuzatishimiz mumkin. Masalan, televizor instruksiyasini tarjima qilayotgan tarjimon oʻzbekcha matnning oʻquvchisi qaysi tugmani bossa, original matnning oʻquvchisi ham shu tugmani bosishi kerakligini taʼminlashi kerak, boshqa mayda detallarga, yaʼni badiiylikka eʼtibor berilmasa ham boʻladi. Rasmiy va siyosiy hujjatlarni tarjima qilishga qoʻyiladigan talablar esa juda muhim va aniq boʻlishi kerak. Ammo bunda standart ifodalarning koʻpligi, ularning har xil tillarda deyarli bir xilligi turli tushunmovchiliklarga chek qoʻyadi. Falsafiy, diniy va ayniqsa badiiy matnlarni tarjima qilish juda qiyin. Ulardagi har bir soʻz juda koʻp maʼnoga ega boʻladiki, tarjimon maʼlum matnni tarjima qilish jarayonida uni qaytadan yaratadi[2]. Badiiy tarjimaga koʻpgina qarama-qarshi talablar yuzaga keladi. Ularni amerikalik filolog T.Seyvori “Tarjima sanʼati” kitobida jamlagan: A.Tarjima original soʻzining aynan maʼnosini berishi kerak; B. Tarjima originalning fikrini berishi kerak; A. Tarjima tarjimadek oʻqilishi kerak; B. Tarjima originaldek oʻqilishi kerak (yaʼni oʻquvchida uning oldida turgan asar tarjimadek tuyulmasligi kerak); A.Tarjima originalning (stilini) uslubini aks ettirishi kerak; B.Tarjima tarjimon uslubini aks ettirishi kerak; A.Tarjimon originalga biror nima qoʻshish yoki kamaytirishga haqli emas; B.Tarjimon originalga biror nima qoʻshish yoki kamaytirishga haqli; A.Sheʼrlarni nasrda tarjima qilish kerak; B.Sheʼrlar sheʼr shaklida tarjima qilinishi kerak. Koʻrib turganimizdek fikrlar har xil. Baʼzilar ona tili ruhiga mos kelishini muhim deb hisoblasa, boshqalar oʻquvchini boshqa tilning fikrlashi, madaniyatini qabul qilishni oʻrgatish zarur deb hisoblaydi. B punktida berilgan talablarni bajarish erkin tarjimaga olib kelsa, A punktida berilgan talablar soʻzma-soʻz tarjimaga olib keladi. Ammo tarjima oʻquvchiga xuddi originaldek taassurot qoldirishi uchun B punktida berilgan talablarga amal qilish oʻsha tarjima qilinayotgan asar oʻquvchida katta qiziqish uygʻotishi, undagi badiiy toʻqima, aforizmlar, maqollarning aynan tarjimasini emas, balki ularning ekvivalentini keltirish maqsadga muvofiqdir. Masalan, nemis tilidagi “Übung macht den Meister” maqolini oʻzbek tiliga soʻzma-soʻz tarjima qilsak “Mashq usta qiladi” degan maʼno anglashiladi. Ammo badiiy asarda uning “Takrorlash bilimning onasi” shaklidagi ekvivalentini bersak oʻzbek oʻquvchisiga tushunarli boʻladi. Soʻzma-soʻz tarjimada esa maʼno mutanosibliyi yoʻqoladi. Tarjimon tarjima qilayotgan asari badiiy jihatdan mukammal boʻlishi uchun unga badiiy sayqal berishi, yaʼni qoʻshimchalar kiritishi yoki baʼzi fikrlarni qoldirib ketishi ham mumkin. Masalan Shekspir asarlari tarjimoni tragediya haqidagi tasavvurlari oʻzining tasavvurlariga (Shekspirning tasavvurlariga emas) mos kelishiga harakat

qilgan. Shu tasavvurlarni ko'zlab u she'riy o'lchamlarni almashtirgan, ba'zi replika yoki butun sahnalarni ham qoldirib ketgan. Katta syujetli o'zgartirish ham o'sha paytlarda, ya'ni XVII asrlarda tabiiy hol bo'lgan. Turli davr va turli madaniyatlarda tarjima haqida u yoki bu tasavvurlar paydo bo'lgan. Odatda Gomer, Vergiliy, Dante, Shekspir asarlariga yangicha qarash yangi tarjimalar kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Har bir tarjimaga yangicha qarash ularning har xil tarjimalarga olib kelishiga sabab bo'ladi. She'rlarning tarjimasi – katta va qiyin san'at. Bu borada qator nazariyalar bor. 1. She'rni tarjima qilish imkoni yo'q. 2. She'rda so'zni emas, balki o'sha she'rning ruhini berishi kerak. Mashhur tarjimon M.Loziyskiyning fikricha chet tilidagi she'rni o'z ona tiliga tarjima qilishda, tarjimon o'sha tilning barcha qiyin va jonli aloqalarining barcha elementlarini hisobga olgan holda o'z ona tilida asl nusxada aks ettirilgan qiyin va jonli aloqa zamiridagi emotsional ta'sirini bera olishi kerak. Shu tarzda u o'z ona tiliga sodiqligi va shoirona o'ziga xosligini saqlagan holda, uning uslubi, tili, ohangi va ritmini qabul qilib go'yoki tarjima qilinayotgan asar muallifiga aylanishi kerak. Mashhur adabiy asarning tarjimasi ham xuddi shu tarzda talqin etilishi lozim. Aytishlaricha, tarjima muammolari haqidagi bir konferentsiyada ma'ruzachi o'z ma'ruzasini quyidagi fikrlar bilan boshlagan: "San'at – muhim muammo. Tarjima san'ati esa juda muhim muammo. Haqiqatdan ham tarjimon oldida turgan mashaqqatning sonsanog'i yo'q. Ulardan eng birinchisi – bu originalni tushunish. Agar tarjimon originalning kuchi, xilma-xilligi yoki uyg'unligini berishni uddalay olmagan bo'lsa bu uyat emas. Mo'jizani faqat orzu qilish mumkin, uni talab qilib bo'lmaydi. Matnni tushunmaslik oqibatida qilingan xato esa tarjimon obro'siga jiddiy putur yetkazadi. Tarjimonning ko'p xatolariga ikkala tilda mavjud bo'lgan, ammo boshqa-boshqa ma'nolarni anglatadigan so'zlarning borligi sabab bo'ladi. Masalan: ingliz tilidagi "paragraph" so'zi paragraf ma'nosini emas, balki "absats" degan ma'noni beradi. Ko'plab xatolarning ikkinchi sababi – bu idiomalar, frazeologik birikmalarni tushunmaslik. Ingliz tilidagi "to catch cold" (поймать холод) "sovuqni tutish" emas, balki aralashmoq degan ma'noni beradi. Ba'zi xatolar esa tarjimonning u tarjima qilayotgan asar tilida so'zlashuvchi xalqning madaniyatini bilmasligi oqibatida kelib chiqadi. Badiiy matnning tarjimasi ham badiiy chiqishi uchun eng avvalo har bir tarjimon o'z ona tilisida yaxshi yoza olishi kerak. Hatto asar originali tilini bilmasada, ba'zan yaxshi shoir va yozuvchilardan yaxshi tarjimonlar chiqishi mumkin. Demak, asar badiiy jihatdan mukammal chiqishi uchun faqat bilim emas, balki o'zgacha mahorat ham kerak bo'ladi. Albatta, barcha shakl va ma'no elementlari aniq talqin etishning imkoni yo'q. Ammo har qanday turdagi tarjimada quyidagilar sodir bo'ladi: a) materialning qaysidir qismi asliday tasvirlanmaydi va tashlab ketiladi; b) materialning qaysidir qismi aynan emas, balki ekvivalent orqali beriladi. Masalan tarjima qilinayotgan asarda mavjud maqollar, hikmatli so'zlar yoki frazeologik iboralar aynan berilmaydi, balki ularning ekvivalentlari beriladi; c) asl nusxada bo'lmagan material keltiriladi[3]. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, ma'lum bir asarni tarjima qilishda tarjimonning eng asosiy vazifasi asl nusxaning kommunikativ funksiyalarini berish uchun tarjima nazariy asoslarining barcha elementlariga tayanishi lozim. Badiiy tarjima, nasriy yoki nazmiy usulda yozilgan bo'lishidan qat'iy nazar-bu san'at. San'at - bu ijod mahsuli. Demak, tarjima san'at bo'lsa, unda tarjimonda yozuvchilik qobiliyati mujassam bo'lishi kerak. Bir asarni ma'lum bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilishda tarjimon o'sha tilni mukammal bilishi talab etiladi. Tarjimonning oliy maqsadi – asar g'oyasini, jozibasini, qahramonlar his-tuyg'u va kechinmalarini asl holatda saqlab qolishdir.

Adabiyotlar

1. Бархударов Л.С. Уровни языковой иерархии и перевод. – Тетради переводчика М 1969.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод. – М. Международные отношения, 1975.
3. Комиссаров В.Н. Слово о переводе. – М. Международные отношения, 1973
4. Bozorova R.Sh. Nemis kundalik muloqot tili to'grisida Namangan Davlat Universiteti ilmiy axborotnomasi 2019 yil 3-son [Ахборотнома 3-сон.pdf](#)
5. Bozorova R.Sh. Johann Wolfgang Gytotening "Yosh Verterning iztiroblari" romanida poetonimlar talqini Namangan Davlat Universiteti ilmiy axborotnomasi 2019 yil 12-son [Ахборотнома 12-сон.pdf](#)

6. Tursunov Z.Z., Bozorova R.Sh. Nemis xalq ertaklaridagi turg'un birikmalarni o'zbek tilida qayta yaratishga doir. Namangan Davlat Universiteti ilmiy axborotnomasi 2020 yil 5-son [Ахборотнома 5 сон 2020.pdf](#)
7. Kuldasheva N.B., Kuldashev A. SOME DIFFERENT DIFFICULTIES IN SPORTS EXERCICES. SOI: 1.1/TAS DOI: 10.15863/TAS International Scientific Journal. Theoretical & Applied Science, p-ISSN: 2308-4944 (print) e-ISSN: 2409-0085 (online) Year: 2019 Issue: 12 Volume: 80 Published: 30.12.2019, <http://T-Science.org>;
8. Khaitova G.B., Lexical-Semantic Analysis of the Terminological System of Agriculture and Water Management. Pindus Journal Of Culture, Literature, and ELT ISSN: 2792 – 1883 Vol 2 No. 2. <https://literature.academicjournal.io/index.php/literature/article/view/241>

НЕКОТОРЫЕ ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДЕЛОВОГО ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА

М.Таирова,
преподаватель

Аннотация: В данной статье рассматриваются лексические особенности делового французского языка. Выделяется специфика деловой корреспонденции в целом.

Ключевые слова: лексическая система, лексический состав, деловая переписка, слово, речевые формулы.

Для деловой переписки характерны устойчивые словосочетания.

Многие из них принадлежат профессиональной терминологии. Наблюдается высокая степень употребления терминов, к которым примыкает большой пласт номенклатурной лексики: наименования и должности. Используется достаточно много аббревиатур.

Однородность стилистической окраски лексики деловой письменной речи достигается за счет высокой частотности процедурной лексики (с обобщенным значением), представляющей в тексте документа конкретное действие, предмет или признак в официально-правовой интерпретации. Термины и процедурная лексика составляют по отдельным жанрам документов от 50% до 70% всех словоупотреблений.

В текстах документов не допускается употребление бранных слов и вообще сниженной лексики, разговорных выражений и жаргонизмов, тем не менее, в язык деловой переписки попадают профессиональные жаргонные слова: *кадровик, платежка и т.п.* Использование подобной лексики в деловых письмах так же неуместно, как и канцеляризм в бытовой беседе, поскольку она закреплена только за устной сферой общения.

При рассмотрении лексических особенностей деловых писем на французском языке отмечается стандартизированное использование формул вежливости.

Требование вежливости может трактоваться по-разному, в зависимости от той культуры, в которой данное общение осуществляется. На Западе, в том числе во Франции, соблюдение норм вежливости является важным инструментом для достижения своей цели, установления определенной тональности взаимоотношений. Изменение в тоне писем может быть воспринято как сигнал тревоги или даже отказа. Краткость является другим существенным требованием при составлении того или иного документа. Несмотря на то, что требование краткости и вежливости не может быть истолковано однозначно в письменной деловой культуре различных стран и компаний, оно признается необходимым всеми исследователями. Соблюдение установленных норм вежливости, ограничений и требований, которые существуют по объему того или иного документа, совершенно необходимо для установления связи между корреспондентами.

Во французском языке используется большее количество форм вежливости, чем в русском языке, в начале, в конце и в тексте письма. Только для окончания письма существует десяток вежливых форм от банальных и чопорных до витиеватых выражений, которые трудно перевести на русский язык за неимением эквивалентов. Некоторые из них даже

звучат как пережитки XVIII в. Однако, по мнению специалистов, наиболее употребительными в деловом общении являются самые простые формы вежливости, например:

bien cordialement; sincèrement a vous; respectueusement.

Перегруженные выражения отвлекают внимание читающего от содержания письма. Но в зависимости от случая во французских письмах могут встречаться и более классические формы вежливости, такие как:

*acceptez, cher Monsieur, mes (sincères, respectueuses, etc...) salutations (les plus cordiales...);
recevez, cher monsieur, l'expression de ma parfaite considération; veuillez croire, cher monsieur, à l'assurance de nos sentiments;
je vous prie d'accepter mes sincères salutations.*

Во французском языке, как и в других языках, постоянно появляются новые слова под влиянием технической эволюции и иностранных слов. Но требуется длительный период для того, чтобы эти слова адаптировались в языке и были признаны говорящими на нем. Сфера деловых отношений наиболее подвержена заимствованиям из других языков.

Неологизмы часто позволяют упростить или сократить фразу, используя одно слово вместо целого выражения на французском языке. Тем не менее, экономия слов в устной речи объясняется необходимостью быстроты высказывания, а в письменной речи есть риск затруднить понимание за счет сокращения фразы.

Источником неологизмов в деловом французском языке был и остается английский язык. На французском языке такие новые гибриды из двух языков называются «franglais». Это могут быть английские слова, подстроенные под французскую грамматику, или придуманные слова на основе английских эквивалентов: *affichable, briefier, digital, doublonner, faxer, lister, manager, optimiser, performant.*

Иногда бывает сложно заменить однозначное английское понятие французским словом. В таком случае предпочтение отдается уже известным словам на английском языке, а не заново созданном и состоящем из двух языков.

Кроме процесса обогащения лексики делового общения словами из английского языка наблюдается процесс образования неологизмов за счет расширения значения слов: это так называемые «семантические неологизмы». Многие термины, кроме своих традиционных значений, приобретают и новую коннотацию, возникающую под влиянием англо-американской культуры. Происходит смещение значения слов, которые во французском языке имели несколько иную коннотацию. Подобная семантическая многозначность вызывает затруднения не только у людей, изучающих французский язык, но даже у исконных носителей языка. Например:

— глагол *initier*, традиционное значение которого ‘осведомлять, приобщать, вводить в курс (дела)’, сегодня часто используется в более близком к английскому значению ‘начать, предпринять’ (от англ. *initiate*). В русском языке также существует похожий термин: *инициировать*;

— прилагательное *sophistiqué* наряду с исходными значениями ‘усложненный, мудреный, поддельный, фальшивый, манерный’, теперь часто используется в значениях, отмеченных в английском языке — ‘улучшенный, сложный’;

— существительное *décade*. Традиционно во французском значит десяти-дневный период, но сейчас приобретает англоязычное значение период в десять лет (французский аналог *décennie*).

Обогащение словаря делового французского языка неологизмами в наши дни осуществляется и за счет аббревиаций, например:

ANPE: Agence national pour l'emploi; ASSÉDIC: Associations pour l'emploi dans l'industrie; c/c: Compte courant; ESSEC: École supérieure des sciences économiques et commerciales; SMIC: Salaire minimum interprofessionnel de croissance.

Часто неоднозначность аббревиатуры может вызвать затруднения при переводе, сравните: *AR* может значить как *aller-retour*, так и *accuse de reception*.

По сравнению с русским языком во французском более строгие правила обращения к адресату. Если адресат и адресант находятся в равном положении, то принято использовать обращение «*Monsieur*» или «*Cher Monsieur*», если они знают друг друга в течение какого-то времени. Следует избегать таких обращений, как «*Mon cher Monsieur*» и «*Cher Monsieur Dubois*».

К вышестоящему обращаются просто «*Monsieur*», но не «*Cher Monsieur*». Если пишет мужчина к женщине, то он обращается к ней «*Madame*», «*Chère Madame*». Никогда не употребляется «*Chère madame Dupont*», кроме как к ниже стоящим. Более простыми обычно являются обращения женщины к женщине: «*Madame*», «*Chère Madame*», «*Ma chère Marie-Thérèse*» (но никогда «*Ma Chère madame Dupont*»).

По мере того как устанавливаются более дружеские отношения, упрощается и стиль обращения. Причиной всех вышеперечисленных лексических особенностей является унификация официальных документов на современном этапе развития. Она рассматривается как выбор одного языкового варианта из нескольких возможных способов передачи одной и той же информации. С точки зрения лексики важнейшей стороной унификации текстов документов является использование языковых формул — устойчивых оборотов, словосочетаний, моделей предложений, отобранных в результате многолетней практики, терминов, принятых сокращений, условных обозначений, единиц измерения, предусмотренных государственными стандартами.

Литература

- [1] Ба Л. Деловая переписка на французском языке: Учеб. пособие. — М.: Астрель: АСТ, 2007.
- [2] Веселов П.В. Современное деловое письмо. — М.: Наука, 1990.
- [3] Голованова И.А., Петренко О.Е. Деловой французский? Это не так трудно! — М.: Просвещение, 1997.
- [4] Таирова М.Х. Обучение французскому языку в школах, как второму иностранному языку. — Жиззах.: Халқаро илмий-амалий конференция материаллари, 2021.
- [5] Жиро Р. Французско-русский и русско-французский деловой словарь (Dictionnaire français-russe et russe-français de la langue des affaires). — Paris: Institut d'études slaves, 1994.
- [6] Паневчик В.В. Деловое письмо. — М., 1999.
- [7] Самохина Т.С. Эффективное деловое общение в контекстах разных культур и обстоятельств. Учебное пособие по профессиональной межкультурной коммуникации. — М.: Р. Валент, 2005.
- [8] Westheimer P.H., Nelson R.B. Savoir rédiger ses lettres. Une correspondance d'affaires efficace. Editions Eyrolles (France) pour la traduction française, 1991.
- [9] Kuldasheva N.B. THEORETICAL VIEW POINTS OF LINGUISTS ON TERMINOLOGY. SOI: 1.1/TAS DOI: 10.15863/TAS International Scientific Journal. Theoretical & Applied Science, p-ISSN: 2308-4944 (print) e-ISSN: 2409-0085 (online) 2019 Issue: 12 Volume: 80. 2019. — P. <http://T-Science.org>

ФРАНЦУЗ-ЎЗБЕК АДАБИЙ АЛОҚАЛАРИДА ТАРЖИМОН МАҲОРАТИ (АЛБЕР КАМЮНИНГ “ВАБО” АСАРИНИНГ ЎЗБЕКЧА ТАРЖИМАСИ МИСОЛИДА)

Сайфуллоев Бахшилло Нематуллоевич
БухДУ немис ва француз тиллари
кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақолада мустақиллик даври француз-ўзбек адабий алоқалари ҳақида сўз боради. Унда А. Камю қаламига мансуб “Вабо” романининг ўзбек тилидаги таржимаси таҳлил қилинади, хусусан таржимон маҳоратига алоҳида эътибор қаратилади.

Калит сўзлар: адабий алоқа, мутаржим, елкадор, долонча, архаик сўзлар.

Жаҳон халқларини бир-бирларидан ажратувчи ҳам, уларни бирлаштирувчи восита ҳам – тилдир. Ер юзида яшовчи барча халқлар, уларнинг вакиллари бир-бирлари билан асосан таржима орқали мулоқот қиладилар. Халқлар, миллатлар ўртасида сиёсий, иқтисодий, маданий-ижтимоий алоқалар кучайгани сайин таржима ҳам, таржимачилик ҳам кучайиб бораверади. Шу сабабдан “таржима санъатини маданиятлараро мулоқотнинг асосий воситаси деб ҳисоблаш мумкин”.

Бадий таржима жуда ҳам ўзига хос “қотишма”-синтезлаштириш қудратига эга. У китъалар, замонлар, халқлар, тиллар ва адабиётларни яқинлаштиради. Бадий таржима сабабли миллий адабиётларнинг ўзаро алоқаси, бир-бирига таъсири кундан-кунга ривожланиб бормоқда. Адабий алоқалар ҳам шу ўринда ўз ривожини топмоқда, яъни чет эл адибларининг асарлари ўзбек тилига, ўзбек адибларининг асарлари хорижий тилларга тўғридан-тўғри таржима қилинмоқда. Шу нуқтаи назардан француз-ўзбек адабий алоқалари ҳам кундан-кунга ривожланмоқда. Мустақиллигимиз йилларида француз-ўзбек адабий алоқалари янги босқичга кўтарилди. Илгари ҳам айрим кичик асарлар француз тилидан ўзбек тилига бевосита таржима қилинган бўлсада, айнан мустақиллик йилларидан йирик жанрдаги асарлар таржимаси кучайди. Франциянинг ҳам мумтоз, ҳам замонавий адабиётининг турли жанрлардаги нодир намуналари она тилимизга таржима қилинди. Булар орасида фалсафий ва тарихий романлардан тортиб, кичик жанрлардаги асарлар - эртаклар, болалар адабиёти намуналари, ҳикоялар, эсселар ва илмий мақолалар бор. Бироқ восита тил орқали таржима қилиш ҳам давом этмоқда. Ҳозирги кунгача тажрибали мутаржимлар томонидан француз адабиётидан бир қанча асарлар рус тили орқали таржима қилиниб, ўзбек китобхонларига тақдим этилди. Шундай асарлар орасида ХХ аср нафақат француз адабиётига, балки жаҳон адабиёти хазинасига катта ҳисса қўшган адиб Альбер Камюнинг «Вабо» романи, «Бегона» қиссаси (таржимон Аҳмад Аъзам, «Ёзувчи» нашриёти, 1995) ҳамда «Исён ва санъат» («Исёнкор одам» китобидан) эссеси (Назар Эшонқул таржимаси) ҳам бор.

Альбер Камюнинг “Вабо” романи моҳир таржимон Аҳмад Аъзам томонидан рус тилидан ўзбек тилига ўгирилган ва 1995 йил “Ёзувчи” нашриётида чоп этилган. Мазкур мақолада ушбу роман таржимаси мисолида Аҳмад Аъзамнинг таржимонлик маҳоратини таҳлил қиламиз.

Альбер Камю (1913-1960) Жазоирда оддий деҳқон оиласида дунёга келиб, 1940 йил баҳорида Францияга келади. Шу йил июнида Франция немислар томонидан босиб олинган, адиб Жазоирга қайтади ва 1941 йил кузида яна Парижга келади. Камю француз Қаршилиқ кўрсатиш ҳаракатига қўшилиб, босқинчиларга қарши курашади. Айнан шу йиллари унда “Вабо” романини ёзиш фикри туғилиб, тайёргарлик бошлаб юборилади. Роман 1947 йил ёзиб тугатилади.

Адиб “қўнғир вабо” деб ном олган фашизмни ҳақиқий вабога қиёслайди. Романда тилга олинган воқеалар ҳам гўё 40 – йилларда Жазоирнинг Оран шаҳрида бўлиб ўтади. Шаҳарда вабо эпидемияси бошланади. Шаҳар раҳбарларининг маъсулиятсизлиги, врачларнинг чаласаводлиги шунга олиб келади. Бу ҳақида асарнинг русча матнида қуйидагича ёзилган:

«Однако префектура и муниципалитет призадумались. Пока каждый врач сталкивался в своей практике с двумя-тремя случаями непонятного заболевания, никто и **пальцем не шевельнул**».

Аҳмад Аъзам мазкур ҳолатни қуйидагича таржима қилади:

“Лекин волийлик билан муниципалитет ўйга тушиб қолди. Ҳар бир ҳақим ўз амалиётида икки-учтадан номаълум касаллик ҳодисасига дуч келмагунча, ҳеч ким **қўлини совуқ сувга урмади**”.

Ўзбек мутаржими рус тилидаги «и пальцем не шевельнул» фразеологик иборасини “қўлини совуқ сувга урмади” деб жуда чиройли таржима қилган. Бунинг устига юқорида айтганимиз врачларнинг чаласаводлигини матн ортидан англаб етган ва буни таъкидлаб

кўрсатиш учун атайлаб “доктор” ёки “шифокор” сўзларини эмас, балки “ҳаким” сўзини танлаган ва тўғри қилган.

Таржимон асар персонажлари портретларини таржимада қайта яратишда ҳам маълум ютуқларга эришган. Портрет қаҳрамон масаласи билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, асарнинг ғоявий-бадий хусусиятини белгиловчи компонентлардан бири ҳисобланади. Ҳар бир ижодкор ўз қаҳрамонининг бадий портретини яратар экан, дунёкараши ва эстетик савиясидан келиб чиққан ҳолда унга маълум бир маъно юклайди. Бу маъно қаҳрамон характерини тўлдиришга, уни янада яққолроқ кўрсатишга қаратилган бўлади. Шунинг учун ҳам бадий таржимада қаҳрамон портретини қайта яратиш ҳар қандай таржимондан маҳорат ва маъсулиятни талаб қилади.

Русча матнда доктор Ризга Тарру қуйидагича таъриф беради:

“На вид лет тридцати пяти. Рост средний. Широкоплечий. Лицо почти квадратное. Нос крупный, правильной формы. Рот четко обрисован, губы пухлые, почти всегда плотно сжаты. Ходит всегда без шляпы...” (стр. 135)

Аҳмад Аъзам таржимаси:

“ Кўринишидан ўттиз бешларда. Ўрта бўй. Елкадор. Юзи қарийиб чорбурчак. Бурни гўштдор, тўғри бичимда. Оғзи аниқ чизгили, лаблари дўрдоқ, доим қатъий қимтилган. Доим бошьяланг...” (105 –бет).

Бу ерда ҳам ўзбек таржимонининг топқирлигига тан бермай иложимиз йўқ. Зеро у қўллаган сўз ва иборалар шундан далолат бериб турибди.

Солиштиринг:

широкоплечий – елкадор, лицо почти квадратное – юзи қарийиб чорбурчак, нос крупный – бурни гўштдор, губы пухлые – лаблари дўрдоқ, ходит всегда без шляпы – доим бошьяланг. Таржимоннинг новаторлиги бу билан тўхтамайди. У русчалашиб кетган қаватлардаги зиналар устидаги майдонни ўзбекча ажойиб “долонча” сўзи билан беради.

Русча матн: «Фактически и разговаривал я с ним всего раза два. Несколько дней назад я уронил **на площадке** коробку с мелками. Как раз вышел Коттар и помог мне их собрать» (стр.137).

Ўзбекча матн: “Аниқ айтсам у билан бор йўғи икки марта гаплашганман. Тўрт-беш кун олдин **долончада** бўр солинган кутини қўлимдан тушириб юбордим. Шу пайт Коттар чиқиб қолди, йиғиштиришга ёрдам берди” (107-бет).

Айрим русча сўзлар ўзбекча таржимада халқ тилида, шева тилида бериладиким, бу матнни янада жонли тушунарли чиқишига хизмат қилади. Пилорама – аррамошин (113–бет), грузовик – юкмошин, книжная полка – раф (106–бет) ва ҳкзлар шулар жумласидандир.

Бироқ, Европа тилларига хос сўзларни соф ўзбек тилида беришга интилган таржимонимиз баъзан уларни ўта архаик ёки кенг китобхонга нотаниш сўзлар билан бериб, айрим жумлаларда ноаниқликлар келтириб чиқаради. Масалан, доктор Ризнинг хотини касал, санаторияга кетиши керак. Бу ҳақидаги гап қуйидагича таржима қилинган:

“Хотини бир йилдан бери касал, эртага тоғдаги шифоқияга кетиши керак” (88–бет) жумласини китобхон фақат фараз қилибгина тушиниши мумкин.

Худди шундай таржимон халқаро “полиция” сўзини ишлатишдан қочади. Натижада “полиция комиссари” “миршабия комиссари”га айланиб қолади (107–бет).

Бу сифат ғализликларга қарамай А.Камюнинг “Вабо” романи ва “Бегона” повести Аҳмад Аъзам томонидан катта маҳорат билан таржима қилинган. Таржимон она тилимизнинг бой имкониятларидан кенг фойдаланган, натижада китоб жовонларимиз жаҳон адабиётининг машҳур дурдоналари билан бойитилди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Комиссаров, В.Н. Современное переводоведение. – М.: ЭТС, 1999. – С.189.
2. Ғайбуллоҳ ас-Салом “Таржима назарияси ва амалиёти”дан маърузалар матни чизгилари. Тошкент-2003, 14 бет.

3. Альбер Камю. Избранное. М., Правда, 1990, стр. 139. Бундан кейинги русча мисоллар шу нашрдан олиндиб, қавс ичида бети кўрсатилади.

4. Альбер Камю. Бегона. Қисса ва роман. Т., Ёзувчи, 1995, 109-бет. Бундан кейинги ўзбекча мисоллар шу нашрдан олиндиб, қавс ичида бети кўрсатилади.

ЛЕКСИКА ФРУКТА В ЛИРИКЕ АЛИШЕРА НАВАИ

Ходжиева Нигина

БухГУ преподаватель кафедры
узбекского языкознания

Очень редко в мировой литературе поэтов как благородный Наваи, который так выразительно освещал сердечные переживания и смысла жизни человека в этом мире.

Наваи искренно и горячо воспевал любовь, душевную теплоту, верность, чистоту и девичью стыдливость, а также естественную красоту. Это чувствуется в строках поэта с благородным сердцем. Вот, в продолжении около шести веков миллионы поклонники поэта восхищаются этими сердечными страстями любви.

Богатство типологии лирики Наваи прослеживается в его стихах - загадках. Законное место этого жанра в классической литературе был оформлен в произведение поэта "Бадоеул-васат". Но эти стихи не результат скуки, а настоящие полноценные литературные произведения. В этих стихах видно, что поэт хорошо знал предметов и явлений, социальных отношений общества. А по доказательству поэта их можно в точности изображать в форме стихов.

Например сравнение фрукта граната на сосуд с огнем, деление этого же граната на шесть, восемь частей и схожести их с алыми янтарями освещены блистательно. Через давление пальцами получает сок этого фрукта и это сок особенно полезен для желудка. Об написано в стихе поэта «Гранат».

*Ne majmardur to 'la axgar, vale ul majmar andomi,
Erur sun ilkidin gahe musaddas, gahmusamman ham.
Chiqar ravzandin axgar dudiyu, bu turfakim, oning –
O'tig 'a dud yo 'qtur, majmarig 'a balki ravzan ham.
O'tu majmar dema – bor ul sadafkim – durlarin oning
Evurdi qong 'a davroni mushabid, charxi purfan ham.*

*Agar bu navemas, bas ne uchun barmoq kuchi birla
Bo 'shar jismi, oqarqoni, anga majruh bo 'lub tan ham.*

Nechakim tabi noridur va lekin medanorig 'a –

Berur taskin – munung nafin topibmen voqean man ham.

Слова и фразы «нор», «таъбинори», «меъданори» были два раза применены в последние две строкитекста оригинала. Но во втором слове слова «нор» заменены со словом «тор». Через слово «меъданори» поэт интерпретируя формально сравнивает граната и поджелудочного железа. Не может быть лишнего разговора о тонком юморе этих слов и фраз в стихах поэта. Из этих примеров видно, что стихи – загадки поэта не имеют четких границы законов формирования как рубайи, туюк и газели. Но они похожи на другие формы стиха как «китъа» и созвучны с ними. У них нет элементы «матлаа», разные основы – вазн и поэтические мысли в стихосложениях - байтах.

Как и в других произведениях стихах Наваи часто встречаются термины из узбекского, персидского, арабского языка связанные с названиями фруктов. Вместе с этим в результате смешения слов из двух языков появляются новые слова. Например:

Персики

Ochilur olu guli, o'rtada shaftolu guli,

Vahki, shaftolu gulidur yo erur olu guli.

(BV. 702)

Примененное в произведение «Badoyi ul vaqoyi» слово шафтоли – персик широко используется в узбекском, таджикском, персидском, афганском языке и во многих тюркских языках востока. Источник этого слово лежит в персидского – таджикской системе языков и оно как в узбекском языке освоено многими тюркскими языками. Чужое слово перешедший на другой язык постепенно адаптируется к внутренним фонетическим законам того же языка. В научных, художественных произведениях тюркского языка до XV века слово шафтоли встречается мало и во многом заменяется словом «урюк» - урюк.

Абрикос.

Не встречается слово зардоли в тюркских источниках до XV века. Слово зардоли встречается в произведениях Наваи, в «Бабурнаме» Захридинна Бабура (2), В словаре тюркского языка (3). Варианты зардалу на персидском и на афганском, зардоли на таджикском, зар – далу на языке урду сохранились в литературе средневековья. В «Словаре тюркских слов» это слово интерпретируется как единица языка и даётся в форме «желтый урюк».

Shirada zardolu etib qand hal,
Yo‘q kadu amrud kaduyi asal.

(ХА.214)

Яблоки

«Олма» было искусственно построенный слово и со времен подвергался некоторым звуковым изменениям. В произведениях это слово встречается в форме «олма». А у Махмуда Кашгари на языке улуга это слово встречается в форме алма, алмила и аралмила (1).

Obi o‘lub tugmay zar paykari ,
Oqi qizil olmadur u gavhari.

(ХА. 214)

Yuz uza siymin zanaxdongda xatti mushk bo‘y,
O‘tqa qo‘yg‘on olmadin go‘yo kichiqqon dud erur.

(FC. 154)

Amrud, murud

Это слово не встречается в древнетюркских языках. В произведениях Махмуда Кашгари это груша.

У Алишера Наваи это :

Shirada zardolu etib qand hal,
Yo‘q qadu amrud kaduyi asal.

(ХА.214)

Aylab ongasht dashtu tog‘ ilarud,
Anga keltirdi bir savat umrud.

(MQ,1,303).

Rutab

Это слово от лексики арабского языка. Через персидско – таджикские языки оно освоено со стороны староузбекского языка. Рутаб – хурма это арабское слово и оно не встречается в древнетюркских текстах. Это слово через персидско – таджикские языки также был принят на староузбекский язык. Как литературное слово оно мало встречается в просторечии народа. В произведениях Алишера Наваи:

Ey Navoiy chunrutabdek otashin lali aro

Xasta ko‘nglum tushti, tong yo‘q, gar bo‘lib hok o‘rtanur.

(N SH.199)

Turunj

Это слово был освоен из персидско – таджикского языка и означает фрукта лимонно – апельсиновых семей. Это символ приятного на вкус фрукта со сладкими водными качествами. В произведениях Алишера Наваи это:

Ey chuchuk jonim sening shirin labing,
Mevai jonim turunji g'abg'abing.
Oshkor etti falak bir tavq g'abg'ab hay'atin.
(B.V 677)

В заключении можно констатировать, что от мастерства и привлекательности применения слов Наваи у глаз читающего начинает играть радужные лучи восхищения. Этимология названия фруктов, который применил Наваи имеют корни древнетюркского, персидского, арабского, греческого языка. Компоненты некоторых соединенных слов относятся к разным языкам и в свою очередь играют важную роль в создание новых слов. Кроме этого в творчестве поэта каждая названия фрукта и её синонимы в других языках даны точно и на месте предназначения. А это хороший стиль ухода от тавтологии – ненужных повторений. А это увеличивает ценности каждого произведения классического характера, который создал великий поэт.

Литературы

1. Хайитметов А. Лирика Наваи.– Ташкент, 2015.–Б. 8-65.
2. Бафоев Б. Анализ старых слов – Ташкент, 1987. (9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-25-29- 31- стр.)
3. Кодиров А.А. узбекская медицина. Учебник. – Т.: Абу Али ибн Сина, 2004. – С.3.
4. Расулов Т. Истиора // Узбекский язык и литература. - 1967. Вып.1. –18-б.
5. Аннотированный словарь узбекского языка. 5 томов. Том 2 – Т.: УзМЭ, 2006. – 582 с.
- 6.Завалишина Ю.Г. Зоонимы и фитонимы в русской и английской паремиологии в аспекте этнического менталитета. Автореф. дисс. канд. филол. наук.– Белгород, 1998.–18 с.
7. Залевская А.А. Слово в лексиконе человека. Психолингвистическое исследование. – Воронеж: Изд-во Воронежск. ун-та, 1990. –208 с.
- 8.Калиев Б.К. Названия растений в казахском языке: Автореф. дис. . д-ра филол. наук. Алма-Ата, 1991. – 47 с.
- 9.Мухтарова Г.М. Этимологическая лексика в татарском языке: Автореф. дис. канд. филол. наук. –Казань, 2009. va b.
- 10.Нигматова Г.Х. Система и художественное функционирование лексем-названий растений в узбекском языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Т., 1998. – 21 с.

THE GRAMMATICAL ANALYSIS OF METAPHOR AND SIMILE IN THE LITERATURE

Safarova Zarina G'iyosovna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi

Sayliyeva Gulrux Aynidinovna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti 2-bosqich magistratura talabasi

The problem of word and its meaning are considered to be very important in Linguistics. There are a number of linguists who worked on this issue, such as I. R. Galperin, I. V. Arnold, Y. M. Skrebnev and others. They consider, the semantic structure or the meaning of a word roughly consists of its grammatical meaning (noun, adjective or verb) and its lexical meaning.

It is stated that that metaphor is a comparison between things which essentially unlike. Whilst Simpson defines metaphor as a process of mapping between two different conceptual domains that are known as the source domain (the topic or concept that a speaker or writer draws in order to create the metaphorical construction) and target domain (the topic or concept that a speaker or writer wants to describe). According to Leech and Short, the analogizing sense in figures of speech can be revealed through metaphor. Implicitly, metaphor is a kind of analogy or comparison. Metaphor can function as subject, object, etc. The form used as metaphor is brief.

Ex: He had a heart of lion.

This expression means that the subject *he* had a heart which is strong and brave like a *lion*.

According to Simpson, a simile is a figure of speech which makes an explicit relation between two concepts by using 'is like' formula. As a figure of speech based on comparison, simile is like metaphor. The difference between them is simile uses comparative words while metaphor does not. In addition, simile is indicated by some connective words such as *like*, *as*, *than*, or a verb such as *resembles*.

Ex: *She is like my sunshine*

In this sentence the word *like* is used to make a connection between the words *she* and *my sunshine* and to illustrate that there is a similarity between them, i.e. the value of beauty.

Let's see another example from the novel "Arrowsmith" by Sinclair Lewis:

"Fatty was off all the new freshmen candidates the most useful to Digamma Pi. He was planned by nature to be a butt. He looked like a distended hot-water bottle, a sausage in corduroy trousers; he was magnificently imbecile; he believed everything, anxiously he forgave the man who got through the vacant hours by playing jokes upon him"

In this passage one of the main heroes of the novel, Fatty Puff, is described by using stylistic devices metaphor and simile. As the author mentions he "*is planned by nature to be butt*". In order to help the reader to imagine his appearance, Puff is compared to "*a distended hot-water bottle, a sausage in corduroy trousers*" which proves him as unusual. From the Grammatical and Syntactical point of view:

He – pronoun, subject

Looked – verb, predicate

Like - connective words

Distended – verb

hot-water – cord combination (adjective+noun)

bottle – noun, object

a sausage – noun

corduroy trousers – noun

he – pronoun, subject

magnificently - adverb

imbecile – adjective

Here is one more example in another passage from "The Forsyte Saga" by John Galsworthy:

"... and I was very much afraid to die; and often lay in bed at night by myself, afraid to die and wondering how I would be when I went back to the front again... The three with medals were like hunting-hawks, and I was not a hawk, although I might seem a hawk to those who had never hunted".

If the simile is analyzed from the grammatical point of view, ("The three with medals were like hunting-hawks"), "hunting-hawks" is noun. "hawk" is a type of bird which survives by hunting others. Here the author compares the hero with a bird, because he was in front and was awarded with 3 medals due to his "contribution". In the passage Simile assimilates "a hunting bird" with "a hunting soldier".

In conclusion, using stylistic devices, such as metaphor and simile, in the context serves to create implicit and explicit comparisons as they borrow emotional content from something that is already well understood and lend it to something that the writer is trying to help a reader to understand. While analyzing the passages above, one can comprehend that, stylistic devices not only possess lexical meaning, but also show grammatical features.

Used literature:

1. Paul Simpson. Stylistics: a resource book for students. London, 2004
2. E.S.Aznaurova, N.V.Fomenko, D.U.Ashurova. Interpretation of literary text. Toshkent, 2011

THE CLASSIFICATION OF COMPLEX SENTENCES IN FRENCH

Juraeva Malokhat Mukhammadovna

Professor, (DSc)

of Bukhara State University

malo_uz@mail.ru

Sabirova Sabina Olimovna

1st year master student of BSU

Anotation. The article analyzes various classification approaches to studying a complex sentence (CSP) of the French language: functional, according to which the subordinate clauses are functionally likened to one or another member of a simple sentence; morphological, when the adnexa

a part is equated to a certain part of speech; formal, based on grammatical means of communication, as a result of which the analysis of subordinate parts is reduced to the characteristics of unions and allied words; semantic, taking into account the structural and semantic features of the NGN.

Key words and phrases: syntax; grammar; French; complex sentence; main part; accessory part; union; union word.

In French theoretical grammar, there are four classification approaches to the study complex sentences: functional, morphological, formal, semantic. Representatives of the functional classification (M. Grevis and A. Gus [8], K. Sandfeld [10], etc.) consider complex sentences based on the syntactic functions of the subordinate clause in relation to the main one, as a result of which the subordinate parts are functionally equated to one or another member of a simple sentence.

So, M. Grevis and A. Hus, differentiating subordinate clauses into subordonnées substantives (substantive clauses (nominative)), adjectives ou relatives (adjective or attributive), adverbiales ou circonstancielles (adverbial (adverbial) or circumstantial), emphasize that the distinguished types of subordinate structures, although they correspond to certain parts of speech, no less, they perform the function of certain members of the sentence [8, p. 648-1400].

This classification does not pay due attention to conjunctions and allied words, which are structural indicators of a complex sentence, as well as the grammatical properties of subordinate clauses, as a result of which they are presented as common members of the main clause. Danish linguist K. Sandfeld, who devoted himself to the study of complex sentences in French language, a whole volume of his "Syntax of modern French" [10], considers three principles classification of subordinate (i.e. subordinate) sentences, taking into account the form (lexicological principle), performed syntactic function (syntactic, functional principles), meaning (semantic principle). In the first case, all subordinate constructions, depending on the grammatical means of communication, are divided into: introduced by simple conjunctions and complex with que (what), relative pronouns, interrogative pronouns, as well as those that do not have a special design. In the second case, acting as the corresponding member of the sentence, subordinate syntactic units are divided on subjects, predicates, direct and prepositional additions, opposition, circumstances, comparisons. The third the principle of classification includes subordinate sentences additional, indirect question, relative, which, in turn, are divided into independent (having no antecedent): qui ne dit mot consentit (who (who) does not say a word, agrees)), dependent (for example, Il est là qui attend (He is where he is expected)), dependent connecting (for example, pierre qui roule n'amasse pas mousse (a stone that rolls does not collect moss)), relative and adverbial predicates, consisting from subordinate clauses of cause, time, purpose, condition, etc. This classification, which does not have significant differences from the "syntactic" one, is inferior to the latter only in sequence.

The morphological classification (L. Tenier [4; 11], De Boer [6], P. Guberin [9]) is based on the part speech of the word to which the subordinate clause is attached, or by analogy with the

subordinate clause with that or some other part of speech. L. Tenier, based on the fact that “functions” are the main thing in syntax, considers subordinate clauses as a means of transposing personal forms of the verb into the function of parts of speech [11, p. 387].

Based on the idea of dependence, which has become the leading principle of L. Tenier's syntax, he singles out the control (main) among two independent sentences connected together by a syntactic link and subordinate (subordinate) clauses. As a result, complex sentences with subordinate clauses are distinguished, which include any clause that plays the role additions; adjective (relative) (when a dependent sentence is transformed into an adjective-definition), subdivided (depending on their need for understanding the content of the main sentence) into essential (essentiellles), expressing the semantic meaning necessary to understand the semantics of the main sentence, with the removal of which the main takes on a different meaning (these clauses are usually called attributive), and secondary (accessoires), usually called explicative and not necessary for the perception of the meaning of the main sentences, the omission of which occurs without prejudice to the main content of the main sentence; adverbial (circumstantial) (when one independent sentence is broadcast into the circumstantial of the verb of the second independent clause. As a result, the first becomes subordinate to the second), including clauses of time and place, causes, conditional, conditioning, hypothetical, concessive, consequences, goals, modes of action, quantitative, generalized indefinite [4, p. 533-597].

The formal classification of complex sentences by Bonnard [7], which is based on grammatical means of communication, is a modified classification of NGN described by K. Sandfel. From the point of view of this approach, the differentiation of subordinate clauses (as well as the formal grammatical principle of constructing the NGN system in Russian) is reduced to the analysis of conjunctions and allied words without taking into account other design features of a complex sentence, as a result of which the clauses are divided into allied (conjonctives), indirect question, relative. Allied sentences are joined by conjunctions *que* (what) (including compound conjunctions with *it parce que* (because), *puisque* (because), *lorsque* (then)), *si* (if), *comme* (how), *quand* (when); indirect clause clauses are introduced by pronouns *que* (which, what), *qui* (who, who), etc. and adverbs *où* (where, where), *pourquoi* (why), *quand* (when), *combien* (how much); relative pronouns. However, the disadvantage of this classification approach is that subordinate clauses with the same type of connection belong to different types. A semantic approach to the study of complex sentences in the French language is being built taking into account the structural and semantic features of the NGN, as a result of which these syntactic constructions are divided into two categories: dissected - the subordinate part in such sentences corresponds to the whole main and is introduced by semantic conjunctions and pronouns (causes, conditions, goals, consequences, time, comparisons, etc., for example: *Ob, qui coule à la Sibérie, est le plus long fleuve en Russie* (The Ob that flows in Siberia, is the longest river in Russia)), and undivided - the subordinate clause defines any a specific word of the main part (for example: *Connaissez-vous l'homme qui est là-bas?* (Do you know the man who is standing there?)) and joins with the asemantic conjunction *qui* (which) and allied words (additional, some attributive, modes of action and etc.) [1, p. 739-749]. According to this theory, V. G. Gak divides all complex sentences into complex sentences with subordinate clauses: 1) additional (complétive): means of communication - union *que* (what), adverbs *où* (where, where), *pourquoi* (why), *quand* (when), pronoun *qui* (who), particle *si* (li), etc., allied combinations *de ce que* (about what), *à ce que* (that which), – which correspond in a narrow sense to a direct complement in function (*Je sais qu'il est là* (I know that he is there)), in the broad - act as a noun; 2) circumstantial (adverbiales ou circonstanciellles (adverbial or adverbial)): means of communication semantic conjunctions and allied words *quand* (when), *parce que* (because), *où* (where, where), *bien que* (although), *quoique* (although, however), *si* (if), etc., allied combinations *quelque ... que* (however), *tant ... que* (how ... so and how much ... so much), asemantic union *que* (what), as well as inversion expressing subordination in the absence of a union: *Maintenant, le désirerais-tu, tu ne le serais en état* (And now, even if you wished, you would not be able) (= *même si u voulais...* (=even if you wished...)) , which are subdivided in turn, in NGN with subordinate

clauses ((temporelles): quand (when), lorsque (when, then like etc.), places ((locatives): d'où (from where), où (where, where)), causal ((causales): non que (not that), puisque (since), parce que (because)), investigative ((consécutives): de sorte que (so...), de telle manière que (so that (would) ...), target ((finales): de peur que (out of fear, so as not to), pour que (so that)), conditional ((hypothétiques, conditionnelles): pourvu que (if only, if only, if only), si que (if only)), comparative ((comparatives): tel que (such as; such that), comme (as)), concessive ((concessives): quand même que (even if), bien que (though)), mode of action ((de manière): sans que (without), comme (as)), additions ((d'addition): outre que (besides; not only, but also)) oppositions ((adversatives): alors que (whereas; despite the fact that)), exceptions ((d'exception): sauf que (if not counting)); 3) relative ((proposition relative): they are joined by pronouns qui (which), que (which), dont (which), le quel (which), adverb où (where, where)), closely related to the antecedent, as a result of which it is not having the possibility of preceding it (the antecedent) and being the definition to the substantive member of the main part. Relative subordination, characterized by a characteristic form (nominal antecedent is directly combined with a relative pronoun preceding the verb complex: L'homme que vous voyez (The man you see); L'homme qui rit (The man who laughs)), includes a definitive type (déterminative), which, expressing an integral feature of the antecedent, limits the scope of its meaning and concretizes it, and since the structure in such complex sentences is undivided, the meaning of the entire construction is lost when the subordinate clause is removed, and the explanatory type, providing additional information about the object and about the process and joining the antecedent, which already denotes a limited concept. The elimination of such adjuncts occurs without prejudice to the content of the proposal as a whole, since NGN data have a dismembered structure.

Thus, in the French linguistic tradition, there are four classification approaches to the study of complex sentences: functional, according to which subordinate clauses are functionally likened to one or another member of a simple sentence; morphological when the subordinate part is equated to a certain part of speech; formal, based on which the analysis of subordinate parts is reduced to the characteristics of unions and allied words; semantic, taking into account the structural and semantic features of the NGN.

References:

1. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка. М.: Добросвет, 2000. 832 с.
2. Илия Л. И. Синтаксис современного французского языка. М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1962. 383 с.
3. Реферовская Е. А. Синтаксис современного французского языка. Сложное предложение. М.: ЛКИ, 2010. 240 с.
4. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. М.: Прогресс, 1988. 656 с.
5. Царикаева Ф. А. Структурные типы сложноподчиненного предложения // Вестник Северо-Осетинского государственного университета имени Коста Левановича Хетагурова. Владикавказ, 2012. № 2. С. 374-378.
6. De Voeur C. De syntaxe du français moderne. Leiden, 1954. 352 p.
7. Bonnard H. De la linguistique à la grammaire. P.: Sudel, 1974. 109 p.
8. Grevisse M., Goosse A. Le Bon Usage. 14e édition. Bruxelles: De Boeck & Larcier s.a., Éditions De Boeck Université, 2007. 1600 p.
9. Guberina P. Valeur logique et valeur stylistique des propositions complexes: Théorie générale et application au français. 2-ème ed. Zagreb: Epoha, 1954. 264 p.
10. Sandfeld K. Syntaxe du français contemporain. P.: Droz, 1936. T. II: Les propositions subordonnées. 490 p.
11. Tesnière L. Eléments de syntaxe structurale. 2-ème éd. P.: Klincksieck, 1959. 670 p.

THEORY OF LACUNA AND THE PROBLEMS OF TRANSLATION EQUIVALENCE

Gulnoza Jumaeva Izatulloevna

A Master student of
English literature department
Bukhara State University

Abstract – *The article provides a brief overview of comments on the translation problems of lacuna in English, Russian and Uzbek literature. In addition, examples are given and analyzed based on a comparative analysis of the modern literature. The article shows that lexical differences in the texts of the original and the translation due to differences in the nature of concepts actualizing the problem of the adequacy of the translation due to the invariance of the meanings of words in the translation. Modifications of axiological lacunae are considered in detail.*

Keywords: Lacuna, translation, ethnopsycholinguistics, intercultural communication

• Introduction

The lacuna is considered as the phenomenon which shows systematically the differences between characteristics of various languages and cultural traditions. The theory of lacuna is used as the powerful means of explaining the intercultural notion arising while interpreting the contemporary literary texts.

These kinds of lacunae predetermine the intercultural character of such literary text functions as intratextual, contextual, metatextual, interpretative and interpersonal. They are analyzed in terms of the communicative cooperation between the author and the reader as the bearers of different cultural traditions.

In theoretical terms, intercultural communication as a research field explores the cognitive- pragmatic principles and specific contexts that underlie the maintenance of phatic contact, as well as direct and indirect interpersonal dialogue between speakers of different languages. The importance of acts falls into the individual speech since they have a dominant influence on everyday communication based on the actualization of the meanings of the used words, phrases and structures. In other words, a basic communicative space is created in every natural language, every speech act and cultural context not only to transmit relevant information but also to ensure mutual understanding of the interlocutors.

• The main part

The founder of the theory of lacunae is considered Yuri Sorokin (1977) and the creation of a model (taxonomy) of lacunae belongs to his student, Irina Markovina (1982). The theory itself contains some inaccuracies that complicate both the understanding of the gap phenomenon and its use. Initially, Ertelt-Fit (1999) made an amendment to the interpretation of intercultural differences, pointing out the difference between a lacuna as an absence of meaning and sign as value in the analysis of "symbol vs. lacuna".

According to Markovina and Sorokin [1989: 96], a lacuna is defined as cultural signal values. In connection with the application of the model gaps in translation, there was a need for clarification of the classification, as well as in the description of the mechanism of occurrence of certain types of lacunae, in particular absolute and relative linguistic lacunae, complete and partial speech lacunae. The semantic characteristic of compensation in definition of the variety of lacunae should be reduced to a secondary semantic feature when determining complete speech lacunae, since the use of compensation as a translation strategy to fill gaps does not make it possible to judge the semantic nature of the gap due to the fact that the lacuna phenomenon is characterized by the loss of elements of the meaning of the original culture (original language). When defining a lacuna, we are talking, first of all, about the loss of the seeds of the original culture or their inconsistency with the semes of the target culture (target language). The semantic characteristic of compensation becomes such way, additional semantic characteristic of complete speech lacunae, on which will be discussed below.

The model created by Irina Markovina is a step in the development of understanding of language/speech lacunae, which in their semantic essence are nothing other than axiological gaps. Axiological lacunae occupy a central place in the model and, due to their semantic nature, provide a good opportunity to use the entire model. Axiological lacunae are subdivided according to this modification (on a semantic basis) into absolute, full and relative/ partial. To describe the mechanism of lacunization, it is necessary to find out the reasons for lexical differences between languages and cultures. The main reason is the cognitive nature of lexical differences in different cultures and languages. The concept is broader in cognitive plan than a concept. The concept is a mental reflection of objects (denotations), moreover, the concept is nothing but the further contextual development, which creates the basis for the development of the connotative layer of meaning.

Manakin [2004: 23] defines the concept as a unit of ethnocultural information, reflecting the world of perception of objects and concepts presented in the language. The words *the Sun* and *the Moon* have, for example, the same lexical meaning in different cultures, but differ, however, from each other in concepts. An example of this could be served as a sketch of an Uzbek writer T. Pulatova [1987: 109]: "The sun in Russian - this is not at all what "Quyosh" is in Uzbek, and it's not at all like "oftob" in Tajik. After all, the Uzbek, who lives most of years under its scorching rays, never will say an affectionate diminutive "sun", just like a Russian does not have the feeling that the sun cannot be only fruitful and earth-renewing, but also hostile. But to the moon, this night star, bringing coolness and appeasement, the Uzbek has a completely different attitude. Everything beautiful and desirable he calls "moon-faced", "moon-like", with such intonation that for Russian hearing it may seem at least artsy."

From the above, it should be concluded that the difference between the concepts is expressed in the difference between denotative and connotative meaning. Most of the lacunae arise precisely at the level of connotation, in the cultural domain of a vocabulary based on lie conceptual structures as units that define culture.

Russian culture is characterized, for example, by such constants as melancholy, soul, friendship, freedom and prowess, a German *Geist* (spirit), *Ordnung* (order), *Angst* (fear) and etc. Along with the principle of keywords (constant) Wierzbicka [2001: 33] turns attention to two other principles that allow us to characterize culture as such. This is the principle of cultural diversity (different cultural character of the language stock in different languages) and frequency principle (different frequency the use of certain words in different cultures). These principles are related to the structure of the conceptual spheres of certain cultures.

The significance of a lexical meaning is nothing more than its sense, which in logic is called the intension. The structure of the concept is thus characterized by two dimensions - syntagmatically by the intension (the content of the concept) and paradigmatically by the extension (the scope of the concept), which will be discussed below.

In the controversy over the definition concept of lacuna is attempted to represent the gap as the difference in meaning that occurs first due to a change in the value structure in its cognitive part and which, in its turn, may result in a change sign. Lacuna in this case, in contrast to use of this term as lexical gap in systemic language paradigms [Sternin, Bykova 1998], is defined primarily as a cross-cultural difference in meaning or a signal of its presence, arising from the comparison of semiotic systems, codes or sub-codes. To see how lexical meanings change, it is important to trace which elements of the dictionary structure are to change. Lexical meaning is aimed at how and in what concepts the cognitive part of the structure of the lexical meanings and in what language forms it expressed. Probably follows from the dual nature of the linguistic sign.

These concepts are important for explaining the contextual change in the structure of the lexical meaning, because they are in inverse proportion to each other: words with a greater content of meaning is characterized by a smaller distribution, they can be less often replaced by a synonym in the context, in while words with a narrower content, mostly hypernyms, have a greater distribution.

All the above processes of generating lexical meaning play important role in determining the types of axiological lacuna and describing the mechanism lacunization when comparing language systems and contexts. For the purpose of accurate description of the lacunization mechanism and application of the lacuna phenomenon within the framework of the theory translation is also possible back to the notion of equivalence. The most important characteristic of the phenomenon equivalence is its approximation, expressed in the semantic intensity of the gap.

• **Conclusion**

A lacuna is a semantic value that determines the type of equivalent relations. The semantic degree of equivalence and the semantic value of the gap are inversely proportional to each other: the more semantic intensity gaps, the lower the semantic degree equivalence and vice versa. Equivalence and lacuna are associated with a change in the denotative structure of lexical meaning in cross-cultural comparison of languages. Both the concepts of lacuna and equivalence are different sides of the same coin. Non-equivalent in denotative terms, units of lexical meaning can context to be appropriate. The problem of adequacy is the central problem of translation, because it is connected in a way with the invariance of meaning in translation.

References:

1. Основы общей теории межкультурной коммуникации. Харьков: Штрих, 2001.
2. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов / Под общей редакцией Е.С. Кубряковой. М., 1996.
3. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. Киев: Знание, 2004.
4. On Linguistic Aspects of Translation. In: Browers, R. (Ed.): On Translation. Cambridge/Mass.: Harvard University Press, S. 232-239.
5. Jakobson, Roman (1960): Linguistics and Poetics. In: Stephen Rudy (Ed.): Selected Writings. Poetry of Grammar and Grammar of Poetry. Mouton Publishers. The Hague, Paris, New York 1981, S. 18-51.

DESCRIPTION OF THE THEME EDUCATION IN THE NOVEL “JANE EYRE” BY CHARLOTTE BRONTË

Gulruh Jurakulova

1st course student of Master’s Degree of English literature,
the Faculty of Foreign Languages, BSU
gulruhjurakulova@gmail.com

Abstract: *In this article, the life of the English writer, who lived in XIX century, Charlotta Brontë, the similarities between her and the main protagonist of the novel “Jane Eyre”, and the description of the theme “EDUCATION” are described.*

Key words: *autobiographical, governess, charitable institution, plucky, respectable, prospects, status.*

***“Prejudices, it is well known, are most difficult to eradicate from the heart whose soil has never been loosened or fertilized by education: they grow there, firm as weeds among stones”
Charlotte Brontë, “Jane Eyre”[XXIX, 381]***

Charlotte Brontë, born April 21, 1816, was one of six siblings whose mother died when they were all still small; her father, Patrick Brontë, a brilliant clergyman on a modest salary, brought the children up in Haworth, England, by the desolate moors of Yorkshire, in a stone house surrounded by a graveyard on all sides but one.[3,6]

As a child, and even as an adult, Brontë was small and so shy among strangers that one host recalled her twisting herself around in her chair so that she could converse without making eye contact. In 1824 Charlotte was sent with Elizabeth, Maria and Emily to a school for daughters of clergy. While at school two of her sisters died of typhus. She had a mordant wit, which could protect her only so much from the series of losses that left her so fragile. She was

the last sibling who lived longer than others. All of her sisters and brother passed away before her eyes. How did such tragedies suffer the young and lonely woman? We can find out about the sorrows of her by reading her some letters to her friends, as she wrote once: “It is useless to tell you how I live” or “I endure life — but whether I enjoy it or not is another question.”[2,476] For deeper feeling the author’s thoughts during her harsh times and inner world, one should also be familiar with her novel “Jane Eyre”, which provides somehow an accurate view of the author’s life. The course of Jane’s life in regard to her own education and her work in education are largely autobiographical, mirroring Charlotte Brontë’s own life. Charlotte Brontë did a good job in connecting her real life with Jane’s character and living out some of her own fantasies throughout her heroine. During the process of writing the novel, Charlotte Brontë told her sisters she would show them a “heroine as plain and a small as myself [2,392]. That is exactly what she proceeded to do. Both had incredibly heavy childhoods. Jane’s parents died when she was very young and, similarly, five-year-old Charlotte also lost her mother to cancer. Both attended unfit boarding school as children. While reading the book we become a witness of a number of similarities between the author and her fictional protagonist. Jane Eyre’s upbringing is in many ways similar to that of Charlotte Brontë’s. She expressed her inner words through the “voice” of Jane in the novel, while she describes herself: “I was brought up a dependent; educated in a charitable institution” [XXIX,389] or ‘I had the means of an excellent education placed within my reach; a fondles for some of my studies, and a desire to excel in all, together with a great delight in pleasing my teachers, especially such as I loved, urged me on: I availed myself fully of the advantages offered me’.[X,95] In these examples we can come into conclusion that, the statements not only describe Jane, but also do Charlotte.

“Jane Eyre” ranks as one of the greatest and unfailingly popular works in English literature. Although the heroine in the novel was poor and outwardly simple, she was not only plucky by her spirit, but also had the strong will and deep wit. She, as an orphan young girl, was thrown to the boiling point of the cruel guardians, harsh employers and rigid social order. Nevertheless, she found strength to conquer and gain her victory through these difficulties and, eventually, became both an independent, broad-minded teacher and a governess, as this was a respectable status for someone of an orphan girl. In the novel Jane was also lucky to receive such a quality education to set up for later life, as she had very good jobs in her life considering her age and ability.

Charlotte Brontë confronts the importance of education in this Victorian novel as she portrays Jane as a young lady who sees the importance of education for her future. In “Jane Eyre” education provides the only road for someone who isn’t individually wealthy to improve his character and prospects. Education is also a safe place, something that provides emotional satisfaction in a protected haven separate from the hardships of the world. Through her novel, Brontë proved that women are also deserving to receive a formal education and make use of its advantages, so they should exercise their minds and maintain themselves morally as Jane Eyre.

References:

1. Brontë, Charlotte. *Jane Eyre*. Great Britain: Wordsworth Editions Limited, 2019.
2. Brontë, Charlotte, editor Smith, Margaret “The letters of Charlotte Brontë”, Clarendon, 1995
3. John Gaskell, Chapple: *The Early Years*. Manchest: Macheater UP, 1997.
4. D'Amica, "Jane Eyre and Education". *Student Publications*: 2018.
6. Godfrey, Esther. “Jane Eyre, from Governess to Girl Bride.” *SEL Studies in English Literature*: 2005
7. Marielle, Hampe B.A. “To grow up clean”: *Jane Eyre* and education, Washington, DC. April 24, 2016

O‘ZBEK SHE‘RIYATIDA QISH FASLI TASVIRI VA RAMZIY MA‘NO

Sohibova Zarnigor Nurratilloevna

BuxDU O‘zbek tili va adabiyoti

kafedrası tayanch doktoranti

+998934553400

sohibovazarnigor81@gmail.com

Annotatsiya: She‘riyatida yil fasllarini badiiy talqin etish o‘zining chuqur ildizlariga ega. Mumtoz va zamonaviy shoirlar nazmida yil fasllarining poetik tasviri inson umriga nisbat berilishi, lirik qahramonning ruhiyat manzaralarini aks ettirishi, she‘riy asardan falsafiy xulosalar chiqarishning muhim vositasi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada qish fasliga bag‘ishlangan she‘rlar tahlilga tortilgan, bu fasldagi tabiat manzarasi va inson ruhiyati o‘rtasidagi o‘zaro uyg‘unlik ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: qish fasli, ramz, mumtoz adabiyot, zamonaviy adabiyot, tashxis, metafora, ijtimoiy mazmun.

Adabiyotda qish fasliga bag‘ishlangan she‘rlar bahor va kuzga qaraganda nisbatan kam uchraydi. Mumtoz adabiyotda zimiston deb tilga olinadigan bu fasl inson umrining keksalik davriga qiyoslanadi. Jumladan, M.Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘otit-turk” asarining turli o‘rinlarida qish va yoz bahsiga bag‘ishlangan yigirmadan ortiq to‘rtliklar mavjud. Ushbu to‘rtliklarda qish kuz bilan uyg‘unlikda bahor va yozga qarshi qo‘yiladi. Fasllar jonlantirilib, o‘zlarining ustun tomonlaridan bahs etadilar. Ushbu bahsda esa qish yengiladi. Bunda tashxis – jonlantirish san‘ati asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Mumtoz adabiyotdagi qish fasli tasvirini birlashtirib turadigan umumiy jihatlar qish – azob va qiyinchilik, yoz – farovonlik, baxt-saodat ramzi sifatida gavdalanishida ko‘rinadi. Shuningdek, Navoiy va Ogahiyning “Qish” radifli g‘azallari, Boburning qish haqidagi ruboiylari insoniy dardlar va xalq hayotiga yaqinligi bilan badiiy qimmat kasb etadi.

Abdurashid Abdurahmonov Qoshg‘ariy “Devon”idagi to‘rtliklarga munosabat bildirib, yozadi: “Mavsum – Yoz yoki Qish haqidagi qo‘shiq deb bo‘lmaydi. Balki u adabiy san‘at – hayotdagi ma‘lum bir tiplar, voqealarni ramziy obrazlar orqali tasvirlash usulidir. Zotan, qadimgi turkiy xalqlar adabiyotida yaxshilik Yoz, yomonlik Qish majoz bilan tasvirlanishining o‘ziga xos an‘analari mavjud” [Abdurahmonov, 1997: 55]. Olim fikrlarini asoslash uchun “Oltay turkiylarining qadimiylilik qatlamlari saqlangan” “Maday qora” eposini keltiradi.

Turkiyshunos S.V.Kiselyevning qish va yoz obrazlari haqidagi fikrlari ham ahamiyatli. Unga ko‘ra “...qadimgi turkiylar o‘rtasida Yoz va Qish faqat fasllar nomi sifatida emas, balki qahramonlar fazilatini ifodalovchi umumlashma tasvir ekanligi” [Abdurahmonov, 1997: 56] aytiladi. N.Rahmonovning tadqiqotlarida ham Yoz va Qish turkiylarning majoziy tasvirlaridan biri bo‘lganligi ta‘kidlanadi. “Fusuli arbaa” qasidalar turkumining manbalarini o‘rgangan olim G.Boltayeva qish fasli haqida mumtoz adabiyotda yozilgan asarlar haqida ishonchli ma‘lumotlarni beradi.

Cho‘lpon “Yana qor”, “Qish kechalari”, “Qish oldida”, “Qor”, “Bu yerning qishi” kabi she‘rlarida qish faslining o‘ziga xos obrazini yaratadi. Bu she‘rlarda mumtoz an‘analar davom ettirilgan. Shoirning “Qish kechalari” she‘rida qish kechasi tasvirini berish bilan birga bolalikning ikki xil: baxtiyor bolalik va yo‘qsil yetim bolalar taqdiriga achinish tuyg‘ulari aks etgan.

Tashqarida qor-bo‘ron, // Zahar to‘kar qora qish.

Undan qo‘rqib to‘xtalmas // Sizda o‘ynash va kulish.

Ammo bu xil sevinchlar // Hammada ham bo‘lmaydi.

Hammaning ham bolasi // Qishda o‘ynab-kulmaydi [Cho‘lpon, 1991: 430].

Yuqoridagi satrlar ijtimoiy mazmun bilan sug‘orilgan. Qor aslida oqlik, poklik ramzi bo‘lsa-da, oddiy va yupun xalq uni sog‘inib kutmaydi. Chunki xalq farzandlari qorbo‘ron o‘ynashi uchun oyog‘ida va ustida issiq kiyimi bo‘lmagan. Shuning uchun bo‘lsa kerak, shoir qorni zaharga

o'xshatadi. "Qora qish" sifatlashi ham uning sovuq havosi, izg'irinlariga ishora. Bunda yetim bolalar hayotidagi mushkulot va qiynchiliklar qish bilan parallel qo'yiladi.

Cho'lponning "Qish oldida" she'ri tabiiy muvozanatga muvofiq ko'klam, yoz va kuzdan so'ng qishning kelishi bilan boshlanadi. Shoir qishning boshlanish oldidagi manzarasini "yana bo'shlik", "har narsada bir qayg'i", "rangi so'lishlik", "har narsada tinsizgina bir dod" kabi ifodalar bilan beradi:

Ko'klam ketidan yozni uzatdik, u-da ketdi,

Kuzning-da bulutli, qora davri kelib o'tdi.

Barglar yana sarg'aydi, to'kildi... yana bo'shlik...

Qushlar yana to'p-to'p qochalar... qarg'a, faqat, shod!

Har narsada bir qayg'i, kadar, rangi so'lishlik...

Ichdangina, tinsizgina har narsada bir "dod"... [Cho'lpon, 1991: 448]

Keyingi bandeda dunyoning bir kamligi "dunyo kiyimi yirtiq", oq va qora, yaxshilik va yomonlik, zulmat va nur singari qarashlar esa "oqlik ichida qop-qora ko'z" tarzidagi ifodalar bilan beriladi. Ushbu fikrlar Cho'lponning Sharq mumtoz falsafasi sarchashmalaridan suv ichgan yuksak tafakkuridan dalolat berib turadi.

Cho'lpon she'riyati bilan yaqindan tanish kitobxon ushbu she'rda shoirdagi isyonkor ruhning tin olishi, tabiat, zamon va ijtimoiy muhit bilan biroz murosaga kelish kayfiyatini tuyadi. Bunda kurashchanlik emas, balki tabiat va jamiyatga teran nigoh bilan boqish, zohirdagi har bir holdan hikmat izlash ruhi hukmron. Shoirning tili bilan aytsak, "Ichdangina, tinsizgina har narsada bir dod" holati ifodalangan.

Elbekning tabiat mavzusidagi she'rlarida ham Cho'lpon an'alariga ergashish yorqin sezilib turadi. "Qish she'ri" bu jihatdan e'tiborli:

To'ngdirguvchi, muzlatguvchi oppoq qush,

Parlarini yerga socha boshladi...

Oqar suvning nag'masini tindirdi,

Qo'lidagi cholg'usini sindirdi [Elbek, 1990: 81].

E'tibor berilsa, qishning qorlari "to'ngdirguvchi, muzlatguvchi oppoq qush"ga o'xshatiladi. Parlar esa qor parchalari. Manzara juda tabiiy: qor parchalari qush parlari yanglig' yerga sochiladi. Yoxud qishda daryo, ariqlarning suvi oqishdan to'xtaydi. Buni shoir poetik usulda she'rxonga yetkazadi. Shoirning ushbu she'ri mohiyatan Cho'lponning "Yana qor" she'riga hamohang. Buni ular yaratgan ohorli tashbehlar va poetik manzaralar misolida kuzatish mumkin. Cho'lpon, avvalo, qorning oqligini nazarda tutib oq kafanga o'xshatadi. Bu she'riyatimiz uchun yangi tashbeh. Qolaversa, uni parlarga qiyos etadi:

Yana qor. Oq kafan o'raldi yana,

Yana ko'k quydi yerga parlarini [Cho'lpon, 2013: 95].

Yoxud Cho'lpon yozadi:

To'ngdirguvchi zahar sovuq tunda

Beva-bechoralar yomonlaylar [Cho'lpon, 1991: 424].

Elbekda:

To'ngdirguvchi, muzlatguvchi oppoq qush...[Elbek, 1990: 81]

Ko'rinadiki, fikr ifodasida mushtaraklik mavjud. Ikkala shoir ham qishning xususiyatlaridan kelib chiqib, sifatlashlar va o'xshatishlar (to'ngdirguvchi zahar sovuq tun, to'ngdirguvchi, muzlatguvchi oppoq qush) qo'llaganlarki, bunday ifodalar qish manzarasini o'zida yorqin ifoda etadi. To'ngdirguvchi so'zi jadid adabiy tilida qo'llangan. Ushbu so'z "to'ngmoq" fe'lidan olingan bo'lib, "muzlab qotib qolmoq", "muzlamoq" degan ma'nolarni bildiradi [O'TIL, 2007: 239]. Demak, ikkala shoirda ham "to'ngdirguvchi" sifati "muzlatguvchi" so'ziga sinonim sifatida ishlatilgan. Shu bilan birga, har ikki shoirda ham qishga bag'ishlangan she'r faqat tabiat mavzusidan bahs etmaydi, balki o'sha davrdagi muhit, xalqning og'ir yashash tarzini ham ifoda etadi. Chunki sovuq qishning kelishi xalq uchun xursandchilik hisoblanmagan, issiq kiyim, issiq uy ular uchun orzu bo'lgan. Ko'rinadiki, she'rda peyzaj lirikasi bilan birga ijtimoiy mazmun ham ta'sirchan ifoda etilgan.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, zamonaviy o'zbek she'riyatida qish fasli tasviri berilgan she'rlarning o'ziga xos o'rni bor. Tahlillardan ko'rinadiki, bunday she'rlar faqat peyzaj lirikasining namunasi emas. Qish faslning poetik tasviri o'zida bir qator ramziy ma'nolarni ham tashiydi. Jumladan, tahlil qilingan she'rlarda qishning "qarigan qish boboy", "qora qish", "har tarafda bir qayg'i" sochgan tarzidagi ifodalarida xalqning sermashaqqat va og'ir turmushi, qalban yolg'iz lirik qahramon kechinmalari, uning ruhiyatidagi mahzunlik kabi ma'nolari ifoda etilgan.

Adabiyotlar:

1. Абдурахмонов А. "Қиш ва Ёз" мунозараси... // Мулоқот, 1997. № 3. – Б. 55-57.
2. Алишер Навоий. Асарлар. 15 томлик. III том. Хазойин ул-маоний: Бадойиъ ул-васат. – Т., 1965. – 416 б.
3. Бобур, Заҳириддин Муҳаммад. Маҳрами асрор топмадим. – Т.: Ёзувчи, 1993. – 80 б.
4. Бобур, Заҳириддин Муҳаммад. Ғарибнинг андижонийдур. – Т.: Шарқ, 2008. – 288 б.
5. Boltayeva G. Alisher Navoiy "Fusuli arbaa" qasidalar turkumining manbalari va g'oyaviy-badiiy tahlili. Monografiya. – Navoiy, 2020. – 100 b.
6. Огаҳий. Асарлар. VI жилдлик. I жилд. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1971. – 392 б.
7. Чўлпон. Яна олдим созимни. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1991. – 576 б.
8. Чўлпон. Асарлар. I жилд. – Т.: Akademnashr, 2013. – 372 б.
9. Элбек. Танланган асарлар. – Т.: Шарқ, 1999. – 288 б.
10. Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 4-жилд. –Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2007. – 606 б.

“ҒАРБУ-ШАРҚ ДЕВОНИ”ДАГИ ТАСАВВУФИЙ ҒОЯЛАР САДРИДДИН САЛИМ БУХОРИЙ ТАРЖИМАСИДА

М.М.Маҳмудова

БухДУ немис ва
француз тиллари кафедраси катта ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақолада ўзбек таржимашунослигида ўзининг бекиёс ўрнига эга мутаржим, серқирра зуллисонайн ижодкор, тасаввуфшунос олим, шоир, Садриддин Салим Бухорийнинг “Ғарбу-Шарқ девони”даги тасаввуфий ғояларни таржима қилишдаги маҳорати ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: таржимашунос, Гётешунос, ижодкор, таржима, таржимонлик, образ, фаолият, дурдона, тадқиқ, мутаржим, девон.

Садриддин Салим Бухорий Гётенинг “Ғарбу Шарқ девони” таржимаси жараёнида ҳам шоир, ҳам тасаввуфий олим сифатидаги маҳоратини тўлиқ намоён эта олган.

Й.В.Гётенинг “Ғарбу Шарқ девони” “Муғаннийнома” қисми билан бошланади. Унинг бошланишида эса “Ҳижрат” шеъри келтирилган. Бу шеърда шоир Шимол, Мағриб, Жанубда тахтлар кулаб, ҳаммаёқ хароб бўлиб турган бир пайтда Шарққа ҳижрат қилиш зарур деб ҳисоблайди. Негаки, Шарқда бу дунёнинг ўткинчи ҳою ҳавасларига берилиш бефойдалигини англаган, ҳаммаси Оллоҳ иродаси билан боғлиқлигини тушуниб, фақат унгагина ишқ кўйган инсонлар етишиб чиққанини, улар таълимоти тўғрилиги боис эргашиш мумкинлигини билган. Шу ишонч билан шоир ёзади:

Унда ишқу маю мутриб

Ҳамда Хизр суви бордир,

Боқий умр сенга ёрдир.

Шу тариқа шоир хаёлан чўпонларга ҳамроҳ бўлиб, дашту сахро кезиб, қаҳва, шоҳи, мушқу анбар савдоси мақсадида карвон билан шому саҳар йўл юриб, бекас ва ҳеч ким билмас сўқмоқлардан юриб, беҳад хатарли қоялардан ўтиб, Шарққа йўл олади. Бу машаққатли сафар давомида шоир Ҳофиз байтлари ҳаммага руҳий мадад бўлишидан,

унинг шеърларини эшитганда карвонлар кушандаси – қароқчилар ҳам кўрқиб қолишидан хайрати ошади. Бу саёҳат ўзига бир дам эркинлик бахш этганидан ҳам қониқиш хис этади. Шарқда юлдузлар илми кашф этилгани, шу илм асосида карвонларнинг куруқлик ва сувда уларни маёқ қилиб, адашмаслигидан завқланади. Умуман, борлиқнинг тилсимларга бойлигидан хайратланади ва ўзи тушган йўл Ҳақ йўли эканига ишонади:

Шарқни яратгандур Худо,
Мағрибни этгандир бино.
Офат йўқдир ўнг-сўлида
Шимол, Жануб Ҳақ қўлида.

Шундан сўнг шоир Оллоҳга ҳамд ўқийди:

Ул ўзи қози эрур,
Барча эл рози эрур.
Ардоқлаймиз юз номин,
Шарафлаб деймиз: “Омин!”

Хато этиб адашсам гар,
Ўзинг мендан бўл бохабар.
Ҳар юмушда, ижодда ҳам,
Тўғри йўлга бошла, Эгам.

Шоир нафас олмоқ ҳамда чиқармоқни инсон ўзи учун ато этилган эҳсон деб англаши зарурлигини, нафас кирган онда ҳам, нафас чиқарганда ҳам Аллоҳга шукур айтиш кераклигини эслатади. Яратган арабларга марҳамат кўрсатиб, тўрт нарса берганини эътироф этади. Булар:

биринчиси – чиройда шоҳ тожидан устувор бўлган салла;
иккинчиси – ҳар жойда тиксанг, тайёр бошпана бўла оладиган чодир;
учинчиси – ботир учун бешак истехком вазифасини адо қиладиган шамшир;
тўртинчиси – хуркак қизни ром айлагувчи кўшиқдир, дейди.

Шуни билган ҳолда шоир ҳам ошиқлик йўлига кириб, унинг озорларидан чўчимай, муҳаббат кўшиқларини куйлашга жазм этади. Қалбини кучли илоҳий ишқ эгаллаб бораётганини яширмайди, иқрор бўлади:

Ишқни ким дер яшириб бўлар,
Кўзлар уни билдириб қўяр.
Илҳом пайти дилни тарк этиб
Чикқан шеърни бўлмас беркитиб.

Девондаги “Аносир” шеърида муҳаббат билан бошланган, ҳар калому, ҳар садоси ишққа омихта бўлган, ёкутранг май тўла қадаҳ жарангидай оҳанг берган, жанглар “урҳо”си-ла мисралари безатилган, охирида қабоҳатга нафрат билдирилиб, гўзаллик улуғланган шеър асил ва қудратли кўшиқ бўлиши, унинг ижодкори Ҳофиз каби халқлар тилидан мангу тушмаслигига ишонч билдирилган. “Ташриф” шеърида эса шоир шу кўшиқ сабабли Ҳофизга рўбарў бўлганлигини, риндона ўтаётган дамнинг азизлигини таъкидлайди.

“Беадаблик” шеърида шоир хотиржам ижодкоргина завққа тўлиб куйлай олишини уқтириб, шу сабабли унга барча тўсиқларни батамом йўқотиш лозимлиги, ўз дардига ўзи нажот топиши кераклигини ўргатади.

Шоир девоннинг “Муғаннийнома” боби якунида келтирилган “Саодатбахш азият” (“Selige Sehnsucht”) ашъорида Шарқ шеърлятига алоқадор анъанавий парвона тимсолини қўллаш асосида фикр юритиб, у орқали ҳақиқий ошиқлик азиятини саодатбахш деб атайди. Зулматдан қочиб нурга интилган парвонани алқаб, унинг устидан кулувчи нодонларга нафрат билдиради. Булар орқали ижодкор одатдаги ҳаёт чегарасидан чиқиб, руҳан қайта янгиланиш учун инсон Оллоҳ висолига интилиши керак, деган тасаввуфона ғояни илгари суради.

Маълумки, Ҳофиз ғазалиётига сингдирилган бош ғоя ишқ-муҳаббат эди. Лекин бу инсоннинг инсонга муҳаббати эмас, балки инсоннинг Оллоҳга бўлган илоҳий ишқидир.

Шоир маъшуқаси сиймосида Оллоҳ тажаллисини англайди. Шоирнинг маъшуқа висолига етиши аслида Оллоҳ висолига етмоқликка тенгдир. Бундай ишққа етишган инсон эса ўзини унутиш даражасига етади. Шунинг учун Гёте бу борада Ҳофиздай фикрлаб, унга эргашиб ёзган шеърларида ўзликни йўқотмаслик ҳақида алоҳида уқтириб дейди:

Нени қўлдан бой берсанг ҳам

Ўзни бой берма аммо.

“Арзу дод” шеърида инсонлар йўлига тузоқ қўйишни пойлагувчи иблислар тузоғига ёлғончи, нокаслар илинишидан огоҳлантиради. Сохта мажнунваш, ўз сўзига амал қилмайдиган шоирларни танқид қилади. Олимлару, аҳли мусулмонга мурожаат қилиб, тақво таълимини аён этишга чорлайди. Ҳофизлар ҳамон ринду савдойи эканини айтади.

“Фатво” шеърида бир муфти Мизрий шеърларини бобма-боб ўқиб, сўнгра ҳар варагини йиртиб, ёнаётган гулхан ичига отиши, хушхат китоб ёниб, кулга айланиши, муфтининг одамларни ким агар Мизрий сўзларига эътиқод қилса, шундай ўтда ёндирилишидан огоҳ этиши баён қилинган. Лекин шоир, Гёте таъкидлаганидек, ўт балосидан озод, чунки унга Худодан илҳом берилган. Агар шоир чалғиса, гуноҳга ботиб, Аллоҳга ўзи жавоб беради”. Бу билан шоир илоҳий илм эгалари, шоирларнинг ҳамиша Аллоҳ назарида бўлишини таъкидламоқчи.

Маълумки, тасаввуфда “ломакон”, яъни “беҳудудлик” тушунчаси мавжуд. Шоирнинг девондаги бир шеъри айнан мана шу мавзуга қаратилганлиги билан эътиборни тортади. Унда шоир қўшиқчилик, ғазалчиликни беҳудудликка менгаб, унинг кўҳна ва лекин навқиронлигини таъкидлайди. Девонда бундан кейин келтирилган “Пайравлик” шеъри юқоридаги шеърни мантиқан давом эттиради. Унда шоир ўзидай бир олмон қалбини шарқона шеърият оташи шайдо этгани, унинг ҳар бир байтига тақлид қилмоқ, пайрав боғламоқ ҳаваси уйғонгани, бу айна пайтда ўзи учун шараф экани ҳақида сўз юритган. Унингча, шеър гарчи янги вазн, қофия билан гўзал бўлса-да, пайрав билан яратилса-да, ҳар янги вазн ажалдай олдинги вазнга таъсир кўрсатиб, уни ўлдириб, янги бир шеърни ҳосил қилади.

Бўса – тасаввуфий шеъриятдаги муҳим рамзий тимсоллардан биридир. Шунини инобатга олиб, Гёте шу руҳдаги шеърларида бўса талқинига алоҳида ўрин ажратган:

Қошу кўзи, лабидан олдим **бўса,**

Дардларимга, нетай, дармон шу бўлса?

Худди шунингдек, май тимоли, уни қуйиб берувчи соқий образи ҳам Шарқ мумтоз шеъриятида сўфиёна мазмун ташийдди. Мана шу боис Гёте тасаввуфона руҳдаги шеърларида бу рамзий тимсол ва образларга алоҳида ўрин ажратган. Шоир соқийга мурожаатни худди тасаввуфий шеъриятдагидек “Аё, соқий” мурожаати билан келтиради:

Ёнаётир ўт ичра тан

Аё, соқий, қадаҳ тут!

Бир ё икки қадаҳ бирлан

Сўнарму бу оташ – ўт?

Баъзан шоир соқийнинг ёш йигит эканига эътиборни тортади:

Соқий йигит муаллимга

Қадаҳ тутади боз-боз,

Шак келтирмас у таълимга

Рухга май берар парвоз.

Бу мисраларда мутаржим матндан келиб чиқиб, “пир” сўзи ўрнида муаллим” сўзини қўллаган кўринади.

Салла – мусулмонлар рамзига айланган бош кийим турларидан биридир. Мусулмонликка бор вужуди билан ихлос қўйган Гёте салла ўрашга ҳам таёр. У маҳбубаси Зулайҳога мурожаат қилиб дейди:

Кел, маҳбубам, салла ўраб бер

Нафис қўлинг билан менга.

Шоир саллага Эрон шоҳи Аббос ҳам меҳр билан лаъл қадаганини, салла жаҳонгир Искандарга ярашгани ва маъқул бўлганию ўз саркарда ва амирларига дастор боғланг деб фармон берганини, аммо салла қимматбаҳо лаъл билан безатилса, тож аталишини, тожни хукмдор кийса, шону шуҳрати юксак бўлажагини айтиб, ўзининг бунақа саллалар эмас, балки Шарқ авлиёларига ўхшаб оппоқ салла кийиш истагини изҳор қилади.

Шоир девонида тасаввуфона шеърятда кўп учрайдиган “майхона” образи ҳам келтирилган:

Майхонада базм этсам

Хоҳ кулбада мен якка,

Хаёл доим сен билан банд

Руҳ боғлиқ сен малакка.

Қуйидаги мисрада ҳам сўфиёна фикр ўзига хос бадиий ифодаланган:

Ўргимчакни ўлдириб, шу дам

Ғоят ғамгин бўлдим, ажабо,

Унга ҳаёт берган-ку, Худо

Ҳақли мендай яшашга у ҳам.

Девоннинг “Ишкнома” қисмида Рудоба ва Рустам, Юсуф ва Зулайҳо, муродга етмай ўтган Фарҳоду Ширин, бир-бири учун яралган Лайлию Мажнун, кексайганда ҳам ёниб севган Жамил ва Ботина, висолдан масту беармон бўлган Билқис билан Сулаймон, Вомиқу Узро ишқ ҳамда вафо тимсоллари сифатида тилга олинган. Улар ҳақидаги қиссаларни жаҳондаги ҳар бир мардум билишини, ишқ-муҳаббат риёзатдан иборатлигини, у фақат гумроҳлар наздидагина роҳат саналишини, унга на зар, на зўр билан етиб бўлмаслигини, чин ошиқлик ҳатто инсонни девона этишини шоир эслатиб ўтади. Шу орқали илоҳий ишқ моҳиятини илғаб етганини намоён этади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Каримова Д.Х. Вариантность в переводе (на примере произведений Братьев Гримм). Журнал «Вестник науки и образования». Издательство «Проблемы науки». 2019. №4 (58). Часть 2. Российский импакт-фактор: 3,58. Научно-методический журнал. Стр 43-46.
2. Karimova D.H. Variability and invariability in Fairy tales (as the exsample of the translation of Grimms Fairy Tales). International Journal of Psychosocial Rehabilitation. ISSN: 1475-7192. Volume 27 January 2020. P. 138-144
3. Каримова Д.Х. Ака-ука Гриммларнинг “Бир хумча шовла” эртагининг таржима вариантлари қиёси. Ilm sarchashmalari. – Urganch, 2021. № 4 –Б. 166-171.
4. Каримова Д.Х. Особенности перевода препозитивных атрибутивных конструкций. Грамматик ва семантик муаммолар ҳамда уларнинг қиёсий-типологик тадқиқи. Республика илмий-амалий банжуман материаллари. – Самарқанд, 2016. –Б. 40-41.
5. **M Muattar** “Sadriddin Salim Bukhariy’s Role in the Development of the literary Environment of Bukhara in the Late xx and Early xxi Centuries”. Euro-Asia Conferences 2021. 92-94.
6. **MM Makhmudova**. Fundamentals and ideological content of the creation of Y.V. Goethe's "West-east collection of poems" SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY. 2021/5-6(87/88)
7. **MM Makhmudova**. “Skill of Translating Mystical Ideas in Sadridin Salim Bukhari's "G'arbu Sharq Devoni (West-East Devon)". Pindus Journal Of Culture, Literature, and ELT. **2021/1. 153-157**
8. MM Maxsatilloeyevna. “Yo.V.Gyote "G'arbu Sharq devoni"ning Maqsud Shayxsoda va S.S.Buxoriy tarjimalariga xos xususiyatlar”. Ilm sarchashmalari. 2021/1.
9. “Preservation of Originality in the Translation of Goethe's Works”. MM Maqsatullayevna - International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 2020
10. MM Махмудова. “Эффективные методы перевода (на примере перевода Гёте)”. Вестник науки и образования. 2019/2/25. ISSN 2541-7851.

11. MM Maxsatilloevna. “Гёте ижодида шарқона мавзуларнинг бадиий талқини”. In sarchashmalari. 2019/10. 139-142

“ҚУШ-РУХ” БИЛАН БОҒЛИҚ ЭЪТИҚОДИЙ ҚАРАШЛАРНИНГ НЕМИС ВА ЎЗБЕК ЭРТАКЛАРИДАГИ ЎХШАШ ТАЛҚИНИ

Жумаев Акмал Ахматович

Бухоро давлат университети

Немис ва француз тиллари тадқиқодчиси

Дунё халқлари фольклорида қушлар билан боғлиқ мифологик мотивлар, мифологик образлар анча кенг тарқалган. Айниқса, халқ эртакларида қушлар образи ўзига хос бадиий-эстетик вазифалари билан алоҳида диққатни тортади. Ўзбек фольклорида эса нафақат эртаклар, балки дostonларда ҳам қушлар образи муҳим ўрин тутди. Уларда Семурғ, Анқо, Хумо каби мифологик ҳамда бургут, бойўғли, укки, турна, қалдирғоч, ғоз, лайлак, кўктубулғон, ўрдак, товук, бедана, чумчуқ каби қуш турлари кўп образлантирилгани кузатилади. Чунки худди шу каби қушларни кишилар ғайриоддий деб қараган.

Маълумки, кўпгина ўзбек эртакларида ота хотини вафотидан сўнг болаларимга қарар деган мақсадда бирор аёлга уйланади, аммо ўғай она етим болаларга жуда қаттиқ зулм ўтказди. Етим болалар машаққатли ва ташвишли ҳаёт кечира бошлайдилар. Немис адабиётида ака-ука Гримм (Gebrüder Grimm, Jacob (1785–1863) und Wilhelm (1786–1859)ларнинг “Рапунзел” (“Rapunzel”,), “Шумшук қиз” (“Aschenputtel”) каби эртаклари ўғайлик мотиви асосида қурилган. Хусусан, “Рапунзел” эртагида қаҳрамон ота-онаси тирик бўлса-да, жодугар қўлида катта бўлиши эътиборни тортади. “Шумшук қиз” (“Aschenputtel”) эртагида эса бир қизчанинг онаси ўлиб, ўғай она қўлида қолиб қийналиши тасвирланган. Ушбу эртакни 1991 йилда Хуррам Раҳимов ўзбек тилига ўгирган. Эртак қаҳрамони бўлган етим қиз аслида ўзига тўқ оиланинг якка-ю ёлғиз фарзанди бўлади. Афсуски, онаси вафот этгач, отаси бошқа аёлга уйланади. Бу ўғай она икки тантиқ қизи билан уларнинг хонадонига кириб келади. У ўз қизларига сира иш буюрмай, барча оғир ишларни етим қизга бажартиради. Қиз уйда эмас, ўчоқ бошида тунашга мажбур қилинади. Шунинг учун унинг ҳаммаёғи кул, чанг ва ифлос бўлганидан ўғай опалари “шумшук” дея камситишади ва масхаралашади. Лекин ўғай она қандай иш буюрмасин, қиз ўз онасидан олган тарбияси, ўғитлари сабаб барча ишни эплай олади.

Эртакда қизнинг ҳақиқий исми айтилмай, ўғай опаларининг уни калака қилиб айтган “шумшук” сифати эртакка ном қилиб танланган. Эртакда қизнинг онаси вафотидан кейин қуш қиёфасига эврилиб, ҳар доим қизи аҳволидан огоҳ бўлиб туради, қийин вазиятларда уни қўллаб-қувватлайди. Ўлган инсоннинг руҳи қуш қиёфасида қайта тирилиши мотиви эса эртаклардаги анъанавий поэтик мотивлардан биридир.

Баъзи халқлар орасида руҳ айнан маълум бир қушларгагина кўчади деган ишонч мавжуд. Жумладан, славян ва болқон халқлари марҳум руҳи ўлимдан сўнг фақат каккуга, австралияликлар қарғага ёки кузғунга, океанияликлар эса каркидонга кўчади деб қараганлар. Шунинг учун славян ва болқон фольклорида яқинидан жудо бўлган аёллар каккуга ўз дарду ғамини айтиб қуйлайдиган йиғи қўшиқлари учрайди. Бунда какку ғам рамзини ифодалаб келади. Юқоридаги эртакларда каптар ва мусича шу маънода талқин қилингани кузатилади.

Таҳлилга тортаётган эртакларимизда она руҳининг қуш қиёфасида қайта тирилиши тасвирида қушларни бевосита Аждодлар култи тушунчаси билан боғлаш анъанаси намоён бўлади. Шунга кўра, кўриб чиқилаётган эртаклар сюжетида руҳи қушга эврилиш орқали бу дунёга қайтган она руҳи болаларига, оиласига ҳомийлик қилиши, мадақкор бўлиши тасвирланган. Эртакларда руҳ-қушларнинг кўпинча ҳомий, ёрдамчи, хабар етказувчи, йўл кўрсатувчи, бахт келтирувчи, давлат ҳадя этувчи, оғир юмушни бажаришда кўмак берувчи эпик вазифалари анъанавийлашган.

“Шумшук қиз” эртагида баён этилишича, кунларнинг бирида қизнинг отаси бозордан қайтар экан, ўғай қизларига чиройли кўйлақлар ва тақинчоқлар, ўз қизига эса унинг талабига биноан ўрмон йўлидаги ёнғоқ дарахтининг шохасини келтиради. Қиз отасига миннатдорчилик билдириб, ёнғоқ шохасини онасининг қабри бошига суқиб кўяди. Шоха қизнинг кўз ёшлари билан суғорилиб, кўкаради ва чиройли дарахтга айланади. Қиз бу ерга ҳар куни уч маҳал келиб, хабар оларкан, ҳар гал қабр ёнига келганида, битта оқ қушча дарахтга келиб кўнади. Агар қиз бирон нарсани истаб, ундан илтимос қилса, ўша нарсани дарров муҳайё қилиб беради.

Бир куни қиз яшаб турган юрт қироли ўғлини уйлантирмоқчи бўлиб, уч кунлик зиёфат ўтказиш баҳонасида унга гўзал қизларни кўрсатмоқчи бўлади. Табиийки, бу ҳақда ўғай она ҳам хабар топиб, қизларини роса ясантирганча зиёфатга жўнатади. Лекин ўғай қизнинг боришига розилик бермайди. Қайтага унинг олдида бир товоқ тариқни кулга аралаштириб, икки соат ичида тариқни кулдан ажрата олса (айириб ола олса), уни ўзи билан бирга зиёфатга олиб боришини ваъда қилади. Шунда қиз орқа эшикдан боққа чиқиб, каптар, мусичалардан ёрдам сўрайди ва қушлар кўмагида бажариш имкони бўлмаган бу ишнинг уддасидан чиқади. Буни кўриб дарғазаб бўлган ўғай она қизнинг чиройли кўйлаги, оёқ кийими йўқлигини баҳона қилиб, қирол саройидаги тантанали зиёфатга боришини тақиқлайди. Шунда қиз ўзи эккан ёнғоқ дарахтидан ёрдам сўрайди. Унга дарахтда яшовчи қушча (аслида онасининг руҳи) кўмак беради. У қизга дарахт устида туриб, тилла ва кумушдан тикилган кўйлақ ва зардўзи туфли ташлайди. Уч кун ҳам қуш қизнинг базмда иштирок қилиши учун қўллаб-қувватлайди. У тортиқ қилган кийим-кечаклар билан қизнинг чиройига чирой кўшилиб, шоҳ саройида нафақат шаҳзоданинг, балки йиғилган барчанинг эътиборига тушади. Шаҳзода уч кун фақат шу қиз билан рақсга тушади. Зиёфат тугаши билан ўзининг кимлигини яшириш учун гўзал қиз уйи яқинидаги каптархонанинг бир томонидан кириб, иккинчи томонидан чиқиб, тўғри ёнғоқ дарахти ёнига боради. У ерда ўзининг чиройли кўйлагини ечиб, қабрнинг устига кўяди. Қуш келиб кўйлақни қайтариб олиб кетгач, қиз яна ўзининг эски кийимларини кийиб олиб, тезлик билан ошхонага қайтиб келади. Бу ҳолат уч кун тақрорланади. Ниҳоят, учинчи куни шаҳзода гўзал қизнинг кимлигини билиш учун қасрдаги барча зинапояларга қатрон суртиб чиқади. Қиз зинапоядан тушаётганида чап оёғидаги туфлиси қатронга ёпишиб қолади. Шаҳзода қарасаки, туфли кичкинагина, нозиккина, соф тилладан ясалган. Эртасига эрталаб шаҳзода туфлини олиб, қизнинг отаси олдида боради ва унга туфли қайси қизининг оёғига тўғри келса, ўшанга уйланажagini айтади. Ўғай она кистови билан ўғай опаларнинг бири бошмалдоғини, иккинчиси товонининг бир парчасини кесиб, олтин туфлини кийса-да, туфли уларга тўғри келмайди. Буни кўриб турган етим қизнинг онаси қабри ёнидаги ёнғоқ дарахти устидаги икки каптар қур-қурлашиб, уларни калака қилади. Ўғай опалардан бирининг бошмолдоғидан, иккинчисининг кесилган товонидан оққан қонни кўриб, шаҳзода ҳақиқатни фаҳмлайди ва туфлининг ҳақиқий эгаси бўлган етим қизни топиб, уни отига миндириб кетаётганида бояги каптарлар яна қур-қурлаб сайраб, иккаласини олқишлайди. Сўнгра каптарлар қизнинг ўнг ва чап кифтларига кўниб, уларни кузатиб боришади. Никоҳ вақтида эса ўғай опаларнинг кўзини чўқиб, уларни кўр қилишади. Бу аслида ўғай она учун берилган жазо бўлади.

Мазкур эртақда қушнинг она тимсолида қайта тирилиши ва ўз фарзандига ёрдам бериши мотиви моҳирона ифода этилган.

Кўпгина эртақларда қушлар билан шеърый сўзлашиш мотиви учрайди. Юқоридаги эртақда ҳам шундай ҳолат кузатилади.

Rucke di guck, rucke di guck,

Blut ist im Schuck. (Schuh):

Der Schuck ist zu klein,

Die rechte Braut sitzt noch daheim.

Күев тўра, хон тўра,

*Оёқ кийимига қара,
Туфли торга ўхшайди,
Қони борга ўхшайди.*

Эртақларда қушлар суҳбати ёки сўзлари шеър тарзида келтирилиши ҳам ўзбек, ҳам бошқа халқ эртақларида кузатилади. Жумладан, ака-ука Гриммларнинг “Aschenputtel” (“Шумшук қиз”) эртагида кабутарларнинг, “Қарғанинг қаллиғи” номли немис халқ эртагида қарғанинг гаплари шеърини тарзда баён қилиниши кўринса, қуш тилидан келтирилган қўшиқ “Опа-сингиллар” номли ўзбек эртагида ҳам учрайди. Бунга эртақдаги қушга айланган она образини мисол қилиш мумкин. Эртақда ҳасадчи опа ўз сингилсини дарёга итариб ўлдириб, унинг эрига ўзини сингилсини қилиб кўрсатиб, хотини эканига ишонтирмоқчи бўлади. Сингилсининг ўғли 9 ёшга етганда пода боқа бошлайди ва у бир куни ўз подаси билан онаси чўкиб кетган дарё бўйига келади. У эндигина сув ичмоқчи бўлиб энгашиганида дарёдан чиройли қушча учиб чиқади (бу қуш ўз онасининг арвоғи эканлигини бола ва отаси фақат эртақ якунидагина билишади ва эртақ хайрли якун топади). Қушча дарахтга кўниб қуйидаги қўшиқни айтади:

*Эҳ, етимча, етимча,
Мол боқасан тунгача.
Ўтин ташиб ўрмондан,
Овқатсиз, кун ботгунча.
Кўндан бери сен шўрлик,
Ўғай онага малай,
Туққан онанг эмас-да,
Қийнайди, чунки ўғай.*

Бола бу қўшиқни эшитгач, атрофга қараб қушчага кўзи тушади. Ундан кўзини узолмай, унинг қўшиғини тинглаб турганида моллари бировларнинг экинига кириб, пайҳон қилади. Дехқонлар боланинг отасига шикоят қилганларида бола қушчани кўрганлигини айтмай, бошқа баҳоналарни рўқач қилади, яъни биринчи кун бошида рўмоли йўқлиги ва ҳаво иссиқлиги учун салқин жойда ўтириб, молларини беқаров қолдирганини, кейинги кун эса кечқурун онаси битта юпқа бергани сабаб совуқ қотиб чиқиб, кундузи офтобда исиниб ўтириб ухлаб қолганини айтади. Яна бир кун ўтгач, бола тагин молларини дарё бўйига ҳайдаб боради. Бу сафар ҳам дарёдан ўша қушча чиқиб, боланинг боши устидан айланиб учиб қўшиқ қуйлайди. Бола қушнинг қўшиғини эшитиб ҳайрон бўлиб турганда, моллар яна ўша экинзорга кириб кетади. Бундан хабар топган отаси фарзандидан жаҳли чиқиб ўғлини урмоқчи бўлганида, ўғил отасига бўлиб ўтган воқеани бирма-бир айтиб беради. Отаси ишонч ҳосил қилиш учун ўғли билан бирга дарё бўйига борганда ўғлининг айтганлари ростлигига ишонч ҳосил қилади. Ота-ўғил қушчани уйларига олиб келиб, қафасга солиб, қафасни ҳовлисидаги дарахт шохига илиб қўйишади. Қушчанинг қўшиғини уй олдидан ўтувчилар ҳам эшитишади. Бир куни у ўғай онани ёмонлаб қўшиқ айтади. Ўғай она бу сўзларни эшитиб, ғазаби қайнаб, қафасдаги қушчани, яъни сингилсини иккинчи марта ўлдиради. Шунда қафасдаги қушчанинг ўрнида дастлаб бир парча суяк, кейин янги қайчи пайдо бўлади. Бахил хотин қайчини олиб, уйига яширади. Кечқурун ота-ўғил қайтиб келиб қушчани сўраганларида, у кўрмаганлигини айтади. Бироқ ўғай она эрталаб уйга кирганида қайчи ҳамма нарсаларни қиймалаб ташлаганини кўрадию жаҳл қилиб қайчини олиб улоқтиради. Эртақ давомида қайчини бир кампир топиб олиб уйига келтиради. Қайчи товукқа айланади. Кампир далага кетганида товук гўзал бир қизга айланиб, овқатлар пишириб, уйни саранжом-саришта қилади. Буни кўрган кампир гўзал қизга айланган товукдан бўлиб ўтган барча воқеани эшитиб билиб олади.

Эртақда воқеалар ривожиди бола ўз онасини таниб қолиши, отаси эса хотини ва унинг ўрнини эгаллаган жодугар опасини синаш учун ҳар иккаласидан ялангоёқ ҳолда тиканзордан ўтишини талаб қилиши, боланинг онаси сновдан яхши ўтиб, ўғай она тиканзорда йиқилиб ўлиши тасвирланган. Кўринадики, барча эртақлардагидек бу эртақ якуни ҳам яхши инсонларнинг мурод-мақсадларига эришиши билан тугайди.

Одам ўлганидан кейин ёки уйқусида руҳи қушга айланиб учиб кетиши ҳақидаги тасаввурлар халқ одатлари ва фольклорда, хусусан, “Майна”, “Опа-ука”, “Дев қиз”, “Гуноҳсиз мусича”, “Рустам” каби ўзбек халқ эртақларида ўз аксини топган.

Умуман айтганда, ўлган кишининг руҳи қуш кўринишида тириклар орасига қайтиб келишига ишониш, ўлимдан сўнгги қайта тирилиш ва ҳаёт, унинг қаерда ва қандай давом этишига кизиқиш, марҳумлар манзили ҳақидаги турли ибтидоий-мифологик қарашлар дунё халқлари эртақларида асосий мотивлардан бири ҳисобланади.

Марҳумлар руҳини қуш қиёфасида қайта тирилади деб қараш айрим қушларга нисбатан халқнинг эътиқодий муносабатда бўлишига олиб келган. Жуда кўп халқлар орасида булбул хушовоз, сайроқи; турна билан қалдиғоч кўклам даракчиси; лайлак муборак ҳожикўш, лочин овчи ва илгир, тўтиқуш одамга ҳамдарду суҳбатдош сифатида қаралади ва эъзозланади. Кўпчилик каккунинг сайрашига қараб ёки конорейка билан ўз умри ҳақида фол кўради.

Хулоса қилиб айтганда, жаҳон халқлари фольклорида, жумладан, немис ва ўзбек оғзаки ҳамда ёзма адабиётида булбул, турна, лочин, каклик, қарчиғай, оққуш, қарға, қузғун, укки, бойўғли каби қуш турлари кўп образлантирилади. Уларнинг ҳар бири бадиий асар матнида гоҳ ижобий, гоҳ салбий маъно-мазмун ташиб келади.

THE PROBLEM OF INTERTEXTUALITY IN MODERN LITERATURE

Sharipov Mamur Mansurovich

BukhSU, a teacher

English literature department

Abstract – *The article provides a brief overview of English and Uzbek literature, as well as comments on the problem of intertextuality in English and Uzbek literature. In addition, examples are given and analyzed based on a comparative analysis of the modern literature.*

Key words: *modernist prose, intertextuality, literary criticism, intertext, psychologism, polyphony, subjectivity, metaliterature.*

Modernism and postmodernism are trends that have taken root in the soil of world culture: “there are poets, schools and even entire literary periods that have passed “under the sign of the Quote”. So XX century gave at least two peaks of its activity: "the beginning and the end of the century." Therefore, the study of intertextuality in modernist and postmodernist works is especially appropriate. N. Kuzmina notes that these two time periods are characterized by "a global strategy of intertextuality, focused on a literary quotation as a kind of standard of an intertextual sign."

The delimitation of modernism from postmodernism is one of the debatable issues in modern literary criticism. Some researchers believe that modernism and postmodernism in literature cannot be strictly distinguished and separated, since they still coexist in parallel in interweaving and numerous contacts. Modernism at the beginning of the 20th century, according to the metaphorical expression of D. Zatonsky, "worked diligently for a postmodern result."

No one doubts the affinity of postmodernist poetic searches with the searches of modernist and avant-garde artists. For example, if in French literature with modernism of the early twentieth century. all postmodernists are united by formal searches, rapprochement with other arts, and with the avant-garde - a characteristic craving for the destruction of existing structures, then the same trend is observed in the literature of other countries: we can assume that that in Russia postmodernism becomes a reflection and completion of Russian modernism, but at the same time a factor that continues the avant-garde tendencies of the 1920s and 1930s.

Serbian literary critic I. Negrisorac proposes to distinguish at least two global positions of postmodernism from modernism. If the modernist heritage dominates in the first, then the innovative potential dominates in the second: “The first position is indicated by borrowing techniques codified in the past, in fact, in the modernist tradition, which leads to postmodernist eclecticism. The second aims at a reassessment of literary values and its efforts to restructure the text, which approaches the search for the avant-garde. The German philosopher A. Gehlen

defines modernism as "a syncretic confusion of all styles and possibilities", which also indicates the potential impossibility to cardinaly and with certainty distinguish between the artistic practices of modernism and postmodernism.

While modernism and postmodernism use similar art forms, techniques and ideas, there are a number of specific features in which they differ. These features also include the attitude to the intertext, which is manifested in the strategies of intertextuality, the use of certain forms and the provision of specific functions for them in a work of art. One of the indicative signs by which modernism is fundamentally different from postmodernism is its worldview - faith in historical progress, in the ability of mankind to change the world for the better.

D. Zatonsky, characterizing modernism and postmodernism from this point of view, notes that "the first one somehow requires an Earthly paradise, and, therefore, this Paradise still believes, and the second, in general, does not believe with everyone". This explains the "characteristic search for positive ideals, the assertion of the national idea, the appeal to God, Christian morality, the emphasis on the exclusivity and omnipotence of the individual in the field of spirituality" inherent in many modernists.

Another fundamental sign of modernism is that modernist writers, refusing to follow reality, are trying to model the world, and, as you know, "one step remains from the model of the world to myth." Even A. Losev noted: "It is not the subject to which poetry is directed that is poetic, but the way it is depicted, i.e. after all, a way of understanding it. The same can be said about mythology. Such an attitude of modernists to the subject of the image radically affects the perception and use of the intertext (as a text of culture) in their works. Modernists create a new world (and a new myth about it), a subjective virtual reality through allusions, reminiscences, mirror literary reflections. It is no coincidence that it is in modernism that the construction "mise en abyme", or "heraldic construction" becomes relevant and becomes widespread.

The choice of intertext elements and the principles of their combination in the text, as N. Fateeva notes, should have a certain conceptual setting for modernists, which is based on "the desire to cover the whole myriad of connections and relationships (to a certain extent freed from temporal dependence) that exist between concepts, phenomena and things in the world. At the same time, modernists postulate a plurality of potential variants of the culturological model of human existence and therefore focus not on the definition or approval of a particular model, but on the very process of its search.

This process acts as the generation of new meanings through the rethinking of old ones, enshrined in cultural experience in the form of classical artistic patterns (images, situations, motifs, symbols, etc.), and constitutes the main content of modernist works. It is also the main content of the "life creation" of modernist artists: "the interaction between frankly public and purely private matters is a purely "modernist" interaction."

References:

1. Bolshakova A. Y. Author's theory in modern literary criticism / A. Yu. Bolshakova // *Izvestiya RAN. Ser. lit. and yaz.* - 1998. - No. 5. - T. 57. 15–24pp.
2. Gasparov B. In search of the "other": (French and Eastern European semiotics at the turn of the 1970s) / B. M. Gasparov // *New Literary Review.* - 1995. - No. 14. 53–71pp.
3. Denisova G. V. In the world of intertext: language, memory, translation / G. V. Denisova. - M.: Azbukovnik, 2003. 300 p.

ABDULLA QAHHOR "ASROR BOBO" HIKOYASI TAHLILI

Umarova Gulandom Nasillovna

BuxDU II bosqich magistranti

Kirish. Ma'lumki, o'zbek adabiyotida asrlar davomida ijodkorlar turli janrdagi asarlarni yaratishdi. Bu badiiyatdan bahra, kuch, ilhom olib ulg'aygan izdoshlar va shogirdlar ularni yanada rivojlantirib, yangi bir cho'qqiga olib chiqishdi. Roman, qissa, dostonlarning "kenjatoy"i bo'lgan kichik hikoya janri XX asrga kelib yangi bir taraqqiyot bosqichini bosib o'tdi. Garchi,

kichik hikoyalar hadis, anekdot, masal asosan rivoyat tarzida uchrab kelgan bo'lsa-da, so'nggi yuz yillikda ularga boshqa bir tomondan ijodiy yondashildi. Endi biz hikoyani faqatgina ruhiy madad, diniy maslahat va yoki kayfiyatni ko'taruvchi vosita sifatida emas, balki kuchli psixologik insoniy kechinmalarni ifoda etadigan, kitobxonni fikrlashga kerak bo'lsa hukm chiqarishga majburlaydigan badiiy asar sifatida adabiyot maydonida namoyon bo'lganiga guvoh bo'ldik. Bu turdagi asar rivoji haqida so'z yuritilar ekan, uning zabardast namoyandalaridan biri bo'lgan Abdulla Qahhorni yodga olishimiz tayin. Ko'plab romanlar, ocherklar, qisqa hikoyalar muallifi bo'lgan Abdulla Qahhor o'zining realistik hikoyalari bilan butun dunyoga mashhur.

Asosiy qism. A.Qahorning «Asror bobo» hikoyasi 1943 yilda jang maydonida minglab ko'plab o'zbek o'g'lonlari jon olib, jon berishayotgan bir paytda yozilgan. Asar adib yurti-hozirda Farg'onaning Bog'dod tumani, Ultarma MFY ida sodir bo'lganligini hisobga olsak, hayotiy vaqega asoslangan deyishimiz mumkin. Hikoya "Ultarmalik Asrorqul Haydar otaning qardron oshnasi bo'lardi" degan jumla bilan boshlanadi. Bu jumlaning o'ziyoq o'quvchini jiddiyroq ko'hna bir mavzuda gap borishi haqida ogohlantirgandek, bu ikki inson hayotidagi voqealar bir-biriga chambarchas bog'liqligini yozuvchi ta'kidlamoqchi bo'ladi. Hikoya davomida esa asar qahramonining hayotida ko'rgan- kechirgan qiyinchiliklari xususida so'z boradi. Bu yerda yozuvchi modernizm adabiy oqimning elementlaridan keng va o'rinli foydalangan. Symbolizm-bu oqimning bir xarakteri bo'lib har bir voqea yoki ism, rang yoki biror jumladan ma'lum bir ma'no anglashiladi. Yozuvchi bu hikoyada ismlarga katta e'tibor qaratgan. Hikoyaning bosh qahramoni-Asrorqul ismining o'ziyoq ikki ramziy ma'noni beradi:

1. Asrorqul ismining lug'aviy ma'nosi – ko'chma ma'noda "Allohning sirli bandasi", ya'ni ertasi nima bo'lishini bilmaydigan va har qanday ko'rgulikka quldek sabr etadigan;
2. Asror-"sir-asror" so'zi kundalik hayotda – o'z ma'nosida ishlatilib farzandining o'limini anchadan buyon yashirib kelayotgan sirli ota siymosi gavdalanadi.

Hikoyani boshidan oxiriga qadar bosh qahramonga Asrorqul deb murojaat qilinadi, lekin hikoya Asrorqul emas, balki "Asror bobo" deb nomlangan. Bundagi ramziy ma'no shundaki uning hayotidagi sirlilik uning hayoti boshidan oxiriga qadar davom etganida; uning ham bobo hayoti kabi ko'hnaligida. Zero, Haydar ota bilan ikkalalari orasidagi farq uncha katta bo'lmasa-da, Haydar otaga hikoya davomida "ota" so'zi qo'shib ishlatiladi. U otalardek Asrorqulni qochib yurgan kezlari bag'riga olib ko'maklashadi, yoshi o'ttiz beshga yetganda beva ayolga uylantirib qo'yadi. Aslida uning Asror bobodan katta ekanligi haqida biror yerda keltirilmagan. Ammo Haydar "ota" so'zi bilan, Asror "bobo" bilan qo'llaniladi. Haydar so'zning ma'nosi "haydar"- "jasur, mard", "fikrini dadil aytuvchi inson" bo'lib, ayni mana shu xislatlar Haydar otada namoyon edi. Undagi bu jo'mardalikni "yo'q, juda joyida... Mayiz bo'libsan... Xo'sh, Yodgorboydan xat kelib turibdimi?" va yoki "sen kampirga tayinlaganing uchun kelganim yo'q, o'zimcha keldim." kabi jumladan payqash mumkin.

Asrorqulning kichik o'g'li- **Abror** obrazi orqali yozuvchi ismiga monand "itoatkor, solih, yaxshi xulq egasi"ni tasvirlaydi. Mana shu o'rinda kitobxon chol va kampirning keyingi hayoti mana shu farzandi tufayli yaxshilanishiga umid bog'laydi. Asrorqul hukumatga qarshi gapirib qo'yib keyin qochib yurgan kezlari Usta Mo'min ismli bir kosibni qo'lida ishlaydi. **Mo'min**- "najot beruvchi, himoya qiluvchi" ma'noli ism bo'lib, u chindan ham Asrorqulga najot-yordam beradi, uyidan joy beradi, ish beradi, bag'riga oladi. Urushdan qaytgan yarador **Sodiqjon** degan yigit samovarga kelib, hayotining eng ayanchli, og'ir damlarini Asror otaga so'zlab beradi. Armani do'sti Og'abekovning o'lim oldi "Bola-chaqangni yaxshi ko'rsang, bola-chaqang to'g'risida o'ylama" degan gapini yetkazarkan. Safdoshlari orasiga bu jumlaning takror va takror aytganidan maqol bo'lib ketishiga sabab bo'ladi. Armani do'sti buyrug'iga sodiqlik bilan bo'ysunib hujumga kechikkani sabab Og'abekovning o'limiga o'zini aybdor his etishi ham uni sadoqatli inson ekanini bildiradi. **Abdumajid** ismi esa "sharafli", "bag'ri keng", "Ollohning tuhfasini" degan ma'nolarni ifodalovchi ismdir. Bag'ri keng insonligi tufayli ham Asrorqulga "ota", "o'g'lingiz" kabi jumlar bilan xat yo'llab, unga farzandi dog'ini boshidan kechirayotgan otaga dalda bo'larli murojaat qiladi. "Ollohning tuhfasini" ligi uni turmushga chiqqaniga yigirma olti kun bo'lgan rafiqasini bag'riga sog'-salomat qaytishidir. Asarda kampirning ismi keltirilmagan. Asar boshida unga "bir beva xotin" jumlasini bilan keyingi

o'rinlarda "kampir" deb murojaat qilinadi. Beva xotinning qayta turmushga chiqqach, yana hayotning achchiq sinoviga duch kelgani, uning umri mana shunday ahamiyatsiz, ko'zdan pana, qayg'uli o'tganini bildiradi.

Asar ma'nosini kitobxonga yetkazib berishda yozuvchi bir qancha iboralardan foydalanilgan. "Boshi toshdan bo'lsin", "yurakni qon qildi", "farzand dog'i", "o'pkasi to'ldi", "qishloqni boshiga ko'tardi", "kechqurunni g'amini yedi", "ko'ngil so'radi", "ko'ngil uzdi", "kitob ko'rsatdi", "san-manga bordi", "ishqi tushdi", "ko'zi yetdi" kabi iboralar juda o'rinli qo'llanib hikoya mazmuniga teran, betakror ma'no bag'ishlagan.

Ushbu hikoyadagi ba'zi bir tarixiy hozirgi davrda ishlatilmaydigan eskirgan so'zlar ham mavjud bo'lib asarga o'zgacha shukuh bag'ishlagan. "Ultarmada g'ulu chiqdi"- janjal chiqdi, "amin"- militsiya xodimi", "oq poshsho"- qirol, "guber"- hokim", "Haydar otaning jiyaniga bo'lishamiz" – uylantiramiz, "gitlerchilar"- gitlarning tarafdorlari, dushmand,"uzlukadi"- davolanishda uzilish bo'ladi", "to'qim tabiat"- ko'nikkan ma'nosidagi so'zlar bor.

Adib badiiy ko'chimlardan unumli foydalanib, « Haydar ota Usta mo'minni do'koniga chiqsa » - metonimiya, « Shahardan soldat kelib ancha odamni haydab ketdi"- personifikatsiya, "Olomon bir nimaga qasd qilib to'lishib turganda bir og'iz gap kifoya qiladi."-metaforalarni asar mazmunini ochib berishda qo'llagan.

Hikoyada qahramon tasviri bir necha o'rinda beriladi:

"Shu paytda Asrorqulning o'zi kelib qoldi. Haydar ota uni dabdurustdan tanimadi. Uning tetikligi,shaxdam qadam tashlashi yosh bolaga chiqqan soqolday kishini kulgisini qistatar edi; lekin xo'p ozibdi.qorayib ketibdi,shuni o'zi ham bilar ekan shekilli,oldini olib :

-Ozibmanmi,qorayibmanmi ?-dedi. »

« Haydar ota uning yuziga qaradi; nazarida Asrorqul yana ham qoraygan va hozir ham vujudidan tutun chiqib ketayotgandek ko'rindi. » hikoyani mana shu yerida bejizga « yana ham » so'zi qo'llanilmagan. Uning asli og'ir kechgan hayoti endigi « musibat »dan yana azob chekayotganini bildiradi. O'zining ahvolidan yaxshigina xabardor bo'lgan Asrorboboning bu gapi noqulaylikni oldini olish, o'zini bundan yomonroq ta'rifga tayyorlash uchun aytilgandi. Bu uning tashqi qiyofasi tasviri edi. Ichki kechinmalari vaziyat va qahramonlar dialoglarda keng ochib berilgan. Farzandining o'limini rafiqasidan sir tutish maqsadida yashirgan Asrorquldan kampiri hadeb xat so'rab xarxasha qilaverish holati quyidagi dialogda berilgan.

-Birontasini ko'rsatsangiz o'lasizmi? Hammaning yuragini qon qildingiz-ku?-dedi.

- Yaxshi xat yozsa ham yig'laysan, yomon xat yozsa ham yig'laysan, nima qilaman ko'rsatib?

-Yig'lasam, ko'z yoshini sizdan qarz olmayman.

- Tag'in!...Ammo-lekin, xo'p kaltakbop xotin bo'libsanda!Burungi zamon bo'lsa, bironta qovurg'angni butun qo'yimas edim!...

-Mana, uring, sindiring qovurg'amni! Qo'rqmay qo'ya qoling, arz qilmayman!

-Arz qilishingdan qo'rqmayman, xotin urgani nomus qilaman!"

Bu suhbatdan farzand dog'ini yengishda, yuraklaridagi o'zni bosishda ular achchiq-achchiq kesatqlarlar qilishadi. Hikoyada g'amga botgan ota o'zini samovar, urushdan qaytgan askarlar bilan ovutadi. Kampir bechora esa choliga xarxasha qilishda nariga o'tolmaydi. Ostona hatlab ko'cha chiqmaydigan o'sha davr o'zbek ayollarini hamma narsani ichga yutishga mahkumdek tarbiyalashgan; ular zo'ravonlikmi, kasallikmi, og'ir judolikmi bariga miq etmay chidashgan.

Xulosa. Abdulla Qahhor hikoyalari mana bir asrki o'z ahamiyatini yo'qotgan emas. Uning asarlarida so'zni o'rinli qo'llay olish salohiyati, tilning boy imkoniyatlarini ustalik bilan qo'llay olishi kitobxonni sehrlab, chuqur mushohada yuritishga undaydi. Undagi realistik voqealar o'sha davr insonlari hayoti, muammolari, kechinmalari xususida bugungi o'quvchi keng ma'lumot beradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdulla Qahhor. Anor-T.:G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa uyi 2021.
2. Matyoqub Qo'shjonov. Abdulla Qahhor mahorati: Monografiya.-T.:Adabiyot va san'at nashriyoti,1988. 232 b. 86-bet.
3. Ozod Sharafiddinov. Abdulla Qahorning olti tomligiga yozilgan so'z boshi. 1-tom, Toshkent,G'afur G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1967

LUG'ATLARDA VA ZAMONAVIY ILMIY ADABIYOTLARDA "MA'NAVIYAT" TUSHUNCHALARINING TAHLIL ETILISHI

Qudratova Sitora,
BuxDU, magistrant

Kirish. O'zbekiston mustaqillikka erishganidan keyin "ma'naviyat" ilmiy tushuncha sifatida tahlil qilinib, o'rganila boshlandi. Avvalo "ma'naviyatning o'zi nima?" degan savol qo'yildi. Inson va jamiyatning ma'naviy dunyosini boyitishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan barcha ijtimoiy-gumanitar soha (fanlar: til, adabiyot, tarix, dinshunoslik, sotsiologiya, etika, estetika...) mutaxassisleri oldiga mazkur masalaga ilmiy yondashib javob topish muammosi vujudga keldi. Ma'naviyat ma'nosi vaqt o'tishi bilan rivojlanib, kengayib bordi va turli ma'nolarni birga topish mumkin. An'anaga ko'ra ma'naviyat diniy islohot jarayonini bildiradi. Insonning asl qiyofasini tiklas, "Xudoning surati" dunyo dinlarining asoschilari va muqaddas matnlari misolida keltirilgan. O'rta asrlarda bu atama keng tarqalgan; boshqa diniy an'analar va kengroq amaliyotlarga, jumladan, ezoterik an'analar va diniy an'analarga nisbatan kengaytirilgan. Ruh atamasi "odamlar va hayvonlardagi tetiklantiruvchi yoki hayotiy tamoyil" degan ma'noni anglatadi.

Asosiy qism. "Ma'naviyat" atamasi o'rta fransuzcha spiritité so'zidan, ikkinchisi lotincha "spiritualitatem" (nominativ spirititas) dan olingan bo'lib, u ham lotincha spiritis so'zidan olingan.

Ma'naviyatning umumiy qabul qilingan yagona ta'rifi yo'q. Ilmiy tadqiqotlarda qo'llaniladigan atama ta'rifi uchun so'rovlar o'xshashliklarga ega bo'lgan ta'riflarning keng doirasini taklif qiladi. McCarroll tomonidan o'tkazilgan so'rovlar ma'naviyat mavzusida har biriga yigirma yettita aniq ta'riflar berdi, ular orasida "ozgina kelishuv" mavjud edi. Bu ma'naviyatni tizimli o'rganishga va topilmalarni mazmunli yetkazish qobiliyatiga to'sqinlik qiladi. Qolaversa, ma'naviyatning ko'pgina asosiy xususiyatlari faqat ma'naviyatga xos emas; masalan, o'z-o'zini yuksaltirish, zohidlik, hammaga mansubligini tan olish ateist Artur Shopengauer tomonidan axloqiy hayotning kaliti sifatida ko'rilgan.

Kees Waajmanning fikricha, ma'naviyatning an'anaviy ma'nosi "insonning asl qiyofasini, Xudo qiyofasini tiklashga qaratilgan qayta shakllanish jarayonidir. Islomda Muhammad. Houtman va Aupers zamonaviy ma'naviyat inson psixologiyasi, mistik va ezoterik an'analarning aralashmasi ekanligini ta'kidlaydilar.

Shuni ta'kidlab o'tish joizki, "Sovet davrida o'zbek tilida chop etilgan "Filosofiya lug'ati"da bu tushunchaga o'rin ham berilmagan. Vaholanki, "ma'naviyat" va uning o'zagidan yasalgan "ma'naviy" tushunchalarning qo'llanish doirasi keskin kengayib, ularning lug'aviy va terminologik mazmunlari shunchalik boyib bormoqdaki, bu ma'naviyatni alohida ilmiy tushuncha sifatida o'rganishni, uning madaniyat, ong, tafakkur, dunyoqarash, ruhiyat hamda badiiy, siyosiy, axloqiy qadriyatlar va h.k. tushunchalar tizimidagi o'rnini aniqlashni, ular bilan o'zaro munosabatlarini tahlil qilishni taqozo etmoqda".

1969-yilda nashr etilgan "Farhangi zaboni tojiki" lug'atida "ma'naviyat" – "ma'naviyot" olami fikri va ruhi, ya'ni kishining ichki ruhiy va fikriy olami deb talqin qilingan va unga misol tariqasida "Axloqi Nosiriy" dan parcha keltirilgan: "Ma'naviyati inson mab dai surati vujudi na'viyati o'st (Mazmuni: inson ma'naviyati uning hayoti mazmunining yangilanishidir (hayot tarzining o'sishidir)). Lug'atda "ma'naviy" sifatlanishining birinchi mazmuni ma'niga O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2001-yil 18-yanvardagi "Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar fani dasturlarini yaratish hamda amaliyotga joriy etish to'g'risida"gi PF – 1331-son Farmoyishi mansub, ikkinchi mazmuni inson fikri va ruhi, ya'ni ichki ruhiy olami va moddiylikning muqobili deb berilgan. 1981-yilda Moskva "Rus tili" nashriyoti nashr etilgan "O'zbek tilining izohli lug'ati" da "ma'naviyat" atamasi uchramaydi. Ammo uning o'zagi bo'lgan "ma'ni", "ma'no" so'zlari hamda "ma'naviy" va "ma'nan" sifatlanishi yoritilgan. "Ma'naviy" so'zining birinchi mazmuni kishining ichki, ruhiy hayotiga oid deb, ikkinchi mazmuni esa axloqiy (kishining ma'naviy qiyofasi) deb ifodalangan. Lug'atda "ma'ni" so'zi ikki mazmunda berilgan: so'zning birinchi mazmuni **ma'no**, ya'ni **so'zning ma'nosini** ifodalagan (Misol, "Gapga ham bir ma'ni bo'lishi kerak, - dedi Gulshan" Abdulla Qodiriy "Mehrobdan

chayon”). Ikkinchi mazmuni **aql, es-hush** deb ifodalangan. “Ma’no” tushunchasi so’z bilan ifodalangan tushuncha yoki ish-harakat, gap, maktub, asar va sh.k zamiridagi mazmun tarzida talqin qilingan (*So’zning to’g’ri ma’nosi, so’zning ko’chma ma’nosi*).

Mustaqillik yillarida nashr etilgan “O’zbek tilining izohli lug’ati” da “ma’naviyat” atama sifatida kiritilgan va quyidagicha izoh berilgan:

“Ma’naviyat” – (arabcha – axloqiy holat, barcha axloqiy narsalar, xususiyatlar) Insoniyatning falsafiy, huquqiy, ilmiy, badiiy, diniy, axloqiy va sh.k tasavvurlari va tushunchalari majmui”. Lug’atda “ma’ni” va “ma’no” so’zlari alohida alohida berilgan bo’lsada, mazmun jihatdan deyarli farq yo’q. So’zning birinchi mazmuni **ma’no** (*So’zning ma’nosi*). So’zning mazmun tomoni, so’z bilan ifodalangan tushuncha. Ikkinchisi **mazmun** (*“Rustam esi kirib qolgan, kitob o’qib, har gapning ma’nosini tushunadigan bo’lgan”*. “Murodxon”) ni ifoda etgan. Uchinchi mazmuni **aql-hush, tayin** (*Ma’nisi yo’q odam. – Sizlarda ma’ni bormi, bema’nilar. M.Qoriyev, Oydin kechalar*); **ma’ni kirmoq** aql kirmoq, es hushli bo’lmoq. To’rtinchi mazmuni biror narsaning sababi, mohiyati, nima ekanligi; mohiyatni anglatishi ifoda etilgan. “Farhangi zaboni tojiki” lug’atida esa “ma’ni”//”ma’no” tarzida birga berilgani va beshta mazmunda yoritilganini ko’rish mumkin: 1. “mazmuni kalom” – so’zning mazmuni; 2. Fikr, g’oya; 3. Mohiyat, mazmun (falsafiy

tushuncha); 4. Tasavvufda – ruh, kishining ruhiy holati; 5. Sabab, bois. So’zning to’rtinchi mazmuni, ya’ni tasavvufdagi kishining ichki ruhiy olamini ifoda etib kelgan mazmuni boshqa lug’atlarda uchramaydi.

“Mustaqillik” izohli ilmiy-ommabop lug’atida “Ma’naviyat (arabcha “ma’naviyat” – ma’nolar majmui) – kishilarning falsafiy, huquqiy, ilmiy, badiiy, axloqiy, diniy tasavvurlari va tushunchalari majmui. Ma’naviyat mafkura, tafakkur tushunchalariga yaqin va ular bir-birlarini taqozo etadilar” deb ta’rif berilgan. Ta’rif hajm jihatidan qisqa bo’lsada, mohiyatan ancha keng. Ma’naviyat faqatgina kishilarning barcha tasavvurlari va tushunchalari bilan chegaralanib qolmay, balki butun jamiyat va millatning tushunchalari, me’yorlari, ijtimoiy mo’ljallari, ideallari hamdir. “Falsafa qisqacha izohli lug’ati”da ham yuqoridagi ta’rifning aynan o’zini uchratamiz.

Xulosa. “O’zbekiston milliy ensiklopediyasi”da “ma’naviyat” ga yanada kengroq ta’rif berilgan: “ma’naviyat – inson ruhiy va aqliy olamini ifodalovchi tushuncha. U kishilarning falsafiy, huquqiy, ilmiy, badiiy, axloqiy, diniy tasavvurlarini o’z ichiga oladi. Ma’naviyat atamasining asosida “ma’no” so’zi yotadi. Ma’lumki, insonning tashqi va ichki olami mavjud. Tashqi olamiga uning bo’y-basti, ko’rinishi, kiyinishi va hatti- harakati va b. kiradi. Ichki olami esa uning yashashdan maqsadi, fikr yuritishi, orzu-istaklari, his-tuyg’ularini o’z ichiga oladi...”.

Adabiyotlar ro’yxati:

1. Bahodirovna, Akhmedova M. "Lexicographic Analysis of “Spirituality” Terms in English and Uzbek Languages." International Journal on Integrated Education, vol. 2, no. 5, 2019, pp. 140-143, doi:10.31149/ijie.v2i5.190 (<https://dx.doi.org/10.31149/ijie.v2i5.190>).
2. Akhmedova M.B. Ways of translation of ‘spirituality’ terms in English and Uzbek languages. Proceedings of the ICECRS, November 2019 (<https://doi.org/10.21070/icecrs.v4i0.124>), DOI 10.21070/icecrs.v4i0.124
3. Islomov Eldor, Ahmedova Mehrinigor Bahodirovna. The Essence of Spirituality in the Uzbek Language. XIII Международная Научно-Практическая Конференция " Язык И Культура", Челябинск, 26 апреля 2018 года

SOCIOLOGICAL APPROACH INTO LITERATURE

Nasriyeva Guzal Zulfiddin Kizi,

Master student, BukhSU

Annotation

This work gives information about sociological approach into literature, the history of its origin ,relationship between society and written work .Influence of public life to the written literature, how authors illustrate social norms and social classes , interest in the impact of literature on the

political situation and - more specifically - public life. Critical and creative aspects, cultural aspects and the results are also represented and discussed by the authors.

Key words: methodological principles, society, sociological method, Marxist sociology, public life, criticism, cultural-historical school, historicism,

Introduction

The sociological method is associated with the understanding of literature as one of the forms of social consciousness. This method emphasizes, first of all, the connections of literature with the social phenomena of certain epochs. The history of its origin goes back in the closest way to the cultural and historical school in literary studies. It is natural that in the nineteenth century the most important philosophical basis of this method was positivism. The sociological method is brought closer to the cultural-historical school by historicism, the desire to consider literature as an expression of the laws of the material culture of the people, attention to processes rather than to individuals, willingness to explain artistic creativity using the laws of other sciences (primarily economics, sociology, etc.), interest in the impact of literature on the political situation and - more broadly - public life. The sociological method can be used both to analyze the work itself "against the background" of public life, and to study its impact on readers, the public.

Main part.

Sociological method in literary studies, methodological and methodological principles of the study of literature as a socially conditioned phenomenon. In accordance with this, the study of literature in its multilateral relations with society is called the sociology of literature, although, this term is often used in a narrower sense, denoting the borderline area of literary studies and sociology - the study of the existence and functioning of literature in society.

Despite the fact that the problem of the interaction of literature (art) and society was posed already at the early stages of the development of art, the question of the social nature of literature and methods of its study was determined only in the middle of the XIX century, following the realization of an independent subject of the science of sociology itself. At the same time, I. Ten identified the features of the sociological approach to literature, which was called "cultural-historical". Sharing the philosophical and methodological premises of positivism, Teng based his method on analogy with the methodology of natural science disciplines (like O. Kont, who considered sociology identical in nature to mechanics and biology); the question of the specifics of art (literature) was not put. Although Teng's idea of deterministic development of art is only of an initial nature, it and the associated concept of method as an instrument of objective scientific knowledge of art carried a positive content. In Russia at the end of the XIX century, cultural and historical methodology is represented, for example, by the works of A. N. Pypin. Simultaneously and independently of positivism, Marxist sociology emerged. Contained in the works of K. Marx and F. Engels' holistic aesthetic concept provides an answer to the fundamental questions of the sociology of literature: about the interaction of literature and society, about literature as a specific area of class ideology, about the place and position of the artist in a society divided into antagonistic classes, about the problem of realism, about socialist literature, about the universal content of art, etc. The methodological basis of Marxist sociology is historical materialism, which does not deny at all, but, on the contrary, presupposes the existence of its own specific methodology in the field of sociology of literature. At the end of the XIX century, the methodology of the classics of Marxism sought to follow their students F. Mehring, P. Lafargue; G. V. was an outstanding theorist of the sociology of art in the Dolenin period. Plekhanov, who, on the one hand, opposed the subjectivism of decadent and impressionistic criticism, on the other — against "economic materialism", which deduces the types of ideologies directly from the forms of production. At the same time, S. M. Plekhanov was characterized by an underestimation of the socially transformative role of literature and, to a certain extent, an abstract class approach in the interpretation of the work of some writers.

It was possible to overcome these shortcomings only from the standpoint of Leninism. V. I. Lenin's teaching on art and literature, among a number of other points, includes the following fundamental provisions: the theory of reflection, which is of fundamental importance for understanding the specifics of artistic creativity; the doctrine of two cultures in each national

culture, the principle of partisanship of literature, which gives an objective scientific criterion for cognition and evaluation of ideological phenomena . Classical examples of the application of Lenin's S. M. in the field of interpretation of literary phenomena are articles about L. N. Tolstoy and A. I. Herzen. Lenin's concept of art and literature was assimilated by Bolshevik critics V. V. Vorovsky, M. S. Olminsky and others; A.V. Lunacharsky played a special role in its propaganda and explanation.

Along with Lenin's methodology and in spite of it, vulgar sociology, which grew out of a one-sided and incomplete understanding of the Marxist S. M. Discussion of the 30s, became widespread in Soviet literary studies of the 20s. Pereverzev and his school, about the literary views of Plekhanov, revealed the schematism of the views of "vulgar sociologists", their characteristic "class fatalism", However, the sharpness of the tone with which their mistakes were criticized led to the fact that the study of literature and art in a specific sociological aspect temporarily falls out of the sphere of scientific interests, although Soviet literary studies .The 1980s and subsequent periods remained sociological in a broad sense, i.e. built on the foundation of historical materialism.

Bourgeois literary criticism of the XX century does not have a single philosophical base, as a result of which in the West "... there is no exhaustive sociological history of literature ..." (Verli M., General Literary Studies, Moscow, 1957, p. 176). Thus, in Germany in the 20s, S.M. was represented by the "sociology of literary taste", as well as attempts to create a sociology of art close to the methodology of "vulgar sociology" V. Gausenstein. A simplified understanding of the economic factor of social development (only in terms of "material means") has narrowed the angle of view of the French sociology of art and literature . In the USA and England, sociological research in the field of literary studies is associated with psychological and semasiological theories, and in recent decades with the methods of structuralism (L. Goldman).

Currently, the study of methodological problems of the sociology of literature in the USSR is at the stage of revival. As in general in sociology, research is conducted at various levels: from general theory to the development of a methodology for a specific sociological study of the impact of literature on the reader, the reader's taste of various social groups, etc. Limiting the tasks of the sociology of literature to one level is fruitless.

Conclusion

Summing up, the sociological approach to literature involves locating an author and his or her work in their wider social context. On this reading, a work of literature can only be properly understood by examining the society in which it was written. Sociological approach considers the literary work as the product of social institutions. Its task is to interpret the literary work in terms of its connection to social, political and economical forces.

References.

1. Dobrolyubov N.A. literary criticism. - M., 1979.
2. Marx K., Engels F. About art. 3rd ed. T. 1-2. - M., 1976.
3. Plekhanov G.V. literature and aesthetics. T. 1-2. - M., 1958.
4. Pisarev D.I. literary criticism: in 3 volumes / Comp. Yu.S. Sorokin. - 1981.
5. Voloshinov V.N. Philosophy and Sociology of the Humanities / Comp. YES. Yunov. - St. Petersburg, 1995.111
6. Paperno Irina. Semiotics of Behavior: Nikolay Chernyshevsky man of the era of realism / Authoriz. per. from English. T.Ya. Kazavchinskaya. M., 1996.
7. Georg Lukács. English Formalismus in der Weltliteratur. — Berlin, 1952.

4-ШЎЪБА. ФОЛЬКЛОРШУНОСЛИК ВА ЭЛЕКТРОН ФОЛЬКЛОР. ТИЛ, АДАБИЁТ ВА ТАЪЛИМ.

“ТОҒЛАР ҚУЛАЁТГАН ЗАМОН” ИЗТИРОБИ

Ғаниев Илҳом Музаффарович

*ТерДУ Ўзбек адабиётишунослиги кафедраси
профессори, филология фанлари доктори,
Халқаро Яссавий мукофоти лауреати.*

Аннотация. *Мазкур мақолада Ч.Айтматовнинг “Тоғлар қулаётган замон” романи таҳлил қилинган. Умумбашарий муаммолар ҳақида ўйлайдиган, миллий тафаккури кучли шахс, оддий журналист Арсен Саманчиннинг ботиний олами, дунёнинг турли бурчакларида бўлаётган воқеалар, ижтимоий қасиргалар, сиёсий ўйинларнинг моҳияти ва оқибати хусусида фикр юритилган.*

Annotation. *This article analyzes Chingiz Aitmatov's novel "When the Mountains Fall". The inner world of ordinary journalist Arsen Samanchin, a man of strong national thinking, thinking about universal problems, the events taking place in different parts of the world, social upheavals, the essence and consequences of political games were discussed.*

Калит сўзлар: *глобаллашув, жамият ва муҳит, табиат қонунлари, нафси аммора, маънавий-руҳий эврилишлар, иқтисодий-сиёсий муаммолар, эътиқод, қисмат.*

Keywords: *globalization, society and environment, laws of nature, selfishness, spiritual and spiritual changes, economic and political problems, beliefs, destiny.*

Арсен Саманчин ва Жаабарс. Бир бурж остида туғилган икки жон. Тақдир, кураш, яшаш, ютқазиб, ютиш, ғалаба ва мағлубият, аламлар уйғунлиги. “Дунёда кимнинг толеида нима битилган. Худди шундай – кимнинг толеида нима. Ҳамма вақт шундай. Ҳеч ким бундан қочиб қутулмайди” [1;31. Худди Арсен Саманчин ва Жаабарсдек. Худо, тақдир одамзодни ана шундай сир ва нурга тўла яратган. Дунёда нимаики яралган бўлса, бир-бирига яқин, боғлиқ, алоқада. Зеро, биз ҳаёт суръатлари ниҳоятда тезлашган глобаллашув даврида яшаётимиз. Дунёнинг бир буржида бўлаётган воқеа-ходиса иккинчи буржга ҳам билвосита тааллуқли. Бу – азал-абад қонуни. Шу фалсафий, ҳаётий ақидага асосланган Чингиз Айтматов бу романда икки тақдирни параллел гавдалантиради. Биринчиси, жамиятда Арсен Саманчин ва у яшаётган муҳит бўлса, иккинчиси – унга ёндош табиат, ҳайвонот оламидаги Жаабарс ҳаётида содир бўлаётган фожеалар.

“Тоғлар қулаётган замон” романи яратилиши билан унга қизиқиш олдингидек кучайди ва ушбу асарга муносабатлар билдирилди. [2;75; 3,11]

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, одамзоднинг нафси аммораси, шуҳрат ҳамда ҳокимият талвасасидаги қилмишлари табиат қонунларига хилоф. Буни унинг ўзи ҳам онгли равишда эътироф этади. Шунинг учун жамиятда мувозанат бузилган. Эндигина мустақилликка, эрк ва озодликка эришган мамлакатлар бозор иқтисодиётининг шафқатсиз ўпқонига тушиб қолишган. Кечагина қаноат қилиб, бола-чақа боқиб, ҳар ҳолда ёмон яшамаган зотлар бирданига олигархга айланиб, ерни унутган. “Пулхудо” деб ўзини ишонтирганлар, “доллархудо”лар кўпайган ва қутурган.

Шунинг учун ҳайвонлар дунёсида ўзини хўрланган, ҳақоратланган санаган Жаабарс нола қилади, ўкиради, фарёд солади. Арсен Саманчин ҳам аччиқ аламини арокдан олади, жамият ва муҳитдан чексиз нафратланади, изтироб чекади. Лекин табиат ҳам, жамият ҳам ўз меъёрида давом этаверади. Яралиш, яшариш, пайҳонлик, қайта кўкариш, гуллаш, сўниш, қайта дўниш ва яна яшаш учун кураш, ниш отиш, тупроққа буланиш, мағзи тўқ бўлса,
уруғнинг кўкариши каби...

Одам ҳам худди шундай. Туғилиш, яшаш, яратиш, насл, ном қолдириш. Охират, абадий ўлмаслик, назардан қолишдан кўрқиш ва ҳоказолар. Арсен Саманчин ва Жаабарсни ўз хотиралари – ўтмишлари, ўқтамлиги, енгилмас қудрати қийнар эди. Арсен Саманчин – бозор иқтисодиётига асосланган янги жамиятнинг эски журналист-зиёлиси. У *“Дил нима ўзи? Ҳамма нарсани унга бемалол тўнқариш мумкин. Ирода ва онг – мана булар инсон учун энг муҳим нарсалар!”* деб ёзган бир газетхон билан баҳслашган эди. [1;39]

Қизиғи, ҳаёт шу қадар тез ва шафқатсизки, ўз қисматида шу баҳснинг аччиқ таъмини тотиб кўрди. “Евразия” шоу-ресторанида рўй берган воқеа унинг ҳаётга қарашларини, ҳаёлларини тубдан ўзгартириб юборди. У ўзини тубсиз чоҳ ичида қолгандек, устига тоғ ағдарилгандек ҳис этди. Кечагина унинг шу, айни шу ресторанга келиши шарафланиб, қадрланарди. Бугун-чи? Шоу замон. Тесқари. Бир вақтлар ўзини қадрлаган ўша кўз, юз, қўллар уни ҳайдаб солди. Шафқатсиз бозор қондаси, йўқ, одамлар ўзларини ҳимоя қилиш учун ўйлаб топган ҳимоя воситаси. Арсен Саманчин учун *“оламни оғир сукунат босди”*.

У дунёда ягона деб билган, “Мангу қайлик”ни қўйишдек шаштини амалга ошириш тимсоли бўлган *“ром қилиб қўювчи меццо-сопрано овозига умид бозлаб”, уйланган Ойа (Ойдана!)си ҳам шоу бизнес деб ундан юз ўгирди”*. Бизнес ҳукмронлари ундан юз ўгирдилар, четга сурдилар. Ойдана эса *“яланғоч елкаларини қоқиб, бизнеснинг жаннатига учиб кетди”*. [1;45]

Арсен Саманчин оддий журналист, зиёли эмас, у умумбашарий муаммолар ҳақида ўйлайдиган, миллий тафаккури кучли шахс. У дунёнинг турли бурчакларида бўлаётган воқеалар, ижтимоий қасирғалар, сиёсий ўйинларнинг моҳияти ва оқибатини яхши тушунади, ўйлайди, изтироб чекади. Лекин у ёлғиздан ёлғиз. Унинг изтироб ва ўйлари нақадар ҳаётга ҳамда аччиқ: *“Оҳ, шўрлик, шўрлик матбуот! Якка ҳокимлик даврида сўздаги қулчиликка қарши қурашиб-қурашиб, кейин ўзи бозорнинг қулига айланди. Ҳаво тўлқинлари ҳам шунга хизмат қилади – ахир, ҳар бир автомашинада радио бор...”* [1;46]

Бу Арсен Саманчиннинг эмас, дунёнинг тузугини анча теран билган, кўрган, кузатган, зарбини сезган мутафаккир адибнинг XX-XXI аср боши сариқ матбуотига айбномаси, катта ижтимоий, иқтисодий-сиёсий талотўпларга қарата айтган рост ва ҳақ сўзи!

Арсен ўзининг бахтини бой берганида, енгилгани ва таҳқирланганини, муҳаббатининг жар ёқасида қолганини ҳис этганида, шоумэн корчалон олдида ўзини ерга урилган санаганда дунё кўзига тор кўринди, сиғмади, эзилди. Фақат уни бу хўрлик ва таҳқирлардан Ойданага бўлган муҳаббат умидигина сақлаб турарди. Лаънати олигархни ўлдириб, ўзини ҳам биратўла маҳв этгиси келди. Начора, қисмат, чидаш керак. Ирода билан ўзини тийди. Жиноятга қарши жиноят ер юзида яна бир ёмонлик уруғини кўпайтириш эканини ҳис этди.

“Тоғлар қулаётган замон”да янги тузилаётган жамиятнинг, тузумнинг ўтиш даври фожиалари тасвирланган. Бундай ўтиш даври бизга бегона эмас. У кечамиз ҳамда бугунимиз ҳамдир. Шу боис романдаги маънавий-руҳий эврилишлар, иқтисодий-сиёсий муаммолар, маданий ўзгаришлар нақадар таниш ва ҳаётга.

Арсен Саманчин ҳам ўз эътиқодига зид ўлароқ замоннинг йўриғига юриш учун осмон билан ўпишган. ўзи ўсган тоғлар томон янги ҳаётга йўл олди. Энди у севги аламларини унутиш учун араб магнатларига таржимонлик қилади. Лекин тақдирга бу ерда ҳам Элес битилганини қайдан ҳам билсин.

Яна янги шароит, муҳит, ишбилармонлик, манфаат... *“Социалистик бебошликдан қутулиб, бозор деганига йўлиқдик. Бозор билан тил топшимасанг, сени ўлдиради”*. [1;110]

У тоғ йўлларида, дараларда ҳам шаҳардаги ҳаётини унутолмади. Бот-бот ўзининг долзарб ижтимоий муаммоларга бағишланган мақола ва чиқишлари ташвишлантирар, ичидаги дарди уни баттар эзарди. Ўзи ёзган мақолаларнинг сарлавҳасидан ҳам унинг шахсини, эътиқоду идеалини билиш мумкин. Чунончи, “Бойлик ва ҳокимиятга телбаларча

интилиш”. Бу – XX аср охири ва XXI аср бошида дунё аҳлини ўйлантираётган, қийнаётган, минг кўйга ва қиёфага солаётган глобал муаммо.

Арсен Бектур оға билан тоғ йўлида бўладими, рулда бўладими, қатъи назар, шу муаммо унга тинчлик бермасди. Тўғри, бу дунёда ҳар ким ўз қилмишининг қурбони, қилган амалига яраша ажр кўради. Лекин қачон деган қийнов ҳам бор-да. Корчалону ишбилармонлар, долларбойлар ҳамма нарсани издан чиқаргандан сўнгми? Мумтоз тарих, куй, урф-одат унутилишга маҳкум этилгачми? Табиат пайҳон бўлиб, ноёб турлар қирилиб битгачми, қачон? Бу дардли сўроқ кечалари Арсен Саманчиннинг уйқусини, кундузлари тинчини ўғирлади. Бир кун келиб исрофгарлар (араб нефть магнатлари) жазосини тортади. Ҳаётнинг сабоғи кўп. Лекин Арсен бу ҳақиқатни билса-да, *“Ер юзидаги бундай адолатсизликни ҳеч ақлига сиздир олмайди”*. Шу ўринда улуғ мутафаккир Лев Толстойнинг *“Худо ҳамма нарсани кўриб туради-ю, нега кеч жазолайди”* ҳикоясини эслаш кифоя. Биз бандалар шундай ўйлаймиз: Тангри адолатсизликни кўриб туради-ю, нега жим? Йўқ, худонинг чўпи узун. У олам бино бўлгандан буён бирор-бир жабрни, зулмни, ёвузликни жазосиз, эзгу фикру иш-амални эса манфаатсиз қолдиргани йўқ. Бу ҳам азал-азалнинг ўзгармас қонуни, адолатидир.

Араб бойлари ва маҳаллий аҳоли ўртасида низо авжига чиққанда Арсен Саманчин овулдоши Тошафгон тимсолида яна бир фожиани ҳис этади. Тошафгонларнинг тоғу тош, ўт-ўлан, ноёб турли илбарс-қоплонларнинг қирилиб кетиши билан иши йўқ. Бойлик орттириш, мўмай пул топиш йўлида қанча одам қурбон бўлса ҳам майли. Бунда ҳам уста адиб бир ўқ билан икки куёни мўлжалга аниқ олган. Биринчидан, Тошафгон (Тоштанбек) номидан ҳам маълумки, у ҳозирга қадар давом этаётган афгон урушида қатнашган, ноҳақ, адолатсиз урушни ўз кўзи билан кўрган, кўзи қонга ўрганган. Бу ўринда дунёдаги бемаъни жангу жадалларига нафрат ҳамда шу урушлар туғдираётган ёвузликлардан огоҳлантириш бор. Иккинчидан, айнан шу Тошафгон яратувчиликни, ҳалол меҳнат билан оила боқишни эмас, бир гуруҳга бирлашиб (дунёнинг бугунги сиёсий манзарасини эсланг), меҳнатсиз бойиш йўлини танлаган. Бу йўлга қўшилмаса, ўзларига ёрдам бермаса, ўз дўсти Арсен Саманчинни ўлдириб, мактаб синфхонасига кўмишга ҳам тайёр! Зўравонликка, кучга асосланган сиёсатнинг таназули ҳам бу образ моҳиятига сингдирилган. Чунки Арсен биладики, ҳеч вақт зўравонлик куч-қудрати яратувчиликка қодир эмас. Аслида Арсен яшаган (яшаётган) жамиятнинг фожиаси ҳам айнан шу икки ғоя курашида – бир томондан, бозор иқтисодиёти, ўтмишдаги ҳамма кўприкларни кўр-кўрона бузиш, янгисини қуришга қурбнинг, кучу заковатнинг, яратувчиликнинг етмаслиги, иккинчи томондан, маънисиз, мағизсиз “оммавий маданият”нинг бузғунчилик қудрати, унинг кун сайин ўз гирдобига янги авлодни – “бозорбоп” болаларни тортаётгани кўринади. Хўш, нажот-чи? Нажот, қутилиш йўли қайда?

Инсониятнинг кўп минг йиллик тараққиёти ва таназули кўрсатадики, кўпинча эзгулик ютқазиб, ёвуз кучлар ғолиб келса-да, лекин яхшиликни тўла маҳв этолмайди. Ҳар қандай даврда, шароитда эзгулик ҳеч бўлмаса уруғ сифатида яшаб қолади. Чингиз Айтматов асарларида ҳам худди шундай. Мутафаккирнинг муҳолифлари уни ҳаётдан фақат фожа, бадбинлик ахтаришда айбласалар-да, Айтматов эътиқодидан ҳам, услубидан ҳам воз кечмади. Чунки ҳаётнинг ўзи йўқотишлар билан қизик ва бардавом.

Тинчлик ҳамда уруш бир мамлакат ҳудудига сиғмайдиган нур ва зулмат кабидир. Уруш балосига четдан бефарқ қараб туриш мумкин эмас. Қаердаки тинчлик боқий бўлса, у инсониятнинг бебаҳо неъматини, қаердаки урушга уринишлар бошланса, башариятнинг қора қисматига айланади. Буни йиллар, асрлар давомида ҳукм сурган тинчлигу бўлиб ўтган урушлар бизга англатади. Чингиз Айтматовнинг айнан мана шу асари ҳам бизни огоҳликка ундаса, ажабмас.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Айтматов Ч. Қулаётган тоғлар (Абадий қаллик); Қиёмат: романлар. – О‘zbekiston, Т., 2011,– 31-б.

2. Ёқубов О. Буюк донишманд инсонни эслаб...// Чингиз Айтматов. Тоғлар кулаётган замон (Абадий қаллик). – Т.: “ВЕКТОР – PRESS”, 2009 й.;

3. Саидов А. Афсонавий ёзувчи ва унинг охири романи ҳақида // Чингиз Айтматов. “Тоғлар кулаётган замон”.(Абадий қаллик). – Т.: “ВЕКТОР – PRESS”, 2009 й.

ФРАНЦУЗ ВА ЎЗБЕК ЭРТАКЛАРИДА МОДАЛЛИК КАТЕГОРИЯСИ ТАҲЛИЛИ

Juraeva Malokhat Mukhammadovna
Professor, (DSc)
of Bukhara State University
malo_uz@mail.ru

Мазкур мақолада тилишуносликда умумлисоний характерга эга, мулоқотнинг муҳим функционал жиҳати ҳисобланган, тил моҳиятини англаш учун катта аҳамият касб этган «модаллик категория»сининг халқ оғзаки ижоди, энг қадимий, оммавий жанрларидан бири саналган «эртак» тушунчаси ҳақида ҳамда мазкур категориянинг эртакларда ифодаланиши тўғрисида сўз боради. Икки ноқардош тил кесимида француз ва ўзбек эртакларидаги миллий-маданий хусусиятлар таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: *концепт, лингвокультурема, рационализм, аксиологик тус, муқобилсиз лексика, маданий бирликлар, маданий доминант, ўзбек ва француз этноси, паремиологик захира, рамзлар ва қиёфалар маданияти*

This article deals with "the category of modality", which has a universal character in linguistics as an important functional aspect of communication and is important for understanding the essence of language, and its expression in one of the oldest and most popular genres of folklore "fairy tale". In the examples of two different languages - French and Uzbek, national-cultural features of fairy tales are analyzed.

Keywords: *concept, lingvokulturema, rationalism, axiological tone, irreplaceable vocabulary, cultural units, cultural dominance, Uzbek and French ethnos, paremiological source, culture of symbols and images.*

Мазкур мақолада биз француз ва ўзбек миллий характерини биз, эртак матнида тақдим этилган лингвокультуремалар ва аксиологик тус билан безалган концептлардан келиб чиққан ҳолда баҳолаймиз.

Маълумки, инсон бошқа ҳодисалар сингари «эртак» тушунчасини англашда, идрок қилишда, билишда қатор мантикий-руҳий ҳаракатларга эга бўлган фаолиятни, яъни ўз онгидаги аклий таҳлилни амалга оширади Бунинг учун эртак ҳақидаги илк мушоҳадаларини хотирасида қайта тиклайди, унинг хусусиятларига эътибор қаратиб, бевосита кузатишлар орқали унга оид далилларни тўплайди ва миясида жамлаб саралайди.

Эртак, халқнинг маданиятидан дарак берувчи воқеа-ҳодисалар ҳамда лексик бирликларни ўзида яширган прецедент (*ўзидан кейинги содир бўладиган худди шу турдаги воқеаларга ўрнак, мисол бўларли ҳодиса*) матннинг бир шакли ҳисобланади.

И.Г.Ольшанскийнинг таснифи асосида, бизнинг назаримизда, тадқиқотнинг қийматини кўпроқ даражада аниқлаб берадиган лингвокультуремаларнинг (эквивалентсиз лексика, афсоналаштирилган маданий тил бирликлари, паремиологик захира, рамзлар ва қиёфалар маданияти) 5 турини ажратиш мақсадга мувофиқдир.

Француз эртакларида барча муқобилсиз лексика (54 % қўлланилган) 5 гуруҳга бўлинади:

1) атоқли отлар (Loulou, Nounou, Nicole, Pierrot, Riquet, Fifi, Guillaume, Anna, Aurore, Robert, Cantalabutte, Carabas, Javotte, Finette);

2) **топонимлар** (мамлакат, шаҳар, қишлоқ, воҳа, дарё номлари: La Perse, le Bassin parisien, la Normandie, l'Alsace, la Seine, Hongrie, Romaine, Europe, Mines-d'Or, Serpentin-Vert.);

3) **пул бирликлари** (un écu, un louis d'or, un franc);

4) **тарихий ёдгорликлар** (Le Louvre, Notre-Dame de Paris, Le SacréCoeur, Le Panthéon);

5) **узунлик ўлчовлари** (un pied, une lieu, un mètre, un kolomètre).

Бирор-бир эртақда тўқима бирликлар ва ҳодисалар учрамайди, бу эса эртаққа аутентликни (аслига мосликни) беради, ўқувчини ҳудуд билан, унинг тарихи билан, француз халқи ҳаётида бўлиб ўтган реал воқеалар билан таништиради.

Ўзбек эртақларида барча эквивалентсиз лексикани (49 % қўлланилган)

қуйидаги гуруҳларга бўлиш мумкин:

1) мамлакатлар олдида атоқли отлар билан келиши (*Туркман, Забилистон, Хоразм* мамлакатларида, *Чин, Қовунчи, Урганч, Богдод, Водий* томонларда, *Бухоро* элатида, *Қўқон* юртида);

2) шаҳар номларининг қўлланиши: *Тошкент, Бухоро, Самарқанд, Навоий, Хива, Зомин, Фарғона, Қўқон, Ўзган* каби;

3) маиший эртақларнинг бошлама қисми эса ниҳоятда ихчам ва содда тузилган бўлиб, уларда воқеликнинг бўлиб ўтган вақти ноаниқ бўлса ҳам, бироқ сирлилик сезилмайди, балки ҳаётийлик ҳукмрон бўлади.

Француз эртақларида афсоналаштирилган тил маданий бирликлари – маданият формуласи бўлган ритуал-маросимий, урф-одатлар, афсоналар, ирим-сиримлар (10%,) ни ифодалашда ҳам аксиологик ва эпистемик модаллик категориялари учрайди: Масалан, 10 та эртақдан атиги биттасида афсоналар учради. Улар авваломбор, эртақ персонажлари билан боғлиқ. Масалан, «*L'enfant à la vouivre*» эртагида китобхонга эртақона малика илон киёфасида намоёиш этилади, жуда гўзал ҳуснга эга бўлган малика, жуда қаттиққўл ва шафқатсиз. Французларнинг энг машҳур афсоналаридан бирида таъкидланишича, у тоғлар устидаги бир қасрда истиқомат қилади ва хазинани қўриқлайди. Маданият белгиси билан тамғаланган эртақлар мазмунининг унча кўп бўлмаган фоизи француз рационализмидан гувоҳлик беради: французлар у ёки бу пердмет ва ҳодисаларни тушунтиришда кўпроқ ҳис-туйғу ва иримларга (эътиқодларга) эмас, балки онг ва тафаккурга таянади.

Маданиятнинг формуласи бўлган ритуал-маросимий, урф-одатлар, афсоналар, ирим-сиримлар – афсоналаштирилган тил маданий бирлик-ларининг модаллик артефакти, деонтик ва эмотив модаллик категориялари билан имплицит ҳамда эксплицит ифодалангани ўзбек эртақларида эса кўпроқ (19%) учради:

1) 1. *Бола кетаверибди, йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юрибди. Бир жойга борса, бир киши майса устида намоз ўқимоқчи бўлиб турган экан...* . (Гулиқоҳқоҳ, 7).

2. – *Шоҳим қизнинг бошини боғлаб бировга фотиҳа қилинаётганда унинг ўз розилиги олинганму? – деб сўрабди.*(Сехрли нон, 32).

Француз эртақлари матнида тилнинг паремиологик фонди кам намоёиш этилади (2%). Таҳлил қилинган мақол ва маталлар француз характери қарама-қаршилиқларга хос эканлигини кўрсатади: улар доимий бир хилликка эга бўлиш билан бирга, авантюризмга хос хусусият бўлган турли алмашиниш ва ўзгаришларга иштиёқи баланд эканлиги ҳам кўрсатиб ўтилади.

Ўзбек эртақларида тилнинг паремиологик фонди кўпроқ (8%). Эртақ матнида маданият белгиларига келсак, француз эртақларида (30%) ҳақиқий ҳаётни ҳис-туйғулар билан қабул қилинадиган этнос орқали ҳайвонот ва наботот дунёси ҳамда ўраб турган олам рангдор чизгиларда ифодаланган. Масалан, эртақда бирор-бир аниқ ҳайвоннинг феъл-атвори, унинг хусусиятлари орқали маълум ахлоқий фазилатлар ва хусусиятлар ифодаланади. Айтайлик, ёлғон, айёрлик ва макр-ҳийла тулки образида мужассамланган.

Французлар, мамлакатнинг энг айёр одамлари деб гасконликлар ҳисобланади, шунинг учун «un renard gasçon» сўз бирикмаси энг юқори даражадаги айёрликни англатади. Масалан, 1.1-жадвалга қаранг:

Модаллик турлари	Француз эртақларида	Ўзбекча версияси
истак, ҳолат, ўрин-жой, тахмин, гумон, буйруқ	<i>Eh bien! dit le loup, je veux l'aller voir aussi; je m'y en vais par ce chemin-ci, et toi par ce chemin-là; et nous verrons à qui plus tôt y sera»</i> (CP.PChR, 7)	Тушунарли, – дебди бўри. – Мен ҳам бувингни бориб кўрмоқчиман . Мен мана бу йўлдан бораман , сен бўлса мана бу сўқмоқдан юр , кўрамиз ким олдин бораркин (20 б.).

Модаллик *истак* категорияси билан берилиб *хоҳиш*, *ҳолат*, *ўрин-жой*, *тахмин*, *гумонни* англатиб, олмош (от ўрнида) + феъл шаклида келган (*бориб кўрмоқчиман*, *сўқмоқдан юр*, *кўрамиз ким олдин бораркин*). Эртақда бир ҳайвоннинг феъл-атвори, унинг хусусиятлари орқали маълум ахлоқий фазилатлар ва хусусиятлар ифодаланган, айёрлик ва макр-хийла бўри образида мужассамланган.

Лингвокультуремаларнинг қилинган таҳлиллари асосида шуни хулоса қилиб айтиш мумкинки, тил – бу халқ маданиятини тушунишда рамзий бошқарувчи, лексика эса унинг маданиятининг ҳис-туйғуларга бой ифодасидир.

Француз халқини характерловчи, ўзида қадриятлар ифодасини топган концептлар орасида, бизнинг назаримизда, энг кўп тарқалгани «оптимизм» концептидир (22%). Бу концептнинг қуйидаги маданий доминантларини ажратамиз: «қувонч», «хурсандчилик», «беғамлик», «бахт», «ҳазилкашлик», «байрам» кабилардир. Масалан:

Toute la Cour en eut une joie qui ne se peut imaginer. (CP.R.H, 168)

2. *Petit bonhomme, je veux encore t'entendre rire...* (86 p.)

3. *Elles voulaient avoir les habits et les coiffures qui leur iraient le mieux.* (CP.C, 34) «*une joie, vouloir t'entendre rire, voulaient avoir*» «қувонч», «хурсандчилик», «бахт» концептлари орқали модалликнинг истак-хоҳиш категорияси ёритилиб берилмоқда.

Ўзбек халқини характерловчи, ўзида қадриятлар ифодасини топган ўзбекнинг байрами, тўйи, урф-одатлари ва анъаналари, ирим-сиримлари жуда кўп ва кизиқарли бўлиб, концептнинг қуйидаги маданий доминантларини ажратамиз, улар модаллик категориясининг когнитив, импозитив, аксиологик каби бирқанча турлари орқали ёритилиб берилмоқда: «бахт», «қувонч», «омад», «байрам», «тўй» «шукроналик», «беғамлик», «осойишталик», «андишаллик», «камтарлик», «шарм-ҳаё», «қувноқлик», «меҳрибонлик», «хурсандчилик», «ҳазилкашлик», «ҳашар» (37%) кабилардир. Бу концептлар ўзбек миллатини ҳатто энг бахтсиз онларида ҳам тинчлик, ҳазил ва хурсандчилик манбаини топа оладиган халқ эканини кўрсатади. Масалан:

1. – *Отажон, онажан! Сизлар менинг болаларимни шунчалик тарбиялаб ўстиряпсизлар. Мен сизларнинг қизларингдан ҳам сира ёмонлик кўрмаган эдим, умри қисқа экан, ўлиб кетди. Шунчалик меҳрибонлик қилганларинг учун раҳмат*, энди болаларимни *берсангиз*, олиб кетаман. Ўз қарамоғимга *олсам*. Менинг ҳам соғлигим *ночор*, бирор нарса бўлиб қолсам, болалар меросга эга бўлишин (ЎХЭ. Сеҳрли нон, 56).

2. *Чориқул ва онаси қувона-қувона тер тўкиб меҳнат қила бошлабдилар. Улар бу ерга шолғом экибдилар. Тинимсиз меҳнат қилибдилар.*

Мазкур эртақларда модалликнинг истак-хоҳиш, розилик, илтимос, ҳолат, темпораллик каби турлари, рози бўлишлик (яшириниб келган) мотиви ҳамда миннатдорчилик билдириш, қувонч, шукроналик ва хурсандчилик меҳрибонлик концепти кабиларни, лингвомаданиятшунослик хусусиятларини кузатиш мумкин.

Француз миллатининг яна бир муҳим жиҳатини акс эттирувчи аксиологик модаллик билан тус олган «бағрикенглик» (қадриятни ифодаловчи доминантлар: «яхишлик»,

«оққўнгиллик ва доим ёрдам қўлини чўзишга тайёрлик», «ёрдам кўрсатилганда хурсандчилик») (5%) концептилари билан ифодаланган: Биз Ж.Ж.Руссонинг фикрига қўшилишга ҳайрихоҳмиз. У шундай деган эди: «Франция – барча нафрат-ланадиган ва ўзи эса ҳеч кимга нисбатан юрагида ғаразлиги бўлмаган беозор ва оққўнгил миллат».

Масалан: *Je veux bien, repondit le petit prince, mais je n'ai pas beaucoup de temps (p.69). Si la chose est ainsi, a dit la princesse, je veux bien que vous deveniez le plus beau prince du monde (CP.RH., 31).* Модаллик истак, хоҳиш, макон, темпораллик, биологик ҳолат, имкон, ҳаракат билан берилган.

«Жасурлик» концепти французлар дунёқарашидagi энг қадриятли концепт бўлиб, эртақ матнида у асосий ўринни эгаллаган. Буни А.Фулленинг қуйидаги сўзлари, яъни французларнинг энг фарқли жиҳатлари «жасурлик ва ўлимдан нафратланиш, ақлдан озган ҳолатни эслатувчи, мастликка боргунга қадар французлар ўлим билан ўйнашганлар, уни излаганлар, жанглarda улар ўз кийимларини ечиб, қалқонларини улоқтириб ташлаганлар» деган фикри тасдиқлайди.

Масалан: *Je ne crains personne. Battons nous, si vous le voulez. Soyons bons amis, si cela vous plait» p.46.*

Модаллик = индикатив (*je ne crains personne*) + имперратив (*soyons*) +кондиционал (*si, voulez*) + сьубжонктив (*vouloir, pouvoir*), модал ифода воситаларига анча бойдир.

«Жасурлик» концепти билан «севги» концепти чамбарчас боғлиқ, чунки барча қахрамонликлар кўпгина ҳолларда гўзал аёлларни деб содир этилган. Мазкур концептнинг 12 эртақдан 8 тасида (7%) қайд этилиши, француз миллатига хос бўлган севгига бойлик ҳамда ҳис-гуйғуларнинг мўллигидан далолат беради. Севги концепти ўз навбатида, аксиологик модаллик билан тус берилган «гўзаллик» концепти билан боғлиқ ҳамда у француз этносининг олам манзараси тасвирида олдинги ўринни эгаллаган қадриятлардан (14 %) эканлиги бежизга эмас, чунки айнан французлар гўзалликни энг олий даражада ҳис этувчи ва баҳоловчилардир:

1. *Elle ne voulait apparaitre que dans le plein rayonnement de sa beauté.»;*

2. *Lorsqu'il voudrait du roi servir le tendre amour? p.143.;*

3. *Il y eut meme plusieurs gentilshommes qui voulurent l'épouser, quoi qu'elle n'eut pas un sou. Mais elle leur dit qu'elle ne pouvait se résoudre a abandonner son pauvre père dans son malheur? et qu'elle le suivrait a la campagne pour le consoler et l'aider à travailler (La Belle et La Bete.p.12).*

Модаллик = сьубжонктив имперфект, негатив (*voulait apparaitre que*) + индикатив (*rayonnement de sa beauté.*) + имперратив + сьубжонктив (*vouloir, pouvoir*).

Ўзбек миллатининг яна бир муҳим жиҳатини акс эттирувчи аксиологик тус олган концепт «бағрикенглик»дир (қадриятни ифодаловчи доминантлар: «яхшилик», «оққўнгиллик ва доим ёрдам қўлини чўзишга тайёрлик», «ёрдам кўрсатилганда хурсандчилик») (35%) концептлар ситуатив модаллик категориялари билан эксплицит уйғунлашган:

У қўшиларида ҳеч нарсани аямас, улар нима сўраб чиқса йўқ демас, баъзан эса ўзи ҳам турли нарсалар совға қилиб турар экан (ЎХЭ. Сехрли нон);

2) *Чориқулбой тез орада жуда мустаҳкам ва мухташам кўприк қуришни бошлаб юборибди. Одамлар узоғи яқин бўлиб, Чориқулбойни дуо қилишибди. Чориқул бутун қишлоқ халқини чақириб, қўш-қўш мол қўй сўйдириб, катта марака қилибди. Марака тугагач, кетаётганларга биттадан қўй улашибди (ЎХЭ. Сехрли нон, 10).* Модаллик индикатив, реаллик, имкон, сабаб, мамнунлик, макон, ҳолат, темпораллик кабилар билан уйғунлашган, олижаноблик, оққўнгиллик, меҳнатсеварлик, саҳийлик концептлари ҳамда миллий маданиятнинг қўш-қўш мол қўй сўйиши, катта марака қилиши, дуо қилиши, кўприк қуриши, қўй улашиши, ёрдам қўлини чўзиши доминантлари эртақнинг семантикасини очиб берган.

Ҳар бир аксиологик тусланган концепт ўзининг антиподи – қарши қадриятга (қарама-қарши нисбатига) эга.

Таҳлиллар натижасида шуни айтиш мумкинки, француз этносининг қарши қадрият («манманлик, мағрурлик» (35%), «қаҳр-газаб» (29%), «очкўзлик» (6%), «дангасалик» (6%) лари модаллик категориялари орқали эртак матнларидаги мазмун янада ёрқин ифодаланган:

Je vous défends d'y entrer, et je vous le défends de telle sorte, que, s'il vous arrive de l'ouvrir, il n'y a rien que vous ne deviez attendre de ma colère. (P.93). Ҳамма хоналар ... ихтиёрингизда, лекин хужрага киришни сизга **ман этаман, ёдингизда бўлсин**, агар у ерга **киргудек бўлсангиз**, сизни ҳеч ким ва ҳеч нарса қаҳримдан **қутқара олмайди (ОҒЭ, 25)**, ҳамда ўзбек этносининг қарши қадриятлари «манманлик» (18%), «қаҳр-газаб» (11%), «очкўзлик» (4%), «дангасалик» (3%) ни ташкил қилади:

Ўғай она бир кун нон ётибди. Бир кулчанинг ичига заҳар солиб бола учун алоҳида пиширибди. Бола кўчадан қайтганда «Ма болам сенга кулча пиширдим, **иссиққина еб ол!**», – дебди. Бола кулчани қўлига олиб чиройлилигини томоша қилиб ейишига кўзи қиймабди. ... шунда хизматкор йигитлардан биттаси: – **Бой ота буларни урманг. Бойвуччамиз бугун эрталаб менга чўлга чиқиб, заҳарли илон тўтиб келтиришни буюрдилар.**

Шунда бир кекса хизматкор: – **Кимки бировга чуқур қазиса ўзи йиқилади деган ҳикматнинг ҳақлигига шубҳа йўқ.** Мана, бир норасидани **ўлдирмоқчи** бўлган экан, ўрнига ўзи ўлди, – дебди **газаб билан.** [ЎХЭ, Бировга чоҳ қазисанг, 85].

Мазкур мисолларда «**ўлдирмоқчи, буюрдилар, еб ол, қазиса, шубҳа йўқ, урманг**» каби модаллик категориялари императив, сюбжонктив, кондиционал майллари орқали ўзбек этносининг қарши қадриятлари, очкўзликни ифодалаган.

Қуйидаги мисолларда турли ёшдаги эртак қаҳрамонлари ҳар хил персонажлар кўмагида сандиқ ичидан озод қилинади. Воқеалар, асосан, дарёларда юз беради.

Масалан, 1.2-жадвалга қаранг:

Модаллик турлари	Ўзбек эртаклари
макон, гўзаллик, табиат	1. Подшо қизлари дарё лабида ўтиришса, бир сандиқ оқиб келаверибди. Сандиқ яқинлашибди. Сандиқни очибдилар. Сандиқ ичида бир йигит ўтирган эмишики, дунёда унинг тенги йўқ экан. Сочи қоп-қора, жингалак-жингалак. Қошлари қоп-қора, кўзлари шахло, қадди-қомати келишган экан (ББЭ. Тоҳир ва Зухра, 81).
макон, аксиологик,	2. Балиқчи сандиқни очиб қараса, пахтадеккина тилла кокилли бир бола ётган эмиш. Болани уйига олиб келиб, тарбиялаб, катта қилибди (ЎХЭ, Гулиқаҳқаҳ, 34).
табиат, макон, гўзаллик, ҳолат,	3. Тонгда богбон сув олиш учун дарё бўйига келган экан, кўзи сандиққа тушибди. Дарҳол сандиқни сувдан судраб чиқарибди. Сандиқни очиб қараса, бир чиройли йигит ҳолдан кетиб, ҳушсиз бўлиб ётган эмиш. Богбоннинг чиройли йигитга раҳми келиб, уни уйига олиб кириб, дори-дармон билан парвариши қилибди (ЎХЭ, Сунбул билан Гул).
буйруқ, макон, муҳаббат	4. Подшо хизматкорларига: «Сандиқ очилсин!» дебди, сандиқни очиб қарасалар, бир қиз ётган эмиш. Подшоҳ уни кўриб, ошиқи беқарор бўлибди (ЎХЭ, Маликаи Ҳуснобод).

Тадқиқотимизда семантик категориялар назариясини ривожлантириб, ушбу категориялар билан тилнинг семантик функциялари орасидаги муносабатни назарий таҳлил қилишга ҳаракат қилинди. Фикримизча, биринчидан, семантик категориялар (мумкинлик, зарурият, императивлик, руҳсат ва бошқалар) реал объектив борлиқни акс

этириб, унга бўлган муносабатни билдирса, иккинчидан, асосий этибор ушбу категорияларнинг тил билан узвий боғлиқлик муносабатларига қаратилади.

Халқнинг характери ва уни ташкил этувчи ўзига хос хусусиятларини аниқлаш жуда мушкул вазифа бўлиб, ўзбек ва француз миллати шахсига хос хусусиятлар бошқа кўп миллатларга ҳам хосдир. Шунга қарамай, ажратилган маданий доминантлар ўзбек ва француз эртақларида «ўзбек ва француз миллий характери»ни энг юқори даражада ифодаловчи ҳамда айнан ўзбек ва француз кишисининг миллий ўзига хосликларини фарқловчи лисоний воситалардир. Мазкур лисоний воситалар модал маънолар системасининг умумий, қиёсий-типологик жиҳатларини очиб бериш, уларни ёрқин ифодалаш ва ички лисоний дунё манзарасининг миллий-маданий хусусиятларини аниқ акс этириш имконини беради.

References:

1. Жўраева М.М. Француз ва ўзбек эртақларида модаллик категориясининг лингвокогнитив, миллий-маданий хусусиятлари. Дисс.филол.фан.док. – Т.: 2017. – Б.233
2. Кулдашова Н.Б. Француз ва ўзбек тилларида спорт терминологиясининг миллий-маданий хусусиятлари. Автореферат ф.ф.ф.д. дисс. 2020. – Б.52
3. Juraeva Malokhat Mukhammadovna. Linguocognitive, national and cultural features of the category of modality in French and Uzbek fairy tales. Tashkent. 233/253 p.(Diss. filol. fan. dok.). – 2017.
4. Juraeva Malokhat Mukhammadovna. (2016). The national, cultural and linguocognitive peculiarities of modality of the french and uzbek fairytales. *GIF. LangLit. An International Peer-reviewed Open Sccess Journal*, 3(2), 81-86.
5. Juraeva Malokhat Mukhammadovna. *Receils de la poesiefrancaise.(Collection of poems).* – 2014.
6. Juraeva Malokhat Mukhammadovna. "Receils of proverbs.(Collection of proverbs, English, French, Russian and Uzbek)." (2014).
7. Juraeva Malohat Mukhamadovna, and Norova Moxitobon. "About The" Fairy Tale"" Fairy Tale"-A product of oral creativity of the people." *Middle European Scientific Bulletin* 9 (2021).
8. Juraeva Malokhat Mukhammadovna. "Linguocognitive, national and cultural features of the category of modality in French and Uzbek fairy tales.(monograph)." (2016).
9. Juraeva Malokhat Mukhammadovna. "National-cultural similarities of uzbek and french folk tales. JCC Impact journals (ISSN (P): 2374-4564) International Journal of Research in Humanities, Arts and Literature. V. 3, Issue-2. IJRHAL. 2015.–P. 51–56."
10. Juraeva Malokhat Mukhammadovna (2017). Linguocognitive, national and cultural features of the category of modality in French and Uzbek fairy tales.(Avtoref. diss. filol. fan. dok.).
11. Juraeva Malokhat Mukhammadovna Conte, genre précieux de la littérature. Point de vues des linguistes sur des contes. *GIF. LangLit. An International Peer-reviewed Open Sccess Journal*. V. 3, №2. 2016. India, 2016. – P.102–109. IF - 4.23.
12. Juraeva Malokhat Mukhammadovna Theoretical Views of Concept, Frame, Tale-Concept, Tale-Frame in Cognitive Linguistics. *International Journal of Engineering and Advanced Technology (IJEAT) Volume-8, Issue-5S3, 2019.–P.392-395.*<https://www.ijeat.org/wp-content/uploads/papers/v8i5S3/E10840785S319.pdf>;
13. Juraeva Malokhat Mukhammadovna Category of modality: research and interpretation. SOI: 1.1/TAS DOI: 10.15863/TAS International Scientific Journal. Theoretical & Applied Science, p-ISSN: 2308-4944 (print) e-ISSN: 2409-0085 (online) Volume: 86/6. 2020. – P. 149-154. <http://www.t-science.org/арxivDOI/2020/06-86/PDF/06-86-29.pdf>;

ТАФАККУР, ТАСАВВУР ВА БАДИИЙ СЎЗ

Афоқова Нодира Маҳмудовна
филология фанлари доктори,
“Тафаккур” журнали бўлим бошлиғи

Аннотация. Мазкур мақолада Ҳазрат Навоийнинг “Фавойид ул-кибар” девонидаги бир газал тасаввуфий, ахлоқий, ишқий мазмунларидан ташқари – теран ҳаётий тафсилотлари билан таҳлил қилинган. Улуғ шоир тафаккурининг миқёси, тасаввурининг тиниқлиги, тасвирнинг ёрқин ва изчиллиги тадқиқ этилган.

Annotation. In this article, in addition to the mystical, moral, and romantic content of a ghazal in Hazrat Navoi's "Favoyid ul-kibar" divan, it is analyzed with deep life details. The scale of the great poet's thinking, the clarity of his imagination, the brightness and consistency of the image are explored.

Калит сўзлар: аруз, газал, образли тафаккур, рамали мусаммани мақсур, лирик қаҳрамон, соқий, май, ички боғланиш.

Keywords: aruz, ghazal, figurative thinking, ramali musammani maksur, lyrical hero, saqi, may, inner connection.

Сўз санъати – инсонга ўз фитратига жойланган яратувчилик хислатини воқелантириш учун берилган беқиёс имкониятдир. Чунки ҳақиқий шоир-ёзувчи Сўзда ўзи яшаб турган оламга монанд янги бир олам яратади. Санъат асарида улкан миқёсли воқеа-ҳодисалардан тортиб ҳаётнинг кичик тафсилот, деталларигача акс этади. Ёки аксинча, улкан миқёсли воқеа-ҳодисаларнинг ўзи кичик тафсилотлардан бунёд бўлади. Шунинг учун ҳам ёзувчидан ижодкор учун зарур бўлган жуда кўп сифатлар қаторида энциклопедик тафаккур, энг майда ҳаётий тафсилотларнинг, инсон руҳиятининг заррабин билимдони бўлишлик ҳам талаб этилади. Улуғ Алишер Навоийнинг “Фавойид ул-кибар” девонидан олиниб, Сиз азиз ўқувчи учун қуйида шарҳланажак 37-газал ҳам – тасаввуфий, ахлоқий, ишқий мазмунларидан ташқари – теран ҳаётий тафсилотлари билан, шоир тафаккурининг миқёси, тасаввурининг тиниқлиги билан, тасвирнинг ёрқин ва изчиллиги билан диққатимизни тортди. Бу санаб ўтилганлар адабиётни нуқул тарбия воситаси, одоб-ахлоқ тарғиботи сифатида тушунмасдан, балки образли тафаккур намунаси сифатида идрок этиш имконини беради.

*Сориғ оғриғ бўлдим, эй соқий, хазони ҳажр аро,
Қони асфар майки, бор ҳар қатраси бир қаҳрабо.
Юзу жисмимдур сариғ барге қуруган шох уза,
Шоҳу баргеким қуруб саргарса, ким кўрмиш даво.
Не мараздур буки, бир гулрух шарори ишқидин
Бўлди сориғ лола кўзум оқию доғи қаро.
Суд эмиш кўз тушса асфар жинси сори, ваҳ, қани
Сарвинозимким, сариғ гул баргидин киймиш қабо.
Сарғариб қолмиш ҳаводис комиға ҳижрон куни,
Бир сариғ қушдекки, кундуз қолгай ул қушлар аро.
Шом ила субҳ ар сариғ оғриғ эмаслар, бас, недур –
Тун сочин ёйиб, қуёш йиртиб юзин тутмақ азо.
Дарди туффроққа ниҳон этти Навоий жисмини,
Топибон бир шуша олтин, дафн қилгандек гадо.*

Албатта, мутафаккир шоир билан бугунги китобхон ўртасидаги 600 йилга қараб кетган Вақт масофаси айрим сўзларга изоҳ беришни талаб этади. Булар қуйидагилар: асфар – сарик; қаҳрабо – сарик рангли шаффоф, ялтироқ тош қотган елим. Сомонни тортиш хусусияти бўлганлиги учун шундай аталган; мараз – фасод олган яра; гулрух – гул юзли; шарор – учкун, аланга; суд – фойда; қабо – уст кийим; ком – оғиз (кўпинча дев,

аждар каби афсонавий махлуқлар ҳақида); сариғ куш – зарғалдоқ; субҳ – тонг; ниҳон – яширин; шуша олтин – сих олтин.

1-байт. Ғазалда Алишер Навоий услубига мувофиқ, жамики образлар, деталлар, тасвирлар бир унсур – сариқ ранги атрофида айланади. Лирик қаҳрамон айрилик туфайли сариқ касалига гирифтор. Аслида ҳижрон тушунчасининг ўзи заъфарон юз, йўл қараб сарғайган кўз орқали сариқлик билан боғланади. Аммо шоир ҳижронни бу ранг билан янаям қаттиқроқ алоқадор этиш мақсадида “хазони ҳажр”, яъни ҳижрон кузи деб атайди. Зеро, кузнинг ўзи айрилик фасли, адам (йўқлик) сари бораётган фаслдир.

Азиз ўқувчи, ёдингизда сақланг, шеърда 6 марта қўлланган “сариқ” сўзи турли нашрларда ғазалнинг турли ўринларида асоссиз равишда “сариғ”, “сориг” шаклида бериб кетилаверган. Аммо ғазалда рамали мусаммани мақсур (фоилотун фоилотун фоилон) вазни оҳангини сакталиксиз сақлаш зарурати бу сўзни – худди юқорида ёзганимиз каби – 1-, 3-байтларда “сориг” тарзида; 2-, 4-, 5-, 6-байтларда “сариғ” тарзида ўқишни тақозо қилади.

Лирик қаҳрамон нега соқийга мурожаат этипти? Бу ҳам шунчаки эмас, у – чунки у май талабгори-ю, қани тиниқ ва сап-сариқ май? Бу майнинг ҳар қатраси қаҳрабодирки, халқ орасида сариқ касалига учраган одам шундай тошли тақинчоқлар тақиб юрса, соғаяди, деган қараш бор. Яна: қаҳрабо шаффофлик орқали май билан, сомон орқали куз ва ҳижрондан заифлашган ошиқ жисми, ғазалнинг марказида турган сариқ ранг билан боғланади.

2-байт касалликнинг шиддати ва натижаларидан баҳс этади: қомат (аниқроғи, тана скелети) – қуриган шох, юз ва жисм – шу шохда омонат осилиб турган заъфарон барг экан, сарғайган япроқнинг оқибат узилиб тушмаганини, қуриган шохнинг қайтиб кўқарганини ким кўрибди? 1-байтдаги ҳижрон кузи тушунчаси тадрижий равишда қуриган шох ва сорғарган барг тафсилларига боғланади.

3-байт. Шоир ҳаётий тафсилотларни чуқурлаштиришда давом этади: сариқ касалининг яширин даври тугугач, кўз ва тери сарғаяди. Гулрух (бу сўз айрим нашрлардаги каби “х” билан эмас, “х” билан ёзилиши лозим) – гулюзли бир дилбар уйғотган ишқнинг алангасидан кўзнинг оқи заъфаронлашиб, сарғайган оқлик ва мардумак туфайли кўз – туби доғли сариғ лолага менгзайди. “Мараз” (авж олган, фасод боғлаган яра) сўзи ҳам 2-байтдаги ҳолатни юқорига томон даражалаб, хаталикнинг шиддатига ишора қилади. Байтда “мараз” сўзи дард билан, “гулрух” – лола билан, “сарғайган кўз оқи” – сариқ касаллиги билан таносубият ҳосил этади. Аммо шарор – аланга-чи? Бу сўзнинг муносабатдорлиги эса яшириндир. Оқ мато аланга ҳароратидан сарғаяди – буни ҳамма яхши билади. Касалликнинг яширин даври тугаб, кўз оқининг сарғайиши эса тана ҳароратининг кўтарилиши билан бирга кечади. Мана шундай ҳаётий ҳолатлар орқали шарорнинг ҳам ғазал системаси марказига дахлдорлиги аёнлашади. Ишқ, кўз, лола, шарор, касаллик қабилар дастлабки қарашда бир-биридан анча узоқ тушунчалардир. Аммо шоир тафаккур ва тасаввур кучи билан яхлит бир система бўлган оламнинг бир-бирига алоқаси йўқдек туюлган бўлақлариаро алоқадорликни, ўхшашликни кўра олади; аслида шоирнинг маҳорати ҳам шундадир.

4-байт. Халқ орасидаги яна бир қарашга кўра, сариқ касали билан оғриган киши шу рангдаги нарсаларга қараб ўтирса, фойдали бўлар эмиш. Бизнинг беморимиз ҳам тузалмоқ учун сариқ гул барги сингари нозик матодан либос кийган ёрга термулиб ўтирмакни истайдикки, бундан унинг асл муддаоси васл эканлиги аёнлашади.

5-байтда “ҳаводис қожиға” деган бирикма бор. Жумла барча нашрларда шу тарзда берилган. “Қож” – шапалоқ, бўйинга уриш демақдир. Аммо бундай ўқиш мазмунда мавҳумликни келтириб чиқаради, яъни “ҳижрон куни ўзгаришлар, воқеалар шапалоғига сарғайиб қолди”, Албатта, матншуносларнинг кўмаги билан бу ҳолатга яна аниқлик киритдилар; аммо мазмун тақозосиданк елиб чиқсак, бизнингча, бирикма “ҳаводис қомиға” тарзида берилиши лозим. Икки сўзнинг имлосидаги яқинлик мана шундай чалқашликни туғдирган бўлиши мумкин. Агар сўзни “қом” деб ўқисак; Навоий даври

туркийсида ҳам, ҳозирги турк тилида ҳам “-га” ва “-да”нинг алмашилини ишлатилишини инобатга олсак, мазмун аёнлашади: касаллик авжига чиқди, ўзгаришлар шундай шиддатли тус олди (аждарга ўхшаган оғзидан олов пуркай бошлади)ки, унинг тафтидан ҳижрон кунда ошиқ жисми сарғайиб кетди, бу – сариқ куш (зарғалдок)нинг бошқа кушлар тўдасига тушиб қолган ҳолатига ўхшайди. Зарғалдок – чумчуқсимонлар оиласига мансуб куш бўлиб, фақат ўз жуфти билан, бошқа кушларга қўшилмасдан юрар, сап-сариқ лимондай сайроқи бу кушни кўриш амри маҳол экан. Бошқа кушлар тўдасига тушиб қолиш зарғалдокнинг ҳолини танг қилгани сингари ўзгаришлар шиддати ҳам ошиқни шу аҳволга соли кўяди.

6-байт. Ҳар қандай касаллик даволанмаса, оқибати – ўлимдир. Лирик қаҳрамон хасталигининг давоси бўлмиш қаҳрабо май қани, сариқ либосли сарвиноз қани? Улар йўқ. Демак, ўлим ва аза ҳақида гап очиш вақти келди. Сариқ касалига гирифтор бўлган бечора кас – ошиқ-ку, шом билан тонг бетоб эмаслар-ку, бўлмаса нима учун тун сочини ёйиб, қуёш юзларини тимдалаб-йиртиб аза тутмоқдалар? Улар лирик қаҳрамоннинг ҳолидан қайғуда эмасми? “Тун”дан мурод – ёрнинг паришон сочлари, “қуёш”дан мурод – унинг ойдин чехраси эмасми? Ўлим ҳолатида ҳам кўз олдида ёр сочлари-ю, орази турган ошиқнинг ишқини сўз билан ифода этиш мумкинми? Бу байтда ҳаётини тафсилотлар янада чуқурлашади: шоир мотам ҳолатлари – аёлларнинг сочларини ёйиб, юзларини тимдалаб йиғлашларига ишора этади.

7-байт. Аза меросими мантиқий равишда дафнга бориб уланади. Ғазал мақтаъси ҳам шу ҳақда. Бу дард охир-оқибатда Навоийнинг касалликдан олтиндай сарғайиб, сихдай ингичкалашиб қолган жисмини тупроқ остига олиб кетди. Бу манзара бир сих олтин топиб, қаерга яширишни билмасдан, ерга кўмиб қўйган гадонинг ҳолатига мувозийдир – халқ ҳаёти ва тилининг нодир билимдони бўлган Навоий бу ерда “Ғадо жой топса, нарса топмайди, нарса топса – қўйгани жой” мақолига ишора қилиб ўтган. Шу тарзда ғазалда бадиий образлар ва ҳаётини тафсилотлар параллелизми охириги мисрагача давом этиб, сўз санъаткорлиги бизнинг тасаввуримиз чегараларига сиғиб-сиғмайдиган даражада ҳадди аълосига кўтарилади.

Юқорида қайд этилганлардан ташқари, яна шеър структурасидаги ички боғланишнинг кўп ёқламалигини кўрсатувчи қуйидаги жиҳатларга эътибор беринг: 7 байтли ғазалнинг беш байти наҳвий жиҳатдан риторик сўроқ гап тарзида шаклланган, бу – сўз санъати илмида таҷоҳули орифона деб юритилади; яна бир усул – илтизом – шеърнинг ҳар бир мисраси ёки байтида битта сўзни такрорлаш усули ҳам байтлараро алоқадорликни мустаҳкамлашга хизмат қилган: шоир мақтаъдан бошқа барча байтларда “сариғ” сўзини такрорлайди.

Хўш, ғазал муаллифи нега айнан сариқ касаллигини мавзу қилиб олади? Бунда ҳам маъно бор: сариқ касаллигида жигарнинг ҳолати ўзгаради. Мумтоз адабиётда эса жигарнинг пора-пора бўлиши, жигарнинг хун бўлиши ишққа нисбат берилади. Демак, ғазалда тилга олинган “сориғ оғриғ”дан муддао – ишқ, ишқдан муддао – ошиқнинг ўзлиги, илк бошланғичи – Аллоҳ ва унга муҳаббат, унга бирлашиш – ваҳдатдир. Мана шу ерда ғазалнинг ирфоний мазмуни бошланади. Бу мазмун шарҳини эса тасаввуфий шеърининг нуктадон мутахассислари зиммасига қолдирамиз.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ, ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕРМИНОВ ТУРИЗМА ФРАНЦУЗСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ

*Марупова Гулноз Умаржоновна
Бухарский государственный университет
Кафедра немецкого и французского языков
преподаватель французского языка*

Аннотация: Туризм как феномен цивилизации, являясь современной массовой формой организации путешествий, реализует потребности личности, связанные с диверсификацией возможностей и компетенций. Коммуникация в туристической сфере создает дискурс, в полной мере отражающий многомерность целей, тем, ценностей и разнообразие участников процессов взаимодействия.

Ключевые слова: термин, туризм, лексика, семантика, французский.

Введение

Ныне еще одним видом путешествий, который становится все более популярным, стал спортивный туризм. В связи с глобализацией, улучшением связи и снижением транспортных расходов виды туризма быстро меняются, а это значит, что сегодня у нас разные причины посещать разные места, что еще больше разнообразит мир туризма.

В мировом языкознании ознакомление с культурным и духовным богатством народов мира имеет научное и практическое значение, а взаимное сравнение даёт возможность оценить его по достоинству. Отношение языка к культуре, его отражение в социальной жизни, проблемы изучения иностранных языков требуют особого внимания.

Основная часть

Известно, что в мировой платформе терминосферы в научных исследованиях, посвященных морфологическим, структурно-семантическим, лингвостилистическим, лексикографическим вопросам использования туристических терминов, подробно изучены лексико-фразеологические, универсальные, дифференциальные, описательно-классификационные особенности единиц, относящихся к данной категории. Однако коммуникативно-когнитивные, гендерные, этнокультурные особенности, лексико-деривативные принципы французской и узбекской лексико-семантических, лингвокультурных терминосферных единиц, различающихся по своей сущности и национальному характеру, являющихся продуктом вербализации логической деятельности человека, служат для определения функционального динамизма формально-содержательных границ спортивных терминов и туристических терминосистем, возникающих в культурно-лингвистической действительности.

Современные туристические услуги формируются в условиях меж и транскультурной глобализации и предполагают доступность в языковом и коммуникативном планах. Международный культурный туризм является способом познания «чужих» культурно-специфических реалий, а также способом обогащения культурного знания в целом. От успешной коммуникации в рамках межкультурного туристического дискурса зависит положительный образ «чужой» страны и оправданность предпринимаемых маркетинговых стратегий по формированию привлекательности регионов.

Особенности французской туристической терминосистемы в науке еще недостаточно изучены по сравнению, например, с английской и русской туристическими терминосистемами. Между тем, Франция является страной, популярной у туристов, ее связывают деловые отношения с другими государствами, что обуславливает большой поток не только туристических, но и коммерческих поездок в страну. В связи с этим рассмотрение специфики французской туристической терминологии является актуальным. Собственно французские термины можно разделить на несколько тематических подгрупп, называющих реалии французской жизни, представляющей интерес для туристов:

- ✓ гастрономия – grillades, soupe quotidienne, cidre brut, foie gras, cru classé;
- ✓ спорт – velo, escalade;
- ✓ история страны – révolution française, Empire, petit général, jacobin, château de Versailles;
- ✓ кинематограф – Palais des Festivals et des Congrès de Cannes, Festival international du film de Cannes, Salon Indien du Grand Café ;
- ✓ мода – haute couture, prêt-à-porter, boutique;
- ✓ наука – observatoire, Académie des sciences;
- ✓ география – ambiance volcanique, Canal du midi, Pyrénées;

- ✓ культура – la musique troubadour, passe-livres;
- ✓ религия – abbatale, monastère, abbaye, édifice sacré, abbaye bénédictine du Mont-Saint-Michel.

Соответственно, во французской туристической терминологии выделяется целый пласт лексики, относящийся к виноделию. К винодельческой терминологии помимо собственно технических терминов (*assemblage de vin, cuvée, cépages bordelais merlot, cabernet franc et sauvignon*) примыкают и культурные термины (*ateliers de dégustation, des circuits de découverte*), а также названия вин и винодельческих компаний (*Bordeaux, Medoc*).

Заимствованные, прежде всего английские, термины широко представлены во французской терминологической системе туризма. Дело в том, что первоначально туризм зародился в Англии, в связи с чем заимствования из этого языка присутствуют в большом количестве в туристической терминологии всех языков.

Появление новых слов во французской терминологической системе туризма является результатом как процесса заимствования, так и словообразовательных процессов собственного языка. Термины – неологизмы, обозначающие новые явления и предметы в этой сфере, образуются на основе активных словообразовательных моделей современного французского языка.

В процессе анализа мы выделили несколько способов пополнения французского туристического словаря:

1. Морфологический способ: *caravane – caravanier, -ière*, (1. Utilisateur d'une caravane. 2. Personne pratiquant le tourisme en caravane. Note: On peut admettre l'usage adjectival du terme «caravanier»).

Анализ слов и выражений, включенных в словари туристических терминов «Petit dico du tourisme» и «Glossaire: les mots du tourisme», показал, что наиболее продуктивными являются производные, образованные с помощью следующих суффиксов и префиксов:

суффикс –ment: *débarquement, enregistrement, encaissement*; (2,5%)

суффиксы –iste и –isme (2,3%): *bagagiste, naturisme*;

суффикс –age: *atterrissage, décalage, amerrissage*; (1,4%)

префикс pré-: *préavis, precaution* (0,7%);

Также продуктивным способом образования неологизмов является словосложение: *coffre-fort, hôtel-club* (1,6%).

При анализе формальных особенностей французской туристической терминосистемы мы можем отметить наличие различных типов терминов:

- ✓ простые: *rabais, vignoble*;
- ✓ сложные: *thalassothérapie, omniprésent, publipostage*;
- ✓ связанные терминологические сочетания: *justificatif des dépenses, heure de pointe*;
- ✓ свободные терминологические сочетания: *jardin tropical, liaison aérienne, hôtesse d'accueil*.

В целом осведомленность о достижениях мировой науки, языкознания, терминологии и переводоведения, их изучение на основе требований времени имеет сегодня научное и практическое значение с особым упором на человеческий фактор.

Литературы

1. Жўраева М.М. Француз ва ўзбек эртақларида модаллик категориясининг лингвокогнитив, миллий-маданий хусусиятлари. Дисс.филол.фан.док. – Т.: 2017. – Б.233
2. Кулдашова Н.Б. Француз ва ўзбек тилларида спорт терминологиясининг миллий-маданий хусусиятлари. Автореферат ф.ф.ф.д. дисс. 2020. – Б.52
3. Делабарр О.А. Организация туризма во Франции / О.А. Делабарр, В.А. Рубцов // Экологический консалтинг. – 2014. – №2. – С. 2-18.

4. Зырянова М.В. Реноминация лингвокультурных реалий (на материале французских переводов пьес А.П. Чехова) : автореферат дис. канд. филол. наук. – Воронеж, 2011. – 24 с.
5. Шагалова Е. Н. Словарь новейших иностранных слов (конец XX -начало XXI вв.): более 3000 слов и словосочетаний // М: АСТ, Астрель, 2010.
6. Воронкова И.С. Лингвистическое освоение чужой действительности (на примере русско-французских языковых процессов рубежа XVIII-XIX веков)): автореферат дис. ... канд. филол.наук. – Воронеж, 2011. – 24 с.
7. Гагарцева А.В. Организация культурно-познавательного туризма Франции / А.В. Гагарцева, З.Ю. Калоева // Научно-исследовательские публикации. – 2014. – №8 (12). – С. 91-95.

TARJIMA QILISHDA BA'ZI YONDASHUVLAR

Bozorova Rufina Sharopovna

Bux.DU o'qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarjima san'ati va tarjima qilishdagi ba'zi yondashuvlar haqida fikr yuritiladi. Ma'lum asarni tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan kamchiliklar hamda ularni bartaraf etish yo'llari to'g'risida ba'zi olimlarning qarashlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: tarjima san'ati, original asar, muloqot, tarjimon, badiiy tarjima, mazmun, mohiyat, muallif.

Ma'lumki, til insoniyatning eng muhim muloqot vositasidir. Til yordamida kishilar o'zaro fikr almashishadi va bir-birlarini tushunishadi. Til orqali aloqa qilish, ya'ni muloqot ikki yo'l bilan amalga oshiriladi: og'zaki va yozma shaklda. Agar muloqot qilayotganlar barchasi bir tilda so'zlashsa, muloqot bevosita amalga oshadi, ammo kishilar har xil tilda muloqot qilishsa, bevosita muloqotning imkoni bo'lmaydi. Bu holatda tarjima yordamga keladi. Ko'pchilik tadqiqotchilar bir tilda ifodalangan fikrlarni boshqa tilda ifodalashni aniqlashgan. Demak, tarjima insonlar o'z fikrlarini turli tillarda ifodalashlarida eng muhim yordamchi vosita bo'lib hisoblanadi. Tarjima turli xalqlar o'rtasida fikr almashishda katta rol o'ynaydi va jahon madaniyati durdonalarini tarqatishga xizmat qiladi. A.S.Pushkin tarjimonlarni "Sivilisatsiyaning xat tashuvchi tulporlari" deb bejizga aytmagan. Tarjima qadimgi zamonlardan buyon mavjud bo'lgan. Ikki xalq qo'shnichilikda yashasa, ular o'zaro jang qilishadi, yoki savdo-sotiq qilishadi. Har ikkala holatda ham har ikkala xalqni tilini biluvchi va biror fikrni bir tildan boshqa tilga tarjima qila oluvchi tilmochlarga ehtiyoj tug'iladi. Tarjima – nima? Bir qarashda juda oddiy. To'g'ri gaplar tuzish orqali boshqa tildagi fikrni bayon qilish kerak. Ammo diniy maktab o'quvchisi haqida bir hajviya bor. U lotin tilidan " Spiritus quedem promptus est, caro autem infirma". "Ruh tetik, tana esa bemajol" ma'nosini beruvchi hikmatli iboralardan birini u quyidagicha tarjima qilgan: "Spirt yaxshi, go'sht esa aynigan". Bu tarjima shunisi bilan to'g'riki, har bir so'zni shunday tarjima qilish mumkin, ammo gapning asl ma'nosini bermaydi. Demak, gapni tarjima qilishda uni qanday holatda va nima maqsadda aytilgani yoki yozilganini tushunish kerak. Tarjima asl nusxaga so'zma-so'z to'g'ri kelishi shart emas. Eng muhimi o'sha tarjima qilinayotgan asar uni o'qiyotgan o'quvchiga tushunarli bo'lishidir. Buyuk nemis tilshunosi Vilhelm von Gumbold yozganidek: "Har qanday tarjima menga yechib bo'lmaydigan masalani hal qilishda to'liq urinishday tuyuladi. Shunga ko'ra har bir tarjimon o'z ona tilining jozibasi hisobiga originalning ma'nosini boyitishi yoki original hisobiga o'z ona tilining o'ziga xosligini saqlab qolishi kerak. Uning qarashlarini ko'p olimlar ilgari suradi. Ularning xulosalari bo'yicha biz ekvivalent deb hisoblaydigan so'z aslida turli til vakillarida turlicha taassurot uyg'otadi. Masalan, har bir tilda "uy", "xonadon" ma'nosini beruvchi so'z bor. Ammo uning tashqi ko'rinishi va ichki jihozlanishi rus, o'zbek, ingliz, nemis yoki yaponlarda butunlay farq qiladi[1]. Til tizimida so'zlar turlicha yasaladi: ular o'zakdan turli ma'nolarda hosil bo'lishi turli grammatik xususiyatga ya'ni o'z sinonimlariga ega bo'lishi mumkin. Shuning uchun boshqa tilda ma'nosi bo'lgan so'zni ham aniq yetkazishni imkoni yo'q. Farq faqatgina so'zda emas,

balki har bir til grammatikasining qurilishi turlicha bo'ladi. O'zbek va rus tillarida zamon shakllari uchta bo'lsa, nemis tilida ular soni beshta, ingliz tilida esa ular o'n oltitani tashkil etadi. Gaplardagi so'z tartibi ham turli tillarda turlicha bo'ladi. Masalan, nemis va ingliz tillarida so'z tartibi qat'iy, ya'ni darak gapda kesim doimo ikkinchi o'rinda turadi. O'zbek tilida esa kesim hammavaqt gapning oxirida qo'llaniladi. "Kutubxonada ishlayaptilar" gapini nemis tiliga tarjima qilsak "Die Studenten arbeiten in der Bibliothek" bo'ladi. Ammo uni so'zma-so'z tarjima qilsak o'zbek tilidagi so'z tartibi buziladi, ya'ni "Talabalar ishlayaptilar kutubxonada" shaklida bo'ladi. Demak, har bir gapni bir tildan boshqa tilga tarjima qilganda tarjimon har bir tilning grammatik qoidasini puxta o'rgangan bo'lishi kerak. Tillar dunyoni turlicha "ko'radi", shu tilda so'zlashuvchilarning ongini turlicha shakllantiradi. Shunday ekan dunyoni ko'rishni tarjima qilish mumkinmi? Xo'sh amaliyotga murojaat qilsak. Bir she'rning o'nlab tarjimasi bor. Biror matnni nemis yoki ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qiladigan bo'lsak original matndagi ba'zi ma'nolar yo'qolishi tabiiy hol. Lekin shunday holatlar ham bo'ladiki, originaldan chekinish tarjimonga xalal bermaydi. Bunday tarjima teng qiymatli ya'ni teng ma'noli deyiladi. Deylik maishiy hayotda vaqt, manzil, narx-navo va hokazolarni so'rash yoki uchrashuv tayinlashda ikkita muloqot qilayotgan turli tilda so'zlashuvchi inson bir-birini tushunsa yetarli. Texnik tarjimada ham shu narsani kuzatishimiz mumkin. Masalan, televizor instruksiyasini tarjima qilayotgan tarjimon o'zbekcha matnning o'quvchisi qaysi tugmani bossa, original matnning o'quvchisi ham shu tugmani bosishi kerakligini ta'minlashi kerak, boshqa mayda detallarga, ya'ni badiiylikka e'tibor berilmasa ham bo'ladi. Rasmiy va siyosiy hujjatlarni tarjima qilishga qo'yiladigan talablar esa juda muhim va aniq bo'lishi kerak. Ammo bunda standart ifodalarning ko'pligi, ularning har xil tillarda deyarli bir xilligi turli tushunmovchiliklarga chek qo'yadi. Falsafiy, diniy va ayniqsa badiiy matnlarni tarjima qilish juda qiyin. Ulardagi har bir so'z juda ko'p ma'noga ega bo'ladiki, tarjimon ma'lum matnni tarjima qilish jarayonida uni qaytadan yaratadi[2]. Badiiy tarjimaga ko'pgina qarama-qarshi talablar yuzaga keladi. Ularni amerikalik filolog T.Seyvori "Tarjima san'ati" kitobida jamlagan: A.Tarjima original so'zining aynan ma'nosini berishi kerak; B. Tarjima originalning fikrini berishi kerak; A. Tarjima tarjimadek o'qilishi kerak; B. Tarjima originaldek o'qilishi kerak (ya'ni o'quvchida uning oldida turgan asar tarjimadek tuyulmasligi kerak); A.Tarjima originalning (stilini) uslubini aks ettirishi kerak; B.Tarjima tarjimon uslubini aks ettirishi kerak; A.Tarjimon originalga biror nima qo'shish yoki kamaytirishga haqli emas; B.Tarjimon originalga biror nima qo'shish yoki kamaytirishga haqli; A.She'rlarni nasrda tarjima qilish kerak; B.She'rlar she'r shaklida tarjima qilinishi kerak. Ko'rib turganimizdek fikrlar har xil. Ba'zilar ona tili ruhiga mos kelishini muhim deb hisoblasa, boshqalar o'quvchini boshqa tilning fikrlashi, madaniyatini qabul qilishni o'rgatish zarur deb hisoblaydi. B punktida berilgan talablarni bajarish erkin tarjimaga olib kelsa, A punktida berilgan talablar so'zma-so'z tarjimaga olib keladi. Ammo tarjima o'quvchiga xuddi originaldek taassurot qoldirishi uchun B punktida berilgan talablarga amal qilish o'sha tarjima qilinayotgan asar o'quvchida katta qiziqish uyg'otishi, undagi badiiy to'qima, aforizmlar, maqollarning aynan tarjimasini emas, balki ularning ekvivalentini keltirish maqsadga muvofiqdir. Masalan, nemis tilidagi "Übung macht den Meister" maqolini o'zbek tiliga so'zma-so'z tarjima qilsak "Mashq usta qiladi" degan ma'no anglashiladi. Ammo badiiy asarda uning "Takrorlash bilimning onasi" shaklidagi ekvivalentini bersak o'zbek o'quvchisiga tushunarli bo'ladi. So'zma-so'z tarjimada esa ma'no mutanosibligi yo'qoladi. Tarjimon tarjima qilayotgan asari badiiy jihatdan mukammal bo'lishi uchun unga badiiy sayqal berishi, ya'ni qo'shimchalar kiritishi yoki ba'zi fikrlarni qoldirib ketishi ham mumkin. Masalan Shekspir asarlari tarjimoni tragediya haqidagi tasavvurlari o'zining tasavvurlariga (Shekspirning tasavvurlariga emas) mos kelishiga harakat qilgan. Shu tasavvurlarni ko'zlab u she'riy o'lchamlarni almashtirgan, ba'zi replika yoki butun sahnalarni ham qoldirib ketgan. Katta syujetli o'zgartirish ham o'sha paytlarda, ya'ni XVII asrlarda tabiiy hol bo'lgan. Turli davr va turli madaniyatlarda tarjima haqida u yoki bu tasavvurlar paydo bo'lgan. Odatda Gomer, Vergiliy, Dante, Shekspir asarlariga yangicha qarash yangi tarjimalar kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Har bir tarjimaga yangicha qarash ularning har xil tarjimalarga olib kelishiga sabab bo'ladi. She'rlarning tarjimasi – katta va qiyin san'at. Bu

borada qator nazariyalar bor. 1. Sheʼrni tarjima qilish imkoni yoʻq. 2. Sheʼrda soʻzni emas, balki oʻsha sheʼrning ruhini berishi kerak. Mashhur tarjimon M.Lozińskiyning fikricha chet tilidagi sheʼrni oʻz ona tiliga tarjima qilishda, tarjimon oʻsha tilning barcha qiyin va jonli aloqalarining barcha elementlarini hisobga olgan holda oʻz ona tilida asl nusxada aks ettirilgan qiyin va jonli aloqa zamiridagi emotsional taʼsirini bera olishi kerak. Shu tarzda u oʻz ona tiliga sodiqligi va shoirona oʻziga xosligini saqlagan holda, uning uslubi, tili, ohangi va ritmini qabul qilib goʻyoki tarjima qilinayotgan asar muallifiga aylanishi kerak. Mashhur adabiy asarning tarjimasi ham xuddi shu tarzda talqin etilishi lozim. Aytishlaricha, tarjima muammolari haqidagi bir konferentsiyada maʼruzachi oʻz maʼruzasini quyidagi fikrlar bilan boshlagan: “Sanʼat – muhim muammo. Tarjima sanʼati esa juda muhim muammo. Haqiqatdan ham tarjimon oldida turgan mashaqqatning sonsanogʻi yoʻq. Ulardan eng birinchisi – bu originalni tushunish. Agar tarjimon originalning kuchi, xilma-xilligi yoki uygʻunligini berishni uddalay olmagan boʻlsa bu uyat emas. Moʻjizani faqat orzu qilish mumkin, uni talab qilib boʻlmaydi. Matnni tushunmaslik oqibatida qilingan xato esa tarjimon obroʻsiga jiddiy putur yetkazadi. Tarjimonning koʻp xatolariga ikkala tilda mavjud boʻlgan, ammo boshqa-boshqa maʼnolarni anglatadigan soʻzlarning borligi sabab boʻladi. Masalan: ingliz tilidagi “paragraph” soʻzi paragraf maʼnosini emas, balki “absats” degan maʼnoni beradi. Koʻplab xatolarning ikkinchi sababi – bu idiomalar, frazeologik birikmalarni tushunmaslik. Ingliz tilidagi “to catch cold” (поймать холод) “sovuqni tutish” emas, balki aralashmoq degan maʼnoni beradi. Baʼzi xatolar esa tarjimonning u tarjima qilayotgan asar tilida soʻzlashuvchi xalqning madaniyatini bilmasligi oqibatida kelib chiqadi. Badiiy matnning tarjimasi ham badiiy chiqishi uchun eng avvalo har bir tarjimon oʻz ona tilisida yaxshi yoza olishi kerak. Hatto asar originali tilini bilmasada, baʼzan yaxshi shoir va yozuvchilardan yaxshi tarjimonlar chiqishi mumkin. Demak, asar badiiy jihatdan mukammal chiqishi uchun faqat bilim emas, balki oʻzgacha mahorat ham kerak boʻladi. Albatta, barcha shakl va maʼno elementlari aniq talqin etishning imkoni yoʻq. Ammo har qanday turdagi tarjimada quyidagilar sodir boʻladi: a) materialning qaysidir qismi asliday tasvirlanmaydi va tashlab ketiladi; b) materialning qaysidir qismi aynan emas, balki ekvivalent orqali beriladi. Masalan tarjima qilinayotgan asarda mavjud maqollar, hikmatli soʻzlar yoki frazeologik iboralar aynan berilmaydi, balki ularning ekvivalentlari beriladi; c) asl nusxada boʻlmagan material keltiriladi[3]. Xulosa oʻrnida shuni aytish mumkinki, maʼlum bir asarni tarjima qilishda tarjimonning eng asosiy vazifasi asl nusxaning kommunikativ funksiyalarini berish uchun tarjima nazariy asoslarining barcha elementlariga tayanishi lozim. Badiiy tarjima, nasriy yoki nazmiy usulda yozilgan boʻlishidan qatʼiy nazar-bu sanʼat. Sanʼat - bu ijod mahsuli. Demak, tarjima sanʼat boʻlsa, unda tarjimonda yozuvchilik qobiliyati mujassam boʻlishi kerak. Bir asarni maʼlum bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilishda tarjimon oʻsha tilni mukammal bilishi talab etiladi. Tarjimonning oliy maqsadi – asar gʻoyasini, jozibasini, qahramonlar his-tuygʻu va kechinmalarini asl holatda saqlab qolishdir.

Adabiyotlar

1. Бархударов Л.С. Уровни языковой иерархии и перевод. – Тетради переводчика М 1969.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод. – М. Международные отношения, 1975.
3. Комиссаров В.Н. Слово о переводе. – М. Международные отношения, 1973
4. Bozorova R.Sh. Nemis kundalik muloqot tili toʻgrisida Namangan Davlat Universiteti ilmiy axborotnomasi 2019 yil 3-son [Ахборотнома 3-сон.pdf](#)
5. Bozorova R.Sh. Johann Wolfgang Gytotening “Yosh Verterning iztiroblari” romanida poetonimlar talqini Namangan Davlat Universiteti ilmiy axborotnomasi 2019 yil 12-son [Ахборотнома 12-сон.pdf](#)
6. Tursunov Z.Z., Bozorova R.Sh. Nemis xalq ertaklaridagi turgʻun birikmalarni oʻzbek tilida qayta yaratishga doir. Namangan Davlat Universiteti ilmiy axborotnomasi 2020 yil 5-son [Ахборотнома 5 сон 2020.pdf](#)

ТАҚДИР ВА БАШОРАТ

Ғаниева Афи́фа Илҳомовна

Алишер Навоий номидаги Тошкент
давлат Ўзбек тили ва адабиёти университети
мустақил тадқиқотчиси

Аннотация. *Мазкур мақолада Пауло Коэльонинг халқаро бестселлер – энг кўп сотилган романлиги боис Гиннеснинг “Рекордлар китоби”дан ўрин олган “Портобело жодугари” асари таҳлил қилинган, “лўли қиз – Афина(Ширин Халил)нинг қисмати гайритабиий ҳаёт бағрида сеҳр-жоду сирлари психоаналитик ва симиотика нуқтаи назаридан ўрганилган.*

Annotation. *This article analyzes Paulo Coelho's international bestseller - the best-selling novel "The Witch of Portobelo" from the Guinness Book of Records. and studied in terms of symmetics.*

Калит сўзлар: *пафос, конфликт, магик реализм, маънавий эркинлик, сеҳр-жоду, лейтмотив, фожея, драматизм, психоаналитик муолажа.*

Keywords: *pathos, conflict, magical realism, spiritual freedom, magic, leitmotif, tragedy, drama, psychoanalytic treatment.*

Пауло Коэльо “Портобело жодугари” романи билан дунё тараққиёти ўзанларини сеҳр, жоду кучи билан эзгу томонга ўзгартирса бўлади, деб китобхонни ишонтириш ва ўзига эргаштиришни истайди. Роман бошланишида ёзувчи фалсафий тарзда ўзининг асл ғоясига ишора қилади: “Чирокни ёкишдан мақсад уни эшик ортига бекитиб қўйиш эмас, равшанлик улашиб, одамлар ҳаётини ёритиш, зулмат қўйнида яшириниб ётган зарбаларни, ғаройиботларни фож қилишдир”.

Пауло Коэльонинг асардаги бош ғояси ҳам шундайки, инсон қаерда, ким бўлмасин, ўз қобилияти, имкониятини умумнинг бахти ва тараққиёти учун сарфлаши керак, чунки, оламда бўлаётган барча воқеалар замири бир-бирига боғлиқ, бир-бирини тақозо қилади. Ҳеч ким кафолат бермайдик, Портобелло ёки Лондон, Байрут ёки Париж, Санкт-Петербург ёки Стокгольмда содир бўлган бир эзгулик ёки ёвузлик бошқа жойда такрорланмайди деб... Олам яхлит система экан, бир-икки такрор бўлган нарса, сўзсиз яна такрорланади. Романнинг умум руҳий пафосига жиддий қарасангиз – у трагик. Бу асарнинг ёзилиш услуби ҳам “Алкимёгар” ва “Иблис ва Прим хоним”дан фарқ қилади. Муаллиф баёнининг йўқлиги тигизлик ва драматизмни келтириб чиқарган.

Агар И.В.Гётенинг “Ёш Вертенинг изтироблари” сентиментал романи мактуб шаклида ёзилган бўлса, Пауло Коэльонинг “Портобело жодугари” Афина ўлдирилган сўнгги сўроқ қилинган гувоҳларнинг тушунтириш хатлари шаклида битилган. Романдаги қаҳрамонлар: Херон Реан 44 ёшда, журналист; Андреа Маккейн 32 ёшда, актриса; Дедре Денейл 37 ёшда, шифокор (Эдда номи билан машҳур); Лейла Зайнаб 64 ёшда, рақамшунос; Самира Халил 37 ёшда, уй бекаси, Афинанинг онаси; Лукас Жессен Петерсон 32 ёшда, муҳандис (Афинанинг собиқ эри, ажрашгач, бошқа аёлга уйланган); Гианкарло Фонтана ота, 72 ёшда, руҳоний; Павел Падбиевский 57 ёшда, Афина турган ижара уйнинг эгаси; Питер Шернег 47 ёшда, Ҳоллен Парк Лондондаги банк (номи сир тутилади) иш бошқарувчиси; Набил Аллаҳи – ёши маълум эмас, бадавий; Вошо “Бумало” 65 ёшда, ресторан хўжайини; Лилиана – тикувчи, ёши ва фамилияси маълум эмас; Антони Локадур – тарихчи.

Пауло Коэльо асарлари психоаналитик ва симиотика нуқтаи назаридан ўрганилса, фанга жуда кўп қутилмаган янгиликлар бериши мумкин.

“Портобелло жодугари” романида ҳам икки қатлам бор: зоҳирий ва ботиний. Биринчи қатлам оддий китобхон учун, сенсацион, кизиқарли конфликтли, магик реализмга йўғрилган; иккинчиси – хос одамлар учун. Бу иккинчи тоифа – сўзни, ҳар бир

жумла ва образ, фоиз ва белгини худди неврохирургик операция қиладиганлар тоифаси. Бу роман бир қарашда ўта қизиқарли ва содда кўринса-да, моҳиятан анча мураккаб ва серқирра. Мураккаблиги шундаки, бир неча адабий оқим ва методларни ўзида уйғунлаштирган ва бадий синтез қилган.

Пауло Коэльо ҳам Ф.М.Достоевскийга ўхшаб муҳаббатнинг яратувчилик ва ўзгартирувчанлик қудратига ишонади. Асар шундай бошланади: “У соҳиблик қилувчи энг олий куч бу – муҳаббат. Ҳеч ким уни бу кучдан маҳрум қила олмайди”[1;3].

Ҳукмдек роман ибтидосида янграган бу фикр асар сўнгигача қон томир бўлиб хизмат қилади.

Романнинг бош қаҳрамони – руминиялик лўли қиз. Унда илоҳий жозиба, сеҳр-жоду хислати бор. У ўз сеҳр-жодуси кучи билан ёвуз кучларга қарши курашиб, эзгуликни барқарор қилмоқчи. Аммо қандай, ким билан, қай муҳитда, кимларни эргаштириб ёки бирлаштириб?.. Асарда тасвирланган муҳитдаги мутаассиблик ва турғунлик уни алалоқибат фожеага – ўлдириб, чавақлаб кетишларига олиб келди.

У ўз фикри ва қарашларини мутлақлаштираман, деб ўйлайди. Табиийки, бу тоифа одамлар кўпайгач, ҳар қандай жамиятда қарама-қаршилик ва зиддият кучаяди. Чунки инсониятнинг кўп минг йиллик тараққиёти кўпроқ яхши одамлар ғояларини ютқизганига гувоҳ. Янгиликни асослаш, ўтказиш, тан олдириш ва тарқатиш, ислохотчилик ҳеч бир замон, тузумда осон кечган эмас. Мирзо Бедил айтмоқчи: “Ҳар бир уруғ аввал ерга (лойга) булғанади, сўнг (мағзи тўқ бўлса!) кўкаради. Унинг кўкариши, яшнаши учун ҳам Тангрининг инояти: ҳаво, сув ҳамда ер соҳибининг меҳнати керак”.

Ёзувчи ҳам бугунги дунёнинг сиёсий-мафкуравий, иқтисодий, маънавий-руҳий манзарасини, умумбашар муаммоларини чуқур билганидан, қандай қилиб бўлса-да, инсон ўз қўли билан яратган ва яратаётган фожеаларнинг олдини олиш йўли, усулларини излайди.

“Айни дамда биз ХХI асрдамиз. Сон-саноксиз бегуноҳ инсонларни қириб ташлаган ҳақиқий жиноятчиларнинг насл-насаблари ҳали-ҳамон ўзларини бегуноҳ деб билишади. Улар жамиятда фидойилардек кўринишга интилишади. Нимани назарда тутаётганимни биласанми, Херон?

- Нима демоқчи эканлигини англаб турибман. Ерга ҳукмронлик қилиш учун замонавий жодугарлик ови бошланаётган эди. Бу гал инсонларни бўйсундириш учун курул-аслаҳага ҳожат йўқ, уларни жиловлаб туриш учун масҳара қилиш ва ҳиссизликнинг ўзи кифоя”.

Кимдаки илоҳий қобилият мавжуд бўлса, улар ҳамма даврда ишончсизлик билан қарши олинган. Бу романда ҳам тугун айнан ана шу ишончсизликда. Одамлар аччиқ ҳақиқатдан кўра, ширин ёлғонга тез ишонадилар. Бу хислат уларнинг тийнатларида бор.

Романнинг лейтмотиви қуйидаги жумлада ифода этилган: “Дунёдаги энг қабиҳ жиноят кимнингдир хотиржамлигини ўғирлаш, шод-хуррамлигини тортиб олишдир”[1;7].

Асар бош қаҳрамони Афина “Ҳар бир инсоннинг маънавий эркинлиги унинг ўзига тегишли. Таъсир ўтказиб, уни бошқаришга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ”, - дейди. Қизиғи шундаки, Афинанинг ўзини айнан шу – ўзгаларга сеҳр-жоду йўли билан таъсир этишда айблаб, қатл этадилар. Одамлар унинг ғайбдаги кучлар билан тил топишиб, омма орасида ўзини қудратли ва устун ҳис қилишидан кўрқадилар.

Дедра Оънейл – 37 ёшли шифокор, у Эдда номи билан машҳур. Ўз кўрсатмаларида Афинанинг ўлимига сабаб қилиб қуйидагиларни кўрсатади: Афина ўз шахсида қуйидагиларни жам қилгани боис эҳтиётсизлик оқибатида фожеага учради:

а) кимнингдир ҳасадгўйлиги учун уни жазолаш шарт эмас. Ахлоқ билан бу кучни йўқ қилиш мумкин;

б) йўлдаги белгиларга эргашмасдан туриб, мақсадга эришиб бўлмайди;

с) масъулиятни ўзгаларга юклаганлар ҳаёт қувончларидан куруқ қоладилар.

д) илоҳийлик йўқолиб, ҳиссизлик юзага чиқаяпти;

е) Яратганнинг қувватидан илҳомланиб ишлаш ўрнига, меҳнатнинг одамзодга теккан лаънатлигига ишонамиз.

г) аёллар бокиралик, жафокашлик ва муҳаббатда ҳаётнинг маъносини топади.

Д.Оънейлнинг айтишича, Афина ўз шахсида юқоридагиларнинг барини мужассам этгани боис эҳтиётсизлик оқибатида фожеага учради.

Афина ўзига зотий ато этилган кудрат – сеҳр-жоду билан бошқалар журъат ва жасорат қилмаган ишга таваккал қилиб, оммани бошқариш мумкин, деб ўйлайди ва алалоқибат шу кучларнинг бир вакили томонидан чавақлаб ташланди. У ҳасадгўйлар учун доимий мавзуга айланиб улгурганди.

Байрутлик эр-хотин фарзанд кўрмагач, бола асраб олишади. Руминияда туғилган бу қизча лўлилар авлодидан бўлиб, унга Ширин деб исм қўйишади. Аммо асли исми Ширин Халил бўлган бу қиз Афина номи билан машҳур бўлиб кетади. Унда ғайбий хислат, сеҳр-жоду қобилияти бўлгани боис юнонларнинг донишмандлик ва уруш худоси бўлган Афина номи берилган. Унинг фавқулодда қобилиятдан ота-онаси жуда қаттиқ ташвиш ва изтироб чекишади. Сабаб шуки, Ўрта Шарқ мамлакатларида XIX аср сўнглари ва XX аср бошларида диний бўлиниш, айирмачиликлар авж олаётган, мутаассиблик ва турғунлик кучаяётган бир давр эди.

Ширинда илохийлик қирраларини кўраётган ота-онада кўрқув кучая боради. Бир кун Ширин Халил – Афина кўзига Биби Марьям оппоқ кийимда кўринганини айтади. 57 ёшли аёл – Афинанинг онаси Самира Р.Халил уй бекаси бўлса-да, илоҳиётдан хабардор аёл бўлгани боис, бу белги, нишонлардан, табиийки, кўрқади: “Оппоқ кийинган аёлни кўрганларнинг ҳаёти охир-оқибат фожиа билан тугаганлиги ҳақида кўп эшитган”.

У боласининг кўзига ва тушида кўринганлардан ташвишланиб руҳшунос, педиатрларга учрайди. Улар “кўринмас дўстлар бола орзуларининг тасвиридир” дерканлар, қизчанинг хоҳиш-истакларининг амалга ошишига ёрдам беришни тавсия қиладилар. Бу психоаналитик муолажа эди.

Ўзининг нимага қодирлигини билмаган шахс ҳаёт нима учун берилганини билмаган кишидир. Ўзини билиш мудом эгоизмдан бошланади, аммо у билан яқунланмайди. Дао фалсафасидан беҳабар киши унинг “Такаббур бўлинг!” даъватини бир томонлама тушунади, ваҳоланки, такаббурлик, эгоизм реал борликдаги зиддиятларнинг инъикосидир” [2;54]. Бу санъат туфайли қарама-қаршилиқлар бирлашади, парадокс ҳолатлар кўпаяди. Аниқ мақсадга эришиш йўлидаги қувлик, ҳийла, найранг, алдов кечирилади.

Инсон ботиний-руҳий оламини чуқур тадқиқ этган австриялик психоаналитик Зигмунд Фрейд кузатишларига кўра, ҳаётда реаллаша олмаган хоҳиш-истаклар онг ости қатламига ўтиб, муайян хатти-ҳаракатга айланиши ёхуд тушга қалқиб чиқиши мумкин. “Туш – одамнинг бостирилмаган туйғу-кечинмалари орасидаги кўприқдир, унда бедорлигимизда иқроор бўлмаган нарсаларни тан оламиз. Ҳеч бир туш бемаъни эмас, унинг ҳар бири ўз маъносига эга”. Турли тадқиқот, кузатишлари билан Фрейд тушнинг янгича талқин назариясини яратди ва самовийлик, мунажжимлик башоратчиликдан иборат қарашларнинг оёғини ерга қўйди.

Пауло Коэльо, шубҳасиз, XX аср илм-фанини ларзага келтирган Зигмунд Фрейд қарашларидан хабардор. Шифокорнинг Афинанинг тушларига оид фикри бунинг исботидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1.П.Коэльо. Портобелло жодугари. (Шухрат Сатторов таржимаси), - Тошкент, 2010. 174 б.
- 2.Алимасов В. Фалсафа ёхуд фикрлаш санъати. Тошкент “Ношир” нашриёти, 2008. 218 б.

ХУРШИД ДЎСТМУҲАММАД АСАРЛАРИДА МАГИК РЕАЛИЗМ

Мансурова Нодира Бобожонова
НДПИ Ўзбек адабиёти
кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: Мақолада Хушид Дўстмуҳаммад ижодида мифологик тимсоллардан ўз ўрнида фойдаланилгани, уларнинг асар гоҳисини очишда бевосита иштирок этиши, асарларида соҳир реализм анъаналари салмоқли мақомга эга эканлиги тўғрисида фикр юритилган. Айнан халқ асотирлари, афсона, мифлардан унсур ўлароқ реал ҳаёт манзараларини яратиш учун фойдаланиш магик реализм ижодий йўналишининг бош хусусиятларидан бири, мақолада шу масала тадқиқ қилинган.

Annotation: The article considers the use of mythological symbols in the work of Khurshid Dostmuhammad, their direct participation in the discovery of the idea of the work, the importance of the traditions of magical realism in his works. The use of folk myths, legends, myths as an element to create real-life landscapes is one of the main features of the creative direction of magical realism, the article explores this issue.

Калит сўзлар: трагедия, замон, макон, табиат фалсафаси, ижтимоий-ахлоқий характер, фалсафий тафаккур, Уйғониш даври шахс фожiasi, конфликт, жиноят, ҳаёт драмаси

Keywords: tragedy, time, space, philosophy of nature, socio-ethical character, philosophical thinking, Renaissance personality tragedy, conflict, crime, drama of life

XX асрнинг 70 йиллари охири, 80 йиллар бошларида миллий адабиётимизга янги тафаккурдаги авлод шаклланди. Бу янги авлод ўзгача бир шароитда шаклланди. Ўзига хос ижтимоий-сиёсий, бадиий-эстетик қарашлари билан кишилар онгида маълум ўзгаришлар қила олган Мурод Муҳаммад Дўст, Тоғай Мурод, Хайридин Султонов, Эркин Ўзам, Аҳмад Ўзам, Нурулло Отахонов каби ёзувчиларнинг асарларида олдинги давр асарларидан фарқли ўлароқ анчайин бошқача тимсоллар, шаклий ва гоҳий тажрибалар бўй кўрсатдики, бу ҳол бевосита ижтимоий воқеликдаги ўзгаришлар, ҳукмрон мафкура талабларини ҳар томонлама чуқурроқ мушоҳада қилиш, кишилар онгидаги эврилишларни теран англаб этиш орқали юзага келди. Журналист ва ёзувчи Хушид Дўстмуҳаммад (Хушид Дўстмуҳаммедов) айна шу авлоднинг ёрқин вакиллариандир.

Адиб ўз қахрамонларининг рухий ҳолатларини, фикрий изланишларини таҳлил этишга, унинг энг интим қатламларини тасвирлашга интилади. Психологик тасвирга мойиллиги жаҳон адабиётининг Фёдор Достоевский, Франц Кафка, Рюноске Акутагава, Габриэль Маркес каби намояндalари услубидан таъсирланганини кўрсатади.

Бу иждокор тўлиғича магик реализм йўналишида қалам тебратмаса-да, соҳир реализмнинг қатор аломатларини унинг бир қанча асарларида қоришиқ кўринишда эса-да кўриш, англаш мумкин. “Куза...” қиссаси шу жиҳатдан очиқ-ойдин намуна бўла олади[1;23-75]. Бу асарда “онг оқими” тажрибаларидан (мозаика, монтаж усули, ички монолог) фаол фойдаланилган[2;18-25]. Аммо ундаги қахрамон ва бош гоҳ инкишофига кўра бир-бирига охир-оқибат боғланиб кетадиган тўрт воқеа – тафсилот, ҳолат ва персонажлар устуворлик тамойиллари асосида тўрт хил адабий ифода йўналиши бўйича тасвирланиб, тадқиқ этилган. Улар шартли равишда номланиб, дўстлар билан боғлиқ эпизодлар анъанавий реалистик усулда, Опа лавҳалари эса магик реализм анъаналарига биноан яратилган. Устоз мулоқотлари фалсафий интеллектуализм йўсинида, Устознинг бемор ҳолати тасвири, тафсилотлари бош қахрамон Умид нигоҳи, ички монологлари билан теран психологик кўринишда ифода топган.

Ёзувчининг бошқа бир муҳим асари – “Кўз қорачиғидаги уй” ҳикоясининг якка шахс маънавий дунёси туғёнларини ифодалаган бадиий услуби ва бадиий концепцияси Франц Кафка қаламига мансуб “Эврилиш” асарининг бадиий-эстетик услуби ва бадиий концепцияси билан ўзаро яқинлик доирасида гавдаланади. Бошқача айтганда, “Кўз қорачиғидаги уй”да ҳаракат қилувчи номсиз қахрамон ҳолати билан қирқоёққа айланган Грегор Замзанинг жисмоний ҳамда рухий ҳолатидаги уйғунлик икки адиб дунёқарши ва бадиий маҳоратига хос муштаракликдир. Қолаверса, қутилмаган вазиятда кўзлари

қоронғи уй қиёфасини олган ва шу хаёлий уй сарҳадларида адашган номсиз қахрамон Грегор Замза билан тақдирдош экани фикримиз далилидир[3;38].

Австриялик улуғ адиб қатор адабиётшунослар томонидан асарларида соҳир реализм аломатлари мавжуд ижодкор саналишини назарда тутсак, ўзбек ёзувчисига таъсир этган жиҳатларнинг сабабий боғланишлари моҳиятини илғаш мумкин.

Ёзувчининг “Бозор” романида[4;192] эсхатологик характердаги мифдан фойдаланилган. “Оқбўзот ва Кўкбўзот ҳақидаги ривоят” деб ифодаланган мифдан тарихий асослари жиҳатидан қадимги турк мифологияси билан алоқадор. Айни шу хусусият ҳам бу адибга хос магик реализм тамойилини кўрсатиб беради.

Муаллиф асарнинг ички тузилмасини яратар экан, ҳаётий материални ўзлаштириш, ўзга жанрларга хос айрим жиҳатларни синтез қилиш йўлини танлайди. У бугунги кун одамларининг хатти-ҳаракати ва кўнглига нигоҳ ташлаб, нафс домида қолиб ҳаёт кечираётган бефарқ, лоқайд одамлар ҳақида сўзлайди.

Одам табиатидаги айниш ва тубанлашув, ўзаро меҳр-муҳаббат танқислиги, маърифат-маънавият унутилиши боис келиб чиққани етарлича туради. Муаллифнинг мақсади одамлар онгида рўй берган силжишлар, ўзгаришларни кўрсатишдан иборат. Романда шахснинг миллий ўзлигини англаш жараёни сеҳрли реализм талаблари асосида ифодаланган. “Бозор”да бир “қоинот”да ҳаёт кечираётган Фозилбек, Қадрия, Солиҳ қори, Зар бобо, Эгам бобо, Ғуломжон, Бахтиш каби персонажлар тақдири акс этган.

Хуршид Дўстмуҳаммад асарлари замирига илоҳий тушунчаларнинг дадил равишда сингдирилиши шартли рамзий услубни теранлаштирган. Ёзувчи афсона ва ривоятлар мазмунига ижодий ёндошиб, реал давр муаммоларини фалсафий-психологик жиҳатдан умумлаштиришга еришган. У ромanning композицион мукамаллиги ва сюжет изчиллигини таъминлаб, ўзининг ижтимоий ҳаётга бўлган муносабатини мажозий усулда ифодалашга эришган. Жамият кайфиятининг инсон руҳиятига таъсирини рамзий-мажозий услубда таҳлил этган. Бу хусусиятлар айниқса, “Бозор” учун характерли.

Муаллиф ушбу асарда илк одамнинг пайдо бўлишидан, илоҳий қудрат орқали унга сурат ва руҳ берилиши, ўзига муносиб дарддош топгунича кўнгли равшан бўлмаганлигидан сўзлайди. Унинг тақдири залдан лойи қорилгандек маълум бўлганлиги, банданинг ихтиёридан ташқарида, дийдорлашмоқ, қовушмоқ, туғмоқ, туғилмоқ каби масалалар илоҳий қудрат эгасининг қўлида эканлигини уқтирувчи ривоятларга мурожаат қилинган. Муаллиф бугунги замондошимизнинг кўнгил талпинишларини Одам ва Ҳаво интилишлари билан қиёслайди. Роман қахрамони Фозилбек қисмат чангалида ихтиёрсиз ҳаёллар, тизгинсиз ўйлар гирдобига арқ бўлади. Зоҳиран бу ўй-ҳаёллар бир қадар шаккокона туюлади. Бироқ фикрлаш Фозилбек учун қайсидир гуноҳлари учун тавбалар ўрнига ўтади. Хаёлий оламида у ўзини астойидил эмин-эркин сезади. Чунки у ақл-идрок, инсоф, диёнат ва қаноат кишиси. Инсоний меҳр-мурувват, қадр-қимматнинг ўлчов ва мезонлари йўқ деб билгани боис кўпчиликка ўхшаб моддий қимматларни эмас, маънавий қадриятларни улуғлайди. Қалб амридан туғилган истаклари учун курашади. Унинг тафаккурида кечган кураш ўзининг одамзод наслининг адоқсиз наслининг адоқсиз қисмат занжирида муайян бир халқа эканлигини англашга олиб келади.

Ривоят мазмуни романда қахрамон шахсияти, руҳият иқлими, интилишлари мазмуни билан узвий тарзда туташади. Ўзликни англаш покланиш орқали, ҳавойи истак-хоҳишлардан тийилиш, сабр, бардош, тавба сарҳадларига етиш билан боғлиқ деган фикр илгари сурилади. Ҳақ йўлдан озмаслик, ҳидоятга мушарраф бўлиб, руҳан шод бўлишга даъват этилади.

Романда Одам Ато муҳаббати, шафқати мисолида Фозилбек ва Қадрия руҳий тўлқинлари, ҳаракат-интилишлари изоҳланади. Шу тариқа дунёни муҳаббат ва гўзаллик асраши мумкин ва инсон ўз феълидаги ёвузликларни бартараф қилиши лозим деган ғоя ифодаланган. Бу борада илоҳий мазмундаги киритмаларни фаол истеъфода этиш миллатнинг тафаккур тарзи, миллий онг, эстетик дунёқараш тамомила янгиланаётган даврдаги ўзбек романчилиги учун янги шаклий-услубий ҳодисадир[5;364].

Хуршид Дўстмуҳаммад “олам интиҳо топмаслиги учун заминни эзгу амалару маърифат нури билан зийнатлаш керак. Бунинг учун эса инсон гуноҳлардан покланишга улгурмоғи лозим” [4;174] деган фикрни олға суради. Оч бўриларнинг қўш байтални қувиб етиши билан боғлиқ афсонага ишора фантастик либосда бўлса-да, тарихий воқелик ифодасига хизмат қилган. Ёзувчининг услубий изланишларида шартли рамзийликдан ташқари роман концепциясига илоҳий тушунчаларнинг сингдирилиши орқали ҳам тасвир ёрқинлигини таъминлай олади. Бошқача айтганда, носир илоҳий ривоятларни ўз кўзлаган мақсади, давр насри тажрибалари билан узвий боғлаб, услубий изланишлари доирасини кенгайтиришга муваффақ бўлади.

Инсониятнинг тафаккур тараққиёти ҳақида ўйловчи қаҳрамон Фозилбек қадим аждодлар силсиласидан ўзини ажратиб қарамайди. Бу ҳол носирга илоҳий киритмаларни роман тўқимасининг узвий бир бўлаги сифатида талқин қилиш имконини беради. Бадиий ғоянинг аниқлигини, тасвир меъёрининг мақсадга мувофиқлигини таъминлайди, ифода имкониятларини кенгайтиради.

“Жажман” ҳикоясидаги образлар талқини орқали ижтимоий ҳаётдаги асосий иллат бўлган нафси бузуқликни ва у орқали келиб чиқадиган бошқа иллатларни кўрсатиб бера олган. Ва асарни ўзига хос ниҳоялаш орқали бу мақсад янада аниқроқ уддаланган. Ҳикояни Жажманнинг ўлдирилиши билан ҳам тугаса бўларди. Агар ҳикоя Жажманнинг ўлдирилиши билан тугаганида айрим кишилар нафсибузуқлик ва текинхўрликнинг илдизи билан йўқ қилиш мумкин деб ўйлашарди. Ҳикоя сўнгида ўша бир қарич маҳлуқ икки қарич шаклида пайдо бўлади. Бу тарика хотимадан нафс бандалари кўпайса кўпаядики, асло камаймайди деган ҳаётий хулоса чиқади.

“Жажман”да Ахуразмазда, Ахриман, Оташ каби мифологик тимсоллардан ўз ўрнида фойдаланилгани, уларнинг асар ғоясини очишда бевосита иштирок этиши Хуршид Дўстмуҳаммад ижодида соҳир реализм анъаналари салмоқли мақомга эга эканини кўрсатади.

Адиб ҳикояларида рамз ва қаҳрамонлар руҳияти бир-бирини тўлдириб, ўзаро мутаносиб бўлиб, бадиий образ кўпинча рамзий тимсол сифатида гавдаланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Дўстмуҳаммад Хуршид. Куза // “Шарқ юлдузи”, 2010, № 1. – Б. 23-75.
2. Ризаев Ш. Яхши “ёмон” одам ёхуд янгиланган реализм // “Шарқ юлдузи”, 2011 йил, № 3. – Б. 18-25.
3. Дилмуродова Н. Ворисийлик ва ижодий анъаналар илдизи // Шарқ юлдузи, 2014, № 4. – Б. 38
4. Дўстмуҳаммад Хуршид. Бозор. – Т.: “Шарқ” нашриёт-матбаа концерни бош таҳририяти, 2000. – Б. 192.; <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/xurshid-dostmuhammad-ikki-romandan-iborat-yangi-kitob-sizif.html>
5. Каримов Ҳ. Истиқлол даври адабиёти (дарслик). – Т.: “YANGI NASHR”, 2010. – Б. 364.

РИТМ ВА ТАСВИР ПРЕДМЕТИ МУНОСАБАТИ

Гўзал Рамазонова

ТерДУ Ўзбек адабиётшунослиги
кафедраси магистранти

Аннотация. Мақолада насрий асарлардаги ўзига хос оҳанг, ритм, шаклий янгиланишлар бугунги наср учун хос хусусиятга айланиб бораётганлиги тадқиқ этилган. Шунингдек, фольклор асарларига стилизация қилиш, ёзма адабиётнинг фольклордан ижодий озиқланиши аниқ мисоллар ёрдамида исботлаб берилган.

Annotation. The article examines the peculiar tone, rhythm, formal renewals in prose works that are becoming a characteristic feature of today's prose. Also, the stylization of

folklore works has been proven using concrete examples of the creative nourishment of written literature from folklore.

Калит сўзлар: фольклор, наср, оҳанг, ритм, шаклий янгиланиш, стилизация, услуб, бадиий-эстетик мақсад, параллелизм, достон, саъж.

Keywords: *folklore, prose, melody, rhythm, formal renewal, stylization, style, artistic-aesthetic purpose, parallelism, epic, saj.*

Халқ оғзаки ижодига стилизация қилиш орқали яратилаётган насрий асарлар ҳозирги кунда замонавий адабий жараённинг оригинал, «охори тўкилмаган» асарлари сирасидан жой олмоқда. «Бу тенденция ўзбек совет насрида асосан 60 йиллардан бошланди ва ҳозир ҳам давом этмоқда. Айрим адабиётшуносларнинг фикрича, фольклор асарларига стилизация қилиш ёзма адабиётнинг фольклордан ижодий озикланишидаги биринчи қадам ҳисобланади».[1;144]

Хусусан, “Адабиёт олға интилмоқда, лекин унинг ўтмиши худди соядек орқасидан югуради, ундан узилиб бўлмайдими..., дея таъкидлаган Витаутас Кубилиус айнан шундай ёзади: “Стилизация ёзувчининг фольклорга биринчи қадамидир”.[2;21]

Стилизация (юн. Стилос – мумланган тахтачага ёзиш учун ишлатилган таёқча; услуб) – муайян бадиий-эстетик мақсадларни кўзлаб ўзга бир ижодкор, давр, адабий йўналиш ва шу кабиларга хос услубий хусусиятларни қайта тиклашга асосланган усул”.[3; 144-] Стилизация қилинган асарларнинг тили ва услуби халқ оғзаки ижодига яқин, ёки сюжети айнан такрорланган эсада, аммо моҳиятда яъни фикр ва мавзуда модернистик тафаккур аксланади.

Ҳозирги кунда стилизация услубидаги бадиий жиҳатдан пишиқ ва гўзал асарлар яратиш, уни китобхон оммага тақдим этиш бораётган ижодкорлардан бири сифатида Усмон Азимни биламиз. Адибнинг «Жоду» насрий тўпламидан жой олган «Сиз билмайдиган замонларда», «Ғоз» каби ҳикоялари шу услубида яратилган нодир асарлар сирасига киради. «Сиз билмайдиган замонларда» ҳикоясидан олинган бошланмага эътибор қаратамиз:

“Кундузи бошингизда пулнинг ҳисоб-китоби,
кечқурун кўзингиз ойнаи жаҳонда –
бизнинг замонлар эсингиздан чиқиб кетган.
Мен Эломон бахши нур тўла лаҳадимдан чиқиб,
хуноба рўзгорингизга қўшилиб юрарканман,
шунча ўтган доно дунёдан
буларни олиб қолгани
мана шу алдарқўса қутию
неча-неча пасткаш аждарҳолар
сассиқ бағрини босган
пул эканда деб, ўпкам тўлади”.[4;4]

Ҳикоя илк жумлаларданок танбех, истехзо оҳанги билан бошланиб, *лаҳад*, *хуноба рўзгор*, *алдарқўса қути*, *пасткаш аждарҳолар*, *сассиқ* каби сўзлари замирида ётган аччиқ истехзо ва кинояга бой оҳанг уйғунлашиб кетади. Ҳикоянинг бошланишидаёқ Усмон Азимнинг мавжуд миллий ўзбек лексикасига муражаат қилгани кўзда ташланади. Истеъмолга кириб бўлган ва одатий ҳолга айланиб бораётган «янги сўз»лар (телевизор) қўллашдан қочади ва бу сўз ўрнида «*ойнайи жаҳон*» ва «*алдарқўса қути*» каби миллий лексикадан фойдаланади. Биринчи марта ушбу сўзнинг ўзбекча варианты (ойнайи жаҳон)ни қўлласа, иккинчи мартада эса «алдарқўса қути» дея метафра яратади. Шунингдек, «*пасткаш аждарҳолар*» дея сўз қўллашида ҳам мажознинг аллегорик («Мавҳум тушунча ёки ҳодисани конкрет нарса орқали ифодалашга асосланган кўчим тури») турига гувоҳ бўламиз. Ҳикоядаги илк овоз яъни киноя ва истехзо оҳанги мана шу каби бадиий кўчимлар замирига сингдириб юборилган.

Колонлардаги вазндошлик, фольклорга хос бадий тасвир ва ёзма дабиётга хос бадий тилнинг синтезлашуви натижасида фольклоризмга хос ритм стилизацияси юзага келган. Қолаверса, ҳикоядаги вазндошлик ҳам халқ оғзаки ижодидан стилизация қилинган услубдир. Асосан, фольклордан ёзма адабиётга кўчган мазкур бадий услуб Сажъи мутавазин яъни вазндош сажнинг айни ўзига мисол бўлади.

Ҳикояда, одатда, халқ оғзаки ижодининг эпик жанрларига хос бўлган параллелизмнинг учраши, асарнинг ритмик қувватини ошириб, фольклоризмга хос бўлган бадий тасвир воситалари ва бадий тилни қайтадан жонлантирган. Шунингдек, ҳикоя фақат дostonларгагина хос бўлган миллий рух билан йўғрилган,,,,.

Ҳикояни ўқишда давом этар экансиз, дostonидаги Алпомишдан ташқари, Барчиной, Ёдгор, Бойчибор каби таниш асосий қахрамонлар ва обрзаларга дуч келасиз. Бундан кўриниб турибдики, дostonнинг сюжет чизиқларидан бошқа, деярли барча жабҳалари стиллаштирилган. Чунончи, дostonнинг бадий тили, услуби, образлар, жой номлари, деталлар, бадий санъат ва бадий тасвир тили стилизация қилинган бўлсада, бу стиллаштириш фақат асарнинг шаклига тегишли, моҳиятан ҳар бир образ, ҳар бир деталь, ҳар бир жой номлари ўзининг рамзий маъносига эга. Яъни улар ўз маъно ва мазмуни йўқотиб, ягича рамзий образ кашф этган.

Ровий дoston куйлашга чоғланган бахши мисоли минг йилдан буён юрагини ўртаётган, бўғзига тикилиб турган армонли кунлардан ҳикоя қилишга тушади. Асосий воқеалар ривожини шу вақтгача бирорта ғоз отган ўқидан омон қолмаган шакаман мерганнинг ор-номусдан қадди букилиб, дунёдан кўнгли совуб, тўшакка йиқилишидан бошлайди:

“Энамки ғозни мендан авло *билди*, паймонам *тўлган экан*, гулим очилмай *сўлган экан*”, деб *оҳ уриб*, олам кўзига қоронғу *кўриниб*, тўшакка етмай *йиқилди*. Кампир бечора “воҳ *болам*”лаб, ўзини фарзандининг устига *ташлади*, кўзларини *ёшлади*”.[4;15]

Фидойилик кўрсатиб, халқнинг келажаги, эрк ва озодлиги йўлида фарзандини қурбон қилган ўзбек халқининг тимсолига айланган донишманд, дилпора кампирнинг ноласи ҳикоя оҳангининг энг юқори пардаларида янграйди. Ва шу жумлаларда асарнинг ритмикаси, кампирнинг овозига кўшилиб кетиб, ҳикоянинг пафосини белгилаб беради: “ – Болам! Жон болам! Мен ҳам Худонинг бир куйган бандасиман. Оллоҳ кўнглимга солди...

У ғозсиз кўп *ёмон бўларди*,
Бойсун-Кўнғирот *тамом бўларди*,
Алпомиш чоҳда *қоларди*,
Барчинни Ултонтоз *оларди*...
Бир юрт йўқ *бўларди*,

жон болам! Аммо сенсиз менга бу дунё қоронғу! Оллоҳдан бир умрингни сўраб олмасам, энанг бўлиб нима қилдим!”[4;16]

Тўлиқ саж қўлланилиши оқибатида юзага келган насри мусажжа яъни сажли наср онаизорнинг нолаю ўтинчига мос рух бағишлаган бўлса, ритмик бўлақларнинг бир хил оҳанги интонацион параллелизмни юзага келтириб, матннинг таъсирчанлигини оширган. Биринчи сатрда ифодаланган умумий маънонинг кейинги колонларда изчил тўлдирилиб, сатрдан сатрга кучайиб, ўсиб бориши эса мумтоз адабиётга хос тадриж (шеърнинг бошланишида қўйилган мавзунинг охирига қадар изчил давом эттирилиши) санъатини эслатади. Яъни “*У ғозсиз кўп ёмон бўларди*” дейди илк ритмик паузада ва кейинги жумлаларда “*кўп ёмон*” лексемасининг таркибида назарда тутилган оқибатларни бирма бир таъкидлайди. Бойсун-Кўнғиротнинг, Алпомишнинг, Барчиннинг, жамлаб айтганда бир юртнинг тақдири тамом бўлишини куйиниб фарёд қилади.

Муаллиф стилизация қилинган асар қахрамонларини бежизга номма-ном санаб, урғу бериб ўтмайди. Бойсун-Кўнғирот деганда русларга қул бўлган ўзбек миллатини, Алпомиш образи мисолида миллатнинг раҳнамоси, Барчиной тимсолида Халқнинг ор-номуси бўлган аёлу қизларга ишора қилади. Сўнги жумлада эса, миллатсиз, раҳнамосиз,

халқсиз юрт тамом бўлишини кульминацион оҳангларда сингдириб юборади. Айни шу ритмик унсурлар эвазига халқининг эрк ва озодлиги ҳамда юртнинг келажаги йўлида фидойилик, қахрамонлик кўрсатган кампирнинг оху зорлари асарнинг пафосига айланиб кетади.

Бир сўз билан айтганда, Усмон Азим халқимизнинг ўтмиши ва бугуни жо бўлган стилизациялашган ҳикоянинг, хусусан фольклористик оҳангнинг бетакрор намунасини яратди. Адиб халқимизнинг ўтмиши, маданияти, маънавияти акс этган фольклор асарларида бугуннинг нафасини туя олган, шунингдек, халқ оғзаки ижодини ёзма адабиётнинг устуни сифатида кўра олган ижодкорлардан биридир. Ёзувчи халқона миллий оҳнагни адабиётга олиб кириб, янгича руҳдаги ўзига хос ритмик овоз яратди.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1.Саримсоқов Б. Ўзбек адабиётида сажъ – ЎЗБЕКИСТОН ССР «ФАН» НАШРИЁТИ. Т.: – 1978. Б – 144
- 2.Витаутас Кубилюс. Формирование национальной литературы, подражательность или художественная трансформация, «Вопросы литературы», 1976, № 8, с. 21—56.
- 3.Қуроноф Д, Мамажонов З, Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. Тошкент: – , 2013. – Б.284
- 4.Азим Усмон. Жоду. – Тошкент: Шарқ, – 2003. – Б. 4

“1984” ВА “ЛОАЗОР” РОМАНЛАРИДА ТАРИХИЙ МУҲИТ, БАДИИЙ ҒОЯ ВА КЎПҚАТЛАМЛИЛИК

Қурбонова Шахло Шухратовна

*Тошкент давлат юридик
университети ўқитувчиси*

Аннотация. *Мақолада Ж.Оруэлл ва М.М. Дўстнинг жамиятда янгича ижтимоий-сиёсий қарашлар пайдо бўла бошлади, бадиий адабиётда инсон “мен”ни бутун мураккабликлар, зиддиятлари ва қарама-қаршиликлари билан бирга тасвирлангани, инсон фақатгина ижтимоий ҳодиса сифатида эмас, ўзига хос олам тарзида талқин этилган “1984” ва “Лолазор” романлари қиёсий-типологик ўранилган.*

Annotation. *The article began with the emergence of new socio-political views in society J. J. Orwell and M. M. Dost, the depiction of the human "I" in the literature with all its complexities, contradictions and contradictions, the person not only as a social phenomenon, but as a unique world The novels "1984" and "Lolazor" are comparatively typological.*

Калит сўзлар: *тарихий муҳит, бадиий ғоя, кўпқатламлилиқ, ноанъанавий шартлилиқ, тоталитар тузум, ижтимоий-фалсафий концепция*

Keywords: *historical environment, artistic idea, multi-layered, unconventional conditionality, totalitarian system, socio-philosophical concept*

Инсоннинг ўз ҳаётини холис, шу билан бирга шафқатсизларча тафтиш қилиши, ўзини идрок этишга интилиши ва ўз-ўзи билан мурасасизлиги тасвирланган бадиий асарларнинг юзага келишида мавжуд вазият, тарихий шарт-шароит, ижтимоий муҳит сезиларли даражада таъсир қилади. Ҳам миллий, ҳам умумбашарий ғоялар акс этган бу йўналишдаги насрий асарлар ўзининг ифода услуби, бадиияти, сюжети, композицияси, тили, тасвир воситалари, ижтимоий-фалсафий концепцияси билан адабиётда янги тўлқин кириб келаётганлигини кўрсатди.

М.М.Дўстнинг “Лолазор” романида инсоннинг ўз-ўзи билан тўқнашуви кенг, чуқур, энг кичик тафсилотларигача кўрсатилган. Назар Яхшибоев ўтган умрига боқиб, ўзининг мулки борлик, баҳри муҳит ичида бир зарра эканлигини, ҳақиқий аҳволини англаб етади. Ҳаёт унга ўткинчи, бемаъни, ёлғон ва сохта бўлиб туюлади. Унинг фикри

ўткир, ақлли ва йиллар давомида кўрган-кечирганларидан келиб чиққан тажрибаси донога айлантирган. Ана шу одам ўзини тафтиш қилиб туриб, ўз фожиасига иқрор бўлади. Зеро, инсон ўзини анлаб етмаса, унинг учун ҳеч қандай фожа йўқ. “Ҳамма гап адибнинг қандай мавзу ва қаҳрамонларни танламасин, фалсафий-психологик таҳлил этиши ва инсоннинг зафари ёки инқироzi орқали тириклик фалсафасини, жамият психологиясини, умр ҳикматини бадий мужассамлаштира олиши, маънавий қадриятларни ҳимоя қилувчи умумбашарий мазмундаги хулосалар чиқара билишида”[1;10]

“1984” романида ҳам Уинстон майхона учратиб қолган рангпар, кўзлари кўкиш чолдан 1925 йилдан олдинги ҳаёт яхшими ёки ҳозиргиси, деб сўраганида, у аниқ жавоб бериш ўрнига, биламан, сен мендан қандай жавоб кутаётганини биламан[1;87], деб суҳбат мавзусини мутлақо бошқа томонга буриб юборади. Кекса авлод ўтмиш ҳақида сўз очиш ўз-ўзига чоҳ қазиш, ўз жонига қасд қилиш эканлигини билади ва шунинг учун ҳеч қачон бў тўғрида бирор фикр билдирмайди. Беш йиллик съездлар, озиқ-овқат программалари, шиорбозлик, буйруқбозликка таянган совет тузуми фош қилинган бу асар ўтган асрнинг 30-50 йилларидаги тарихимиз солномаси, дейиш мумкин. Ж.Оруэллнинг ўзи бу асарларни ёзишдан мақсадини аниқ баён қилган, “бу сиёсий адабиётни санъатга айлантириш. Мен учун бошланғич чизик - бу ҳар доим ўзимни ҳис қилиш, адолатсизлик ҳисси. Лекин мен қила олмадим”. Лекин муаллиф бу ишни амалда жуда яхши уддалади, совет даврида яшаган одамлар учун бу асар хужжатли фильмни эслатибгина қолмай, ўтмишнинг қора кунларини ёдга солиб, қалбларини вайрон қилади. Дунёдан тамомила ажратиб қўйилган, халқлар турмаси деб ном олган совет иттифоқи одамларни хотирасидан жудо қилишни мўлжаллаган, шу йўл билан ўзининг ягона тил, ягона халқ, ягона сиёсат ва ягона мамлакат тамойилини давом эттирганди. Ёзувчи тарихий воқеликни, ундаги ҳар детални шундачалар аниқ тасвирлайдики, бу жараёндан хабардор одамни чексиз ҳайрат чулғайди. Наҳотки, бошқа давлатда яшаб туриб, ўзига мутлақо бегона бўлган давлатга хос бўлган сиёсатни, унинг энг нозик сирларини, иш тутумини, яширин тарзда олиб бориладиган хатти-ҳаракатларини энг майда тафсилотларигача билиш мумкин. Нафақат ўша давлатда бугун амалга оширилаётган якка шахсга сиғиниш, оммавий катағон, саноат, қишлоқ хўжалиги, молия, матбуот, фан, санъат, ижтимоий муносабатлар, ҳатто унинг келажигини– таназзулини кўра олиш учун инсон камида даҳо ёки ғайритабиий кудрат соҳиби– башоратчи бўлиши керак. Ж.Оруэлл бу ишни уддалади, унинг ёзганларининг ҳаммаси юз берди.

“1984” романида жамиятнинг ҳар бир аъзосини, жумладан Уинстонни ҳам Фикр полицияси тинимсиз таъқиб этади. У домий тарзда телеэкран орқали кузатиладиган миллионлаб одамлардан бири. Телеэкрандаги шишанинг синиғи каби мияга санчиладиган мусиқа овози Уинстоннинг ўйлашдан тўхтата олмайди. Чўнтагидагидан олган тангага қараб, унда оғир, сокин, ҳимоячи чехрага тикилиб туриб, дохийнинг қора мўйловлари остида яшириниб турган кулгунинг маъносини англашга уринади. “УРУШ– ТИНЧЛИҚДИР. ЭРК– ҚУЛЛИҚДИР.БИЛИМСИЗЛИК– КУЧДИР”[2;98] Коммунистик партиянинг моҳияти, ўтмиши, бугуни, келажиги, иш юритиш шакли ва тизими, барча кирдикорлари, ёлғонлари мана шу уч жумлада яширинган эди. Янгитилда бошқа, эскитилда бошқа маънони ифодаладиган бу жумлалар жамиятнинг ушлаб турган ва олдинга бошлаб бораётган сирли-сеҳрли, улкан кудратга эга тилсим.

Ж.Оруэлл Уинстоннинг ички дунёсини очиб берар экан, унинг характерининг шаклланишига сабаб бўлган омилларни маҳорат билан кўрсатади. Аввал отасидан, кейин онаси ва синглисидан ажраб қолган, ҳаётда бирор бир яқин кишиси йўқ, хотини билан турмуши бузилган, фарзандсиз, ҳар бир босган қадами назоратда бўлган, нафас олишидан тортиб, миясидан кечаётган ўй-хаёлларгача кузатувда бўлган, ёлғизликдан зада бўлган, жамиятдан ажралиб қолган, меҳр-муҳаббатга зор, “Ғалаба” жиншаробидан бўлак овунчоғи, ҳамдарди қолмаган Уинстон исён қилишни истайди.

Уруш, ичкилик, муҳаббат, оила, шахс эрки, унинг ҳақ-ҳуқулари, разиллик, сотқинлик, иккиюзламачилик, пасткашлик – инсонга хос бўлган олийжаноб ва энг тубан сифатларнинг барчаси умумлашиб роман номига кўчади – “1984”. Асар номининг ўзиёқ кўпмаъноли. У нафақат тарихий сана, балки бутун бошла жамиятнинг тамғаси. Бу тамға остида улкан ҳақиқат мавжуд. “Лолазор” романинг номланишида ҳам шундай кўпмаънолилик бор. Ошно ўзи туғилиб, вояга етган жойга – Булдурукка ташриф буюради. Бийдай дала ўртасида баланд тераклар бир неча соат давомида уни олқишлаб, чапак чалиб туради. Шундоққина минбар атрофида кип-қизил лолалар барқ уриб турганлиги одамнинг дилини яйратади. Қалбига гўзал ҳислар уйғотади, ширин орзулар қанот қоқади. Бироқ буларнинг ҳаммаси ёлғон, сохта, ясама. Теракларнинг илдизи йўқ, чунки улар бошқа бир жойдан келиб келтирилиб, ерга чуқур қазиб, жойидан йиқилмайдиган қилиб кўмиб қўйилган. Улар узоғи билан икки-уч кундан сўнг, қуриб-қовжираб қолади. Лолалар эса туман марказидан гултувақда келтирилиб, туваги билан бирга устига тупроқ тортилган. Учрашув тугагач битта-битта туваклар қазиб олинади ва олиб келинган жойига қайтариб олиб борилади. Буларнинг барчаси социалистик жамиятнинг рамзи, совет давлатининг, партиянинг эртаси, келажаги йўқ, чунки у ёлғон, кўзбўямачилик асосига қурилган. Муаллиф ўзининг тўғоявий мақсадини жуда табиий, ҳаёт ҳақиқатига мос тарзда кўрсата олган. Лолазор аслида лолазор эмас, сахро, қуриб-қақшаб ётган кимсасиз бийдай дала. Асарда шу сингари кўпмаъноликка эга лавҳалар талайгина.

Уинстон ва Н.Яхшибоев қайсидир жиҳатлари билан бир-бирига ўхшаб кетади. Бу табиий, иккала қаҳрамон ҳам бир тарихий даврда яшайди. Лекин улар орасидаги фарқ катта: Уинстон ўз эркини ўлимдан афзал билади, Яхшибоев эса жамиятга мослашади, ҳатто уни забт этади. Тузумнинг жиловдорларидан бирига айланади, сохта мафкура учун одамларни қурбон қилади. Қурбоний мана шундай образлардан бири, дала юлдузи бир мавсумда машина орқали минг тонна пахта теради. У бошқа хотин-қизлар учун ибрат қилиб кўрсатилади. Бу аёлнинг умри ҳалокат билан ўз ниҳоясига етганда, унга ҳеч ким ачинмайди.

XX асрнинг 80 йилларида яратилган миллий реалистик романларда анъанавий йўсинда воқеаларнинг батафсил баён қилиш ўрини теран ижтимоий-фалсафий ва психологик талқин эгаллади. О.Ёқубов, Саид Аҳмад, Ш.Холмирзаев, Ў.Ҳошимов, Мурод Муҳаммад Дўст сингари ёзувчиларнинг асарларида халқ кундалик турмуш тарзидан тортиб, ижтимоий-сиёсий ҳаётини қамраб олган муҳим даврларини эпик қамраш имконини юзага чиқарди. Тоталитар тузум даврида кўникмага айланган иллатлар, маиший турмуш ҳақиқати чуқур ва ҳар томонлама поэтик таҳлил ва тадқиқ этилди. Давр одамларининг ҳаёти, уларнинг зоҳирий ва ботиний кўриниши, ички «мен»и, табиатидаги зиддиятлар ҳаққоний, холис кўрсатилди. “Айниқса, “Лолазор” романида бадиий тасвир очиқ-ошкора киновий тус олиши ва психологик талқин теранлашуви кузатилди[3;27].

Мустақиллик арафасида ўзбек романи тараққиётида сезиларли ўзгаришлар кўзга ташлана бошлади. Жаҳон адабиёти таъсирида ва жамиятда юз бера бошлаган нисбатан эркинликлар туфайли миллийлик ва умуминсонийлик тамойиллари ўзаро уйғунлашди, янги асарлар сон жиҳатдангина эмас, сифат жиҳатидан ҳам янгиланиш жараёнини бошдан кечирди. миллий- маънавий сарчашмаларга қайтиш, жаҳон адабиётининг энг ноёб дурдоналари билан танишиш, улардан таъсирланиш натижасида бадиий ижод инсон концепциясининг фалсафий моҳияти ўзгарди. Умумлашма, сийқаси чиққан, анъанавий образдар ўрнига алоҳида шахснинг фақатгина ўзига хос руҳият қатламларини тасвирлашга ўтила бошланди. Мурод Муҳаммад Дўстнинг “Лолазор” романи бу жараёндаги қалдирғоч дейиш мумкин. Чунки, айнан ўша романдан эътиборан, адабий аҳолининг индивидуал қиёфа касб этишига, фикр одами сифатида қабартириб ифодаланишига эътибор ортди. “Лолазор” романидаги Назар Яхшибоевнинг ҳаёти, ўй-кечинмалари диёнат ва виждон кишиси сифатида ўз-ўзини тафтиш қилиши китобхонда ҳам хайрихоҳлик, ҳам ачиниш уйғотади[2;184]. Шифохонада ётиб, ўзининг бутун умрини

сарҳисоб қилаётган, Назар Яхшибоев турли кайфият, ҳолат, вазиятларда тасвирланиб, киноя, мажоз, ишоравийлик ва истехзо билан полифоник оҳангдорликда тадқиқ қилинади.

Ж.Оруэлл ва М.М.Дўстнинг асарларида илгари сурилган инсон ва жамият концепцияси қиёсий-типологик жиҳатдан қаралса, Ж.Оруэллнинг «Улар токи онгли бўлмагунларича исён қилмайдилар, токи исён қилмагунларича онгли бўлолмайдилар»[3;68], деган ғояни илгари сурганлигини, ўзбек адаби эса шахснинг еврилишида жамиятнинг ўрни мавжуд, аммо илоҳий ҳақиқатлар баридан устун ва инсон ўзлигини таниса, унга ҳеч қандай қуч қарши чиқолмайди, у руҳий жиҳатдан озодликка эришиши мумкин, деган хулоса келиб чиқади.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1.Раҳимжонов Н. Бугуннинг қаҳрамони ким? // Ўзбек тили ва адабиёти, 2001, 6-сон, 10-б.
- 2.Ёкубов И. Мустақиллик даври ўзбек романлари поэтикаси. – Т: “Nurafshon business”, 2021. 29-б
- 3.Оруэлл Жорж. 1984.Таржимон: Карим Баҳриев. Т.: ООО «Asaxiy Books», 2020. 68-б.

ЭПИСТОЛЯР РОМАНДА ПСИХОЛОГИЗМ

**Бозоров Ориф
Чаманович**

*ҚарДУ факультетлараро немис
тили кафедраси мудири*

***Аннотация.** Мақолада жаҳон адабиётининг таниқли намоёниси И.В.Гётеннинг сентиментал, психологик романи “Ёш Вертернинг изтироблари” тадқиқ қилинган, Вертернинг зиддиятларга тўла руҳий дунёси, психологиясидагининг бош хусусияти – ҳиссиётларнинг ниҳоят даражада баландлиги, ўз-ўзини тинимсиз тафтиши қилиши ва маломатийлик ҳар томонлама текишилган.*

***Annotation.** The article examines the sentimental, psychological novel *The Young Werther's Sufferings* by IV Goethe, a well-known figure in world literature.*

***Калит сўзлар** эпистоляр асар, қаҳрамон психологияси, сюжет, фабула, тасвир, пафос, ички кечинма, зиддиятчилик, ижтимоий психология.*

***Keywords** epistolary work, hero psychology, plot, fable, image, pathos, inner experience, contradiction, social psychology.*

Эпистоляр асарда психологизм бошқа эпик асарлардагидан бирмунча фаркланади. Эпик асарда объектив ҳикоячи-ровий “ҳамма нарсадан хабардор” муаллиф сифатида ҳар бир қаҳрамон психологисини, ўй-хаёлларини, кечинмаларини тасвирлай олади. Аммо эпистоляр асарда муаллифнинг бу имконияти чекланади. Чунки эпистоляр асарда муаллиф фақат мактуб ёзаётган қаҳрамон психологиясини, ҳис-туйғуларини чуқур очиши мумкин, бошқа қаҳрамонлар борасида бундай имкониятга эга бўлмайди. Аммо бу хил чеклов эвазига ижодкор хатнавис бош қаҳрамоннинг руҳий оламига ниҳоятда чуқур кириши, уни ўй-кечинмаларию фикрларини ипидан-игнасиғача тасвирлаши мумкин бўлади. Эпистоляр асар бу жиҳатдан қарийб лирик асарга тенглашади.

“Ёш Вертернинг изтироблари” – сентиментал, психологик роман. У худди шеърдай ўқилади, қаҳрамоннинг ички кечинмалари худди лирикадаги каби очиб берилади. Гёте романида, ҳали жуда ёш бўлишига қарамасдан, қаҳрамон психологиясини жуда чуқур очиб беради. Албатта, бунда унинг романга асос бўлган воқеаларни ўз бошидан ўтказганлиги фактори ҳам муҳим роль ўйнаган.

Абдулла Қаҳҳор “Ёшлар семинарида сўзланган нутқдан”ида шундай дейди: “Талант, билим, ҳунар жиҳатидан бир даражада бўлган икки ёзувчи муҳаббат тўғрисида ёзса, шу муҳаббат ҳиссини бошидан кечиргани яхшироқ ёзади. Ёзувчи ўзи ҳис

қилмаган нарса тўғрисида ёзса, буни ўқиган ўқувчи ҳам ҳеч нарсани ҳис қилолмайди. Ўқувчининг қалбига таъсир қилмаган нарсанинг адабиётга ҳеч тегишлилиги йўқ”[1: 360]. Атоқли ўзбек адибининг ушбу сўзлари айнан Гёте ва унинг “Ёш Вертернинг изтироблари” романи учун айтилгандек. Эҳтимол, шунинг учун ҳам Гёте романи сюжети муҳаббат билан боғлиқ фабула асосига қурилган ва адиб ёш бўлишига қарамасдан тасвир ва пафосда жуда катта муваффақият қозонган.

Гёте ўз қаҳрамонининг ички дунёсини, кечинмаларини чуқур тасвирлаш учун айнан эпистоляр усулни танлаган. Бошқа жанр асарни ёзишдан кўзланган ғоявий-бадий мақсадни тўла, ҳар томонлама очиш учун муаллифнинг имкониятларини биров чеклаган бўларди, чунки Гёте “Вертер”ни ўзини ифодалаш, ичини бўшатиш учун ёзганини биламиз. Қалби муҳаббат билан тўлган, чексиз изтироб чекаётган ва охир-оқибатда худкушликка қўл урган қаҳрамон дунёсини айнан мактублар усулида китобхонга тўла етказиш мумкин эди.

Асарнинг илк жумлалариданоқ Вертернинг руҳий дунёси зиддиятларга тўла экани аён бўлади. У “сендай севимли дўстимни ташлаб кетдим, яна бундан мамнунман-а!” дейди. Вертер шу зиддиятликни ўзи ҳам билади. Вертер психологиясининг бош хусусияти – ҳиссиётларнинг ниҳоят даражада баландлиги, ўз-ўзини тинимсиз тафтиш қилиш ва маломатийликдир. Шу нуқтаи назардан роман мактубдан кўра қаҳрамоннинг ўзи учун ёзган кундалигига, иқдорномага ўхшайди. Чунки мактубларида Вертер ниҳоятда тўғри, очиқ-ошкор; риё ва мунофиқлик унга мутлақо бегона. У ҳатто ортиқча шўхликлари борлигини, инсон туйғуларини калака қилишини ҳам мардона тан олади.

Гёте, романда умуман чинакам психолог-руҳшунос каби намоён бўлади. Гёте Вертер номидан инсон психологиясига оид жуда нозик, қутилмаган кузатишларини баён қилади. Масалан, Вертер катта даврада ғалати қилиқлар қила бошлаган аёллар ҳақида ёзатуриб шундай дейди: “Агар бахтсизлик ёки бирор кўнгилсиз воқеа хурсандчилик пайтида юз берса, у янада кучлироқ таъсир этиши табиий, чунки, биринчидан, бундай пайтларда қарама-қаршилиқни айниқса кўпроқ ҳис этамиз, иккинчидан, ҳисларимиз янада ўткирлашган бўлади ва дарҳол туйғуларга берилиб кетамиз. Баъзи аёлларнинг бемаъни қилиқларига сабаб қилиб шуни кўрсатишимиз мумкин”. [2;33] Бошқа бир ўринда эса инсонга хос бўлган яна бир қутилмаган психологик хусусиятни айтади: “Бизда ўзимизни ихтиёрий чегаралашга томон ички бир интилиш ҳисси яшайдик, атрофимиздаги нарсаларнинг ҳеч бирига парво қилмай бир маромда кун кечиришни афзал кўрамиз”. [2; 29] Агар романдаги мана шундай чизгилар бир жойга жамланса, инсон психологиясининг қутилмаган, баъзан зиддиятли жиҳатларига оид яхшигина рисола пайдо бўлади.

Ишқ ва айрилиқ изтиробларидан телба ҳолига келган Вертер муҳаббат туфайли қотилликка қўл урган йигит воқеасини ҳикоя қилар экан, “ўз ишлари мудом ўнгидан келмагани сабабли бошқаларнинг аҳволи ҳам унга ихтилоfli ва нотинч туюларди” деб ёзади. Бу тасвир адибнинг ўз қаҳрамонларига, ўзи тасвирлаётган воқеликка яхшигина руҳшунос сифатида ёнлашганлигини кўрсатади.

Гёте инсон психологияси билан бир қаторда ижтимоий психологияни ҳам чуқур очиб кўрсатган. Вертер яшаган давр ижтимоий психологиясининг энг фоже томони жамиятдаги тоифаланишнинг сўнгги қонун каби қабул қилинганидан келиб чиқар эди. Кимнидир оқсуяк, кимнидир қора халқ деб ҳисоблаш жамиятдаги ҳар иккала тоифа кишилари онгига сингиб кетган, улар буни оддий ҳол каби қабул қилар эдилар. Ўзаро муносабатларда риёкорлик, мунофиқлик, сохта баодоблик кабилар ҳам романда ниҳоятда ёрқин очиб берилган. Вертернинг мулоҳазалари орқали баён қилинган ижтимоий психология чизгилари фақат қаҳрамон яшаган даврга эмас, балки балки бошқа даврларга ҳам хосдир:

“Катталарнинг ҳам худди болалардек ер юзида судралиб юришларига, улар ҳам қаёқдан келиб, қаёққа кетаётганларини билмасликларига, аниқ бир мақсадни кўзламай ҳаракат қилишларига ҳамда уларни ширин кулчалар, пироглар ва хипчинлар билан йўлга

солиш мумкинлигига ҳеч ким ишонишни истамайди, бироқ менинг назаримда бу шубҳасиздир”;

“Кишилар илк таассуротга кўпроқ берилдилар ва ҳар қандай ҳақиқатдан узоқ нарсаларга ҳам ишонавердилар, у мияга чуқур ўрнашади; бу билан ҳисоблашмайдиган одам хато қилади” [2; 65] ва х.к.

Гёте асарда турли психологик восита ва усуллардан фойдаланади. Асар бошида адиб Вертер рухий дунёсидаги ўзгаришларни ифодалаш учун “китоб” деталидан фойдаланади. Ҳомер – Вертернинг сеvimли китоби. Бошқа шахарга кўчиб ўтган Вертер дастлабки мактубларидан бирида дўстига “китобларингни юборайми, деб сўрабсан. Азизим, худо ҳаққи, ўтинаман, улардан мени халос эт!.. Менга ҳазин кўшиқ керак, бу жиҳатдан Ҳомеримга қиёс топиш мушкул” дейди. Кейин ҳам у Ҳомерни кўлидан қўймайди. Антик шоир ўзининг вазмин ва улуғвор шеърияти билан Вертернинг жўшқин қалбини мувозанатга солиб туради. Граф К...никидаги шармандали воқеадан кейин ҳам “ўз шоири”дан таскин топади. Унинг Лотта билан илк учрашувида ҳам китоблар ҳақида сўз боради. Аммо кейинроқ Вертернинг қалбига Оссиан иштиёқи тушади.

Оссиан (Ойсин) - III асрда яшаган афсонавий кельт барди (бахшиси). Шотланд шоири Макферсон ўша афсонавий бахши номидан поэма яратади ва 1760 йилда шу ном билан эълон қилади. “Оссиан менинг қалбимдан Ҳомерни сиқиб чиқарди” дейди Вертер. Поэманинг ниҳоятда эҳтиросга бойлиги, пафосининг баландлиги ва трагизмнинг чуқурлиги, табиатнинг улуғвор тасвирлари Вертернинг ўша пайтдаги рухий ҳолатини тўла ифодалар эди. Кейинчалик Вертер уни таржима қилади, Лоттага ўқиб беради. Мана шу оссианхонлик фурсатида Вертер ва Лотта юксак пардадаги рухий уйғунлик ҳис этадилар. “...менинг сўлиш пайтим яқин, япроқларимни юлиб отадиган бўрон яқин. Эртага келади, мени навқиронлик давримдан буён билган ўша сайёҳ келади. У мени ҳамма ёқдан ўз нигоҳи-ла ахтаради, афсуски, тополмайди...” деган жумлалар яқинлашиб келаётган фожиадан огоҳлантиришдек жаранглайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Қаҳҳор А. Асарлар. Олти томлик. 6-том. – Т., Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1971. – 360-б.

2. Гёте Й.В. Ёш Вертернинг изтироблари. Немис тилидан Янглиш Эгамова таржимаси. – Т., Ғ.Ғулом номидаги нашриёт матбаа уйи, 2018. – 200 б.

ШАРҚ ВА ҒАРБ АДАБИЁТИДА РОБИАИ АДАВИЯ ОБРАЗИ

Истамова Гавҳар Хайруллаевна

*Бухоро муҳандислик-технология институти
Хорижий тиллар кафедраси ўқитувчиси*

Аннотация. Мақолада Шарқ ва Ғарб адабиётида Робиаи Адавия образи, хусусан, Фаридиддин Атторнинг «Тазкират ул-авлиё» тазкираси, «Мантиқ ут-тайр», «Илоҳийнома» достонларида ва Алишер Навоийнинг “Насойим ул-муҳаббат” тазкираси, «Ҳайрат ул-аброр» достонида келтирилган орифа аёл – Робиа Адавия бадиий талқини текширилган. Робиа Адавиянинг тасаввуфдаги ўрни, маърифий-ирфоний қарашлари очиб берилган.

Annotation. *The image of Robiai Adawiya in Eastern and Western literature, in particular, Farididdin Attor's tazkirat "Tazkirat ul-awliyo", "Mantiq ut-tayr", "Ilohiynoma" and Alisher Navoi's "Nasayim ul-muhabbat", "Hayrat ul-abror" The artistic interpretation of the quoted orifa woman - Robia Adawiya is examined. Robia Adawiya's place in mysticism, her enlightenment-mystical views are revealed.*

Таянч сўзлар: *зоҳидлик даври, орифлик, ошиқлик, тариқат, тақво, илоҳий ишқ, мужоҳада, жиҳод, нақл ва ҳикоят, жазба, ризо*

Keywords: *period of asceticism, enlightenment, love, teachings, piety, divine love, mujahideen, jihad, narration and narration, writing, consent*

Робиаи Адавия образи Шарқ ва Ғарб адабиётида бошқа орифа аёлларга нисбатан машхур. Хусусан Ғарб адабиётида Маргарет Смитнинг «Исломда Робийа ва бошқа сўфий авлиёлар сиймоси» китобида илк ислом давридаги аёл авлиёлар ҳақида маълумот берилган бўлиб, Робийанинг дугонаси, яъни Марйам ал-Басрийа тўғрисида ва унинг кучли руҳий ҳаяжон – экстаз (важд–ўзини йўқотиш, шавқу-завқ ҳолати) ҳолатида жон таслим этганлиги баён қилинган Маргарет Смитнинг мазкур асарини тадқиқ этган Аннемарие Шиммелнинг “Жонон менинг жонимда» асарида ҳам ислом оламида ном қозонган валий аёллар тўғрисида қимматли маълумотлар келтирилган ва бу асар ўзбек тилига таржима қилиниб, чоп этилган.[1;47]

Фаридиддин Аттор «Тазкират ул-авлиё»да 96 нафар эркак, бир нафар аёл авлиё – Робиаи Адавия номини зикр қилади.«Илоҳийнома» ва «Мантиқ ут-тайр» сингари дostonларида ҳам Робиа ҳақида бир нечта ҳикоят келтирилганлиги ҳамда бирор мавзу моҳиятини асослаб бериш мақсадида унинг фаолияти ибрат қилиб кўрсатилишининг ўзиёқ мутафаккир шоирнинг бу орифа аёлга нисбатан эътибори юқори бўлганлигидан далолат беради.

Алишер Навоий «Насойим ул-муҳаббат»да «Эркаклар мартабасига етган ориф аёллар зикри»ни Робиаи Адавия билан бошлайди. Ҳар иккала мутафаккирнинг такрор ва такрор бу орифа аёл билан боғлиқ нақлларга мурожаат қилишининг сабаби нимада? Биринчидан, Робиа аёллар орасидан етишиб чиққан орифалар орасида ўзининг феъл-саҳияси, ҳол-даражаси билан донг таратган авлиё эканлиги. Атторда ўқиймиз:

*Ул аёл эрмасди, юз бир мард эди,
Бор вужуди бирла айни дард эди.
Ғарқи нури Ҳақ эди ул доимо,
Поку мустағрақ эди ул доимо...[2;26]*

Иккинчидан, Фаридиддин Аттор ва Алишер Навоий кўнгил аҳли, шеър аҳли эканлиги билан боғлиқ. Маълумки, ҳақиқий шеър Ҳақ кўнгилга солган илоҳий неъмат. Пайғамбаримизнинг сўзда сеҳр, шеърда ҳикмат бор дейишлари бежиз эмас, албатта.

Робиа ҳам Аллоҳдан кўрқув туйғуси билан бажариладиган тақвонинг эмас, аксинча, Аллоҳга муҳаббат тарафдори. Муҳаббат кўнгил мулки, шеър ҳам кўнгил мулки. Робиа илоҳий ишқ маликаси деб ном олган Аллоҳнинг ошиғи бўлса, шоирликнинг ўзи ошиқликдир. Табиатда ҳар бир нарса ўзига ўхшаган иккинчи бир нарсага тортилиш қонунияти мавжудлигини инобатга олсак, аҳли дил бўлган зотлар ўртасида ўзаро маънавий-руҳий яқинлик, идрок ва мушоҳадада ўхшашлик бўлиши табиий. Учинчидан, Робиянинг ҳам бевосита шеъриятга дахлдорлиги. Унинг дастлаб соз чалиб кўшиқ айтганлиги ва шеър ёзганлиги маълум. Навоийнинг ҳам мусиқага қизиққани ва мутрибу муғаннийларни қўллаб-қувватлаб уларга ҳомийлик қилганлиги– тарихий ҳақиқат.

Маълумки, тасаввуфшунос олимлар тасаввуф тарихини иккига: зоҳидлик ва орифлик – ошиқлик даврига ажратадилар. Ўз навбатида, сўфийлар ҳам ориф, зоҳид, ринд, фақир, файласуф сўфийлар каби тоифаларга ажратилади.

Иброҳим Адҳам, Ҳасан Басрий, Абу Ҳошим Кўфий каби зоҳидлик даври сўфийлари тақво ва парҳезкорликни бош мақсад деб билганлар. Кейинги давр сўфийлари тафаккурий-шуурий ривожланиш – яъни дунёни ва Илоҳни билиш, танишни асосий мақсад деб ҳисоблашган. Орифлик даври (IX аср ўрталари)да хонақоҳлар пайдо бўлган, тариқат тартиб-қоидаи шаклланган (IX–X асрлар), тасаввуф мактаблари, силсилалари таркиб топган (XI–XII асрлар). Бу даврда Миср, Бағдод, Басра, Бухоро, Нишопур, Термиз, Балх шаҳарлари тасаввуф ва тариқат марказлари сифатида муҳим рол ўйнаган. Натижада Миср, Хуросон, Мовароуннаҳр, Ироқ ва Туркистон мактаблари шуҳрат топган.

Робиаи Адавия тасаввуф тарихида ўчмас из қолдирган Иброҳим Адҳам, Ҳасан Басрий, Суфён Саврий, Шақиқ, Малик бин Динор каби буюк зотлар билан замондош. У ўзигача бўлган сўфийлардан фарқли равишда мужоҳада йўли билан нафсга жиҳод қилиш орқали ўзни таниш, зоҳирий ва ботиний (меъда, кўз, тил, қулоқ, оёқ, қўл) рўза воситасида покланиш билан Ҳақни танишдан бўлган мақсад-муддаога янгича руҳ, янгича мазмун юклади. У яшашдан, тақводан мақсад ягона – Ёр (Аллоҳ) висоли, деб билди ва ўзининг яшаш тарзи, хатти-ҳаракати, гап-сўзи билан амалда буни исботлади. Аллоҳ ишқи хусусида кенг тўхталган илк сўфий аёл Робиаи Адавия тасаввуфда илоҳий ишқ тимсолига айланган.

Иброҳим Адҳамнинг Каъбага сафари ва Маккада Каъбанинг ўз жойида йўқлиги ҳақидаги нақл Алишер Навоийнинг «Ҳайрат ул-аброр» дostonида 2-мақолатдан кейин[3;15], «Насойим ул-муҳаббат»да[4;479] ва Фаридиддин Атторнинг «Мантик ут-тайр» дostonида 9-мақолатдан кейин[5;64], «Тазкират ул-авлиё»да[6;147] келтирилган.

«Ҳайрат ул-аброр»да ислом ҳақидаги 2-мақолат шарҳи учун келтирилган ҳикоятда Аллоҳга бўлган бетаъма, холис муҳаббат, пок қалбдаги пок ишқ бадий талқин этилган ва асарнинг умумий мазмунига сингдирилган.

Ҳар иккала дostonда келтирилган бу ҳикоятда Робиаанинг эътиқоди, садоқати, муносабати ва танлаган йўли очиқ берилган. Ҳикоят мақолатда илгари сурилган ғояни далиллаш, исботлашга хизмат қилибгина қолмай, ғоявий яқун учун асос бўлган. Шунингдек, бошқа ҳикоятлар сингари муҳим тимсол сифатида муайян ижобий ғояни илгари суришга хизмат қилади.

Тасаввуф ва тариқатларга доир асарларнинг аксарияти нақл, ривоят ва ҳикоятларнинг бебоҳо хазинаси. Тасаввуфнинг асил моҳияти ва сирларини тўғри ўзлаштираман, деган киши худди шу ривоятга ҳикоятларга кўпроқ мурожаат этса, ютқазмайди. Баъзан биргина ҳикоятдан бутун бошли китобдан топмаган моҳиятни топиб, таъсирланиб кетасиз. Худди шу маънода бу ривоятда ҳам Робиаи Адавиянинг тасаввуфдаги мақом даражасини кўрсатиб бериш билан бир қаторда, Ҳақ йўлига кирган солиқнинг қалби нафақат дунёвий эҳтиёжлар қайғусидан, балки қиёмат кўркувидан ҳам батамом холи бўлиши кераклиги ва қалби Аллоҳдан бошқа ҳеч нима билан машғул бўлмаслиги кўрсатиб берилган.

Дунё охираат аҳлига, охираат эса дунё аҳлига ҳаром бўлса, валийларга ҳар иккаласи ҳам ҳаромдир. Шамс Табризийнинг айтишича: *Сеники сенинг, меники менинг.... Бу шариаат! Сеники сенинг, меники ҳам сенинг.... Бу тариқат! На меники бор, на сеники бор.... Бу маърифат! На сен борсан, на мен.... Бу ҳақиқат!* Бу – Шамс Табризий англаган, кашф қилган ҳақиқат, Яратганнинг яратишдаги муроди, яратилганнинг Яратган олдидаги вазифа ва бурчи. Дарҳақиқат, барчасини Аллоҳдан деб билган, қазою қадарга рози бўлган, ундан хушнуд бўлган ва уни ҳам хушнуд қилган орифгина ўз мақсадига эриша олади. Ҳазрат Жалолиддин Румий дейди:

*Зиндаги омад баройи бандаги,
Зиндаги – бибандаги–шармандаги!*

Яъни, ҳаёт банда(қул)лик қилиш учун берилди, агар бандалик (тоат-ибодат) қилинмаса–шармандалиқдир.

Нажмиддин Кубронинг ёзишича, мувоқабат мақомидаги солиқ итоат ва амали солиҳ билан Ҳақнинг лутфини орзу қилади, илоҳий армуғонларни кутади. Ундан бошқа бутун борлиқлардан юз ўгириб, Унинг ишқ дарёсига чўмади, Унга қовушиш иштиёқини ҳис қилади, ва ниҳоят Унинг ҳузурини шавққа тўлиб йиғлайди. Фақат Унга суянади.

Илоҳий армуғонлар важд, илм, файз каби ҳоллардир. Ушбу маънавий мақомларга эришишнинг йўли солиҳ амал, илоҳий амрларга итоат қилмоқ, натижаси эса «рахмати хосса». Тариқи шуттор– ишқ, жазба ва муҳаббат соҳибларининг йўли бўлиб, у улуг Мавлога сайру саёҳат қилувчиларнинг тариқатидир. Робиаи Адавия айна шу йўлда ва бу унга «ишқ ўти –азал қисмати» эди. У ўз қисматини энг гўзал ахлоқ – ризо ва таслимият билан қабул қилди.

Олиб борган илмий кузатишларимиз асосида қуйидаги хулосага асос беради:

Робиаи Адавия билан боғлиқ ҳикоятлар Фаридиддин Аттор ва Алишер Навоийнинг фалсафий-диний дунёқараши, хусусан, тасаввуфдаги Ишқ концепсияси борасида қарашлари ўзаро уйғунлигини исботлайди;

Фаридиддин Аттор ва Алишер Навоий мутасаввиф эканликларини ҳам эътиборга олсак, улар билан Робиаи Адавия ўртасида бевосита маънавий-руҳий яқинлик мавжудлиги ойдинлашади;

Робиаи Адавия эришган руҳий камолот даражаси инсон ўз амалиёти орқали ўзини тарбиялаб инсоний фазилатни мустаҳкамлаши мумкинлигини кўрсатади;

Ҳикоятлар ўқувчини шеърӣ тимсоллар замиридаги фалсафий жумбоқни ечишга ўргатади, унинг фикрлашини ўстиради, мумтоз асарларни таҳлил қила олиш малакасини шакллантиради ва маънавий оламини бойитади;

Ҳар иккала шоир томонидан илгари сурилган исломий-ирфоний ғояни асослаш учун келтирилган бу ҳикоят муҳим тарбивий аҳамияти эга.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Аннемарие Шиммел. Жонон менинг жонимда. Тошкент. «Шарқ» – 1999. - 47 б.
2. Шайх Фаридуддин Аттор Нишопурий. Асрорнома. Форсийдан Жамол Камол таржимаси. «Мантиқ ут-тайр» Тошкент, «Тамаддун». 2012, 26-б.
3. Навоий. «Хамса», танқидий матн. Нашрга тайёрловчи П.Шамсиев. Тошкент, «Фан», 1960, 15-б.
4. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. 20 томлик. 17-том. Тошкент, «Фан» 2001, 479-б.
5. Шайх Фаридуддин Аттор Нишопурий. Асрорнома. Форсийдан Жамол Камол таржимаси. Тошкент, «Тамаддун». 2012. «Мантиқ ут-тайр» 64-б.
6. Фаридиддин Аттор. Тазкират ул-авлиё. Мирза Кенжабек таржимаси. Тошкент. «Ўз.МЭ». 1997, 147-б.

РЕАЛИЙЛАРНИНГ ЗУЛФИЯ АСАРЛАРИ ТАРЖИМАЛАРИДА БЕРИЛИШИ

Эрдонов Зафар Даминович
*НДПИ инглиз филологияси
кафедраси ўқитувчиси*

Аннотация. Мақолада Зулфия шеърлари мисолида бошқа тилларга таржима асарларида учрайдиган реалийларнинг лексикографик ҳамда стилистик(услубий) хусусиятлари очиб берилган ва ўзбек тилидаги кўпгина реалий ва экзотик лексик бирликларнинг инглиз тилида варианты хусусида фикр юритилган.

Annotation. The article reveals the lexicographic and stylistic features of the realities found in the works of Zulfiya's poems translated into other languages, and discusses the English version of many real and exotic lexical units in Uzbek.

Калит сўзлар: реалий, тафаккур фаолияти, оғзаки ёки ёзма матн, фразеологизм, қиёсий лингвомаданий таҳлил, образли ибора, транслитерация, прагматик маъно

Keywords: real, thinking activity, oral or written text, phraseology, comparative linguocultural analysis, figurative expression, transliteration, pragmatic meaning.

Реалий атамаси тилшуносликка яқинда кириб келган бўлиб, унинг асосий семантик-функционал хусусиятлари илмий-назарий жиҳатдан жуда кам ўрганилган соҳа ҳисобланади. Реалийларнинг таржимада миллий хусусиятларини тавсифлашда бир қанча таржимашунослик тамойиллар борки, уларнинг миллий тилдаги асосий мазмун моҳиятини очишда таржиманинг барча илмий қирраларини очишимизга тўғри келади.

Масалан, биргина «таржима» сўзи кўп маънолидир, ва унинг таржимашунослик нуқтаи назаридан қизиқиш уйғотадиган иккита атамага оид маъноси бор[1;464].

Биринчиси, таржима тафаккур фаолияти бўлиб бошқа тил воситалари ёрдамида бирор тилда ифодаланган мазмунни етказиш жараёнини белгилайди.

Иккинчиси, ана шу жараённинг натижасини яъни оғзаки ёки ёзма матнни ифодалайди. Ушбу маъноларнинг фарқига қарамасдан улар бир-бири билан диалектик умумийлик касб этади.

Булардан ташқари таржима асарлари тавсифида фразеологизмларнинг қиёсий лингвوماданий таҳлилига кўпроқ эътибор қаратишимиз зарур бўлади. Жумладан, замонлар оша таржиманинг маданиятлараро мулоқотдаги беқиёс ижтимоий роли миллатларнинг қийинчиликсиз ва тушунмовчиликларсиз алоқа қилишга кўмаклашиб келаётгани янгилик эмасдир.

Зулфия асарлари таржимасида ҳам бу каби фразеологизмлар, образли иборалар жуда кўп учрайди. Уларнинг русча таржимаси таъминланганда эквивалентлари тўлиқ қамраб олинмаган. Прагматик маъно даражасида сўзловчи ва тингловчи эффектида бу масала яққол кўзга ташланади. Бу эса таржима адекватлиги даражасида қиёсий таҳлил олиб борилади: коммуникатив мақсад, бирликнинг модал ташкилланиши, нутқ жанрлари, фразеологик бирликнинг у ёки бу ижтимоий шароитда ишлата олиниши даражаларига аниқлик киритилади. Маълумки, фразеологизмлар таркибидаги образлар ва компонент сўзларнинг ўзи коммуникативстилистик ишлатилиш даражасидан дарак бериб туради. Маиший хусусиятларига кўра инглизча таржимада овқатларни тавсифаа бу масала жуда кўп учрайди, масалан: Куниннинг фразеологик луғатида миллий таомларнинг таржимасида реалийларнинг ишлатилиши жоиз ҳисобланади. инглизча “eat” (еmok), “humble” (камтарин), “pie” (пирог) ҳамда ўзбекча “ош”, “пиширмоқ”, “ичмоқ” сўз бирликлари нейтрал стилистик ҳисобланиб, исталган нутқ шароитида ишлатилиши мумкин[2;38. 3,385]. Умумий қилиб айтадиган бўлсак, инглиз тилидаги “to eat humble pie” таржимада ҳосил қилган лингвوماданий лакуна функционал аналог ёрдамида компенсация қилинган ва фразеологизмнинг контекстдаги мақсади амалга ошган.

Маданиятлараро ва тиллараро таржиманинг ютуқлари ва истиқболлари ҳақида фикр юритилганда таржимада реалийларнинг ўрни борлиги эътироф этилади. Жумладан, маълум халқнинг турмуш тушунчаларини англатадиган кўпчилик хос сўзларнинг (реалия) маънолари ва ўтайдиган вазифалари мамлакатларнинг ўзаро маданий ва маърифий, иқтисодий, сиёсий алоқалари натижасида қатор халқлар вакилларига таниш бўлиб қолган сўзлар, иккинчи тилга –транслитерация йўли билан талқин этилади.

Реалийларга муносабатда транслитерация усулидан фойдаланишнинг асосий сабаби аслиятда қўлланилган миллий хусусиятли реалияларнинг иккинчи тилда мавжуд бўлмаганлигидир. Транслитерация халқлар турмуш тушунчаларини акс эттирадиган реалиялар таржимасида талқин этилган энг самарали усуллардан бўлиб, унинг ёрдамида аслиятнинг миллий хусусияти сиқик холда талқин этилади. Масалан аслият мансуб бўлган халққа хос пул ҳамда масофа- узунлик бирликлари, рўзгор ашёлари, кийим – кечак, егулик ичимлик каби кўпгина тушунчаларни англатадиган реалияларни транслитерация йўли билан талқин этилади[4;41]. Масалан, *тахмон, палов, паранжи, супа, яктак, дўппи; pudding, holding, club, mayor, galloon, foot* каби ўзбек ва инглиз турмуш тарзига хос сўзларни бундай тушунчаларни англатадиган сўз бирликларига эга бўлмаган инглиз ва ўзбек халқлари, тилларига қилинган таржималарида айнан келтириш аслиятининг миллий хусусиятларини сақлаб қолиш билан бирга, таржима тиллари луғат таркиби кенгайиши учун замин яратиш имкониятини беради.

Демак, турмуш тушунчаларини акс эттирадиган реалияларни таржима тилида учрамаслиги транслитерация усулидан фойдаланишни талқин этади ва бу таржима усули орқали реалияларни этномаданиятдаги ўзига хосликни сақлаб қолиш ва таржима тиллари луғат таркибини кенгайиши учун замин яратиш имкониятини беради.

Лирик асарлар мисралари инглиз тилига ўзига хос бадий маҳорат билан ўтирилган. Таржимон инглиз ўқувчисини ўз она тилидаги асарни ўқиб завқлангандай завқлантириш йўллари қидириб топган:

Қуйидаги таржимада контекстдаги маънога монанд гўзал қофиялар таржимоннинг нозик диди ва топқирлигидан далолат бериб турибди:

China's and Bagdad's shoes wonderful, Хитойнинг бежирим, Богдоднинг пухта
They are standing side by side. Оёқ кийимлари турар ёнма- ён.
Iran's Ceylon's shoes colorful, Қарайман, Цейлон бор ва бошқа жуфтда
They seem elegant, snug and tight. Эрон косибининг санъати аён.
Mongolian boots bow to Punjab heel Мўулча этиклар Панжоб кашифига
As if they're going to tell story. Эртас сўзлагандай эгилиб турар...
Eyes are radiant from human will, Кўзлар қувонади инсон ишига,
Long live the art's unique glory![5;71] Шод этар тупроғу, меҳнат ва хунар.
(Бегойим Холбекова)

Бетакрор шоира Зулфиянинг муҳаббат ва ҳижрон мавзудаги шеърлари инглизчада ҳам худди аслиятдагидек ғоят таъсирчан яратилган. Ҳар бир сўз, ҳар бир жумлада таржимоннинг ички интуитцияси сезилиб туради:

Шуни ҳам айтиб ўтиш жоизки, аслиятдаги "туйғум кетди сенинг-ла" деган мисранинг "emotions have left with you" (туйғулар кетди сен-ла) дея таржимада кўплик шаклида берилиши инглиз ўқувчиси онгу- шуурида шоира ёрининг бевақт вафоти нафақат шоира туйғусини, балки дунёдаги жамики туйғуларни олиб кетгандай, дунё усиз рангсиз қолгандай каби кучли таасурот уйғотади.

Бундан ташқари Зулфия асарларидаги "Фарзанд" этимони этимологик тавсиф бўйича ўзбек тилидаги мазкур вариант инглиз тилига мослаштирилмайди. Буни инглиз тилида род(жинс) тури мавжуд эмаслиги масалани мураккаблаштиради. Жумладан, Б.Холбекова таржимасида "фарзанд" концепти инглиз тилига "childe" каби мавжудлиги масалани мураккаблаштиради. Шу сабабдан ҳам диссертациянинг юқоридаги бобларида булар қайд этилган.

Демак, Зулфия асарларининг инглиз тилига таржимасида реалий ҳамда экзотик лексик бирликларининг ўз аслият тилдаги вариантлари фонетик, морфологик ва орфографик адапт ация асосида таржимон муаллифлик вариантыда берилиши таржимаса асари қимматини пасайтирмайди.

Ўзбек сеҳрли эртаклари энди Ўзбекистондан ташқаридаги турли минтақаларда кенг жамоатчилик эътибори ва илмий таҳлиliga ҳавола қилинмоқда. Эртас жанри, болалар адабиётига хос хусусиятларга эга адабий манбалар таржимасида ҳам оригинал йўл танлаш имкониятлари адиб ижодида жуда кенг ўринларда учрайди. Шоира Зулфиянинг айрим болаларга боп асарларидаги мазмун эса ўзбек сеҳрли эртакларининг таржималари билан бир қанча мотивацион йўналишда бир-бири билан боғланади. Шуни таъкидламоқчимизки, ушбу каталог дастлаб олмон тилида яратилибди ва унинг дастлабки нусха варианты олмон ва ўзбек нашриётлари ҳамкорлигида чоп этилган. Уни ўзбек тилига таржима қилиш ва чоп этиш ўзбек таржимонларининг муҳим вазифаси ҳисобланади. Ўзбекча таржимасисиз бу каталогни ўзбек фолклористлари ўрганишлари мушкул ва бошланган биринчи тажрибани давом эттиришлари қийин кечади, деб ўйлаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Основы теории литературы. М.:1971. «Просвещение».464 с
2. Бочаров С. Г. «Европейская ночь» как русская метафора: Ходасевич, Муратов, Вейдле // Филологические науки. Сборник ст: М.: 38-89 с;.
3. Сюжеты /литературных произведений. С. Г. Бочаров. М. : Языки славянских культур, 2007. С. 385–399.
4. Саломов Ф..Таржима назариясига кириш. Тошкент, "Ўқитувчи" 1978. 41-89 б.
5. Холбекова Б. Zulfiya. I was love. Poems. Tashkent. 2015 "Akademnashr" p.71

МИРЗО АБДУЛҚОДИР БЕДИЛ ФАЛСАФАСИ ТАҲЛИЛИ

Иботова Насиба Комиловна

*Бухоро табиий ресурсларни бошқариш институти
Ўзбек тили ва адабиёти кафедраси ўқитувчиси*

Аннотация. Мақолада академик И.Мўминовнинг Мирзо Абдулқодир Бедил асарлари ўрганиши, фалсафий таҳлили, форс тилидаги асарлари бўйича олиб борган илмий изланишлари тўғрисида фикр юритилган. Шунингдек, И.Мўминовнинг Бедил ижодини ўрганишда Фитратга издошлик қилганлиги, шоир яшаган ижтимоий муҳит хусусида айрим мулоҳазалар билдирилган.

Annotation. *The article discusses the study of the works of academician I. Muminov Mirzo Abdulkadir Bedil, philosophical analysis, scientific research on his works in Persian. There are also some comments about the fact that I. Muminov followed Fitrat in the study of Bedil's work, the social environment in which the poet lived.*

Калит сўзлар: *мумтоз адабиёт, газал, анъанавий шакл, "Ирфон", «Комде ва Мудан», дoston, фалсафий-ирфоний қараш*

Keywords: *classical literature, ghazal, traditional form, "Irfon", "Komde and Mudan", epic, philosophical-philosophical view*

Бедил асарлари айниқса, XIX асрдан Ўрта Осиёда кенг тарқалган. Улар фалсафий фикрга бойлигидан Бедил Туркистонда «Абулмаъоний» («Маънолар отаси») деган ном олган. Унинг китобларини ўқиб берувчилар «бедилхонлар» деб аталган. Боқий – ўзбек адабиётшуноси (манбашунос), шоир. Шарқ мумтоз адабиётини чуқур билган бу инсон халқ орасида навоийхон, бедилхон деган ном олган. Мана шунинг ўзиёқ Бедил ижодининг халқ орасида қанчалар кенг тарқалганлигини, Беилни билган, тушунган кишилар алоҳида хурмат-эътиборга лойиқ кўрилганлигини кўрсатади.

Шимолий Ҳиндистонда форсий ва туркий тилларда, Марказий Ҳиндистонда урду тилида сарой поэзияси тараққий этган, қатор насрий ва назмий асарлар (Бобур, Байрамхон, Омулий, Соиб Табризий, Зебуннисо, Бедил, Мирзо Ғолиб ва бошқаларнинг асарлари) яратилган. Ижодда «ҳинд-мусулмон услуби» (шоирлар ўз асарларида Ҳиндистон табиат манзараларини, воқеа-ҳодисаларини тасвирласалар-да, форс-тожик шеърятининг анъанавий шакл ва образларидан фойдаланганлар) вужудга келган (Файзий, «Нал ва Даман»; Бедил «Комде ва Мудан» ва б.), маҳаллий халқлар билан мусулмон аҳоли ўрта-сидаги ўзаро дўстлик, муҳаббат ғоялари тараннум этилган.

Файласуф М. Абдуллаева келтирган маълумотларга кўра, «Мирзо Бедилнинг фалсафий қарашлари» мавзусидаги асар И.Мўминов томонидан 1946 йилда ёзилган ва илк бор Самарқанд давлат университети томонидан нашр этилган. Сўнг тузатилган ва кўшимчалар киритилган ҳолда 1958 йилда, 1974 йилда эса «Мирзо Бедил дунёқараши» номи билан айрим тузатиш, қисқартириш ва тўлдиришлар киритилган ҳолда Тошкентда чоп этилган.[1;91]

И. Мўминов 1935-1944 йилларда Бедил ижоди устида жиддий тадқиқотларни амалга оширди. «Ирфон» асари таркибида «Комде ва Мудан» достони борлигини аниқлаб, 1946 йилда «Философские взгляды Мирза Бедия» рисоласида ушбу дoston ҳақида биринчи бор илм оламига ноёб маълумотларни эълон қилган. Айни ўша йилларда Бедилнинг барча асарларини синчковлик билан ўрганган олим бу асарлардаги ижтимоий-фалсафий йўналишларни теран таҳлил қилди, Бедилнинг илмий-ижодий биографиясини яратишга муваффақ бўлди.

И.Мўминов фикрича, Бедил ҳинд фалсафасини форс тилига таржима қилинган «Упанишад четирех Вед»дан ҳам ўрганган. У маълум бир муддат ўша даврда оммавийлик касб этган дарвишлар билан яқин муносабат ўрнатади, аммо бундан унинг ўзи қониқиш ҳосил қилмайди. Ҳақиқий ҳаётдан узилган, таркидунёчиликни тарғиб қилувчи ғояларга

асосланган бу тоифа билан алоқаларини тезда узади ва Аврангзебнинг ўғли Муҳаммад Аъзамшоҳга навкарлик хизматига киради, аммо орадан кўп ўтмай ҳаётини тўлалигича фан ва адабиётга бағишлаш мақсадида бу ишдан ҳам кетади.

Бедил сўзга, ўз маслак, эътиқодига ўта садоқатли эди. Шунинг учун ҳам Муҳаммад Аъзамшоҳнинг ўзига бағишлаб мақтовли шеърлар, қасидалар ёзиб бериш ҳақидаги таклифини кескин рад қилиб, шундай муносабат билдиради:

Бедил, моро ҳарзадари шон нест,
Маҳди миру ситоиши султон нест.
3-ин даст каломе, ки зим о мешунави,
Ғайр ва исҳори хизмати ёрон нест [2;31]

Яъни, «Бедил бемаза гапиришлик менинг шаънимдан эмас. мен султонларни мақтамайман, шаҳзодалар шарафига мадҳ айтмайман. Менинг шеърларимда бировнинг мадҳига айтилган мисралар бўлса, дўстлар ва маслакдошларим шаънига айтилгандир». Кўриниб турибдики, Бедил ўз сўзи ва фикрида собит, қатъиятли, иродаси кучли шахс бўлган. Ҳақиқий ижодкор учун шахс ва қиёфа муҳим аҳамиятга эга. Қатъиятли, матонатли, жасоратли бўлмаган ижодкор ҳеч қачон ноёб асарлар ярата олмаслиги аён ҳақиқат. Бедил шундан кейин Азимободдан пойтахтга– Деҳлига кўчиб келади ва ҳаётининг қолган қисмини Ҳиндистоннинг сиёсий ва маданий марказида ўтказади.

Бу даврда Ҳиндистон ва Ўрта Осиёда вазият бир-бирига жуда ўхшаш, ички урушлар авж олган, саноат, ишлаб чиқариш, деҳқончилик, ҳунармандчилик соҳалари оқсаган, халқнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаёти оғирлашган палла эди. 1658 йилда Аврангзеб Ҳиндистоннинг каттагина қисмини бирлаштирди, отаси шоҳ Жаҳонни қалъага қамашни буюрди, акаси Доро Шукуҳни тахтга эгаллашга ҳаракат қилишидан чўчиб, уни исломни ҳинд фалсафаси билан мослаштиришда айблаб қатл эттирди. Акбаршоҳ жорий қилган диний эътиқод эрканлиги тугатилди. Бир сўз билан айтганда, Ҳиндистонда гуллаб-яшнаган Бобурийлар– буюк мўғуллар империяси таназзулга юз тута бошлади. Бу ҳақда Жаваҳарлал Неру: «Буюк мўғуллардан энг кейингиси– Аврангзеб соат стрелкасини орқага бурмоқчи бўлди ва бу уринишида соатни тўхтатиб кўйди ҳамда уни синдирди», –деб ёзган.

Мирзо Бедил мана шундай мураккаб, зиддиятли даврда яшади ва албатта, ўз асарлари билан ҳукмрон мамфукурага ўз муносабатини билдирди, халқпарварлик руҳи билан суғорилган, адолат ва чин инсонийлик куйланган ижоди билан ўзининг асл хавлқ фарзанди эканлигини намоён қила олди. И.Мўминов буни куйидагича изоҳлайди: «Бедил ўз фикр ва идеяларини очиқдан очиқ изҳор қила олмади ва шунинг учун ҳам диний спекулятив- метафизик қоидаларни ишлатишга, ўз фикрларини теологик либосга буркашга мажбур бўлди».[2;33]

Бедил ярим асрдан кўпроқ даврни қамраб олган ижод жараёнида мураккаб эволюция йўлини босиб ўтди ва бу жараён турфа шаклларда унинг асарларига ҳам муҳрланиб қолди.

Фитрат Мирзо Бедилнинг мураккаб услубдаги шеърларини шарҳларкан, мана куйидаги олти мисрани шундай тушунтиради:

Сурати адли хусравон ин аст,
Зулм дар олами ғараз кин аст.
Адл аз ин ранг тухми раъфат кошт,
Вой агар зулм тиғ мебардошт.
Ҳама зулмаст, адлу эҳсон ку?
Худпараст аст нафас, имон ку?–

«Подшоҳларнинг адолат деганлари мана шудир. Бунлар зар эгалари, зулм бунларнинг динидир. Адолатларининг марҳамат уруғлари эккани шу экан, зулмлари қилич чекса эди, нима қилар эдик?

Бунларнинг бутун ишлари зулмдир. Адолат, яхшилиқ кутма бунлардан! Бунлар ўз фойдалариғи топиналар! Имон излама бунлардан!

Аллома Фитратнинг ниҳоятда заколик, нуктадонлик ва файласуфона шарҳларидан кўришиб турибдики, Мирзо Бедил ўз даврининг ижтимоий-сиёсий тузумини инобатга олиб, зулм ва зўравонликка, ҳақсизлик ва адолатсизликка қарши исёнкорона, мурасасиз қарашларини санъат пардасига ўраб бера олган. И.Мўминов ҳам худди Фитрат каби Мирзо Бедилнинг ижтимоий-сиёсий, фалсафий-ирфоний қарашларини чуқур идрок этиб, ўз даврининг фарзанди сифатида талқин қилишга ҳаракат қилган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдуллаева М. И. Мўминов Бедилнинг ижтимоий-фалсафий тадқиқотчиси // Бедил ва ўзбек маънавияти. Техрон–Тошкент- 2005, “Ал-худо” халқаро нашриёти, “Мовароуннаҳр” нашриёти, 91-103- б;
2. Мўминов И., Мирза Бедилнинг фалсафий қарашлари, Т.: «Фан», 1958. 31-б

ЭДГАР АЛЛАН ПОНИНГ ҲИКОЯНАВИСЛИКДАГИ БАДИИЙ МАҲОРАТИ

Ҳалимов Салоҳиддин Самиевич

ҚарДУ роман-герман кафедраси ўқитувчиси

Аннотация. Мақола Эдгар Аллан Понинг Тилла кўнғиз” ҳикояси психологик-мажозий услуб, ҳикоянинг фалсафий-ижтимоий салмоғини белгилаган мотив тадқиқ этилган. Шунингдек, сирли-ғаройиблик концепцияси асарнинг ҳар қисмига, ҳар бир сюжет чизигида ҳаяжонли қизиқарлилик руҳини ҳосил қилганлиги асосли мисоллар билан далилланган.

Annotation. The article explores the psychological-figurative style of Edgar Allan Poe's story *The Golden Beetle*, the motive that defines the philosophical and social significance of the story. It is also proved by well-founded examples that the concept of mystery has created a spirit of exciting curiosity in every part of the work, in every plot line.

Калим сўзлар: новелла, интеллектуаллик, мифологик-мажозийлик унсур, Легран, Юпитер, сюжет чизиги, ижтимоий-фалсафий концепция.

Keywords: novella, intellectual, mythological-figurative element, Legrand, Jupiter, plot line, socio-philosophical concept.

Эдгар Аллан По адабий меросидаги 72 та ҳикоя ва новелла жаҳон адабиёти хазинасидан муносиб ўрин олган. Бу теран яратмаларда, ҳикоя-новелла жанрий шакли, саргузашт, детектив, сирли-сехрли психологик, интеллектуаллик, фантастика ва эртақнамолик усуллари ўзаро гўзал равишда уйғунлашиб кетганлиги билан эътиборни тортади. Аслида жанрлар, услублар, бадиий санъатлар реаллик-нореаллик, мифологик-мажозийлик унсурлари маълум маънода нисбий характерда бўлиб, улар бир-бирига кўшилган, уйғунлашган шаклларда намоён бўлади.

Эдгар Понинг “Тилла кўнғиз” [1; 6, 48] ҳикояси ҳажман, батафсил ҳикоя қилинган воқеликнинг катталиги билан қисса жанрига яқин салмоқли асари. Бу адибнинг ўзбек тилига таржима қилинган биринчи асари бўлиб, уни моҳир таржимон Ҳусан Рўзиматов русчадан таржима қилган ва у 1962 йили Ўзадабийнашр томонидан чоп этилган. Сўнгра Рустам Жабборов ҳам рус тилидан таржима қилган “Олтин кўнғиз” номи билан “Қизил ажал ниқоби” (2012 йил) номли детектив асарлар тўпламига киритилган эди. Бу ўринда мазкур ҳикоянинг Ҳасан Рўзиматов таржимаси анча равон, Э.По ижод оламига, поэтик рақкурсларига мос жозибдорликка эга эканлигини қайд қилмоқ керак

Кўплаб адабиётшунослар “Тилла кўнғиз”ни топишмоқ асарлар турига мансуб эканлигини ҳам таъкидлаганлар. Дарҳақиқат, асар қаҳрамонлари томонидан тилла кўнғиз, чарм қоғоз (пергамент) азим дарахт, қароқчилар кўмган олтин буюмлар хазинаси ва уни топиш воқелигини “криптограмма” дея аташлари шу мантиққа хизмат қилади.

“Тилла кўнғиз” гарчанд йирик ҳажмли, воқелиги тигиз ва кенг йўналишдаги ҳикоя бўлса-да, унда иштирок этган образлар атиги уч кишидан – бош қаҳрамон Легран, унинг

хизматкори, негр Юпитер ва Легреннинг дўсти – асар ҳикоячиси (баёнчиси) бўлган киши ҳамда Леграннинг итидан иборат. Асарнинг қизиқарли ва жозибали чиқишини улкан орол, чайла, табиат сўлимликлари ва чуқур психологик- мажозий услубий йўналишлар кўлами таъминлаб туради. Янада муҳими эса, Э.По каби юксак инсонпарварлик, инсон ақл-тафаккурига ишонч ва бундай интеллектуалликни улуғлаш ғояси ҳикоянинг фалсафий-ижтимоий салмоғини белгилаган. Сирли-ғаройиблик концепцияси асарнинг ҳар қисмига, ҳар бир сюжет чизигида ҳаяжонли қизиқарлилик руҳини ҳосил қилган.

Вильям Легран бой-бадавлат бўлса-да, иши ўнгидан келмай, бор бойлигидан айрилиб қолган киши. У одамларга шарманда бўлиб кўринишдан уялиб, туғилиб-ўсган ватани янги Орлеанни тарк этиб, Жанубий Каролина штатининг Чорьестон шаҳрига яқин Сэлливам оролига кўчиб кетади.

Ёзувчи асар архитектоникасининг қизиқарли ва мароқлилигини таъминлаш мақсадида аввало ёввойи табиат гўзаллигининг макони бўлган Сэлливан ороли манзараларини кўз олдимизда жонлантиради.

Ёзувчи психологик-биографик услубда образнинг ўзига хос характер-тийнати, юз қиёфасини кўз олдимизда жонлантира олган. Вильям Леграннинг ўзини бундай ёввойи, осуда жойга бағишлаганлиги ракурсида сирлилик, фавқулодда психологик қизиқарлилик оҳанги мавжуд. Мазкур психологик-портретнинг аҳамияти шундаки, унда бош қаҳрамон Вильям Леграннинг ҳаёти, босиб ўтган умр йўллари, фожиона тақдири қарийб батафсил шаклда ўз ифодасини топган.

“Аллақандай номаълум, аммо, ёвзуна душманлик оқибатида ўзига тўқ бўлган Леграннинг қашшоқланиб қолиши муаллифнинг психологик жиҳатдан психологик тавсифи орқали талқин этилган:

- овлоқ оролнинг чеккасида кулба қуриб олган, муддао – одамлардан, ёвузликлардан йироқ бўлиш;

- у яхши билим олган, шу боисдан китоби кўп, аммо, эндиликда китобни кам ўқийди, бу унинг ҳаётидаги кутилмаган азиятлар билан боғлиқ оғир руҳий ҳолат;

- муомалада гоҳ очилиб-ёзилган, гоҳ қовоғидан қор ёғади, гоҳ қувнок... бу яна ўша кўнгилсиз тақдир захрининг асорати;

- чиғаноқлардан, курт-кумурсақалардан коллекция тўплашга берилиб кетган, бу ўзини овутиш, чалғиш аломатининг психологик ҳолати;

“Тилла қўнғиз” ҳикоясининг ўзида сирли-ғаройиблик хусусиятини ташийдиган “тилла қўнғиз” детали, гарчи, бу мажозий-психологик моделдаги образ бўлса-да, шу қизиқарли асар тугунини ташкил этади. Легран денгиз бўйидан ғаройиб бир қўнғиз топиб олади: одатдаги оддий қўнғизлардан оғир, ранги ярақлаган тилларанг, қанотлари йирик, устидаги иккита хол кўзга, пастроқдаги бир хол эса оғизга ўхшайди. Легран қўнғизнинг расмини бир эски қоғозга чизиб кўрсатади. Бу расм бош суякнинг ўзига ўхшар эди. Бош суякка ўхшаш ўхшашлик ҳам асар тугунларидан бири. Бу Легранни ғоят ажаблантириб, шу дақиқадан бошлаб чуқур хаёлларга ғарқ бўлиб, алланечук режалар гирдобига чўмиб қолади.

Бош суяк шакли Легранни тамоман эсанкиратиб, эҳтимол, номаълум илинжлар хаёлида гангитиб қўйганлиги психоогик тавсиф фонидасида тасвирланган.

Қўнғизнинг бош суяк шаклига ўхшаш денгиз бўйидан Легран топиб қолган эски қоғоз ва унга қўнғизни ўраб, чўнтагига солиб қўйиши, бу қоғоз аслида қадимий чарм қоғози – пергамент бўлиб чиқиши – Легранни тамоман эсанкиратиб, аллақандай сирли бойликлар хаёлига ғарқ қилиб қўйган эди. Чунки у қадим замонларда пергаментларга муҳим маълумотлар, сирли-жумбоқли равишда улкан бойликлар қони, тилла-марваридлар хазинаси ҳақидаги маълумотларнинг муҳрланишини билар эди. Ҳикояси дўсти Леграннинг хайрлашаётиб, “қўлимни одатдагидан ҳам қаттиқ самимий сиқди”, - дейишидан қўлни қаттиқ сиқиши деталида унинг психологиясидаги доводиращи, ҳаяжонни, номаълум умидбахшлик руҳини сезиш мумкин бўлади.

Х.Борхес Эдгар Понинг саргузашт руҳидаги асарларида интеллектуаллик фазилати етакчилик қилишини таъкидлаган эди: “Ўйлашимча, По ўз интеллектдан ғурурланарди, у ақлининг кучини намоёиш қилмоқчи бўлиб, ўзини ўз қаҳрамонларидан бири сифатида тасвирлаган”. [2;178]

Саргузашт асарларда жиноятни очиш изқувар томонидан ўта теран ақлий салоҳият билан амалга оширилади. Шу маънода “Тилла кўнғиз”даги Легран образи ҳам жиддий интеллект сифатида намоён бўлади. Гарчи у бирон қотиллик жиноятини очмаган бўлса-да, кучли ақл-тафаккур ёрдамида неча ўн йиллар муқаддам қароқчилар кўмиб қўйган катта тилла-марварид хазинасини топади. Бунга у пергаментда ифодаланган сирли рақамлар ёрдамида эришади. Шу боисдирки, айрим адабиётшунослар бу ҳикояни криптограмма – ҳикоя деб аташади. Пергаментдаги сирли рақамлар, тилларанг кўнғизнинг бош суяги шаклидаги, уни пергаментда кўрсатилган юқоридаги белгига асосан қарийб куриб қолган азим дарахт тепасидаги ипга боғлаб пастга йўналтирилса, ерга тушиб, ғаройиб хазина кўмилган жойни кўрсатиши каби сирларни англаб етишда Легранга ўткир фаҳми, билим-тафаккур фантазиясини кучи ёрдам беради. Шу тариқа Эдгар Понинг Америка Қўшма Штатлари ривожининг юксалишида инсоний ақл-тафаккурнинг, интеллектуал кучларнинг нақадар зарурлиги масаласига ўз асарлари билан нақадар катта ҳисса қўшганлиги маълум бўлади. Америкашунос рус адабиётшуносларининг салмоқли фикрлари ҳам буни тасдиқлай олади: Эдгар По Америка ижодкорлари орасида биринчи бўлиб Қўшма Штатларда шеърятга, адабиётга, маънавиятга эътибор ва ғамхўрликнинг мутлақо пастлиги, бундай эътиборсизлик эса бу давлат тараққиётига салбий таъсир этаётганлигини мардона айта олган эди”. [3;272]

Шу боисдан ҳам Э.По асарларида инсоний ақл тантанасини улуғлаш, интеллектуал мотивларни олға суриш мақсади етакчилик қилади. “Тилла кўнғиз” ҳикоясидаги бош қаҳрамон Легран образининг мажозий-психологик руҳдаги талқинларида:

- камбағаллашган Легран – иқтисодий қоқоқлик азобини тортаётган Америка тимсоли;

- Леграннинг азобли, камситилган тақдир ичра муттасил изланишлари, тилла кўнғиз топиши манзараларида – юрт кишиларининг кеча-кундуз ҳаракатда, изанишда бўлилари лозимлигининг даъвати;

- ниҳоят, Легран томонидан ўткир ақл, юксак тафаккур, нозик фаҳм билан тилла кўнғиз ёрдамида катта олтин-жавоҳир хазинасининг қўлга киритилиши эса – АҚШда интеллектуаллик, ақл-фаросатгина уни юксак тараққиётга элтади, деган фалсафий-мажозий таъкид ҳисобланади.

Дарҳақиқат, АҚШ йиллар, асрлар давомида Легран ва Легранлар каби барча соҳада илм-тафаккур билан энг юксак тараққиёт даражасига кўтарилди.

Леграннинг кўмилган хазинани топишгача бўлган муддатдаги шу даражада мураккаб ва машаққати изланишларини тасаввур доирасига сиғдириш мушкул. У қадимда Вейзор деган боённинг кўҳна кўрғони устидаги улкан дарахт остига кўмилган хазинани – бу шу боёнга тегишлими ёки Кидд деб аталган денгиз қароқчиларининг сардоригами тегишли олтин-жавоҳирлар маконини чарм қоғозга муҳрланган сирли ҳарфлар, сирли рақамла, сирли белгиларни ўрганиб, таҳлил қилиб, тафаккур-таҳлил қилиб аниқлаб олади.

Эдгар Понинг ижтимоий-фалсафий концепциясига кўра, ҳар бир одамнинг умр мазмуни, фаровон ва эркин яшаши, шу тариқа бутун давлатнинг орзудаги юксак ривожланиш паллаларига кўтарилиши энг аввало ақл-заковат ва тинимсиз изланишлар ҳаракатига боғлиқ бўлади. “Тилла кўнғиз” ҳикоясининг психологик-мажозий услубда, интеллектуал руҳда талқин этилган ғоялари шу ижтимоий ҳақиқат тимсоли сифатида муҳимдир.

“Ҳозир Америка Қўшма Штатларида саргузашт жанр таназзулдадир. У шафқатсизлик ва зўравонлик хос бўлган реалистик жанрга айланган. Ҳар ҳолда ҳақиқий саргузашт жанр йўқолмоқда. Унинг интеллектуал жанр сифатидаги манбалари эсдан

чиқарилди. Қайсидир даражада Англияда саргузашт жанр ҳали ҳам вазмин услубда, воқеалар қайсидир инглиз кишлоғида содир бўладиган тарзда ҳозирча сақланиб турибди”[4; 38].

Хорхе Борхеснинг ҳаққоний куюнчак фикрлари чинакам интеллектуал шахсларнинг, маданиятли сиймоларнинг ҳам қалб оғриғи саналади. Бундай ҳолда Эдгар Аллан По каби адибнинг саргузашт-дедетив руҳидаги мумтоз анъаналари қанчалик қадрланса арзийди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. По Э.А. Тилла кўнғиз. Ҳикоя. Т.: Ўзадабийнашр, 1962, 48 бет.
2. Борхес Х.А. Саргузашт жанр. По Э.А. Буюк Темур. Т.2016, 279 бет.
3. Зарубежная литература XIX века. Романтизм. Хрестоматия. Под редакцией проф. Я.Н.Засурского. Составители: А.Ф.Головенченко, Н.П.Козлова, Б.Н.Колесников. М.: Просвещение, 1976, стр.417.
4. По Э.А. Буюк Темур:Достон/ Рус тилидан М.Аъзам тарж.ва кириш сўзи// Жаҳон адабиёти. 2006. №4. 38-42-б.

ЛИРИК ТАСВИР ВА ИФОДАДА МЕТОНИМИЯ

Бердиева Зебо Ўраловна

*ТерДУ Ўзбек адабиётишунослиги
кафедраси мустақил тадқиқотчиси*

Аннотация. *Мақолада бадий тасвир воситаси сифатидаларидан бири метонимия, унинг қоришиқ ҳолда қўлланиши текишилган. Ўзбек ва хоиржий тиллар мисолида метонимиянинг бадий матнда ўрни ва ўзига хос хусусиятлари илмий –назарий жиҳатдан тадқиқ қилинган.*

Annotation. *The article examines metonymy as one of the means of artistic representation, its use without mixing. The role and peculiarities of metonymy in the literary text on the example of Uzbek and foreign languages are scientifically and theoretically studied.*

Калит сўзлар: *мажоз, метафора, метафорик тафаккур, бадий матн, эстетик функциядорлик, семантик қонуният, воқеа-ҳодиса ўртасидаги алоқадорлик.*

Keywords: *metaphor, metaphor, metaphorical thinking, literary text, aesthetic functionality, semantic regularity, connection between events.*

Ҳар қандай сўзнинг луғавий маъноси бирор белги, ҳаракат, хусусиятнинг бошқа худди шундай хусусиятга эга бўлган объектга кўчирилиши натижасида кенгайиб боради ва ривожланади. Маъно кўчишининг бундай ривожланишини белгилаб берадиган ҳар бир тилнинг ўзидаги семантик қонуниятлар бевосити бадий ижод билан боғлиқ.

Метонимия (юнонча *metonymia* — “қайта номлаш”) йули билан маъно кўчишидабир белги, ҳаракатнинг номи бошқа бир ўхшашлик асосида эмас, ўзаро алоқадорлик, боғлиқликка асосланади.

Метафора, метонимия, синекдоха ва вазифадорликдан ташқари, маъно кўчишининг қоришиқ ҳолда қўлланиши ҳам кузатилади. Бу ҳодиса метонимияга ҳам тегишли: метафора-метонимия, метонимия-синекдоха тарзида учрайдиган кўчимлар оғзаки нутқда ҳам, бадий адабиётда ҳам кўп учрайди. “Адабиётшунослик луғати”ида “бадий адабиётда, айниқса, метафорик тафаккур етакчилик қилаётган замонавий адабиётда метонимия метафорага нисбатан кам учрайди, зеро эстетик функциядорлиги жиҳатидан у метафорадан қуйроқ туради. Шундай бўлса-да, бадий матнда метафора билан ёндош қўлланган ҳолда у катта бадий самара беради, фикрни лўнда ва таъсирли ифодаашга хизмат қилади”[1;172]

“Адабиётшунослик терминлари луғати”да метонимия –“ икки тушунча ўртасидаги яқинликка асосланган кўчма ифода” [2;98], дейилган бўлса, бошқа бир адабиётшунослик луғатида эса қуйидагича таъриф берилган: “икки тушунча ўртасидаги яқинликка асосланган ўхшашсиз кўчим. Метонимияда бирор нарса ёки воқеа-ҳодисанинг номи бошқасига кўчирилади, у бошқа ном билан ифодаланади, бироқ бу номлаш предмет ёки нарсалар ўртасидаги ўхшашликка эмас, балки улар ўртасидаги яқинликка, алоқадорликка асосланади. Мана шу жиҳати билан метонимия истиорадан фарқ қилади”[3;364]. Юқоридаги таърифлардан келиб чиқиб, метонимия ҳақидаги тушунчаларни уммлаштирсак, қуйидаги тўхтамга келамиз. Демак, метонимия – маъно кўчиши, яъни мажознинг бир тури бўлиб, у икки нарса, воқеа-ҳодиса ўртасидаги алоқадорликка асосланади, бироқ улар ўртасида шакл, мазмун жиҳатидан ўхшашлик, яқинлик умуман кузатилмайди.

Метонимия йўли билан кўчиришнинг қуйидаги кўринишлари мавжуд:

1) бир предметнинг номи шу предметдаги бошқа бир предметга кўчирилади:

Истамбулни тинглайман кўзларим юмилган

Олдиндан майин бир шабада эсар

Аста-аста силкинар

Япроқлар дарахтларда

Узоқларда жуда узоқларда

Мешиқобчиларнинг тинмаган шиқилдоқлари

Истамбулнинг тинглайман кўзларим юмилган. .[4;152]

Турк шоири Ўрхун Вели шеърдан келтирилган мазкур парчада ўтган асрдаги Истамбул шаҳридаги ҳаёт тарзи, шаҳарда яшайдиган кишиларнинг турмуш шароити, уларнинг ўй-фикрлари, ташвишу изтироблари ифодаланган. Муаллиф қисқаликка интилиб, шаҳар сўзини тушириб қолдиради. Ўқувчига маълум бўлган ортиқча сўз-маълумотни тушириб қолдиради. Одатда, бундай усул оғзаки нутққа хос. Жумладан, Тошкент шаҳрига бордим гапи Тошкентга бордим тарзида ишлатилади ва бу нутқимиз учун одатдаги меъёр саналади. Чунки бундай усул нутқни ихчам, фикрни сиқик ва таъсирли қилади. Шеърнинг биринчи сатрида метафора (Истамбулни тинглайман) ва метонимия (Истамбулни тинглайман) қўлланган. Биринчисида шаҳар сўзи тушириб қолдирилган бўлса-да, у контекстда англашиб туради, иккинчисида эса тингламоқ аслида ўздан товуш, акс-садо чиқарувчи нарса ёки кишиларга хос хусусият «шаҳар»га кўчирилган.

Дунёга тоқ келган каби

Отиламан Ҳинд тоғи учига.

Кириб кетар калламнинг ичига

Кимсасиз дунёнинг соҳиби.[4;10]

Бандда тоғ ва тоқ сўзларининг шаклий ўхшашлигидан сўз ўйини сифатида фойдаланилган, тоғнинг учи – метафора, бунда параллел равишда чўққи сўзи бармоққа тенглаштирилиб, литота санъати ҳосил қилинган. Калламнинг ичи дейилганда шоир инсон бошини эмас, унинг бир қисми бўлган мияни назарда тутмоқда ва бутунни бўлак орқали ифодалаб, синекдоха намунасини яратмоқда. «Кириб кетиш» ҳаракати, одатда жонли нарсаларга нисбатан қўлланса-да, нутқда оёғига тикан кирди, жон кирди, ақли жойига кирди, эси кирди каби эмационал-экспрессив буёқдорликка эга кўчма маъноли бирикма тарзида ҳам ишлатилади.

Хоҳ шоир бўлсин, хоҳ носир бўлсин, ҳеч ким метонимиядан ҳам, перифразадан ҳам бош тортмаган ва бундай адабий приём (усул)лар орасида жуда қадимдан маълумлари то ҳозиргача ҳам учраб туради, улар Август даври (XVII аср охири XVIII аср ўрталари)даёқ шоирларга оддий ва сийқа туюлган. Улар билан бир қаторда эса яна янгилари ҳам юзага келади ва улар келажакда давримизнинг адабий ғалатиликлари ҳақидаги асарларнинг саҳифаларини безаши шубҳасиз, деб ёзади Ян Парандовский. Унинг фикрига кўра,

метонимия, перифраза, худди истиора каби ижтимоий тузум, ҳукмрон мафкура қандай бўлишига қарамай барча асрлар поэзиясига хос муштараклик мавжуд, метонимия инсонни фикрлай бошлаган даврлардаёқ туғилган.

Метонимия киноя сифатида талқин қилинар экан, бу унинг ибтидодий халқлар маданиятида етук тамаддунлардагига қараганда ҳам кўпроқ тарқалганлигини кўрсатади. Чунки истиоралар, киноя, қочиримлар панасида тилга олиш лозим бўлмаган сўзлар яширинган бўлиб, улар ифодалаган тушунчалар эса парда остига олинган ва таниб бўлмас даражада ниқобланган. Одамлар ёввойи ҳайвонларнинг, табиатдаги даҳшатли ҳодисаларнинг, касалликлар ва ўлимнинг номини тилга олишдан сақланишган. Баъзи бир қабилаларда шунга ўхшаш урф-одатлар то ҳозирга қадар сақланиб қолган, жумладан, қабилла бошлиғига тааллуқли бўлган барча нарсаларни очиқ-ойдин айтиш мумкин эмас ва шама, ишоралардаги топқирлик, ижодкорлик гоҳо браунингча чигаллик даражасигача етиб боради.[5; 124]

Мажоз шеърий нутқни бойитади, шоирнинг тасвир объектига муносабатини ифодалашга имкон беради. Ўхшатиш, сифатлаш, метафара (истиора), жонлантириш ҳам мажоз турларига кирса, метонимия, муболаға, синекдоха, перифраз, киноя, антифраз, сарказм қабилар қоришиқ мажозлар деб юритилади.

Жазба тунларида ойнинг шуъласин

Йўл билган хаёлман.

Бошқа ҳеч кимман.

Бир қудратли овоз қиличи

Сасим чиқармас.

Бўғзимга кўмилдим. Жимман.

Фарлик, чақув, фаҳшу тухматни беор

Олқишлаб гулларга кўмганда шаҳар;

Тилларини чайнаб дўстларим ночор,

Тийнатим косамга қуйганда заҳар;

Покиза жонларни балчиққа булғаб,

Байроқ кўтарганда иблис лашкари;

Томошагоҳ бўлиб бўзлайтган қалб,

Ўғрилиб турганда дўстлар тесқари,

Кетдим.[6;23]

Шеър адолатсизлик, зулм, ҳақсизликдан бағри қон бўлган, дўсту биродарларидан оқибат кўрмаган, ўзидан бошқа ҳеч ким суямаслигини тушуниб етган ва тан берган, шу мусибатга кўниккан, курашда енгилган ва чекинишга мажбур бўлган, ичи нафратга тўла, дўстларидан ёрдам кутганида улар юз буриб кетган инсон ҳақида. Унда бўғизга кўмилган овознинг қотили қудратли кучнинг зулм-истибдоди кўрсатилган. Фаҳш, чақув, фаҳш, тухматни олқишлаётган беор шаҳар қиёфаси акс этган. Шаҳар сўзи орқали синекдоха юзага чиққан, шаҳар эмас, унда яшаётган кўрқоқ, оқибатсиз сохта дўстлар душманга хизмат қилади. Ҳатто ўша душманга қўшилиб, унга заҳар тутати, фақат бу оғу қаҳрамоннинг тийнатиға қуйилади. Бу ерда заҳар ҳам рамзий маънода қўлланган. Заҳар – жаҳолат, сотқинлик, кўрқоқлик, манфаатпарастлик. Тилларини чайнаётган дўстлар – инсон қачон тилини чайнайди? Ё оғриқнинг зўридан, ё кўркувнинг кучлилигидан. Кўриниб турибдики, сохта дўстлар иккинчи тоифага мансуб. Иблис лашкари – индивидуал метафора, бу дўстларнинг яна бир кўриниши, улар байроқ кўтариб олишган, байроқ эса ғалаба белгиси. Байроқ кўтариш учун куч-қудрат бўлиши керак, иблис тўдаси шаҳарда байроқ кўтариб юрган экан, демак у кучга, қудратга тўлган ва ўз атрофида деярли бутун шаҳар халқини бирлаштирган қавм. Шеърда илгари сурилган бадийий ғоя, муаллиф айтмоқчи бўлган фикр, лирик қаҳрамоннинг қалбини ўртаётган дардни очиб беришда метафора, метонимия, синекдоха ва бошқа кўчимлар жонли картина ҳосил қилган, воқеликни худди кинотасвирдек китобхон кўз олдида намое қилган.

Осмон жойидами?
 Қани ёмгирлар?
 Қаерга яширди чақмоқларини?
Қасос мавсумида қаровсиз гуллар...
 Қумурсқалар тешган япроқларини.
 Бу гулларнинг хуни кимнинг бўйнида?
 Айтинг, "Аналҳақ"дан тонганлар, айтинг!
Элчини уч пулга сотган шўрида,
Шоирни бичганлар, отганлар, айтинг!
Тун, кўзимга ташла пардаларингни.
 Бу сўқир имдодинг қандоқ ярашгай!
 Шу қадар заифман...
 қўрқаман, ахир,
 Қаровсиз гулларга қарашга... [6;47]

Лирик қаҳрамоннинг осмон жойидами, чақмоқлар қани, деган сўрови бежиз эмас. Зулм шу даражага етганки, осмон ўз ўрнидан жилган. Осмон қўлингда бўлса, ташлабюбор, деган халқ мақоли шеърда бошқа бир шаклда аксланган. Одатда, биров тазйиқ, зулмни ҳаддан оширса, мазлум шу мақолни айтишга мажбур бўлади. Чақмоқ – қасоснинг рамзи, лекин у ҳам йўқолган. Негаки, атрофда қўрқоқлар қолган, холос. Шунинг учун гуллар қаровсиз, уларнинг баргларини қумурсқалар тешган. Шеърда қўлланган гуллар, қумурсқалар мажозий образ бўлиб, улар жамиятдаги айрим тоифадаги кишиларнинг умумлаштирилган образидир. “Аналҳақ”дан тонганлар – ҳақни танимаган ва тан олмаган мутаассиб жоҳил, маърифатсиз кишилар. Тарихда Мансури Халлождек зотнинг кимлигини англамай туриб, турли бўҳтон ва айблар билан ваҳшиёна қатл қилинганини эслатган шоир, воқеликни метафорик усулда таққослайди. Метафора бир сўз, бир образ, бир сатр, бир шеър, ва ҳатто бир асарга тенг бўлиши мумкин. Бу шеърда метафора асарни тўлиғича қамраб олган. Элчи– пайғамбарни уч пулга сотилиши бу Исо пайғамбар тақдирига ишора. Исо пайғамбарни ўз ёнидаги ҳаворийлардан бири ўттиз уч тангага сотади. Бу ҳақда Л.Андреевнинг 1908 йилда ёзилган “Иуда Искариот” асарида ҳам ҳикоя қилинган бўлиб, мазкур қиссани Н.Афоқова маҳорат билан ўзбек тилига таржима қилган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Т.: Akademnashr, 2013. –272.
2. Ҳомидий Ҳ, Абдуллаева Ш, Иброҳимова С. Адабиётшунослик терминлари луғати. Т.: Ўқитувчи, 1970. 142 б.
3. Ҳотамов Н., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. Т.: Ўқитувчи, 1979. 364 б.
4. Ҳозирги замон турк шеърляти.Т.: Фафур Фулом номидаги АС, 1980. 172 б.
5. Ян Парандовский “Сўз кимёси” (Манба: “Алхимия слова”, Москва, изд-во “Правда”, 1990 г.). 148-149-б
6. Афоқова Н. Аросат фасли. – Бухоро, “Бухоро” нашриёти., 2004.,78 б.

АДАБИЙ-БАДИЙ АНЪАНАЛАР ВА РОМАН СПЕЦИФИКАСИНИ ЯНГИЛАШ ЖАРАЁНИ

(М.Алининг “Улуғ салтанат”, Н.Қобулнинг “Темурийлар” романлар
силсиласи мисолида)

Жумаев Элмурод Бекпулатович
 ҚарДУ Адабиётшунослик кафедраси
 мустақил тадқиқотчиси

Аннотация. Мақолада М.Алининг “Улуғ салтанат”, Н.Қобулнинг “Темурийлар” романлар силсиласи мисолида адабий-бадиий анъаналар ва роман спецификасини янгилаш жараёни ўрганилган, икки тарихий романлар силсиласи типологик ўхшашликлар, сюжети ва баён усули, тарихий воқеликнинг поэтик талқини имкон доирасида тадқиқ этилган.

Annotation. The article explores the process of updating the literary and artistic traditions and the specifics of the novel on the example of M. Ali's "Great Empire", N. Kabul's series of novels "Temurids".

Калит сўзлар: тарихий асар, типологик муносабат, сюжет, баён усули, оила ва бурч, шахс ва жамият, маданий-эстетик омил, тарихий давр, ижтимоий-сийсий ўзгариш. миллий тафаккур, бадиий синтез.

Keywords: historical work, typological attitude, plot, narrative method, family and duty, personality and society, cultural-aesthetic factor, historical period, socio-political change. national thinking, artistic synthesis.

М.Али ва Н. Қобулнинг Амир Темур ҳақида яратилган тарихий асарлари ҳамда мумтоз қисса ва дoston жанрлари ўртасида муайян типологик муносабат мавжуд. “Улуғ салтанат” эпопеяси ва “Темурийлар” романлар силсиласида Қуръони каримда келувчи қиссалар сюжети ва баён усулининг таъсири кузатилади. Тарихий романга қўл урган ҳар икки ёзувчи Қуръони карим ва ҳадислардан иқтибос олиш билан бир қаторда, муқаддас китобда келувчи оятларга тез-тез мурожаат қилишади. Қаҳрамоннинг фикрларини асослаш, ё бирор жиддий иш юзасидан ҳукм чиқариш, воқеликка баҳо бериш, олам ва одам ҳақида ўз фикрларини хулосалаш, буюк мақсадларни амалга оширишдан олдин Яратгандан кўмак сўраш, ялиниб-ёлвориш ниятида келтириладиган оятлар ва уларнинг шарҳ-у изоҳлари ўқувчини қаҳрамонлар характери, эътиқодига ҳурмат уйғотибгина қолмай, уларнинг ички олами билан янада яқинлаштиради.

“Улуғ салтанат” ва “Темурийлар” тарихий романларини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, асарлар марказига кечмиш воқеалар ўрнини реал инсоннинг ҳаёт концепцияси эгалламоқда. Тарихни таҳлил, талқин ва тафтиш қилиш орқали миллатнинг маълум бир ижтимоий-сийсий даврдаги маънавий-ахлоқий, ижтимоий-маърифий сифатлари бадиий тадқиқ этилмоқда. Бундай асарлар миллатнинг ўзлигини англаши, унга ўзининг шонли ўтмишини эслатиш орқали ифтихор ҳиссини уйғотиш ва миллий ғурурини юксалтиришида муҳим аҳамият касб этмоқда.

“Улуғ салтанат”да муҳим ижтимоий-маънавий, ахлоқий муаммолар ҳам илгари сурилган. Виждон, бурч, ор-номус, муҳаббат маиший мавзулар хусусида чуқур ижтимоий маъно касб этган оила ва бурч, шахс ва жамият муаммолари кенг кўламда ҳаётий ёритилган.

Н. Қобулнинг “Темурийлар” туркуми киритилган романларида Шайх Рамазон образи талқинида унинг халқ ва халқ турмуши билан алоқаларини ёритишга алоҳида эътибор берилган. Унинг табиатидаги эл-улус тинчлиги учун қайғуриш, халқ ишига камарбасталик, одамларга мурувват, ҳиммат кўрсатиш ва бошқа хислатлар ёзувчи бадиий-эстетик қарашларининг инъикосидир.

“Шоҳруҳ Мирзо” романида Амир Темур кечга қадар фарзандлари билан дийдорлашиб яйрайди, у шу ёшга кириб ҳали бирор марта бунчалар ҳузурланмаган, роҳат қилмаганди. Энг каттаси саккиз ёшда бўлган чевараларининг боғдаги ўйинлари, ҳовуз бўйида балиқларни томоша қилишлари завқ билан кузатди, уч яшар Қайсар Мирзони елкасига миндириб боғни айланди. Соҳибқирон сўнгги пайтларда ўғли Жаҳонгир Мирзо, қизи Оқа бегим ва набираси Муҳаммад Султонни эслаб, кўзига ёш оларди, бу гал ҳам шундай бўлди. Соғинч хоним олиб келган марҳум валиаҳд Муҳаммад Султоннинг хотира дафтари ва ўз кўли билан кўчиришни бошлагане, аммо тугатиш насиб қилмаган Қуръони карим уни ўйлантириб қўйди. Шаҳзода 69-сурани кўчирган, бироқ 70-сурага ўтиш унга

насиб қилмаганди. Шунда Амир Темурнинг хаёлидан ўзининг ҳам 69 ёшда эканлиги кўнглидан кечади. 69 рақамининг ҳар икки томондан бир хилда ўқилишида қандайдир сир бордек туюлади. Амир Темур тушида “кимсасиз манзилда оқ нарвон кўза ташланди. Ажабо, нарвоннинг на кўкда тутқичи бор эди, на ерда тираги. Амир Темур беихтиёр ўша томонга қараб юрди...”[1;469]

Соҳибқиронг нарвоннинг 69 поясига чиққанидан сўнг у бирдан ғойиб бўлади. 69- сура, 69- поя унинг қисматига дахлдор нишона, белги эди.

Нурали Қобулнинг «Темурийлар» туркумига киритилган «Етти иқлим ҳокони ёхуд аҳд ва тахт», “Буюк Турон амири ёхуд ақл ва қилич”, “Жаҳон мулкининг султони ёхуд фотиҳ Темур ва Йилдирим Боязид”, “Жон ва шон талвасаси” романлари марказида дунё тамаддуни, фани, санъати, тарққиётида муҳим ўрин тутган Амир Темур адолатпарвар ҳукмдор, моҳир саркарда, буюк марказлашган давлат асосчиси, аллома-мутафаккир, кучли ва доно сиёсатчи тисолида намоён бўлади. Даврнинг йирик сиёсий, ижтимоий, ахлоқий, маданий-маърифий муаммолари унинг фаолияти, ички олами, дунёқараши, эътиқоди билан боғлиқликда ёритилган. Шу асога кўра Амир Темур салтанатининг ва тарихий муҳитнинг эпик манзаралари кенг кўламда тасвирланган.

“Темурийлар” туркумига киритилган романларнинг юзага келишида қуйидаги сиёсий-ижтимоий, маданий-эстетик омиллари мавжуд:

1. Тарихий даврга хос маданий-маърифий, ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар;
2. Ўзбек миллий тафаккуридаги сифат ўзгаришлари;
3. Жаҳон адабиётининг мустақиллик даври тарихий романчилигига таъсири;
4. Шарқ ва Ғарб адабиётининг ўзига хос синтезлашуви;
5. Мустабид шўро тузуми ва унинг қонли сиёсатига гувоҳ бўлган ёзувчининг мустақилликка эришган миллат учун тўғри йўл танлашга бўлган саъй-ҳаракат, интилишлари

Нурали Қобул бир неча аср олдин бунёд этилган жой, қалъалар номи, тарихда ўчмас из қолдирган сулолалар, эски туркий тилдаги ва турк тили лаҳжаларига хос сўзлар этимологиясини, ўша давр тарихини чуқур ўрганган ва асарда маҳорат билан кўллаган. Халқ ривоятлари, шунингдек, тарихчи-солномачилар ёзиб қолдирган мавзуга доир тарихий, илмий, адабий фактларга таянган. Турк ва форс тилидаги тарихий-географик манбаларни ҳам синчковлик билан ўрганганлиги сезилиб туради.

Ёзувчи асарда исломий ҳужжат-кўрсатмаларга таяниб, роман қаҳрамонларини ўз нафсини поклай олган ёхуд бу амални уйдлашга қурби етмай номурод бўлган икки гуруҳга ажратади. Адиб бутун юртни урушқирғин, биродаркушлик ва падаркушлик камраб олган, нафс илинжидаги турфа эврилишлар беҳад кўпайган даврда ҳам, Одамлар қилмишини муқаддас китобда ёзилган илоҳий сўзларга асосланиб баҳолайди. тинчлик, меҳр-оқибатни шиор қилиб, шу йўсиндаги ишларга бош-қош бўлган имони пок, эътиқоди мустаҳкам кишилар образини қаламга олади.

Асарда Шайх Қамариддин, Абдуллоҳ Лисон, Амир Тетуртош каби дин ва тасаввуф, шариат ва тариқат намояндalари, башоратгўй, уйғоф фикрли зотлар образи алоҳида меҳр билан тасвирланган.

Йилдирим Боязиднинг ўғиллари Сулаймон, Исо, Мустафо, Муҳаммад, Эртўғрул, ва Мусобек султон маҳлубичятга учрагач, оталарининг жонини омон сақлаб қолиш ҳақида эмас, салтанатни эгаллаш, тахтга ўтириш қайғусига тушишади. Асирга тушган душмани шахзода Мусобекни шоҳон иззат-икром билан кутиб олган Амир Темур унга шундай дейди: «– Шуни унутмангки, авлодим, мулк ва тахт теграсидан кўпам адолатни кидириб бўлмайди. Боиси давлат ва ҳукумат кўп ҳолларда ақлли ҳамда адолат тарозусини тўғри ушлайдиган шахслар кўлида эмас, ҳокимиятга етишиш учун тап тортмайдиган, кишилар устидан ўз ҳукмронлигини ўрнатмоқ учун ҳар қандай хатти-ҳаракатдан қайтмайдиганлар кўлига ўтади».[2;11]

Мусобекнинг ўз устози Шамсуддиннинг гапларини эслаши ва дин, давлат ҳақидаги фикрлари жўяли, оқилона бўлса-да, унинг табатида мол-дунёга ўчлик, тахтга даъвогарлик

тамаси ва такаббурлик борки, буларнинг барчаси ҳукмдорни хароб қилувчи, жамиятни таназзулга етаклайдиган салбий иллатлардир.

Асарда халқона оҳанг, латифа ва ҳазил-хузил, киноя, кесатиқ. Матал, мақол, халқона жайдари ибораларнинг қўлланиши қаҳрамонлар характери кўрсатишга ҳам хизмат қилади ва унинг қизиқарлилиги, ўқимишлилини оширади. Бу Мусобекнинг саволига жавоб қайтараётган « қорувли гавдаси, чармдан безак берилиб сидирға тикилган лашкарбошилиқ либоси, қалин, чимирилган қошлари ва ўткир боқувчи кўзлари ҳар қандай одамнинг диққатини тортадиган» Али Султоннинг « – Биз бир йўла бир неча ишни қилаверамиз, шаҳзодам. Таъзияда узум еб ўтирган келинларига танбеҳ берганларида, «узум ҳам жиябераман, энам ҳам дийбераман», деган экан»[2;139], қабилидаги ҳозиржавоблигида ҳам кўринади.

Асарда Баҳовуддин Нақшбандий тариқатидаги Абдуллоҳ Лисоннинг сўзлари икки султон ўртасидаги тўқнашув ҳақида билдирган фикрлари Амир Темур шахсини ойдинлаштиради: «Мен ҳақиқатнинг кўзига тик боқадиган бир инсонман. Юзда-юз ҳақ бўлсам-бўлмасам-да доимо ўз фикримга эгамен. Темурбек Оллоҳ ёрлақан, пайғамбаримиз бошини силан бир зотдир. Бироқ ҳеч замон ул кишим биздан кўнгил учун ҳақиқатдан чекинишни, дилларни овутовчи ярим ҳақиқатларни сўйламоқни талаб этмаганлар. Яратган не қадар бизга ақл-у заковат салоҳияту истейдод ато этмаган бўлсин, сўнгги ҳақиқатни айтмоққа даъвогарлик қилмоғимиз янглишдур. Аждодларимиз тарихи ва тажрибасидан маълум бўлганидек, ҳақиқат байроғини кўтарганларнинг қўли доимо унинг тафтидан куйган. Шу боис мен шону шавкат, шуҳрату фароғатга нафрат билан қарайман».[2;178]

Амир Темурнинг Йилдирим Боязиддан устун жиҳатларидан бир унинг атрофида мана шундай ақли дониш, мустақил фикрига эга олиму уламоларни тўплаганлиги ва улар билан баҳслар уюштиришида кўринади.

Тасаввур ва реал воқелик, хаёл ва ҳаётнинг бу тарзда қоришиқ берилиши қаҳрамон руҳий-психологик оламини теранроқ тафтиш этиш, хоннинг шоҳ ва ота сифатидаги баланд инсоний қиёфаси, қалбида кечган адоқсиз ғалаёнларни ишончли тасвирлаш имконини беради. Тарихий романларда халқимизнинг ўтмишда кечган ҳаёти, боболарни юксалтирган гўзал маънавий фазилатлар ёритилмоқда. Бундай романларда умумбашарий қадриятлар устувор эстетик мезон бўлмоқда. Романларда жаҳонгирлар ва шайх-валийлар, шоир ҳамда алломалар образлари яратилди. Уларнинг ўзига хос имон-этиқоди, мақсад-маслаги, фикрлаш тарзи, руҳий-психологик олами эстетик таҳлил объектига айланди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Али, Муҳаммад. «Улуғ салтанат» – (Шоҳруҳ Мирзо) 4- китоб. “Наврўз” Тошкент: 2019. 476 б
2. Қобул Нурали. Жаҳон мулкининг султони ёхуд фотиҳ Темур ва Йилдирим Боязид. Тарихий роман V. Т: “Камалак” 2016. 272 б

М. М. ДЎСТ ҚИССАЛАРИДА РЕАЛ ВОҚЕЛИКНИНГ БАДИИЙ-ПСИХОЛОГИК ТАЛҚИНИ

Бердиева Назира Ўраловна
ТерДУ Ўзбек адабиётшунослиги
кафедраси мустақил тадқиқотчиси

Аннотация. Мақолада М.М.Дўст қиссаларида реал воқеликнинг бадий-психологик талқини, ёзувчи услубига хос оламни поэтик идрок этиш шакли, реал тарихий вазият ва инсон ботинининг муштарак бадий таҳлили амалга оширилган

Annotation. The article deals with the artistic and psychological interpretation of real events in the stories of MM Dost, the form of poetic perception of the world, the real historical situation and the common artistic analysis of the human body.

Калит сўзлар: *реал воқелик, психологик тасвир, конфликт, қаҳрамон нутқи, диалог, монолог, динамик принцип, эстетик идеал.*

Keywords: real reality, psychological image, conflict, protagonist speech, dialogue, monologue, dynamic principle, aesthetic ideal.

Ёзувчи бадиий асар яратар экан ҳаётдаги воқеаларни саралаб, уларнинг энг драматик, энг трагик ёхуд комик жиҳатларини олиб, дастлаб умумлаштиради, сўнг индивидуаллаштиради. Ҳақиқий ижодкор ўз асарини санъат даражасига кўтариш учун реал воқеликни бадиий-психологик, ишончли тасвирлашга эришиши лозим. Жаҳон ва миллий адабиётимизда воқеа саналган умрбоқий асарларнинг яшовчанлик омилилларида энг асосийси ҳам мавжуд воқелиекнинг бадиий психологик, жозибали тасвирланишидир.

Ёзувчининг бадиий маҳорат шундан иборатки, китобхон қалбида эзгуликка муҳаббат, ёвузликка нафрат уйғота олиши керак. Бошқача йтганда, муаллиф ва китобхон қалби бирла олиши керак, муаллиф қалбидаги пўртаналар, эврилишлар, муҳаббат, оғрик, изтироб, кўнгилни ўртаб юборадиган дард ўқувчи қалбида қайта туғилган тақдирдагина бадиий асар ўзининг адабий-эстетик, маънавий-руҳий, бадиий-психологик вазифасини тўлақонли бажара олади.

Ўзбек адабиётида психологик тасвирнинг нисбатан анъанавий – диалогик зидлов, чоғиштирма, монологик таҳлил шакллари, адабий қаҳрамоннинг ботин коллизияси, реал тарихий вазият ва инсон ботинининг муштарак бадиий таҳлили муайян даражада ўз аксини топган. “Хусусан, Абдулла Қодирий, Чўлпон, А. Қаҳҳор, Ойбек романларига хос реалистик тасвир, Мурод Муҳаммад Дўст, Эркин Аъзам, Хуршид Дўстмуҳаммад, олим Отахонов ва Аҳмад Аъзамларда шахс психологиясининг дифоник ва полифоник тасвирлари, Назар Эшонкул, Исажон Султон, Улуғбек Ҳамдамларда эса метафоризациялаштирилган психологик тасвир тамойиллари кўзга ташланади.

Буларнинг барчаси замонавий ўзбек насрида бадиий психологизм тамойилларининг ўзгариб, ривожланиб борганини кўрсатиши билан бир қаторда, ўз адабий муҳити доирасида бадиий психологизм принципларига сезиларли янгиликлар кўшганидан далолат беради [1;15]

XX аср 60-90-йиллар ўзбек қиссачилигида Л.Толстой, А.Чехов, М.Шолохов, В.Распутин, Н.Думбадзе, Ч.Айтматов каби дунё миқёсидаги ижодкорлар анъаналари ижодий ўзлаштирилди ва улар билан бўйлаша оладиган асарлар юзага келди. Ижтимоий, мафкуравий конфликтлар ўрнини эндиликда руҳий психологик, ички зиддиятлар таҳлили эгаллади.

Мурод Муҳаммад Дўст, Тоғай Мурод, Эркин Аъзам ва Аҳмад Аъзам қиссаларида воқеликни баёни қилишдан, қаҳрамонлар тақдирини кўрсатишдан, ижобий ва салбий образлар яратишдан инсон ботинидаги қарама-қаршиликларни тасвирлашга ўтилди. Реал воқеликнинг бадиий психологик таҳлилига асосланган қиссаларда инсоннинг ўз-ўзи билан конфликт, фитратидаги ўзгаришлар, тафаккур оламида рўй бераётган янгилинишларнинг сабаблари таҳлилига эътибор кучайди.

М.М.Дўстнинг қаҳрамонларининг ҳар бири бир олам, уларнинг характери, гап-сўзлари, олам ва одамга муносабати, фикрлаши бир-бирига мутлақо ўхшаймайди. “Мустафо” қиссасида[2;3,69] Усмонали муҳаббатдан куйган, раис бўлишни орзу қилади, ота-онасининг уйдан бош олиб чиқиб кетган, бўйдоқ, отасини тамагирлиги учун ўлгудай ёмон кўради, ичкиликка берилган, лекин меҳнатдан қайтмайди, тўпори, тўғрисиўз, ҳалол, бироқ қиморбоз. Уйдан жой бериб, ўзига мерос қилган амакиси Мустафонинг қабртоши учун бергани пулини исиб совурга, чолга тўғрисиини айтиб беради, унинг жазолашини кутади, чол эса унга нотўғри қилганини айтади, холос. Ёки қимрорда ютқизганида Мустафо кўчқорини сотиб унинг қарзини тўлайди. Участка нозири курашга чақирганида

унга илтимос қилади, Усмоналини қамамасликни илтимос қилади. Мустафо молини сотиб Ибодилло махсумнинг отини қайтариб олиб беради, бироқ бу ишни шунчаки махсумни хурсанд қилиш учун бажаради. У самимий, оққўнгил, бағрикенг, лекин қаътиятли ўзбек. Юзига оёқ қўйган биттаю бтта қизин оқ қилади, уни уйига қайта киритмайди, ор-номусни ҳамма нарсадан устун қўяди. Миллий менталитетга хос энг яхши фазилатларни ўзида жамлаган Мустафо ўлим олдида ётаркан мерос илинжида келган молиячи укасидан хижолат тортади. Укаси ўзининг ҳар бир нигоҳини кузатиб тургнлигини сезиб оғринади, ўз уйида қаёққа қарашни билмай қийналади. Ниҳоятда андишаллиги туфайли укасига бир оғиз қаттиқ гапир олмайди. Лекин бадий адабиётда психологик тасвир қанчалик аҳамиятли ва муҳим бўлмасин, у ягона мақсад саналмайди, психологик тасвир асар таъсирчанлиги оширади, моҳиятни теран идрок қилишга замин яратади. Шунгдек бадий матндаги ҳар қандай тасвир реал воқелик билан боғлиқ бўлсагина асарни қизиқарли ва ўқимишли қилади. Бу эса ижодкорнинг мавжуд реал воқеликни бутун тафсилотлари билан бериш қобилиятига боғлиқ.

В.Белинский «Қисса инсоният тақдири тасвирланган улкан романдан бир парчадир»,- деб ёзади. Қиссанавис образи ҳамиша қаҳрамонлар ичида бўлади. Уларнинг бутун ҳатти-ҳаракатларини кузатади, баҳо беради. Айни пайтда хулосалар чиқаради. Унда, энг аввало, ёзувчининг кечинмалари мужассам бўлади. Шунингдек, қисса қаҳрамонлари ўртасидаги ўзаро кураш психологик аспектда қиссанависнинг «ўз-ўзи билан ички курашини»[3;8] намоён этади.

“Мустафо”да конфликт таранглиги сезилмайди, бир қаршда унчалик аҳамиятга эга бўлмаган кичик ҳодисалар воқеалар аста-секин ривожланади, ички драматизм кучли эмасдек, аммо воқеалар тубида яширин фикрлар, характерлар, туйғулар, ҳислар зиддияти туфайли китобхон қалбидатўлқин пайдо бўлади, ўқувчи ҳар бир қаҳрамоннинг ҳисларини, кечинмаларини, гап-сўзларини ҳис қилиб туради, эшитаётгандай бўлади. Қаҳрамонларни қўллади, нималаргадир қаршилиқ билдиради, ўзи билмаган, сезмаган ҳолда уларни ўз руҳий оламига кириб қолади. Реал воқеликнинг бадий асарга маҳорат билан кўчирилганлиги сабабли китобхон воқеаларга ихтиёрсиз аралашганлигини сезмай қолади. М.М.Дўст бадий-психологик таҳлилда қаҳрамонларнинг нутқи, диалог, монолог, ҳаёлот оламида кечадиган баҳслар, кечинмалар, муҳитдаги кайфият, бадий психологизмнинг “қалб далекикаси” деб ҳам аталадиган динамик принципи воситасида воқеалар ва қаҳрамонлар тақдирга кескин бурилишлар ясади. “Ёзувчи нафақат умуминсоний эҳтиёжга – дардларини айтиб, юрагини бўшатиш эҳтиёжига дахлдор, - дейди бу ҳақда ижод психологиясини теран тадқиқ қилган сўзшунос Ян Парандовский, - балки у ана шу эҳтиёжни анча-мунча кенгайтиради ҳам, негаки, у алоҳида бир устунликка эга – у ўзининг ижоди билан ўзини теран изтироблардан, кишини қийнайдиган ўй-фикрлардан халос этади”[4;122].

М.М.Дўст тасвирда сохталик аралаштирмайди, ҳаётда мавжуд типларни маҳорат билан умумлаштиради, эллигинчи йилларда учрайдиган содда одмларнинг характерини реал тасвирлайди. Ҳар қандай реалистик тасвирда ҳам адабий меъёрга амал қилиш – асарнинг ғоявий-бадий баркамоллигини таъминлайдиган бош мезонлардандир. Х. Борхес таъкидлаганидек, “модомики наср миллат тафаккурини тарбиялайдиган восита экан, ижодкорларимиз масаланинг айни жиҳатларига жиддий ёндашишлари зарур.

Адабиётшунос И.Ғаниевнинг қайд этишича, психология ва юристпруденцияда “инсон биотиби” деган тушунча, истилоҳ бор. Унга кўра, одам биотиби уч хил бўлади, албатта шартли) адреналин 1) (“а” тип); 2) ноадреналин (“н-а” тип); 3) аралаш[5;54]. Дикқат билан қаралса, бу таққос ҳар қандай универсал раҳбарга, ҳокимият тепсида турган диктаторга мос тушиши мумкин.

Қисса ҳаётнинг ўзига мос бир чўққисини забт этган, куч ва кўрқув, ёлғизлик ва юрак хуружи, ёлғон ва хиёнат чегараларида яшаган инсон ҳақида. Ҳаётни ўз мафқурасига мослаштирган, ҳатто соясини идеализация қиладиган, шафқатсиз ва қонли қатағонлар тизими орқали фуқароларда кўрқув келтириб чиқарган Жамиятни эгаллаб

олган мустабид собиқ шўро ҳокимияти ҳақида. Асар алоҳида бадий олам маҳсули бўлса-да, у ҳам аслида ҳақиқий реал воқелик. Инсон қалби ва унда оламнинг акс этиши М.М.Дўстнинг қиссаларида яққол намоён бўлади.

Ҳар бир ижодкорнинг ижтимоий, эстетик, фалсафий, ахлоқий қарашларининг ифодасида шакл ва мазмун бир бутунлик ҳосил қилмаса, шеър ўқувчи ҳис, туйғу, фикрлар уйғота олмайди ва унга эстетик завқ бағишлай олмайди. Мустафо, унинг кампиридаги бағрикенглик, Усмоналининг тўпорилиги (Мустафо), Эломоновнинг содадиллиги (“Истеъфо”), Маҳанбойнинг чўрткесар ва ҳалоллиги (Галатепага қайтиш ёхуд саодаманд Ғайбаров), Тошпўлатнинг (ҳар учала қиссада) фидойилиги ва маърифатпарлиги китобхон қалбида ҳаётга муҳаббат уйғотади, улага ҳавас қилади, фикрлари тиниқлашади, ҳаётнинг маъна ва моҳиятига чуқурроқ назар солишга туртки беради. Бир сўз билан айтганда М.М. Дўст асарларида реал ҳаётнинг аччиқ ҳақиқатлари, тириклик бор.

Китобхонни ишонтиролмаган ва унинг қалбига ишонч, ёруғлик, умид олиб киролмаган бадий асар адабиё-эстетик қиматга эга эмас. Бунинг учун асарда тафсилот муҳим, фақат тафсилот орқалиги муаллиф китобхон қалбига йўл топди, ҳикмат, ақлли қуилмаган фикрлар эмас, тафсилот ўқувчини асар руҳига олиб киради. Академик Иззат Султоннинг қайд этишича: “Бадий асарда озми-кўпми тафсилот билан тасвир этилган персонал образ ёки характер деб аталади. Характер (образ) инсоннинг типиклаштирилган ва индивидуаллаштирилган тасвирдир. Характер маълум даврга, муҳитга, касбга, ёшга, жинсга мансуб кишига хос хусусиятларни ёрқинлик билан ифода этади. Характерда ёзувчининг кишиларга ҳаётга муносабати, ҳаётини ҳодисаларга берган эстетик баҳоси яққол кўринади. Характер муаллиф эстетик идеалини ташувчидир. Характерлар муайян социал-психологик шароитда ҳаракат этиш натижасида намоён бўладилар ва шаклландилар” .

“Мустафо” да иккинчи жаҳон урушидан кейинги лавр, “Истеъфо”да раҳбарнинг халқ ва ўз виждони олдидаги бурчи, бурч ва масъулиятни унутиб қўйган раҳбарнинг изтироблари, ташвишлари, “Галатепага қайтиш ёхуд саодатман Ғайбаров”да ўзини тафтиш қилаётган, ўзидан қониқмаётган, жамият билан муроса қиломаётган кўнгил кишининг маънавий олами бадий психологик жиҳатдан динамик, типолик, аналитик принципларда кўрсатилган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ботирова Ш. Ҳозирги ўзбек романларида бадий психологизм (Улуғбек Ҳамдамнинг “Мувозанат”, “Исён ва итоат”, “Сабо ва Самандар” романлари мисолида) ф.фд. (PhD) дисс... автореф. Қарши, 2019. 23-б
2. М.М.Дўст. Галатепа қиссалари. Т.: Ёш гвардия, 1985. 192 б
3. Бахтин М. Эстетика словесного творчества. -М., Искусство, 1979, с.8.
4. Парандовский Я. Сўз кимёси // Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида (О.Шарафиддинов таржималари). – Т., Маънавият, 2010. – 249-б.
5. Ғаниев И. Достоевскийни тушуниш ёки мангу бедорлик сирию Т,: Фан, 2006 54-б

СТЕЙНБЕК ВА НАЗАР ЭШОНҚУЛ ҲИКОЯЛАРИНИНГ ҒОЯВИЙ-ПОЭТИК ЎЗИГА ХОСЛИКЛАРИ

Шукурова Сабоҳат Одиловна
Қарши давлат университети
“Тиллар” кафедраси ўқитувчиси

Аннотация. Мақолада Ж.Стейнбекнинг “Ҳайбатли тоғлар”, Назар Эшонқулнинг “Маймун етаклаган одам” ҳикояларида тарихий-ижтимоий ва фалсафий муаммоларнинг поэтик талқини, инсон эрки ва маънавият муаммосининг бадий инъикосига доир фикр-мулоҳазалар баён қилинган.

Annotation. *The article describes the poetic interpretation of historical, social and philosophical problems, the artistic interpretation of the problem of human freedom and spirituality in the stories of J. Steinbek's "Great Mountains" and Nazar Eshankul's "Man led by a monkey"*

Калит сўзлар: *ҳикоя, тарихий-ижтимоий давр, поэтик талқин, қиёсий-типологик таҳлил, маънавий қадрият, рамзийлик, мажозийлик, миллий руҳ, инсон эрки.*

Keywords: story, historical-social period, poetic interpretation, comparative-typological analysis, spiritual value, symbolism, metaphor, national spirit, human freedom.

Ҳикоя, новелла каби жанрлар кичик насрий жанрлар турига мансуб оммабоп, ўзига хос поэтик-услубий хусусиятларга эга. Жон Стейнбек Марк Твен, О.Генри, Жек Лондон, Уильям Фолкнер, Эдгар Аллан По, Эрнест Хемингуэй каби америкалик ҳикоянавислар қаторида турадиган ҳикоя устаси саналади.

Худди йирик насрий асарларида бўлганидек, ҳикояларида ҳам Ж.Стейнбек ва Н.Эшонкул тарихий-ижтимоий ва фалсафий муаммоларнинг поэтик талқинларида даврнинг долзарб масалаларини, эрк ва маънавият муаммосини нотакрор равишда ифодалашга эришганлар.

Матёқуб Қўшжонов “Ҳикоянавислик санъати”мақоласида ёзади: “Бадий ижоднинг имкониятлари ниҳоятда катта. Санъат бунёд бўлганидан бошлаб санъаткорлар ижод қиладилар, лекин бир-бирларини такрорламайдилар. Ҳар бир санъаткор ўз овозига эга бўлганидек, ҳар бир санъат асари ўзига хос йўл билан яратилади”. [1;54]

Бу муҳим назарий қараш барча таниқли сўз санъаткорлари қатори Ж.Стейнбек, Н.Эшонкул сингари ёзувчилар учун ҳам тегишли адабий ҳақиқат саналади. Бинобарин, қиёсий-типологик таҳлиллар, икки ёзувчи асарларини ёндош ўрганиш уларнинг ўзига хослигига, нотакрорлигига эга эканлигининг янада янги қирраларини аниқлаш, кашф этиш имкониятини яратади.

Ж.Стейнбек “Ҳайбатли тоғлар” ҳикоясида Калифорниянинг чекка ранчоларидан биридаги кичик оила ҳаётини қаламга олган. Ўсмир Джоди бекорчиликдан тоғ унсурлари этакларида, ўтлоқлар ёки сувлар бўйида тентираб ўйнаб юради. У ўйин топмаса, Матта отли ювош кучугининг тумшугини қопқонга ичириш билан шуғулланарди. Шундай вақтлар итнинг анкиллаб қочган овозини эшитган онаси ичкаридан беозор пўписа билан кичқиради: “Джоди! Кучукка озор бермай, бошқа ўйин топ” [2;4].

Чекка ва овлоқ ранчо бўлса-да, бу маконда ҳам тарбия, маънавият руҳи ҳукмрон. Онанинг ўйинқароқ ўғлига беозор итга озор бермаслиги ҳақидаги самимий танбеҳи болага таъсир этмай қолмайди. Джоди қизикқонлик билан рогаткасида майна қушни отиб қулатганидан пушаймон еган бўлади. Парранданинг ўлигини буталар орасига ташлайди. Биринчидан бу беозор майнани беҳуда ўлдирганига ачиниб-қуюниб, дастлаб қорнида оғрик туради. Сўнгра қуш улигни панага ташларкан, буни катталар кўриб қолса, изза бўлишини ўйлаб, изтироб чекади. Ёзувчи бу деталлар орқали Джодининг ахлоқий даражасига эътиборни тортмоқчи: болакай бу камайиб камёб ва беозор қушни ўлдирганини катталар билиб қолса, ва дакки беришса, анча изза бўлишини ўйлаб қолади.

Ҳикояда адиб маънавий қадриятлар, туғилган маскан қадри, болаларча беғубор туйғулар, дунёни, табиатни, тоғларни билиши, тушуниши билан боғлиқ интилишларни мароқли лирик-поэтик маромда тасвирлайди. Бу адабий ракурс ҳамма нарсага қизиқувчи болакай Джоди ва бир замонлар шу ерда туғилиб-ўсган жойига қайтиб келган қария Джитано образлари орқали амалга оширилган. Джодининг отаси эса бу мункиллаб қолган чолни уйига қабул қилгиси, иш бергиси йўқ. Джитано чолнинг хотирасида, қалбида олис ўтмиш - шу ерларда туғилиб, меҳнат қилгани табиат қўйнида яйраб юргани, яқинлари қадри каби азиз хотиралар жонланади.

Рамзийлик, мажозийлик моделида инсон ҳаётини, дардлари ва қувончини, маънавий олами ва миллий қадриятларини талқин этиш - Назар Эшонкул ижод карьерасининг ҳам муҳим жиҳатларидан бири. Назар Эшонкул ўз асарларида, жумладан,

хар қайсиси салмоқли қиссага тенг ҳикояларида ўзбек халқи маънавий ҳаётини улуғлаш, шу маънавиятни топтаган тоталитар давр иллатларини фош этиш масалаларига фаол дахл қилади. Масалан, унинг “Маймун етаклаган одам” ҳикояси шўро даврида эрки, ҳуқуқи, маънавияти топталган, ўзида рассомлик иқтидори бўлган кекса ва эзилган киши тимсоли ҳақида. Бу чол мисли Жон Стейнбек, О.Генри, У.Фолкнер ижодида учрайдиган буржуа оламининг кирдикорлари, нотенглик ва иқтисодий танглик қаддини букиб қўйган, айна вақтда дунёдан ва яшашдан тамоман кўнгли қолган қариялар қиёфасини эслатади.

“Бу воқеа уч йиллар олдин бўлган эди. Шу кўчадан бир уйни ижарага олиб кўчиб келганимда чолнинг шарти кетиб, парти қолганди: у кўчанинг муъолишида, мен эгаллаган уйга қўшни ҳовлида яшарди. Уни биринчи марта уйининг олдидаги эски ўриндикда чуқур ўйга толган ҳолда кўргандим. Қобоклари солиқ, соқоли қирилмаган, бир пайтлар семиз бўлган, ажинлар тарам-тарам қилиб ташлаган, кўримсиз юзи қадимги баджаҳл маъбудларнинг ҳайкалига ўхшаб кетар, унга қараган одамнинг юраги нохуш бир ҳисдан орқага тортарди. Кўзлари ҳиссиз ва ифодасиз, эғнида эллигинчи йилларнинг андозасида тикилган анча салобатли кител, бақбақаси осилиб турган ҳолда ўйчан ўтирарди. Машинадан китобларни катта этакда ташиб киритаётганимда - гўё атрофидаги оламдан энди ҳеч қандай илтифот кутмай қўйгандек, ҳеч нарсанинг қизиғи қолмагандек менга эътиборсиз бир кўз ташлади-да, сўнг яна ўша ҳолатида ерга қараб ўтираверди”[3;3].

Ҳикояда ана шу ғам-андухга ботган бечора чолнинг шўр қисмати, босиб ўтган йўлларининг бадиий картинаси яратилган.

Гулноз Сатторова номзодлик диссертациясида шу ҳикоя ғоявий-бадиий таҳлилини ҳам амалга оширган: “Назар Эшонкул “Маймун етаклаган одам” ҳикоясида алданган шўро одамнинг фожиавий қиёфасини ва бу қиёфанинг психологик талқинини кўрамыз. Адиб асарларида реалистик тасвирдан символистик тасвир ҳамда қаҳрамонлараро конфликтдан кўра бир қаҳрамон ботиний оламидаги ички коллизия тасвири етакчи ўрин тутади”.

Мусаввирлик иқтидорига таяниб, толесиз чол ўз бошидан ўтган азиятли даврларни шу санъат асарларига сингдирганди. Масалан, у чизган суратларига “1957”, “1947”, “1932”, “1928”, “1926” саналари қўйилган: буларнинг ҳар бири ўзбек халқи ва умуман собиқ мустабид тузумининг халқлари бошига тушган оғир зулмлар - ҳарбий коммунизм, коллективлаштириш, катағонлар, урушдан кейинги очарчилик, Сталин вафотидан кейинги сиёсий-иқтисодий босим авж олган таҳликаларнинг рамзий-мажозий ифодалари саналади.

Чол ривоячи йигит билан суҳбатида ўз ўтмишини шундай шарҳлайди: “ - Мен умр бўйи ёмонликка ҳам тенг хизмат қилдим. Чунки нима иш қилсам ўша ишим икки қисмга бўлинар эди. Сиз билан тортишмоқчи эмасман, фақат битта мисол келтирмоқчиман. Бир вақтлар жуда мартабали бир дўстим бўларди, ўзи софдил эди-ю, сал обрўталаб эди. У йигирма етти йил амал курсисини ҳеч кимга бермади: уста одам эди. У нима қиларди, денг? Юқоридан шунча хом-ашё бор, деб буйруқ келарди. Буйруқни инкор этиб ёки муҳокама қилиб бўлмасди, - биз ана шундай руҳда тарбияланганмиз, - уни бажариш керак! Бажариш учун бутун корхона ишчилари ўн тўрт-ўн олти соатдан ишлашлари керак. Бу эса - биласизки, расман мумкин эмас. Тўғрироғи, мумкину, яъни турли-туман ташаббуслар ташкил қилиб бажарса бўлади, бироқ ўн икки ой бундай қилиб бўлмайди. Одам машина эмас. Бу минглаб одамларни майиб қилиши мумкин. Йўқ десанг, курсини топширавер; бошқаси албатта шундай қилади...” [3;12]

Маълум бўладикки, чол умр бўйи зулмкор раҳбарларнинг ўринли-ўринсиз буйруқларини бажариш, уларни ҳаётга тадбиқ этиш билан муттасил шуғулланган. Юқорининг тоталитар коммандурасининг кўрсатмаларини жонини фидо этиб бўлса-да, бажаришини фахр ва бурч деб билган. Асли бундай жабрдийда, борлиғини қизиқ сиёсатга бағишлаб, охирида хор-зор бўлиб қолган фожиали тақдир эгалари образлари Н.Эшонкул асарларида кўп учрайди. Рассом чол ўз ҳикоясини сирли давом эттиради: “Битта сен ҳалол бўлганинг билан ҳаёт гўзал бўлиб қолмайди. Шунда менинг дўстим энг мақбул йўлни танлаган. Таъкидлайман, ўзи жуда софдил, оқибатли одам эди. У ҳамма ишни бажарилди

деб, қоғозга қўл қўйиб бераверган. Бошқа корхоналарни ҳам бу ишга тортган, улар “биздан бугина, сиздан угина” деб ёзиб бераверган. Азбаройи одамларнинг тақдирини ўйлаб шундай қилган. Дўстим шу йўл билан ўзича буйруқлар мустабидлигига қарши курашган. Йигирма етти йил одамларни қоғозлар билан ҳимоя қилган. Охир оқибатда унинг ажали етиб ўлди. Кейин унинг гўрига тош отиш бошланди; у ҳимоя қилган минг-минглаб одамлар унга биринчи бўлиб тош отдилар - ўрнига бошқани сайлашди, бу бошлиқ буйруқни қандай бўлса шундай бажариш учун қўлидаги ҳамма нарсадан фойдаланди - ҳатто кучдан ҳам”[3;12].

Кекса жабрдийданинг мунгли сўзлари миллионлаб етук, меҳнаткаш, иймонли кишиларни майиб қилиб, ҳаётдан, инсоний инсонийлик шаънидан йироқ қилиб ташлаган олчоқ ва алдамчи коммафкура кифасининг умумлашган образ-портрети саналади.

Ёзувчи шу тариқа миллий рух, миллий қадриятлар қанчалик устакорлик ва риекорлик билан маҳв этилганлигини, маҳаллий халқнинг ўзи ҳақида қайғуриш имкони бўлмаган зўравон сиёсат башарасини очиб берган.

“Ҳайбатли тоғлар”даги чол образи билан “Маймун етаклаган одам”даги мунгли чол ўртасида алланечук яқин ҳамоҳанглик мавжуд. Бу яқинлик, аввало, давр эзиб ташлаган, қашшоқликка маҳкум этилган кекса кишилар тимсолининг ўхшашлигида намоён бўлади. Америкалик чол тарихий қадриятни, маънавиятни ота-бобосидан қолган қилич ва қари отни асраши тарзида, Шўро тузуми жабрини тортган чол эса бугун чизган суратлари тимсолида ифодалайди. Шу тариқа у бу реалистик суратлар билан одамларни тоталитар тузумни билишга, ундан ҳимояланишга огоҳлантиради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Қўшжонов М. Ҳаёт ва нафосат. Ғ.Ғуллом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент-1970, 54-бет.
2. Стейнбек Ж. Ҳайбатли тоғлар. Ҳикоялар. Ўзадабийнашр, Тошкент-1963, 4-б.
3. Эшонкул Н. Момоқўшиқ. Қисса ва ҳикоялар. Ғ.Ғуллом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи.

ТАРИХИЙ КОНТЕКСТ ВА ФАЛСАФИЙ-ИЖТИМОИЙ ҒОЯВИЙЛИК МУАММОСИ

Рўзиева Дилфуза Салимбоевна

БухДУ хорижий тиллар кафедраси ўқитувчиси

Аннотация. *Мақолада таниқли ёзувчи Оскар Уайльд “Дорион Грейнинг портрети” романида тарихий муҳит учун XIX аср Европа буржуа муҳитидаги шаснинг евриллишига сабаб ва асос бўлган муаммолар, инсон ботинидаги эвриллишлар, руҳиятидаги қарама-қаршиликларнинг фожиали оқибатлари теран таҳлил этилган..*

Annotation. *Well-known author Oscar Wilde's novel "Portrait of Dorion Gray" provides an in-depth analysis of the problems that caused the collapse of the chassis in the European bourgeois environment of the XIX century, the evolution of the human heart, the tragic consequences of the contradictions in the psyche.*

Калит сўзлар: *тарихий-ижтимоий муҳит, қалб призмаси, қаҳрамон, характер, параллелизм, маънавий етуклик, нафос, санъат, кечинма, руҳият.*

Keywords: *historical-social environment, prism of the heart, hero, character, parallelism, spiritual maturity, pathos, art, experience, psyche.*

“Дорион Грейнинг портрети” романи воқеалари кечадиган тарихий-ижтимоий муҳит Европанинг ҳақ марказий муҳитлари – Англия, Франция, Германия мамлакатлари ичра кечади. Оскар Уайльд нинг санъаткорлиги шундаки, муҳим тарихий-ижтимоий воқеликлар, йирик сиёсий масалалар моҳиятини асардаги Дорион Грей, Лорд Генри,

Холлуорд, Севиш каби етакчи образлар қалб призмаси, ҳаракат-фаолият кўлами мантиқидан келтириб чиқарган ҳолда талқин қила олган.

Мана, дўсти ва яқин ҳамкори Лорд Генрининг Дорион Грейга баҳоси, таърифи, тавсифидан бир улуш: "... Ҳаётнинг чинакам сири ботиний моҳиятда эмас, зоҳирин кўринишдадир...Ҳа, мистер, сизга худоларнинг назари тушган. Лекин худолар кўп ўтмай берган нарсаларини қайтариб олишади". Бу баҳо-таърифлар етакчи қаҳрамон характер-тийнати тушуниш, унинг ҳаётини ва келажақдаги умр фаолиятини тасаввур этиш имконини беради. "Худоларнинг назари тушган мистер Грей"нинг аслида ҳазилакам одам эмаслиги ўз-ўзидан аён. Аммо, ёзувчи бу фавқулодда ғалати кўринишда ғоят самимий ва мулойим характерли мўътадил, муомалалари дилтортар йигитнинг аст-секин бадбинлашган, ҳатто, ёвузлашган кифасини босқичма-босқич кўрсата борган. Бундай аслида самимий, содда, хушбичим, гўзаллик шайдоси бўлган йигитнинг аста-секин бадбинлашишига, ҳатто қотилга айланишига сабаб нима эканлиги адиб томонидан асосланиб берилган. Бунинг ўзаги контенти, ножоиз тарихий муҳит, мустабид тузум эканлиги бадиий таҳлиллар воситасида асослаб борилади.

Романда Дорион Грей каби бепарво, кўнгли очиқ ёшларнинг камолоти, комил шахс бўлиб шаклланиши учун мавжуд тарихий-ижтимоий шароит, XIX аср буржуа Англиясининг муҳити, маиший ҳолатлар, кундалик воқеликлар силсиласида бадиий йўсинда талқин этилган.

Китобхонни нега гўзал ва севимли йигит Д.Грейнинг умр бўйи нохуш ва ёқимсиз бўлиши ҳақидаги оғриқли саволлар ўз забрига олади? Чунки яхши одамнинг кутилмаган қора тақдири ҳар қандай кишини ҳам изтиробга туширади. "- Ёшлигингиз ўтиб кетади, ёшлик билан гўзаллик ҳам ўтиб кетади, шунда сиз учун бирдан-бир нарса равшан бўлиб қолади: ғалабалар даври ўтиб кетибди, мабодо бундан буёғига бирон мартабага эришиб қолсангиз, у шу даражада аянчли бўладики, ўтмишдан ғалабаларга таққослаганда у "сизга мағлубиятдан ҳам аянчлироқ тублади. Ўтаётган ҳар бир ой сизни ана шу оғир келажаққа яқинлаштиради". [1;34]

Ҳикмат руҳи билан суғорилган фикр-таърифлар, балки, ҳаётини башоратлар Грей маънавий-руҳий оламининг навбатдан муҳим бўлаги каби характерли. Нега Лорд Генри донишмандликка ҳосликда ёшини ва гўзалликнинг ўтиб кетиши, шу билан биргаликда ғалабалар даври аҳм ўтганлигини таъкидлаб, эндиликда бирон ғалабага, қувончга эришганда тақдирда ҳам, у нақадар аянчлива ғалабадан кўра мағлубият бўлиб туюлишини айтмоқда?

Дорион Грей санъатвесар, хотинбоз, энгил маиший давралар кули бўлган ҳаёти йигит, у ғалаба ё мағлубият, йўқотиш ёки қўлга киритиш каби ижтимоий муносабатлар вакили саналади. Ва Лорд унга бу характери билан тақдир ана шу оғир келажаққа яқинлаштиришни тўғри башорат қилади.

О. Уайльд бутун ижод оламида, "Дорион Грей портрети" романида жуда қудратли ва ҳақиқатга кўп таянади. "Вақтнинг рашки ёмон, у сизга худолар ато этган атиргуллар ва нилуфарларга дахл қилади. юзларингиз сарғаяди, ёноқ суякларингиз чиқиб қолади, кўзларингиз хира тортади". (34-бет). Бу аянчли тақдир башорати Машраблар ичра ғарқ кимса учун бу табиий изтироблар олами саналади.

Лорд Генрининг навбатдаги талқин-башорати Грей учун маънавий етукликка интилиш воситаси мазмунини беради: "Ёшлиқни ғанимат билинг, ундан фойдаланиб қолинг. Ҳар хил эзма-чучук насиҳатгўйларнинг гапига кириб, олтин куларингизни беҳуда исроф қилманг, сохта ғояларга амал қилиб, давримизнинг, носоғлом тамойилларига берилиб, ҳаётингизни нодонларга, риёкорларга, керакмас одамларга бой бериб ўтирманг".

Лорд Генри насиҳат-кўрсатмалари шарқона донишмандликка мойиллиги билан жозибадорлик касб этган. Агар Грей ана шу каби иккинчи даражали носоғлом тамойилларга, эзма-чучуклар улфатига айланиб қолмаганида, у ҳақиқатдан ҳам етук моҳият даражасига кўтарилган бўларди. Мана шу эса, Грейнинг чинакам кўркем ва

ибратли киши бўлиб шаклланиши учун маънавий-ахлоқий таянч вазифасини ўтамоғи тайин эди:

- “Тўнтиб-тўнтиб яшанг. Сийратингизда пинҳона ётган ажойиб ҳаётингизни яшаб ўтинг. Ҳеч нарсани кўлдан чиқарманг, ҳамиша янги-янги туйғулар изланг. Ҳеч нарсдан кўрқманг. Бизнинг авлодимизга янги гедонизм зарур. Сиз анализ, яъни гедонизмнинг ёрқин тимсоли бўлишингиз мумкин. [1;34].

Гедонизм – ҳар бир кишининг ҳаётини бутун машаққати, ҳузур-ҳаловати билан ўткази олиш имкониятидир. Ҳеч нарсани кўлдан чиқармаслик, янги-янги ..... кашфиёти ичра яшаш, ҳеч нарсдан кўрқмаслик каби сифатлар аслида соғлом маънавий соҳибининг хусусияти ва унинг ярашиқли жиҳатлари. Грейнинг шундай бўлишини истаган Лорд Генри чин дилдан яхши кўрадиган дўсти ва укасининг ҳаётда кам-кўстсиз шахс бўлишини орзу қилиши аниқ. Аммо, тасаввур ва тутуруқсиз характерли Грей шунга арзийдими, деган савол ўқувчи кўз олдида кўндаланг бўлади. Асар воқелиги, сюжет чизиғи тизимида бу нарса аён бўлиб, Грейнинг бунга арзимас кимса эканлиги маълум бўла боради. Ёзувчи шу тариқа роман фаслларининг ижтимоий ғоявий кўламининг турфа қирраларини табиий талқини тизимига жойлай боради.

Лорд Генри ва Дорион Грей суҳбат талқинлари ва ахлоқий-фалсафий мулоқотлари адиб томонидан қуруқ шаблон шаклида, балки, ҳаётий жозиба, . таҳлиллар ичра бериб борилган.

“Ахир, ёшлик деган нарса жуда тез ўтиб кетади, - дея фикрлайди Лорд Генри. – Оддий дала гуллари сўлади, лекин на кейин қайта гуллайди, янаги йил ёзда толбуға ҳозир қандай тилладай товланиб турган бўлса, яна шундай яшнайдди. Бир ойдан кейин қип-қизил қирмизи бўлиб чиннигуллар очилади ва ҳар йили бу ҳол такрор бўлади”. [1;35]

Бундай порлоқ гўзаллик ва сўлимлик муҳитининг аввало Грей характер-тийнати билан алоқадорлиги киши қалбини қувонтирса, иккинчидан адиб парраллелизм санъати усулидан фойдаланиб, асар самимияти ва йирик кўламдорлигига эришган. Бу сўлимлик яна инсоннинг бебаҳо пайти бўлмиш ёшлик, навқиронлик, ёниб яшаш паллари билан ёндош қўйилиб, ёшлик моҳиятини ошириб кўрсатишга хизмат қилган.

“Уайльд ижодининг муҳим мавзуи – бу ҳаётдан гўзаллик излаш, бу гўзалликни ёшлик билан ёнма-ёнликда кўриш ҳаракати ташкил этади” [2;11]. Шу маънода “Дорион Грейнинг портрети” романидаги самимий лирик ҳолатлар, гўзал туйғулар билан қаҳрамон ёшлиги ва жўшқинлиги ўртасидаги ички ва ташқи алоқадорлик манзаралари бевосита асарнинг фалсафий-ижтимоий, маънавий-ахлоқий ғояларининг муҳим ва ажралмас қисмига айланиб кетган. Бу ҳолат албатта унда интеллектуаллик хусусиятига тегишли жиҳатларини анча ўқимишли, раво ва ҳаёт фалсафасининг яратиш имконини берганлигини таъкидлашга рағбатлантиради.

“Сизга ўхшаган одам учун қўлимдан келмайдиган нарсаларнинг ўзи йўқ, - дея юксак ишонч ва меҳр билан баён этади. Лорд Генри қаёққа бир муддатга бутун дунё ихтиёрингизга берилган....

Мен биринчи кўришдаёқ тушундимки, шу ўзингизнинг қанақа одам эканлигингизни ҳам билмайсиз, сиз ким бўлишингиз мумкин эканини ҳам билмайсиз. Сизнинг кўп жиҳатларингиз мени мафтун этди ва мен сизга ўз-ўзингизни топиб олишингизга ёрдам бермоғим кераклигини ҳис қилдим. Кўнглингиздан “Биз йигитнинг ҳаёти беҳуда ўтиб кетса, бундан ортиқроқ фожиа бўлиши мумкин эмасди”, деган ўй ўтди” [1;36].

Лорд Генрининг шарқона оталарга хос меҳр-оқибатли, хайрихоҳга муносабати, энг аввало, Дорион Грейни кўз олдимизда бунчалик ардоқли, севимли ва керакли ҳаёти беҳуда ўтишида ибратли хаарктер-тийнати зое бўлишидан нақадар кўринади.

Хўш, савол туғилади: Грей шу ғамхўрлик ва аёвларга арзийдими? Ёзувчи буни унинг дайдиликка, маишатпарастликка, хотинбозликка, ҳатто, нашавандликка берилган фожиа ҳаёти мисолида бетараф ахлоқий муносабат билан кўрсатиб беради.

Грей, агар дўсти Лорд Генри ишончига кўра коми шахс бўлиб шаклланганида, у камида Шарқ муҳитида ўсиб-улғайган комил шахслардан бири бўлиб етишарди. У яшаган муҳит – XIX аср Европа буржуазияси, даври, устига-устак, Европанинг энг ривожланган ва саноатлашган Англия даври муҳити. Фаҳш, алдов, манфаат, ёвузлик, кескин бой-камбағаллик жараёнларида Лорд Генри, Дорион Грей каби катта бой-зодагонлар давр суради. Муттасил маиший давралар, бузукликлар, узлуксиз зиёфатлархўрликлар, хзериккан боёнларнинг куракда турмас қилгиликлари, кети узилмас меҳмондорчиликлар мисоли кундалик ташқи воқелик оқимининг ташкил этади.

Д.Грей нақадар ёқимли, қўнглиочик, санъатсевар бўлмасин, умри давомида ўзига ишқ қўйган, дўстона муносабатларда бўлган икки гўзал қизининг, рассом Безил Холлуарднинг ўлимларига сабабчи бўлади. Ҳатто сўнгги пайтда ўзини ўзи пичоқлаб ҳалокатга учрайди. Булар Грейнинг ҳақиқий ёвуз ва қотил кимса эканлигининг далолати саналади. Лорд Генрининг унга бўлган меҳри, аёвлари, ишончи бир пул бўлиб қолади. Шу маънода, Грейнинг мураккаб ҳаёт йўллари роман ғоявий-бадиий пафосининг марказида туриб, адиб даврга, инсонга хос кўплаб жиҳатларни, Д.Грей қалб призмасидан, ҳаёт йўлларида кудрати ва тасвирлайди.

“Дорион Грейнинг портрети”да ғоявий кўлам, фалсафий-ижтимоий, маънавий-маърифий масалалар XIX аср буржуазия вакиллари ҳаёти билан боғлиқ ҳолда олға сурилади. Бунда адибнинг ижобий тафаккурдаги кўра, танқидий, фош қилиш концепцияси етакчилик қилади. муддао, бузук жамият бағридаги нолойиқ ва маънавий шу боёнларнинг асли ахлоқий, маиший кирдикорларини очиб ташлаш бўлган ва адиб бунга тўла эришган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Уайльд Оскар. Дорион Грейнинг портрети. Роман. “Жаҳон адабиёти” журнали, 2000 йил, 1,2,3 сонлари.
2. Вертош Н.Ю. Мифопоэтика модерна в творчестве Оскара Уайльда. Автореферат на учёной степень кандидата филологияческих наук. Москва. 2009, стр.24.

БАДИЙ МАТНДА ИЖТИМОЙ-АХЛОҚИЙ МУАММОЛАР

Аманова Юлдуз Хуррамовна
ТерДУ роман-герман тиллари
кафедраси ўқитвчиси

Аннотация. *Мазкур мақолада бадиий матнда умумбашарий-ижтимоий ахлоқий ғояларнинг бадиий синтези жаҳон адабиётининг машҳур ёзувчиларидан бири Ч. Айтматовнинг “Юзма-юз” қиссаси мисолид таҳлил ва талқин қилинган.*

Annotation *In this article, the artistic synthesis of universal-social moral ideas in the literary text is described by one of the famous writers of world literature Ch. The example of Aitmatov's "Face to Face" is analyzed and interpreted.*

Калит сўзлар: *жаҳон адабиёти, қисса, драматизм, трагизм, сюжет, композиция, умумбашарийлик, ижтимоий-ахлоқий ғоя, бадиий синтез.*

Keywords: *world literature, short story, drama, tragedy, plot, composition, universality, socio-ethical idea, artistic synthesis.*

Ч.Айтматовнинг “Юзма-юз” қиссасида уруш трагедиясининг энг драматик кўринишларидан бири юз берди. Қурман оға хат келтирди деб ўйлаган кўзлари тўрт, сергак Ҳасантой қувонганча “*Исмоилдан хат келди. Саида янга! Суюнчи!*” (38-б.) деб югуриб келди-ю, Саиданинг турқ-атворини кўрибоқ такка тўхтади. Аслида чиндан ҳам Исмоилдан хат келганди. Фақат бу на одатий соғинчли салом хати, на “қора хат” эди. Кўз билан ўқилмайдиган, қўл ёрдамида ёзилмаган ўша мактуб Саидани сездирмай кишлок совети идорасига олиб борди. Кўрқувдан вужуди музлаган, эшикни қалтироқ қўллари

билан зўрға очиб, ичкарига кирган аёлнинг мясида кетма-кет икки хаёл ўрин алмашди: *“Исмоилдан энди айрилар эканман!”* ҳамда *“Исмоилни бермайман! Ҳеч кимга бермайман!”* (39-б.)

НКВД хизматчиси бўлган воқеани айтиб, эрининг қаердалигини сўраганида Саида ҳеч нарсани билмайман деб туриб олди. Унинг хаёлида фақат биргина ўжар фикр айланарди: *“Худо лойиқ қўрган ёримни ўлимга итариб, ўзимга ўзим душманлик қилармидим! Бошимни кесиб ташланглар, ўлимдан қўрқмайман, бироқ ҳеч нарсани айтмайман!”* (39-б.)

Айтмасликка Саиданинг ҳаққи бор эди. Бўлмаса тақдир унга айнан шу йигитни рўпара қилгани, иккаласи биргаллашиб янги тиклаган уйларини сомон сувоқдан чиқаргани, ширин-ширин хаёлларга берилиб, эл қатори рўзғор қуриш борасида ният қилишгани бекор экан-да?! Демак, бахтли, тинч-хотиржам яшашни хоҳлаган миллионлаб Саидаю Исмоилларнинг истаги ва сазъ-ҳаракатлари турли манфаатларнинг ўчоғига ўтин сифатида ишлатилаверар экан-да?!

Саида сўроқ тугагач, кетиш чоғида туйқус *“...соқоли ўсиб, жағлари янада ич-ичига кириб кетган, эти қочиб, қотиб қолган елкаси бир оз пастга осилиб, эскириб кетган ишнели остидан туртиб...”* (40-б.) чиқиб турган Мирзақулга тўқнаш келди. Унинг *“Айтдингми?”* деган саволига аёл хавфсизлик ходимида айтган гапларини такрорлади. Шунда уруш ҳам жисман ногирон, ҳам руҳан абгор қилган, салга асаби қўзғайдиган бўлиб қолган Мирзақул жаҳл билан деди: *“Одамнинг яхши-ёмонлиги мана шундай пайтларда сезилар экан! Айтмай уни қаёққа олиб бормоқчисан? Номус борми сенда? Ватаним деган эркак – ҳаммамиз қолмасдан жўнадик, яхшиликками, ёмонликками, элу юртдан ажралмасдан. Буни сен тушунасанми? Гапир, ҳали ҳам кеч эмас, Исмоилни топ, эл қаерда бўлса, у ҳам шу ерда бўлсин”.* (40-б.)

Шунча вақт эри ҳақидаги бор ҳақиқатни тўкиб солишидан, сирли нигоҳларидан қўрқиб, ваҳимага тушиб юргани бир одамдан энди сира ҳайиқмай жон талвасасида дилининг туб-тубида ётган гапларини тўкиб солди: *“Тушунганда нима? Қочса, қочиб кетгандир. Мен уни қаердан билай! Ҳар кимга ўз жони азиз, ўз бошини ўзи сақлаб юргандир, сенга нима, мунча чиранмасанг,... Ёки ҳаммани ҳам ўзингга ўхшаб майиб-майриқ бўлиб келсин демоқчимсан..?”* (40-б.)

Унинг айниқса, сўнги гапи атрофни қуршаган трагик муҳитга қарши исёнкорлик сифатида янгради. Қочқиннинг, умумий нуқтаи назар бўйича жиноятчининг хотини қишлоқ совети раисига айнан шу гапни айтиши сабабини эҳтимол, Зигмунд Фрейд изоҳлар?! Жазавага тушган Саиданинг онг остида яшириниб ётган ўйлари беихтиёр унинг оғзидан вулқондек отилиб чиқди. Айнан шу сўзлар Мирзақулнинг иззат-нафсига қаттиқ тегиб, *“Де-демак, сенингча, мен Исмоилдан... ё-ёмонлигим учун... шундай аҳволга тушиб, қайтиб ке-ке-келган эканман-да”* (40-б.) дея аёлнинг бўйни ва боши аралаш соғ қўлидаги қамчи билан савалай кетди. Саида гўё қамчи зарбини сезмагандай бунга парво қилмай тураверди. Шунда калтаклашдан тўхтаган Мирзақул қамчини улоқтириб юборди-да, ташқарига югуриб чиқиб кетди. Калтак теккан бўйнининг ловиллаб ачишаётганини эндигина сезган Саида гангиганча кўчадан бораркан, фарёд солгиси келарди. Унинг бошида яна икки қарама-қарши фикр ғужғон ўйнади: *“У мени урди, савалади, шарманда қилди! Мен буни Исмоилга айтаман, ундан ўч олсин!”* ҳамда *“Йўқ, айтмайман, зотан, буни айтиб ҳам бўлмайди. Исмоил тутилиб қолиши мумкин, яхшиси дамингни чиқарма-ю, юрагингга тугиб қўй, у билан гапиришиб олишининг ҳам мавриди келар! Тугишган –душман деганлари шу-да, ўз тугишганини кўрарга кўзи йўқ. Исмоил омон бўлса, қишни чиқариб, доvon очилиши биланоқ Чотқолга жўнаймиз. У ерда ҳеч кимдан яширинмай, элу юрт қатори эркин яшаймиз. Мирзақулнинг юзига иккинчи марта қарамаганим бўлсин!”* (41-б.)

Шундай қилиб, Исмоил ва Мирзақул ўтирган “поезд”лар бир-бири билан тўқнашиб, издан чиқиб кетди. Миллионлаб Исмоилу Мирзақулларнинг қисматини тўғри йўлдан чиқариб ташлаган – бирини ўз уйига яширинча келиб-кетишга, “қочқин” деган тавқи

лаънатни кўтарганча пана-пастқамда писиб юришга, бир вақтлар тўрт мучаси соғ, хушчақчақ, очиккўнгил, хушовоз йигит бўлган иккинчисини эса яккаю ягона қўли билан аёл кишини қамчилашга “сен майиб-мажруҳсан” деган таҳқирона гапни эшитишга мажбур қилган улуғ куч, буюк бало аслида нима?! Қачонлардир у азим Трояни ер юзидан супуриб ташлаган, улкан ҳинд заминини қон-қариндошлар жасади билан тўлдирган (“Маҳобҳорат”) эди. У келтирган азият, кулфат, айрилиқ, ғам-алам, унинг оқибатида неча мамлакату маданиятларнинг заволга юз тутиши Геродот, Гомер, афсонавий Веса, Лодовико Ариосто, Лев Толстой, Эрих Мария Ремарк, Эрнест Хемингуэйларни жунбишга келтиргани ҳам рост. Ушбу салафлар изидан борган Чингиз Айтматов “Эрта қайтган турналар”, “Жамила”, “Асрга татигулик кун” ва айниқса, “Юзма-юз”да урушнинг бор даҳшатини, фожиасини акс эттирди. Ёшлиги Иккинчи жаҳон уруши фронтидаги оғир ҳаётнинг аччиқ таъминини сўриш билан ўтган адиб персонажларнинг ҳар бир хатти-ҳаракати, фоже тақдирида УРУШ образининг ҳал қилувчи сабабий ролини уқтириб ўтди. Айнан шу сабаб Қуттибоевларнинг асирликка тушгани, Югославияни дарбадар кезгани унинг чағиркўзлар томонидаги жувонмарг қилиниши учун бир дастак бўлганди. Уруш туфайли Султонмуротлар ҳали гўдак ҳолига бийдай далани ўзлаштиришга киришганди. Қоратоғ дарасидаги овулда эса Совет Иттифоқининг аксар шаҳару кишлоқларида бўлганидек кунора аза товушлари қулоққа чалинарди: *“Кейинги кунларда овулнинг дам у ерида, дам бу ерида эркакларнинг “Боврим-ой! Боврим-ой” деган йиғи аралаш овозлари тез-тез эшитилиб турарди”*. (35-б.)

Энг қизиғи ва даҳшатли жойи шундаки, бу мотам маросимлари майитсиз, дафн жараёнисиз, қабристонга боришга умуман ҳожат қолмаган ҳолда ўтарди. Мана, яна битта аза: *“У пақирларини кўтариб, эндигина одимлаётган эди, Тўтиойлар томондан қий-чув йиғи овози эшитилиб, ундан-бундан от чопиб келаётган кишиларга кўзи тушиди. “Яна қандай фалокат юз берди экан?..” деганича пақирини қолдириб, у ҳам ўша томонга югуриб кетди. “Бойдалининг азасини кузда ўтказамиз дейишган эди, биров айтиб қўйди шекилли, мунча қий-чув” деб ўйлади у. Саида дарҳол девордан бурила қолиб, ҳовлига яқинлашганда тўпланишиб, дод солиб йиғлаётган халқни кўриб, ҳангу манг бўлиб қолди”*. (47-б.) Ҳали ҳақиқий азадан – эрининг ҳалок бўлганидан беҳабар Тўтиой сочлари тўзғиганча дод соларди: *“Мана, айланайин халойиқ! Мана, кўринглар! Ўзри қулфни сугуриб, сигирни олиб кетибди. Шўрим қурсин, худо мени қўш қўллаб урди!..”* (47-б.)

Эҳ, уруш отли бу аждаҳо қанча-қанча Тўтиойларни бор-йўқ тирикчилик манбаидан маҳрум этиб, шўрига шўрва тўккан-а! Бизнинг кунларимизга ҳам Тўтиойлар етиб келган. Улар қирқ йилдирки рўшнолик кўрмаётган афгон ерида, мазлум Ироғу Сурия заминида, қора қитъанинг турли бурчакларида яшашмоқда. Бундан етмиш йиллар муқаддам эса советлар мамлакатининг ҳар бурчагида шундай фарёдни эшитиш мумкин эди: *“Болаларим сут деб томоқлари тақилларди. Тўшакда ётганимга қарамай, ундан ўзим кўз-қулоқ бўлиб турардим!..”* (47-б.)

Уруш уқубатларини ўз бошидан ўтказган, шу сабаб ижоди ибтидосидан то умри адоғида яратган “Тоғлар қулаганда” романига қолиплаш асосида киритилган “Ўлдир-ўлдирма” ҳикоясигача унинг бутун моҳиятини юксак даражада очиб ташлай олган донишманд Чингиз Айтматов УРУШга қарши буюк айбномасини ана шундай яқунлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Айтматов Ч. Тнлангн асарлар 2 жилдлик. 1 жилд. Т.: АС, 1978. 7-57-
2. Ғаниев И. Чннгиз Айтматоав ва XX1 аср. Т.: Академнашр, 20123. 300 б
3. Рашидов А. Чингиз Айтматов олами. Т.: Ўқитувчи, 2011. 254 б.

ЖАҲОН АДАБИЁТИДА ЖИНОЯТ ВА ЖАЗО МОТИВИ

Халилова Дилбар Жалиловна
ҚарДУ, филология фанлари
бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация. Мақолада жаҳон адабиётнинг нодир намунаси бўлган “Ҳамлет” трагедиясидаги жиноят ва жазо мотиви, келиб чиқиш саблари ва аянчли оқибатлари, жамият тараққиётига таъсири, ҳар бир жиноятнинг қамрови ўша ёвузлик билан чегараганиб қолмаслиги тўғрисида фикр юритилган.

Annotation. The article discusses the motives of crime and punishment in the tragedy "Hamlet", a rare example of world literature, the causes and tragic consequences, the impact on the development of society, the scope of each crime is not limited to that evil.

Калит сўзлар: трагедия, жиноят ва жазо муаммоси, трагедия, шахс ва жамият, адолат, қонун, инсонийлик, пафос, маънавий-ахлоқий бутунлик, эътиқод, қалб, қасос, руҳий изтироб, сабаб ва оқибат, қисмат.

Keywords: tragedy, problem of crime and punishment, tragedy, person and society, justice, law, humanity, pathos, spiritual and moral integrity, faith, heart, revenge, mental anguish, cause and effect, fate.

Реал ҳаётда содир бўлган ва содир бўладиган жиной ҳаракатлар, бу жиноятларнинг жазоси масалари бадиий адабиёт намуналарида талқин қилинган энг долзарб масалалар сирасига киради. Таъкидлаш жоизки, бадиий асарларда тасвирланган жиноят ва жазо муаммоси кундалик ҳаётда, олис ва чқин тарихда рўй берган воқеа-ҳодисаларнинг анча ёрқин, пафос даражасига кўтарилгани, унинг сабаблари қонуний ёки ноқонунийлиги, оқибатлари, натижаси, жазо топиши ёки жазо топмаганлиги каби адолатсиз жиҳатлари билан мукамал равишда ўз мазмунига эга эканлиги билан эътиборни тортади.

Шекспирнинг “Ҳамлет” трагедиясида жиноят ва аянчили оқибати юксак пафосда очиб берилган. Бош қаҳрамон Ҳамлет суст, фаолиятсиздек бўлиб кўринса ҳам, ҳақиқатда у пассив киши эмас. Турмушдаги кескин қарама-қаршиликлар, бир томондан, отасининг ёвузларча ўлдирилиши, иккинчи томондан, Клавдий саройида бўлаётган бузғунчиликлар, ичилган ҳар бир қадаҳ майни замбарак отиш билан нишонлаш ва бошқа қабоҳатлар уни жиддий ўйлашга мажбур этади.

Гуманист Ҳамлет ўрта аср қасосчиси ҳам ёки замондошлари Лаэрт, Фортибинрасга асло ўхшамайди. Улар қонга қон олиш билан чекланилар, лекин Ҳамлет қотилни, гарчи унда кучли ҳимоя воситалари бўлса ҳам, ўлдириш учун қулай имконият топа оларди. Масалан, Клавдий ибодат қилаётган вақтда Ҳамлет ўз бурчини бажариши мумкин эди. Лекин у бундай қилмайди, чунки Ҳамлет кўкқисдан ва мунофиқона йўл билан эмас, очиқ кураш йўли билан қасос олишни, қотилни жиноят устида ушлб жазолашни истайди. Бу унинг мард, жасур ва адолатлилигини намойиш этди.

Клавдийнинг жиноятига ўхшаб кетадиган воқеани кўрсатадиган “Сичқон қопқони” ўйинининг саҳнага қўйилиши Ҳамлет мақсадларининг амалга ошишига имкон беради. шу тарихқа қабиҳ хиёнат фош бўлади. бироқ шундан сўнг ҳам Ҳамлет дадил ҳаракат қилолмайди, яна хаёлий азобларга кўмилади. Унинг бу вақтдаги вазияти “Ҳаёт ёки ўлим” монолоғида акс этган.

Тирик қолмоқ ё ўлмоқ? Шудир масала!
Қайси бирибулардан бизга муносиб?
Шу дилозор фалокатнинг таҳқирларига
Шикоятсиз-шиқвасиз чидаб турмоқми?
Йўқса, унга рад-бадал бериб кўзғалмоқ,
Қурол олиб ё енгмоқ, ё маҳв бўлмоқ.[1;77]

Ҳамлетнинг шахсияти анча-мунча мураккаб ва зиддиятли бўлса ҳам, лекин у бу саволга ижобий жавоб бериб, разолатга қарши кўзғалиш керак, деган тўғри қарорга келади.

Ҳамлет онасининг хонасида гаплашиб турган пайтда парда орқасида айғоқчилик қилиб турган кишини сезиб қолади ва шиддат билан қилич санчиб уни ўлдиради. Ҳамлет бу одамни қирол деб ўйлаган эди, лекин у телба, жонсарақ Полоний бўлиб чиқади. Уни

ўлдириш пайига тушган кишилар учун “чукуррок кудук қазиш”га тайёр турган Ҳамлет шубҳалар ичида қолган илгариги ўзига асло ўхшамайди, драматург унинг шахсиятини шу тариқа ривожлантириб боради.

Ҳамлетнинг “девоналик ниқоби” сирларини англаган фосикҳаёл Клавдий бож ундириш баҳонаси юилан уни Англияга сургун қилиб ҳалок этишга уриниши муваффақиятсиз чиққач, бошқача найранг ишлатишга ўтади. Отаси ва Офелиянинг ўлимига Ҳамлетни гуноҳкор деб кўрсатиб, Лаэртни унга қарши қайрайдию Ҳамлет қиличбозлик олдида ишлатилаётган ҳийла-найрангни сезади, энди у қатъий жанглардан ва ўлимдан кўркмайди.

Бундан кўринадики, энди Ҳамлетда на иккиланиш, на ўлим даҳшати бор. У ҳамма вақт душманга қарши курашга тайёр туради. Лаэрт билан жанг қилган Ҳамлет ўзига қари қартилган янги хиёнатни англайди. Заҳарланган тиф билан оғир ярадор бўлганида у тез ҳаракат этиб, ҳамма жиноятнинг сабабчиси Клавдийни қиличи билан уриб ўлдиради. Отаси учун ўч олиш Клавдий ва унинг бузилган саройидан ўч олиш каби ижтимоий конфликтгача ўсиб чиқади.

Фожали ўлими олдида ҳам умидсизликка тушмаган Ҳамлет Горацийга васият қилиб, юз берган воқеалар ва ҳақиқатни одамларга сўзлабберишни сўрайди, у бу билан ҳақ иш учун кураш ҳаммиша энг зарур масала эканлигини яна бир бор таъкидлайди.

Трагедияда Ҳамлет Уйғониш даврининг йирик мутафаккири сифатида намоён бўлиб, чириган феодал олами эътиқодларига катта зарба беради, “издан чиқиб кетган ва бузилган асрини изга тушириш”ни ўз зиммасига юклатилган бурч деб билади. Фақат қирол Клавдийни ўлдириш билан иш ниҳоясига етмаслигини тушунади, унинг кўзига бутун дунё “унумсиз бир қоя”, айниқча, “Дания– зиндон” бўлиб кўринар эди. “Ҳа, бунинг устига дейди Ҳамлет, жуда намунали бир зиндон. У ерда беҳисоб обхоналар, авахтаоналар, чоҳлар борки, булардан энг баттарини Дания деб атайдилар”

Ҳамлет фақат жиноятчини аниқлаш ва ундан қасос олиш учунгина интилмади. У сарой аҳлимонарх деспотизмига қарши курашиш зарурлигини ҳам англайди. Ҳамлетнинг “Агар ҳар кимнинг қилмишига яраша мурмала қилинадиган бўлса, ким тааёқ ейишдан қутула олар экан?!” деган танбеҳи, аввало, бузук, қотил ва шўҳратпарастликни ўзида мужассамлаштирган золим Клавдий ва сарой аҳлларига қаратилган эди.

Барча гуноҳлар сингари қилган гуноҳларини оқлашга уринади. Агар “гуноҳ бўлмаса, шафқат ҳам бўлмас” деб айбларини ювиш учун тоат-ибодат қилади. Тилёғламалик билан шаҳзодани “ўғлим” деб атайди. Оғир жиноятларини сезиб қолган Ҳамлетга қарши кураша олмаганлигининг сабаби шунда эдики, “қора халқ унга кўп мафтун, астойдил ихлосманд” эди. У ўзининг жиркан мақсадларини Розенкранк ва Гильденстери каби жосуслар орқали амалга оширишга қасд қилган типик образдир.

Олима Ф.Сулаймонова шундай ёзади: Шекспир “Ҳамлет”и шоҳ асар деб танилишининг сабаби шундаки, унда жамиятнинг энг катта проблемалари – тарих, давлат, сиёсат фалсафа, ахлоқ, одоб, эстетика, дин масалаларини камраб, буларнинг ҳаммасинисанъат тили билан инсоннинг руҳий кечинмалари орқали берилишидадир”[2;105]

Узлуксиз фожиалар, руҳий азобдар ичра қолган Ҳамлет ўз қарашлари билан борлиқ ҳаёт ўртасида анча келишмовчиликлар мавжудлигини асар бошидаёқ теран англайди. Соҳлом ҳаёт ўз илдизидан узилганлиги трагедиянинг ҳар бир эпизодидан сезилиб туради. Пьесанинг бошидаёқ Марцелл “Дания давлатида қандайдир чириш бор” деган эди. Ҳамлет ҳаётда аввало одамлар бузилганлигини сезади. Агар унинг онаси, латофатнинг ифодаси бўлмиш энг яқин инсони ахлоқий жиҳатдан айнаганда бошқалардан нима кутиш мумкинлигини ўйлаб қаттиқ азоб вартасида қолади. Унинг азиз хаёллари барбод бўлади, режалари чиппакка чиқади, мудҳиш хиёнат қаршида лолу қарахт ҳолга тушади.

Кўринадики, жамиятда адолат ўзрнатилмаса, жиноятлар сони ортиб бораверади, натижади соғлот ҳаётга путур етади, оилалар нотинч, инсонлар руҳий жиҳатдан хаста бўлиб қолаверади. Жиноятга яраша жазо берилмаса, ҳақ қарор топмаса, давлат

ривожланмайди, қонунлар ўзига оқламаган жойда халқнинг ҳаёти борган сари оғирлашаверади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Шекспир В. Пьесалар. Ўзадабийнашр. Тошкент, 1960. 244 б.
2. Сулаймонова Ф. Шекспир Ўзбекистонда. Тошкент, Фан. 1978. 366 б.

ШАХСЛАРАРО МУНОСАБАТЛАРДА ДРАМАТИК ВА ТРАГИК ОБРАЗЛАРАРО МУРАККАБ ҲОЛАТЛАРНИНГ ПСИХОЛОГИК ТАЛҚИНЛАРИ

Саидмуродова Соҳиба Жолмуродовна

ТерДУ Ўзбек адабиётшунослиги
кафедраси мустақил тадқиқотчиси

Аннотация. Мақолада Жек Лондоннинг “Чоллар иттифоқи” номли ҳикояси мисолида шахслараро муносабатларда драматик ва трагик образлараро мураккаб ҳолатларнинг психологик талқинлари тадқиқ этилган ҳамда ҳиндуларнинг босқинчиларга муносиб равишда қарши курашмасликлари кинояси асар пафосини белгилаши мисоллар орқали далилланган.

Annotation. The article examines the psychological interpretations of dramatic and tragic imagery in interpersonal relationships, using Jack London's story *The Union of the Elderly*, and demonstrates the irony of the Indians' inability to fight the invaders.

Калит сўзлар: персонаж, психология, шахслараро муносабатлар, драматик ва трагик образлар, киноя, пафос, миллий қадрият, босқинчилик сиёсати

Keywords: character, psychology, interpersonal relationships, dramatic and tragic images, satire, pathos, national values, policy of aggression

Улкан адабиётшунос Иззат Султон реалистик адабиётнинг муҳим фазилатларидан бири – бу психологик таҳлиллардаги ҳаққонийлиги билан боғлиқлигини алоҳидла таъкидлайди: “Психологик детерминизм – киши психологиясининг нисбаттан мустақил ҳодиса эканини, унинг ўзига хос хусусиятлари ва қонуниятлари борлигини кашф этади. Унинг вакиллари кишилар тасвирида ана шу қоидага қаттиқ риоя қиладилар. Танқидий реалист одам тасвирида кишиларда “руҳ диалектикаси”нинг бутун мураккаблигини кўзда тутаяди, персонажларни уларнинг психологиясидан келиб чиқмайдиган ишлар қилишга мажбур этмайди.”[1;369]

Буюк инсонпарвар ва эркпарвар АҚШ ёзувчиси Жек ЛондонФеннитор Купер, Жон Стейнбек, Уильям Фолькнер каби ўз ватандош адибларидек Америка заминнинг асл Эгалари – қадимий ҳиндуларнинг босқинчи европаликлар зулмидан чеккан жабр – жафолари ҳақида яратган теран асарлари дунёда машҳур. “Чоллар иттифоқи” номли ҳикояси айнан шу мавзуда бўлиб, ҳиндуларнинг босқинчиларга муносиб равишда қарши курашмасликлари кинояси асар пафосини белгилайди. Аслида келгинди оқ танлиларга қарши бош кўтарган демократ кучлар – бу ор – номусли кекса авлод вакиллари эканлиги ёзувчи диққат марказида бўлган.

«Оқ танли одамлар бизга ўлим олиб келишарди, уларнинг ҳамма қилмишлари ўлимга олиб борар, хаттоки бурунларидан чиққан нафасидан ҳам ўлим хавфи уфуриб турарди-ю, ўзлари ўлим нималигини билмасдилар. Виски ҳам, тамаки ҳам, йўтал ҳам ўшаларда; уларда талай-талай касалликлар: чечак ҳам, қизамиқ ҳам, йўтал ҳам, қон туфлаш; уларнинг баданлари оқ, совуқдан, бўрондан кўрқишарди; кетма-кетига олти марта ўқ узадиган пистолетлар ҳам ўшаларда. Лекин шунча касалликлари бўлишига қарамай, улар биққидай семиз, яйраб-яшнашади, улар ўзларининг залворли қўлларини бутун жаҳон устига қўйишган, улар барча халқларни оёқ ости қилишади»[2;125]. Бу талқинда мутафаккир Жек Лондоннинг жаҳондаги босқинчиликлар, беномус ва зўравон

босқинчи-ғоратчилар қилмиши устидан чиқарган ҳаққоний айбнома-хулосаси ўз ифодасини топган. Ҳақиқатдан ҳам, оқ танлилар (бу умуман босқинчилар рамзидир) – ўзлари маҳв этган ўлкаларга ўлим ёки ўлим маъносидаги (ҳам жисмоний, ҳам руҳий-маънавий) кўргуликлар олиб боришади.

Динидан, маънавий-миллий қадриятларидан, қолаверса, она табиатининг тоза қадимий таровати ва бойликларидан айрилиб, иқтисодий, маънавий ҳалокат жари ёқасига келиб қолган собиқ қизил империя қарамоғидаги миллатларнинг ҳам етмиш йилгина вақтдаги кўргуликларини айтган билан адо қилиб бўлармиди! Менимча, Жек Лондоннинг қаҳрамони Имбер чол тилидан айтилган «оқ танли одамлар бизга ўлим олиб келарди», «оқ танлилар (босқинчилар) ўзларининг залворли қўлларини бутун жаҳон устига қўйишган, улар барча халқларни оёқ ости қилишади», – сўзларини улкан-улкан шиорлар қилиб ёзиб, ҳамма мамлакатларда кўзга кўринарли жойларга илиб қўйиш керак. Барча халқлар босқинчиларнинг зуғуми ва ҳийла-найрангларидан огоҳ бўлсин.

Босқинчиликдан, келгинди оқ танлилар дастидан эзилган, ор-номуси кучайган Имбернинг изтиробли фаолияти, ўй-хаёллари «Темур соғонаси» (Фитрат) асарининг қаҳрамони Темур бобосидан ғойибона куч-қудрат тилаши, юртини босқинчилардан тозалашда ёрдам беришини илтижо қилишига ўхшайди. Имбернинг кескин ҳаракатлари, элини босқинчилардан халос этиш йўлидаги мардона ўй-мақсадлари одамда эрка ташналик, бегоналарнинг она тупроғини оёқ ости қилиб юришидан ор қилиш туйғусини алангалатиб юборади. Қизил империя зулмларига қарши бизнинг эзилган халқ орасида ҳам Имбер чолдек номусли, довюрак кишиларимиз бор эдими? Ўйлаиб қоламан, халқининг бош кўтармаслиги, уни кўрқув, ваҳима ичида сақлаш йўлида ҳамма кескин чоралар кўрилар, босқинчилар манфаатини ҳимоя қиладиган машъум қонунлар номи билан аёвсиз қатағонлар қилиниб, неча исёнкорлар қатл этилар, нечалар азоб-уқубатли камокларга маҳкум этиларди. Имбер қабиладошларини тўплаб, келгиндиларга қарши курашиш ҳақида маслаҳатлашади.

Чоллар битими – оқ танли келгиндиларни аёвсиз ўлдириш эди. Улар бошқа чорани билмас, ёшларни қарши курашга бирлаштириш иложи йўқ. Чунки улар аллақачон заҳарланиб бўлишган. Оқ танлилар қутқусининг қурбонига айланишган эди. Жек Лондон асарининг, кўзларидан ўт чакнайдиған довюрак чолларининг ибрати шу даражада каттаки, у ўз элининг сотқинлари, босқинчилар ёки босқинчилик сиёсати олдидаги ялтоқилари шаънига айбнома, манфаат дея ўз элининг таланиши, миллатининг йўқолишига ҳисса қўшувчи шармандалар учун жиддий танбехдир.

Имбер довюрак овчи бўлган отаси Отсбаокни фахр билан кўп эслайди. Англаймизки, Имберга куч, довюраклик ва ор-номус туйғуси бағишлаб турган кучлардан бири ота маънавияти, ота руҳига садоқатидир, авлод-аждодлари билан фахрланишдир. Имбернинг «Қонун»га қизиқиши оқ танлилар манфаатини кўзлаб тузилган, ҳиндуларни ўз она юртида ҳам муте қилиб сақлашга, сўзсиз бўйсундиришга қаратилган босқинчилик қонуни саналади. Расмиятчиликни билмаган оми халқ оқ танлиларга босқинчилик, талаш, ҳақоратлаш, жазолаш, масхаралаш ҳуқуқ-имконларини берган нарсани «Қонун»нинг сирли кучи билан боғлаб, шу туфайли ҳам бу «Қонун» дан оловдан кўрққандек кўрқишган.

“Судья бу ирқ тарихининг зулматга бурканган ўрмонлар ва поёни йўқ шумшук денгизлар узра қирмизи, қонли нур таратиб ётган тонгини кўз ўнгига келтирарди. Мана, у ўшал тонг шафағининг қирмизи қон рангида алангаланиб, тантанавор чароғон чошгоҳга айланганини, сўнгра ён бағрини кўланка қоплаган тоғ ортидаги худди қон эмгандек қип-қизил ранга кирган қум саҳросининг тун қўйнига ғарқ бўлаётганини хаёлан мушоҳада қилар эди”⁹⁵ Мана шу барча манзаралар ортида унинг кўзига «қонун» – унинг номи билан ҳаракат қилувчи ёки унинг оғир ҳукми остида ҳалок бўлувчи қумурсқасимон майда одамчалардан, ҳаттоки, қалби шафқатга даъват этаётган шу судьянинг ўзидан ҳам беҳад кучли, иқтидорли ва бешафқат, собит ва мудхиш қонун хаёлан гавдаланиб турарди».

– Оқ танлиларнинг энг қудратли малъун кучларидан бири судья хиндулар тақдири ва тарихининг «зулматга бурканган» аянчли моҳиятини яхши англайди. У Имбер чолнинг босқинчи оқ танлиларни ўлдирганлиги, она ерини ҳимоя қилиб, бировнинг элида зўравонлик билан яшашга ҳаққи йўқ келгиндиларга тўғри маънода қарши турганлигини жуда яхши билади, қонунан хинду чол ҳақлигини тушунади. Аммо, афсуски, «Қонун» оқ танлилар ҳимояси, босқинчиликни хаспўшлаш учун жорий қилинган. Ҳатто, шунчаликки, судья, инсоний туйғуси жумбушга келиб, бу бечора халқ ҳақ-ҳуқуқини ҳимоя қилиш ҳаёлига бориб қоларкан, унинг ўзидан ҳам беҳад кучли бўлган бешафқат «Қонун» олдида ожиз эканлигини сезади. Имберни кўнглимга яқин бир киши, мардлик ва ор-номус тимсоли деб билдим. Унинг нимасидир бизга яқиндек, мустабидлик йилларидаги аянчли тақдиримизга ўхшашдек. Аммо, бизда Имбер чолдек қатъиятлилар, эркимиз учун бу даражада бошини ўлимга тикканлар бормиди?! Ҳар ҳолда эрк учун, оч-юпун бўлса-да, озод яшаш учун босқинчиларга, беномус келгиндиларга қарши курашишда Имбер чол ва унинг атрофидаги ҳамкор чолларнинг афсоналардагидек мардона ҳаракат-тадбирлари кишининг қалбини жумбушга келтиради... Психологик таҳлилнинг жозибаси унинг ҳаётий воқелик мувозанати билан пухта ва ишончли равишда асосланганлиги билан бевосита боғлиқ бўлади. Аслида мукамал психологик тасвирларнинг чин моҳияти иунинг драматик ва трагик образлар, лирик – эстетик кўлам, мажоз каби адабий компонентлар билан табиий уйғунликда намоён бўлиши ёрдамида ҳаётийлик касб этади.

– Китобхон руҳан – қалбан сезадиган ва сирли ўлим тафсилотини асар мантиқи воқеалар ривожини айтиб тургандек бўлади. “Чоллар иттифоқи” ҳикоясида Имбер чолнинг тенгдошлари билан келишиб босқинчи оқ танлилардан ўнлаб, юзлаб ўлдирганлари Имбер тилидан ғоятда ишонтириш мақомида талқин қилинган. Ёзувчи бундай психологик – рамзий талқин ишоралар орқали халқ учун “турма” бўлган мустабид сиёсат зулмларини, зўравонликларини яна бир – бор психологик жихатдан тасаввур қилиш, у давр азиятларини мукамалроқ ҳаёл – хотира призмасидан ўтказиш мақсадини кўзлаган ва бунга тўла эришган. Унинг бундай фавқулодда мажозий – психологик талқинлардан бош муддаоси ҳам шу билан изоҳланади. Бу эса мустақиллик ва истиқлолимиз қадрига етиш даъватлари ҳам ҳисобланади.

“Чоллар иттифоқи” ҳикоясида маҳаллий аҳолининг бир қисмида босқинчи кучларга қарши қарши курашда кўрқоқлик ёки ожизлик, илмсизлик қилишлари билан боғлиқ яққол кўринади. Бу Имбер чол шахсияти орқали психологик баён (ёки муаллиф нутқи) шаклларда талқин этилган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Лондон Ж. Чоллар иттифоқи ҳикоя. “Шарқ юлдузи”, 1989, 1-сон, 125-бет
2. Тошпўлатов А. Назар Эшонқулнинг психологик новеллалари. “Ўзбек тили ва адабиёти”, 2008, 3-сон.

OTA-ONA FARZANDGA QO‘SH QANOTDIR

Hilola Safarova Oxunjonovna,
filologiya fanlari nomzodi, dotsent,
Buxoro davlat universiteti.

Annotatsiya. Maqolada Buxorolik shoir Samandar Vohidovning “Bolalik bilan pinhon suhbat”, “Esingdami bolalik damlar”, “Bolalikda oyni uzib olmoq istardim”, “Tushlarimda yurgin, bolalik”, “O‘zbek bola” singari she‘rlari asosida bolalik – inson umrining beg‘ubor fasli ekanligi ifodalanganligi bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: “Bolalik bilan pinhon suhbat”, “Esingdami bolalik damlar”, “Bolalikda oyni uzib olmoq istardim”, “Tushlarimda yurgin, bolalik”, “O‘zbek bola”.

Annotation. Article by Bukhara poet Samandar Vakhidov "Secret Conversation with Childhood", "Do you remember your childhood", "I would like to take the moon as a child", "Childhood in my dreams", "Uzbek child" which states that childhood is a flawless period of human life.

Key words: "Secret Conversation with Childhood", "Do you remember your childhood", "I would like to take the moon as a child", "Childhood in my dreams", "Uzbek child".

Qo'liga qalam tutib she'r yozgan shoirki bor, avvalo, yo ota, yo ona sifatida farzand ko'rganidan qancha quvonsa, farzandini ham shuncha suyib-ardoqlaydi, bag'riga bosib to'yib-to'yib hidlarkan, unda o'z kelajagini, xonadonining ertangi charog'bonini, orzu-umidlari ro'yobini ko'rib, yuragida bor mehru harorat bilan erkalaydi, jigarbandiga qo'sh qanot bo'lib, har qanday ofatu kulfatlardan ko'ksini qalqon qilib himoya qilishga butun borlig'ini safarbar etadi. Buxorolik shoir Samandar Vohidov ijodidagi Ona va otaning duet shaklida bitilgan "Farzandning qo'sh qanoti" she'rida ona aytgan: "Ota mehri parvozlarga qanotdir, hayot asli ota bilan hayotdir!" "Otasi bor o'g'il ko'ksi tog' bo'lar, Otasi bor qiz qo'rg'onli bog' bo'lar" va ota aytgan: "Ona ko'ngli sarchashmai hayotdir, Ona mehri har mushkulga najotdir", "Onalarsiz bog'i rizvon xazondir, Ona bilan ikki jahon bo'stondir!" kabi iqrorlarda bu haqiqat yorqin ifodalangan. Qolaversa, duet-she'r yakunida bu haqiqat ota-onaning Ollohga munojoti tarzida jaranglaydi:

Ota-ona panohida har doim,
Farzandlarni omon asra, Xudoyim.
Ortimizda rahmat qolar iz qolsin,
Pok izlarga gard inmasin, Ilohim!
Ota-ona farzandga qo'sh qanotdir,
Sabolari sarchashmai sabotdir. [1,23]

Shoir she'rlarida bolalik manzaralari turli rakurslarda chizilgan. Uning "Bolalik bilan pinhon suhbat", "Esingdami bolalik damlar", "Bolalikda oyni uzib olmoq istardim", "Varrak uchirayotgan bola", "Qizcham ilk bor", "Tushlarimda yurgin, bolalik", "O'zbek bola" singari bir guruh she'rlarida bolalikka kattalar nigohi bilan qaralib, bolalik – inson umrining beg'ubor fasli sifatida g'oyat zavqliligi, binobarin, inson sifatida shakllanishi o'sha faslning qanday kechishiga bog'liqligi, inson ulg'aygan sari undan uzoqlasha borishi va uni qo'msab, har lahzada yodga olib yashashi motivlari ifodalangan. Ayniqsa, "Bolalik bilan pinhon suhbat" she'ri bolalikka g'oyibona sog'inch kayfiyatiga limmo-lim. Unda hayotning ancha-muncha tashvishlaridan ko'zi pishgan va hatto bir qadar toliqqan otaning tashvishsiz va o'yinqaroq bolaligini qo'msab, qani endi yana bir bor bolaligimga qaytib, oqizoq o'ynab yurgan kezlariga qaytish orzusi ifodasini topgan:

Ortga qaytmas ariqqa oqizib yubordimmi,
Ariqlar bo'ylab yurdim, topmadim oqizog'im.
Dalalardan chaqirdim, sas aylab umidimni,
Sasim besado ketdi, bolalik–bolli chog'im.
Senga bir qaytolsaydim, zilol suvli ariqda–
Oqqush kabi cho'milib, gunohlarim yuvarдим.
Charchagan chog'er quchib, kuchga to'lgan Anteyday,
Ruhim bosgan horg'inlik qarg'alarin quvardim. [1, 56]

Lirik qahramon o'z bolaligini oqizoq kabi ariqlarda oqizib yuborgan, shu bois har qancha izlasada, endi uni topa olmaydi. Har qancha bolaligi kechgan dalalardan uni chaqirmasin, chaqirig'i javobsiz–besado" qolaveradi. U esa yana va yana bolaligiga qaytishni, bolaligida cho'milgan ariqlarning zilol suvlarida oqqushday cho'milib, qilgan gunohlaridan forig' bo'lishni, charchoqlarini antik dunyo mifologiyasi qahramoni Anteyday erni quchib, undan kuch olib, o'sha ruhiy horg'inligidan qutilishni istaydi. Shoir lirik qahramondagi bolalikni qo'msash holatini tabiat manzarasi tasviri fonida ariq, dala, zilol suv, oqqush, er kabi obrazlar vositasida chizarkan, ruhiy holatga daxldor kuch va horg'inlik mohiyatini o'xshatish (Anteyday) va istiora

(horg'inlik qarg'alari) kabi tasviriy vositalar orqali jozibali etib tasvirlyaydi. Qarg'a aksarin qora rangda bo'lgani bois uning tusi horg'inlik mohiyatini aniq ifodalaganini ta'kidlash joiz.

Lirik qahramon "qalb tarozusi pallasiga ko'z solib, orzularidan armonining yuki vazminlik" qilayotganini sezarkan, bolaligidan keyingi ulg'ayish yillaridagi qilmish-qidirmishlari, aniqrog'i, hamisha ota-onasi yo'rig'idan yurmay o'zgalardan egan pandlarini, kerakli joylarda haq so'zni aytolmay, chaynalganlarini, katta bir amaldor buvisi o'lganida kuyinib, qo'shni kampir kasal yotsa, hol so'rashga vaqt topmaganini, minbarlarda go'yo butun dunyo tashvishini elkaga olganday so'zamollik qilgani-yu, bironing kulgusidan "ustimdan kulmayotganmikin?!" deya hadiksiraganlarini, xullas, barcha rutubatlarni bir-bir ko'nglidan kecharkan, o'sha samimiy yig'lab, samimiy kula bilgan beg'ubor bolaligiga zoriqib murojaat qiladi:

Dardlarimni to'kay deb, seni izlab kelgandim,

Onam quchog'i kabi purziyo bolaligim.

Yo'ldan toyganim uchun yig'lab uzr so'rardim,

Otam sabog'i kabi purma'no bolaligim. [1,45]

Shunday sarsari avholda qolgan lirik qahramon, ittifoqo, oqizoq o'ynayotgan bir guruh bolalakaylarni ko'rib, o'z bolaligini qayta ko'rganday, o'sha og'ir xayollaridan bir lahza bo'lsa-da, qutilganday bo'ladi:

Seni-ku topolmadim... Mana bir to'p bolalar

Oqizoq qilgan nonni teng bo'lishib emoqda.

O'sha tanish ariqda bir guruhi cho'milar,

Go'yo hayron holimdan qiyqirishib kulmoqda.

Chashma topgan chanqoqning tashnaligi qonganday,

Ancha tiniqib qoldi loyqalangan xayolim.

Epkin esib gul bosgan gulxan qayta yonganday,

Xira ko'zga qayta nur jilvalangan misoli. [1,88]

Ariq va oqizoq obrazlari lirik qahramonning bolaligini ham, ulg'aygandagi siymosini ham tutashtirib turuvchi badiiy vosita: unda o'tmish–lirik qahramonning bolaligi va bugun–lirik qahramonning ayni holatiga daxldor kayfiyati butun murakkabligi bilan zuhurotini topgan. Lirik qahramonning oqizoq qilingan nonni teng bo'lib eyayotganlarini ko'rib, bolaligini topganday o'zini engil his etish zavqi "Chashma topgan chanqoqning tashnaligi qonganday" qanoatbaxsh, shundan "loyqalangan xayoli" ancha tiniqib qoladi va qalbidagi bolalik ehtirosi "epkin esib gul bosgan gulxan qayta yonganday" alanganib, "xira ko'zlarida nur qayta jilvalanib" ketganidan mamnuniyat sezadi. Shoir bolalik sog'inchini shu xilda obrazli ifodalar orqali g'oyat ta'sirli etib chiza olgan.

Shoir bolalarning ulg'ayish jarayonida o'z-o'zlarini anglay borishlari, hatto ulg'ayayotganlarini alohida ko'rsatib qo'yishga intilishlarini-da nozik kuzatadi. Hatto shu mavzuda qizi Vaziraga bag'ishlab yozgan she'rida "Qizalog'im hamon bola-da", degan kayfiyat bilan yashayotgan otaning holatini g'oyat yorqin chizadi. Qizi otasiga erkalanishni g'oyat xush ko'radi, otasi ham qizining bunday erkalanishlaridan ko'ngli yayrab ketadi. Qizalog'i ulg'ayganini namoyish etish uchun otasiga choy damlab kirsa, otasi buni odatiy hol deb qabul qiladi, maqtash o'rniga beparvo qaraydi. Holbuki, qizi ilk bor otasiga choy damlagan edi. Qizaloq mana shundan norozi: "Labini tishlab, ma'yus chiqib ketadi."

Qayta kirib mendan yuzin o'girar,

Kiprigida uzilmagan qatra yosh.

"Nima bo'ldi?"

Yig'labsanmi, o'rgilay?"

Suzilmagan choyga boqib, egar bosh.[2,106]

Shundan so'nggina ota–lirik qahramon bu yig'i sababini tushunib qizalog'i ulg'ayishiga beparvo qaraganidan o'kinchiga iqror keltiradi:

Qurib ketsin, loqaydlikning ildizi,

Sezmabman-ku shu mitti qalb shavqini.

Ko'z-ko'z etmoq bo'lgan balki yulduzim

Shu kech menga ulg'ayganin zavqini... [2,93]

Bu she'rdagi qiz boladagi ulg'ayish holatining anglanishi uning choy damlashga loyiq bo'lib qolganini ko'rsatish orqali ifodalangan esa, "Dor arqonda dorboz bola" she'rida o'g'il bolaning ulg'ayishi jarayoni ota kasbi dorbozlikni o'rganish ahdini amalga oshirishi zamirida ko'rsatiladi. Bu endi anglangan, maqsad sari yo'naltirilgan ulg'ayish. Chunki "dorboz bola iqbolini etim qilgan ana shu dordir". Shu boisdan:

Etmochi u otajoni

Etolmagan nuqtaga,

Etguncha uning uchun

Vaqt yurishdan to'xtagan.

"Uning uchun vaqtning yurishdan to'xtashi" ota kasbini obdon o'rganib, ota armonini ushalishi, ota barhayotligini ta'minlashiga o'zining behad safarbar etishini anglatadi.

Samandar Vohidov o'zbek bolalar she'riyati mavzular va obrazlar olamini boyitdi. U bolalik mavzuini ijtimoiy-estetik tadqiq etib, bolalik dunyosining rang-barang manzaralarini yaratdi. Qolaversa, bolalar epik poeziyasini xilma-xil shakllardagi stilizatsiyalash negizida yaratilgan she'riy ertaklar va xususan, kam uchraydigan hujjatli she'riy qissalari bilan boyitdi. Shu xizmati bilan yosh avlod ma'naviy Kamolotini ta'minlashga hissa qo'shib, o'zbek bolalarining sevimli shoirlaridan biri sifatida bo'y ko'rsata bildi.

Adabiyotlar:

1. Xayoling men bilan (she'rlar, g'azallar, muxammaslar, doston)–"Buxoro" nashriyoti, 1997, 10,5 b.t.
2. Sunbula (Doston, she'rlar, g'azallar).–"Buxoro" nashriyoti, 2002, 9,0 b.t.
3. Safarova Hilola Oxunjonovna, "THE CROW, THE OWL, THE RAVEN, THE SLICE, WHICH TURNED YOUR FLOWERS. (one of the example create of Samandar Vohidov)", IEJRD - International Multidisciplinary Journal, vol. 6, no. TITFL, pp. 211–216, Apr. 2021.
4. H.Safarova "HAPPINESS IS THE FLAG LANGUAGE, FROM NARRINESS I AM ALSO A TONGUE!"... ON THE EXAMPLE OF THE WORK OF POET SAMANDAR VOHIDOV//Konferensii – 2020.
5. Maxmudova R. PISATEL, POSPEVSHIY BOL NARODA. Til, adabiyot, tarjima, adabiy tanqidchilik xalqaro ilmiy forumi: zamonaviy yondashuvlar va istiqbollor. // Konferensiya – 2021.
6. M.Rajabova, Safarova H.,Z.Amonova. Analytical and synthesized folklorism in Navors work. Journal of Contemporary Issues in Business and Government. //Redaksionnaya kollegiya. –2021.
7. Safarova H.O., Rajabova M.B. Amonova Z.Q.FORMATION OF MUSAMMAT (OCTAVES) IN THE LITERARY ENVIRONMENT OF BUKHARA (BASED ON THE POEMS OF SAMANDAR VAHIDOV). Cyberpsychology, Behavior and Social Networking. VOLUME 24, ISSUE 12 / DECEMBER 2021.
8. Amonova Z.Q., Safarova H.O., Rajabova M.B. The influence of the ideas of the hurufism sect on Nasimi's work. Journal of Contemporary Issues in Business and Government Vol. 27, No. 2,2021. <https://cibg.org.au/> P-ISSN: 2204-1990; E-ISSN: 1323-6903 DOI: 10.47750/cibg.2021.27.02.561. B 5541-5549.
9. Қодирова Н. APPEARANCE OF A CRITICAL STYLE IN RELATION TO NEW UZBEK LITERATURE //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 7. – №. 7.
10. Қодирова Н. Научно-литературное мышление и проблема стиля //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.
11. Қодирова Н. Ibrohim Naqqulov ijodida muallif nutqining o'ziga xosligi //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 7. – №. 7.
12. Eshonqulov H. The Alisher Navoiy oshiqona g'azallarining badiiy qurilishiga oid o'ziga xosliklar //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3.

13. Eshonqulov H. Ma'shuqa va oshiq holiga xos istioralashgan epitetlarning qofiyalanishi //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 5. – №. 5.
14. Qodirova N. S. Problems Of Style And Creative Individuality In Literature //International Journal of Progressive Sciences and Technologies. – 2021. – Т. 25. – №. 2. – С. 254-260.
15. NEMATOVNA A. S., SAIDBURKHONOVNA K. N., BEKMURODOVNA K. O. METHODOLOGY AND SKILLS PROBLEMS //Journal of Contemporary Issues in Business & Government. – 2021. – Т. 27. – №. 5.
16. Ахмедова Ш. Н. ПРОГРЕСС ПОРТРЕТОПИСАНИЯ В ПЕРИОД ГЛОБАЛИЗАЦИИ В ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ //Россия-Узбекистан. Международные образовательные и социально-культурные технологии: векторы развития. – 2019. – С. 12-14.
17. Davronova S. UZBEK NOVEL IN THE INDEPENDENCE PERIOD: TRADITION AND NOVELTY ISSUES.
18. Davronova S. EASTERN AND WESTERN LITERARY TRADITION IN THE MODERN UZBEK NOVELS //World science. – 2016. – Т. 4. – №. 5 (9). – С. 33-34.

INGLIZ ERTAKLARIDA RANG RAMZIYLIGI

Fayzullayev Otabek Muxammadovich

*Buxoro davlat universiteti Ingliz adabiyotshunosligi
kafedrasi mudiri, f.f.f.d(PhD), dotsent*

Ziyadullayeva Aziza Akmalovna

*Buxoro davlat universiteti Adabiyotshunoslik (Ingliz)
mutaxassisligi II bosqich magistranti
(aziziyodullayeva@mail.ru)*

Kirish. Inson hayoti turfa xil ranglarga to‘laligi bilan ajralib turadi. Fizik jihatdan tahlil etiladigan bo‘lsa, ongimizda idrok etiladigan ranglar bevosita yorug‘lik to‘lqini va uzunligiga bog‘liq. Ranglar paydo bo‘lishi va ularni ko‘z bilan ko‘rib, ongda idrok etilishi haqidagi nazariy tafsilotlar haqida olimlar tomonidan jiddiy izlanishlar olib borilganini inobatga olgan holda biz bu masalalarni yoritishdan chetlasib, mazkur maqolamizda rang ramziyligi va ularning ertaklarda, xususan, ingliz ertaklaridagi mazmun-mohiyatini o‘rganishga e‘tibor qaratishni maqsad qildik.

Asosiy qism. Rang shunchaki jismoniy hodisa emas. Ranglar ijtimoiy-madaniy hayotning, insoniyatni o‘rab turgan borliqning muhim qismidir. Negaki insonlar narsa, joy, voqea va kishilarni ranglar bilan uyg‘unlikda tasavvur qilishadi. Rang-barang gullar esa obyekt va joylarni, inson ichki kechinmalarini namoyon etadi. Qo‘shiqlar, ertaklar va his-tuy‘ular bir-biriga ranglar orqali bog‘lanadi. Oq rang – poklik, qora rang – yovuzlik, zulmat, yashil rang – yangi boshlanishlar, yoshlik kabi ramzlarni anglatadi. Demak, rang ham madaniy tushuncha bo‘lib, ma‘lum darajada insoniyat madaniyatini aks ettirgan holda turli madaniy g‘oyalar, his-tuyg‘ular va qarashlar bilan bog‘liq.

Turli millatlarda ranglar turli xil ma‘no va mazmunga ega. Har bir xalq konseptosferasida ranglar o‘ziga xos usulda namoyon bo‘lishi ko‘plab omillarga borib taqaladi. Insoniyat turli geografik muhitda yashab, kundalik hayotda turli xil ranglarga duch keladi, turli siyosiy va tarixiy yo‘llardan o‘tadi. Bu omillar xalqlar madaniyatida ham o‘z aksini topadi, ya‘ni madaniy meros muhit va tarixiy jarayonlarga qarab shakllanadi.

Ranglarni tushunish xalqlar madaniyatini va o‘tmishni tushunish uchun ham muhim hisoblanib, bir qator savollarni keltirib chiqaradi. Masalan: Antik davrda muayyan xalq qanday ranglarni bilgan? Bu ranglarni nima bilan bog‘lagan? Bu ranglar uning madaniyatida qanday aks etgan? va h.z.

Ingliz ertaklari to‘plamlarida turli xil ranglar aks ettirilgan xilma-xil rasmlarga, xususan, Xans Kristian Andersenning ertaklaridagi Edmund Dulak tomonidan ajoyib tarzda chizilgan,

ko'k ranglarda aks ettirilgan rasmlarga duch kelish mumkin. Biroq ertaklardagi muhitni his etish uchun, rangli suratlar bo'lishi shart emas, aslida ertaklarga illyustratsiyaning keragi yo'q. Ular har qanday o'rta asr rasmlari kabi yorqin ranglarga ega. Qondek qizil, qora daraxtdek qora, qordek oppoq.

Once upon a time in the middle of winter, when the flakes of snow were falling like feathers from the sky, a Queen sat at a window sewing, and the frame of the window was made of black ebony. And whilst she was sewing and looking out of the window at the snow, she pricked her finger with the needle, and three drops of blood fell upon the snow. And the red looked pretty on the white snow, and she thought to herself, 'Would that I had a child as white as snow, as red as blood, and as black as the wood of the window-frame.' [3]

Keltirilgan misolda deraza yonida tikish tikib o'tirgan qirolichaning qo'liga nina suqulib ketib, uning qo'lidan oqqan qon oppoq qor ustiga tushgani tasvirlangan. Qizil qon oppoq qor ustida chiroyli rang hosil qiladi. Qizil rang esa oppoq qorda go'zal ko'rinadi va u o'zicha: "Farzandli bo'lganimda qordek oppoq, qondek qizil va deraza romidagi yog'ochdek qora bola bo'larmidi", deb o'ylaydi. Ko'rinib turibdiki, bitta ertakning o'zida bir nechta ranglar ishlatilib, turli ma'nolarni anglatib kelmoqda.

"Uyqudagi go'zal" ertagining asosiy qismini pushti va binafsha ranglar egallaydi. Ammo bu yerda pushti va binafsha ranglar poklik va beg'uborlik ramzi sifatida tasvirlanmagan. "Oppoq oy" ertagida ko'proq sariq rang uchraydi. Ammo bu ertakdagi oppoq qor, oppoq choyshablar, oq ilonlar, oq kaptarlar, oqqushlar, oq patlarning barisi soflik va beg'uborlik ramzini ko'rsatib beradi. Qizil qon va qon kabi qizil atirgullar, qorong'i o'rmonlardagi yashil novdalar, qora qarg'alar, qora rangdagi daraxtlar, qora ko'mir, oltin sochlar, oltin rangdagi somon, oltin tojlar, oltin yigiruv g'ildiraklari bularning barchasi bir ertakning o'zida turli xil ma'nolarda talqin etiladi.

Oq, qora va qizil rang alohida mazmun va mohiyatga ega, chunki ular tabiatda kam uchraydi va shuning uchun e'tibordan chetda qolmaydi. Oq - begunohlik ramzi, bo'yalmagan qor rangi, uning ostida butun peyzaj o'zgaradi. Oq kaptar tinchlik timsoli, qora qarg'a donolik timsoli. "Snow White" ertagining ba'zi versiyalarida bu yovuz qirolichaning oppoq qorga qarshi ko'rilgan aksi qora qarg'a, qora daraxt va deraza ramkasidan ko'ra ko'proq keskin kontrastga ega. Qora g'ayrioddiy rang. Aksariyat qushlar jigarrangda va bugungi kunda ham qora qarg'alar va oppoq oqqushlarni kuzatish mumkin.

Kimyoviy bo'yoqlar paydo bo'lishidan oldin, qora rang kiyim uchun qimmat rang hisoblangan va ajralib turgan, ammo ko'pchilik qora rangdagi kiyimlarni kiyishga imkoni bo'lmagan.

Qizil ranglar ichida ko'p ma'noli va eng hissiyotli rangdir. Qizil tug'ilish, yaralar, urushlar, baxtsiz hodisalar, hayot va o'limni ifodalab keladi.

Oltin rangga quyoshning rangi sifatida qaralsa-da, quyosh oltindan ko'ra ulug'vorroqdir. "Singing, Springing Lark" filmidagi malika "quyoshdek porlaydigan yorqin" libos kiyadi, "Norway qora buqasi" qahramoni esa liboslarda quyosh, oy va yulduzlarning ranglarini ochib berish uchun yorilgan yong'oqlardan foydalanadi. Oltin yaxshilik, baxt va omadni anglatadi.

Osmon rangi bo'lgan moviy rang ertaklarda g'alati darajada kam uchraydi. G'ayritabiiy ko'k rang, ya'ni yalmog'iz rangi shu nomli ("The witch-light") hikoyadan tashqari faqat bitta baqa haqidagi qayg'uli ertakda ishlatilgan sun'iy obyekt, ko'k rangli ro'molcha tasvirida ishlatilgan:

An orphan child was sitting by the town wall spinning, when she saw a paddock coming out of a hole low down in the wall. Swiftly she spread out beside it one of the blue silk handkerchiefs for which paddocks have such a liking, and which are the only things on which they will creep. As soon as the paddock saw it, it went back, then returned, bringing with it a small golden crown [3].

Tarjimasi: Shahar devori yonida ip yigirib o'tirgan yetim qiz devorning pastdagi teshigidan baqa chiqib kelayotganini ko'radi. Qiz shosha-pisha baqalar o'rmalashni

yoqtiradigan ko‘k ipak ro‘molchalardan birini uning yoniga yoyib qo‘yadi. Baqa buni ko‘rgan zahoti orqaga qaytib, o‘zi bilan kichik oltin tojni olib keladi (tarjima muallifniki).

Ertaklarda erkinlik, ozodlik, o‘zgarish, rivojlanish, keng maydon ramzi sifatida oltin rangdan ko‘p foydalanilishini “Oltin qo‘l” ertagi misolida ko‘rib chiqamiz:

THERE was once a man who travelled the land all over in search of a wife. He saw young and old, rich and poor, pretty and plain, and could not meet with one to his mind. At last he found a woman, young, fair, and rich, who possessed a right arm of solid gold. He married her at once, and thought no man so fortunate as he was. They lived happily together, but, though he wished people to think otherwise, he was fonder of the golden arm than of all his wife’s gifts besides [1;102].

Ertak qahramon o‘ziga xotin izlab butun mamlakat bo‘ylab sayohat qiladi. U yosh-u qari, boy va kambag‘al, go‘zal va sodda ayollarni ko‘radi, ammo ularning birortasini xotin sifatida tanlay olmaydi. Nihoyat, u o‘ng qo‘li oltindan yasalgan, yosh va boy ayolni uchratadi hamda unga uylanadi. Oltin qo‘lli ayolga uylanib, o‘zini eng baxtli erkak deb hisoblaydi. Ular birgalikda baxtli yashashadi. Atrofidagilarning u haqida boshqacha fikrda bo‘lishlarini juda xoxlasa-da, xotini va barcha sovg‘a-salomlardan ko‘ra uning oltin qo‘lini yaxshi ko‘rardi. Er xotining o‘limidan keyin uning qo‘lini kesib olib uyiga ketadi. Xotining bezovta arvohi shu kechasiyoq, erining oldiga keladi. Er va uning marhum xotini arvohi orasidagi suhbatni quyida keltirib o‘tamiz:

Pretending not to be afraid, he spoke to the ghost, and said: “What hast thou done with thy cheeks so red?”

“All withered and wasted away,” replied the ghost, in a hollow tone.

“What hast thou done with thy red rosy lips?”

“All withered and wasted away.”

“What hast thou done with thy golden hair?”

“All withered and wasted away.”

“What hast thou done with thy Golden Arm?”

“THOU HAST IT!” [1;103.]

Tarjimasi:

U qo‘rqmagandek qilib, arvoh bilan gaplashdi va “Yonoqlaringni bunchalik qizartirib nima qilding?” deb so‘radi.

“Hammasi qurib, yo‘q bo‘lib ketdi”, deb javob berdi sharpa bo‘g‘iq ohangda.

Qizil lablaringga nima qildi?

“Hammasi qurib, yo‘q bo‘lib ketdi.”

“Oltin sochlaringga nima qildi?”

“Hammasi qurib, yo‘q bo‘lib ketdi.”

“Oltin qo‘lingga nima qilding?”

“BU SIZDA!” [Tarjima muallifniki]

Keltirilgan dialogda red cheeks, rosy lips, golden hair, golden arm birikmalari ishlatilgan bo‘lib, mazkur qizil, oltin ranglardan erning xushomadgo‘ylikini, xotinning esa norozilik alomatlarini, xullas, erning marhum xotini bilan suhbatini qanday yakunlanganini bilib olish qiyin emas, chunki bezovta va qahrlangan arvoh, qo‘lini kesib olgan erini tinch qo‘yishni istamaydi.

Mazkur ertakning boshlanishida oltinrang baxt va farovonlik ramzida ishlatilgan bo‘lsa, ertak yakunida o‘lim, ayriliq ramzini ifodalab kelgan.

Xulosa. Umuman olganda, ingliz ertaklarida ranglar goh ijobiy, goh salbiy ma‘nolarda ifodalangan, muayyan darajada insoniyat madaniyatini aks ettirgan holda turli madaniy g‘oyalar, his-tuyg‘ular va qarashlarni namoyon etib, kitobxonni ertaklarga bo‘lgan qiziqishini yanada orttirgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Joseph Jacobs. English Fairy Tales and More English Fairy Tales. – Oxford, England, 1911. – 408 p.
2. www.CALD Cambridge Advanced Learners’ Dictionary. Third edition

ФОЛЬКЛОР АСАРЛАРИНИ ТАРЖИМА ҚИЛИШДАГИ ЕТАКЧИ УСУЛЛАРГА ХОС АСОСИЙ ТАМОЙИЛЛАР

Файзуллоев О.М.

БухДУ доценти

Мухамадова А.О.

БухДУ 3-курс талабаси

Фольклор асарлари таржимаси амалиётида таржимонлар кўплаб муаммоларга дуч келади. Бу муаммонинг бир учи лингвокультуремалар таржимаси жараёни билан боғлиқлигини алоҳида айтиб ўтиш жоиз.

Оғзаки яратилган матнга хос хусусиятлар, образ ва воситалар, ишора ва белгилар, рамз ва тимсоллар, энг муҳими, уларнинг тилидаги халқона қочиримлар, ўтмиш предметларини ифодаловчи айрим тарихий сўзлар, архетиплар, маъно кўчиш ва кенгайиш ҳолатлари каби жиҳатларни англамаган таржимон, тайинки, асар моҳиятини тўла очиб бериши қийин кечади. Бунда таржимоннинг фақат луғатлар билан ишлаши етарли бўлмайди. У бунда халқ тарихи, маданияти, адабиёти, тили билан боғлиқ хусусиятларни яхши билиши талаб этилади. Агар таржимон фольклорий билим, тарихий-этимологик тайёргарлик билан ишламаса, қутилган натижага эриша олмайди. Агар таржимон хатоликка йўл қўйса, рецепция жараёнини қийинлаштириш баробарида, асар мазмунининг тамомила тескари тушунилишига йўл қўяди.

Шундан келиб чиққан ҳолда, фольклор асарларидаги лингвокультуремалар таржималарини прагматик мувофиқлик билан амалга ошириш масалаларини ҳал этиш ва бунда мутаржимлар маҳоратини, етакчи таржима усуллари турларини, уларнинг хусусият ва тамойилларини тадқиқ қилиш зарурдир. Таржима амалиётида мутаржимлар энг кўп қўллаган ва қўллаши мумкин бўлган таржима усуллари қуйидагилар экани кузатилади:

1. Муқобилини (эквивалентини) топиш усули. Баъзи сўзларнинг (ҳатто айрим сўз-реалияларнинг ҳам) таржима тилида муқобил варианты, яъни асари таржима қилинаётган халқ тилида ифода топган сўз ёки бирикманинг маъно ва мазмун жиҳатидан мос кўриниши бўлади. Улар таржима қилиниши лозим бўлган сўзнинг айнан маъно ва мазмунини ақс эттира олиши билан муқобиллик касб этади.

Таржимоннинг айнан ана шундай сўзларни билиши ва топа олиши унинг маҳоратини белгилайди. Айниқса, реалияларнинг таржима тилида айнан муқобилини бериш, таржимонга шу тилни мукамал ўзлаштирган бўлиши ва унинг маъно-мазмунини тўла ақс эттира оладиган сўзни топиш вазифасини юклайди. Таржима жараёнида сўз ва ибораларнинг муқобилини топиш усули **адекват таржимага** эришишнинг муҳим шартларидан биридир.

2. Сўзма-сўз (калькалаш) таржима усули. Бунда бир тилда мавжуд сўз таржима тилидаги айнан шундай сўз билан алмаштириб қўя қолинади. Ҳолбуки, бунда сўз ва концептни фарқлашга тўғри келади. Негаки, бир тилдаги сўз бошқа тилдаги сўзга шаклан мос келса-да, маъносининг кенглиги жиҳатидан фарқланиши мумкин. Шунинг учун таржимон сўзма-сўз таржима усулига ёндашганла, агар сўз кетидан қувадиган бўлса, маъно бузилишига йўл қўйиши эҳтимолдан холи эмас.

3. Сўзларни қўшиб таржима қилиш усули. Таржимонлар баъзан матнда йўқ айрим сўзларни таржима матнига киритиб, қўшиб таржима қиладилар ва шу йўл билан матн мазмунини очиб беришга уринадилар. Бу ҳам аслида асосий табдил усулларида биридир.

4. Сўзларни тушириб қолдириш усули. Бунда таржимонлар баъзи сўзларнинг муқобилини тополмаса, ундан воз кечиш, уни ўз яратаётган таржима матнидан атай тушириб қолдириш йўлидан боради. Тўғриси, таржимада сўз-реалиялар тушириб қолдирилса, матн мазмунига путур этади.

5. Транслитерация усули. Таржимада айнан бир миллатга мансуб сўз-реалияни қайта тиклашга имкон бўлмагани учун фойдаланиладиган ҳарфий усул бўлиб, унга кўра ўша сўз-реалия ёзувда таржима тилининг ҳарфлари орқали ифода этилади. К.Жўраевнинг ёзишича, таржимада транслитерация методи кўпроқ география ва этнографияга хос сўзларни ўгиришда қўлланади. Чунки айтилган географик жой номларининг ҳамда этнографизмларнинг, шунингдек, лингвокультурема, миллий реалияларнинг инглиз тилида эквивалентлари йўқ. Шу сабабдан таржимон транслитерация усулини қўллаш йўлидан боришга мажбур бўлади ва уларни таржимада айнан аслиятдагидек сақлашга уринади.

Таржима матнларида киши исмларини қайта тиклаш ҳам жиддий муаммо саналади. Шунинг учун бунда ҳам транслитерация усули мақбул ҳисобланади. Бироқ киши исмларини (антропонимларни) транслитерация усули орқали беришда таржимонлар олдида алифболар ўртасидаги кескин фарқ муаммоси кўндаланг туради.

Қ.Мусаев айтганидек: “Транслитерация усулидан фойдаланишнинг асосий сабаби – аслиятда қўлланилган миллий хусусиятли лисоний воситаларнинг таржима тилида мавжуд бўлмаганлиги туфайли аслиятнинг миллий хусусиятини таржима тили соҳибларига хос хусусият билан алмаштириб қўйиш ёки таржимани умуман бундай хусусиятдан маҳрум этиш каби ҳолатларга йўл қўймасликдан иборатдир. Транслитерация халқлар турмуш тушунчаларини акс эттирадиган хос сўзларни таржимада талқин этишнинг энг самарали усулларидан бўлиб, унинг ёрдамида аслиятнинг миллий хусусияти сиқик ҳолда талқин этилади”.

Таржима қилиш имкони бўлмаган миллий реалияларни таржимада қўллашда транслитерация усулидан фойдаланишнинг маъқуллиги ва самарадорлиги ҳақида Ҳ.Ҳамроев шундай дейди: “Транслитерация қўлланилиши таржима тилида реалияларга тўғри эквивалентларнинг йўқлиги билан шарҳланади. Бу ҳол биринчидан, икки халқнинг тараққиёт йўллари ва ҳаётининг ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитлари турлича бўлганлиги, иккинчидан, реалияларнинг кўп ишлатилиши таржима тили уларни ҳазм қила олмаслиги ва ўқувчи учун реалиялар ажиб тушунмовчиликлар кетириши билан тушунилади”. Айтилган пайтда бу фикрни Ш.Исақова ҳам маъқуллаб ёзади: “Ҳар бир халқнинг фақат ўзигагина хос бўлган миллий сўзлар – реалияларни транслитерация йўли билан берган маъқул. Чунки транслитерация миллийликка хос тушунчаларни таржимада талқин қилишнинг энг қулай йўллари билан бири бўлиб, асл нусханинг миллий руҳини, тарихий вазият ҳамда персонажлар ижтимоий муҳитини сиқик ҳолда қайта тиклайди”. Бундай алоҳида таъкид Р.Ширинова, Р.Дониёров, Д.Ҳошимова тадқиқотларида ҳам кузатилади. Тадқиқотчилар фикрича, ҳар бир халқнинг миллий ўзига хослигини ифодаловчи, муқобилсиз сўзлар таржималарда транслитерация усули орқали берилиши мақсадга мувофиқдир. “Ҳар бир халқнинг миллий ўзига хослигини ифодалайдиган специфик сўзларни таржима қилинаётган асарда транслитерация қилиб беравериш керак; бунинг учун эса ҳар бир халқнинг миллий хусусиятини акс эттирувчи сўзларни оддий, миллий реалияларни акс эттирмайдиган сўзлардан фарқлай олиш ва уларни таржима қилишга йўл қўймаслик керак”.

6. Таржимада синоним сўзлардан фойдаланиш усули. Бу усулдан қачонки сўз ва сўз бирикмаларининг муқобил варианты топилмаса, уларнинг ўрнига маънодош сўзларни қўллашга тўғри келиши эҳтиёжи туфайли фойдаланилади. Аммо бунинг натижасида рецепторга тушунарли жумлалар пайдо бўлиши мумкин. Бундай муаммолар эса кўпинча асл матнда хос сўзлар учраганда туғилади. Т.Сайдалиев таржимада синонимлардан фойдаланиш зарурати ҳақида алоҳида тўхталиб, шундай дейди: “Сўз ва иборалар таржимасида синоним сўзлардан унумли фойдаланиш бу борада таржимоннинг юқини бир қадар енгиллаштириши мумкин”. Матнни аслиятдагидек ифодалаш учун сўзнинг аниқ маъносини аниқлаш учун синонимини топишга тўғри келади.

7. Изоҳ келтириш усули. Таржима жараёнида муқобили, эквиваленти топилмаган сўз ва тушунчаларни рецепторга тушунарли қилиб етказиш мақсадида қўшимча изоҳ сўз,

изоҳ жумла, изоҳловчи тагматн келтириш усулидир. Агар таржима жараёнида хос сўзларни ўгиришда таржима тилида келтирилаётган вариантлар уларнинг маъносини тўла англата олмаса, уларга изоҳ бериш зарурати туғилади. Бошқа ҳолатларда эса изоҳ ва шарҳлар бериш шарт ҳисобланмайди. Кўпинча реалияларни беришда бу усул жуда қўл келади. Негаки, реалияларни таржима матнларида келтиришда, уларнинг англатаётган маънолари муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун уларга матн остида изоҳ ва шарҳлар келтириб ўтиш, китобхон учун ўша реалиянинг прагматик хусусиятларини англатишда муҳим роль ўйнайди. Таржимачилик амалиётида бу усул анча унумли экани кузатилади. Кўпинча сўз-реалиялар таржимада ё транслитерация усули билан, ё изоҳ ва шарҳлар воситасида талқин этиш заруратини туғдиради.

Таржима матнини изоҳ ва шарҳлар билан таъминлаш рецептор учун қулайлик туғдириш йўлларида бири бўлиб, у орқали таржимада қайта яратилган матннинг тушунарли бўлиш сифати ортади.

8. Трансформация усули. Унинг лексик трансформация ва грамматик трансформация каби кўринишлари мавжуд. Айтайлик, таржимада қиёсий тасвирларни акс эттиришда грамматик трансформациянинг синтактик мослашув туридан фойдаланиш мумкин.

9. Ижодий таржима усули. Бунда таржимон матнга ижодий ёндашади. Агар бунда ижодий ёндашув меъёри ортса, натижа қўнғилдагидай бўлмайди. М.Жавбўриев таъкидлаганидек: «Таржимон ижодкорона иш кўришга ҳақли, лекин ўз меъёрида» бўлиши лозим.

10. Генерализация усули. Таржимада маънони умумлаштириш усулидир. Ундан кўпинча қиёсий тасвирлар таржимасида фойдаланилади. Бунда таржимон генерализацион трансформация усулига ҳам таянади. Бу усул: «конкретлаштиришнинг акси бўлиб, аслиятдаги тор маъноли сўзни таржима тилидаги кенг, умумлаштирувчи сўз билан алмаштиришни кўзда тутати».

11. Конкретизация (аниқлаштириш) усули. Таржимада конкретизация (аниқлаштириш) усули жуда муҳим ўрин тутати У лексик-семантик трансформациянинг асосий турларидан биридир. Бу ҳақда Ғ.Раҳимов шундай изоҳ келтиради: «Конкретлаштириш лексик-семантик трансформациянинг асосий турларидан бири бўлиб, луғавий маънони таржима тилида конкретлаштириш, генерализациялаш (умумлаштириш), модуляция (маъносини кенгайтириш) ҳисобланади». Ш.Сирожиддинов эса у ҳақда шундай ёзади: «Таржимада прагматик салоҳиятни маромига етказиш йўлида таржимон конкретизация (аниқлаштириш) каби бошқа усуллардан ҳам фойдаланиши мумкин. Лозим бўлган тақдирда турли изоҳлар бериш ва икки маданият ўртасида коммуникацион яқинликка олиб келадиган ҳар қандай имкониятдан ижодий фойдаланмоғи даркордир.»

12. Таржимада модуляция усули. Таржимада сўз ва ифодаларнинг маъносини кенгайтириб бериш усулидир.

13. Таржимада шартли муқояса усули. Таржима матнида тасвирлаб келтирилаётган предмет ва ҳодисаларнинг таржимон томонидан ички қиёсланишидир. Шу асосда таржимон муқоясавий тасвирда қиёсланаётган объектларнинг хусусиятларига алоҳида диққат қаратади. Натижада таржима матни аниқ ва тушунарли бўлади. Бунга эришиш учун таржимон юксак билим, тажриба, маҳорат ва истеъдод соҳиби бўлмоғи лозим. Д.Ҳошимовнинг фикрича: «Таржима жараёнида муаллифнинг шартли муқояса усули ҳис қилинмас экан, таржима мужмал ва тушунарсиз бўлади. Агар ўзи истаган сўздан фойдаланиб кетаверса, оқибатда муаллиф фикрини баён этувчи, шартли муқоясани ифодаловчи сўзлар қолиб кетса, албатта, таржимада ғализлик юзага келади, аслиятга сингиб кетган муаллиф маҳоратига путур этади».

14. Сўз аналогияси бўйича ёки маънони яқинлаштириб таржима қилиш усули. Агар таржима қилинаётган тилда аслиятда қўлланган сўзнинг муқобили бўлмаса, шу йўлдан фойдаланиб, таржима жараёнида ўша муқобилсиз сўзнинг маъносига ўхшаш ва яқин сўз танланади».

Хулоса қилиб айтганда, фольклор асарларининг таржима матнлари устида ишлаш анча мураккаб жараён бўлиб, уларда ифодаланган реал ёки романтик воқеликни, образ ва тушунчаларни, ахлоқий-эстетик қарашларни ёрқин акс эттириш учун мутаржимлардан янги изланишлар олиб бориш, ўзига хос усулларни излаб топиш талаб этилади.

Адабиётлар:

1. Ҳошимова Д. – Б.186.
2. Мусаев Қ. Таржима назарияси асослари. –Тошкент: Фан, 2005. – Б.93.
3. Ҳамроев Ҳ., Исақова Ш. Бадиий таржимада миллийлик ва тарихийликнинг акс эттирилиши. Филол. фан. ном. ...дисс. – Тошкент, 2004. – Б.115-116.
4. Ширинова Р. Олам миллий манзарасининг бадиий таржимада қайта яратилиши. Филол. фан. док. ...дисс. автореф. – Тошкент, 2017. – Б.16.; 1Дониёров Р. Бадиий таржимада миллий хусусиятларни акс эттириш масалаларига доир // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1962. – №5. – Б.73; Д.Ҳошимова. – Б.239.
5. Дониёров Р. Бадиий таржимада миллий хусусиятларни акс эттириш масалаларига доир // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1962. – №5. – Б.73.
6. Сайдалиев Т. Бобур лирикаси бадииятининг русча таржималардаги талқини: Филол. фан. ном. ...дисс. – Тошкент, 2002. – Б.106.
7. Жавбўриев М., Гафуров И. Таржиманинг ижодий жараёнлари ва прагматизм // Қиёсий таржимашунослик ва таржима назарияси муаммолари. (Республика илмий анжумани материаллари). – Тошкент, 2007. – Б.8.
8. Раҳимов Ғ. Таржима назарияси ва амалиёти. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2016. – Б.131.
9. Сирожиддинов Ш., Одилова Г. Бадиий таржима асослари. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2011. – Б. 31.
10. Ҳошимова Д. – Б.125.
11. G`afurov I., Mo`minov O., Qambarov N. Tarjima nazariyasi. – Toshkent: Tafakkur bo`stoni, 2012. – Б.121.

РЕАЛИЯЛАРНИ ТАРЖИМАДА ҚАЙТА ТИКЛАШ

Файзуллоев О.М. БухДУ доценти
Мухамадова А.О. БухДУ 3-курс талабаси

Реалиялар матннинг прагматик хусусиятларини янада ёрқин очиб беришга олиб келади. Улар воқеаларни реал тасвир этишда, шу халққа хос бўлган расм-русум, урф-одатларни акс эттиришда фаол намоён бўлади. «Реалиялар асар тилининг ажралмас қисми бўлиб, улар ёрдамида муаллиф қахрамон образини яратади, халқнинг миллий хусусиятини тасвирлаб беради. Улар бадиий асарнинг миллий колоритини ифода этади, турли услубий вазифаларни бажаради, ҳодиса ва предметларнинг хусусиятини ҳаққоний, тўғри тасвирлашга ёрдам беради» деб ёзади бу ҳақда таржимашунос Ҳ.Ҳамроев.

Бир халқ урф-одати иккинчи бир халқ урф-одатида такрорланмаслиги ёхуд айнан ўзидек акс этмаслиги мумкин. Шарқ халқларининг ҳаёт тарзи европа халқларининг турмуш тарзидан жуда катта фарқ қилади. Реалияларни таржимада қайта тиклаш қизиқарли, айти пайтда, мураккаб ва мунозаралидир. Бир мамлакатдан иккинчи бир мамлакатга бориш ва унга хос ҳаёт тарзига кўникиш инсондан жуда катта матонат ва масъулият талаб этади. Таржимада реалияларни ифодалаш мутлоқ прагматикага асосланиши лозим. Уларни таржима матнида қўллаётган чоғида таржимон реалияга мос муқобил топа олмайди. Уларни транслитерацияда беришга мажбур бўлади. «Транслитерация усулидан фойдаланишнинг асосий сабаби – аслиятда қўлланилган миллий хусусиятли лисоний воситаларнинг таржима тилида мавжуд бўлмаганлиги туфайли аслиятнинг миллий хусусиятини таржима тили соҳибларига хос хусусият билан алмаштириб қўйиш ёки таржимани умуман бундай хусусиятдан маҳрум этиш каби ҳолатларга йўл қўймасликдан иборатдир. Транслитерация халқлар турмуш

тушунчаларини акс эттирадиган хос сўзларни таржимада талқин этишнинг энг самарали усулларидан бўлиб, унинг ёрдамида аслиятнинг миллий хусусияти сиқик ҳолда талқин этилади». Дарҳақиқат, таржима тилига ўгирганда улар шу халққа хос тушунчани англатиши зарур. Акс ҳолда ўқувчи чалғийди. Аслият прагматикасини англамайди. «Маълумки, ҳар қандай бадий асар, биринчи навбатда, шу асар ёзилган тилда сўзлашувчи китобхонлар оммасига мўлжалланади. Шу сабабли уларда айнан шу халққа мансуб бўлган ижтимоий-сиёсий, маданий-маиший турмуш тарзи, анъана, кийим-кечакка, таом ва шу кабига оид воқеа- 227 ҳодисалар баён қилинади. Таржимон бундай асарни таржима қилишга киришар экан, аслият ва таржима тилидаги прагматик номувофиқликларни ҳисобга олиб, тегишли ўринларда матннинг тўла тушунилишига эришиши учун зарур ўзгартиришлар киритишга мажбур бўлади». Шу билан биргаликда назарий муаммоларни ҳам акс эттиради. Дарҳақиқат, бундай ҳолатларда ҳар бир реалия таржимасига эътиборли бўлишни талаб этилади. Буларни таржима матнида қайта тикланишида матнда ифодалаётган маъно ва мазмунини назардан четда қолдирмаслик лозим. Таржима матнида реалиянинг ҳам муқобили кўрсатилиши мумкин, лекин айнан шу миллатга мансублик даражасида қайта тиклашга имкон бўлмагани учун уларни транслитерация орқали ифодалаган маъқул. Реалияларни таржима матнида ифода этишда, уларнинг матнда ишлатилишига эътибор қаратиш ва англатаётган маъноларини назардан четда қолдирмаслик керак. Ҳар бир ифодаланаётган реалия таржима матнларида прагматик мувофиқликни сақлаши ва уларни ўзга халқлар учун тушунарли бўлиши, яъни прагматик хусусиятларни акс эттириши таржима қондаси даражасидаги шартлардандир. Шунини ҳам айтиб ўтиш жоизки, реалияларга матн остида изоҳ ва шарҳлар келтирилиб, китобхон учун реалиянинг прагматик хусусиятларини очиб бериш зарур. Зотан, реалияларни таржима матнларида келтиришда, уларнинг англатаётган маънолари муҳим аҳамият касб этади. Реалияларнинг бирини иккинчиси билан алмаштириш ёки тушириб қолдирилиши матн мазмунига путур етказди. Китобхон учун бу жумла тушунарсиз бўлиб, прагматик номувофиқликни келтириб чиқаради.

Таржимашунос олим Ш.Сирожиддиновнинг таъкидлашича: «Таржимон ўз олдига ўзбек мумтоз адабиётини таржима қилиш мақсадини қўяр экан, биринчи навбатда, прагматик таъсир кўрсатиш йўллариини излаши, ўзбек рецептори каби хорижлик рецептор ҳам бадий-эстетик завқни туюши учун қандай янги усул ёки восита лозим бўлса ишга солиши лозим. Таржиманинг прагматик қиммати ана шундагина ошади». Ҳақиқатдан ҳам, таржимондан ҳар бир реалиянинг таржима матнида акс этиши ва муқобил вариантини келтиришда, шу тилда ифода этилаётган реалиянинг айнан шу халқ тилида маъно ва мазмунини ифода эта оладиган сўзни топа билиш талаб этилади. Реалияларнинг таржима тилида айнан муқобилини бериш, таржимондан шу тилни мукамал ўзлаштирган бўлишни ва унинг маъно-мазмунини тўла акс эттира оладиган сўзни топиш вазифасини юклайди.

Реалияларни таржимада қўллашда транслитерация усулидан фойдаланишнинг маъқуллиги ҳақидаги юқоридаги тўхтамларимизни таржимашунос Ҳ.Ҳамроев тўла-тўқис қўллаб-қувватлайди. Чунки, ҳақиқатдан ҳам, асл реалияларни таржима қилиш мумкин эмас: «Транслитерация қўлланилиши таржима тилида реалияларга тўғри эквивалентларнинг йўқлиги билан шарҳланади. Бу ҳол биринчидан, икки халқнинг тараққиёт йўллари ва ҳаётининг ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитлари турлича бўлганлиги, иккинчидан, реалияларнинг кўп ишлатилиши таржима тили уларни ҳазм қила олмаслиги ва ўқувчи учун реалиялар ажиб тушунмовчиликлар кетириши билан тушунилади». реалиялар кўпроқ транслитерация усулида берилган. Уларни китобхон учун тушунарли бўлишини кўзлаб изоҳ ва шарҳлар воситасида таъминлаган. Таржимон таржима матнида хос сўзларнинг рецепторга тушунарсиз бўлмаслиги учун аслият матни тилида сўзлашувчи миллатнинг урф-одатларидан хабардор бўлиш даркор. Агар реалиялар таржима тилида нотўғри талқин этилса, таржиманинг умумий мазмунига путур етказди. Таржималарнинг бирида тўлиқ иниъкосини топмаган реалиялар иккинчи бир таржимада

Ўз ифодасини топмаслиги мумкин. Баъзан таржималарда мутаржимлар ижодкорликка берилади, айримларида шарҳ ва изоҳларга кенг ўрин беради. Аслият матнининг мазмунан бошқа асарга айланишига сабаб бўлади. Хос сўзларни таржима матнида ифодалаш учун улар англатаётган маъно ва мазмунни тўла англаб етиш зарур. Уларнинг айнан маъно ва мазмунини акс эттирувчи муқобил сўз топилмаса, бу хос сўзларни транслитерация орқали қайта яратиб, изоҳ ва шарҳлар бериб ўтиш керак. Таржима матнида хос сўзларни келтиришда таржима тилида келтирилаётган вариантлар баъзан уларнинг маъносини тўла англата олмай қолади. Бундай ҳолатларда уларга изоҳ бериш зарурати туғилади. Ҳар доим изоҳ ва шарҳлар бериб уларнинг ўрнини тўлдириш шарт эмас, айрим ҳолларда уларни муқобил вариантлари бўлса келтириш керак бўлади. «Ҳар бир халқнинг фақат ўзигагина хос бўлган миллий сўзлар – реалияларни транслитерация йўли билан берган маъқул. Чунки, транслитерация миллийликка хос тушунчаларни таржимада талқин қилишнинг энг қулай йўлларида бири бўлиб, асл нусханинг миллий руҳини, тарихий вазият ҳамда персонажлар ижтимоий муҳитини сиқик ҳолда қайта тиклайди». Реалиялар таржималарини амалга оширишда транслитерация усулини қўллаш самарали ҳисобланади.

Адабиётлар:

1. Мусаев Қ. Таржима назарияси асослари. –Тошкент: Фан, 2005. – Б.93.
2. Ғ.Раҳимовнинг ушбу фикрлари бевосита таржима амалиётидан келиб чиқади.
3. Сирожиддинов Ш., Одилова Г. Бадий таржима асослари. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2011. – Б.33.
4. Исақова Ш. Бадий таржимада миллийлик ва тарихийликнинг акс эттирилиши. Филол. фан. ном. ...дисс. – Тошкент, 2004. – Б.115-116. 242

О‘ЗБЕК BOLALAR FOLKLORIDA FITONIMLARNING KO‘CHMA MA’NOLARI LINGVOPOETIKASI

Muqimova Gulnora Rashidovna,

BDU mustaqil tatqiqotchisi,

Buxoro viloyat XTXQTMOHM

Tillarni o‘qitish metodikasi kafedrasini o‘qituvchisi.

gulrash82@mail.ru. tel: 907457798

Annotatsiya. Inson tabiat qo‘ynida ekan, xohlaydimi yo‘qmi u tabiatga murojaat qiladi. Tabiatda bo‘ladigan har bir voqea va hodisalar insoniyatning nutqida yanada sayqallanadi. Ayniqsa fitonimlarning xalq og‘zaki ijodida ko‘chma ma’noda kelishi leksikaning boyishiga xizmat qiladi. Bizga ma’lumki, Bahor sayllarida «Boychechak xabari» yoki «Boychechak», «Lola», «Guli surx» «Qizil gul» kabi bolalar qo‘shiqlari aytiladi. Masalan “Boychechak” – bolalar kuylaydigan mavsumiy va marosim qo‘shig‘i. Unda ifodalangan boychechak obrazi ko‘chma ma’noda ishlatilib, xalqning o‘tmishidan xabar beradi.

Kalit so‘zlar: mutolaa, mutolaa madaniyati, badiiy matnlar, folklor, janrlar, fitonim.

Ma’lumki metafora ma’lum bir narsa va buyumning nomini boshqa buyum va narsaga biror tomondan o‘xshashligini e’tiborga olib ko‘chirish ma’nosini anglatadi va bunda ifodalangan tasvir tushunchalardan birining muhim sifatini ta’kidlaydi, inson qiyofasi, jonli va jonsiz tabiat dunyosi, inson faoliyati sohalari, shuningdek inson tomonidan ishlab chiqarilgan narsalar bilan taqqoslanadi. Inson shu tabiat qo‘ynida ekan, xohlaydimi yo‘qmi u tabiatga murojaat qiladi. Shu murojaat xalq og‘zaki ijodida «Boychechak xabari» yoki «Boychechak sayli», «Lola sayli», «Guli surx» sayli «Qizil gul sayli» kabi sayllarda bolalar qo‘shiqlari aytiladi. Bu qo‘shiqlar ma’lum bir mavsumda aytiladi. Bu qo‘shiqlarda aynan fitonimlarning kelishi insonni tabiat bilan yanada bog‘laydi va har bir fitonim ishtirok etgan qo‘shiqlarning o‘z tarixi bor. Shuningdek, qo‘shiqda ifodalangan fitonimlar metafora yo‘li orqali ko‘chgan. Masalan “Boychechak” – bolalar kuylaydigan mavsumiy va marosim qo‘shig‘i. Boychechak qadimda Navro‘z elchisi sifatida bolalar quvonchiga sabab bo‘lgan.

“Qattiq yerdan qatalab chiqqan boychechak,
Yumshoq yerdan yumalab chiqqan boychechak”

naqaratining mazmun mohiyati katta-yu kichikka birdek tushunarli. Biroq qo‘shiqni yod olgan, zavqqa to‘lib kuylagan kichikintoylar uning mazmunini teran anglaganlaridagina xalq madaniy tarixi, milliy qadriyatlarimizdan voqif bo‘ladilar. Qo‘shiqning birinchi bandi shunday boshlanadi:

Boychechagim boylandi,
Qozon to‘la ayrondir.
Ayroningdan bermasang,
Qozon-tovog‘ing vayrondir.

Qo‘shiqda qadimgi ajdodlarimizning ilk bahor kunlaridagi “qozon to‘ldi” marosimi va bahor kelganiga ishora qilinayotir. Negaki, boychechak bahor elchisi ekan, endi yaylovda o‘t-o‘lanlar ko‘karadi, sigir-echkilar suti ko‘payadi, issiq boshlanishi bilan hamma ayronxo‘rlikka o‘tadi. Kishilarning qozon to‘ldirib ayron tayyorlashi va bir-birlariga ulashishi xayrli udumlardan sanalib, xalqda uni bir-biridan qizg‘anganda ro‘zg‘orga putur etishi mumkinligi aytilgan. Boychechak haqidagi qo‘shiqlarning genezisi juda qadimiy davrlar bilan bog‘liqligi qo‘shiqning keyingi bandida ko‘rinadi:

Boychechakni tutdilar,
Tut yog‘ochga osdilar,
Qilich bilan chopdilar,
Baxmal bilan yopdilar.

Bu tarixan hosildorlik kulti bilan bog‘liqligini zamondosh o‘quvchiga tushuntirish lozim. Folklorshunos olimlar e‘tiroficha, o‘simliklar kultining paydo bo‘lishi ibtidoiy madaniyat davri bilan bog‘liq. “Arxaik dunyoqarashda, – deb yozadi A.Musaqulov,– butun tabiat kabi o‘simliklar ham jonli va ongli deb tushunilgan va ko‘pgina xalqlar o‘zlarining ilk ajdodlarini o‘simliklar totemi bilan bog‘lashgan” *Boychechak – badavlat, muqaddas, ilohiy gul degan ma‘nolarga ham ega. Olimlar ta‘kidicha, qo‘shiqlarda boychechak to‘ng‘ich go‘zal qizga o‘xshatiladi.* Yuqoridagi misralar ham shu ma‘noda juda qadim davrlarda ko‘klamgi marosimlarda qizlarni qurbonlik qilish marosimidan nishona ekani e‘tirof etilgan. Qo‘shiqdagi:

Boychechakni tutdilar,
Tut yog‘ochga osdilar.
Qilich bilan chopdilar,
Baxmal bilan yopdilar.

misralari shunday talqinga asos bo‘lgan. Zotan unda ta‘riflangan boychechak – erta bahorda ochilgan gul ekanligi bilan birga tarixiy hodisalarning umumlashma obrazi hamdir. Qo‘shiq tugagach, boychechakxonlarga sovg‘a-salomlar berishgan. Shu ma‘noda:

Boychechagim boylandi,
Ko‘chama-ko‘cha aylandi.
Boychechagim ko‘k somsa,

Cho‘ntaklarga joylandi,– misralari orqali bolalarning ilk boychechakni olib, hovlimahovli suyunchi so‘rashi, keksalar uni yuzlariga sutib, “omonlik-omonlik”,– deya eguliklar, pullar berishlari, ko‘k somsalar pishirishlari poetik ifodalangan.

Xulosa. Bizdagi mavjud ertak, doston, qo‘shiq va boshqa janrlar tahlilidan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, folklor asarlarida ko‘proq xalqimizning samoviy jismlar, o‘simliklar olami va hayvonot dunyosi bilan bog‘liq eng qadimgi tasavvurlari o‘z ifodasini topgan. Bu tasavvurlar tilimizdagi ko‘plab so‘zlarning ko‘chma ma‘noda kelishiga, obrazli badiiy tafakkur tarzining shakllanishiga zamin yaratgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jo‘rayev. M, Eshonqulov.J, Folklorshunoslikka kirish. (O‘quv qollanma). -T.: «Barkamol fayz media», 2017, 180 bet.
2. Mumatov. A. B. Zamonaviy lingvistika o‘quv qo‘llanma. Toshkent.: “Noshir” nashriyoti, 2019. 168 bet.

3. Madayev O. O'zbek xalq og'zaki ijodi: - T.: Mumtoz so'z, 2010. - 228 b.
4. . Mahkamov. N, I. Ermatov. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. –Toshkent, 2013
5. Oq olma, qizil olma. - T., 1972. - B. 86
6. Ochilov. E. Umrboqiy qo'shiqlar. T.: "Sharq", 2002–224 b.
7. Safarov, Oxunjon. O'zbek xalq og'zaki ijodi: T.: Musiqa, 2010. 368 b.

**"FRANSUZ VA O'ZBEK ERTAKLARINING QIYOSIY TAHLILI ("UCH OG'A-
INI BOTIRLAR" VA "ETIK KIYGAN MUSHUK" ERTAKLARI MISOLIDA)"**

**Rustamova Feruzabonu,
BuxDU, o'qituvchi**

Annotatsiya: Badiiy adabiyotda o'zining salmoqdorligi bilan ajralib turadigan xalq og'zaki ijodi, ayniqsa, ertaklar bolalarni to'g'ri tarbiya qilishda katta ahamiyat kasb etadi. Ertaklarning turmush tarzidagi asosiy roli yosh avlodning barkamol inson bo'lib yetishishi uchun zamin hozirlashdan iboratdir. Maqolada o'zbek va fransuz xalq ertaklari bo'lmish "Uch og'a-
ini botirlar" hamda Sharl Perroning "Etik kiygan mushuk" ertaklarining o'xshash jihatlari qiyoslandi. Turli madaniyat, turli din vakillari tomonidan yaratilgan ertaklarda bir qancha o'xshashliklar mavjudligini dalillar asosida keltirib o'tildi.

Kalit so'zlar: Xalq og'zaki ijodi, madaniyat, ertak, janr, ijobiy kuchlar, yaxshilik, qahramon, taqdir, afsonaviy hodisalar, badiiy adabiyot, voqealar, meros, tegirmonchi, hayotiy tajriba, millat, urf-odat.

Xalq og'zaki ijodi juda katta madaniy merosga ega. Undagi janrlarning har birida o'zgacha bir salmoq va rang-baranglik mavjud. Xalq og'zaki ijodidagi eng qiziqarli va sirli janr ertakdir. Ertakni nafaqat bolalar balki kattalar ham sevib tinglaydilar. Shuning uchun ham ertaklar mazmunan boy, ta'sirchan va betakror janr hisoblanadi. Ertaklarda bir qator xususiyatlar mavjud bo'lib, ulardan eng muhimi hamisha xalq hayoti, dunyoqarashi, urfodatlar bilan chambarchas bog'lanishidir. Insonlarning ertaklarga yoshligidan to umri davomida murojaatining sababi, ertaklar ularga ham axloqiy, ham ma'naviy yo'ldosh bo'lib kelishidir.

Ertaklar insonning ma'naviy va jismoniy kuchiga ishonch ruhi bilan sug'orilgan bo'lib, ijobiy kuchlar tabiat va ijtimoiy hayotda o'ziga dushman kuchlarga qarshi kurashda doimo g'olib chiqadi. Butun dunyo xalq ertaklarida el-yurtini asrab-avaylovchi, mard, jasur, har qanday qiyinchiliklardan o'ta oladigan qahramonlar ulug'lanadi, yaxshilik, albatta, yomonlik ustidan g'alaba qozonadi. Ertaklar barchaga birdek yetib borishi uchun, ayniqsa, yosh kitobxonlar qalbiga tez singishi uchun sodda va tushunarli bo'ladi. Ertakning yana bir muhim xususiyati shundan iboratki, u bolalarni jonivorlarni asrab-avaylashga, tabiatni sevishga, unga nisbatan g'amxo'rlik qilishga da'vat etadi.

Xalqimizda "Ertaklar-yaxshilikka yetaklar" degan naql bor. Ertaklar shunchaki bir xalq og'zaki ijodining bir janri bo'lib qolmay, balki insonlarni ezgulikka, yaxshilikka undovchi, ularga turli qahramonliklar orqali zavq-shavq ulashuvchi ma'naviy manba bo'lib xizmat qiladi.

Dunyoda xalq va elatlar ko'p bo'lgani singari ularning adabiyoti ham turlichadir. Ammo har birining xalq og'zaki ijodi va shuningdek o'z bolalariga aytib beruvchi ertaklari mavjuddir. Har qaysi millatning ertaklari ming yillar avval to'qilib, og'izdan og'izga, avloddan avlodga o'tib yashab keladi. Undagi qahramonlar, afsonaviy hodisalar millatning qon-qoniga singib ketadi.

Sharq va G'arb turfa millatlar, turfa tushunchalar, bo'lsa-da, ularning madaniy aloqalari mustahkamligini, qadim-qadimdan bu aloqalari mavjudligini ertaklardagi o'xshashliklar orqali bilish mumkin. Jumladan, fransuz yozuvchisi Sharl Perro qalamiga mansub "Etik kiygan mushuk" ertagi va o'zbek xalq ertaklaridan o'zining sermazmunligi bilan ajralib turuvchi "Uch og'a-
ini botirlar" ertagida bir qancha o'xshash jihatlari mavjud.

Birinchiidan, "Uch og'a-
ini botirlar" ertagida voqealar uch aka-uka o'rtasida bo'lib o'tadi. Ertakning nomidan ham bilish mumkin-ki, unda uchta og'a-
ini asosiy qahramonlardir. Sharl Perroning "Etik kiygan mushuk" ertagida ham tegirmonchining uch o'g'li va ularning kelgusi

taqdiri haqida gap boradi. Ikkala ertakda ham boshlanma deyarli bir xillik aks etgan: "Bor ekan, yo'q ekan, bir zamonda bir kishi bo'lgan ekan".

Ikkinchidan, yuqorida tahlilga tortilgan ikkala ertakda ham ota obrazi mavjud bo'lib, epizodik obraz sifatida beriladi. "Uch og'a-ini botirlar" ertagida ota "boy ham, kambag'al ham emas ekan" deya juda qisqa, ammo tushunarli qilib ta'riflanadi. Bundan ko'rinadiki, oila o'rtahol darajada. "Etik kiygan mushuk" ertagida esa uch aka-ukaning otasi tegirmonchi bo'lib, ularning turmush darajasi ham "Uch og'a-ini botirlar" ertagi bilan bir xil.

Uchinchidan, har ikkala ertakda qoldirilgan meros hamda uning taqsimlanishi masalasi ba'zi jihatlari bilan farq qilsa-da, lekin mazmunan o'xshash deyish mumkin. Masalan, "Otasi bir kuni ularni oldiga chaqirib, har birining peshanasini silab: -O'g'illarim, men boy emasman, mendan qolgan davlat sizlarning maishatingiz uchun kifoya qilmaydi, mendan ortiq narsa umid qilib o'tirmanglar, o'zimdan keyin baxtsiz bo'lib qolmanglar deb, sizlarni o'qitdim. Yaxshi ot qo'ydim. To'y qildim, voyaga yetkazdim. Buning ustiga sizlarni yana uch narsa bilan tarbiya qildim. Birinchidan, sog'lom vujudli qilib o'stirdim - quvvatli bo'ldingiz. Ikkinchidan, yarog' bilan tanishtirdim - yarog' ishlatishga usta bo'ldingiz. Uchinchidan, qo'rqitmay o'stirdim - qo'rqqoq bo'lmay, botir bo'ldingiz. Yana uchta narsani aytaman, quloqlaringizga olib, eslaringizdan chiqarmanglar. To'g'ri bo'ling - bexavotir bo'lasiz. Maqtanchoq bo'lmang - xijolat tortmaysiz. Dangasalik qilmang - baxtsiz bo'lmaysiz. Bundan boshqasini o'zingiz biling. Sizlarga qora toyni, saman toyni, ko'k toyni asbobanjomlari bilan tayyorlab qo'ydim. Xurjunlaringizni bir haftalik ovqat bilan to'ldirdim. Baxtingiz yo'lda, topib olmoq uchun dunyoni ko'rgani yo'lga chiqing", - tarzida "Uch og'a-ini botirlar" ertagida otaning o'g'illariga ham maslahati, ham ularga beradigan bor boyligi shular ekanligi oydinlashadi. U o'g'illarini shu yoshgacha yaxshi tarbiya berib ulg'aytirganini o'zi ular uchun har qanday boyluk-u merosdan afzalligi namoyon bo'ladi. Bu orqali o'zbek xalqining azal-azaldan moddiyatga emas, balki ma'naviyatga urg'u beradigan xalq ekanligini bilishimiz mumkin.

"Etik kiygan mushuk" ertagida esa tegirmonchi umri oxirlagan chog'ida o'zida bor bo'lgan bitta tegirmon, bir eshak va mushugini o'g'illariga meros qoldiradi. Aka-ukalar otalaridan qolgan merosni tezda taqsimlashadi. Kattasi tegirmonni, o'rtanchasi eshakni, kenja o'g'ilga esa bittagina mushuk qoladi, xolos. Bundan ko'rinadiki, har bir xalq urf-odat, madaniyat jihatdan bir-biridan tubdan farq qiladi.

To'rtinchidan, hayvonlar obrazi ertakdagi qahramonlar darajasiga ko'tarilishi ya'ni «Uch og'a-ini botirlar» ertagida ham, «Etik kiygan mushuk» ertagida ham asosiy qahramonlardan tashqari hayvonlar obrazi ishtirok etishi va ularning ertakdagi tutgan rollari, ertakning voqealar rivojiga ta'sir ko'rsatishi deyarli bir xillikni kasb etgan. «Etik kiygan mushuk» ertagida ertakning nomidan ham bilish mjmkiniki, undagi voqealar silsilasi mushukning harakatlari atrofiga qurilgan. Bu ertakda mushuk aqlliligi va ayyorligi bilan xo'jayini bo'lmish kenja o'g'ilni markiz darajasigacha ko'tarilishiga yordam beradi. Otasidan meros qolgan bu mushuk kenja o'g'ilning haqiqiy boyligi edi chunki, uning uddaburonligi bilan u qirolning kuyovi bo'ladi va juda katta boylukning egasiga aylanadi. «Uch og'a-ini botirlar» ertagida esa to'ti obrazi hikoya ichida keltirilgan bo'lsa-da, ertakning mag'zini chaqishda yosh kitobxonga yordam beradi. Yuqoridagi ertakda mushuk uddaburon, aqlli va ayyor sifatlarida ifodalangan bo'lsa, ushbu ertakda to'ti vafodor, og'ir, bosiq va mehribon sifatlari bilan namoyon bo'ladi. O'zbek xalqining donoligi shundaki, bolaning qalbiga ertaklar orqali yo'l topadi va uni tarbiyalaydi. Misol uchun, birgina to'ti obrazi orqali va'daga vafo qilish lozimligini, hech qachon birovning haqqiga xiyonat qilmaslikni singdiradi. Garchi ushbu fikrlar to'ti tilidan keltirilsa-da, barchaga birdek namuna bo'la oladigan darajada ta'sirchanligini saqlagan: «-Yo'q, podshohim, sizning menga ko'rsatgan iltifotingiz yomon yo'lga boshlamaydi, qanday bo'lsayam va'da ulug', muqaddas narsa, uni buzish yaramaydi. Va'dani buzmoq og'ir gunoh, so'z beraman – so'zimda turaman, debdi to'ti». Xalqimizda so'z muqaddas sanaladi. Ayniqsa, birovga nisbatan aytilgan so'zga, berilgan va'daning bajarilishiga katta ahamiyat qaratiladi.

Beshinchidan, tahlilga tortilgan har ikkala ham afsonaviy maxluqotlarning ishtirok etishi. «Uch og'a-ini botirlar» ertagida botirlar safarga chiqqan payt ikkinchi kechada o'rtancha botir

ajdarni yengish voqeasi keltiriladi. Ajdar – afsonaviy maxluq bo'lib deyarli barcha xalqlar xalq og'zaki ijodida uchraydigan, qanotli, og'zidan o't purkaydigan, ikki va undan ortiq boshi mavjud bo'lgan obraz hisoblanadi. U o'zbek xalq og'zaki ijodida, asosan, yovuzlik timsoli sifatida gavdalanadi. Shuningdek, ertaklarda qahramonlar duch keladigan to'siqlardan biri sifatida ifodalanadi. Sharl Perroning «Etik kiygan mushuk» ertagida ham odamxo'r maxluq obrazi keltirilgan bo'lib, odatda odamxo'rlar juda yirik va qo'rqinchli qilib tasvirlanadi. Ertaklarda bolalarni qiziqtirish hamda ajablantirish maqsadida odamxo'r obrazlari ishlatiladi. Shuningdek, ertakdagi asosiy qahramonning dovyurakligini oshirish, voqealarni qiziqarli tarzda kechishi uchun ham odamxo'r obrazlari beriladi. «Etik kiygan mushuk» ertagidagi odamxo'r obrazi turli xildagi hayvonlar qiyofasiga evrilishi bilan boshqa ertaklardagi odamxo'r obrazlaridan farq qiladi. Ammo soddaligi bilan mushuk hiylasining qurboniga aylanadi. Garchi chet el xalq og'zaki ijodida bu obraz ko'p uchrasa-da, ammo o'zbek xalq og'zaki ijodida odamxo'r obrazi juda kam uchraydi.

Oltinchidan, "Uch og'a - ini botirlar" ertagida ham, "Etik kiygan mushuk" ertagida ham podshoh (qirol) obrazi mavjud. Shuningdek, ikkala ertakning voqealar tizmasida podshoh ertak qahramonlariga o'z qizini uzatishini ko'rish mumkin. Ertaklarning yakunlanishida ham o'xshashliklar mavjud bo'lib, qahramonlar o'z yorlari bilan baxtli-saodatli hayot kechirganliklari akslanadi. Masalan, Otasi ham bularning kelishini eshitib, uch bo'lak hovli bog' tayyorlab qo'ygan edi. Har birlari tayinlangan joyga ko'chib kirdilar. Qizlar kuyovlari bilan rohat-farog'atda yashab, murod - maqsadlariga yetdilar. ("Uch og'a- ini botirlar" ertagidan).

Yuqoridagi tahlillarga tayangan holda aytish mumkinki, deyarli barcha ertaklarning u qaysi millat ertagi bo'lishidan qat'iy nazar, g'oyaviy yo'nalishi yagona maqsad ya'ni yaxshilik va murodga yetishdan iborat umidbaxsh g'oya bilan sug'orilgan. Ertaklar xalqning necha-necha ming yilliklar davomidagi hayotiy tajribalarini umumlashtirgan holda uning ijtimoiy ongida, estetik didida, axloqiy qarashlarida, e'tiqodida kechgan o'sibo'zgarishlarning badiiy tarixi sifatida ayricha ahamiyat kasb etgan. Shuning uchun ham ertaklar sevib o'qiladi, miriqib tinglanadi va eng asosiysi, yosh avlodning ma'naviy - axloqiy kamol topishida beqiyos ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. www.ertak.uz
2. <http://audio.ziyonet.uz>

O'ZBEK XALQINING KENJA O'G'IL HAQIDAGI ERTAKLARI, TO'PLAMLAR NASHRI VA O'RGANILISHI

Nilufar Zokirova Hamidovna

Buxoro davlat universiteti

2-bosqich magistranti

Zakirovanilufar244@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola kenja botir haqidagi o'zbek xalq ertaklarining to'planishi va bu ertaklarning kelib chiqishi, rivojlanishi va ularning o'zbek folklori va madaniyatida tutgan o'zni ustida o'zbek ertakshunos va folklorshunos olimlarning olib borgan ishlari haqidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, maqola kenja botir ishtirokidagi ertaklar to'plami va nashri to'g'risidagi ma'lumotlarni qamrab oladi.

Kalit so'zlar: kenja botir, genesis, personaj, sehrli-fantastik ertaklar, feodalizm, motiv.

O'zbek xalq ertaklari boy syujeti, barkamol badiiyati, barqaror kompozitsion qurilishga egaligi va ommaviyligi bilan jahon folklorida o'z o'rniga ega. Ularda xalqning qadimiy urf-odatlarini, marosimlari hal qiluvchi rol o'ynaganini tufayli xalq milliy qiyofasi butun bo'y-basti bilan gavdalangan bo'ladi. Shu sababli ular, uzoq asrlardan beri tarixchilar, qadimshunoslar, etnologlar, o'lkashunoslar va adabiyotchilar, folklorshunos va tilshunoslarning diqqatini o'ziga jalb etib kelmoqda. Ingliz va o'zbek xalq ertaklari orasida o'xshash mavzularni ko'plab uchratish mumkin. Bu jihatdan ertakdagi o'xshash mavzular sayyor syujetlar qatoriga kiritiladi. Bu

syujetlardagi o`xshashlik, milliy jihatlardagi moslik adabiy aloqalar sohasida o`rganilishi kerak bo`lgan asosiy masalalardan biridir. Chunki har bir millat va elat vakili o`z tarixida boshqa millat vakili tarixi namunalarini uchratishi mumkin.

Janr atamasi M.Qoshg`ariyning “Devoni lug`atit turk” asarida “etuk” tarzida qo`llangan. Xalqimiz orasida hozirgi paytda xam cho`pchak, utuk, matal, varsaqa kabi so`zlar ertak manosini anglatadi. Ertaklar xalqning ijodkor vakillari tamonidan hayotiy, maishiy, sarguzasht ba`zan ijtimoiy vaqealarni to`qib qiziqarli tarzida bayon etilishi natijasida vujudga kelgan. Ularda xalqning tarixi, dunyoqarashi, intilishi, ozodlik uchun kurashi, falsafasi aks etadi. Qadimgi zamonlardan og`izdan-og`izga o`tib kelayotgan ertaklar zamonning o`zgarishi natijasida ro`y bergan yangiliklarni xam o`ziga singdirib boradi. Xalq og`zaki ijodini o`rganuvchi olimlarning takidlashlaricha, dunyodagi hamma xalqlar og`zaki ijodida bir-biriga yaqin turgan janr ertakdir. Sehrli ertaklarning yaratilish asoslarida o`xshashlik yana ham kuchliroq seziladi. Ertaklarning bu xususiyati ham ularning juda qadimdan yaratilganidan, turli xalqlar maishiy hayotida o`xshashliklarning ko`pligidan darak beradi.

Ma`lumki o`zbek xalq sehrli ertaklarining syujet tizimi g`oyat rang-barang bo`lib, unda sarguzashtlarning kenja o`g`il obrazi bilan bog`liq talqini asosiga qurilgan epik matnlar muhim o`rin tutadi. Bu tipdagi sehrli ertaklarning yetakchi personaji kenja o`g`il hisoblanadi. Ertakning an`anaviy boshlamasida oilada uch o`g`il bo`lishi va muayyan “yetishmovchilik” (sirli ravishda o`g`irlangan narsani topib kelish, vafot etgan otaning mozorida poyloqchilik qilish, muayyan shartni bajarish, ov yoki safarga chiqish kabi) tufayli o`zga epik yurtga qarab safarga otlangan aka-ukalarning sarguzashtlari asosan kenja o`g`il obrazi bilan bog`liq holda tasvirlanadi. Shuning uchun ham bunday ertaklarni “kenja o`g`il haqidagi ertaklar” tipi sifatida tavsiflash maqsadga muvofiq.

G`alolov o`zining bu boradagi tadqiqotlarini sehrli-fantastik ertaklarning genezis va morfologiyasi masalalariga bag`ishladi. Uning “O`zbek xalq ertaklari poetikasi” (1976) monografiyasida sehrli-fantastik ertaklarning kelib chiqish ildizlari, tuzilishi, ayrim badiiy xususiyatlari, obrazlar tarkibi maxsus tadqiq qilingan.

An`anaga ko`ra, bu turdagi ertaklar syujeti g`aroyib sarguzashtlar tasviriga boyligi, juda qiziqarliligi, ya`ni epik syujetning butunicha sarguzasht xarakteriga egaligi bilan farqlanib turadi. Sarguzashtga sabab bo`luvchi holat, ya`ni ekspozitsiya uch aka-uka oilasidagi biror yetishmovchilik, noodatiy narsa yoki hayvonni qidirib topish ehtiyoji, dushmanning xuruji, ota vasiyati yoki shartini ado etish, sinovdan o`tish bilan bog`liq ravishda motivlashtiriladi. Bu tur ertaklar syujetining tuguni aka-ukalarning zumrad daraxt bargini o`g`irlagan qushni qidirish (“Bulbulig`yo”), pishgan tariqni payhon qilgan tulporni topish (“Abulqosim”), shoh tushida ko`rgan qushni olib kelish (“Misr podshohi”), podshoning xafa bo`lib uchib ketgan tilla qo`ng`iroqli qushini qaytarib olib kelish (“Erkenja”), ota tomonidan sinalish (“Pahlavon Rustam”), yo`qolgan ot, olma va boshqa narsalarni topish (“Mamajon va Qunduzoy”, “Kenja Botir”) maqsadida safarga otlanishi tarzida ifodalanadi. Epik an`anaga ko`ra, izlangan narsa yoki jonzot o`zga olamga mansub bo`lib, uning topilishi bevosita kenja botir sarguzashtlari bilan bog`lanib tasvirlanadi.

1991-yilda M. Jo`rayev kenja botir haqidagi o`zbek xalq ertaklarini alohida majmua holida chop ettiradi. U mazkur to`plamga yozgan so`z boshisida bu obrazning yuzaga kelishi to`grisida quyidagi fikrlarni aytib o`tgan: “O`rta Osiyoda yashovchi turkiy elatlar orasida kenja o`g`il katta akalariga nisbatan yuqoriroq mavqega egadir. Akalar har doim kenjani o`z panohlariga olib unga qo`ldan kelgancha yordam berib kelishgan. Jumlada, akalari alohida mustaqil bo`lib/ ko`chib ketishgan taqdirda ham, kenja ota-onasi yonida qolib, ularning chirog`ini yoqib o`tirgan. Hatta ayrim ertaklarda otaning kasb-hunari ham kenja o`g`il tomonidan davom ettirilgan. Turmushda kenja o`g`ilning alohida hurmatga sazovor bo`lganligi sababli folklorda ham uning sarguzashtlariga keng o`rin beriladigan bo`lgan.

O`rta Osiyo turkiy xalqlari ertaklarini qiyosiy tadqiq etgan yana bir folklorshunos olim H. Egamov o`z monografiyasining “Sehrli-fantastik ertaklar asosiy obrazlari tipologiyasi” deb atalgan uchinchi bobida ona, o`gay ona, qiz, yalmog`iz kabi personajlar qatorida kenja o`g`il

obrazi tahliliga ham alohida o'rin ajratgan. U o'z kitobida kenja o'g'il haqidagi "Misr podshosi", "Bulbuligo'yo", "Badal qorachasi", "Sehrlil olma", "Uch og'a-ini botirlar", "Abulqosim" kabi o'zbek ertaklari, "podshoning o'g'li", "Qorajon botir" kabi turkman ertaklari, "Malik Mammed" nomli ozarbayjon ertagi, "Uch og'ayni yigit" nomli qoraqalpoq ertagi, "Abdurahmon podshoh", "Keneydining uch o'g'li" singari qozoq ertaklarini qiyosiy tahlil qilgan. Olimning fikricha, kenja o'g'il obrazining kelib chiqishi faqat minorat udumi bilan emas, balki dualistik tasavvurlar bilan ham chambarchas bogliqdir. Chunki turkiy xalqlarning uch aka-uka haqidagi ertaklarida og'ainilarning meros uchun o'zaro kurashi fonida tasvirlanuvchi konflikt, ziddiyat ham mavjud bo'lib, bu tip sujetlarning tarixiy asoslari dualistik miflarga bog'lanadi. Ya'ni qachonlardir mifologiyada yetakchi o'rin tutgan dualistik tushunchalar davrlar o'tishi bilan xalq ertaklariga ham o'tgan va aka-ukalar o'rtasidagi qarama-qarshilikning bir ko'rinishiga ta'sir ko'rsatgan.

Kenja botir haqidagi ertaklar to'plami muharrirlar tomonidan to'planib hali hanuzgacha chop etilib kelinyapti. H. Anvarova tomonidan 2022-yilda "Yosh kuch" nashriyoti bilan hamkorlikda "Ur to'qmoq" nomli ertaklar to'plamini nashr ettirdi. To'plamning 18-39- betlari "Uch og'a-ini botirlar" ertagiga bag'ishlangan bo'lib, ertak uch aka-ukaning uzoq yurtga safarga otlanganligi bilan boshlangan. Ertakda kenja uka qolgan akalaridan ko'ra jasurroq va donoroq qilib tasvirlanadi. Safar davomida akalarini har xil kulfatlardan qutqaradi, borgan yurtining podshohining ko'nglidan joy olib uning kenja qiziga uylanadi va oxirida akalari bilan birga o'z yurtiga qaytib keladi. Xuddi shu ertak Miryusuf Mirsalikov tomonidan 2020-yilda tuzilgan "Birlashgan o'zar" ertaklar to'plamida hamda Mansur Afzalovning 1972-yilda chop ettirgan "O'zbek xalq ertaklari" nomli ertaklar to'plamining birinchi tomida ham keltirilgan.

Oybek Haydarov 2020-yilda "Ziyo nashr" nashriyoti bilan birgalikda "Mahmud Yamoqchi" nomli ertaklar turkumini nashrdan chiqardi. Bu to'plamning 50-72-betlarida "Kenja" ertagi keltirib o'tilgan. Bu ertakda cholning uch o'g'li bo'ladi va uchovi ham bir go'zal malikaga oshiq bo'ladi. Uch og'il malikaning vasliga yetishish maqsadida yo'lga chiqishadi va yo'lda turli xil sinovlar va mushkulotlarga duch kelishadi. Ammo kenja botir o'zining dovyurakligi, to'g'riso'zligi va ziyrakligi tufayli malikaning va podshohning ishonchini qozonadi va o'z yori bilan birgalikda uyiga qaytadi.

Mustaqilligimizdan oldin ham o'zbek xalq ertaklari sevib o'qilgan hamda ularni chop ettirish to'xtab qolmagan. O'zbek xalqi farzandlarini ertaklardan bahramand bo'lib ulg'ayishi va ulardan axloqiy-madaniy oзуqa olishi uchun azal-azaldan harakat qilib kelgan. Jumladan, Sovet respublikasi davrida bir qancha ertaklar to'plami va antalogiyalari xalqqa taqdim etilgan. Ular orasida M. Abdurahimov tarjimasida asosida 1965-yilda chop etilgan "Osiyo xalqlari folklori" kitobining "O'zbek xalq ertaklari" turkumi, "Shoh va donishmand chol" (3-22-betlar), 1951-yildagi "O'zbek xalq ertaklari" (5-17-betlar) kitobi va 1968-yilda nashr qilingan "Chalpak yoqqan kun" (3-25-betlar va 139-155-betlar) ertaklar to'plamlarida "Kenja botir" va "Uch og'a-ini botirlar" ertaklari mavjud.

Foydalanilgan manbaa va adabiyotlar:

1. Afzalov M. O'zbek xalq ertaklari haqida, Toshkent, 1981, p.112-113.
2. Jalolov G'. O'zbek xalq ertaklari poetikasi. –T.: Fan, 1964 yil.
3. Jalolov G'. O'zbek folklorida janrlararo munosabat. –T.: Fan, 1979.
4. Razzoqov H., Mirzaev T., Sobirov O., Imomov K. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. –T.: O'qituvchi, 1980. 320 b.
5. Sarimsoqov B. O'zbek folklorining janrlar sostavi // O'zbek folklori ocherklari. 1-tom. - Toshkent.: Fan, 1988.-B.63-84.
6. Мелетинский Е.М. Герои волшебной сказки происхождение образа, «Академия Исследований Культуры» «Традиция», Москва - Санкт-Петербург, 2005.
7. Мелетинский Е.М., Неклюдов С.Ю., Новик Е.С., Сегал Д.М. Проблема структурного описания волшебной сказки//Труды по знаковым системам. Т. 4. Тарту, 1969. p.150.

ЎЗБЕК ФОЛЬКЛОРИДА РАНГЛАР БИЛАН БОҒЛИҚ МИФОЛОГИК ҚАРАШЛАР МОҲИЯТИ

М.Ё.Рўзиева,
филология фанлари бўйича фалсафа
доктори(PhD), доцент
ruziyevamohichexra557@gmail.com

Таянч сўзлар: фольклор, руҳият, рамзийлик, образ, тасвирий ифода, мифология, магик қарашлар, анимизм, тотемизм, ранг, оқ, қора, қизил, кўк, сариқ, яшил.

Ключевые слова: фольклор, психология, символизм, символ, символический образ, цвет, цветоведение, поэтические символы, символический смысл, символика, магические взгляды, мифологические взгляды, анимизм, тотемизм тюркский фольклор, традиционность, цвет, белый, чёрный, красный, синий, жёлтый, зелёный.

Key words: folklore, symbol, poetics, colour symbolism, poetic symbols, animism, totemizm, symbolic meaning, colour, white, black, blue, red, yellow, green

Аннотация Ушбу мақолада ўзбек фольклоридаги ранг ва у билан боғлиқ мифологик қарашлар, уларнинг келиб чиқиш асослари, халқ қарашларига, маросим ва ритуалларга таъсири, рангларнинг магик хусусиятлари ҳақида сўз боради.

Аннотация В данной статье рассматриваются цвета в узбекском фольклоре и связанных с ними мифологических представлениях, основы их происхождения, их влияние на народные представления, обряды и ритуалы, магические свойства цветов.

ANNOTATION This article discusses the colors in Uzbek folklore and related mythological views, the basics of their origin, their impact on folk views, ceremonies and rituals, the magical properties of colors.

Ранг табиатда мавжуд барча нарсаларнинг тусини, белгисини, атроф-муҳит гўзаллигини намаён этиш баробарида азалдан улар билан боғлиқ турли кайфият, ўй-кечинма ва ҳис-туйғуларни ҳам ифодалаб келади. Шу боисдан одамлар рангларга катта аҳамият берганлар ва унинг хусусиятларини ўрганишга ҳаракат қилганлар. Буюк файласуф Абу Наср Фаробий “Фалсафий саволлар ва уларга жавоблар” асарида “Ранг нима?” деган саволга: “Ранг ялтироқ жисмнинг нимага ялтироқ бўлганининг чегарасидир, у жисмларнинг юзида ифодалангани,” – дея жавоб берганди. Ушбу жавоб мантикий нуқтаий назардан рангга муносабатни, баҳони билдиради. Аммо инсонларнинг ранглар ҳақидаги дастлабки билим ва тушунчалари мифологик тасаввурлар, қадимги диний эътиқодий қарашлар, ижтимоий-маданий ҳаёт, урф-одат ва маросимлар билан алоқадор мураккаб жараёнларни ўзида мужассам этади. Жумладан, ибтидоий одамларнинг анимистик, тотемистик, фетишистик, магик қарашларида рангларга инонч ва эътибор алоҳида ўрин тутаяди. Рангларнинг магик кучига ишониш, уларни магик ҳимоя воситаси деб қараш барча халқлар ўртасида мавжуд. Бу хил эътиқодий қараш изларини ер юзида умр гуздоронлик қилаётган барча қабила, элат, халқларнинг маросимлари, фольклори ва кўхна санъат намуналарида кузатамиз. Қадимги даврларда одамлар барча рангларни тўлиқ илғай олишмаган. Улар тасаввурида уч асосий бўёқ – оқ, қизил, қора ранглар муҳим роль ўйнаганлигини ранглар ибтидоси, уларнинг тадрижий ривожини, маъно кўламларининг кенгайиши тадқиқ этилган барча тадқиқотларда ўқиш мумкин. Кўринаётирки, инсонлар қадимдан оқ, қизил, қора рангларини ўз ибтидоий турмушларининг маълум қирралари билан боғлаб тушунганлар. Рангларни табиатдаги нарсаларнинг кўринишига қараб аниқлаганлар. Аслида бизни ўраб турган моддий борлиқ турлитуман рангга эга. Кўз кўрадиган ҳар бир предмет ранги билан бир-биридан ажратилади. Шу боисдан ранглар нарсаларни бир-биридан фарқлашда муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Масалан қадимги одамлар оловни қизил, қуёшнинг ёрқин

нурини оқ, узоқдан кўриниб турадиган тоғни қора деб атаган, бу хил тушинчалар уларнинг ранг ҳақидаги тасаввурлари, дунёқарашларида муҳим ўрин тутган.

Ўзбек халқ маросимлари ва фолкльорида ҳам оқ, қизил, қора рангларнинг умуминсоний рамзий маъноларга уйғун мазмунга эга эканлигини кўриш мумкин. Жумладан, халқимиз орасида анъанавий тўй маросимларида ранглар рамзига алоҳида эътибор берилади. Масалан, никоҳ маросимлари билан боғлиқ анъаналарда **оқ ранг** муҳим ўринга эга. Бу маросимдаги оқликлар (оқ ранг билан боғлиқ рамзийликлар) ёшларнинг бахтли ва порлоқ келажаги, турмуши рамзини ифодалаб келади. Никоҳ тўйининг илк босқичи бўлган совчилик удумида оқ ранг муҳим ўрин тутади. Совчиликка борилганда қиз томон рози бўлса, оқлик (оқ рўмол, оқ ҳолва) бериш одати мавжуд. Шундан сўнг куёв томон келинга оқ рангли никоҳ кўйлаги ва катта оқ ҳарир рўмол жўнатган. Никоҳ тўйида келин-куёв оқ рангдаги сарполар кийишади. Келин учун тўй олдида жўнатилган сарпола устига оқ сурпга ўралиб ойна кўйилган. Бу ойна ўралган оқ сурпли тугун туй куни келин-куёв гўшангага кирганда “ойна кўрсатар” удумини ўтказиш муддатидагина очилган. Куёв учун тикилган тўн кийдирилганда унинг эгнига куёвнинг бўйи баробар оқ ип ўтказилиш одати ҳам бор. Ипнинг сабоғи куёвнинг бўйидан кам бўлмаслигига алоҳида эътибор қилинган. Бу ирим бўлажак оиланинг бахтли ҳаёт йўли узун бўлиш истагини ифода қилган. Никоҳ куни куёв хонадонига кузатилаётган қиз отасининг оёғига бош кўйиб, ундан “оқ фотиҳа” – розилик олади. Никоҳдан сўнг куёв хонадонига келтирилган келинчак оқ ун, оқ мато – пояндоз, оқ сут билан кутиб олинади. Қудаларнинг юзига ҳам ун суртиб кўришиш одатига республикамизнинг барча вилоятларида бугунги кунгача амал қилиб келинмоқда. Баъзи жойларда келин-куёвга оқ рангдаги кигиздан ўтов тикилади.

Оқ рангнинг рамзий маъносини тўйдан сўнг келинни хонадон супрасига ўтирғизиш, ун ва ёғга қўлининг теккизилишида ҳам кўриш мумкин. “Куёв чақирди” маросимида куёв ҳам остонада оқ пояндоз солиб кутиб олинади.

Мучал тўйида 12 ёшдан 13 ёшга қадам кўйган ўғил-қизларга оқ либослар кийдирилади. Бу удумнинг тарихий илдизлари зардуштийлик билан боғлиқ. Зеро, зардуштийларнинг сидрапўшлик удумида ҳар бир зардуштий ўн беш ёшга тўлгач, унга оқ матодан чакмон, кўйлак кийгизиш, бошига салла ўраш, белига оқ кўйнинг етмиш икки тола юнгидан тўқилган белбоғни боғлаш одат бўлган ва бу одат салкам ўн уч аср давом этган. Оқ кийим зардуштийлар диний эътиқоди рамзи бўлган. Оқ либоснинг зардуштийлик рамзи эканлиги борасида “Яшт”нинг “Митра қасидаси”да алоҳида таъкидланган.

Суннат қилинаётган болага ҳам оқ кўйлак кийдирилади. Ушбу жараёнда боланинг онаси жимжилоғини косадаги унга солиб туриш одати ҳам бор. Бу ирим-одатлар заминида оқ ранг поклик, покизалик тимсоли ҳисобланиши билан бирга рамзий маънода боланинг улғайганлигини ҳам ифодалайди.

Ўзбек халқ маросимлари ва удумларида оқ рангнинг илоҳий кучлар билан боғлаб тушиниш излари тўлиқ сақланиб қолган. Масалан: тириклик сувини тотган Хизрнинг оқ сақолли, оқ саллалик, оппоқ либосли қария сифатида тасаввур этилиши кенг тарқалган. Яна бир эътиборли факт, халқ ўртасида эътиқод билан кадрланувчи, хонадонда кўрилса устига ун сочиб, сут билан сийланувчи оқ илон образида Хизир намоён бўлади деб тушунилади. Бу ўринда оқ илонга ун сеппиб, сут берилиши махсус ўтган маросим изларини ўзида сақлаган. Қадим мифологик дунёқарашга кўра оқ ранг “худолар ранги, кўзга кўринмас кудратли кучлар ранги” сифатида илоҳий деб қаралганлигининг излар мусулмон оламида ҳаж зиёратини адо этиш мақсадида “Худонинг уйи” (Каъба)га борувчилар махсус оқ кийимда йўлга чиқишлари ҳам исбот этади.

Қуёш, олов, ғалаба, куч-қудрат, шиддат, жасорат, жўшқинлик, уруш, қон рамзий маънолари билан чамбарчас боғлиқ **қизил ранг**нинг халқ маросимларда тутган ўрни ҳам алоҳида диққатга сазовор. Сурхондарёда ўтувчи никоҳ тўйида қизил рангга алоҳида эътибор қаратилади. Маълумотларга кўра, ўтов – қора уйга келин туширган қайнона “келин салом”да келинига: “Сен яшайдиган ўтов – қора, осмон – кўк, дала - дашт – яшил,

қозон-ўчоғинг – қора, сочинг – қора, улар ичида алоҳида кўзга ташланиб юришинг учун қизил кўйлак кийдирдим, илоё, сен кўк кўйлак кийма, қорага ботма, қизамиққа чалинма, юзинг кўйлагингдек қизил бўлиб юрсин” деб қизил кўйлак кийдирар экан. Одатда келинчак тўйдан кейин токи биринчи фарзандни кўргунга қадар қизил ёки алвон кўйлак кийиб юрган ва бу кийим унинг келинлик белгиси ҳисобланган. Шундан бўлса керакки, айрим кўшиқларда қизил кийган ёр таърифи алоҳида эътиборни тортади:

*Қизил-қизил рўмоллар қизда бўлар,
Қизни суйган бандаси мирза бўлар.*

Фольклоршунос А.Мусақулов алоҳида таъкидлаб ўтганидек, тўй кўшиқларида, (айниқса, никоҳ тўйи кўшиқларида – М.Р.) қизил ранг, одатда, қиз, оқ ранг эса йигит рамзи бўлиб келади. Лирик кўшиқларда оқ ва қизил ранг ёнма-ён қўлланилганда эркак ва аёл маъноларида келишини қатор мисоллар билан ёритиш мумкин. В.Тернер африка маҳаллий халқлари маросимларида оқ ва қизил ранг бинар хусусият касб этиб бу ўринда оқ – эр кишини қизил – аёл маъносини ташишини ёзган. Айти хусусиятни ўзбек маросимлари ва фольклоридаги оқ ва қизил ранг бинар шаклда келган ўринларда ҳам кўрамиз.

Фольклоршунос Ж.Эшонқулов “Алпомиш” достонини тадқиқ этар экан Барчиннинг Қолмоқ юртида ўтовини алоҳида тутган ўрнини талқин этган. “Барчиннинг элдан ажралиб, баланд бир тепаликка ўтов тикиши достонда шундай тасвирланади: “Ўн минг уйли кўнғиротдан чиқариб, Барчиннинг ўтовини кўтариб, ху анадай овлоқ тепанинг бошига тикиб кўйди. Бул ўтовда қирқин канизлари билан Барчин ўтирди.” Бу ерда диққатимизни тортадиган икки жиҳатга тўхталиб ўтиш зарур. Биринчиси – Барчин ўтовининг тепаликка тикилиши. Тепалик, тоғ бу қадимда маросимлар ўтказиладиган муқаддас аждодлар руҳи яшайдиган жой ҳисобланади. Иккинчиси – ўтовнинг оқ ва бахмал эканлиги. Оқ ва қизил (бахмал) ранг, авваламбор, икки олам (эркак ва аёл бирлигининг макони) ҳақидаги қадим тушинчаларни ўзида ифода этган. Шунинг учун ҳам бу икки ранг эпосда ҳам, маросимларда ҳам аниқ рамзий маънога эга.

Қора рангни мархумлар дунёси, ўликлар салтанати, қўрқув, зулмат, жаҳолат, ёвузлик, ғам-андухнинг ранги сифатида тасаввур қилинган. Бунга ишорани халқ йиғиларида ёрқин қузатиш мумкин:

*Чўбин отизга миниб,
Қоронғуликка сингдингиз.
Мани – суйган фарзандийизи
Кимларга ташлаб кетдингиз.
Отажоним, вой отам-а,
Меҳрибоним, вой отам-а.*

Кўшиқда “чўбин от” (ёғоч от) тобутни, “қоронғуликка сингиш” тушунчаси эса ўлимни, бу ёруғ дунёни тарк этишни англатади.

Халқ орасида “қора ош”, “қора овқат”, “қора шўрва” бирикмалари ҳам ишлатилади. Одатда, мотам маросими овқати “қора ош” деб юритилади.

Шарқий Европа давлатларида ҳам қора ранг ёруғликка қарши туман, жаҳолат, ёвузлик, ғам-андух белгиси, эътиқодсизлик, гуноҳкорлик рамзи сифатида талқин этилган. Шунингдек, қора ранг ўлим (ҳар жиҳатдан) маъносинигина англатмайди, балки дунёвий лаззатлардан воз кечиш, ўз нафсини енгиб, тоат-ибодатга кириш рамзи ҳамдир. Шунинг учун руҳонийлар, монахлар – қора кийишган. Яъни бу кийимдаги кишилар ўлимни бўйнига олиб, бу дунёнинг ўткинчи лаззатларидан ўзларини тийган тоифанинг рамзий белгиси бўлган. Л.Миронова: “Қора ранг – фасллардан қиш фаслини, дунё томонларидан шимолни, сайёралардан Меркурийни, предметлардан сувни, жониворлардан тошбақа ва илонни рамзан ифодалаб келган”, – дейди. Олимлар оқ, қора, қизил рамзий “ранг учлигини” инсоният яратган энг қадимий

рамзлардан деб ҳисоблашади. Муҳими, бу уч ранг туғдирувчи рамзий тушунчани дунё халқларининг кўпчилик қисмида бир-бирига уйғун келишидадир. Умуман айтганда, юқорида келтирилган мисоллар қизил, оқ, қора рангларнинг маъно товланишларида ҳаётдаги ижтимоий муносабатлар таъсирида тадрижий ўзгаришлар юз берганлигини тасдиқлайди.

Маросимлар тизимида ва фольклор намуналарида оқ ва қизил ранг бирлигига қора ранг қарама-қарши маънода келиши қадим асосга эга. Хусусан, зардуштийларнинг муқаддас китоби “Авесто”да дунё икки кутбга бўлинганлиги бунинг ёрқин мисолидир. Бу кутблар бир-бирига зид икки тушунчани ифодалаб келган. Улар эзгулик ва ёвузлик тушунчалари бўлиб, Ахурамазда ва Ахриман тимсолида талқин қилинган. Бунда ёвузлик ва ўлим кўз илғамайдиган қоронғулик дунёси тарзида тасаввур қилиниб, қора рангда; кўзга кўринадиган моддий борлик, тириклар олами эса оқ рангда таърифланади.

Қадимги инсонлар маълум бир рангдаги нарсалар, жониворлар одамзотни магия ҳимоя қилиш қудратига эга деб тушуниб, ранг магиясига алоҳида ишонч билан қараганлар. Шунинг учун ибтидоий одамлар кўпинча таналарини, юзларини ҳар хил ранглар билан бўяб ҳам юрганлар. Бунда, асосан, қизил ва оқ ранглар кўпроқ ишлатилган. Қабила ёки уруғ бошлиғи Худонинг ердаги сояси, деб қаралгани сабаб маъбудларга алоқадор бўлган оқ ранг билан юзига, танига махсус излар чизиб юрган. Қабиланинг оддий аъзолари эса бадан ва юзларини қизил ранг билан бўяшган. Шунингдек, улар қизил тусдаги тақинчоқлар, парлар тақиб юрганлар. Жангу жадаллар вақтида жангчилар ўз танларига қора ранг суртиб олишган. Бу билан улар ўзларини ўлим келтирувчи, мусибат ёғдирувчи Ахриман қиёфасига солганлар. Жангчиларнинг юзига қора суртиш таомили ҳозиргача сақланиб қолганлиги кузатилади.

Ранглар магиясига ишонч рудиментларини турли ирим-одатлар таркибида кузатиш мумкин П.Г.Богатырев: “Қизил ранг кўз тегишига қарши энг кенг тарқалган воситалардандир”- деб ёзади. Дарҳақиқат, халқимиз орасида ҳам бу фикрни тасдиқлайдиган айрим одатлар, ирим-сиримлар бор. Жумладан, аёлларнинг чаккасига гул тақиб юриши ёки каштадўзларнинг кийим-кечакларга гул солиши анъанасида бу қадимий дунёқараш анъаналари турибди. Шунингдек, қизил кийим кишини кўздан асрайди, деб қаралган.

Халқона қарашга кўра, турли ранг ва шакллардаги газмол парчаларидан улаб тикилган “қуроқ” ёмон кўзлардан сақловчи ҳимоя воситаси ҳисобланган. Шу сабабли ҳам келин куёв учун тутилган гўшанга, уларнинг никоҳ тўйига атаб тикилган кўрпа-ёстиклар асосини қуроқ мато ташкил этган. Маълумки, қуроқда ҳар хил катталиқдаги мато қийқимлари ўзаро рангига қараб жойлаштирилади. Қуроқ тайёрланишига хос ана шу “келиштириш” жараёни унинг моҳиятига ҳам мосдир. Қуроқдаги ранглар асосини оқ, қизил ёки маълум ўринларда оқ, қора ташкил этади. Янги туғилган чақалоққа асосан ўғил болаларнинг бешик анжомларида қуроқ асосий ўрин эгаллайди. Бу хил маросимларда қуроқ келин-куёв кўша қариб қурашиб, ўзларидан кўпайсин, бешик анжомларидаги қуроқ эса бола изидан кўп болалар қурашиб келсин деган рамзий маъноларни ифодалаш баробарида, ўзига хос ёмон кўздан асровчи восита сифатида ҳам қаралган.

Дунё халқларининг ранг тасаввурларида таянч ўринга эга оқ, қизил, қора рангларининг рамзий, тимсолий маънолари тадрижида бу рангларнинг ҳар бири ички ўз-ўзига зид келувчи маънода қўлланилишини кузатиш мумкин. Айни ҳолат оқ ва қора ранлари мисолида ёрқин намаён бўлади. Жумладан Навоийшунос И.Ҳаққулов қора рангнинг туркий халқлар дунёқарашада ижобий маънода кенг қўлланилганлигини бир қатор тарихий ва мифологик фактлар ва Навоий ижоди мисолида ўрганар экан, бу рангнинг муқаддас саналганлигини, қадимдан, яъни турклардаги “Қорабош туғ”, “Сияхпўшлар” каби эътиқодларда намоён бўлганлигини ва Аббосийлар халифасининг байроғи ҳам қора рангда бўлиб, бу ранг уларнинг хусусий ранги саналганлигини билдириб ўтади.

Умуман айтганда, ҳар бир халқнинг рангларни ўрганиш бўйича орттирган маълум тажрибаси бор. Ранг билан боғлиқ мифологик тасаввур- тушунчалар фольклор таркибида қанчалик кенг қўланилган бўлса тадрижий равишда ёзма адабиётда ҳам анъанавий ўрин эгаллайди, янги-янги талқинлар, маъно қатламларини намоён этади. Бир сўз билан айтганда инсониятнинг рангга доир қарашлари оддийдан мураккабга қараб, босқичма-босқич ўсиб, ривожланиб, бойиб боради.

ЎЗБЕК ТИЛИДА ТАҚЛИД СЎЗЛАРНИНГ ЎРГАНИЛИШ ДАРАЖАСИ

Кахарова Ирода Сидиковна

Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари
университети докторанти, филология
фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Email: iroda.kaharova@mail.ru

Инсон тили бениҳоя мураккаб бўлиб, унинг барча жиҳатларини яхлитлигича ва бирданига тасаввур қилиш ўта мураккабдир. Шундай бўлсада, дунё тилшунослиги тарихидаги бир неча асрлик тажрибалар турли оқим намоёндалари тилни тадқиқ этиш энг макбул йўл ҳисоблаб, бу йўлда ўрганиш объектини ва унинг моҳиятини аниқ кўрсатиб бериш учун бутун умрларнинг сарфлаганларини кўрсатади.

Боланинг тили чиқаётган даврда унинг “луғат бойлиги”даги асосий қисми тақлидий “сўз”лар ташкил этади, бу табиий ҳол, албатта. Зотан, боланинг тили бошқаларга тақлид йўли билан чиқади ва секин-аста уларнинг ўрнини одатдаги сўзлар эгаллай боради. Демак, инсоният тилининг ҳам дастлаб луғати тақлид сўзлардир. Лисоний сатҳлар сирасига фонетика нутқнинг энг кичик ташкил этувчи ва бошқа сатҳлар бирликлари учун моддий асос бўлувчи бирликларини берадиган сатҳ сифатида ажралиб туради.

Тақлид сўзлар маъно ва шаклий хусусиятларига кўра алоҳида гуруҳни ташкил қилувчи, кишилар, ҳайвонлар ва бошқа жонли, жонсиз нарсаларнинг товушини, ҳаракат-ҳолат образини тақлидан ифодаловчи сўзлар. Тақлид сўзларнинг баъзилари товушга тақлидни билдиради, баъзилари эса ҳаракат-ҳолат ва ҳодисалар образига тақлидни кўрсатади. Тақлид сўзлар шахс, предмет ва турли жониворлар товушига, уларнинг ҳаракат ва ҳолатига тақлидни билдирувчи сўзлардир. Тақлид сўзлар турли хилдаги ихтиёрий, ихтиёрсиз товуш ва қичқириқларни, ҳаракат ё ҳолатни билдиради. Улар фикрни равшан ва образли қилиб ифодалашда муҳим ўрин тутади. Шунга кўра тақлид сўзларнинг икки тури фарқланади: **товушга** тақлидни билдирадиган сўзлар (шунингдек ономотопея деб ҳам аталади) ва **образга** тақлидни билдирадиган сўзлар.

Объектив оламдаги хилма-хил товушлар ҳамда нарса ва ҳодисалар ҳаракатининг образли ҳолатларига тақлид қилиш орқали пайдо бўлган сўзлар тақлид сўзлар деб аталади.

Ўзбек тилининг изоҳли луғатида тақлид сўзлар турли товуш ва образларга тақлидни билдирувчи сўзларни англатади. **Товушга** тақлид сўзлар **эшитиш** билан, образга тақлид сўзлар **кўриш** билан алоқадордир, яъни товушга тақлид сўзлар ифодалаган товушни фақат эшитиш мумкин (*қарс-қурс, тақ, дук-дук, қийқ, миёв*); **образга** тақлид сўзлар ифодалаган ҳолат, ҳаракатни фақат кўриш мумкин (*живир-живир, лип-лип, ялт-юлт, ҳанг-манг* каби).

Тақлид сўзларга доир кўпгина илмий тадқиқот ишлар олиб борилган. С.Усмонов, А.Ғуломов, А.Н. Кононов, У.Т. Турсунов, Ж.А. Мухторов, С.Мутталибов, Р.Қўнғуров, Ш.Раҳматуллаев, А.Нурмонов, А.Собиров, Ш.Юсупова, А.Анорбекова, Ш.Мирзаева, Р.Сайфуллаева каби ўзбек тилшуносларнинг илмий тадқиқот ишлар олиб боришган.

XX асрнинг йигирманчи йилларига қадар туркологияда тақлид сўзларни ўрганишга бағишланган махсус ишлар майдонга келмади.

Туркий тиллар грамматика муаллифи С.В. Ястремский тақлид сўзларга биринчи бўлиб аҳамият берди.

Н.А. Ашмарин Волга бўйи туркий халқлар тилларидаги тақлид сўзларни бешта катта семантик гуруҳга ажратади. Булар қуйидагилар:

1. Товушга тақлид;
2. Ҳаракат ва ёруғлик ҳодисаларига тақлид;
3. Киши организмда пайдо бўладиган товуш характериға эға бўлмаган ҳодисаларға тақлид;
4. Болалар сўзларига тақлид.

Олим “Чуваш тилида тақлиднинг морфологик категориялари ҳақида” асарида тақлид сўзларнинг 115 морфологик гуруҳини таҳлил қилган шунингдек, бошқа туркий тиллар материаллари билан чоғиштириб, тиллардаги тақлид сўзларнинг ўхшаш формаларини кўрсатади. Аммо у тақлид сўзларни ундовлар категориясига киритади.

Н.И. Ашмариннинг тақлид сўзларға доир асарларида тилнинг келиб чиқишини тақлид сўзларға боғлаш тенденциясини илғари суради. Унинг фикрича, тил бошланғич даврларда фақат мимемалардан ташкил топган бўлиб, кейинги даврлардагина ундан нутқнинг артикуляциялашган товушлари келиб чиққан. Мимемалардан нутқ товушлари пайдо бўлгунча тил нутқ товушларини ва бошланғич сўзларни танлаш ва тўплаш даврини бошидан кечирган.

Н.К. Дмитриев “Қумиқ тилининг грамматикаси” асарида тақлид сўзларни ундовларнинг бир тури сифатида талқин қилади. У “Бошқирд тилидаги жуфт сўз бирикмалари” асарида тақлид сўзларнинг жуфтланиши ва такрорланишидаги баъзи хусусиятлар тўғрисида гапиради. Шунингдек, баъзи бир сўзларнинг тақлид билан алоқаси борлигини изоҳлайди.

Н.А. Баскаков тақлид сўзлар ва ундовларни, ҳам семантик, ҳам форма жиҳатдан бир категорияға бирлаштириш керак, деб ҳисоблайди. У тақлид сўзларни семантик томондан икки гуруҳға:

1. товушга тақлид сўзлар
2. образға тақлид сўзларға ажратади ҳамда уларға хос хусусиятларни алоҳида-алоҳида кўрсатади. Олим тақлид сўзларнинг грамматик-функционал хусусиятларига кўпроқ аҳамият беради.

Л.Н. Харитонов туркологияда биринчи бўлиб тақлид сўзларни алоҳида сўз туркуми сифатида ажратади. Ўз изланишларида тақлид сўзлар бошланғич ҳолатда ҳеч қандай аффикс олмаслигини, аммо айрим фарқловчи элементлар кўшилиши билан уларнинг структурасида ўзгариш юз бериши ҳақида фикрлайди. Шунингдек, олим ёқут тилидаги феълларни уч гуруҳға:

1. ҳаракат-ҳолат
2. товушга тақлид
3. образли феълларға бўлади ҳамда тақлид ва образли феълларнинг вид маъносини англатишдаги хусусиятларини ўрганади.

А.Н. Кононов ўзбек тилида *тарсил-тарсил, вовул-вовул, пўнгул-пўнгул* каби тақлид сўзлари *вов, пўнг, тарс* ўзакларига –*ил* суффиксни қўшилиши асосида пайдо бўлганлигини таъкидлайди. Лекин бу негизлар ўзбек тилида мустақил қўлланмайди. Улар ёки *вов-вов, тарс-тарс, пўнг* каби бошланғич ҳолатда ёки *вовулла, тарсилла, пўнгул-пўнгул, пўнгилла* каби формаларда ишлатилади.

А.Исҳоқов қозоқ тилида тақлид сўзларнинг лексик ва грамматик хусусиятларини ҳисобға олиб, уларни алоҳида сўз туркумиға ажратиш кераклигини таъкидлайди. Шунингдек, олим тақлид сўзларнинг оғзаки нутқда, бадий адабиётда тутган ўрни, стилистик ҳамда фонетик хусусиятларига алоҳида аҳамият беради. *Тарс-тарс*ни *тарс-турс*ға ўзгартириш биланоқ уларнинг маъносида янги отенка пайдо бўлади деган фикрни илғари суради.

А.Сарибоев қозоқ тилида тақлид сўзларнинг ундовларға муносабати масаласига кўпроқ аҳамият беради. Қирғиз тилшунос С.Кудайберганов кўп йиллик изланишлари

асосида қирғиз тили тақлид сўзларининг лексик-семантик, фонетик, морфологик, синтактик хусусиятларини мисоллар асосида баён қилади.

Б.М. Юнусалиев қирғиз тилида тақлид сўзларнинг келиб чиқиши, ўзгариши, негизнинг тараққиёти, маънолари, уларнинг морфологик ва семантик хусусиятларини ўрганиб, тақлид сўзлар ҳам от ва феъллар каби тилнинг қадимги бирликларидир, деган хулосага келади. Унинг фикрича, образли сўзлар товушга тақлид сўзларга нисбатан от ва феълларга яқин туради, товушга тақлид сўзлардан эса кескин фарқ қилади. У образли сўзларни алоҳида категория сифатида қаралиши керак деб ҳисоблайди.

М.Худойкулиев туркман тилидаги тақлид сўзларнинг грамматик хусусиятларини ёритиб беради.

Рус олими А.И. Германович рус тилшунослигида илк мартаба тақлид сўзларни махсус ўрганди. П.Г. Стрелков тақлид сўзларни ундовларнинг бир тури деб қарайди.

Кейинчалик тилшуносликда ҳинд-европа, монгол, угрофин оиласига кирувчи тиллардаги тақлид сўзларни ўрганишга доир махсус ишлар юзага келди. Г.А. Пак корейс тилидаги, Т.И. Петрова эса нанай тилидаги тақлид сўзларни текширдилар.

Юқоридаги тилшунослар тақлид сўзларга ҳар бир тилнинг ўзига хос хусусиятидан келиб чиқиб ёндашдилар. Аммо тилшуносларнинг фикридаги умумийлик уларни бирига яқинлаштирди.

Кейинги йилларда олимлар фикрларини умумийлаштириб тақлид сўзларни ундовлардан ажратиб, алоҳида сўз туркуми деб қаралиши, уларни образга тақлид ва товушга тақлид сифатида классификация қилиш мумкин.

С.Муталлибов образли ва товушга тақлид сўзларни бирлаштириб, уларга қуйидагича таъриф беради: “Ҳайвонлар, жониворлар, қуш-қуртлар ва одамлар, нарсалар ҳаракатидан пайдо бўлган товушларга шартли тақлид қилиб ясалган сўзлар товушга тақлид сўзлар деб аталади”.

Р.Қўнғуров қуйидагича таъриф беради: “Кишилар ва бошқа жонли ҳамда жонсиз предметлар чиқарган товушлар тақлидини ва уларнинг турли хил кўриниши, ҳолат, ҳаракатлари тасаввурини билдирувчи сўзлар тақлид сўзлар ҳисобланади”.

М.Миртожиев **тақлид сўзларни** икки турга бўлганлар:

1. Товушга тақлид сўзлар одам, ҳайвонлар ҳаракати, табиатдаги нимагадир хос товушларга тақлидни билдирувчи сўзлар. Масалан: *Дукур-дукур от келар (Ғафур Ғулом. Шум бола, 54) – The horse is clip clopping (Gafur Gulom. A Naughty Boy, 47).*

2. Ҳолатга тақлид сўзлар табиатдаги хилма-хил шуъла, ҳаракат кўринишларини товушга образли кўчириш ҳисобланади. Масалан: *Омонни уйғотдим, дик этиб туриб, Золариқнинг муздек сувига **анир-шанир** юз-қўлимизни ювган бўлдик (Ғафур Ғулом. Шум бола, 31) – I made Omon wake up, and we washed our faces and hands with water of the canal (Gafur Gulom. A Naughty Boy, 25)*

Тилшунослик фани тилда бўлаётган барча ўзгаришларни атрофлича ўрганади. Ҳар қандай тилда бўлаётган фан эса, ўз навбатида, эҳтиёж туфайли юзага келади ва ривожланади. Жамият ўз тараққиётини таъминлаш учун ҳамма даврда илм-фанни ривожлантириш ва унинг муаммоларини тадқиқ қилишга алоҳида эътибор бериб келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Менглиев Б. Ҳозирги ўзбек тили. Тошкент, “Тафаккур бўстони” нашриёти, 2018. 83-85-бет.
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Тўртинчи жилд, Тошкент, 38-бет
3. С.Усмонов. Междометия в современном узбекском языке. Ташкент, 1952. стр. 5; Ғуломов А. Ўзбек тилшунослигининг ҳозирги аҳволи ва мактабда тил ўқитишнинг вазифалари. “Ўзбекистон маданияти”, 1957; Кононов А.Н. Грамматика современного узбекского литературного языка. М. - Л., 1960; Турсунов У., Мухторов Ж. Ҳозирги замон ўзбек тили, морфология. Самарқанд, 1960; С.Муталлибов. Ўзбек тилида товушга тақлидий сўзлар. “Ўқитувчи газетаси”, 1956; Мутталибов С. Морфология ва лексика

- тарихидан қискача очерк. Тошкент, 1959; Р.Қўнғуров. Ўзбек тилида тасвирий сўзлар. ФАН нашриёти, Тошкент, 1966. 154-бет.
4. Ястремский С.В. Грамматика якутского языка. Изд.2-е, Якутск, 1938.
  5. Ашмарин Н.И. Основы чувашской мимологии. Казань, 1918, стр.1; О морфологических категориях подражаний в чувашском языке. Казань, 1928.
  6. Дмитриев Н.К. Грамматика кумыкского языка. М., -Л.: Изд-во, 1940, стр. 48-50; О парных словосочетаниях в башкирском языке. Л., 1930. Стр. 501-522; Этимология слова «лақирди». Л., 1926.
  7. Баскаков Н.А. Каракалпакский язык. II, фонетика и морфология, часть первая. М., 1954. Стр. 239-259.
  8. Харитонов Л.Н. Современный якутский язык, Якутск, 1947, стр. 43; Неизменяемые слова в якутском языке. Якутск, 1943, стр. 56-69; Типы глагольной основы в якутском языке. М., 1954.
  9. Кононов А.Н. Грамматика узбекского языка. Ташкент, 1948. Стр. 136; Грамматика современного турецкого литературного языка. М., 1956.
  10. Исакаев А. О классификации частей речи в казахском языке. Сборник “Вопросы изучения языков народов Средней Азии и Казахстана”. Ташкент, 1952. Стр. 123-130; Тюркологический сборник. М., 1951, стр. 105
  11. Сарыбаев Ш.Ш. Қазақ тилидегі еліктөус сөздер. Алматы, 1960.
  12. Кудайберганов С. Подражательные слова в киргизском языке. М., 1959. 59-бет.
  13. Юнусалиев Б.М. Киргизская лексикология. Часть I. Фрунзе, Киргизучпедгиз, 1959. Стр. 152-187.
  14. Худайкулиев М. Подражательные слова в туркменском языке. Автореферат. Л., 1959.
  15. Германович А.И. Звукоподражание и звукоподражательные слова русского языка. Том XII, Симферополь, 1947.
  16. Стрелков П.Г. Звукоподражательные междометия в языке. М., Учпедгиз, 1956. Стр. 240-299.
  17. Баранников А.И. Синонимические повторы в новоиндийских языках. Том III, вып. II, Л., 1928, стр. 149-166; Абаев В.И. Мимео-изобразительные слова в осетинском языке. М., том VI, 1956; Фазылов М.Ф. Изобразительные слова в современном таджикском языке (резюме диссертации). Душанбе, 1952.
  18. Шагдаров Л. Изобразительные слова в современном бурят-монгольском языке (номзодлик диссертациясининг қўлёмаси). Л., 1956; Цыдендамбаев Ц.Б. Изобразительные слова в монгольских языках (шарқшуносларнинг XXV халқаро конгрессида қилган докладынинг тезиси). М., Изд-во восточной литературы, 1960.
  19. Алатырев В.И. Междометно-наречные повторы в удмуртском языке. «Ученые записки ЛГУ», серия востоковедческих наук, вып. II, 1948.
  20. Пак Г.А. Изобразительные слова в корейском языке. Автореферат, Л., 1958; Морфологические особенности изобразительных слов в корейском языке. «Вопросы корейского и китайского языкознания», Изд-во ЛГУ, 1958, стр. 117.
  21. Петрова Т.И. Образные слова в нанайском языке. 1948, том VII, вып. 6, стр. 527-536.
  22. Муталлибов С. Морфология ва лексика тарихидан қискача очерк. Тошкент, 1959. 210-бет.
  23. Қўнғуров Р. Ўзбек тилида тасвирий сўзлар. ФАН нашриёти, Тошкент, 1966. Б.17.
  24. Миртожиев М. Ҳозирги ўзбек тили. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. –Б. 136.

HUMBOLT TA'LIMOTIDA RUH VA TIL TALQINI

Jumayev Erkin Boltayevich, f.f.f.d. (PhD), BuxDU

Tel: +998906149365, E-mail: e.b.jumaev@buxdu.uz

Xudoyev Samandar Samatovich, BuxDU

Tel: +998973051787, E-mail: s.s.xudoev@buxdu.uz

Annotatsiya: Maqolada umumiy va nazariy tilshunoslik asoschisi V.Humboldtning til paydo bo'lishi borasidagi fikrlari, til bilan tafakkur munosabati masalasiga doir qarashlari qisqacha sharhlanadi.

Аннотация: В статье кратко комментируются взгляды основоположника общей и теоретической лингвистики Вильгельма фон Гумбольдта на происхождение языка и его взгляды на взаимосвязь мышления и языка.

Annotation: The article briefly comments on the views of the founder of general and theoretical linguistics, Wilhelm von Humboldt, on the origin of language and his views on the relationship between thinking and language.

Kalit soʻzlar: ruhiy faoliyat, metod, intellektual instinkt, tafakkur, sistema, yaxlitlik, sintez, grammatika, leksika, affiks, suffiks, oʻzk, sintetik amal, fleksiya, predikat, subyekt, botiniy tendensiya.

Ключевые слова: умственная деятельность, метод, интеллектуальный инстинкт, разум, система, целостность, синтез, грамматика, лексика, аффикс, суффикс, корень, синтетическое действие, флексия, предикат, субъект, внутреннее тенденция.

Key words: mental activity, method, intellectual instinct, mind, system, integrity, synthesis, grammar, vocabulary, affix, suffix, root, synthetic action, inflection, predicate, subject, internal tendency.

Inson ruhining tarkibiy qismlariga ong, shuur, aql, zakovat, fahm, farosat, tamiz, fikr, tafakkur, tasavvur, tushuncha, idrok, xotira, zehn, his-tuygʻu va hakozi kiradi. Ruhiy faoliyat 1) axloq, 2) til, nutq 3) madaniyat, tamaddun, 4) ilm-fan, sanʼat kabi koʻrinishlarda namoyon boʻladi.

19 - asr boshida Ovrupoda tilning ruhiy - ijtimoiy xilqat ekanligiga asoslanib ta'limot yaratilgan. Bu ta'limot asoschisi olmon olimi Vilxelm fon Humboltdir (1767–1835). Atoqli olim ushbu ta'limotini Yava orolidagi kavi tili xususida nomli uch jildli asari muqaddimasida bayon qilgan. Muqaddima 1830-1835 yillarda yozilgan boʻlib Insoniyat tili qurilishining rang - barangligi va uning bashari yat ruhiy taraqqiyotiga ta'siri deb nomlangan. V. Humbolt umumiy va nazariy tilshunoslik asoschisi deb e'tirof etilgan. V. Humbolt (Humboldt, Gumboldt) ta'limotida tillarning paydo bo'lishiga doir nuqtai nazar e'tiborga molik. Humboltgacha ustuvor bo'lgan qarashlardan biriga ko'ra til tadrijiy (evolyutsion) taraqqiyot natijasida asta - sekinlik bilan oddiydan murakkab ga tamoyili asosida paydo bo'lgan. Bu karash hatto mustaqillikning dastlabki yillarida ham ona tili darsliklarida uchraydi: *Kishilar ilgari gapirmaganlar. Ular birgalikda mehnat qilishgan. Mehnat ja rayonida biror narsani aytish yoki so'rash zarur bo'lgan . Shunday qilib, ogzaki nutq kelib chiqqan. Nutq kishilarning ahil yashashi va ishlashi ga yordam beradi.* V. Humbolt bu fikrni inkor etib til birdan paydo bo'lgan deydi. Negaki til insonning botini, fitrati, unga xos bo'lgan xususiyatdir. Tilning paydo bo'lishiga nisbatan bunday qarash mazmunan Qur'oni karimning Baqara surasi 31 - oyati bilan hamohangdir.

V. Humboltning **til bilan tafakkur** munosabati masalasiga doir qarashi ham diqqatga sazovor. V. Humboltgacha tafakkur yetakchi mavqega ega, til uni ifodalovchi vosita bo'lib fikrni shakllantirishda ishti rok etmaydi degan qarash, nuqtai nazar ustuvor bo'lgan. V. Humbolt esa til tafakkur bilan teng mavqe - maqomga ega negaki til bilan ta fakkur ibtidodan ayni bir narsa - xilqat bo'lgan deydi. Bunday hukm chiqarishda V. Humboltga o'zi asoslagan metod - yondashuv imkon beradi. Bu yondashuvga ko'ra inson faqat til bilangina insondir. Tilning paydo bo'lishi uchun inson aslida inson bo'lishi kerak edi (maymun emas demoqchi). Inson tili uning ongi

(Vernunft, razum) bilan ajralmasdir. Buni tushunish uchun insonga xos farosat (Verstand, rassudok) ning faoliyat - tabiatini bilish darkor.

Til zarurat taqozosi bilan insonning botin - siyratidan paydo bo'ladi va qonuniyat sifatida inson ongi - aqli quvvatining faolli gini talab qiladi. Insonning mislsiz bu qobiliyatini V. Humbolt onging intellektual instinkti (Intellektueller Instinkt der Vernunft) deb ataydi. Bunda deb uqtiradi atoqli olim farosat hal qiluvchi ahamiyatga ega. Negaki tilning har bir unsuri paydo bo'lishi uchun fa rosatning faolligi zarur. Lekin farosatning oddiygina faoliyati ni ham anglab idrok etib bo'lmaydi.

V. Humbolt diqqat - e'tiborini intellektual faollikka qaratadi. Bunda u borliqning fikrga aylanishida ro'y beradigan fundamental - tayanch amal - akt (den Act der Verwandlung der Welt in Gedanken)ni nazarda tutadi. Aniqroq aytganda intellektual quvvat tilga qanday ta'sir qilib til o'z navbatida unga qanday ta'sir etadi degan masalaga e'tibor beradi.

Til fikr hosil qiluvchi organ - a'zodir (Die Sprache ist das bildende Organ des Gedanken). Ruhii aniqrogii intellektual faoliyat botiniy xususiyat bo'lib uning ro'y berishini odatda sezib bo'lmaydi. U tovush vositasida moddiylashadi va uni idrok qilish imkoni tug'iladi. Shunga ko'ra intellektual faoliyat bilan til yagona birlik butunlik hosil qiladi. Zarurat taqozosiga ko'ra tafakkur doimo til tovushlari bilan bog'langan - aloqador bo'ladi. Aks holda fikr aniq ravshan bo'lmay tasavvur tushunchaga aylana olmaydi. Boshqacha aytganda tushuncha hosil bulishi uchun sezgi a'zolari ish - faoliyati ruh faoliyatining ichki jarayoni bilan sintetik aloqaga kirishi lozim. Bu esa faqat til vositasida ruy beradi. Tilsiz tushuncha hosil bo'lmaydi. Binobarin tafakkurning o'zi ham mumkin bo'lmaydi. Farosat borliqdagi narsa mavjudotni idrok qilishi uchun nutqiy tovush aniq - ravshan bo'lishi darkor. Borliqdagi narsalar ham botiniy sabab bilan ro'y beruvchi faoliyat ham insonga ko'p belgi - sifat bilan ta'sir etadi. Lekin farosat narsalardagi umumiylikni aniqlashga harakat qiladi. U qiyoslaydi, qism - bo'laklarga ajratadi va ularni bir - biri bilan bog'lab ulab tobora yirikroq birlik hosil qilishga intiladi. Farosat hodisalarni muayyan birlik sifatida qabul qiladi shu bois o'zini almashtiradigan, o'zi o'rniga qo'llanadigan tovushdan ham shuni talab etadi. Binobarin tovush ruhiy faoliyatga moslashadi.

Tafakkur umuman til bilan emas, ma'lum darajada ayrim til bilan bog'liq bo'ladi deb yozadi V. Humbolt. Bu masala ijtimoiy - falsafiy xususiyatga ega bo'lib V. Humbolt unga, aniqrog'i xalq va til munosabatiga ham alohida e'tibor beradi. V. Humbolt xalq - millatni til maqom - statusiga ega bo'lgan inson ruhining individuallashgan - xususiylashgan shaklidir deydi. Boshqacha aytganda insoniyatning tillarga bo'linishi uning xalqlarga bo'linishi bilan aniqrog'i xalq ruhi bilan mos keladi. Xalqning tili va ruhiy quvvati alohida va biri ikkinchisidan keyin rivojlanmaydi. Ular intellektual - ma'naviy qobiliyatning ajralmas ayni bir harakat - faoliyatidan iborat bo'ladi. Intellektual faoliyat bilan tilni ajratsak da aslida (amalda) bunday ajralish yo'q. Xalq ruhining o'ziga xosligi bilan uning tili tuzilishi tartiboti o'zaro shu darajada qo'shib birlashib ketganki ulardan biri bo'lsa albatta ikkinchisi ham mavjud bo'ladi. Til xalq ruhining suvrati - zohiridir. Boshqacha aytganda xalqning tili uning ruhi, xalq ruhi esa uning tili demakdir. Bu qadar o'xshash boshqa biror narsa xilqat mavjud emas. Qanday qilib ular ayni bir va anglab bo'lmay digan manbadan paydo bo'lganligi sirligicha qolaveradi. Ayni paytda xalq ruhining o'ziga xosligini tildan ajratib alohida o'rganib keyin uning o'ziga xosligini tilga tatbiq etib bo'lmaydi.

V. Humboltning xalq ruhi atamasini qo'llashdan maqsadi tillar ning farqlanish shart-sharoiti va sababini aniqlash bo'lgan. Boshqacha aytganda tillarning farqi va o'ziga xos xususiyatini bayon qilishda faqat tovush faktori bilan cheklanib qolish yetarli emas. Tillarning farqini tushuntirishda pastki pogonada qolib ketmay yuqori pog'onaga ko'tarilish lozim deydi. Bunday holda ular orasidagi farq ruhga asoslanib tushuntiriladi. V. Humbolt talqinida til faqat xalq ruhini aniqlash vositasi sifatida emas, uning paydo bo'lish omili sifatida ham qaraladi.

V. Humbolt ta'limotida til mazmun - mohiyatiga ko'ra faoliyat (Tätigkeit), quvvat (Energeia) anikrogi ruhiy faoliyat, ruhiy quvvat bo'lsa tuzilishi jihatdan butunlik, tizim (sistema) dir. Boshqacha aytganda V. Humbolt tilni siyratiga ko'ra ruhiy quvvat, suvrati jihatdan esa butunlik, yaxlit ne'mat, xilqat deb tushunadi. Shu butunlikning har bir unsurida uning xarakterli

belgilari mujassam bo'ladi. Shunga kura bitta unsurga qarab tilning suvratini aniklash mumkin. Binobarin tilni tadqiq qilishda diqqat - e'tiborni til suvratining botiniy ruhiy faoliyat bilan bog'likligi va ularning o'zaro ta'siri masalasiga qaratish darkor. Bunday holda tillarning tuzilishidagi mavjud tafovut sababini aniklash imkoni tug'iladi. Buning uchun esa avvalo har bir tilga xos shaklni aniqlash lozim. Fikr ifodalashga xoslangan ruhiy faoliyat doimiy - uzluksiz va bir xilda amalga oshadi. Bunday bo'lishining boisi shuki ayni bir ruhiy quvvat vositasida ro'y beradi. Uning asosiy vazifasi jamiyat a'zolarining bir - birini tushunishiga imkon berishdir.

Alohida - alohida tovushlarni fikr ifodalashga xoslaydigan ruhiy faoliyatning jamiki aloqa va tartibotidagi bor barqarorlik hamda bir xillikdan tilning formasi (shakli, suvrati) hosil bo'ladi. Tilning o'ziga xos shakli har doim ham uning eng kichik unsurlarida ko'zga yaqqol tashlanmaydi. Shu bois ularning har biri alohida olib qaralganda tilning shakli uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lmaydi. Binobarin butunlik, yaxlitlik tushunchasiga murojaat qilishga to'g'ri keladi. Tabiatiga ko'ra tilning shakli ruhiy jihatdan bir xil, o'xshash bo'lgan ayrim unsurlarning sintezi (birikishi) dan iborat.

Bunday o'xshashlik asosida xalq o'ziga ajdodlaridan meros bo'lgan tilni o'zlashtiradi. Ushbu o'xshashlik tilni tadqiq qilishda o'z aksini topishi kerak. Ana shunday yo'l tutilmagina tarqoq unsurlardan ana shu o'xshashlikka ko'tarilib til haqida aniq tasavvurga ega bo'linadi. Bunday yondashuvsiz alohida unsurlarning o'ziga xos jihatini tushuna olmaymiz. Ularning o'zaro real aloqasini atamasa ham bo'ladi. Binobarin tilning xususiyatini anglash uchun uning unsurlari qo'llanishini kuzatish lozim.

Yuqoridagi qisqacha sharhdan avvalo shu narsa ma'lum bo'ladiki tilning shakli deganda faqat grammatik shakl emas, uning butun tizimi - organizmi tushuniladi. Tilni grammatika va leksikaga ajratib o'rganish amaliy ahamiyatga ega, tilni nazariy jihatdan tadqiq qilishda esa bu farq o'z ahamiyatini yo'qotadi. Shu bilan bir ga buyuk tabiatshunos - biolog va tilshunos olim tomonidan til ruhiy ijtimoiy xilqat deb e'tirof etilganligi anglashiladi.

Til shakli - organizmi tarkibiga kiruvchi birliklar sintez deb ataluvchi amal yordamida hosil bo'ladi. Bu amalni tug'diruvchi kuch ruhiy quvvatdir. Sintezning o'zini ifoda etuvchi moddiy vosita bo'lmaydi; shuni tushunishimiz kerakki sintez amali xuddi chaqmoqqa o'xshab tilni nurlantirganini sezmay qolamiz, u biz idrok qila olmay digan jabhadan paydo bo'lib unsurlarni birlashtirib birlashtiradi, yaxlit holga keltiradi. Masalan u yoki bu tilda o'zak suffiks yordamida otlik xususiyat kasb etadi, ushbu suffiks mazkur tushunchani ot tur kumiga mansubligini ko'rsatuvchi moddiy belgi bo'lib xizmat qiladi. Ammo sintetik amal vositasida ongda ro'y beradigan turkumga man sublik so'zni talaffuz qilganda hech qanday vosita bilan ifoda etil maydi. Holbuki sintetik amal ro'y berganligi suffiks bilan o'zakning o'zaro tobeligi va ularning yaxlitligini ko'rsatib turadi. Boshqacha aytganda bunday holda o'ziga xos ifoda ya'ni bevosita emas, balki mazkur ruhiy faoliyatdan kelib chiqadigan bilvosita ifoda mavjud bo'ladi. Bunday sintetik amal haqiqiy ruhiy faoliyatga xos bulib ikkita o'zaro birlashuvchi unsurdan uchinchi unurni hosil qiladiki unda ikkala unsur ham o'zining mustaqilligini yo'qotadi.

Ruhiy quvvat darajasi barcha xalqda bir xil bo'lmaganidan til birliklari jumladan so'zning shakli (formasi) va uning yaxlitligi bir xil bo'lmaydi. Ayrim tilda ushbu ikki hodisa so'z o'zagida tovush o'zgarishi yoki qo'shimcha qo'shish bilan sodir bo'ladi. O'zakda to'vush o'zgarishi ro'y berganda so'z o'zgarmay turli shakl hosil bo'ladi. Qo'shimcha qo'shilganda o'zak anglatgan tushuncha o'zgarmay so'z turli mu'nosabatga kirishishi mumkin. Bunda qo'shimcha o'zak bilan uyg'unlashib ketadi. Bunday qo'shimcha fleksiya deb nomlanib shunday xu'ususiyat ustuvor bo'lgan til flektiv til deb ataladi. Bunga sanskrit misol bo'ladi. Qo'shimcha aslida so'z bo'lib o'zak bilan uyg'unlashib ketmasa suffiks (yoki affiks) deb ataladi. Bunday xususiyat ustuvor bo'lgan tillarga nisbatan esa keyingi paytlarda agglyutinativ atamasi qo'llanmoqda. Bunday til ham grammatik munosabat ifodalaydi ammo ruhiy quvvat darajasi bir qadar sust bo'ladi deyish mumkin. Shu bois fleksiyaga xos xususiyat namoyon bo'lmaydi. Benazir iste'dod sohibi yirik nazariyotchi olim G'.Zikrillayev aytganidek *birorta tilni ham to'liq agglyutinativ til deb bo'lmaydi. Shunday tillar borki ular da so'z faqat o'zak ko'rinishiga ega*

bo'ladi. Bunday tillarda grammatik munosabat so'zning gap (nutq) dagi o'rniga bog'liq bo'ladi. Jumladan xitoy tili shunday xususiyatga ega.

Til birliklaridan tushuncha ifodalash uchun xoslangan so'zga uni hosil qiluvchi unsurlarning turli darajadagi yaxlitligi xos bo'lga nidek fikr ifodalash uchun xoslangan gapga ham yaxlitlik xos. Bu yaxlitlik so'zdagi kabi gapda ham uch xil ko'rinishga ega. Jumladan flektiv tillarda so'zning o'zida gap bilan aloqadorlikka ishora mavjud bo'ladi. Shunga ko'ra gap bo'laklarga bo'linib farosatga ro'baro' bo'ladi. Gapning yaxlitligi ana shu bo'laklardan hosil bo'ladi. Gap o'zgarmaydigan so'zlardan tuziladigan tillarda uning yaxlitligini hosil kilishda nofonetik vositalar yordam beradi. Bularga so'zning gapdagi o'rni va o'zgarmaydigan maxsus so'zlar kiradi. Boshqa bir guruh til da esa sodda gap o'zining zarur bo'laklari bilan birgalikda bitta so'z shaklida namoyon bo'ladi. Binobarin gapning yaxlitligi so'z doirasida o'z ifodasini topadi. Aksariyat tilga har uchala usul u yoki bu darajada xos. Ammo ayrim tilda ulardan bittasi ustuvor bo'ladi. Bunga misol qilib sanskrit, xitoy va meksika tilini ko'rsatsa bo'ladi. Meksika tilida sodda gap markazi (yadrosi) da fe'l turadi. Gapning boshkaruvchi va boshqariluvchi qismlari esa unga bi rikadi. Ular fe'lga fonetik vositalar yordamida birikib butunlik hosil bo'ladi: *pi - paca - qua* men go'sht yeyman. Shu bilan birga fe'lga qo'shib yoziladigan so'zlar alohida ham qo'llanadi. So'z yaxlitligi mukammal bo'lgan tillarda esa boshqariladigan olmosh fe'l shakliga qo'shilishi mumkin. Masalan yahudiy tilida boshqariladigan olmosh qo'shimcha sifatida ishlatiladi. Sanskritda esa turlanmaydigan va qo'shma so'zda ergash gap mujassam bo'ladi.

Til birliklari sintez natijasida hosil bo'lishi va u millatning ruhiy quvvatiga mos turli darajada namoyon bo'lishi yuqorida aytildi. Bu amal ayniqsa gap tuzishda aniq va ravshan o'z ifodasini topadi. Bunga fe'l, boglovchi va nisbiy olmosh xizmat qiladi.

Sodda gapda sintetik amal ifodasi fe'ning grammatik vazifasini tashkil etadi. Uning o'zi avvalo turlanadigan ot kabi ushbu amal natijasida uz unsurlarining uzak bilan birikishi natijasida hosil bo'lgan. Hosil bo'lgan shakl ushbu amalni gap doirasida qayta takrorlash uchun xoslangan bo'ladi. Ana shu xususiyat bilan fe'l sodda gap tarkibidagi boshqa so'zlardan keskin farq qiladi. Ayni bir sintetik amal vositasida u borlikdagi predikatni sub'ekt bilan biriktiradi. Bunda borliq ish - harakatga aylanadigan faol predi kat bilan subyektga qo'shiladi. Shunday qilib birikadi deb o'ylangan narsa haqiqatan ham holat yoki hodisaga aylanadi. Natijada obrazli qilib aytganda fikr fe'l vositasida o'zining botiniy qarorgohini tark etib voqelik dargohiga o'tadi ya'ni voqe bo'ladi. Binobarin u yoki bu tilning o'ziga xos xususiyati haqida gapirganda fe'lda uncha zamon shakli, buncha mayl va tuslanish bor deyishning o'zi kifoya qilmaydi. Negaki bunday fikrlar fe'l tilning asl mohiyati, uning nervi, asa bi ekani haqida hech qanday ma'lumot bermaydi. Shu bois fe'l turku mida ushbu tilning sintetik quvvati, uning vazifasi qanday ifoda etilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Diqqat - e'tibor ana shu masalaga qaratilsa til shakllanishining botiniy tendensiyalarini chuqur tahlilu tadqiq qilish imkoni tug'iladi. Sanskritda fe'ning birikish layoqati to'liq grammatik asosda ifoda etiladi. Shunga kura sodda gapda fe'l boshqa so'z turkumlaridan keskin farq qiladi. U bilan ot bir - biridan aniq chegaralangan. Faqat ayrim holdagina otdan (qo'shimcha bilan) fe'l hosil bo'ladi. Malay tillari oilasiga mansub tagal, tavan tilla rida esa fe'l bilan ot (ism) orasida keskin chegara yo'q. Ayni bir so'z ham ot ham fe'l sifatida ishlatilaveradi, har bir otni fe'lga aylantirish mumkin; zamon va mayl ko'rsatkichlari fe'lga qo'shib o'z ma'nosini saqlab qoladi va hokazo.

Amerika tillaridan deyarli hammasining tuzilishiga baho be rishda odmoshga asoslanish lozim. Bu tillarda olmosh otda egalik fe'lda boshkaruvchi va boshqariluvchi kabi turlarga bo'linadi. Tilda odatda ularning shakli har xil bo'ladi. Jumladan beton tilida olmosh fe'lga qo'shilganda boshqaruv xususiyatiga ega bo'ladi, egalik olmoshi esa o'rni bilan farqlanadi. Egalik olmoshi otdan oldin kelsa shaxsni ko'rsatuvchi olmosh fe'ldan keyin turib qisqargan holda qo'llanadi: rau + tucu uyim yoki mening uyim, humasoirru odamman yoki men odam man ma'nosini anglatadi. Ammo bunday olmosh barcha fe'lga qo'shila olmaydi. Bunday holda fe'l bilan olmosh uygunlashib ketganidan haqiqiy grammatik shakl hosil bo'ladi. Negaki urgu fe'ldan qo'shimchaga o'tadi, so'z yaxlitligi hosil bo'ladi. Ingliz tilida ham ayni bir so'z ot va fe'l sifatida qo'llanganda urg'u oxirgi buginga tushsa maz kur so'z fe'l bo'ladi. Amerika tillarida

olmoshning qo‘shimchaga aylanishi ular tanlagan yo‘lning to‘g‘riligidan dalolat beradi. Negaki bunday holda ularga flektivlik xos bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda V. Humbolt ta‘limotiga tayanib ish tutish milliy tillarning qurilishi - tuzilishi (sistemi) ni o‘rganishda ham ularni qiyosiy - tipologik jihatdan tadqiq qilishda ham har qanday asarni bir tildan boshqasiga tarjima qilishda ham amaldagidan boshqacharoq yondashishni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Зикриллаев Ф. Рух ва тил. – Тошкент, “Фан”, 2018, 141-бет.
2. Худоев С. ВЫРАЖЕНИЕ БУДУЩЕГО ВРЕМЕНИ В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.
3. Ruziev Y., Khudoev S., Rakhmatov A. The use of the past tensesin German and English //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 6. – С. 61-66.
4. Zikrillaev G. N., Jumaev E. B. INTERPRETATION OF TEXT AND QUESTIONS RELATED TO THIS MATTER IN FOREIGN LINGUISTICS //Scientific reports of Bukhara State University. – 2020. – Т. 3. – №. 3. – С. 79-88.
5. Jumaev E. B. EXPRESSION OF THE INDERECT QUESTION IN SPEECH AND MICROTTEXT IN UZBEK LANGUAGE // " ONLINE-CONFERENCES" PLATFORM. – 2021. – С. 138-139.
6. Zikrillaev G. N., Jumaev E. B. ACTUAL PROBLEMS OF THE UZBEK LINGUISTICS //Scientific reports of Bukhara State University. – 2020. – Т. 3. – №. 1. – С. 87-93.
7. Рузиев Я. Б. Текстовая характеристика выражения будущего времени в немецком языке //MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS. – 2018. – Т. 135.

THE SPIRITUAL CONDITION OF SISTER CARRIE

Radjabova Marjona Akhmadovna,

Phd teacher of Bukhara State University

marjona_radjabova@mail.ru

Dilnoza Sharafutdinova,

1st year of master degree student of

Bukhara State University

Abstract: In this article the author has discussed the consequences of the life of the main character of Theodore Dreiser’s novel “Sister Carrie”, paying attention on the social reasons for Carrie’s fall, on her spiritual condition in the life struggle against the backdrops of social phenomena. During the research process, it was discovered that one of the novel’s important elements is the realization that Carrie will never be satisfied with what she has; she will constantly yearn for more. Carolina, unable to wait for one, is already reaching for another, unable to be satisfied with what she already has. Carrie’s life discontent with stems from the fact that she never truly enters “high society”.

Key words: society, spiritual condition, character, tragedy, love.

Carrie, the central picture that was meticulously written out. Caroline Meeber, known at home as Sister Carrie, was born into a working-class household. “Egoism was a facet of her nature”, Dreiser writes, “and while it was not exceptionally obvious, it might nonetheless be regarded the main component of her character”. She was an excellent example of an American woman of average wealth, as she was good with unpretentious prettiness of adolescence, her figure promised to take on graceful shapes in the future, and her eyes shined with natural sharpness.

Carrie had no interest in reading; the world of information was closed to her. She was new to the art of casual coquetry. She hadn’t figured out how to fling her head back, her hand

gestures were ungainly, and her petite legs stepped awkwardly. But she was concerned about her beauty and was obstinate in her pursuit of material items.

In the novel Dreiser strives to thoroughly expose his heroine's look, noting both her attractive features - sharpness, beauty, dreams of youth - and the makings of an other order - selfishness, desire for financial gain, concern for appearance. Dreiser skillfully follows how American reality disfigures Carrie's character throughout the story, revealing her growth.

Carrie, desperate to find a job, becomes Drouet's mistress and achieves the secure life. She thinks: "Now I have ascended to a higher level". The fall of Carrie well conveys an internal monologue that reveals her state of mind: "She looked in the mirror and saw another Carrie there, who was more beautiful than before. She looked into the soul (a mirror made up of ideas of her own and others) and saw Carrie there, who was worse than before". Carrie, thinking alone with herself, comes to the conclusion: "You did not even try to resist and immediately recognized yourself defeated", she says it with pain in her heart.

Emphasizing the social causes of Carrie's fall, her defeat in the struggle of life, Dreiser writes: "The voice of need answered for her". Carrie was defeated because she could not find a job, because her sister, the wife of a Chicago slaughterhouse worker, could not help her, and even because she was afraid of working in a factory, which, as Carrie was convinced, could not bring her material well-being and happiness. And now Carrie is on the payroll of Drouet. "Carrie wasn't really in love with Drouet", says Dreiser, highlighting the material reasons that led her to get close to Drouet.

Then Hurstwood takes Carrie to Canada, invites her to marry him. Carrie does this, again, not so much out of love for Hurstwood, but out of the calculation. Reproducing Hurstwood's conversation with Carrie in a hotel room in Montreal, when Hurstwood proposed to Carrie to become his wife, Dreiser writes of the feelings experienced by her at the same time: "If she does not want to lean on him, does not return his love, then where will she be after that getaway?". Externally, Carrie has climbed another level of the social ladder - she has become the wife of a more or less rich person on thinking that finally she would be happy.

Carrie is a top performer of the roman. She has climbed quite high up the social ladder now. But here, too, her rise was also her fall. To save money on the outfits she needs as an actress, Carrie abandons Hurstwood, who lost all appeal to her when he was unable to support her.

Comparative material security, Carrie achieves only at a high price for the loss of the best human qualities.

Revealing the process of Carrie's corruption by bourgeois America, Dreiser seeks to convey the complexity of the dialectics of the soul of this outstanding personality...

It is no coincidence that, talking about Carrie's life in the "higher" society, Dreiser constantly confronts her with pictures of poverty, makes her remember wanderings in search of work in Chicago. Carrie goes to New York to a restaurant and, looking at the prices of dishes on the menu, remembers for a moment her first dinner in a restaurant with Drouet. "But even in this brief moment", writes Dreiser, "she managed to see another Carrie - poor, hungry, lost all courage, for whom Chicago was a cold, impregnable world, where she wandered in search of work". With great artistic tact, the writer uses this technique to set off the social techniques of the fall of Carrie, to convey the tragic atmosphere of the life of the people in America of corporations and monopolies.

The problem of art, important for the novel, is solved primarily by the image of Carrie. She could not fulfill her dream of becoming a real actress, wasting her talent in the struggle to get out of poverty, in the pursuit of dollars, for comfort, for the external brilliance of success.

Carrie had a natural artistic talent, she had "the pledge of a brilliant dramatic talent". One of the heroes of the novel, Ems, notes Carrie's amazing facial expression. Addressing her, he says: "And sometimes nature embodies all feelings in a human face. It makes the face express all human aspirations. This is what happened to you".

Dreiser especially skillfully, masterfully demonstrates the responsibility of American society for the waste of this talent, and in the fact that Carrie could not become “the spokesman for all human aspirations”, Dreiser sees the tragedy of her fate, her human defeat.

Carrie is described as a strong character young lady. She was able to get out of poverty and even achieve certain prosperity, but she could not achieve happiness. Happiness is not available to the common man in America, even if he has such talent and strength of character as Carrie. Money saps the soul, which is why there is no happiness for Carrie. “In your rocking chair you will sit alone, dreaming and yearning!”. concludes the novel Dreiser. “In your rocking chair by the window, you will dream of such happiness as you will never know!”. The tragedy of American life conveys the image of Hurstwood even more tangibly, which in the last chapters even pushes the image of Carrie into the background - at first, Dreiser even ended the novel with the death of Hurstwood, but then he added an ending, revealing Carrie’s spiritual impoverishment and doom - sitting in a rocking chair, she moves, but this is only an illusion of progress - the rocking chair, after all, remains in place. a sacrifice of talent and the best spiritual qualities, which her compatriots cannot avoid.

At the end of the novel, she never knew the happiness of creative work. Despite the appearance of fortune, Carrie came no closer to a happy end than Hurstwood.

REFERENCES:

1. S.M.Sadikova. Analysis of phraseological units in the context based on the novel “Sister Carrie” by Theodore Dreiser // Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal. – Vol. 2022 : Iss. 1, Article 29. p. 300-309.
2. Dreiser Theodore. Sister Carrie. – Moscow: Higher School Publishing House, 1968. – 596 p.

“ТОҒЛАР ҚУЛАЁТГАН ЗАМОН” ИЗТИРОБИ

Ганиев Илхом Музаффарович

*ТерДУ Ўзбек адабиётшунослиги кафедраси
профессори, филология фанлари доктори,
Халқаро Яссавий мукофоти лауреати.*

Аннотация. *Мазкур мақолада Ч.Айтматовнинг “Тоғлар қулаётган замон” романи таҳлил қилинган. Умумбашарий муаммолар ҳақида ўйлайдиган, миллий тафаккури кучли шахс, оддий журналист Арсен Саманчиннинг ботиний олами, дунёнинг турли бурчақларида бўлаётган воқеалар, ижтимоий қасиргалар, сиёсий ўйинларнинг моҳияти ва оқибати хусусида фикр юритилган.*

Annotation. *This article analyzes Chingiz Aitmatov's novel "When the Mountains Fall". The inner world of ordinary journalist Arsen Samanchin, a man of strong national thinking, thinking about universal problems, the events taking place in different parts of the world, social upheavals, the essence and consequences of political games were discussed.*

Калит сўзлар: *глобаллашув, жамият ва муҳит, табиат қонунлари, нафси аммора, маънавий-руҳий эврилишлар, иқтисодий-сиёсий муаммолар, эътиқод, қисмат.*

Keywords: *globalization, society and environment, laws of nature, selfishness, spiritual and spiritual changes, economic and political problems, beliefs, destiny.*

Арсен Саманчин ва Жаабарс. Бир бурж остида туғилган икки жон. Тақдир, кураш, яшаш, ютқазиниш, ютиш, ғалаба ва мағлубият, аламлар уйғунлиги. “Дунёда кимнинг толеида нима битилган. Худди шундай – кимнинг толеида нима. Ҳамма вақт шундай. Ҳеч ким бундан қочиб қутулолмайди”[1;31. Худди Арсен Саманчин ва Жаабарсдек. Худо, тақдир одамзодни ана шундай сир ва нурга тўла яратган. Дунёда нимаики яралган бўлса, бир-бирига яқин, боғлиқ, алоқада. Зеро, биз ҳаёт суръатлари ниҳоятда тезлашган глобаллашув даврида яшаётирмиз. Дунёнинг бир буржида бўлаётган воқеа-ҳодиса иккинчи буржга ҳам билвосита тааллуқли. Бу – азал-абад қонуни. Шу фалсафий, ҳаётий

ақидага асосланган Чингиз Айтматов бу романда икки тақдирни параллел гавдалантиради. Биринчиси, жамиятда Арсен Саманчин ва у яшаётган муҳит бўлса, иккинчиси – унга ёндош табиат, ҳайвонот оламидаги Жаабарс ҳаётида содир бўлаётган фожеалар.

“Тоғлар кулаётган замон” романи яратилиши билан унга қизиқиш олдингидек кучайди ва ушбу асарга муносабатлар билдирилди.[2;75; 3,11]

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, одамзоднинг нафси аммораси, шуҳрат ҳамда ҳокимият талвасасидаги қилмишлари табиат қонунларига хилоф. Буни унинг ўзи ҳам онгли равишда эътироф этади. Шунинг учун жамиятда мувозанат бузилган. Эндигина мустақилликка, эрк ва озодликка эришган мамлакатлар бозор иқтисодиётининг шафқатсиз ўпқонига тушиб қолишган. Кечагина қаноат қилиб, бола-чақа боқиб, ҳар ҳолда ёмон яшамаган зотлар бирданига олигархга айланиб, ерни унутган. “Пулхудо” деб ўзини ишонтирганлар, “доллархудо”лар кўпайган ва қутурган.

Шунинг учун ҳайвонлар дунёсида ўзини хўрланган, ҳақоратланган санаган Жаабарс нола қилади, ўкиради, фарёд солади. Арсен Саманчин ҳам аччиқ аламини ароқдан олади, жамият ва муҳитдан чексиз нафратланади, изтироб чекади. Лекин табиат ҳам, жамият ҳам ўз меъёрида давом этаверади. Яралиш, яшариш, пайҳонлик, қайта кўкариш, гуллаш, сўниш, қайта дўниш ва яна яшаш учун кураш, ниш отиш, тупроққа буланиш, мағзи тўк бўлса, уруғнинг кўкариши каби...

Одам ҳам худди шундай. Туғилиш, яшаш, яратиш, насл, ном қолдириш. Охират, абадий ўлмаслик, назардан қолишдан кўрқиш ва ҳоказолар. Арсен Саманчин ва Жаабарсни ўз хотиралари – ўтмишлари, ўктамлиги, енгилмас кудрати қийнар эди. Арсен Саманчин – бозор иқтисодиётига асосланган янги жамиятнинг эски журналист-зиёлиси. У *“Дил нима ўзи? Ҳамма нарсани унга бемалол тўнқариши мумкин. Ирода ва онг – мана булар инсон учун энг муҳим нарсалар!”* деб ёзган бир газетхон билан баҳслашган эди. [1;39]

Қизиғи, ҳаёт шу қадар тез ва шафқатсизки, ўз қисматида шу баҳсининг аччиқ таъмини тотиб кўрди. “Евразия” шоу-ресторанида рўй берган воқеа унинг ҳаётга қарашларини, хаёлларини тубдан ўзгартириб юборди. У ўзини тубсиз чоҳ ичида қолгандек, устига тоғ ағдарилгандек ҳис этди. Кечагина унинг шу, айна шу ресторанга келиши шарафланиб, қадрланарди. Бугун-чи? Шоу замон. Тескари. Бир вақтлар ўзини қадрлаган ўша кўз, юз, қўллар уни ҳайдаб солди. Шафқатсиз бозор қондаси, йўқ, одамлар ўзларини ҳимоя қилиш учун ўйлаб топган ҳимоя воситаси. Арсен Саманчин учун *“оламни оғир сукунат босди”*.

У дунёда ягона деб билган, “Мангу қайлик”ни кўйишдек шаштини амалга ошириш тимсоли бўлган *“ром қилиб қўювчи меццо-сопрано овозига умид боғлаб”, уйланган Ойа (Ойдана!)си ҳам шоу бизнес деб ундан юз ўгирди*”. Бизнес ҳукмронлари ундан юз ўгирдилар, четга сурдилар. Ойдана эса *“яланғоч елкаларини қоқиб, бизнеснинг жаннатига учиб кетди”*. [1;45]

Арсен Саманчин оддий журналист, зиёли эмас, у умумбашарий муаммолар ҳақида ўйлайдиган, миллий тафаккури кучли шахс. У дунёнинг турли бурчакларида бўлаётган воқеалар, ижтимоий қасирғалар, сиёсий ўйинларнинг моҳияти ва оқибатини яхши тушунади, ўйлайди, изтироб чекади. Лекин у ёлғиздан ёлғиз. Унинг изтироб ва ўйлари нақадар ҳаётга ҳамда аччиқ: *“Оҳ, шўрлик, шўрлик матбуот! Якка ҳокимлик даврида сўздаги қулчиликка қарши курашиб-курашиб, кейин ўзи бозорнинг қулига айланди. Ҳаво тўлқинлари ҳам шунга хизмат қилади – ахир, ҳар бир автомашинада радио бор...”* [1;46]

Бу Арсен Саманчиннинг эмас, дунёнинг тузугини анча теран билган, кўрган, кузатган, зарбини сезган мутафаккир адибнинг XX-XXI аср боши сариқ матбуотига айбномаси, катта ижтимоий, иқтисодий-сиёсий талотўпларга қарата айтган рост ва ҳақ сўзи!

Арсен ўзининг бахтини бой берганида, енгилгани ва таҳқирланганини, муҳаббатининг жар ёқасида қолганини ҳис этганида, шоумэн корчалон олдида ўзини ерга урилган санаганда дунё кўзига тор кўринди, сифмади, эзилди. Фақат уни бу хўрлик ва

тахқирлардан Ойданага бўлган муҳаббат умидигина сақлаб турарди. Лаънати олигархни ўлдириб, ўзини ҳам биратўла маҳв этгиси келди. Начора, қисмат, чидаш керак. Ирода билан ўзини тийди. Жиноятга қарши жиноят ер юзида яна бир ёмонлик уруғини кўпайтириш эканини ҳис этди.

“Тоғлар қулаётган замон”да янги тузилаётган жамиятнинг, тузумнинг ўтиш даври фожиалари тасвирланган. Бундай ўтиш даври бизга бегона эмас. У кечамиз ҳамда бугунимиз ҳамдир. Шу боис романдаги маънавий-руҳий эврилишлар, иқтисодий-сиёсий муаммолар, маданий ўзгаришлар нақадар таниш ва ҳаётий.

Арсен Саманчин ҳам ўз эътиқодига зид ўлароқ замоннинг йўриғига юриш учун осмон билан ўпишган. ўзи ўсган тоғлар томон янги ҳаётга йўл олди. Энди у севги аламларини унутиш учун араб магнатларига таржимонлик қилади. Лекин тақдирига бу ерда ҳам Элес битилганини қайдан ҳам билсин.

Яна янги шароит, муҳит, ишбилармонлик, манфаат... *“Социалистик бебошлиқдан қутилиб, бозор деганига йўлиқдик. Бозор билан тил топишмасанг, сени ўлдиради”*. [1;110]

У тоғ йўлларида, дараларда ҳам шаҳардаги ҳаётини унутолмади. Бот-бот ўзининг долзарб ижтимоий муаммоларга бағишланган мақола ва чиқишлари ташвишлантирар, ичидаги дарди уни баттар эзарди. Ўзи ёзган мақолаларнинг сарлавҳасидан ҳам унинг шахсини, эътиқоду идеалини билиш мумкин. Чунончи, “Бойлик ва ҳокимиятга телбаларча интилиш”. Бу – XX аср охири ва XXI аср бошида дунё аҳлини ўйлантираётган, қийнаётган, минг кўйга ва қиёфага солаётган глобал муаммо.

Арсен Бектур оға билан тоғ йўлида бўладими, рудда бўладими, қатъи назар, шу муаммо унга тинчлик бермасди. Тўғри, бу дунёда ҳар ким ўз қилмишининг қурбони, қилган амалига яраша ажр кўради. Лекин қачон деган қийнов ҳам бор-да. Корчалону ишбилармонлар, долларбойлар ҳамма нарсани издан чиқаргандан сўнгми? Мумтоз тарих, куй, урф-одат унутилишга маҳкум этилгачми? Табиат пайҳон бўлиб, ноёб турлар қирилиб битгачми, қачон? Бу дардли сўроқ кечалари Арсен Саманчиннинг уйқусини, кундузлари тинчини ўғирлади. Бир кун келиб исрофгарлар (араб нефть магнатлари) жазосини тортади. Ҳаётнинг сабоғи кўп. Лекин Арсен бу ҳақиқатни билса-да, *“Ер юзидаги бундай адолатсизликни ҳеч ақлига сиздир олмайди”*. Шу ўринда улуғ мутафаккир Лев Толстойнинг “Худо ҳамма нарсани кўриб туради-ю, нега кеч жазолайди” ҳикоясини эслаш кифоя. Биз бандалар шундай ўйлаймиз: Тангри адолатсизликни кўриб туради-ю, нега жим? Йўқ, худонинг чўпи узун. У олам бино бўлгандан буён бирор-бир жабрни, зулмни, ёвузликни жазосиз, эзгу фикру иш-амални эса манфаатсиз қолдиргани йўқ. Бу ҳам азал-азалнинг ўзгармас қонуни, адолатидир.

Араб бойлари ва маҳаллий аҳоли ўртасида низо авжига чиққанда Арсен Саманчин овулдоши Тошафгон тимсолида яна бир фожиани ҳис этади. Тошафгонларнинг тоғу тош, ўт-ўлан, ноёб турли илбарс-қоплонларнинг қирилиб кетиши билан иши йўқ. Бойлик орттириш, мўмай пул топиш йўлида қанча одам қурбон бўлса ҳам майли. Бунда ҳам уста адиб бир ўқ билан икки қуённи мўлжалга аниқ олган. Биринчидан, Тошафгон (Тоштанбек) номидан ҳам маълумки, у ҳозирга қадар давом этаётган афгон урушида қатнашган, ноҳақ, адолатсиз урушни ўз кўзи билан кўрган, кўзи қонга ўрганган. Бу ўринда дунёдаги бемаъни жангу жадалларига нафрат ҳамда шу урушлар туғдираётган ёвузликлардан огоҳлантириш бор. Иккинчидан, айнан шу Тошафгон яратувчиликни, ҳалол меҳнат билан оила боқишни эмас, бир гуруҳга бирлашиб (дунёнинг бугунги сиёсий манзарасини эсланг), меҳнатсиз бойиш йўлини танлаган. Бу йўлга қўшилмаса, ўзларига ёрдам бермаса, ўз дўсти Арсен Саманчинни ўлдириб, мактаб синфхонасига кўмишга ҳам тайёр! Зўравонликка, кучга асосланган сиёсатнинг таназзули ҳам бу образ моҳиятига сингдирилган. Чунки Арсен биладики, ҳеч вақт зўравонлик куч-қудрати яратувчиликка қодир эмас. Аслида Арсен яшаган (яшаётган) жамиятнинг фожиаси ҳам айнан шу икки ғоя курашида – бир томондан, бозор иқтисодиёти, ўтмишдаги ҳамма кўприкларни кўр-кўрона бузиш, янгисини куришга қурбнинг, кучу заковатнинг, яратувчиликнинг етмаслиги, иккинчи томондан, маънисиз, мағизсиз “оммавий маданият”нинг бузғунчилик қудрати, унинг кун

сайин ўз гирдобига янги авлодни – “бозорбоп” болаларни тортаётгани кўринади. Хўш, нажот-чи? Нажот, қутилиш йўли қайда?

Инсониятнинг кўп минг йиллик тараққиёти ва таназули кўрсатадики, кўпинча эзгулик ютказиб, ёвуз кучлар ғолиб келса-да, лекин яхшиликни тўла махв этолмайди. Ҳар қандай даврда, шароитда эзгулик ҳеч бўлмаса уруғ сифатида яшаб қолади. Чингиз Айтматов асарларида ҳам худди шундай. Мутафаккирнинг муҳолифлари уни ҳаётдан фақат фожиа, бадбинлик ахтаришда айбласалар-да, Айтматов этикоидидан ҳам, услубидан ҳам воз кечмади. Чунки ҳаётнинг ўзи йўқотишлар билан қизиқ ва бардавом.

Тинчлик ҳамда уруш бир мамлакат ҳудудига сиғмайдиган нур ва зулмат кабидир. Уруш балосига четдан бефарқ қараб туриш мумкин эмас. Қаердаки тинчлик боқий бўлса, у инсониятнинг бебаҳо неъматидир, қаердаки урушга уринишлар бошланса, башариятнинг қора қисматига айланади. Буни йиллар, асрлар давомида ҳукм сурган тинчлигу бўлиб ўтган урушлар бизга англатади. Чингиз Айтматовнинг айнан мана шу асари ҳам бизни огоҳликка ундаса, ажабмас.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Айтматов Ч. Қулаётган тоғлар (Абадий қаллик); Қиёмат: романлар. – О'zbekiston, Т., 2011,– 31-б.

2. Ёқубов О. Буюк донишманд инсонни эслаб...// Чингиз Айтматов. Тоғлар қулаётган замон (Абадий қаллик). – Т.: “ВЕКТОР – PRESS”, 2009 й.;

3. Саидов А. Афсонавий ёзувчи ва унинг охириги романи ҳақида // Чингиз Айтматов. “Тоғлар қулаётган замон”.(Абадий қаллик). – Т.: “ВЕКТОР – PRESS”, 2009 й.

ФРАНЦУЗ ВА ЎЗБЕК ЭРТАКЛАРИДА МОДАЛЛИК КАТЕГОРИЯСИ ТАҲЛИЛИ

Juraeva Malokhat Mukhammadovna
Professor, (DSc)
of Bukhara State University
malo_uz@mail.ru

Мазкур мақолада тилишуносликда умумлисоний характерга эга, мулоқотнинг муҳим функционал жиҳати ҳисобланган, тил моҳиятини англаш учун катта аҳамият касб этган «модаллик категория»сининг халқ оғзаки ижоди, энг қадимий, оммавий жанрларидан бири саналган «эртак» тушунчаси ҳақида ҳамда мазкур категориянинг эртакларда ифодаланиши тўғрисида сўз боради. Икки ноқардош тил кесимида француз ва ўзбек эртакларидаги миллий-маданий хусусиятлар таҳлил қилинади.

***Калим сўзлар:** концепт, лингвокультурема, рационализм, аксиологик тус, муқобилсиз лексика, маданий бирликлар, маданий доминант, ўзбек ва француз этноси, паремнологик захира, рамзлар ва қиёфалар маданияти*

This article deals with "the category of modality", which has a universal character in linguistics as an important functional aspect of communication and is important for understanding the essence of language, and its expression in one of the oldest and most popular genres of folklore "fairy tale". In the examples of two different languages - French and Uzbek, national-cultural features of fairy tales are analyzed.

***Keywords:** concept, lingvokulturema, rationalism, axiological tone, irreplaceable vocabulary, cultural units, cultural dominance, Uzbek and French ethnos, paremiological source, culture of symbols and images.*

Мазкур мақолада биз француз ва ўзбек миллий характерини биз, эртак матнида тақдим этилган лингвокультуремалар ва аксиологик тус билан безалган концептлардан келиб чиққан ҳолда баҳолаймиз.

Маълумки, инсон бошқа ҳодисалар сингари «эртақ» тушунчасини англашда, идрок қилишда, билишда қатор мантиқий-руҳий ҳаракатларга эга бўлган фаолиятни, яъни ўз онгидаги ақлий таҳлилни амалга оширади Бунинг учун эртақ ҳақидаги илк мушоҳадаларини хотирасида қайта тиклайди, унинг хусусиятларига эътибор қаратиб, бевосита кузатишлар орқали унга оид далилларни тўплайди ва миясида жамлаб саралайди.

Эртақ, халқнинг маданиятидан дарак берувчи воқеа-ҳодисалар ҳамда лексик бирликларни ўзида яширган прецедент (*ўзидан кейинги содир бўладиган худди шу турдаги воқеаларга ўрнак, мисол бўларли ҳодиса*) матннинг бир шакли ҳисобланади.

И.Г.Ольшанскийнинг таснифи асосида, бизнинг назаримизда, тадқиқотнинг қийматини кўпроқ даражада аниқлаб берадиган лингвокультуремаларнинг (эквивалентсиз лексика, афсоналаштирилган маданий тил бирликлари, паремиологик захира, рамзлар ва киёфалар маданияти) 5 турини ажратиш мақсадга мувофиқдир.

Француз эртақларида барча муқобилсиз лексика (54 % қўлланилган) 5 гуруҳга бўлинади:

1) **атоқли отлар** (Loulou, Nounou, Nicole, Pierrot, Riquet, Fifi, Guillaume, Anna, Aurore, Robert, Cantalabutte, Carabas, Javotte, Finette);

2) **топонимлар** (мамлакат, шаҳар, қишлоқ, воҳа, дарё номлари: La Perse, le Bassin parisien, la Normandie, l'Alsace, la Seine, Hongrie, Romaine, Europe, Mines-d'Or, Serpentin-Vert.);

3) **пул бирликлари** (un écu, un louis d'or, un franc);

4) **тарихий ёдгорликлар** (Le Louvre, Notre-Dame de Paris, Le SacréCoeur, Le Panthéon);

5) **узунлик ўлчовлари** (un pied, une lieu, un mètre, un kolomètre).

Бирор-бир эртақда тўқима бирликлар ва ҳодисалар учрамайди, бу эса эртаққа аутентликни (аслига мосликни) беради, ўқувчини худуд билан, унинг тарихи билан, француз халқи ҳаётида бўлиб ўтган реал воқеалар билан таништиради.

Ўзбек эртақларида барча эквивалентсиз лексикани (49 % қўлланилган)

қуйидаги гуруҳларга бўлиш мумкин:

2) мамлакатлар олдида атоқли отлар билан келиши (*Туркман, Забилистон, Хоразм мамлакатларида, Чин, Қовунчи, Урганч, Богдод, Водий* томонларда, *Бухоро* элатида, *Қўқон* юртида);

2) шаҳар номларининг қўлланиши: *Тошкент, Бухоро, Самарқанд, Навоий, Хива, Зомин, Фарғона, Қўқон, Ўзган* каби;

3) маиший эртақларнинг бошлама қисми эса ниҳоятда ихчам ва содда тузилган бўлиб, уларда воқеликнинг бўлиб ўтган вақти ноаниқ бўлса ҳам, бироқ сирлилик сезилмайди, балки ҳаётийлик ҳукмрон бўлади.

Француз эртақларида афсоналаштирилган тил маданий бирликлари – маданият формуласи бўлган ритуал-маросимий, урф-одатлар, афсоналар, ирим-сиримлар (10%,) ни ифодалашда ҳам аксиологик ва эпистемик модаллик категориялари учрайди: Масалан, 10 та эртақдан атиги биттасида афсоналар учради. Улар авваломбор, эртақ персонажлари билан боғлиқ. Масалан, «*L'enfant à la vouivre*» эртагида китобхонга эртақона малика илон киёфасида намоийиш этилади, жуда гўзал хуснга эга бўлган малика, жуда қаттиққўл ва шафқатсиз. Французларнинг энг машҳур афсоналаридан бирида таъкидланишича, у тоғлар устидаги бир қасрда истиқомат қилади ва хазинани қўриқлайди. Маданият белгиси билан тамғаланган эртақлар мазмунининг унча кўп бўлмаган фоизи француз рационализмидан гувоҳлик беради: французлар у ёки бу пердмет ва ҳодисаларни тушунтиришда кўпроқ хис-туйғу ва иримларга (этикодаларга) эмас, балки онг ва тафаккурга таянади.

Маданиятнинг формуласи бўлган ритуал-маросимий, урф-одатлар, афсоналар, ирим-сиримлар – афсоналаштирилган тил маданий бирлик-ларининг модаллик артефакти,

деонтик ва эмотив модаллик категориялари билан имплицит ҳамда эксплицит ифодалангани ўзбек эртакларида эса кўпроқ (19%) учради:

3) 1. *Бола кетаверибди, йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юрибди. Бир жойга борса, бир киши майса устида намоз ўқимоқчи бўлиб турган экан...* (Гулиқаҳқаҳ, 7).

2. – *Шоҳим қизнинг бошини боглаб бировга фотиҳа қилинаётганда унинг ўз розилиги олинганму? – деб сўрабди.* (Сехрли нон, 32).

Француз эртаклари матнида тилнинг паремиологик фонди кам намойиш этилади (2%). Таҳлил қилинган мақол ва маталлар француз характери қарама-қаршиликларга хос эканлигини кўрсатади: улар доимий бир хилликка эга бўлиш билан бирга, авантюризмга хос хусусият бўлган турли алмашилиш ва ўзгаришларга иштиёқи баланд эканлиги ҳам кўрсатиб ўтилади.

Ўзбек эртакларида тилнинг паремиологик фонди кўпроқ (8%). Эртак матнида маданият белгиларига келсак, француз эртакларида (30%) ҳақиқий ҳаётни ҳис-туйғулар билан қабул қилинадиган этнос орқали ҳайвонот ва наботот дунёси ҳамда ўраб турган олам рангдор чизгиларда ифодаланган. Масалан, эртакда бирор-бир аниқ ҳайвоннинг феъл-атвори, унинг хусусиятлари орқали маълум ахлоқий фазилатлар ва хусусиятлар ифодаланади. Айтайлик, ёлғон, айёрлик ва макр-ҳийла тулки образида мужассамланган. Французлар, мамлакатнинг энг айёр одамлари деб гасконликлар ҳисобланади, шунинг учун «un genard gasçon» сўз бирикмаси энг юқори даражадаги айёрликни англатади. Масалан, 1.1-жадвалга қаранг:

Модаллик к турлари	Француз эртакларида	Ўзбекча версияси
<i>истак, ҳолат, ўрин-жой, тахмин, гумон, буйруқ</i>	<i>Eh bien! dit le loup, je veux l'aller voir aussi; je m'y en vais par ce chemin-ci, et toi par ce chemin-là; et nous verrons à qui plus tôt y sera»</i> (CP.PChR, 7)	<i>Тушунарли, – дебди бўри. – Мен ҳам бувингни бориб кўрмоқчиман. Мен мана бу йўлдан бораман, сен бўлса мана бу сўқмоқдан юр, кўрамиз ким олдин бораркин (20 б.).</i>

Модаллик *истак* категорияси билан берилиб *хоҳиш, ҳолат, ўрин-жой, тахмин, гумонни* англатиб, олмош (от ўрнида) + феъл шаклида келган (*бориб кўрмоқчиман, сўқмоқдан юр, кўрамиз ким олдин бораркин*). Эртакда бир ҳайвоннинг феъл-атвори, унинг хусусиятлари орқали маълум ахлоқий фазилатлар ва хусусиятлар ифодаланган, айёрлик ва макр-ҳийла бўри образида мужассамланган.

Лингвокультуремаларнинг қилинган таҳлиллари асосида шуни хулоса қилиб айтиш мумкинки, тил – бу халқ маданиятини тушунишда рамзий бошқарувчи, лексика эса унинг маданиятининг ҳис-туйғуларга бой ифодасидир.

Француз халқини характерловчи, ўзида қадриятлар ифодасини топган концептлар орасида, бизнинг назаримизда, энг кўп тарқалгани «оптимизм» концептидир (22%). Бу концептнинг қуйидаги маданий доминантларини ажратамиз: «қувонч», «хурсандчилик», «беғамлик», «бахт», «ҳазилкашлик», «байрам» кабилардир. Масалан:

Toute la Cour en eut une joie qui ne se peut imaginer. (CP.R.H, 168)

2. *Petit bonhomme, je veux encore t'entendre rire...* (86 p.)

3. *Elles voulaient avoir les habits et les coiffures qui leur iraient le mieux.* (CP.C, 34)
«*une joie, vouloir t'entendre rire, voulaient avoir*» «қувонч», «хурсандчилик», «бахт» концептлари орқали модалликнинг *истак-хоҳиш* категорияси ёритилиб берилмоқда.

Ўзбек халқини характерловчи, ўзида қадриятлар ифодасини топган ўзбекнинг байрами, тўйи, урф-одатлари ва анъаналари, ирим-сиримлари жуда кўп ва қизиқарли бўлиб, концептнинг қуйидаги маданий доминантларини ажратамиз, улар модаллик категориясининг когнитив, импозитив, аксиологик каби бирқанча турлари орқали

ёритилиб берилмоқда: «бахт», «қувонч», «омад», «байрам», «тўй» «шукроналик», «беғамлик», «осойишталик», «андишаллик», «камтарлик», «шарм-ҳаё», «қувноқлик», «меҳрибонлик», «хурсандчилик», «ҳазилкашлик», «ҳашар» (37%) кабилардир. Бу концептлар ўзбек миллатини ҳатто энг бахтсиз онларида ҳам тинчлик, ҳазил ва хурсандчилик манбаини топа оладиган халқ эканини кўрсатади. Масалан:

1. – *Отажон, онажан! Сизлар менинг болаларимни шунчалик тарбиялаб ўстиряпсизлар. Мен сизларнинг қизларингдан ҳам сира ёмонлик кўрмаган эдим, умри қисқа экан, ўлиб кетди. Шунчалик меҳрибонлик қилганларинг учун раҳмат, энди болаларимни берсангиз, олиб кетаман. Ўз қарамозимга олсам. Менинг ҳам соғлигим ночор, бирор нарса бўлиб қолсам, болалар меросга эга бўлишсин* (ЎХЭ. Сеҳрли нон, 56).

2. *Чориқул ва онаси қувона-қувона тер тўкиб меҳнат қила бошлабдилар. Улар бу ерга шолғом экибдилар. Тинимсиз меҳнат қилибдилар.*

Мазкур эртақларда модалликнинг истак-ҳошиш, розилик, илтимос, ҳолат, темпораллик каби турлари, рози бўлишлик (яшириниб келган) мотиви ҳамда миннатдорчилик билдириш, қувонч, шукроналик ва хурсандчилик меҳрибонлик концепти кабиларни, лингвомаданиятшунослик хусусиятларини кузатиш мумкин.

Француз миллатининг яна бир муҳим жиҳатини акс эттирувчи аксиологик модаллик билан тус олган «бағрикенглик» (қадриятни ифодаловчи доминантлар: «яхшилик», «оққўнғиллик ва доим ёрдам қўлини чўзишга тайёрлик», «ёрдам кўрсатилганда хурсандчилик») (5%) концептилари билан ифодаланган: Биз Ж.Ж.Руссонинг фикрига қўшилишга ҳайрихоҳмиз. У шундай деган эди: «Франция – барча нафрат-ланадиган ва ўзи эса ҳеч кимга нисбатан юрагида ғаразлиги бўлмаган беозор ва оққўнғил миллат».

Масалан: *Je veux bien, repondit le petit prince, mais je n'ai pas beaucoup de temps* (p.69). *Si la chose est ainsi, a dit la princesse, je veux bien que vous deveniez le plus beau prince du monde* (CP.RH., 31). Модаллик истак, ҳошиш, макон, темпораллик, биологик ҳолат, имкон, ҳаракат билан берилган.

«Жасурлик» концепти французлар дунёқарашадаги энг қадриятли концепт бўлиб, эртақ матнида у асосий ўринни эгаллаган. Буни А.Фулленинг қуйидаги сўзлари, яъни французларнинг энг фаркли жиҳатлари «жасурлик ва ўлимдан нафратланиш, ақлдан озган ҳолатни эслатувчи, мастликка боргунга қадар французлар ўлим билан ўйнашганлар, уни излаганлар, жангларда улар ўз кийимларини ечиб, қалқонларини улоқтириб ташлаганлар» деган фикри тасдиқлайди.

Масалан: *Je ne crains personne. Battons nous, si vous le voulez. Soyons bons amis, si cela vous plait*» p.46.

Модаллик = индикатив (*je ne crains personne*) + имперратив (*soyons*) +кондиционал (*si, voulez*) + сьубжонктив (*vouloir, pouvoir*), модал ифода воситаларига анча бойдир.

«Жасурлик» концепти билан «севги» концепти чамбарчас боғлиқ, чунки барча қахрамонликлар кўпгина ҳолларда гўзал аёлларни деб содир этилган. Мазкур концептнинг 12 эртақдан 8 тасида (7%) қайд этилиши, француз миллатига хос бўлган севгига бойлик ҳамда ҳис-туйғуларнинг мўллигидан далолат беради. Севги концепти ўз навбатида, аксиологик модаллик билан тус берилган «гўзаллик» концепти билан боғлиқ ҳамда у француз этносининг олам манзараси тасвирида олдинги ўринни эгаллаган қадриятлардан (14 %) эканлиги бежизга эмас, чунки айнан французлар гўзалликни энг олий даражада ҳис этувчи ва баҳоловчилардир:

1. *Elle ne voulait apparaitre que dans le plein rayonnement de sa beauté.*»;

2. *Lorsqu'il voudrait du roi servir le tendre amour?* p.143.;

3. *Il y eut meme plusieurs gentilshommes qui voulurent l'épouser, quoi qu'elle n'eut pas un sou. Mais elle leur dit qu'elle ne pouvait se résoudre a abandonner son pauvre père dans son malheur? et qu'elle le suivrait a la campagne pour le consoler et l'aider à travailler* (La Belle et La Bete.p.12).

Модаллик = сьубжонктив имперфект, негатив (*voulait apparaitre que*) + индикатив (*rayonnement de sa beauté.*) + имперратив + сьубжонктив (*vouloir, pouvoir*).

Ўзбек миллатининг яна бир муҳим жиҳатини акс эттирувчи аксиологик тус олган концепт «бағрикенглик»дир (қадриятни ифодаловчи доминантлар: «яхшилик», «оққўнгиллик ва доим ёрдам қўлини чўзишга тайёрлик», «ёрдам кўрсатилганда хурсандчилик») (35%) концептлар ситуатив модаллик категориялари билан эксплицит уйғунлашган:

У қўшиларида ҳеч нарсани аямас, улар нима сўраб чиқса йўқ демас, баъзан эса ўзи ҳам турли нарсалар **совға қилиб турар экан** (ЎХЭ. Сеҳрли нон);

4) *Чориқулбой тез орада жуда мустаҳкам ва муҳташам кўприк қуришни бошлаб юборибди. Одамлар узоғи яқин бўлиб, Чориқулбойни дуо қилишибди. Чориқул бутун қишлоқ халқини чақириб, қўш-қўш мол қўй сўйдириб, катта марака қилибди. Марака тугагач, кетаётганларга биттадан қўй улашибди* (ЎХЭ. Сеҳрли нон, 10). Модаллик индикатив, реаллик, имкон, сабаб, мамнунлик, макон, ҳолат, темпораллик кабилар билан уйғунлашган, олижаноблик, оққўнгиллик, меҳнатсеварлик, саҳийлик концептлари ҳамда миллий маданиятнинг *қўш-қўш мол қўй сўйиши, катта марака қилиши, дуо қилиши, кўприк қуриши, қўй улашиши, ёрдам қўлини чўзиши* доминантлари эртақнинг семантикасини очиб берган.

Ҳар бир аксиологик тусланган концепт ўзининг антиподи – қарши қадриятга (қарама-қарши нисбатига) эга.

Таҳлиллар натижасида шуни айтиш мумкинки, француз этносининг қарши қадрият («манманлик, мағрурлик» (35%), «қаҳр-ғазаб» (29%), «очкўзлик» (6%), «дангасалик» (6%) лари модаллик категориялари орқали эртақ матнларидаги мазмун янада ёрқин ифодаланган:

Je vous défends d'y entrer, et je vous le défends de telle sorte, que, s'il vous arrive de l'ouvrir, il n'y a rien que vous ne deviez attendre de ma colère. (P.93). Ҳамма хоналар ... ихтиёрингизда, лекин хужрага киришни сизга **ман этаман, ёдингизда бўлсин**, агар у ерга **киргудек бўлсангиз**, сизни ҳеч ким ва ҳеч нарса қаҳримдан **қутқара олмайди** (ОҒЭ, 25), ҳамда ўзбек этносининг қарши қадриятлари «манманлик» (18%), «қаҳр-ғазаб» (11%), «очкўзлик» (4%), «дангасалик» (3%) ни ташкил қилади:

*Ўгай она бир куни нон ёпибди. Бир кулчанинг ичига заҳар солиб бола учун алоҳида пиширибди. Бола кўчадан қайтганда «Ма болам сенга кулча пиширдим, иссиққина еб ол!», – дебди. Бола кулчани қўлига олиб чиройлилигини томоша қилиб ейишга кўзи қиймабди. ... шунда хизматкор йигитлардан биттаси: – Бой ота буларни урманг. Бойвуччамиз бугун эрталаб менга чўлга чиқиб, заҳарли илон **тутиб келтиришни буюрдилар**.*

*Шунда бир кекса хизматкор: – Кимки бировга **чуқур қазиса** ўзи йиқилади деган ҳикматнинг **ҳақлигига шубҳа йўқ**. Мана, бир норасидани **ўлдирмоқчи** бўлган экан, ўрнига ўзи ўлди, – дебди **ғазаб билан**.* [ЎХЭ, Бировга чоҳ қазисанг, 85].

Мазкур мисолларда «**ўлдирмоқчи, буюрдилар, еб ол, қазиса, шубҳа йўқ, урманг**» каби модаллик категориялари императив, сюбжонктив, кондиционал майллари орқали ўзбек этносининг қарши қадриятлари, очкўзликни ифодалаган.

Қуйидаги мисолларда турли ёшдаги эртақ қаҳрамонлари ҳар хил персонажлар кўмагида сандиқ ичидан озод қилинади. Воқеалар, асосан, дарёларда юз беради.

Масалан, 1.2-жадвалга қаранг:

Модаллик турлари	Ўзбек эртақлари
макон, гўзаллик, табиат	1. Подшо қизлари дарё лабида ўтиришса, бир сандиқ оқиб келаверибди. Сандиқ яқинлашибди. Сандиқни очибдилар. Сандиқ ичида бир йигит ўтирган эмишки, дунёда унинг тенги йўқ экан. Сочи қоп-қора, жингалак-жингалак. Қошлари қоп-қора, кўзлари шахло, қадди-қомати келишган экан (ББЭ. Тоҳир ва Зухра, 81).
макон, аксиологик,	2. Балиқчи сандиқни очиб қараса, пахтадеккина тилла кокилли бир бола ётган эмиш. Болани уйига олиб келиб, тарбиялаб, катта

	қилибди (ЎХЭ, Гулиқаҳқаҳ, 34).
табиат, макон, гўзаллик, ҳолат,	3. Тонгда бозбон сув олиш учун дарё бўйига келган экан, кўзи сандиққа тушибди. Дарҳол сандиқни сувдан судраб чиқарибди. Сандиқни очиб қараса, бир чиройли йигит ҳолдан кетиб, ҳушсиз бўлиб ётган эмиш. Бозбоннинг чиройли йигитга раҳми келиб, уни уйига олиб кириб, дори-дармон билан парвариш қилибди (ЎХЭ, Сунбул билан Гул).
буйруқ, макон, муҳаббат	4. Подшо хизматкорларига: « Сандиқ очилсин! » дебди, сандиқни очиб қарасалар, бир қиз ётган эмиш. Подшоҳ уни кўриб, ошиқи беқарор бўлибди (ЎХЭ, Маликаи Ҳуснобод).

Тадқиқотимизда семантик категориялар назариясини ривожлантириб, ушбу категориялар билан тилнинг семантик функциялари орасидаги муносабатни назарий таҳлил қилишга ҳаракат қилинди. Фикримизча, биринчидан, семантик категориялар (мумкинлик, зарурият, императивлик, руҳсат ва бошқалар) реал объектив борликни акс эттириб, унга бўлган муносабатни билдирса, иккинчидан, асосий эътибор ушбу категорияларнинг тил билан узвий боғлиқлик муносабатларига қаратилади.

Халқнинг характери ва уни ташкил этувчи ўзига хос хусусиятларини аниқлаш жуда мушкул вазифа бўлиб, ўзбек ва француз миллати шахсига хос хусусиятлар бошқа кўп миллатларга ҳам хосдир. Шунга қарамай, ажратилган маданий доминантлар ўзбек ва француз эртақларида «ўзбек ва француз миллий характери»ни энг юқори даражада ифодаловчи ҳамда айнан ўзбек ва француз кишининг миллий ўзига хосликларини фарқловчи лисоний воситалардир. Мазкур лисоний воситалар модал маънолар системасининг умумий, қиёсий-типологик жиҳатларини очиб бериш, уларни ёрқин ифодалаш ва ички лисоний дунё манзарасининг миллий-маданий хусусиятларини аниқ акс эттириш имконини беради.

References:

14. Жўраева М.М. Француз ва ўзбек эртақларида модаллик категориясининг лингвокогнитив, миллий-маданий хусусиятлари. Дисс.филол.фан.док. – Т.: 2017. – Б.233
15. Кулдашова Н.Б. Француз ва ўзбек тилларида спорт терминологиясининг миллий-маданий хусусиятлари. Автореферат ф.ф.ф.д. дисс. 2020. – Б.52
16. Juraeva Malokhat Mukhammadovna. Linguocognitive, national and cultural features of the category of modality in French and Uzbek fairy tales. Tashkent. 233/253 p.(Diss. filol. fan. dok.). – 2017.
17. Juraeva Malokhat Mukhammadovna. (2016). The national, cultural and linguocognitive peculiarities of modality of the french and uzbek fairytales. *GIF. LangLit. An International Peer-reviewed Open Sccess Journal*, 3(2), 81-86.
18. Juraeva Malokhat Mukhammadovna. *Receils de la poesiefrancaise*.(Collection of poems). – 2014.
19. Juraeva Malokhat Mukhammadovna. "Receils of proverbs.(Collection of proverbs, English, French, Russian and Uzbek)." (2014).
20. Juraeva Malohat Mukhamadovna, and Norova Moxitobon. "About The" Fairy Tale"" Fairy Tale"-A product of oral creativity of the people." *Middle European Scientific Bulletin* 9 (2021).
21. Juraeva Malokhat Mukhammadovna. "Linguocognitive, national and cultural features of the category of modality in French and Uzbek fairy tales.(monograph)." (2016).
22. Juraeva Malokhat Mukhammadovna. "National-cultural similarities of uzbek and french folk tales. JCC Impact jounals (ISSN (P): 2374-4564) International Journal of Research in Humanities, Arts and Literature. V. 3, Issue-2. IJRHAL. 2015.–P. 51–56."

23. Juraeva Malokhat Mukhammadovna (2017). Linguocognitive, national and cultural features of the category of modality in French and Uzbek fairy tales.(Avtoref. diss. filol. fan. dok.).
24. Juraeva Malokhat Mukhammadovna Conte, genre précieux de la littérature. Point de vues des linguistes sur des contes. GIF. LangLit. An International Peer-reviewed Open Sccess Journal. V. 3, №2. 2016. India, 2016. – P.102–109. IF - 4.23.
25. Juraeva Malokhat Mukhammadovna Theoretical Views of Concept, Frame, Tale-Concept, Tale-Frame in Cognitive Linguistics. International Journal of Engineering and Advanced Technology (IJEAT) Volume-8, Issue-5S3, 2019.–P.392-395.<https://www.ijeat.org/wp-content/uploads/papers/v8i5S3/E10840785S319.pdf>;
26. Juraeva Malokhat Mukhammadovna Category of modality: research and interpretation. SOI: 1.1/TAS DOI: 10.15863/TAS International Scientific Journal. Theoretical & Applied Science, p-ISSN: 2308-4944 (print) e-ISSN: 2409-0085 (online) Volume: 86/6. 2020. – P. 149-154. <http://www.t-science.org/архивDOI/2020/06-86/PDF/06-86-29.pdf>;

ТАФАККУР, ТАСАВВУР ВА БАДИИЙ СЎЗ

Афоқова Нодира Маҳмудовна

филология фанлари доктори,

“Тафаккур” журнали бўлим бошлиғи

Аннотация. *Мазкур мақолада Ҳазрат Навоийнинг “Фавойид ул-кибар” девонидаги бир газал тасаввуфий, ахлоқий, ишқий мазмунларидан ташқари – теран ҳаётий тафсилотлари билан таҳлил қилинган. Улуғ шоир тафаккурининг миқёси, тасаввурининг тиниқлиги, тасвирнинг ёрқин ва изчиллиги тадқиқ этилган.*

Annotation. *In this article, in addition to the mystical, moral, and romantic content of a ghazal in Hazrat Navoi's "Favoyid ul-kibar" divan, it is analyzed with deep life details. The scale of the great poet's thinking, the clarity of his imagination, the brightness and consistency of the image are explored.*

Калит сўзлар: *аруз, газал, образли тафаккур, рамали мусаммани мақсур, лирик қаҳрамон, соқий, май, ички боғланиш.*

Keywords: *aruz, ghazal, figurative thinking, ramali musammani maksur, lyrical hero, saqi, may, inner connection.*

Сўз санъати – инсонга ўз фитратига жойланган яратувчилик хислатини воқелантириш учун берилган бекиёс имкониятдир. Чунки ҳақиқий шоир-ёзувчи Сўзда ўзи яшаб турган оламга монанд янги бир олам яратади. Санъат асарида улкан миқёсли воқеа-ҳодисалардан тортиб ҳаётнинг кичик тафсилот, деталларигача акс этади. Ёки аксинча, улкан миқёсли воқеа-ҳодисаларнинг ўзи кичик тафсилотлардан бунёд бўлади. Шунинг учун ҳам ёзувчидан ижодкор учун зарур бўлган жуда кўп сифатлар қаторида энциклопедик тафаккур, энг майда ҳаётий тафсилотларнинг, инсон руҳиятининг заррабин билимдони бўлишлик ҳам талаб этилади. Улуғ Алишер Навоийнинг “Фавойид ул-кибар” девонидан олиниб, Сиз азиз ўқувчи учун қуйида шарҳланажак 37-ғазал ҳам – тасаввуфий, ахлоқий, ишқий мазмунларидан ташқари – теран ҳаётий тафсилотлари билан, шоир тафаккурининг миқёси, тасаввурининг тиниқлиги билан, тасвирнинг ёрқин ва изчиллиги билан диққатимизни тортди. Бу санаб ўтилганлар адабиётни нуқул тарбия воситаси, одоб-ахлоқ тарғиботи сифатида тушунмасдан, балки образли тафаккур намунаси сифатида идрок этиш имконини беради.

*Сориғ оғриғ бўлдим, эй соқий, хазони ҳажр аро,
Қони асфар майки, бор ҳар қатраси бир қаҳрабо.
Юзу жисмимдур сориғ барге қуруган шох уза,
Шоҳу баргеким қуруб сарғарса, ким кўрмиш даво.
Не мараздур буки, бир гулрух шарори ишқидин*

*Бўлди сориг лола кўзум оқию доғи қаро.
Суд эмиш кўз тушса асфар жинси сори, ваҳ, қани
Сарвинозимким, сариг гул баргидин киймиш қабо.
Сарғариб қолмиш ҳаводис комиға ҳижрон кунни,
Бир сариг қушдекки, кундуз қолгай ул қушлар аро.
Шом ила субҳ ар сариг оғриг эмаслар, бас, недур –
Тун сочин ёйиб, қуёш йиртиб юзин тутмақ азо.
Дарди туфроққа ниҳон этти Навоий жисмини,
Топибон бир шуша олтин, дафн қилгандек гадо.*

Албатта, мутафаккир шоир билан бугунги китобхон ўртасидаги 600 йилга қараб кетган Вақт масофаси айрим сўзларга изоҳ беришни талаб этади. Булар куйидагилар: асфар – сариқ; қахрабо – сариқ рангли шаффоф, ялтироқ тош қотган елим. Сомонни тортиш хусусияти бўлганлиги учун шундай аталган; мараз – фасод олган яра; гулрух – гул юзли; шарор – учкун, аланга; суд – фойда; қабо – уст кийим; ком – оғиз (кўпинча дев, аждар каби афсонавий махлуқлар ҳақида); сариф қуш – зарғалдоқ; субҳ – тонг; ниҳон – яширин; шуша олтин – сих олтин.

1-байт. Ғазалда Алишер Навоий услубига мувофиқ, жамики образлар, деталлар, тасвирлар бир унсур – сариқ ранги атрофида айланади. Лирик қахрамон айрилиқ туфайли сариқ касалига гирифтор. Аслида ҳижрон тушунчасининг ўзи заъфарон юз, йўл қараб сарғайган кўз орқали сариқлик билан боғланади. Аммо шоир ҳижронни бу ранг билан янаям қаттиқроқ алоқадор этиш мақсадида “хазони ҳажр”, яъни ҳижрон кузи деб атайди. Зеро, кузнинг ўзи айрилиқ фасли, адам (йўқлик) сари бораётган фаслдир.

Азиз ўқувчи, ёдингизда сақланг, шеърда 6 марта қўлланган “сариқ” сўзи турли нашрларда ғазалнинг турли ўринларида асосиз равишда “сариф”, “сориг” шаклида бериб кетилаверган. Аммо ғазалда рамали мусаммани мақсур (фоилотун фоилотун фоилон) вазни оҳангини сакталиксиз сақлаш зарурати бу сўзни – худди юқорида ёзганимиз каби – 1-, 3-байтларда “сориг” тарзида; 2-, 4-, 5-, 6-байтларда “сариф” тарзида ўқишни тақозо қилади.

Лирик қахрамон нега соқийга мурожаат этипти? Бу ҳам шунчаки эмас, у – чунки у май талабгори-ю, қани тиниқ ва сап-сариқ май? Бу майнинг ҳар қатраси қахрабодирки, халқ орасида сариқ касалига учраган одам шундай тошли тақинчоқлар тақиб юрса, соғаяди, деган қараш бор. Яна: қахрабо шаффофлик орқали май билан, сомон орқали куз ва ҳижрондан заифлашган ошиқ жисми, ғазалнинг марказида турган сариқ ранг билан боғланади.

2-байт касалликнинг шиддати ва натижаларидан баҳс этади: қомат (аниқроғи, тана скелети) – қуриган шох, юз ва жисм – шу шохда омонат осилиб турган заъфарон барг экан, сарғайган япроқнинг оқибат узилиб тушмаганини, қуриган шохнинг қайтиб кўқарганини ким кўрибди? 1-байтдаги ҳижрон кузи тушунчаси тадрижий равишда қуриган шох ва сорғарган барг тафсилларига боғланади.

3-байт. Шоир ҳаётини тафсилотларни чуқурлаштиришда давом этади: сариқ касалининг яширин даври тугугач, кўз ва тери сарғаяди. Гулрух (бу сўз айрим нашрлардаги каби “х” билан эмас, “х” билан ёзилиши лозим) – гулюзли бир дилбар уйғотган ишқнинг алангасидан кўзнинг оқи заъфаронлашиб, сарғайган оқлик ва мардумак туфайли кўз – туби доғли сариф лолага менгзайди. “Мараз” (авж олган, фасод боғлаган яра) сўзи ҳам 2-байтдаги ҳолатни юқорига томон даражалаб, хаталикнинг шиддатига ишора қилади. Байтда “мараз” сўзи дард билан, “гулрух” – лола билан, “сарғайган кўз оқи” – сариқ касаллиги билан таносубият ҳосил этади. Аммо шарор – аланга-чи? Бу сўзнинг муносабатдорлиги эса яшириндир. Оқ мато аланга ҳароратидан сарғаяди – буни ҳамма яхши билади. Касалликнинг яширин даври тугаб, кўз оқининг сарғайиши эса тана ҳароратининг кўтарилиши билан бирга кечади. Мана шундай ҳаётини ҳолатлар орқали шарорнинг ҳам ғазал системаси марказига дахлдорлиги аёнлашади. Ишқ, кўз, лола, шарор, касаллик қабилар дастлабки қарашда бир-биридан анча узоқ тушунчалардир.

Аммо шоир тафаккур ва тасаввур кучи билан яхлит бир система бўлган оламнинг бири-бирига алоқаси йўқдек туюлган бўлақлари аро алоқадорликни, ўхшашликни кўра олади; аслида шоирнинг маҳорати ҳам шундадир.

4-байт. Халқ орасидаги яна бир қарашга кўра, сариқ касали билан оғриган киши шу рангдаги нарсаларга қараб ўтирса, фойдали бўлар эмиш. Бизнинг беморимиз ҳам тузалмоқ учун сариқ гул барги сингари нозик матодан либос кийган ёрга термулиб ўтирмакни истайдики, бундан унинг асл муддаоси васл эканлиги аёнлашади.

5-байтда “ҳаводис кожаға” деган бирикма бор. Жумла барча нашрларда шу тарзда берилган. “Кож” – шапалоқ, бўйинга уриш демакдир. Аммо бундай ўқиш мазмунда мавҳумликни келтириб чиқаради, яъни “ҳижрон куни ўзгаришлар, воқеалар шапалоғига сарғайиб қолди”, Албатта, матншуносларнинг кўмаги билан бу ҳолатга яна аниқлик киритдилар; аммо мазмун тақозосиданк елиб чиқсак, бизнингча, бирикма “ҳаводис комиға” тарзида берилиши лозим. Икки сўзнинг имлосидаги яқинлик мана шундай чалкашликни туғдирган бўлиши мумкин. Агар сўзни “ком” деб ўқисак; Навоий даври туркийсида ҳам, ҳозирги турк тилида ҳам “-га” ва “-да”нинг алмашилиб ишлатилишини инобатга олсак, мазмун аёнлашади: касаллик авжига чиқди, ўзгаришлар шундай шиддатли тус олди (аждарга ўхшаган оғзидан олов пуркай бошлади)ки, унинг тафтидан ҳижрон кунида ошиқ жисми сарғайиб кетди, бу – сариқ қуш (зарғалдоқ)нинг бошқа қушлар тўдасига тушиб қолган ҳолатига ўхшайди. Зарғалдоқ – чумчуқсимонлар оиласига мансуб қуш бўлиб, фақат ўз жуфти билан, бошқа қушларга қўшилмасдан юрар, сап-сариқ лимондай сайроқи бу қушни кўриш амри маҳол экан. Бошқа қушлар тўдасига тушиб қолиш зарғалдоқнинг ҳолини танг қилгани сингари ўзгаришлар шиддати ҳам ошиқни шу аҳволга соли қўяди.

6-байт. Ҳар қандай касаллик даволанмаса, оқибати – ўлимдир. Лирик қаҳрамон хасталигининг давоси бўлмиш қаҳрамо май қани, сариқ либосли сарвиноз қани? Улар йўқ. Демак, ўлим ва аза ҳақида гап очиш вақти келди. Сариқ касалига гирифтор бўлган бечора кас – ошиқ-ку, шом билан тонг бетоб эмаслар-ку, бўлмаса нима учун тун сочини ёйиб, қуёш юзларини тимдалаб-йиртиб аза тутмоқдалар? Улар лирик қаҳрамоннинг ҳолидан қайғуда эмасми? “Тун”дан мурод – ёрнинг паришон сочлари, “қуёш”дан мурод – унинг ойдин чехраси эмасми? Ўлим ҳолатида ҳам кўз олдида ёр сочлари-ю, орази турган ошиқнинг ишқини сўз билан ифода этиш мумкинми? Бу байтда ҳаётини тафсилотлар янада чуқурлашади: шоир мотам ҳолатлари – аёлларнинг сочларини ёйиб, юзларини тимдалаб йиғлашларига ишора этади.

7-байт. Аза меросими мантиқий равишда дафнга бориб уланади. Ҳазал мактаъси ҳам шу ҳақда. Бу дард охир-оқибатда Навоийнинг касалликдан олтиндай сарғайиб, сихдай ингичкалашиб қолган жисмини тупроқ остига олиб кетди. Бу манзара бир сих олтин топиб, қаерга яширишни билмасдан, ерга кўмиб қўйган гадонинг ҳолатига мувозийдир – халқ ҳаёти ва тилининг нодир билимдони бўлган Навоий бу ерда “Ҳадо жой топса, нарса топмайди, нарса топса – қўйгани жой” мақолига ишора қилиб ўтган. Шу тарзда ҳазалда бадий образлар ва ҳаётини тафсилотлар параллелизми охири мисрагача давом этиб, сўз санъаткорлиги бизнинг тасаввуримиз чегараларига сиғиб-сиғмайдиган даражада ҳадди аълосига кўтарилади.

Юқорида қайд этилганлардан ташқари, яна шеър структурасидаги ички боғланишнинг кўп ёқламалигини кўрсатувчи қуйидаги жиҳатларга эътибор беринг: 7 байтли ҳазалнинг беш байти наҳвий жиҳатдан риторик сўроқ гап тарзида шакллантирилган, бу – сўз санъати илмида тажохули орифона деб юритилади; яна бир усул – илтизом – шеърнинг ҳар бир мисраси ёки байтида битта сўзни такрорлаш усули ҳам байтлар аро алоқадорликни мустаҳкамлашга хизмат қилган: шоир мактаъдан бошқа барча байтларда “сариг” сўзини такрорлайди.

Хўш, ҳазал муаллифи нега айнан сариқ касаллигини мавзу қилиб олади? Бунда ҳам маъно бор: сариқ касаллигида жигарнинг ҳолати ўзгаради. Мумтоз адабиётда эса жигарнинг пора-пора бўлиши, жигарнинг хун бўлиши ишққа нисбат берилади. Демак,

ғазалда тилга олинган “сориг оғриг”дан муддао – ишқ, ишқдан муддао – ошиқнинг ўзлиги, илк бошланғичи – Аллоҳ ва унга муҳаббат, унга бирлашиш – ваҳдатдир. Мана шу ерда ғазалнинг ирфоний мазмуни бошланади. Бу мазмун шарҳини эса тасаввуфий шеърятнинг нуктадон мутахассислари зиммасига қолдирамыз.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ, ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕРМИНОВ ТУРИЗМА ФРАНЦУЗСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ

*Марупова Гулноз Умаржоновна
Бухарский государственный университет
Кафедра немецкого и французского языков
преподаватель французского языка*

Аннотация: Туризм как феномен цивилизации, являясь современной массовой формой организации путешествий, реализует потребности личности, связанные с диверсификацией возможностей и компетенций. Коммуникация в туристической сфере создает дискурс, в полной мере отражающий многомерность целей, тем, ценностей и разнообразие участников процессов взаимодействия.

Ключевые слова: термин, туризм, лексика, семантика, французский.

Введение

Ныне еще одним видом путешествий, который становится все более популярным, стал спортивный туризм. В связи с глобализацией, улучшением связи и снижением транспортных расходов виды туризма быстро меняются, а это значит, что сегодня у нас разные причины посещать разные места, что еще больше разнообразит мир туризма.

В мировом языкознании ознакомление с культурным и духовным богатством народов мира имеет научное и практическое значение, а взаимное сравнение даёт возможность оценить его по достоинству. Отношение языка к культуре, его отражение в социальной жизни, проблемы изучения иностранных языков требуют особого внимания.

Основная часть

Известно, что в мировой платформе терминосферы в научных исследованиях, посвященных морфологическим, структурно-семантическим, лингвостилистическим, лексикографическим вопросам использования туристических терминов, подробно изучены лексико-фразеологические, универсальные, дифференциальные, описательно-классификационные особенности единиц, относящихся к данной категории. Однако коммуникативно-когнитивные, гендерные, этнокультурные особенности, лексико-деривативные принципы французской и узбекской лексико-семантических, лингвокультурных терминосферных единиц, различающихся по своей сущности и национальному характеру, являющихся продуктом вербализации логической деятельности человека, служат для определения функционального динамизма формально-содержательных границ спортивных терминов и туристических терминосистем, возникающих в культурно-лингвистической действительности.

Современные туристические услуги формируются в условиях меж и транскультурной глобализации и предполагают доступность в языковом и коммуникативном планах. Международный культурный туризм является способом познания «чужих» культурно-специфических реалий, а также способом обогащения культурного знания в целом. От успешной коммуникации в рамках межкультурного туристического дискурса зависит положительный образ «чужой» страны и оправданность предпринимаемых маркетинговых стратегий по формированию привлекательности регионов.

Особенности французской туристической терминосистемы в науке еще недостаточно изучены по сравнению, например, с английской и русской туристическими терминосистемами. Между тем, Франция является страной, популярной у туристов, ее

связывают деловые отношения с другими государствами, что обуславливает большой поток не только туристических, но и коммерческих поездок в страну. В связи с этим рассмотрение специфики французской туристической терминологии является актуальным. Собственно французские термины можно разделить на несколько тематических подгрупп, называющих реалии французской жизни, представляющей интерес для туристов:

- ✓ гастрономия – grillades, soupe quotidienne, cidre brut, foie gras, cru classé;
- ✓ спорт – velo, escalade;
- ✓ история страны – révolution française, Empire, petit général, jacobin, château de Versailles;
- ✓ кинематограф – Palais des Festivals et des Congrès de Cannes, Festival international du film de Cannes, Salon Indien du Grand Café ;
- ✓ мода – haute couture, prêt-à-porter, boutique;
- ✓ наука – observatoire, Académie des sciences;
- ✓ география – ambiance volcanique, Canal du midi, Pyrénées;
- ✓ культура – la musique troubadour, passe-livres;
- ✓ религия – abbatale, monastère, abbaye, édifice sacré, abbaye bénédictine du Mont-Saint-Michel.

Соответственно, во французской туристической терминологии выделяется целый пласт лексики, относящийся к виноделию. К винодельческой терминологии помимо собственно технических терминов (assemblage de vin, cuvée, cépages bordelais merlot, cabernet franc et sauvignon) примыкают и культурные термины (ateliers de dégustation, des circuits de découverte), а также названия вин и винодельческих компаний (Bordeaux, Medoc).

Заемствованные, прежде всего английские, термины широко представлены во французской терминологической системе туризма. Дело в том, что первоначально туризм зародился в Англии, в связи с чем заимствования из этого языка присутствуют в большом количестве в туристической терминологии всех языков.

Появление новых слов во французской терминологической системе туризма является результатом как процесса заимствования, так и словообразовательных процессов собственного языка. Термины – неологизмы, обозначающие новые явления и предметы в этой сфере, образуются на основе активных словообразовательных моделей современного французского языка.

В процессе анализа мы выделили несколько способов пополнения французского туристического словаря:

1. Морфологический способ: caravane – caravanier, -ière, (1. Utilisateur d'une caravane. 2. Personne pratiquant le tourisme en caravane. Note: On peut admettre l'usage adjectival du terme «caravanier»).

Анализ слов и выражений, включенных в словари туристических терминов «Petit dico du tourisme» и «Glossaire: les mots du tourisme», показал, что наиболее продуктивными являются производные, образованные с помощью следующих суффиксов и префиксов:

суффикс –ment: débarquement, enregistrement, encaissement; (2,5%)

суффиксы –iste и –isme (2,3%): bagagiste, naturisme;

суффикс –age: atterrissage, décalage, amerrissage; (1,4%)

префикс pré-: préavis, precaution (0,7%);

Также продуктивным способом образования неологизмов является словосложение: coffrefort, hôtel-club (1,6%).

При анализе формальных особенностей французской туристической терминосистемы мы можем отметить наличие различных типов терминов:

- ✓ простые: rabais, vignoble;
- ✓ сложные: thalassothérapie, omniprésent, publipostage;
- ✓ связные терминологические сочетания: justificatif des dépenses, heure de pointe;
- ✓ свободные терминологические сочетания: jardin tropical, liaison aérienne,

hôtesse d'accueil.

В целом осведомленность о достижениях мировой науки, языкознания, терминологии и переводоведения, их изучение на основе требований времени имеет сегодня научное и практическое значение с особым упором на человеческий фактор.

Литературы

8. Жўраева М.М. Француз ва ўзбек эртақларида модаллик категориясининг лингвокогнитив, миллий-маданий хусусиятлари. Дисс.филол.фан.док. – Т.: 2017. – Б.233
9. Кулдашова Н.Б. Француз ва ўзбек тилларида спорт терминологиясининг миллий-маданий хусусиятлари. Автореферат ф.ф.ф.д. дисс. 2020. – Б.52
10. Делабарр О.А. Организация туризма во Франции / О.А. Делабарр, В.А. Рубцов // Экологический консалтинг. – 2014. – №2. – С. 2-18.
11. Зырянова М.В. Реноминация лингвокультурных реалий (на материале французских переводов пьес А.П. Чехова) : автореферат дис. канд. филол. наук. – Воронеж, 2011. – 24 с.
12. Шагалова Е. Н. Словарь новейших иностранных слов (конец XX -начало XXI вв.): более 3000 слов и словосочетаний // М: АСТ, Астрель, 2010.
13. Воронкова И.С. Лингвистическое освоение чужой действительности (на примере русско-французских языковых процессов рубежа XVIII-XIX веков) : автореферат дис. ... канд. филол.наук. – Воронеж, 2011. – 24 с.
14. Гагарцева А.В. Организация культурно-познавательного туризма Франции / А.В. Гагарцева, З.Ю. Калоева // Научно-исследовательские публикации. – 2014. – №8 (12). – С. 91-95.

TARJIMA QILISHDA BA'ZI YONDASHUVLAR

Bozorova Rufina Sharopovna

Bux.DU o'qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarjima san'ati va tarjima qilishdagi ba'zi yondashuvlar haqida fikr yuritiladi. Ma'lum asarni tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan kamchiliklar hamda ularni bartaraf etish yo'llari to'g'risida ba'zi olimlarning qarashlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: tarjima san'ati, original asar, muloqot, tarjimon, badiiy tarjima, mazmun, mohiyat, muallif.

Ma'lumki, til insoniyatning eng muhim muloqot vositasidir. Til yordamida kishilar o'zaro fikr almashishadi va bir-birlarini tushunishadi. Til orqali aloqa qilish, ya'ni muloqot ikki yo'l bilan amalga oshiriladi: og'zaki va yozma shaklda. Agar muloqot qilayotganlar barchasi bir tilda so'zlashsa, muloqot bevosita amalga oshadi, ammo kishilar har xil tilda muloqot qilishsa, bevosita muloqotning imkoni bo'lmaydi. Bu holatda tarjima yordamga keladi. Ko'pchilik tadqiqotchilar bir tilda ifodalangan fikrlarni boshqa tilda ifodalashni aniqlashgan. Demak, tarjima insonlar o'z fikrlarini turli tillarda ifodalashlarida eng muhim yordamchi vosita bo'lib hisoblanadi. Tarjima turli xalqlar o'rtasida fikr almashishda katta rol o'ynaydi va jahon madaniyati durdonalarini tarqatishga xizmat qiladi. A.S.Pushkin tarjimonlarni "Sivilisatsiyaning xat tashuvchi tulporlari" deb bejizga aytmagan. Tarjima qadimgi zamonlardan buyon mavjud bo'lgan. Ikki xalq qo'shnichilikda yashasa, ular o'zaro jang qilishadi, yoki savdo-sotiq qilishadi. Har ikkala holatda ham har ikkala xalqni tilini biluvchi va biror fikrni bir tildan boshqa tilga tarjima qila oluvchi tilmochlarga ehtiyoj tug'iladi. Tarjima – nima? Bir qarashda juda oddiy. To'g'ri gaplar tuzish orqali boshqa tildagi fikrni bayon qilish kerak. Ammo diniy maktab o'quvchisi haqida bir hajviya bor. U lotin tilidan " Spiritus quedem promptus est, caro autem infirma". "Ruh tetik, tana esa bemajol" ma'nosini beruvchi hikmatli iboralardan birini u quyidagicha tarjima qilgan: "Spirt yaxshi, go'sht esa aynigan". Bu tarjima shunisi bilan to'g'riki, har bir so'zni shunday tarjima qilish mumkin, ammo gapning asl ma'nosini bermaydi. Demak, gapni tarjima qilishda uni qanday holatda va nima maqsadda aytilgani yoki yozilganini tushunish

kerak. Tarjima asl nusxaga soʻzma-soʻz toʻgʻri kelishi shart emas. Eng muhimi oʻsha tarjima qilinayotgan asar uni oʻqiyotgan oʻquvchiga tushunarli boʻlishidir. Buyuk nemis tilshunosi Vilhelm von Gumbold yozganidek: “Har qanday tarjima menga yechib boʻlmaydigan masalani hal qilishda toʻliq urinishday tuyuladi. Shunga koʻra har bir tarjimon oʻz ona tilining jozibasi hisobiga originalning maʼnosini boyitishi yoki original hisobiga oʻz ona tilining oʻziga xosligini saqlab qolishi kerak. Uning qarashlarini koʻp olimlar ilgari suradi. Ularning xulosalari boʻyicha biz ekvivalent deb hisoblaydigan soʻz aslida turli til vakillarida turlicha taassurot uygʻotadi. Masalan, har bir tilda “uy”, “xonadon” maʼnosini beruvchi soʻz bor. Ammo uning tashqi koʻrinishi va ichki jihozlanishi rus, oʻzbek, ingliz, nemis yoki yaponlarda butunlay farq qiladi[1]. Til tizimida soʻzlar turlicha yasaladi: ular oʻzakdan turli maʼnolarda hosil boʻlishi turli grammatik xususiyatga yaʼni oʻz sinonimlariga ega boʻlishi mumkin. Shuning uchun boshqa tilda maʼnosi boʻlgan soʻzni ham aniq yetkazishni imkoni yoʻq. Farq faqatgina soʻzda emas, balki har bir til grammatikasining qurilishi turlicha boʻladi. Oʻzbek va rus tillarida zamon shakllari uchta boʻlsa, nemis tilida ular soni beshta, ingliz tilida esa ular oʻn oltitani tashkil etadi. Gaplardagi soʻz tartibi ham turli tillarda turlicha boʻladi. Masalan, nemis va ingliz tillarida soʻz tartibi qatʼiy, yaʼni darak gapda kesim doimo ikkinchi oʻrinda turadi. Oʻzbek tilida esa kesim hammavaqt gapning oxirida qoʻllaniladi. “Kutubxonada ishlayaptilar” gapini nemis tiliga tarjima qilsak “Die Studenten arbeiten in der Bibliothek” boʻladi. Ammo uni soʻzma-soʻz tarjima qilsak oʻzbek tilidagi soʻz tartibi buziladi, yaʼni “Talabalar ishlayaptilar kutubxonada” shaklida boʻladi. Demak, har bir gapni bir tildan boshqa tilga tarjima qilganda tarjimon har bir tilning grammatik qoidasini puxta oʻrgangan boʻlishi kerak. Tillar dunyoni turlicha “koʻradi”, shu tilda soʻzlashuvchilarning ongini turlicha shakllantiradi. Shunday ekan dunyoni koʻrishni tarjima qilish mumkinmi? Xoʻsh amaliyotga murojaat qilsak. Bir sheʼrning oʻnlab tarjimasini bor. Biror matnni nemis yoki ingliz tilidan oʻzbek tiliga tarjima qiladigan boʻlsak original matndagi baʼzi maʼnolar yoʻqolishi tabiiy hol. Lekin shunday holatlar ham boʻladiki, originaldan chekinish tarjimonga xalal bermaydi. Bunday tarjima teng qiymatli yaʼni teng maʼnoli deyiladi. Deylik maishiy hayotda vaqt, manzil, narx-navo va hokazolarni soʻrash yoki uchrashuv tayinlashda ikkita muloqot qilayotgan turli tilda soʻzlashuvchi inson bir-birini tushunsa yetarli. Texnik tarjimada ham shu narsani kuzatishimiz mumkin. Masalan, televizor instruksiyasini tarjima qilayotgan tarjimon oʻzbekcha matnning oʻquvchisi qaysi tugmani bossa, original matnning oʻquvchisi ham shu tugmani bosishi kerakligini taʼminlashi kerak, boshqa mayda detallarga, yaʼni badiiylikka eʼtibor berilmasa ham boʻladi. Rasmiy va siyosiy hujjatlarni tarjima qilishga qoʻyiladigan talablar esa juda muhim va aniq boʻlishi kerak. Ammo bunda standart ifodalarning koʻpligi, ularning har xil tillarda deyarli bir xilligi turli tushunmovchiliklarga chek qoʻyadi. Falsafiy, diniy va ayniqsa badiiy matnlarni tarjima qilish juda qiyin. Ulardagi har bir soʻz juda koʻp maʼnoga ega boʻladiki, tarjimon maʼlum matnni tarjima qilish jarayonida uni qaytadan yaratadi[2]. Badiiy tarjimaga koʻpgina qarama-qarshi talablar yuzaga keladi. Ularni amerikalik filolog T.Seyvori “Tarjima sanʼati” kitobida jamlagan: A.Tarjima original soʻzining aynan maʼnosini berishi kerak; B. Tarjima originalning fikrini berishi kerak; A. Tarjima tarjimadek oʻqilishi kerak; B. Tarjima originaldek oʻqilishi kerak (yaʼni oʻquvchida uning oldida turgan asar tarjimadek tuyulmasligi kerak); A.Tarjima originalning (stilini) uslubini aks ettirishi kerak; B.Tarjima tarjimon uslubini aks ettirishi kerak; A.Tarjimon originalga biror nima qoʻshish yoki kamaytirishga haqli emas; B.Tarjimon originalga biror nima qoʻshish yoki kamaytirishga haqli; A.Sheʼrlarni nasrda tarjima qilish kerak; B.Sheʼrlar sheʼr shaklida tarjima qilinishi kerak. Koʻrib turganimizdek fikrlar har xil. Baʼzilar ona tili ruhiga mos kelishini muhim deb hisoblasa, boshqalar oʻquvchini boshqa tilning fikrlashi, madaniyatini qabul qilishni oʻrgatish zarur deb hisoblaydi. B punktida berilgan talablarni bajarish erkin tarjimaga olib kelsa, A punktida berilgan talablar soʻzma-soʻz tarjimaga olib keladi. Ammo tarjima oʻquvchiga xuddi originaldek taassurot qoldirishi uchun B punktida berilgan talablarga amal qilish oʻsha tarjima qilinayotgan asar oʻquvchida katta qiziqish uygʻotishi, undagi badiiy toʻqima, aforizmlar, maqollarning aynan tarjimasini emas, balki ularning ekvivalentini keltirish maqsadga muvofiqdir. Masalan, nemis tilidagi “Übung macht den Meister” maqolini oʻzbek tiliga soʻzma-soʻz tarjima qilsak “Mashq

usta qiladi” degan ma’no anglashiladi. Ammo badiiy asarda uning “Takrorlash bilimning onasi” shaklidagi ekvivalentini bersak o‘zbek o‘quvchisiga tushunarli bo‘ladi. So‘zma-so‘z tarjimada esa ma’no mutanosibligi yo‘qoladi. Tarjimon tarjima qilayotgan asari badiiy jihatdan mukammal bo‘lishi uchun unga badiiy sayqal berishi, ya’ni qo‘shimchalar kiritishi yoki ba’zi fikrlarni qoldirib ketishi ham mumkin. Masalan Shekspir asarlari tarjimoni tragediya haqidagi tasavvurlari o‘zining tasavvurlariga (Shekspirning tasavvurlariga emas) mos kelishiga harakat qilgan. Shu tasavvurlarni ko‘zlab u she‘riy o‘lchamlarni almashtirgan, ba’zi replika yoki butun sahnalarni ham qoldirib ketgan. Katta syujetli o‘zgartirish ham o‘sha paytlarda, ya’ni XVII asrlarda tabiiy hol bo‘lgan. Turli davr va turli madaniyatlarda tarjima haqida u yoki bu tasavvurlar paydo bo‘lgan. Odatda Gomer, Vergiliy, Dante, Shekspir asarlariga yangicha qarash yangi tarjimalar kelib chiqishiga sabab bo‘ladi. Har bir tarjimaga yangicha qarash ularning har xil tarjimalarga olib kelishiga sabab bo‘ladi. She‘rlarning tarjimasi – katta va qiyin san‘at. Bu borada qator nazariyalar bor. 1. She‘rni tarjima qilish imkoni yo‘q. 2. She‘rda so‘zni emas, balki o‘sha she‘rning ruhini berishi kerak. Mashhur tarjimon M.Loziyskiyning fikricha chet tilidagi she‘rni o‘z ona tiliga tarjima qilishda, tarjimon o‘sha tilning barcha qiyin va jonli aloqalarining barcha elementlarini hisobga olgan holda o‘z ona tilida asl nusxada aks ettirilgan qiyin va jonli aloqa zamiridagi emotsional ta’sirini bera olishi kerak. Shu tarzda u o‘z ona tiliga sodiqligi va shoirona o‘ziga xosligini saqlagan holda, uning uslubi, tili, ohangi va ritmini qabul qilib go‘yoki tarjima qilinayotgan asar muallifiga aylanishi kerak. Mashhur adabiy asarning tarjimasi ham xuddi shu tarzda talqin etilishi lozim. Aytishlaricha, tarjima muammolari haqidagi bir konferentsiyada ma’ruzachi o‘z ma’ruzasini quyidagi fikrlar bilan boshlagan: “San‘at – muhim muammo. Tarjima san‘ati esa juda muhim muammo. Haqiqatdan ham tarjimon oldida turgan mashaqqatning sonsanog‘i yo‘q. Ulardan eng birinchisi – bu originalni tushunish. Agar tarjimon originalning kuchi, xilma-xilligi yoki uyg‘unligini berishni uddalay olmagan bo‘lsa bu uyat emas. Mo‘jizani faqat orzu qilish mumkin, uni talab qilib bo‘lmaydi. Matnni tushunmaslik oqibatida qilingan xato esa tarjimon obro‘sigacha jiddiy putur yetkazadi. Tarjimonning ko‘p xatolariga ikkala tilda mavjud bo‘lgan, ammo boshqa-boshqa ma’nolarni anglatadigan so‘zlarning borligi sabab bo‘ladi. Masalan: ingliz tilidagi “paragraph” so‘zi paragraf ma’nosini emas, balki “absats” degan ma’noni beradi. Ko‘plab xatolarning ikkinchi sababi – bu idiomalar, frazeologik birikmalarni tushunmaslik. Ingliz tilidagi “to catch cold” (поймать холод) “sovuqni tutish” emas, balki aralashmoq degan ma’noni beradi. Ba’zi xatolar esa tarjimonning u tarjima qilayotgan asar tilida so‘zlashuvchi xalqning madaniyatini bilmasligi oqibatida kelib chiqadi. Badiiy matnning tarjimasi ham badiiy chiqishi uchun eng avvalo har bir tarjimon o‘z ona tilisida yaxshi yoza olishi kerak. Hatto asar originali tilini bilmasada, ba’zan yaxshi shoir va yozuvchilardan yaxshi tarjimonlar chiqishi mumkin. Demak, asar badiiy jihatdan mukammal chiqishi uchun faqat bilim emas, balki o‘zgacha mahorat ham kerak bo‘ladi. Albatta, barcha shakl va ma’no elementlari aniq talqin etishning imkoni yo‘q. Ammo har qanday turdagi tarjimada quyidagilar sodir bo‘ladi: a) materialning qaysidir qismi asliday tasvirlanmaydi va tashlab ketiladi; b) materialning qaysidir qismi aynan emas, balki ekvivalent orqali beriladi. Masalan tarjima qilinayotgan asarda mavjud maqollar, hikmatli so‘zlar yoki frazeologik iboralar aynan berilmaydi, balki ularning ekvivalentlari beriladi; c) asl nusxada bo‘lmagan material keltiriladi[3]. Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, ma’lum bir asarni tarjima qilishda tarjimonning eng asosiy vazifasi asl nusxaning kommunikativ funksiyalarini berish uchun tarjima nazariy asoslarining barcha elementlariga tayanishi lozim. Badiiy tarjima, nasriy yoki nazmiy usulda yozilgan bo‘lishidan qat’iy nazar-bu san‘at. San‘at - bu ijod mahsuli. Demak, tarjima san‘at bo‘lsa, unda tarjimonda yozuvchilik qobiliyati mujassam bo‘lishi kerak. Bir asarni ma’lum bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilishda tarjimon o‘sha tilni mukammal bilishi talab etiladi. Tarjimonning oliy maqsadi – asar g‘oyasini, jozibasini, qahramonlar his-tuyg‘u va kechinmalarini asl holatda saqlab qolishdir.

Adabiyotlar

1. Бархударов Л.С. Уровни языковой иерархии и перевод. – Тетради переводчика М 1969.

2. Бархударов Л.С. Язык и перевод. – М. Международные отношения, 1975.
3. Комиссаров В.Н. Слово о переводе. – М. Международные отношения, 1973
4. Bozorova R.Sh. Nemis kundalik muloqot tili to'grisida Namangan Davlat Universiteti ilmiy axborotnomasi 2019 yil 3-son [Ахборотнома 3-сон.pdf](#)
5. Bozorova R.Sh. Johann Wolfgang Gytotening “Yosh Verterning iztiroblari” romanida poetonimlar talqini Namangan Davlat Universiteti ilmiy axborotnomasi 2019 yil 12-son [Ахборотнома 12-сон.pdf](#)
6. Tursunov Z.Z., Bozorova R.Sh. Nemis xalq ertaklaridagi turg'un birikmalarni o'zbek tilida qayta yaratishga doir. Namangan Davlat Universiteti ilmiy axborotnomasi 2020 yil 5-son [Ахборотнома 5 сон 2020.pdf](#)

ТАҚДИР ВА БАШОРАТ

Ганиева Афи́фа Илҳомовна

Алишер Навоий номидаги Тошкент

давлат Ўзбек тили ва адабиёти университети

мустақил тадқиқотчиси

Аннотация. *Мазкур мақолада Пауло Коэльонинг халқаро бестселлер – энг кўп сотилган романлиги боис Гиннеснинг “Рекордлар китоби”дан ўрин олган “Портобело жодугари” асари таҳлил қилинган, “лўли қиз – Афина(Ширин Халил)нинг қисмати гайритабиий ҳаёт бағрида сеҳр-жоду сирлари психоаналитик ва симиотика нуқтаи назаридан ўрганилган.*

Annotation. *This article analyzes Paulo Coelho's international bestseller - the best-selling novel "The Witch of Portobelo" from the Guinness Book of Records. and studied in terms of symmetics.*

Калит сўзлар: *пафос, конфликт, магик реализм, маънавий эркинлик, сеҳр-жоду, лейтмотив, фоэжа, драматизм, психоаналитик муолажа.*

Keywords: *pathos, conflict, magical realism, spiritual freedom, magic, leitmotif, tragedy, drama, psychoanalytic treatment.*

Пауло Коэльо “Портобело жодугари” романи билан дунё тараққиёти ўзанларини сеҳр, жоду кучи билан эзгу томонга ўзгартирса бўлади, деб китобхонни ишонтириш ва ўзига эргаштиришни истади. Роман бошланишида ёзувчи фалсафий тарзда ўзининг асл ғоясига ишора қилади: “Чирокни ёқишдан мақсад уни эшик ортига бекитиб қўйиш эмас, равшанлик улашиб, одамлар ҳаётини ёритиш, зулмат қўйнида яшириниб ётган зарбаларни, ғаройиботларни фож қилишдир”.

Пауло Коэльонинг асардаги бош ғояси ҳам шундайки, инсон қаерда, ким бўлмасин, ўз қобилияти, имкониятини умумнинг бахти ва тараққиёти учун сарфлаши керак, чунки, оламда бўлаётган барча воқеалар замири бир-бирига боғлиқ, бир-бирини тақозо қилади. Ҳеч ким кафолат бермайдик, Портобелло ёки Лондон, Байрут ёки Париж, Санкт-Петербург ёки Стокгольмда содир бўлган бир эзгулик ёки ёвузлик бошқа жойда такрорланмайди деб... Олам яхлит система экан, бир-икки такрор бўлган нарса, сўзсиз яна такрорланади. Романнинг умум руҳий пафосига жиддий қарасангиз – у трагик. Бу асарнинг ёзилиш услуби ҳам “Алкимёгар” ва “Иблис ва Прим хоним”дан фарқ қилади. Муаллиф баённинг йўқлиги тифизлик ва драматизмни келтириб чиқарган.

Агар И.В.Гётенинг “Ёш Вертенинг изтироблари” сентиментал романи мактуб шаклида ёзилган бўлса, Пауло Коэльонинг “Портобело жодугари” Афина ўлдирилган сўнгги сўроқ қилинган гувоҳларнинг тушунтириш хатлари шаклида битилган. Романдаги қаҳрамонлар: Херон Реан 44 ёшда, журналист; Андреа Маккейн 32 ёшда, актриса; Дедре Денейл 37 ёшда, шифокор (Эдда номи билан машҳур); Лейла Зайнаб 64 ёшда, рақамшунос; Самира Халил 37 ёшда, уй бекаси, Афинанинг онаси; Лукас Жессен

Петерсон 32 ёшда, муҳандис (Афинанинг собиқ эри, ажрашгач, бошқа аёлга уйланган); Гианкарло Фонтана ота, 72 ёшда, руҳоний; Павел Падбиевский 57 ёшда, Афина турган ижара уйнинг эгаси; Питер Шернег 47 ёшда, Ҳоллен Парк Лондондаги банк (номи сир тутилади) иш бошқарувчиси; Набил Аллаҳи – ёши маълум эмас, бадавий; Вошо “Бумало” 65 ёшда, ресторан хўжайини; Лилиана – тикувчи, ёши ва фамилияси маълум эмас; Антони Локадур – тарихчи.

Пауло Коэльо асарлари психоаналитик ва симиотика нуқтаи назаридан ўрганилса, фанга жуда кўп қутилмаган янгиликлар бериши мумкин.

“Портобелло жодугари” романида ҳам икки қатлам бор: зоҳирий ва ботиний. Биринчи қатлам оддий китобхон учун, сенсацион, қизиқарли конфликтли, магик реализмга йўғрилган; иккинчиси – хос одамлар учун. Бу иккинчи тоифа – сўзни, ҳар бир жумла ва образ, фоиз ва белгини худди неврохирургик операция қиладиганлар тоифаси. Бу роман бир қарашда ўта қизиқарли ва содда кўринса-да, моҳиятан анча мураккаб ва серқирра. Мураккаблиги шундаки, бир неча адабий оқим ва методларни ўзида уйғунлаштирган ва бадий синтез қилган.

Пауло Коэльо ҳам Ф.М.Достоевскийга ўхшаб муҳаббатнинг яратувчилик ва ўзгартирувчанлик кудратига ишонади. Асар шундай бошланади: “У соҳиблик қилувчи энг олий куч бу – муҳаббат. Ҳеч ким уни бу кучдан маҳрум қила олмайди”[1;3].

Ҳукмдек роман ибтидосида янграган бу фикр асар сўнгигача қон томир бўлиб хизмат қилади.

Ромanning бош қаҳрамони – руминиялик лўли қиз. Унда илоҳий жозиба, сеҳр-жоду хислати бор. У ўз сеҳр-жодуси кучи билан ёвуз кучларга қарши курашиб, эзгуликни барқарор қилмоқчи. Аммо қандай, ким билан, қай муҳитда, кимларни эргаштириб ёки бирлаштириб?.. Асарда тасвирланган муҳитдаги мутаассиблик ва турғунлик уни алалоқибат фожеага – ўлдириб, чавақлаб кетишларига олиб келди.

У ўз фикри ва қарашларини мутлақлаштираман, деб ўйлайди. Табиийки, бу тоифа одамлар кўпайгач, ҳар қандай жамиятда қарама-қаршилик ва зиддият кучаяди. Чунки инсониятнинг кўп минг йиллик тараққиёти кўпроқ яхши одамлар ғояларини ютқизганига гувоҳ. Янгиликни асослаш, ўтказиш, тан олдириш ва тарқатиш, ислохотчилик ҳеч бир замон, тузумда осон кечган эмас. Мирзо Бедил айтмоқчи: “Ҳар бир уруғ аввал ерга (лойга) булғанади, сўнг (мағзи тўқ бўлса!) кўкаради. Унинг кўкариши, яшнаши учун ҳам Тангрининг инояти: ҳаво, сув ҳамда ер соҳибининг меҳнати керак”.

Ёзувчи ҳам бугунги дунёнинг сиёсий-мафкуравий, иқтисодий, маънавий-руҳий манзарасини, умумбашар муаммоларини чуқур билганидан, қандай қилиб бўлса-да, инсон ўз қўли билан яратган ва яратаётган фожеаларнинг олдини олиш йўли, усулларини излайди.

“Айни дамда биз ХХI асрдамиз. Сон-саноксиз бегуноҳ инсонларни қириб ташлаган ҳақиқий жиноятчиларнинг насл-насаблари ҳали-ҳамон ўзларини бегуноҳ деб билишади. Улар жамиятда фидойилардек кўринишга интилишади. Нимани назарда тутаётганимни биласанми, Херон?”

- Нима демоқчи эканлигини англаб турибман. Ерга ҳукмронлик қилиш учун замонавий жодугарлик ови бошланаётган эди. Бу гал инсонларни бўйсундириш учун қурол-аслаҳага ҳожат йўқ, уларни жиловлаб туриш учун масҳара қилиш ва ҳиссизликнинг ўзи кифоя”.

Кимдаки илоҳий қобилият мавжуд бўлса, улар ҳамма даврда ишончсизлик билан қарши олинган. Бу романда ҳам тугун айнан ана шу ишончсизликда. Одамлар аччиқ ҳақиқатдан кўра, ширин ёлғонга тез ишонадилар. Бу хислат уларнинг тийнатларида бор.

Ромanning лейтмотиви қуйидаги жумлада ифода этилган: “Дунёдаги энг қабиҳ жиноят кимнингдир хотиржамлигини ўғирлаш, шод-хуррамлигини тортиб олишдир”[1;7].

Асар бош қаҳрамони Афина “Ҳар бир инсоннинг маънавий эркинлиги унинг ўзига тегишли. Таъсир ўтказиб, уни бошқаришга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ”, - дейди. Қизиғи шундаки, Афинанинг ўзини айнан шу – ўзгаларга сеҳр-жоду йўли билан таъсир этишда

айблаб, қатл этадилар. Одамлар унинг ғайбадаги кучлар билан тил топишиб, омма орасида ўзини қудратли ва устун ҳис қилишидан кўрқадилар.

Дедра Оънейл – 37 ёшли шифокор, у Эдда номи билан машҳур. Ўз кўрсатмаларида Афинанинг ўлимига сабаб қилиб қуйидагиларни кўрсатади: Афина ўз шахсида қуйидагиларни жам қилгани боис эҳтиётсизлик оқибатида фожеага учради:

а) кимнингдир ҳасадгўйлиги учун уни жазолаш шарт эмас. Ахлоқ билан бу кучни йўқ қилиш мумкин;

б) йўлдаги белгиларга эргашмасдан туриб, мақсадга эришиб бўлмайди;

с) масъулиятни ўзгаларга юклаганлар ҳаёт қувончларидан қуруқ қоладилар.

д) илоҳийлик йўқолиб, ҳиссизлик юзага чиқаяпти;

е) Яратганнинг қувватидан илҳомланиб ишлаш ўрнига, меҳнатнинг одамзодга теккан лаънатлигига ишонамиз.

г) аёллар бокиралик, жафокашлик ва муҳаббатда ҳаётнинг маъносини топади.

Д.Оънейлнинг айтишича, Афина ўз шахсида юқоридагиларнинг барини мужассам этгани боис эҳтиётсизлик оқибатида фожеага учради.

Афина ўзига зотий ато этилган қудрат – сеҳр-жоду билан бошқалар журъат ва жасорат қилмаган ишга таваккал қилиб, оммани бошқариш мумкин, деб ўйлайди ва алалоқибат шу кучларнинг бир вакили томонидан чавақлаб ташланди. У ҳасадгўйлар учун доимий мавзуга айланиб улгурганди.

Байрутлик эр-хотин фарзанд кўрмагач, бола асраб олишади. Руминияда туғилган бу қизча лўлилар авлодидан бўлиб, унга Ширин деб исм қўйишади. Аммо асли исми Ширин Халил бўлган бу қиз Афина номи билан машҳур бўлиб кетади. Унда ғайбий ҳислат, сеҳр-жоду қобилияти бўлгани боис юнонларнинг донишмандлик ва уруш худоси бўлган Афина номи берилган. Унинг фавқулодда қобилиятидан ота-онаси жуда қаттиқ ташвиш ва изтироб чекишади. Сабаб шуки, Ўрта Шарқ мамлакатларида XIX аср сўнглари ва XX аср бошларида диний бўлиниш, айирмачиликлар авж олаётган, мутаассиблик ва турғунлик кучаяётган бир давр эди.

Ширинда илоҳийлик қирраларини кўраётган ота-онада кўрқув кучая боради. Бир кун Ширин Халил – Афина кўзига Биби Марьям оппоқ кийимда кўринганини айтади. 57 ёшли аёл – Афинанинг онаси Самира Р.Халил уй бекаси бўлса-да, илоҳиётдан хабардор аёл бўлгани боис, бу белги, нишонлардан, табиийки, кўрқади: “Оппоқ кийинган аёлни кўрганларнинг ҳаёти охир-оқибат фожиа билан тугаганлиги ҳақида кўп эшитган”.

У боласининг кўзига ва тушида кўринганлардан ташвишланиб руҳшунос, педиатрларга учрайди. Улар “кўринмас дўстлар бола орзуларининг тасвиридир” дерканлар, қизчанинг хоҳиш-истакларининг амалга ошишига ёрдам беришни тавсия қиладилар. Бу психоаналитик муолажа эди.

Ўзининг нимага қодирлигини билмаган шахс ҳаёт нима учун берилганини билмаган кишидир. Ўзини билиш мудом эгоизмдан бошланади, аммо у билан яқунланмайди. Дао фалсафасидан беҳабар киши унинг “Такаббур бўлинг!” даъватини бир томонлама тушунади, ваҳоланки, такаббурлик, эгоизм реал борликдаги зиддиятларнинг инъикосидир” [2;54]. Бу санъат туфайли қарама-қаршиликлар бирлашади, парадокс ҳолатлар кўпаяди. Аниқ мақсадга эришиш йўлидаги қувлик, ҳийла, найранг, алдов кечирилади.

Инсон ботиний-руҳий оламини чуқур тадқиқ этган австриялик психоаналитик Зигмунд Фрейд кузатишларига кўра, ҳаётда реаллаша олмаган хоҳиш-истаклар онг ости қатламига ўтиб, муайян хатти-ҳаракатга айланиши ёхуд тушга қалқиб чиқиши мумкин. “Туш – одамнинг бостирилмаган туйғу-кечинмалари орасидаги кўприқдир, унда бедорлигимизда иқрор бўлмаган нарсаларни тан оламиз. Ҳеч бир туш бемаъни эмас, унинг ҳар бири ўз маъносига эга”. Турли тадқиқот, кузатишлари билан Фрейд тушнинг янгича талқин назариясини яратди ва самовийлик, мунажжимлик башоратчиликдан иборат қарашларнинг оёғини ерга қўйди.

Пауло Коэльо, шубҳасиз, XX аср илм-фанини ларзага келтирган Зигмунд Фрейд қарашларидан хабардор. Шифокорнинг Афинанинг тушларига оид фикри бунинг исботидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1.П.Коэльо. Портобелло жодугари. (Шухрат Сатторов таржимаси), - Тошкент, 2010. 174 б.
- 2.Алимасов В. Фалсафа ёхуд фикрлаш санъати. Тошкент “Ношир” нашриёти, 2008. 218 б.

ХУРШИД ДЎСТМУҲАММАД АСАРЛАРИДА МАГИК РЕАЛИЗМ

Мансурова Нодира Бобожонова

*НДПИ Ўзбек адабиёти
кафедраси ўқитувчиси*

Аннотация: *Мақолада Хуршид Дўстмуҳаммад ижодида мифологик тимсоллардан ўз ўрнида фойдаланилгани, уларнинг асар зоясини очишда бевосита иштирок этиши, асарларида соҳир реализм анъаналари салмоқли мақомга эга эканлиги тўғрисида фикр юритилган. Айнан халқ асотирлари, афсона, мифлардан унсур ўлароқ реал ҳаёт манзараларини яратиш учун фойдаланиш магик реализм ижодий йўналишининг бош хусусиятларидан бири, мақолада шу масала тадқиқ қилинган.*

Annotation: *The article considers the use of mythological symbols in the work of Khurshid Dostmuhammad, their direct participation in the discovery of the idea of the work, the importance of the traditions of magical realism in his works. The use of folk myths, legends, myths as an element to create real-life landscapes is one of the main features of the creative direction of magical realism, the article explores this issue.*

Калит сўзлар: *трагедия, замон, макон, табиат фалсафаси, ижтимоий-ахлоқий характер, фалсафий тафаккур, Уйғонинг даври шахс фожиаси, конфликт, жиноят, ҳаёт драмаси*

Keywords: *tragedy, time, space, philosophy of nature, socio-ethical character, philosophical thinking, Renaissance personality tragedy, conflict, crime, drama of life*

XX асрнинг 70 йиллари охири, 80 йиллар бошларида миллий адабиётимизга янгича тафаккурдаги авлод шаклланди. Бу янги авлод ўзгача бир шароитда шаклланди. Ўзига хос ижтимоий-сиёсий, бадиий-эстетик қарашлари билан кишилар онгида маълум ўзгаришлар қила олган Мурод Муҳаммад Дўст, Тоғай Мурод, Хайридин Султонов, Эркин Аъзам, Аҳмад Аъзам, Нурулло Отахонов каби ёзувчиларнинг асарларида олдинги давр асарларидан фарқли ўлароқ анчайин бошқача тимсоллар, шаклий ва ғоявий тажрибалар бўй кўрсатдики, бу ҳол бевосита ижтимоий воқеликдаги ўзгаришлар, ҳукмрон мафкура талабларини ҳар томонлама чуқурроқ мушоҳада қилиш, кишилар онгидаги эврилишларни теран англаб етиш орқали юзага келди. Журналист ва ёзувчи Хуршид Дўстмуҳаммад (Хуршид Дўстмуҳаммедов) айна шу авлоднинг ёрқин вакиллариандир.

Адиб ўз қаҳрамонларининг рухий ҳолатларини, фикрий изланишларини таҳлил этишга, унинг энг интим қатламларини тасвирлашга интилади. Психологик тасвирга мойиллиги жаҳон адабиётининг Фёдор Достоевский, Франц Кафка, Рюноске Акутагава, Габриэль Маркес каби намояндalари услубидан таъсирланганини кўрсатади.

Бу иждокор тўлиғича магик реализм йўналишида қалам тебратмаса-да, соҳир реализмнинг қатор аломатларини унинг бир қанча асарларида қоришиқ кўринишда эса-да кўриш, англаш мумкин. “Куза...” қиссаси шу жиҳатдан очиқ-ойдин намуна бўла олади[1;23-75]. Бу асарда “онг оқими” тажрибаларидан (мозаика, монтаж усули, ички монолог) фаол фойдаланилган[2;18-25]. Аммо ундаги қаҳрамон ва бош ғоя инкишофига кўра бир-бирига охир-оқибат боғланиб кетадиган тўрт воқеа – тафсилот, ҳолат ва персонажлар устуворлик тамойиллари асосида тўрт хил адабий ифода йўналиши бўйича тасвирланиб, тадқиқ этилган. Улар шартли равишда номланиб, дўстлар билан боғлиқ

эпизодлар анъанавий реалистик усулда, Опа лавҳалари эса магик реализм анъаналарига биноан яратилган. Устоз мулоқотлари фалсафий интеллектуализм йўсинида, Устознинг бемор ҳолати тасвири, тафсилотлари бош қаҳрамон Умид нигоҳи, ички монологлари билан теран психологик кўринишда ифода топган.

Ёзувчининг бошқа бир муҳим асари – “Кўз қорачиғидаги уй” ҳикоясининг якка шахс маънавий дунёси туғёнларини ифодалаган бадиий услуби ва бадиий концепцияси Франц Кафка қаламига мансуб “Эврилиш” асарининг бадиий-эстетик услуби ва бадиий концепцияси билан ўзаро яқинлик доирасида гавдаланади. Бошқача айтганда, “Кўз қорачиғидаги уй”да ҳаракат қилувчи номсиз қаҳрамон ҳолати билан қирқоёққа айланган Грегор Замзанинг жисмоний ҳамда руҳий ҳолатидаги уйғунлик икки адиб дунёқараши ва бадиий маҳоратига хос муштаракликдир. Қолаверса, қутилмаган вазиятда кўзлари қоронғи уй қиёфасини олган ва шу ҳаёлий уй сарҳадларида адашган номсиз қаҳрамон Грегор Замза билан тақдирдош экани фикримиз далилидир[3;38].

Австриялик улуғ адиб қатор адабиётшунослар томонидан асарларида соҳир реализм аломатлари мавжуд ижодкор саналишини назарда тутсақ, ўзбек ёзувчисига таъсир этган жиҳатларнинг сабабий боғланишлари моҳиятини илғаш мумкин.

Ёзувчининг “Бозор” романида[4;192] эсхатологик характердаги мифдан фойдаланилган. “Оқбўзот ва Кўкбўзот ҳақидаги ривоят” деб ифодаланган мифдан тарихий асослари жиҳатидан қадимги турк мифологияси билан алоқадор. Айни шу хусусият ҳам бу адибга хос магик реализм тамойилини кўрсатиб беради.

Муаллиф асарнинг ички тузилмасини яратар экан, ҳаётий материални ўзлаштириш, ўзга жанрларга хос айрим жиҳатларни синтез қилиш йўлини танлайди. У бугунги кун одамларининг хатти-ҳаракати ва кўнглига нигоҳ ташлаб, нафс домида қолиб ҳаёт кечираётган бефарқ, лоқайд одамлар ҳақида сўзлайди.

Одам табиатидаги айниш ва тубанлашув, ўзаро меҳр-муҳаббат танқислиги, маърифат-маънавият унутилиши боис келиб чиққани етарлича туради. Муаллифнинг мақсади одамлар онгида рўй берган силжишлар, ўзгаришларни кўрсатишдан иборат. Романда шахснинг миллий ўзлигини англаш жараёни сеҳрли реализм талаблари асосида ифодаланган. “Бозор”да бир “коинот”да ҳаёт кечираётган Фозилбек, Қадрия, Солиҳ қори, Зар бобо, Эгам бобо, Ғуломжон, Бахтиш каби персонажлар тақдири акс этган.

Хуршид Дўстмуҳаммад асарлари замирига илоҳий тушунчаларнинг дадил равишда сингдирилиши шартли рамзий услубни теранлаштирган. Ёзувчи афсона ва ривоятлар мазмунига ижодий ёндошиб, реал давр муаммоларини фалсафий-психологик жиҳатдан умумлаштиришга еришган. У романинг композицион мукамаллиги ва сюжет изчиллигини таъминлаб, ўзининг ижтимоий ҳаётга бўлган муносабатини мажозий усулда ифодалашга эришган. Жамият кайфиятининг инсон руҳиятига таъсирини рамзий-мажозий услубда таҳлил этган. Бу хусусиятлар айниқса, “Бозор” учун характерли.

Муаллиф ушбу асарда илк одамнинг пайдо бўлишидан, илоҳий қудрат орқали унга сурат ва руҳ берилиши, ўзига муносиб дарддош топгунича кўнгли равшан бўлмаганлигидан сўзлайди. Унинг тақдири залдан лойи қорилгандек маълум бўлганлиги, банданинг ихтиёридан ташқарида, дийдорлашмоқ, қовушмоқ, туғмоқ, туғилмоқ каби масалалар илоҳий қудрат эгасининг қўлида эканлигини уқтирувчи ривоятларга мурожаат қилинган. Муаллиф бугунги замондошимизнинг кўнгил талпинишларини Одам ва Ҳаво интилишлари билан қиёслайди. Роман қаҳрамони Фозилбек қисмат чангалида ихтиёрсиз ҳаёллар, тизгинсиз ўйлар гирдобига арқ бўлади. Зоҳиран бу ўй-ҳаёллар бир қадар шаккокона туюлади. Бироқ фикрлаш Фозилбек учун қайсидир гуноҳлари учун тавбалар ўрнига ўтади. Ҳаёлий оламида у ўзини астойидил эмин-эркин сезади. Чунки у ақл-идрок, инсоф, диёнат ва қаноат кишиси. Инсоний меҳр-мурувват, кадр-қимматнинг ўлчов ва мезонлари йўқ деб билгани боис кўпчиликка ўхшаб моддий қимматларни эмас, маънавий қадриятларни улуғлайди. Қалб амридан туғилган истаклари учун курашади. Унинг тафаккурида кечган кураш ўзининг одамзод наслининг адоқсиз наслининг адоқсиз қисмат занжирида муайян бир халққа эканлигини англашга олиб келади.

Ривоят мазмуни романда қаҳрамон шахсияти, руҳият иқлими, интилишлари мазмуни билан узвий тарзда туташади. Ўзликни англаш покланиш орқали, ҳавойи истак-хоҳишлардан тийилиш, сабр, бардош, тавба сарҳадларига етиш билан боғлиқ деган фикр илгари сурилади. Ҳақ йўлдан озмаслик, ҳидоятга мушарраф бўлиб, руҳан шод бўлишга даъват этилади.

Романда Одам Ато муҳаббати, шафқати мисолида Фозилбек ва Қадрия руҳий тўлкинлари, ҳаракат-интилишлари изоҳланади. Шу тариқа дунёни муҳаббат ва гўзаллик асраши мумкин ва инсон ўз феълидаги ёвузликларни бартараф қилиши лозим деган ғоя ифодаланган. Бу борада илоҳий мазмундаги киритмаларни фаол истеъфода этиш миллатнинг тафаккур тарзи, миллий онг, эстетик дунёқараш тамомила янгиланаётган даврдаги ўзбек романчилиги учун янги шаклий-услубий ҳодисадир[5;364].

Хуршид Дўстмуҳаммад “*олам интиҳо топмаслиги учун заминни эзгу амалару маърифат нури билан зийнатлаш керак. Бунинг учун эса инсон гуноҳлардан покланишга улгурмоғи лозим*” [4;174] деган фикрни олға суради. Оч бўриларнинг қўш байтални қувиб етиши билан боғлиқ афсонага ишора фантастик либосда бўлса-да, тарихий воқелик ифодасига хизмат қилган. Ёзувчининг услубий изланишларида шартли рамзийликдан ташқари роман концепциясига илоҳий тушунчаларнинг сингдирилиши орқали ҳам тасвир ёрқинлигини таъминлай олади. Бошқача айтганда, носир илоҳий ривоятларни ўз кўзлаган мақсади, давр насри тажрибалари билан узвий боғлаб, услубий изланишлари доирасини кенгайтиришга муваффақ бўлади.

Инсониятнинг тафаккур тараққиёти ҳақида ўйловчи қаҳрамон Фозилбек қадим аждодлар силсиласидан ўзини ажратиб қарамайди. Бу ҳол носирга илоҳий киритмаларни роман тўқимасининг узвий бир бўлаги сифатида талқин қилиш имконини беради. Бадий ғоянинг аниқлигини, тасвир меъерининг мақсадга мувофиқлигини таъминлайди, ифода имкониятларини кенгайтиради.

“Жажман” ҳикоясидаги образлар талқини орқали ижтимоий ҳаётдаги асосий иллат бўлган нафси бузуқликни ва у орқали келиб чиқадиган бошқа иллатларни кўрсатиб бера олган. Ва асарни ўзига хос ниҳоялаш орқали бу мақсад янада аниқроқ уддаланган. Ҳикояни Жажманнинг ўлдирилиши билан ҳам тугаса бўларди. Агар ҳикоя Жажманнинг ўлдирилиши билан тугаганида айрим кишилар нафсибузуқлик ва текинхўрликнинг илдизи билан йўқ қилиш мумкин деб ўйлашарди. Ҳикоя сўнгида ўша бир қарич маҳлуқ икки қарич шаклида пайдо бўлади. Бу тариқа хотимадан нафс бандалари кўпайса кўпаядики, асло камаймайди деган ҳаётий хулоса чиқади.

“Жажман”да Ахуразмазда, Ахриман, Оташ каби мифологик тимсоллардан ўз ўрнида фойдаланилгани, уларнинг асар ғоясини очишда бевосита иштирок этиши Хуршид Дўстмуҳаммад ижодида соҳир реализм анъаналари салмоқли мақомга эга эканини кўрсатади.

Адиб ҳикояларида рамз ва қаҳрамонлар руҳияти бир-бирини тўлдириб, ўзаро мутаносиб бўлиб, бадий образ кўпинча рамзий тимсол сифатида гавдаланади.

Фойдаланилган адабиётлар

6. Дўстмуҳаммад Хуршид. Куза // “Шарқ юлдузи”, 2010, № 1. – Б. 23-75.
7. Ризаев Ш. Яхши “ёмон” одам ёхуд янгиланган реализм // “Шарқ юлдузи”, 2011 йил, № 3. – Б. 18-25.
8. Дилмуродова Н. Ворисийлик ва ижодий анъаналар илдизи // Шарқ юлдузи, 2014, № 4. – Б. 38
9. Дўстмуҳаммад Хуршид. Бозор. – Т.: “Шарқ” нашриёт-матбаа концерни бош тахририяти, 2000. – Б. 192.; <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/xurshid-dostmuhammad-ikki-romandan-iborat-yangi-kitob-sizif.html>
10. Каримов Ҳ. Истиклол даври адабиёти (дарслик). – Т.; “YANGI NASHR”, 2010. – Б. 364.

РИТМ ВА ТАСВИР ПРЕДМЕТИ МУНОСАБАТИ

Гўзал Рамазонава

ТерДУ Ўзбек адабиётшунослиги
кафедраси магистранти

Аннотация. Мақолада насрий асарлардаги ўзига хос оҳанг, ритм, шаклий янгиланишлар бугунги наср учун хос хусусиятга айланиб бораётганлиги тадқиқ этилган. Шунингдек, фольклор асарларига стилизация қилиш, ёзма адабиётнинг фольклордан ижодий озиқланиши аниқ мисоллар ёрдамида исботлаб берилган.

Annotation. The article examines the peculiar tone, rhythm, formal renewals in prose works that are becoming a characteristic feature of today's prose. Also, the stylization of folklore works has been proven using concrete examples of the creative nourishment of written literature from folklore.

Калит сўзлар: фольклор, наср, оҳанг, ритм, шаклий янгиланиш, стилизация, услуб, бадиий-эстетик мақсад, параллелизм, дoston, саъж.

Keywords: folklore, prose, melody, rhythm, formal renewal, stylization, style, artistic-aesthetic purpose, parallelism, epic, saaj.

Халқ оғзаки ижодига стилизация қилиш орқали яратилаётган насрий асарлар ҳозирги кунда замонавий адабий жараённинг оригинал, «охори тўкилмаган» асарлари сирасидан жой олмоқда. «Бу тенденция ўзбек совет насрида асосан 60 йиллардан бошланди ва ҳозир ҳам давом этмоқда. Айрим адабиётшуносларнинг фикрича, фольклор асарларига стилизация қилиш ёзма адабиётнинг фольклордан ижодий озиқланишидаги биринчи қадам ҳисобланади».[1;144]

Хусусан, “Адабиёт олға интилмоқда, лекин унинг ўтмиши худди соядек орқасидан югуради, ундан узилиб бўлмади..., дея таъкидлаган Витаутас Кубилиус айнан шундай ёзади: “Стилизация ёзувчининг фольклорга биринчи қадамидир”.[2;21]

Стилизация (юн. Стилос – мумланган тахтачага ёзиш учун ишлатилган таёқча; услуб) – муайян бадиий-эстетик мақсадларни кўзлаб ўзга бир ижодкор, давр, адабий йўналиш ва шу кабиларга хос услубий хусусиятларни қайта тиклашга асосланган усул”.[3; 144-] Стилизация қилинган асарларнинг тили ва услуби халқ оғзаки ижодига яқин, ёки сюжети айнан такрорланган эсада, аммо моҳиятда яъни фикр ва мавзуда модернистик тафаккур аксланади.

Ҳозирги кунда стилизация услубидаги бадиий жиҳатдан пишиқ ва гўзал асарлар яратиб, уни китобхон оммага тақдим этиб бораётган ижодкорлардан бири сифатида Усмон Азимни биламиз. Адибнинг «Жоду» насрий тўпламидан жой олган «Сиз билмайдиган замонларда», «Ғоз» каби ҳикоялари шу услубида яратилган нодир асарлар сирасига киради. «Сиз билмайдиган замонларда» ҳикоясидан олинган бошланмага эътибор қаратамиз:

“Кундузи бошингизда пулнинг ҳисоб-китоби,
кечкурун кўзингиз ойнаи жаҳонда –
бизнинг замонлар эсингиздан чиқиб кетган.
Мен Эломон бахши нур тўла лаҳадимдан чиқиб,
хуноба рўзгорингизга қўшилиб юрарканман,
шунча ўтган доно дунёдан
буларни олиб қолгани
мана шу алдаркўса кутию
неча-неча пасткаш аждарҳолар
сассиқ бағрини босган
пул эканда деб, ўпкам тўлади”.[4;4]

Ҳикоя илк жумлаларданок танбех, истехзо оҳанги билан бошланиб, *лаҳад*, *хуноба рўзгор*, *алдаркўса кути*, *пасткаш аждарҳолар*, *сассиқ* каби сўзлари замирида ётган аччиқ

истехзо ва кинояга бой оҳанг уйғунлашиб кетади. Ҳикоянинг бошланишидаёқ Усмон Азимнинг мавжуд миллий ўзбек лексикасига муражаат қилгани кўзда ташланади. Истеъмолга кириб бўлган ва одатий ҳолга айланиб бораётган «янги сўз»лар (телевизор) қўллашдан қочади ва бу сўз ўрнида «*ойнайи жаҳон*» ва «*алдаркўса қути*» каби миллий лексикадан фойдаланади. Биринчи марта ушбу сўзнинг ўзбекча варианты (ойнайи жаҳон)ни қўлласа, иккинчи мартада эса «алдаркўса қути» дея метафра яратади. Шунингдек, «*пасткаш аждарҳолар*» дея сўз қўллашида ҳам мажознинг аллегорик («Мавҳум тушунча ёки ҳодисани конкрет нарса орқали ифодалашга асосланган кўчим тури») турига гувоҳ бўламиз. Ҳикоядаги илк овоз яъни киноя ва истехзо оҳанги мана шу каби бадиий кўчимлар замирига сингдириб юборилган.

Колонлардаги вазндошлик, фольклорга хос бадиий тасвир ва ёзма дабиётга хос бадиий тилнинг синтезлашуви натижасида фольклоризмга хос ритм стилизацияси юзага келган. Қолаверса, ҳикоядаги вазндошлик ҳам халқ оғзаки ижодидан стилизация қилинган услубдир. Асосан, фольклордан ёзма адабиётга кўчган мазкур бадиий услуб Сажъи мутавазин яъни вазндош сажнинг айни ўзига мисол бўлади.

Ҳикояда, одатда, халқ оғзаки ижодининг эпик жанрларига хос бўлган параллелизмнинг учраши, асарнинг ритмик қувватини ошириб, фольклоризмга хос бўлган бадиий тасвир воситалари ва бадиий тилни қайтадан жонлантирган. Шунингдек, ҳикоя фақат дostonларгагина хос бўлган миллий руҳ билан йўғрилган,,,,,

Ҳикояни ўқишда давом этар экансиз, дostonидаги Алпомишдан ташқари, Барчиной, Ёдгор, Бойчибор каби таниш асосий қаҳрамонлар ва обрзаларга дуч келасиз. Бундан кўриниб турибдики, дostonнинг сюжет чизиқларидан бошқа, деярли барча жабҳалари стиллаштирилган. Чунончи, дostonнинг бадиий тили, услуби, образлар, жой номлари, деталлар, бадиий санъат ва бадиий тасвир тили стилизация қилинган бўлсада, бу стиллаштириш фақат асарнинг шаклига тегишли, моҳиятан ҳар бир образ, ҳар бир деталь, ҳар бир жой номлари ўзининг рамзий маъносига эга. Яъни улар ўз маъно ва мазмуни йўқотиб, ягича рамзий образ кашф этган.

Ровий дoston куйлашга чоғланган бахши мисоли минг йилдан буён юрагини ўртаётган, бўғзига тикилиб турган армонли кунлардан ҳикоя қилишга тушади. Асосий воқеалар ривожини шу вақтгача бирорта ғоз отган ўқидан омон қолмаган шакаман мерганнинг ор-номусдан қадди букилиб, дунёдан кўнгли совуб, тўшакка йиқилишидан бошлайди:

“Энамки ғозни мендан авло *билди*, паймонам *тўлган экан*, гулим очилмай *сўлган экан*”, деб *оҳ уриб*, олам кўзига қоронғу *кўриниб*, тўшакка етмай *йиқилди*. Кампир бечора “воҳ *болам*”*лаб*, ўзини фарзандининг устига *ташлади*, кўзларини *ёшлади*”.[4;15]

Фидойилик кўрсатиб, халқнинг келажаги, эрк ва озодлиги йўлида фарзандини қурбон қилган ўзбек халқининг тимсолига айланган донишманд, дилпора кампирнинг ноласи ҳикоя оҳангининг энг юқори пардаларида янграйди. Ва шу жумлаларда асарнинг ритмикаси, кампирнинг овозига кўшилиб кетиб, ҳикоянинг пафосини белгилаб беради: “ – Болам! Жон болам! Мен ҳам Худонинг бир куйган бандасиман. Оллоҳ кўнглимга солди...

У ғозсиз кўп *ёмон бўларди*,
Бойсун-Кўнғирот *тамом бўларди*,
Алпомиш чоҳда *қоларди*,
Барчинни Ултонтоз *оларди*...
Бир юрт йўқ *бўларди*,

жон болам! Аммо сенсиз менга бу дунё қоронғу! Оллоҳдан бир умрингни сўраб олмасам, энанг бўлиб нима қилдим!”[4;16]

Тўлиқ саж қўлланилиши оқибатида юзага келган насри мусажжа яъни сажли наср онаизорнинг нолаю ўтинчига мос руҳ бағишлаган бўлса, ритмик бўлақларнинг бир хил оҳанги интонацион параллелизмни юзага келтириб, матннинг таъсирчанлигини оширган. Биринчи сатрда ифодаланган умумий маънонинг кейинги колонларда изчил тўлдирилиб,

сатрдан сатрга кучайиб, ўсиб бориши эса мумтоз адабиётга хос тадриж (шеърнинг бошланишида қўйилган мавзунинг охирига қадар изчил давом эттирилиши) санъатини эслатади. Яъни “У гозсиз кўп ёмон бўларди” дейди илк ритмик паузада ва кейинги жумлаларда “кўп ёмон” лексемасининг таркибида назарда тутилган оқибатларни бирма бир таъкидлайди. Бойсун-Қўнғиротнинг, Алпомишнинг, Барчиннинг, жамлаб айтганда бир юртнинг тақдирини тамом бўлишини куйиниб фарёд қилади.

Муаллиф стилизация қилинган асар қаҳрамонларини бежизга номма-ном санаб, урғу бериб ўтмайди. Бойсун-Қўнғирот деганда русларга қул бўлган ўзбек миллатини, Алпомиш образи мисолида миллатнинг раҳнамоси, Барчиной тимсолида Халқнинг орномуси бўлган аёлу қизларга ишора қилади. Сўнги жумлада эса, миллатсиз, раҳнамосиз, халқсиз юрт тамом бўлишини кульминацион оҳангларда сингдириб юборади. Айни шу ритмик унсурлар эвазига халқининг эрк ва озодлиги ҳамда юртнинг келажаги йўлида фидойилик, қаҳрамонлик кўрсатган кампирнинг оху зорлари асарнинг пафосига айланиб кетади.

Бир сўз билан айтганда, Усмон Азим халқимизнинг ўтмиши ва бугуни жо бўлган стилизациялашган ҳикоянинг, хусусан фольклористик оҳангнинг бетакрор намунасини яратди. Адиб халқимизнинг ўтмиши, маданияти, маънавияти акс этган фольклор асарларида бугуннинг нафасини туя олган, шунингдек, халқ оғзаки ижодини ёзма адабиётнинг устун сифатида кўра олган ижодкорлардан биридир. Ёзувчи халқона миллий оҳнагни адабиётга олиб кириб, янгича руҳдаги ўзига хос ритмик овоз яратди.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1.Саримсоқов Б. Ўзбек адабиётида сажъ – ЎЗБЕКИСТОН ССР «ФАН» НАШРИЁТИ. Т.: – 1978. Б – 144
- 2.Витаутас Кубилюс. Формирование национальной литературм,подражательност или художественная трансформация, «Вопросм литературн»,1976, № 8, с. 21—56.
- 3.Қуроноф Д, Мамажоноф З, Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. Тошкент: – , 2013. – Б.284
- 4.Азим Усмон. Жоду. – Тошкент: Шарқ, – 2003. – Б. 4

“1984” ВА “ЛОАЗОР” РОМАНЛАРИДА ТАРИХИЙ МУҲИТ, БАДИИЙ ҒОЯ ВА КЎПҚАТЛАМЛИЛИК

Қурбонова Шахло Шухратовна

*Тошкент давлат юридик
университети ўқитувчиси*

Аннотация. Мақолада Ж.Оруэлл ва М.М. Дўстнинг жамиятда янгича ижтимоий-сиёсий қарашилар пайдо бўла бошлади, бадиий адабиётда инсон “мен”ини бутун мураккабликларини, зиддиятларини ва қарама-қаршиликларини билан бирга тасвирлангани, инсон фақатгина ижтимоий ҳодиса сифатида эмас, ўзига хос олам тарзида талқин этилган “1984” ва “Лолазор” романлари қиёсий-типологик ўранилган.

Annotation. The article began with the emergence of new socio-political views in society J. J. Orwell and M. M. Dost, the depiction of the human "I" in the literature with all its complexities, contradictions and contradictions, the person not only as a social phenomenon, but as a unique world The novels "1984" and "Lolazor" are comparatively typological.

Калит сўзлар: тарихий муҳит, бадиий ғоя, кўпқатламлилик, ноанъанавий шартлилик, тоталитар тузум, ижтимоий-фалсафий концепция

Keywords: historical environment, artistic idea, multi-layered, unconventional conditionality, totalitarian system, socio-philosophical concept

Инсоннинг ўз ҳаётини холис, шу билан бирга шафқатсизларча тафтиш қилиши, ўзини идрок этишга интилиши ва ўз-ўзи билан мурасасизлиги тасвирланган бадий асарларнинг юзага келишида мавжуд вазият, тарихий шарт-шароит, ижтимоий муҳит сезиларли даражада таъсир қилади. Ҳам миллий, ҳам умумбашарий ғоялар акс этган бу йўналишдаги насрий асарлар ўзининг ифода услуби, бадиияти, сюжети, композицияси, тили, тасвир воситалари, ижтимоий-фалсафий концепцияси билан адабиётда янги тўлқин кириб келаётганлигини кўрсатди.

М.М.Дўстнинг “Лолазор” романида инсоннинг ўз-ўзи билан тўқнашуви кенг, чуқур, энг кичик тафсилотларигача кўрсатилган. Назар Яхшибоев ўтган умрига боқиб, ўзининг мулки борлиқ, баҳри муҳит ичида бир зарра эканлигини, ҳақиқий аҳволини англаб етади. Ҳаёт унга ўткинчи, бемаъни, ёлғон ва сохта бўлиб туюлади. Унинг фикри ўткир, ақлли ва йиллар давомида кўрган-кечирганларидан келиб чиққан тажрибаси донога айланган. Ана шу одам ўзини тафтиш қилиб туриб, ўз фожиасига иқрор бўлади. Зеро, инсон ўзини анлаб етмаса, унинг учун ҳеч қандай фожа йўқ. “Ҳамма гап адибнинг қандай мавзу ва қахрамонларни танламасин, фалсафий-психологик таҳлил этиши ва инсоннинг зафари ёки инқироzi орқали тириклик фалсафасини, жамият психологиясини, умр ҳикматини бадий мужассамлаштира олиши, маънавий кадриятларни ҳимоя қилувчи умумбашарий мазмундаги хулосалар чиқара билишида”[1;10]

“1984” романида ҳам Уинстон майхона учратиб қолган рангпар, кўзлари кўкиш чолдан 1925 йилдан олдинги ҳаёт яхшими ёки ҳозиргиси, деб сўраганида, у аниқ жавоб бериш ўрнига, биламан, сен мендан қандай жавоб кутаётганини биламан[1;87], деб суҳбат мавзусини мутлақо бошқа томонга буриб юборади. Кекса авлод ўтмиш ҳақида сўз очиш ўз-ўзига чоҳ қазиш, ўз жонига қасд қилиш эканлигини билади ва шунинг учун ҳеч қачон бў тўғрида бирор фикр билдирмайди. Беш йиллик съездлар, озиқ-овқат программалари, шиорбозлик, буйруқбозликка таянган совет тузуми фош қилинган бу асар ўтган асрнинг 30-50 йилларидаги тарихимиз солномаси, дейиш мумкин. Ж.Оруэллнинг ўзи бу асарларни ёзишдан мақсадини аниқ баён қилган, “бу сиёсий адабиётни санъатга айлантириш. Мен учун бошланғич чизик - бу ҳар доим ўзимни ҳис қилиш, адолатсизлик ҳисси. Лекин мен қила олмадим”. Лекин муаллиф бу ишни амалда жуда яхши удалади, совет даврида яшаган одамлар учун бу асар хужжатли фильмни эслатибгина қолмай, ўтмишнинг қора кунларини ёдга солиб, қалбларини вайрон қилади. Дунёдан тамомила ажратиб қўйилган, халқлар турмаси деб ном олган совет иттифоқи одамларни хотирасидан жудо қилишни мўлжаллаган, шу йўл билан ўзининг ягона тил, ягона халқ, ягона сиёсат ва ягона мамлакат тамойилини давом эттирганди. Ёзувчи тарихий воқеликни, ундаги ҳар детални шундачалар аниқ тасвирлайдики, бу жараёндан хабардор одамни чексиз ҳайрат чулғайди. Наҳотки, бошқа давлатда яшаб туриб, ўзига мутлақо бегона бўлган давлатга хос бўлган сиёсатни, унинг энг нозик сирларини, иш тутумини, яширин тарзда олиб бориладиган хатти-ҳаракатларини энг майда тафсилотларигача билиш мумкин. Нафақат ўша давлатда бугун амалга оширилаётган якка шахсга сиғиниш, оммавий катағон, саноат, қишлоқ хўжалиги, молия, матбуот, фан, санъат, ижтимоий муносабатлар, ҳатто унинг келажигини– таназулини кўра олиш учун инсон камида даҳо ёки ғайритабiiй кудрат соҳиби– башоратчи бўлиши керак. Ж.Оруэлл бу ишни удалади, унинг ёзганларининг ҳаммаси юз берди.

“1984” романида жамиятнинг ҳар бир аъзосини, жумладан Уинстонни ҳам Фикр полицияси тинимсиз таъқиб этади. У домий тарзда телеэкран орқали кузатиладиган миллионлаб одамлардан бири. Телеэкрандаги шишанинг синиғи каби мияга санчиладиган мусиқа овози Уинстоннинг ўйлашдан тўхтата олмайди. Чўнтагидагидан олган тангага қараб, унда оғир, сокин, ҳимоячи чехрага тикилиб туриб, дохийнинг қора мўйловлари остида яшириниб турган кулгунинг маъносини англашга уринади. “УРУШ– ТИНЧЛИҚДИР. ЭРК– ҚУЛЛИҚДИР.БИЛИМСИЗЛИК– КУЧДИР”[2;98] Коммунистик партиянинг моҳияти, ўтмиши, бугуни, келажиги, иш юритиш шакли ва тизими, барча кирдикорлари, ёлғонлари мана шу уч жумлада

яширинган эди. Янгитилда бошқа, эскитилда бошқа маънони ифодалайдиган бу жумлалар жамиятнинг ушлаб турган ва олдинга бошлаб бораётган сирли-сехрли, улкан қудратга эга тилсим.

Ж.Оруэлл Уинстоннинг ички дунёсини очиб берар экан, унинг характерининг шаклланишига сабаб бўлган омилларни маҳорат билан кўрсатади. Аввал отасидан, кейин онаси ва синглисидан ажраб қолган, ҳаётда бирор бир яқин кишиси йўқ, хотини билан турмуши бузилган, фарзандсиз, ҳар бир босган қадами назоратда бўлган, нафас олишидан тортиб, миясидан кечаётган ўй-хаёлларгача кузатувда бўлган, ёлғизликдан зада бўлган, жамиятдан ажралиб қолган, меҳр-муҳаббатга зор, “Ғалаба” жиншаробидан бўлак овунчоғи, ҳамдарди қолмаган Уинстон исён қилишни истайди.

Уруш, ичкилик, муҳаббат, оила, шахс эрки, унинг ҳақ-ҳуқулари, разиллик, сотқинлик, иккиюзламачилик, пасткашлик– инсонга хос бўлган олийжаноб ва энг тубан сифатларнинг барчаси умумлашиб роман номига кўчади– “1984”. Асар номининг ўзиёқ кўпмаъноли. У нафақат тарихий сана, балки бутун бошла жамиятнинг тамғаси. Бу тамға остида улкан ҳақиқат мавжуд. “Лолазор” романинг номланишида ҳам шундай кўпмаънолилик бор. Ошно ўзи туғилиб, вояга етган жойга –Булдуруққа ташриф буюради. Бийдай дала ўртасида баланд тераклар бир неча соат давомида уни олқишлаб, чапак чалиб туради. Шундоққина минбар атрофида кип-қизил лолалар барқ уриб турганлиги одамнинг дилини яйратади. Қалбига гўзал ҳислар уйғотади, ширин орзулар қанот қоқади. Бироқ буларнинг ҳаммаси ёлғон, сохта, ясама. Теракларнинг илдизи йўқ, чунки улар бошқа бир жойдан кесиб келтирилиб, ерга чуқур қазиб, жойидан йиқилмайдиган қилиб кўмиб қўйилган. Улар узоғи билан икки-уч кундан сўнг, қуриб-қовжираб қолади. Лолалар эса туман марказидан гултувақда келтирилиб, туваги билан бирга устига тупроқ тортилган. Учрашув тугагач битта-битта туваклар қазиб олинади ва олиб келинган жойига қайтариб олиб борилади. Буларнинг барчаси социалистик жамиятнинг рамзи, совет давлатининг, партиянинг эртаси, келажаги йўқ, чунки у ёлғон, кўзбўямачилик асосига қурилган. Муаллиф ўзининг тўғоявий мақсадини жуда табиий, ҳаёт ҳақиқатига мос тарзда кўрсата олган. Лолазор аслида лолазор эмас, саҳро, қуриб-қақшаб ётган кимсасиз бийдай дала. Асарда шу сингари кўпмаъноликка эга лавҳалар талайгина.

Уинстон ва Н.Яхшибоев қайсидир жиҳатлари билан бир-бирига ўхшаб кетади. Бу табиий, иккала қаҳрамон ҳам бир тарихий даврда яшайди. Лекин улар орасидаги фарқ катта: Уинстон ўз эркини ўлимдан афзал билади, Яхшибоев эса жамиятга мослашади, ҳатто уни забт этади. Тузумнинг жиловдорларидан бирига айланади, сохта мафкура учун одамларни қурбон қилади. Қурбоний мана шундай образлардан бири, дала юлдузи бир мавсумда машина орқали минг тонна пахта теради. У бошқа хотин-қизлар учун ибрат қилиб кўрсатилади. Бу аёлнинг умри ҳалокат билан ўз ниҳоясига етганда, унга ҳеч ким ачинмайди.

XX асрнинг 80 йилларида яратилган миллий реалистик романларда анъанавий йўсинда воқеаларнинг батафсил баён қилиш ўрини теран ижтимоий-фалсафий ва психологик талқин эгаллади. О.Ёқубов, Саид Аҳмад, Ш.Холмирзаев, Ў.Ҳошимов, Мурод Муҳаммад Дўст сингари ёзувчиларнинг асарларида халқ кундалик турмуш тарзидан тортиб, ижтимоий-сиёсий ҳаётини қамраб олган муҳим даврларини эпик қамраш имконини юзага чиқарди. Тоталитар тузум даврида кўникмага айланган иллатлар, маиший турмуш ҳақиқати чуқур ва ҳар томонлама поэтик таҳлил ва тадқиқ этилди. Давр одамларининг ҳаёти, уларнинг зоҳирий ва ботиний кўриниши, ички «мен»и, табиатидаги зиддиятлар ҳаққоний, холис кўрсатилди. “Айниқса, “Лолазор” романида бадиий тасвир очиқ-ошкора киновий тус олиши ва психологик талқин теранлашуви кузатилди[3;27].

Мустақиллик арафасида ўзбек романи тараққиётида сезиларли ўзгаришлар кўзга ташлана бошлади. Жаҳон адабиёти таъсирида ва жамиятда юз бера бошлаган нисбатан эркинликлар туфайли миллийлик ва умуминсонийлик тамойиллари ўзаро уйғунлашди, янги асарлар сон жиҳатдангина эмас, сифат жиҳатидан ҳам янгиланиш жараёнини бошдан кечирди. миллий- маънавий сарчашмаларга қайтиш, жаҳон адабиётининг энг

ноёб дурдоналари билан танишиш, улардан таъсирланиш натижасида бадиий ижод инсон концепциясининг фалсафий моҳияти ўзгарди. Умумлашма, сийқаси чиққан, анъанавий образдар ўрнига алоҳида шахснинг фақатгина ўзига хос руҳият қатламларини тасвирлашга ўтила бошланди. Мурод Муҳаммад Дўстнинг “Лолазор” романи бу жараёндаги қалдирғоч дейиш мумкин. Чунки, айнан ўша романдан эътиборан, адабий аҳолининг индивидуал қиёфа касб этишига, фикр одами сифатида қабартириб ифодаланишига эътибор ортди. “Лолазор” романидаги Назар Яхшибоевнинг ҳаёти, ўй-кечинмалари диёнат ва виждон кишиси сифатида ўз-ўзини тафтиш қилиши китобхонда ҳам хайрихоҳлик, ҳам ачиниш уйғотади[2;184]. Шифохонада ётиб, ўзининг бутун умрини сарҳисоб қилаётган, Назар Яхшибоев турли кайфият, ҳолат, вазиятларда тасвирланиб, киноя, мажоз, ишоравийлик ва истехзо билан полифоник оҳангдорликда тадқиқ қилинади.

Ж.Оруэлл ва М.М.Дўстнинг асарларида илгари сурилган инсон ва жамият концепцияси қиёсий-типологик жиҳатдан қаралса, Ж.Оруэллнинг «Улар токи онгли бўлмагунларича исён қилмайдилар, токи исён қилмагунларича онгли бўлолмайдилар»[3;68], деган ғояни илгари сурганлигини, ўзбек адаби эса шахснинг еврилишида жамиятнинг ўрни мавжуд, аммо илоҳий ҳақиқатлар баридан устун ва инсон ўзлигини таниса, унга ҳеч қандай куч қарши чиқолмайди, у руҳий жиҳатдан озодликка эришиши мумкин, деган хулоса келиб чиқади.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1.Раҳимжонов Н. Бугуннинг қаҳрамони ким? // Ўзбек тили ва адабиёти, 2001, 6-сон, 10-б.
- 2.Ёқубов И. Мустақиллик даври ўзбек романлари поэтикаси. – Т: “Nurafshon business”, 2021. 29-б
- 3.Оруэлл Жорж. 1984.Таржимон: Карим Баҳриев. Т.: ООО «Asaxiy Books», 2020. 68-б.

ЭПИСТОЛЯР РОМАНДА ПСИХОЛОГИЗМ

Бозоров Ориф Чаманович

*ҚарДУ факультетлараро немис
тили кафедраси мудири*

***Аннотация.** Мақолада жаҳон адабиётининг таниқли намоёндаси И.В.Гётенинг сентиментал, психологик романи “Ёш Вертернинг изтироблари” тадқиқ қилинган, Вертернинг зиддиятларга тўла руҳий дунёси, психологиясидагининг бош хусусияти – ҳиссиётларнинг ниҳоят даражада баландлиги, ўз-ўзини тинимсиз тафтиш қилиши ва маломатийлик ҳар томонлама текширилган.*

***Annotation.** The article examines the sentimental, psychological novel *The Young Werther's Sufferings* by IV Goethe, a well-known figure in world literature.*

***Калит сўзлар** эпистоляр асар, қаҳрамон психологияси, сюжет, фабула, тасвир, пафос, ички кечинма, зиддиятчилик, ижтимоий психология.*

***Keywords** epistolary work, hero psychology, plot, fable, image, pathos, inner experience, contradiction, social psychology.*

Эпистоляр асарда психологизм бошқа эпик асарлардагидан бирмунча фарқланади. Эпик асарда объектив ҳикоячи-ровий “ҳамма нарсадан хабардор” муаллиф сифатида ҳар бир қаҳрамон психологисини, ўй-хаёлларини, кечинмаларини тасвирлай олади. Аммо эпистоляр асарда муаллифнинг бу имконияти чекланади. Чунки эпистоляр асарда муаллиф фақат мактуб ёзаётган қаҳрамон психологиясини, ҳис-туйғуларини чуқур очиши мумкин, бошқа қаҳрамонлар борасида бундай имкониятга эга бўлмайди. Аммо бу хил чеклов эвазига ижодкор хатнавис бош қаҳрамоннинг руҳий оламига ниҳоятда чуқур кириши, уни ўй-кечинмаларию фикрларини ипидан-игнасиғача тасвирлаши мумкин бўлади. Эпистоляр асар бу жиҳатдан қарийб лирик асарга тенглашади.

“Ёш Вертернинг изтироблари” – сентиментал, психологик роман. У худди шеърдай ўқилади, қаҳрамоннинг ички кечинмалари худди лирикадаги каби очиб берилади. Гёте романида, ҳали жуда ёш бўлишига қарамасдан, қаҳрамон психологиясини жуда чуқур очиб беради. Албатта, бунда унинг романга асос бўлган воқеаларни ўз бошидан ўтказганлиги фактори ҳам муҳим роль ўйнаган.

Абдулла Қаҳҳор “Ёшлар семинарида сўзланган нутқдан”ида шундай дейди: “Талант, билим, ҳунар жиҳатидан бир даражада бўлган икки ёзувчи муҳаббат тўғрисида ёзса, шу муҳаббат ҳиссини бошидан кечиргани яхшироқ ёзади. Ёзувчи ўзи ҳис қилмаган нарса тўғрисида ёзса, буни ўқиган ўқувчи ҳам ҳеч нарсани ҳис қилолмайди. Ўқувчининг қалбига таъсир қилмаган нарсанинг адабиётга ҳеч тегишлилиги йўқ”[1: 360]. Атоқли ўзбек адабининг ушбу сўзлари айнан Гёте ва унинг “Ёш Вертернинг изтироблари” романи учун айтилгандек. Эҳтимол, шунинг учун ҳам Гёте романи сюжети муҳаббат билан боғлиқ фабула асосига қурилган ва адиб ёш бўлишига қарамасдан тасвир ва пафосда жуда катта муваффақият қозонган.

Гёте ўз қаҳрамонининг ички дунёсини, кечинмаларини чуқур тасвирлаш учун айнан эпистоляр усулни танлаган. Бошқа жанр асарни ёзишдан кўзланган ғоявий-бадиий мақсадни тўла, ҳар томонлама очиш учун муаллифнинг имкониятларини бироз чеклаган бўларди, чунки Гёте “Вертер”ни ўзини ифодалаш, ичини бўшатиш учун ёзганини биламиз. Қалби муҳаббат билан тўлган, чексиз изтироб чекаётган ва охир-оқибатда худкушликка қўл урган қаҳрамон дунёсини айнан мактублар усулида китобхонга тўла етказиш мумкин эди.

Асарнинг илк жумлалариданоқ Вертернинг руҳий дунёси зиддиятларга тўла экани аён бўлади. У “сендай севимли дўстимни ташлаб кетдим, яна бундан мамнунман-а!” дейди. Вертер шу зиддиятчиликни ўзи ҳам билади. Вертер психологиясининг бош хусусияти – ҳиссиётларнинг ниҳоят даражада баландлиги, ўз-ўзини тинимсиз тафтиш қилиш ва маломатийликдир. Шу нуқтаи назардан роман мактубдан кўра қаҳрамоннинг ўзи учун ёзган кундалигига, иқдорномага ўхшайди. Чунки мактубларида Вертер ниҳоятда тўғри, очиқ-ошкор; риё ва мунофиқлик унга мутлақо бегона. У ҳатто ортиқча шўхликлари борлигини, инсон туйғуларини калака қилишини ҳам мардона тан олади.

Гёте, романда умуман чинакам психолог-руҳшунос каби намоён бўлади. Гёте Вертер номидан инсон психологиясига оид жуда нозик, кутилмаган кузатишларини баён қилади. Масалан, Вертер катта даврада ғалати қилиқлар қила бошлаган аёллар ҳақида ёзатуриб шундай дейди: “Агар бахтсизлик ёки бирор кўнгилсиз воқеа хурсандчилик пайтида юз берса, у янада кучлироқ таъсир этиши табиий, чунки, биринчидан, бундай пайтларда қарама-қаршиликни айниқса кўпроқ ҳис этамиз, иккинчидан, ҳисларимиз янада ўткирлашган бўлади ва дарҳол туйғуларга берилиб кетамиз. Баъзи аёлларнинг бемаъни қилиқларига сабаб қилиб шуни кўрсатишимиз мумкин”. [2;33] Бошқа бир ўринда эса инсонга хос бўлган яна бир кутилмаган психологик хусусиятни айтади: “Бизда ўзимизни ихтиёрий чегаралашга томон ички бир интилиш ҳисси яшайдик, атрофимиздаги нарсаларнинг ҳеч бирига парво қилмай бир маромда кун кечиришни афзал кўрамиз”. [2; 29] Агар романдаги мана шундай чизгилар бир жойга жамланса, инсон психологиясининг кутилмаган, баъзан зиддиятли жиҳатларига оид яхшигина рисола пайдо бўлади.

Ишқ ва айрилиқ изтиробларидан телба ҳолига келган Вертер муҳаббат туфайли қотилликка қўл урган йигит воқеасини ҳикоя қилар экан, “ўз ишлари мудом ўнгидан келмагани сабабли бошқаларнинг аҳволи ҳам унга ихтилоfli ва нотинч туюларди” деб ёзади. Бу тасвир адибнинг ўз қаҳрамонларига, ўзи тасвирлаётган воқеликка яхшигина руҳшунос сифатида ёнлашганлигини кўрсатади.

Гёте инсон психологияси билан бир қаторда ижтимоий психологияни ҳам чуқур очиб кўрсатган. Вертер яшаган давр ижтимоий психологиясининг энг фоже томони жамиятдаги тоифаланишнинг сўнгги қонун каби қабул қилинганидан келиб чиқар эди. Кимнидир оқсуяк, кимнидир қора халқ деб ҳисоблаш жамиятдаги ҳар иккала тоифа кишилари онгига сингиб кетган, улар буни оддий ҳол каби қабул қилар эдилар. Ўзаро

муносабатларда риёкорлик, мунофиқлик, сохта баодоблик кабилар ҳам романда ниҳоятда ёрқин очиб берилган. Вертернинг мулоҳазалари орқали баён қилинган ижтимоий психология чизгилари фақат қаҳрамон яшаган даврга эмас, балки балки бошқа даврларга ҳам хосдир:

“Катталарнинг ҳам худди болалардек ер юзида судралиб юришларига, улар ҳам қаёқдан келиб, қаёққа кетаётганларини билмасликларига, аниқ бир мақсадни кўзламай ҳаракат қилишларига ҳамда уларни ширин кулчалар, пироглар ва хипчинлар билан йўлга солиш мумкинлигига ҳеч ким ишонишни истамайди, бироқ менинг назаримда бу шубҳасиздир”;

“Кишилар илк таассуротга кўпроқ бериладилар ва ҳар қандай ҳақиқатдан узоқ нарсаларга ҳам ишонаверадилар, у мияга чуқур ўрнашади; бу билан ҳисоблашмайдиган одам хато қилади” [2; 65] ва ҳ.к.

Гёте асарда турли психологик восита ва усуллардан фойдаланади. Асар бошида адиб Вертер руҳий дунёсидаги ўзгаришларни ифодалаш учун “китоб” деталидан фойдаланади. Ҳомер – Вертернинг севимли китоби. Бошқа шаҳарга кўчиб ўтган Вертер дастлабки мактубларидан бирида дўстига “китобларингни юборайми, деб сўрабсан. Азизим, худо ҳаққи, ўтинаман, улардан мени халос эт!.. Менга ҳазин кўшиқ керак, бу жиҳатдан Ҳомеримга қиёс топиш мушкул” дейди. Кейин ҳам у Ҳомерни кўлидан кўймайди. Антик шоир ўзининг вазмин ва улуғвор шеърияти билан Вертернинг жўшқин қалбини мувозанатга солиб туради. Граф К...никидаги шармандали воқеадан кейин ҳам “ўз шоири”дан таскин топади. Унинг Лотта билан илк учрашувида ҳам китоблар ҳақида сўз боради. Аммо кейинроқ Вертернинг қалбига Оссиан иштиёқи тушади.

Оссиан (Ойсин) - III асрда яшаган афсонавий кельт барди (бахшиси). Шотланд шоири Макферсон ўша афсонавий бахши номидан поэма яратади ва 1760 йилда шу ном билан эълон қилади. “Оссиан менинг қалбимдан Ҳомерни сиқиб чиқарди” дейди Вертер. Поэманинг ниҳоятда эҳтиросга бойлиги, пафосининг баландлиги ва трагизмнинг чуқурлиги, табиатнинг улуғвор тасвирлари Вертернинг ўша пайтдаги руҳий ҳолатини тўла ифодалар эди. Кейинчалик Вертер уни таржима қилади, Лоттага ўқиб беради. Мана шу оссианхонлик фурсатида Вертер ва Лотта юксак пардадаги руҳий уйғунлик ҳис этадилар. “...менинг сўлиш пайтим яқин, япроқларимни юлиб отадиган бўрон яқин. Эртага келади, мени навқиронлик давримдан буён билган ўша сайёҳ келади. У мени ҳамма ёқдан ўз нигоҳи-ла ахтаради, афсуски, тополмайди...” деган жумлалар яқинлашиб келаётган фожиадан огоҳлантиришдек жаранглайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Қаҳҳор А. Асарлар. Олти томлик. 6-том. – Т., Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1971. – 360-б.

2. Гёте Й.В. Ёш Вертернинг изтироблари. Немис тилидан Янглиш Эгамова таржимаси. – Т., Ғ.Ғулом номидаги нашриёт матбаа уйи, 2018. – 200 б.

ШАРҚ ВА ҒАРБ АДАБИЁТИДА РОБИАИ АДАВИЯ ОБРАЗИ

Истамова Гавҳар Хайруллаевна

Бухоро муҳандислик-технология институти

Хорижий тиллар кафедраси ўқитувчиси

Аннотация. Мақолада Шарқ ва Ғарб адабиётида Робиаи Адавия образи, хусусан, Фаридиддин Атторнинг «Тазкират ул-авлиё» тазкираси, «Мантиқ ут-тайр», «Илоҳийнома» достонларида ва Алишер Навоийнинг “Насойим ул-муҳаббат” тазкираси, «Ҳайрат ул-аброр» достонидан келтирилган орифа аёл – Робиа Адавия бадий талқини текширилган. Робиа Адавиянинг тасаввуфдаги ўрни, маърифий-ирфоний қарашлари очиб берилган.

Annotation. *The image of Robiai Adawiya in Eastern and Western literature, in particular, Farididdin Attor's tazkirat "Tazkirat ul-awliyo", "Mantiq ut-tayr", "Ilohiynoma" and Alisher Navoi's "Nasayim ul-muhabbat", "Hayrat ul-abror" The artistic interpretation of the quoted orifa woman - Robia Adawiya is examined. Robia Adawiya's place in mysticism, her enlightenment-mystical views are revealed.*

Таянч сўзлар: *зоҳидлик даври, орифлик, ошиқлик, тариқат, тақво, илоҳий ишқ, мужоҳада, жиҳод, нақл ва ҳикоят, жазба, ризо*

Keywords: *period of asceticism, enlightenment, love, teachings, piety, divine love, mujahideen, jihad, narration and narration, writing, consent*

Робиаи Адавия образи Шарқ ва Ғарб адабиётида бошқа орифа аёлларга нисбатан машхур. Хусусан Ғарб адабиётида Маргарет Смитнинг «Исломда Робийа ва бошқа сўфий авлиёлар сиймоси» китобида илк ислом давридаги аёл авлиёлар ҳақида маълумот берилган бўлиб, Робийанинг дугонаси, яъни Марйам ал-Басрийа тўғрисида ва унинг кучли руҳий ҳаяжон – экстаз (важд–ўзини йўқотиш, шавку-завқ ҳолати) ҳолатида жон таслим этганлиги баён қилинган Маргарет Смитнинг мазкур асарини тадқиқ этган Аннемарие Шиммелнинг “Жонон менинг жонимда» асарида ҳам ислом оламида ном қозонган валий аёллар тўғрисида қимматли маълумотлар келтирилган ва бу асар ўзбек тилига таржима қилиниб, чоп этилган.[1;47]

Фаридиддин Аттор «Тазкират ул-авлиё»да 96 нафар эркак, бир нафар аёл авлиё – Робиаи Адавия номини зикр қилади.«Илоҳийнома» ва «Мантиқ ут-тайр» сингари дostonларида ҳам Робиа ҳақида бир нечта ҳикоят келтирилганлиги ҳамда бирор мавзу моҳиятини асослаб бериш мақсадида унинг фаолияти ибрат қилиб кўрсатилишининг ўзиёқ мутафаккир шоирнинг бу орифа аёлга нисбатан эътибори юқори бўлганлигидан далолат беради.

Алишер Навоий «Насойим ул-муҳаббат»да «Эркаклар мартабасига етган ориф аёллар зикри»ни Робиаи Адавия билан бошлайди. Ҳар иккала мутафаккирнинг такрор ва такрор бу орифа аёл билан боғлиқ нақлларга мурожаат қилишининг сабаби нимада? Биринчидан, Робиа аёллар орасидан етишиб чиққан орифалар орасида ўзининг феъл-саҳияси, ҳол-даражаси билан донг таратган авлиё эканлиги. Атторда ўқиймиз:

*Ул аёл эрмасди, юз бир мард эди,
Бор вужуди бирла айни дард эди.
Ғарқи нури Ҳақ эди ул доимо,
Поку мустағрақ эди ул доимо...[2;26]*

Иккинчидан, Фаридиддин Аттор ва Алишер Навоий кўнгил аҳли, шеър аҳли эканлиги билан боғлиқ. Маълумки, ҳақиқий шеър Ҳақ кўнгилга солган илоҳий неъмат. Пайғамбаримизнинг сўзда сеҳр, шеърда ҳикмат бор дейишлари бежиз эмас, албатта.

Робиа ҳам Аллоҳдан кўркув туйғуси билан бажариладиган тақвонинг эмас, аксинча, Аллоҳга муҳаббат тарафдори. Муҳаббат кўнгил мулки, шеър ҳам кўнгил мулки. Робиа илоҳий ишқ маликаси деб ном олган Аллоҳнинг ошиғи бўлса, шоирликнинг ўзи ошиқликдир. Табиатда ҳар бир нарса ўзига ўхшаган иккинчи бир нарсага тортилиш қонунияти мавжудлигини инобатга олсак, аҳли дил бўлган зотлар ўртасида ўзаро маънавий-руҳий яқинлик, идрок ва мушоҳадада ўхшашлик бўлиши табиий. Учинчидан, Робиянинг ҳам бевосита шеърятга дахлдорлиги. Унинг дастлаб соз чалиб кўшиқ айтганлиги ва шеър ёзганлиги маълум. Навоийнинг ҳам мусикага қизиққани ва мутрибу муғаннийларни қўллаб-қувватлаб уларга ҳомийлик қилганлиги– тарихий ҳақиқат.

Маълумки, тасаввуфшунос олимлар тасаввуф тарихини иккига: зоҳидлик ва орифлик – ошиқлик даврига ажратадилар. Ўз навбатида, сўфийлар ҳам ориф, зоҳид, ринд, фақир, файласуф сўфийлар каби тоифаларга ажратилади.

Иброҳим Адҳам, Ҳасан Басрий, Абу Ҳошим Кўфий каби зоҳидлик даври сўфийлари тақво ва парҳезкорликни бош мақсад деб билганлар. Кейинги давр

сўфийлари тафаккурий-шуурий ривожланиш – яъни дунёни ва Илоҳни билиш, танишни асосий мақсад деб ҳисоблашган. Орифлик даври (IX аср ўрталари)да хонақоҳлар пайдо бўлган, тариқат тартиб-қоидаи шаклланган (IX–X асрлар), тасаввуф мактаблари, силсилалари таркиб топган (XI–XII асрлар). Бу даврда Миср, Бағдод, Басра, Бухоро, Нишопур, Термиз, Балх шаҳарлари тасаввуф ва тариқат марказлари сифатида муҳим рол ўйнаган. Натижада Миср, Хуросон, Мовароуннаҳр, Ироқ ва Туркистон мактаблари шуҳрат топган.

Робиаи Адавия тасаввуф тарихида ўчмас из қолдирган Иброҳим Адҳам, Ҳасан Басрий, Суфён Саврий, Шақиқ, Малик бин Динор каби буюк зотлар билан замондош. У ўзигача бўлган сўфийлардан фарқли равишда мужоҳада йўли билан нафса жиҳод қилиш орқали ўзни таниш, зоҳирий ва ботиний (меъда, кўз, тил, қулоқ, оёқ, қўл) рўза воситасида покланиш билан Ҳақни танишдан бўлган мақсад-муддаога янгича руҳ, янгича мазмун юклади. У яшашдан, тақводан мақсад ягона – Ёр (Аллоҳ) висоли, деб билди ва ўзининг яшаш тарзи, хатти-ҳаракати, гап-сўзи билан амалда буни исботлади. Аллоҳ ишқи хусусида кенг тўхталган илк сўфий аёл Робиаи Адавия тасаввуфда илоҳий ишқ тимсолига айланган.

Иброҳим Адҳамнинг Каъбага сафари ва Маккада Каъбанинг ўз жойида йўқлиги ҳақидаги нақл Алишер Навоийнинг «Ҳайрат ул-аброр» достонида 2-мақолатдан кейин[3;15], «Насойим ул-муҳаббат»да[4;479] ва Фаридиддин Атторнинг «Мантик ут-тайр» достонида 9-мақолатдан кейин[5;64], «Тазкират ул-авлиё»да[6;147] келтирилган.

«Ҳайрат ул-аброр»да ислом ҳақидаги 2-мақолат шарҳи учун келтирилган ҳикоятда Аллоҳга бўлган бетаъма, холис муҳаббат, пок қалбдаги пок ишқ бадий талқин этилган ва асарнинг умумий мазмунига сингдирилган.

Ҳар иккала дostonда келтирилган бу ҳикоятда Робианинг эътиқоди, садоқати, муносабати ва танлаган йўли очиқ берилган. Ҳикоят мақолатда илгари сурилган ғояни далиллаш, исботлашга хизмат қилибгина қолмай, ғоявий яқун учун асос бўлган. Шунингдек, бошқа ҳикоятлар сингари муҳим тимсол сифатида муайян ижобий ғояни илгари суришга хизмат қилади.

Тасаввуф ва тариқатларга доир асарларнинг аксарияти нақл, ривоят ва ҳикоятларнинг бебоҳо хазинаси. Тасаввуфнинг асил моҳияти ва сирларини тўғри ўзлаштираман, деган киши худди шу ривоят ҳикоятларга кўпроқ мурожаат этса, ютқазмайди. Баъзан биргина ҳикоятдан бутун бошли китобдан топмаган моҳиятни топиб, таъсирланиб кетасиз. Худди шу маънода бу ривоятда ҳам Робиаи Адавиянинг тасаввуфдаги мақом даражасини кўрсатиб бериш билан бир қаторда, Ҳақ йўлига кирган солиқнинг қалби нафақат дунёвий эҳтиёжлар қайғусидан, балки қиёмат кўркувидан ҳам батамом холи бўлиши кераклиги ва қалби Аллоҳдан бошқа ҳеч нима билан машғул бўлмаслиги кўрсатиб берилган.

Дунё охират аҳлига, охират эса дунё аҳлига ҳаром бўлса, валийларга ҳар иккаласи ҳам ҳаромдир. Шамс Табризийнинг айтишича: *Сеники сенинг, меники менинг.... Бу шарият! Сеники сенинг, меники ҳам сенинг.... Бу тариқат! На меники бор, на сеники бор.... Бу маърифат! На сен борсан, на мен.... Бу ҳақиқат!* Бу – Шамс Табризий англаган, кашф қилган ҳақиқат, Яратганнинг яратишдаги муроди, яратилганнинг Яратган олдидаги вазифа ва бурчи. Дарҳақиқат, барчасини Аллоҳдан деб билган, қазою қадарга рози бўлган, ундан хушнуд бўлган ва уни ҳам хушнуд қилган орифгина ўз мақсадига эриша олади. Ҳазрат Жалолиддин Румий дейди:

*Зиндаги омад баройи бандаги,
Зиндаги – бибандаги–шармандаги!*

Яъни, ҳаёт банда(қул)лик қилиш учун берилди, агар бандалик (тоат-ибодат) қилинмаса–шармандалиқдир.

Нажмиддин Кубронинг ёзишича, муруқоба мақомидаги солиқ итоат ва амали солиҳ билан Ҳақнинг лутфини орзу қилади, илоҳий армуғонларни кутади. Ундан бошқа бутун борлиқлардан юз ўгириб, Унинг ишқ дарёсига чўмади, Унга қовушиш иштиёқини ҳис қилади, ва ниҳоят Унинг ҳузурида шавққа тўлиб йиғлайди. Фақат Унга суянади.

Илоҳий армуғонлар важд, илм, файз каби ҳоллардир. Ушбу маънавий мақомларга эришишнинг йўли солиҳ амал, илоҳий амрларга итоат қилмоқ, натижаси эса «рахмати хосса». Тариқи шуттор– ишқ, жазба ва муҳаббат соҳибларининг йўли бўлиб, у улуғ Мавлога сайру саёҳат қилувчиларнинг тариқатидир. Робиаи Адавия айнаи шу йўлда ва бу унга «ишқ ўти –азал қисмати» эди. У ўз қисматини энг гўзал ахлоқ – ризо ва таслимият билан қабул қилди.

Олиб борган илмий кузатишларимиз асосида қуйидаги хулосага асос беради:

Робиаи Адавия билан боғлиқ ҳикоятлар Фаридиддин Аттор ва Алишер Навоийнинг фалсафий-диний дунёқараши, хусусан, тасаввуфдаги Ишқ концепсияси борасида қарашлари ўзаро уйғунлигини исботлайди;

Фаридиддин Аттор ва Алишер Навоий мутасаввиф эканликларини ҳам эътиборга олсак, улар билан Робиаи Адавия ўртасида бевосита маънавий-руҳий яқинлик мавжудлиги ойдинлашади;

Робиаи Адавия эришган руҳий камолот даражаси инсон ўз амалиёти орқали ўзини тарбиялаб инсоний фазилатни мустаҳкамлаши мумкинлигини кўрсатади;

Ҳикоятлар ўқувчини шеърӣ тимсоллар замиридаги фалсафий жумбоқни ечишга ўргатади, унинг фикрлашини ўстиради, мумтоз асарларни таҳлил қила олиш малакасини шакллантиради ва маънавий оламини бойитади;

Ҳар иккала шоир томонидан илгари сурилган исломий-ирфоний ғояни асослаш учун келтирилган бу ҳикоят муҳим тарбивий аҳамияти эга.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Аннемарие Шиммел. Жонон менинг жонимда. Тошкент. «Шарқ» – 1999. - 47 б.
2. Шайх Фаридуддин Аттор Нишопурий. Асрорнома. Форсийдан Жамол Камол таржимаси. «Мантиқ ут-тайр» Тошкент, «Тамаддун». 2012, 26-б.
3. Навоий. «Хамса», танқидий матн. Нашрга тайёрловчи П.Шамсиев. Тошент, «Фан», 1960, 15-б
4. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. 20 томлик. 17-том. Тошкент, «Фан» 2001, 479-б.
5. Шайх Фаридуддин Аттор Нишопурий. Асрорнома. Форсийдан Жамол Камол таржимаси. Тошкент, «Тамаддун». 2012. «Мантиқ ут-тайр» 64-б.
6. Фаридиддин Аттор. Тазкират ул-авлиё. Мирза Кенжабек таржимаси. Тошкент. «Ўз.МЭ». 1997, 147-б.

РЕАЛИЙЛАРНИНГ ЗУЛФИЯ АСАРЛАРИ ТАРЖИМАЛАРИДА БЕРИЛИШИ

Эрдонов Зафар Даминович
НДПИ инглиз филологияси
кафедраси ўқитувчиси

Аннотация. Мақолада Зулфия шеърлари мисолида бошқа тилларга таржима асарларида учрайдиган реалийларнинг лексикографик ҳамда стилистик(услубий) хусусиятлари очиб берилган ва ўзбек тилидаги кўпгина реалий ва экзотик лексик бирликларнинг инглиз тилида варианты хусусида фикр юритилган.

Annotation. The article reveals the lexicographic and stylistic features of the realities found in the works of Zulfiya's poems translated into other languages, and discusses the English version of many real and exotic lexical units in Uzbek.

Калит сўзлар: реалий, тафаккур фаолияти, оғзаки ёки ёзма матн, фразеологизм, қиёсий лингвомаданий таҳлил, образли ибора, транслитерация, прагматик маъно

Keywords: real, thinking activity, oral or written text, phraseology, comparative linguocultural analysis, figurative expression, transliteration, pragmatic meaning.

Реалий атамаси тилшуносликка яқинда кириб келган бўлиб, унинг асосий семантик-функционал хусусиятлари илмий-назарий жиҳатдан жуда кам ўрганилган соҳа ҳисобланади. Реалийларнинг таржимада миллий хусусиятларини тавсифлашда бир қанча таржимашунослик тамойиллар борки, уларнинг миллий тилдаги асосий мазмун моҳиятини очишда таржиманинг барча илмий қирраларини очишимизга тўғри келади. Масалан, биргина «таржима» сўзи кўп маънолидир, ва унинг таржимашунослик нуқтаи назаридан қизиқиш уйғотадиган иккита атамага оид маъноси бор[1;464].

Биринчиси, таржима тафаккур фаолияти бўлиб бошқа тил воситалари ёрдамида бирор тилда ифодаланган мазмунни етказиш жараёнини белгилайди.

Иккинчиси, ана шу жараённинг натижасини яъни оғзаки ёки ёзма матнни ифодалайди. Ушбу маъноларнинг фарқига қарамасдан улар бир-бири билан диалектик умумийлик касб этади.

Булардан ташқари таржима асарлари тавсифида фразеологизмларнинг қиёсий лингвوماданий таҳлилига кўпроқ эътибор қаратишимиз зарур бўлади. Жумладан, замонлар оша таржиманинг маданиятлараро мулоқотдаги беқиёс ижтимоий роли миллатларнинг қийинчиликсиз ва тушунмовчиликларсиз алоқа қилишга кўмаклашиб келаётгани янгилик эмасдир.

Зулфия асарлари таржимасида ҳам бу каби фразеологизмлар, образли иборалар жуда кўп учрайди. Уларнинг русча таржимаси таъминланганда эквивалентлари тўлиқ қамраб олинмаган. Прагматик маъно даражасида сўзловчи ва тингловчи эффегида бу масала яққол кўзга ташланади. Бу эса таржима адекватлиги даражасида қиёсий таҳлил олиб борилади: коммуникатив мақсад, бирликнинг модал ташкилланиши, нутқ жанрлари, фразеологик бирликнинг у ёки бу ижтимоий шароитда ишлата олиниши даражаларига аниқлик киритилади. Маълумки, фразеологизмлар таркибидаги образлар ва компонент сўзларнинг ўзи коммуникативстилистик ишлатилиш даражасидан дарак бериб туради. Маиший хусусиятларига кўра инглизча таржимада овқатларни тавсифаа бу масала жуда кўп учрайи, масалан: Куниннинг фразеологик луғатида миллий таомларнинг таржимасида реалийларнинг ишлатилиши жоиз ҳисобланади. инглизча “eat” (еmok), “humble” (камтарин), “pie” (пирог) ҳамда ўзбекча “ош”, “пиширмоқ”, “ичмоқ” сўз бирликлари нейтрал стилистик ҳисобланиб, исталган нутқ шароитида ишлатилиши мумкин[2;38. 3,385]. Умумий қилиб айтадиган бўлсак, инглиз тилидаги “to eat humble pie” таржимада ҳосил қилган лингвوماданий лакуна функционал аналог ёрдамида компенсация қилинган ва фразеологизмнинг контекстдаги мақсади амалга ошган.

Маданиятлараро ва тиллараро таржиманинг ютуқлари ва истиқболлари ҳақида фикр юритилганда таржимада реалийларнинг ўрни борлиги эътироф этилади. Жумладан, маълум халқнинг турмуш тушунчаларини англатадиган кўпчилик хос сўзларнинг (реалия) маънолари ва ўтайдиган вазифалари мамлакатларнинг ўзаро маданий ва маърифий, иқтисодий, сиёсий алоқалари натижасида қатор халқлар вакилларига таниш бўлиб қолган сўзлар, иккинчи тилга –транслитерация йўли билан талқин этилади.

Реалийларга муносабатда транслитерация усулидан фойдаланишнинг асосий сабаби аслиятда қўлланилган миллий хусусиятли реалияларнинг иккинчи тилда мавжуд бўлмаганлигидир. Транслитерация халқлар турмуш тушунчаларини акс эттирадиган реалиялар таржимасида талқин этилган энг самарали усуллардан бўлиб, унинг ёрдамида аслиятнинг миллий хусусияти сиқик холда талқин этилади. Масалан аслият мансуб бўлган халққа хос пул ҳамда масофа- узунлик бирликлари, рўзгор ашёлари, кийим – кечак, егулик ичимлик каби кўпгина тушунчаларни англатадиган реалияларни транслитерация йўли билан талқин этилади[4;41]. Масалан, *тахмон, палов, паранжи, супа, яктак, дўппи; pudding, holding, club, mayor, galloon, foot* каби ўзбек ва инглиз турмуш тарзига хос сўзларни бундай тушунчаларни англатадиган сўз бирликларига эга бўлмаган инглиз ва ўзбек халқлари, тилларига қилинган таржималарида айнан келтириш аслиятининг миллий хусусиятларини сақлаб қолиш билан бирга, таржима тиллари луғат таркиби кенгайиши учун замин яратиш имкониятини беради.

Демак, турмуш тушунчаларини акс эттирадиган реалаяларни таржима тилида учрамаслиги транслитерация усулидан фойдаланишни талқин этади ва бу таржима усули орқали реалаяларни этномаданиятдаги ўзига хосликни сақлаб қолиш ва таржима тиллари луғат таркибини кенгайтиши учун замин яратиш имкониятини беради.

Лирик асарлар мисралари инглиз тилига ўзига хос бадий маҳорат билан ўгирилган. Таржимон инглиз ўқувчисини ўз она тилидаги асарни ўқиб завқлангандай завқлантириш йўллари кидириб топган:

Қуйидаги таржимада контекстдаги маънога монанд гўзал қофиялар таржимоннинг нозик диди ва топқирлигидан далолат бериб турибди:

<i>China's and Bagdad's shoes wonderful,</i>	<i>Хитойнинг бежирим, Богдоднинг пухта</i>
<i>They are standing side by side.</i>	<i>Оёқ кийимлари турар ёнма-ён.</i>
<i>Iran's Ceylon's shoes colorful,</i>	<i>Қарайман, Цейлон бор ва бошқа жуфтда</i>
<i>They seem elegant, snug and tight.</i>	<i>Эрон косибининг санъати аён.</i>
<i>Mongolian boots bow to Punjab heel</i>	<i>Мўғулча этиклар Панжоб кашифига</i>
<i>As if they're going to tell story.</i>	<i>Эртак сўзлагандай эгилиб турар...</i>
<i>Eyes are radiant from human will,</i>	<i>Кўзлар қувонади инсон ишига,</i>
<i>Long live the art's unique glory! [5; 71]</i>	<i>Шод этар тупроғу, меҳнат ва ҳунар.</i>

(Бегойим Холбекова)

Бетакрор шоира Зулфиянинг муҳаббат ва ҳижрон мавзуидаги шеърлари инглизчада ҳам худди аслиятдагидек ғоят таъсирчан яратилган. Ҳар бир сўз, ҳар бир жумлада таржимоннинг ички интуитцияси сезилиб туради:

Шуни ҳам айтиб ўтиш жоизки, аслиятдаги "туйғум кетди сенинг-ла" деган мисранинг "emotions have left with you" (туйғулар кетди сен-ла) дея таржимада кўплик шаклида берилиши инглиз ўқувчиси онгу-шуурида шоира ёрининг бевақт вафоти нафақат шоира туйғусини, балки дунёдаги жамики туйғуларни олиб кетгандай, дунё усиз рангсиз қолгандай каби кучли таасурот уйғотади.

Бундан ташқари Зулфия асарларидаги "Фарзанд" этимони этимологик тавсиф бўйича ўзбек тилидаги мазкур вариант инглиз тилига мослаштирилмайди. Буни инглиз тилида род(жинс) тури мавжуд эмаслиги масалани мураккаблаштиради. Жумладан, Б.Холбекова таржимасида "фарзанд" концепти инглиз тилига "childe" каби мавжудлиги масалани мураккаблаштиради. Шу сабабдан ҳам диссертациянинг юқоридаги бобларида булар қайд этилган.

Демак, Зулфия асарларининг инглиз тилига таржимасида реалый ҳамда экзотик лексик бирликларининг ўз аслият тилдаги вариантлари фонетик, морфологик ва орфографик адапт ация асосида таржимон муаллифлик вариантыда берилиши таржимаса асари қимматини пасайтирмайди.

Ўзбек сеҳрли эртаклари энди Ўзбекистондан ташқаридаги турли минтақаларда кенг жамоатчилик эътибори ва илмий таҳлилига ҳавола қилинмоқда. Эртак жанри, болалар адабиётига хос хусусиятларга эга адабий манбалар таржимасида ҳам оригинал йўл танлаш имкониятлари адиб ижодида жуда кенг ўринларда учрайди. Шоира Зулфиянинг айрим болаларга боп асарларидаги мазмун эса ўзбек сеҳрли эртакларининг таржималари билан бир қанча мотивацион йўналишда бир-бири билан боғланади. Шуни таъкидламоқчимизки, ушбу каталог дастлаб олмон тилида яратилибди ва унинг дастлабки нусха варианты олмон ва ўзбек нашриётлари ҳамкорлигида чоп этилган. Уни ўзбек тилига таржима қилиш ва чоп этиш ўзбек таржимонларининг муҳим вазифаси ҳисобланади. Ўзбекча таржимасисиз бу каталогни ўзбек фолклористлари ўрганишлари мушкул ва бошланган биринчи тажрибани давом эттиришлари қийин кечади, деб ўйлаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Основы теории литературы. М.:1971. «Просвещение».464 с
2. Бочаров С. Г. «Европейская ночь» как русская метафора: Ходасевич, Муратов, Вейдле // Филологические науки. Сборник ст: М.: 38-89 с;.

3. Сюжеты /литературных произведений. С. Г. Бочаров. М. : Языки славянских культур, 2007. С. 385–399.

4. Саломов Ғ..Таржима назариясига кириш. Тошкент, “Ўқитувчи” 1978. 41-89 б.

5. Холбекова Б. Zulfiya. I was love. Poems. Tashkent. 2015 “Akademnashr” p.71

МИРЗО АБДУЛҚОДИР БЕДИЛ ФАЛСАФАСИ ТАҲЛИЛИ

Иботова Насиба Комиловна

*Бухоро табиий ресерсларни бошқариш институти
Ўзбек тили ва адабиёти кафедраси ўқитувчиси*

Аннотация. Мақолада академик И.Мўминовнинг Мирзо Абдулқодир Бедил асарлари ўрганиши, фалсафий таҳлили, форс тилидаги асарлари бўйича олиб борган илмий изланишлари тўғрисида фикр юритилган. Шунингдек, И.Мўминовнинг Бедил ижодини ўрганишида Фитратга издошлик қилганлиги, шоир яшаган ижтимоий муҳит хусусида айрим мулоҳазалар билдирилган.

Annotation. The article discusses the study of the works of academician I. Muminov Mirzo Abdulkadir Bedil, philosophical analysis, scientific research on his works in Persian. There are also some comments about the fact that I. Muminov followed Fitrat in the study of Bedil's work, the social environment in which the poet lived.

Калит сўзлар: мумтоз адабиёт, газал, анъанавий шакл, “Ирфон”, «Комде ва Мудан», достон, фалсафий-ирфоний қараиш

Keywords: classical literature, ghazal, traditional form, "Irfon", "Komde and Mudan", epic, philosophical-philosophical view

Бедил асарлари айниқса, XIX асрдан Ўрта Осиёда кенг тарқалган. Улар фалсафий фикрга бойлигидан Бедил Туркистонда «Абулмаъоний» («Маънолар отаси») деган ном олган. Унинг китобларини ўқиб берувчилар «бедилхонлар» деб аталган. Боқий – ўзбек адабиётшуноси (манбашунос), шоир. Шарқ мумтоз адабиётини чуқур билган бу инсон халқ орасида навоийхон, бедилхон деган ном олган. Мана шунинг ўзиёқ Бедил ижодининг халқ орасида қанчалар кенг тарқалганлигини, Беилни билган, тушунган кишилар алоҳида хурмат-эътиборга лойиқ кўрилганлигини кўрсатади.

Шимолий Ҳиндистонда форсий ва туркий тилларда, Марказий Ҳиндистонда урду тилида сарой поэзияси тараққий этган, қатор насрий ва назмий асарлар (Бобур, Байрамхон, Омулий, Соиб Табризий, Зебуннисо, Бедил, Мирзо Ғолиб ва бошқаларнинг асарлари) яратилган. Ижодда «ҳинд-мусулмон услуби» (шоирлар ўз асарларида Ҳиндистон табиат манзараларини, воқеа-ҳодисаларини тасвирласалар-да, форс-тожик шеърятининг анъанавий шакл ва образларидан фойдаланганлар) вужудга келган (Файзий, «Нал ва Даман»; Бедил «Комде ва Мудан» ва б.), маҳаллий халқлар билан мусулмон аҳоли ўрта-сидаги ўзаро дўстлик, муҳаббат ғоялари тараннум этилган.

Файласуф М. Абдуллаева келтирган маълумотларга кўра, «Мирзо Бедилнинг фалсафий қарашлари» мавзусидаги асар И.Мўминов томонидан 1946 йилда ёзилган вак илк бор Самарқанд давлат университети томонидан нашр этилган. Сўнг тузатилган ва кўшимчалар киритилган ҳолда 1958 йилда, 1974 йилда эса «Мирзо Бедил дунёқараши» номи билан айрим тузатиш, қисқартириш ва тўлдиришлар киритилган ҳолда Тошкентда чоп этилган.[1;91]

И. Мўминов 1935-1944 йилларда Бедил ижоди устида жиддий тадқиқотларни амалга оширди. «Ирфон» асари таркибида «Комде ва Мудан» достони борлигини аниқлаб, 1946 йилда «Философские взгляды Мирза Бедия» рисолида ушбу достон ҳақида биринчи бор илм оламига ноёб маълумотларни эълон қилган. Айни ўша йилларда Бедилнинг барча асарларини синчковлик билан ўрганган олим бу асарлардаги ижтимоий-фалсафий йўналишларни теран таҳлил қилди, Бедилнинг илмий-ижодий биографиясини яратишга муваффақ бўлди.

И.Мўминов фикрича, Бедил ҳинд фалсафасини форс тилига таржима қилинган «Упанишад четирех Вед»дан ҳам ўрганган. У маълум бир муддат ўша даврда оммавийлик касб этган дарвишлар билан яқин муносабат ўрнатади, аммо бундан унинг ўзи қониқиш ҳосил қилмайди. Ҳақиқий ҳаётдан узилган, таркидунёчиликни тарғиб қилувчи ғояларга асосланган бу тоифа билан алоқаларини тезда узади ва Аврангзебнинг ўғли Муҳаммад Аъзамшоҳга навкарлик хизматига киради, аммо орадан кўп ўтмай ҳаётини тўлалигича фан ва адабиётга бағишлаш мақсадида бу ишдан ҳам кетади.

Бедил сўзга, ўз маслак, эътиқодига ўта садоқатли эди. Шунинг учун ҳам Муҳаммад Аъзамшоҳнинг ўзига бағишлаб мақтовли шеърлар, қасидалар ёзиб бериш ҳақидаги таклифини кескин рад қилиб, шундай муносабат билдиради:

Бедил, моро ҳарзадари шон нест,
Маҳди миру ситоиши султон нест.
3-ин даст каломе, ки зим о мешунави,
Ғайр ва исҳори хизмати ёрон нест [2;31]

Яъни, «Бедил бемаза гапиришлик менинг шаънимдан эмас. мен султонларни мақтамайман, шаҳзодалар шарафига мадҳ айтмайман. Менинг шеърларимда бировнинг мадҳига айтилган мисралар бўлса, дўстлар ва маслакдошларим шаънига айтилгандир». Кўриниб турибдики, Бедил ўз сўзи ва фикрида собит, қатъиятли, иродаси кучли шахс бўлган. Ҳақиқий ижодкор учун шахс ва қиёфа муҳим аҳамиятга эга. Қатъиятли, матонатли, жасоратли бўлмаган ижодкор ҳеч қачон ноёб асарлар ярата олмаслиги аён ҳақиқат. Бедил шундан кейин Азимободдан пойтахтга– Деҳлига кўчиб келади ва ҳаётининг қолган қисмини Ҳиндистоннинг сиёсий ва маданий марказида ўтказади.

Бу даврда Ҳиндистон ва Ўрта Осиёда вазият бир-бирига жуда ўхшаш, ички урушлар авж олган, саноат, ишлаб чиқариш, деҳқончилик, ҳунармандчилик соҳалари оқсаган, халқнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаёти оғирлашган палла эди. 1658 йилда Аврангзеб Ҳиндистоннинг каттагина қисмини бирлаштирди, отаси шоҳ Жаҳонни қалъага қамашни буюрди, акаси Доро Шукӯҳни тахтга эгаллашга ҳаракат қилишидан чўчиб, уни исломни ҳинд фалсафаси билан мослаштиришда айблаб қатл эттирди. Акбаршоҳ жорий қилган диний эътиқод эрканлиги тугатилди. Бир сўз билан айтганда, Ҳиндистонда гуллаб-яшнаган Бобурийлар– буюк мўғуллар империяси таназзулга юз тутта бошлади. Бу ҳақда Жаваҳарлал Неру: «Буюк мўғуллардан энг кейингиси– Аврангзеб соат стрелкасини орқага бурмоқчи бўлди ва бу уринишида соатни тўхтатиб қўйди ҳамда уни синдирди», –деб ёзган.

Мирзо Бедил мана шундай мураккаб, зиддиятли даврда яшади ва албатта, ўз асарлари билан ҳукмрон мамфурага ўз муносабатини билдирди, халқпарварлик руҳи билан суғорилган, адолат ва чин инсонийлик куйланган ижоди билан ўзининг асл хавлқ фарзанди эканлигини намоён қила олди. И.Мўминов буни қуйидагича изоҳлайди: «Бедил ўз фикр ва идеяларини очикдан очик изҳор қила олмади ва шунинг учун ҳам диний спекулятив- метафизик қоидаларни ишлатишга, ўз фикрларини теологик либосга буркашга мажбур бўлди».[2;33]

Бедил ярим асрдан кўпроқ даврни қамраб олган ижод жараёнида мураккаб эволюция йўлини босиб ўтди ва бу жараён турфа шаклларда унинг асарларига ҳам муҳрланиб қолди.

Фитрат Мирзо Бедилнинг мураккаб услубдаги шеърларини шарҳларкан, мана қуйидаги олти мисрани шундай тушунтиради:

Сурати адли хусравон ин аст,
Зулм дар олами ғараз кин аст.
Адл аз ин ранг тухми раъфат кошт,
Вой агар зулм тиг мебардошт.
Ҳама зулмаст, адлу эҳсон ку?
Худпараст аст нафас, имон ку?–

«Подшоҳларнинг адолат деганлари мана шудир. Бунлар зар эгалари, зулм бунларнинг динидир. Адолатларининг марҳамат уруғлари эккани шу экан, зулмлари қилич чекса эди, нима қилар эдик?

Бунларнинг бутун ишлари зулмдир. Адолат, яхшилик кутма бунлардан! Бунлар ўз фойдалариғи топиналар! Имон излама бунлардан!

Аллома Фитратнинг ниҳоятда заколик, нуктадонлик ва файласуфона шарҳларидан кўришиб турибдики, Мирзо Бедил ўз даврининг ижтимоий-сиёсий тузумини инобатга олиб, зулм ва зўравонликка, ҳақсизлик ва адолатсизликка қарши исёнкорона, мурасасиз қарашларини санъат пардасига ўраб бера олган. И.Мўминов ҳам худди Фитрат каби Мирзо Бедилнинг ижтимоий-сиёсий, фалсафий-ирфоний қарашларини чуқур идрок этиб, ўз даврининг фарзанди сифатида талқин қилишга ҳаракат қилган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдуллаева М. И. Мўминов Бедилнинг ижтимоий-фалсафий тадқиқотчиси//Бедил ва ўзбек маънавияти. Техрон–Тошкент- 2005, “Ал-худо” халқаро нашриёти, “Мовароуннаҳр” нашриёти, 91-103- б;
2. Мўминов И., Мирза Бедилнинг фалсафий қарашлари, Т.: «Фан», 1958. 31-б

ЭДГАР АЛЛАН ПОНИНГ ҲИКОЯНАВИСЛИКДАГИ БАДИИЙ МАҲОРАТИ

Ҳалимов Салоҳиддин Самиевич

ҚарДУ роман-герман кафедраси ўқитувчиси

Аннотация. Мақола Эдгар Аллан Понинг Тилла қўнғиз” ҳикояси психологик-мажозий услуб, ҳикоянинг фалсафий-ижтимоий салмоғини белгилаган мотив тадқиқ этилган. Шунингдек, сирли-гаройиблик концепцияси асарнинг ҳар қисмига, ҳар бир сюжет чизигида ҳаяжонли қизиқарлилик руҳини ҳосил қилганлиги асосли мисоллар билан далилланган.

Annotation. The article explores the psychological-figurative style of Edgar Allan Poe's story *The Golden Beetle*, the motive that defines the philosophical and social significance of the story. It is also proved by well-founded examples that the concept of mystery has created a spirit of exciting curiosity in every part of the work, in every plot line.

Калим сўзлар: новелла, интеллектуаллик, мифологик-мажозийлик унсур, Легран, Юпитер, сюжет чизиги, ижтимоий-фалсафий концепция.

Keywords: novella, intellectual, mythological-figurative element, Legrand, Jupiter, plot line, socio-philosophical concept.

Эдгар Аллан По адабий меросидаги 72 та ҳикоя ва новелла жаҳон адабиёти хазинасидан муносиб ўрин олган. Бу теран яратмаларда, ҳикоя-новелла жанрий шакли, саргузашт, детектив, сирли-сеҳрли психологик, интеллектуаллик, фантастика ва эртақнамолик усуллари ўзаро гўзал равишда уйғунлашиб кетганлиги билан эътиборни тортади. Аслида жанрлар, услублар, бадий санъатлар реаллик-нореаллик, мифологик-мажозийлик унсурлари маълум маънода нисбий характерда бўлиб, улар бир-бирига кўшилган, уйғунлашган шаклларда намоён бўлади.

Эдгар Понинг “Тилла қўнғиз” [1; 6, 48] ҳикояси ҳажман, батафсил ҳикоя қилинган воқеликнинг катталиги билан қисса жанрига яқин салмоқли асари. Бу адибнинг ўзбек тилига таржима қилинган биринчи асари бўлиб, уни моҳир таржимон Хусан Рўзиматов русчадан таржима қилган ва у 1962 йили Ўзадабийнашр томонидан чоп этилган. Сўнгра Рустам Жабборов ҳам рус тилидан таржима қилган “Олтин қўнғиз” номи билан “Қизил ажал ниқоби” (2012 йил) номли детектив асарлар тўпламига киритилган эди. Бу ўринда мазкур ҳикоянинг Ҳасан Рўзиматов таржимаси анча равон, Э.По ижод оламига, поэтик ракурсларига мос жозибдорликка эга эканлигини қайд қилмоқ керак

Кўплаб адабиётшунослар “Тилла қўнғиз”ни топишмоқ асарлар турига мансуб эканлигини ҳам таъкидлаганлар. Дарҳақиқат, асар қаҳрамонлари томонидан тилла қўнғиз,

чарм қоғоз (пергамент) азим дарахт, қароқчилар кўмган олтин буюмлар хазинаси ва уни топиш воқелигини “криптограмма” дея аташлари шу мантиққа хизмат қилади.

“Тилла кўнғиз” гарчанд йирик ҳажмли, воқелиги тигиз ва кенг йўналишдаги ҳикоя бўлса-да, унда иштирок этган образлар атиги уч кишидан – бош қахрамон Легран, унинг хизматкори, негр Юпитер ва Легреннинг дўсти – асар ҳикоячиси (баёнчиси) бўлган киши ҳамда Леграннинг итидан иборат. Асарнинг қизиқарли ва жозибали чиқишини улкан орол, чайла, табиат сўлимликлари ва чуқур психологик- мажозий услубий йўналишлар кўлами таъминлаб туради. Янада муҳими эса, Э.По каби юксак инсонпарварлик, инсон ақл-тафаккурига ишонч ва бундай интеллектуалликни улуғлаш ғояси ҳикоянинг фалсафий-ижтимоий салмоғини белгилаган. Сирли-ғаройиблик концепцияси асарнинг ҳар қисмига, ҳар бир сюжет чизигида ҳаяжонли қизиқарлилик руҳини ҳосил қилган.

Вильям Легран бой-бадавлат бўлса-да, иши ўнгидан келмай, бор бойлигидан айрилиб қолган киши. У одамларга шарманда бўлиб кўринишдан уялиб, туғилиб-ўсган ватани янги Орлеанни тарк этиб, Жанубий Каролина штатининг Чорьестон шаҳрига яқин Сэлливам оролига кўчиб кетади.

Ёзувчи асар архитектоникасининг қизиқарли ва мароқлилигини таъминлаш мақсадида аввало ёввойи табиат гўзаллигининг макони бўлган Сэлливан ороли манзараларини кўз олдимизда жонлантиради.

Ёзувчи психологик-биографик услубда образнинг ўзига хос характер-тийнاتини, юз қиёфасини кўз олдимизда жонлантира олган. Вильям Леграннинг ўзини бундай ёввойи, осуда жойга бағишлаганлиги ракурсида сирлилик, фавқулодда психологик қизиқарлилик оҳанги мавжуд. Мазкур психологик-портретнинг аҳамияти шундаки, унда бош қахрамон Вильям Леграннинг ҳаёти, босиб ўтган умр йўллари, фожиона тақдири қарийб батафсил шаклда ўз ифодасини топган.

“Аллақандай номаълум, аммо, ёвузона душманлик оқибатида ўзига тўқ бўлган Леграннинг қашшоқланиб қолиши муаллифнинг психологик жиҳатдан психологик тавсифи орқали талқин этилган:

- овлоқ оролнинг чеккасида кулба қуриб олган, муддао – одамлардан, ёвузликлардан йироқ бўлиш;

- у яхши билим олган, шу боисдан китоби кўп, аммо, эндиликда китобни кам ўқийди, бу унинг ҳаётидаги қутилмаган азиятлар билан боғлиқ оғир руҳий ҳолат;

- муомалада гоҳ очилиб-ёзилган, гоҳ қовоғидан қор ёғади, гоҳ қувноқ... бу яна ўша кўнғилсиз тақдир захрининг асорати;

- чиганоқлардан, қурт-кумурсқалардан коллекция тўплашга берилиб кетган, бу ўзини овутиш, чалғиш аломатининг психологик ҳолати;

“Тилла кўнғиз” ҳикоясининг ўзида сирли-ғаройиблик хусусиятини ташийдиган “тилла кўнғиз” детали, гарчи, бу мажозий-психологик моделдаги образ бўлса-да, шу қизиқарли асар тугунини ташкил этади. Легран денгиз бўйидан ғаройиб бир кўнғиз топиб олади: одатдаги оддий кўнғизлардан оғир, ранги ярақлаган тилларанг, қанотлари йирик, устидаги иккита хол кўзга, пастроқдаги бир хол эса оғизга ўхшайди. Легран кўнғизнинг расмини бир эски қоғозга чизиб кўрсатади. Бу расм бош суякнинг ўзига ўхшар эди. Бош суякка ўхшаш ўхшашлик ҳам асар тугунларидан бири. Бу Легранни ғоят ажаблантириб, шу дақиқадан бошлаб чуқур хаёлларга ғарқ бўлиб, алланечук режалар гирдобига чўмиб қолади.

Бош суяк шакли Легранни тамоман эсанкиратиб, эҳтимол, номаълум илинжлар хаёлида гангитиб қўйганлиги психоогик тавсиф фониде тасвирланган.

Кўнғизнинг бош суяк шаклига ўхшаш денгиз бўйидан Легран топиб қолган эски қоғоз ва унга кўнғизни ўраб, чўнтагига солиб қўйиши, бу қоғоз аслида қадимий чарм қоғози – пергамент бўлиб чиқиши – Легранни тамоман эсанкиратиб, аллақандай сирли бойликлар хаёлига ғарқ қилиб қўйган эди. Чунки у қадим замонларда пергаментларга муҳим маълумотлар, сирли-жумбоқли равишда улкан бойликлар кони, тилла-марваридлар хазинаси ҳақидаги маълумотларнинг муҳрланишини билар эди. Ҳикояси

дўсти Леграннинг хайрлашаётиб, “қўлимни одатдагидан ҳам қаттиқ самимий сиқди”, - дейишидан қўлни қаттиқ сиқиши деталида унинг психологиясидаги доводиранни, ҳаяжонни, номаълум умидбахшлик руҳини сезиш мумкин бўлади.

Х.Борхес Эдгар Понинг саргузашт руҳидаги асарларида интеллектуаллик фазилати етакчилик қилишини таъкидлаган эди: “Ўйлашимча, По ўз интеллектидан ғурурланарди, у ақлининг кучини намоёни қилмоқчи бўлиб, ўзини ўз қаҳрамонларидан бири сифатида тасвирлаган”.[2;178]

Саргузашт асарларда жиноятни очиш изқувар томонидан ўта теран ақлий салоҳият билан амалга оширилади. Шу маънода “Тилла қўнғиз”даги Легран образи ҳам жиддий интеллект сифатида намоён бўлади. Гарчи у бирон қотиллик жиноятини очмаган бўлса-да, кучли ақл-тафаккур ёрдамида неча ўн йиллар муқаддам қароқчилар кўмиб қўйган катта тилла-марварид хазинасини топади. Бунга у пергаментда ифодаланган сирли рақамлар ёрдамида эришади. Шу боисдики, айрим адабиётшунослар бу ҳикояни криптограмма – ҳикоя деб аташади. Пергаментдаги сирли рақамлар, тилларанг қўнғизнинг бош суяги шаклидаги, уни пергаментда кўрсатилган юқоридаги белгига асосан қарийб қуриб қолган азим дарахт тепасидаги ипга боғлаб пастга йўналтирилса, ерга тушиб, ғаройиб хазина кўмилган жойни кўрсатиши каби сирларни англаб етишда Легранга ўткир фаҳми, билим-тафаккур фантазиясини кучи ёрдам беради. Шу тариқа Эдгар Понинг Америка Қўшма Штатлари ривожининг юксалишида инсоний ақл-тафаккурнинг, интеллектуал кучларнинг нақадар зарурлиги масаласига ўз асарлари билан нақадар катта ҳисса қўшганлиги маълум бўлади. Америкашунос рус адабиётшуносларининг салмоқли фикрлари ҳам бунга тасдиқлай олади: Эдгар По Америка ижодкорлари орасида биринчи бўлиб Қўшма Штатларда шеърятга, адабиётга, маънавиятга эътибор ва ғамхўрликнинг мутлақо пастлиги, бундай эътиборсизлик эса бу давлат тараққиётига салбий таъсир этаётганлигини мардона айта олган эди”.[3;272]

Шу боисдан ҳам Э.По асарларида инсоний ақл тантанасини улуғлаш, интеллектуал мотивларни олға суриш мақсади етакчилик қилади. “Тилла қўнғиз” ҳикоясидаги бош қаҳрамон Легран образининг мажозий-психологик руҳдаги талқинларида:

- камбағаллашган Легран – иқтисодий қоқоқлик азобини тортаётган Америка тимсоли;

- Леграннинг азобли, камситилган тақдир ичра муттасил изланишлари, тилла қўнғиз топиши манзараларида – юрт кишиларининг кеча-кундуз ҳаракатда, изанишда бўлилари лозимлигининг даъвати;

- ниҳоят, Легран томонидан ўткир ақл, юксак тафаккур, нозик фаҳм билан тилла қўнғиз ёрдамида катта олтин-жавоҳир хазинасининг қўлга киритилиши эса – АҚШда интеллектуаллик, ақл-фаросатгина уни юксак тараққиётга элтади, деган фалсафий-мажозий таъкид ҳисобланади.

Дарҳақиқат, АҚШ йиллар, асрлар давомида Легран ва Легранлар каби барча соҳада илм-тафаккур билан энг юксак тараққиёт даражасига кўтарилди.

Леграннинг кўмилган хазинани топишгача бўлган муддатдаги шу даражада мураккаб ва машаққати изланишларини тасаввур доирасига сиғдириш мушкул. У қадимда Вейзор деган боённинг кўҳна қўрғони устидаги улкан дарахт остига кўмилган хазинани – бу шу боёнга тегишлими ёки Кидд деб аталган денгиз қароқчиларининг сардоригами тегишли олтин-жавоҳирлар маконини чарм қоғозга муҳрланган сирли ҳарфлар, сирли рақамла, сирли белгиларни ўрганиб, таҳлил қилиб, тафаккур-таҳлил қилиб аниқлаб олади.

Эдгар Понинг ижтимоий-фалсафий концепциясига кўра, ҳар бир одамнинг умр мазмуни, фаровон ва эркин яшаши, шу тариқа бутун давлатнинг орзудаги юксак ривожланиш паллаларига кўтарилиши энг аввало ақл-заковат ва тинимсиз изланишлар ҳаракатига боғлиқ бўлади. “Тилла қўнғиз” ҳикоясининг психологик-мажозий услубда, интеллектуал руҳда талқин этилган ғоялари шу ижтимоий ҳақиқат тимсоли сифатида муҳимдир.

“Ҳозир Америка Қўшма Штатларида саргузашт жанр таназзулдадир. У шафқатсизлик ва зўравонлик хос бўлган реалистик жанрга айланган. Ҳар ҳолда ҳақиқий саргузашт жанр йўқолмоқда. Унинг интеллектал жанр сифатидаги манбалари эсан чиқарилди. Қайсидир даражада Англияда саргузашт жанр ҳали ҳам вазмин услубда, воқеалар қайсидир инглиз кишлоғида содир бўладиган тарзда ҳозирча сақланиб турибди”[4; 38].

Хорхе Борхеснинг ҳаққоний куюнчак фикрлари чинакам интеллектуал шахсларнинг, маданиятли сиймоларнинг ҳам қалб оғриғи саналади. Бундай ҳолда Эдгар Аллан По каби адибнинг саргузашт-дедетив руҳидаги мумтоз анъаналари қанчалик қадрланса арзийди.

Фойдаланилган адабиётлар:

4. По Э.А. Тилла қўнғиз. Ҳикоя. Т.: Ўзадабийнашр, 1962, 48 бет.
5. Борхес Х.А. Саргузашт жанр. По Э.А. Буюк Темур. Т.2016, 279 бет.
6. Зарубежная литература XIX века. Романтизм. Хрестоматия. Под редакцией проф. Я.Н.Засурского. Составители: А.Ф.Головенченко, Н.П.Козлова, Б.Н.Колесников. М.: Просвещение, 1976, стр.417.
4. По Э.А. Буюк Темур:Достон/ Рус тилидан М.Аъзам тарж.ва кириш сўзи// Жаҳон адабиёти. 2006. №4. 38-42-б.

ЛИРИК ТАСВИР ВА ИФОДАДА МЕТОНИМИЯ

Бердиева Зебо Ўраловна

*ТерДУ Ўзбек адабиётишунослиги
кафедраси мустақил тадқиқотчиси*

Аннотация. *Мақолада бадий тасвир воситаси сифатидаларидан бири метонимия, унинг қоришиқ ҳолда қўлланиши текширилган. Ўзбек ва хоиржий тиллар мисолида метонимиянинг бадий матнда ўрни ва ўзига хос хусусиятлари илмий –назарий жиҳатдан тадқиқ қилинган.*

Annotation. *The article examines metonymy as one of the means of artistic representation, its use without mixing. The role and peculiarities of metonymy in the literary text on the example of Uzbek and foreign languages are scientifically and theoretically studied.*

Калит сўзлар: *мажоз, метафора, метафорик тафаккур, бадий матн, эстетик функциядорлик, семантик қонуният, воқеа-ҳодиса ўртасидаги алоқадорлик.*

Keywords: *metaphor, metaphor, metaphorical thinking, literary text, aesthetic functionality, semantic regularity, connection between events.*

Ҳар қандай сўзнинг луғавий маъноси бирор белги, ҳаракат, хусусиятнинг бошқа худди шундай хусусиятга эга бўлган объектга кўчирилиши натижасида кенгайиб боради ва ривожланади. Маъно кўчишининг бундай ривожланишини белгилаб берадиган ҳар бир тилнинг ўзидаги семантик қонуниятлар бевосити бадий ижод билан боғлиқ.

Метонимия (юнонча *metonymia* — “қайта номлаш”) йули билан маъно кўчишидабир белги, ҳаракатнинг номи бошқа бир ўхшашлик асосида эмас, ўзаро алоқадорлик, боғлиқликка асосланади.

Метафора, метонимия, синекдоха ва вазифадошликдан ташқари, маъно кўчишининг қоришиқ ҳолда қўлланиши ҳам кузатилади. Бу ҳодиса метонимияга ҳам тегишли: метафора-метонимия, метонимия-синекдоха тарзида учрайдиган кўчимлар оғзаки нутқда ҳам, бадий адабиётда ҳам кўп учрайди. “Адабиётшунослик луғати”ида “бадий адабиётда, айниқса, метафорик тафаккур етакчилик қилаётган замонавий адабиётда метонимия метафорага нисбатан кам учрайди, зеро эстетик функциядорлиги жиҳатидан у метафорадан қуйроқ туради. Шундай бўлса-да, бадий матнда метафора билан ёндош қўлланган ҳолда у катта бадий самара беради, фикрни лўнда ва таъсирли ифодаашга хизмат қилади”[1;172]

“Адабиётшунослик терминлари луғати”да метонимия –“ икки тушунча ўртасидаги яқинликка асосланган кўчма ифода” [2;98], дейилган бўлса, бошқа бир адабиётшунослик луғатида эса қуйидагича таъриф берилган: “икки тушунча ўртасидаги яқинликка асосланган ўхшашсиз кўчим. Метонимияда бирор нарса ёки воқеа-ҳодисанинг номи бошқасига кўчирилади, у бошқа ном билан ифодаланади, бироқ бу номлаш предмет ёки нарсалар ўртасидаги ўхшашликка эмас, балки улар ўртасидаги яқинликка, алоқадорликка асосланади. Мана шу жиҳати билан метонимия истиорадан фарқ қилади”[3;364]. Юқоридаги таърифлардан келиб чиқиб, метонимия ҳақидаги тушунчаларни уммлаштирсак, қуйидаги тўхтамга келамиз. Демак, метонимия – маъно кўчиши, яъни мажознинг бир тури бўлиб, у икки нарса, воқеа-ҳодиса ўртасидаги алоқадорликка асосланади, бироқ улар ўртасида шакл, мазмун жиҳатидан ўхшашлик, яқинлик умуман кузатилмайди.

Метонимия йўли билан кўчиришнинг қуйидаги кўринишлари мавжуд:

1) бир предметнинг номи шу предметдаги бошқа бир предметга кўчирилади:

Истамбулни тинглайман кўзларим юмилган

Олдиндан майин бир шабада эсар

Аста-аста силкинар

Япроқлар дарахтларда

Узоқларда жуда узоқларда

Мешиқобчиларнинг тинмаган шиқилдоқлари

Истамбулнинг тинглайман кўзларим юмилган. .[4;152]

Турк шоири Ўрхун Вели шеърдан келтирилган мазкур парчада ўтган асрдаги Истамбул шаҳридаги ҳаёт тарзи, шаҳарда яшайдиган кишиларнинг турмуш шароити, уларнинг ўй-фикрлари, ташвишу изтироблари ифодаланган. Муаллиф қисқаликка интилиб, шаҳар сўзини тушириб қолдиради. Ўқувчига маълум бўлган ортиқча сўз-маълумотни тушириб қолдиради. Одатда, бундай усул оғзаки нутққа хос. Жумладан, Тошкент шаҳрига бордим гапи Тошкентга бордим тарзида ишлатилади ва бу нутқимиз учун одатдаги меъёр саналади. Чунки бундай усул нутқни ихчам, фикрни сиқиб ва таъсирли қилади. Шеърнинг биринчи сатрида метафора (Истамбулни тинглайман) ва метонимия (Истамбулни тинглайман) қўлланган. Биринчисида шаҳар сўзи тушириб қолдирилган бўлса-да, у контекстда англашиб туради, иккинчисида эса тингламоқ аслида ўздан товуш, акс-садо чиқарувчи нарса ёки кишиларга хос хусусият «шаҳар»га кўчирилган.

Дунёга тоқ келган каби

Отиламан Ҳинд тоғи учига.

Кириб кетар калламнинг ичига

Кимсасиз дунёнинг соҳиби.[4;10]

Бандда тоғ ва тоқ сўзларининг шаклий ўхшашлигидан сўз ўйини сифатида фойдаланилган, тоғнинг учи – метафора, бунда параллел равишда чўққи сўзи бармоққа тенглаштирилиб, литота санъати ҳосил қилинган. Калламнинг ичи дейилганда шоир инсон бошини эмас, унинг бир қисми бўлган мияни назарда тутмоқда ва бутунни бўлак орқали ифодалаб, синекдоха намунасини яратмоқда. «Кириб кетиш» ҳаракати, одатда жонли нарсаларга нисбатан қўлланса-да, нутқда оёғига тикан кирди, жон кирди, ақли жойига кирди, эси кирди каби эмационал-экспрессив буёқдорликка эга кўчма маъноли бирикма тарзида ҳам ишлатилади.

Хоҳ шоир бўлсин, хоҳ носир бўлсин, ҳеч ким метонимиядан ҳам, перифразадан ҳам бош тортмаган ва бундай адабий приём (усул)лар орасида жуда қадимдан маълумлари то ҳозиргача ҳам учраб туради, улар Август даври (XVII аср охири XVIII аср ўрталари)даёқ шоирларга оддий ва сийқа туюлган. Улар билан бир қаторда эса яна янгилари ҳам юзага келади ва улар келажакда давримизнинг адабий ғалатиликлари ҳақидаги асарларнинг саҳифаларини безаши шубҳасиз, деб ёзади Ян Парандовский. Унинг фикрига кўра,

метонимия, перифраза, худди истиора каби ижтимоий тузум, ҳукмрон мафкура қандай бўлишига қарамай барча асрлар поэзиясига хос муштараклик мавжуд, метонимия инсонни фикрлай бошлаган даврлардаёқ туғилган.

Метонимия киноя сифатида талқин қилинар экан, бу унинг ибтидоий халқлар маданиятида етук тамаддунлардагига қараганда ҳам кўпроқ тарқалганлигини кўрсатади. Чунки истиоралар, киноя, қочиримлар панасида тилга олиш лозим бўлмаган сўзлар яширинган бўлиб, улар ифодалаган тушунчалар эса парда остига олинган ва таниб бўлмас даражада ниқобланган. Одамлар ёввойи ҳайвонларнинг, табиатдаги даҳшатли ҳодисаларнинг, касалликлар ва ўлимнинг номини тилга олишдан сақланишган. Баъзи бир қабилаларда шунга ўхшаш урф-одатлар то ҳозирга қадар сақланиб қолган, жумладан, қабилла бошлиғига тааллуқли бўлган барча нарсаларни очиқ-ойдин айтиш мумкин эмас ва шама, ишоралардаги топқирлик, ижодкорлик гоҳо браунингча чигаллик даражасигача етиб боради.[5; 124]

Мажоз шеърий нутқни бойитади, шоирнинг тасвир объектига муносабатини ифодалашга имкон беради. Ўхшатиш, сифатлаш, метафара (истиора), жонлантириш ҳам мажоз турларига кирса, метонимия, муболаға, синекдоха, перифраз, киноя, антифраз, сарказм қабилар қоришиқ мажозлар деб юритилади.

Жазба тунларида ойнинг шуъласин

Йўл билган хаёлман.

Бошқа ҳеч кимман.

Бир қудратли овоз қиличи

Сасим чиқармас.

Бўғзимга кўмилдим. Жимман.

Фарлик, чақув, фаҳшу тухматни беор

Олқишлаб гулларга кўмганда шаҳар;

Тилларини чайнаб дўстларим ночор,

Тийнатим косамга қуйганда заҳар;

Покиза жонларни балчиққа булғаб,

Байроқ кўтарганда иблис лашкари;

Томошагоҳ бўлиб бўзлайтган қалб,

Ўғрилиб турганда дўстлар тесқари,

Кетдим.[6;23]

Шеър адолатсизлик, зулм, ҳақсизликдан бағри қон бўлган, дўсту биродарларидан оқибат кўрмаган, ўзидан бошқа ҳеч ким суямаслигини тушуниб етган ва тан берган, шу мусибатга кўниккан, курашда енгилган ва чекинишга мажбур бўлган, ичи нафратга тўла, дўстларидан ёрдам кутганида улар юз буриб кетган инсон ҳақида. Унда бўғизга кўмилган овознинг қотили қудратли кучнинг зулм-истибдоди кўрсатилган. Фаҳш, чақув, фаҳш, тухматни олқишлаётган беор шаҳар қиёфаси акс этган. Шаҳар сўзи орқали синекдоха юзага чиққан, шаҳар эмас, унда яшаётган кўрқоқ, оқибатсиз сохта дўстлар душманга хизмат қилади. Ҳатто ўша душманга кўшилиб, унга заҳар тутати, фақат бу оғу қаҳрамоннинг тийнатиға қуйилади. Бу ерда заҳар ҳам рамзий маънода қўлланган. Заҳар – жаҳолат, сотқинлик, кўрқоқлик, манфаатпарастлик. Тилларини чайнаётган дўстлар – инсон қачон тилини чайнайди? Ё оғриқнинг зўридан, ё кўркувнинг кучлилигидан. Кўриниб турибдики, сохта дўстлар иккинчи тоифага мансуб. Иблис лашкари – индивидуал метафора, бу дўстларнинг яна бир кўриниши, улар байроқ кўтариб олишган, байроқ эса ғалаба белгиси. Байроқ кўтариш учун куч-қудрат бўлиши керак, иблис тўдаси шаҳарда байроқ кўтариб юрган экан, демак у кучга, қудратга тўлган ва ўз атрофида деярли бутун шаҳар халқини бирлаштирган қавм. Шеърда илгари сурилган бадийий ғоя, муаллиф айтмоқчи бўлган фикр, лирик қаҳрамоннинг қалбини ўртаётган дардни очиб беришда метафора, метонимия, синекдоха ва бошқа кўчимлар жонли картина ҳосил қилган, воқеликни худди кинотасвирдек китобхон кўз олдида намое қилган.

Осмон жойидами?
 Қани ёмгирлар?
 Қаерга яширди чақмоқларини?
Қасос мавсумида қаровсиз гуллар...
 Қумурсқалар тешган япроқларини.
 Бу гулларнинг хуни кимнинг бўйнида?
 Айтинг, "Аналҳақ"дан тонганлар, айтинг!
Элчини уч пулга сотган шўрида,
Шоирни бичганлар, отганлар, айтинг!
Тун, кўзимга ташла пардаларингни.
 Бу сўқир имдодинг қандоқ ярашгай!
 Шу қадар заифман...
 қўрқаман, ахир,
 Қаровсиз гулларга қарашга... [6;47]

Лирик қаҳрамоннинг осмон жойидами, чақмоқлар қани, деган сўрови бежиз эмас. Зулм шу даражага етганки, осмон ўз ўрнидан жилган. Осмон қўлингда бўлса, ташлабюбор, деган халқ мақоли шеърда бошқа бир шаклда аксланган. Одатда, биров тазйиқ, зулмни ҳаддан оширса, мазлум шу мақолни айтишга мажбур бўлади. Чақмоқ – қасоснинг рамзи, лекин у ҳам йўқолган. Негаки, атрофда қўрқоқлар қолган, холос. Шунинг учун гуллар қаровсиз, уларнинг баргларини қумурсқалар тешган. Шеърда қўлланган гуллар, қумурсқалар мажозий образ бўлиб, улар жамиятдаги айрим тоифадаги кишиларнинг умумлаштирилган образидир. “Аналҳақ”дан тонганлар – ҳақни танимаган ва тан олмаган мутаассиб жоҳил, маърифатсиз кишилар. Тарихда Мансури Халлождек зотнинг кимлигини англамай туриб, турли бўҳтон ва айблар билан ваҳшиёна қатл қилинганини эслатган шоир, воқеликни метафорик усулда таққослайди. Метафора бир сўз, бир образ, бир сатр, бир шеър, ва ҳатто бир асарга тенг бўлиши мумкин. Бу шеърда метафора асарни тўлиғича қамраб олган. Элчи– пайғамбарни уч пулга сотилиши бу Исо пайғамбар тақдирига ишора. Исо пайғамбарни ўз ёнидаги ҳаворийлардан бири ўттиз уч тангага сотади. Бу ҳақда Л.Андреевнинг 1908 йилда ёзилган “Иуда Искариот” асарида ҳам ҳикоя қилинган бўлиб, мазкур қиссани Н.Афоқова маҳорат билан ўзбек тилига таржима қилган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Т.: Akademnashr, 2013. –272.
2. Ҳомидий Ҳ, Абдуллаева Ш, Иброҳимова С. Адабиётшунослик терминлари луғати. Т.: Ўқитувчи, 1970. 142 б.
3. Ҳотамов Н., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. Т.: Ўқитувчи, 1979. 364 б.
4. Ҳозирги замон турк шеърляти.Т.: Фафур Фулом номидаги АС, 1980. 172 б.
5. Ян Парандовский “Сўз кимёси” (Манба: “Алхимия слова”, Москва, изд-во “Правда”, 1990 г.). 148-149-б
6. Афоқова Н. Аросат фасли. – Бухоро, “Бухоро” нашриёти., 2004.,78 б.

АДАБИЙ-БАДИИЙ АНЪАНАЛАР ВА РОМАН СПЕЦИФИКАСИНИ ЯНГИЛАШ ЖАРАЁНИ

(М.Алининг “Улуғ салтанат”, Н.Қобулнинг “Темурийлар” романлар
силсиласи мисолида)

Жумаев Элмурод Бекпулатович
ҚарДУ Адабиётшунослик кафедраси
мустақил тадқиқотчиси

Аннотация. Мақолада М.Алининг “Улуғ салтанат”, Н.Қобулнинг “Темурийлар” романлар силсиласи мисолида адабий-бадиий анъаналар ва роман спецификасини янгилаш жараёни ўрганилган, икки тарихий романлар силсиласи типологик ўхшашликлар, сюжети ва баён усули, тарихий воқеликнинг поэтик талқини имкон доирасида тадқиқ этилган.

Annotation. The article explores the process of updating the literary and artistic traditions and the specifics of the novel on the example of M. Ali's "Great Empire", N. Kabul's series of novels "Temurids".

Калит сўзлар: тарихий асар, типологик муносабат, сюжет, баён усули, оила ва бурч, шахс ва жамият, маданий-эстетик омил, тарихий давр, ижтимоий-сийсий ўзгариш. миллий тафаккур, бадиий синтез.

Keywords: historical work, typological attitude, plot, narrative method, family and duty, personality and society, cultural-aesthetic factor, historical period, socio-political change. national thinking, artistic synthesis.

М.Али ва Н. Қобулнинг Амир Темур ҳақида яратилган тарихий асарлари ҳамда мумтоз қисса ва дoston жанрлари ўртасида муайян типологик муносабат мавжуд. “Улуғ салтанат” эпопеяси ва “Темурийлар” романлар силсиласида Қуръони каримда келувчи қиссалар сюжети ва баён усулининг таъсири кузатилади. Тарихий романга қўл урган ҳар икки ёзувчи Қуръони карим ва ҳадислардан иқтибос олиш билан бир қаторда, муқаддас китобда келувчи оятларга тез-тез мурожаат қилишади. Қаҳрамоннинг фикрларини асослаш, ё бирор жиддий иш юзасидан ҳукм чиқариш, воқеликка баҳо бериш, олам ва одам ҳақида ўз фикрларини хулосалаш, буюк мақсадларни амалга оширишдан олдин Яратгандан кўмак сўраш, ялиниб-ёлвориш ниятида келтириладиган оятлар ва уларнинг шарҳ-у изоҳлари ўқувчини қаҳрамонлар характери, эътиқодига ҳурмат уйғотибгина қолмай, уларнинг ички олами билан янада яқинлаштиради.

“Улуғ салтанат” ва “Темурийлар” тарихий романларини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, асарлар марказига кечмиш воқеалар ўрнини реал инсоннинг ҳаёт концепцияси эгалламоқда. Тарихни таҳлил, талқин ва тафтиш қилиш орқали миллатнинг маълум бир ижтимоий-сийсий даврдаги маънавий-ахлоқий, ижтимоий-маърифий сифатлари бадиий тадқиқ этилмоқда. Бундай асарлар миллатнинг ўзлигини англаши, унга ўзининг шонли ўтмишини эслатиш орқали ифтихор ҳиссини уйғотиш ва миллий ғурурини юксалтиришида муҳим аҳамият касб этмоқда.

“Улуғ салтанат”да муҳим ижтимоий-маънавий, ахлоқий муаммолар ҳам илгари сурилган. Виждон, бурч, ор-номус, муҳаббат маиший мавзулар хусусида чуқур ижтимоий маъно касб этган оила ва бурч, шахс ва жамият муаммолари кенг кўламда ҳаётий ёритилган.

Н. Қобулнинг “Темурийлар” туркуми киритилган романларида Шайх Рамазон образи талқинида унинг халқ ва халқ турмуши билан алоқаларини ёритишга алоҳида эътибор берилган. Унинг табиатидаги эл-улус тинчлиги учун қайғуриш, халқ ишига камарбасталик, одамларга мурувват, ҳиммат кўрсатиш ва бошқа хислатлар ёзувчи бадиий-эстетик қарашларининг инъикосидир.

“Шохруҳ Мирзо” романида Амир Темур кечга қадар фарзандлари билан дийдорлашиб яйрайди, у шу ёшга кириб ҳали бирор марта бунчалар ҳузурланмаган, роҳат қилмаганди.

Энг каттаси саккиз ёшда бўлган чевараларининг боғдаги ўйинлари, ховуз бўйида балиқларни томоша қилишлари завқ билан кузатди, уч яшар Қайсар Мирзони елкасига миндириб боғни айланди. Соҳибқирон сўнгги пайтларда ўғли Жаҳонгир Мирзо, қизи Оқа бегим ва набираси Муҳаммад Султонни эслаб, кўзига ёш оларди, бу гал ҳам шундай бўлди. Соғинч хоним олиб келган марҳум валиаҳд Муҳаммад Султоннинг хотира дафтари ва ўз қўли билан кўчиришни бошлагане, аммо тугатиш насиб қилмаган Қуръони карим уни ўйлантириб қўйди. Шаҳзода 69-сурани кўчирган, бироқ 70-сурага ўтиш унга насиб қилмаганди. Шунда Амир Темурнинг хаёлидан ўзининг ҳам 69 ёшда эканлиги кўнглидан кечади. 69 рақамининг ҳар икки томондан бир хилда ўқилишида қандайдир сир бордек туюлади. Амир Темур тушида “кимсасиз манзилда оқ нарвон кўза ташланди. Ажабо, нарвоннинг на кўкда тутқичи бор эди, на ерда тираги. Амир Темур беихтиёр ўша томонга қараб юрди...”[1;469]

Соҳибқиронг нарвоннинг 69 поясига чиққанидан сўнг у бирдан ғойиб бўлади. 69- сура, 69- поя унинг қисматига дахлдор нишона, белги эди.

Нурали Қобулнинг «Темурийлар» туркумига киритилган «Етти иқлим ҳоқони ёхуд аҳд ва тахт», “Буюк Турон амири ёхуд ақл ва қилич”, “Жаҳон мулкининг султони ёхуд фотиҳ Темур ва Йилдирим Боязид”, “Жон ва шон талвасаси” романлари марказида дунё тамаддуни, фани, санъати, тарққиётида муҳим ўрин тутган Амир Темур адолатпарвар ҳукмдор, моҳир саркарда, буюк марказлашган давлат асосчиси, аллома-мутафаккир, кучли ва доно сиёсатчи тисолида намоён бўлади. Даврнинг йирик сиёсий, ижтимоий, ахлоқий, маданий-маърифий муаммолари унинг фаолияти, ички олами, дунёқараши, эътиқоди билан боғлиқликда ёритилган. Шу асога кўра Амир Темур салтанатининг ва тарихий муҳитнинг эпик манзаралари кенг кўламда тасвирланган.

“Темурийлар” туркумига киритилган романларнинг юзага келишида куйидаги сиёсий-ижтимоий, маданий-эстетик омиллари мавжуд:

6. Тарихий даврга хос маданий-маърифий, ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар;
7. Ўзбек миллий тафаккуридаги сифат ўзгаришлари;
8. Жаҳон адабиётининг мустақиллик даври тарихий романчилигига таъсири;
9. Шарқ ва Ғарб адабиётининг ўзига хос синтезлашуви;
10. Мустабид шўро тузуми ва унинг қонли сиёсатига гувоҳ бўлган ёзувчининг мустақилликка эришган миллат учун тўғри йўл танлашга бўлган саъй-ҳаракат, интилишлари

Нурали Қобул бир неча аср олдин бунёд этилган жой, қалъалар номи, тарихда ўчмас из қолдирган сулолалар, эски туркий тилдаги ва турк тили лаҳжаларига хос сўзлар этимологиясини, ўша давр тарихини чуқур ўрганган ва асарда маҳорат билан қўллаган. Халқ ривоятлари, шунингдек, тарихчи-солномачилар ёзиб қолдирган мавзуга доир тарихий, илмий, адабий фактларга таянган. Турк ва форс тилидаги тарихий-географик манбаларни ҳам синчковлик билан ўрганганлиги сезилиб туради.

Ёзувчи асарда исломий ҳужжат-кўрсатмаларга таяниб, роман қаҳрамонларини ўз нафсини поклай олган ёхуд бу амални уйдлашга қурби етмай номурод бўлган икки гуруҳга ажратади. Адиб бутун юртни урушқирғин, биродаркушлик ва падаркушлик камраб олган, нафс илинжидаги турфа эврилишлар беҳад кўпайган даврда ҳам, Одамлар қилмишини муқаддас китобда ёзилган илоҳий сўзларга асосланиб баҳолайди. тинчлик, меҳр-оқибатни шиор қилиб, шу йўсиндаги ишларга бош-қош бўлган имони пок, эътиқоди мустаҳкам кишилар образини қаламга олади.

Асарда Шайх Қамариддин, Абдуллоҳ Лисон, Амир Тетуртош каби дин ва тасаввуф, шариат ва тариқат намояндalари, башоратгўй, уйғоф фикрли зотлар образи алоҳида меҳр билан тасвирланган.

Йилдирим Боязиднинг ўғиллари Сулаймон, Исо, Мустафо, Муҳаммад, Эртўғрул, ва Мусобек султон маҳлубичятга учрагач, оталарининг жонини омон сақлаб қолиш ҳақида эмас, салтанатни эгаллаш, тахтга ўтириш қайғусига тушишади. Асирга тушган душмани шаҳзода Мусобекни шоҳон иззат-иқром билан кутиб олган Амир Темур унга шундай

дейди: «– Шунини унутмангки, авлодим, мулк ва тахт теграсидан кўпам адолатни қидириб бўлмайди. Бойси давлат ва ҳукумат кўп ҳолларда ақлли ҳамда адолат тарозусини тўғри ушлайдиган шахслар қўлида эмас, ҳокимиятга етишиш учун тап тортмайдиган, кишилар устидан ўз ҳукмронлигини ўрнатмоқ учун ҳар қандай хатти-ҳаракатдан қайтмайдиганлар қўлига ўтади».[2;11]

Мусобекнинг ўз устози Шамсуддиннинг гапларини эслаши ва дин, давлат ҳақидаги фикрлари жўяли, оқилона бўлса-да, унинг табатида мол-дунёга ўчлик, тахтга даъвогарлик тамаси ва такаббурлик борки, буларнинг барчаси ҳукмдорни хароб қилувчи, жамиятни таназулга етаклайдиган салбий иллатлардир.

Асарда халқона оҳанг, латифа ва ҳазил-хузил, киноя, кесатик. Матал, мақол, халқона жайдари ибораларнинг қўлланиши қаҳрамонлар характерини кўрсатишга ҳам хизмат қилади ва унинг қизиқарлилиги, ўқимишлилини оширади. Бу Мусобекнинг саволига жавоб қайтараётган « қорувли гавдаси, чармдан безак берилиб сидирға тикилган лашкарбошилиқ либоси, қалин, чимирилган қошлари ва ўткир боқувчи кўзлари ҳар қандай одамнинг диққатини тортадиган» Али Султоннинг « – Биз бир йўла бир неча ишни қилаверамиз, шахзодам. Таъзияда узум еб ўтирган келинларига танбех берганларида, «узум ҳам жиябераман, энам ҳам дийбераман», деган экан»[2;139], қабилидаги ҳозиржавоблигида ҳам кўринади.

Асарда Баҳовуддин Нақшбандий тариқатидаги Абдуллоҳ Лисоннинг сўзлари икки султон ўртасидаги тўқнашув ҳақида билдирган фикрлари Амир Темур шахсини ойдинлаштиради: «Мен ҳақиқатнинг кўзига тик боқадиган бир инсонман. Юзда-юз ҳақ бўлсам-бўлмасам-да доимо ўз фикримга эгамен. Темурбек Оллоҳ ёрлақан, пайғамбаримиз бошини силан бир зотдир. Бироқ ҳеч замон ул кишим биздан кўнгил учун ҳақиқатдан чекинишни, дилларни овутовчи ярим ҳақиқатларни сўйламокни талаб этмаганлар. Яратган не қадар бизга ақл-у заковат салоҳияту истейдод ато этмаган бўлсин, сўнгги ҳақиқатни айтмоққа даъвогарлик қилмоғимиз янглишдур. Аждодларимиз тарихи ва тажрибасидан маълум бўлганидек, ҳақиқат байроғини кўтарганларнинг қўли доимо унинг тафтидан куйган. Шу боис мен шону шавкат, шуҳрату фароғатга нафрат билан қарайман».[2;178]

Амир Темурнинг Йилдирим Боязиддан устун жиҳатларидан бир унинг атрофида мана шундай ақли дониш, мустақил фикрига эга олиму уламоларни тўплаганлиги ва улар билан баҳслар уюштиришида кўринади.

Тасаввур ва реал воқелик, хаёл ва ҳаётнинг бу тарзда қоришиқ берилиши қаҳрамон руҳий-психологик оламини теранроқ тафтиш этиш, хоннинг шоҳ ва ота сифатидаги баланд инсоний қиёфаси, қалбида кечган адоқсиз ғалаёнларни ишончли тасвирлаш имконини беради. Тарихий романларда халқимизнинг ўтмишда кечган ҳаёти, боболарни юксалтирган гўзал маънавий фазилатлар ёритилмоқда. Бундай романларда умумбашарий қадриятлар устувор эстетик мезон бўлмоқда. Романларда жаҳонгирлар ва шайх-валийлар, шоир ҳамда алломалар образлари яратилди. Уларнинг ўзига хос имон-этиқоди, мақсад-маслаги, фикрлаш тарзи, руҳий-психологик олами эстетик таҳлил объектига айланди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Али, Муҳаммад. «Улуғ салтанат» –(Шохруҳ Мирзо) 4- китоб. “Наврўз” Тошкент: 2019. 476 б
2. Қобул Нурали. Жаҳон мулкининг султони ёхуд фотиҳ Темур ва Йилдирим Боязид. Тарихий роман V. Т: “Камалак” 2016. 272 б

М. М. ДЎСТ ҚИССАЛАРИДА РЕАЛ ВОҚЕЛИКНИНГ БАДИИЙ-ПСИХОЛОГИК ТАЛҚИНИ

Бердиева Назира Ўраловна
ТерДУ Ўзбек адабиётшунослиги
кафедраси мустақил тадқиқотчиси

Аннотация. Мақолада М.М.Дўст қиссаларида реал воқеликнинг бадиий-психологик талқини, ёзувчи услубига хос оламни поэтик идрок этиш шакли, реал тарихий вазият ва инсон ботинининг муштарак бадиий таҳлили амалга оширилган

Annotation. The article deals with the artistic and psychological interpretation of real events in the stories of MM Dost, the form of poetic perception of the world, the real historical situation and the common artistic analysis of the human body.

Калит сўзлар: реал воқелик, психологик тасвир, конфликт, қаҳрамон нутқи, диалог, монолог, динамик принцип, эстетик идеал.

Keywords: real reality, psychological image, conflict, protagonist speech, dialogue, monologue, dynamic principle, aesthetic ideal.

Ёзувчи бадиий асар яратар экан ҳаётдаги воқеаларни саралаб, уларнинг энг драматик, энг трагик ёхуд комик жиҳатларини олиб, дастлаб умумлаштиради, сўнг индивидуаллаштиради. Ҳақиқий ижодкор ўз асарини санъат даражасига кўтариш учун реал воқеликни бадиий-психологик, ишончли тасвирлашга эришиши лозим. Жаҳон ва миллий адабиётимизда воқеа саналган умрбоқий асарларнинг яшовчанлик омилилларида энг асосийси ҳам мавжуд воқеликнинг бадиий психологик, жозибали тасвирланишидир.

Ёзувчининг бадиий маҳорат шундан иборатки, китобхон қалбида эзгуликка муҳаббат, ёвузликка нафрат уйғота олиши керак. Бошқача йтганда, муаллиф ва китобхон қалби бирла олиши керак, муаллиф қалбидаги пўртаналар, эврилишлар, муҳаббат, оғрик, изтироб, кўнгилни ўртаб юборадиган дард ўқувчи қалбида қайта туғилган тақдирдагина бадиий асар ўзининг адабий-эстетик, маънавий-руҳий, бадиий-психологик вазифасини тўлақонли бажара олади.

Ўзбек адабиётида психологик тасвирнинг нисбатан анъанавий – диалогик зидлов, чоғиштирма, монологик таҳлил шакллари, адабий қаҳрамоннинг ботин коллизияси, реал тарихий вазият ва инсон ботинининг муштарак бадиий таҳлили муайян даражада ўз аксини топган. “Хусусан, Абдулла Қодирий, Чўлпон, А. Қаҳҳор, Ойбек романларига хос реалистик тасвир, Мурод Муҳаммад Дўст, Эркин Аъзам, Хуршид Дўстмуҳаммад, олим Отахонов ва Аҳмад Аъзамларда шахс психологиясининг дифоник ва полифоник тасвирлари, Назар Эшонкул, Исажон Султон, Улуғбек Ҳамдамларда эса метафоризациялаштирилган психологик тасвир тамойиллари кўзга ташланади.

Буларнинг барчаси замонавий ўзбек насрида бадиий психологизм тамойилларининг ўзгариб, ривожланиб борганини кўрсатиши билан бир қаторда, ўз адабий муҳити доирасида бадиий психологизм принципларига сезиларли янгиликлар кўшганидан далолат беради [1;15]

XX аср 60-90-йиллар ўзбек қиссачилигида Л.Толстой, А.Чехов, М.Шолохов, В.Распутин, Н.Думбадзе, Ч.Айтматов каби дунё миқёсидаги ижодкорлар анъаналари ижодий ўзлаштирилди ва улар билан бўйлаша оладиган асарлар юзага келди. Ижтимоий, мафкуравий конфликтлар ўрнини эндиликда руҳий психологик, ички зиддиятлар таҳлили эгаллади.

Мурод Муҳаммад Дўст, Тоғай Мурод, Эркин Аъзам ва Аҳмад Аъзам қиссаларида воқеликни баёни қилишдан, қаҳрамонлар тақдирини кўрсатишдан, ижобий ва салбий образлар яратишдан инсон ботинидаги қарама-қаршиликларни тасвирлашга ўтилди. Реал воқеликнинг бадиий психологик таҳлилига асосланган қиссаларда инсоннинг ўз-ўзи билан конфликт, фитратидаги ўзгаришлар, тафаккур оламида рўй бераётган янгиликларнинг

сабаблари таҳлилига эътибор кучайди.

М.М.Дўстнинг қахрамонларининг ҳар бири бир олам, уларнинг характери, гап-сўзлари, олам ва одамга муносабати, фикрлаши бир-бирига мутлақо ўхшаймайди. “Мустафо” қиссасида[2;3,69] Усмонали муҳаббатдан куйган, раис бўлишни орзу қилади, ота-онасининг уйдан бош олиб чиқиб кетган, бўйдоқ, отасини тамагирлиги учун ўлгудай ёмон кўради, ичкиликка берилган, лекин меҳнатдан қайтмайди, тўпори, тўғрисўз, ҳалол, бироқ қиморбоз. Уйдан жой бериб, ўзига мерос қилган амакиси Мустафонинг қабртоши учун бергани пулини исиб совургач, чолга тўғрисини айтиб беради, унинг жазолашини кутади, чол эса унга нотўғри қилганини айтади, холос. Ёки қимрорда ютқизганида Мустафо кўчқорини сотиб унинг қарзини тўлайди. Участка нозири курашга чақирганида унга илтимос қилади, Усмоналини қамамасликни илтимос қилади. Мустафо молини сотиб Ибодилло махсумнинг отини қайтариб олиб беради, бироқ бу ишни шунчаки махсумни хурсанд қилиш учун бажаради. У самимий, оққўнгил, бағрикенг, лекин қаътиятли ўзбек. Юзига оёқ кўйган биттаю бтта қизин оқ қилади, уни уйига қайта киритмайди, ор-номусни ҳамма нарсдан устун кўяди. Миллий менталитетга хос энг яхши фазилатларни ўзида жамлаган Мустафо ўлим олдида ётаркан мерос илинжида келган молиячи укасидан хижолат тортади. Укаси ўзининг ҳар бир нигоҳини кузатиб турганини сезиб оғринади, ўз уйида қаёққа қарашни билмай қийналади. Ниҳоятда андишаллиги туфайли укасига бир оғиз қаттиқ гапир олмайди. Лекин бадий адабиётда психологик тасвир қанчалик аҳамиятли ва муҳим бўлмасин, у ягона мақсад саналмайди, психологик тасвир асар таъсирчанлиги оширади, моҳиятни теран идрок қилишга замин яратади. Шунгдек бадий матндаги ҳар қандай тасвир реал воқелик билан боғлиқ бўлсагина асарни қизиқарли ва ўқимишли қилади. Бу эса ижодкорнинг мавжуд реал воқеликни бутун тафсилотлари билан бериш қобилиятига боғлиқ.

В.Белинский «Қисса инсоният тақдири тасвирланган улкан романдан бир парчадир»,- деб ёзади. Қиссанавис образи ҳамиша қахрамонлар ичида бўлади. Уларнинг бутун ҳатти-ҳаракатларини кузатади, баҳо беради. Айни пайтда хулосалар чиқаради. Унда, энг аввало, ёзувчининг кечинмалари мужассам бўлади. Шунингдек, қисса қахрамонлари ўртасидаги ўзаро кураш психологик аспектда қиссанависнинг «ўз-ўзи билан ички курашини»[3;8] намоён этади.

“Мустафо”да конфликт таранглиги сезилмайди, бир қаршда унчалик аҳамиятг эга бўлмаган кичик ҳодисалар воқеалар аста-секин ривожланади, ички драматизм кучли эмасдек, аммо воқелар тубида яширин фикрлар, характерлар, туйғулар, ҳислар зиддияти туфайли китобхон қалбидатўлқин пайдо бўлади, ўқувчи ҳар бир қахрамоннинг ҳисларини, кечинмаларини, гап-сўзларини хис қилиб туради, эшитаётгандай бўлади. Қахрамонларни қўллади, нималаргадир қаршилиқ билдиради, ўзи билмаган, сезмаган ҳолда уларни ўз руҳий оламига кириб қолади. Реал воқеликнинг бадий асарга маҳорат билан кўчирилганлиги сабабли китобхон воқеаларга ихтиёрсиз аралашганлигини сезмай қолади. М.М.Дўст бадий-психологик таҳлилда қахрамонларнинг нутқи, диалог, монолог, ҳаёлот оламида кечадиган баҳслар, кечинмалар, муҳитдаги кайфият, бадий психологизмнинг “қалб далекикаси” деб ҳам аталадиган динамик принципи воситасида воқеалар ва қахрамонлар тақдирга кескин бурилишлар ясайди. “Ёзувчи нафақат умуминсоний эҳтиёжга – дардларини айтиб, юрагини бўшатиш эҳтиёжига дахлдор, - дейди бу ҳақда ижод психологиясини теран тадқиқ қилган сўзшунос Ян Парандовский, - балки у ана шу эҳтиёжни анча-мунча кенгайтиради ҳам, негаки, у алоҳида бир устунликка эга – ўзининг ижоди билан ўзини теран изтироблардан, кишини қийнайдиган ўй-фикрлардан халос этади”[4;122].

М.М.Дўст тасвирда сохталик аралаштирмайди, ҳаётда мавжуд типларни маҳорат билан умумлаштиради, эллигинчи йилларда учрайдиган содда одмларнинг характерини реал тасвирлайди. Ҳар қандай реалистик тасвирда ҳам адабий меъёрга амал қилиш – асарнинг ғоявий-бадий баркамоллигини таъминлайдиган бош мезонлардандир. Х. Борхес таъкидлаганидек, “модомики наср миллат тафаккурини тарбиялайдиган восита экан,

ижодкорларимиз масаланинг айни жиҳатларига жиддий ёндшишлари зарур.

Адабиётшунос И.Ғаниевнинг қайд этишича, психология ва юристпруденцияда “инсон биотиби” деган тушунча, истилоҳ бор. Унга кўра, одам биотиби уч хил бўлади, албатта шартли) адреналин 1) (“а” тип); 2) ноадреналин (“н-а” тип); 3) аралаш[5;54]. Дикқат билан қаралса, бу таққос ҳар қандай универсал раҳбарга, ҳокимият тепсида турган диктаторга мос тушиши мумкин.

Қисса ҳаётнинг ўзига мос бир чўққисини забт этган, куч ва кўрқув, ёлғизлик ва юрак хуружи, ёлғон ва хиёнат чегараларида яшаган инсон ҳақида. Ҳаётни ўз мафкуралигига мослаштирган, ҳатто соясини идеализация қиладиган, шафқатсиз ва қонли катагонлар тизими орқали фуқароларда кўрқув келтириб чиқарган Жамиятни эгаллаб олган мустабид собиқ шўро ҳокимияти ҳақида. Асар алоҳида бадиий олам маҳсули бўлса-да, у ҳам аслида ҳақиқий реал воқелик. Инсон қалби ва унда оламнинг акс этиши М.М.Дўстнинг қиссаларида яққол намоён бўлади.

Ҳар бир ижодкорнинг ижтимоий, эстетик, фалсафий, ахлоқий қарашларининг ифодасида шакл ва мазмун бир бутунлик ҳосил қилмаса, шеър ўқувчи ҳис, туйғу, фикрлар уйғота олмайди ва унга эстетик завқ бағишлай олмайди. Мустафо, унинг кампиридаги бағрикенглик, Усмоналининг тўпорилиги (Мустафо), Эломонунинг содадиллиги (“Истеъфо”), Маҳанбойнинг чўрткесар ва ҳалоллиги (Галатепага қайтиш ёхуд саодаманд Ғайбаров), Тошпўлатнинг (ҳар учала қиссада) фидойилиги ва маърифатпарлиги китобхон қалбида ҳаётга муҳаббат уйғотади, улага ҳавас қилади, фикрлари тиниқлашади, ҳаётнинг маъна ва моҳиятига чуқурроқ назар солишга тurtки беради. Бир сўз билан айтганда М.М. Дўст асарларида реал ҳаётнинг аччиқ ҳақиқатлари, тириклик бор.

Китобхонни ишонтиролмаган ва унинг қалбига ишонч, ёруғлик, умид олиб киролмаган бадиий асар адабиё-эстетик қиматга эга эмас. Бунинг учун асарда тафсилот муҳим, фақат тафсилот орқалиги муаллиф китобхон қалбига йўл топди, ҳикмат, ақлли қуилмаган фикрлар эмас, тафсилот ўқувчини асар руҳига олиб киради. Академик Иззат Султоннинг қайд этишича: “Бадиий асарда озми-кўпми тафсилот билан тасвир этилган персонал образ ёки характер деб аталади. Характер (образ) инсоннинг типиклаштирилган ва индивидуаллаштирилган тасвиридир. Характер маълум даврга, муҳитга, касбга, ёшга, жинсга мансуб кишига хос хусусиятларни ёрқинлик билан ифода этади. Характерда ёзувчининг кишиларга ҳаётга муносабати, ҳаётини ҳодисаларга берган эстетик баҳоси яққол кўринади. Характер муаллиф эстетик идеалини ташувчидир. Характерлар муайян социал-психологик шароитда ҳаракат этиш натижасида намоён бўладилар ва шаклландилар”.

“Мустафо” да иккинчи жаҳон урушидан кейинги лавр, “Истеъфо”да раҳбарнинг халқ ва ўз вижлони олдидаги бурчи, бурч ва масъулиятни унутиб қўйган раҳбарнинг изтироблари, ташвишлари, “Галатепага қайтиш ёхуд саодатман Ғайбаров”да ўзини тафтиш қиладиган, ўзидан қониқмаётган, жамият билан муроса қиломаётган кўнгил кишининг маънавий олами бадиий психологик жиҳатдан динамик, типолик, аналитик принципларда кўрсатилган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ботирова Ш. Ҳозирги ўзбек романларида бадиий психологизм (Улуғбек Ҳамдамнинг “Мувозанат”, “Исён ва итоат”, “Сабо ва Самандар” романлари мисолида) ф.фд. (PhD) дисс... автореф. Қарши, 2019. 23-б
2. М.М. Дўст. Галатепа қиссалари. Т.: Ёш гвардия, 1985. 192 б
3. Бахтин М. Эстетика словесного творчества. -М., Искусство, 1979, с.8.
4. Парандовский Я. Сўз кимёси // Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида (О.Шарафиддинов таржималари). – Т., Маънавият, 2010. – 249-б.
5. Ғаниев И. Достоевскийни тушуниш ёки мангу бедорлик сирию Т.: Фан, 2006 54-б

СТЕЙНБЕК ВА НАЗАР ЭШОНҚУЛ ҲИКОЯЛАРИНИНГ ҒОЯВИЙ-ПОЭТИК ЎЗИГА ХОСЛИКЛАРИ

Шукурова Сабоҳат Одиловна
Қарши давлат университети
“Тиллар” кафедраси ўқитувчиси

Аннотация. Мақолада Ж.Стейнбекнинг “Ҳайбатли тоғлар”, Назар Эшонқулнинг “Маймун етаклаган одам” ҳикояларида тарихий-ижтимоий ва фалсафий муаммоларнинг поэтик талқини, инсон эрки ва маънавият муаммосининг бадиий инъикосига доир фикр-мулоҳазалар баён қилинган.

Annotation. The article describes the poetic interpretation of historical, social and philosophical problems, the artistic interpretation of the problem of human freedom and spirituality in the stories of J. Steinbek's "Great Mountains" and Nazar Eshankul's "Man led by a monkey

Калит сўзлар: ҳикоя, тарихий-ижтимоий давр, поэтик талқин, қиёсий-типологик таҳлил, маънавий қадрият, рамзийлик, мажозийлик, миллий руҳ, инсон эрки.

Keywords: story, historical-social period, poetic interpretation, comparative-typological analysis, spiritual value, symbolism, metaphor, national spirit, human freedom.

Ҳикоя, новелла каби жанрлар кичик насрий жанрлар турига мансуб оммабоп, ўзига хос поэтик-услубий хусусиятларга эга. Жон Стейнбек Марк Твен, О.Генри, Жек Лондон, Уильям Фолкнер, Эдгар Аллан По, Эрнест Хемингуэй каби америкалик ҳикоянавислар қаторида турадиган ҳикоя устаси саналади.

Худди йирик насрий асарларида бўлганидек, ҳикояларида ҳам Ж.Стейнбек ва Н.Эшонқул тарихий-ижтимоий ва фалсафий муаммоларнинг поэтик талқинларида даврнинг долзарб масалаларини, эрк ва маънавият муаммосини нотакрор равишда ифодалашга эришганлар.

Матёқуб Қўшжонов “Ҳикоянавислик санъати”мақоласида ёзади: “Бадиий ижоднинг имкониятлари ниҳоятда катта. Санъат бунёд бўлганидан бошлаб санъаткорлар ижод қиладилар, лекин бир-бирларини такрорламайдилар. Ҳар бир санъаткор ўз овозига эга бўлганидек, ҳар бир санъат асари ўзига хос йўл билан яратилади”. [1;54]

Бу муҳим назарий қараш барча таниқли сўз санъаткорлари қатори Ж.Стейнбек, Н.Эшонқул сингари ёзувчилар учун ҳам тегишли адабий ҳақиқат саналади. Бинобарин, қиёсий-типологик таҳлиллар, икки ёзувчи асарларини ёндош ўрганиш уларнинг ўзига хослигига, нотакрорлигига эга эканлигининг янада янги қирраларини аниқлаш, кашф этиш имкониятини яратади.

Ж.Стейнбек “Ҳайбатли тоғлар” ҳикоясида Калифорниянинг чекка ранчоларидан биридаги кичик оила ҳаётини қаламга олган. Ўсмир Джоди бекорчиликдан тоғ унсурлари этакларида, ўтлоқлар ёки сувлар бўйида тентираб ўйнаб юради. У ўйин топмаса, Матта отли ювош кучугининг тумшугини қопқонга ичириш билан шуғулланарди. Шундай вақтлар итнинг анкиллаб қочган овозини эшитган онаси ичкаридан беозор пўписа билан кичкиради: “Джоди! Кучукка озор бермай, бошқа ўйин топ” [2;4].

Чекка ва овлоқ ранчо бўлса-да, бу маконда ҳам тарбия, маънавият руҳи ҳукмрон. Онанинг ўйинқароқ ўғлига беозор итга озор бермаслиги ҳақидаги самимий танбеҳи болага таъсир этмай қолмайди. Джоди кизикқонлик билан рогаткасида майна қушни отиб қулатганидан пушаймон еган бўлади. Парранданинг ўлигини буталар орасига ташлайди. Биринчидан бу беозор майнани беҳуда ўлдирганига ачиниб-куюниб, дастлаб қорнида оғриқ туради. Сўнгра қуш улигни панага ташларкан, буни катталар кўриб қолса, изза бўлишини ўйлаб, изтироб чекади. Ёзувчи бу деталлар орқали Джодининг ахлоқий даражасига эътиборни тортмоқчи: болакай бу камайиб камёб ва беозор қушни ўлдирганини катталар билиб қолса, ва дакки беришса, анча изза бўлишини ўйлаб қолади.

Ҳикояда адиб маънавий қадриятлар, туғилган маскан қадри, болаларча беғубор туйғулар, дунёни, табиатни, тоғларни билиши, тушуниши билан боғлиқ интилишларни мароқли лирик-поэтик маромда тасвирлайди. Бу адабий ракурс ҳамма нарсага қизиқувчи болакай Джоди ва бир замонлар шу ерда туғилиб-ўсган жойига қайтиб келган қария Джитано образлари орқали амалга оширилган. Джодининг отаси эса бу мункиллаб қолган чолни уйига қабул қилгиси, иш бергиси йўқ. Джитано чолнинг хотирасида, қалбида олис ўтмиш - шу ерларда туғилиб, меҳнат қилгани табиат қўйнида яйраб юргани, яқинлари қадри каби азиз хотиралар жонланади.

Рамзийлик, мажозийлик моделида инсон ҳаётини, дардлари ва қувончини, маънавий олами ва миллий қадриятларини талқин этиш - Назар Эшонқул ижод карьерасининг ҳам муҳим жиҳатларидан бири. Назар Эшонқул ўз асарларида, жумладан, ҳар қайсиси салмоқли қиссага тенг ҳикояларида ўзбек халқи маънавий ҳаётини улуғлаш, шу маънавиятни топтаган тоталитар давр иллатларини фош этиш масалаларига фаол дахл қилади. Масалан, унинг “Маймун етаклаган одам” ҳикояси шўро даврида эрки, ҳуқуқи, маънавияти топталган, ўзида рассомлик иқтидори бўлган кекса ва эзилган киши тимсоли ҳақида. Бу чол мисли Жон Стейнбек, О.Генри, У.Фолкнер ижодида учрайдиган буржуа оламининг кирдикорлари, нотенглик ва иқтисодий танглик қадини букиб қўйган, айни вақтда дунёдан ва яшашдан тамоман кўнгли қолган қариялар қиёфасини эслатади.

“Бу воқеа уч йиллар олдин бўлган эди. Шу кўчадан бир уйни ижарага олиб кўчиб келганимда чолнинг шарти кетиб, парти қолганди: у кўчанинг муюлишида, мен эгаллаган уйга кўшни ҳовлида яшарди. Уни биринчи марта уйининг олдидаги эски ўриндикда чуқур ўйга толган ҳолда кўргандим. Қобоклари солиқ, соқоли қирилмаган, бир пайтлар семиз бўлган, ажинлар тарам-тарам қилиб ташлаган, кўримсиз юзи қадимги баджаҳл маъбудларнинг хайкалига ўхшаб кетар, унга қараган одамнинг юраги ноҳуш бир ҳисдан орқага тортарди. Кўзлари ҳиссиз ва ифодасиз, эгнида эллигинчи йилларнинг андозасида тикилган анча салобатли кител, бақбақаси осилиб турган ҳолда ўйчан ўтирарди. Машинадан китобларни катта этакда ташиб киритаётганимда - гўё атрофидаги оламдан энди ҳеч қандай илтифот кутмай қўйгандек, ҳеч нарсанинг қизиғи қолмагандек менга эътиборсиз бир кўз ташлади-да, сўнг яна ўша ҳолатида ерга қараб ўтираверди”[3;3].

Ҳикояда ана шу ғам-андуҳга ботган бечора чолнинг шўр қисмати, босиб ўтган йўлларининг бадиий картинаси яратилган.

Гулноз Сатторова номзодлик диссертациясида шу ҳикоя ғоявий-бадиий таҳлилининг ҳам амалга оширган: “Назар Эшонқул “Маймун етаклаган одам” ҳикоясида алданган шўро одамнинг фожиавий қиёфасини ва бу қиёфанинг психологик талқинини кўрамыз. Адиб асарларида реалистик тасвирдан символистик тасвир ҳамда қаҳрамонлараро конфликтдан кўра бир қаҳрамон ботиний оламидаги ички коллизия тасвири етакчи ўрин тутади”.

Мусаввирлик иқтидорига таяниб, толесиз чол ўз бошидан ўтган азиятли даврларни шу санъат асарларига сингдирганди. Масалан, у чизган суратларига “1957”, “1947”, “1932”, “1928”, “1926” саналари қўйилган: буларнинг ҳар бири ўзбек халқи ва умуман собиқ мустабид тузумининг халқлари бошига тушган оғир зулмлар - ҳарбий коммунизм, коллективлаштириш, катағонлар, урушдан кейинги очарчилик, Сталин вафотидан кейинги сиёсий-иқтисодий босим авж олган таҳликаларнинг рамзий-мажозий ифодалари саналади.

Чол ривоячи йигит билан суҳбатида ўз ўтмишини шундай шарҳлайди: “ - Мен умр бўйи ёмонликка ҳам тенг хизмат қилдим. Чунки нима иш қилсам ўша ишим икки қисмга бўлинар эди. Сиз билан тортишмоқчи эмасман, фақат битта мисол келтирмоқчиман. Бир вақтлар жуда мартабали бир дўстим бўларди, ўзи софдил эди-ю, сал обрўталаб эди. У йигирма етти йил амал курсисини ҳеч кимга бермади: уста одам эди. У нима қиларди, денг? Юқоридан шунча хом-ашё бор, деб буйруқ келарди. Буйруқни инкор этиб ёки муҳокама қилиб бўлмасди, - биз ана шундай руҳда тарбияланганмиз, - уни бажариш керак! Бажариш учун бутун корхона ишчилари ўн тўрт-ўн олти соатдан ишлашлари керак. Бу эса - биласизки, расман мумкин эмас. Тўғрироғи, мумкину, яъни турли-туман

ташаббуслар ташкил қилиб бажарса бўлади, бироқ ўн икки ой бундай қилиб бўлмайди. Одам машина эмас. Бу минглаб одамларни майиб қилиши мумкин. Йўқ десанг, курсини топширавер; бошқаси албатта шундай қилади...” [3;12]

Маълум бўладики, чол умр бўйи зулмкор раҳбарларнинг ўринли-ўринсиз буйруқларини бажариш, уларни ҳаётга тадбиқ этиш билан муттасил шуғулланган. Юқорининг тоталитар коммафкурасининг кўрсатмаларини жонини фидо этиб бўлса-да, бажаришини фахр ва бурч деб билган. Асли бундай жабрдийда, борлигини қизиқ сиёсатга бағишлаб, охирида хор-зор бўлиб қолган фожиали тақдир эгалари образлари Н.Эшонқул асарларида кўп учрайди. Рассом чол ўз ҳикоясини сирли давом эттиради: “Битта сен ҳалол бўлганинг билан ҳаёт гўзал бўлиб қолмайди. Шунда менинг дўстим энг мақбул йўлни танлаган. Таъкидлайман, ўзи жуда софдил, оқибатли одам эди. У ҳамма ишни бажарилди деб, қоғозга қўл қўйиб бераверган. Бошқа корхоналарни ҳам бу ишга тортган, улар “биздан бугина, сиздан угина” деб ёзиб бераверган. Азбаройи одамларнинг тақдирини ўйлаб шундай қилган. Дўстим шу йўл билан ўзича буйруқлар мустабидлигига қарши курашган. Йигирма етти йил одамларни қоғозлар билан ҳимоя қилган. Охир оқибатда унинг ажали етиб ўлди. Кейин унинг гўрига тош отиш бошланди; у ҳимоя қилган минг-минглаб одамлар унга биринчи бўлиб тош отдилар - ўрнига бошқани сайлашди, бу бошлиқ буйруқни қандай бўлса шундай бажариш учун қўлидаги ҳамма нарсдан фойдаланди - ҳатто кучдан ҳам”[3;12].

Кекса жабрдийданинг мунгли сўзлари миллионлаб етук, меҳнаткаш, иймонли кишиларни майиб қилиб, ҳаётдан, инсоний инсонийлик шаънидан йироқ қилиб ташлаган олчоқ ва алдамчи коммафкура қиёфасининг умумлашган образ-портрети саналади.

Ёзувчи шу тариқа миллий руҳ, миллий қадриятлар қанчалик устакорлик ва риекорлик билан маҳв этилганлигини, маҳаллий халқнинг ўзи ҳақида қайғуриш имкони бўлмаган зўравон сиёсат башарасини очиб берган.

“Ҳайбатли тоғлар”даги чол образи билан “Маймун етаклаган одам”даги мунгли чол ўртасида алланечук яқин ҳамоҳанглик мавжуд. Бу яқинлик, аввало, давр эзиб ташлаган, қашшоқликка маҳкум этилган кекса кишилар тимсолининг ўхшашлигида намоён бўлади. Америкалик чол тарихий қадриятни, маънавиятни ота-бобосидан қолган қилич ва қари отни асраши тарзида, Шўро тузуми жабрини тортган чол эса бугун чизган суратлари тимсолида ифодалайди. Шу тариқа у бу реалистик суратлар билан одамларни тоталитар тузумни билишга, ундан ҳимояланишга огоҳлантиради.

Фойдаланилган адабиётлар

- 1.Кўшжонов М. Ҳаёт ва нафосат. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент-1970, 54-бет.
2. Стейнбек Ж. Ҳайбатли тоғлар. Ҳикоялар. Ўзадабийнашр, Тошкент-1963, 4-б.
- 3.Эшонқул Н. Момоқўшиқ. Қисса ва ҳикоялар. Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи.

ТАРИХИЙ КОНТЕКСТ ВА ФАЛСАФИЙ-ИЖТИМОИЙ ҒОЯВИЙЛИК МУАММОСИ

Рўзиева Дилфуза Салимбоевна

БухДУ хорижий тиллар кафедраси ўқитувчиси

Аннотация. *Мақолада таниқли ёзувчи Оскар Уайльд “Дорион Грейнинг портрети” романида тарихий муҳит учун XIX аср Европа буржуа муҳитидаги шаснинг емрилишига сабаб ва асос бўлган муаммолар, инсон ботинидаги эврилишлар, руҳиятидаги қарама-қаршиликларнинг фожиали оқибатлари теран таҳлил этилган..*

Annotation. *Well-known author Oscar Wilde's novel "Portrait of Dorion Gray" provides an in-depth analysis of the problems that caused the collapse of the chassis in the*

European bourgeois environment of the XIX century, the evolution of the human heart, the tragic consequences of the contradictions in the psyche.

Калит сўзлар: *тарихий-ижтимоий муҳит, қалб призмаси, қаҳрамон, характер, параллелизм, маънавий етуклик, пафос, санъат, кечинма, руҳият.*

Keywords: *historical-social environment, prism of the heart, hero, character, parallelism, spiritual maturity, pathos, art, experience, psyche.*

“Дорион Грейнинг портрети” романи воқеалари кечадиган тарихий-ижтимоий муҳит Европанинг ҳақ марказий муҳитлари – Англия, Франция, Германия мамлакатлари ичра кечади. Оскар Уайльд нинг санъаткорлиги шундаки, муҳим тарихий-ижтимоий воқеликлар, йирик сиёсий масалалар моҳиятини асардаги Дорион Грей, Лорд Генри, Холлуорд, Севиш каби етакчи образлар қалб призмаси, ҳаракат-фаолият кўлами мантиқидан келтириб чиқарган ҳолда талқин қила олган.

Мана, дўсти ва яқин ҳамкори Лорд Генрининг Дорион Грейга баҳоси, таърифи, тавсифидан бир улуш: “... Ҳаётнинг чинакам сири ботиний моҳиятда эмас, зоҳирин кўринишдадир...Ҳа, мистер, сизга худоларнинг назари тушган. Лекин худолар кўп ўтмай берган нарсаларини қайтариб олишади”. Бу баҳо-таърифлар етакчи қаҳрамон характер-тийнати тушуниш, унинг ҳаётини ва келажакдаги умр фаолиятини тасаввур этиш имконини беради. “Худоларнинг назари тушган мистер Грей”нинг аслида ҳазилакам одам эмаслиги ўз-ўзидан аён. Аммо, ёзувчи бу фавқулодда ғалати кўринишда ғоят самимий ва мулозим характерли мўътадил, муомалалари дилтортар йигитнинг аст-секин бадбинлашган, ҳатто, ёвузлашган қиёфасини босқичма-босқич кўрсата борган. Бундай аслида самимий, содда, хушбичим, гўзаллик шайдоси бўлган йигитнинг аста-секин бадбинлашишига, ҳатто қотилга айланишига сабаб нима эканлиги адиб томонидан асосланиб берилган. Бунинг ўзаги контенти, ножоиз тарихий муҳит, мустабид тузум эканлиги бадиий таҳлиллар воситасида асослаб борилади.

Романда Дорион Грей каби бепарво, кўнгли очиқ ёшларнинг камолоти, комил шахс бўлиб шаклланиши учун мавжуд тарихий-ижтимоий шароит, XIX аср буржуа Англиясининг муҳити, маиший ҳолатлар, кундалик воқеликлар силсиласида бадиий йўсинда талқин этилган.

Китобхонни нега гўзал ва севимли йигит Д.Грейнинг умр бўйи нохуш ва ёқимсиз бўлиши ҳақидаги оғриқли саволлар ўз забрига олади? Чунки яхши одамнинг кутилмаган қора тақдири ҳар қандай кишини ҳам изтиробга туширади.“- Ёшлигингиз ўтиб кетади, ёшлик билан гўзаллик ҳам ўтиб кетади, шунда сиз учун бирдан-бир нарса равшан бўлиб қолади: ғалабалар даври ўтиб кетибди, мабодо бундан буёғига бирон мартабага эришиб қолсангиз, у шу даражада аянчли бўладики, ўтмишдан ғалабаларга таққослаганда у “сизга мағлубиятдан ҳам аянчлироқ тублади. Ўтаётган ҳар бир ой сизни ана шу оғир келажакка яқинлаштиради”. [1;34]

Ҳикмат руҳи билан суғорилган фикр-таърифлар, балки, ҳаётини башоратлар Грей маънавий-руҳий оламининг навбатдан муҳим бўлаги каби характерли. Нега Лорд Генри донишмандликка хосликда ёшини ва гўзалликнинг ўтиб кетиши, шу билан биргаликда ғалабалар даври аҳм ўтганлигини таъкидлаб, эндиликда бирон ғалабага, қувончга эришганда тақдирда ҳам, у нақадар аянчлива ғалабадан кўра мағлубият бўлиб туюлишини айтмоқда?

Дорион Грей санъатвесар, хотинбоз, енгил маиший давралар кули бўлган ҳаёти йигит, у ғалаба ё мағлубият, йўқотиш ёки қўлга киритиш каби ижтимоий муносабатлар вакили саналади. Ва Лорд унга бу характери билан тақдир ана шу оғир келажакка яқинлаштиришни тўғри башорат қилади.

О. Уайльд бутун ижод оламида, “Дорион Грей портрети” романида жуда қудратли ва ҳақиқатга кўп таянади.“ Вақтнинг рашки ёмон, у сизга худолар ато этган атиргуллар ва нилуфарларга дахл қилади. юзларингиз сарғаяди, ёноқ суякларингиз чиқиб қолади,

кўзларингиз хира тортади”. (34-бет). Бу аянчли тақдир башорати Машраблар ичра ғарк кимса учун бу табиий изтироблар олами саналади.

Лорд Генрининг навбатдаги талқин-башорати Грей учун маънавий етукликка интилиш воситаси мазмунини беради: “Ёшликни ғанимат билинг, ундан фойдаланиб қолинг. Ҳар хил эзма-чучук насиҳатгўйларнинг гапига кириб, олтин куларингизни беҳуда исроф қилманг, сохта ғояларга амал қилиб, давримизнинг, носоғлом тамойилларига берилиб, ҳаётингизни нодонларга, риёкорларга, керакмас одамларга бой бериб ўтирманг”.

Лорд Генри насиҳат-кўрсатмалари шарқона донишмандликка мойиллиги билан жозибadorлик касб этган. Агар Грей ана шу каби иккинчи даражали носоғлом тамойилларга, эзма-чучуклар улфатига айланиб қолмаганида, у ҳақиқатдан ҳам етук моҳият даражасига кўтарилган бўларди. Мана шу эса, Грейнинг чинакам кўркем ва ибратли киши бўлиб шаклланиши учун маънавий-ахлоқий таянч вазифасини ўтамоғи тайин эди:

- “Тўнтиб-тўнтиб яшанг. Сийратингизда пинҳона ётган ажойиб ҳаётингизни яшаб ўтинг. Ҳеч нарсани кўлдан чиқарманг, ҳамини янги-янги туйғулар изланг. Ҳеч нарсдан кўркеманг. Бизнинг авлодимизга янги гедонизм зарур. Сиз анализ, яъни гедонизмнинг ёрқин тимсоли бўлишингиз мумкин. [1;34].

Гедонизм – ҳар бир кишининг ҳаётини бутун машаққати, ҳузур-ҳаловати билан ўткази олиш имкониятидир. Ҳеч нарсани кўлдан чиқармаслик, янги-янги ..... кашфиёти ичра яшаш, ҳеч нарсдан кўркемаслик каби сифатлар аслида соғлом маънавий соҳибининг хусусияти ва унинг ярашиқли жиҳатлари. Грейнинг шундай бўлишини истаган Лорд Генри чин дилдан яхши кўрадиган дўсти ва укасининг ҳаётда кам-кўстсиз шахс бўлишини орзу қилиши аниқ. Аммо, тасаввур ва тутуруксиз характерли Грей шунга арзийдими, деган савол ўқувчи кўз олдида кўндаланг бўлади. Асар воқелиги, сюжет чизиғи тизимида бу нарса аён бўлиб, Грейнинг бунга арзимас кимса эканлиги маълум бўла боради. Ёзувчи шу тариқа роман фаслларининг ижтимоий ғоявий кўламининг турфа кирраларини табиий талқини тизимида жойлай боради.

Лорд Генри ва Дорион Грей суҳбат талқинлари ва ахлоқий-фалсафий мулоқотлари адиб томонидан қуруқ шаблон шаклида, балки, ҳаётий жозоба, таҳлиллар ичра бериб борилган.

“Ахир, ёшлик деган нарса жуда тез ўтиб кетади, - дея фикрлайди Лорд Генри. – Оддий дала гуллари сўлади, лекин на кейин қайта гуллайди, янаги йил ёзда толбуға ҳозир қандай тилладай товланиб турган бўлса, яна шундай яшнайдими. Бир ойдан кейин кип-қизил қирмизи бўлиб чиннигуллар очилади ва ҳар йили бу ҳол такрор бўлади”.[1;35]

Бундай порлоқ гўзаллик ва сўлимлик муҳитининг аввало Грей характер-тийнати билан алоқадорлиги киши қалбини қувонтирса, иккинчидан адиб парраллелизм санъати усулидан фойдаланиб, асар самимияти ва йирик кўламдорлигига эришган. Бу сўлимлик яна инсоннинг бебаҳо пайти бўлмиш ёшлик, навқиронлик, ёниб яшаш паллари билан ёндош қўйилиб, ёшлик моҳиятини ошириб кўрсатишга хизмат қилган.

“Уайльд ижодининг муҳим мавзуи – бу ҳаётдан гўзаллик излаш, бу гўзалликни ёшлик билан ёнма-ёнликда кўриш ҳаракати ташкил этади”[2;11]. Шу маънода “Дорион Грейнинг портрети” романидаги самимий лирик ҳолатлар, гўзал туйғулар билан қаҳрамон ёшлиги ва жўшқинлиги ўртасидаги ички ва ташқи алоқадорлик манзаралари бевосита асарнинг фалсафий-ижтимоий, маънавий-ахлоқий ғояларининг муҳим ва ажралмас қисмига айланиб кетган. Бу ҳолат албатта унда интеллектуаллик хусусиятига тегишли жиҳатларини анча ўқимишли, раво ва ҳаёт фалсафасининг яратиш имконини берганлигини таъкидлашга рағбатлантиради.

“Сизга ўхшаган одам учун қўлимдан келмайдиган нарсаларнинг ўзи йўқ, - дея юксак ишонч ва меҳр билан баён этади. Лорд Генри қаёққа бир муддатга бутун дунё ихтиёрингизга берилган....

Мен биринчи кўришдаёқ тушундимки, шу ўзингизнинг қанақа одам эканлигингизни ҳам билмайсиз, сиз ким бўлишингиз мумкин эканини ҳам билмайсиз.

Сизнинг кўп жиҳатларингиз мени мафтун этди ва мен сизга ўз-ўзингизни топиб олишингизга ёрдам бермоғим кераклигини ҳис қилдим. Кўнглингиздан “Биз йигитнинг ҳаёти беҳуда ўтиб кетса, бундан ортиқроқ фожиа бўлиши мумкин эмасди”, деган ўй ўтди” [1;36].

Лорд Генрининг шарқона оталарга хос меҳр-оқибатли, хайрихоҳга муносабати, энг аввало, Дорион Грейни кўз олдимизда бунчалик ардокли, севимли ва керакли ҳаёти беҳуда ўтишида ибратли хаарктер-тийнати зое бўлишидан нақадар кўринади.

Хўш, савол туғилади: Грей шу ғамхўрлик ва аёвларга арзийдими? Ёзувчи буни унинг дайдиликка, маишатпарастликка, хотинбозликка, ҳатто, наставандликка берилган фожиали ҳаёти мисолида бетараф ахлоқий муносабат билан кўрсатиб беради.

Грей, агар дўсти Лорд Генри ишончига кўра коми шахс бўлиб шаклланганида, у камида Шарқ муҳитида ўсиб-улғайган комил шахслардан бири бўлиб етишарди. У яшаган муҳит – XIX аср Европа буржуазияси, даври, устига-устак, Европанинг энг ривожланган ва саноатлашган Англия даври муҳити. Фаҳш, алдов, манфаат, ёвузлик, кескин бой-камбағаллик жараёнларида Лорд Генри, Дорион Грей каби катта бой-зодагонлар давр суради. Муттасил маиший давралар, бузукликлар, узлуксиз зиёфатлархўрликлар, хзериккан боёнларнинг куракда турмас қилғилиқлари, кети узилмас меҳмондорчиликлар мисоли кундалик ташқи воқелик оқимининг ташкил этади.

Д.Грей нақадар ёқимли, кўнглиочик, санъатсевар бўлмасин, умри давомида ўзига ишқ кўйган, дўстона муносабатларда бўлган икки гўзал қизининг, рассом Безил Холлуарднинг ўлимларига сабабчи бўлади. Ҳатто сўнгги пайтда ўзини ўзи пичоқлаб ҳалокатга учрайди. Булар Грейнинг ҳақиқий ёвуз ва қотил кимса эканлигининг далолати саналади. Лорд Генрининг унга бўлган меҳри, аёвлари, ишончи бир пул бўлиб қолади. Шу маънода, Грейнинг мураккаб ҳаёт йўллари роман ғоявий-бадий пафосининг марказида туриб, адиб даврга, инсонга хос кўплаб жиҳатларни, Д.Грей қалб призмасидан, ҳаёт йўлларида кудрати ва тасвирлайди.

“Дорион Грейнинг портрети”да ғоявий кўлам, фалсафий-ижтимоий, маънавий-маърифий масалалар XIX аср буржуазия вакиллари ҳаёти билан боғлиқ ҳолда олға сурилади. Бунда адибнинг ижобий тафаккурдаги кўра, танқидий, фош қилиш концепцияси етакчилик қилади. муддао, бузук жамият бағридаги нолайиқ ва маънавий шундай боёнларнинг асли ахлоқий, маиший кирдикорларини очиб ташлаш бўлган ва адиб бунга тўла эришган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Уайльд Оскар. Дорион Грейнинг портрети. Роман. “Жаҳон адабиёти” журнали, 2000 йил, 1,2,3 сонлари.
2. Вертош Н.Ю. Мифопоэтика модерна в творчестве Оскара Уайльда. Автореферат на .учёной степени кандидата филологияческих наук. Москва. 2009, стр.24.

БАДИЙ МАТНДА ИЖТИМОЙ-АХЛОҚИЙ МУАММОЛАР

Аманова Юлдуз Хуррамовна
ТерДУ роман-герман тиллари
кафедраси ўқитвчиси

Аннотация. *Мазкур мақолада бадий матнда умумбашарий-ижтимоий ахлоқий ғояларнинг бадий синтези жаҳон адабиётининг машҳур ёзувчиларидан бири Ч. Айтматовнинг “Юзма-юз” қиссаси мисолида таҳлил ва талқин қилинган.*

Annotation *In this article, the artistic synthesis of universal-social moral ideas in the literary text is described by one of the famous writers of world literature Ch.The example of Aitmatov's "Face to Face" is analyzed and interpreted.*

Калит сўзлар: *жаҳон адабиёти, қисса, драматизм, трагизм, сюжет, композиция, умумбашарийлик, ижтимоий-ахлоқий ғоя, бадий синтез.*

Keywords: world literature, short story, drama, tragedy, plot, composition, universality, socio-ethical idea, artistic synthesis.

Ч.Айтматовнинг “Юзма-юз” қиссасида уруш трагедиясининг энг драматик кўринишларидан бири юз берди. Қурман оға хат келтирди деб ўйлаган кўзлари тўрт, сергак Ҳасантой қувонганча *“Исмоилдан хат келди. Саида янга! Суюнчи!”* (38-б.) деб югуриб келди-ю, Саиданинг турқ-атворини кўриб-оқ таққа тўхтади. Аслида чиндан ҳам Исмоилдан хат келганди. Фақат бу на одатий соғинчли салом хати, на “қора хат” эди. Кўз билан ўқилмайдиган, қўл ёрдамида ёзилмаган ўша мактуб Саидани сездирмай қишлоқ совети идорасига олиб борди. Кўркувдан вужуди музлаган, эшикни қалтироқ кўллари билан зўрға очиб, ичкарига кирган аёлнинг миясида кетма-кет икки хаёл ўрин алмашди: *“Исмоилдан энди айрилар эканман!”* ҳамда *“Исмоилни бермайман! Ҳеч кимга бермайман!”* (39-б.)

НКВД хизматчиси бўлган воқеани айтиб, эрининг қаердалигини сўраганида Саида ҳеч нарсани билмайман деб туриб олди. Унинг хаёлида фақат биргина ўжар фикр айланарди: *“Ҳудо лойиқ кўрган ёримни ўлимга итариб, ўзимга ўзим душманлик қилармидим! Бошимни кесиб ташланглар, ўлимдан қўрқмайман, бироқ ҳеч нарсани айтмайман!”* (39-б.)

Айтмасликка Саиданинг ҳаққи бор эди. Бўлмаса тақдир унга айнан шу йигитни рўпара қилгани, иккаласи биргалашиб янги тиклаган уйларини сомон сувоқдан чиқаргани, ширин-ширин хаёлларга берилиб, эл қатори рўзғор қуриш борасида ният қилишгани бекор экан-да?! Демак, бахтли, тинч-хотиржам яшашни хоҳлаган миллионлаб Саидаю Исмоилларнинг истаги ва саъй-ҳаракатлари турли манфаатларнинг ўчоғига ўтин сифатида ишлатилаверар экан-да?!

Саида сўроқ тугагач, кетиш чоғида туйқус *“...соқоли ўсиб, жағлари янада ич-ичига кириб кетган, эти қочиб, қотиб қолган елкаси бир оз пастга осилиб, эскириб кетган шинели остидан туртиб...”* (40-б.) чиқиб турган Мирзақулга тўқнаш келди. Унинг “Айтдингми?” деган саволига аёл хавфсизлик ходимига айтган гапларини такрорлади. Шунда уруш ҳам жисман ногирон, ҳам руҳан абгор қилган, салга асаби кўзғайдиган бўлиб қолган Мирзақул жаҳл билан деди: *“Одамнинг яхши-ёмонлиги мана шундай пайтларда сезилар экан! Айтмай уни қаёққа олиб бормоқчисан? Номус борми сенда? Ватаним деган эркак – ҳаммамиз қолмасдан жўнадик, яхшиликками, ёмонликками, элу юртдан ажралмасдан. Бунга сен тушунасанми? Гапир, ҳали ҳам кеч эмас, Исмоилни топ, эл қаерда бўлса, у ҳам шу ерда бўлсин”.* (40-б.)

Шунча вақт эри ҳақидаги бор ҳақиқатни тўкиб солишидан, сирли нигоҳларидан кўрқиб, ваҳимага тушиб юргани бир одамдан энди сира ҳайиқмай жон талвасасида дилининг туб-тубида ётган гапларини тўкиб солди: *“Тушунганда нима? Қочса, қочиб кетгандир. Мен уни қаердан билай! Ҳар кимга ўз жони азиз, ўз бошини ўзи сақлаб юргандир, сенга нима, мунча чиранмасанг,... Ёки ҳаммани ҳам ўзинга ўхшаб майиб-майриқ бўлиб келсин демоқчимисан..?”* (40-б.)

Унинг айниқса, сўнгги гапи атрофни қуршаган трагик муҳитга қарши исёнкорлик сифатида янгради. Қочқиннинг, умумий нуқтаи назар бўйича жиноятчининг хотини қишлоқ совети раисига айнан шу гапни айтиши сабабини эҳтимол, Зигмунд Фрейд изоҳлар?! Жазавага тушган Саиданинг онг остида яшириниб ётган ўйлари беихтиёр унинг оғзидан вулқондек отилиб чиқди. Айнан шу сўзлар Мирзақулнинг иззат-нафсига қаттиқ тегиб, *“Де-демак, сенингча, мен Исмоилдан... ё-ёмонлигим учун... шундай аҳволга тушиб, қайтиб ке-ке-келган эканман-да”* (40-б.) дея аёлнинг бўйни ва боши аралаш соғ қўлидаги қамчи билан савалай кетди. Саида гўё қамчи зарбини сезмагандай бунга парво қилмай тураверди. Шунда калтаклашдан тўхтаган Мирзақул қамчини улоқтириб юборди-да, ташқарига югуриб чиқиб кетди. Калтак теккан бўйнининг ловиллаб ачишаётганини эндигина сезган Саида гангиганча кўчадан бораркан, фарёд солгиси келарди. Унинг

бошида яна икки қарама-қарши фикр ғужғон ўйнарди: “У мени урди, савалади, шарманда қилди! Мен буни Исмоилга айтаман, ундан ўч олсин!” ҳамда “Йўқ, айтмайман, зотан, буни айтиб ҳам бўлмайди. Исмоил тутилиб қолиши мумкин, яхшиси дамингни чиқарма-ю, юрагинга тугиб қўй, у билан гапиришиб олишининг ҳам мавриди келар! Тугишган – душман деганлари шу-да, ўз тугишганини кўрарга кўзи йўқ. Исмоил омон бўлса, қишни чиқариб, довон очилиши биланоқ Чотқолга жўнаймиз. У ерда ҳеч кимдан яширинмай, элу юрт қатори эркин яшаймиз. Мирзақулнинг юзига иккинчи марта қарамаганим бўлсин!”. (41-б.)

Шундай қилиб, Исмоил ва Мирзақул ўтирган “поезд”лар бир-бири билан тўқнашиб, издан чиқиб кетди. Миллионлаб Исмоилу Мирзақулларнинг қисматини тўғри йўлдан чиқариб ташлаган – бирини ўз уйига яширинча келиб-кетишга, “қочқин” деган тавқи лаънатни кўтарганча пана-пастқамда писиб юришга, бир вақтлар тўрт мучаси соғ, хушчақчақ, очиққўнгил, хушовоз йигит бўлган иккинчисини эса яккаю ягона қўли билан аёл кишини қамчилашга “сен майиб-мажруҳсан” деган таҳқирона гапни эшитишга мажбур қилган улуғ куч, буюк бало аслида нима?! Қачонлардир у азим Трояни ер юзидан супуриб ташлаган, улкан ҳинд заминини қон-қариндошлар жасади билан тўлдирган (“Маҳобҳорат”) эди. У келтирган азият, кулфат, айрилиқ, ғам-алам, унинг оқибатида неча мамлақату маданиятларнинг заволга юз тутиши Геродот, Гомер, афсонавий Веса, Лодовико Ариосто, Лев Толстой, Эрих Мария Ремарк, Эрнест Хемингуэйларни жунбишга келтиргани ҳам рост. Ушбу салафлар изидан борган Чингиз Айтматов “Эрта қайтган турналар”, “Жамила”, “Асрга татиғулик кун” ва айниқса, “Юзма-юз”да урушнинг бор даҳшатини, фожиасини акс эттирди. Ёшлиги Иккинчи жаҳон уруши frontiдаги оғир ҳаётнинг аччиқ таъминини сўриш билан ўтган адиб персонажларнинг ҳар бир хатти-ҳаракати, фоже тақдирида УРУШ образининг ҳал қилувчи сабабий ролини уқтириб ўтди. Айнан шу сабаб Қуттибоевларнинг асирликка тушгани, Югославияни дарбадар кезгани унинг чағиркўзлар томонидаги жувонмарг қилиниши учун бир дастак бўлганди. Уруш туфайли Султонмуротлар ҳали гўдак ҳолига бийдай далани ўзлаштиришга киришганди. Қоратоғ дарасидаги овулда эса Совет Иттифоқининг аксар шаҳару кишлоқларида бўлганидек кунора аза товушлари кулоққа чалинарди: “Кейинги кунларда овулнинг дам у ерида, дам бу ерида эркакларнинг “Боврим-ой! Боврим-ой” деган йиғи аралаш овозлари тез-тез эшитилиб турарди”. (35-б.)

Энг қизиғи ва даҳшатли жойи шундаки, бу мотам маросимлари майитсиз, дафн жараёнисиз, қабристонга боришга умуман ҳожат қолмаган ҳолда ўтарди. Мана, яна битта аза: “У пақирларини кўтариб, эндигина одимлаётган эди, Тўтиойлар томондан қий-чув йиғи овози эшитилиб, ундан-бундан от чопиб келаётган кишиларга кўзи тушди. “Яна қандай фалокат юз берди экан?..” деганича пақирини қолдириб, у ҳам ўша томонга югуриб кетди. “Бойдалининг азасини кузда ўтказамиз дейишган эди, биров айтиб қўйди шекилли, мунча қий-чув” деб ўйлади у. Саида дарҳол девордан бурила қолиб, ҳовлига яқинлашганда тўпланишиб, дод солиб йиғлаётган халқни кўриб, ҳангу манг бўлиб қолди”. (47-б.) Ҳали ҳақиқий азадан – эрининг ҳалок бўлганидан беҳабар Тўтиой сочлари тўзғиганча дод соларди: “Мана, айланайин халойиқ! Мана, кўринглар! Ўзри қулфни суғуриб, сигирни олиб кетибди. Шўрим қурсин, худо мени қўш қўллаб урди!..” (47-б.)

Эҳ, уруш отли бу аждаҳо қанча-қанча Тўтиойларни бор-йўқ тирикчилик манбаидан маҳрум этиб, шўрига шўрва тўккан-а! Бизнинг кунларимизга ҳам Тўтиойлар етиб келган. Улар қирқ йилдирки рўшнолик кўрмаётган афғон ерида, мазлум Ироғу Сурия заминиди, қора қитъанинг турли бурчакларида яшашмоқда. Бундан етмиш йиллар муқаддам эса советлар мамлақатининг ҳар бурчагида шундай фарёдни эшитиш мумкин эди: “Болаларим сут деб томоқлари тақилларди. Тўшакда ётганимга қарамай, ундан ўзим кўз-қулоқ бўлиб турардим!..” (47-б.)

Уруш уқубатларини ўз бошидан ўтказган, шу сабаб ижоди ибтидосидан то умри адоғида яратган “Тоғлар қулаганда” романига қолиплаш асосида киритилган “Ўлдир-ўлдирма” ҳикоясигача унинг бутун моҳиятини юксак даражада очиб ташлай олган донишманд Чингиз Айтматов УРУШга қарши буюк айбномасини ана шундай яқунлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

4. Айтматов Ч. Тнлангн асарлар 2 жилдлик. 1 жилд. Т.: АС, 1978. 7-57-
5. Ганиев И. Чннгиз Айтматоав ва ХХ1 аср. Т.: Академнашр, 20123. 300 б
6. Рашидов А. Чингиз Айтматов олами. Т.: Ўқитувчи, 2011. 254 б.

ЖАҲОН АДАБИЁТИДА ЖИНОЯТ ВА ЖАЗО МОТИВИ

Халилова Дилбар Жалиловна

ҚарДУ, филология фанлари

бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация. Мақолада жаҳон адабиётнинг нодир намунаси бўлган “Ҳамлет” трагедиясидаги жиноят ва жазо мотиви, келиб чиқиш саблари ва аянчли оқибатлари, жамият тараққиётига таъсири, ҳар бир жиноятнинг қамрови ўша ёвузлик билан чегараланиб қолмаслиги тўғрисида фикр юритилган.

Annotation. The article discusses the motives of crime and punishment in the tragedy "Hamlet", a rare example of world literature, the causes and tragic consequences, the impact on the development of society, the scope of each crime is not limited to that evil.

Калит сўзлар: трагедия, жиноят ва жазо муаммоси, трагедия, шахс ва жамият, адолат, қонун, инсонийлик, пафос, маънавий-ахлоқий бутунлик, эътиқод, қалб, қасос, руҳий изтироб, сабаб ва оқибат, қисмат.

Keywords: tragedy, problem of crime and punishment, tragedy, person and society, justice, law, humanity, pathos, spiritual and moral integrity, faith, heart, revenge, mental anguish, cause and effect, fate.

Реал ҳаётда содир бўлган ва содир бўладиган жинойи ҳаракатлар, бу жиноятларнинг жазоси масалари бадий адабиёт намуналарида талқин қилинган энг долзарб масалалар сирасига киради. Таъкидлаш жоизки, бадий асарларда тасвирланган жиноят ва жазо муаммоси кундалик ҳаётда, олис ва чқин тарихда рўй берган воқеа-ҳодисаларнинг анча ёрқин, пафос даражасига кўтарилгани, унинг сабаблари қонуний ёки ноқонунийлиги, оқибатлари, натижаси, жазо топиши ёки жазо топмаганлиги каби адолатсиз жиҳатлари билан мукамал равишда ўз мазмунига эга эканлиги билан эътиборни тортади.

Шекспирнинг “Ҳамлет” трагедиясида жиноят ва аянчили оқибати юксак пафосда очиб берилган. Бош қаҳрамон Ҳамлет суст, фаолиятсиздек бўлиб кўринса ҳам, ҳақиқатда у пассив киши эмас. Турмушдаги кескин қарама-қаршиликлар, бир томондан, отасининг ёвузларча ўлдирилиши, иккинчи томондан, Клавдий саройида бўлаётган бузғунчиликлар, ичилган ҳар бир қадаҳ майни замбарак отиш билан нишонлаш ва бошқа қабоҳатлар уни жиддий ўйлашга мажбур этади.

Гуманист Ҳамлет ўрта аср қасосчиси ҳам ёки замондошлари Лаэрт, Фортибинрасга асло ўхшамайди. Улар қонга қон олиш билан чекладилар, лекин Ҳамлет қотилни, гарчи унда кучли ҳимоя воситалари бўлса ҳам, ўлдириш учун қулай имконият топа оларди. Масалан, Клавдий ибодат қилаётган вақтда Ҳамлет ўз бурчини бажариши мумкин эди. Лекин у бундай қилмайди, чунки Ҳамлет кўкқисдан ва мунофиқона йўл билан эмас, очик кураш йўли билан қасос олишни, қотилни жиноят устида ушлб жазолашни истайди. Бу унинг мард, жасур ва адолатлилигини намоён этди.

Клавдийнинг жиноятига ўхшаб кетадиган воқеани кўрсатадиган “Сичқон қопқони” ўйинининг саҳнага қўйилиши Ҳамлет мақсадларининг амалга ошишига имкон беради. шу тариқа қабиҳ хиёнат фош бўлади.. бироқ шундан сўнг ҳам Ҳамлет дадил ҳаракат қилолмайди, яна хаёлий азобларга кўмилади. Унинг бу вақтдаги вазияти “Ҳаёт ёки ўлим” монологида акс этган.

Тирик қолмоқ ё ўлмоқ? Шудир масала!

Қайси бирибулардан бизга муносиб?

Шу дилозор фалокатнинг таҳқирлариға

Шикоятсиз-шиквасиз чидаб турмоқми?
Йўқса, унга рад-бадал бериб қўзғалмоқ,
Қурул олиб ё енгмоқ, ё маҳв бўлмоқ.[1;77]

Ҳамлетнинг шахсияти анча-мунча мураккаб ва зиддиятли бўлса ҳам, лекин у бу саволга ижобий жавоб бериб, разолатга қарши қўзғалиш керак, деган тўғри қарорга келади.

Ҳамлет онасининг хонасида гаплашиб турган пайтда парда орқасида айғоқчилик қилиб турган кишини сезиб қолади ва шиддат билан қилич санчиб уни ўлдиради. Ҳамлет бу одамни қирол деб ўйлаган эди, лекин у телба, жонсарак Полоний бўлиб чиқади. Уни ўлдириш пайига тушган кишилар учун “чуқурроқ қудуқ қазиш”га тайёр турган Ҳамлет шубҳалар ичида қолган илгариги ўзига асло ўхшамайди, драматург унинг шахсиятини шу тариқа ривожлантириб боради.

Ҳамлетнинг “девоналик ниқоби” сирларини англаган фосикҳаёл Клавдий бож ундириш баҳонаси юилан уни Англияга сургун қилиб ҳалок этишга уриниши муваффақиятсиз чиққач, бошқача найранг ишлатишга ўтади. Отаси ва Офелиянинг ўлимига Ҳамлетни гуноҳкор деб кўрсатиб, Лаэртни унга қарши қайрайдию Ҳамлет қиличбозлик олдида ишлатилаётган ҳийла-найрангни сезади, энди у қатъий жанглардан ва ўлимдан қўрқмайди.

Бундан кўринадики, энди Ҳамлетда на иккиланиш, на ўлим даҳшати бор. У ҳамма вақт душманга қарши курашга тайёр туради. Лаэрт билан жанг қилган Ҳамлет ўзига қари қартилган янги хиёнатни англайди. Захарланган тиғ билан оғир ярадор бўлганида у тез ҳаракат этиб, ҳамма жиноятнинг сабабчиси Клавдийни қиличи билан уриб ўлдиради. Отаси учун ўч олиш Клавдий ва унинг бузилган саройидан ўч олиш каби ижтимоий конфликтгача ўсиб чиқади.

Фожали ўлими олдида ҳам умидсизликка тушмаган Ҳамлет Горацийга васият қилиб, юз берган воқеалар ва ҳақиқатни одамларга сўзлабберишни сўрайди, у бу билан ҳақ иш учун кураш ҳаммиша энг зарур масала эканлигини яна бир бор таъкидлайди.

Трагедияда Ҳамлет Уйғониш даврининг йирик мутафаккири сифатида намоён бўлиб, чириган феодал олами эътиқодларига катта зарба беради, “издан чиқиб кетган ва бузилган асрини изга тушириш”ни ўз зиммасига юклатилган бурч деб билади. Фақат қирол Клавдийни ўлдириш билан иш ниҳоясига етмаслигини тушунади, унинг кўзига бутун дунё “унумсиз бир қоя”, айниқча, “Дания– зиндон” бўлиб кўринар эди. “Ҳа, бунинг устига дейди Ҳамлет, жуда намунали бир зиндон. У ерда беҳисоб обхоналар, авахтахоналар, чоҳлар борки, булардан энг баттарини Дания деб атайдилар”

Ҳамлет фақат жиноятчини аниқлаш ва ундан қасос олиш учунгина интирмайди. У сарой аҳлимонарх деспотизмига қарши курашиш зарурлигини ҳам англайди. Ҳамлетнинг “Агар ҳар кимнинг қилмишига яраша мурмала қилинадиган бўлса, ким тааёқ ейишдан кутула олар экан?!” деган танбеҳи, аввало, бузук, қотил ва шуҳратпарастликни ўзида мужассамлаштирган золим Клавдий ва сарой аҳлларига қаратилган эди.

Барча гуноҳлар сингари қилган гуноҳларини оқлашга уринади. Агар “гуноҳ бўлмаса, шафқат ҳам бўлмас” деб айбларини ювиш учун тоат-ибодат қилади. Тилёғламалик билан шахзодани “ўғлим” деб атайди. Оғир жиноятларини сезиб қолган Ҳамлетга қарши кураша олмаганлигининг сабаби шунда эдики, “қора халқ унга кўп мафтун, астойдил ихлосманд” эди. У ўзининг жиркан мақсадларини Розенкранк ва Гильденстери каби жосуслар орқали амалга оширишга қасд қилган типик образдир.

Олима Ф.Сулаймонова шундай ёзади: Шекспир “Ҳамлет”и шоҳ асар деб танилишининг сабаби шундаки, унда жамиятнинг энг катта проблемалари – тарих, давлат, сиёсат фалсафа, ахлоқ, одоб, эстетика, дин масалаларини қамраб, буларнинг ҳаммасинисанъат тили билан инсоннинг руҳий кечинмалари орқали берилишидадир”[2;105]

Узлуксиз фожиалар, руҳий азобдар ичра қолган Ҳамлет ўз қарашлари билан борлиқ ҳаёт ўртасида анча келишмовчиликлар мавжудлигини асар бошидаёқ теран англайди.

Соҳлом ҳаёт ўз илдизидан узилганлиги трагедиянинг ҳар бир эпизодидан сезилиб туради. Пьесанинг бошидаёқ Марцелл “Дания давлатида қандайдир чириш бор” деган эди. Ҳамлет ҳаётда аввало одамлар бузилганлигини сезади. Агар унинг онаси, латофатнинг ифодаси бўлмиш энг яқин инсони ахлоқий жиҳатдан айниганда бошқалардан нима кутиш мумкинлигини ўйлаб қаттиқ азоб вартасида қолади. Унинг азиз хаёллари барбод бўлади, режалари чиппака чиқади, мудҳиш хиёнат қаршида лолу қарахт ҳолга тушади.

Кўринадики, жамиятда адолат ўзрнатилмаса, жиноятлар сони ортиб бораверади, натижади соғлот ҳаётга путур етади, оилалар нотинч, инсонлар руҳий жиҳатдан хаста бўлиб қолаверади. Жиноятга яраша жазо берилмаса, ҳақ қарор топмаса, давлат ривожланмайди, қонунлар ўзига оқламаган жойда халқнинг ҳаёти борган сари оғирлашаверади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Шекспир В. Пьесалар. Ўзадабийнашр. Тошкент, 1960. 244 б.
2. Сулаймонова Ф. Шекспир Ўзбекистонда. Тошкент, Фан. 1978. 366 б.

ШАХСЛАРАРО МУНОСАБАТЛАРДА ДРАМАТИК ВА ТРАГИК ОБРАЗЛАРАРО МУРАККАБ ҲОЛАТЛАРНИНГ ПСИХОЛОГИК ТАЛҚИНЛАРИ

Саидмуродова Соҳиба Жолмуродовна

*ТерДУ Ўзбек адабиётшунослиги
кафедраси мустақил тадқиқотчиси*

Аннотация. *Мақолада Жек Лондоннинг “Чоллар иттифоқи” номли ҳикояси мисолида шахслараро муносабатларда драматик ва трагик образлараро мураккаб ҳолатларнинг психологик талқинлари тадқиқ этилган ҳамда ҳиндуларнинг босқинчиларга муносиб равишда қарши курашмасликлари кинояси асар пафосини белгилаши мисоллар орқали далилланган.*

Annotation. *The article examines the psychological interpretations of dramatic and tragic imagery in interpersonal relationships, using Jack London's story The Union of the Elderly, and demonstrates the irony of the Indians' inability to fight the invaders.*

Калит сўзлар: *персонаж, психология, шахслараро муносабатлар, драматик ва трагик образлар, киноя, пафос, миллий қадрият, босқинчилик сиёсати*

Keywords: *character, psychology, interpersonal relationships, dramatic and tragic images, satire, pathos, national values, policy of aggression*

Улкан адабиётшунос Иззат Султон реалистик адабиётнинг муҳим фазилатларидан бири – бу психологик таҳлиллардаги ҳаққонийлиги билан боғлиқлигини алоҳидла таъкидлайди: “Психологик детерминизм – киши психологиясининг нисбаттан мустақил ҳодиса эканини, унинг ўзига хос хусусиятлари ва қонуниятлари борлигини кашф этади. Унинг вакиллари кишилар тасвирида ана шу қоидага қаттиқ риоя қиладилар. Танқидий реалист одам тасвирида кишиларда “руҳ диалектикаси”нинг бутун мураккаблигини кўзда тутаяди, персонажларни уларнинг психологиясидан келиб чиқмайдиган ишлар қилишга мажбур этмайди.”[1;369]

Буюк инсонпарвар ва эркпарвар АҚШ ёзувчиси Жек ЛондонФеннитор Купер, Жон Стейнбек, Уильям Фолькнер каби ўз ватандош адибларидек Америка заминнинг асл Эгалари – қадимий ҳиндуларнинг босқинчи европаликлар зулмидан чеккан жабр – жафолари ҳақида яратган теран асарлари дунёда машҳур. “Чоллар иттифоқи” номли ҳикояси айнан шу мавзуда бўлиб, ҳиндуларнинг босқинчиларга муносиб равишда қарши курашмасликлари кинояси асар пафосини белгилайди. Аслида келгинди оқ танлиларга қарши бош кўтарган демократ кучлар – бу ор – номусли кекса авлод вакиллари эканлиги ёзувчи диққат марказида бўлган.

«Оқ танли одамлар бизга ўлим олиб келишарди, уларнинг ҳамма қилмишлари ўлимга олиб борар, ҳаттоки бурунларидан чиққан нафасидан ҳам ўлим хавфи уфуриб турарди-ю, ўзлари ўлим нималигини билмасдилар. Виски ҳам, тамаки ҳам, йўтал ҳам ўшаларда; уларда талай-талай касалликлар: чечак ҳам, қизамиқ ҳам, йўтал ҳам, қон туфлаш; уларнинг баданлари оқ, совуқдан, бўрондан кўркишарди; кетма-кетига олти марта ўқ узадиган пистолетлар ҳам ўшаларда. Лекин шунча касалликлари бўлишига қарамай, улар биққидай семиз, яйраб-яшнашади, улар ўзларининг залворли кўлларини бутун жаҳон устига қўйишган, улар барча халқларни оёқ ости қилишади»[2;125]. Бу талқинда мутафаккир Жек Лондоннинг жаҳондаги босқинчиликлар, беномус ва зўравон босқинчи-ғоратчилар қилмиши устидан чиқарган ҳаққоний айбнома-хулосаси ўз ифодасини топган. Ҳақиқатдан ҳам, оқ танлилар (бу умуман босқинчилар рамзидир) – ўзлари махв этган ўлкаларга ўлим ёки ўлим маъносига (ҳам жисмоний, ҳам рухий-маънавий) кўргуликлар олиб боришади.

Динидан, маънавий-миллий қадриятларидан, қолаверса, она табиатининг тоза қадимий таровати ва бойликларидан айрилиб, иқтисодий, маънавий ҳалоқат жари ёқасига келиб қолган собиқ қизил империя қарамоғидаги миллатларнинг ҳам етмиш йилгина вақтдаги кўргуликларини айтган билан адо қилиб бўлармиди! Менимча, Жек Лондоннинг қаҳрамони Имбер чол тилидан айтилган «оқ танли одамлар бизга ўлим олиб келарди», «оқ танлилар (босқинчилар) ўзларининг залворли кўлларини бутун жаҳон устига қўйишган, улар барча халқларни оёқ ости қилишади», – сўзларини улкан-улкан шиорлар қилиб ёзиб, ҳамма мамлакатларда кўзга кўринарли жойларга илиб қўйиш керак. Барча халқлар босқинчиларнинг зуғуми ва ҳийла-найрангларидан огоҳ бўлсин.

Босқинчиликдан, келгинди оқ танлилар дастидан эзилган, ор-номуси кучайган Имбернинг изтиробли фаолияти, ўй-хаёллари «Темур соғонаси» (Фитрат) асарининг қаҳрамони Темур бобосидан ғойибона куч-қудрат тилаши, юртини босқинчилардан тозалашда ёрдам беришини илтижо қилишига ўхшайди. Имбернинг кескин ҳаракатлари, элини босқинчилардан халос этиш йўлидаги мардона ўй-мақсадлари одамда эрка ташналик, бегоналарнинг она тупроғини оёқ ости қилиб юришидан ор қилиш туйғусини алангалатиб юборади. Қизил империя зулмларига қарши бизнинг эзилган халқ орасида ҳам Имбер чолдек номусли, довюрак кишиларимиз бор эдимиз? Ўйлашиб қоламан, халқининг бош кўтармаслиги, уни кўрқув, ваҳима ичида сақлаш йўлида ҳамма кескин чоралар кўрилар, босқинчилар манфаатини ҳимоя қиладиган машъум қонунлар номи билан аёвсиз қатағонлар қилиниб, неча исёнкорлар қатл этилар, нечалар азоб-уқубатли қамокларга маҳкум этиларди. Имбер қабиладошларини тўплаб, келгиндиларга қарши курашиш ҳақида маслаҳатлашади.

Чоллар битими – оқ танли келгиндиларни аёвсиз ўлдириш эди. Улар бошқа чорани билмас, ёшларни қарши курашга бирлаштириш иложи йўқ. Чунки улар аллақачон заҳарланиб бўлишган. Оқ танлилар қутқусининг қурбонига айланишган эди. Жек Лондон асарининг, кўзларидан ўт чакнайидиган довюрак чолларининг ибрати шу даражада каттаки, у ўз элининг сотқинлари, босқинчилар ёки босқинчилик сиёсати олдидаги ялтоқилари шаънига айбнома, манфаат дея ўз элининг таланиши, миллатининг йўқолишига ҳисса қўшувчи шармандалар учун жиддий танбехдир.

Имбер довюрак овчи бўлган отаси Отсбаокни фахр билан кўп эслайди. Англаймизки, Имберга куч, довюраклик ва ор-номус туйғуси бағишлаб турган кучлардан бири ота маънавияти, ота руҳига садоқатидир, авлод-аждодлари билан фахрланишдир. Имбернинг «Қонун»га қизиқиши оқ танлилар манфаатини кўзлаб тузилган, ҳиндуларни ўз она юртида ҳам муте қилиб сақлашга, сўзсиз бўйсундиришга қаратилган босқинчилик қонуни саналади. Расмиятчиликни билмаган оми халқ оқ танлиларга босқинчилик, талаш, ҳақоратлаш, жазолаш, масхаралаш ҳуқуқ-имконларини берган нарсани «Қонун»нинг сирли кучи билан боғлаб, шу туфайли ҳам бу «Қонун» дан оловдан кўрққандек кўркишган.

“Судья бу ирқ тарихининг зулматга бурканган ўрмонлар ва поёни йўқ шумшук денгизлар узра қирмизи, қонли нур таратиб ётган тонгини кўз ўнгига келтирарди. Мана, у ўшал тонг шафагининг қирмизи қон рангида алангаланиб, тантанавор чароғон чошгоҳга айланганини, сўнгра ён бағрини кўланка қоплаган тоғ ортидаги худди қон эмгандек кип-қизил рангга кирган кум саҳросининг тун қўйнига ғарқ бўлаётганини хаёлан мушоҳада қилар эди”⁹⁵ Мана шу барча манзаралар ортида унинг кўзига «қонун» – унинг номи билан ҳаракат қилувчи ёки унинг оғир ҳукми остида ҳалок бўлувчи кумурсқасимон майда одамчалардан, ҳаттоки, қалби шафқатга даъват этаётган шу судьянинг ўзидан ҳам беҳад кучли, иқтидорли ва бешафқат, собит ва мудхиш қонун хаёлан гавдаланиб турарди».

– Оқ танлиларнинг энг қудратли малъун кучларидан бири судья хиндулар тақдири ва тарихининг «зулматга бурканган» аянчли моҳиятини яхши англайди. У Имбер чолнинг босқинчи оқ танлиларни ўлдирганлиги, она ерини ҳимоя қилиб, бировнинг элида зўравонлик билан яшашга ҳақки йўқ келгиндиларга тўғри маънода қарши турганлигини жуда яхши билади, қонунан хинду чол ҳақлигини тушунади. Аммо, афсуски, «Қонун» оқ танлилар ҳимояси, босқинчиликни хаспўшлаш учун жорий қилинган. Ҳатто, шунчаликки, судья, инсоний туйғуси жумбушга келиб, бу бечора халқ ҳақ-ҳуқуқини ҳимоя қилиш хаёлига бориб қоларкан, унинг ўзидан ҳам беҳад кучли бўлган бешафқат «Қонун» олдида ожиз эканлигини сезади. Имберни кўнглимга яқин бир киши, мардлик ва ор-номус тимсоли деб билдим. Унинг нимасидир бизга яқиндек, мустабидлик йилларидаги аянчли тақдиримизга ўхшашдек. Аммо, бизда Имбер чолдек қатъиятлилар, эркимиз учун бу даражада бошини ўлимга тикканлар бормиди?! Ҳар ҳолда эрк учун, оч-юпун бўлса-да, озод яшаш учун босқинчиларга, беномус келгиндиларга қарши курашишда Имбер чол ва унинг атрофидаги ҳамкор чолларнинг афсоналардагидек мардона ҳаракат-тадбирлари кишининг қалбини жумбушга келтиради... Психологик таҳлилнинг жозибаси унинг ҳаётий воқелик мувозанати билан пухта ва ишончли равишда асосланганлиги билан бевосита боғлиқ бўлади. Аслида мукамал психологик тасвирларнинг чин моҳияти иунинг драматик ва трагик образлар, лирик – эстетик кўлам, мажоз каби адабий компонентлар билан табиий уйғунликда намоён бўлиши ёрдамида ҳаётийлик касб этади.

– Китобхон руҳан – қалбан сезадиган ва сирли ўлим тафсилотини асар мантиқи воқеалар ривожини айтиб тургандек бўлади. “Чоллар иттифоқи” ҳикоясида Имбер чолнинг тенгдошлари билан келишиб босқинчи оқ танлилардан ўнлаб, юзлаб ўлдирганлари Имбер тилидан ғоятда ишонтириш мақомида талқин қилинган. Ёзувчи бундай психологик – рамзий талқин ишоралар орқали халқ учун “турма” бўлган мустабид сиёсат зулмларини, зўравонликларини яна бир – бор психологик жихатдан тасаввур қилиш, у давр азиятларини мукамалроқ хаёл – хотира призмасидан ўтказиш мақсадини кўзлаган ва бунга тўла эришган. Унинг бундай фавқуллодда мажозий – психологик талқинлардан бош муддаоси ҳам шу билан изоҳланади. Бу эса мустақиллик ва истиқлолимиз қадрига етиш даъватлари ҳам ҳисобланади.

“Чоллар иттифоқи” ҳикоясида маҳаллий аҳолининг бир қисмида босқинчи кучларга қарши қарши курашда кўрқоқлик ёки ожизлик, илмсизлик қилишлари билан боғлиқ яққол кўринади. Бу Имбер чол шахсияти орқали психологик баён (ёки муаллиф нутқи) шаклларда талқин этилган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Лондон Ж. Чоллар иттифоқи ҳикоя. “Шарқ юлдузи”, 1989, 1-сон, 125-бет
2. Тошпўлатов А. Назар Эшонқулнинг психологик новеллалари. “Ўзбек тили ва адабиёти”, 2008, 3-сон.

MODERN METHODS IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING METHODOLOGY

Kutlieva Mukhayyo Gulomovna

A teacher of
ESP for Natural Sciences Department
Bukhara State University

Abstract – *This article discusses the methodology of foreign language teaching, the history of its development as a science, the types of modern methods used in foreign language teaching methods and their use.*

Key words: *methodology, innovation, foreign language, communication, skill, qualification, didactics, intercultural communication.*

I. Introduction

The development of modern education has led to a new direction of innovative pedagogy. Innovative - English means “introduction (dissemination) of innovation”. American researcher E. Rodgers developed the socio-psychological aspect of innovation. He studied the classification of participants in the innovation process, their attitudes toward innovation, and more. In scientific areas, the concepts of novelty and innovation differ. “Innovation” means a tool, a new method, technique, technology. “Innovation” is an education, a process that develops at certain stages.

II. Main part

The development of world science is gaining momentum day by day. This positive development has affected our country as well. Advanced innovative technologies are being applied to the world of science. As a result, the President's announcement of this year as the “Year of Youth Support and Public Health” has further increased the responsibility of the youth of our country. It is safe to say that the widespread application of advanced, modern innovative technologies in the field of education has opened the door to a wide range of opportunities and milestones for young people learning a foreign language.

Language learning is one of the most important areas in human society. Language, which is a means of communication, can be practiced in a natural environment, that is, in the family, in the community, or in an organized manner. Knowledge of linguistic phenomena is taught theoretically. In today's world of international relations, knowledge of languages, especially multilingualism, is of great importance. Pupils and students studying in our country usually learn three languages. These languages are referred to by special names. These are native language, second language, and foreign language. The mother tongue is the first language to play a special role in the formation of thinking. When it comes to the second language, it is considered the language of the brothers and sisters of other nationalities, the language of the neighbors.

A foreign language is the language of a foreign country. Western European languages (English, Spanish, German, French) and Eastern languages (Arabic, Turkish, Persian, Chinese, Indian) are taught in our country. These languages are included in the curricula of educational institutions. The process of teaching three languages is different. The mother tongue and the second language are learned in a natural environment, while the foreign language is learned in an artificial environment. Communication in a foreign language takes place mainly under the guidance of a teacher in the classroom. Between the three languages, there are drastic differences in certain aspects of learning and teaching a foreign language. This, in turn, requires the use of appropriate foreign language teaching technology. By carefully mastering the achievements of methodical science, a foreign language teacher achieves a clear understanding of the norms of language experience accumulated by the student and its further improvement. Effective teaching of foreign languages requires knowledge of its methodology. The study and teaching of foreign languages depends in many respects on the theoretical development of the issues of foreign language teaching methodology and the creative application of the theory in practice.

The subject of methodology is the process and methods of teaching through a foreign language, the science of foreign language teaching, the study of teacher and student activities.

Basic concepts of methodology - method, method, principle. Didactics - what do we teach? is the content of training. Methodology - how do we teach? means teaching methods and techniques. The concept of method is derived from the Greek-Latin word "metodos-" metodus ", which means the way to a specific goal, the method. In various literatures, the term can be found in a narrow and broad sense." Methodology "The term in a narrow sense refers to the concept of a specific course of learning. It is interpreted as a managed course of action that includes instructions related to lesson planning and the preparation of teaching materials." Method The term "didactics" and "methodology" have been used in a narrow sense in the Federal Republic of Germany since the 1960s. What is taught? Methodology is how teaching methods are taught. It deals with the issues. Learning foreign languages is not only a means of mental education, but also an acquaintance with the educational riches and values of other cultures and the process of shaping a person's personality by applying it to their lives. In Europe, learning foreign languages has long been considered a privilege in higher education and is seen as educating those who have the privilege in public schools.

III. Conclusion

Exercise is the best way to master all the knowledge. The exercise has a positive effect not only on foreign language teaching, but also on the acquisition of knowledge in all areas. Effective organization of lessons, in which the role of pedagogical activity and modern pedagogical technologies is invaluable. It is important to organize the process of learning a foreign language with a communicative approach, to bring the next stage to the level of intercultural communication, and to achieve such results, the last step is to pay attention to "exercise technology". In order to effectively organize the process of learning a foreign language, it is necessary to acquire knowledge of modern pedagogical information and communication technologies.

References:

1. Barotova M., Quvvatova D. Transference of National Peculiarities in the Novel "The Din" by E.A'zam. //International Journal of Engineering and Advanced Technology (IJEAT). ISSN: 2249 – 8958, Volume-8, Issue-5S3 July 2019.
2. Sohibova Z., Quvvatova D. Symbolic Description of the Year Seasons in Uzbek Poetry.// International Journal of Engineering and Advanced Technology (IJEAT). ISSN: 2249 – 8958, Volume-8, Issue-5S3 July 2019.
3. O'roqova N., Quvvatova D. An Untraditional Description Style in the Epos .of Ikrom Otamurod. //International Journal of Engineering and Advanced Technology (IJEAT) ISSN: 2249 – 8958, Volume-8, Issue-5S3 July 2019.

PECULIARITIES AND DIFFERENCES OF FRENCH, UZBEK AND RUSSIAN FABLES: IDEOLOGY AND IMAGE ANALYSIS

Ganiev Fazliddin

Bukhara State University

Annotation. The article provides a comparative analysis of Krylov's tales and their sources in the work of J. de La Fonten. "Zarbulmasal", a collection of popular Uzbek proverbs and fables, will also be analyzed to analyze the differences between cultures. Krylov's understanding of the French poet's legacy is studied in two ways: structurally and historically. It shows, firstly, how the plots of La Fonten have changed in Krylov's work, and secondly, how Krylov's approach to the interpretation of La Fonten has changed over time. As a result of these analyzes, we can see that the importance of cultural boundaries disappears in the development of the genre of educational and pedagogical fables.

This article analyzes the content of fables related to the literature of different nations and examines the peculiarities and contradictions in their ideology. Honesty, generosity, helpfulness, the inevitable punishment of a liar is emphasized in every analyzed example. It can be concluded

that it is the leading idea in the fables, as a characteristic peculiar to all mankind, which does not always choose a nation or people.

Key words.

Introduction. A fable is a short story of a figurative nature, written in prose or poetry. Its protagonists are various animals, objects, and are used figuratively. The images chosen in the fable are given as a reference to the various characteristics of human behavior. The point of the fable is that it is entirely educational. Introducing fables and developing reading skills is one of the most important and responsible tasks for a child's upbringing. Fables can be used to introduce children to the world of their emotions and thoughts. The fable has a great influence on the development of the child's mind, curiosity and helps to enrich their imagination.

The fable is very widely used in world literature on the basis of a single template of educational significance. The study of the originality and cultural origins of French, Uzbek and Russian short stories is important in introducing children to foreign literature.

Methods. Throughout his career, Krylov refers to the literary heritage of J. de La Fontaine. According to Lobanov, at the age of 14 Krylov translated one of Lafontaine's fairy tales (the translation has not been preserved). The literary fame of the fabulist Krylov begins with the imitation of La Fontaine. These are "The Chosen Bride," "The Oak and the Reed," "The Old Man and the Three Boys," Krylov's first tales, published in the 19th century: the author presents them to I. I. Dmitriev, then they were published in 1806 in the January and February of the journal *Moscow Spectators*.

In Gulkhani's fable "The Monkey and the Najjar", he glorified the craft and the people of the craft, and through the part of the monkey he expressed the idea that you should never laugh at what you can't do, and that you shouldn't blindly imitate someone. Najjar, on the other hand, is described as a very intelligent and ambitious craftsman. She prioritizes social and useful work. While Gulkhani describes Najjar and his hard work, his carpentry skills, with great love, even the monkey looks at the work with love, promoting the idea that he is envious of his craft and the owner of the craft. This fable can be seen in Aesop's fable of "The eagle, the magpie and the shepherd." The hard life, lawlessness and helplessness of the working people, in a word, the tragic fate of the "The Camel and the Calf" are presented in a unique artistic way. According to the poet, the camel is a figurative image of the oppressed, the captive, the involuntary, the hard worker, and the slave laborer. The calf is a symbol of hard-working children who could not get enough of their mother's milk, lived a hard life, lived in hunger and poverty. In particular, in the story "The Turtle and the Scorpion" the author reveals the injustice of society, the image of evil, ungrateful people. In this fable of the author, two contradictory and contradictory images are presented: The tortoise is a symbol of a smart, intelligent, well-traveled, experienced, honest, loyal and dear friend. When his companion learns that the scorpion cannot cross the water, he helps him. But when you hear the answer, "Don't you know, the scorpion's aim is to stab your friend in the chest, in the enemy's back," he kills the scorpion. Through this fable, Gulkhani urges not to be friends and associates with people like Scorpions, and not to entrust oneself and one's destiny and life to such people.

Similar ideas can be seen in the ideology in the fable of the mouse and the scorpion. Only in Krylov's "The Lion and the Mouse" does the plot develop in the opposite direction to that of La Fontaine. La Fontaine tells the story of the Lion and the Rat ("Le Lion et le Rat") about how a lion hunts a rat after Aesop, but the rat begs for mercy and the Lion lets him go. The lion is then caught, but the rat bites the rope and saves it. In Krylov's interpretation, however, the story is told differently: the mouse asks the lion for permission to sit next to him, but he refuses and chases him away; the lion tries to escape when he is trapped, but in vain. Only then does the mouse remember that it can help him. It can be seen that ethical norms and characters are also changing in 3 different fables. La Fontaine describes two morals in this tale that focus on the images of two characters: the first, in the beginning, is to help everyone, because even the weakest can ask for help (the same moral of Aesop); the latter, in the end, patience and time can do more than power and anger (there is no such idea in the ancient Greek fable). Krylov destroys

the second morality and changes the first, putting it at the end of the tale, expressing it in a Russian proverb: "People do not say in vain: / Do not spit in the well, it helps, you can drink water". And because of this ethic, as well as the new plot, the meaning turns out to be different. If Aesop and Lafontaine call for good in this tale, Krylov teaches not to do evil. Gulkhani says the punishment for evil is inevitable.

Results. The transformation of images in the works of Krylov and La Fontaine is very clear. However, Gulkhani's "Zarbulmasal" repeats a similar ideology in a way that does not resemble traditional fable images. "The protagonists of "Zarbulmasal" use a lot of proverbs in their speeches. Rather, they speak through proverbs. At the same time, they tell each other different fables and stories. The book tells the story of two Owls: "Butterfly" and "Owl". These two couples will ruin the country under the pretext of marriage. The author reveals the ideological content of the work through the fables and stories told to each other by Korkush, Hudhud, Kulonkirsultan, Shoranul, Malik Shah and Kordon". The importance of La Fontaine in Krylov's work is discussed by V. A. Zhukovsky in his review of the collection of Ivan Krylov's Tales, which was later republished under the title Krylov's Tales and Tales. In this article, the fabulist's creativity is highly praised. In the collection analyzed by Zhukovsky, the connection between most of the texts and the fables of La Fontaine is clearly felt. For this reason, Zhukovsky first speaks of Krylov's mastery of translation, and then describes it in words that Zhukovsky himself repeatedly uses in his work: "In prose the translator is a slave, in poetry the translator is a rival". Over time, changes in Krylov's work became apparent: "most of his tales were original, and translations and imitations made up only a small part of his legacy in the genre".

Discussion From the above, it is clear that the adoption of Lafontaine's legacy in Krylov's work has different structural and content aspects, the proportions of which change over time. The range of these forms ranges from showing the text close to the original, radically revising it, and creating a new plot based on the motifs raised in the model. Often Krylov adds a new meaning to the traditional plot. Initially, in the 18th century, Krylov created many fairy tales based on the plots of La Fontaine, but in most cases retained the compositional and semantic basis of the source. In the future, Krylov will rarely refer to the works of the French poet. In the 1820s and 1830s, Krylov considered La Fontaine's stories to be material for a radical revision and revision. "The transition to a new model of adoption of classical French patterns can be explained by the strengthening of Krylov's literary prestige, but most importantly, the change in the literary context, where the idea of competition with the past is in demand. Novelty Krylov's work coincides with a period of change in the history of Russian literature and with it a period of change". The Uzbek tradition of fables is unique, the repetition of images is rare, and the reader is always given the opportunity to draw his own conclusions. mainly Aesopian language was used and similarities with the Aesopian style are noticeable. However, the distinctive and resolute features of the Eastern upbringing are the distinctive feature of the Zarbulmasal.

Conclusion. As the founder of the fable genre, Aesop's fables still retain their significance with their vitality, their ability to clearly show people's virtues and shortcomings, their flaws and wrongdoings, and their spiritual example. Created thousands of years ago, these figurative stories have been translated into all the languages of the world and have become the basis for the success of the fable genre. Fables such as J. Lafontaine in France and I. Krylov in Russian literature reworked, creatively enriched, and developed Aesop's fables according to the characteristics of their time. inspired by them, they created new fables.

In the literature of the Ancient East, too, the practice of telling educational stories in various figurative languages, such as Panchatantra, Kalila, and Dimna, is one of the rare examples of ancient Indian literature. These works have also been translated into many languages of the world, which has led to the creation of new works in this area. The best examples of fables are also found in Uzbek literature. First of all, it should be noted that exemplary proverbs and sayings, such as Aesop's fables and proverbs, are a constant phenomenon in the life of the Uzbek people, in their daily lives, in their speeches. The issues and

themes raised in the fables have common human characteristics. That is why the East, including Uzbek poets and writers, created special "Pandnoma" and "Odobnoma", which served as a separate textbook in our teaching system. The best examples of figurative stories are in the first epic of our great ancestor Alisher Navoi "Khamsa" "Hayrat ul-abror" (Astonishment of good people) and especially in this direction "Lison ut-tayr" (Language of birds). It should be noted that it occurs in the epic. At the same time, Muhammad Sharif Gulkhani, who lived in the late 18th and early 19th centuries, made a significant contribution to the development of proverbs in Uzbek literature with his work Zarbulmasal. In addition, by the twentieth century in the works of poets such as Abdulla Avloni, Hamza Hakimzoda Niyazi, Yamin Qurbon, Sami Abdukahhor, Mukhtor Khudoikulov, there are good examples of the fable genre.

REFERENCE

1. Жуковский В.А. Басни Ивана Крылова // Вестник Европы. 1809. Ч. 45. № 9.
2. Лобанов М.Е. Жизнь и сочинения И.А. Крылова // Сын Отечества. 1847. № 1.
3. Вацуро В.Э. И.И. Дмитриев в литературных полемиках начала XIX века // XVIII век. Сб. 16: Итоги и проблемы изучения русской литературы XVIII века. Л., 1989. С.
4. Плетнев П.А. Жизнь и сочинения Ивана Андреевича Крылова // Крылов И.А. Полное собрание сочинений, с биографию его, написанною П.А. Плетневым: [В 2 т.]. Т. I. Проза. СПб., 1847.
5. Bewick T. The fables of Æsop, and others, with designs on wood. https://books.google.co.uz/books/about/The_fables.
6. John L. Chamberlain, "Notes on Russian influences on the 19th century French novel," Modern language journal. XXXIII (1949).
7. Shodiev E. Gulxaniy biografiyasiga doir mulohazalar. O'zbek tili va adabiyoti // 1987, № 1.
8. Trakhtenberg L.A. Ivan Krylov and Jean de La Fontaine: dynamics of reception. <https://cyberleninka.ru/article/n/i-a-krylov-i-zh-de-lafonten-dinamika-retseptsii/viewer>

XXI ASR AMERIKA SHOIRASI RITA DAVNING "ON THE BUS WITH ROSA PARKS" SHE'RIDA INTERTEKSTUALLIK MARKERLARI.

Ismailova Sitora

Buxoro davlat universiteti Xorijiy tillar fakulteti

Adabiyotshunoslik (ingliz) yo'nalishi

II bosqichi magistranti

Kirish. Til va madaniyat muloqotning ajralmas qismidir va jamiyat qadriyatlarini tushunishda katta rol o'ynaydi. Har bir shoira she'r bitar ekan o'z qalbida kechgan tug'yonlarni, hayot falsafasini aks ettiradigan ijod namunasini yaratishga harakat qiladi. Yozuvchilar she'rlaridan biz davr, zamon va makon haqida chuqur bilim va tuchunchaga ega bo'lamiz. Aytib o'tish joizki xalqning o'zligini tanish, erkinligi tuyg'usini ifodalashda she'riyatning roli va o'rni beqiyosdir. She'riyatining betakror salohiyat shundaki, u ayni shu davrdagi odamlarning ongi-shuurini, hayot nafasi va jamiyat ehtiyojlarini tasvirlanayotgan mazmunga singdirib obrazlar yaratadi. Mana shunday obraz va jilolarni ko'rish uchun postmodern kitobxonlari 60 yillar so'ngida vujudga kelgan "intertekstuallik" [inter(inglizcha)-orasida, tekst-matn] atamasining mohitani bilan yaqindan tanish bo'lishlari maqsadga muvoffiqdir. Chunku intertekt markerlari orqaligina she'ning mazmun va mohiyatini anglab olish mumkin. Bu atama Yuliya Kristeva tomonidan adabiyotshunoslik olamiga, "Har qanday matn sitatalar mozaikasidan tuzilgan va har qanday matn boshqa bir matn bilan o'zaro aloqada bo'ladi" degan tarif bilan badiiy adabiyot dunyosiga kirib bordi. Intertekstuallik markerlaridan biri bo'lmish alluziya postmodern she'riyatining ajralmas qismi bo'lib, ko'plab Amerika shoiralarning she'rlarida uchraydi. Xususan XXI asr Amerika shoirasi, Pulitzer mukofoti sovrindori, davlat arbobi Rita Davning "On the bus with Rosa Parks" tarixiy voqeallikga alluziya qilgan she'ri, ushbu maqolaminig asosini tashkil qiladi

Asosiy qism. Rosa Parks haqidagi she'rida Dav o'sha mashhur kun haqida ko'p tafsilot bermaydi balki, bu tarixiy voqeani boshqacha tasvirlashga harakat qiladi. Shoira yozuvchi e'tiboriga ushbu sahnani go'yo kino, sekin rejimdagi, ovozsiz kino sifatida gavdalantirishga harakat qilgan. Ba'zida kamera tinch, ammo kuchli kayfiyatni yaratish uchun Parkdagi ba'zi tafsilotlarni - uning paltosi yoki sumkasini kattalashtirardi, bu she'rga yanada kuchli ta'sir bag'ishlaydi. Dav she'rni mavhum bayt bilan ochsa-da, nima bo'lganini bilish uchun bizda yetarlicha tarixiy ma'lumotlar bor. Roza Parks (1913-2005) Alabama shahridagi avtobusda oq tanli odamga o'z o'rnini berishdan bosh tortgani uchun hibsga olinib, qamoqqa tashlanganida tikuvchi va NAACPning sodiq a'zosi edi. Parks, Fuqarolik huquqlari harakatining eng taniqli ramzlaridan biri va Amerikaning eng taniqli qora tanli ayol ramzidir.

Roza Parks Amerika janubidagi segregatsiya qonunlariga qarshi chiqqan birinchi qora tanli fuqaro emas edi, lekin uning harakatlari va keyingi hibsga olishlari va hukmlari butun shahar bo'ylab Birmingemdagi avtobuslarni bir kunlik boykot qilish uchun munosib ilhom berdi. Ish tashlash shu qadar muvaffaqiyatli bo'ldiki, rahbarlar boykotni davom ettirishga qaror qilishdi. Nihoyat, Montgomery avtobus boykoti 381 kun davom etadi.

Birinchi band

*How she sat there,
the time right inside a place
so wrong it was ready.*

*Qanday u o'tirdi,
Kerak joyda*

kerak emas payt juda tayyor edi. (tadqiqotchi tarjimasi)

“Roza”ning dastlabki uch satrida, shoira she'rning bosh qahramoni Roza Parksni nazarda tutib intertekstuallik vositasidan biri alluziyani qo'llaydi. Uning shaxsiyati sarlavha orqali aniq, shuningdek, ikkinchi misradagi "o'rindiq / dam olish" va oxirgi misradagi turish va o'tirishga ishoralar orqali aniq ko'rinadi. Parksning oddiy, ammo dadil harakatlari asrlar davomida aks sado berib kelmoqda.

“That trim name with
its dream of a bench
to rest on. Her sensible coat.”

(Usha yaxshigina ism

O'rindiqga tayanib orzusi

Dam olishdir. Uning o'rinli ust kiyimi)

"Roza" ning ikkinchi xatboshida u avtobusdagi o'rindiqga va Roza Parksning "oddiygina nomi" ga ishora qiladi. Ushbu o'xshatish qisqa bo'lishiga qaramay, kamtarlikning tasvirlanishiga o'ziga xos usulidir. She'r qahramoni, jamiyatning o'zgarishini "orzu" qilgan afro-amerikaliklarning timsolidir. Bayt “Uning nozik ko'ylagi” iborasi bilan tugaydi. Ushbu qisqa jumla, banddagi "oddiygina nomi" haqidagi birinchi jumla bilan bog'liq. U katta ta'sir ko'rsatadigan kichik va sodda ayol bo'lganiga ishora, intertekst sifatida ishlatilgan.

“Doing nothing was the doing:

the clean flame of her gaze
carved by a camera flash.”

(Jilmaymaslik qo'zg'olon kabidir

Olovli nigohining tozaligini

Kameralar o'yib olayotgandek go'yo)(Tadqiqotchi tarjimasi)

Uchinchi tersetda shoira Parksning biror narsa qilish uchun qilish kerak bo'lgan "hech narsa" haqida gapiradi. Shoira doimgidek o'ziga xos hayratonomus so'z o'yinini ishlatdi. Dav Parksni qimirlamagani va shu harakati bilan qilish kerak bo'lgan narsani "qilganini" niyotda jozibali yo'l bilan tasvirladi. Kameralar yoki paparazzi keyingi satrlarda she'rga kiradi. Uning yuzi "kamera chirog'i bilan o'yilgan" va Qo'shma Shtatlardagi hamma uning ismini biladi. Shoira qahramonini “o'tli nigohi”ga uning oddiy ismi va kamtarin ust kiyimini yonma-yon keltirishi “juxtaposition” yani- yonma-yon qo'yish uslubi qo'llagan.

“How she stood up
when they bent down to retrieve
her purse. That courtesy.”

(как она смогла стоят
Когда они уносили
Ее сумочку. Какая любезность).

(Qanday tik tura oldi u
Egilib sumkachasini olib berganlarida
Qanday mulozamat)

"On the bus with Rosa Parks" ning so'nggi bandida Rita Dav, Roza Parksning avtobusning old qismida(oq tanlilar qismida) turgani uchun hibsga olingan vaqtga ishora qiladi. U kuch va qadr-qimmat bilan o'rnidan turdi, keyin ular "bent down to retrieve her purse" "egilib sumkachasini olib berdilar". "what a curtesy" iborasi intertekstning yana bir ko'rinishi "satira"(istehzoli kulgi) adabiy uslub bunga misol bo'la oladi. Chunki, misralarda bu holatda kishining qo'lida keladigan eng kichik harakatni istehzo "Qanday mulozamat" so'zi bilan kinoyali kulish markerini qo'llagan.

Xulosa. Kitobxon she'r yakuniga kelib, birinchi misraning Roza Parks hikoyasiga qanday aloqasi borligi haqida yana bir bor o'ylash to'ladi. Qahramon tarixda "turmasligi" bilan mashhur, shuning uchun ham "stood up" (turdi) so'zi bir nechta ma'noga ega. Parks hibsga olinganida, ehtimol, "turdi", lekin u metaforik ravishda segregatsiya amaliyotiga qarshi chiqdi degan ma'no va mazmun ushbu kichik iborada o'z aksini topdi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Rakhmatova, M. M. (2019). AESTHETIC JUDGEMENT: LANGUAGE AS A MIRROR TO REFLECT "BEAUTY". Theoretical & Applied Science, (10), 282-288.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=41328888>
2. Intertextuality. (2015). Online Etymology Dictionary. Dictionary.com website:
<http://dictionary.reference.com/browse/intertextuality>
3. Kristeva J. Bakhtine, le mot, le dialogue et le roman / J. Kristeva // Critique. – 1967. – № 239

Internet havolasi:

4. <https://blogs.loc.gov/catbird/2019/12/rita-dove-and-on-the-bus-with-rosa-parks/>

ANALYSES OF THE NOVEL “ADVENTURES OF HUCKLEBERRY FINN” BY TWIN

Isroilova Nargiza,

student of Pedagogical Institute of BSU

Abstract

The article dedicated to the analyses of great English writer Mark Twain's novel "Adventures of Huckleberry Finn" which was published in the United Kingdom in 1884. The book's narrator is Huckleberry Finn.

Key words: society, adventure, protagonist, experience, tragic, funny.

Introduction. The book starts in the fictional small town of St. Petersburg, Missouri, which Twain based on his hometown, Hannibal, Missouri. After meeting up on Jackson's Island (which really exists!), Huck and Jim set off along the Mississippi River and pass through Illinois, Kentucky, and Arkansas

Main part. The plot of Huckleberry Finn tells the story of two characters' attempts to emancipate themselves. Huck desires to break free from the constraints of society, both physical and mental, while Jim is fleeing a life of literal enslavement.

The climax of the novel comes when Huck must decide whether to reveal Jim's whereabouts, guaranteeing Jim will be returned to slavery and implicating himself in breaking the law by freeing a slave.

Huck runs away from his abusive father, Huck's father is rude, and he does not care about his son at all (tearing Huck down and threatening him, instead of praising him for getting an education). Also, Huck's father only cares about himself and money in order to buy drinks and live a good life and, with his companion, the runaway slave Jim, makes a long and frequently interrupted voyage down the Mississippi River on a raft. During the journey Huck encounters a variety of characters and types in whom the book memorably portrays almost every class living on or along the river. As a result of these experiences, Huck overcomes conventional racial prejudices and learns to respect and love Jim. The book's pages are dotted with idyllic descriptions of the great river and the surrounding forests, and Huck's good nature and unconscious humour permeate the whole. But a thread that runs through adventure after adventure is that of human cruelty, which shows itself both in the acts of individuals and in their unthinking acceptance of such institutions as slavery. The natural goodness of Huck is continually contrasted with the effects of a corrupt society.

In this story, despite the main protagonists being Jim and Huck, Tom, the old woman and various criminals and four sisters are involved. Here are the adventures of Huck and Jim. At first, Huck runs away from home, meet with Jim along the way. Jim is an ordinary slave who rides with Huck in search of his family. Throughout the play, they encounter skunks, and Huck, despite being a young boy, successfully escapes them, so that on the way they encounter hypocritical clowns who introduce themselves as members of the royal family. Unfortunately, these swindlers, who do not extort money from the people, try to extort money from the four sisters by pretending to be their uncles. After being aware of it, young Huck quickly rescues the girls. This book is rich in adventures, they meet Tom and Huck and rescue Jim from slavery. In the end, it all ends well. criminals are brutally punished by the people. The girls find their real uncles. Jim also returns to his family.

Moral of the story is being tolerant at any challenging situations. Author shows it through the life of Jim and his little friend Huck. At first, both of them were strangers to each other, while facing various criminals and finding way to escape from criminals or new ideas to survive, they think that they should be together to overcome this difficulties. This story represents our life in some cases: When we encounter to bad or negative tempered people, we try to forget them and become closer with our family members as Jim and Huck did. Suffering from loneliness can lead to craziness. At one point, Huck's father and Jim become insane duty of living for a long time lonely. They even lose their memory, however with the help of Finn and Tom Sawyer Jim returns to his previous state. It represents the freedom and the period of slavery. Jim is the bright example this period. He loses his family, when people sell him as a slave. Despite of having a kind heart, once he shouts to his daughter and fight with her and he tells it Huck with tears in his eyes.

Afterwards, he regrets from his work that he might not see his family, daughter for many years. There are both tragic and funny situations in this story.

The Adventures of Huckleberry Finn, by American author Mark Twain, is a novel set in the pre-Civil War South that examines institutionalized racism and explores theme of civilization, freedom and prejudice.

Huckleberry Finn has more symbolism than most American literature. Huck symbolizes America's hope, spirit and future. He questions society and has an innocence to him that most of the other characters do not have. Like Huck 's best friend, Tom Sawyer, he symbolizes the cruelty of the south, the past.

Huck Finn faces two major conflicts. First, he faces the conflict of society vs man, when he bucks under the influences that are attempting to "civilize" him. The other conflict is man vs self, as Huck struggles with the moral decision of whether or not to turn Jim, a runaway slave, into the authorities.

Solution. Huck learns that Jim is already a free man and his Pap has died. Tom's mother, Aunt Polly, agrees to adopt Huck and will civilize him. The novel ends with Huck continuing down

the Mississippi River to wherever it takes him. Huck has come a long way by himself, and I think that this suits him most. Huck is a quiet individual with himself in mind.

References:

1. "The advantages of Huckleberry Finn" Mark Twain
2. Review of The Adventures of Huckleberry Finn by Mark Twain, in the San Francisco Daily Examiner, March 9, 1885, Mark Twain in His Times, University of Virginia Department of English (April 14, 2006).
3. Review of The Adventures of Huckleberry Finn by Mark Twain, in the San Francisco Evening Bulletin, March 14, 1885 Mark Twain in His Times, University of Virginia Department of English (April 14, 2006).
4. Smith, Henry Nash, and William M. Gibson, eds., Mark Twain-Howells Letters: The Correspondence of Samuel L. Clemens and William Dean Howells, Vol. 1, Harvard University Press, 1960, p. 144, as quoted in Mark Twain: A Life, by Ron Powers, Free Press, 2005, p. 388.
5. "The 100 Most Frequently Challenged Books of 1990–2000," American Library Association (April 15, 2006).
6. Twain, Mark, Adventures of Huckleberry Finn: A Case Study in Critical Controversy, edited by Gerald Graff and James Phelan, Bedford Books, 1995.
7. Twain, Mark, letter published in the Hartford Courant, April 4, 1885, Mark Twain in His Times, University of Virginia Department of English (April 14, 2006).

МЕТОД ПЕРЕДАЧИ НЕПОЛНОГО ЭКВИВАЛЕНТА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ПЕРЕВОДЕ

Кенджаева Гулрух Фаттиллоевна,

*Преподаватель кафедры английской литературы и стилистика
Бухарского государственного университета*

E-mail: guli.kendjaeva@mail.ru

Перевод фразеологических единиц считается сложной задачей, так как фразеологизмы являются одним из самых образных выражений языка. Так как фразеологизмы являются устойчивым словосочетанием, очень важно правильно передать смысловую окраску фразеологизма в процессе перевода. Поэтому, выбор правильного метода перевода фразеологических единиц считается ключевой обязанностью переводчика.

Данный пример показывает способы передачи текста путем использования **неполного (частичного) эквивалента**, который идентичен оригиналу по смыслу и фразеологическому окрасу, однако частично отличается по структуре. Использование **фразеологического аналога**, что также, как и эквивалент, идентичен оригиналу по смыслу и фразеологическому окрасу, но полностью отличается от оригинала по структуре; а также использование **полного эквивалента**, который максимально близок к оригиналу, были рассмотрены в данном примере.

Оригинал	Oftoboyim kutmagan joyda qutidor tamoman Otabekni ikkinchi uylantirish tarafida turib so'zlar va <u>o'lganning ustiga chiqib tepar edi</u> . [1,156]
Русский перевод (М. Сафаров)	Совершенно неожиданно для Офтоб-айм кутидор говорил так, будто он уже давал согласие на вторую женитьбу Атабека, <u>доводя тем самым ее до белого каления</u> . [2,158]
Английский перевод (К. Эрмаковой)	To Oftobayim's utter amazement, Kutidor spoke as though he were already giving his consent to ask our permission. She <u>flew into a blind rage</u> . [3,136]
Английский перевод (М. Риз)	Completely unanticipated by Oftob Oyim, Qutidor seemed to be defending a view sympathetic to Otabek's second marriage. By doing so,

Не смотря на упорство и нежелание жениться во второй раз, Атабек не смог пойти против воли своих родителей. И уже с камнем на душе он отправился в Маргилан. Атабек понимал, что, сказав эту новость, он ударит Кумуш и её родителей ножом по спине, и от этих мыслей ему становилось все тяжелее и больнее. Тогда Атабек решает, что единственный выход — это остаться в Маргилане и больше никогда не возвращаться домой. Облегченно вздохнув, главный герой снова начинает радоваться жизни вместе со своей возлюбленной.

В произведение Офтоб-аим представляет второго персонажа в роли зрелой матери и жены. В отличии от Узбек-аим, она проста, искренна и, как все матери, ставит интересы своей семьи выше собственных. Но когда, кутидор рассказывает ей о содержании письма, что он получил, Офтоб-аим сердится и твердо противиться, ведь речь идет о счастье, о семье ее единственной дочери, Кумуш.

«O'lganning ustiga chiqib teraq edi», согласно классификации В. С. Виноградова, является предикативным фразеологизмом, так как это законченное предложение с устойчивым фразеологическим значением. Буквально это выражение переводится как «пинать мертвого». По смыслу этот фразеологический оборот в данном контексте означает «отчаяться, разозлиться от еще большей беды».

В русском варианте перевода был использован **фразеологический аналог**. В «Фразеологическом словаре современного русского языка» оборот «доводить до белого каления» обозначен как «до полной потери самообладания, до полного отчаяния», что максимально соответствует значению оригинала в этом контексте. В переводе на английский язык К. Эрмаковой использовано выражение «fly into a blind rage», которое переводится как «впасть в слепую ярость». В этом случае значение отличается от оригинала, однако в целом передает состояние героини. Марк Риз в своем переводе, использовал описательный метод, который отличается от оригинала в стилистическом плане. Предложение «he angered Oftob Oyim even more» переводится как «он разозлил Офтоб-аим еще больше». В результате оригинальный фразеологический оборот был утерян на английском языке.

Список использованной литературы

1. Qodiriy A. O'tkan kunlar. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediasi, 2018. С. 156
2. А. Минувшие дни. Перевод М.Сафарова. – Ташкент: Шарқ, 2009. С. 158
3. Qadiri A. Days Gone By. Translated by Carol Ermakova. – Paris: Nouveau Monde, 2018. С. 136
4. Qodiriy A. Bygone Days. Translated by Mark Reese. – USA: Coppel TS, 2020. С. 243
5. [INTERPRETATION OF HOUSEHOLD REALITIES IN TRANSLATIONS OF A. KADIRI'S NOVEL "DAYS GONE BY"](#) GF KENJAYEVA E-Conference Globe, 323-227

АНАЛИЗ ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИЙ ЕДИНИЦ И ИХ ПЕРЕВОДА В РОМАНЕ А. КАДИРЫ «МИНУВШИЕ ДНИ»

*Кенджаева Гулрух Фаттиллоевна,
Преподаватель кафедры английской литературы и стилистика
Бухарского государственного университета
E-mail: guli.kendjaeva@mail.ru*

Паремии, то есть пословицы и поговорки, являются одной из составляющих категорий частиц, выражающих фоновую информацию. Причиной этому считается народная и житейская мудрость, заключенная в этих предложениях. Именно пословицы и поговорки, благодаря своей структуре, стилистической окраске полноценно выражают всю прелесть языка и культуры, к которой принадлежат. Поэтому перевод столь ярких высказываний требует тщательного подхода, при котором необходимо изучение истории, культуры и традиций народа.

Оригинал	« <u>Yov qochsa botir ko'payar</u> », qabilidan shu choqg'acha lom demay o'lturgan shahr a'yonlari ham masalani onglab, so'zga aralasha ketdilar.[1,104]
Русский перевод (М. Сафаров)	Именитые граждане, доселе не обмолвившиеся и словом, теперь поняв какой оборот принимает дело, заговорили все сразу. Недаром ведь говорится: « <u>Когда враг бежит, появляется много храбрецов</u> ». [2,111]
Английский перевод (К. Эрмаковой)	Hitherto unable to utter a word, the noblemen now understood the turn that events were taking; they all spoke at once. And so the saying is true: ' <u>When the enemy is on the run, many brave men appear</u> '. [3,98]
Английский перевод (М. Риз)	As with all situations where " <u>When cowards flee, the brave bear the brunt of battle</u> ", the city authorities understood the underlying issue and started to discuss them among themselves. [4,178]

Выделенная паремиологическая единица в данном примере была использована автором для описания одной из последних сцен после ареста Атабека и Мирзакарима кутидора в 19 главе «Нукмнота» первой части романа.

Среди знакомых Хамид считался человеком со скверным характером, жадным, алчным и коварным. Со своим ложным донесением Хамид отправляется к курбаши (главнокомандующий большого войска) и призывает его казнить виновных, предложив взятку. После получения согласия от курбаши, обвинение Хамида переходит к кушбеги (титул командующего войском в Кокандском ханстве), который дает приказ казнить Атабека и Кутидора. Однако после появляется некая женщина и приносит письмо, в котором ясно описывается цель визита Атабека в Ташкент и его безучастие в делах против правительства. Этой женщиной оказывается Кумуш, которая смогла спасти от смерти своего мужа и отца. В данный момент автор использует пословицу ««Yov qochsa botir ko'payar»», что в данном контексте сравнивает «обвинение» с «врагом». То есть, во время обвинения Атабека и Кутидора многие господа и мужчины, которые перешептывались в догадках о настоящей сущности арестованных.

Анализ пословицы с точки зрения теории перевода указывает на то, что во всех вариантах перевода был использован метод **калькирования**, то есть метод дословного перевода. Первой причиной использования кальки можно считать уникальность паремии в узбекском языке и отсутствие аналогичных или же эквивалентных выражений на языках перевода. Во-вторых, создание кальки способствовало сохранению авторского замысла, также переносного оттенка.

Стоит отметить, что в отличие от варианта перевода на русском и на английском Эрмаковой, в переводе Риза был использован стилистический прием аллитерация - повторение определенных согласных в тексте. В данном случае повторяется согласная «b» в словах «brave, bear, brunt, battle», что делает переведенное предложение более звучным, так как ритмичность и созвучность слов в пословицах считаются одними из самых распространенных характеристик.

Из анализа данной паремии можно заключить, что перевод методом калькирования широко практикуется в переводческой деятельности, а также использование аллитерации может воссоздать исконную выразительность при переводе пословиц.

Список использованной литературы

1. Qodiriy A. O'tkan kunlar. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediasi, 2018. С. 104
2. Кадыри А. Минувшие дни. Перевод М.Сафарова. – Ташкент: Шарк, 2009. С. 111
3. Qadiri A. Days Gone By. Translated by Carol Ermakova. – Paris: Nouveau Monde, 2018. С. 98
4. Qodiriy A. Bygone Days. Translated by Mark Reese. – USA: Coppel TS, 2020. С. 178
5. [INTERPRETATION OF HOUSEHOLD REALITIES IN TRANSLATIONS OF A. KADIRI'S NOVEL "DAYS GONE BY"](#) GF KENJAYEVA E-Conference Globe, 323-227

ENGLISH WEDDING CEREMONY AND ITS LEXICON

Xushvaqt Umurova

A senior Teacher of English linguistics department
Foreign languages faculty Bukhara State University
umurovaa@gmail.com

Abstract –This article deals with the wedding ceremony terms in English, their semantic meanings, wedding rituals that clearly characterize the customs and traditions of British people.

Key words: clergy, aisle, church, wedding, ceremony, reception, framework of the wedding ritual, customs and traditions.

First of all, a groom in Britain makes a proposal to the bride. “**Proposal**” means asking another person to marry them. This is an event over which the prospective groom has almost complete control. Most take considerable trouble to make the event special, arranging an evening at a favourite restaurant, often on a significant date. Two grooms proposed at big social events, with other people present. Given the widespread understanding that it is his job to propose, the prospective bride simply has to wait for it to happen, even where the couple has discussed the possibility of getting married and has a general intention to do so.

The wedding day is framed by correspondence. Guests are invited to the wedding formally, by written, usually specially printed **invitation**. Cheaper, ready printed invitations are sometimes used, with the couple filling in the details of their wedding by hand. Printed invitations are one item from a potentially much longer list of wedding related stationery, including service sheets and name cards for places at the reception, invitations for guests only invited to the evening reception and thank you cards. The wedding day is a set piece ritual in contemporary England, as elsewhere. The groom travels to the church with his **best man**, they wait at the front for the church. The bride arrives at the church last, with her father, who leads her down the aisle. The contemporary bride is distinguished from her attendants by her clothes.

English wedding **ceremony** is planned beforehand. Fantastically high-priced meals, drink, garments, transport and pictures are all part of a contemporary English wedding ceremony. As a rule, it starts with a prayer, emphasizing the marriage as an act of worship. Then a pastoral introduction follows.

“**Page-boys**”, sometimes called “**ring bearers**”, may be children under the age of eight. The groom and bride together choose clothes for pageboys. With one exception, dressed in a kilt, they wear scaled down versions of the groom’s outfit, sometimes without the jacket. Bridesmaids’ outfits are chosen by the bride, in consultation with the bridesmaids, taking into account styles and colours that would „suit“ them. Bridesmaids under the age of ten are dressed in white or cream dresses, matching the bride, sometimes in an A-line style and sometimes with big, netted skirts. Shoes and bouquets carried by bridesmaids consolidate this group effect. Rather smaller and often in different colours than the **bridal bouquet**, there were usually similarities in flower, style of arrangement and colour. Little girls often carry baskets of flowers, and have flowers in their hair. The bride and bridesmaids form a very distinctive group. So do the groom and his best man, though in a rather different way.

The clothing in an English wedding is temptingly easy to interpret: the bride is an unmistakable and iconic figure. The groom, in contrast, in formal daywear, as might be worn for other formal daytime events, including other peoples` weddings, encoded in conventional wedding clothes are notions of the feminine decorative helplessness contrasted with masculine practicality, and of the wedding as an event that principally concerns the transformation of the status of the bride. The groom hires suit to be married in, from national chains or local firms, one in particular enjoying a very favorable reputation. Some of the grooms choose morning suits with tailcoats and others suits with long four buttoned jackets.

Hiring wedding cars became customary at a time when private car ownership was rare. It persists with hired cars being prestige models in immaculate condition and appears to serve two purposes. On the one hand, it is another opportunity to enjoy, for the day of the wedding,

luxurious commodities impossible in ordinary life. On the other hand, the incongruity of groom or bride driving themselves to their wedding or getting there by bus merits attention.

The wedding **reception** follows the wedding, and consists of a special meal, followed by speeches by various persons and **toasts**. The general practice is to leave a considerable interlude between the wedding and the reception, to allow for photographs at the church, travel to the reception and possibly more photographs there before the reception starts. Weddings can legally take place in England between 8 am and 6 pm.

Wedding speeches conform to predetermined patterns. There are numerous books on the subject, giving instructions about what should be included in a speech by the different speakers, how to structure a speech and even suggesting suitable forms of words or jokes. Many of the couples buy such a book, usually for their best man. The conventions, followed by these most couples are as follows. The bride's father speaks about the bride, recounting incidents from her childhood and past life, before proposing a toast to the bride and groom. Where the bride's father is not present, this role is fulfilled by whoever gave the bride away in the ceremony. The groom speaks next, thanking the bride's father for his good wishes, giving some account of the course of his relationship with the bride and concluding with a toast to the bridesmaids. The last speech is given by the best man, who replies to the groom's toast on behalf of the bridesmaids, says something ideally funny about the groom, reads out cards from people who have not attended and concludes with another toast to the bride and groom. For the toasts, guests can be given champagne, or other sparkling white wine. The speaker introduces the toast, everyone stands up, the speaker says „to the bride and groom“, the guests repeat “the bride and groom” and everyone takes a sip of their drink.

A more informal, relaxed atmosphere prevails as the couple leave the church as a couple, followed by their close relatives and friends, ritually integrated in the wedding procession out of church. The reception both continues this more relaxed mood. Couples arrive first at the reception venue and with their parents and greet guests as they arrive. A formal meal is followed by speeches that consolidate the ritual achievement of the wedding service; the ritual action of the wedding is, in the speeches incorporated into the collective narratives of family and friendship groups. After the cake is cut, a relaxed and informal atmosphere prevails until the departure of the couple.

Wedding ceremony is an essential event in human life. The terms used in this ceremony differs from nation to nation, language to language and culture to culture. Semantic properties of wedding ceremony terms will be closely connected with history, religion, rituals, customs, lifestyle and the language of people living in that society.

References:

1. Fletcher, R., *The Family and Marriage in Britain*. Harmondsworth: Pelican, 3 rd ed.1973.
2. Fuller, Reginald H., „Lectinary for Weddings“ *Worship* 55, no. 3. 1981. P 244- 259
3. Geertz, Clifford, *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books, 1973.
4. Gillis, John R., *For Better, For Worse: British Marriages 1600 to the Present* Oxford: OUP, 1985.
5. Геннеп, А. Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов: пер. с франц. М.: Восточная лит., 2002. - 272 с.
6. Давыдова-Харвуд, Е. Английская свадьба / Е. Давыдов-Харвуд. М.: Колибри, 2010.-78 с.

ФОЛЬКЛОРДА ҲАЙВОНЛАРНИНГ КЎМАКЧИ ОБРАЗИДА НАМОЁН БЎЛИШИ

Ахмедова Сарвиноз Ҳикматовна
БухДУ Инглиз тилшунослиги
кафедраси таянч докторанти

Аннотация: Мазкур мақолада ҳаёвонларнинг фольклорда кўмакчи қаҳрамон сифатида келиши кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: фольклор, эртақ, кўмакчи, инглиз халқ эртақлари, ўзбек халқ эртақлари, тотем.

Инсонлар сиғиниб келган тотем (аждод ҳайвон) ва культ кўринишидаги ҳайвонларнинг номлари билан боғлиқ кўмакчилар дунё халқлари эртақларида кўп учрайди. Шунингдек, уларни инглиз ва ўзбек эртақларида ҳам кўп учратиш мумкин. Бўри, от, туя, шер, айиқ, маймун, ит, мушук каби ҳайвонлар, балиқ, қурбақа, чумоли, қуён, сичқон, қуш ва бошқа сингари жонзотлар шулар жумласидандир. Улар кўпинча ё яхши, ё ёмон хусусиятда тасвирланиши кузатилади. Бу эса инглиз ва ўзбек эртақларига хос хусусиятлардан биридир.

Хитой халқ эртақларида от, ит, немис ва инглиз халқ эртақларида от, ит, мушук, балиқ кабилар кўмакчи бўлиб келади. Тотем (ҳайвон кўринишидаги) кўмакчилар дунё халқлари эртақларида учрагани каби Европа ва ўзбек эртақларида ҳам кўплаб топилади. Бўри Европа эртақларида, от, бўри каби ҳайвонлар ўзбек эртақларида тотем кўринишида намоён бўлади. Шу билан бирга, ҳайвон культуни ҳар иккала халқ эртақларида кузатиш мумкин. Ўзбек халқ эртақларида айиқ, қуён, балиқ, туя, қуш кабилар, инглизларда балиқ, қуш кўринишидаги ҳайвон култи кузатилади.

Бундан ташқари, олов, тупрок, сув, тоғ, дарё култи тушунчалари билан маълум бир ҳайвонлар култига алоқадор қарашлар ўзаро боғлиқликда бадиий талқин қилинган инглиз ва ўзбек халқ эртақлари ҳам мавжуд. Улардан бири инглиз халқи орасида кенг тарқалган “Қари кампир ва унинг чўққаси” эртагидир. Унда ит, буқа, кўршапалак, мушук, сигир каби жониворлар, қассоб, арқон, олов ва сув қари кампирнинг ариқдан ўтишни истамаган чўққасини уйгача олиб боришда кўмакчи бўлади.

Америкалик фольклоршунос олим Дональд Ҳаз бош қаҳрамон қийин вазиятда қолган пайти асосан ёши улуг доно инсон йўл-йўриқ кўрсатиб, уни олдинга чорлашини, баъзан ёрдам ҳайвонлар воситасида намоён бўлишини айтиб ўтади: “The protagonist almost always requires help to successfully confront the shadow. Assistance frequently comes from a manifestation of the archetype of the wise old man. The old man appears at the protagonist’s most desperate hour to deliver the sage advice that enables the protagonist to move forward. Assistance may also come in the form of animal helpers.”

Шунингдек, олим сеҳрли кўмакчилар образини чуқур таҳлил қилиб, улар инсон, ҳайвон ёки мўъжизавий кўринишда намоён бўлишини, қаҳрамонга ғайритабиий ёрдам беришини ва улар халқ асарларида муҳим роль ўйнашини таъкидлайди: “A magic helper is a character, whether supernatural, human, or animal, who renders an extraordinary kind of assistance to heroes or heroines in folktales and other related narrative forms. The role played by magic helpers is a favorite building block in many fantastic oral stories.”

Эпик кўмакчилар ҳайвон кўринишида намоён бўлган эртақларда ё битта, ё бир нечта ҳайвоннинг бош қаҳрамонга ёрдамчилигини кузатиш мумкин. Масалан, “**How Jack went to seek his fortune**” (“Жек ўз бахтини излагани кетгани тўғрисида”) эртагида бош қаҳрамон Жекка ўз бахтига эришиши йўлида мушук, ит, эчки, хўкиз, хўроз кўмакчи вазифасида намоён бўлади. Улар Жекка ўз мақсадига эришиш йўлида ёрдам беришади. Жекнинг оққўнгиллиги, ҳайвонларга ёрдам қўлини чўзишга тайёрлиги, уларни дўст деб билгани ўзига мукофот бўлиб қайтади.

Кўриняптики, мазкур эртақда ҳайвонларнинг кўпчилик бўлиб рақибга қарши чиқиши ва ўзаро бирлашиб, уларни қўрқитиб енгиши воқеалари бевосита ака-ука

Гриммларнинг “Бремен машшоқлари” эртаги сюжетини ёдга солади. Фақат унда бош қахрамон ўрни сезилмайди. У йўқ ҳисоби. Эртақ номиданоқ унинг бош қахрамони Бремен музикантлари бўлиш мақсадида бирлашган эшак, ит, мушук, хўроздан иборат бутун жамоадир.

“Мушук ва тўти” эртагида эса краблар ёвуз ва очкўз мушукнинг қорнини ёриб, бутунлай ютиб юборилган тўти, кампир, эшак ва унинг эгаси, қирол ва хотини, соқчилар, филларни озод қиладилар.

Бунга “Олтин балиқ”, “Олтин кийик”, “Чўлоқ бўри”, “Илон оға” сингари қатор эртақларни мисол қилса бўлади. Жумладан, “Олтин балиқ” эртагида тўрга илинган олтин балиқни ёш йигит тўрдан озод қилади. Бунинг эвазига олтин балиқ “Хар доим хизматингга тайёрман”, – дейди. Шундай қилиб, балиқчи йигит уч марта балиқдан ёрдам олади.

“Ялмоғиз кампир” эртагида бузоқнинг ёрдамчи сифатида келиши кузатилади. Унда бир йигит от, эшак, нортуя, бузоқ билан қочади. Бузоқ туман ҳосил қилиб, барчаларини кўздан яширади. Яна у болага подшонинг қизини ўғирлаб, келтириб беради. Кейин болага: “Мени сўйиб, икки кўзимни бир жойга, бутун танамни бошқа жойга кўм”, – деб айтади. Бола бузоқнинг айтганини қилади. Бола билан қиз уйқудан турса, бузоқнинг икки кўзи икки тозига, танаси эса яхши бир ҳовлига айланган экан. Ушбу мотив асосида қадимда одамларнинг хўкиз терисидан ўзларига уй-жой қуришда ҳам фойдаланишгани англашилади.

Ўзбек халқининг “Чўлоқ бўри” эртагида тотемистик қарашлар изи жуда ёрқин акс эттирилган. Унда бўрининг инсонга ҳомийлиги бадиий талқин этилгани кузатилади.

Ўзбек халқ дostonлари ва эртақларида зооморф ҳомий сифатида энг кўп талқин қилинадиган образ – бу отдир. Хусусан, “Алпомиш” дostonида Бойчибор, “Рустамхон” дostonида Рахш, “Гўрўғли” дostonларида Ғиркўк (Ғирот), Жийронқуш каби отларнинг образи етакчи мавқеда туради.

Тотем ҳайвонни ҳимоячи деб эътиқод қўйиш эртақларда **эчки, хўкиз ва хўрозларга** доно **ва** тадбиркор сифатларини беришда ҳам намоён бўлади. Зарар берувчи конхўр ҳайвонлар эса, одатда, ўта лақма ва кўрқоқ сифатида тасвирланган. Демак, бу хилдаги эртақларда у ёки бу тотем ҳайвон асосий персонаж, у доимо яхшилик қилади, ёрдам кўрсатади ва воқеалар ривожига ҳал қилувчи роль ўйнайди. Бу хилдаги эртақлар асосида овчи ё чорвадорнинг айрим ҳайвонларга нисбатан эътиқодини ошириш, уни муқаддас билиб, ўлдирмасликка чақириш, ўз ҳомийсига бўлган ишончни мустаҳкамлашдан иборат дидактик ғоя ётади.

Умуман айтганда, дунё халқларининг сеҳрли-фантастик эртақларида от, кўчкор, кийик, буғу, бўри, балиқ, туя, ит, илон, шер сингари қатор ғаройиб жониворлар образи келтириладики, улар бош қахрамонга зарур пайтида ёрдамга келган зооморф кўмакчилар сифатида талқин қилинади. Бунгача бош қахрамон уларнинг жонини сақлаб қолиши мотиви келтирилади. Инсоннинг шу ёрдамига жавобан улар ҳам зарур шароитда бош қахрамонни қўллаб-қувватлашади. Бош қахрамонлар кўпинча уларнинг ёрдамида ё севган ёрини сеҳрдан қутқарадилар, ё бирор-бир тилсимли предметни қўлга киритадилар ва ҳоказо.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Naase Donald. The Greenwood Encyclopedia of Folk Tales and Fairy Tales. – London: Greenwood Press, 2008. –1203 p.
2. Ўзбек халқ эртақлари. I-III том. – Т.: Шарқ, 2007. – 383 б.
3. Joseph Jacobs. English Fairy Tales and More English Fairy Tales. – Oxford, England, 1911. – 408 p.
4. Umurova, X. (2020). Semantical Features Of Folklore Samples. Solid State Technology, 63(4), 5207-5212.

ИНГЛИЗ ШЕЪРИЯТИДА ЎСИМЛИКЛАРНИНГ ИНСОН ИЖТИМОЙ СТАТУСИНИ ИФОДАЛАШДА ҚЎЛЛАНИЛИШИ

Джалилова З.Б.

БухДУ, Инглиз адабиёти ва стилистика
кафедраси ўқитувчиси

Шеърятда ўсимликлар инсон ташқи кўриниши, хусусиятлари, рухий ҳолати билан бирга унинг жамиятдаги ўрнини ҳам ифодалашга хизмат қилиши маълум бўлади. Инглиз шеърятда атиргул, нилуфар, бинафша, ямин, чиннигуллар зодагон аёлларни; лавр, эман, нилуфар, палма жамиятда мавқеи юқори бўлган эркаклар тимсолини тасвирлашда фойдаланилса, амариллис, мойчечак, гул, дарахт ҳамда бегона ўтлар оддий қизлар ва йигитларни тасвирлаш учун қўлланилган. У.Шекспир 94 соннетида олий табақа вакиллари ўзларини энг яхши, энг латофатли билиб, атрофдагилар мақтовидан завқланишларини тасвирлайди. Бироқ агар шу ширин гул, нилуфар, ёмон амаллар қилса, унда у чирий бошлайди. Бундай нилуфар гулидан оддий бегона ўт афзалроқ эканлиги таъкидланади.

The summer's flower is to the summer sweet,
Though to itself, it only live and die,
But if that flower with base infection meet,
The basest weed outbraves his dignity:
For sweetest things turn sourest by their deeds;
Lilies that fester, smell far worse than weeds.

Шекспир турли ижтимоий гуруҳларга мансуб инсон тасвирини анча ўраб, маҳорат билан тасвирлаган бўлса, Эндрю Марвелнинг “The Garden” (“Боғ”) деб номланган шеърда айрим инсонларнинг жамиятда ғалаба, ҳокимият, қудрат ва шон-шавкат ортидан югуришини ачиниб тилга олади. Маълумки, шеърда келган палма (palm), эман (oak), лавр (bay) инглиз, умуман, Европа маданиятида чуқур тарихга эга дарахт ва буталар бўлиб, ҳар бири рамзий маънога эга.

Манбаларда келтирилишича, “The mythologies of all nations are full of them; and in all times they have been associated with the soldiery, the governments, and the arts. Thus the patriot was crowned with Oak; the hero and the poet with Bay”, яъни “Барча халқлар улар ҳақидаги мифларга бой ва улар ҳар доим ҳарбийлар, ҳокимият ва санъат билан боғланган. Шундай қилиб, ватанпарварлар эман гулчамбари, қахрамон ва шоирлар лавр гулчамбари билан тақдирланганлар”. Бу уч дарахт орасидан эман юнон маъбуди Зевс учун муқаддас саналган бўлса, римликлар Юпитер болалигида айнан шу дарахт остидан паноҳ топганига ишонишган.

Шоир инсонлар (эркаклар) ғолиб, қудратли ва шон-шарафли бўлишга тинмай ҳаракат қилганда, барча гуллар ва барча дарахтлар, яъни оддий аёлу эркак сокин кузатишларини таъкидлаган.

How vainly men themselves amaze
To win the palm, the oak, or bays,
And their uncessant labours see
Crown'd from some single herb or tree,
Whose short and narrow verged shade
Does prudently their toils upbraid;
While all flow'rs and all trees do close
To weave the garlands of repose.

Томас Кемпиэн “Amaryllis” (Амариллис) шеърда аслзода хонимлардан кўра оддий қишлоқ аёлларини (амориллисни) афзал кўришини анча очиқ усулда изҳор этади.

I care not for these ladies that must be wooed and prayed;
Give me kind Amaryllis, the wanton country maid.
Nature Art disdaineth; her beauty is her own.

Her when we court and kiss, she cries: forsooth, let go!
But when we come where comfort is, she never will say no.
If I love Amaryllis, she gives me fruit and flowers;
But if we love these ladies, we must give golden showers.
Give them gold that sell love, give me the nut-brown lass.

Шоир зодагон хонимлар ўз муҳаббатини олтин-тиллоларга сотишлари мумкинлиги, бойликни ҳис-туйғуларидан устун кўйишларини айтар экан, қишлоқнинг содда қизларига бундай хусусият ёт эканлигини, улар муҳаббатга меҳр ила жавоб қайтаришини таъкидлайди.

Амариллис пиёздан (илдиз) унадиган, кўкариши осон гул саналади. Боғбонларнинг фикрига кўра, амариллис инжиқ бўлмаган, осон ўсадиган гул ҳисобланади. Айнан шунинг учун ҳам шоир соддадил қишлоқ қизларини шу гул номи билан номлаган.

Бу гулнинг яралиши билан боғлиқ юнон афсонаси бор. Унда бу гул номи Амариллис исмли қиз номига бориб боғланиши айтилган. Алтео ҳажрида руҳан эзилиб, юрагини олтин ўқ билан жароҳатлаган бу қизнинг қонидан очилган қизил тусли Амариллис гули аслида 1800 йилда гиппеаструмнинг гибриди эканлиги аниқланган.

“To A Mountain Daisy” (Тоғ мойчечагига) шеърида Роберт Бўрнс ўз даври жамиятини тасвирлар экан, инсон тақдирига унинг жамиятдаги ўрни ёхуд табақаси қанчалик таъсир қилиши ҳақида гапиради. Роберт Бўрнс мойчечак (маргаритка) гулини инсониятнинг тақдири билан таққослайди, уни инсон каби жонлантириб, инсон даражасида, одамзод яратган дунё даражасида акс эттиради.

Бир қатор танқидчиларнинг фикрига кўра, ушбу шеър шоирнинг ўз ҳаётини намоён этган. Роберт Бўрнс 1786 йилда Жин Армор исмли аёлдан эгизак фарзандли бўлади. У аёлнинг хомиладорлиги ҳақида кеч биледи, лекин иқтисодий муаммолар туфайли у билан турмуш қуришдан олдин чет элда пул топиб келишга қарор қилади. Кетишидан олдин Жинга уйланиш ваъдасини ифодаловчи ҳужжат тайёрлайди. Лекин Жиннинг отаси ушбу ҳужжатдаги исмларни ўзгартириш ёки умуман ўчириб ташлашни ўз ҳуқуқшуносидан илтимос қилади. Ҳужжатга зарар етказилиши айнан “To A Mountain Daisy” (“Тоғ мойчечагига”) шеъри ёзилган пайтга тўғри келади. Шундан хулоса қилиниши мумкинки, мойчечак (маргаритка) гули аслида Жин ва унинг тақдирини ифодалаб келган.

Wee, modest, crimson-tipped flow'r,
Thou's met me in an evil hour;
For I maun crush among the stoure
Thy slender stem
To spare thee now is past my pow'r,
Thou bonie gem.

Келтирилган мисоллардан маълум бўладикки, гул ва дарахт номларини ифодалаб келувчи фитонимлар шахснинг жамиятдаги ўрни ҳамда ижтимоий статусини ифодалашда қўлланилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ingram J. (n.d.). *Flora Symbolica or the language and Sentiment of Flowers*. – London: Frederick Warne and Co. – P.21.
2. Mercatent A.S. *The Magic Garden: The Myth and Folklore of Flowers, Plants, Trees and Herbs*. – New York: Harper and Row, 1986. – P.23.
3. <https://www.gardeners.com/how-to/amaryllis-care/5410.html>;
4. <https://www.amaryllis.com/pages/amaryllis-planting-and-care>
5. <https://www.poetryfoundation.org/poems/50657/i-care-not-for-these-ladies>
6. <https://www.poetryfoundation.org/poems/45100/sonnet-94-they-that-have-power-to-hurt-and-will-do-none>

KANNINGEM MAYKLNING “SOATLAR” (“THE HOURS”) ASARIDAGI SUIQASDLIK VA DEPRESSIYA HOLATINING IFODALANISHI

Haydarova Nargiza G'ulomjonovna

BuxDU Xorijiy tillar fakulteti

Adabiyotshunoslik (ingliz) yo'nalishi

I-bosqich magistranti

Kanningem Maykl amerikalik zamonaviy yozuvchilardan bo'lib, ingliz adabiyoti bo'yicha o'qigan va ilmiy darajani qo'lga kiritgan. Ayova shtatida o'qib yurganida, uning qisqa hikoyalari Atlantic Monthly va Paris Review jurnallarida chop etilgan. Uning hikoyalari “Amerikaning eng yaxshi qisqa hikoyalari” nomi bilan nom qozongan. Ayniqsa uning “Soatlar” asari Kanningemni Amerika yozuvchilik sohasidagi asosiy asarlar sirasiga aylandi. [1]

Asardagi eng yirik mojaro 3 ta ayol Virjiniya Vulf, Klarissa Von va Laura Braunning ichki nizosidir. Har bir ayol o'z hayotida o'zining baxtsizlik hissiyotlariga qarshi kurashadi. Virjiniya Vulf jinnilikka qarshi kurashadi, Klarissa Von o'lim qo'rquvi bilan kurashadi va Laura Braun uy bekasi sifatida hayotida tuzoqqa tushib qolish hissi bilan kurashadi. Har bir voqealar har bir ayolni o'z his-tuyg'ulari bilan kelishishga majbur qiladi. Virjiniya Vulf bog'dagi o'lik qushni ko'rib, o'zini o'lishni xohlayotganini his qiladi. Klarissa Von OITSdan vafot etgan eski do'sti Richardni ziyorat qiladi va u uzoq vaqtdan beri ko'rmagan eski do'sti Luisni uchratadi. Laura Braun Vulfning Dallovey xonimini o'qiydi va oddiy kun davomida kitob unga o'z hayoti haqida shubha bilan qarashga majbur qiladigan kuchni ta'minlaydi. Virjiniya Vulf o'zini o'ziga xos surgun deb biladigan shahar atrofidagi hayotidan shunchalik charchaganki, u temir yo'l vokzaliga boradi va erining ruxsatisiz Londonga poezdga o'tmoqchi bo'ladi.

Virjiniya, Klarissa va Laura atrofidagi dunyoga nisbatan o'ta juda sezgir va hissiyotlidir. Har bir lahza ularni yashashga nisbatan qanday his-tuyg'ularini tanqidiy baholashga majbur qiladi, shuning uchun ular doimo o'z joniga qasd qilishni o'z hayotlarining zo'ravon tomonlarini chetlab o'tish usuli deb hisoblashadi. Dallovey xonimning bu turli aks-sadolari tanqidchilarni “Soatlar”ga murojaat qilganda “pastiche” atamasini ishlatishga undadi. Biroq, “pastiche” atamasi nafaqat sahnalar va personajlarning aks-sadolarini anglatadi. Odatda “taqlid qilish yoki boshqa uslublarga taqlid qilish” uchun ishlatiladi va agar tanqidchilar ikkala romandagi qahramonlar va mavzular o'rtasidagi o'xshashlikni tezda tan olishgan bo'lsa, ular romanga nisbatan kamroq murojaat qilishgan. Missis Dallovey eksperimental roman edi va “vaqt va makon o'z xohishiga ko'ra o'zgarib turadi. Vaqt - bu hayotda doimiy bo'lgan yagona narsa. Ba'zilar uchun bu tashvishga qarshi vositadir. Vaqt davom etadi degan fikr, u ko'rgan voqealardan qat'i nazar, tasalli berishi mumkin. Biroq, boshqa odamlar bu soatni hech qachon to'xtamaydigan, o'z mahbuslarini qashshoq hayotda o'z ichiga olgan tuzoq deb bilishadi. Bu tushuncha Maykl Kanningemning “Soatlar” romanida juda aniq ifoda etilgan. Uning uchta asosiy qahramoni Klarissa Vogan, Laura Braun va Virjiniya Vulf uch xil vaqt oralig'ida yashaydi. Yigirma to'rt soat davomida ularning hikoyalari bir-biriga bog'lanib, qahramonlarning o'zlari o'ylashlari kerak bo'lgan vaqt qoidalariga zid keladi. O'zining “Soatlar” romanida Maykl Kanningem qahramonlari Klarissa, Laura va Virjiniya o'zlarining hikoyalari orqali vaqtning rivojlanishi bilan bog'liq salbiy va ijobiy ma'nolarni namoyish etadilar. Virjiniya va Laura, vaqtning salbiy ma'nosini beradi. Virjiniya vaqt o'tishi bilan uning ruhiy sog'lig'iga to'sqinlik qiladi. Laura hayotining ravshanligi va vaqtni uzaytirish g'oyasi bilan qiynaladi. Va nihoyat, Klarissa vaqtning ijobiy ma'nolarini beradi. U hayotni qadrlash muhimligini ta'kidlaydi. Ushbu qarama-qarshi nuqtai nazarlar orqali Maykl Kanningem vaqtning achchiq-shirin tushunchalarini taqdim etadi. [2]

Asardagi qahramonlarning depressiya haqida gapirganda tez-tez muhokama qilinadigan narsa bu bemorning temperamentining paradoksidir. O'z tabiatiga ko'ra, depressiya alohida kasallikdir, lekin odamning har doim tuzalishni xohlaydigan, omon qolishni xohlaydigan va buning uchun qo'lini cho'zadigan bir qismi bor, hatto u o'zi boshdan kechirayotgan og'riqni yoki ularga yordam berishni ifoda eta olmasa ham kerak. “Soatlar” esa buni juda yaxshi tasvirlaydi. Bir vaqtning o'zida Virjiniyaning ahvolini o'rganish, shuningdek, ko'plab depressiv odamlar o'zlarining

kasalliklari bo'yicha "mutaxassislarning fikri" bilan to'qnashganda duch keladigan umidsizlikni ta'kidlaydi. Bunday shaxsiy, do'zax azobini boshdan kechirish juda yomon va keyin sizga nima yaxshi ekanini bilmasligingizni aytish uchun hamma narsani chidab bo'lmas holga keltirishi kerak. Depressivlar ko'pincha o'z muammolarini muhokama qilishda yumshoq homiylik bilan kutib olinadi, haqiqatan ham Leonard Vulf juda kamtarona e'lon qiladi - Virjiniya shaxs sifatida ega bo'lgan ulkan intellektual va ijodiy kuchni hisobga olgan holda, u hali ham yaratish uchun ega bo'lishi kerak bo'lgan ko'pincha e'tibordan chetda qolgan o'z-o'zini tarbiyalash haqida gapirmasa ham bo'ladi. [3]

Bunday go'zallik ishi, hatto ruhiy kasallik changalida bo'lganida ham - Virjiniya unga o'zining his-tuyg'ularini tushuntirmoqchi bo'lganida, "bu sizning ovozingiz emas". Qaror qabul qilish, ayniqsa o'z hayotingiz haqida, o'z vakolatingizdan olib tashlash, chunki siz o'z qaroringizni qabul qilish uchun "juda kasal" deb hisoblansangiz, hech kim uchun qiyin bo'lar edi, ammo Virjiniyaning aqlli kishisi uchun bu o'z-o'zidan aqldan ozgan bo'lar edi. . U jahli chiqib; "Faqat men o'z ahvolimni tushuna olaman", bu tuyg'u ko'plab ruhiy kasalliklarga duchor bo'lgan odamlarni hisobga olmaganda, ko'plab ruhiy tushkunliklarga duchor bo'lgan va ular shaxsiy qiynoqlarga duchor bo'lganlarida, ehtimol to'g'ridir.

Ayniqsa, depressiyaning "xudbinligi" bu bilvosita ta'sir ko'rsatadigan odamlar tomonidan tez-tez iqtibos keltiradigan narsadir - garchi ular o'zini o'zi xudbin odamlar deb hisoblamasa ham, ular kasallikning o'zini xudbinlik yoki azob chekayotganlarni anglatishga muvaffaq bo'lishadi. hech bo'lmaganda tartibsizlik tufayli xudbinlikka erishadilar. "Soatlar" buni hayratlanarli sezgirlik bilan hal qiladi. Virjiniya Leonardga "siz uchun baxtli bo'lishni xohlardim" deb turib oldi va Lora Braun birinchi marta o'z joniga qasd qilishdan voz kechganligi ma'lum bo'lgach, uni jirkanch onaga qarshi deb qoralash o'rniga. vaqt, g'oyib bo'ldi va ikki farzandini tashlab ketdi, bu tushunish va his-tuyg'u edi. [4] Laura boshidan kechirgan narsalarga hamdardlik bilan qaraladi. Depressiv holatlar va ba'zida ular bilan birga bo'ladigan fojiali o'z joniga qasd qilish haqidagi jiddiy tushunmovchilik - bu o'z joniga qasd qilish yoki siz olib borayotgan hayotdan voz kechish xudbinlik harakati degan fikrdir. Darhaqiqat, bu sizning atrofingizdagilarga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin va siz buni shunchaki o'zingizni yaxshi his qilish yoki hech bo'lmaganda yomonlikni yo'qotish uchun qilayotgan bo'lishingiz mumkin, ammo, hozirgi keksa Laura Braun ta'kidlaganidek, bu qaror orqali emas... eng sof, eng barqaror shaklda, ular qanday qilib depressiv harakat qiladilar, chunki ular bu masalada "iloji yo'q" deb hisoblaydilar. Laura Braun, agar u o'zini qutqarmoqchi bo'lsa, bu uning qila oladigan yagona narsa ekanligini tushundi. Ular o'zlariga yuk bo'lgan his-tuyg'ularning qulidirlar va o'z joniga qasd qilishga moyil bo'lganlarni o'z-o'ziga jalb qilingan va befarq deb qoralashdan ko'ra, birinchi navbatda bunday fikrlarga ega bo'lish uchun his qilish kerak bo'lgan chuqurlik yoki baxtsizlikni hisobga olishimiz kerak - albatta. Biroq, o'z joniga qasd qilishning marhumning atrofida qilishga ta'siri to'liq bartaraf etilmagan. Richard nihoyat o'zining turar-joy binosidan o'zini tashlab ketganida, Klarissa buni tushunmadi va juda to'g'ri. O'z joniga qasd qilishning guvohi bo'lganlarning, ayniqsa yaqin do'stlarining, o'z joniga qasd qilgan odamning og'rig'idan keyin ikkinchi bo'lishi mumkin bo'lgan aybdorlik va o'z-o'zini ayblash haqidagi fikrlaruni chulg'ab oldi.

Demak yozuvchi vaqt orqali insonlarning depressive holatlarini o'z-o'zlarini suiqasd qilishdan saqlashga vaqt va zamon tushunchasini ilgari suradi. Uchala qahramonning holati orqali ifodalangan mavzu borib vaqtga taqaladi. Har bir muammoning yechimi vaqt bo'lgani kabi bunday aqliy va ruhiy xastalikni ham keltirib chiqaradigan holatlarni albatta vaqt davolaydi. Kimnidir o'limi esa hayotni qadrlashga o'rgatishini ham asar mavzusining asosiy bir go'yasini tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. https://en.wikipedia.org/wiki/Michael_Cunningham
2. M. Cunningham *The Hours* Picador Modern Classic in 2000 Los Angeles
3. Virginia Woolf "Mrs Dalloway" Paperback in 1990 England
4. Майкла Каннингема "Часы" переводчик Дмитрий Веденяпин 2002 Москва

THE SPECIFICITY OF FRENCH FOLK TALES

Norova Mokhitobon Fayzulloevna

A teacher of German and French languages department,
Bukhara State University

Annotation: The work is devoted to the analysis of the features of French folk tales. The author considered the concept of "fairy tale". The article defines the main features of French folk tales at the lexical, syntactic levels, in particular, the emphasis is on the morphology of the folklore text. On the basis of the study, the author analyzed the sequence of the main functions of characters, traditional formulas, revealed the presence of realities inherent in French folk tales.

Key words: French folk tale, folklore, traditional formulas, realia.

Аннотация: Работа посвящена анализу особенностей французских народных сказок. Автор рассмотрел понятие «сказка». В статье определяются основные черты французских народных сказок на лексическом, синтаксическом уровнях, в частности, акцент делается на морфологию фольклорного текста. На основе исследования автор проанализировал последовательность основных функций персонажей, традиционные формулы, выявил наличие реалий, присущих французским народным сказкам.

Ключевые слова: французская народная сказка, фольклор, традиционные формулы, реалии.

INTRODUCTION

French literature is rightfully regarded as an important component of the world's cultural, artistic heritage. This was significantly noticeable back in the 12th century, when the famous "Song of Roland" – "Chanson de Roland" (raised to the rank of national hero of the country) won the hearts and delighted Scandinavians, Germans, Englishmen and even enthusiastic Italians. The special peculiar ideal of love embodied in the Song, implying the need to serve the lady of the heart, performing valiant deeds, was initially embodied among the *trouvères* and *troubadours*, and then had a very strong influence even on the poetry of German *minnesingers*.

In modern society, there is a tendency towards active interaction between people and a deeper knowledge of their culture. This causes the exchange knowledge, experience: scientific, sociocultural. The problem of studying texts that have certain features characteristic of a particular culture is traced. Which causes the growth of scientific interest and research of materials reflecting most fully and vividly the originality and uniqueness of a certain people. One of these is the folklore text. Recently, there has been an increase in attention to folklore genre. About it evidenced by the emergence of new works, the authors of which explore various aspects of the folklore text, studying its genre, compositional features, grammatical and stylistic variations. The purpose of this work is to analyze French folk tales and establish their features.

MAIN PART

1. Functions of characters as the main component of a fairy tale Philologist-folklorist V. Ya. Propp worked on the definition and study of folklore genres and divided narrative poetry into prose and poetry, and also argued that the concept of "folk prose" is not a genre, but a specific area of folklore, which is easy to identify [3]. That is what the story is about. In his work "Morphology of a fairy tale" [2, p. 18-50], V. Ya. Propp says that the repetitive functions of characters form the basis of a fairy tale. The number of functions of actors is limited, and their sequence is always is the same. For example, in the French folk tale "L'oiseau de vérité" ("The Bird, who spoke the truth"), the king's mother slanders the children (three times) - the king gives the children an incredible task that must be completed (three times) - a magic bird helps the children (three times).

In addition, V. Ya. Propp singles out the order of functions actors. We list the main actions of the heroes:

- I - one of the family leaves home;
- II - the hero is treated with a ban;
- III - the ban is violated;

- IV - the antagonist is trying to make reconnaissance;
- V - the antagonist is given information about the victim;
- VI - the antagonist tries to deceive the victim in order to take possession of her or her property;
- VII - the hero leaves the house;
- VIII - the hero passes the test, is attacked, which prepares for him to receive a magical agent or assistant;
- IX - the hero reacts to the actions of the future donor;
- X - the hero is transferred, delivered or brought to the location search subject,
- XI - a magical agent gets at the disposal of the hero;
- XII - the antagonist is defeated;
- XII - the initial trouble or shortage is eliminated;
- XIII - the task is being solved;
- XIV - the hero is recognized;
- XV - a false hero or antagonist is exposed;
- XVI - the hero is given a new look;
- XVII - the enemy is punished.

In the process of research, it becomes clear that in many fairy tales, the characters act in this way.

In the French fairy tale "L'oiseau de vérité" ("The bird that told the truth"), we find such actions:

- I - the king sails away from home,
- V – mother king says that his wife did not give birth to a girl and a boy, but a kitten and a puppy,
- VII - newborn children are selected, put in a casket and thrown into the sea,
- III - sister and brother grow up and go to the service of the king, and the old queen gives the little servants various tasks (find dancing water; singing rose; bird that broadcasts truth),
- IX - children meet a fairy on their way who helps them,
- XII – brother and sister perform tasks,
- XIV - a bird that tells the truth, talks about the true origin of these little servants,
- XV - the old queen is exposed,
- XVII - it is thrown into boiling oil.

And in the fairy tale "Les trois frères et le géant" ("Three brothers and giant") is only a part of the presented functions of the heroes, the order of which is violated.

- VII - three brothers leave the house,
- VIII - they are attacked by a giant, a new character appears: a woman who serves in the giant's castle; she helps the main characters to get out of trouble.
- VI - it is the heroes (2 brothers), and not the antagonist, who deceive the giant, cheat, and only with honest actions does one main character decide task and punish the enemy.

As mentioned earlier, the functions of the characters in fairy tales tend to be repeated three times, and the number three carries magical power. In a fairy tale three wishes come true or three tasks must be completed. For example, it is traditionally believed that a family consists of a mother, father and child. In the French fairy tale "The Sun" the boy Bernardinet was taken to the forest three times, three tasks of the giant had to perform Bernardinet.

Literature:

1. Сорокин, Ю.А. Психолингвистические аспекты изучения текста
Текст.: автореф. дис. д-ра филол. Наук
2. Ледер (Seleskovich D ., Lederer M . Interpr e ter pour traduire . – Paris , 1987
3. Norova M.F. Connotative meanings in phonetic variants of verbal root-stems (as an example of the English and Uzbek languages) // Research & Development. EPRA

- International Online Journal. – India, 2020. – №10(5). – P. 358-362. (Impact Factor SJIF 7.001).
4. Norova M.F. Connotative meanings in phonetic variants of verbal root-stems (as an example of the English and Uzbek languages) // Theoretical & Applied Science. – 2020. – №1. – P. 439-442.
  5. Норова Р.Ф. Problem solving in teaching foreign languages , [Достижения науки и образования](#). №6 (47), ISSN 2413-2071, Москва, 2019.
  6. Норова Р.Ф. Современные методы активизации обучения. [Достижения науки и образования](#). №5 (27), ISSN 2413-2071, Москва, 2018.
  7. Норова Р.Ф. Forming pedagogical innovation components in educational process. [Достижения науки и образования](#). №5 (27), ISSN 2413-2071, Москва, 2018.
  8. 4. Норова Р.Ф., Зарипова Ш. Современные информационно-коммуникационные технологии в обучении. [Достижения науки и образования](#). №5 (27), ISSN 2413-2071, Москва, 2018.

DESCRIPTION OF SETTING AND FICTION IN ANGELA CARTER'S WORKS

Isroilova Nargiza Xolmurod Qizi
student of BukhSU Pedagogical Institute

Introduction. A fictional universe can be almost indistinguishable from the real world, except for the presence of the invented characters and events that characterize a work of fiction; at the other extreme it can bear little or no resemblance to reality, with invented fundamental principles of space and time.

Analysis and discussion. The subject is most commonly addressed in reference to fictional universes that differ markedly from reality, such as those that introduce entire fictional cities, countries, or even planets, or those that contradict commonly known facts about the world and its history, or those that feature fantasy or science fiction concepts such as magic or faster than light travel—and especially those in which the deliberate development of the setting is a substantial focus of the work.

What distinguishes a fictional universe from a simple setting is the level of detail and internal consistency. A fictional universe has an established continuity and internal logic that must be adhered to throughout the work and even across separate works. So, for instance, many books may be set in conflicting fictional versions of Victorian London, but all the stories of Sherlock Holmes are set in the same Victorian London. However, the various film series based on Sherlock Holmes follow their own separate continuities, and so do not take place in the same fictional universe.

The history and geography of a fictional universe are well-defined, and maps and timelines are often included in works set within them. Even languages may be constructed. When subsequent works are written within the same universe, care is usually taken to ensure that established facts of the canon are not violated. Even if the fictional universe involves concepts such as magic that don't exist in the real world, these must adhere to a set of rules established by the author.

A fictional country is a country that is made up for fictional stories, and does not exist in real life, or one that people believe in without proof. Sailors have always mistaken low clouds for land masses, and in later times this was given the name Dutch capes. Other fictional lands appear most commonly as settings or subjects of myth, literature, movies, or video games.

A fantasy world is a fictional universe used in fantasy novels and games. Typical worlds involve magic or magical abilities and often, but not always, either a medieval or futuristic theme. Some worlds may be a parallel world tenuously connected to Earth via magical portals or items; a fictional Earth set in the remote past or future; or an entirely independent world set in another universe.

Many fantasy worlds draw heavily on real world history, geography and sociology, and also on mythology and folklore.

The setting of a fantasy work is often of great importance to the plot and characters of the story. The setting itself can be imperiled by the evil of the story, suffer a calamity, and be restored by the transformation the story brings about. Stories that use the setting as merely a backdrop for the story

have been criticized for their failure to use it fully.

Even when the land itself is not in danger, it is often used symbolically, for thematic purposes, and to underscore moods.

Science fiction settings are inspired by science fiction literature. The setting is generally in the future, sometimes near future but also quite often in the far future, though in many cases the setting bears no connection to the world we live in, e.g. Star Wars. Common elements involve futuristic technology, contact with alien life forms, experimental societies, and space travel. Psionic abilities often take the place of magic.

Highly theatrical in style, content and structure, *Nights at the Circus* mimics the classic three-act play (including a final 'Envoi'). It is divided into three sections as the narrative moves from the 'London' of Fevvers' childhood and theatrical fame to 'Petersburg' where she joins Colonel Kearney's circus on its 'Grand Imperial Tour' and is then literally and violently derailed in the 'Siberia' section when the circus train crashes in an expansive, freezing and threatening wilderness. On this journey, a vast array of unlikely characters make their entrances and exits, including the occupants of a female-run brothel in London, a troupe of clowns, a talking pig, a grand duke, an entire penal colony of female convicts and a shaman.

Conclusion. In conclusion, it is noteworthy that in this research paper we tried to analyze main themes of Angela Carter's books, setting and importance of setting in literature, short story writing techniques and how setting plays an important role to depict characters. Though the materials were not extensive, the theme was confined, Angela Carter expressed her love and hatred. To express the theme explicitly, she used very high writing technique. One of which worth mentioning is her description of details. Mansfield laid stress on describing details, she regarded details as "the lives in life". But it's not easy to explore "the lives in life" since not all common trifles had this feature. It must have something fresh, something attractive on itself. The writer's observation must be sharp so that he could capture it from the kaleidoscopic life. Angela Carter had an uncommon ability of this kind.

Angela Carter's short stories had the characteristic of impressionism. It did not stress on the dramatization of the story or the completeness of the plot, but concerned more on atmosphere and the expressing of feelings. Her plot was rather simple and sometime there's hardly any plot. While reading her stories, we always just can't tell what the story was like, what we remembered deeply was the atmosphere and feelings in the story, and the sense we experienced. In her story emotion and scene were blended happily to reach an artistic conception, her own poetic artistic conception.

Setting plays an important role in expressing ideas, depicting situation negatively or positively. In short story, the writer must give a clue to the reader to understand situation described by the very depiction of time and place.

Angela Carter took all the sceneries and the events from a real life. As she spent a lot of her time in France and England, she used the names of streets and towns of these countries.

While analyzing short stories, the student must find out the plot, structure of the short story, how the event was depicted, the setting and other elements.

Analyzing all the questions put forward we came to the conclusion:

- Angela Carter was a master in writing short stories, as the theme of her short stories is different and realistic;
- The time and place used in short stories are taken from reality and expresses thoughts of the author;
- The places help to depict psychology and mood of the characters;
- The time is 20th century, characters are real;
- Feminism, psychology, relations of man and woman, children's life are the main themes of her short stories.
- Social setting, historical metafiction, setting as a mirror, setting as an antagonist are used in her short stories mostly.

At last, it is concluded that Angela Carter is the best short story writer. They will be read by all of the nations, as well Uzbek readers.

References:

1. Allen, Graham. *Intertextuality*. London: Routledge, 2000
2. Altevers, Nanette. "Gender Matters in the Sadeian Woman", *The Review of Contemporary Fiction*, Fall, 1994
3. Bristow, Joseph, Broughton, Trev Lynn eds. *The Infernal Desires of Angela Carter: Fiction, Femininity, Feminism*, London, Longman, 1997
4. Carter, Angela. "Notes from the front line" (1983), in *Angela Carter, Shaking a Leg: Collected Journalism and Writings*, London: Chatto&Windus, 1997
5. Dunker, Patricia. "Re-imagining the Fairy Tales: Angela Carter's Bloody Chamber", *Literature and History*, 1984

МУНДАРИЖА

Зарипов Ботир Комилович. Тил яшаса, миллат яшайди	3
Ҳамраев Мирали Мухаммеджанович. Кучли жамиятда кучли маънавият мужассам	4
Обиджон Хафизович Хамидов. Тил – миллат қиёфасининг бир бўлаги.....	5
Лутфия Мирзаева. Уч буюк қадрият: маънавият, маърифат, маданият.	6
Зиёда ҒАФҒОРОВА. Навоий қаламида Бухоро ва бухороликлар талқини	11

I ШҶЪБА. ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ҶҚИТИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ. КОРПУС ЛИНГВИСТИКАСИ

МАСАЛАЛАРИ. МЕДИАЛИНГВИСТИКА ВА ЛИНГВИСТИК ТАДҚИҚОТЛАР	15
Н.Б.Атабоев. СОСА МАНБАЛАРИДА МОРФОЛОГИК БИРЛИКЛАР ТАДҚИҚИ	15
Haydarov Anvar Askarovich. FONOSTILISTIK TAKROR	16
Rasulov Zubaydullo Izomovich. AXBOROT-DISKURSIV TAHLIL ASOSLARI XUSUSIDA	20
Jalilova Lola, Ergasheva Fatima. ADULTS` CHALLENGES IN ENGLISH LEARNING PROCESS	21
Jalilova Lola, Sirojeva Kamila. TPR- ONE OF THE MOST SUCCESSFUL METHODS OF CHILD DEVELOPMENT	24
Rakhmatova Mekhriniso Musinovna. ACADEMIC INTEGRITY: DEVELOPING HOLISTIC UNIVERSITY APPROACH AND POLICY	27
Zaripov Gulmurot Tokhirovich, Boltayev Sunnat Bakhtiyor ogli, THE USE OF MODERN INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING AND ITS EFFECTIVENESS	30
Rakhmatov Ahmad Pirmukhammadovich. FLIPPED LEARNING IN THE EDUCATIONAL PROCESS: ESSENCE, ADVANTAGES, LIMITATIONS.....	305
Nazarov Rustam Irkinovich. A MODERN METHOD TO TEACHING A FOREIGN LANGUAGE TO STUDENTS OF TECHNICAL HIGHER INSTITUTIONS	37
Nazarov Rustam Irkinovich. MOTIVATION TO STUDY FOREIGN LANGUAGES AMONG STUDENTS OF TECHNICAL UNIVERSITIES	41
Xudoyberdiyeva Gulasal Shuxratovna. "GARRI POTTER" ROMANLAR TO'PLAMIDA PSIXOLOGIYA.....	43
Ro'ziyeva Nilufar, A.A.Haydarov. TILSHUNOSLIKDA FONOPRAGMATIK KONNOTATSIYA MASALALARI.....	46
N.A.Axmetova, G.A.Rahmonova. PIRLS – XALQARO VAHOLASH DASTURLARIGA TAYYORGARLIK: BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGINI INNOVATSION RIVOJLANTIRISH	47
Moxichexra Aliyeva. INTEGRATIVE PEDAGOGICAL THOUGHT IN THE ERA OF THE EASTERN RENEAISSANSE.	49
Ochilova Zulaykho Hasanovna. LEARNING LANGUAGE IS NEED OF TIME.	51
D.Sh. Qurbonova. TOPISHMOQLAR VOSITASIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING BOG`LANISHLI NUTQINI O`STIRISH	52
Aslanova Nozima Hakimovna, Narziyeva Mastura Sunnatovna. BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA INFORMATSION MATNLAR TAHLILI ASOSIDA YANGI BILIMLARNI SHAKLLANTIRISH VA UNI O'Z TAJRIBASI BILAN BOGLASH KO`NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH	56
Kadirova Zarina Bahodirovna. NEWSPAPER LANGUAGE AND METHOD.....	58
Rakhimova Zarina Uktamovna. THE LANGUAGE AND STYLE OF MASS MEDIA.....	60
Ахмедов Б.Я. РУССКИЙ ЯЗЫК КАК ИНОСТРАННЫЙ: ОБУЧЕНИЕ ЧТЕНИЮ.....	62
Абдуллаева Нилуфар. ПОЭТИК ҶЙИНДАН ФОНЕТИК ҶЙИНГА.....	64
Safarova X.S. INGLIZ TILIDAGI FRANTSUZ O'ZLASHMA SO'ZLARINI ASSIMILYATSIYA QILISH TURLARI.....	66

Жумаев Аббосжон Акмалович. “НАВОДИР УЛ - ВАҚОЕЪ” – МАЪНАВИЙ МЕРОС ВА НОДИР ТАРИХИЙ МАНБА.....	68
Алимова Нозима Ражаббоевна, Исмоилов Иброҳим. ТАЪЛИМДА ИНТЕГРАЦИЯ, ИНДИВИДУАЛ ВА ДИФФЕРЕНЦИАЛ ТАЪЛИМНИНГ ЎРНИ ВА ФАРҚЛАРИ.....	72
N.X.Aslanova, Z.S.Nutfulloyeva. BOSHLANG'ICH TA'LIMDA MUTOLAA MADANIYATINI EGALLASHDA BADIY MATNLAR USTIDA ISHLASHNING INNOVATSION USULLARIDAN FOYDALANISH	74
2-ШЎЪБА. XXI АСР ИНГЛИЗ ВА АМЕРИКА АДАБИЁТИ. АДАБИЁТ, САЊАТ ВА ЗАМОН. ҚИЁСИЙ АДАБИЁТШУНОСЛИК ВА ТАРЖИМАШУНОСЛИКНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ	
Pak Olga. THE USING OF EMOTIVENESS IN CHARLES DICKEN`S NOVELS	78
Sumaira Nawaz, Khaitova Gulshan Bahodirovna. EXPLANATION OF AGRICULTURAL TERMS IN DICTIONARIES	82
Xajiyeva Feruza Melsovna, Rajabova Zebiniso Anvarovna. AMERIKA YOZUVCHISI LAYLA LALAMI IJODINING XRONOLOGIK TADQIQI	84
O.Kh.Ganiyeva, Z. .Tilakova. ESSENTIAL CRITICISM OF “ADOLAT MANZILI” (“JUSTICE VENUE”) BY ADIL YAKUBOV	87
O.X.Ganiyeva, Sh.B.Xodjayeva. ERNEST HEMINGUEY – MOHIR NOSIR.....	89
Nazarova Navbahor Ahrorovna. ANTROPONIMLARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI.....	91
Umarova Xurshida Zikiryoxonovna. FALSAFIY-PSIXOLOGIK ROMAN XUSUSIYATLARI (“GERSTOG” ROMANI MISOLIDA)	93
Xabibullayeva R.M. ONA MAVZUSIDAGI SHE`RLARNING BADIY XUSUSIYATLARI (TASHBEHLAR TAHLILI)	94
Xamdamova Gulnoza Xotam qizi. O`ZBEK (‘QIZIMGA MAKTUBLAR’-O’. UMARBEKOV) VA AMERIKA (TUESDAYS WITH MORRIE-A. MITCH) ADABIYOTI XOTIRA ASARLARINING QIYOSIY ANALIZI VA ULARNING MUSHTARAK XUSUSIYATLARI.....	97
Sobirova Zarnigor Rahimovna, Gayratova Dilnoza G`ayrat qizi. O`ZBEK VA XORIJ ADABIYOTIDA EVFEMIZMLARNING PAYDO BO`LISHI VA RIVOJLANISHI.....	99
Sobirova Zarnigor Rakhimovna, Zamira Baxramova Raximovna. DEFINITION OF BARBARISM AND HISTORY OF OCCURRENCE	101
Шаҳодат Усмонова. ЗАМОНАВИЙ ГАЗЕТА МАТНИДА ЭКСПРЕССИВ КОНТЕКСТЛАР: РИТОРИК ТАҲЛИЛ	104
Rakhmatova M.M., Botirova N.F. CHICANO POETRY: NEW TENDENCIES IN AMERICAN POETRY	107
Qurbonova Nodira Roziqovna, Yoriyeva Maftuna Umedovna. THE DESCRIPTION OF NATIVE AMERICAN STEREOTYPES IN THE NOVEL ‘THE LAST OF THE MOHICANS’ BY FENIMORE COOPER.	108
Elmanova Mastura Toshnazarovna, Xusainov Abdulaziz. WONDER WOMAN OR TRUE STORY OF MODERN RECORD OF THE GREATEST WRITES OF OUR TIME.....	111
Djumayeva Gulnora Zokirovna. “THE LAW AND THE LADY” WRITTEN IN THE GENRE OF “LADIES’ ROMANCE” BY WILKIE COLLINS	114
Jabbarova Malohat Hamdamovna. A DESCRIPTION OF THE ARTISTIC IMAGE OF THE WORKS OF GUY DE MOPASSAN AND ABDULLAH QADIRI.....	117
Khaitova Gulshan Bahodirovna. PROBLEMS OF TRANSLATION OF TERMS RELATED TO MELIORATION AND AGRICULTURE IN ABSTRACTS.....	119
Hayotova Dilafro`z Zoyirovna. NEMIS VA O`ZBEK TILLARIDA “VATAN” KONSEPTINING LINGVOKULTUROLOGIK TALQINI VA TADQIQI.....	121
Ruzmetova Ozoda Alimovna. MATEMATIK TERMINLAR SHAKLLANISHIDA LEKSIK DERIVATSIYANING O`RNI.....	126

Jalilova Lola, Sharopova Farida. INGLIZ ADABIYOTIDA HIKOYA JANRI RIVOJI	127
Jabborova Ruxsora Jobirovna. THE COMBINATION OF WAR AND LOVE IN THE NOVEL “A FAREWELL TO ARMS”	129
Насридинова Ситора Уткировна, М.Р.Киличева. О.ҲЕНРИ ҲИКОЯЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ЁЗУВ УСЛУБИ	131
Kholmurodova Osiyo Iskandarovna. A.QODIRIYNING "O'TGAN KUNLAR VA MEHROBDAN CHAYON" ASARLARINING INGLIZCHA TARJIMA TURLARIDAGI FRAZEOLGIK BIRLIKLAR VA ULARNING MADANIY XUSUSIYATLARI.	134
Raximova Nilufar G'iyosovna. “ALISA MO'JIZALAR MAMLAKATIDA” ERTAK MATNIDA ALLEGORIK TUSHUNCHALAR	136
Kamolova Feruza. THE ROLE OF SETTING IN ANGELA CARTER’S “NIGHTS AT THE CIRCUS”	138
Erkaeva Dilnoza Baxtiyorovna. FILM DISCOURSE IN THE CONTEMPORARY WORLD: SEMIOTICS AND ANALYSIS	139
Rakhimova Ugiyoy Akbarovna. JANE EYRE AND WIDE SARGASSO SEA’S TREATMENT OF FEMINISM AND ITS REFLECTION IN CHARACTER ANALYSIS.....	142
Raxmatova Shaxrizoda Baxtiyorovna. FEMINISTIK VA EKO-FEMINISTIK G'UYALAR VA ULARNING YARATILISH TARIXI	146

3 – ШЎЪБА. АДАБИЙ ТАНҚИДЧИЛИК, АДАБИЙ ЖАРАЁНЛАР, АДАБИЁТДА МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТ ВА МАЪНАВИЯТ МАСАЛАЛАРИ..... 149

Ahmedova M.B. “MA'NAVIYAT” TUSHUNCHASINING TAHLIL ETILISHI VA TURLICHA TALQINLARI	149
Давронова Шоҳсанам Ғайбуллоевна. ИСАЖОН СУЛТОН ИЖОДИДА БАДИИЙ ОБРАЗ ТАБИАТИ ВА УСЛУБ МАСАЛАСИ (“ОНА ЮРТ СОҒИНЧИ” ҲИКОЯСИ МИСОЛИДА)	151
Kasimova Ra'no Raxmatulloevna, O'roqova Mexriniso O'ktamovna. ARTUR KONAN DOYLNING “YO'QOLGAN DUNYO” ASARIDA ILMIY-FANTASTIKA JANRI IFODASI	154
Адизова О.И. БАДИИЙ АСАРЛАРДА БИОГРАФИК МЕТОД АСОСИДА ИЖОДҚОР ШАХСИЯТИНИНГ АКС ЭТТИРИЛИШИ	156
Амонова Зилола Қодировна. ҲОФИЗ ХОРАЗМИЙ ИЖОДИДА МАНСУР ХАЛЛОЖ ТИМСОЛИ.....	160
Mekhriniso Rajabovna Kiličeva. SELF-HELP GENRE: FACTORS AND GENDER READERSHIP	163
Qodirova Nasima Saidburxonovna, Abdullayeva Farangiz Azim qizi. JO'RA FOZIL HIKOYALARI POETIKASI XUSUSIDA.....	165
Hojiyeva Gulchehra Salimovna. SAN'ATGA OID LISONIY BIRLIKLAR TARJIMASIDA LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLAR.....	168
Vozorova Rufina Sharopovna. TARJIMA QILISHDA VA'ZI YONDASHUVLAR.....	171
М.Таирова. НЕКОТОРЫЕ ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДЕЛОВОГО ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА.....	174
Сайфуллоев Бахшилло Нематуллоевич. ФРАНЦУЗ-ЎЗБЕК АДАБИЙ АЛОҚАЛАРИДА ТАРЖИМОН МАҲОРАТИ (АЛБЕР КАМЮНИНГ “ВАБО” АСАРИНИНГ ЎЗБЕКЧА ТАРЖИМАСИ МИСОЛИДА)	176
Ходжиева Нигина. ЛЕКСИКА ФРУКТА В ЛИРИКЕ АЛИШЕРА НАВАИ.....	179
Safarova Zarina G'iyosovna, Sayliyeva Gulrux Aynidinovna. THE GRAMMATICAL ANALYSIS OF METAPHOR AND SIMILE IN THE LITERATURE	181
Sabirova Sabina Olimovna. THE CLASSIFICATION OF COMPLEX SENTENCES IN FRENCH.....	183
Gulnoza Jumaeva Izatulloevna. THEORY OF LACUNA AND THE PROBLEMS OF TRANSLATION EQUIVALENCE	186

Gulruh Jurakulova. DESCRIPTION OF THE THEME EDUCATION IN THE NOVEL “JANE EYRE” BY CHARLOTTE BRONTË	188
Sohibova Zarnigor Nusratilloevna. O‘ZBEK SHE‘RIYATIDA QISH FASLI TASVIRI VA RAMZIY MA‘NO.....	190
М.М.Махмудова. “Ғарбу-Шарқ девони”даги тасаввуфий ғоялар Садриддин Салим Бухорий таржимасида.....	192
Жумаев Акмал Ахматович. “ҚУШ-РУХ” БИЛАН БОҒЛИҚ ЭЪТИҚОДИЙ ҚАРАШЛАРИНИНГ НЕМИС ВА ЎЗБЕК ЭРТАКЛАРИДАГИ ЎХШАШ ТАЛҚИНИ.....	196
Sharipov Mamur Mansurovich. THE PROBLEM OF INTERTEXTUALITY IN MODERN LITERATURE	199
Umarova Gulandom Nasilloevna. ABDULLA QAHHOR “ASROR BOBO” HIKOYASI TAHLILI	200
Qudratova Sitara. LUG‘ATLARDA VA ZAMONAVIY ILMiy ADABIYOTLARDA “MA‘NAVIYAT” TUSHUNCHALARINING TAHLIL ETILISHI	203
Nasriyeva Guzal Zufiddin Kizi. SOCIOLOGICAL APPROACH INTO LITERATURE	204
4-ШЎБА. ФОЛЬКЛОРШУНОСЛИК ВА ЭЛЕКТРОН ФОЛЬКЛОР.....	207
Hilola Safarova Oхunjonovna. OTA-ONA FARZANDGA QO‘SH QANOTDIR.....	207
Fayzullayev Otabek Muxammadovich, Ziyadullayeva Aziza Akmalovna. INGLIZ ERTAKLARIDA RANG RAMZIYLIGI	274
Файзуллоев О.М., Мухамедова А.О. ФОЛЬКЛОР АСАРЛАРИНИ ТАРЖИМА ҚИЛИШДАГИ ЕТАКЧИ УСУЛЛАРГА ХОС АСОСИЙ ТАМОЙИЛЛАР	277
Файзуллоев О.М., Мухамедова А.О. РЕАЛИЯЛАРНИ ТАРЖИМАДА ҚАЙТА ТИКЛАШ	280
Muqimova Gulnora Rashidovna. O‘ZBEK BOLALAR FOLKLORIDA FITONIMLARNING KO‘CHMA MA‘NOLARI LINGVOROETIKASI.....	282
Rustamova Feruzabonu. "FRANSUZ VA O‘ZBEK ERTAKLARINING QIYOSIY TAHLILI ("UCH OG‘A-INI BOTIRLAR" VA "ETIK KIYGAN MUSHUK" ERTAKLARI MISOLIDA)"	284
Nilufar Zokirova Hamidovna. O‘ZBEK XALQINING KENJA O‘G‘IL HAQIDAGI ERTAKLARI, TO‘PLAMLAR NASHRI VA O‘RGANILISHI.....	286
М.Ё.Рўзиева. ЎЗБЕК ФОЛЬКЛОРИДА РАНГЛАР БИЛАН БОҒЛИҚ МИФОЛОГИК ҚАРАШЛАР МОҲИЯТИ	289
Кахарова Ирода Сидиковна. ЎЗБЕК ТИЛИДА ТАҚЛИД СЎЗЛАРИНИНГ ЎРГАНИЛИШ ДАРАЖАСИ	293
Jumayev Erkin Boltayevich, Xudoyev Samandar Samatovich. HUMBOLT TA‘LIMOTIDA RUH VA TIL TALQINI	293
Radjabova Marjona Akhmadovna, Dilnoza Sharafutdinova. THE SPIRITUAL CONDITION OF SISTER CARRIE.....	301
Ғаниев Илҳом Музаффарович. “ТОҒЛАР ҚУЛАЁТГАН ЗАМОН” ИЗТИРОБИ.....	303
Juraeva Malokhat Mukhammadovna. ФРАНЦУЗ ВА ЎЗБЕК ЭРТАКЛАРИДА МОДАЛЛИК КАТЕГОРИЯСИ ТАҲЛИЛИ	306
Афоқова Нодира Махмудовна. ТАФАККУР, ТАСАВВУР ВА БАДИИЙ СЎЗ.....	312
Марупова Гулноз Умаржоновна. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ, ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕРМИНОВ ТУРИЗМА ФРАНЦУЗСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ	315
Vozorova Rufina Sharopovna. TARJIMA QILISHDA VA‘ZI YONDASHUVLAR	317
Ғаниева Афифа Илҳомовна. ТАҚДИР ВА БАШОРАТ.....	320
Мансурова Нодира Бобожоновна. ХУРШИД ДЎСТМУҲАММАД АСАРЛАРИДА МАГИК РЕАЛИЗМ.....	323
Гўзал Рамазонова. РИТМ ВА ТАСВИР ПРЕДМЕТИ МУНОСАБАТИ.....	326

Қурбонова Шахло Шухратовна. “1984” ВА “ЛОЛАЗОР” РОМАНЛАРИДА ТАРИХИЙ МУҲИТ, БАДИИЙ ҒОЯ ВА КЎПҚАТЛАМЛИК.....	328
Бозоров Ориф Чаманович. ЭПИСТОЛЯР РОМАНДА ПСИХОЛОГИЗМ.....	331
Истамова Гавҳар Хайруллаевна. ШАРҚ ВА ҒАРБ АДАБИЁТИДА РОБИАИ АДАВИЯ ОБРАЗИ	333
Эрдонов Зафар Даминович. РЕАЛИЙЛАРНИНГ ЗУЛФИЯ АСАРЛАРИ ТАРЖИМАЛАРИДА БЕРИЛИШИ	336
Иботова Насиба Комиловна. МИРЗО АБДУЛҚОДИР БЕДИЛ ФАЛСАФАСИ ТАҲЛИЛИ	329
Ҳалимов Салоҳиддин Самиевич . ЭДГАР АЛЛАН ПОНИНГ ҲИКОЯНАВИСЛИКДАГИ БАДИИЙ МАҲОРАТИ	341
Бердиева Зебо Ўраловна. ЛИРИК ТАСВИР ВА ИФОДАДА МЕТОНИМИЯ	344
Жумаев Элмурод Бекпулатович. АДАБИЙ-БАДИИЙ АНЪАНАЛАР ВА РОМАН СПЕЦИФИКАСИНИ ЯНГИЛАШ ЖАРАЁНИ (М.Алининг “Улуғ салтанат”, Н.Қобулнинг “Темурийлар” романлар силсиласи мисолида).....	348
Бердиева Назира Ўраловна. М. М. ДЎСТ ҚИССАЛАРИДА РЕАЛ ВОҚЕЛИКНИНГ БАДИИЙ-ПСИХОЛОГИК ТАЛҚИНИ.....	351
Шукурова Сабоҳат Одилловна. СТЕЙНБЕК ВА НАЗАР ЭШОНҚУЛ ҲИКОЯЛАРИНИНГ ҒОЯВИЙ-ПОЭТИК ЎЗИГА ХОСЛИКЛАРИ	354
Рўзиева Дилфуза Салимбоевна. ТАРИХИЙ КОНТЕКСТ ВА ФАЛСАФИЙ-ИЖТИМОЙ ҒОЯВИЙЛИК МУАММОСИ	356
Аманова Юлдуз Хуррамовна. БАДИИЙ МАТНДА ИЖТИМОЙ-АХЛОҚИЙ МУАММОЛАР.....	359
Халилова Дилбар Жалиловна. ЖАҲОН АДАБИЁТИДА ЖИНОЯТ ВА ЖАЗО МОТИВИ	362
Саидмуродова Соҳиба Жолмуродовна. ШАХСЛАРАРО МУНОСАБАТЛАРДА ДРАМАТИК ВА ТРАГИК ОБРАЗЛАРАРО МУРАККАБ ҲОЛАТЛАРНИНГ ПСИХОЛОГИК ТАЛҚИНЛАРИ.....	364
Kutlieva Mukhayyo Gulomovna. MODERN METHODS IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING METHODOLOGY	367
Ganiev Fazliddin. PECULIARITIES AND DIFFERENCES OF FRENCH, UZBEK AND RUSSIAN FABLES: IDEOLOGY AND IMAGE ANALYSIS	368
Ismailova Sitora. XXI ASR AMERIKA SHOIRASI RITA DAVNING “ON THE BUS WITH ROSA PARKS” SHE`RIDA INTERTEKSTUALLIK MARKERLARI	371
Isroilova Nargiza. ANALYSES OF THE NOVEL “ADVENTURES OF HUCKLEBERRY FINN” BY TWAIN.....	373
Кенджаева Гулрух Фаттилоевна. МЕТОД ПЕРЕДАЧИ НЕПОЛНОГО ЭКВИВАЛЕНТА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ПЕРЕВОДЕ	375
Кенджаева Гулрух Фаттилоевна. АНАЛИЗ ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИЙ ЕДИНИЦ И ИХ ПЕРЕВОДА В РОМАНЕ А. КАДИРЫ «МИНУВШИЕ ДНИ»	376
Xushvaqt Umurova. ENGLISH WEDDING CEREMONY AND ITS LEXICON	378
Ахмедова Сарвиноз Ҳикматовна. ФОЛЬКЛОРДА ҲАЙВОНЛАРНИНГ КЎМАКЧИ ОБРАЗИДА НАМОЁН БЎЛИШИ	380
Джалилова З.Б. ИНГЛИЗ ШЕЪРИЯТИДА ЎСИМЛИКЛАРНИНГ ИНСОН ИЖТИМОЙ СТАТУСИНИ ИФОДАЛАШДА ҚЎЛЛАНИЛИШИ	382
Naydarova Nargiza G'ulomjonovna. KANNINGEM MAYKLNING “SOATLAR”(“THE HOURS”) ASARIDAGI SUIQASDLIK VA DEPRESSIYA HOLATINING IFODALANISHI	384
Norova Mokhitobon Fayzulloevna. THE SPECIFICITY OF FRENCH FOLK TALES	386
Isroilova Nargiza Xolmurod Qizi. DESCRIPTION OF SETTING AND FICTION IN ANGELA CARTER`S WORKS.....	388

